

305134

1867,

1868

for 17.
XII.

BARTHOLOMÆIDESZ LÁSZLÓ

született 1754 meghalt 1825.

Nyomt. Rohn és Grund Pesten 1868.

A MAGYAR
ORVOSOK
ÉS
TERMÉSZETVIZSGÁLÓK

1867. AUGUSZTUS 12-TŐL 17-IG

RIMASZOMBATBAN TARTOTT XII. NAGYGYÜLESENEK

TÖRTÉNETI VÁZLATA ÉS MUNKÁLATAI.

SZERKESZTETTÉK

BATIZFALVY SÁMUEL és RÓZSAY JÓZSEF.

Bartholomaeidesz László és Wallaszky Pál arozképével, számos fa- és kőmetszettel.

PEST.

NYOMATOTT EMICH GUSZTÁV MAGYAR AKADÉMIAI NYOMDÁSNÁL.

1868.

ELŐSZÓ.

A magyar orvosok és természetvizsgálók XII-ik nagygyűlésüket, melynek székhelyül a Pozsonyban 1865-ben tartott XI-ik nagygyűlés Rimaszombat városát választotta, a kitűzött 1866-ik évről — a közbejött mostoha háborús idők miatt — kénytelenek levén elhalasztani, 1867-ik év Augusztus havában tartották meg.

Nagygyűléseink történetében tehát azon évekhez, melyekben 1848—1863-ig a szomorú emléktű viszonyok szünetelést parancsoltak, ismét egy év, az 1866-iki csatlakozott.

A szellemi munkások buzgalmát azonban nagygyűlésünk elmaradása nemcsak hogy nem csökkentette, sőt mintha a társulat szükségét mindenki egyaránt ösztönserőleg érezte volna, a rimaszombati nagygyűlés eddigelé valamennyi testvérei között a leglátogatottabb volt, amennyiben a résztvevő tagok száma közel 700-ra rugott.

Midőn rimaszombati munkálataink eredményét ezen kötetben bemutatjuk minden kérdés nélkül megjegyezhetni véljük, hogy a magyar orvosok és természetvizsgálók XII-ik nagygyűlésének Évkönyve úgy a szakértekezések belbecse, valamint a mellékelt számos sikerült rajz tekintetében, előbbi testvéreivel a versenyt bátran kiállhatja.

A kirándulások, melyek nagyszerűség, tudományos — és társasélvezet tekintetében minden eddigi nagygyűlés kirándulásait felülmúlták s melyek folytonosan kedves emlékünkhöz tárgyai maradnak, méltó kiegészítő részét képezték a nagygyűlésnek s azért, midőn ezeknek terjedelmesebb leírását az Évkönyvhöz csatoltuk, t. tagtársainknak kedves szolgálatot reméltünk tenni.

Pesten, 1868 nyárelő 7-én.

A szerkesztők.

TARTALOM.

Előszó.	Lap.
Bartholomaeidesz László emlékezete; írta Lucze István	I.
Wallaszky Pál emlékezete; írta Terray Károly	V.

ELSŐ RÉSZ.

A magyar orvosok és természetvizsgálók Rimaszombathban tartott XII-ik nagygyűlésének történeti vázlatára vonatkozó okmányok és közgyűlési jegyzőkönyvek.

I.	
A történeti vázlatra vonatkozó okmányok	1—32
1. A magyar orvosok és természetvizsgálók nagygyűlésének alapszabályai, amint azok 1841-ben megállapítottak	3
Pótlólag hozott és alapszabályul szolgáló nagygyűlési végzések, melyek az alapszabályokkal egyetemben mindenkor felolvastatni határozottak	4
2. Meghívás a magyar orvosok és természetvizsgálók Ágoston Szász-Coburg-Koháry herceg Ő Fensége elnöklete alatt szabadalmas Rimaszombat városában tartandó XII-ik nagygyűlésére	4
3. A XII-ik nagygyűlés előrajza	7
4. Válaszok, melyek a meghívás folytán tudományos intézetek, egyletek, és városok részéről érkeztek	9
5. A magyar orvosok és természetvizsgálók Rimaszombatban, 1867-ik évben tartott nagygyűlésében résztvevő tagoknak betűsor szerinti jegyzéke	18
6. A XII-ik nagygyűlés előrajza	31
7. Rimaszombatból teendő első kirándulás előrajza	32

II

Közgyűlési jegyzőkönyvek és azok mellékletei	33—95
A. Az aug. 12-iki megnyitó közgyűlés előrajza	33
A megnyitó közgyűlés jegyzőkönyve	34
Mellékletek a megnyitó közgyűlés jegyzőkönyvéhez	40
A magyar orvosok és természetvizsgálók közp. áll. választmányának jelentése a könyv- és levéltár tárgyában	40
B. Kun Tamás tr. levele „Magyarország közegészségi s orvosi ügyeinek rendezése“ című munkájára vonatkozólag	49
C. A központi választmány jelentése a hunyadmegyei czementmész fölfedezését tár- gyaló pályázat felől	50
D. A közp. vál. jelentése a Hideghéthy-féle 100 db arannyal jutalmazott pályakér- dés tárgyában	50
Bírálati jelentés	51

Majer István pót-észrevételei „a levelek árnyában érik a gyümölcs” jeligével ellátott pályaműre vonatkozólag	54
E) A központi választmány jelentése a Budaváros által kitűzött életrendtani pályakérdés tárgyában	55
E pályakérdésre bejött munkálatok bírálata	56
F) Rózsay József pénztárnok 1865-iki számadása	58
G) A központi választmány jelentése Kun Tamás tr. az egészségügynek az országgyűlésen való képviseltetését tárgyzó indítványa felől	59
H) A központi választmány jelentése a természettudományi osztály háromféle indítványa felől	59
I) A központi választmány jelentése a társadalmi alszakosztály működési körének megállapítása tárgyában	60
K) A központi választmány jelentése Kaczánder Áron tr. a szakgyűlések célszerűbb rendezése tárgyában tett indítványa felől	60
L) A központi választmány jelentése Kaczánder Áron tr.-nak a hasonszenvések öndispensatiója ellen beadott indítványa felől	61
M) A központi választmány jelentése Szuper tr.-nak honi fürdőink felvirágoztatására vonatkozó indítványa felől	62
N) A központi választmány jelentése Gerley tr.-nak a hülyék és elmebetegek tárgyában tett indítványa felől	62
A hazánkban előforduló elmebetegekről és hülyékről tett hivatalos hatósági jelentések kivonatos birálati összeállítása	61
O) A magy. orvosok és természetvizsgálók IX., X., XI. nagygyűlései által kiküldött magy. orvos-nyugdíj-intézeti bizottság jelentése	68
P) A központi választmány jelentése a közegészségügyi javaslatnak a magyar országgyűléshez való benyújtása felől	68
Q) A központi választmány jelentése a Vajda-Hunyadvár ügyében kiküldött bizottsága tárgyában	69
R) A központi választmánynak jelentése néhai Zipser András síremléke tárgyában	69
S) A központi választmánynak jelentése a régi műemlékek tárgyában teendő törvényjavaslatra nézve	69
T) Kovács Seb. Endre főorvosnak a közgyűlés elé terjesztett 100 db aranyos pályakérdése	70
U. Lukácsi Sándor beadványa hazánk időjárására, növényeink tenyészetére, az aszályosság és a késői fagyok okaira nézve	70
B) Az aug. 19-én tartott zárközgyűlés előrajza	72
A zárközgyűlés jegyzőkönyve	72
Mellékletek a zárközgyűlési jegyzőkönyvhöz	80
a) A magyar orvosok és természetvizsgálók XII. nagygyűlése államorvostani szakosztályának, ajánlata egy a n. m. magy. kir. belügyministerhez a hazai közegészségügy rendezését kérmező küldöttség kiküldése, a hazai fürdők és gyógyvizek, — a hasonszenvések öndispensatiójának tilalma és az orvosi kar működésének újra megkezdése tárgyában	80
b) A magy. orvosok és természetvizsgálók XII-ik nagygyűlése államorvostani szakosztályának ajánlata s Kun Tamás tr.-nak a hazai közegészségügy tárgyában irt munkája és a „bars megyei orvos-gyógyszerész egyletnek ugyanezen tárgyban beküldött irata tárgyában	81
c) Bizottsági jelentés Kun Tamás tr. egészségügyi munkálata tárgyában	81

d) A magy. orvosok és természetvizsgálók IX. és X-ik nagygyűléséből kiküldött bizottság által készített, hazánkban a közegészségi és orvosi ügy rendezését célzó javaslatra vonatkozó véleménye a bars megyei gyógyászati egyesületnek 1867-ik évi július hó 22-én Vihnyén tartott közgyűlésének végzése szerint	82
e) A magy. orvosok és természetvizsgálók XII-ik nagygyűlése államorvosi szakosztályának indítványa az orvosi és egyéb tudományos rendek képviseltetése a főrendiházban	87
f) Az állat- növénytani szakosztály indítványa	88
g) Solymosi Samu tanár indítványa	88
h) Kocziánovich József benyújtott pályakérdése	89
i) Eger városa meghívó levele	89
k) Dr. Aradi István beadványa	89
l) Számadás a m. orvosok és természetvizsgálók 1865-ik évi augusztus hó 28-tól szeptember hó 2-ig Pozsonyban tartott XI-ik nagygyűlésének pénztári bevételei és kiadásairól s általában a pénztár jelenlegi állapotáról	90
m) A magyar orvosok és természetvizsgálók Rimaszombat városában tartott XII-ik nagygyűléséből kiküldött számvizsgáló bizottmánynak 1867-ik évi augusztus hó 13-án tartott üléséről vezetett jegyzőkönyve	92
A Rozsnyó bányavárosban tartott hitelesítő közgyűlés jegyző-könyve	93

III.

Beszédek és értekezések, melyek a közgyűléseken tartattak	96—130
Kubinyi Ágoston alelnök megnyitó beszéde	96
Szabó György, Rimaszombat polgármesterének üdvözlő beszéde	100
Kovács Seb. Endre m. alelnök beszéde	100
A kenti barlangról. Rónay Jácinttól	104
A közegészségügyi intézményeknek befolyása az egyetemes jólétre. Dr. Grosz Lajosról	111
A népnevelésről. Hunfalvy Jánostól	114
Elnöki zárszó	118
Knöpfler Vilmosnak a magy. orvosok és természetvizsgálók XII-ik nagygyűlése tisztviselőit köszöntő beszéde	118
A rozsnyói vasas fürdő-víznek ismertetése. Kiss Antal trtól	119
Hogyan erősödünk társadalmilag? Greguss Ágosttól	120
Figyelmeztetés a villámdelejességgeli gyógyszerelés módozataira s e tárgyban indítvány. Gyürky M. Lajos trtól	125

MÁSODIK RÉSZ.

A magy. orvosok és természetvizsgálók Rimaszombatban tartott XII-ik nagygyűlésének szakosztályi jegyzőkönyvei és a szakértekezések.

I.

Szakosztályi jegyzőkönyvek.

Az orvos- sebész-, élet- és bonczatani szakosztály jegyzőkönyvei.

Első ülés augusztus 13-án	133
Második ülés augusztus 14-én	137
Harmadik ülés augusztus 16-án	139

Melléklet az orvos-sebészeti szakosztály második ülésének jegyzőkönyvéhez Hoffmann M. L. új oltóeszközének leírása és ajánlása	142
Az államorvosi szakosztály jegyzőkönyve.	
Első ülés augusztus 13-án	143
Második ülés augusztus 14-én	146
Harmadik ülés augusztus 16-án	147
Melléklet az államorvostani szakosztály 3-ik ülésének jegyzőkönyvéhez. Dr. Rózsay József jelentése a himlőoltásra vonatkozólag beérkezett nyilatkozatokról	149
Az orvos-sebészeti szakosztály augusztus 14-én délután tartott cholera-értekezletének jegyzőkönyve	150
Az orvos-sebészeti szakosztály augusztus hó 16-án délután folytatólag tartott cholera-értekezletének jegyzőkönyve	154
A társadalmi szakosztály aug. 16-án délután 4 órakor tartott gyűlésének jegyzőkönyve Folytatása	156
A társadalmi szakosztály jegyzőkönyvének mellékletei	157
Az ásvány-, föld- és vegytani szakosztály jegyzőkönyvei.	158—166
Első ülés aug. 13-án	166
Második ülés aug. 14-én	167
Az állat-növénytani szakosztály jegyzőkönyvei.	
Első ülés aug. 13-án	168
Második ülés aug. 14-én	169
Harmadik ülés aug. 16-án	170
Melléklet az állat-növénytani szakosztály II-ik ülésének jegyzőkönyvéhez. Jelentés a rimaszombati természetrajzi muzeum állattani gyűjteményéről	171
A természettani szakosztály jegyzőkönyvei.	
Első ülés aug. 13-án	171
Második ülés aug. 14-én	172
Harmadik ülés aug. 17-én	173
A gazdasági, állatgyógyászati és műtani szakosztály jegyzőkönyvei.	
Első ülés aug. 13-án	173
Második ülés aug. 14-én	174
Harmadik ülés aug. 16-án	176
Melléklet a gazdasági, állatgyógyászati és műtani szakosztály I-ső ülésének jegyzőkönyvéhez. Bizottsági jelentés Dr. Szabó Alajos törvényjavaslatára vonatkozólag	177
A régészeti szakosztály jegyzőkönyvei.	
Első ülés aug. 13-án	177
Második ülés aug. 14-én	179
Harmadik ülés aug. 16-án	181
Melléklet a régészeti szakosztály I. ülésének jegyzőkönyvéhez. Havas Sándor indítványa a hazai régészet ügyében	182

Szakértekezések.

A) Orvostani értekezések.

Santorini visszeres fonatai férfiunál. Közli: Dr. Lenhossék József, m. k. egyet. tanár	186
--	-----

Az idült terimbeles hashártyalob befolyásáról a vérkeringésre. Gilewski Károly tnr-tól Krakóban	189
Az 1866-dik évi cholera járvány a szt. rókusi főkkórházban Pesten. Dr. Rózsay József főorvostól	192
A jobb felső állcsont csontolása. Kovács Seb. Endre főorvostól	213
A fehérnye vizeletről. Plichtha Samu tr-tól	217
Gyógyulással végződött petefészektojási kiirtásnak egy esete. Közli Horváth György tr. sebész-kórodai tanársegéd	219
A helybeli érzetlenítés. Horváth György tr. seb. kor. tnrsegédétől	229
A herék gümösödéséről. Fanta Adolf tr. Sz. Fehérvár főorvosától	233
Gyakorlati közlemények a testgyógyászat köréből. Batizfalvy S. tr. egyet. m. tanár m. t. akadémiai l. tag- és gyógyintézeti igazgatótól	235
Néhány szó a gipszkötésről. Patzauer Mór műtőorvostól	239
A sebészet gyakorlatának nehézségei a vidéken. Kiss Antal tr-tól	240
Az alföldi szikso-termelésről vegyi és orvosi tekintetben. Közli Dr. Molnár István főorvos	250
A karutér két végágának két ritka rendellenessége. Dr. Majorossy Géza, egyetemi tanársegédétől	254
Valami a kobalt-betegségről. Fehér Nándor tr-tól	257
A vizkór kiválóbb társbajai és alakjai a gyógyeredménnyel Tornallya vidékén. Török János tr-tól	259
Az 1864/5 és 1867. évi hagymájárvány és az 1867-iki himlőjárvány a pesti szt. Rókus közkkórház főosztályán. Dr. Rózsay József főorvostól	263
Az 1866-iki járványos cholera elméleti és gyakorlati ismertetése. Dr. Korbély Endre főorvostól	282
Az elmebetegek társasélete s ennek erkölcsi gyógyelönye jólrendezett tébolydák körében. Dr. Bolyó Károly, egyet. m. tnr-tól	286
Az alsó állcsontnak kiizeléssel párosult csontolása. Horváth György tr. műtőorvostól	290
A tébolyda. Dr. Niedermann Gyula, egyet. m. tanártól	300
A hullában felmerülő májbántalmak meghatározására szolgáló vezérfonal. Dr. Arányi Lajos, egyet. kórboncztanártól	306
B) Föld- és vegytani értekezések.	
Kassa sz. k. város környékének földtani viszonyairól. Szekeső Tamás tanártól	316
Egy ujonnan felfedezett légnemű testről. Lengyel Béla, egyetemi tanársegédétől	324
C) Állat- és növénytani értekezések.	
Debreczen rovarfaunájának ismertetése. Dr. Török József tanártól	327
Buda-Pest virányának két új növénye. Entz Géza szig. orvostól	330
Néhány a szepességi virányra vonatkozó észrevétel. Kalchbrenner K-tól	331
D) Természettani értekezések.	
Csöves villamszedő. Dr. Jedlik Ányos egyet. tnr-tól	338
Az állócsillagok távolságainak meghatározásáról. Dr. Montedégó Albert Ferencz-től	343
E) Gazdasági és állatgyógyászati értekezések.	
A gyümölcsészetről. Jancsovcics Istvántól	361
A szőlőfajok értékéről. Dr. Entz Ferencztől	568
A csüllengről. Sarlay Jánostól	372
Szavatosság az állatkereskedésnél. Dr. Szabó Alajos a m. k. állatgyógy. igazgatójától	373

F) Régészeti értekezés.

Magyarország középkori várainak és városainak építkezési módjáról. Dr. Wenzel Gusztáv, egyet. tanártól	385
Jelentés a magy. orvosok és természetvizsgálók XII-ik a nagygyűlése alkalmával szab. Rimaszombat városában rendezett ipar s gazdasági tárlatról	379
Részletes jelentés a XII-ik nagygyűlés alkalmával történt kirándulásokról. Közli Dr. Oláh Gyula	409
Ajnácskő	410
Ózd	413
Putnok	413
Aggtelek	414
Rövid leírása az aggteleki barlangnak. Madarász Rezső, gömörmezei főorvostól.	415
A krasznahorkai várak és nevezetességeinek rövid leírása és megismertetése. Erőssy Lajostól	421
Rozsnyó	435
Dobsina. Dobay Vilmos bányaigazgatótól	435
Pohorella	438
Murányvár, Nagy-Rőcze	438
Pótértésítés Putnokról	439

I.

Bartholomaeidesz László emlékezete.

Született Klenócson Kis-Hontmegyében, az 1754-ik év november 16-kán. Atyja Dániel lelkész ugyanott, anyja Kubínyi Erzsébet vala, s ugyanazon hó 18-kán Holkó Mátyás nyústyai lelkész által megkereszteltetett, Kubínyi Dániel Hontmegyének helyettes alispánya és neje Bulyovszky Borbála, nemkülönben Institórisz Sámuel pilai lelkész és neje Makovinyi Szabin jelenlétében. Életének már első évei, melyek másoknál a gyermekkor boldog évei szoktak lenni, nagyon sanyarúk valának. Ennek magvát már születésével hozta magával, legzsengőbb korától fogva hólyagkőben szenvedvén. Szülei, kik a gyermeket hol jó kedvűnek és virgoncznak, hol ismét a kétségbeesésig sirónak látták, e változást megmagyarázni képesek nem lévén, ezt gonoszságnak tulajdonították, s nem ritkán iszonyú fájdalmait még veréssel is nagyobbitották. Végre észrevenni kezdék a bajt, a melynek alaposságáról őket Perlicziusz János Dániel, nógrádmegyei főorvos felvilágosította s meggyőzte. Az isteni gondviselésnek felette örökös szeme a következőkből látható. Ezen időben ugyanis két, görög nemzetbeli testvérorvos, a hatóság engedelmével az országban ide s tova utazott és sebészi műtéteket vitt véghez. Ezek Rima-Szombatba jöven s ott Gerber Mihály polgártól hallván, hogy a klenóczi lelkésznek fia hólyagkőben szenved, Klenóc felé vevék útjokat, s ott csakugyan megjelentek a gyermekben a műtétet megkísérlendők. A beteg gyermek apja a műtétbe beleegyezni sokáig nem akart, míg végre a sok kérésnek, leginkább Kubínyi Dániel a gyermek keresztapja kérésének engedve, beleegyezését adta, s a műtét a gyermekben 1759-ik év december 23-kán nem minden veszély nélkül ugyan, de még is szerencsésen véghezvitetett. Atyja a műtétnél jelenlenni nem merészelt, csak a kegyes anya és Fröhlich János ottani tanító nyújtottak az orvosoknak segédkezet. A seb, mely a jobb lágyékon vágatott s melyen a kő kivétel, néhány hét alatt begyógyult ugyan, de az utóbajok egész életfogytáig megmaradtak.

Így e veszélyes és fájdalmas bajától megszabadulván, tanulmányait szülőföldén kezdé Fröhlich János ottani tanítótól nyervén első oktatást, hol életének 14-dik éveig maradt s a grammaticai osztályt elvégezte. 1768-ik év január havában atyja Dobsinára vitte őt, hol is egész 1772-ik év octóber haváig tanult. Itt kezdte őt első ízben a köszvény is bántani, nevezetesen jobb lábában, mely betegség később nagyobb fokra hágott, s egész életén keresztül kinozta. Azon idő, melyet itt a tanulásra szánhatott, legfeljebb három évet tehetett, többi idejét ágyban töltötte köszvény-fájdalmaktól bántalmaztatván. Tanítója itt Gotthard János volt, ki általános nemcsak szigorú, hanem éppen kegyetlen tanítónak tartatott. 1772-dik évben Kézsmárkra ment át, hol az országszerte nevezetes Benczúr József tanárnak növendéke lett. A köszvény bántalmak itt is ismétlődtek, s félévig negyednapos lázban szenvedett. 1777-dik évben tanítója Benczúr József, Mária Terézia által Pozsony városa tanácsnokává kinevezetett.

vén, ő is elhatározta Benczúrt Pozsonyba követni, s tanulmányait ott tovább folytatni. Azonban egyrészt mivel későn érkezett oda, másrészt mivel nem igen ajánló külsővel bírt, az iskolába be nem fogadtatott. Az erre közetkezett korszak életében a legszomorúbb volt. Mert az iskoláztatáshoz szükséges költség hiánya*) miatt iskolába nem mehetett, s atyjánál időzve a jövőbe semmi kedvező kilátása sem lehetett. Azonban az isteni gondviselés ismét utat mutatott neki kitűzött céljának elérésére. Kubínyi Mihály, anyja utáni rokona ugyanis, a midőn neki Kubínyi Borbála nejétől Antal nevű fia született, római katolika vallású lévén, s később a protestáns hitre áttérve, fiát is e hitben kívánta neveltetni s Lászlónkat fiához nevelőül fogadta. De itt sem lehetett sokáig, mert Kubínyi Mihály a m. k. helytartótanács ítélete által hitének változtatása miatt börtönre ítéltetett, fia pedig vagy a katolikus vallásrai visszatérésre, vagy pedig a Nyústyán székelő hittérítő és katolikus plébánus előtti vizsga letételére kényszerítettetett. Így ez állomását is elhagyni kénytelenítettén 1779-ik év elején atyjához visszatért, később ugyanazon év lefolyása alatt Rima-Bányára ment Venich Mihály beteg tanítót helyettesítendő. Néhány havi ott tartózkodása után novemberben Osgyánba normális tanítónak megválasztatott, s hogy ez állomást elfoglalhassa, előbb vagy a kassai vagy a váci királyi normális iskolába kellett volna mennie a tanrendszer elsajátítása végett, de az Osgyániak felhagyván a normalis iskola szervezésével, elemi iskola tanítója s orgonista lett. Itt sok nehézséggel kellett küzdenie, mert egyrészt állomása nem jövedelmezett többet húsz forintnál, s ha az egyház felügyelője Korponay Gábor teljes ellátást nem ad neki ingyen, teljes lehetetlenség lett volna kijönnie, másrészt úgy a templomban mint az iskolában a magyar nyelvet kellett használnia, a melyben pedig tökéletesen járatlan volt. Így nem csoda, hogy innét szabadulni ohajtott, s iskolai évét befejezve, az Osgyániaknak búcsút mondott s a külföldre menetelről kezdett gondolkodni. Azonban az ehez megkívántató útlevél és költség hiányával volt, de mindkettőt megszerezte számára a felette örködő gondviselés. Túrócmezőgyében lakó rokonai után 100 rftot öröklött, ugyanannyit ugyanazon örökségből Dániel testvérétől kölesön felvett, útlevélenek elnyerhetése végett pedig Fejes György a kishonti Esperesség felügyelőjéhez folyamodott, ki azon feltétel alatt megígérte, ha addig, míg útlevét megkapja, György nevű fiát oktatandja s nevelendi, a hiányzó költséget előlegezni meg ígérte. Ezen Fejes György, dúsgazdag birtokos, általánosan mint szigorú Cato volt ösmeretes, s alig találkozott ember, ki kívánalmainak eleget tenni s kedvében eljárni s tetszését elnyerni képes lett volna. Nem kis aggodalom között foglalta el Lászlónk is ezen új hivatalát, s csakugyan vele is több hétig a legszigorúbban bánt, s már minden reményét elvesztette volt a nevelő, hogy urának kegyét valaha elnyerhesse, de pontossága s kötelességeinek lelkiismeretes teljesítése által végre még is sikerült ezt elérnie s a szigorú Cato jóakaró, leereszkedő és nyájas barátjává változott át. Saját többször ismételt állítása szerint Fejesnek felőle mondott kedvező nyilatkozata s ítélete megtört lelkét nem egyszer felemelte és a küzdelmek legyőzéséhez új erőt kölcsönzött neki. 1781-dik évben Vittenbergbe szóló útlevele megérkezve Isten nevében útnak indult jegyzetei szerint nem több, mint 261 rft és 36 krral. Utitársai Bilszky, Simko és Petyian valának. Ugyanazon év szeptember 23-kán Vittenbergbe érkezett,

*) Apja időközben lelkészi állomásáról lemondott, s magányban élt.

hol másfél évet töltött. Tanárai valának: Tittman Keresztély Károly a hit- s az erkölcstanban és a szentírás magyarázatában; — Schröck János Mátyás az egyházi és világ történelemben; továbbá Hirt János Frigyes Superintendens; a bölcészetben Hillert, Bodet és Reinhardt hallgatta.

Egyetemtársai valának hazánkból: Gotthard Mihály, Holkó Mátyás, Bilszky János, Simko István, Pulinyi Sámuel, Ott Menyhért, Tatay Pál, Bárányi János, Perliczy Dávid, Poniczky Sámuel, Csery Pál, Hamary János, Lagler György, Sextiusz György, Podhradszky János és Petyián Gábor. 1783-dik év martius 26-kán hazájába indult s Pozsonyban Benczúr József régi tanítójánál s pozsonyvárosi tanácsnoknál jelentve magát, ez őt Csécsre Szirmay Istvánhoz, a tiszai ev. egyházkerület felügyelőjéhez utasította, kinek házi nevelőre s családipapra volt szüksége. Meghallgatván ez ügyben hatalmas pártfogójának Fejes Györgynek tanácsát is, csakugyan elutazott Csécsre, de mivel Szirmay Istvánnak családipap tarthatására az engedély mindaddig nem adatott meg, s nem is igen látszott utána járni, szüleihez visszatért s még ugyanazon év május havában Ratkóra tanítói állomásra meghívást kapván azt el is fogadta. József császár hosszabb ideig visszatartott türelmi parancsa Gömörmegyében ez időben életbe léptetve, s számos az előtt felfüggesztett egyház újra alakulván több lelkész szükségeltetett, ennek köszönhető tehát, hogy Lászlónk is, alig tartózkodván nyolcz hétig Ratkón, egyszerre három lelkészi állomásra hivatott meg, ugymint Ochtinára, Pongyelokra és Kietterre, mely állomások közül Ochtinát választotta. — A papi hivatalra felszenteltetett 1783-ik év Jakab apostol napján Dobsinán Ruffinyi János Superintendens által. Mindjárt hivataloskodása kezdetén Ochтина környékén ragályos betegség ütött ki, s ő betegeit szorgalmasan látogatván később maga is belé esett és 25 hétig ágyát el nem hagyhatta részint a ragályos betegség, részint a köszvény okozta fájdalmak következtében, s ez utóbbi betegség annyira fokozódott, hogy testének egyes tagjai is össze húzódtak. 1784-dik évben házassági életre lépett, nőül vevén Márton Katalin nemes csetneki származású hajadont, kivel megéledett házasságban 1815-ik év január 6-kaig élt, mely napon neje elköltözött ez árnyékvilágból. Házasságukat az ég négy magzattal áldotta meg: László Jánossal, ki Köviben, Baradnán, Ratkó-Bisztrón s végre Nógrád megyében Uhorszkán mint lelkész működött, és mint ilyen papi jubileumát is megélte, a kinek jelenleg négy fia János és Károly Nyiregyházán Szabolcsmegyében, László Gömörmegye Jolsva-Taplóc községében, és Gyula Kálnó-Garábon Nógrádban hirdeti az Isten igéjét; — továbbá Apollóniával, kit Gyürky Károly ochtinai papirmalom tulajdonoshoz adott nőül, végre Eleonórával és Pál Polykarral, ez utóbbiak azonban zsenge korukban elhaltak.

Egyébiránt Lászlónk úgy nős, mint özvegy állapotában életét leginkább a tudománynak szentelte. Már gyermek korában szent beszédekét készítette s apját utánazta, magasabb korában a tudomány más szakjaira is kiterjesztette figyelmét. A tudomány iránti szeretetéről s szorgalmáról tanúskodnak azon általa készített művek, melyek részint nyomtatásban megjelentek, részint kéziratban maradtak.

Nyomtatásban megjelentek következő munkái:

a. Commentatio de Bohemis Kis-Honthensibus antiquis et hodiernis. Vittenbergae anno 1783, recusa Posonii 1796.

b) Spis užitečný a welmi potrebný od doctora Grobjana s uprimnosti učiněný, w němž napominá pilne k ostriháni svých mravů a znamenitých cnosti, v Banské-Bistricy 1784.

c. Summa Kresťanského Evanjelického Náboženství. 1786.

d. Rozmlauvání Jozefa II. s Matejem I. Korvinus řečeným, v Království mrtvých, při přítomnosti některých jiných uherských Kráľu držané. 1790.

e. Hystoria o Americe ukazující, která byla skrze Kryštofa Kolumbuse, a jeho následovníky vynalezená, jakové její přirozené položení a stav, jací obyvatelé, a jak ji Europčane sobe podmanili. Sepsal L. B. E. S. B. K. V. O. v Prešpurku vytištěna u Simona Petra Včebra. 1794.

f, Krátická Hystorie přirození k pomoci a k dobrému jak Učitelu tak y mládeži školské sepsaná, ano i k rozšíření lepší a k Bohu vedaučy známosti tohoto světa vubec na světlo vydána skrze Ladislava Bartholomaeidesa, Evanjelického kazatele Ochtinského, s desíti jeho vlastní rukou na medi vyřtými tabulkami, roku 1798.

g. Ladislava Bartholomaeidesa Geographia, aneb Vypsání Okršleku zemského s šestý mappami vlastní jeho rukou vyřtými v Banské-Bistricy u Jána Stefányho 1798.

h. Memorabilia Provinciae Csetnek, 1799.

i. Tractatus historico-philologus de Nomine Gumur et similibus, apud Anonymum Belae Regis Notarium obviis, ac Loca Comitatus Gömöriensis designantibus Vocabulis. Leutschoviae 1804.

k. Inelyti Superioris Ungariae Comitatus Gömöriensis Notitia Historico-Geographico-Statistica. Leutschoviae ab anno 1806—1808.

E munkának elkészítése nem csak sok fáradságába, de sok költségébe is került. Az adatok megszerzése végett számtalan levelet s megkeresést kellett írnia, s gyakran minden siker nélkül. Nem ritkán kellett utaznia s hegyeket másznia. A megyei levéltárat több nyáron át saját költségén a megye székhelyén tanulmányozta, a pesti egyetem könyvtárat kétszer meglátogatta, s végre még a munka nyomtatási költségeihez is kellett járúlnia.

l. De Sajone amne, natura navigero, classibus veterum navigato, magno totius Patriae imprimis Ungariae cis et trans tibiscanae ac comitatum Borsod, Gömör, Szepes, Liptó, Zólyom et Neográd commodo, iterum navigabili reddendo. 1808.

m. Brevis Tractatus, quo disquiritur, an nomen ungaricum et magyaricum apud veteres fuerint propria vel adpellativa. 1809.

n. Szentbeszédei kiadásában örömet nem találta, azonban két beszéde még is nyomtatásban is megjelent, az egyik Szontagh Sámuelnek superintendenssé lett felavattatása alkalmával tartott beszédje 1808-ban; — a másik Gyürky Dávid felett tartott halotti szónoklata 1810-ben.

Azonkívül kinyomattatott sok dolgozata a Bécsben megjelent, jénaihoz és halleihez hasonló tudományos folyóiratban.

Kéziratban maradt s napvilágot nem látott dolgozatainak száma tetemes, melyek közül, némelyiknek az utókorra nézve állandó becse marad, a mennyiben történelmi tartalmuak, mint például: a magyarhoni ágost. hitv. Superintendensek névsora s életrajza.

Végre fennmaradt még tőle, részint jelesebb írókból általa sajátkezüleg kiírt mondatokat,

részint mások által szerkesztett nevezetesebb okmányokat magában foglaló mintegy 40 kötetnyi gyűjtemény, e czim alatt: Collectanea Ladislai Bartholomaeides.

Ezen páratlan munkássága s szorgalma ellenei által írói viselkedésének nevezetett el, azonban kieszközlötte ez neki a tudomány barátainak és minden jóknak becsülését. Hogy egész Gömörmegye előtt köztisztületben állott, arról tanúskodik azon ajánló levél, a melyet Gömörmegye közgyűlése az 1817-ik év martius 11-kén Pelsőczön tartott ülésében számára kiállított, a midőn ő első Ferencz Ausztriai császár és magyar királyhoz nemességének visszanyerése végett folyamodott.

A gömöri ev. esperesség is méltányolni s jutalmazni óhajtván sokoldalú érdemeit, 1795-ik évben a csetneki völgy iskoláinak decánjává, 1798-ban esperességi főjegyzővé, 1807-ben al-esperessé, s végre 1822-ben főesperessé megválasztotta. Ez utóbbi hivatalát azonban nem sokáig viselhette, mert, alkalmasint kismértékbeni gutaütés következtében emlékező tehetsége napról napra gyengülni kezdett, s az 1824-ik év aprilis 12-kén Csetneken tartott gyűlés alkalmával e hivataláról végképen lemondott. Elgyengülése napról napra nagyobb fokra hágott, oly anyynyira, hogy végre idegen kézből vette eledelét is. Hü ápolói valának: leánya Apollónia, igazi s őszinte rokonai Márton Elek és János, ochtinai földbirtokosok, kiknek utódjaik Rudolf és Kálmán, Gömörmegyének jelenleg is díszére szolgálnak. Így a sok munka és virasztás által ereje felemésztetvén, 1825-ik év aprilis 18-kán munkás és fáradhatatlan életének 71-dik évében megszűnt élni. Béke és áldás poraira!!

Végül erkölcsi jellemének felmutatása végett ide iktatjuk az általa még az 1822-ik év martius havában bizonyos helyen feljegyzett szavakat:

„Quid jam restat, quam ut ad postrema respiciam. Ex liberis meis, filium Joannem Ladislaum anno 1810 ad Ecclesiam Köviensem vocatum, abinde jam ad Bradno translatum, Publico servitutum, dimisi; filiam unicam Apolloniam industrio viro Carolo Gyürky, chartopaego Ochтинensi, nuper elocavi, Publico, partim in locali Ecclesia, partim in Senioratu ab anno 1783 operam impendi. Quid jam senex solitarius aliud cogitare possum, quam illud: ich habe ausgedient! Quid aliud restat, quam ut me ad exitum ex hac mortali vita componam? Deo pro praestitis beneficiis gratias agam; — documentorum providentiae ejus in me misero tota vita conspicuorum, semper memor sim? His, ad spem melioris vitae capessendam et confirmandam memet excitem? Eandem, adplicatione meritorum Christi, vigore fidei salvificae, confortem, et acerbam errorum et vitiorum, mihi tota vita adhaerentium, recordationem fiducia in satisfactione Christi, pro poenitentibus, juxta principia et dogmata religionis Evangelicae, cui tota vita additus fui, emolliam et leniam? Concludo ergo, suspirio illo vere evangelico: Domine! propitius esto mihi peccatori! ne intres Domine cum servo Tuo in judicium!

Lucze István.

II.

Wallaszky Pál emlékezete.

Wallaszky Pál a „*Conspectus reipublicae literariae in Hungaria*“ tudós szerzője, jolsvai ág. hitv. evang. lelkész, gömöri egyházmegyei főesperes, azon férfiú, kinek arczképe alá Kazinczy Ferencz érdemesnek tartá e jeligét írni: „A nemzeti becsület szerencsés védője“, kit Kölcsy Ferencz úgy emlit, mint honának és századának egyik kitünő tudósát, született 1742-ik év január 29-dik napján Hontvármegyének Bágyom nevű helységében földmives szüléktől. A gyermeket vallásos érzülete mellett kiváló szellemi tehetségei és ellenállhatlan tudványa jellemezték; minélfogva megszerezvén magának szülőhelyén az elemi ismereteket, magasabb tudományos kiképztetés végett először is Selmeczen és Rimaszombatban folytatta gymnasiumi tanpályáját s utóbb Pozsonyban végezte a bölcsészeti és hittudományi tanszakot. — Miután hazánkban századokon keresztül testvéries egyetértésben éltek a külön ajkú nemzetiségek, bevett szokás volt, hogy a tanuló ifjú oly iskolákat választott, hol a hazában divatozó nyelveket sorban elsajátíthatta. Így történt, hogy midőn Wallaszky tanpályáját bevégezte egyszersmind a latin, magyar, tót és német nyelvekben is kellő jártassággal dicsekedhetett. Lelkészi pályára készülő protestans ifjaink folyvást nagy előszeretettel látogatták a német egyetemeket, mint a tudományosság és protestantismus székhelyeit. Wallaszky 1767-ik évben a lipcei egyetemre ment, hol hittudományi szakmáján kívül részint a bölcsészeti tudományokkal és régi nyelvek tanulmányozásával foglalkozott, részint ott nyomtatott két értekezése által hazai tudományos állapotainkat a külfölddel megismertetni s így hazánkról elterjedett balvéleményeket megczáfolni iparkodott. Két évet töltvén a lipcei egyetemen onnan Békés-Komlóra, a virágzó népes egyházba hivatott lelkészül 1769-ben. — Hivei szerették, tisztelték, mint jeles szónokot és bölcs tanácsadót. — Azonban sem hiveinek feltétlen ragaszkodása, sem a népes egyház által biztosított anyagi állása nem feledteté el vele a felföld tisztább s egészségesebb levegőjét, melynek üdítő hatása alatt egykor nevedett. Így történt, hogy 1780-dik évben Pest közepén fekvő Czinkotára elfogadta a meghívást. A magát szellemileg folyvást képező és lelkesi hivatala mellett tudományos foglalkozásának élő férfiú csakhamar szorosabb összeköttetésbe lépett a pesti tudós világ képviselőivel. Ezen viszony oly tartós és előtte oly kedves vala, hogy még évtizedek multán s távolabb vidékről is többször szívesen lerándult Pestre, hol egyszersmind egyházi tanácskozásokban is élénk részt vőn. — A mint II. József császár trónraléptével a türelmi parancs kihirdtetett és ennek értelmében a protestansok részéről számosabb gyülekezetek szerveztetének, egy ily ujdun alakult egyházba, Gömörmegye központján fekvő Jolsva városába 1783-ik évben Wallaszky választott lelkészül. 41 évi hivata-

VII

loskodásának ideje alatt részint megalapítója lőn azon valódi prot. szellemnek, mely ezen egyházat időnkben is oly kedvezőleg jellemzi, részint a gömöri egyházmegyében számos éven keresztül mint al- és főesperes az egyházak igazgatása és az iskolák rendezése körül felejtethetlen érdemeket szerzett magának. Lelkészi hivataloskodásának 50 éves jubileumát szeretett és öt tisztelő egyháza körében 1819-ik évnek adventi első vasárnapján tartotta. Meghalt 1824-ik év október 29-én. — Nejét már 1815-ben veszté el; négy leányt hagyott maga után. Érdemeit a tiszai kerület 1822-ben az által kívánta kiemelni, hogy a Szontagh Sámuel halálával megürült superintendensi polezra kiszemelte. De a 80 éves aggastyán ereje hanyatlását érezvén a megtiszteltetést elfogadni vonakodott.

A mű, mely Wallaszky nevét honunkban halhatatlanná s a tudós külföld előtt is tiszteltté tevő, Magyarország szellemi fejlődésének történelme vala. Már ifju korában mind itthon mind a külhoni egyetemeken gyűjtögeté az ide vonatkozó adatokat s ezen tevékenységét mint lelkész is hangyaszorgalommal folytatta. Művét a fent leirt czim alatt Pozsonyban 1785-ben kiadta. — E fő művén kívül Wallaszky még számos más tudományos művek szerzője is vala. — Mint fentebb volt érintve, a lipcei egyetemen tanulván, ugyanott ezen czimek alatt két értekezést nyomtatott ki:

1. De Stephano Verbőczyo jurisconsulto Hungariae celeberrimo. Lipsiae 1768.
2. Tentamen historiae literarum sub rege gloriosissimo Mathia Corvino in Hungaria Lipsiae 1769.
3. Vindicias Opusculi Pestiensis inscripti: Fundata B. Tolerantialis Decreti sequela — contra Anonymi Juris periti examen. Pestini in 8. an. 1782.
4. Conspectum Reipublicae litterariae. in Hungaria ab initis regni, ad nostra usque tempora delineatum. Prodiit Posonii 1785. in maj. 8.
5. Sermonem sacrum sub titulo: Dobre a zlé Vživánj Domu Božich, cui accessis.
6. Extractus historicus de fatibus Ecclesiae Evangelicae Alnoviensis lingua slavica conscriptus an. 1786. Eperiessini typis excusus, qui vero etiam latine Annalibus Evangelicis Schemniciensibus anno 1795 insertus est.

7. Sermonem sacrum sub titulo: Leopold II. Král, u prostréd lidu svého rozdvojeného an. 1791 Eperiessini luci publicae expositum.

8. S. Sermonem, quo an. 1792 Reverendissimum Sam. Nicolai in Superintendentem inauguravit. Sub tit: Teškoš a Nebezpečnosť Úradu Biskupského, typis Eperiessiensibus in IV. excusum. Ad ea, quae in MStis manent, pertinet.

Succincta Disquisitio juris Ecclesiastici, quae-nam inter Ministros Evang. viguerit ab initio Reformationis ad nostra usque tempora relate ad suos Praepositos Subordinatio, et quibus modis ac mediis fuerit solita observari, cum interspersis, de Regimine Ecclesiastico in genere in Hungaria, observationibus historicis an. 1787 conscripta.

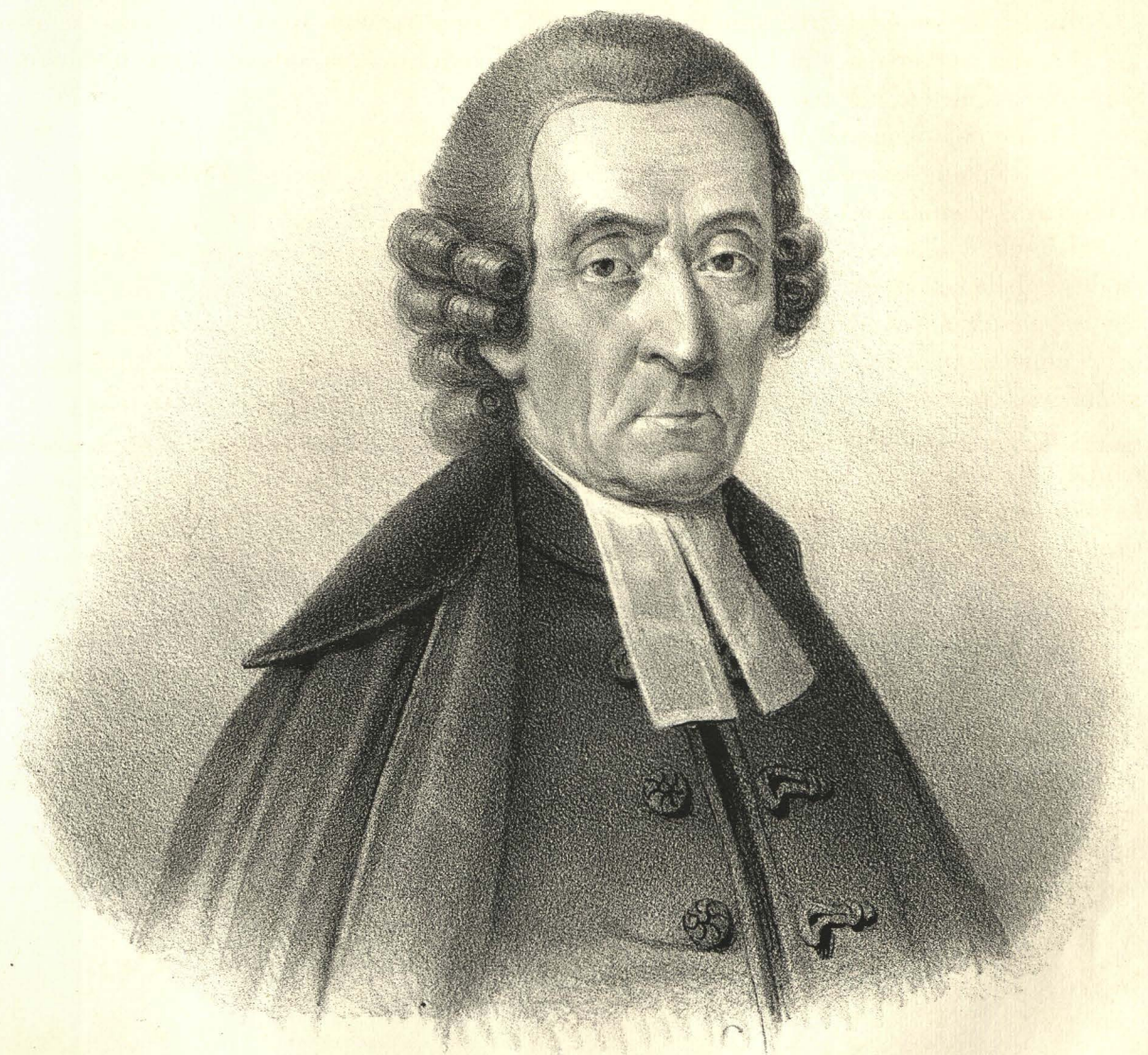
10. De origine qualitate et ordinatione Episcoporum veteris Ecclesiae.

11. Fragmentum de origine et finibus Synodorum, occasione Synodi Pestiensis.
12. Dissertatio de Jure Ministerii Evangelici, circa Regimen Ecclesiasticum.
13. Dissertatio de Semine Abrahami, ad loc. Gen. 22. 18. 14.
14. Diss. de consecratione S. Eucharistiae apud Veteres.
15. De Ceremoniis circa administrationem S. Coenae usitatis apud Christianos veteres.
17. Animadversiones in libellum sub titulo: Motiva quinquaginta ad praeeligendam Catholicam religionem, a Mart. Szentiványi editum.
17. De oblatione pro Vivis et Mortuis apud Veteres.

18. Refutatio epistolica scripti in lucem editi sub titulo: Uiber das Verhältniss der ewangelischen Gemeinden zu ihren Religions Lehrern. — Von Johan v. Fejes.

Lássuk Wallaszkyt még saját házi körében. — Hosszas arcz, magas homlok, komoly szelidség jellemezték őt. Magas karcsú testalkata, erős de kellemes hangja s kitünő emlékező tehetsége csak a nyolczvanas évek gyengítő befolyásának engedett. Korán feküdt le s korán kelt; mindennapi sétája reggel a templomi ima után a városon túli kies dombon fekvő gyümölcsösébe vezette, honnan visszatérvén, a betegetek és mindazokat szokta felkeresni, kik ügyefogyott helyzetökben tanácsát, oktatását, vigasztalását oly szívesen hallgatták. Vasárnapi ájtatoskodás után hivat sorban látogatta, hogy azoknak családi viszonyaikkal megismerkedvén nemcsak szónoklata, de társalgása által is gyakorolhasson befolyást erkölcsi életökre. Családja szerette, övéi tisztelték. Annyira mértékletes volt, hogy indulatait tökéletesen hatalmában tartotta; bort csak éltesebb korában, vízzel sokszorosan feleresztve ivott. Szívesen társalgott nemcsak egykorúakkal, de fiatalabbakkal is és ha ezeknél szellemi tehetségeket vett észre, azoknak czélszerű fejlesztésére buzdította őket. Mondják, hogy midőn három kérvényező — supplicans — ifjút asztalánál megvendégelt s azok e kérdésre: mi a „bibo“ mult ideje: „bipsi, bapsi, bibi“ feleltenek, a legutóbbinak elébe boros üveget tett e tréfás kifejezéssel: „Dat bibere bibi, bipsi, bapsique carebunt.“ S midőn hibeinek egyike egyszerűségében mondá: „régem nem láttam lelkész urat!“ „Elég nem jó, válaszolá Wallaszky, holott engem minden nap láthatni a templomban.“ — Egyházának öregebbjei még most is szívesen beszélnek róla mint lelkiismeretes, tudós, szeplőtlen életű tiszteletes egyénről.

Terray Károly.

WALLASZKY PÁL

született 1742 meghalt 1824.

Nyomat. Rohm és Arund Pesten 1868.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

ELSŐ RÉSZ.

A MAGYAR ORVOSOK ÉS TERMÉSZETVIZSGÁLÓK

RIMASZOMBATBAN TARTOTT XII-ik NAGYGYÜLÉSÉNEK

TÖRTÉNETI

VÁZLATÁRA VONATKOZÓ OKMÁNYOK

ÉS

KÖZGYÜLÉSI JEGYZŐKÖNYVEK.

A TÖRTÉNETI VÁZLATRA VONATKOZÓ OKMÁNYOK.

1.

A magyar orvosok és természetvizsgálók nagygyűlésének alapszabályai a mint azok 1841-ben megállapítottak.

Célja ezen gyűlésnek: személyes ismeretség, orvosi és természettani ismeretek, tapasztalatok és új találmányok, mennyiben lehetséges, élőszo általi rövid közlése és terjesztése, sőt a gyűlések helyének változtatásával a hazai vidékek helybeli ismertetése is.

Ez évben tartatik ugyan egy második gyűlés, még pedig Pesten, szeptember 6-kán és következő napjaiban, jövőre pedig évenként csupán egyszer; azonban minden következő gyűlésnek helyét, mely hazánk majd ama, majd eme népesebb vagy főbb iskolákkal s jelesebb intézetekkel, nem különben kitűnő természettani ritkaságokkal diszlő városa lehet, mindenkor az utolsó gyűlés határozandja meg.

A gyűlésre megjelent minden tag a határidő előtti három nap alatt magát az e végett megválasztandó ügyvivőnél, ki egyszersmind alelnök egy személyben, és jegyzőnél személyesen beírván belépti jegyet kap.

A szintén előre megválasztott elnök a kitűzött napon megnyitván az ülést, a jelenlevők nevei, úgy az alapszabályok is felolvastatnak, s a múlt gyűlés óta talán elhunyt nevezetesebb magyar orvosok és természetvizsgálók felett emlékbeszédek tartatnak.

A külön tudományokkal foglalkozó tagok iránti tekintetből külön osztályok rendeltetnek úgymint: az orvosok és sebészek, physicusok, geographusok és astronomusok, mineralogusok, geognosták, chemikusok és pharmaceuták, zoologusok, physiologusok és botanicusok, végre a veterinariusok és oeconomusok részére; magában értetvén, hogy a résztvevő tagok számához és minőségéhez képest ezen osztályokat szaporítani vagy kevesbitni szabad leszen.

Diplomaticus nyelve gyűléseinknek a magyar, ezen vitetvén jegyzőkönyvünk is, mindazáltal hazai nyelvünkben kevésbé jártas ügyfeleink deákul, sőt saját anyai nyelvükön is adhatják közléseiket.

Utolsó két napon közgyűlések tartatván, ezeken a részletes ülésekben legnevezetesebbeknek tartott dolgozatok vagy fölfedezések újra felolvastatnak.

Minden választás vagy fontosabb tárgy titkos szótöbbséggel döntetik el s a szavazásban minden beírt résztvevő tagnak egyenlő joga van.

Utolsó napon kijelöltetik a legközelebb tartandó gyűlésnek helye, megválasztatik jövőre az elnök, továbbá az alelnök és ügyvivő egy személyben, s a jegyző is, mely utóbbiak a kitűzött helyben vagy annak közelében lakván, szállásokról, kirándulásokról, rendes élelembeli ellátásról, gyűlési termekről, mulatságokról előre gondoskodni s a sikert jó eleve hírlapok által országszerte közretenni kötelesek lesznek.

Végezetül az elnök befejezi a nagygyűlést.

Mint nyilvánosság emberei, a tudomány terjedését és polgártársaink művelődését vé-
vén különös tekintetbe, a tudományt kedvelő vendégek között minden közgyűlés alkalmával a hely kiterjedéséhez képest elég számú jegyek osztatnak ki.

Pótlólag hozott és alapszabályul szolgáló nagygyűlési végzések, melyek az alapszabályokkal egyetemben mindenkor felolvastatni határozattak.

1. Mindjárt a II. nagygyűlésen (1841) végzéssé lőn, hogy jövőre két titoknak választassék.
2. Az V. nagygyűlésen (1844) az archaeologia a természettani szakosztályba felvételét (a kolozsvári, vagyis V. nagygyűlés jegyzőkönyvének 2. pontja); — a VII. nagygyűlésen (1846) pedig a gazdasági szakosztályban a műiparnak nyitott tér (a VII. vagyis kassa-eperjesi nagygyűlés jegyzőkönyvének 29. pontja).
3. A mi pénz a gyűlés munkálatai költségeinek fedezése után fennmaradna, az pályakérdésekre fordítandó. A helyben nem lakó titoknak utiköltségekre s a munkálatok szerkesztőjének a közgyűlésből illő díj ajánltassék. (IV. nagygyűlés 15. pontja 1845.)
4. A szakok a jövő gyűlésen némely megvitatandó tárgyakat vagy kérdéseket előre ki-
tűzendenek. (A VI. nagygyűlés 15. pontja 1845.)
5. A VII. nagygyűlésen a számadások vitelére három évre egy pénztárnok választott, ki egyszersmind a munkálatok szerkesztésére is befolyással legyen. A számadásokrai felügye-
lés pedig az elnökre bízott. (Kassa-Eperjes 1846. 5. szám C pont.)
6. A IX. nagygyűlés zárközgyűlése 13. pontja szerint az eddig szokásos három közgyű-
lés helyett kettő jött határozatba; a többi idő szakgyűlésekre fordítandó. (Pest, 1863.)
7. A IX. nagygyűlés ugyanazon közgyűlése 14. pontja szerint határozatba ment, hogy
ezentúl a helyett, hogy a szakgyűléseken tartott előadások közül választattak értekezések a
közgyűlésre, ezentúl az ezeken felolvasandó értekezések kidolgozására a tudomány előkelői
szólistassanak fel.
8. Ugyanazon nagygyűlés zárközgyűlésének 16. pontja szerint határozattá vált, hogy a
munkálatok eleje ezután a magyar tudományosság elhunyt bajnokainak arcképeivel lesz
ékítendő.

2.

M e g h i v á s

a magyar orvosok és természetvizsgálók, Ágoston Szász Coburg-Koháry herczeg Ö Fensége elnökle alatt, szaba-
dalmas Rimaszombat városában tartandó XII-dik nagygyűlésére.

A magyar orvosok és természetvizsgálók XII-dik nagygyűlésének székhelyül Pozsony-
ban 1865-ben — a természeti és történelmi ritkaságairól egyaránt nevezetes —, Gömörme-
gye Rimaszombat városa tüzetett ki. A lelkes, áldozatkészségéről ismeretes megye s annak

székhelye Rimaszombat már a mult évben is mindentelkövetett, hogy a kihirdetett nagygyű-
lés a sikerültebbek egyike legyen. — Azonban a mult év gyászos eseményei következtében a
szándékolt nagygyűlést megtartani nem lehetett. Miért is teljes tisztelettel hívjuk fel ujjlag
az idei nagygyűlés látogatására úgy a magyar korona országaiban lakozó, mint a külföld t.
cz. orvosait és természetvizsgálóit. A szükséges tájékozás tekintetéből egyelőre ismét a követ-
kező tudni-valókat tesszük közzé:

1. A jelen nagygyűlésre a beiratás 1867-ik augusztus 9. 10. és 11-én (pénteken, szom-
baton és vasárnap) külön bizottmány előtt Rimaszombatban a városházán reggeli 9 órától
12-ig és délután 3-tól 6-ig történik. Az elkészt tagok a nagygyűlés egész tartama alatt beirat-
nak. A beiratási díj személyenként 5 új firt. A beírt tag *felvételi jegyet* kap, melylyel joga
van a köz- és szakgyűléseken, a kirándulásokon, közünnepélyeken résztvenni, az ipar és gazdasági
kiállítás helyiségeit látogatni. A beiratás alkalmával a *szállási utalvány*, a *pozsonyi XI-dik nagy-
gyűlés évkönyve*, továbbá *Gömörmegye helyirata* (Topographia), úgyszintén a nemes város által
e nagygyűlés emlékére veretett *érem* fog a t. cz. tagoknak kézbesítettnei. Azonkívül a beírt tag,
a gyűlés ideje alatt kiosztandó *munkákat* és a hivatalos „*Napi Közönyt*“ minden díj nélkül kapja.

2. Az alapszabályok értelmében e nagygyűlés meghívott tagja gyanánt tekintendő az
egyetemes orvos-gyógyszerési kar; úgyszintén ezen gyűléstünk tagjai lehetnek mindazok
kik állásuk vagy hivataluknál fogva a természettudományok valamelyik ágával, továbbá a
régészettel, gazdasáttal vagy műiparral tudományilag foglalkoznak, vagy ezeknek őszinte
kedvelői. Kik vendégül óhajtanak egy vagy más gyűlésben résztvenni, — a helyiség terje-
delméhez képest —, a nagygyűlés titkárainál nyerhetnek belépti jegyeket. A közgyűléseken
a nők is szívesen látott vendégek.

3. A tagok lehetőleg jutányos szállításáról az ügyvivőség gondoskodik. Már eddigis
megtette a kellő lépéseket, hogy a haza különböző tájairól a vaspályán Vácra, Miskolcra,
Kassára és Salgó-Tarjánba érkezők — az eddigi szokás szerint — a vitelbér felét fizethessék,
miről később kibocsátandó részletes előrajunkban a résztvenni ohajtókat értesíteni el nem
mulasztanjuk. Vácson, Miskolcson, Kassán és S.-Tarjánban, valamint innen állomásonként
gondoskodva lesz kellő mennyiségű kocsikról, melyek az utasokat meghatározandó szabott ár
mellett Rimaszombatig elszállítandják.

4. Hogy azonban a nagygyűlés tagjai az említett szállítási kedvezményeket élvezhessék
szükséges, hogy magukat jó eleve *igazolási jeggyel* lássák el. E tekintetben a résztvevők fo-
lyó évi augusztus 1-jéig Rózsay József tr. urhoz, a nagygyűlés pénztárnokához (Pest, Deák-
tér 54-ik szám) méltóztassanak fordulni. Vándorgyűléseink pénztárnoka a hozzá intézett *bér-
mentes levelekre*, melyekhez az illető a *felvételi 5 új frtnyi díjt*, továbbá nevének, állásának,
lakhelyének s az utolsó postának pontos feljegyzését mellékli, az igazolási jegyet postán
azonnal megküldi.

5. A tagok elszállásolása és ellátása iránt vendégszerető intézkedések tétettek.

6. Augusztus 11-én (vasárnap) — a megnyitó közgyűlést megelőző napon — lesz az
első társas összejövetel, *ismerkedési estély*, a polgári Casino termeiben, melynek célja kölcsö-
nös ismerkedés és a szakférfiak tájékozó csoportulása, mi a szakosztályok szervezésére előké-
szítéstül szolgál.

Augusztus 12-én (hétfőn) délelőtt tartatik a *menyítő közgyűlés*; mire

augusztus 13-án és 14-én szakülések fognak tartatni. A szakülések az e célra kijelölt
külön termekben tartatnak és pedig lehetőleg úgy beosztva, hogy a t. tagok több osztályban
is részt vehessenek.

Egyelőre az alapszabályok értelmében öt szak van megállapítva, ugymint: a) orvos-se-
bész-, élet- és bonczani; b) fűvés- és állattani; c) ásvány-, föld és vegytani; d) természet-
tani és archäologiai; e) gazdaszat, állatgyógyászat és műipari; mely beosztás azonban a ta-

gok számához és minőségéhez képest alosztályokkal is szaporítható vagy kevesbíthető. A szakgyűlések helyiségeit és óráit a „Napi Közlöny“ fogja kijelölni.

Augusztus 15-ik napján — mint Nagy-boldog-asszony ünnepén — kirándulás történik *Ajnácskő* romjaira és fürdőhelyére, *Ozd* vasgyáraiba és *Putnok* példányszerű gazdaszatának megtekintésére.

Augusztus 16-án szakülések.

Augusztus 17-én a nagygyűlés bezáró közlése.

Augusztus 18-kán *Tornallyán* át terveztetik a nagy kirándulás a világhírű *aggteleki barlangba*, mely alkalommal a tornallyai időzés alatt a *király-tó* is megsemléltetik. Ugyanaz nap Aggtelekről *Rozsnyóra* éjszakára s *Rozsnyóról*

augusztus 19-kén — hol a harmadik vagyis *hitelesítő közgyűlés* fog tartatni, — *Krasznahorka-Várallyára* s onnét *Rozsnyóra* visszamenve, ugyancsak augusztus 19-kén éjszakára *Dobsinára*, honnan egy napi (augusztus 20-ki) időzés — ennek vas-, nikol-, kobalt-, asbest-bányái megtekintése után — másnap, azaz:

Augusztus 21-kén *Pohorellára*, a *Királyhegyre* és *Murányba*, ott az éjet eltöltve, augusztus 22-én a kiránduló társaság *Rimaszombatba* utazik vissza.

7. Megjegyzendőnek tartjuk, miszerint e nagygyűlés folyama alatt a *tudományos előadásokat*, valamint a köz- ügy a szakgyűléseken is, akármely mivelten nyelven lehet tartani.

8. *Tárlat* rendeztetik az *ipar terményeiből* (gyáriak, kézművek), *gazdasági tárgyakból* (termények, gazdasági- és házi-ipartermékek, gépek és eszközök, gazdasági állatok), *növénygyűjtemények*, *ásványvizek* sat. sat., melyekről a szakgyűlések napjain délutáni órákban részletes előadások, népszerű ismertetések fognak tartatni, mely vállalatnál a város, Gömör- s a szomszéd megyék értelmisége, számos iparos és műbarát hathatósan és teljes készséggel közreműködik.

A nagygyűlés ügyvivői és rendezői minden kitelhetőt elkövetnek, hogy a XII-dik nagygyűlés minél tanulságosabb és élvezetesebb legyen. Azon lesznek, hogy ez előbbi testvérei mellett megállhasson s a résztvevő tagok ezen gyűlésre minél kedvesebben emlékezzenek vissza. — Kelt Pesten, május 26-án 1867.

Kubinyi Ágoston,

Dr. Kovács S. Endre,
alelnökök.

Dr. Marikovszky Gusztáv,

Dr. Batizfalvy Sámuel,
titkárok.

Előrajza

a magyar orvosok és természetvizsgálók folyó 1867-diki augusztus 11-től augusztus 17-ig, Ágoston, Szász Coburg-Koháry herceg Ö Fensége elnöklete alatt, szabada'mas Rimaszombat városában tartandó XII-ik nagygyűlésének.

Folyó év május havában intéztük a testvérhaza t. cz. orvosai- és természetvizsgálóihoz általános meghívó sorainkat. Ez alkalommal a XII-ik nagygyűlés részletes előrajzát sietünk közzé tenni.

Mindenekelőtt jelentjük, hogy a pest-salgótarjáni, tiszavidéki, állami, déli, Ferdinánd-császár éjszakai vasutak: a magyar közép-dunai — s a cs. kir. dunagőzhajózási társaság igazgatóságai megkeresésünk folytán a nagygyűlés tagjainak f. évi augusztus 6-tól szeptember 6-ig, a rendes vitelbér felét leengedni szíveskedtek. S ezen engedélyt — a nevezett időre — azon pályák vonalaira is kiterjesztették, melyek hazánk határain kívül esnek. — Hogy azonban a nagygyűlés tagjai ezen kedvezményt élvezhessék, szükséges, hogy magokat jöeleve *igazolási jeggyel* lássák el. E tekintetben a résztvevők folyó évi augusztus 1-ig *Rózsay József* tr. urhoz (Pest, Deáktér 54-dik szám) méltóztassanak fordulni. Vándorgyűléseink pénztárnoka a hozzá intézett *bérmentes levelekre*, melyekbe az illető a *felvételi 5 új frtnyi díjt*, továbbá nevének, állásának, lakhelyének s az utolsó postának pontos feljegyzését mellékli, az igazolási jegyet a postán azonnal megküldi.

Salgó-Ta jánban, Vácson, Miskolczon, Kassán, valamint innen állomásonkint *Rimaszombatig* a rendező bizottmány gondoskodott az utazók illendő szabott-ár melletti tovaszállításáról. Az ügyvivőség, a résztvevők figyelmébe különösen a pest-salgótarjáni vasuti vonalt ajánlja, melyen *Pestről* egy nap alatt kényelmesen eljuthatni *Rimaszombatba*.

Rimaszombatba megérkezvén a t. cz. tagok, a városházán a fölvételi irodában jelentkeznek, hol az igazolási jegy előmutatása mellett mindenki sajátkezüleg beírja nevét a nagygyűlés főkönyvébe s a szakosztályt, melyben működni akar, tartandó tudományos értekezésének címét, állandó lakhelyét és ezen városi szállását. Felkérjük egyúttal az előadó urakat, hogy értekezésüket tisztán leírva hozzák magukkal, s azt a felolvasás után az illető szakosztályi jegyzőnek azonnal átadni szíveskedjenek. A „Napi Közlöny“ számára pedig értekezésük rövid vázlatát az illető szakosztály jegyzőjének kezéhez szolgáltatni méltóztassanak.

A beiratás után a *felvételi jegy*, a *szállási utalvány*, a *pozsonyi XI-dik nagygyűlés igen díszes Évkönyve*, továbbá *Gömör megye helyirata*, az emlékérem mindenkinek kezéhez szolgáltatik.

A *felvételi jegy* előmutatása mellett, minden beírt tag, a nagygyűlés ünnepélyein, kirándulásain s a tárlaton részt vehet.

Miután a nagygyűlés tagjai *ingyen lakással* láttatnak el, az *előleges bejelentésnek szükségképen mielőbb meg kell történnie*. Azon urakat, kik a vasuti kedvezményeket nem szándékoznak igénybe venni, felkérjük: méltóztassanak a szállás utalványozása végett augusztus 6-ig egyenesen a nagygyűlés egyik titkáránál *Marikovszky Gusztáv tr. urnál Rimaszombatban* bérmentes levélben jelentkezni.

A tagok beírása augusztus 9-én, 10-én és 11-én délelőtti 9—12-ig, délután 3—6-ig történik.

Augusztus 11-én esti 8 órakor gyűlnek össze a t. cz. tagok a polgári casino termeibe *ismerkedési estélyre*.

Augusztus 12-én délelőtti 9 és fél órakor a *megnyitó közlés* tartatik a reformatus templomban, melyben az elnöki megnyitó beszéd, polgármesteri üdvözet, a beérkezett iratok a mult nagygyűlésről erre átjutott közlemények, a közelebbi évben elhunyt jelesebb tagok fő-

lötti emlékbeszédek és tudományos értekezések tartatnak. Délutáni 2 órakor a város által adandó *diszbed*.

Augusztus 13-án és 14-én reggeli 9—1-ig *szakgyűlések* a megyeházánál, az egyesül-protestans főgymnásium épületében, a polgári Casino nagy teremében és a „rózsához“ cím-zett szállodában.

Augusztus 15-dik napján kirándulás *Ajnácskő* romjaira és fürdőhelyére, *Ozd* vasgyáraiba és *Putnok* példányszerű gazdaszatának megtekintésére.

Augusztus 16-án *szakülések*.

Augusztus 17-én *bezáró közgyűlés*, mely részint tudományos, részint kezelési tárgyakból fog állani. Ez utóbbiak közé sorozzuk a jövő évi nagygyűlés helyének és tisztviselőinek megválasztását. Továbbá ide tartoznak mindazon indítványok, melyek a nagygyűlés érdekében sat. hozatnak.

Augusztus 18-án *Tornallyán* át történik a nagy kirándulás a világhírű *aggteleki barlangba*, mely ez ünnepélyes alkalomra *fényesen ki fog világítani*. A tornallyai időzés alatt a királytő is megsejmelítetik. Ugyanaz nap Aggtelekről *Rozsnyóra* éjszakára,

hol augusztus 19-én, a harmadik — vagyis *hitelesítő közgyűlés* fog megtartatni, s még az nap Rozsnyóról *Krasznahorka-Várallyára* s onnét Rozsnyóra vissza menve ugyancsak augusztus 19-én éjszakára *Dobsinára*, homon egy napi

augusztus 20-ki időzés után, másnap, azaz:

augusztus 21-én *Pohorellára*, a király hegyre és *Murány* ösvárába, ott az éjet eltöltve,

augusztus 22-én a kiránduló társaság *Nagy-Röczén* át Rimaszombatba utazik vissza.

A szakülések napjainak délutáni óráiban a közgyűlés által kijelölt bizottmányi ülések tartatnak, vagy a szakosztályokban indítványozott kisebb kirándulások történnek. A t. cz. tagoknak szórakozásul ajánltatik a „*Szechenyi-kert*“, hol szini- és zeneelőadások fognak tartatni; továbbá az egy órányi távolságra eső *Coburg* herceg Ö Fensége birtokában levő *Balog* helység, kastélyával, kertével s közel fekvő szarvast és vadsertést tartalmazó vadas kertével.

A délutáni kirándulások tekintetében a nagygyűlés figyelmébe ajánljuk még *Kuhinka* István kokovai és *Zahn* György zlatnói nagyszerű üveg-gyárait, melyek mindketteje Rimaszombat közelében fekszik.

Egyébiránt a közelebbi és a távolabbi kirándulások — mint érintők —, a szakgyűlésekben fognak terveztetni s „*Napi Közlönyünk*“ különben sem mulasztandja el — egyebek közt — a szórakozásra s mulatságra vonatkozó közleményeket is közhirrre tenni.

Kelt Pesten, július 12-én 1867.

Kubinyi Ágoston,

Dr. Kovács S. Endre,

a XII-dik nagygyűlés alelnökei.

Dr. Marikowszky Gusztáv,

Dr. Batizfalvy Sámuel,

a XII-dik nagygyűlés titkárai.

Válaszok, melyek a meghívás folytán tudományos intézetek, egyletek és városok részéről érkeztek.

A fentebbi meghívás és előrajz a lapok utján közhirrre tétetett; azon kívül külön meghívó levelek küldettek, az eddigi gyakorlat szerint, a mult nagygyűlések még életben levő elnökei-, alelnökei- és titkáraihoz, továbbá több hazai s külföldi tudományos intézet- és egylethez, valamint Magyarország és Erdély azon városaihoz, melyekben eddig a nagygyűlések tartat-tak. Ezekről a következő válaszok érkeztek.

1. A magyar tudományos Akadémia Pesten,

A magyar orvosok és természetvizsgálók XII-ik nagygyűlésének üdvözlét!

A M. T. Akadémia folyó évi július 8-án tartott ülésében kedvesen fogadá a magyar orvosok és természetvizsgálók rimaszombati nagygyűlésére meghívó elnöki sorokat. Az akadémiá, mely ez évenkénti gyűlések hasznos fáradozását a tudománynak nemcsak művelése, hanem egyszersmind szélesebb körökben terjesztése — mintegy népszerűsítése — körül mindenkor érdeklél és méltó figyelemmel kísérte: ezuttal különös örömet fejezi ki, hogy elmúlván a szomorú körülmények, melyek miatt az egyesület nagygyűlése a mult évben megtartható nem vala, ismét összejöhet hazánkban egy oly érdekes pontján a tudós gyülekezet. Akadémiánk ezen érdelemről áthatva, legközelebb július 29-én tartott összesülésében határozatilag kimondá, hogy mindazon tagjai, kik e nagygyűlésre megjelennek, egyszersmind akadémiái küldöttség tisztével fölruházva hazafiai rokonszenzünk és a tudományban való testvéri közösség érzelmeivel üdvözlőljék a magyar orvosok és természetvizsgálók diszes gyülekezetét. Jelesül pedig Frivaldszky Imre rendes tag vezetése alatt következő tagjaira bízta üdvözlése kifejezését:

Arányi Lajos,	Kubinyi Ágoston,
Balogh Pál,	Kovács S. Endre,
Entz Ferencz,	Nagy József,
Frivaldszky János,	Poor Imre,
Greguss Gyula,	Rónay Jácint,
Halász Géza,	Rózsay József,
Jedlik Ányos,	

tagjaira, kikhez egyéb netalán ott megjelenő akadémiái tagok is csatlakozni fognak.

Kelt a magyar tudományos Akadémiának 1867-ik év július 29-én tartott összes üléséből.

Arany János,
titoknok.

Lónyay Menyhért,
másod elnök.

2. A magyar nemzeti Múzeum.

Tekintetes nagygyűlés!

Vevén folyó évi május 31-én kelt, a magyar nemzeti múzeum személyzetéhez intézett becses meghívóját a magyar orvosok és természetvizsgálóknak folyó évi augusztus hóban Rimaszombatban tartandó XII-ik nagygyűlésében való részvételre, van szerencsém tisztelettel jelenteni, hogy ez a folyó juliushó 5-én tartott múzeumi tanácskozmányban felolvastatván, lelkesedéssel fogadtatott, és valamint eddig is a nemzeti múzeum a magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyülekezetének a természettudományok terjesztésében való sikeres fáradozását örömmel vette, és a közreműködésre mindenkor segédkezet nyújtott, úgy jelenleg is kiküldetnek Kubinyi Ágoston igazgató, Frivaldszky János természetosztályi ör és Krenner József természetosztályi örseged, hogy a magyar nemzeti múzeumot a rimaszombati nagygyűlésen képvis-

Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Munkálatai.

seljék. A nemzeti muzeum bizton reméli, hogy midőn a magyar orvosok és természetvizsgálók összegyűlnek Gömörmegyében, hol a természet adományaiban gazdag, s az emberi ipar ezeknek feldolgozásában ernyedetlen, a gyűlés eredménye is a tudományosságra nézve csak üdvös lehet.

A tekintetes nagygyűlésnek

Pesten, 1867-ik július 6-án.

alázatos szolgája

Kubinyi Ágoston,

a magyar nemzeti muzeum igazgatója.

3. Az erdélyi Muzeum-egylet.

Mélyen tisztelt gyülekezet!

A folyó év május 31-kén kelt becses meghívás értelmében, az alólirt igazgató választmány kedves kötelességének ismerte a megtisztelő felszólításnak engedve, a muzeum-egylet tagjai közül kinevezett küldöttség útján, a mélyen tisztelt gyülekezet tárgyalásaiban részt venni, és e küldöttség tagjaivá kinevezvén:

Dr. Pataky Dániel orsz. főorvos, Ifj. Róth Pál, Jenei Károly, Pávai Elek muzeumi őrségéd, Hermann Otto muzeumi conservator urakat, a midőn nekik magok igazolása végett a jelen megbízó levelet átadni rendelte, egyszersmind azzal bízta meg, hogy a mélyen tisztelt gyűlésnek tolmácsolják a muzeum-egylet őszinte és szívélyes üdvözlését.

Az igazgató választmány üléséből

Kolozsvárott július 3-kán 1867.

Finály Henrik,
titkár.

Dr. Szabó József,
alelnök.

4. A budapesti királyi Orvos-egylet.

Jegyzőkönyvi kivonat

a budapesti kir. Orvos-egylet 1867-ki július 24-én tartott rendes gyűlésének jegyzőkönyvéből:

3. Indítvány tétetvén, hogy a kir. Orvos-egylet az ez évi Rimaszombatban tartandó magy. orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlésén magát testületileg képviselhesse; határozottatott:

miszerint az egyleti tagok közt azon rendes tagok részére, kik a természetvizsgálók és orvosok gyűlésében résztvenni szándékoznak aláírású köröztessék azon czélból, hogy ez egylet ezen illető tagjait küldöttség minőségében a körükből választandó rendes tag elnökle alatt, az egylet képviselésével névszerint bizhassa meg.

Pesten, 1867-ki július 27-kén.

Kiadta:

Dr. Lumniczer Sándor,
első titkár.

A budapesti kir. Orvos-egylet küldöttsége tagjainak névsora:

Batizfalvy Sámuel,
Flór Ferencz,
Horváth György,
Niedermann Gyula,
Rózsay József,

Bókay János,
Halász Geiza,
Lenhossék József,
Poor Imre,
Szabó Alajos.

5. A királyi magyar természettudományi társulat

a magyar orvosok és természetvizsgálók nagygyűlésének békét és üdvöt!

Tisztelt nagygyűlés!

A kir. magyar természettudományi társulat a tisztelt nagygyűlés ügyvivőinek f. é. Május 31-én kelt levelét, melyben társulatunkat a Rimaszombatban 1867-ik évi augusztus 11—17-ig tartandó nagygyűlésben való részvételre hívja fel, örömmel fogadván, — kebeléből Jedlik Ányos úr elnökle mellett Dr. Török János, Dr. Plichta Soma, Lengyel Béla, Bernáth József, Somogyi Rudolf, Dr. Horváth György, Rapos József, Kátai Gábor, Batizfalvy Samu, Molnár István, Poor Imre tagjait küldi ki, hogy jelen megbízó levelünk alapján társulatunkat képviseljék és hogy a magyar természetvizsgálók tisztelt nagygyűlésének legszivesebb testvéri üdvözlétünket megvigyék.

A tisztelt nagygyűlés munkálkodásához áldást és sikert kívánva maradunk

Pesten, 1867-ik évi augusztus 5-én

a tisztelt nagygyűlés iránt

őszinte, nagyra be süléssel

Dr. Kátai Gábor,
első titkár.

Sztoczek József,
a kir. magy. természettudományi társulat elnöke.

6. A magyarhoni Földtani társulat.

Különösen tisztelt nagygyűlés!

A magyar orvosok és természetvizsgálók Pesten székelő választmányának f. é. május 31-ről kelt meghívása által felette megtisztelve érzi magát a magyarhoni földtani társulat, mely ebbeli megtiszteltetését egy kebeléből méltóságos Kubinyi Ágoston elnökle alatt kiküldött Frivaldszky János, Bernáth József, Krenner József urakból álló választmány által kívánta viszonzni, mely a magyar orvosok és természetvizsgálók nagygyűlése iránt legforróbb üdvözlét és tiszteletét nyilvánítván a nagy- és szakgyűlésekben a társulatot képviselendi.

Fogadja a nagytekintetű gyűlés határtalan tiszteletünk őszinte kifejezését.

Kelt Pesten, 1867. július 30-kán.

A magyar földtani társulat nevében

Hantken Miksa,
titoknok.

Kubinyi Ferencz,
elnök.

7. A bécsi egyetem.

An die hochverehrte Leitung der bevorstehenden XII-ten Versammlung ungarischer Aerzte und Naturforscher in Rimaszombat.

Indem wir für die erhaltene freundliche Einladung zum Besuche der auf den von 11-ten bis 17-ten August d. J. in Rimaszombat anberaumten XII-ten Versammlung der Naturforscher und Aerzte den verbindlichsten Dank erstatten, haben wir mit viel Vergnügen die Professoren und Doktoren Collegien unserer Hochschule. hievon in die Kenntniss gesetzt.

Wien, am 26-ten juni 1867.

Dr. Josef Kissner,
d. Z. Rector.

8. A kir. Józsefműegyetem.

A magyar orvosok és természetvizsgálók XII-ik nagygyűlésének alelnökei f. évi Május 31-ikéről kelt levelükben szíves meghívást intéztek a kir. Józsefműegyetem tanártestületéhez, melyben fölkérlik, hogy a rimaszombati nagygyűlésen magát küldöttségileg képviseltetné.

Midőn a kir. Józsefműegyetem tanártestülete a megtisztelő fölhívásnak ezennel a legnagyobb örömmel eleget tesz, s kebeléből saját képviseltetésére Dr. Gerlóczy Gyula és a még netalán megjelenendő műegyetemi tanárokból álló küldöttséget ezennel kiküldi s a legőszintébb rokonérzet és üdvökvánat tolmácsolásával megbízza, elnem mulaszthatja, hogy azon ohajtásának ez alkalommal is kifejezést ne adjon, vajha a hazai tudományosság előmozdítására irányzott nagygyűlések s különösen ezen XII-ik nagygyűlés a magyar orvosok- és természetvizsgálókban az összetartás érzetét mindinkább fokozná s mindinkább sikeresen mozdítaná elő hazánk természettudományi megismerését és a természettudományok életerős meghonosodását.

Budán, 1867-ki augusztus 1-én.

A kir. Józsefműegyetem tanártestülete nevében:

Sztoczek József,
a kir. Józsefműegyetem igazgatója.

9. A győri orvos-gyógyszerész egylettől.

Fenséges elnök úr!

Nagytekintetű tudós nagygyűlés!

A győri orvos-gyógyszerész-egylet, a mily örömmel vette a magyar orvosok és természetvizsgálók XII-ik nagygyűlése elnökségének ránk nézve figyelmet tanusító meghívó levelét: épen oly fájdalommal esik jelentenünk, hogy az egészségi s magán viszonyok ez időszerinti itteni állása egylettünk tagjait honn maradásra kényszerítvén, e szíves meghívásnak megfelelni s a nagygyűlés lelkes munkásai sorában egylettünk képviseltetni legjobb akaratom mellett is szerencsések nem lehetünk.

Mínthogy azonban a győri orvos-gyógyszerész-egylet a magyar orvosok és természetvizsgálók évenkénti nagygyűléseinek üdvös célját s a hazai tudományosság emelésére kiható nagy horderejét legbensőben elismeri; elodázhatlan tartozásául tekintette a jelen nagygyűlésnek, a nemzetünk iránt jelen szíves leereszkedése által oly nagy elismerést tanusító fenséges elnök úrnak, s a szellemi haladás érdekében egybegyűlt tudós honfi- s kartársainknak tiszteletteljes forró üdvözlétét megküldeni.

Mely őszinte üdvözlötünk ezennel nyilvánítása mellett alkalmat veszünk magunknak annak kijelentésére is, hogy egylettünk a borsodi orvos-gyógyszerész-egyletnek az 1865-ik évi pozsonyi nagygyűlés elé terjesztett abban álló indítványát, hogy „tiltassék be a homoeopathák öndispensatiója s a törvényhozás intézkedjék, hogy ők is rendelvevények útján szereljék betegiket“ méltányosnak tekintvén, azt magáévá teszi s ennél fogva tisztelettel felkéri a nagytekintetű nagygyűlést, hogy az idézett indítványt ezuttal melegebben felkarolni s annak törvényes érvényre leendő juttatására a kellő hatályos intézkedéseket elrendelni méltóztassék!

Végül még azon kérelemmel is járunk a nagytekintetű nagygyűléshez, hogy azon alkalommal, midőn a jövő évi nagygyűlés székhelyének kijelölése kerülend tárgyalás alá, azon tiszteletből eredt meghívást is, melyet sz. kir. Győr város hatósága még az 1863-ik évi pesti nagygyűléshez intézni szerencsés volt, becses figyelmére méltatni szíveskedjék!

Őszinte üdvözlötünket ismételve maradunk

Győrött, 1867-dik évi augusztus 5-én

Fenséges elnök úrnak s a nagytekintetű tudós nagygyűlésnek
a győri orvos-gyógyszerész-egylet nevében

tisztelő kész szolgálai

Dr. Karika Antal,
titkár.

Dr. Lumnitzner Károly,
elnök.

10. A borsodi orvos-gyógyszerész egylet.

A magyar orvosok és természetvizsgálók XII-ik nagygyűlése tekintetes igazgató választmányához
Rimaszombatban.

Örömmel vette a borsodi orvos-gyógyszerész egylet elnöksége a tekintetes igazgató választmányának folyó év május hó 31-én kelt azon meghívását, hogy folyó év augusztus 11-ik s következő napjain Rimaszombatban tartandó XII-ik nagygyűlésen a nevezett egylet is vegyen részt.

A midőn kisdod egyletünk ezen szíves figyelemért alkalmat vesz magának igaz köszönetét kifejezni, nem mulaszthatja el egyszersmind kijelenteni, hogy a borsodi orvos-gyógyszerész egyletnek minden tagja úgy jelen mint minden más alkalomkor hazafiúi kötelességének ismeri az ily vállalatokat hozzájárulása által támogatni.

Nem kis fontosságot tulajdonítunk mi annak, hogy a magyar orvosok és természetvizsgálók időszakonként hazánk egy vagy más vidékén ily összejövetelt tartsanak s ez által a tudományok iránti szeretet és hajlam a közönségben nemes példák által serkentessék és élesztessék.

Fontos ez hazánkban különösen a természettudomány tekintetében, mert egy részről alig van egy-egy szakma mivelése oly kevésse előhaladva nálunk mint éppen ez, más részről pedig a természettudományok mai álláspontja mindinkább követeli ezen szakma elterjedését úgy az orvos — mint természettudósra, úgy az iparos — mint a gazdászra nézve.

Hazafiúi örömmel üdvözljük azért a majd összeülendő nagygyűlést is, annak elnökeit, igazgató választmányát s minden egyes tagját, szívünkben kívánjuk, hogy ezen nagygyűlés működését fényes siker és eredmény koronázza!

Egyletünk következő küldöttséget nevezett ki, u. m. Bódogh Albert, Kaczánder Áron, Popper József, Grósz József, Ixel Soma, Szabó Gyula és Csáthi Szabó István tr. tagtársakat.

Kelt Miskolczon, Julius hóban 1867.

Honfiúi üdvözléttel

a borsodi orvos-gyógyszerész egylet elnöksége.

11. A magyar gazdasági egyesület.

Méltóságos alelnök ur!

A magyar orvosok és természetvizsgálók folyó évi augusztus 11-től 17-ig Rimaszombatban tartandó nagygyűlésére kapott hazafiúi szíves meghívást örömmel vette egyesületünk, s ez alkalomra folyó évi június 27-én tartott igazgató választmányi ülésünkben az egyesületet képviselni küldöttség nevezetett ki méltóságos gróf Serényi László úr vezérlete mellett.

E küldöttség megnevezett tagjai: méltóságos Kubinyi Ágoston, méltóságos báró Vay Alajos, tekintetes Szendrey Ignác urak, Morócz István egyesületi titkár, s a Rimaszombatban netalán megjelenő egyesületi tagok közül mindazok, kik a küldöttséghez csatlakozni kívánnak.

Fogadja Méltóságod hazafiúi üdvözlöttem kijelentését.

Pesten, 1867, július 10-én.

Az országos magyar gazdasági egyesület igazgató választmánya nevében:

Korizmicz László,
alelnök.

12. A felső tiszavidéki gazdasági egylet jegyzőkönyvi kivonata.

Indítványoztatott:

Tekintve azon befolyást, melyet a természettudományok gyakorlati alkalmazása úgy az okszerű gazdaszat mint az ezzel szoros kapcsolatban álló iparra gyakorol; — határozza el az igazgató választmány, hogy a jelen évben Rimaszombatban megtartandó természettudósok és orvosok gyűlésén a felső tiszavidéki gazdasági egylet küldöttségileg képviseltessék.

Ezen indítvány közhelyesséssel fogadtatván s határozattá emeltetvén: a magyar természettudósok és orvosok ez évi gyűlésére a felső tiszta vidéki gazdasági egyesület képviselével **Korányi Frigyes, Szabó Dávid, Meskó Pál és Baruch Mór** egyleti tagok bizatnak meg s egyszersmind mindazon egyleti tagok, kik ezen gyűlésen jelen leendnek, a küldöttséghez csatlakozásra fölhívtnak.

A természettudományok a gazdaságot s ipart érdeklő haladásáról szóló jelentés-tétellel a küldöttség részéről **Baruch Mór** egyleti tag megbizatik. —

Jegyzette s kiadta

Korányi Miklós,
egyleti titkár.

13. Hevesmegye és a Jászkerület gazdasági egyesülete.

Tisztelt elnök úr!

A magyar orvosok és természetvizsgálók folyó hó 11-től 17-ig Rimaszombatban tartandó nagygyűlésére történt meg hivatásunkat kedvesen vevén, van szerencsénk tisztelettel értesíteni, hogy egyesületünk ottani képviselésére folyó hó 2-án tartott igazgató választmányi ülésünkből **Kálazdy Mór** orvos és **Koczianovich József** gyógyszerész urak küldettek ki.

Honfiai üdvözlettel maradván

Gyöngyösön, 1867-ik év augusztus hó 2-án tartott rendkívüli igazgató választmányi ülésből.

Berecz Ferencz,
alelnök.

14. A sárospataki főiskola igazgatósága.

A magyar orvosok és természettudósok XII-ik nagygyűlésének szives hazafiai üdvözlét!

Azon buzgó tevékenység, melyet a magyar orvosok és természettudósok egy részről a szakukba vágó európai tudományosság vívmányainak elterjesztése körül; más részről az önálló buvárlat mezején hazánk drága földén évről évre nemes versenyre kelve kifejtének, e gymnasiumi tanári kart is a legtisztább hazafiai örömmel és lelkesedéssel árasztja el. Mert meg vagyunk győződve, hogy a mily nagyszerű a jövő, mely a tudósokra a természet titkainak föllebbentésénél várakozik, a mily óriási azon előhaladás, melyet a művelt nemzetek a természettudományok körében a legújabb időben létre hoztak; éppenoly nagy mérvben kell megfeszíteni erőnket, hogy az európai műveltség mérlegében mi magyarok is nyomjunk valamit és ne járjunk sötétségben, hol mások világosságnak örvendenek. Ily gondolatok és érzelmek közt bocsátjuk el két követünket: **Zsindely István** és **Szivos Mihály** gymnasiumi tanárokat, hogy legyenek ők is tagjai azon társaságnak, mely a tudomány nevében Rimaszombat kies vidékein a négy folyam partjairól ez évben is összesereglett, hogy vegyenek ők is be azon közszellemből, mely ily alkalommal számos csatornákon szét-folyva éltetőleg és megtartólag hat a nemzet egész testére.

Hazafiai szives üdvözlettel maradtunk

Sárospatakon, augusztus 5-én 1867.

A gymnasium tanárai különösen

Szinyei Gerzson,
ez évi gymnasiumi igazgató.

15. A szarvasi főiskola igazgatósága.

A magyar orvosok és természetvizsgálók XII-ik nagygyűlése alelnökségéhez!

A szarvasi evangélikus főiskola mély tiszteletét és meleg köszönetét küldi Nagyságtoknak a rimaszombati nagygyűlésre történt meghívásaért, egyuttal általam hivatalosan eleve jelenti, miszerint magát a kitű-

zött időben a czimzett nagygyűlésen **Sarlay János** természet- és mennyiségtani tanárunk személyében képviselteti.

Hivatalos mély tisztelettel
Szarvason, július 18-án 1867.

Nagyságtok

alázatos szolgálja

Tatay István,
a szarvasi főiskola ez i. sz. igazgatótanára.

16. A marmaros-szigeti helvét hitvallású lyceum.

A marmaros-szigeti helvét hitvallású lyceum tanári karának a magyar orvosok s természetvizsgálók nagygyűlésén Rimaszombatban képviseltetésére, ez irat erejénél fogva megbizatik s felhatalmaztatik ugyanazon tanári kar egyik r. tagja **Szováti Lajos** úr.

Kelt Szigeten, a tanári gyűlésből, augusztus 3-án, 1867.

Szilágyi István
igazgató.

17. Pestváros hatósága által 1867-ik év július hó 17-én tartott közgyűlés jegyzőkönyvének kivonata.

20609. Gerlóczy Károly főjegyző folyó évi 19528-ik számú közgyűlési meghagyás folytán előadja, miszerint az orvosok és természetvizsgálók folyó évi Rimaszombatban tartandó nagygyűlésére leendő elmetelre jelentkeztek: **Hámza Máté** tanácsnok, **Gerlóczy Károly** főjegyző, **Aldásy József** aljegyző, **Havas Pál** aljegyző, továbbá **Batizfalvy Samu**, **Fuchs Ignác**, **Preysz Móricz**, **Kovács András**, **Radocza János**, **Szentkirályi Albert**, **Szontagh Kálmán** és **Wallenfeld Károly** városi képviselő urak.

Most nevezettek a hatóság képviselőivé ezennel kinevezetvén, erről magok igazolásául valamint a XII-ik nagygyűlés alelnöksége tudomásul jegyzőkönyvi kivonat által értesítettet rendeltetik.

Kmf.

Kiadta:

Andreánszky,
aljegyző.

18. Buda főváros.

A magyar orvosok és természetvizsgálók XII-ik nagygyűléséhez

Rimaszombatban.

A tudományosság valamint utját egyengeti a köznevelésnek, úgy maga is annak eredménye; minél szélesebbre terjed az egyiknek működése, annál hatályosabb befolyása a másikra. Buda főváros soha sem szünt meg elismerni, hogy csak az értelmi fejlődés nyújthat a hazaszeretnek anyagot nemzetünk boldogítására, és hogy ez értelmi fejlődés nélkül a hazaszeretet a bár mennyire benső érzelmen túl alig emelkedhetik. Midőn tehát e főváros polgárai hiven meggyőződésükhez örömeiket fejezik ki annyi nemes erő közremunkálása fölött, részvétüket kívánják egyszersmind tanusítani az által, hogy a maguk kebeléből t. **Peregrinyi Elek** tanácsnokot, t. **Hegedűs János** első főorvost, Dr. **Encz Ferenczet**, és t. **Schenzl Guidó** főreál iskolai igazgatót képviselőkül kiküldik, azon utalással, hogy megvívén ős Budának üdvözlétét, a haza fejlődésében buzgólkodó nagygyűlésnek, annak munkáiban illő részt venni szíveskedjenek.

Kelt Budán, 1867-ik évi augusztus hó 8-án.

Házmán Ferencz,
polgármester.

19. Ágoston Szász Coburg Koháry herceg ő fensége levele.

Méltóságos felső-kubinyi és nagy-olaszi Kubinyi Ágoston úrnak, cs. kir. kamarásnak
stb. stb. a magyar orvosok és természetvizsgálók XII-ik nagygyűlése alelnökének

Pesten.

Méltóságos alelnök ur!

Örömmel vettem azon bizodalmat, melylyel a magyar orvosok és természetvizsgálók megtiszteltek, midőn Rimaszombatban tartandó XII-ik nagygyűlésük elnökévé választottak, — és feltett szándékom volt e becses bizodalomnak személyesen megfelelni. Kivántam ezt tenni mindazon érdeknél fogva, melylyel általában a practicus életre annyira kiható természettudományok iránt és különösen a tisztelt nagygyűlésnek eme tudományok fejlesztésére, valamint magyar honunk természet kincseinek kutatása, ipar és gazdaság által értékesítésére s e szerint az emberiség és kedves hazánk haladására intézett eredménydús működése iránt viseltetem, mind pedig azon inkább személyes indokból, mely szerint a nagygyűlésnek az ország minden vidékéről összeseregledő tudós tagjaival való érintkezésben különös szellemi élvezetet ígertem magamnak.

Annál nagyobb sajnálattal látom magamat kényszerítve Méltóságodat értesíteni, hogy családi viszonyaim ez idő tájban mulhatlanul másfelé szölitának és gátolják személyes megjelenésemet a rimaszombati nagygyűlésen.

Felkérem e szerint Méltóságodat, mint a nagygyűlés alelnökét: méltóztassék az elnöki teendőket helyettem elvégezni s nevemben a tisztelt nagygyűlésnek üdvözlétem mellett a bennem helyezett bizalomért szíves köszönetemet kifejezni s egyszersmind előadni, hogy elodázhatlan egyéb kötelezettségeim személyes megjelenésemet ezúttal meg nem engedik.

Ki egyébiránt teljes tisztelettel vagyok méltóságos alelnök urnak

Bécsben, augusztus 3-án 1867.

lekötelezettje

August, Szász Coburg-Góthai herceg.

20. Méltóságos gróf Zichy Károly levele.

Méltóságos cs. kir. kamarás s alelnök ur!

Van szerencsém tiszteletteljesen jelenteni Méltóságodnak, miszerint a magyar orvosok és természetvizsgálók folyó 1867-ik évi augusztus 11-től 17-ig Gömörmegye székvárosában, Rimaszombatban Ágoston Szász Coburg-Koháry herceg ő fensége elnöklete alatt tartandó XII-ik nagygyűlésére engemet meghívó, s folyó évi Május hó 31-én kelt nagybecsű levelét tisztelettel vettem.

Valamint egyrésről ezen becses meghívás szülte érzületeimet nem titkolhatom el, úgy másrésről kénytelen vagyok abbéli sajnálatomat ezennel kifejezni, miszerint jelenleg itten Karantán országban Szent-Leonárdon egészségem helyreállítása végett még több napot töltöni kellett, a nagyrabecsült meghívásnak megfelelni képes nem vagyok.

Ennélfogva, midőn bátorkodom ezennel Méltóságodat az iránt megkérni, miszerint meg nem jelenhetek sem felől herceg ő fenségét értesíteni méltóztatnék kiváló tisztelettel maradok

Méltóságodnak

Szent-Leonárdon, 1867-ik évi július 25-én.

alázatos szolgálja

Gróf Zichy Károly.

21. Nagyméltóságú gróf Andrássy György levele.

Méltóságos alelnök ur!

Méltóságod igen becses június hó 28-iki — a nagygyűlés egy része által Krasznahorka várának megtekintését illető kívánságát velem tudató levelét a tisztelt társaság meghívó levelével együtt tegnap vettem — s Méltóságod kívánságához képest azonnal intézkedtem.

Mi személyes jelenlétemet illeti sajnálattal kell kinyilatkoztatnom, hogy miután súlyos egészségi állapotom miatt szobám küszöbét is alig hagyhatom el, személyes megjelenésem e nagygyűlésen fájdalom lehetetlen.

Nagy örömemre szolgált volna a tisztelt társaságnak — azon társaságnak körében megjelenhetni, melynek hogy egykor elnöke lehettem, felette nagy megtiszteltetésemnek s életem egyik igen kedves emlékének tartom.

Legyen kérem Méltóságod — mennyiben ezt szükségesnek vélné ez érzelmeimnek illető helyeni tolmácsa.

Kitünő tisztelettel maradván Méltóságodnak

Purkersdorf (Bécs közelében) július 1-én 1867.

alázatos szolgálja

Gróf Andrássy György.

22 Nagyméltóságú Haynald Lajos kalocsai érsek levele.

Nagyságos Kubinyi Ágoston úrnak, a magyar orvosok és természetvizsgálók nagygyűlése alelnökének
Pesten.

Nagyságos alelnök úr!

A mily szívesen jelentem volna meg a magyar orvosok és természetvizsgálóknak Rimaszombatban tartandó XII-ik nagygyűlésén a hozzám intézett nagybecsű meghívás folytán is, szintoly sajonnal kell kijelentenem, hogy hő vágyam már csak azért sem teljesülhet, minthogy a birodalom közös ügyeivel foglalkozandó delegationalis deputatióba megválasztatván éppen a nagygyűlés megtartása idejében leszek e hivatásombeli teendőkkel elfoglalva.

Különben Nagyságod becses hajlamaiba ajánlottan kitünő tisztelettel maradtam

Kalocsán, 1867-ik évi július 17-én

Nagyságodnak

alázatos szolgálja

Haynald Lajos,
kalocsai érsek.

23. Kubinyi Ferencz a magyarhoni földtani társulat elnökének levele.

Különösen tisztelt nagygyűlés!

Súlyos betegségem következtében még folyvást gyengélkedő egészségem miatt, képtelen vagyok a magyar orvosok és természetvizsgálók ideai nagygyűlésén megjelenhetni. Hogy azonban távollétemben is a nagygyűlés iránt mély tiszteletemet némileg bebizonyítsam: — néhai Zipser András tagtársunk általam összeállított életleírásából, — melynek magyar szövegét a nagygyűlésnek, német szövegét pedig Haidinger Vilmos barátomnak ajánlottam, — a tisztelt nagygyűlés tagjai között leendő elosztás végett 650 példánnyal bátor vagyok kedveskedni.

Ki egyébiránt mély tisztelettel maradtam Pesten, 1867-ik évi Július 30-án.

A tekintetes nagygyűlésnek

alázatos szolgálja

Id. Kubinyi Ferencz,
a magyarhoni földtani társulat elnöke.

Ezekon kívül a következő, a nagygyűlésre meghívott testületektől
érkeztek üdvözlő levelek:

- A bécsi Pazmaneumtól.
Az építkezési műemlékeket kikutató és fentartó cs. kir. intézet központi bizottmányától
Bécsből.
A győri hittanulmányi intézettől.
A győni reformatus gymnasiumtól.
A cs. kir. bécsi gazdasági egyeslet központi választmányától.
Továbbá Nagy-Várad városa dr. Grósz Lajos; az országos erdészeti egyesület Breez
Sándor; a miskolci helyét hitvallású főiskola Solymosy Samu küldöttjeik által képviseltetik
magukat.

5.

A magyar orvosok és természetvizsgálók Rimaszombatban, 1867-ik évben tartott
nagygyűlésében résztvett tagoknak betűsor szerinti jegyzéke.

Szám	N é v	Czím, hivatal vagy foglalkozás	Lakhely	Tudományszak.
1	Abonyi János	megyei pörtárnok	Rimaszombat	gazdasági
	Abonyi Pál	megyei törvényszéki tanácsos	Rimaszombat	gazdasági
	Adriányi Károly	főpénztárnok	Nyústyá	gazdasági
	Montedegoi Albert Eryin	tanuló	Eger	természettani
5	Montedegoi Albert Ferencz tr.	csillagdei igazgató és tanár	Eger	természettani
	Alitisz András	földbirtokos	Sid	gazdasági
	Ambrózy József	ügyvéd	Tiszolcz	gazdasági
	Báró Andrian Nándor	a cs. k. birodalmi földtani-intézet geológj.	Bécs	földtani
	Aradi János	gyárvezető	Nádasd	gazd. műipar
10	Aradi István	orvos tudor	Arad	orvos-sebész
	Arányi Lajos	orvos tr. egyetemi tnr., magy. akad. tag	Pest	orv.-s. s. régészeti
	Adam László	városi főmérnök	N. Körös	természettani
	Aldásy József	Pest városi aljegyző	Pest	gazdasági
	Badányi Gyula	ügyvéd	Rimaszombat	természettani
15	Badányi Károly	megyei tisztviselő	Rimaszombat	gazdasági
	Bakos Miklós	orv. tr. megyei főorvos	N. Körös	orvos-sebész
	Baksay István	tanár	Rimaszombat	ipar-gazd.
	Baksay József	kereskedő	Rimaszombat	műipari
	Baksy Sándor	segéd lelkész	Velezd	természettani
20	Balajthy Ágoston	lelkész	Várgede	természettani
	Balogh Kálmán	gazda	Alattyán	gazdasági
	Almási Balogh Pál	orv. tr. magyar akad. tag	Pest	orvos-sebész
	Barányi Gusztáv	iparos	Rimaszombat	ipar-műtani
	Bardas M.	orvostudor	Bécs	orvos-sebész
25	Barlanghi Adorján	tanár	N. Várad	természettani
	Barna Imre	esküdt	Rimaszombat	gazdasági
	Bartóffy András	főszolgabíró	Rimaszombat	gazdasági
	Baruch Mór	orvostudor	Nyiregyháza	orvos-sebész
	Basilides Ignác	földbirtokos	Tiszolcz	gazdasági
30	Basilides János	földbirtokos	Tiszolcz	gazdasági

Szám	N é v	Czím, hivatal vagy foglalkozás	Lakhely	Tudományszak.
	Bata Bálint	lelkész	Zádorfalva	gazdasági
	Batáry Pál	orvostudor	Félegyháza	orvos-sebész
	Batizfalvy Sámuel	orv. tr. egyet. m. tanár, titká r	Pest	orvos-sebész
	Baumgarten Antal	orvostudor	Ipoly-Kürt	orvos-sebész
35	Bánóczy Ferencz	gymnasiumi tanár	Pest	ásvány-földtani
	Báthory István	orvostudor	Pest	orvos-sebész
	Báthory Nándor	real tanár	Pest	orvos-sebész
	Beauregard Lajos	erdőmester	Polonka	gazdasági
	Beke László	jogász	Otrokocs	természettani
40	Benkár József	vasgyáros	Rimaszombat	ásv.-földtani
	Benyó Lajos	városi aljegyző	Rimaszombat	gazdasági
	Berecz Károly	író	Pest	gazdasági
	Bernáth József	tanár	Buda	földtani
	Bernáth József	városi tanácsos	Rimaszombat	természettani
45	Bernolák Sándor	jogász	Pest	gazdasági
	Béki Sámuel	lelkész	Kövesd	gazdasági
	Bélik László	földbirtokos	Alsó-Vály	gazdasági
	Bélik Miksa	földbirtokos	Rakottyás	gazdasági
	Bihary Lajos	földbirtokos	Aggtelek	gazdasági
50	Bikki József	szűrszabó	Rimaszombat	ipar
	Biringer Ádám	gymn. tanár	Nyitra	természettani
	Birnstingel Sándor	kereskedő	Tiszolcz	gazdasági
	Biró Antal	segéd lelkész	H. Böszörmény	gazdasági
	Biró László	orvostanhallgató	Gyoma	orvos-sebész
55	Bodon Ábrahám	alispán	Rimaszombat	gazdasági
	Bogdán Mihály	orvostudor, gyári orvos	Ózd	orvos-sebész
	Bogdán Tivadar	orvostudor	Losoncz	orvos-sebész
	Bokor József	nevelő	Pest	természettani
	Bolemann Ede	gyógyszerész	Léva	ásv.-vegytani
60	Bolkay Vilmos	tanár	Rozsnyó	régészeti
	Bolyó Károly	orv. tr. egyet. m. tanár, kórházi r. orvos	Pest	államorvostani
	Bóné Géza	megyei jegyző	Sz. Fehérvár	természettani
	Borbély László	földbirtokos	Jánosi	gazdasági
	Borbély Lászlóné	földbirtokos neje	Jánosi	gazdasági
65	Id. Bornemisza István	földbirtokos	F. Bátka	gazdasági
	Ifj. Bornemisza István	földbirtokos	Uza-Panyit	gazdasági
	Bornemisza László	földbirtokos	Tamásfala	gazdasági
	Bornemisza Sámuel	földbirtokos	Bátka	gazdasági
	Bódogh Albert	orv. tr. főorvos	Miskolcz	orvos-sebész
70	Bókai János	orv. tr. a p. gyermekkórház igazg. főorv.	Pest	orvos-sebész
	Bölöny József	jogász	N. Várad	természettani
	Börmisch Ede	tanító	Igló	természettani
	Böröndy Lajos	gazdatiszt	Dédes	gazdasági
	Breez Sándor	az orsz. erdész-egetet képviselője	Dobsina	gazdasági
75	Broncs István	építész	Rimaszombat	gazdasági
	Broncs Nándor	orvostudor	Kis-Jenő	orvos-sebész
	Brusek Henrik	erdő bíró	Nagy Rőcze	gazdasági
	Brzorád Rezső	köszénbánya tulajd. és földbirt.	Mogyorós	gazdasági
	Bugát Ferencz	mérnök	Pest	ásv.-földtani
80	Bugát Lajos	gazda	Megér	gazdasági
	Bukovszky János	iparos	Losoncz	iparműtani
	Buzinkay Gyula	orvostudor	Pest	orvos-sebész
	Chlebovics János	ügyvéd	Rimaszombat	természettani

Szám	N é v	Czim, hivatal vagy foglalkozás	Lakhely	Tudományszak.
85	Czabalay Kálmán	földbirtokos	Putnok	gazdászati
	Czibur Bertalan	gyógyszerész	Nagy-Mihály	ásv.-vegytani
	Czibur Gusztáv	földbirtokos	Feled	gazdászati
	Czibur Kálmán	vasgyár igazgató	N. Rőcze	ásv.-földtani
	Csák Károly	földbirtokos	Uraj	gazdászati
	Csemiczky Pál	földbirtokos	Beje	gazdászati
90	Csermák Kálmán	lelkész	Ohtina	természettani
	Csesznok Pál	orvostudor	Rimaszombat	orvos-sebészi
	Cséplő Péter	tanár	N. Váradi	természettani
	Csider Károly	ügyvéd	Rimaszombat	természettani
	Csider László	megyei ügyész	Rimaszombat	természettani
95	Csilléri Kálmán	jogász	Kecskemét	régészeti
	Csorba Lajos	orvostudor	H. Szoboszló	orvos-sebészi
	Danielisz Gusztáv	iparos	Rimaszombat	ipar
	Danielisz Károly	iparos	Rimaszombat	ipar
	Dapsy Ede	földbirtokos	Bakti	gazdászati
100	Dapsy József	kereskedő	Rimaszombat	gazdászati
	Dapsy Kornél	földbirtokos	Jánosi	gazdászati
	Ifj. Dapsy Pál	megyei jegyző	A. Szuha	gazdászati
	Dapsy Vilmos	ügyvéd, orsz. képviselő	Rimaszombat	gazdászati
	Dávid István	tanár	Pozsony	régészeti
105	Dávid Pál	gymn. tanár	Pozsony	természettani
	Debreczeny Pál	földbirtokos	Aranyos	gazdászati
	Dégenfeld József	földbirtokos	Szirák	gazdászati
	Décsy Lajos	földbirtokos	Jankafalva	gazdászati
	Diczenty Pál	orvostudor	Enying	orvos-sebészi
110	Dirner Lajos	orvostanhallgató	Pest	orvos-sebészi
	Dobay Vilmos	bánya igazgató	Dobsina	ásványtani
	Doctor Frigyes	tiszavidéki vasuti orvos	P. Ladány	orvos-sebészi
	Dománszky Ferencz	iparos	Pest	ipar-gazdászati
	Domokos László	képviselő	M. Vásárhely	gazdászati
115	Donogány Jakab	orv. sebész tr. főorvos	Nagy-Enyed	orvos-sebészi
	Dorogsághy Dénes	tanár	Kassa	természettani
	Dráskóczy Gyula	földbirtokos	Harkács	gazdászati
	Dubányi János	orvostudor	Gyula	orvos-sebészi
	Dulitzky Vilmos	városi levéltárnok	Pest	gazdászati
120	Ecseghy Ferencz	ügyvéd	Rimaszombat	természettani
	Id. Ecseghy József	földbirtokos	Rimaszombat	gazdászati
	Eisenmayer Sándor	tanársegéd	Pest	gazdászati
	Elefánt Mihály	lelkész	Pest	régészeti
	Entz Ferencz	orv. tr. magy. akad. tag	Buda	gazdászati
125	Entz Géza	szigorló orvos	Pest	állat-növénytani
	Ercsey Imre	orv. tudor, főorvos	N. Váradi	orvos-sebészi
	Ethey Frigyes	földbirtokos	Rimaszombat	gazdászati
	Ethey Károly	szolgabíró	Rimaszombat	gazdászati
	Fabinyi Rezső	tanuló	Jólsva	természettani
130	Fabinyi Sámuel	kereskedő	Jólsva	ipar
	Fanta Adolf	orvos tr. vár. főorvos	Sz. Fehérvár	orv.-sebészi
	Farkas Abrahám	földbirtokos	Dulháza	gazdászati
	Farkas Endre	ügyvéd	Rimaszombat	természettani
	Farkas Ferencz	főkapitány	Rimaszombat	ipar-gazdászati
135	Farkas János	gyakorló orvos	Rácz-Almás	orvos-sebészi
	Farkas János	ügyvéd	Rimaszombat	természettani

Szám	N é v	Czim, hivatal vagy foglalkozás	Lakhely	Tudományszak.
	Fauser Antal	gyógyszerész	Pest	ásv.-földtani
	Fayman Antal	kereskedő	Rozsnyó	gazdászati
	Fábry János	tanár	Rimaszombat	állat-növénytani
140	Fáy Barnabás	földbirtokos	Oldalfalva	gazdászati
	Fáy Gusztáv	megyei első alispán	Nyústyá	gazdászati
	Fáy László	földbirtokos	Decske	gazdászati
	Fáy Miklós	földbirtokos	Rimaszombat	gazdászati
	Fáy Tamás	törvényszéki iktató	Jánosi	gazdászati
145	Fehér Nándor	orvostudor	Dobsina	orvos-sebészi
	Feistl József	gyógyszerész	Balassa-Gyarmat	vegytani
	Fejérváry János	m. törvényszéki tanácsos	Rimaszombat	gazdászati
	Fekete József	alpolgármester	Miskolcz	természettani
	Fekete József	gymnasiun tanár	Pest	természettani
150	Fekete Nándor	gyógyszerész	Putnok	vegytani
	Fellöcker Zsigmond	hittanár	Kremsmünster	ásványtani
	Ferdinandy László	vasgyár egyesületi pénztárnok	Ózd	ásv.-földtani
	Fery U. Arnold	gazdatiszt	Balog	gazdászati
	Findura Imre	jogász	S. Tarján	régészeti
155	Fischer Károly	mérnök	Rima-Brezó	földtani
	Fischer Péter	sebészi műszerész	Pest	orv.-sebészi
	Fleischer József	orv. tr. egyetemi m. tanár	Pest	orv.-sebészi
	Flór Ferencz	Pest városi tiszt. főorvosa, magy. akad. tag	Pest	orv.-sebészi
	Foetterle Ferencz	bánya tanácsos	Bécs	földtani
160	Fornet Jenő	m. törvényszéki tanácsos	Feled	gazdászati
	Frantz Alajos	orvostudor, m. főorvos	Eger	orv.-sebészi
	Frivaldszky János	nemz. muzeumi ör. magy. akad. tag	Pest	állattani
	Frivaldszky Imre	orvos tr. magy. akad. tag	Pest	állattani
	Fromhold Károly	orvos tr.	Pest	orv.-sebészi
165	Fuchs Ignác	kereskedő	Pest	gazdászati
	Galajda József	orvos seb. tr.	Szilágy-Somlyó	orv.-sebészi
	Gaskó Károly	iparos	Rimaszombat	gazdászati
	Gaszner Gida	gazdatiszt	Bozita	gazdászati
	Gajásy Lajos	orvostudor	Szegszárd	orvos-sebészi
170	Gerlóczy Gyula tr.	műgyetemi tanár	Pest	term. tani s. gazd.
	Gerlóczy Károly	városi főjegyző	Pest	term. tani s. gazd.
	Geyer Gyula	tanár	Rozsnyó	természettani
	Gilewszki Károly	orv. tr. egyetemi tanár	Krakó	orvos-sebészi
	Glos Arthúr	vasgyár igazgató	Szalóc	ipar-műtani
175	Gluzek Gyula	gazda	Pest	gazdászati
	Glück Miksa	orv. tr. járási orvos	Mező-Kövesd	orv.-sebészi
	Gotthard Alajos	ügyvéd	Rimaszombat	gazdászati
	Gottlieb Elek	erdőmester	Meleghegy	gazdászati
	Gózon Kálmán	jogász	Halas	természettani
180	Göllner Frigyes	gyógyszerész	Besztercebánya	ásványtani
	Göllner Lajos	iparos	Losoncz	ipar-műtani
	Gömöry János	Koburg hg. vasgyári igazgatója	Pohorella	ásványtani
	Gömöry Sándor	bánya mérnök	S. Tarján	ásványtani
	Greguss Ágost	író, magy. akad. tag	Pest	természettani
185	Greguss Gyula	tanár, magy. akad. tag	Pest	természettani
	Greiner Lajos	erdő tanácsos	Jólsva	gazdászati
	Ifj. Gresits József	gépész	Losoncz	ipar-műtani
	Groák Ignác	kereskedő	Miskolcz	gazdászati
	Grosz József	orvostudor	Miskolcz	orv.-sebészi

Szám	N é v	Czím, hivatal vagy foglalkozás	Lakhely	Tudományszak.
190	Grósz Lajos	Biharmegye törvényszéki főorvosa	N. Várad	orv.-sebészi
	Grosz Lajos	orvos tr.	Csetnek	orv.-sebészi
	Gyomlay Gellért	jósággelügyelő	N. Várad	gazdászati
	György Endre	jogász	M. Sziget	állat- és növény.
	Gyulay Gábor	iparos	Rimaszombat	műipar
195	Gyürky Lajos	orvos tr.	Rozsnyó	orv.-sebészi
	Hajcsi Sándor	tanár	Rozsnyó	természettani
	Hajnal Albert	műtőorvos	Békés	orv.-sebészi
	Halász Géza	orvos tr. főorv. m. akad. tag, ellenőr	Pest	orv.-sebészi
	Halász Olivér	jogász	Pest	természettani
200	Halász Orbán	jogász	Gyón	régészeti
	Halász Tivadar	jogász	Gyón	régészeti
	Hamaliár Károly	gyógyszerész	Rimaszombat	ásv.-vegytani
	Hamary Dániel	orvostudor	Tata	orv.-sebészi
	Hamvay Aladár	földbirtokos	Naprágy	gazdászati
205	Hamvay Zoltán	megyei aljegyző	Hamva	gazdászati
	Harmaczy Béla	ügyvéd	Rimaszombat	gazdászati
	Hauer Ferencz	a birod. földtani intézet igaz. m. akad. tag	Bécs	ásv.-földtani
	Hauser Henrik	orvostudor	Pest	orv.-sebészi
	Havas Pál	városi aljegyző	Pest	gazdászati
210	Havas Sándor	m. k. belügyminiszteri osztály tanácsos	Buda	régészeti
	Hazslinszky Frigyes	tanár. magy. akad. tag	Eperjes	állat-növénytani
	Hágen Sándor	gyógyszerész	P. Ladány	vegytani
	Hámos József	földbirtokos	Cserencsény	gazdászati
	Hegedüs Bertalan	iparos	Rimaszombat	ipar
215	Hegedüs Ferencz	tisztartó	Ó-Buda	gazdászati
	Hegedüs János	orvostudor	Ó-Buda	orv.-sebészi
	Hegedüs Lajos	gyógyszerész	Kassa	ásv.-vegytani
	Hegedüs László	jogász	Buda	természettani
	Hegedüs Lipót	kereskedő	Rimaszombat	ipar
220	Hegedüs Victor	cs. k. hadnagy	Rimaszombat	gazdászati
	Id. Hegyessy Sándor	ügyvéd	Csoltó	gazdászati
	Ifj. Hegyessy Sándor	tanuló	Csoltó	gazdászati
	Henszlmann Kálmán	ügyvéd	Pest	gazdászati
	Herlicska Adolf	cs. k. kapitány	Rimaszombat	természettani
225	Hermann Otto	erd. museumi conservator	Kolozsvár	állattani
	Hevessy Benedek	földbirtokos	Füge	gazdászati
	Ifj. Hevessy Bertalan	jogász	Tornallya	gazdászati
	Hofman Mih. Leon	városi orvos	Podgorze	orv.-sebészi
	Holles Dániel	lelkész	Csetnek	természettani
230	Holló Dénes	m. törvényszéki tanácsos	Rimaszombat	gazdászati
	Holló Pál	földbirtokos	Harmacz	gazdászati
	Horváth Béla	jogász	Kecskemét	régészeti
	Horváth Géza	orvostanhallgató	Bécs	állattani
	Horváth György	orv. tr. egyet. tanársegéd	Pest	orv.-sebészi
235	Horváth János	földbirtokos	Rimaszombat	gazdászati
	Horváth László	mérnök	Osgyán	ásv.-földtani
	Hother György	földbirtokos	Miskolcz	gazdászati
	Hudoba Sámuel	földbirtokos	Rimaszombat	gazdászati
	Hunfalvy János	műegyetemi tanár, magy. akad. tag	Buda	állam-orvostani
240	Jancsik Ede	gymn. tanár	N. Becskerek	régészeti
	Jancsovcics István	lelkész	Szarvas	gazdászati
	Jancsovcics Péter	ügyvéd jelölt	Szarvas	gazdászati

Szám	N é v	Czím, hivatal vagy foglalkozás	Lakhely	Tudományszak.
	Jankó Miklós	ügyvéd	Csetnek	gazdászati
	Ján János	m. törvényszéki tanácsos	Rimaszombat	természettani
245	Jedlik Anyos tr.	egyetemi tanár magy. akad. tag	Pest	természettani
	Jermy Gusztáv	tanár	Igló	term.- és földtani
	Jeszenszky Pál	tanár	Igló	természettani
	Jeszny Gáspár	gazdatiszt	Jánosi	gazda
	Juhász Kálmán	orvos seb. tr.	Nyiregyháza	orv.-sebészi
250	Jungmann Dániel	gyógyszerész	Rózsahegy	ásv.-vegytani
	Jureczky Armin	lelkész	Rimaszombat	gazdászati
	Jusztth János	gymn. tanár	Rozsnyó	természettani
	Jusztth József	vasgyári tiszt	Tiszolcz	ásv.-vegytani
	Kaan Agoston	ügyvéd	Pest	természettani
255	Kaczánder Áron	orvos tr.	Miskolcz	orv.-sebészi
	Kaczánder Gyula	tanuló	Miskolcz	természettani
	Kaczánder Lipót	tanuló	Miskolcz	természettani
	Kada Endre	orvos tr.	Kecskemét	fűvészei
	Kain Albert	orvos tr.	Debreczen	orv.-sebészi
260	Kain Béla	orvostanhallgató	Debreczen	orv.-sebészi
	Kalazdy Mór	orvos tr.	Gyöngyös	orv.-sebészi
	Kalchbrenner Károly	lelkész. magy. akad. tag	Szepes-Olaszi	földtani
	Kalla Jenő	ügyvéd	Rimaszombat	természettani
	Kalla Mihály	építész	Rimaszombat	ipar-gazd.
265	Kanizsay Károly	lelkész	Tisza-Órs	természettani
	Kanka Károly	orvos tr. országos szemész	Pozsony	orv.-sebészi
	Katona Géza	orvos tr. megyei főorvos	Szikszó	orv.-sebészi
	Kálmán Frigyes	gazda	Rimaszombat	ipar-gazd.
	Kálnitzky Endre	lelkész	F. Vály	ipar-gazd.
270	Káposztás József	kereskedő	Rimaszombat	természettani
	Kármán Salamon	könyvkereskedő	Rimaszombat	természettani
	Kátai Gábor	orvos tr.	Pest	orv.-sebészi
	Kecskeméthy Aurél	író	Buda	gazd. s régészeti
	Kecskési Ede	erdőmester	Derencsény	gazdászati
275	Kende Ferencz	földbirtokos	Báhó	gazdászati
	Kerepessy István	földbirtokos	Lekenye	gazdászati
	Kégl Ferencz	lelkész	Ó-Barok	természettani
	Kirhmayer György	földbirtokos	Palocsa	gazdászati
	Kirner Károly	hitjelölt	Rozsnyó	természettani
280	Kiss Antal	orvos tr.	Rozsnyó	orvos-sebészi
	Kiss Gusztáv	tanár	H. M. Vásárhely	ásv.-vegytani
	Kiss Péter	magánzó	Pest	gazdászati
	Kishonty Gyula	ügyvéd	Rimaszombat	természettani
	Kiszely János	erdőmester	P. Szabadka	gazdászati
285	Kiszely József	lelkész	Sajó-Püspöki	természettani
	Klaniczay József	mérnök	Rimaszombat	természettani
	Klein Gyula	tanuló	Rév-Komárom	természettani
	Klein János	tanuló	Rév-Komárom	természettani
	Klein László	papnövendék	Rév-Komárom	régészeti
290	Klein Mihály	orvos tr. m. főorvos	Rév-Komárom	orv.-sebészi
	Knoblauch Agoston	gyár vezető	Vigtelke	gazdászati
	Knöpfler Vilmos	orvos tr. kir. tanácsos	M. Vásárhely	orvos-sebészi
	Knyaskó István	iparos	Osgyán	gazdászati
	Koch Antal	gymn. tanár	Eperjes	természettani
295	Id. Kocziánovich József	gyógyszerész	Gyöngyös	ásv.-vegytani

Szám	N é v	Czim, hivatal vagy foglalkozás	Lakhely	Tudományszak
	Ifj. Kocziánovich József	tanuló	Gyöngyös	természettani
	Kohn Adolf	kereskedő	Rimaszombat	gazdászati
	Kohn Manó	jár. orvos	Szákul	orv.-sebészi
	Kollár János	főszolgabíró	Szarvas	gazdászati
300	Kolosváry István	jogász	Halas	földtani
	Koltay Jakab	ügyvéd	Pest	gazdászati
	Komjáthy Ferencz	iparos	Rimaszombat	ipar-műtani
	Korbélyi Endre	orvostudor	Csákvár	orvos-sebészi
	Koren Károly	orvos jelölt	N. Rőcze	orvos-sebészi
305	Kovács Alajos	földbirtokos	N. Szuha	gazdászati
	Kovács András	iparos	Pest	gazdászati
	Kovács Lajos	jár. orvos	Serke	orvos-sebészi
	Kovács Nándor	elemi tanító	Rimaszombat	természettani
	Kovács Sebestény Endre	orv. tr. kórh. főorv., m. akad. tag, a l e l n.	Pest	orv.-sebészi
310	Kovács Zsigmond	földbirtokos	N. Sznha	gazdászati
	Köhler Albert	gazdászati segéd	Rima-Szécs	gazdászati
	Kőszeghy Mihály	orvos tr. főorvos	Szathmár	orv.-sebészi
	Kraetschmár Adolf	kereskedő	Rimaszombat	gazdászati
	Kramaris Károly	tanár	Rozsnyó	természettani
315	Krenner József Sándor tr.	muzeumi őrségéd	Pest	földtani
	Krick Rudolf	orvos tr. kórházi főorvos	Pest	orvos-sebészi
	Kriegler József	apát és iskola igazgató	Pest	természettani
	Krmán Elek	lelkész	Rozsnyó	természettani
	Kröczér Agoston	gyógyszerész	Tokaj	ásv.-vegytani
320	Kubinyi Agoston	nemz. muz. igaz. m. akad. t. a l e l n ö k	Pest	állattani s gazd.
	Kubinyi Aladár	jogász	Várgede	régészeti
	Kubinyi Arnold	földbirtokos	Várgede	gazdászati
	Kubinyi Béla	földbirtokos	Várgede	gazdászati
	Kubinyi Gusztáv	szolgabíró	Nyústyá	gazdászati
325	Kubinyi Gyula	földbirtokos	Duzsnok	gazdászati
	Kubinyi László	m. törvényszéki tanácsos	Rimaszombat	gazdászati
	Kubinyi Manó	vasgyár igazgató	Ózd	ásv.-földtani
	Kubinyi Ödön	földbirtokos	Klenóc	gazdászati
	Kubinyi Rudolf	földbirtokos	Várgede	gazdászati
330	Kudelka János	gazdatiszt	Harkács	gazdászati
	Kuhinka István	földbirtokos	Újantálvölgy	gazdászati
	Kun Tamás	orvos tr.	Miskolcz	orv.-sebészi
	Kunszt János	kereskedő	Losoncz	növénytani
	Kutiák Agoston	orvos tr.	N. Várad	orv.-sebészi
335	Kürthy János	kir. jogakadémiai tanár	N. Várad	régészeti
	Lakatos Miklós	főszolgabíró	Nádaska	gazdászati
	Langer Ignác	orvostudor	Washington	orv.-sebészi
	Latinák Frigyes	gyáros	Rimaszombat	gazdászati
	Latinák Rudo	vasgyár tulajdonos	Ploszkó	iparműtani
340	Leitner Károly	bányász, és belügyminisztr. hiv.	Pest	ásv.-földtani
	Lengyel Andor	ügyvéd	Rimaszombat	természettani
	Lengyel Béla	tanársegéd	Pest	ásv.-vegytani
	Lengyel Ferencz	jár. orvos	Rimaszombat	orv.-sebészi
	Lengyel György	joggyakornok	Rimaszombat	természettani
345	Lengyel Nándor	földbirtokos	Harmacz	gazdászati
	Lengyel Pál	földműves	Rimaszombat	gazdászati
	Lengyel Samu	ügyvéd	Rimaszombat	gazdászati
	Lengyelffy Alajos	városi tisztviselő	Pest	gazdászati

Szám	N é v	Czim, hivatal vagy foglalkozás	Lakhely	Tudományszak
	Lenhossék József	egyet. tanár, magy. akad. tag	Pest	élet-bonecztni
350	Lenner Miklós	czimz. kanonok, alesperes, plebános	Sz. Simon	természettani
	Lenner Nándor	földbirtokos	Rimaszombat	gazdászati
	Lichárd Károly	földbirtokos	Rimaszombat	gazdászati
	Lichárd Samu	bánya-mérnök	Szalóc	ásv.-földtani
	Lichtschein Adolf	orvos tr.	Rimaszombat	orv.-sebészi
355	Lipthay József	gyógyszerész	Tornallya	vegytani
	Listvány Antal	erdészeti pénztárnok	Meleghegy	gazdászati
	Liszka József	gyógyszerész	Pest	ásv. s vegytani
	Lithvay Mátyás	ügyvéd	Ó-Buda	természettani
	Losonczy Gyula	földbirtokos	Csobánka	gazdászati
360	Losonczy Jenő	földbirtokos	S. Szentpéter	gazdászati
	Losonczy Károly	földbirtokos	S. Szentpéter	gazdászati
	Losonczy László	tanár	N. Körös	régészeti
	Lovas Ábrahám	mérnök	Rimaszombat	műipar
	Löcherer Tamás	megyei ügyész	Rimaszombat	régészeti
365	Lőrinczi Endre	városi ügyész	Rimaszombat	gazdászati
	Lövy Eduárd	orvostudor	Putnok	orv.-sebészi
	Lubik Ödön	törvényszéki segéd	Rimaszombat	gazdászati
	Br. Luzsénszky Henrik	földbirtokos	Osgyán	gazdászati
	Machay Endre	tanár	Rozsnyó	természettani
370	Madarász Gusztáv	gyógyszerész	Rozsnyó	vegytani
	Madarász Rezső	orv. tr. megyei főorvos	Rozsnyó	orv.-sebészi
	Majorossy Géza	ügyvéd	Gyula	gazdászati
	Makara György	orv. tr. egyet. tanársegéd	Pest	orv.-sebészi
	Malatinszky Ferencz	kir. táblai ülnök	Pápa	orv.-sebészi
375	Malatinszky Frigyes	ügyvéd	Pest	gazdászati
	Malatinszky Vilmos	jogász	Pest	gazdászati
	Maléter Ede	szolgabíró	Licze	gazdászati
	Maléter Sándor	gyógyszerész	Rimaszombat	vegytani
380	Malinák Ede	ügyvéd	Rimaszombat	gazdászati
	Manczel József	czipész	Rimaszombat	gazdászati
	Marasztony Antal	festész	Rimaszombat	gazdászati
	Marczel János	orvos tr.	N. Rőcze	orv.-sebészi
	Máriássy Kálmán	földbirtokos	Berzété	gazdászati
385	Marikovszky Gusztáv	orvos tr. titkár	Rimaszombat	orv.-sebészi
	Markos Péter	m ügyvéd, földbirtokos	Debreczen	term. tan. gazd.
	Markó László	orvostanhallgató	Miskolcz	orv.-sebészi
	Martiny János	földbirtokos	Rochfalva	gazdászati
	Martinyi József	tanárjelölt	Rimaszombat	természettani
390	Marton Géza	földbirtokos	Kövi	gazdászati
	Marton Kálmán	ügyvéd	Rima-Brezó	gazdászati
	Marton Rudolf	földbirtokos	Ohtina	gazdászati
	Mauks Károly	orvos tr.	Vereskő	orv.-sebészi
	Mayer Ágoston	orvos tr. főorvos	N. Várad	orv.-sebészi
395	Mayer Rezső	gyógyszerész	Miskolcz	ásv.-vegytani
	Málnay Ignác	orvos tr.	Tótfalu	orv.-sebészi
	B. Mednyánszky Dénes	főbányagróf	Selmecz	ásv.-földtani
	Meisznér Mór	rabbi	Rimaszombat	gazdászati
	Mesko Samu	gyártulajdonos	Dobsina	gazdászati
400	Mészáros Antal	gazdatiszt	P. Gernyő	gazdászati
	Michnay Lajos	orvos tr.	Szendrő	orv.-sebészi

Magyar Orvosok és Természettudósok Munkálatai.

Szám	N é v	Czím, hivatal vagy foglalkozás	Lakhely	Tudományszak.
	Mihalik Dezső	jogász	Balog	gazdászati
	Mihalik Pál	ügyvéd	Balog	gazdászati
405	Miklovics Ferencz	földbirtokos	Rimaszombat	gazdászati
	Miklovics György	tanár	Rimaszombat	gazdászati
	Miks Ferencz	építész	Rimaszombat	ipar
	Mikulik János	iparos	Rimaszombat	ásv.-földtani
	Miskolczy Mihály	orvos tr.	Er-Diószeg	orvos-sebészi
	Moes Miksa	gazda	Királyi	gazdászati
410	Moldoványi Sándor	gyógyszerész	Balassa-Gyarmat	vegytani
	Molitorisz János	megyei főügyész	Rimaszombat	természettani
	Molnár István	orv. tr. városi főorvos	Halas	orv.-sebészi
	Molnár Victor	földbirtokos	Abafa'a	gazdászati
	Mommer Antal	gyárigazgató	Gács	iparműtani
415	Mommer József	iparos	Gács	iparműtani
	Morócz Agost	gazdatiszt	Deresk	gazdászati
	Morócz István	az orsz. gaz. egyesület titkára	Pest	gazdászati
	Morócz Miklós	megyei aljegyző	Ragyóc	gazdászati
	Mosel Antal	bánya főnök	Kolozsvár	földtani
420	Motura Antal	lelkész	Tiszolcz	gazdászati
	Nagy Ferencz	iparos	Rimaszombat	ipar-gazd.
	Nagy Ignác	segéd tanár	Sáros-Patak	természettani
	Nagy József	orvos tr. főorvos	Nyitra	orv.-sebészi
	Nagy Lajos	orvostanhallgató	Rimaszombat	orv.-sebészi
425	Nagy Miklós	útbiztos	Pálfala	gazdászati
	Nagy Pál	megyei főjegyző	Rimaszombat	gazdászati
	Nagy Pál	lelkész	Bátka	természettani
	Nagy Sámuel	kir. táblai ülnök	Pest	gazdászati
	Nandrassy Mátyás	kereskedő	N. Rőcze	gazdászati
430	Nemes János	ügyvéd	N. Várad	régészeti
	Némedi József	lelkész	Dédes	természettani
	Németh Károly	iparos	Rimaszombat	iparműtani
	Nasztl Mór	gyáros	Pest	iparműtani
	Niedermann Gyula	orvos tr. egyetemi m. tanár	Pest	orvos-sebészi
435	Noltén Károly	földbirtokos	N. Szuha	gazdászati
	Novák Ferencz	gymn. tanuló	Esztergom	természettani
	Novák Ödön	tanár	Esztergom	természettani
	B. Nyáry Jenő	földbirtokos	Bást	gazdászati
	B. Nyáry Sándor	kapitány és földbirtokos	Piliny	gazdászati
440	B. Nyáry Sándorné	földbirtokos neje	Piliny	gazdászati
	Nyiri György	gyógyszerész	N. Várad	vegytani
	Okolicsányi Dénes	földbirtokos	R. ma Bánya	gazdászati
	Okolicsányi Gáspár	földbirtokos	Ráhó	gazdászati
	Okolicsányi Mihály	földbirtokos	Losoncz	gazdászati
445	Okolicsányi Zsigmond	belügyminiszteri titkár	Pest	gazdászati
	Oláh Gyula	orvos tr.	Jászberény	orv.-sebészi
	Orbán József	tanár	Sáros-Patak	természettani
	Ócsváry Ede	tüdőorvos	Jásza	orv.-sebészi
	Óváry Pál	orvos tr.	Abauj-Szántó	orv.-sebészi
450	Pados János	orvos tr. és áldozár	Pest	orv.-sebészi
	Palánszky Sámuel	gymn. tanár	Nyiregyháza	természettani
	Palóczy Ábrahám	m. törvényszéki tanácsos	Rimaszombat	gazdászati
	Pap Melchisedech	gymn. igazgató	Gyöngyös	természettani
	Papp Ábrahám	k. mérnök	Rimaszombat	ásv.-földtani

Szám	N é v	Czím, hivatal vagy foglalkozás	Lakhely	Tudományszak.
455	Pataky Dániel	orvos tr. erd. orsz. főorvos	Kolozsvár	orv.-sebészi
	Patay János	városi tanácsos	Rimaszombat	gazdászati
	Patzauer Mór	orvos tr.	Bécs	orvos-sebészi
	Patzek Mór	orvos tr. megyei főorvos	Rimaszombat	orvos sebészi
	Pauer Miksa	huta mester	Nyústyá	ásványtani
460	Pazár István	tanító	Jolsva	növénytaní
	Pazár Károly	tanító	Rimaszombat	gazdászati
	Pazár Miklós	gazda	Várallya	gazdászati
	Pásztor Pál	lelkész	Rimaszombat	természettani
	Pávay Elek tr.	muzeumi őr	Kolozsvár	fűvészeti s ásv.
465	Peplowszky László	orvostanhallgató	Baja	földtani
	Peplowszky Sándor	orvos tr.	Baja	orv.-sebészi
	Peregriny Elek tr.	városi tanácsos, magy. akad. tag	Buda	állattani
	Perjéssy Ferencz	seborvos	Rimaszombat	orv.-sebészi
	Perjéssy János	ügyédjelölt	Rozsnyó	természettani
470	Pető Dániel	lelkész	Radnót	természettani
	Petrovics Miklós	vasgyári igazgató	Csetnek	ásv.-földtani
	Pétkó János	akad. tanár, magy. akad. tag	Selmecz	ásv.-földtani
	Pilz Otto	tanár	Versecz	természettani
	Plichta Sámuel	városi tanácsos	Rimaszombat	gazdászati
475	Plichta Soma	orvos tr. megyei orvos	Losoncz	orv.-sebészi
	Polgár Károly	földbirtokos	Osgyán	gazdászati
	Pongrácz Arnold	földbirtokos	Tamásfala	gazdászati
	Pongrácz Mihály	orvos tr. főorvos	Losoncz	orv.-sebészi
	Poor Imre	orv. tr. egyet. m. tanár, m. akad. tag	Pest	orv.-sebészi
480	Poos Gyula	földbirtokos	Losoncz	gazdászati
	Pösch József	vegytr. gyógyszerész	Rozsnyó	vegytani
	Pristyák János	földbirtokos	Dobócza	gazdászati
	Putnoky Mór	földbirtokos	Kelemér	gazdászati
	Radvány István	igazgató	Miskolcz	ipar
485	Ragályi Ábrahám	földbirtokos	Balajt	gazdászati
	Ragályi Ferdinand	földbirtokos	Ragály	gazdászati
	Ragályi József	földbirtokos	Balajt	gazdászati
	Ragályi Miksa	földbirtokos	Bodolló	gazdászati
	Raisz Gedeon	orvos tr.	Sáros-Patak	orv.-sebészi
490	Rajzinger Sámuel	iparos	Rimaszombat	ipar
	Rakovszky Gusztáv	földbirtokos	Rimaszombat	gazdászati
	Rapos József	képezde igazgató	Pest	államorvostani
	Ráth József	orvos tr. egyet. tanársegéd	Pest	orv.-sebészi
	Réczey Imre	orvos tr.	Pest	orv.-sebészi
495	Richter Dániel	orvos tr.	Rimaszombat	orv.-sebészi
	Román V. János	igazgató	Rozsnyó	régészeti
	Rosty József	földbirtokos	Rozsnyó	gazdászati
	Rómer Flóris	egy. tanár, magy. akad. tag	Pest	régészeti
	Rónay Jácint	orsz. képviselő, magy. akad. jegyző	Pest	természettani
500	Róth Kálmán	ügyvéd	Rimaszombat	gazdászati
	Róth Pál	gyógyszerész	Décs	vegytani
	Rózsay József	orv. tr. kórházi főorvos, m. akad. tag, pénz- és levéltárnok	Pest	orv.-sebészi
	Rösler Gyula	mérnök	Bécs	ipar-műtani
	Samarjay József	földbirtokos	Rimaszombat	gazdászati
505	Sarlay János	tanár	Szarvas	természettani
	Sándy Gyula	festész	Rimaszombat	természettani

Szám	Név	Czím, hivatal vagy foglalkozás	Lakhely	Tudományszak.
510	Sárkány Lajos Schablik György Scheffer Gusztáv Scherfel Aurél Schiktanz Ferencz Schlosser Albert Schlosser Kár. Lajos Schmidt Otto	papjelölt vasgyári felügyelő tanár gyógyszerész kereskedő iparos iparos vasgyárigazgató	Pilis Dobsina Rozsnyó Felka Rimaszombat Berzété Rozsnyó Betlér	régészeti ásv.-földtani gazdászati természettani ipar ásványt. s műipar ásv.-földtani
515	Scholtz Gusztáv Schönberger N. Schvarzl József Schwarz Armin Schubert Lajos Sebes Benedek	vegy tr. gyógyszerész orvos tr. megyei főorvos seborvos orvos tr. prem. kanonok, tanár	Pest Eger Esztergom Putnok Igló N. Várad	ásv.-vegytani orv.-sebészi orv.-sebészi orv.-sebészi orv.-sebészi természettani
520	Segesváry Jenő Id. Senka József Ifj. Senka József Gf. Serényi László	földbirtokos iparos orvostanhallgató földbirtokos	Dabas Rimaszombat Rimaszombat Putnok	gazdászati ipar orv.-sebészi gazdászati
525	Severlay Károly Siklósy Gyula	gymn. tanár orvos tr. a Rochus kórház szemészi oszt. rend. orvosa	Rimaszombat Pest	természettani orv.-sebészi
530	Simon János Skamla Róbert Sohay József Solymosy Samu Somogyi Rudolf Somoskeőy Károly Soós Mihály Soós Miklós	iparos bányamester gazdatiszt tanár gymn. tanár mérnök földbirtokos lelkész	Rimaszombat Ózd Balog Miskolcz Pest Rimaszombat Rimaszombat Rimaszombat	gazdászati ásv.-földtani gazdászati természettani természettani gazdászati természettani
535	Soós Miklós Spitzer Károly Staub Mór Steiner Imre Stern Adolf	építész orvos tr. tanárjelölt tanár orvos	Rimaszombat Debreczen Pest Igló Pest	ipar-műtani orv.-sebészi ásv.-földtani természettani orv.-sebészi
540	Suhomel Albert Süteő István Sváby Pál Szabélyi Antal Szabó Alajos Szabó Béla Szabó Dávid Szabó Ferencz Szabó György Szabó Gyula	gazd. segéd vár. tanácsos tanár mérnök orv. tr. a p. m. k. állatgyógyintéz. igazg. joggyakornok orvos tr. megyei főorvos orvos tr. polgármester vegy tr. gyógyszerész	Csobánka Rimaszombat Pozsony Kalocsa Pest Rimaszombat Nyiregyháza Kalocsa Rimaszombat Miskolcz	műipar gazdászati régészeti természettani állatorvosi természettani orv.-sebészi orv.-sebészi gazdászati vegytani
550	Szabó Gyula Csáthi Szabó István Szabó József tr. Szabó Károly Szabó Károly	orvosszigorló gyógyszerész egyetemi tanár, magy. akad. tag Erd. muzeumi könyvtárnok vár. tanácsos	Miskolcz Miskolcz Pest Kolozsvár Rimaszombat Pest	orv.-sebészi vegytani ásv.-földtani orv.-sebészi gazdászati gazdászati
555	Szabó Károly Szabó László Szabó Márton Szabó Mihály	gazda kapitány építész orvos tr.	Várgede Rimaszombat Ujj-Szász	gazdászati gazdászati ipar orv.-sebészi

Szám	Név	Czím, hivatal vagy foglalkozás	Lakhely	Tudományszak.
560	Szabó Samu Szabón János Szakall Antal Szakall Ferencz Szakál Ede Szathmári K. Barnabás	orvostanhallgató lelkész földbirtokos földbirtokos földbirtokos földbirtokos	Rimaszombat Jánosi Zabzó Osgyán Zádorháza Ajnácskő	orvos-sebészi természettani gazdászati gazdászati gazdászati gazdászati
565	Szathmári K. Pál Szedlacsek Endre Szekcső Tamás Szendrey Ignác Szentiványi István Szentiványi József Szentiványi Miklós Szentmiklóssy Aladár Id. Szentmiklóssy Antal Ifj. Szentmiklóssy Antal	tanuló segédlelkész tanár orsz. gazdasági egyesület küldöttje földbirtokos földbirtokos földbirtokos földbirtokos földbirtokos földbirtokos	F. Zsolcza Rimaszombat Pozsony Pest Sz. Ivány Sz. Ivány Sajó-Gömör Kállosa Uzapanyit Uzapanyit	régészeti természettani ásv.-földtani gazdászati gazdászati gazdászati gazdászati gazdászati gazdászati
570	Szentmiklóssy János Szentmiklóssy Miklós Szentmiklóssy Victor Szentpétery Sámuel Szepessy János Szepessy Kálmán Szeremley Károly Szeremley Mihály Szeremley Samu Szerényi János	szolgabíró földbirtokos lelkész gyógyszerész tanuló tanár orvos tr. lelkész ügyvéd	Uzapanyit Uzapanyit Uzapanyit Pelsőcz Putnok Boldva Rimaszombat M. Sziget Bihar-Diószeg Rimaszombat	gazdászati gazdászati gazdászati ásv.-vegytani régészeti gazdászati orv.-sebészi természettani gazdászati
575	Széplaky Lajos Sziklay Ede Szirotka Gusztáv Szivos Mihály Szlávy Károly Szoboszlay Ferencz Szohner József Szontagh Abrahám Szontagh Bertalan Szontagh Kálmán Szontagh Károly Szontagh Márton Szontagh Pál Szováthy Lajos	gyógyszerész megyei főpénztárnok jogász lelkész tanár mérnök földbirtokos orvos tr. orvos tr. megyei főjegyző ügyvéd, Pest városi képviselő kereskedő bánya igazgató vasgyár igazgató tanár	Kis-Szeben Rimaszombat Rozsnyó Gömör-Panyit Sáros-Patak Rimaszombat Feled Pest Pest Királyi Pest Rimaszombat Dobsina Csetnek M. Sziget Rimaszombat Rimaszombat N. Várad Gács Báránd Kecskemét Rimaszombat Csálár Debreczen Pest Rimaszombat Szarvas	vegytani gazdászati gazdászati természettani természettani ásv.-földtani gazdászati orv.-sebészi gazdászati gazdászati ipar ásv.-földtani ipar állattani természettani természettani természettani ipar-műtani orv.-sebészi régészeti gazdászati gazdászati ásv.-vegytani természettani természettani
590	Szörtsék György Sztudinka Ferencz Szuper Lajos Szűcs Imre Szűcs Károly Tallán Gyula Tamássy Károly Telepy Károly Terray Károly Télessy József	tanár tanító ügyvéd tanár könyvvezető orvos tr. mérnök földbirtokos földbirtokos gyógyszerész akad. festész tanár orv. tr. városi orvos		orv.-sebészi

Szám	N é v	Czím, hivatal vagy foglalkozás	Lakhely	Tudományszak.
615	Thalabér Lajos	földbirtokos	Pest	gazdászati
	Than Károly tr.	egyet. tanár, magy. akad. tag	Pest	vegytani
	Thodorovits Lajos	orvos tr.	Szegszárd	orv.-sebészi
	Thuránszky Marcell	földbirtokos	Lévárt	gazdászati
	Tibély Zsigmond	kereskedő	Rimaszombat	ipar
620	Tirscher István	ügyvéd	Rimaszombat	élet-boncztni
	Tirtsch Károly	vasgyári tiszt	Szalóc	ipar
	Tompa Mihály	lelkész, magy. akad. tag	Hamva	természettani
	Topser Győző	mérnök	Rimaszombat	gazdászati
	Tornallyay Dezső	jogász	Tornallya	gazdászati
625	Tóth József	tanár	Rimaszombat	gazdászati
	Tóth Kálmán	jogász	N. Rőcze	gazdászati
	Tóthy György	iparos	Rimaszombat	gazdászati
	Török Adolf	földbirtokos	Feled	gazdászati
	Török Bálint	főszolgabíró	Jánosi	gazdászati
630	Török János	orvos tr.	Tornallya	orv.-sebészi
	Török János	m. törvényszéki tanácsos	Rimaszombat	gazdászati
	Török János	orsz. levéltárnok, m. akad. tag	Pest	gazdászati
	Török József	lelkész	Balog	természettani
	Török József	orv. tr. tanár	Debreczen	orv.-sebészi
635	Török Kálmán	földbirtokos	Feled	gazdászati
	Török László	gazda	N. Szuha	gazdászati
	Török Sándor	földbirtokos	Jánosi	gazdászati
	Trémel Miklós	prépost, lelkész, alesperes	Rimaszombat	gazdászati
	Turóczy József	iparos	Rimaszombat	gazdászati
640	Ujfaluzy József	orvostanhallgató	Debreczen	orv.-sebészi
	Ujházy Lajos	ügyvéd	Rimaszombat	természettani
	Ujhelyi Mátyásné	magánzó	Gyöngyös	gazdászati
	Ullmann Isidor	orvos tr.	Tiszolcz	orv.-sebészi
	Urbán Miklós	erdész	Meleghegy	gazdászati
645	Urbán József	gyógyszerész	Pest	ásv.-vegytani
	Urszinyi Mátyás	gyógyszerész	Csetnek	ásv.-vegytani
	Vadona János	gyógyszerész	Keszthely	vegytani
	Vajda Gyula	földbirtokos	Simonyi	gazdászati
	Vajkó Antal	magánzó	Koritnyicza	gazdászati
650	Vajkó János	magánzó	Koritnyicza	gazdászati
	Valkó Géza	bányász	Göllnitz	ásv.-földtani
	Valkó Nándor	gyógyszerész	Gálszécs	vegytani
	Vallaszky Lajos	orvostanhallgató	Jólsva	orv.-sebészi
	Valovics Ferencz	gazdatiszt	Rimaszécs	gazd. s növ.-állat.
655	Valovics Gyula	orvostanhallgató	Rimaszécs	orv.-sebészi
	Varga Géza	orv. tr. hajd. ker. főorvos	H. Böszörmény	orv.-sebészi
	Vass Mátyás	tanár	N. Várád	természettani
	B. Vay Dénes	jogász	Bánréve	gazdászati
	Vámosy Károly	nevelő	Pest	természettani
660	Kémény Várady Ádám	belügyminiszteri hivatalnok	Buda	régészeti
	Veskóy Jenő	tanár	Miskolcz	természettani
	Vereby Soma	író	Pest	gazdászati
	Vidéky Ferencz	fogorvos	Pest	orv.-sebészi
	Vindt Adolf	ügyvéd	Licze	gazdászati
	Vinkler Benő	bányatiszt	Kassa	gazdászati
	Visy István	orv. tr. főorvos	Pécs	orv.-sebészi
	Vitális József	iparos	Rimaszombat	ipar

Szám	N é v	Czím hivatal vagy foglalkozás	Lakhely	Tudományszak.
665	Volly István	tanár	Vác	természettani
	Volny József	vasgyár társulati főfelügyelő	Osgyán	gazdászati
	Voytits Adolf	fregat orvos	Pola	orv.-sebészi
	Vozáry György	esküdt	Rimaszombat	gazdászati
	Vörösmarty Kálmán	orvostanhallgató	Ujj-Szász	orv.-sebészi
670	Wachsmann Ferencz	vár. főmérnök	Zombor	gazdászati
	Id. Wagner Dániel	vegy. tr. gyógyszerész	Pest	természettani
	Wallenfeld Károly	városi képviselő	Pest	gazdászati
	Wandrak Miksa	járási orvos	Nyír-Bakta	orv.-sebészi
	Weizenbreier Frigyes	orvos tr.	Kassa	orv.-sebészi
675	Wenczel Gusztáv tr.	egyet. tan., e. i. prorektor m. akad. tag	Pest	régészeti
	Winterhalter Antal	hittanár	N. Várád	régészeti
	Zarwřel Ödön	urad. tiszt.	Balog	gazdászati
	Zehery Gábor	városi főjegyző	Rimaszombat	gazdászati
	Zemlinszky Rezső	bányaigazgató	S. Tarján	természettani
680	Id. gf. Zichy Károly	földbirtokos	Pozsony	növénytani
	Zombory Gusztáv	a főrendi ház irattárnoka	Pest	természettani
	Zwicker Ottó	kereskedő	Rimaszombat	gazdászati
	Zsigmondy Jenő	jogász	Pest	gazdászati
	Zsigmondy Vilmos	bányamérnök	Pest	ásv. földtani
685	Zsindely István	tanár	Sáros-Patak	természettani

6.

A XII-dik nagygyűlés előrajza.

Aug. 9-én (pénteken), 10-én (szombat), 11-én (vasárnap) beírás a városháznál.

Aug. 11-én (vasárnap) esti 8 órakor ismerkedési estély a „három rózsa“ vendéglő nagy termében.

Aug. 12-én (hétfőn) 9 1/2 órakor d. e. megnyitó közgyűlés a reformátusok templomában. D. u. 2 órakor a főtéren e célra föllálitott helyiségben közebed.

Aug. 13. (kedden) 9—1-ig szakülések.

Aug. 14. (szerdán) 9—1-ig szakülések.

Aug. 15 (csütörtökön) kirándulások Ajnácskőre, Putnokra és Ózdra.

Aug. 16-án (pénteken) 9—1-ig szakgyűlések.

Aug. 17. (szombaton) zárközgyűlés d. e. 9 1/2 órakor.

Aug. 18-án (vasárnap) kirándulás Tornallyán át az aggteleki barlangba, innen Rozsnyóra.

Aug. 19-én (hétfőn) reggel 7 órakor kirándulás Rozsnyóról Krasznahorka-Várallyára, s innen vissza — déli 12 órakor a 3-ik közgyűlés, — ebéd után indulás Dobsinára.

Aug. 20-kán (kedden) délelőtt Dobsinán a bányák megtekintése, — délután a sztraczenai völgyön keresztül Pohorellára, hol meghálván,

Aug. 21-kén (szerdán) reggel Pohorelláról Murányba és délre Rőczére, — innen még az nap estve vissza Rimaszombatba.

7.

A Rimaszombathól teendő első kirándulás előrajza.

Augustus 15-én (csütörtökön) reggeli 5 órakor indulás Rimaszombathól három irányban, és pedig:

a) Ajnácskőre, hol megtekintetnek; a fürdő, Ajnácskővár romjai és a fürdő közelébeni őslénytani telepek.

b) Ózdra, hol a vasgyárak és kőszénbányák tekintetnek meg, végre

c) Putnokra gr. Serényi mintagazdászának megsejmlélésére.

Visszatérés mind a három irányból ugyanazon nap az esteli órákban.

Minthogy pedig az itt felsorolt kirándulási pontok különböző irányban fekszenek, a tiszelt tagoknak tetszésükre bizatik e kirándulási pontok közül választani. Fölkéretnek azonban, miszerint ebbeli elhatározásukat — hogy a kirándulást rendező bizottmány a kellő fogatok iránt biztosan intézkedhessék —, méltóztassanak a városház épületében a beirási irodában kijelenteni s az ott kitett ivekre följegyezni: vajjon Ajnácskőre, Putnokra, vagy Ózdra szándékoznak-e kirándulni.

A bejegyzés augusztus 12-dikének d. u. 6 órájáig történhetik.

II.

KÖZGYÜLÉSI JEGYZŐKÖNYVEK

ÉS AZOK MELLÉKLETEI.

A magyar orvosok és természetvizsgálók Rimaszombatban 1867-ben tartott XII-ik nagygyűlésén

Elnökölt: Ágoston Szász Coburg-Koháry herczeg ő fensége jelen nem léteben,

az első alelnök: méltóságos Kubinyi Ágoston.

Másod alelnök: Dr. Kovács Seb. Endre, királyi tanácsos.

Titkárok: Marikovszky Gusztáv és Batizfalvy Sámuel tr.-ok.

A közgyűlések napjai:

Első vagy megnyitó közgyűlés hétfőn, augusztus 12-én.

Második vagy zárközgyűlés szombaton, augusztus 17-én Rimaszombatban.

Harmadik vagy hitelesítő közgyűlés augusztus 19-én Rozsnyón.

A.

A helvét hitvallásúak templomában augusztus 12-én reggeli 9 és fél órakor tartandó megnyitó közgyűlés előrajza.

1. Első alelnöki megnyitó beszéd.
2. Üdvözlét a rimaszombati polgármester által.
3. Másod alelnöki beszéd.
4. Jelentések az üdvözlétekről, küldöttségekről és meghívások a jövő évi nagygyűlésre.
5. Az alapszabályok felolvasása.
6. A XI-ik nagygyűlésről származó bizottsági jelentések.
7. A középponti választmány jelentései — s ezzel egyetemben:
8. Jelentés a XI-ik nagygyűlés által kiirt pályakérdések eredményéről és a pályadíjak kiosztása.
9. Közgyűlési értekezések fölolvassása:
 - a) Rónay Jácint országgyűlési képviselőtől: „A kenti barlangról.”
 - b) Foetterle Ferencz bányatanácsostól „Gömörmegye földtani viszonyairól.”

Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Munkálatai.

c) Dr. Grósz Lajos Biharmegye törvényszéki főorvosától: „A közegészségi intézmények befolyása az egyetemes jólétre.”

d) Dr. Arányi Lajos egyetemi tanár Vajda-Hunyad várának mintáját megfelelő magyarázattal bemutatja.

A magyar orvosok és természetvizsgálók 1867-ki augusztus 12-én Rimaszombatban tartott XII-ik nagygyűlésének megnyitó közgyűlési jegyzőkönyve.

Elnökök: Kubinyi Ágoston, Kovács S. Endre.

Titkárok: Marikovszky Gusztáv, Batizfalvy Samu.

1. A közgyűlés 9 és fél órakor a reformatusok templomában nyitván meg Kubinyi Ágoston alelnök ő méltósága megnyitó beszédében, miután a szép számmal egybegyűlt magyar orvosokat és természetvizsgálókat szívesen üdvözlé, szabadalmas Rimaszombat városa irányában, — a mely a nagygyűlést a legnagyobb örömmel fogadá kebelébe, — őszinte köszönetét fejezi ki. Elnöki beszédében megemlékezik azon vesztésegekről, melyeket hazánk szenvedett oly férfiakban, kik azelőtt tartott nagygyűléseink történetével közelebbi kapcsolatban állottak. Hálásan emlékezett hg. Eszterházy Pálról, ki a soproni, — és Scitovszky Jánosról, ki a pécsi nagygyűlésen viselte az elnökségtisztét; István főhercegről s Dr. Gerley Jánosról, ki a gyűlésekről nevezetes észleleteket terjesztett a pozsonyi nagygyűlés elé. Majd az élők közül b. Eötvös Józsefet említé föl, pesti egyik nagygyűlésünk köztiszteletű elnökét, ki országos közoktatási ügyünk élére lön állítva; s a hazájának újra visszaadott kitűnő főpapot, Haynald Lajost, marosvásárhelyi nagygyűlésünk választott elnökét, ki jelenleg a kalocsai ősi érseki széket disziti. Továbbá azt fejtegeté, hogy az ipar és művészetek kifejlesztésére s ez által országos jólétünk emelésére minő befolyást gyakoroltak vándor gyűléseink. Miután még párhuzamot vont hazai fürdőink s gyógyvízintézeteink mult és jelen állapot között s azokat a külföldi hasonló természetűekkel összehasonlította, kiemelvén, hogy az azok emelésére fordított pénzösszeg államgazdaságilag mily dúsán volna képes kamatozni; — a nagygyűlést megnyitottnak nyilvánította.

E jeles megnyitó beszéd köztetszéssel fogadtatott.

2) Batizfalvy Sámuel titkár Ágoston Szász-Koburg-Gothai herceg — mint a jelen nagygyűlés elnökének — levelét olvasá föl, melyben tudósít, hogy halaszthatlan családi teendői miatt nagygyűlésünkön jelen nem lehetvén, Kubinyi Ágostonra ruházta az elnökség tisztét.

Ő királyi fenségének meg nem jelenhetése sajnálattal vétetett tudomásul.

3) Szabó György, Rimaszombat polgármestere szívesen üdvözlí a nagy számmal összegyűlt magyar orvosok és természetvizsgálókat s egyzersmind kijelenti, miszerint a város erejéhez képest mindent elkövet, hogy kedves vendégeit a lehető élvezetben részesíthesse.

Szívélyes beszéde lelkes éljenzéssel fogadtatott.

4) Nagygyűlésünk másod alelnöke, dr. Kovács S. Endre kiemelé a magyar orvosok és természetvizsgálók gyűléseinek befolyását a termé-

szettudományoknak hazánkban haladására nézve s ugyan a természettudományok művelésének hatását nemzeti s tudományos műveltségünkre. Elmondja, mikép e nagygyűlések kifolyása a m. k. természettudományi s a magyarhoni földtani társulat s több más egylet. Főleg hangsúlyozza magyarhoni fürdőintézeteink jobb karba helyezését.

Ezen beszéd közhelyesléssel találkozott.

5) Batizfalvy Sámuel felolvassa gr. Andrássy György levelét, ki tudatja, hogy a nagygyűlésen meg nem jelenhetik; arról azonban intézkedett, hogy a krasznahorkai várban levő régiségeket megsemmisítő természetbuvárok szíves fogadtatásra találjanak.

A nagygyűlés ő nagyméltóságának ebbeli szíves intézkedéseért köszönetét nyilvánítja.

6) Ugyancsak a nevezett titkár Kubinyi Ferencz levelét olvassa, melyben a nagygyűlést arról értesíti, hogy betegsége miatt személyesen jelen nem lehet, Zipser életrajzát azonban — kiosztás végett — 650 példányban e nagygyűlés rendelkezésére bocsátja. Felolvassa továbbá Haynald Lajos ő nmlga levelét, melyben sajnálattal tudatja, hogy delegationalis deputatusnak választatván meg, közgyűlésünkben, — hová szíve vágyai vonzák, — megjelenni akadályozva van. Végre előterjeszti gr. Zichy Károly levelét, melyben a nagygyűlést értesíti, hogy egészsége helyreállítása végett fürdőben időzni lévén kénytelen, a jelen nagygyűlésen meg nem jelenhet.

Közgyűlésünk a Kubinyi Ferencz úr által beküldött 650 példányért köszönetét nyilvánítja; a midőn egyszersmind sajnálatát fejezi ki a fölötte, hogy tudományunknak ily jeles bajnokait körében nem tisztelheti.

7) A titkár az egyes tudományos intézetek és hatóságok üdvözlő leveleit olvassa föl, minők: az ausztriai birodalmi földtani intézet, mely képviselőül Foetterle tanácsost; Pest város hatósága, mely Hamza Máté tanácsnokot, Gerlőczy Károly főjegyzőt, Áldásy József aljegyzőt, Havas Pál aljegyzőt; továbbá Batizfalvy Samu, Fuchs Ignác, Preysz Mór, Kovács András, Radocza János, Szentkirályi Albert, Szontagh Kálmán és Wallenfeld Károly képviselőket küldé. Buda város hatósága szíves üdvözlé mellett képviselőkül Peregriny Elek tanácsnokot, Hegedüs János főorvost, dr. Entz Ferenczet és Schentzl Guidót küldi ki. Nagyvárad polgármestere jelenti, miszerint a város képvisletét dr. Grósz Lajos biharmegyei törvényszéki főorvosra bizta. A magyar tudományos Akadémia Frivaldszky Imre rendes tag vezetése alatt, Arányi Lajos, Balogh Pál, Entz Ferencz, Frivaldszky János, Greguss Gyula, Halász Géza, Jedlik Ányos, Kubinyi Ágoston, Kovács S. Endre, Nagy József, Poor Imre, Rónay Jácint és Rózsay József tagjaira bízva üdvözlése kifejezését. A kir. József műegyetem tanári testületének üdvözlő irata Gerlőczy Gyulát jelöli ki küldöttül. A buda-pesti kir. orvosegylet szíves üdvözlét izeni s kebeléből a következő küldöttséget küldi ki: Kovács S. Endre elnököt, Bókai János, Korányi Frigyes, Rózsay József, Batizfalvy Samu, Horváth György, Déry, Hegedüs, Böke, Halász Géza, Poor Imre, Nierdermann Gy., Balassa J., Lumniczer S. és Szabó Alajos egyleti tagokat. A kir. magyar természettudományi társulat testvéri üdvözlét s küldöttéül a következő tagokat küldi: Jedlik Ányos elnökle alatt Török J., Plichta

Samu, Lengyel Béla, Bernáth József, Somogyi Rudolf, Horváth György, Rápos József, Kátai Gábor, Batizfalvy Samu, Molnár István, és Poor Imre társulati tagokat. A magyar nemzeti Múzeum képviselője Kubinyi Ágoston, Frivaldszky János és Krenner József urakra ruháztatott, az erdélyi múzeum-egylet tagjai közül Pataky Dániel országos főorvost, ifj. Roth Pált, Jeney Károlyt, Pávay Eleket, Hermann Ottót küldi. Az országos magyar gazdasági egyesület gr. Serényi László vezérlete mellett Kubinyi Ágoston, b. Vay Alajos, Szendrey Ignác és Morócz István urakat küldi ki. A magyarhoni földtani társulat Kubinyi Ágoston elnöklete alatt Frivaldszky János, Bernáth József és Krenner József urakból álló választmány által képviselteti magát. A borsodi orvos-gyógyszerészegylet hazafiai örömmel üdvözlöi a nagygyűlést, s következő küldöttséget nevezett ki, u. m. Bódogh Albert, Kaczánder Áron, Popper József, Grosz József, Ixel Samu, Szabó Gyula és Szabó István egyleti tagokat. Az országos erdészeti egyesület Brecz Sándor együleti tag által képviselteti magát. A heves megyei s jászkertületi gazdasági egyesület kebeléből Kálazdy Mór és Kocziánovics József urakat küldötte ki. A felső tiszavidéki gazdasági egylet képviselői Korányi Frigyes, Szabó Dávid, Meskó Pál és Baruch Mór egyleti tagok. A marmaros-szigeti h. h. lyceum Szováthi Lajos tanárt, a miskolci h. h. főiskola Solymosy Samu tanárt, a szarvasi ev. főiskola Sarlay János tanárt; a sárospataki főiskola Zsindely István és Szívós Mihály tanárokat küldi ki. A bécsi tudomány-egyetem, a bécsi Pazmaneum, a győri hittanulmányi intézet s a győni ref. gymnasium szives üdvözlőket küldik.

Mindezen küldöttségek és üdvözlők kellemes tudomásul vétetnek.

8) Fölolvastatik a győri orvos-gyógyszerészegylet üdvözlő levele, melyben a nevezett egyesület kijelenti, hogy a borsodi orvos-gyógyszerészegyletnek az 1865-ki pozsonyi nagygyűlés elé terjesztett abban álló indítványát, hogy: „tiltassék meg a homaeopáták öndispensatioja s a törvényhozás intézkedjék, hogy ők is rendelvények útján kezeljék betegeiket“ méltányosnak tekintvén, azt magáévá teszi. S ennél fogva a nagygyűlést ez ügy megleg fölkarolására, s törvényes érvényre juttatására tisztelettel fölkéri.

Az e tárgyra vonatkozó többi iratokkal az orvos-sebészeti szakosztályhoz áttétetni rendeltetett.

9) Marikovszky Gusztáv titkár olvassa a magyar orvosok és természetvizsgálók nagygyűlése alapszabályait, melyek azonban a napi közlőnyben úgy is le lévén nyomva, felolvassottakul tekintetnek.

10) Batizfalvy S. titkár olvassa a magyar orvosok és természetvizsgálók könyv- és levéltára megvizsgálására kiküldött bizottmány jelentését, melynek értelmében a könyv- és levéltár rendben találtatván, a kiküldött bizottmány indítványozza, hogy dr. Rózsay József pénztárnok úrnak a könyv- és levéltár érdekében szerzett érdemeiért jegyzőkönyvi köszönet szavaztassék, s egyúttal jövőre a pénztárnok egyszersmind levéltárnoki czímmel is fölruháztassék.

A közgyűlés ennek folytán dr. Rózsay József úrnak köszönetét nyilvánítja s a tett indítvány értelmében ezutánra az egylet pénztárnokát egyúttal levéltárnokká is nevezi ki.

11) Olvastatik dr. Kun Tamás levele, melyben kéri a nagygyűlést, hogy „Törvényjavaslat Magyarország közegészségi s orvosi ügyének rendezésére“ című munkáját az államorvostani szak által megvitattatni és a miniszterium útján az országgyűlés elé terjesztetni sziveskednék.

E munkát az illető államorvostani szakosztályhoz áttétetni határozatott.

12) A magyar orvosok és természetvizsgálók Pesten székelő állandó középponti bizottmánya jelentése olvastatik, melyben tudatja, hogy a hunyadmegyei cement-mész fölfedezésére dr. Lészay Dániel által kitűzött 12 db arany pályadíjat Bóhm János kolozsvári építésznek, mint a cement-mész fölfedezőjének — kiadja.

Helyeslő tudomásul vétetik.

13) Ugyancsak az állandó középponti választmány jelentést tesz a gazdasági szakosztály pályakérdése tárgyában; melyből kitűnt, hogy a Hideghéthy Antal által kitűzött s később egyes adakozások által 100 db aranyra szaporodott pályadíjat a pozsonyi nagygyűlés munkálatainak 143-ik lapján közlött pályafeladatra dr. Entz Ferencz „Új magyar gazda“ című munkája nyerte el.

Mely jutalomdíj az illetőnek a közgyűlés színe előtt azonnal át is adatott.

14) Erre a Budavárosa által kitűzött életrendtani pályakérdésre beérkezett munkálatok bírálatáról szóló jelentés olvastatott fel, melyből kitűnt, hogy a pályázó munkák közül legjobbnak dr. Török János tornalyai orvosé ítéltetett, kinek

a 300 frtból álló pályadíj a közgyűlés színe előtt át is adatott.

15) Olvastatik a pénztárról tett jelentés, melyből kiderül, hogy a bevétel 4679 frt 48 kr volt, a kiadás pedig 3249 frt 41 krt tett, s e szerint a pénztári maradvány 1430 forint 7 kr. Ugyanezen jelentés kapcsában a társulat pénztárnoka és ellenőre, miután megválasztatásuk időtartama letelet, hivatalaikat leteszik.

A fölolvastott pénztári jelentés tartalma egyelőre tudomásul vétetvén, az alapszabályok értelmében a számadás megvizsgálására Kubinyi Ágoston elnöklete alatt Kovács S. Endre, Halász Géza, Oláh Gyula, Poor Imre, Dapsy Vilmos, Havas Sándor, Volny József, Szabó György, Pataky Dániel, Knöpfler Vilmos, Gerlőczy Károly, Szabó Alajos, Kraetsmár Adolf urak küldettek ki.

16) A pénztári jelentéssel kapcsolatban dr. Rózsay pénztárnok fölemlíté, miszerint a pesti takarékpénztár 1866-ra és 1867-re 200 frttal járult a nagygyűlések pénzalapjának növeléséhez

miért is a pesti takarékpénztárnak jegyzőkönyvi köszönet szavaztatik.

17) Kovács S. Endre jelenti, miszerint Eger városa nevében annak polgármestere táviratot intézett ő hozzá, melyben a nagygyűlést jövő évre Eger városába meghívja.

Ezen jelentés kedves tudomásul vétetik, a tárgyalás szokás szerint a bezáró közgyűlésre tétetvén át.

18) A központi választmánynak dr. Kun Tamás azon indítványára vonatkozó jelentése terjesztetik elő, hogy az egészségügy az országgyűlésen képviseltessék.

Az államorvostani szakosztályhoz tétetik át.

19) Olvastatott a központi választmányának a pozsonyi nagygyűlés állat- s növénytani szakosztályának háromféle indítványára, melyek is: adjon-e a nagygyűlés egy központi természettudományi könyvtár felállítására évenként 200 frtot; továbbá adjon-e a szakférfiak tudományos kirándulására évenként 100 frtot; s végre, valjon a nagygyűlés alkalmával kiállított tárgyakat tartozzanak-e a kiállítók a nemzeti muzeumnak ajándékozni — tett jelentése:

melynek értelmében azok el nem fogadhatóknak véleményeztettek; mibe a nagygyűlés beleegyezett.

20) A központi választmányának a társadalmi alszakosztály működési körének megállapítása tárgyában Balogh Pál tr. indítványára tett jelentése olvastatik fel, melyszerint javasoltatik, hogy a társadalmi szakosztály mint *al-szakosztály* az orvosi főszakosztályhoz oszthassék be; tárgyai köréből kirekesztetvén a theologia, philosophia, pénzügy és politika.

Mely is helyeslő tudomásul vétetik.

21) Kaczánder Áron tudornak azon indítványára, miszerint a szakgyűlés minden évben tűzzön ki 3—4 tárgyat a következő nagygyűlésre, melyekről kiki értekezhetik, vagy felolvashat, mely eljárás hasznos eszmecserét és vitatkozást fogna kifejteni, — a központi választmány jelentése oda megy ki: hogy a szakülések, ha nekik ez czélszerűbbnek látszik, tűzhessenek ki maguk számára a jövő évre megvitatandó szaktárgyakat a nélkül azonban, hogy a szakülés más tagjai, a ki nem tűzött tárgyak szőnyegre hozatalában akadályoztatnának.

Végleges eldöntés végett az orvosi szakosztályhoz tétetik át.

22) Kaczánder Áronnak a hasonszenvészek öndispensatiója ellen beadott indítványa felől, a központi választmány által tett jelentés olvastatik föl,

mely végleges megvitatás végett az orvosi szakosztályhoz tétetett át.

23) Szuper Lajos tr.-nak honi fürdőink felvirágoztatására vonatkozó indítványát a közgyűlés megvitatás végett

az orvosi szakosztályhoz átteendőnek véleményezi.

24) A központi választmány Gerley János tr.-nak a hülyék és elmebetegek tárgyában tett indítványára vonatkozólag jelenti, miszerint a hazai főkormányszéktől nyert adatok Verebélly tr. által földolgoztatván, ezen munkálat az irományokhoz csatoltaték,

melyek is fölolvadás végett az orvosi szakosztályhoz áttétetnek.

25) Flór Ferencz tr. jelentése olvastatik föl, melyből kiderül, hogy az orvosi nyugdíjintézet felsőbb helyen módosíttatni kívánt alapszabályai vég helyben hagyás végett a belügyminiszteriumhoz ujjalag fölterjesztettek.

Tudomásul vétetett.

26) Kubinyi Ágoston jelenti, hogy a vasutak és a gőzhajózási igazgatóságok, a szokásos árleszállítást a jelen nagygyűlésre is készséggel megajánlották, továbbá, hogy Vajda-Hunyad-várának conservatiója érdekében a pozsonyi nagygyűlés által kinevezett küldöttség ő felségéhez még ez ideig nem mehetett. Úgyszintén, hogy ő és testvére Kubinyi Ferencz a Zipsernek állítandó emlékre 402 frtot gyűjtöttek. Nemkülönben,

hogy a pozsonyi nagygyűlés által készített közegészség-ügyi javaslat, úgyszintén a régi műemlékek tárgyában hozandó törvényjavaslatra vonatkozó kérvény — az országgyűlésnek benyújtatott.

Mik is kedves tudomásul vétettek.

27) Kovács Sebestény Endre hazai ásványvizeink fontosságát emelék ki s elmondván, miszerint ez ügy fejlesztését ápolni mindnyájunk kötelessége levén egy pályakérdést tűz ki, mely is következő: „kivántatik a magyarhoni ásványvizeknek kimerítő leírása, különös tekintettel azoknak a legújabb nézetek szerinti beosztására és vegyelemzésére; határidő két év, jutalom 100 db arany.“

Ezen nemes ajánlatot a nagygyűlés hálás köszönettel és lelkes éljenzéssel fogadá; a pályakérdés kihirdetése a központi választmány teendői közé fogván tartozni. Egyuttal igen szívesen beleegyezett Grósz Lajos azon indítványába, hogy Kovács S. Endrének ezen nagylelkű adományaért jegyzőkönyvileg köszönet szavaztassék.

28) Balogh Pál tr. azon indítványa, miszerint a nagygyűlés tagjai a gyűlés helyén emléket hagynának maguk után, mely fényképezett arczképeikből álló album alakjában legczélszerűbben történhetnék, miután ahhoz Kubinyi Ágoston pártolól, Knöpfler Vilmos, Halász Géza, Havas Sándor ellenzőleg szólottak, s ez utóbbiak sajátkezű névalírás mellett kivántak maradni, Arányi Lajos indítványa által oda lön módosítva, hogy ez a nagygyűlés pénztárából fizetendő emlék-tábla által történjék, mely valamely középület homlokába falaztatnék be.

Az emléktáblára vonatkozólag a multa nézve abban történt megállapodás, miszerint az az illető városoknak saját tetszésére hagyatik, a jövőben pedig a közgyűlések fognak mindenkor intézkedni.

29) Ezután Lukácsy Sándor beadványa terjesztetik elő, melyben beadó háromféle kérdést intéz a nagygyűléshez hazánk időjárására, növényeink tenyészetére, az aszályosságra és késői fagyok okára, s az ezek ellen követendő védelemre vonatkozólag; mely beadvány

bővebb tárgyalás végett a gazdasági szakosztályhoz lészen áttétendő.

30) Ekkor az értekezésekre kerülvén a sor, időszaki rendben értekeztek:

- a) Rónay Jácint a *kenti* barlangról Angliában,
- b) Foetterle bányatanácsos Gömörmegye földtani viszonyairól.
- c) dr. Grósz Lajos a közegészség-ügyi intézmények befolyásáról az egyetemes jólétre.
- d) Arányi Lajos Vajda-Hunyad váráról, melynek mintáját is bemutatá.

Mely értekezések köztetszéssel fogadtattak.

31) Kubinyi Ágoston indítványozza, miszerint a tegnap megnyílt ipar és gazdasági kiállítás megsemlélésére és leírására az illető szakosztályok kebelökből szakférfiakat küldjenek ki, kik eljárások eredményét a közgyűlés elé terjeszszék.

Az írásbeli jelentés megtételére a közgyűlés közhelyesléssel elnökül Volny Józsefet, jegyzőül pedig dr. Gerlóczy Gyulát nevezi ki.

32) Továbbá ugyancsak ő indítványozza, mikép a történendő kirándulások szakértő férfiak által leiratván, azokból dr. Török János és Oláh Gyula által az évkönyv számára együttes jelentés szerkesztessék.

33.) Erre az elnök a közgyűlésnek szíves türelméért köszönetét nyílványitván —

Mi is elfogadtatott.

az ülést berekeszti.

Jegyzette:

Dr. Batizfalvy Sámuel,

a XII-dik nagygyűlés egyik titkára.

Látta:

Kubinyi Ágoston,

alelnök.

MELLÉKLETEK

a magyar orvosok és természetvizsgálók 1867-iki augusztus 12-én Rimaszombatban tartott XII-ik nagygyűlésének megnyitó közlési jegyzőkönyvéhez.

A) A magy. orvosok és természetvizsgálók középponti állandó választmányának jelentése a könyv- és levéltár tárgyában.

Mélyen tisztelt közgyűlés!

Alólirottak folyó év július 8-kán a magyar orvosok és természetvizsgálók a budapesti kir. orvosegyet helyiségeiben levő könyv- és levéltárát megvizsgálván: van szerencsénk

1-ször a könyvtárra nézve jelenteni, miszerint abban a társulat évkönyveit gyűlésenkint osztályozva, a legjobb rendben találtuk. — Továbbá teljes felvilágosítást nyertünk azon évkönyvekről, melyek Eggenberger könyvtárus bizományában vannak.

2-szor a levéltárt illetőleg megjegyezzük, mikép azt az I-ső pesti 1841-ki nagygyűléstől kezdve az utolsó pozsonyi 1865-ki XI-dik nagygyűlésig füzetenkint beosztva s minden egyes okmányt külön számmal ellátva, szóval: oly kitűnő rendben találtuk, hogy a levéltárban bármely eddig megtartott nagygyűlés okmányát a „Tárgymutató“ szerint azonnal megtalálhatni. Miután a könyvtárnak ebbeli jó rendben tartása, de főleg a levéltárnak megalapítása s létezése csupán Dr. Rózsay József úrnak érdeme, alólirottak kedves kötelességüknek ismerik a mélyen tisztelt közgyűlést felhívni, mikép dr. Rózsay József pénztárnok úrnak a könyv- és a levéltár érdekében szerzett érdemeiért jegyzőkönyvi köszönet szavazzassék.

Végre bátorzkodunk indítványozni: miután vándortársulatunk rendezett levéltárral bír s ezt évről évre rendben tartani a pénztárnok feladata leendő: méltóztassék a tek. közgyűlés jövőre a pénztárnokot egyzersmind levéltárnoki címmel is felruházni.

Kelt Pesten, július 8-kán 1867.

Kubinyi Ágoston

a középponti bizottmány elnöke.

Dr. Batizfalvy Samu

mint kiküldött tag.

B) Kun Tamás levele „Magyarország közegésztségi s orvosi ügyeinek rendezése“ című munkájára vonatkozólag:

Nagytekintetű közgyűlés!

1863-ik évben a magyar orvosok és természetvizsgálóknak Pesten tartott IX-ik nagygyűlése egy 27 tagból álló egészségügyi bizottmányt nevezvén ki, mely hazánk közegésztségi ügyét tárgyzó javaslat készítésével bízott meg. Miután ez, általa el nem hárítható akadályok miatt munkálatát a Marosvásárhelyen 1864-ben tartott nagygyűlésnek be nem adhatta, ugyanazon nagygyűlés oda utasította az egészségügyi bizottmányt Kovács S. Endre és Poor Imre tudorok indítványára az előbb csak általánosságban kitűzött tárgy tüzetes kijelölése mellett, hogy „a közegésztségi javaslatot rövid, velős törvénycikkekben foglalva előbb tegye közzé szaklapjainkban hozzászólás, kiegészítés végett, és kiegyenlítés után terjeszse azokat, — mint már kész törvényjavaslatot, — a XI-ik nagygyűlés elé.

Miként a Pozsonyban tartott nagygyűlés jegyzőkönyvei tanusítják, az említett bizottmány munkálatát be is adta, mely az államorvostani szakgyűlés tüzetes megbirálása után, a nagygyűlés által, mint már jóváhagyott javaslat kinyomatni és a Pesten székelő központi bizottmány által az országgyűlés elé terjesztetni rendeltetett.

A 27 tagból álló egészségügyi bizottmány mindjárt működése kezdetén és még inkább annak folyama alatt sajnosan győződött meg arról, miszerint a tagoknak egymástól távol lakása, a központba gyakori utazásnak minden egyes orvosra nézve lehetlensége egy rendszeres munkának kidolgozását annyira gátolja, hogy azt előbb-utóbb egy magán vállalkozó leginkább teljesítheti.

Mindezen nehézségek mellett is a bizottmány egy javaslatot dolgozott ki, mely a közegésztségi ügy kezelőinek, vagyis: a tiszti orvostestületnek állását és működési körét adja elő, és így hazánk közegésztségi s orvosi ügyének rendezésére szolgáló törvényjavaslatunk, mely az országgyűlés elé lenne fölterjesztendő, — még mai napig sincs.

Alólirott magát elhatározá ily rendszeres munka kidolgozására, melyet „Törvényjavaslat Magyarország közegésztségi s orvosi ügyének rendezésére“ cím alatt első részében van szerencséje bemutatni.

Nem szükség azon nehézségeket és akadályokat elősorolni, melyeket munkálkodása folyama alatt az egészségügyi bizottmány is maga előtltatott, csakis azon egynek megemlítése nem fölösleges, hogy hazai irodalmunkban az orvosi szakma által is már rég idő óta elfoglalt téren ez irányban legkisebb munka sem létezőn, egészen járatlan úton kellett elindulni.

De nem csoda, mivel hazánkban több évtized alatt mutatkozó szomorú viszonyai között ily törvényjavaslat nem is jöhetett létre, mert a mely nemzetnek saját kormánya nincs, az árva gyermekhez hasonlít, kinek be kell azzal élni, hogy idegen mez fedí tagjait, de az egészség szabályai szerint testidomító öltözközlő szó sem lehet.

Megemlítvén még azt, hogy az egész munka az államorvos-tudomány tárgyai szerint, három részre oszlik, midőn az első, vagyis orvosrendőrségi részt, — mely az egyetemes munkának a közéletben minden rendű s rangú polgárnak közös nyilvánulására nézve legterebélyesebb ágát képezi, — a nagytekintetű közgyűlés előtt bemutatni szerencsém van, azon alázatos kérelemmel járulok, hogy azt az egészségi bizottmány által beadott részlet nyomán az államorvostani szakosztály által átnézetni s ha ez életrevalónak találándja, elfogadni s kinyomatni, és a központi bizottmány által a miniszterium útján az országgyűlés elé tetjesztetni kegyesen méltóztassék, hogy így törvényhozótestületünk azt a codificationál mint kész anyagot fölhasználhassa, s közegésztségi elhanyagolt ügyeinket általunk és befolyásunkkal rendezhesse.

Végül midőn azon alázatos és tiszteletteljes kérelmemet fejezném ki, hogy a nagytekintetű közgyűlés az iránt rendelkezni méltóztassék, miszerint a munkának készülőben levő másik két részét a Pesten székelő állandó bizottmány a jövő nagygyűlésig átnézhesse és azt feldolgozás végett a miniszterium útján az országgyűlés elé terjeszthesse; mély tisztelettel és hódolattal vagyok

Miskolczon, augusztus 5-én 1867.

alázatos szolgálja
Dr. Kun Tamás.

C) A központi választmány jelentése a hunyadmegyei csement-mész fölfedezését tárgyzó pályázat felől.

Tisztelt nagygyűlés!

A m. orvosok és természetvizsgálók Pozsonyban tartott XI-ik nagygyűlése az ásványtani szakosztály indítványára másodizben tűzte ki Lészay Dániel tr. úrnak a Hunyadmegyében netán létező vizálló mésznek feltalálását illető tizenkét = 12 aranyú pályakérdését ama határozattal, hogy a „Grau theurer Freund etc.“ című jelíggel ellátott egyetlen pályázó akkor fogja a 12 db aranyat elnyerni, ha a szerző elméleti állításainak igazsága felől Lészay tr. urat magát a helyszínén gyakorlatilag fogná meggyőzni. Lészay úr megbízott a kiadandó jutalom végett az állandó középp. bizottságnak jelentést tenni az eredmény felől.

Az állandó középp. bizottság Lészay tr. írásbeli kijelentése folytán több jeles szakértő közreműködésével meggyőződött arról, miszerint a fönidézett jelíggé mű szerzője Hunyadmegyében a vízhatlan meszet valóban fölfedezte, miért is az állandó középp. bizottság a 12 db arany jutalmat a pályázónak odaigérte. A jelíggé levele felbontatván, kitűnt, hogy a hunyadmegyei csementmész fölfedezője

Böhm János kolozsvári építész úr, kinek az állandó bizottság a megillető 12 darab aranyú pályadíjat kiadta.

Pest, 1867 július 8-án,

Poor Imre tr.

bizottsági jegyző.

Kubinyi Ágoston,
az állandó bizottság elnöke.

D) A központi választmány jelentése a Hideghéthy-féle 100 db arannyal jutalmazott pályakérdés tárgyában.

(a melléklettel.)

Tisztelt nagygyűlés!

A m. orvosok- és természetvizsgálóknak Pozsonyban tartott XI. nagygyűlése a gazdasági szakosztály — főleg Hideghéthy Antal úr indítványára és nagylelkű díj-megajánlására száz aranyú gazdasági pályakérdést kitűzni határozta el, — a pályakérdés formulázását, a bírálók kinevezését s a kitűzött pályadíj kezelését az állandó középp. bizottságra ruházván.

Az állandó középp. bizottság már 1865 ik évben ekképp formulázva tűzte ki az imint említett pályakérdést:

Adassanak elő a mai természettudomány következő ágainak; mint: a természet, vegytan, növény-élet, állat-élet, — talaj- és trágyaismének a mezőgazdaságra vonatkozó fölvelei oly módon, hogy e fölvelek mindegyikének megállapítása egy vagy több a közönséges gyakorlati gazdaságban is általános helyesnek elismert tény és eljárás helyes magyarázatából induljon ki, és az így megalakított mindegyik fölvele világánál mutattassék ki lehető számos gyakorlati eljárás helyessége, valamint viszont az uralkodó téves szokásoknak helytelensége és káros volta.

A munkának főkélléke, hogy népszerű irmodorban legyen tartva, és csakis annyiban kívántatik benne az eredetiség, hogy földműves népünk felfogási és fejlettségi fokához legyen alkalmazva. — A munka legalább 12 közönséges nyomtatott ivre terjedjen.

A pályázat határideje 1867-ik év mart. 1-jére lön kitűzve.

Ez időre három pályamű érkezett be:

a) az elsőnek jelíggé: „Beatus ille, qui procul negotiis, ut prisca gens mortalium, paterna rura bobus exercet suis solutus omni fœnere.“ Horat.

b) A másodiknak jelíggé: „Levelek árnyában érik a gyümölcs.“

c) A harmadiké: „A gazdálkodás nem egyéb, mint a természettudományok gyakorlati alkalmazása.“

E munkálatok bírálatára az áll. középp. bizottság gyakorlati gazdákat, a természettudomány és szépirodalom embereit kérte föl, kiknek egyhangú ítélete oda járul, hogy a „Levelek árnyában érik a gyümölcs“ jelíggel ellátott pályamű jelességével messze tulszárnyalja a többi kettőt. Ennek következtében a kitűzött 100 db aranyból álló pályadíj, (melyhez maga Hideghéthy Antal úr 61 db arannyal járult) az imént ismételt jelíggel ellátott mű szerzőjének kiadatni határozatott. A bírálók a mű becése emelésének

szempontjából ajánlják a szerzőnek, hogy a bírálatban kijelölt iránybeli hiányokat művében kijavítani — s az egész munkát alkalmas zárszóval ellátni, — végre sajtó alá kerülendő művének „Új magyar gazda“ czímet adni szíveskedjék.

E jeles pályamű jelíggé levelekéje felbontatván, kitűnt, hogy annak szerzője Entz Ferencz tr.

A többi pályázók jelíggé levelekéi a helyszínén elégettettek.

Pest, 1867-ki év július 8-án.

Dr. Poor Imre,
bizott. jegyző.

Kubinyi Ágoston,
bizottsági elnök.

a) melléklet.

Bírálati jelentés.

(b. melléklettel.)

Az 1865-ik év augusztus havában Pozsonyban tartott magyar orvosok- és természetvizsgálók nagygyűlésének gazdasági szakosztályában Hideghéthy Antal úr egy értekezésben, a természettudományok életrevaló meghonosításának a nép között, úgy módját mint lehetőségét is példával illusztrálva előadván, a természetvizsgálók nagygyűlésének közreműködését egy pályadíj kitűzésére kérte fel, mely oly munkának megírását czélozná, a mely a mezőgazdaság lényegére vonatkozó természettudományi fölveket az értekezésben érintett módon adná elő, és oly irmodorban volna tartva, hogy a földműves népnek és az elemi iskolákban is olvasókönyvül szolgálhatna, s a pályadíjhoz saját részéről 50 arannyal járult.

Ez indítvány a szakosztály által köztetszéssel fogadtatván, az indítványozó a pályafeltételek formulázására kéretett fel, melyeket e következőkben terjesztett a szakosztály elé:

„Adassanak elő a mai természettudomány következő ágainak: mint természet, vegytan, növény-élet, állat-élet, talaj- és trágyaismé, a mezőgazdaságra vonatkozó fölvelei oly módon, hogy a fölvelek mindegyikének megállapítása egy vagy több a közönséges gyakorlati gazdaságban is általános helyesnek elismert tény és eljárásnak helyes magyarázatából induljon ki; és az így megalakított mindegyik fölvele világánál mutattassék ki lehető számos gyakorlati eljárás helyessége, valamint ellenben az uralkodó téves szokásoknak helytelensége és káros volta.

„A munkának főkélléke, hogy népszerű irmodorban legyen tartva és csakis annyiban kívántatik benne az eredetiség, hogy földműves népünk felfogási és fejlettségi fokához legyen alkalmazva.

„A munka legalább 12 nyomtatott ivre terjedjen.

„A díj száz arany. A munka tulajdona a szerzőé marad, kivéve ha a pozsonymegyei gazdasági egyesület kívánná azt sajátjává tenni. Ez esetben köteleztetik a szerző tulajdoni jogát másik 100 aranyért átbecsátani.

„A határnap 1866-iki év vége, midőn a pályamunkák a szokott pályázati mód szerint beküldendők Pestre a magyar orvosok és természetvizsgálók gyűlésének központi bizottsághoz.

„A pályabírák ketteje a gyakorlati gazdákból, ketteje a természettudomány, ketteje pedig a népirodalom kitűnő embereiből lesz választandó.“

Ezen pályázati feltételek e szakosztály által egész részletességükben elfogadtatván, a reá következő augusztus 31-iki gyűlésben pályabírákúl Darányi Ignác, Hideghéthy Antal, Jedlik Ányos, Gönczy Pál, Majer István és Pákh Albert urak választattak meg.

Ugyanezen ülésben jelentvén a szakosztályi elnökség, hogy a pályadíjhoz szükségelt összeghez 89 arany már begyűlt, erre az indítványozó a 100 aranynak kiegészítését maga részéről megajánlá.

A magyar orvosok és természetvizsgálók állandó központi választmányának 1867-ik évi márcz. 7-kén tartott üléséből, — a pályakérdés beküldésének határideje f. é. márczius elsején lejárván, — az addig beérkezett három pályamű a központi választmány által is helybenhagyott pályabírák által leendő megbírálás végett Hideghéthy Antal úrhoz küldetett be, — a jelíggé leveleké pedig pecsét alatt az elnökségnek adattak át.

Alólírottak Hideghéthy Antal úrnál összejövén a beküldött pályamunkák bírálatára végett, miután Darányi Ignác úr betegeskedése miatt a bírálatban részt nem vehetett, helyette Sporzon Pál a budai műegyetemenél a gazd. tudományok tanára kéretett fel a bírálatban résztvenni, a tollvitelre pedig Kodolányi Antalt, a gazd. egyesület segédtitoknokát szolította fel a bíráló bizottság, mire azután a bírálatba becsátkozván azt következőkben terjeszti a nagygyűlés elé:

I.) A „beatus ille qui procul negotiis etc.“ jelíggé pályairat, miután az sem az előadási modort sem a

nyelvet, sem pedig a természettudományok mai állását tekintve a kitűzött czélnak meg nem felel a pályadíjra érdemesnek nem találhatott.

II.) „A gazdálkodás nem egyéb, mint a természettudományok gyakorlati alkalmazása“ jellegével ellátott pályamű ellen irány tekintetében valamint tudományossági szempontból sem lehet ugyan alapos kifogást tenni, miután azonban a pályakérdés szellemét e munka írója sem fogta fel, s munkáját inkább iskolai kézikönyvnek, semmint a nép számára irt olvasó könyvnek lehet tekinteni a pályadíjra e munkát sem tartottuk illetékesnek.

III.) „A levelek árnyában érik a gyümölcs“ jelige alatt beküldött pályamunkáról ellenben örömmel mondjuk el, miszerint annak írója a pályakérdés szellemét egész valójában felfogta, s műve — nem csak a modort tekintve, melyben az írva van, — hanem a természettudományok mai színvonaláról ítélve, tudományos szempontból is tökéletesen megfelel a czélnak, mely végből a pályakérdés kitűzve lett, t. i. hogy mulattatva oktassa a földmivest azon teendőkre, melyeknek ismerete nélkülözhetlen feltétele annak, hogy a mezőgazdaság a mai viszonyok és körülmények között is jutalmazó foglalkozás legyen; s miután hazánkban a népszerű természettudományi és gazdasági könyvekben oly igen nagy a szükség, — holott ezek által mintegy önkénytelenül szíja magába az olvasó a gyakorlati élet mezején ma már annyira nélkülözhetlen ismereteket, s a pályamunka által az író a feltett nehéz, de egyszersmind oly megbecsülhetlen horderejű pályakérdést valódi genialitással oldotta meg: örömrünkre szolgál a felett mint bírálatot kimondhatni azt, miszerint abban az író egy megbecsülhetlen kincscsel gazdagította a magyar gazdasági irodalmat, s egy megbecsülhetlen kincscsel ajándékozta meg a magyar földmives osztályt, minelfogva a nevezett pályaművet a kitűzött 100 arany pályadíjjal leendő kitüntetésre méltónak nyilvánítjuk.

Midőn azonban e nyilatkozatot tesszük egyszersmind azon megjegyzéssel kell azt tennünk, hogy az írónak a jutalom átadásánál kötelességévé tétessék, miszerint művét mielőtt a sajtó alá bocsátaná, — miután annak irányja sok helyen gyönges és hibás is — főleg a 275-ik laptól kezdve szigorú iránybeli javítás alá vegye, mely alkalommal egyszersmind a munka tartalmára vonatkozó következő helyreigazításokat is szükségesnek véljük megfogalmazni:

A 30-ik lapon áll: átereszi a tiszta homok a vizet éppen úgy mint a rosta: s azért silylik a homoktalaj azonnal a szárazság nyúga alatt, — nem a homok talaj silylik, hanem a növények a homoktalajban.

A 31-ik lapon áll: Ha még kevesebb az agyag a homok közt, például $\frac{1}{5}$ — $\frac{1}{10}$ akkor már csak jó zabot, vagy burgonyát várhatunk a földnek ily vegyülete után, — miután itt az író már agyagos homokot ért, a zab helyett, mely egyáltalában nem a homoktalaj növénye, rozsot kellene tenni, miután a rozs azon növény, mely még a leglazább homokban is tenyészik.

A 33-ik lapon áll: Hasonló módon jár, — habár kisebb mértékben is a vas-, a homok vagy kovaföld is, ha azt a nedvesség, hideg és meleg tovább és folytonosan éri. — A kovajeczekből álló homok-szemcsék, s általában a kova csak akkor és azon arányban mállik szét, a midőn és a mely arányban vasat vagy más elégülő érczet tartalmaz, — miután tehát itt az író tulajdonképpen a talajnak azon részéről szól, mely annak legdurvább homok kinézésű részét teszi, — s a legújabb ebbeli vizsgálatok azt mutatták, hogy azoknak csak igen kis része homok, s legnagyobb része közetek porondja, ami azután lassankint szétporlik s elmállik vagyis talajjává lesz, szükségesnek látnánk azt is elmondani, hogy ezáltal a tudomány eme nagyfontosságú felfedezésének ismerete is terjedjen, miután a talaj képződéséről s folytonos megújulásáról csupán ennek ismerete alapján bírhat a gazda tiszta fogalommal.

A 33-ik lapon áll: Midőn az ember növényi részt eléget, talál a többek között a hamuban kovaföldet is, az az homokot, — nem homokot, hanem oly elemet a mi a homoknak főalkatrészét teszi.

A 36 lapon áll: Haméleg vagy hamuzsir, szikéleg vagy szikso, ez nem jó magyarázat, mert a haméleg nem hamuzsir, sem a szikéleg nem szikso.

A 36-ik lapon áll: Minden paraszt ember tudja azt, hogy a termőföld annál jobb minél feketébb, — rozs kifejezés, mert termőföld a lápföld is — mely ugyan csak fekete, de azért nem jobb mint például bármely kevésbé fekete buza termőföld — tehát itt a kitétel termőföld — mivelés alatti termőfölddel lenne helyettesítendő.

A 42-ik lapon áll: Kalászos növények csak 5—6 hüvelyknyi szántást kívánnak, minthogy ezek gyökerei mélyebbre nem hatnak, — ez nem áll — mert 3—4 lábnyira is lemennek azok.

A 44-ik lapon áll: paraszt eke — faeke helyett.

A 44-ik lapon áll: a földnek hígatása — porhonyítása helyett, s ez a 47-ik lapon is előjön.

A 48-ik lapon az ugarlásról az van mondva, hogy a száraz években de csakis azokban a termést jobban biztosítja, mint a trágyázás maga, — az csak akkor áll, ha mely műveléssel van összekapcsolva, ezt szükséges volna megérteni.

Az 50-ik lapon az állítatik, hogy a trágya alászántást követő szántáskor sekélyre kell szántani, hogy a trágyát fel ne forgassák, — ez nem áll, mert a trágya alászántást követő szántáskor az ekét éppen azon oknál fogva mélyebbre kell eresztetni mint a trágya alá szántáskor tettük.

A 81-ik lapon áll: a búza 3000 évig megtartotta csirázó tehetségét ha itt az író a mumia buza elnevezés alatt előjövő buzát értette — akkor ki kell jelentenünk, hogy az mese és semmi egyéb nem volt, mint egy magyaros reclamationja.

A 81-ik lapon áll: a makk csirázó képessége 6 hétnél is rövidebb ideig tart. Ez nem áll, mert telen át el lehet a makkot tartani igen jól.

A 98-ik lapon áll: „Ejnye a ki áldója van“ — nem népek szánt munkába illő kifakadás.

A 101-ik lapon áll: A búza 3—4 hüvelyk mélyen elvetve kél ki leghamarább és legszebben; Gasparin kísérletei szerint csupán 1 $\frac{1}{2}$ —2' mélyre vetve.

A 111-ik lapon áll: a vetésnek őszi legeltetése van ajánlva, 113-ik lapon pedig a tavasszali legeltetés — a vetések legeltetése csak télen történhetik kár nélkül, s ez is a gazdai praxis, s ugyancsak a 113-ik lapon a buja vetések kaszálása van sarlózás helyett ajánlva.

A 121-ik lapon áll: A szézenynek tulajdonítatik azon hatás, hogy a füstölt hús eláll, holott ezt a faelegésnél kifejlődő faeczetnek — Kreosot — faszész tartalma okozza.

A 167-ik lapon a savak helyett savanyok kifejezést jobb lesz használni mindenütt, mert a savak kifejezést könnyű a sok kifejezéssel összetéveszteni.

A 197-ik lapon az állítatik, hogy gyökerek szájacskáikkal szíják fel a földből a nekik való eledelt, ez nincs jól mondva, mert a gyökereknek nincs szája, hanem ki- és beszívargás — endosmosis, exosmosis — utján jutnak be a tápszerek a növényekbe s ily módon haladnak tovább, ezt terjedelmesebben meg kellene magyarázni, mert a fenntebbi állítás téveszmén alapszik, s ellenkezik a mai növénybonctani ismeretekkel. Jó példa lenne a magyarázathoz az állati hólyagon történő beszívargásnak felhozása.

A 209-ik lapon az mondatik, hogy az ugar szerves anyagokat vagyis trágyát nem rejt magában — vagyis nincs benne az az anyag, mely ezt erjedés útján érlelheti. — Az ugarban is van szerves anyag s rendszeren elegendő arra, hogy a föld beéredjek, — különben az ugarlásnak semmi haszna se volna, s célt sem érne vele a gazda. Már az előbbi termés gyökerei, levelei sem egyebek szerves anyagoknál.

A 221-ik laponi „socialis“ szót a nép nem érti.

A 228-ik lapon áll: a zsidó szemes, ügyes — de nem ildomos, ugyan az értelemben véve.

A 238-ik lapon áll: a homok az agyag földre hordva, az agyag a homokra csak mint javító szer, s nem mint trágya hat.

A 279-ik lapon áll: a fa- és köszénhamu egyenlő hatásának lenni mondatik, ez nem áll — mert a fahamu legalább 4-szer annyi értékű, tartalmát tekintve — ha azt trágyázásra használjuk.

A 283-ik lapon áll: Az emberi ürüléknek hatását leginkább csak annak ammoniak tartalmában keresi, ez is sántikál, mert abban vilsavany is igen sok van.

A 295-ik lapon ajánltatik, hogy a gazda csak annyi trágyát terigessen el, mennyit az nap alá is képes szántani, — lapályos helyen, honnét a víz el nem mossa, ellehet biz azt bátran terigetni sőt ha hatását előbb akarjuk látni el is kell azt terigetni, és úgy hagyni hosszabb ideig.

A 301, 302-ik és következő lapokon a „gülle“ készítése ajánltatik — ezt feleslegesnek tartjuk és czélszerűtlennek is, mert a güllét a hol használják is, főleg rétvájtásra fordítják, de szállítása is teletle bajos, s épp a szállításnak nehézségén törik meg a trágyalé kellő fölhasználása.

A 306-ik lapon a 17-ik sorbani kifejezést nem lehet érteni.

A 308—309-ik lapon áll: a hősöknek még csontját is tartsuk tiszteletben. Ezen passust el kellene hagyni.

A 325—333-ik lapon: a guanóról oly hosszú dissertatio nem népkönyvbe való — miután azt használni nálunk se drágasága — se klímánk szárazsága miatt nem lehet.

A 337-ik lapon a repczepogácsát trágyázásra használni mi nem látjuk helyén ajánlani a népek, mert mint állati takarmány jobban értékesül az s jobban is hat ily uton, mint trágya is. Bár csak így is használnák!

A 339-ik lapon igen sok a vegybontás — ez sem népkönyvbe való.

A 340—341-ik lapon repczét nem való ajánlani a kis gazdának, mert igen bizonytalan termés, miután a tapasztalás azt mutatta, hogy 7 év alatt 1 jó, 2 közép és 4 rossz termést szokott adni, s mert 10 éves átlagban véve — a búza többet jövedelmez.

A 383-ik lapon a 4-dik pontnál meg kellene magyarázni, hogy a faj nemesítésre micsoda befolyása van annak, ha jó faj csődöröket és bikát használunk állataink fedezésére. Ezt igen fontos tárgynak tartjuk az állattenyésztés emelése czéljából a néppel megismertetni.

A 397 lapon felkellett volna említeni a legelő kezelését, felosztását a legeltetés alá, mert a legelő silányságának főleg az az oka, hogy rendszeren az egész legelőt egyszerre tapossa a marha, és így a fű egyszerre pusztul el róla, holott beosztva, míg egyik rész legeltetik, addig a másik részen fel veszi magát a fű, és újra jó legelőt ad.

Igen kíváncs voltam, ha a szerző e remek műhöz egy alkalmas zárszót is csatolna, mely a természetnek csodaszzerűen összhangzatos alkotásában az Istenségnek dicsőítését kiemelve hálaérzetre gerjesszen az alkotó iránt ki az ő határtalan irgalmasságában azon lelki tehetséggel áldotta meg az embert, mely által a természet szervezetének felfogásába hatolhatván ez ismeretek segítségével munkásságának egyszerű-

smind oly hathatós istápot szerezhethet, melylyel az ő szorgalma a sikert, a jólétet a legbecsületesebb úton elérheti.

Pesten, 1867-dik július 5-kén.

E véleményben teljesen osztozik

Hideghéthy Antal.

Dr. Székács József,
Dr. Jedlik Ányos,
Gönczy Pál,
Sporson Pál,
Majer István

nemi pótészrevételeket b) alatt is mellékelvén.

NB. Megjegyezzük még, hogy a mű címét nem egészen tartjuk czélszerűnek. Különösen a mű általánosabb rendeltetésénél fogva helyesebb volna azt talán „Az újabb kor magyar gazdáját”-nak czímezni.

b) melléklet.

Majer István pót-észrevételei „a levelek árnyában érik a gyümölcs” jeligével ellátott pályaműre vonatkozólag.

Az „a levelek árnyában érik a gyümölcs” jeligés pályáirat szaktani bírálatához nevelészet és szépirodalmi szempontból következő pótészrevételek mellékeltenek:

Általán a dolgozat e tekintetben is kitűnő, hiánytpótló s éppen ezért pályakoszorúra és közlésre méltó.

Mégis hogy ez a nemeslelkű pályázatot nyitó népbáratok óhajainak teljesen megfeleljen, a kevésbé tanult s éppen ezért könnyen hajtható nép számára irt könyvből mindaz kihagyandó, mi a népet tévútra vezetné, vagy elfogultságában megerősíthetné; ilyenek e különben jeles pályáiratban — a pesti bírálók észrevételei mellett — még a következők:

Az 5-ik lapon állítatik, hogy a kipusztult honfi mindenekelőtt fényes családi nevével búcsút vett s Földes Jánosnak nevezé magát. Ez kihagyandó lenne, nehogy igazolni látszassék azon balhitet, mintha fényes nevű emberhez nem illenék az észszerű munkásság; holott korunkban éppen azt kell elhitetnünk, hogy hazánk fölvirágoztatását, a közjólétet nemes és nem nemes, pap és világi, úr és nem úr, szóval minden rendű honfi csak alapos ismeretek és ernyedetlen munkásság, tetteles közreműködés, mint egyetlen mód által köteles előmozdítani. A polgári erények a legfényesebb névnek is dícsőrt s az alsóbb rendűeknek is fényes nevet kölcsönöznek, holott a tétlenség és egyéb polgári bűnök a legfényesebb nevet is elhomályosítják.

Ugyanaz 5-ik lapon ez áll: „annak, a ki jó ösvényen halad, gyakran a véletlen is kedvez.” A nép morálját soha sem szabad véletlenre vagyis bizonytalan és téves, hanem inkább biztos basisra kell alapítani. Czélszerűbb leendő atyáink ama tapasztalás által is igazolt élet-maximájára hivatkozni: „Segits magadon és megsegít az Isten is,” melyet már a klasszikus ókor is igaznak tartott s így fejezett ki: „Dii laboribus omnia vendunt.”

A 70-ik lapon s még néhány helyen a természet bölcsnek mondatik, pedig ennek erkölcsi jelleget nem lehet tulajdonítani; s ezért helyesebben a természet bölcs urára kellend hivatkozni.

A 396-ik lapon a hűbéres magyar jobbágyság 1848 előtti sorsa túlságosan sötét színekkel van rajzolva, holott sok derék földesuraság alatt sorsuk aligha nem volt jobb a mostaninál; — s egyáltalán mégis olyan, hogy kiméletesb ecsetelésre méltó. Ily reminiscenciák a tudatlan népet az úri osztály ellen csak izgatnák, ez pedig eme jeles mű szerzőjének nem lehet szándokában, ki véreink sorsán segíteni akar, midőn őket az eszélyes iparra vezetni törekedik. E passus tehát egészen kihagyandó volna.

Továbbá minden homályos vagy kétértelmű kifejezésektől óvakodni kell, p. o. 4-ik lapon az „önfentartás harca” helyett helyesebb lenne „az önfentartás munkája vagy műve.”

Az 5-ik lapon: „szerencsétlenünk” helyett világosabb szerencsétlen emberünk. A 22-ik lap. „természeti csodák” — „csodák tana” említettnek hibásan; mert csoda alatt természetfölötti tüneményt értünk; s így lennének irándók: „csodálatos vagy rendkívüli dolgokat.”

A 60-ik lapon azon helyen, hol a régiek jobb természetéről van szó, azon okot is föl lehet hozni, hogy régi időben a szántó-vető cselédek a bölcsesség kezdete — az Úr félelmével bírván, s így lelkiismeretesebbek

lévén, jobban szántottak, s általán kötelességeiket, minden dolgukat hűbben, becsületesebben teljesítették, mi most is kívánatos.

Az 58-ik lapon logikai rendnél fogva B alatt a fogasolás és C- alatt kell a boronálásról szólni.

A népszerű irány fő tulajdonsága, hogy világos, érthető legyen; e szerint szerző által több helyen használt latin szavak, mint: „fundus instructus” — „sessio” — „subordinatio” — „chemia” stb. értelmes és elfogadott magyar szavakkal fölváltandók, hol mégis nagyobb világosság kedvéért a latin elnevezés zárjel közt megemlíthető.

Nemkülönben a gyakori szórendi és helyesírási hibák, — melyek hihetően a leírónak róhatók fel, mint ezt a 275-ik laptól leiratban sűrűbben előforduló hibák bizonyítják — nyomtatáskor gondosan kiegészítendő.

Vége kívánatos, hogy a kéziratban a bírálók által megjelölt igazítások figyelembe véssenek, és a munkához függesztett tartalom-lajstromnál teljesebb A B C szerinti tárgymutató készíttessék, így a mű haszonvetőbb leendvén.

Záradékol megjegyeztetik, hogy e pályáirat a kitűzött kérdés megfejtésével foglalkozván, feladatának derekasan megfelelni törekedett, s kétségkívül a bíráló-választmány észrevételei szerinti módosítás mellett népirodalmunknak egyik nagybecsű műve leend. De szerfölött ohajtanunk kell, hogy a természetvizsgálók nagytekintetű közgyűlése legközelebb gazdászatunk egy másik, szerfölött fontos, a földmivelőknek mintegy támaszul, és mostoha terméskor szinte tartalékul szolgáló — pedig népünknek igen elhagyatott ágára, t. i. a gazdasági iparra is szíveskedjék fordítani gondos figyelmét; s hogy ily, jelen műhöz hasonló népszerű fölvilágosító, útbavezető, ösztönző pályáirat eszközöltetessék, indítványozni s pályadíjúl magam részéről száz osztr. ért. forintot följánlani bátorodom.

Esztergomban, július 17-kén 1867.

Majer István kanonok,

mint a természetvizsgálók 1865-iki nagygyűlése által megválasztott műbírák egyike.

E) A központi választmány jelentése a Budaváros által kitűzött életrendtani pályakérdés tárgyában.

(c. melléklettel.)

Tisztelt nagygyűlés!

A m. orvosok és természetvizsgálók Pozsonyban tartott XI. nagygyűlése a Budavárosta által kitűzött s harmincz db arannyal jutalmazandó életrendtani pályakérdést (minthogy a tavaly beérkezett négy pályamű közül egyik sem ütötte meg a mértéket) újra kitűzni s a pályadíjat újabb adakozások által gyarapítani határozta. (Napi közlöny 1865. 7. old. 10. §.)

Az állandó középp. bizottság 1865. évben ekkép tűzte ki a pályakérdést: „Mily életrend volna ajánlandó a magyar nép számára, mely mind az egészség fontartására, mind a szaporodás előmozdítására, mind az élet meghosszabbítására legcélszerűsabb lenne; s melyek volnának azon eszközök, melyek által e tekintetben a napirenden levő visszaélések, élet- és egészségrontó szokások s veszélyes tévutakra vezető előítéletek megakadályozhatnának stb. A legtöbb belbecsessel bíró népszerű mű szerzője a részint Buda főváros 30 db aranyjából, részint a természetvizsgálók magánadakozásából gyűjtött 300 ujftnyi pályadíjjal fog jutalmaztatni.

A pályázat hatánapjáig 1867-iki május 1-jéig három pályamű küldetett be.

a) Az elsőnek jelígeje: „Az élet mérsékelve tartós és hosszú. Moderata durant.”

b) A másodiknak jelígeje: „Éljen a magyar.”

c) a harmadiké: „Az embernek ismernie kell természetes szükségéi s ösztönei helyes kielégítési módját és tudnia azt, hogyan fejlődnek ki legjobban testi-lelki erői s tehetségei.” (Hartmann.)

A pályaművek a kiküldött szakértők által megbíráltatván, a bírálók egyhangúlag oda nyilatkoztak, hogy a benyújtott pályaművek közül legérdekesebb az, melynek jelígeje: „Az embernek ismernie kell stb.” s azért is a kitűzött 300 ujftnyi pályadíjat e mű szerzőjének azon kikötéssel ítelték oda, hogy az szíveskedjék művét a bírálók ajánlatának szellemében népszerűbb modorban s rövidebbre vonva újra át dolgozni.

E bírálat c) alatt van e jelentéshez mellékelve.

A pályanyertes jeligével ellátott pecsétos levél felbontatván, kitünt, hogy az említett pályamű szerzője *Török János* orvost. Gömörvármegye tornalljai járásának orvosa.

A többi pályairók jeligés levelkéi a helyszínén elégettettek.

Pest, 1867-ik év július 15-én.

Poor Imre orvost.
bizottsági jegyző.

Kubinyi Ágoston,
az állandó bizottmány elnöke.

c) melléklet.

A magyar orvosok és természetvizsgálók 1863-ki szeptember hóban Pesten tartott nagygyűlésén kitűzött *Buda város* részéről 30 db. arannyal jutalmazott és 1865-ben Pozsonyban tartott nagygyűlésén újra kiírt és a pályadíjt 300 oszt. ért. frtra emelt

életrendtanipályakérdésre bejött munkálatoknak bírálata.

A kitűzött kérdés a következő:

„Milyen életrend volna ajánlandó a magyar nép számára, mely mind az egészség fenntartására, mind a szaporodás előmozdítására, mind az élet meghosszabbítására legcélszerűsőbb volna, s melyek volnának azon eszközök, melyek által e tekintetben a napi renden levő visszaélések, élet és egészségre ártó szokások s veszélyes tévutakra vezető előítéletek megakadályoztathatnának.“ A központi választmányhoz ide vonatkozó három beküldött munkálat megírásával az alólirottak bizattak meg.

Az első, melynek jeligéje „az élet mérsékelve hosszú és tartós, moderata durant.“

Ami a munka tartalmát illeti, az oly silány és üres, továbbá az irány oly pongyola, hogy a pályázati kérdés megfejtését még csak távolról sem elégíti ki, s a mellett a munka teljesen elesik a pályázattól, miután szerző saját élete leírásával kezdi munkáját, melyben személyét, viszonyait, lakását, a ház számát sat. leírja, ezáltal magát elárulja.

A második „Eljen a magyar“ jeligés című értekezés népünk életmódja felől sok helyes észrevételt és számos alapos tanácsot tartalmaz azon tárgyak iránt, melyek hazánk népének egészségi állapota javítására, a halálzási arány csökkenésére, úgy mint a népesedés szaporodására vezethetnek.

Ertelmesen, világosan, a nép számára kidolgozva közöltenek ezen tárgyak tíz fejezetben, melyeknek némelyike feladatának meglehetősen megfelel, mások ellenben a tárgy fontossága és azon ösmeretek hiánya miatt, melyet népünknek — ezen dolgozat fő olvasóinál feltételezünk, nem látszanak kielégítőeknek, ilyen különösen az 5-ik, a táplálkozásról szóló fejezet, melyet szerző azon kérdésre: mit egyék, mit igyék a magyar ember? négy írott lapon befejezettnek tekint; még rövidebb is felültebb a mozgást és testgyakorlást tárgyzó 4-ik fejezet, melynek alig szentel egy írott fél lapot. Körülményesebben értekezik szerző a mérséklétről, az indulat és szenvedélyek fékezéséről, különösen a szülők és nevelők részéről gyermekek és serdülő ifjak iránt a 9-ik fejezetben, melyben ezeknek szellemi neveléséről bővebben szól és ezen tárgyan otthonosabb, mintsem az azt megelőző kisdetek ápolását és orvoslását tárgyzó rövid cikkében.

A tiszta levegőnek és friss víznek méltán nagy barátja, azonban a hideg fürdés, zuhanyozás és hideg vizborogatásoknak a legveszélyesebb betegségek elleni gyógyerejében túlságosan bizik. Kívánságai a tiszta levegőre nézve szinte túlságosak: kiki szobájában egyedül háljon, a kórházban is minden betegnek tulajdon szobája legyen. Ezek és más a táplálkozásra és orvosi rendőrségre vonatkozó sajátos javaslatok emlékeztetünkbe hozza egy két év előtt más jeligével beküldött pályairatot, melynek a jelen egy némiképp javított második kiadása, — különösen a hazai közügyre célzó igyekezete dicséretre méltó.

Mit az egészségügy országos és községi rendezéséről szól, azt helyeselni kell, úgy a hatósági orvos tendőjét elég részletesen említi fel és azt kellő tekintéllyel felruháztni kívánja, úgyszintén kiemeli a nép egészségére és testi erejére vonatkozó közintézeteket, u. m. fürdők, testgyakorlóintézetek, lelenczházak, beteg ápolók sat. szükségességét; de mindamellett kénytelenek vagyunk a munkát gyengének nevezni, a kidolgozás laza s a népiesnek látszó irány inkább pongyola és közönséges.

Harmadik pályamű:

„Az embernek ismerni kell természetes szükségéi és ösztönei helyes kielégítése módját és tudnia azt: hogyan fejlődnek ki legjobban testi lelki erői s tehetségei.“

Szerző ezen jeligével küldött be egy 315 sűrűen írt lapban foglalt dolgozatot a következő czímmel: *Életrendi kalauz a magyar nép számára*, üdvös tanácsokkal az egészség és élet fenntartására, a betegségek, életveszélyek elhárítására, fajunk erősödése, nemesbülése és szaporodása érdekében.

Terjedelmes munkájának bevezetése az élet és egészség felőli általános tudományos értekezés, mely egy, már tudományosan kiképezett olvasót igényel. Ezután népies modorban az élet szabályozás általános eszközeit és módjait 12 fejezetben versekben, elég hosszasan — mintegy 42 lapon tárgyalja.

Következik az élet szabályozás körülményes leírása, az egyes korúakat és különböző életviszonyokat tekintetbe véve — és ez képezi dolgozatának lényeges és fő részét. Elkezdvén a gyermek korával, még annak származása és első fejlődése korától fogva az anya méhében, az anyának terhessége és szülése felől értekezik, azután az újszülött és csecsemő ápolása, utána a tulajdonképi gyermek és serdülő-kor életrendre foglaltatik az ifjúság koráig.

Legtöbb helyet foglal el az élet megállapodási szakában követendő életrend, fontos és e tárgyat kiemelő általános megjegyzéseit 12 fejezetre osztva 110 lapon adja elő. Következőleg az élet hanyatlási korához szabott életrendről rövidebben értekezik.

Eszerint az egészséges ember diatetikáját bevezetve átmegy a kórtanra, először általánosán szól a betegségekről és kórhajlmokról, azután felsorolja az egyes kórhajlamnál követendő életrendet és egyes tanácsokat ad a különféle általános fertőzősi bajokról, u. m. váltóláz, hagymáz, cholera, vérhas sat. úgy mint a nem fertőzősi táplálási betegségeknél (csúsz, köszvény, vízkór ect.) végre a mérgezésekről szól. E felül még az egyes életművek főbb bajaira vonatkozó életrendi intéseket közöl, és záradékol a hirtelen támadt életveszélyekről és azok ellen alkalmazható segély eszközökről értekezik.

Mind ezen üdvös és a nép testi és lelki tökéletesítésére célzó tanácsai ellen alig lehet itt ott megjegyzést tenni. Szerző ímodora egyszerű és csinos, mint a tisztázott értelem és igazság szava szokott lenni, de tanmodorára nézve azon kérdés tehető, hogy tulajdonképen ki számára írta munkáját; ha a nép számára, akkor nem csak igen terjedelmes, de sok helyütt oly kifejezésekkel él, melyet a nép egyáltalában nem ért; ha azonban orvosi művelt közönség számára írta, akkor a mű, mely a szakemberre is fájó, a számtalan ismétlések által unalmas, más részről a sokféle éles szabályok elhanyagolását oly túlzó következményekkel fenyegetve, fogékony idegzetűkre inkább ártalmas hatású lehet. Ha pedig orvosok számára vélte írni szerző munkáját, akkor szintén nem felelt meg céljának, mert tökéletlen kivonatokban az orvosi irodalom terén nincsen hiány, nekünk inkább kimerítő magániratokra van szükségünk.

De a kitűzött pályakérdés nem annyira a miveltőbb osztály, vagy az orvosok, hanem a nép czélszerű oktatására volt irányozva, azért szerzőt, ki bő tudománnyal és nagy szorgalommal írt munkájával ezen kérdés megoldásához leginkább közeledett, a kijelelt jutalomra méltónak találjuk, azon megjegyzéssel, hogy annak kinyomatása előtt, azt némiképp változtassa meg. Azon részeket, melyek inkább elméleti okoskodásban, mintsem gyakorlati tényekben és azokra alapult tanácsadásban állanak, kihagyandóknak véljük, különösen bevezetésének és a 3-ik kórtani cikknek nagyobb részét elhagyhatná, melyet a nép megérteni, vagy kellőképp használni alig volna képes. Azt óhajtjuk, hogy ezen változtatásokat tegye meg maga a szerző, ki sok oldalú szakismeretének jelét adá, sőt a nép rossz szokásait s ferde nézeteit ismeri, és ki egyébként jeles munkája összeállításában annyit fáradozott, most még az legyen fő igyekezete, hogy a bővebb tudományos munkálatból egy rövidebb népszerű dolgozatot alakítson.

Végre kívánatos, hogy az 1-ső hihetően a nép számára versekbe foglalt cikkje az egész munkálatról elkülönözve egy külön kis füzetben jelenjék meg.

Pesten, július 17-én 1867.

Bene Ferencz,
Flór Ferencz,
Rózsay József,
munkabírálok.

F) Rózsay József pénztárnok jelentése az 1865-ik évben Pozsonyban tartott XI-ik nagygyűlésnek bevételei és kiadásairól, s a pénztár jelen állásáról.

Mélyen tisztelt nagygyűlés!

A magyar orvosok és természetvizsgálók 1865-ik évben Pozsonyban tartott XI-ik nagygyűlésének bevételei és kiadásairól kellő okmányokkal ellátott pénztári számadását (alább a zárközgyűlés mellékletei közt I) alatt van szerencsénk bemutatni, és a pénztár jelenlegi állásáról jelentést tenni, mely szerint

a bevétel:	4679 frt. 48 kr. volt,
a kiadás pedig:	3249 frt. 41 krt. tett,

s e szerint a pénztári maradék: 1430 frt. 07 kr., — mely összeg a kéznél levő 42 frt. 16 kron kívül, az E. F. G. alatti betét-könyvecskék szerint a hazai első takarékpénztárban van elhelyezve.

A magyar orvosok és természetvizsgálók pénztárába helyezett pályadíjak a koszorúzott munkák szerzőinek részint már átadottak, részint a jelenlegi nagygyűlésben fognak az illetőknek kézbesítettetni, ugyanis: az erdélyi országos főorvos Pataky-féle 20 arany pályadíjat $\frac{1}{2}$ alatti elismervény szerint Spányik József úr átvette; a dr. Lészay-féle 12 darab arany pályadíj $\frac{1}{3}$ alatti elismervény szerint Böhm János kolozsvári építész úrnak kifizettetett. — A Buda-város részéről kitűzött 30 darab arany pályadíjat, melyet több lelkes tagjai a pozsonyi nagygyűlésnek — és a központi választmánynak 300 frtra emeltek, a bírálók összhangzó ítélete szerint Török János Tornallyáról — s a Hígedhény-féle 100 darab arany pályadíjat dr. Entz Ferencz Pestről nyerték el; — ezen két rendbeli díjat az illetőknek leendő átadás végett van szerencsénk a nagygyűlés asztalára letenni.

A nagyságos Balassa János tanár úr által kitűzött 100 darab arany pályadíj a pozsonyi nagygyűlés határozataként $\frac{1}{3}$ alatti melléklet szerint még a nevezett tanár úrnál van kamaton; mert ezen pályakérdésnek határideje 1868-ik évi augusztus hóban jár le, addig a nságos tanár úr a tőkéhez évenként 5% kamatot csatol.

A könyv- és levéltárnok méltóságos Kubinyi Ágoston alelnök és Batizfalvy Samu titkár urak által megvizsgáltattak; erről külön jelentés szoland.

A mult gyűlésnek évkönyvei részint Eggenberger magyar akadémiai könyvtárusnál bizományképen vannak letelve, mint a C. D. alatti mellékletekből kitűnik, részint pedig a budapesti kir. orvosegylet helyiségeiben létező szekrényben tartatnak. Különösen:

a II pesti nagygyűlésből	95 példány
„ III beszteczébányai „	97 „
„ V kolozsvári „	38 „
„ VI kassa-eperjesi „	82 „
„ VII pécsi „	130 „
„ VIII sopronyi „	124 „
„ IX pesti „	150 „
„ X maros-vásárhelyi „	95 „

A pozsonyi nagygyűlés határozata folytán a maros-vásárhelyi X. nagygyűlés munkálataiból tiszteletpéldány gyanánt 20 darab osztatott ki.

Nem mulaszthatjuk el az első hazai pesti takarékpénztár nagylelkűségét kiemelni, miszerint a hazai tudományok iránti buzgalomtól vezéreltetve, 1866-ik és 1867-ik évben pénztárunkat, mint az A. és B. alatti mellékletek igazolják, — összesen 200 frttal gyarapította. E már több év óta tanúsított nemes buzgalom — úgy hisszük — a magyar orvosok és természetvizsgálók elismerésére méltán számolhat.

Végül megválasztásunk három éve letelvén, kötelességünknek tartjuk a magyar orvosok és természetvizsgálók bennünk helyezett nagybecsű bizalmát megköszönve emlékezetbe hozni, hogy a XII-ik nagygyűlés teendői közé tartozik, pénztárnokot és ellenőrt a jövő három évre választani.

Mély tisztelettel maradunk a mélyen tisztelt nagygyűlésnek
Pesten, 1867-ik évi augusztus hó 1-én.

Halász Géza s. k.
ellenőr.

alázatos szolgálói
Rózsay József s. k.
pénztárnok.

G) A központi választmány jelentése Kun Tamás tr. az egészségügynek az országgyűlésen való képviseltetését tárgyazó indítványa felől.

Tisztelt nagygyűlés!

A m. orvosok és természetvizsgálóknak Pozsonyban tartott XI-ik nagygyűlése véleményezés végett az állandó középp. bizottságnak adta ki Kun Tamás tr. úr amaz indítványát, hogy az egészségügy a magyar országgyűlésen képviselve legyen.

Az áll. középp. bizottság véleménye e tárgyban következő:

A magyar országgyűlés a törvényes népképviselőt alapján van megalkotva. Itt a közegészségügy csak úgy leendő képviselve, ha történetesen a nép szavatok többsége orvosra esik.

Sem egyletek, sem magánosok az országgyűlésen alkotandó törvényekre más befolyást jogosan nem gyakorolhatnak, mint ha azon törvényjavaslatot, mely szakértői felfogás szerint a tudomány jelen állásának meg nem felel, a sajtó útján bírálják meg.

A municipalis hatóságok körében pedig oda törekszenek, hogy a közegészségi eszméket tisztába hozzák.

Csak e két törvényes út áll rendelkezésünkre közegészségi nézeteink számára közvéleményt hozni létre; — minden más út tolatkodásnak vétethetnek, melynek visszautasítása közegészségi érdekeinket sújtaná egy szersmind.

Az áll. középp. bizottság különben is meg van győződve arról, hogy a magas országgyűlés közegészségi kérdéseknél azon szakférfiak tanácsát is kiszokta kérni, kik nem tagjai a képviselőháznak.

E miatt az áll. középp. bizottság nem tartja czélszerűnek és kivihetőnek Kun tr. amaz indítványát, hogy a közegészségügy a magyar országgyűlésen külön képviseltessék.

Pest, július 15-kén, 1867.

Poor Imre tr.
bizottsági jegyző.

Kubinyi Ágoston,
az állandó bizottság elnöke.

H) A központi választmány jelentése a természettudományi osztály háromféle indítványa felől.

Tisztelt nagygyűlés!

A m. orvosok és természetvizsgálóknak Pozsonyban tartott XI-ik nagygyűlése a természettudományi osztály háromféle indítványa (Napi Közlöny 1865. 45. old. 15. §.) tárgyában az állandó középp. bizottságot javaslattevással bizta meg az iránt, vajjon

a) adjon-e a nagygyűlés egy „középponti természettudományi könyvtár föllállítására évenként 200 újfrtot.

b) a szakférfiak tudományos kirándulásaira adjon-e évenként száz-száz frtot? — s végre

c) vajjon a nagygyűlés alkalmával kiállított tárgyakat tartozék-e minden tulajdonos a nemzeti múzeumnak ajándékozni?

Az állandó középponti bizottság véleménye e tárgyban, miszerint a nagygyűlés pénztára csakis akkora, mely a nagygyűlésnek csupán közös költségeit bírja meg, — de a szakosztályok sokoldalú igényeivel nem mérkőzhetik.

Továbbá, ha egyik szakosztály fölmerülő költségeit a nagygyűlés közös pénztárából földözné, ugyanazon joggal követelhetnék ezt a többi szakosztályok is. E szerint az állandó középp. bizottság sem „a központi természettudományi könyvtár föllállításához,“ sem a tudományos kirándulások segélyezéséhez jelen pénzügyi viszonyai közt nem járulhat.

Hogy pedig a természetrajzi, terményi, régészeti sat. kiállítókat arra kötelezzük, miszerint kiállított tárgyaikat a nemzeti múzeumnak tartozzanak ajándékozni: e nézetet az állandó középp. bizottság határozottan ellenzi azon fontos oknál fogva, mert ez esetben a kiállítók csupán azon tárgyakat fogják köz-

szemlére bocsátani, amit elakarnak ajándékozni. Ily eljárás kötelességet szabna a hazafias erényből, ami sem a kiállításra sem a nemzeti muzeumra nézve üdvös nem lehetne. Sok kiállító eddig is közszemlére bocsátott tárgyait, melyektől megválhatott, nemzeti muzeumunknak ajándékozta.

Pest, július 15-kén 1867.

Poor Imre tr.
bizottsági jegyző.

Kubinyi Ágoston,
az állandó bizottmány elnöke.

I) A központi választmány jelentése a társadalmi alszakosztály működési körének megállapítása tárgyában.

Tisztelt nagygyűlés!

A m. orvosok és természetvizsgálóknak Pozsonyban tartott XI-ik nagygyűlése almási Balogh Pál tr. úr indítványára a társadalmi tudományokat is körébe vonván, elhatározta, hogy mivel e humanistikusan irányú tudományok az államorvosi szakba vágnak s így az orvosi főosztályba tartoznak, a társadalmi tudományok mivelői az orvosi főosztály alszakosztályát képezhetik. (Napi Közlöny 1865. 46. l. 7. §.) A pozsonyi nagygyűlés ez alkalommal az állandó középp. bizottságra bízta a társadalmi tudományok alosztálya működési körének megállapítását.

Az áll. középp. bizottság a társadalmi tudományok alosztálya működési körét ugyanazon hatáskört javasolja megállapíttatni a tisztelt nagygyűlés által, mely hatáskör a m. orvosok és természetvizsgálók nagygyűlésének egyéb alosztályait megilleti. De mivel a társadalmi tudományok fogalma és köre igen tág és határozatlan, s ennek keretébe oly tanokat is be lehetne vonni, melyek az orvosok és természetvizsgálók nagygyűlési céljain kívül esnek, javasolja az állandó középp. bizottság, hogy a társadalmi alszakosztály tárgyai köréből a theologia, philosophia, pénzügy és politika kirekesztessenek.

Pest, július 15-én 1867.

Poor Imre tr.
bizottsági jegyző.

Kubinyi Ágoston,
az állandó bizottmány elnöke.

K) A központi választmány jelentése Kaczánder Áron tr. a szakgyűlések czélszerűbb rendezése tárgyában tett indítványa felől.

Tisztelt közgyűlés!

A m. orvosok és természetvizsgálóknak Pozsonyban tartott XI-ik nagygyűlése véleményezés végett az állandó középp. bizottságnak adta ki Kaczánder Áron tr. úr indokolt következő indítványát:

„A szakülés minden évben tűzzön ki 3—4 tárgyat a következő nagygyűlésre, melyekről kiki értekezhetik vagy felolvashat; ezen eljárás hasznos eszmecserét és vitatkozást fogna kifejteni.”

Az áll. középp. bizottság következő véleményét ad:

Kaczánder Áron tr. indítványa minden figyelmet érdemel, ha a szakülések tárgya csupán a föladata 3—4 tárgy leend.

A tárgyak kitzése gyümölcsöző, ha a megvitatásnak nem tulajdonítunk nagyobb értéket, mint mennyivel azok valóban bírnak. Tudományos kérdéseket eldönteni oly rövid idő alatt, minővel nagygyűléseink rendelkeznek, nem lehet. Ha minden hatósági körben a tudományos férfiak társaságba állanak össze; akkor ezek nézetei a szakülések elébe hozatván, nagyobb eredményt fognak mutatni, mint egyesek gondolkozása után a szakülés elébe hozott tárgyak, melyek még megvitatásra várnak. A nagygyűlések tárgyai eddig is már annyifélék, hogy a szakülések idejét jóval meg kellene hosszabbítani; ha azokon csak némi kimerítés volna célba véve.

Az különben is történik, hogy tudományos nézetek szóba hozatnak s ez által a további vizsgálatokra ösztön adatik, s ezen vizsgálatok eredményei évenként meg is ösmertetnek. Hanem, hogy a hosszas írott előadások helyett az értekezések magva röviden adassék elő, szükséges intézkedésül kell tekinteni.

Ajánja tehát az állandó középp. bizottság Kaczánder tr. indítványát a tisztelt nagygyűlésnek olyképpen elfogadni, hogy a szakülések, ha nekik ez czélszerűbbnek látszik, tűzhessenek ki magok számára a jövő évi megvitatandó szaktárgyakat, anélkül azonban, hogy a szakülés más tagjai a ki nem tűzött tárgyak szőnyegre hozatalában akadályoztatnának.

A korszerűbb tárgyak kijelölése hasznos az által, hogy arról többen gondolkoznak, tapasztalatot gyűjtenek, s hogy ezáltal az erők inkább összepontosíttatnak.

Pest, jul. 30-án 1867.

Poor Imre tr.
az állandó középp. bizottság jegyzője.

Kubinyi Ágoston,
az állandó bizottmány elnöke.

Az orvos-sebészi szakosztály a központi bizottság okadatolt véleményét magáévá tevén, azt a közgyűlés határozata alá bocsátja.

Kelt Rimaszombatban, augusztus 17-én 1867.

Dr. Horváth György,
szakülési jegyző.

Dr. Bókai János
az orvos-sebészi szakosztály aug. 13-án
tartott gyűlésének elnöke.

L) A központi választmány jelentése Kaczánder Áron tr.-nak a hasonszenvészek öndispensatiója ellen beadott indítványa felől.

Tisztelt közgyűlés!

A m. orvosok és természetvizsgálóknak Pozsonyban tartott XI-ik nagygyűlése véleményezés végett az áll. középp. bizottságnak adta ki Kaczánder Áron tr. úr indokolt indítványát a hasonszenvészek öndispensatiójának megszüntetése tárgyában.

Az áll. középponti bizottság az indítványozónak jelentéséből látván, hogy Kaczánder tr. nem a hasonszenvi gyógymód ellen szólal föl, hanem azon eljárást rosszalja, miszerint a gyógyszereket gyógytárak ottlétében is magok a hasonszenvészek szolgáltatják ki betegeik számára.

Minthogy az öndispensatio minden ellenőrzést kizár, s e miatt egyáltalán minden orvosnak szabály szerint tiltva van betegek részére saját gyógyszereit adni el: az áll. középp. bizottság helyesnek tartja, s elfogadandónak ajánlja Kaczánder tr. indítványát, miszerint a m. orvosok és természetvizsgálók nagygyűlése oda működje, hogy a gyógyszerek öndispensatiójának tilalma a hasonszenvészekre is tetteleg alkalmaztassék, azaz: hogy a hasonszenvészek is tartozzanak gyógyszereiket a gyógytárból írásban rendelni. E tekintetben óhajtja az áll. középp. bizottság, hogy a hazai közegészségügy mielőbbi szervezése alkalmával a m. kormány e tárgyban is czélirányos és szigorú rendszabályokat állapíttson meg.

Pest, július 30-kán 1867.

Poor Imre tr.
az állandó középp. bizottság jegyzője.

Kubinyi Ágoston,
az állandó bizottmány elnöke.

M) A központi választmány jelentése Szuper tr.-nak honi fürdőink felvirágoztatására vonatkozó indítványa felől.

Tisztelt nagygyűlés!

A m. orvosok és természetvizsgálók Pozsonyban tartott XI-ik nagygyűlése javaslattevés végett az állandó középp. bizottságnak adta ki Szuper Lajos tr. úrnak a honi fürdőink felvirágoztatása érdekében tett indítványát.

Az állandó középponti bizottság sajonnal tudja hazai fürdőinknek többnyire primitív állapotban való tengődését, s meg van győződve, hogy egyesek hazafias törekvése nem adhat jelentékeny lendületet fürdő-

ink fölvirágoztatásának, hanem ezen közérdekű nemes eszmétől át kell hatva lennie a m. kormánynak, a fürdőbirtokosoknak, s az orvosoknak egyaránt.

Az állandó középponti bizottság a következőkben találja hazai gyógyvizeink óhajtott értékesítésének akadályait:

1) A közlekedés hiányában; fürdőink többnyire távol esnek a vasuti vonalaktól s hajókázható folyóvizeinktől. E tekintetben a magas magyar miniszterium által tervezett vasut-hálózat fog idővel sokat segíteni.

2) Az orvosi politia hiányában; hazai nyilvános gyógyintézeteinkben a betegek igényei háttérbe vannak szorítva, kevés kivétellel mindenütt az egészségesek élvezete s a fürdőtulajdonos vagy a bérlo érdekei az irányadók. Ide járul, hogy a kereskedés országszerte el van árasztva művi azaz mesterségesen készített ásványvizekkel, melyek ellen ha jók semmi kifogásunk nem volna, ha t. i. a természetes gyógyvizek firmája alatt nem árulhatnának.

Mindezeket csak a m. kormány közbejöttével lehetend segíteni.

3) Sok fürdőnek primitív állapotban van. Gyógyvizeink némelyikének vize vegyontva sincs; az oda érkező betegek sem kényelmes szállást sem nekik való élelmezést nem találnak: továbbá ásványvizeink a forrásnál hibásan töltetnek, nehézkesen hozatnak kereskedésbe.

4) Gyógyvizeink értékesítésének nem csekély akadálya hazai orvosaink nagy részének közönyössége honi gyógyvizeink iránt. Tisztelet a derék kiveendőknak, de meg kell vallani, hogy sokan, kivált kik külföldön nyerték kiképeztetésüket, maig mellőzik hazai ásványvizeinket, s külföldre küldik minden betegeiket, még azokat is, kik itthon talán hatályosb gyógyvizet kaphatnának.

Ezen hiányon reméljük s hazai orvosainktól elvárjuk, hogy azon hazai gyógyvizeinket, melyeket a fürdőtulajdonosok alkalmassá tettek a gyógyvendégek elfogadására, szóval és tettel pártolni fogják.

Az itt felhozott — s általános érzett, — s gyógyvizeink értékesítését gátló akadályok elhárítása végett ajánlja az áll. középp. bizottság, hogy

a) a m. orvosok és természetvizsgálók nagygyűlése tegyen egy fölterjesztést a nm. m. miniszteriumhoz azon kérelemmel, hogy a magas kormány méltóztassék a hazai közegészségügyet akként rendezni, miszerint gyógyvizeink helyein szintűgy mint az egész hazában a közegészségügyi rendszabályok orvosi politia által foganatosításának, s legyen meggátolva ama visszaélés, miszerint művi ásványvizek a természetes gyógyvizek firmája alatt árulhatnának.

b) A m. orvosok és természetvizsgálók nagygyűlése hja föl hazai ásványvizeink birtokosait és bérloít, hogy illető gyógyvizek körül akként intézkedni sziveskedjenek, miszerint a fürdőintézet oly karba helyezzessék, hogy a fürdő vendégek méltányos igényei kielégíthetessenek, — s a gyógyhelyek újabb kivívott előnyei felől a haza orvosait és közönségét eleve értesítsék.

c) A nagygyűlés kérje föl a kir. m. tudomány egyetem tek. orvostanári testületét, hogy ez sziveskedjék javaslatba hozni egy rendszeres fizetéssel ellátandó rendkívüli tanár alkalmazását az egyetemenél, ki ugyanott mind a hazai — mind az egyetemes gyógyvizet adná elő.

Pest, július 30-án 1867.

Poor Imre orvost.
bizottsági jegyző.

Kubinyi Agoston,
az állandó bizottság elnöke.

N) A központi választmány jelentése Gerley tr.-nak a hülyék és elmebetegek tárgyában tett indítványa felől.

Tisztelt közgyűlés!

A magyar orvosok és természetvizsgálóknak Pozsonyban tartott XI-ik nagygyűlése elfogadván Gerley tr. s az orvos-sebész szakosztálynak a magyarhoni hülyék (kretin) és elmebetegek érdekében tett indítványát, az állandó középp. bizottságot azzal bizta meg, miszerint ez kérje föl a hazai m. főkörmányszéket

a) arra, hogy a hatósági orvosok által évenként beküldött táblázatokat mennyiben azok a hülyeségre vonatkoznak, a főkörmányszék az állandó középponti bizottsággal közleni méltóztassék; —

b) arra, hogy a hatósági orvosok által az illető elmebetegek felől évenként felküldött táblázatokat sat. tudományos értékesítés végett szintén az áll. középp. bizottsággal közleni kegyeskedjék.

Az áll. középponti bizottság e megbízás foganatosítása — illetőleg javaslatát végett kebeléből Pólya József tr. elnöke alatt albizottságot küldött ki, melynek indokolt javaslata szerint az áll. középp. bizottság tavaly az akkori nm. főkörmányszékhez, a m. kir. helytartótanácsához folyamodott, közegészségi és tu-

dományos haladásunk érdekében kérvén mind a hülyékre, mind az elmebetegekre nézve a főkörmányszék birtokában levő hatósági szakiratokat.

Hálás elismeréssel jelenti az áll. középp. bizottság, hogy a nm. m. kir. helytartótanács 1866-ik évi márt. 31-én 9362. sz. a. kelt k. leiratában késznek nyilatkozott az elmebetegek statisztikai s egyéb adatait illetőleg minden e tárgyban szükséges adatnak a kebelbeli közegészségi ügyosztályban levő betekintését s fölhasználását az áll. középp. bizottság elnökének vagy helyettesének rendelkezésére bocsátani. A hülyékre vonatkozó adatokat illetőleg pedig, ilyenek birtokában a főkörmányszék nem levén, az ország hatóságait fölhita, a) hogy közegészségi közegeit ezentúl utasítsák a hülyék számáról, a hülyeség alakjairól, okviszonyairól, úgyszintén az égalj, — tájsajátság, — életmód felőli tudomás szerzésére s az ekképp gyűjtött tapasztalatok pontos följelentésére, — b) hogy az illető orvosoknak a hülyék körül teendő tudományos kutatásaiknál minden kitelhető módon segédkezet nyujtsanak.

Az áll. középponti bizottság a nm. főkörmányszéknek e nagyfontosságú intézkedéseiről írásban terjesztette föl meleg köszönetét, — s egyuttal kebeléből Kovács S. Endre tr. urat, közvetve pedig Verebely József tr. urat bizta meg ama küldetéssel, hogy az elmebetegek statisztikai s egyéb adatait a főkörmányszéki leirat értelmében a m. kir. helytartótanács közegészségügyi osztályában szemelje ki.

Verebely tr. úr nagy buzgalommal és szakavatottsággal járt el a nevezett megbízásban. Munkálatának — illetőleg a főkörmányszéki adatok kiszemelésének eredményét az áll. középp. bizottság d) alatti melékletben mutatja be. — Az állandó középponti bizottság nevében

Pesten, július 30-án 1867.

Poor Imre tr.,
az áll. középp. bizottság jegyzője.

Kubinyi Agoston s. k.
az állandó közép. bizottság elnöke.

d) melléklet.

A hazánkban előforduló elmebetegekről és hülyékről tett hivatalos hatósági jelentések kivonatos birálati összeállítása.

Verebely Józseftől.

A magyar orvosok és természetvizsgálók központi állandó bizottmányának 1866. év jun. 6-kán tartott tanácskozmánya folytán Kovács S. Endre tr. úr bizott meg, hogy az 1865-ben Pozsonyban tartott nagygyűlés kívánata szerint a nm. m. k. helytartótanács egészségügyi osztályában föllelhető és hazánkban előforduló elmebetegeket és hülyéket illető jelentésekből, az ezeket érintő statisztikai és egyéb adatokat kiszemelni vagy kiszemeltetni igyekezzenek.

Ezen felszólításnak szívesen engedvén, alólírtat barátságosan felszólítá, hogy fentérintett óhajnak — ha körülményei engedik — sziveskedjék eleget tenni, mely bizalomteljes felszólításnak megfelelni hazafiúi hivatásának ismervén, alólírt kutatásainak eredményét — némely igénytelen észrevétel és indítvány hozzáadásával — ezennel előterjeszteni szerencsés.

A volt nm. m. k. helytartótanács egészségügyi osztálya által kibocsátott többrendbeli közegészségügyi tárgyra vonatkozó felsőbb rendeletre, melyben az elmebetegeket illető statisztikai és egyéb adatok bejelentése is meghagyatott, 1866-ik év végeig csak 54 hatósági jelentés érkezett be. (1867-ben pedig, amint alólírt tudósítva van, ezen jelentések nem szaporodtak).

A hülyéket vagyis gyüéket (Cretins) illetőleg pedig külön rendelet adatott ki, melyre azonban csak 19 hatósági jelentés érkezett be és így még kisebb anyag lehetett a kutatás tárgya.

I.

A bejelentett elmebetegek statisztikájáról és egyéb rájuk vonatkozó adatokról következőket jelentettem:

1-ször. Az 54 hatósági jelentés közt volt: A) 33 megyei, B) 3 kerületi és C) 18 városi, melyekben az 1865-dik évben előfordult elmebetegek száma a következő rovatozott mintában állított össze:

A) Megyék:

A jelentő hatóságok	A helységek száma, melyekben elmebeteg találtatott	Mindegyik hatóságban létező elmebetegek összes száma
Abauj	nincsen	elmebeteg
Arad	34	126
Arva	nem jelöltetett ki	55
Bács-Bodrogh	nincsen	elmebeteg
Baranya	53	88
Bars	20	44
Békés	nem találtatott	elmebeteg
Borsod	—	—
Csongrád	—	—
Esztergom	29	41
Fehér	30	80
Gömör és Kis-Hont	40	117
Győr	—	—
Heves és Szolnok	52	103
Hont	6	60
Komárom	nem jelöltetett ki	112
Közép-Szolnok	33	54
Krassó	nem találtatott	elmebeteg
Liptó	39	69
Mosony	nincs kijelölve	40
Sáros	—	15
Soprony	nincsen	elmebeteg
Szabolcs	18	56
Szathmár	14	77
Szepes	39	58
Temes	34	133
Tolna	59	119
Torna	nem létezett	elmebeteg
Torontál	—	—
Túróc	16	29
Ung	nincsen	elmebeteg
Zaránd	6	13
Zemplén	33	92
Összesen tehát 33 közt 22 megyében	körülbelül 555 helységben	1651 elmebeteg létezett

B) Szabad kerületek:

A jelentő hatóságok	A helységek száma, melyekben elmebeteg találtatott	Mindegyik hatóságban létező elmebetegek összes száma
Jászság, Nagy- és Kis-Kunság	24	103
Kővár vidék	nem találtatott	elmebeteg
Nagy-kikindai kerül.	8	20
Összesen 3 közt 2 kerületben	32 helységben	123 elmebeteg

C) Városok:

A jelentő hatóságok	A helységek száma, melyekben elmebeteg találtatott	Mindegyik hatóságban létező elmebetegek összes száma
Bakabánya	nem találtatott	elmebeteg
Bártfa	1	6
Besztercebánya	nincsen	elmebeteg
Eperjes	1	1
Felső-Bánya	nem létezett	elmebeteg
Győr	1	6
Kecskemét	nincsen	elmebeteg
Kis-Szeben	—	—
Körmöcz	1	1
Nagy-Váradi	nem találtatott	elmebeteg
Pozsony	1	13
Ruszt	nem létezett	elmebeteg
Szabadka	—	—
Szakolecza	1	11
Trencsén	nincsen	elmebeteg
Vác	—	—
Wersetz	1	10
Zilah	1	8
Összesen 18 közt	8 városban	56 elmebeteg

Ezen rovatokból kitűnik 1-ör, hogy 54 hatósági jelentés közt csak 32-ben tétetik említés az elmebetegekről és ezeknek összes száma 1830-at tesz.

2-szor. A rovatos kimutatású jelentésekből továbbá kitűnt, hogy ezen 1830 elmebeteg közt 1070 férfi és 760 nőnemű volt.

3-szor. Az elmeháborodottság kórtani elnevezését illetőleg körülbelül következő számbeli összeállítással összekapcsolt rovatot találtam:

- a. örvongó = 114.
- b. búskomor = 116.
- c. örvült = 238.
- d. zavarodott = 339.
- e. bárgyú = 542.
- f. nehéz nyavalyával párosult = 263.
- g. ki nem jelölhető kórnevek = 218.

4-szer. A jelentési minta szerinti kimutatásban az elmebetegek összegét az elmeháborodottság sajátos külvényei szerint kellett volna szétosztani, úgymint: a vallásos-, a gyilkoló-, az öngyilkoló-, a rombolókra és csendesekre, ezen rovatok azonban igen hiányosan valának kitöltve. Mindamellett a feljegyzett számokból kitűnt, hogy általán az egyszerűen rombolók és a csendeseknek száma körülbelül legnagyobb.

5-ször. Az elmekórok általános eredetére nézve két rovatba voltak az elmebetegek beosztandók, t. i. 1-ör olyanokra, kiknél az elmekór veleszületett baj volt és 2-or olyanokra, kiknél az elmekór más okokból származott. Ezen két rovat szintén igen hiányosan volt számokkal kitöltve, mindazonáltal feltűnt és megjegyzésre érdemesnek látszott az, hogy az első rovatban följegyzettek száma 808, a másodikban 214 volt.

6-or. Az elmekórok egyes különös okait illetőleg következő minta-rovatok voltak fölállítva: nehéznyavalya, sérülések, katonáskodás, ijedség, különféle kórok, szülés, szerelem, más indulatok, öröklés és ismeretlen okok. Mindezen rovat hézagos számainak ismertetése azért nem bír érdekléssel, mert az ismeretlen okok rovata legnagyobb számokat mutat. Ellenben feltűnő, hogy az öröklés — mint különös ok után származott elmeháborodottak száma sokkal csekélyebb, mint az 5-ik pont alatt feljegyzett és az elmeháborodottság általános eredetére vonatkozó rovatban előforduló szám.

7-szer. Miután azon minta-rovat, mely által azon helységek lakosságának számát, melyekben elmekórosak fordultak elő, ismertetni kellett volna, több jelentésben üresen találtatott, azért az elme-

kórosak feljegyzett összegének százalékát a lakosság számához viszonyítva áttekinthetővé tenni nem lehetett.

8-szor. Azon minta-rovat szerint, melyben a fentérintett egész összegből azon elme-kórosak vannak följegyezve, kik valami intézeti ápolásban az 1865-dik évben részesültek, csak 7 gyámoltalan volt följegyezve.

9-er. Végre azon rovatban, melyben az elmebetegnek szánt intézetek száma tétetett áttekinthetővé, 55 jelentés közt csak négy város jelentésében van ilyen 6 följegyezve, és pedig:

1. Eger városában létezik két kisebb magán-intézet, mindkettőben az 1865-ik évben összesen 27 elmebeteg volt ápolásban.

2. Miskolcz városában létező kórházban 1865-ben 55 elmebeteg gyógykezeléstett.

3. Pozsony városában két menhely létezik t. i. a kórház, melyben 53, és az irgalmas barátok intézete, melyben 21 elmebeteg részesül gyógyszerelésben.

4.S.-A.-Ujhely városban szintén van egy, az elmebetegnek szánt magán-intézet melyben 1858—1866-ik évig 156 elme-kóros fordult meg.

II.

A mi a hülyéket vagyis gyügeket (Cretins) érintő jelentéseket illeti. ezeknek száma a fent érintett ideig csak 19-re rügött, melyek 7 megyei és 12 városi hatóság által küldettek be. Ezekben következők foglaltatnak:

1-ször. A hülyék száma, mely következő mintában állított össze:

A jelentő hatóságok	A helységek száma, melyekben hülyék találtak	Mindegyik hatóságban előfordult hülyék összes száma
Gömör és Kis-Hontmegye	27	32
Heves-Szolnokmegye	nincs kijelölve	6
Komárom m.	nem találtak	hülye
Mosony m.	18	110
Szepes m.	nem jelöltetett ki	6
Temes m.	11	22
Tolna m.	3	41
Kassa város	nincsen	hülye
Kézmárc v.	—	—
Kis-Márton v.	1	3
Kis-Szeben	nem létezett	hülye
Korpona v.	—	—
Libetbánya v.	—	—
Nagy-Kikinda v.	—	—
Nagy-Várad v.	—	—
Szabadka v.	1	2
Szent-György v.	nem találtak	hülye
Szent-Márton v.	—	—
Szathmár-Némethi v.	—	—

Összesen 19 közt 8 hatóságban, körülbelül 61 helységben 222 hülye van.

2-or A jelentésekből továbbá kitűnt, hogy a férfi nemű hülyék száma körülbelül nagyobb, mint a nőneműeké.

3-or. A mi a hülyéket illető egyéb adatokat illeti, ugymint; alakját, oki viszonyait, az égalj- és táj sajátosságait, nemkülönben az erre vonatkozó életmódot — babár az ezen adatokról tett jelentés a fő-orvosoktól általán — mint látszik — valamivel nagyobb szorgalommal állított össze, mint az elme-kórosokat illető adatok (melyek általán csak úgy küldettek be, a mint azokat az egyes vidék vagy járás orvosai összeirták) mégis azokban semmi olyast feltalálni nem lehetett, mi azon kérdés felderítésére vezetne, miért léteznek általán és különösen hülyék a fentérintett helyeken vagy vidéken? — A fentérintett jelentésekben ugyanis általán az eddig felállított, de elégteleneknek ismert körülmények és viszonyok csak fölületesen

vannak az egyes helységekre vagy vidékekre alkalmazva, és ezen jelentésekből azt lehet következtetni, hogy több jelentő nem vala még magával egészen tisztában, kit kellessék tulajdonképpen „hülyének“ bélyegezni? Ez utóbbira nézve felhozott az egyik jelentésben lévő tételt „hogy előbb szorosán meg kellene határozni, kit kell voltaképpen hülyének nevezni, akkor valószínűleg azoknak száma kisebb lenne.“ Egy másik azt jelenti, „hogy a bejelentett hülyéknél az elmetompaság butaságig alászállt.“ A harmadik azt jegyzi meg, „hogy a bejelentett hülyék nagyobb része félhülye, és munkára felhasználható lenne“ stb.

* * *

Az elősoroltak után talán nem igen nehéz azon nézethez csatlakozni, hogy a kivonatilag közlött jelentésekből — úgy mint beküldettek, sem a tudomány, sem a nemzetgazdászati részére haszon nem meríthető; kivéve azon szomorú tapasztalást, hogy ezen szerencsétlenek száma hazánkban valószínűleg igen nagy, és hogy ezek érdekében minálunk — összehasonlítva más művelt országokat — alig történt valami az emberiség- és éppen semmi a nemzetgazdászati szempontjából. Az említett elmebetegnek összegéből ugyanis alig részesült minden háromszázadik valami és a tapasztalás szerint nem mindenkor legezelszerűbb ápolásban, vagy enyhítésben; a hülyékről e tekintetben nem is szólhatni, miután ezekről gondoskodni minálunk még nem hozatott szóba.

Hogy ezen állításom nem körmönfont, sem nem kritikai viselkedés eredménye, hanem a föllelt valónak hű hasonmása, mindenki meg fogja engedni, ki ily jelentések kellékeit ismeri.

A jelenlevő jelentések minden tekintetben hiányosak és fölületesek, és pedig 1-ör számra nézve csak töredéket nem pedig egészet képeznek. 2-or a tárgy érdekében kibocsátott rovatozott minta utasítására nézve, mely alig felel meg a jelenkori orvosi tudománynak, és még kevésbé a jelen elme-kórtan fejlődésének és nézeteinek. 3-or ezen rovatosa mint a kiegészítésére nézve, mert a jelentő közegek sem elegendő idővel, sem ily munkálatra szükséges segédeszközökkel, sem végre az elme-kórtan vívmányainak elegendő ismeretével — mint látszik — nem rendelkezettek, mely kellékek elkerülhetlenek ily közegézségügyi kutatások czélszerű kivitelére.

Ezen észrevételek folytán végre alólirt következő igénytelen indítványt bátorodik a t. bizottmány figyelmébe ajánlani;

Miután a szerzett tapasztalatok után, a közegézségi ügyeket illető szükséges adatok gyűjtése — ily módon a mint eddig gyakoroltatott — legnagyobb részben haszonvehetetlen; azért szükségesnek látszik, hogy a magyar orvosok és természetvizsgálók legközelebben tartandó nagy-gyűlése, minden a közegézségügyet illető részletes indítványozásnak kizárásával — mint a szakavatott közvélemény képviselője, hatós befolyását mindenekelőtt oda összpontosítsa: 1-ör hogy hazánk közegézségi ügyének minél előbbi hatós befolyását mindenekelőtt oda összpontosítsa: 1-ör hogy hazánk közegézségi ügyének minél előbbi szervezésére és törvénynyé emeltetésének szükségességére irányozza a magas kormány figyelmét, mert ezen előzmények nélkül az egyes tárgyak körül igénybe vett kutatás alig fog valami üdvös vagy gyakorlatilag érvényesíthető czélhoz vezetni. — 2-or hogy *Bolyó Károly* tr. és üggyársunk külföldi utazásai alatt szerzett tapasztalatok nyomán a buda-pesti m. k. orvosegylettel közölt, és figyelmébe melegen ajánlott — különösen Belgiumban gyakorlatban lévő — javaslata a nagygyűlés közbenjárása által általánosanabb felkaroltassék. Csak ez által fogjuk hazánk magas kormányának figyelmét az elhagyott szegény elmebeteg és hülyék czélszerű enyhítése vagy gyógyítása körül a jövőben teendő intézkedésekre irányozni. A tébolydák kizárólagos felállítása nem vezet egyedül a kitűzött, a kívánt czélhoz; iparkodni kell inkább felállítandó czélszerűen szervezett ápoló, és különféle munkára felhasználható telepitvények által, nem csak az emberiség, hanem egyszersmind a nemzetgazdászati eszméjét gyakorlatilag érvényesíteni.

Az érintett javaslat különös figyelemreméltó hazánkban. Mert 1-ör remélhető, hogy előbb-utóbb a magas kormány, és az országgyűlés e tekintetben is kívánni fog intézkedni. 2-or mert — mint már e töredék jelentésekből láthatni — legnagyobb valószínűséggel az elmebeteg és hülyék legnagyobb száma még valamire felhasználható lenne, és 3-or mert hazánk terjedelmes alapítványi pusztái, ily intézkedések létrehozására igen kínálkozóknak látszanak.

Kelt Pesten 1867-ik év Pünkösdi havában.

Dr. Verebely József.

O) A magy. orvosok és természetvizsgálók IX. X. XI. nagygyűlései által kiküldött magy. orvosi nyugdíj-intézeti bizottság jelentése.

Tisztelt nagygyűlés!

A javaslatba hozott „magyar orvosi nyugdíj-intézetnek” a m. orvosok és természetvizsgálók IX. X. XI. nagygyűlései által kiküldött bizottsága teljes tisztelettel teszi jelentését ez idő alatti eljárása felől.

Az imént nevezett bizottság a m. orvosi nyugdíj-intézetnek a m. orvosok és természetvizsgálók pozsonyi nagygyűlésén bemutatott alapszabályait újra átnézvén, azokat kormányi jóváhagyás, — s illetőleg a m. orvosi nyugdíj-intézet engedélyezése végett az akkori m. kormányzéknek — a m. kir. helytartótanácsnak terjesztette föl.

A fölterjesztett alapszabályokat a nm. m. kir. belügyminiszterium f. é. május 5-én 411. sz. a. azon felhívással küldötte át a bizottsághoz, hogy az alapszabályok kijelölt czikkelyeinek részint nem lényeges módosítása, — részint szabatosb szerkesztése után a bizottság a m. orvosi nyugdíj-intézet alapszabályait az immár akadályt nem szenvedendő jóváhagyás végett a nm. m. kir. belügyminiszteriumhoz két példányban újra fölterjessze.

A bizottság a m. orvosi nyugdíj-intézetnek a kívánt módon, szabatosan szerkesztett alapszabályait f. évi jul. 21-én az eredetén kívül még két példányban terjesztette föl a nm. m. kir. belügyminiszteriumnak azok végleges jóváhagyása végett.

A bizottság teljes bizalommal reméli, hogy a másod ízben fölterjesztett alapszabályokat a nm. m. kir. belügyminiszterium rövid idő múlva szentesítve fogja kezeinkhez juttatni. Mi megtörténvén a bizottság örömmel lát hozzá a m. orvosi nyugdíj-intézet lehető gyors megalakításához.

A m. orvosok és természetvizsgálók nagygyűléseinek kiküldött nyugdíjintézeti bizottsága nevében.
Pesten, jul. 31 én 1867.

Poor Imre orvostr.
bizottsági tag.

Flór Ferencz m. k.
mint a m. orv. nyugdíj-intézeti bizottmány elnöke.

P) A központi választmány jelentése a közegészségügyi javaslatnak a magyar országgyűléshez való benyújtása felől.

Tisztelt nagygyűlés!

A m. orvosok és természetvizsgálóknak Pozsonyban tartott XI-ik nagygyűlése az állandó középp. bizottságot azzal bízta meg, miszerint a IX. és X. nagygyűlés megbízásából készített s a pozsonyi nagygyűlésen elfogadott közegészségügyi javaslatot az országgyűlés elé terjessze. (Napi közlöny 1865. 44. l. 8. §.)

Az állandó középp. bizottság a pozsonyi nagygyűlés eme határozatának teljesítésére Kubinyi Ágoston ö mélt. elnökle alatt Flór Ferencz, Kovács S. Endre, Pólya József urakból álló albizottságot küldötte ki, mely a m. orvosok és természetvizsgálók közegészségügyi javaslatát 1866-iki év jun. 24-én azon hódoló kérelemmel nyújtotta át a képviselőház elnökének, miszerint a magas országgyűlés méltóztassék a hazai közegészségügyet is a törvényhozás sürgetőbb tárgyai közé fölvenni.

Tudomás szerint e tárgy a magyar belügyminiszteriumhoz lön áttéve s maig függőben van.
Pesten, 1867-ki julius 30-kán.

Poor Imre orvostr.
bizottsági jegyző.

Kubinyi Ágoston,
az állandó bizottmány elnöke.

Q) A központi választmány jelentése a Vajda-Hunyadvár ügyében kiküldött bizottsága tárgyában.

Tisztelt nagygyűlés!

A m. orvosok és természetvizsgálóknak Pozsonyban tartott XI-ik nagygyűlése az archeologiai szakülés indítványára Kubinyi Ágoston elnökle alatt Arányi Lajos, Havas Sándor, Heiller Károly apát és Römer Flóris urakat mint albizottságot küldötte ki a végett, hogy ez indokolt tervvel s hódolatteljes kérelemmel járuljon Ő cs. kir. apostoli Főlségéhez, miszerint Ő Felsége méltóztassék megtenni a szükséges intézkedéseket Vajda-Hunyadvár várának az elpusztulástól való megmentésére.

Az állandó középp. bizottság Hunyadvár restaurációja érdekében részint az erdélyi főurak, — nevezetesen Teleky Domokos gróf úrnak, — részint egyéb szakértőknek véleményét kikérvén, a fölépítési tervet elkészítésével Arányi tanár, — az Ő Főlségéhez fölterjesztendő folyamodvány szerkesztésével Havas Sándor helytartó-tanácsos urakat bízta meg; határozva lön egyszersmind, hogy a kinevezett küldöttség Budán fogja e folyamodványt a koronázására leérkezett Főlségnek átnyújtani.

Vége Arányi Lajos úr felkérte, hogy a Vajda-Hunyadvár várról elkészítet munkáját haladéknélkül a sajtó alá adni sziveskedjék, hogy azt kétezer példányban kinyomatva országsszerte lehessen terjeszteni.

Pesten, 1867-ik évi julius 30-án

Poor Imre orvostr.
bizottsági jegyző.

Kubinyi Ágoston,
az állandó bizottság elnöke.

R) A központi választmánynak jelentése néhai Zipser András siremléke tárgyában.

Tisztelt nagygyűlés!

A m. orvosok és természetvizsgálók X-ik nagygyűlése határozatából néhai tudósunk Zipser Andrásnak Besztercebányán siremlék állíttatott föl, s a költségek fődözésére az aláírás útján való pénzgyűjtésre Kubinyi Ferencz úr volt szíves vállalkozni.

Kubinyi Ferencz úr fáradatlan tevékenységének s főleg a m. természetvizsgálók áldozatkészségének köszönhetni, hogy a 360 ujfrtba került ékes sírkő és szállításának ára nemcsak fődözve lön, hanem 42 ujfrt. vissza is maradt a kiadások fődözése után.

Az áll. középp. bizottság Kubinyi Ferencz úr számadásait megvizsgálván, azt teljes rendben találta; — a fáradatlan gyűjtőnek halás köszönetet szavazott; s a visszamaradt 42 ujfrtnyi összeget Besztercze városnak küldötte el a végett, hogy ennek kamatja a siremlék épentartására fordíttassék.

Pesten, jul. 30-án 1867.

Poor Imre orvostr.
bizottsági jegyző.

Kubinyi Ágoston,
az állandó bizottság elnöke.

S) A központi választmánynak jelentése a régi műemlékek tárgyában teendő törvényjavaslatra nézve.

Tisztelt nagygyűlés!

A m. orvosok és természetvizsgálóknak Pozsonyban tartott XI-ik nagygyűlése az archeologiai szakosztály indítványára az áll. középp. bizottságot oly, — a magyar országgyűlés elé terjesztendő — törvényjavaslat készítésével bízta meg, melynél fogva

- a) a régi műemlékek s azok területei kisajátíttassanak s nemzeti közbirtok gyanánt tekintessenek; —
 b) állíttassék föl a magyar kormányzók körében egy „magyar középponti archeologiai igazgatóság”; — végre
 c) a kiásott régiségek az illető találónak kizáró tulajdonát képezzék.

Az állandó középponti bizottság az a) b) és c) alatt kijelölt törvényjavaslat kidolgozására saját kebeléből *Erdy János, Henselmann Imre és Kubinyi Ferencz* urakat küldötte ki. Hogy pedig e munka könnyítesse, és más művelt országok efféle törvényeivel és rendeleteivel összehasonlíttathassék, elnök *Kubinyi Agoston* ö mtsága kéretett meg, hogy a Hollandban, Dániában, Poroszországban, valamint Mecklenburg-Schwerin és Mecklenburg-Sztrelitzben, úgy Nassau- és Darmstadban mai nap már foganathban levő kormányrendeleteket megszerezni ne terheltesse.

Pest, július 30-án 1867.

Poor Imre orcostr.
 bizottsági jegyző.

Kubinyi Agoston,
 az állandó bizottság elnöke.

T) Kovács Sebestény Endre főorvosnak, a magyar orvosok és természetvizsgálók XII-ik nagygyűlése alelnökének a közgyűlés elé terjesztett 100 db aranyos pályakérdése.

Tisztelt nagygyűlés!

Kivántatik a magyarhoni ásványvizeknek kimerítő leírása, különös tekintettel azoknak a legújabb nézetek szerinti beosztására és vegyelemzésére.

Határidő 1870-ik év ápril 15-ike, *jutalom 100 arany*, melyeket lefizetni alólírott magát kötelezi.

Rimaszombat, aug. 12-én 1867.

Dr. Kovács Seb. Endre,
 a XII-ik nagygyűlés másodelnöke.

U) Lukácsi Sándor beadványa hazánk időjárására, növényeink tenyészetére, az aszályosság és a késői fagyok okaira nézve.

Tisztelt nagygyűlés!

Az ezernyi szenvedésekkel fenyegető háború küszöbén végtelen csapást mértek az elemek az ország anyagi létére, elpusztítván tudniillik május 17-én és újra 24-én a fagy a mezőgazdaság és a kertipar legszebb reményeit, a szőlő, gyümölcs, bab, burgonya, kukorica és hasonlók semmivé téve, s majd csépléskor fog a mezei gazda kellemetlenül kiábrándulni, mert virágjában fagy-érte gabonájának valószínű, hogy üres szalmáját fogja csépelteni.

Daczára annak, hogy hazánk dús termékenysége fogva Europa Kanahánjának nevezetett, tudjuk a hagyományból és olvassuk a légtüneményi jegyzetekből, miként régidőkben is megese, hogy a tenyészet a continentalis klíma kicsapongásának olykor áldozatja lett, — de a következő évek áldása kipótolta az egy év csapását, amint hogy ki is pótolhatta, mert akkor a még nem ismert szükségek nem kényszerítettek kiüríteni hambárjainkat, — a termények kivitele nem lévén életkérdés — az egyetlen mostoha év csapása az előbbi évek készletével és a következő évek dús termésével pótolva, pillanatnyi szükséglet sem idézván elő, a keserű emlékből is letörültetett.

Másként áll a dolog most; a mezőgazdasági ipar előmozdításával együtt jár a termények kivitelének kérdése, minek következtében az egyetlen év csapása is ha nem általános éhséget, de mindenesetre köz-szükséget idéz maga után, és épp ilyen körülmények között tapasztaljuk, miként egy hosszú évtizedet meghaladó egymásutáni sorozaiban, hol az aszály, — hol az utófagyok — vagy mindkét csapás együtt járva, meg-

semmisítik a mező- és kertigazdaság iparát, az idő óta tudniillik, mióta a vizek szabályozása tekintetéből a tavak és mocsárok kiszáríttatnak — a nélkül, — hogy a légtüneményekre tagadhatatlan befolyással levő vizek és mocsárok légjavító faültetésekkel nyomban pótolatnának.

Meg lett már e tárgy vitatva, különösen az 1863-ki aszály alkalmával a nélkül, hogy eme elemi szélsőségek okai constatirozva lettek volna, s még kevésbé, hogy alkalmas eszközök vétettek volna igénybe, hazánkat eme csapástól megmentendők.

A küszöbön lévő háború — mondjuk a birodalom integritásának fentartása tekintetéből viselve, — a birodalom összes szellemi, pénzbeli és anyagi erejét, egy millio munkaképes polgár életét veszi igénybe: — ellenben — az ország anyagi integritása — termékenységének fentartása — és az ellenséges elemek elleni megvédése tekintetéből egy árva szó nem hallatja magát, egy árva garas nem ruháztatik be, nem tétetnek intézkedések oly országos munkálatokra, melyek a természettudományok mai haladásával a káros légtüneményeknek ha nem állnának is mereven útjába, de azokat legalább mérsékelnék.

És ennek oka az, hogy a hivatott közvélemény parancsolólag nem nyilatkozott ez ügyre nézve, mert a hivatott szakemberek — a természetvizsgálók tudniillik és a közgazdák egyetértőleg nem tanácskoztak, nem tanácskozhattak oly körben, hol mindenkinek, ki magában hivatást érez, nyitva állnának a tanácskozás termei, hogy kimondhatták volna a természettudományok gyakorlati tanulmányozásán alapult nézeteket, és ezeknél fogva tehettek volna oly intézkedéseket, melyeknek érvényt kölcsönözni az államhatóságnak — segédkezet nyújtani minden egyes honpolgárnak szigorú kötelessége.

A magyar orvosok és természetvizsgálók gyűlése lehet csak azon hivatott kör, mely miután minden, a természettudományokkal foglalkozó honpolgárnak megnyitja tanácskozási termet, hol hazánk continentalis klímája kicsapongásainak okait megállapítva, alkalmas óvszerekről és védezközökről tétethetnek javaslatok; és miután ezen egyesület szervezeténél fogva nem korlátolt, és minden hivatottnak alkalmat nyújt véleményének kijelentésére, — intézkedései a közvélemény tekintélyére emelkedve, úgy a törvényhozó testület — mint az államhatóság figyelmére számíthatnak.

A magyar gyakorlati kertipar egyesülete különösen a végből alakult, hogy a continentalis klíma szélsőségei zabolázására a csaknem általános közvélemény által parancsolt ország-befásítási munkálatoknál szakbeli segédkezet kölcsönözzön; és midőn ezen egyesületet képviselni szerencsés volnék, bátor vagyok a magyar orvosok és természetvizsgálóknak f. évi augusztus hóban Rimaszombatban tartandó XII-ik nagygyűlésének tanácskozási tárggyúl — egyesületünknek, mely ugyanazon alkalommal és ugyancsak Rimaszombatban tartandja közgyűlését, — indítványát a következőkben bejelenti:

1) Mily befolyást gyakorolnak a vizek, mocsárok és terjedtebb faültetések hazánk continentalis klímájára?

2) Hol rejlik különösen hazánk tenyészetét évtized óta sújtó aszályosság és késői fagyok természetes oka?

3) Mily eszközök igénybevétele javasoltatik hazánk égálji javítására és különösen arra nézve, hogy a kerti- és mezőgazdasági ipar az időjárás abnormitása ellen megvédecsék — oltalmaztathassék?

A magyar orvosok és természetvizsgálók nagygyűlésének alig lehet hazánk anyagi állapotának javítása érdekében fontosabb hivatása, mint a nemzet anyagi létét és annak következtében szellemi életét kockáztató eme elemi tünemények érdekében hivatott szót emelni; igénytelen nézetem szerint tehát egyesületünk eme indítványa előleges közhirrététele mellett ezen kérdések megvitatására egy külön szakosztály szerveztetnék, melynek kimerítő munkálata aztán a nagygyűlésen tárgyalatnék és erre vonatkozó intézkedések tétetnének.

Kelt Rákospalotán, május 25-én 1866.

Lukácsy Sándor,
 a magyar gyakorlati kertipar-egyesület
 vez. igazgatója.

Az augusztus 17-én reggeli 9 s fél órakor a helvét hitvallásúak templomában tartott zárközyülés előrajza.

1. Az aug. 12-én tartott megnyitó közgyűlés jegyzőkönyvének fölolvassása és hitelesítése.
2. A szakülések által a közgyűlés elé utasított tárgyak megvitatása.
3. Volny József vasgyár-igazgató fölolvassa tudósítását a Rimaszombatban rendezett s f. hó 11-kén megnyitott ipar- és gazdasági kiállításról.
4. Jelentések az aug. 15-én végbement ajnácskői, ózdi és putnoki kirándulásról.
5. A jövő évi nagygyűlés helyének és tisztviselőinek megválasztása.
6. A megnyitó közgyűlés által kiküldött pénztárvizsgáló bizottmány jelentése.
7. A társulat érdekeit illetőleg netalán fölmerülő indítványok.
8. Hunfalvy János akad. tag „A népnevelésről“ című értekezését fölolvassa Gerlóczy Gyula tr. műegyetemi tanár.
9. Elnöki zárszó.

A magyar orvosok és természetvizsgálók 1867-ki aug. 17-kén Rimaszombatban tartott XII-ik nagygyűlésének bezáró közgyűlési jegyzőkönyve.

Elnökök: Kubinyi Ágoston, Kovács S. Endre,
Titkárok: Marikovszky Gusztáv, Batizfalvy Samu.

- 1) Kubinyi Ágoston elnök a közgyűlést megnyitván, olvastatik a f. hó 12-én tartott megnyitó közgyűlés jegyzőkönyve:
mely is dr. Kovács S. Endrének a 4. pontra beadott módosítványa szerint, s annak megjegyzése mellett, hogy a 26. pontban említett, Ő cs. kir. apostoli Felségéhez Vajda-Hunyad conservatiója tárgyában menendő küldöttséghez Kovács S. Endre is csatlakozzék — egész terjedelmében hitelesítettik.

- 2) Batizfalvy Samu olvassa nagygyűlésünk elnöke Ágoston, Szász Koburg-Gothai herczeg f. hó 12-én kelt távsürgönyét, melyben válaszólag az ugyanazon napi diszebedről hozzáküldött távsürgönyre, a nagygyűlés szíves üdvözlése mellett, sajnálatát fejezi ki nagygyűlésünkön meg nem jelenhetése fölött.

- 3) Raisz Gedeon államorvostani szakosztályi jegyző olvassa ugyan ezen szakosztálynak a közgyűlés elé terjeszteni határozott indítványait, u. m.

a) egy a nagymélt. m. kir. belügyminiszterhez a hazai közegészségügy rendezését kérelmező küldöttség kiküldetését, mely egyuttal kérelmezze

b) hazai gyógyvizeink helyein a közegészségi rendszabályok orvosi politia általi foganatosítását, s hogy a m. k. t. egyetemenél fürdészeti rendkívüli tanár alkalmaztassék; továbbá

c) hogy a gyógyszerek öndispensatiojának tilalma a hasonszenvésekre is tetteleg alkalmaztassék, s végre

d) hogy az orvosi kar működését mielőbb megkezdjé.

Az államorvostani szakosztály ezen indítványai elfogadtatván, annak megjegyzése mellett, hogy az öndispensationak tilalma a hasonszenvész orvosok és kuruzsolókra is alkalmaztatván, gondoskodjék a m. kormány, hogy a hasonszenvész orvosok rendelvényei gyógytárilag kiszolgáltassanak. A nm. belügyminiszteriumhoz ezen indítványok értelmében menendő küldöttség tagjaiul kineveztetnek: Kubinyi Ágoston s Kovács S. Endre elnökök alatt Pataky Dániel, Flór Ferencz, Knöpfler Vilmos, Pólya József, Halász Géza, Poor Imre, Patzek Mór, Donogány Jakab, Bókai János, Bódogh Albert, Klein Mihály, Csorba Lajos, Rózsay József, Batizfalvy Samu, Arányi Lajos, Lenhossék József, Szabó Alajos, Plichta Samu, Kiss Antal, Kátai Gábor, Schmidt János, Kun Tamás tr.-ok; Dapsy Vilmos, Kubinyi Ferencz, Szentkirályi Mór, Szabó György, Havas Sándor Gerlóczy Károly, Fáy Gusztáv, Jedlik Ányos, Sztupa György s Bodon Ábrahám urak.

- 4) Ugyancsak Raisz Gedeon felolvassa az államorvostani szakosztály ajánlatát Kun Tamás tr.-nak a hazai közegészség tárgyában írott munkája és a bars megyei orvos-gyógyszerész-egyletnek ugyan ezen tárgyban beküldött irata tárgyában, — melyeket a szakosztály felhasználás végett az állandó középponti választmányhoz áttétetni indítványoz:

a szakosztály véleményét a közgyűlés magáévá tévén, az iratokat fölhasználás végett az állandó középponti választmányhoz áttétetni határozta.

- 5) Az államorvostani szakosztály indokolt indítványa, mely szerint mondja ki a nagygyűlés, „hogy óhajtjuk a tudománynak általában, különösen pedig a közegészségügynek e tárgy méltóságához illő képviselését a haza törvényhozó testületének főrendi táblájánál is“ — elfogadtatván —

az e tárgybani további lépések megtételével az állandó középponti választmány bízatik meg; jelentése a közelebbi nagygyűlésre bevaratván.

- 6) Batizfalvy Samu titkár olvassa az orvos-sebészi szakosztálynak Hoffmann Mihály városi és törvényszéki orvos (Podgorzen Krakó mellett) bemutatott, általa *vaccinatornak* nevezett oltó készülékről szóló jelentését, mely is az eszközt megvizsgálás és gyakorlati tanulmányozás végett a buda-pesti központi oltó intézetnek kiadatni véleményezi.

Az új szerkezetű eszköz azon megjegyzéssel adatik át a központi oltó-intézetnek, hogy ez szíveskedjék birálatát a központi választmány elé terjeszteni.

- 7) Az orvos-sebészi szakosztály betérjeszti jelentését a f. hó 12-én tartott megnyitó közgyűlés 21-ik pontja értelmében neki végleges eldöntés végett kiadott, a középp. választmány által véleményezett, Kaczánder Áron tr.-nak, a szakgyűlések czélszerűbb rendezése tárgyában indítványa felől; mely szerint a középp. választmány e tárgybani nézetét a szakgyűlés magáévá teszi, s egyuttal a közgyűlést is ily szempontból intézkedésre kéri föl.

A közgyűlés, úgy az állandó középponti válaszmány mint az orvossebészi szakosztály e tárgybani nézetét helyeselve, ezennel kimondja: hogy a szakülések, ha nekik ez czélszerűbbnek látszik, tüzzenek ugyan ki maguk számára évről évre megvitatandó szaktárgyakat, anélkül azonban, hogy a ki nem tüzött tárgyak szőnyegrehozatala ezáltal legkevésbé is akadályoztatnék.

8) Az állat-növénytan szakosztály azon indítványa: — miszerint *egy magyarországi növény-csereegylet alakíttassék a fűvészeti erők eggesítése s ez által a hazai virány megismertetése tekintetéből*, s ezen egyletnek a XIII-ik nagygyűlés elé terjesztendő alapszabályai elkészítésével Fábry János, Kunszt János, Geyer Gyula, Kalchbrenner Károly, Scherfel Aurél és Hazslinszky Frigyes bizassanak meg, —

a közgyűlés által helyesléssel fogadtatván a nevezett urak az alapszabályok kidolgozására ezennel fölkéretnek.

9) A gazdasági szakosztály indítványai, ugyanis:

a) miután a szőlőmivelés hanyatlásának egyik főoka ezen mívelési ág adóvali túlterheltségében rejlik: bízsa meg a nagygyűlés a középp. bizottmányt, egy a m. k. felelős kormányhoz a szőlő-adó leszállítása véggett felterjesztendő (kétségbe nem vonható) adatokra fektetett munkálat készítésével; továbbá

b) miután *egy felső-magyarországi gazdasági tan-intézet* felállítása nem csak a helyi viszonyok által adódott szükségképeni követelmény, meny nyiben e vidéken okszerű elvek s üdvösnek bizonyult rendszer alkalmazása által szükség pótolni azt, mit a természet a földtől megtagadott; hanem miután a volt országos hatóság részéről történtek is e tárgyban intézkedések, s miután a kérdés véglegesen még eldöntve nincs: ennél fogva a szakosztály a felállítandó felső-magyarországi gazdasági tanintézet székhelyeül Rimaszombat városát tekintve előnyös fekvését, mely mintegy határt képez az al- és felvidék közt, s melynek határán a gazdaságnak minden ága haszonnal mívelhető, s tekintve a város által e czélra hozott tetemes áldozatot, a nagygyűlésnek, s ezáltal a m. k. felelős kormánynak ajánlja; végre:

c) hogy a hazánkban annyira elterjedt szerb tövis (Xanteum Spinosum) országszerte kiirtására a nagygyűlés a m. kir. felelős kormányt kérje föl:

átalános helyesléssel fogadtatván, a tett indítványok értelmében kellőleg eljárni a középponti válaszmány bizatik meg; eljárásáról jelentése a következő XIII-ik nagygyűlésre bevértatván.

10) Batizfalvy Samu bemutatja az ásvány-földtani szakosztály üléseinek jegyzőkönyvét.

Tudomásúl vétetik.

11) A természettani szakosztály jegyzője olvassa Sólmosi Samu az osztályban tett azon indítványát, hogy szólítsa fela nagygyűlés Magyarországi természettani tanárait *egy magyar természettani műszótár* készítésére, illetőleg a természettani műszavak magyarosítására nézve. Jedlik Ányos nem tartja czélszerűnek s kivihetőnek ez indítványt. Zsindely tnr. egy küldöttség kinevezését óhajtja, mely a meglevő tudományos műszótárt (névtárt) átnéztvén, illetőleg átdolgoztván. ebbeli munkálatát a XIII-ik

nagygyűlésnek mutassa be. Kátai Gábor felszólíttatni kéri Magyarországi természettani tanárait, hogy igyekezzenek magyar természettani irodalmat teremteni előbb, mely magával hozná a műszavak magyarosítását. Montedegoi Albert F. a nagygyűléseken összejevő természettani tudósok közötti eszmecsere útján hiszi legjobban elérhetőnek a műszavak átültetését. Óváry Pál a m. tud. akadémiára kívánja ez ügyet bízati. Végre Kovács Endre indítványára határozatik:

miszerint a középponti állandó válaszmány szaktudósokat kérjen fel a tett indítvány értelmében.

12) Olvastatik Koeziánovich József gyöngyösi gyógyszerész ajánlata melyben „20, azaz: húsz darab cs. kir. aranyból álló jutalmat tűz ki annak, ki a kinalt oly alakban állítja elő, melyben keserű izét igen, de hatályosságát nem veszítve — a szükségelt adagban — kis gyermekeknek is a legczélszerűbben nyújtható lészen:

miután a jutalmat kitűző úr a 20 db. aranyat Rózsay József nagygyűlési pénztárnoknak a helyszínen átadta: közgyűlésünk köszönettel veszi tudomásúl a pályadíj kitűzését, a pályakérdés szokásos kihirdetése, s a pályadíj odaitélésével a középponti válaszmányt bizván meg.

13) Havas Sándor előterjeszti az archeologiai szakosztály több rendbeli indítványát, ugyanis:

a) A szakosztály kebeléből egy archeologiai bizottmány alakult; melynek czélja: a hazában elszórt ismeretlen régészeti tárgyakat alkalmas erők által fölkeresni, napfényre hozni, és szakférfiak által kitelhetőleg felhasználtatni. A bizottmány 100 firtos alapító s évi 1 firtos fizető tagokból áll. Az aláírás eddig *három* 100 — és 14 részint 5 — részint 1 firtos tagot eredményezett. A bizottmány elnöke Kubinyi Ágoston, titkára: Havas Sándor, pénztárnoka: Arányi Lajos.

A közgyűlés tudomásúl vévén ezen újonnan alakult archeologiai bizottmányt ezt nem mint különálló társulatot, hanem a magyar orvosok és természetvizsgálók nagygyűlése által is képviselt hazai régészet czéljainak előmozdítását lehető erővel előmozdítandó bizottmányt kívánja tekinteni.

b) Dr. Arányi Lajosnak közgyűlésileg a szakosztályhoz utasított azon kérdésére, hogy miképpen volnának a Vajda-Hunyad várát illetőleg részéről teljesített költségek megtérítendőek: a szakosztály véleménye oda megy ki, hogy a pozsonyi nagygyűlés 1865-ik évi sept. 2-án VI. B. b. alatt foglalt határozatához képest, a 2000 példánynak nyomtatási többletét a nagygyűlés pénztára fedezze és a munkának netán mérsékelt áron a hatóságok útján leendő értékesítésére, a központi válaszmány elnöke utasíttassék.

Elismeri a nagygyűlés dr. Arányi Lajosnak úgy tudományos mint hazafiúi érdemeit, melylyel Vajda Hunyad leírása által azt nemcsak megismertetni, de a vég-elenyészéstől is megmenteni akarja. Méltányolja azon követelését, miszerint a vár leírása, felmérése, sat. fejében tett költségei 5110 firt. erejéig kárpótoltassanak s azon határozatban állapotott meg, hogy a tett költségek indokolt kimutatása után, a nevezett pozsonyi nagygyűlés jegyzőkönyvi pontja értelmében dr. Arányi Lajos tartozik a nagygyűlés, illetőleg a középponti válaszmány rendelkezése alá 2000 példánynak.

dányt bocsátani a nevezett munkából, beszámíttatván ezen összegbe a pozsonyi évkönyvben megjelent, számszerint 750 példány is. A nagygyűlés, illetőleg a központi bizottmány gondoskodjék a többször említett műnek, talán leszállított ároni vagy pedig a középponti választmányának az egyes községek és testületekhez történendő felszólítása utján elárúsításáról. S mennyiben ezen elárúsított példányok, beszámítván a központi választmány utasítása folytán már kiszolgáltattott 550 frtot, nem fedeznék a fönt kitett 5110 frt. kiadási költséget: a hiány oly formán fedeztetik, hogy a nagygyűlés tagjainak beiratási díja mind az ideig, míg a fentt kitett összeg ki nem kerül, jövőre 5 o. é. frt. helyett 6 o. é. frtra határoztatik.

c) A szakosztály kéri a rimaszombati megyeháznál f. évi június 26-án talált s Arányi Lajos által röviden ismertetett, a bronz korból való régiségeknek a nemzeti muzeum számára való átadását eszközöltetni. Ebbeli indítványát Kubinyi elnök úr nyilatkozata szerint a megye t. alispánja megelőzte azáltal, hogy a talált régiségeket a magyar nemzeti muzeumnak már át is adta.

Mely elnöki előterjesztés a közgyűlést kellemesen érinté; és ennek kapcsában tudomásul vétetett Dapsy Vilmos azon felszólalása is, mely szerint előre bocsátva azt, hogy nem akar ama kérdés vitatásába bocsátkozni, valjon a város területén talált régészeti tárgyakról való rendelkezés a megye vagy a város hatóságát illesse-e, — azon óhaját fejezi ki, hogy a mennyiben duplikátumok léteznek, azok egy példánya a rimaszombati főiskola számára adassanak át. Ezen szíves ajánlat nagygyűlésünk s a jelen volt m. nemzeti muzeum igazgatója által is köszönettel fogadtatott.

d) Ugyanezen szakosztály jelenti, hogy ülésében dr. Wenczel Gusztáv szabad előadást tartott a magyar várak és városok építkezési módjáról, — s a közgyűlés által óhajta értekező urat felszólítani értekezésének elkészítésére s az évkönyv számára leendő átadására.

A közgyűlés annyival inkább helyesli, hogy dr. Wenczel Gusztáv úr szakavatott értekezése az évkönyvekbe fölvetessék, mivel a szakülés körébe vág azt elhatározni: mely értekezés méltó arra, hogy a nagygyűlés munkálataiban kinyomattassék.

e) Bodon Ábrahám s Kubinyi Rudolf urakat közgyűlésileg fölkérni véleményezi a szakosztály az iránt, hogy Gömörmegye területén elszórt régiségek kinyomozása, és kellő megősmertetése végett a megyei értelmiséget fölserkentvén, munkálkodásaik eredményét a központi bizottmány, illetőleg az archeologiai társulat elnökével közöljék.

A közgyűlés a szakosztály véleményét magáévá tévén, fölkéri nevezett urakat a tett indítvány értelmében eljárni.

f) A szakosztály figyelmeztetve lévén, miszerint gr. Gyulay Lajos birtokában egy aranyozott ezüst serleg van, mely a XVI-ik században a rimaszombati magyar süveges czéh tulajdona volt, fölkéri a közgyűlést, hogy ezen serlegnek lerajzoltatását s egy példánynak Rimaszombat városa számára való átadását eszközölje.

A szakosztály ezen indítványa elfogadtatik s a kivitel a középponti választmányra ruháztatik.

14) Kubinyi Ágoston felszólítására a kiállítás leírásával megbízott bizottmány elnöke Volny József előterjeszti, hogy részletes jelentés a tárlatról, a tárgyak sokfélesége s az idő rövidsége miatt nem készülhetvén el: az a központi választmányának kellő időben be fog terjesztetni.

Tudomásul vétetik.

15) Az ózdi s ajnácskői kirándulások a napi közlönyben le lévén írva, felolvasottakúl tekintetnek.

16) Elnök Kubinyi Ágoston a következő XIII-ik nagygyűlés tartási helyének meghatározását tűzvén ki tanácskozási tárggyúl, olvastatik Eger város képviselő testületének Tavasy Antal polgármester úr által aláírt meghívó levele, melyben a nagygyűlést jövő évre a nevezett érseki város falai közé szívesen meghívja.

A közgyűlés engedve a szíves meghívásnak, kimondja, hogy jövő 1868-iki nagygyűlésének székhelye Eger városa leendő; — a megtartás ideje a központi bizottmány által határoztatván meg.

17) Olvastatik Aradi Istvánnak levele, melyben tudatja a közgyűléssel, hogy Arad városa f. h. 7-én tartott közgyűlésének határozata folytán a magy. orvosok és természetvizsgálók 1869-iki nagygyűlésének megtartására Aradra szívesen meghívotnak.

E levél tartalmát a közgyűlés kellemes tudomásul vétvén, az e tárgybani intézkedést a jövő 1868-iki nagygyűlésnek engedi át.

18) Volny József indítványozza, hogy miután a nagygyűlések egyik kiváló czélja a gyűlés tartása helyének topographiai leírását elkészíttetni, ez pedig sok fáradságot és időt igényel, ennél fogva a nagygyűlések tartási helye előre két évre határozassék meg, hogy így a tájrajz leírására elegendő idő és tanulmány fordíthatassék.

A közgyűlés nem érezvén magát jogosítottnak a jövő nagygyűlés közönségének szabad választását legkevésbé is korlátozni, ezen indítvány oda módosították határozatilag, hogy a meghívó városok a meghívás után azonnal fölkérteessenek arra nézve, hogy a tájrajz leiratásáról — a központi választmánynyal egyetértőleg — eleve intézkedjenek, mellevél minden esetben a tájrajz leírásához az illető megye térképét; s ugyane czélból a már megjelent vidékek tájrajzi leírásai ezen városoknak a központi választmány által megküldessenek.

19) Ugyancsak Volny József indítványozza, hogy miután az idő rövidsége miatt Gömörmegye helyrajzi leírása is hiányos, mennyiben a megye faunája, az ásványföldtani és régészeti rész nem készülhetett el, a központi választmány intézkedjék, hogy ezen leírás az illető szakférfiak által elkészíttetvén, közzé tétessék.

Az indítvány helyeslő tudomásul vétetett s a központi választmány megbízott, miszerint intézkedjék, hogy a tájrajz hiányzó része külön füzetben — függelék alakjában — elkészíttetvén s megjelenvén, az a XIII-ik nagygyűlés tagjainak kiszolgáltassék.

20) A jövő XIII-ik nagygyűlés tisztviselőinek megválasztására kerülvén a sor:

Közfelkiáltással megválasztattak: Elnökül Bartakovics Béla ő nagy-méltósága; első alelnökül: Kubinyi Ferencz; másod alelnökül dr. Flór Ferencz; titkárokul pedig dr. Káta Gábor és dr. montedégoi Albert Ferencz urak. A választás eredménye távsürgöny útján határoztatott

tudomására juttatni az elnök ő nagyméltóságának s Eger városa közönségének.

21) A f. hó 12-én tartott megnyitó közgyűlés 15-ik pontjában foglalt határozatnál fogva

három évi időtartamra egyhangúlag megválasztottak: pénztárnokul s a nagygyűlés levéltárnokául dr. Rózsay József, pénztári ellenőrül pedig dr. Halász Géza urak.

22) Olvastatik a f. hó 12-iki megnyitó közgyűlés 15-ik pontja alatt kiküldött számvizsgáló küldöttség jelentése:

melyből, miután a betérjesztett számadások pontosan megvizsgáltattak s a bemutatott okmányokkal összehasonlítottattak, kittünt, hogy:

a) a XI-ik nagygyűlés összes bevétele 4679 ft. 48 kr.
kiadása 3249 „ 41 „
maradvány pedig 1430 „ 7 „
ennélfogva indítványozza a küldöttség, hogy Rózsay József és Halász Géza ezen számadásra nézve a közgyűlés által minden további felelőség alól fölmentetvén, nekik buzgó működésökért jegyzőkönyvi elismerés s köszönet szavazzassék.

A közgyűlés szívesen veszi tudomásul ezen jelentést s midőn nevezett pénztárnok s ellenőr urat ezen számadásra nézve a további felelőség alól fölmenti, egyuttal jegyzőkönyvi elismerését s köszönetét fejezi ki.

b) a számvizsgáló küldöttség indítványozza, hogy Rózsay József pénztárnoknak s Batizfalvy S. titkárnak utazási költség fejében egyenkén 50 ft szavasszassék meg; továbbá

c) hogy a nagygyűlés évkönyveinek szerkesztése körüli fáradságáért dr. Rózsay Józsefnek, Rómer Flórisnak s dr. Kanka Károlynak, mint szerkesztőknek egyenkint 100 frt, összesen 300 frt utalványozassék,

d) hogy az idei napi közlöny szerkesztője dr. Oláh Gyula 50 frt tiszteletdíjban részesíttessék; utiköltség fejében pedig szintén 50 forintot kapjon.

e) Hogy Rózsay Józsefnek azon különleges fáradozásáért, melyet a terhes pénztárnoki teendők mellett részint a társulat érdekében teljesített levelezések, főleg azonban a társulat levéltárának megállapítása, valamint a könyvtárnak rendben tartása körül tanusított: 100 ft. tiszteletdíj engedélyeztessék.

Mindezen indítványok helyeslő tudomásul vétetnek s dr. Rózsay úr utasíttatik a tett indítványok értelmében kiszolgáltatni az utiköltségeket s tiszteletdíjakat.

f) az évkönyvek árának megállapítására nézve a küldöttség véleményezi, hogy a pesti és marosvásárhelyi évkönyvek ára két frt.-ban; a pozsonyi évkönyvé azonban 5 frtban állapíttassék meg: s a tiszteletpéldányok kiszolgáltatásával a középponti választmány bizassék meg.

Helyeslő tudomásul vétetik.

g) a XII-ik nagygyűlés évkönyvének szerkesztésére nézve indítványoztatik, hogy az évkönyv Gömörmegye egykori helyleirója Bartholomaeidesz László és Vallaszky Pál, a magyarirodalom egykori ismertetője arcz-

képével diszítessék s a központi választmány közreműködése mellett a szerkesztésre a titkár és a pénztárnokon kívül egy szerkesztői bizottság kéressék föl.

Mely indítványok hasonlólag helyesléssel fogadtatnak.

23) Batizfalvy S. titkár a részére utazási költség fejében utalványozott 50 ftot megköszönnén, azon kegyeletnél fogva, melylyel mint a megye szülöttje a megye érdekei iránt viseltetik, ez összeget 100 forintra egészítvén ki, azt a létesítendő megyei kórház alapjára adományozza.

Ezen kegyeletes adomány általános helyesléssel fogadtatott.

24) Dr. Kátai Gábor mint a jövő XIII-ik nagygyűlés egyik választott titkára s Rózsay József újjalag megválasztott pénztárnok a közgyűlés bizalmát megköszönik

mi is tudomásul vétetik.

25) Dr. Gerlóczy Gyula tanár olvassa Hunfalvy János értekezését a *népnevelésről*, melyben különösen Gömörmegye érdekében szólal föl, értekezését igen alapos statistikai kimutatásokkal kíséri; s végül a hazai nevelés ügyét b. Eötvös közoktatásügyi miniszter magas pártfogásába ajánlva értekezését befejezi.

Ezen szakavatott előadás általános helyesléssel találkozott.

26) Kubinyi Ágoston előterjeszti, miszerint a magyar orvosok és természetvizsgálók középponti választmányának időszerinti kiegészítése szükségeltetvén, e tekintetben a következő új tagokat ajánlja a közgyűlés figyelmébe, u. m.

a természettani osztályba Lévay Sándor püspök ő mélt. s Rónay Jácint urat, a gazdaságiba Gerlóczy Károly s Gerlóczy Gyula, az orvosi osztályba Kátai Gábor, az archaeologiaiba: ifju Kubinyi Ferencz urakat: mi is helyeslő tudomásul vétetik.

27) Rapos József indítványozza, miszerint a XII-ik nagygyűlés — tekintélyes bofolyásánál fogva — a m. közoktatásügyi miniszterhez küldöttséget nevezzen ki, és a küldöttség által a köznevelésügyi reformnak legtermészetesebb s egyedül biztos kiindulási pontját képező kisdiedóvástügy köréből a párizsi nemzetközi kiállításra sok ország részéről beküldött mutatóvanyoknak, és az oda- és vissza-utazásba eső intézeteknek áttanulmányozása végett, egy szakember kiküldetését, sőt ha lehetne, összefüggés tekintetéből a tanügy érdekében is egy szakember kiküldetését kérje és az idő rövidsége miatt szorgalmazza.

A tett indítvány elfogadtatik s annak végrehajtása a központi választmányra bízott.

28) Kubinyi alelnök úr köszönetet mond a nemes város és Gömörmegye közönségének, hogy a XII-ik nagygyűlés számos tagjait legőszintébb örömmel fogadva, teljes meglegedéssel s lekötelező szívesseggel látták el. Bezáró szavaiban, a nagygyűlés összes tagjainak a legközelebbi viszontlátásig állandó jó egészséget kíván.

Ezen bezáró szavak lelkes éljenzéssel fogadtattak.

29) Végül Knöpfler Vilmos a XII-ik nagygyűlés tisztviselőinek fáradhatlan munkálkodásukért köszönetet szavaz s a vizionlátás édesreményével zárva be beszédét

a közgyűlés helyeslő éljenzés közt eloszlik.

Kelt Rimaszombatban, augusztus 17-kén 1867.

Dr. Batizfalvy Sámuel,
a XII-ik nagygyűlés egyik titkára.

Kubinyi Ágoston,
elnök.

MELLÉKLETEK

a magyar orvosok és természetvizsgálók 1867-iki augusztus 17-én Rimaszombatban tartott XII-ik nagygyűlésének zárközlési jegyzőkönyvéhez.

a) A magy. orvosok és természetvizsgálók XII-ik nagygyűlése államorvostani szakosztályának ajánlata egy a n. m. magy. kir. belügyminiszterhez a hazai közegészségügy rendezését kérelmező küldöttség kiküldése, — a hazai fürdők és gyógyvizek, — a hasonszenvések öndispensatiójának tilalma. — és az orvosi kar működésének újra megkezdése tárgyában.

Tisztelt közgyűlés!

A m. orvosok és természetvizsgálók államorvostani szakosztálya Knöpfler Vilmos tudor úr előterjesztése folytán indítványozza:

Szólíttassék fel a m. orvosok és természetvizsgálók jelen nagygyűlése arra, hogy kebeléből pesti és vidéki tagokból egy legalább 15 tagú küldöttséget jelölne ki, mely ezen nagygyűlés bevégezése után a belügyminiszter úr ö nagyméltóságához azon sürgős kéréssel járuljon, hogy a közegészségügy hazánkban mielőbb rendeztessék.

Az állandó központi bizottmány véleménye alapján az államorvosi szakosztály hazai gyógyvizeink érdekében indítványozza, miszerint gyógyvizeink helyein a közegészségi rendszabályok orvosi politia által foganatosíttassanak, és hogy az egyetemnél fürdészeti rendkívüli tanár alkalmaztassék; — továbbá

az állandó központi bizottság véleménye alapján indítványozza a szakosztály, hogy a gyógyszerek öndispensatiójának tilalma a hasonszenvésekre is tetteleg alkalmaztassék. — Végre

a közegészségügy érdekében óhajtandó levén, hogy az orvosok működését ismét megkezdje, a magyar orvosok és természetvizsgálók nagygyűlése szíveskedjék fölkérni a n. m. k. miniszteriumot e tekintetben való intézkedésre.

Az államorvostani szakosztály a nevezett indítványokat egyhangúlag elfogadván, azokat határozathozatal végett a t. nagygyűlés szíveségébe ajánlja.

Kelt Rimaszombatban, a m. orvosok és természetvizsgálók államorvosi szakosztálya 1867-iki augusztus hó 13-kán, 14-kén és 16-ikán tartott üléseiből.

Dr. Raisz Gedeon,
szakosztályi jegyző.
Dr. Plichta Samu,
szakosztályi jegyző.

Dr. Knöpfler Vilmos,
szakülési elnök.

b) A m. orvosok és természetvizsgálók XII-ik nagygyűlése államorvostani szakosztályának ajánlata s Kun Tamás tudornak a hazai közegészség tárgyában irt munkája — és a bars megyei orvos-gyógyszerészegyletnek ugyanezen tárgyban beküldött irata tárgyában.

Tisztelt közgyűlés!

A magyar orvosok és természetvizsgálók államorvosi szakosztálya a Kun Tamás tudor által a hazai orvosi és közegészségügy rendezéséről irtott és bemutatott műve tárgyában alább következő jelentése szerint azt indítványozza, hogy ezen munkálatot a t. nagygyűlés az állandó központi választmányhoz további fölhasználás végett áttenni szíveskedjék. —

A bars megyei orvos-gyógyszerész egylet által beküldött terjedelmesebb iratot ajánlja az államorvosi szakosztály szintén az állandó központi választmányhoz felhasználás végett áttétetni.

Kelt Rimaszombatban a m. orvosok és természetvizsgálók államorvosi szakosztálya 1867-ik aug. hó 16-án tartott üléséből.

Dr. Raisz Gedeon,
szakosztályi jegyző.
Dr. Plichta Soma,
szakosztályi jegyző.

Dr. Flór Ferencz,
elnök.

c) Bizottsági jelentés Kun Tamás tudor egészségügyi munkálata tárgyában.

Tisztelt államorvostani szakosztály!

Tisztelettel alólírtak megbizatván Kun Tamás tudor úrnak: „Törvényjavaslat Magyarország közegészségi és orvosi ügyének rendezésére“ munkája tárgyában véleményes jelentést tenni, ezt a következőkben van szerencsénk előterjeszteni:

A bemutatott és részben fölolvastott munkálat dícséretes szorgalommal és elismerést érdemlő buzgósággal szerkesztett adatokat tartalmaz az országos közegészségügy szervezésére s habár részint a magyar orvosok és természetvizsgálók nagygyűlései által a hongyülésnek már benyújtott javaslatával nem mindenben megegyező, sőt az alólírt küldöttségnek véleményével némelyekben ellenkezik; az államorvostani szakosztálynak azon eljárás ajánltatik:

miszerint Kun Tamás tudor munkálatát mint figyelmet érdemlőt a nagygyűlés után a központi bizottmányhoz az abban foglalt becses anyagnak czélszerű feldolgozása és használata czéljából áttenni méltóztassék; különben a szerzőnek ama joga, hogy munkájával bármikor tetszése szerint rendelkezessék, fentartatik, annyival inkább, minthogy az alólírt bizottságnak azon óhajtása, hogy a munkálat a nagygyűlés költségeire kinyomattassék alig kivihető.

Rimaszombat, augusztus 14-én 1867 az államorvostani szakosztálynak

Dr. Grósz Lajos,
mint bizottsági jegyző.

kész szolgálai
Dr. Pataki Dániel,
elnök.
Dr. Knöpfler Vilmos.
Dr. Patzek Móríz.
Dr. Szabó Dávid.
Dr. Kiss Antal.
Dr. Halász Géza.
Dr. Poor Imre.

d) A m. orvosok és természetvizsgálók IX. és X-ik nagygyűléséből kiküldött bizottmány által készített, a közegészségi és orvosi ügy rendezésére hazánkban czélzó javaslatra vonatkozó véleménye a bars megyei gyógyászati egyesületnek 1867-ik év július hó 22-én Vihnyén tartott közgyűlésének végzése szerint.

A közegészségi és orvosi ügynek hazánkban a törvényalkotó testület által legközelebb mulhatlanul fogantatba veendő rendezésénél kétségen kívül minden hazai orvosnak kettős tekintetben érdekelve kell lennie.

Midőn ily fontos ügynek országgyűlésileg eszközöndő elintézése közel kilátásba van helyezve, al kotmányos országban az emberi nem üdvére és az orvosi testület jövőbeli állására nézve, illetén döntő intézkedések iránt táplált szerény véleményét kinyilatkoztatni orvosnak meg lehet engedve; orvosi egyesületek pedig, — melyeknek kebelében eszmék érlelődnek, vélemények tömörülnek, — szoros köteleességeknek tekinthetők ez ügyre vonatkozó *collectiv szavazataikat* azon *bizottság* elé terjeszteni, mely a t. törvényalkotók részére tájékoztató szolgáló javaslat vázlatát szerkesztetni hivatásának ismerte. Ily értelemben történt, hogy egyesületünk 1867-ik év július hó 22-kén Vihnyén tartott közgyűlése alkalmával a fentidézett javaslatot pontonként megvitattván, ilyképen megállapított nézeteit, mint Bars megye összes orvosainak e tárgyra vonatkozó véleményét egyrészt hazánk orvosai és természetvizsgálóinak Rima-Szombatban tartandó nagygyűlése elé bizalomteljes tisztelettel terjeszteni, másrészt hazai szaklapjaink útján az orvosi közvélemény ítélőszéke elé bocsátani elhatározta.

Felette kívánatos lenne, miszerint kérdésben forgó e fontos tárgyra nézve hazánkban egy orvos sem mulasztaná el éretten megfontolt véleményét az iránytadó bizottságnál benyújtani. Hogy pedig az ily módon szükségessé vált szavazatszedő testületnek feladatán — a szótöbbség megértését illetőleg — könnyítve legyen; hitünk szerint nem lenne czélszerűtlen eljárás, ha hazánkban minden egyes megye vagy kormányzék orvosai külön összegyülekezvén, e tárgyat tüzetesen megvitattván, szavazattöbbség útján keletkezett véleményüket, — mint az illető vidék orvosai többségének véleményét — juttatnák a központi araeopag elé. A kisebbségben maradottak számára nyitva állnának a szaklapok eltérő véleményök kifejezésére. Ekként lehetne csak kipuhatható az e tárgyra vonatkozó illetékes közvélemény.

Négy éve már, hogy e tárgy vitatása szőnyegen forog; ha felkérve nem is, de hivatva mindenesetre érezhette volna magát e tekintetben Aesculáp mindegyik fia hazánkban. Közömbösségnek avagy bátortalan szerénységnak legyen bár következése, de elég sajnos, miszerint igen csekély azon orvosok száma, kiknek ez ügyre vonatkozó véleményükről ez ideig értesülni lehetett. Tiszteljük mindnyájan a hivatott közvéleményt, melynek ítélő s élesztő sugarait minden megfogalmazott eszmére eleve árasztani kivétel nélkül üdvösnek véljük; s ime ily fontos, reánk és a szenvedő emberiségre nézve életbe vágó, a közegészségügynek törvényes végszervezésére czélzó előrajzra nézve az orvosok közvéleményét mindekkéig érteni nem lehetett. Az orvosok és természetvizsgálók által elrendelt és a kiküldött bizottság által készített előttünk fekvő javaslatot az ide tartozó összes közvélemény kifolyásának tartanunk nem lehet; nem, mert hazánk orvosainak alig $\frac{1}{20}$ -ad része lehet szerencsés e rendű gyűlésekben résztvenni halmozott foglalatosságai, de nagyobbára — fájdalom! mostoha anyagi állapot miatt; az irodalom útján a vitakozásban részt venni pedig sokakat szerénység, másokat bátortalanlás, egyeseket talán a szőnyegen forgó tárgy iránt megkiváncsolt figyelem mellőzése tartóztat. — Nem marad tehát egyéb hátra, minthogy az *ügyvezető bizottság* részéről a szaklapok útján hazánk valamennyi orvosai kötelezőleg felszólíttatnának, miszerint e tárgyra vonatkozó véleményüket személyenként, avagy előre bocsátott vidékenkénti tanácskozmányok következtében csoportozatonként, a lapok által közlendő előbb hozzája beszoigáltatni el ne mulasztás, és pedig egy részt, hogy az orvosok meggyőződéséből eredő közvélemény érvényes tudomásra jusson; másrészt, hogy e tárgy részleteivel s igényeivel nem csak orvosoknak, hanem és pedig kiválólólag hazánk összes értelmiségének idejekorán megismerkedhetni alkalom nyújtassék annál inkább, minthogy a művelet, melyet a javaslat előkészíteni hivatva van, elvégre is inkább tartozik a törvényalkotók, mint orvosok foruma elé. A szakembereknek e szerint kötelessége lenne: a szándékolt szervezés módozatainak alapos és nyilvános tárgyalásába bocsátkozva ez ügy kívánalmaival s az orvosok véleményével a törvényalkotó testület elemeit, az értelmiséget, mely nem kevésbé lehet érdekelve a közegészségügynek törvény által miképeni elintézésénél, jó eleve beavatni, nehogy a képviselők a ház asztalára letett s addig nem, vagy csak részben ismert javaslat — mintegy oda vetett röppentyű által — készületlenül meglepetve az ily fontos ügyben igen kívánatos kimerítő tájékoztatót, melyet egyedül az illetékes közvélemény ismerete nyújthat, megfosztva legyenek.

Az említett javaslatra vonatkozó nézeteink szabatosításánál különösen két kiindulási pontot tartotunk szem előtt. Ezek egyike azon önzetlen óhaját, miszerint a közegészségügy hazánkban az emberi ség valódi üdvének értelmében legyen törvényileg szervezve; másika pedig azon változatlan alkotmányos

érzületünkben gyökerező követelés: miszerint az egészségügyi személyzetnek országos rendezése visszanyert alkotmányunk szervezeti szabványaiival és törvényes kívánalmaival szorosan összhangzó megoldást nyerjen.

Nem szeretnők — igaz, ha valószínű azon rémkép, mely sokakat közülünk orvosok közül az alkotmányos meggyőződés rovására megfélemlíteni képes, hogy t. i. az orvosok működésének méltánylása a környékbeli értelmiség belátásos ítélete alól elvonatván, a hivatalos orvosi állomások betöltése kizárólólag az ingatag nézetű tömeg szeszélyétől tétetnek függővé és az orvos a pártok kedvező vagy kedvezőtlen hullámzásától reménylhetné vagy félthetné hivatalos állását; azaz: ha a valódi érdem a pártalakulás esélyeinek lenne alárendelve és az elismerés a hatósági orvosok választásánál megszűnnék tényező lenni. Ellenben még inkább sajnálnók, ha, rendezzen a törvény böcs belátás szerint az orvosi közállomások betöltésére nézve akár kinevezést, akár választást, az orvosok képzettség és hivatási működéseik megítélésénél az abban érdekelt közönség véleményezése mellőztetvén, a bírálat s jelölés egyesekre és a közállomások ismét egyesekre avagy oly területre bizatnék, mely távol azon vidéktől, melyen nem egy orvos ernyedetlen öntagadással, dicséretes eredménnyel és szorgalommal a közönség elismerése közt lehet évek óta ezek egészségének védelmében becsületesen fáradozik, a kinevezéseknél a tolaakodó védekegetnek az előtte ismeretlen valódi érdemet ejthetné áldozatul és az illető vidéknek oly orvost erőszakolhatna fel, kit a bizalomhiány, melylyel hivatalos utjain léptenként találkozni alkalma lenne, nem szívesen látott bucaura-tává törpítene.

Ez imént bevallott vezéreszmék szerint mi csoda, ha zokon esett, midőn észre kelle vennünk, miszerint a fennálló javaslatot nem egy helyt a rideg centralisatió szelleme lengi át, mely alkalmas körülmények hozzájárulta mellett a félelmes nepotismus csiráját hordhatná méhében. Jóllehet emléksznünk, hogy e javaslat szerkesztése azon gyászos emlékeztető kormányrendszer idejébe esik, melynek átkos nyomása sokat tehetett az egyéni meggyőződés elnémitására: rendületlen hitünk mindazonáltal oda irányul, miszerint hazánkban működő bármily testületek törvényes szervezésénél az alkotmányos szabályokat szem elől tévesztetni nem lenne szabad, annál kevésbé pedig, miután a javasolt szervezés szentesítését csak is alkotmányos országgyűlésünktől vártuk és várhattuk.

Legyen szabad e javaslat egyes részleteire nézve szerény nézeteinket következőkben kifejezni:

Az országos egészségügyi tanács szervezetéről és országos állásáról szóló 1. 2. 3. és 4. §. értelmében tökéletesen megnyugszunk.

Megtudunk nyugodni az egészségügyi tanácsosok eredeti (azaz első alkalmi) és későbbi (azaz pótló) kineveztetéseket tárgyaló 5. §. szabályaiban, és habár véleményünk szerint a hiányzó tagokra nézve magának a tanácsnak kebeléből eredő kijelölés útján a testület nem kevésbé hasonlítana olyatén conclavehoz, melybe eltérő nézetű, bármily kitűnő egyéniség, mely a csendes háztartásban (üdvös) zavart okozhatna, — soha be nem férhetne. E kitűzött eljárással pártatlan meggyőződésünk nem egészen egyez, készek vagyunk mindazonáltal a többség óhajának és a törvény határozatának alárendelni igénytelen véleményünket, mely az illetékes közvéleménynek és közbizalomnak a közegészségügynek hazánkban korlátlan hatalommal felruházott vezetőinek kijelölésében némi kis befolyást kívánt volna biztosítani akkép, hogy az illető minisztérium által történő kinevezéseket megelőzőleg hazánk összes orvosai felszólíttatnának; a tanácsosi állomások mindegyikére meggyőződésük szerint, egy-egy egyént kijelölő szavazataikat személyenként, vagy mint feljebb említve volt csoportozatonként a tanári karhoz beszoigáltatni, mely a beérkezett és közhírré teendő szavazatok szerint eredetileg mindegyik állomásra, jövőben csupán a megürültre legtöbb szavazatot nyert három egyént, mint országos jelöltet terjesztene az illető minisztérium elé, mely utóbbi ekként a pártatlan közbizalom jelöltjeinek neveit látván maga előtt, bizonyára nyugodtabb elhatározással foghatna a kinevezésekhez, mintha a tervezet szerint, csupán egyesek véleményét értvén, attól kellene tartania, miszerint lehetőleg rokon kegyeletnek, avagy méltatlan ellenszenvennek sajnos művét segíthetné elő a kinevezések által.

Az országos egészségügyi tanácsnak hatáskörét illetőleg a javaslat 6. 7. és 8-ik §-ában vázolt szervezetével tökéletesen egyetértünk, csupán az általa eszközölve kívánt kinevezésekre nézve alantabb néhány észrevételt bátorokodunk kockáztatni.

A hatósági orvosokról szóló szöveg azon óhajával, miszerint „a megyei főorvosok minél kevésbé foglalkozzanak a magán orvosi gyakorlattal” nem tudunk egyetérteni. — Minden tudomány egyedül szakadatlan gyakorlat útján vihető kielégítő tökélyre, csak igen győnge orvos lenne az, kit hivatalos állása a gyógygyakorlat észleleteitől tiltana el és felette rozékbe kerülne a közegészségügy oly orvosoknál, kik a betegségeket nagyobb részt könyvekből, avagy halvány visszaemlékezésből ismernék, különösen oly időkben, midőn járványok és ragályok sikeres leküzdésére kellene czélravezető utasításokat adni az alárendelt összes megyei orvosi személyzetnek; a vak vezetné ily módon az épszeműeket. Azon szerint kevésbé megbízható véleményadásokat nyújthatna oly törvényszéki orvos, kinek — a magán gyakorlattól elidegenítve levén — a sérülések lefolytat és következeit észlelni semmi vagy kevés alkalma lenne. Melleleg meg

kell még említenünk, miszerint vidéken, hol az orvosok száma aránylag épen nem túlságos, a közönség jogos érdeke követelheti, miszerint azon orvosoknak — kiknek az állam lételt nyújt, melynek fentartásához adó útján filléreivel ő járul, — szolgálatait betegek ágyánál közvetlenül is vehesse igénybe. Mondja ki tehát a törvény, miszerint a hatósági orvosok a magán orvosi gyakorlatra nem lehetnek oly szorosan kötelezve, mint magán orvosok, miután idejüknek nagy részét első sorban álló hivatalos teendői veszik igénybe; egyébiránt miután a hivatalbeli követelményeknek becsületesen megfeleltek volna, rendelkezésekre maradt idejüket minél inkább és minél szorgalmasabban fordítsák a magán orvosi gyakorlatra, azaz tudományos ismereteik és tapasztalataik gyarapítására.

Midőn a főorvosokról szóló szöveg folytatásában javaslatba hozatik, miszerint „a hol csak lehet, úgy a közegészségügyre, mint a törvényszéki működésre nézve külön egyéneket kell alkalmazni,“ úgy véljük, ezt akként kell értenünk, hogy e tekintetben csupán nagy városokra czélt a javaslat, hol érintett mindegyik szakmában halmozottak a feladatok és e kettős működésnek területe 1—2 □ mértföld levén, a működés haladéktalan végrehajtására és az államnak okozandó költségekre nézve nem teszen különbséget akár az egyik, akár a másik útczából küldessék ki a közegészségügyi vagy törvényszéki orvos a működés színhelyére. A vidéken azonban — azaz a megyék területén, — hol a főorvosok rendszeren a megye két egymástól távol eső pontjain vannak elhelyezve, illetén elválasztása az eddig mindkettőre egyaránt bízott működési feladatoknak a teendők végrehajtásában, a tetemes távolságok miatt, sokszor igen nagy és az ügyre nézve lehetőleg visszavonhatatlanul káros késleltetést és e mellett nevezetes útiköltség szaporítást okozna; az utazás közben mindkettő részéről szenvedett sajnós idő veszteséget nem is számítva, minthogy ily beosztás mellett a kizárólagos törvényszéki orvosnak nem egy esetben sok mértföldet kellene utazni, hogy épen azon községben, vagy közel ahoz, melyben a közegészségügyi orvos lakik, egy hullát boncsoljon, mérgezési esetről vagy súlyos sérülésekről a törvényhatóságnak felvilágosítást adjon, midőn talán ugyanakkor a közigazgatási orvos úton lenne a törvényszéki orvos által lakott község felé, hogy felmerült vészes járvány vagy ragály ügyében intézkedjék.

Még azon esetre is, ha a megyei főorvosoknak mostani létszáma az egészségügyi és törvényszéki kívánalmakhoz mérten szaporíthatni szándékolhatnák, a körülmények ismeretén alapuló véleményünk oda irányulna, miszerint mindegyik felügyelete alá tartozó területben mindkét rendű hivatalos teendőkkel legyen megbízva. Megengedjük, sőt tapasztalatilag belátjuk, miszerint a szóban forgó szakmák mindegyike, — hogy a tudományos haladás színvonalához képest kielégítőleg kezeltessék, — bokros tanulmányt és nem kevésbé gyakorlott tapintatot igényel; mindazonáltal nem habozunk kinyilatkoztatni, miszerint a tudományok iránt megkívántató kegyelet s ernyedetlen jó akarat és szorgalom mellett, egy és ugyanazon egyén, — ha túlságosan nagy terület nem bízatik felügyelete alá — vidéken, hol mindegyik szakma még nevezetesen kevesebb teendőket róv az illetőre — mint nagy városokban tapasztalható, kielégítőleg megfelelni képes lehet.

A javaslat 10 ik §-ában az államvizsgáról történik említés. Nem kételkedvén, miszerint ezen külföldön több helyt már is bevett tanrendszeri szabály közel jövőben hazánkban is törvényileg honosíttatni fog; utóbbi esetben véleményünk a javaslat tervezetétől csupán annyiban térne el, a mennyiben mi minden orvost és állatorvost, különbség nélkül, akár kíván az közhivatalra pályázni, akár nem, tanulmányainak befejezése után az államvizsgának, mint legtagabb nyilvánosságú vizsgának — alávetni kívánnók. Az államvizsgának tárgyát pedig nemcsak a közegészségügy, törvényszéki- és rendőri-orvostanok képeznek, hanem az orvosi tudományok közé tartozó valamennyi tantárgyak.

Az államvizsgáknál megkívántató: — hogy jelen legyen az összes tanári kar, az országos egészségügyi tanács, magán orvosok közül pedig 4—6 tagja az orvosi karnak.

Az államvizsgáknak illetén berendezése mellett, némileg el lenne háritva a javaslatról azon gyanúsítás, mely mostani szerkezete szerint eléggé alapos, mintha az államvizsgák behozatala által az egyetemi orvos-tanári karnak bizalmatlansági szavazatot czélozna nyújtani. Legyen bár így — és a küllött bizalmatlanság nem egészen alaptalan, — a tervezett egyoldalú államvizsgák által az óhajtott cél távol sem lenne elérve, minthogy az alapul rejlő hiányosság általuk nem lenne kielégítőleg pótolva. Az országos egészségügyi tanácsosok — a javaslat szerint — csupán vizsgálni, nem pedig egyszersmind tanítani is hivatvák, nem értjük mi lényeges lenne nyerve az orvosnövendékek kiképzetésére nézve, ha azokat tanpályájok befejezése után az államvizsgáknál a hiányos tanrendszer, avagy képtelen tanárok áldozataiként ejtenék. — Keressünk tehát alapos orvoslást, de mindenekelőtt nevezük a gyermeket valódi nevével. Ha a fennálló tanrendszerrel találunk okot elégtelenségnek lenni, legczélsebb lesz a tanrendszernek hazai egyetemünknek a céljának megfelelő átalakítását indítványozni és szorgalmazni, miszerint az a bel- és külföld legelősebb ítézetét minden tekintetben kiállani képes legyen. — Ha a tanárok közül egyike vagy másiknak elégtelen képessége vagy szorgalma ellen lenne panasz, elkerülhetlenné válnék: miszerint ilyenek elmozdítását és alkalmas általi helyettesítését illetékes helyen kérelmezzük. Ily módon ildomos, nyílt úton el lesz távolítva az indok a netaláni bizalmatlanságra, és a midőn a fiatal orvosok kivétel nélkül jeles képzettséggel lépnek a gya-

korlati térre, javaslatunk egyúttal meg lenne mentve azon egyoldalú törekvés vádjától, miszerint a közhivatalra vágyódó orvosoknak az államvizsgák alkalmakori piperézése közt, a magán orvosok kellő kiképzetéséről egészen megfeledkeztünk volna. — Már pedig be kell vallanunk, miszerint a magán gyakorló orvosok az emberiségnek mindezeideig sokkal nagyobb hasznára lehetnek, mint a közegészségügyi orvosok népünknek mindeddig elmaradt értelmi felfogásánál fogva. Tekintsünk a múlt évi járvány történetére és emlékezzünk vissza, mennyire zsibbasztva voltak úgy a nagy városokban, mint a vidéken a közegészségügyi orvosok által elrendelt elővigyázati intézkedések a közönség hiányos felvilágosultságánál fogva.

Azon esetre, ha törvény által és pedig kivétel nélkül minden orvosjelöltre nézve az államvizsgák szentesítést nyernének, nem lehetünk más véleményben, minthogy azok csupán a jövőre szigorlatok alá kerülendőkre nézve helyzetnének érvénybe, nem pedig azokra nézve is, kik a jelenlegi okleveles magán orvosok közül közhivatalra kívánnának pályázni, avagy kik tényleg közhivatalt viselnek, minthogy az újon alkotott törvénynek visszaható erőt nem képzelünk tulajdoníthatni; másrészt okleveles kollégák próbatéti faggatására az országos egészségügyi tanácsnak elsőlegesen tagjai, kik az eddigi hazai szokás szerint magok sem tettek államvizsgát —, józan következetesség szerint — illetések nem is lennének.

Mielőtt a javaslat 11-ik §-ának szövegét követve az orvosoknak közállomásokra miként történő előléptetésükhöz hozzá szólnánk, mindenekelőtt azon rég táplált és nem egyéb mint méltányos várakozásnak kívánnánk az országgyűlés színe előtt kifejezést kölcsönözni, miszerint a törvény a megyei orvosokat a szerződvényesek sorából kiemelve, a megyei tisztviselők sorába iktatni el ne mulasztaná. Ezen elismerést ők úgy hivatásuk magasztosságánál, mint fontos szolgálataiknál fogva eléggé megérdemlik. — Midőn pedig a törvény a hatósági orvosokat a tisztviselők testülete közé fogadta, nem látunk okot és nem is tartanók ildomosnak, miszerint az orvosokra nézve a többi tisztviselőkre külön mért szabályoktól eltérő kinevezési avagy választási rendszert követelnénk, sőt inkább kívánjuk, miszerint ugyan oly móddal történjék az orvosoknak a hatósági fő, úgymint alorvosi állomásokra vezető előléptetése, valamint a többi megyei és városi tisztviselőkre nézve a törvényalkotás legközelebb jövőre életbe léptetni jónak találand. Határozzon a törvény a tisztviselőkre nézve kinevezést vagy választást, mi orvosok tisztársaink ezentűli sorsát híven osztani kívánjuk és különösen megleszünk elégedve, ha az orvosoknak hatósági állomásokbani alkalmazásánál a közönségnek befolyása kellően méltányolva maradand és sorsunk feletti intézkedés nem ragadtatik ki kezéből. Ha a tisztviselők közt a törvény oly osztályt is alapítand, melynek tagjai élethossziglan helyzetnek állomásaikba — úgy hisszük — nem nyilvánítunk méltatlan várakozást, ha a hatósági orvosokat is ezen osztályba kívánjuk felvéteni, úgy érve, hogy általuk elkövetett vétségek esetére ők is ítélet alapján ugyanazon tényezők által, kiktől hivatalaikat, állásukat nyerték, azoktól elmozdíthatók legyenek.

A legjobb akarattal diszló tisztviselő, ha a kor, baleset, vagy betegség tehetségi erejét megtörte, csak igen csekély hasznára lehet az államnak, mely utóbbinak pedig érdekében áll ép testi és lelki erővel bíró egyénekkal betöltve tartani a hivatalos állomásokat, minthogy e szerint az elaggott vagy egészségökben megtört tisztviselőket — nehogy az ügy kezelés szenvedjen — a nélkül, hogy törvényes ítéletre indok lenne szolgáltatva — elmozdítani s alkalmasokkal helyettesíteni államszükséggé válik. Ily rokkantakra nézve az orvosok közül is a törvény — meg vagyunk győződve — szolgálati idejükkal arányban álló nyugdíjazásról gondoskodni elnem mulasztandja.

A 13-ik §. szerint megyénként alakítandó közegészségügyi bizottmányokba bevétetni kívánnók a megyében megtelepedett valamennyi orvosokat, gyógyszerészeket és állatorvosokat. — Alaposabb nyilvánosságban állandának a megyei közegészségügyi viszonyok, ha minden egyes megyebeli orvosnak alkalom nyújtatik e rendű tapasztalatival gazdagítani az egészségügyi bizottmány ismereteit, mi által a megkívántató intézkedések módozatai iránt egyúttal könnyebb leendő a gyakorlati irányt fellelni. Ezenkívül az orvosok közt annyira szükséges eszmecserére s a sok helyt nagyobb részt hiányzó, csekély, hanyatló kartársi kegyelet növelésére, gyakoriabb találkozás útján alkalom lenne szolgáltatva. Végre hol illetékes kínálkozik, fogadjuk el a legszelesebb alapot a csálhatatlanságra, biztosabb lépést teszünk, mintha szakértő illetékes tényezőket a közreműködéstől kirekeszteni törekednénk. A majorizáltatástól pedig egészségügyi ügyekben, hol az ismeretek döntenek — úgy véljük — nincs mit tartanunk.

Az ide tartozó 12. 14. 15. §. ellen egyáltalában és a 16-ik §-oknak tartalma ellen véleményünk az előléptetésre vonatkozó értelméhez alkalmazott módosítása mellett, nem lehet kifogásunk.

A 19-ik §. szerint indítványba hozott községi orvosok intézményét, úgy megválasztásukat, mint díjaztatásukat illetőleg őszinte dicsérettel üdvözljük. Csupán a magán községi orvosok tervezetét — a Bach-rendszer idejéből eredő számos tapasztalatokra hivatkozván —, azon szerény véleménynyel bátorokunk kísérni, miszerint ily állomások rendszeresítésénél kívánatos lesz a községek lakóinak értebb értelmi fejlettségi fokát elvárni, sőt egyáltalában egyedül egy vagy más község a miniszteriumhoz intézett egyenes folyamódványa következtében illetén állomást alkotni. Egészséges embernek egyáltalában nehezére esik orvos fizetéséhez járulni; e rendű visszatetszésnek pedig a belátás és felfogásban elmaradott népünk az orvosra nézve felette sértő kifejezéseket szokott kölcsönözni.

A községi orvosok intézményére vonatkozó 18. 19-ik §. tetjes helyeslésünket birják.

A magán orvosok állását tárgyaló 20 §. minden, nemcsak a külföld, de a birodalom egyetemein is oklevelezett orvosokat ki akarja zárni a gyakorlatból, vagy legalább egy újabb vizsgának alávetni. Igénytelen nézetünk szerint ez nem a legjobb út a pesti egyetem felvilágosztatására, mert, eltekintve attól, hogy lehetnek különféle viszonyok, melyek a tanulni vágyó ifjúságot a bécsi, prágai vagy más egyetemre viszik, magát az elvet sem találhatjuk helyesnek. A védrendszer és erőszak soha sem fog tudományos intézeteket virágzóvá tenni, sőt ellenkezőleg a haladásnak csak gátot vet. Rendezzük be inkább az egyetemet a tudományosság mostani állásának megfelelőleg, s meglehetünk győződve, hogy az akkor a tanuló ifjúságnak — minden erőszak nélkül is — központjává váland; mert mindenki örömeit szerzeni meg otthon a tudományt, mintsem hogy a távolban keresse azt. Ha pedig már a bosszúállás sikamlós terére lépünk, s a bécsi és prágai orvosi karok szüette régi szabadalmi ellen akarunk tiltakozni, tegyük azt más úton; követeljük, hogy egyetemünk oklevele ott is legyen érvényes, s a jog és korszellem követeléseinek nem hisszük, hogy ellentálljanak.

El nem mulaszthatjuk őszinte örömünknek hálás nyilvánítását kifejezni a felállítandó orvosi kar eszméjeért. Valódi szükség az az orvosi személyzetre nézve, mert csakis ily országos tekintélyű kar hozhat zülalt állapotainkba rendet, veheti sikeresen a zsurlódásoknak elejét, s öregbítheti az orvosok tekintélyét. Ezen szempontból indulva ki kevésnek találjuk az arányt, mely szerint a testület csakis $\frac{1}{20}$ -ad részét képezné az orvosi rendnek. A főváros orvosai, kiknek érdekeit hathatósán védi a budapesti orvos-egylet, könnyen bele nyugodhatnak abba, hogy csak minden huszadik ügyfelünk tagja az orvosi karnak és az egész orvosi egyetem, de nem úgy mi vidékiek. Mi jobban érezzük ily országos kar szükségét, mely végre a mindenféle ügyekre új lendületet hozna, s így jobban szeretnők, ha mentül számosabban lennének képviselve az orvosi karban, úgy hogy legalább is minden tíz orvosra jönné egy orvosi tag. Ezen tagok választására nézve is, nem látjuk a legcélszerűbb útnak a javaslatban ajánlott. Véleményünk szerint a legbiztosabb s gyakorlatibb mód volna az orvosi kar tagjainak megválasztását megyék- s városokkint végrehajtani, úgy hogy minden tíz orvosra választanánk egyet. Ez nem zárja ki jelesebb orvosaink megválasztását más területen is, és megvagyunk győződve, hogy vidéki orvosaink érdeke, mely a nagyvárosi orvosok érdekétől sok tekintetben elüt, így leginkább megvédenék.

Az orvosi kar bizottmányában is célszerűnek vélnök a vidéki orvosok nagyobb számát, mert nem látjuk által, hogy miért legyen 20 budapesti orvos ellenében egész Magyar- és Erdélyországból csak 12 vidéki tag, s így miután feltehető, hogy ezek sem jelennek meg mindig teljes számban, az egész ország Budapesttel szemben örökös kisebbségre lenne kárthatva. Mi nem tartjuk azon igényünket szerénytelennek, mely a húsz budapesti ellenében harmincz vidéki orvost kíván bevenni a bizottmányba, mely arányos és méltányos eljárás lenne, s a vidéki orvosok érdekeinek is kellőbb kifejezésével birna.

A gyógyszerészekről szóló IV. Fejezet I. osztálya minden pontjával egyetértünk, s csakis az elnevezés ellen lehet a méltányosság szempontjából kifogást tenni, miután őket — kik egy önálló ágat képeznek — a segédszemélyzet neve alá sorolni nem helyes.

A bábákra nézve nagyon üdvösnek és kíváncsnak véljük a javaslat czikkeit, de sajnálattal gondolunk azon távoli időre, mikor ezen írott malaszt testté és vérré válik, mert leginkább mi vidéki orvosok tapasztaljuk, mennyire hiányzanak még falu helyen az ügyes bábák. Csak városokban találunk képezett bábákat, míg a helységekben legnagyobb részt tudatlan vénasszonyok kezei közé van letéve a szülönő és az újonyszülött jóléte. S ha ezen tudatlan nők míg a legnagyobb károkat okozzák a körmeik közé jöttek egészségében, még felelősségre sem vonhatók, miután ők nem szabadalmazott bábák, hanem csakis sziveségből akartak segíteni. Hogy tehát ezen ügyön, mely által ezek élete érdekelve van, — addig is míg a javaslat által ajánlott módon szakavatott bábáink elegendő számmal lesznek, — mielőbb bármikép is segítve legyen, jónak látnók mi oly ideiglenes rendszabály behozatalát, mely a falusi bábákat kötelezze a megyei egészségügyi bizottmány által kijelölt orvosoknál a legszükségesebb szülészeti ismeretek megszerzésére. Jól tudjuk mi, hogy ez a mód nem elegendő, de mindenestre legalább némileg elhárítja a tudatlanság s babonák okozta hibákat, s egyúttal a törvénynek is némi eszközt nyújt ily tudatlanok s vakmerők elleni fellépésre.

A mai tudomány és korszellem nem tűri el a sebészek lételet, s így nagy megnyugtatóssal olvastuk a javaslat azon pontját, mely a sebészi tanfolyam eltörlését javallja, de annál inkább megütköztünk az úgynevezett kórápolók osztályának felállításában, mert nemcsak hogy nem tudjuk ily osztály felállításának szükségét felismerni, de egyenesen megvagyunk győződve ennek káros és vészthozó voltáról. Mert mindekelőtt azt kérdjük, hogy hol fognak ezek a kórápolók képeztetni? Az egyetemen? Akkor csak azt nyerjük, hogy az eddigi sebészek helyett u. n. kórápolók még kevesebb ismerettel, mint amazok bírtak, árasztják az orvosi működést a szenvedő emberiségnek bizonyára nem javára.

Szükséges és mindenestre kényelmes ily egyének létele a nagyvárosi gyógygyakorlatnál, hol őket az orvosok féken tarthatják, de mit tegyen ellenökben a vidéken gyakorló orvos? Falvainkban, hol a köz-

nép most is mielőtt orvoshoz folyamodik 4—5 kuruzsló keze között már megfordult, állandósítjuk ily osztály felállítását által a szabadalmazott kuruzslók lételet. Orvosaink száma a hazában napról napra gyarapodik, s ha az állam szegényebb helységekben fizetés által biztosítja az orvosok letelepedését, nem hihetjük, hogy ne legyen elegendő számmal minden vidék orvostudorral ellátható, s akkor mi szükség kórápolókra? Vegyük figyelembe, hogy a mi a nagyvárosi gyógygyakorlatra igen kényelmes, az a vidékre nézve valódi átok, s ha már nem kívánhatjuk, hogy minden nádályt orvos tegyen fel, nem kívánjuk, hogy legnehezebb betegségekben is hivatlan u. n. betegápoló kontárkodjék, mert hiába körvonalozzuk mi a betegápolók működési terét, lehetlen őket a gyógygyakorlatban megakadályozni, ha hogy ők is magokat az orvosi személyzethez, ha csak sekédképen is, jogosan számíthatják.

Ohajunkat egyesítjük a bizottmány azon kívánságával, vajha mielőtt állatorvosaink elegendő számmal ezen tudomány mostani állásának megfelelőleg kiképezve lennének, s ezen mind a mezőgazdaszat, mind az iparra nézve igen fontos tudomány az életbe is oly mérvben behatna, mint azt fontossága megkívánja. De ezen célt csakis akkor érhetjük el, ha egyszer állatorvosaink anyagilag is a nekik megfelelő állást s hatáskört megnyerik, másrészt ha a tanrendszer változik, s ha leginkább az állatgyógyászat hallgatóitól is magasabb tudományos képzettségi fok kívántatik.

Addig is, míg állatgyógyászaink állása rendszeresen változik, legüdvösebbnek találánk következő javaslatot törvénynyé emelni.

Minden megyében legalább egy hatósági állatorvos állását megillető érdemszerinti méltánálással alkalmaztassék oly módon, a mint azt a javaslat 60 §. kívánja. Hatósági állatorvos csakis oklevelezett orvos-tudor és állatorvos lehet. Ha egyetemünkön az állatgyógyászat minden ága az orvostanhallgatók számára, — ezek igényeiknek tudományos képzettségüknek megfelelően — mint rendkívüli tantárgyak, rendes tanárok által előadatnának, nem kételkedünk, hogy elég jeles fiatal orvostanhallgató végeznék e pályát, és leginkább hogy ha biztosítva lenne, hogy ily minőségben alkalmazást is nyer. S mi hisszük, hogy csak akkor fog állatgyógyászatunk sikeresen működni, ha az valóban az élet- és kórtanban jártas orvosok kezébe lesz letéve. Mert míg kovácsok s más egyebek nyernek gyakorlati képzettséget s egyúttal állatorvosi diplomát, lesz talán elegendő számú egyénünk, kik állatorvoslással foglalkozandnak, de soha igazi állatgyógyászatunk, ki az előrehaladt tudomány vezérelve szerint járna el a gyakorlat mezején.

Ezekben foglalaljuk össze szerény nézeteinket a közegészség- és orvosi ügy rendezésére elkészített azon javaslatot illetőleg, melynek fontosságát s szükségét mindnyájan érezzük, és épen midőn a javaslat nyomán alakítandó törvény szükségéről s epochalis nagyszerűségéről mélyen megvagyunk győződve, nem mulaszhattuk el némi alárendeltebb kérdéseire kételyünknek s véleménykülönbségünknek kifejezést adni s ohajtanók, bárha minden ügyfelünk azt tenné, hogy a valódi közvélemény kitudódna, s így a törvény annak szellemében készítve terjesztené áldását hazánk egy nagy osztályára.

Kelt Léván, augusztus hó 1-én 1867.

Szintey,
egyleti jegyző.

Victoris Sándor,
egyleti elnök.

e) A magy. orvosok és természetvizsgálók XII-ik nagygyűlése államorvosi szakosztályának indítványa az orvosi és egyéb tudományos rendek képviseltetése tárgyában a főrendi házban.

Tisztelt nagygyűlés!

A m. orvosok és természetvizsgálók államorvosi szakülése Poor Imre tr. indítványára ajánlja a t. nagygyűlésnek:

mondja ki a m. orvosok és természetvizsgálók XII-ik nagygyűlése, miszerint ohajtjuk a tudománynak általában, különösen pedig a közegészségügynek e tárgy méltóságához illő képviseltetését a haza törvényhozó testületének főrendi táblájánál is. — Hálás hódolattal ismeri el a m. orvosok és természetvizsgálók XII-ik nagygyűlése hazai törvényeink amaz igazságos és böles intézkedését, miszerint országos képviselővé minden erre törvényesen képesített, akár a tudomány, akár az ipar bármely ágának élő honpolgára megválasztatik, aki a közügyekben való buzgó részvét által polgártársainak bizalmát kiérdemli. Azonban a hazai törvényhozó testületnek felsőháza rendi képvisellel bír, melyben a tudomány mint ilyen képviselve nincsen. E tekintetben ohajtja a nagygyűlés, hogy a felsőháznak méltóságai, főpapi és születési aristocratiája közé adoptáltassék a jelen század uralkodó hatalmának, a tudománynak aristocratiája egyszersmind; —

nevezetesen óhajtja a nagygyűlés, hogy a főrendi táblánál a m. t. akadémia elnökének, a tudomány egyetem kormánynokainak (rector), a műegyetemek főigazgatóinak, az országos természettudományi társulatok s az orvosi kar elnökeinek ülésük és szavazatuk legyen.

Az ekkép formulázott indítványt a szakülés egyhangulag elfogadván, határozathozatal végett a t. nagygyűlés figyelmébe ajánlja.

Kelt Rimaszombatban, a m. orvosok és természetvizsgálók államorvosi szakosztálya 1867-iki aug. hó 14-én tartott üléséből.

Dr. Raisz Gedeon,
szakosztályi jegyző.

Dr. Plichta Soma,
szakosztályi jegyző.

Dr. Knöpfler Vilmos,
szakülési elnök.

f) Az állat-növényntani szakosztály indítványa.

Nagytekintetű közgyűlés!

Van szerencsénk teljes tisztelettel jelenteni, hogy az állat-növényntani szakosztály aug. 14-én tartott második ülésén azon indítvány tétetett, miszerint: *egy magyarországi növénycsere-egylet alakíttassék a fűvészeti erők egyesítése s ezáltal a hazai virány megismertetése tekintetéből.*

E célból Fábry János, Kunszt János, Geyer Gyula, Kalchbrenner Károly, Scherfel Aurél és Hazsinszky Frigyes szakosztályi tagok megbizatnak, hogy a jövő XIII-ik nagygyűlésig egy ily egylet tervezetét kidolgozzák s ugyanezen gyűlés illető szakosztályának benyujtsák.

Midőn ez indítvány bejelentését átnyujtani szerencsénk van, az abban foglalt eszmét a nagytekintetű közgyűlés kegyes pártfogásába egész tisztelettel ajánljuk.

A nagytekintetű közgyűlésnek
Rimaszombat, aug. 14-én 1867.

alázatos szolgálai.
Fricaldsky Imre,
szakülési elnök.
Fábry János,
szakülési jegyző.

g.) Solymosi Samu tanár indítványa.

Tisztelt szakgyűlés!

Óhajtandó volna, hogy a természettanban minden elnevezés eszmetartalmára nézve matematikai pontossággal meghatározatnék; de miután ez teljesen nem történhetik, a tudomány érdeke követeli, hogy legalább megközelíttessék.

Alólirt azon indítványt teszi, hogy a magyarországi tanintézetek természettan-tanárai kérettesenek föl, hogy a jövő nagygyűlésre a természettanban előforduló magyar műkifejezéseket (terminus technicus) adják be. A Jedlik Anyos által bemutatott természetani eszköz elnevezéseül a „csős villámgyűjtő” nevet bátorodik ajánlani

Solymosi,
tanár.

h) Kocziánovich József gyöngyösi gyógyszerész benyújtott pályakérdése.

20, azaz: húsz darab cs. kir. aranyból álló jutalmat tűzők ki annak, ki a kinalt oly alakban állítja elő, melyben keserű ízét igen — de hatályosságát nem veszve, a szükségelt adagban kis gyermekeknek is a legcélszerűbben nyújtható leszen.

Rimaszombat, Aug. 15-én 1867.

Kocziánovich József,
gyógyszerész.

i) Eger városa meghívó levele.

Nagyságos dr. Kovács Sebestény Endre kir. tanácsos úrnak s az orvosok és természetvizsgálók gyűlése alelnökének

Rimaszombatban.

Eger városa részéről mai napon tartott képviselői gyűlés határozatánál fogva, — az orvosok és természetvizsgálók tudós társulata nagygyűlésének itt helyben leendő tartását e városi közönség szintén erkölcsi nyereségnek tartván, — e képviselői testület egész tisztelettel meghívja és felkéri a tettes társulatot, miként nagygyűlésének a jövő 1868-ik évre Egerben leendő megtartását elhatározni és becses megállapodásukról e képviselő testületet értesíteni méltóztassék.

Kelt Egerben, az 1867-ik évi augusztus 11-én tartott képviselői ülése.

Tavasy Antal
Eger város polgármestere.

k) Dr. Aradi István beadványa.

Méltóságos elnök úr!
Tekintetes közgyűlés!

Arad városa f. hó 7-én tartott közgyűlése és az aradi gazdasági egylet elnöke Aczél Péter által táviratilag megbizva, bátorodom a mélyen tisztelt közgyűlést arról értesíteni, hogy az említett város és egylet legnagyobb szerencséjének és megtiszteltetésének tartaná, ha a magyar orvosok és természetvizsgálók 1869-iki nagygyűlése megtartási helyeül Arad városa tűzethék ki.

Rimaszombat, Aug. 17-én 1867.

Dr. Aradi István,
mint Arad város megbízottja.

1) Számadás

A m. orvosok és természetvizsgálók 1865-ik évi augusztus hó 28-tól szeptember hó 2-ig Pozsonyban tartott XI-ik nagygyűlésének pénztári bevételei és kiadásairól s általában a pénztár jelenlegi állapotáról.

Folyó szám	B e v é t e l	Okirat	frt.	kr.
1	A megnyitó közgyűlés 7-ik pontja alatt, az 1865-ik évi nagygyűlés számadása szerint pénztári maradvány volt	— — —	1341	68
2	A pozsonyi XI-ik nagygyűlésre megjelent 568 tag, 5 ft-jával fizetett	— — —	2840	—
3	1866-dik és 1867-dik években az első hazai pesti takarékpénztár adománya	A. B.	200	—
4	Eggenberger könyvtáros mint bizományos által 1866 és 1867-ik években eladott évkönyvekért	C. D.	49	99
5	Az első hazai pesti takarékpénztárban létező tőkepénz után 1867-dik évi junius hó végeig járó kamatok	E. F. G.	247	81
	Bevételi összeg:		4679	48

Folyó szám	K i a d á s	Okirat	frt.	kr.
1	Közegészségi javaslat 2000 példánybani nyomtatásaért	A.	63	40
2	A pozsonyi napi közlönynek 900, és a közgyűlés által módosított orvosi javaslatnak 1000 példánybani kinyomtatásaért	B.	180	—
3	A pozsonyi XI-ik nagygyűlés évkönyvének 750 példánybani nyomtatásáért	C.	1243	—
4	Az évkönyveknek bekötteséért, és a műmellékleteknek Bécsből Pozsonyba lett szállításaért	D.	135	53
5	A központi választmányi ülésekre 200 darab meghívó jegyért	E.	4	—
6	A marosvásárhelyi X-ik nagygyűlés évkönyvének szerkesztéseért közgyűlésileg megajánlott tiszteletdíj fejében	F. 1, 2.	300	—
7	A pozsonyi XI-ik nagygyűlés napi közlönyének szerkesztéseért közgyűlésileg megajánlott tiszteletdíj fejében	G.	60	—
8	A titkár és pénztárnoknak közgyűlésileg határozott utazási költségek fejében	H. 1, 2.	100	—
9	Bugát Pál életrajzaért és az ahhoz szolgáló adatok összegyűjtéséért	I. 1, 2.	34	—
10	Arányi tanárnak, Vajda-Hunyad várának leírásához szolgáló műmellékletekért a központi választmány meghagyásából	K. 1, 2, 3, 4.	550	—
11	Az évkönyvhöz tartozó egyéb műmellékletekért	L. 1, 2, 3, 4, 5.	272	—
12	Pecsétjegy és társulati bélyegért	M. 1, 2.	10	—
13	Az évkönyv munkálatai körül tett fordítások és javításokért	N. 1, 2, 3, 4.	49	—
	Kiadási összeg:		3000	93

Folyó szám	K i a d á s	Okirat	frt.	kr.
	Átvétel:		3000	93
14	Az évkönyvhöz tartozó munkálati cikkek fordításaért és a központi választmányi jegyzőkönyveknek lemásolásaért	O. 1, 2, 3, 4.	39	—
15	A Maros-vásárhelyi évkönyvnek Pozsonyba és onnan Pestre való szállításaért	P. 1, 2, 3, 4, 5.	40	66
16	Az évkönyvhöz való műmellékleteknek Pestről Pozsonyba és az évkönyveknek Pozsonyból Pestre való szállításaért	Q. 1, 2, 3, 4, 5.	34	63
17	A pozsonyi nagygyűlés alatt szolgáló személyzetnek, írószerekért és táviratozásokért	R. 1, 1. a) 2, 3.	64	50
18	Posta vevényekért	S. 1, 2.	28	77
19	A pozsonyi nagygyűlésre igazolási jegyek váltása végett érkezett 320 pénzes levélért postadij 3 krajczárjával	T.	9	60
20	Írószerekért	U. 1, 2.	9	32
21	A központi választmány meghívó jegyei kihordásaért, és a könyvtár körül tett szolgálatokért	V. 1, 2, 3, 4.	22	—
	Kiadási összeg:		3249	41

Tehát a bevétel tesz 4679 frt 48 krt

a kiadás „ 3249 „ 41 „

s így a pénztárban marad 1430 „ 7 „

azaz: egy ezer négyszáz harmincz forint és hét krajczár osztrák értékben.

Kelt Pesten, augusztus hó 1-én 1867.

Halász Géza s. k.
ellenőr.

Rózsay József s. k.
pénztárnok.

Ezen számadás a kiküldött számvizsgáló bizottmány által pontonként átvizsgáltatván és az okmányokkal összehasonlítottatván, annak minden egyes tétele úgy a bevételeket mint a kiadásokat illetőleg helyesnek találtatott, és ennek alapján a bevételek 4679 frt 48 krral, a kiadások 3249 frt 41 krral, a pénztári maradvány pedig 1430 frt 7 krral állapítottak meg.

Rimaszombatban, augusztus hó 13-án 1867.

Dr. Pataki Dániel s. k.
Dr. Knöpfler Vilmos s. k.
Dapsy Vilmos s. k.
Poor Imre tr.
Dr. Szabó Alajos s. k.

Kubinyi Ágoston s. k.
bizottmányi elnök.
Dr. Kovács Seb. Endre s. k.

Gerlóczy Károly s. k.
mint jegyző.

m) A magyar orvosok és természetvizsgálók Rimaszombat városában tartott XII-dik nagygyűléséből kiküldött számvizsgáló bizottmányának 1867-ik évi augusztus hó 13-kán tartott üléséről vezetett jegyzőkönyve.

Jelenvoltak Kubinyi Ágoston e. i. elnök, Kovács Seb. Endre e. i. másod alelnök, Rózsay József pénztárnok, Halász Géza ellenőr, Knöpfler Vilmos, Pataki Dániel, Dapsy Vilmos, Szabó Alajos, Poor Imre és Gerlóczy Károly.

Az elnöki széket Kubinyi Ágoston foglalván el, a jegyzői toll vezetésével pedig Gerlóczy Károly bizatván meg:

Rózsay József pénztárnok és Halász Géza ellenőr előterjesztik a Pozsonyban tartott XI-ik nagygyűlés bevételeinél és kiadásainál készített számadást.

Mely számadás a bizottmány által pontonként vizsgálat alá vétetvén és a bemutatott okmányokkal összehasonlítatván, annak minden tétele úgy a bevételeket, mint a kiadások illetőleg helyesnek találtatott, és ennek folytán a

bevétel	4679 frt. 48 krral a
kiadás	3249 frt. 41 krral a
maradvány pedig	1430 frt. 7 krral állapított meg.

Miután a bizottmány a fennebbi számadásból azon meggyőződést merítette, hogy a társulat pénzei a legnagyobb pontossággal és lelkiismeretességgel kezeltettek: indítványoztatik, hogy Rózsay József pénztárnok és Halász Géza ellenőr a nagygyűlés által ezen számadásra nézve minden további felelőség alól felmentessék, s Rózsay József pénztárnoknak és Halász Géza ellenőrnek fáradsággal összekötött buzgó működéseikért jegyzőkönyvileg elismerés és köszönet szavazzassék.

A számvizsgáló bizottmány feladatához tartozván a társulat tisztviselői és az évköny s napi közlöny szerkesztői számára tiszteletdíjakat javaslatba hozni, —

a bizottmány ezen feladatának ez alkalommal megfelelni kívánván indítványozza:

1-ör hogy Rózsay József pénztárnoknak és Batizfalvy Samu titkárnak útiköltség fejében egyenkint ötven forint szavazzassék meg,

2-or hogy a XI-ik nagygyűlés évkönyvének szerkesztése körüli fáradságért dr. Rózsay Józsefnek, Romer Flóriánnak és dr. Kanka Károlynak, mint szerkesztőknek egyenkint 100 frt. összesen 300 frt. utalványoztassék,

3-or hogy az idei napi közlöny szerkesztője dr. Oláh Gyula 50 frt. tiszteletdíjban részesíttetik, útiköltség fejében pedig szintén 50 újfritot kapjon,

4-er hogy dr. Rózsay Józsefnek azon különleges fáradozásáért, melyet a terhes pénztárnoki teendők mellett részint a társulat érdekében teljesített levelezések, főleg azonban a társulat levéltárának megalapítása

és annak, valamint a könyvtárnak rendben tartása körül tanusított, 100 frt. tiszteletdíj engedélyeztessék.

A társulati évkönyvek árának megállapítása kerülvén szőnyegre, e tekintetben

a bizottmány azt véleményezi: hogy a pesti és marosvásárhelyi évkönyvnek ára két forintba szállíttassék le, a pozsonyi évkönyv ára azonban, — mivel abból az idei igen élénk részvét miatt csak csekély számú példányok maradtak fel — öt forintban állapíttassék meg. A tisztelet példányok szétosztása oly módon, hogy a testvér haza nevezetesebb tudományos intézetei figyelembe vétnessenek — a központi bizottmányra lenne ruházandó.

A XII-ik nagygyűlés évkönyvének szerkesztésére nézve

indítványoztatik: hogy az évkönyv Gömörvármegye egykori helyleirójának Bartholomaeidesnek arczképével díszíttessék és a központi bizottmány utasíttassék: hogy a szerkesztésre a titkár és pénztárnok közreműködése mellett szakférfiakból álló bizottmányt kérjen fel.

Kmf.

Jegyzette: /

Gerlóczy Károly.

Látta:

Kubinyi Ágoston,
a bizottmány elnöke.

C.

A magyar orvosok és természetvizsgálók XII-ik nagygyűlésének 1867-dik évi augusztus 19-én Rozsnyó bányavárosában tartott hitelesítő közgyűlési jegyzőkönyve.

Elnökök: Kubinyi Ágoston, Kovács S. Endre.

Titkár: Batizfalvy Samu.

1) Kubinyi Ágoston elnök, miután a szép számmal egybegyűlt tagokat s Rozsnyó bánya-városa közönségét a nagygyűlés nevében szívesen üdvözlé:

a hitelesítő közgyűlést megnyitottnak nyilvánítja.

2) Olvastatik a f. hó 17-én Rimaszombatban tartott bezáró közgyűlés jegyzőkönyve —

mely némi módosítással egész terjedelmében hitelesítettet.

3) Dr. Kiss Antal indítványozza, hogy miután eddig az „Évkönyvben” sok sajtóhibát talált, kéri, miszerint ezentúl a munkálatok — végső revizio végett — az illető szerzőnek küldessenek meg.

Ez indítvány kivitele igen sok nehézséggel járván, ily értelemben nem fogadtatik el, hanem a f. hó 17-én tartott bezáró közgyűlés 22-ik g) pontja értelmében kinevezett szerkesztőségi bizottság utasíttatik, hogy a munkálatok áttekintését szakférfiak által eszközöltesse. Egyes ese-

tekben pedig, hol a tárgy különlegessége úgy igényli, az értekezés végleges áttekintés végett, az illető szerzőnek is megküldessék.

4) Dr. Arányi Lajos előadván, miszerint a nagygyűlés tagjainak az aggteleki barlanghoz aug. 18-án történt kirándulása s az ottani szíves fogadtatás emlékét ő óhajtáná egy emléktáblával föntartani, s minthogy ezzel nem akarja a nagygyűlés kiadásait szaporítani, a közgyűlés színe előtt 6 db. aranyat ad át dr. Rózsay József pénztárnoknak a végből, hogy azzal az aug. 18-iki aggteleki kirándulásra vonatkozó, az aggteleki barlang bejárása fölött felállítandó emléktábla elkészítési s felállítási költségei fedeztessenek.

Köszönettel fogadja a közgyűlés eme nemes ajánlatot s adományozó urat fölkéri, hogy a középponti választmány nyal magát érintkezésbe tévén, a kivitelről intézkedjék.

5) Dr. Szabó Alajos indítványozza, hogy mivel a 3-ik közgyűlést Rozsnyón tartja a társulat, itt is egy emléktábla állíttassék föl.

Azonban a közgyűlés tekintve azon körülményt, hogy ezen Rozsnyón tartott 3-ik hitelesítő közgyűlés csak egy végső láncszeme a rimaszombati nagygyűlés működésének, továbbá tekintve azt, hogy Rozsnyó és környéke, valamint Gömörmegyének e vidéke oly sok természettudományi érdeklélssel bír, hogy idővel nagygyűlésének helyét a társulat ismét Gömörmegyébe, még pedig Rozsnyóra teendi, s az emléktábla felállításának akkor lévén ideje, ezen oknál fogva dr. Szabó indítványát jelen alkalommal el nem fogadta a közgyűlés.

6) Indítványoztatik, miszerint a Kraszna-Horka várában mai napon tartott rövid tanácskozmány is jegyzőkönyvbe vétessék.

Miután ezen tanácskozmány a kiránduláshoz tartozik, ennek leírásával pedig s a középponti választmányhoz való beterjesztésével dr. Török János, dr. Gerlóczy Gyula és dr. Oláh Gyula vannak megbízva, nevezett urak jelentésében fog az említett tanácskozmány helyet foglalni s az évkönyvben nyilvánossá tétetni.

7) Dr. Gerlóczy Gyula olvassa indítványát az iránt, miszerint „hatalmazza föl e hitelesítő közgyűlés a középponti választmányt, hogy ez legjobb belátása szerint gondoskodjék a rimaszombati gazdasági s ipar kiállítás alkalmával szép eredményt feltűntető gazdáknak s iparosoknak nyújtandó elismerés, emlékezet s dicséretnek jele iránt.”

A közgyűlés belátván a tett indítványnak nem csak méltányos és ildomos voltát, hanem közgazdasági szempontból czélszerűségét is, a középponti választmányt bízza meg a tett indítvány értelmében a legezlszerűbben eljárni; ezen eljárásáról jelentés a jövő közgyűlésre bevéaratván.

8) Dr. Gyürky Lajos felolvassa „A galvan — villamdelej gyógy-szerelési módjairól” című értekezését, s különféle villamgépet mutatván be, szól a villam különböző módozatairól s érintve gyógytani javalatairól is; végre felszólítja a m. orvosok és természetvizsgálók nagygyűlését, méltóztatnék a galvan — villamdelejező szakmászokat, egy nemzetközi congressus megtartására fölhívni, hogy a különböző vélemények egysége létrejöhessen. Dr. Jedlik és dr. Kovács szolván a tárgyhöz, végre dr. Kovács indítványára —

az értekezést a közgyűlés mint dr. Gyürky Lajos ez iránybani bu-

várlatai kifejezését köszönettel fogadja és az évkönyvbe fölvételét elhatározza, — az értekezés végén előadott indítványt azonban el nem fogadja.

9) Dr. Kiss Antal szabad előadást tart a rozsnyói vasfürdőről, —

mely bár rövid, de igen érdekes előadás közeliismeréssel fogadtatott, s az évkönyvbe fölvételni határozatott.

10) Dr. Batizfalvy Sámuel olvassa Greguss Ágost „Hogyan erősöd-jünk társadalmilag” című értekezését, —

mely érdekes s mély logikai tanulmánynyal irt értekezés közfigyelemmel hallgattatott s annak az évkönyvbe leendő fölvétele elhatározatott.

11) Brez Sándor a magyar erdészegylet üdvözlétét adja át

mi kedves tudomásul vétetett

12) Kubinyi Ágoston megköszönvén a nagygyűlésnek irányában, illetőleg az egész tisztikarban helyezett bizalmát, jelen ülés jegyzőkönyvének Pesten leendő hitelesítésére:

Kubinyi Ágoston, Kovács S. Endre, Havas Sándor, Jedlik Ányos, Arányi Lajos, Frivaldszky Imre, Frivaldszky János, Rózsay József, Gerlóczy Gyula, Szabó Alajos, Áldásy József, Gerlóczy Károly, Entz Ferencz, Halász Géza, Málnay Ignác és Batizfalvy Samu urak kéretnek föl.

13) A város polgármestere Rozsnyó város közönségének nevében köszönetet szavaz a nagygyűlésnek azért, hogy a XII-ik nagygyűlés végső momentumát, utolsó közgyűlését e város kebelében tartotta meg, —

mire a közgyűlés éltetve Gömörmegye és Rozsnyó város lelkes közönségét, továbbá elnökeit s tisztviselőit, szívélyes búcsúvételrel eloszlott.

Kelt Rozsnyón, aug. 19-én 1867.

Hitelesítettett Pesten, szeptember 16-án 1867.

Dr. Batizfalvy Sámuel,
a XII-ik nagygyűlés egyik titkára.

Kubinyi Ágoston,
elnök.

Gerlóczy Károly,
hit. biz. tag.

Halász Géza,
Arányi Lajos,
Rózsay József,
biz. tag.

III.

BESZÉDEK ÉS ÉRTEKEZÉSEK,

MELYEK A KÖZGYÜLÉSEKEN TARTATTAK.

Kubinyi Ágoston alelnök megnyitó beszéde.

Nagytekintetű gyülekezet!

Az 1865-ki, Pozsonyban tartott magyar orvosok és természetvizsgálók XI-dik nagygyűlése a XII-dik nagygyűlés tartását Rimaszombat szíves vendégszerető meghívására e kedves város falai közé tűzte ki, mely a múlt évben lett volna megtartandó, azonban a közbejött szomorú és leverő események következtében kénytelenek voltunk azt e napra halasztani. A fennnevezett nagygyűlés egy szívvel, egy lélekkel első elnökének fenséges Auguszt Szász-Coburg-Gothai fejedelmi herceget választván, nagy sajnálattal kényteleníttem jelenteni, hogy fontos családi teendői által akadályoztatván, őt e polczon nem tisztelhetjük. Alapszabályaink értelménél fogva engem illetvén őt tisztében helyettesíteni, van szerencsém a magyar orvosok és természetvizsgálók XII-dik nagygyűlését megnyitottnak nyilvánítni.

Tizenegyedik nagygyűlésünk óta 4 nagy veszteség érte a magyar orvosokat és természetvizsgálókat.

Herczeg Eszterházy Pál a sopronyi VIII-dik nagygyűlés fényes elnöke, s a magyar orvosok és természetvizsgálók kis-mártoni valódi nagyúri gazdája, a magyar földtani társulat nagy-lelkű alapítója s főpártfogója, a világhírű egykori diplomata nincs többé. Sok százezerekre mennek azon alapítványok és adakozások, melyeket az Istenben boldogult hazai és külföldi tudományos, művészeti, gazdasági s egyéb vállalatokra áldozott. Hála ezekért a halhatatlan férfúnak.

Scitovszky János bibornok, hercegprimás, szintúgy a vallás mint a természettudományok fölmentje, pécsi VI-dik nagygyűlésünk nagy-lelkű, áldozatkész, szintúgy szakavatott mint nyájás és kedves elnöke, a magyar egyháztól s a nagy természettől, melynek oly igen szeretett élni, örök búcsút vett. A magyar egyház, művészet és tudományok pártfogása körüli érdemei sokkal nagyobbak, semhogy azokat itt előszámolni hely és idő volna.

István főherceg, József nagy nádorunk fia, a magyar természettudományi társulat egykori kedves főpártfogója, szintúgy az állat-, növény-, de kivált az ásványtan fölmentje, kinek ásványgyűjteménye világhírűvé vált, a tudományok, de kivált a népnevelés lelkes ápolója és tetteges előmozdítója, közsajnálattunkra megszűnt élni.

Dr. Gerley János, pozsonymegyei főorvos, ki a XI-dik nagygyűlésen a hülyékről oly alaposan értekezett, a tudomány és emberiség nagy kárára az Úrban elszenderült. Legyenek áldottak mindnyájok hamvai!

E szomorú esetek után el nem mulaszthatom azon öröndetes eseményekről is említést tenni, hogy hazánk két jeles fia, névszerint pesti IX-dik nagygyűlésünk kedves elnöke, a magyar Akadémia első elnöke, magyar tudományosságunk egyik notabilitása, a külföldön is szeretett regényírónk, a minden szépet, jót és hasznost oly lelkesen ápoló és előmozdító báró Eötvös József közóhajtásra a vallás- és közoktatási ministeri polczra emeltetett, hol magas állásánál fogva sok jót, hasznost és üdvöst várhatunk tőle.

Szintén hazánk egyik főfűvésze, az egyház és természettudományok fölmentje s lelkes ápolója, a marosvásárhelyi X-dik nagygyűlés választott első elnöke, Haynald Lajos, kit hazánkra nézve már majd elveszettnek véltünk, a jeles hazafi, valódi emberbarát, és a hol kell, határt nem ismerő buzgó és adakozó Maecenas, közörömünkre a kalocsai érsekségre emeltetett. Felesleges itt említeni, mennyit várhat ezután — ily boldog helyzetbe jutván — tőle a magyar tudományosság és miveltség.

Nagytekintetű gyülekezet! Hogy 1840 óta édes hazánk a tudományosságban, iparban, mezeti gazdaságban, s általán véve a miveltségben sokat nyert és haladott, ez kétséget nem szenved. Mindazt, mi hazánkban szép, nagy és magasztos történt, nagyrészt a mindinkább kifejlődő socialis életnek köszönhetjük. A socialis életet pedig és az egymáshoz való közeledést a számos tudományos intézet, ipar, művészet és gazdasági társulatok és casinókön kívül, hogy nagyrészt a magyar orvosok és természetvizsgálók vándor-gyűlései is előmozdították, ezt mindenki, ki elfogult lenni nem akar, s 1841 óta, midőn halhatatlan alapítónk minket az első gyűlésre meghívott, nagygyűléseinket komoly és avatott szemmel bírálja, át fogja látni, hogy mindezeknek nagy tényezője közvállalatunk. Ugyanazért azon kevesek szemrehányását, hogy vándorgyűléseink csupa evésből, ivásból és mulatságból állanak, tekintetbe sem kell vennünk, legfeljebb oda utasíthatjuk az ilyen urakat, hogy a munka mellett a nagy életben is, hogy testi gépünk felüdüljön, ennünk, innunk kell, hogy pedig a munka könnyebb, kedélyünk vidámabb legyen, kell, hogy az életben ne zárkózzunk 4 fal közé, mint a hajdani stoicusok és szobatudósok, hanem hogy a római költővel szóljak:

„Intermisce tuis interdum gaudia curis,
Ut facilis possis omnem tolerare laborem.“

mulatsággal kösztik össze munkálódásunkat.

Gyűléseink egyik főczélja, minden hiányon, mely édes hazánkban a körünkbe vágó vállalatok és intézetekben előfordúl, lehetőségig minél czélszerűbben segíteni.

A sok teendő és még javítandó közt, mik szép hazánkban mulhatatlanul szükségesek, már nagygyűléseink kezdetén feladatunknak tűztük ki az oly fontos és mind közegészségi, mind nemzetgazdasági szempontból nagy horderejű magyarországi balneologia és hydrographia emelését, — a közegészségi ügyet most elhallgatván s az orvosokra, mint szakférfiakra bízván, jelenleg csak nemzetgazdasági szempontból kívánok röviden hazánk fürdőiről szólni.

Hány jeles, — sőt gyógyhatásra nézve a maga nemében egyedüli — fürdője van szép hazánkban gyönyörű vidékkel, hatalmas gyógyerejű forrásokkal megáldva! És nézzünk körül akármelyikbe, s ha csupán egy külföldi fürdőt láttunk, nem is mondom a legelső rangban állók közül: el fogunk szomorodni a mi szegény gazdagságunk fölött.

Gyakran hallottam azon panaszt, hogy ez nem lehet másként, mert a tehetősebb közönség külföldre megy. De lehet-e ezt rossz néven venni? Pénzemért már csak a legjobbat keresem ki. Nem itt van a baj, sem nem ott, hogy a fürdő-intézetek vállalkozói nem áldoznak többet a kényelemre, mulatságra, tisztaságra és mindenre, mi a fürdőket élvezetesekké teszi, hanem

a baj elszigeteltségünkben van. Nem látogatnak meg bennünket az idegenek, nincsenek közlekedési eszközeink, s valljuk meg őszintén: nem is igen ismernek bennünket. Szabad fejlődésünknek számos mások — és magunk — alkotta akadályai okozza mindezt.

Volt idő, a melyben magyar fürdőink egyedül a mulatság, szórakozás gyűlhelyeinek tekintettek, s hol nagy szerepet játszottak a kihágások, káros és háborgató mulatságok. Szemtanúja voltam oly eseteknek, a hol éjjel táján a vendégeket zeneszóval ágyaikkól felverték s egészségeseket, betegeket, nőket és férfiakat a tánczterembe cipeltek. Tudok eseteket, hol csupa barátságból, hogy a kedves vendégeket több ideig marasztalhassák, kocsijokat éjszakának idején iszapos lóusztatókba cipelték, rúdjokat, kereköket eltörték; sőt egy fürdőhelyen csupa barátságból a kocsikat elégették. Tudok esetet, hol két úr 4 álló órát töltött tükörfürdőben, ebédjét is ott végezvén — ez által más vendégeket onnan távol tartván. Ezt nem szemrehányásból mondom, hanem felhozom azért, hogy lássuk a különbséget a múlt és jelen közt.

Egymás iránt nem volt kellő figyelem és kegyelet, a beteg drága pénzen azt evett, a mit az egészséges, orvosi és rendőri fegyelem hiányzott; igen természetes, hogy ez által a betegek, nyugalmat szeretők s kivált a külföldiek elidegenedvén, fürdőinket vagy nem ismerték, vagy ha igen, nagyrészt csak rossz hírből s a külföldi fürdőkbe vándoroltak, hol minden tekintetben kényelmet, olcsóságot, kegyeletet és kedves élvezetet találtak. Ez által sok pénz vitetett és vitetik ki még most is az országból, mi államgazdászati tekintetben nagy megfontolást érdemel.

Hogy erkölcsileg arra bírjuk hazánkfiait, hogy a külföldi fürdők helyett inkább a hazaiakat látogassák s a távol országokból idegeneket is ide kecsegtessük, szükség, hogy fürdőinket minél nagyobb tökélyre vigyük.

Lássuk azonban némely külföldi fürdők vendégeinek számát, mely tanubizonyságot ad arra, mennyire kedveltetnek.

A nevezetesebb ausztriai fürdők közül 1865-dik év szeptember 5-éig Karlsbadban 10,766; Teplitzben 7071; szeptember 4-éig Badenban 6010; szeptember 6-áig Franzensbadban 4112; aug. 19-éig Marienbadban 4097; aug. 20-áig Rohitsban 2371; aug. 26-áig Vöslauban 2140 vendég volt, összesen 36,567 fürdővendég, kik, ha mindegyiknek fürdői utazását csak 200 forinttal számítjuk, 7,313,400 osztr. értékű forintot adtak ki. Kíváncos volna, ha magyar fürdőinkről is ilyen kimutatást birhatnánk.

Az elősorolt fürdők közt csak egyet, az általam legjobban ismert és szeretett Marienbadot kívánom röviden ecsetelni.

A múlt század vége felé lett ismeretessé a marienbadi fürdő, mely 1817-ben még csak 16 házat számlált, 1863-ban már 104 épülettel és 2500 lakszobával birt, s 531,482 korsó vizet adott el. Gyönyörű, 45,000 ölre terjedő sétányai és kerti ültetvényei, melyeket folyvást 26 ember tart tisztán, valódi paradicsommá varázsolják. A lakszobák és ételmezés ára tűrhető, a zene künő, tisztaság, nyugalom, egymás iránti kegyelet nem hiányozván a behozott fegyelmi rend s folytonos nemes szórakozás mellett nem csoda, ha mindezek a forrás használatának, úgyszólván kezét nyújtva, a legjobb hatást idézik elő. Valami különös nyugalmas szellem leng e fürdő felett, mely jótévéleg hat, szintúgy a betegre, mint az egészségesre. A közlekedés kivált most nagyobbbrészt vasuton történvén, Európa s a világ egyéb részeiből is ezerekre hozza ide a vendégeket, kik a helynek és vidéknek államgazdászati tekintetben nagy anyagi hasznára válnak.

Számos nagyhatású fürdőink közül csak egyet kívánok összehasonlítás végett felhozni, mely szép lépésekkel halad s maholnap versenyezhet a cseh fürdőkkel is s ez kis tengerünk, a Balaton partján regényesen fekvő füredi gyógyhely. Jelenben Füred a külföldi fürdőkhez közelítő, sőt sokban hasonló típust ölt magára, még pedig részint külalakjára nézve,

mely csinos épületeiben, szorgalmasan művelt kertjeiben és sétányaiban, melyeket azonban szükség tetemesen nagyobbítani mutatkozik; részint az épületek és fürdők czélszerű és csinos belszerkezetében látható. Az éttermek, melyekben elég jutányosan, jól főzött, válogatott étkeket és jó italokat kaphat a vendég, úgy vannak elrendelve, hogy két külön étlap áll szolgálatjára a jelenlevőknek, egyikén az egészségesek, másikán a betegek számára. A jó magyar zene csak bizonyos órákban mulattatja részint a sétányon, részint az éttermekben a közönséget. Az új színházban naponkint válogatott és eléggé mulattató előadások adatnak, melyek azonban fájdalom, kevesek által látogattnak. A Kisfaludy-gőzös Siófokról a főidény alatt naponta 30—40 új vendéget hoz, s ez által új életet terjeszt a fürdővendégek közt. Az egymás iránti méltányosság és kegyelet, szóval illedelmes viselet kifogástalan.

Van a fürdőnek külön orvosa és seborvosa, gyógyszerháza, szegények kórháza, igazgatója és rendőri biztosa, ki egyszersmind megyei szolgabíró.

Szükség itt hálásan megemlíteni a fürdőhely tulajdonosa, a sz. Benedek-rend főapátját, Chruscz-t, ki nagy áldozatokkal tetemes beruházásokat és költséges rendszabályokat hozott be. S hogy a fürdő mostani felvirágzását nagyrészt a szemes és fáradhatatlan igazgatónak és a jelenkor kíváncsalmait oly ügyesen felfogó orvosnak, Écsy és Orzovenszky uraknak köszönheti, tudva van.

1865-ben 1183 fürdővendég volt, más években a nyomtatott fürdő-lajstromok szerint 2500 is volt. A nevezett évben elhordatott 80,000 két-itezés üveg savanyúvíz, de voltak évek, hogy 200,000 üvegben is küldetett szét. Savó használtatott a kitett évben 18,000 félpohár, a többi a víz pótolván.

Hideg fürdő használtatott 10,500, más időben 15,000 is.

Meleg fürdő használtatott 3800; volt azonban idő, hol 5000 kádfürdő adatott.

Szoba az intézetben létezik 380, melyekbe fürdővendégek szállásoltatnak.

A főidényben, t. i. június 20-ától aug. 10-éig 80 kr., 1 ft 50 kr., 3 forintig fizetetik a szobákért; ezen időn túl azonban az árak fele.

A fürdők ára 20, 25, 30, 40, egész 50 kr.

A gyógydíj, melyben a zenészek fizetése is foglaltatik, következőképen fizetetik: Ki 3 napot tölt a fürdőhelyen, fizet 1 fl. 50 krt, öt napig mulató 2 ftot, 10 napig mulató 3 ftot, ezentúl 4 ftot.

Gyógymódul használtatik ivásra a füredi ásványvíz, és a künő jóságú birkasavó, mely helyben készül; 2,000 anyabirkát fejnek, melyek a tihanyi bérezeken legelnek.

Fürdésre használtatik meleg ásvány- és melegített balatoni víz, gőz- iszap- és savófürdő, nemkülönben a legutóbbi időkben készült szénsavas fürdő, mely a Schwartzféle mód szerint, mint Franzensbadban melegítettik. Továbbá az intézet főkincse az egészséges és tiszta levegő és balatoni hideg fürdő. Emelni fogja Füredet a fürdőtulajdonos azon bölcshatározata, hogy magánosoknak is megengedtetett az építkezés s már a jövő fürdőidényben öt szép nyárilak, kerttel övezve s felépítve készen leend.

Ezekből átláthatjuk a különbséget a két fürdő közt, de egyúttal azt is, hogy még sok teendőnk van magyar fürdőink körül, hogy ezek a külföldiekkel versenyehessenek.

Szükség t. i. 1-ször fürdőinkbe jobb rendet, kényelmet, jutányosságot, orvosi és rendőri fegyelmet behozni s ez által mind a betegek, mind a mulatságból látogatókra nézve élvezetesebbé tenni, mi nagyrészt a miniszterium által kidolgozandó rendőri szabályok által történhetik.

2-szor. Szükséges jobb, olcsóbb és kényelmesebb közlekedést létesíteni, mi szintén a miniszterium által történhetik.

3-szor. Mind a magyar, mind a külföldi közönséggel fürdőinket jobban megismertetni és megkedveltetni; mi legjobban történhetik egy Bedekerféle kalauz-utazási könyvvel, mely

a fürdőre menni kívánókat, az ország központjából Pestről a kitűzött helyre vezethetné. Ha ezek megtörténnek, úgy remélem rövid évek múlva fürdőinket nagyobb tökélyre hozhatjuk, államgazdászati tekintetben pedig nagy összegeket menthetünk meg a kivándorlástól.

Nagytekintetű gyülekezet! Csak az van még hátra, hogy azon nagyra becsült bizodalmat, melyet irántunk, mint tisztviselők iránt a magyar orvosok és természetvizsgálók pozsonyi nagygyűlése tanusítani méltóztatott, magunknak továbbra is e gyűlések alatt kikérjük s buzgón fölhívjuk, hogy köztárgyaink elintézésében ítéletökkel s érett tanácsaikkal minket támogatni sziveskedjenek. Különös örömünkre szolgáland, ha azoknak czélszerű és kielégítő elintézéséhez némileg magunk is hozzájárulhattunk.

Szabó György, Rimaszombat polgármesterének üdvözlő beszéde.

Méltóságos elnök úr! Tisztelt nagygyűlés!

Rimaszombat városa nevében üdvözlöm a m. orvosok és természetvizsgálók XII-ik nagygyűlésének minden itt jelenlevő tagját s általok magát a nagygyűlést. Üdvözlöm különösen azért, mert bár teljes tudomásuk volt a felől, hogy hazánkban ily természetű nagygyűlés — kisebb területű és kevesebb lakosságú városban ez ideig nem tartatott ugyan — mindazonáltal meghívásunkat elfogadni, városunkat és vidékét meglátogatni szivesek voltak. És ezt uraim jól is tevék, mert dicsekvés nélkül mondhatom, hogy e kevés lakosságú város polgársága általánosan tisztelője a tudománynak, s annak elsajátításán s terjesztésén őszinte lelkesedéssel munkálkodni tud és akar. Tőlünk telhető szíveséggel, magyar vendégszeretettel fogadjuk e gyűlést. — Adja Isten, hogy a falaink közt töltendő idő alatt munkálkodása legyen úgy a tudományra, mint ennek áldása mellett édes hazánkra és az összes emberiségre sikerdús és feledhetetlen, — hogy ennek fényétől világíttatva városunk a tudománynak és annak ügyvivőinek továbbra is szolgálatokat tehessen, — s fiaiban annak szerelme által az előhaladásra ösztön s munkakedv támadhasson. Egyébkint Rimaszombat városát s ennek összes lakosságát a tisztelt nagygyűlés figyelmébe s jóakarátába ajánlom!

Kovács Seb. Endre m. alelnök beszéde.

Tisztelt közgyűlés!

Azon tény, hogy a magyar orvosok és természetvizsgálók díszes koszorúja jelen XII-dik nagygyűlését megtartani ily szép számmal a mai napon ismét egybegyűlt, elvitázhatlan bizonyosságul szolgál azon örök igazságnak, miszerint népek úgy mint egyesek, ha elveikhez, feltételeikhez hűek maradnak, meg nem semmisíthetnek s hogy a mostoha körülmények feltartóztatathatják ugyan a fejlődést és háladást, de azt meg nem akadályozhatják; sőt a szenvedett veszteségek is visszapótolhatók, ha a nemzet maga iránti bizalmát megtartotta s a legelső pillanatot képes megragadni és felhasználni, hogy kitűzött célja felé legalább egy lépéssel közeledjék.

Bizonyságául szolgál annak, hogy képességgel birunk felfogni a kor igényeit s azokat hazánk érdekében felhasználni törekszünk. Mert ha jelen századunk művelődése történetén végig tekintünk, s benne az óriási lépésekkel előrehaladó fejlődés alapokait és vezéreszméit kutatjuk, azon meggyőződésre jutunk: miszerint általában mindenütt, még azon nemzeteknél is, kiknél a polgárosodás a lehető legmagasb fokra emelkedett s a tudományos műveltség csaknem általánossá vált, még azoknál is mindenütt azt látjuk: hogy azon eredmények, melyeknek hordereje az egész nemzet jólétére kihat és jövődjére döntő befolyást gyakorol, csak az egyesített képességek közreműködése által idéztethetnek elő.

Igenis, jelen haladásunk leghatalmasabb tényezője az eszmetársulás, egymáshoz közeledés és a testvéresülés nagy horderejű eszméje.

Ez azon hatalom, mely előtt látjuk a legműveltebb néptörzsek fejedelmeit, kormányait is minden kivétel nélkül meghajolni és ellenállhatlanul hódolni. — Mert nevezzük bár az ezen célhoz vezető intézményeket mű- vagy világkiállításoknak, nemzetközi értekezleteknek vagy bármi más névvel is, a cím csak külsőség és mellékes marad, annak valódi értékét mindig és mindenkor az egy célra törekvés, egyesülés, az előidézett eszmecsere, a szellemi ismerkedés képezi.

Ezen nagy eszmének, ezen nagy hatalomnak hódoltunk mi is tisztelt gyülekezet, midőn szép hazánk minden vidékeiről a történeti és természettani nevezetességekben egyaránt gazdag vidék vendégszerető kedves városában Rimaszombatban összejöttünk.

A mi összejövetelünk célja sem egyéb, mint az, hogy tapasztalatainkat s talán felfedezéseinket, melyeket a természettudományok, orvostan, földművelés, régészet mezején általánosan, különösen pedig kedves hazánkat érdeklőleg legközelebbi összejövetelünk óta tettünk, egymással kölcsönösen közöljük s azok felett minden rokonérzelmű honfitársainkkal, kik szellemi erejüket a buvárkodásnak szentelni tüzték ki nemes feladatokul, nézeteinket kölcsönösen kicseréljük, s általuk hazánkban az anyagi jólét és szellemi művelődés útját egyengessük és előkészítsük.

Ezen cél az, melyet ezelőtt egy negyed századdal a kor igényeit már akkor mély bölcsességgel felfogván, hazaszeretettel tölt keblük ösztönétől lelkesítve első alapítóink elébünk kitűztek s melyet mi, hála a gondviselésnek, dacára a viszonyok mostohaságának nemcsak szentül megőrizni, hanem újra fel is eleveníteni és folytatni elég elszántsággal és képességgel birtunk.

És nem maradt el sikere ezen hazafias feláldozásnak, meg lett eredménye ez erőmegfeszítésnek! mert ha visszapillantunk a múltba, látni fogjuk, hogy az 1841-ben tartott első gyűlésen még szerencséjének tartotta a jelen volt tagok egyik szónoka a következő nyilatkozatot tehetni: „Öregbedig örömtünk, hogy e teremben, hol anyanyelvünk dacára holt nyelven tiszteltetnek a muzsák, urunk kegyesen uralkodó fejedelmünk bölcs intézkedése által valahára ajkainkról magyar szó hangzik“, mikor még az értekezések nagyobb száma deák nyelven tartatott. Természettani, orvos-sebészeti műszavunk sem kifejtve, sem megállapítva nem valának, csak néhány lelkesebbek által értettek.

Azon néhány hazafias érzellemmel előadott értekezés felvillanyozta a kedélyeket, felbátorította a gyengéket, tette buzgókat, kitűzte az irányt és érvényre emelte azon meggyőződést, hogy a művelődés, a tudományosság csak úgy válhatik általánossá, nemzetivé, ha az a haza nyelvén műveltetik és terjesztetik. S e nagy eszme életet nyert, fejlett és azóta odáig ért: hogy jelenben már nem létezik tárgy, tudomány, melyet szép anyanyelvünkön előadni nem volnánk képesek s nincsen a külföldi tudományosságnak oly terménye, melyet czélszerű, világos és szabatos kifejezéssel s egész hívással anyanyelvünkön átültetnünk nem lehetne.

A természettudományokat illetőleg azon korban — mindinkább fejlődő publicistai élet a

nemzet talentumait nagy részben vévén igénybe — azokkal azon időben mint szaktudományok kiegészítő, de csak mellékesnek tartott részével — leginkább csak az orvosok foglalkoztak. — Nemzetgazdasági, népnevelési szempontból alig történt valami, legfeljebb némely feltűnőbb és nevezetesebb események jegyeztettek fel egyesek által. A felmerülő újabb találmányoknak csak azon része szivárgott hozzánk, melyek nemzeti gazdaságunk kárának rovására az idegen nyereszkesedésnek ígérték jövődőt. Szaktudósok alig léteztek.

S azon egyesek, kik azokkal kiválól foglalkoztak, többnyire csak tankedvelők valának s csak hazafiságból áldozták fel magukat oly tudományok művelésére, melyek sem polgári állást, sem életmódot nálunk nem biztosítottak.

Az I-ső gyűlés létrejöttével ébredt fel a hazafiak közfigyelme, az eddig elzárva s ismeretlenségben működött értelmiségben akkor fogamzott meg az egyesülés eszméje, elmélkedés, tanácskozás tárgyává vált azon korszerű kérdés:

1. Mi módon lehetne a természet-tudományokat fejleszteni, azoknak művelését állandósítani?

2. Mily módon kell azokat gyakorlatilag leginkább érvényesíteni?

S az üdvös eredmény itt sem maradt el, mert néhány lelkesebb tag által már az első gyűlésen maradandó középpontból lőn gondoskodva: megállapítatott a m. kir. természettudományi társulat, mely azóta, dacára a több ideig tartott nyomasztó körülményeknek, keblébe rejtette és szakadatlanul ápolta a jövőd tudományosság magvát. A sopronyi gyűlésen indítványozott földtani társulat is megszületett s bebizonyította életképességét. Ámbár ezen csekély és szerény két tényező mellett nem pályázhattunk is a külföld nagyszerű előhaladásával, hol a buvároknak oly gazdag segédeszközök és fejedelmi pártolások állanak rendelkezésükre, mindamellett, ha saját tudományos előhaladásunk felett — a mozgalom kezdetétől idáig — áttekintünk, örömmel szemlélhetjük és sorolhatjuk fel:

1. hogy az említett alapintézetek t. i. a m. kir. természettudományi társulat és földtani társulaton kívül ezeknek buzdító példájára a hazában mindenfelé alakultak olynemű társulatok, melyeknek már eddig mutatkozott tevékenysége reményt nyújt a hazának hasznára válhatni.

2. hogy már alig van a tudománynak olyan ága, mely szakkönyvek, folyóiratok, vagy lapok által hazai nyelvünkön nem műveltetnék.

A tudományos és természettani kincsek szaporításán szorgalommal fáradozik m. tud. akadémiánk és nemzeti muzeumunk, mint azt növekedő gyűjteményei és könyvtára eléggé mutatják. Megelégedéssel említhetjük fel, hogy a magyar kir. természettudományi társulat, melynek tagjai az egész országban elterjednek, legcsekélyebb kormánysegély nélkül, egyedül tagjai szerény adakozására támaszkodva mind belhaszonra, mind terjedelemre oly tudományos termékeket nyújtott a hazának, milyeneket kivüle egy tudományos társulat sem.

Ha elemezni és kifejteni kellene még mindazon hatásokat és eredményeket, melyeket nagygyűléseink, évkönyveink, helyirataink hazánk természettani kincseinek megismerésére gyakoroltak s ha elősorolnám minden egyes intézetünket, messze vezetne rövid vázlatomtól ezeknek hosszas jellemzése.

Azon hazafias buzgóságért azonban, melylyel gazdasági egyleteink, orvosi társulataink a közművelődés és tudományosság előmozdításán ernyedetlenül törekedtek, elismerésünket kifejezni kötelességemnek ismerem.

Azonban bárha tettünk is lépéseket az előhaladásban, ez csak kezdetnek tekinthető. Még nagy a feladat, mely megoldásra vár, még nagy a tér, mely előttünk nyitva áll és a melyet meg kell futnunk, ha a czélt megközelíteni akarjuk. S ezt akarnunk kell s ezt halasztanunk nem lehet. Mert napról-napra mindinkább előtérbe látjuk nyomulni azon elvitázhatlan tény: hogyha nyugati nemzet-társaink előrehaladó művelődésének, iparának, reánk nézve ellenáll-

hatlanná válható hatalmától s a mindinkább terjeszkedő idegen polgárosodás árájától elsodoratni és végkép megsemmisíttetni nem akarunk, — ki kell tűznünk a haladás zászlóját s a körül központosúltni elmulaszthatlan élet-feladatunk körébe tartozik.

Tennünk kellene ezt minden körülmények között, de azt épen politikai viszonyaink jelen kedvező fordulatánál elmulasztani magunk ellen elkövetett bűn lenne. Ugyanis hazánk bölcsének vezérlete alatt kivívott, és fejedelmi eskü által biztosított önkormányzatunk helyreálltával s annak szárnyai alatt haladásunk biztosítva van. Mert azon tisztelt férfiak, kik a fejedelem és polgártársaik közös bizodalma által vannak hazánk jövőjének intézésére felhíva, bizonyosan figyelembe veendik és méltányolni fogják azon általunk ajánlandó intézkedéseket is, melyeket mi a tudományos haladás és nemzeti fejlődés érdekében megállapítandunk és felterjesztendünk; a pártolás tehát nem fog hiányozni, csak legyen tárgy, mi pártolásra méltó. Talentumot azonban a hatalom sem teremthetvén, rajtunk a sor, hogy kettőztetett erővel igyekezzünk és igyekezzék minden egyes magában arra hivatást érző hompolgár a művelődést minden kitelhető módon annyival is inkább elősegíteni, miután a nélkül a legdúsabb anyagi kincsek és legkedvezőbb szellemi tulajdonok mellett sem lehető a haladás, mit fájdalom saját hazánk természetrajzi és történelmi viszonyai legszembeötlőbben bizonyítanak.

Ugyanis, ha tekintetbe vesszük, hogy a haza földje a természet áldásaival századok óta mindig bővelkedett, kincsekben gazdag, terményekben dús és változatos volt; a szervtelen világ két leghasznosabb anyaga, a civilizáció és ipar két leghatalmasabb rugója, a vas és a kőszén kitűnő minőségben és mennyiségben voltak találhatók; ásványvizei a legkitűnőbbek és számosságban, szóval a természet elég pazaron áldotta meg hazánkat annyira, hogy alig van tárgy melyet nélkülözni kellene akár az élet szükségletei, akár a tudvány kielégítésére.

Fajunknál sohasem hiányzottak a szellemi tehetségek, minden kornak meg voltak jeles államférfiai és böles törvényhozói. Történelmünk tündöklök a bátor és áldozatra kész honfiak nevével, kik hazájukért vagyonukat és életüket feláldozni készek valának.

Néptünk vitéz, hősies, becsületérző, nemes szívű, a közjóért lelkesült, tetterőnk ne lankadjon, sőt inkább minden tőlünk kitelhető módon igyekezzünk honfitársainkat mielőbb meggyőzni arról, hogy a szenvedett mulasztás és veszteség biztosan visszapótolható, mihelyt a nemzet azon öntudathoz jutand, hogy a tudás azon eszköz, mely által minden tőke a végtelenségig nevelhető s a tudomány azon erő, mely kellőleg ápolva és kifejtve legyőzhetlen, hatalmával mindent meghódít s meghozza a hasznat, jólétet és dicsőséget a nemzetnek — kétségkívül elővárásolandja azon kort, melyről hazánk nagy fia azt mondá, hogy:

Hátra maradtunk igenis s ennek oka csak annak tulajdonítható, hogy polgári szabadságunkérti folytonos küzdelem közepette a tudományosság terén hódításokat és előhaladásokat tennünk nem lehetett, sem anyagi birtokunknak sem szellemi tehetségünknek értékét és jelentőséget fel nem ismerhettük s fel nem használhattuk.

Hazánk jövője iránti reményünk azonban azért ne csökkenjen, tetterőnk ne lankadjon, sőt inkább minden tőlünk kitelhető módon igyekezzünk honfitársainkat mielőbb meggyőzni arról, hogy a szenvedett mulasztás és veszteség biztosan visszapótolható, mihelyt a nemzet azon öntudathoz jutand, hogy a tudás azon eszköz, mely által minden tőke a végtelenségig nevelhető s a tudomány azon erő, mely kellőleg ápolva és kifejtve legyőzhetlen, hatalmával mindent meghódít s meghozza a hasznat, jólétet és dicsőséget a nemzetnek — kétségkívül elővárásolandja azon kort, melyről hazánk nagy fia azt mondá, hogy:

„Magyarország nem volt — hanem lesz.“

A kenti barlangról.

Rónay Jácinttól.

Már már egy éve, hogy Dél-Angliában a devóni tengerpartról két elhírt barlang látogatására indultam, egyik a *kenti*, Torquay mellett, másik a *brixhami*, a hasonló nevű város tözsomszédságában.

A brixhami barlangról jelenleg nem szólok s csak a kentire szorítkozom; de elébb szabadjon azok kedvéért, kik tán nem foglalkoznak e tárgygyal tüzetesen, néhány általános megjegyzést tennem.

A barlangokat, melyek rendesen mészsírtékben jelentkeznek, ember, állat minden időben felkereste; hajdanta lak- és menhelyül szolgáltak, míg újabb időben tudományos kutatások tárgyai lőnek s mint ilyenek, nevezetesen szerepelnek az ősidők történetében.

Lesznek tán, kik nem helyeslik, hogy a barlangokban talált csont-töredékeknek és szegény eszközöknek oly nagy jelentőséget tulajdonítunk; de a ki volt már ez őstanyák valamelyikén, a ki látta az egyszerű kőeszközöket és széthasított csontokat, ott, azon tűzhely hamvaiban, melyet évezredek előtt nemünk első képviselői körülültek, az menteni fogja azon kegyeletet, melylyel a 19-ik század míveltsége a természet e setét odúit felkeresi.

Valóban elmondhatjuk, hogy e barlangok, mint ugyanannyi muzeumok nyílnak meg előttünk, melyekben az állatok és emberek csontjai mellett a véletlen megőrzé azon eszközöket is, melyeket az ősemberek használtak s azon fegyvereket, melyekkel élelemért és életért küzdöttek.

Az együgyűség sokat regélt a barlangok keletkezéséről, el-elrémülve babonás hiedelmében itt óriás-embereknek, amott rosz szellemeknek tulajdonítá azokat; de a természettudományok haladása, lerontva az előítéletek hatalmát tanulmányozta a multnak titkait, s most már ismerjük azon tényezőket, melyek a barlangok keletkezésében közreműködtek.

A kérdések, melyek itt önkényt felmerülnek, a következők: hogyan keletkeztek a mészkő barlangok? hogyan kerültek oda a csontok és emberi művek? s végre, hogyan őriztettek meg az elkorhadástól?

A barlangok e szempontból tekintve három korszakról tesznek tanuságot, melyeken a környező vidékkel együtt keresztül kellett haladniok.

Az első, midőn a szénsav nagy mérvű olvasztásokat idézett elő a mészkőben s a föld belsejében fakadt források fokonyként kimosták a mész-szénletet, miáltal századok haladásával a sírtékben üregek és csatornák keletkeztek, melyek alaka a helybeli viszonyoktól, a szénsav mennyiségétől s főleg a mészkő eltérő tisztaságától, tehát kisebb vagy nagyobb olvadási tehetségétől függ.

A második, midőn áradó vizek vagy a nyílásba ömlő folyamok iszap- csont- és szétzúzott kővegyeletet s néha emberi műveket is mostak a már kész üregekbe és csatornába.

A harmadik, melyben földsülyedések vagy emelkedések megváltoztatták a vidék színvonalát s a föld alatti vizeket vagy elapasztották vagy más ágyakba vezették; miáltal az üregek és összekötő csatornáik menekültek a víztől s a beiszapolt csontok és emberi művek hátramaradtak a barlangban.

Egyébiránt vannak esetek, midőn a barlangok keletkezése úgy szólva pillanatok műve volt; s ez ott történt, hol földrengés, erőszakos sülyedés vagy emelkedés következtében a sziklák meghasadtak s míg a magasban egymásra dőltek, alant a mélységben maradandó nyílású üregeket képeztek, melyekbe az üzőtt és üző vadak egyiránt lehullottak, melyekben állat, ember koronként felüté tanyáját, hogy ott a közös sírban csontjaikkal hirdessék a multnak történetét.

Midőn a barlangok keletkezését ekként magyarázzuk, még nem feleltünk azon kérdésre: hogyan őriztettek meg századokon keresztül a barlangok csont-gyűjteményei?

Ezt legtöbb esetben a cseppkőnek tulajdonítjuk, mely a barlangok boltozatáról leszivárogyva a fenéken mint áthatlan kemény kéreg terült el, s a csontokat a víz és lég korhasztó hatásától megóvta.

Engedjék meg itt, hogy a nagy jelentőségű cseppkő eredetéről röviden szólhassak.

Hol a mészkő-barlang fölött termőföld van, mely rothadó növény-anyagot tartalmaz, ott a nedvesség és lég hatása alatt szénsav fejlődik, mely az esővízzel a lazán összefüggő mészkő résein keresztül hat, ennek egy részét felolvasztva elsajátítja s később, midőn a barlangban a felesleg szénsav elpárolog, a megszabadult folyékony mészanyag csendesesen szivárogyva cseppkővé alakul: mely a barlang felső részén stalaktitnak, a fenéken stalagmitnak nevezetik; s itt és ott, néha a legsajátszerűbb alakokban tűnik fel, melyekre barlangunk egyik üregében még vissza fogok térni.

A *kenti barlang* Angliában, Devon megye déli részében fekszik, félórányira a regényes sziklavárostól Torquaytól, 160 lábnyi magasban a tenger színe fölött*).

A barlang vidékén alig van egy talpalatnyi föld, mely a színvonalban nagy és erőszakos változatokra ne mutatna. Devon megye az ősidőkben nagyszerű elemcsaták színhelye lehetett. Tanúsítja ezt azon óriás gránit-gerincez, mely keresztül rontva a későbbi képleteken ketté hasítja a megyét, melynek egyik része éjszak-, a másik déldevonnak neveztetik. Tanúsítja ezt a regényes *dartmoori* vadon, mely a megye déli részében a kenti barlangtól éjszak-nyugotnak 100,000 holdnyi térségen terül el és a csak néhány hűvelyknyi termőföld miatt helyenként csak birkalegelőre alkalmas. Az eke vasa nem érinti e szomorú vidéket, melynek térein mindenütt, a merre csak fordul a szem elszigetelt gránit-romok merednek fel, mintha csak úgy forrtak

*) Hogy e barlang már századok óta ismeretes volt, tanúsítja az ugynevezett „Felirati csarnok“, melyről annak helyén szólni fogok, de a multban nem kerestetett fel mint lelhelye az ősidők emlékeinek, hanem mint rendkívüli tüneménye a természetnek. — Northmore régész volt az első, kit 1824-ben tudományos cél vezettet e barlangba; de ő csak druid-emlékeket keresett. — A régészt, Trevilyan az ismert természettudós követte s azon meglepő hírrel tért vissza, hogy a kenti barlangban elefánt, rhinocerus, tigris, hiéna és barlang-medve . . . csontokat talált. Egyébiránt ez gyenge kísérlet volt s az első tudományos értékű kutatás Mac-Energynek, egy szegény sorsú irlandi katolikus papnak köszönhető, ki a legnagyobb gonddal, többször életveszéllyel éveken keresztül folytatta e barlang kutatását s nem csak érdekes gyűjteményt állított össze kincseiből, hanem a barlang leírását is elkészíté, mely azonban a szerző életében nem látott napvilágot. — Halála után a gyűjtemény árverés útján eladatott s több vevő közt megoszlott. Legnagyobb részét a torquay-i muzeumban, s legnevezetesebb példányait a londoni „British muzeumban láttam. Kéziratai egy csomó egyházi beszéddel szintén eladattak, s már már feledésbe merültek, midőn 1859-ben véletlenül kézre kerültek, s ily cím alatt „Cavern Researches“ kiadattak. — Látogatásomban ezt követtem, de meg kell vallanom hogy csalódtam, mert azóta egyik látogató a másikat érte, kerestek rendszer és tudományos cél nélkül s romboltak pusztá kandságból annyira, hogy a barlang eddig ismert részeiben nincs egy odú, mely eredeti épségében állna; de legújabbban alakult egy társulat, mely szaktudósok felügyelete alatt óhajtja e barlang kutatását folytatni.

volna ki az egykoron izzó gránit-alapból**). — Emeli e vadon regényességét azon körülmény is, hogy míg tőszomszédságában a nap ragyog, itt sűrű párák és sötét fellegek borongnak, melyek nedvét a magas sziklaormok feltartják, honnét aztán mint patakok ömlenek a vidékre. Dartmoorban hosszú tapasztalat után rendszeren 300—320 essős nap van egy évben. Valóban az utast, anélkül, hogy leírásomnak költői szint adnék, aggály szállja meg, midőn ez elszigetelt szikla-óriásokat szemléli, melyek a gránit-alappal együtt a kőszén korszak képletein áttörve 2000 lábnyi magasra emelkednek a tengerszintől. A nagy Humboldt, midőn itt járt, azon megjegyzést tevő: hogy az ő devoni korszaknak még nem látta sehol oly híű képét, mint a dartmoori vadonban.

A színvonal erőszakos változásai közvetlenül a barlang közelében is nyomozhatók. A mészkő halmon, melyben a barlang keletkezett, elszórt szikladarabok hevernek s a meredekebb párkányzatokról minden pillanatban lezuhanással fenyegetnek; míg a tömör szikla rétegze meg-megszakad s helyenként függőleges s máshol csaknem vízirányos; jele hogy földingások rendíték meg e hatalmas sziklatömeget, melyben a bazalt jelenléte vulkanikus tényezőkről is tanúsít.

A kenti barlang úgy látszik egyike azoknak, melyek alakulásában az első és főtényező nem lassú vegyhatás volt, miként a mészkő barlagokban rendszeren történni szokott, hanem erőszakos dűlások. Minden arra mutat itt, hogy a mészkő-tömeg ketté hasadt s hogy az elvált két fél alatt távolabb maradt egymástól, míg a felső részek egymásra dőltek; ennek nyomai helyenkint láthatók a szirtben s magában a cseppkőben is, mely legsűrűbben mutatkozik a boltozat közepén, ott, hol a sziklák egymást érintik s hol a szénsavas víz s a felolvadt mészsanyag leszivárgásra legtöbb részt talált. Egyébiránt tagadni nem lehet, hogy később az említett vegyhatás is működött, mi leginkább a mellék üregekben és csatornáknak tapasztalható.

A barlangnak, mintegy 46 lábnyi távolságban egymástól, két nyílása van egy vonalban s ugyanazon oldalon; ellenkező irányban még nem akadtak nyílásra, bár valószínű, hogy ez is létezett. — Újabb időben a jobboldali nyílás használtatott leginkább, mely nem egyéb, mint hét lábnyi széles és öt lábnyi magas czövekidomú sziklarepedés. A baloldali nyílás ív alakú, szélessége kilencz, magassága három lábnyi; ezt hihetőleg állatok járták, annyi kétségtelen, hogy használtatott, tán a legrégebb időkben, mert a földből kivájt eredeti szikla-küszöbön surlódás nyomai látszanak.

Óhajtottam volna e barlangot úgy, miként üregeim keresztül haladtam lépésről lépésre megismertetni, de ez több időt igényelne, mint mennyi rendelkezésemre áll; azért mellőzve a barlang-tömkeleg részleteit, csak röviden a főüregekre, s azon észrevételekre szorítkozom, melyek e barlang belviszonyaira némi felvilágosítást adnak s tán általában egyéb barlangokra is alkalmazhatók.

Az előcsarnok. A jobboldali nyíláson keresztül haladva figyelemreméltó az előcsarnok és ennek oldal-folyosói, melyek eltérő magasságban majd a bejárás színvonala alatt, majd fölötte jelentkeznek. A talajt azóta, hogy a látogatók léptei akadályozták a cseppkő szilárdulását, csaknem mindenütt több hüvelyknyi sár borítja, s ez alatt rejlik az eredeti cseppkőkéreg (stalagmit), mely a csontokat a korhadástól megóvta.

Közel a küszöbhez s ennek irányában van azon sír, melyben másfél lábnyi mélységben egy kiterjesztett emberváz találtatott s jelenleg a párisi „Jardin des Plantes-muzeumban“ őriz-

** E különálló szirtnek a régi brit nyelven *tór*-nak (magasság) neveztetnek, de meg van minden egyes nagyobb szirtnek mellékneve is, ilyen: *Beltór*, *Mistór*, *Hamtór* . . . a druidok korában szent lehetett e vadon, hol a mesterséges kő-oltárok és gránit-töredékekkel jegyzett körök még most is láthatók.

tetik s valamint itt, úgy Angliában is több tudományos vitára adott már alkalmat. — A váz helyzetéből és a környezetében talált mázas cserep-töredékekből és rézdíszítményekből azt lehetne következtetni, hogy ez ember történeti időkben, tán a brit-római korszakban temetett a barlang nyílásába s már akkor, midőn a talajt szilárd cseppkő borította, melyen a fel-törés nyomai is láthatók.

Az előcsarnok közepe táján nagy mennyiségben tűntek fel kagyló-tekők, leginkább osztriga és mytillus fajok, úgyszintén halcsont-töredékek, hihetőleg lakomák maradványai, mit a hamuból és épen maradt faszénből is lehet gyanítani. Nevezetes itt még azon állat- és embercsont vegylet, mely külön alakú kő- és csonteszközökkel a mész hatása alatt görgyületté forrott össze s rendszeren egy lábnyi mélységben a cseppkő-kéreg alatt találtatott.

A kőeszközökön nincs semmi nyoma a sikárlásnak, pusztá títés által készültek s hasonmásai azon késeknek, nyíl- és lándzsahegyeknek, melyek a legrégebbek közé sorolhatók; az itt ott elszórt s homokos földből készült és napon szárított csereptöredékek, szinte kezdeményes miveltégről tanúsítanak, míg a csont-tűk, török és fésű alakú szerek némi haladásra mutatnak; egy rézdarab és vas lándzsa-hegy történeti időkbe vezetnek.

Hogy e csarnok koronkint lakatlan volt, kitetszik azon körülményből, hogy a fenéken több egymásra boruló cseppkő-kéreg nyomozható, mi csak ott történhetik, hol külhatás, például víz-folyás, iszapolás s járó kelő állatok és emberek rövidebb hosszabb időre akadályozzák a cseppkő szilárdulását.

Mielőtt tovább haladnék, szabadjon még említenem, hogy az előcsarnokot és mellék-üregeit a talaj alatt s a boltozat fölött kisebb-nagyobb csatornák szegik keresztül, melyek vadállatok s minként a csontok mutatják, leginkább hiénák és rókák búvhelyei lehettek.

Az előcsarnokból az úgynevezett „ívtornác“, melyben az első rhinocerus csontok találtatnak, a *felirati barlangba* vezet, mely elnevezését az oldalfalakra vésett és karczott számtalan felirattól nyeré, melyek latin, görög és német betűkkel írvák s a 17-dik századig nyomozhatók.

Mondják, hogy a hires Lord Bacon is feljegyezte itt nevét, de ennek még nem akadtak nyomára mert a lecsurgó cseppkő több helyt végkép eltakarta a feliratokat, míg máshol csak egyes betűit tette olvashatanná; de vannak még olvasható betűk is, melyek átlátszó üveg-féle cseppkő-hártyával borítvák. Ilyenek: „Peter Lamaine, Richard Cally, Londonból 1615“; „John Martyn, 1617“; „Robert Hodges, Irlandból 1688“ Úgy látszik, hogy a barlang ezen része már századok óta keresett természeti ritkaság volt s hogy az utazók, hihetőleg a regényes fekvésű Torquay városból s az 1196-ben alapított „Tór“ nevű cistercita apátságából indultak ki, mely a kenti barlanghoz egykoron földesúri jogot tartott.

A cseppkő-talaj itt is, mint az előcsarnokban, már az első tudományos kutatás alkalmakor fel volt szaggatva s a romok közt számos barlang-medve csont találtatott, míg máshol az elmállott faszén által feketére festvék.

A felirati barlangból egy szűk síkátoron keresztül a *medve odúba* juték, hol a sziklakeményesüti cseppkő-kéreg alatt halomban heverték a barlang-medve csontok, melyeken nem látszott sem rágás, sem emberi kéz által eszközölt törés; azért igen valószínű, hogy ez állatok természetesen multak ki és pedig ott helyben, mert az egyes csontok és koponyák mellett egész vázak is találtattak, míg az állat-trágya helyenként halomra gyűlt.

Ezen odúban a kutatás tere szűk körre van szorítva, mert nagy részét mély víz borítja el, melyen néhány év előtt Sartorius angol admirális keresztül úszott. — Figyelemre méltó itt még egy mellék-üreg, hol a látogatót azon ritka tünemény lepi meg, hogy nemcsak lába alatt a talajból, hanem feje fölött a boltozathoz is csontokat lát kimeredni, mi arra mutat,

hogy az egykori üreg sülyedés következtében ketté szakadt s míg a cseppkő egy része új boltozatot, a másik lehulló új talajt képezett.

A medve odúból, térjünk a *farkas tornácba*, mely nevét azon körülménytől nyeré, hogy a tornácz nyílásában találtatott azon rendkívüli farkas-koponya, mely többek véleménye szerint az eddig ismertek közt a legnagyobb.

A fenék-cseppkő itt egy lábnyi vastag, melyeknek feltörése után a csontok csaknem hihetetlen mennyiségben tűntek fel; de mivel a cseppkő itt zavartalanul s minden közbeeső réteg nélkül alakult, betolult a csonthalmaz minden hézagaiba: összeforrasztván, helyenként összeforrván az egyes csontokat és vázakat.

A csontok közt képviselve volt a barlang-medve minden faja és kora, az elefánt, rhinocerus, tigris, jávorgím, hiéna és ló; ez utóbbiak oly mennyiségben, hogy a koronként elhordott fogakat ezrekre lehet tenni. — Az itt talált csontok közt nevezetes ama kihalt macskafaj (*machairodus cultridens*), mely tigris nagyságu lehete, de erősebb fogakkal volt felfegyverkezve. A torquay-i muzeumban láttam ez állatnak egy hat hüvelyknyi hosszú kapfogát. — A hiénák is hatalmasabbak lehettek a jelenkoriaknál, miről csontjaik tesznek tanuságot, különösen egy 14 hüvelyknyi hosszú koponya. — A medve csontok közt is találtattak rendkívüliek, ilyen egy lónagyságú váz, melynek a barlang-medve maradványok közt még nem akadt párja.

A medve-odú melléküregei közül figyelmeztetnem kell az „*örök-barlangjára*“, mely esetlegesen a csont- és mészgörgyület áttörése után fedeztetett fel s arról nevezetes, hogy a nagyobb elefánt, rhinocerus, hiéna . . . csontok mellett miriád apró patkány, menyét, vakand és denevér csontok özönlöttek s nemcsak a közbeeső résekbe, hanem a nagyobb csontok és koponyák üregeibe is betolultak. — E csontok egy része iszapolás útján is kerülhetett ide; de hogy ez állatok többsége ivadékról ivadékra s hosszú időn keresztül itt élt — halt, azt főleg abból lehet következtetni, hogy a csonthalmazban számtalan egész váz gyenge bordáival és gerinczével sértetlenül találtatott. — Hogy az egykoron itt élt kisebb állatokról némi fogalmat adjak, csak azon körülményt hozom fel, hogy néhány maroknyi föld e barlangból vízbe vetve száz meg száz apró fogat hozott már több alkalommal a víz színére.

Most lépünk a kenti barlang utolsó üregébe, mely úgyszólván csak folytatása a farkas-tornácznak, a *meneteles csarnokba*.

E csarnok, mely a rézsútosan hajló talaj miatt neveztetett menetelesnek, nagyobb az eddigieknél; boltozatán kívülről befedett, gömbölyű lyukak és repedések látszanak, melyeken nagyobb mennyiségben szivárog le a felolvadt mész, s mint cseppkő sajátzerű alakokat képez. Ez alakok helyenként kargyertyatartóhoz hasonlítanak s ezeknek neveztetnek is; de a cseppkő a boltozaton rendszeren tölcser idommá alakult s ennek irányában a talajon megfordított tölcserre képződött; a megfelelő csúcsok évről évre, tán századokon keresztül hosszabbodva, elvégre érinték egymást s karcsú oszloppá alakultak; — az oszlopok saját súlyaik alatt néha összeomlottak s a talajon ismét más, helyenként szoboridommá alakultak —. Máshol az oszlop vastagodott s a leszivárgó cseppkő az alap-tölcser körül új köröket képezett, melyek, mint a vízbe vetett kő után keletkezett hullámgyűrűk, többszörösen körülövedzik az oszlopot. — Vannak esetek, midőn a már megszilárdult cseppkő lehül a boltozatról, így történt ez üregben is, s a töredékek a talajon néha a legszeszélyesebb alakokat idézik elő. Néhány csepp a folyékony anyagból könnyebben legördül egyik oldalon mint a másikon, a következő cseppek ez utat követik s az alakok sokszerűen változnak . . . ; és elé áll a kíváncsi látogató s oda-képzeli mi még hiányzik az alakokban, hogy azzá legyenek, minek neveztetnek és régének, s mint minden bámuló, a tünemények okait keresik a távolban — túl a természet határain. A tudomány ellenben közel, ott keresi a titkok kulcsát, hol a tünemények felmerül-

nek s felleli azt és tanítja, hogy itt minden a természet műve s minden úgy van, miként a helybeli viszonyok hatása alatt lennie kell.

E csarnok, ha nem is oly nagyszerű, mint Európa nevezetesebb barlangjai, de fényt derít a cseppkő tüneményeire, melynek alakait itt képviselve látjuk; s abban is különbözik a kenti barlang többi üregeitől, hogy azon állatesontok, melyek a barlang egyéb részeiben csak elkülönözve találtattak, itt vegyest, számlálhatlan példányokban jelenkeztek — mintha csak közös gyűlőhelyül és közös sirül szolgált volna e barlang őskori lakóinak.

E részletek után engedjék meg hogy a kutatás eredményeit röviden érinthessem.

A kenti barlang fenekét mielőtt feltöretett, mindenütt cseppkőkéreg borítá; ezt helyenkint vékony homok —, de rendszeren iszapréteg követte s csak ez alatt tűntek fel a csontok, azon megjegyzéssel, hogy a legnagyobbak, főleg a vastagbőrűek csontjai, minő az elefant, rhinocerus, többnyire a legalantabb réteget képezik. Őt lábnyi mélységen túl az eredeti sziklafenek tűnik fel, melyen korhadás nyomai látszanak, jele, hogy a barlang hosszú időn keresztül üresen és lakatlanul a nedves lég hatása alatt állt.

A barlangban nincs nyoma a rendes vizmosásnak, miből önkényt következik: hogy a csontok tán kevés kivétellel nem folyó vizek által mosattak ide, mi már oly sok barlangnál bebizonyult, hanem hogy az állatok részint itt éltek, részint ragadozók, leginkább hiénák által hureztattak ide és az iszapolás csak akkor kezdődött meg, midőn a csontok a barlang fenekén már halomra gyűltek.

Mi idézte elé az iszapolást, ezt csak gyanítani lehet, de igen valószínű, hogy a sár nagyszerű áradás következtében ömlött a barlangba, valalamint az is, hogy az áradat, az iszapból és a kőtöredékek után itélve, a már említett „*dartmoori vadonból*“ özönlött, feldulta s iszappal és romokkal elborítá a környező vidéket. Az iszap a víznek elpárolgása után keményedett s lelohadt minek jelei az oldalfalakon láthatók; s csak ezután keletkezett a fenék-cseppkő alakulása, mely ismét s csak akkor szűnt meg, midőn a barlang újra állatok búvóhelye és emberek tanyája lőn.

Ezek voltak a kenti barlang korszakai s valjon melyikébe helyeztük az ember feltünését e barlangban?

Hogy az emberek együtt éltek Európában az elefánttal, rhinocerus-sal, hiénával és barlangmedvével, mely állatok e világrészben emberi emlékezetet megelőző időkben kihaltak, ezt most már oly tények hirdetik, melyek előtt oly szaktudósok is meghajoltak, kik évekig küzdöttek ez új és meglepő tan ellen (Sir Charles Lyell). „Azon állítás, mondá a jeles francia tudós Lartet az „*Académie des sciences*“ színe előtt (1864), hogy az ember együtt élt a kihalt nagy állatokkal, többé nem kérdés s a tudomány vívmányaiban határozottan elfoglalta helyét.“

A kenti barlangban, dacára annak, hogy kezdetben oly sokan rombolták rendszer és tudományos készültség nélkül, az emberi haladás minden korszakából találtattak emlékek. — Ott vannak a kihalt őállatok csontjai közt az emberi kéz legelső, legegyszerűbb eszközei, a pusztá ütés által készült kő-kések, nyíl- és lándzsahegyek; ott vannak a megkeményült iszap színén az egykori tűzhely nyomai, a faszén és hamu, s helyenként oly mennyiségben, hogy a talajt és szétört csontok színét is megváltoztatta; jele, hogy a barlangot emberek lakták még mielőtt a fenéken a cseppkő-kéreg alakult; — s ez volna a barlangban az első emberi korszak, melyet hosszú nyugalom követett: állatnak, embernek el kellett maradni a barlangból, különben a cseppkő nem alakulhatott volna egy sőt másfél lábnyi vastag réteggé.

De a cseppkő lassú és következetes alakulása ismét megszakadt, a barlangot újra emberek látogatták, állatok járták; s ez volna a barlangban az emberek második korszaka, melyben a régi körülmények még nem szűntek meg. A durva kőeszközök és napon szárított cserépedé-

nyek a cseppkő fölött is jelentkeznek, de a csonteszközök haladást tanusítanak s a réz-diszitmények, a vas eszközök és a mázas égetett edények történeti időkre mutatnak. A kenti barlang a miveltség legalantabb fokozatain kezdve, néma tanuja volt a haladó emberiségnek.

Mikor költözödtek a kenti barlangba emberek, mikor éltek együtt azon óriás állatokkal, melyek lételet Európában néhány évtized előtt nem gyanítá senki? erre kielégítő választ nem tudunk adni. Előkelő tudósok kísértették már meg azt, mit mindenki annyira óhajt, az űs korszakok számítását; de a jelenkori földemelkedések és iszapolások csendes és következetes haladása, melyből rendesen kiindultak, nem oly alap, melyből a multa tudományos értékű következtetéseket lehetne vonni. Egyébiránt, ha a tudományok jelen álláspontján nem vagyunk is képesek az űsidők évezredeit biztossággal számítani, vannak adataink, melyek az űsidők titkait némileg leleplezik.

A kihalt növények és állatok e korból oly természetűek, melyek Európában a jelenkorinál sokkal szelidebb éghajlatra mutatnak; míg az űs állatesontok számlálhatlan sokaságából azt lehet következtetni, hogy századok hosszú sorozatának kellett elvonulni Európa fölött, mielőtt ez állatok annyira elszapcrodtak és hogy azon időben, midőn a keletről nyugat felé haladó étellel Európa legvégső határaig eljutottak, Anglia a continenssel s valószínűleg maga Európa Afrikával volt összeköttetésben.

Miért szűntek meg Európában a régi viszonyok, hogyan pusztultak el az űsállatok, ezt egész biztossággal még nem tudjuk kijelölni; annyit azonban tanít a földtan, hogy Európa jelenkori életét ismételt fölemelkedések és süllyedések, vízözönök és jégjáratok előzték meg, melyek nagyszerű életvándorlást idéztek elő. A földtan nemcsak nyomozza e tünetényeket, hanem az iszapolás rétegeiből, az egykori tengerpartok lerakodványaiból és a tengeri kagylók magasságából számítja a süllyedések és emelkedések terjedelmét; míg a jég által messze földről sodort idegen vándorszirtekből s a hidegebb égalj növényeiből és kagylóiból kimutatja: hogy a pusztító jégáradat éjszokról délnek és nyugatnak tartott, egész Angliát és Közép-Európát az Alpeselekig s a pirénei heglánczolatig elborítá, kiszorítva mindenütt az űs tropikus életet.

Ilyen volt azon kor, melyben a régi élet elmerült s romjain felvirult Európában a jelenkori mérsékelt égalji növény- és állatélet. — E téren sok még a teendő, sok nehézség gördül utainkba; de a tudományok hatalma nyomul előre, minden óra egy-egy emléket hozza a multnak s ha örömmel üdvözljük a természettudományok eddigi vívmányait, biztos reménynyel nézhetünk elébe a jövő haladásnak, mely azon a pályán ülendi diadalait, melyet apáink a lehetlenségek körébe helyeztek.

A közegészségügyi intézményeknek befolyása az egyetemes jólétre.

Dr. Grósz Lajos,

Biharmegye törvényszéki főorvosától.

Valamint a híres római szónok Carthagonak elesteig azon változatlan mondattal kezdette szónoklatát: Carthaginem delendam esse censeo: úgy — ha szabad a pygmaeusokat a szónoklat óriásaival egybeazonlítani, — valahányszor erre a városban, a megyében s a hazában alkalom nyílik kimondom legbensőbb meggyőződéseimből eredett azon véleményemet:

hogy a hazai közegészségügyet országos törvény által kell a káros pangástól megóvni és hogy e szép hon lakóit országos törvény által kell biztosítani a közegészségügy elhanyagolásából eredő károk ellen.

Hazai viszonyaink jelenleg a szabad alakulás korszakába léptek, nem mostoha, — hanem a nemzet képviselőinek többségéből alakult nemzeti kormány intézi a haza ügyeit: bizton kell tehát hinnünk, hogy a közegészségügy tere sem marad soká kopár, mihelyt az államférfiak úgy mint a nagy közönség meggyőződnek ama nagy igazságról.

A nagy közönség nem képes behatolni a természet törvényeinek felfogásába és némely államférfi, ki különben fényesen bebizonyítja igazgatási és szervezési képességét, a közegészségügyét nem tartja oly fontosnak, mint például az adó- vagy katonatügyet, holott ez utóbbiak az ország közegészségügyi állapotával a legszorosabb kapcsolatban vannak. Egy elsatnyúlt, gyéren szaporodó s ennél fogva mindinkább fogyatkozó nemzedék nem képes állami czélokra pénzt keresni és minden egyénben, ki legjobb férfikorában mül ki a közegészségügyi intézmények hiányossága következtében, az állam kipótolhatlan tökét veszít; éppen oly kevéssé képes egy beteges és sinlődő nép a hazának erős ép védőket, katonákat szolgáltatni. Hazánk népesedési viszonyai mostohák, mert a magyar koronának 6086 négyszög mértföldnyi területén 15,218000 egyén lakván egy négyszög mértföldre csak 2498 egyén esik, holott a szomszéd ausztriai tartományokban, melyek termékenységre nézve sokkal hátrább állanak, egy négyszög mértföldre 3680 egyén jut; ennek oka a legerősebb és a földmívelést legnagyobb mérvben űző magyar fajnak csekély szaporodásában, sőt fájdalommal kell bevallani, fogyásában rejlik. A közegészségügyi állapot kettős úton gyakorol hatalmas befolyást az egyetemes jólétre; egyszer ugyanis annak kielégítő vagy ellenkező minősége indoka a népek szaporodásának vagy fogyásának, azután pedig képes az egyéneket erősekké a munkára, iparra úgy mint a hadviselésre alkalmasakká tenni, vagy akkor, ha a közegészségügyi állapot kedvezőtlen a nemzetek elsatnyúlnak és lassankint meg is szűnnek létezni.

Minden, idő előtt meghalt egyén megcsorbítja a néptöket és ezzel a szükséges szellemi és anyagi erőknél egy részét; ezeknek helyreállítása ennél fogva valamint a nemzeti megújulásnak, úgy a polgárosító köztörekvéseknek egyik főczélja.

Általánosan elvan terjedve azon előítélet, hogy úgy a betegség, mint a halál elháríthatlan és elkerülhetlen végzetten alapúlnak és elegendő nagy azok száma is, kik az orvosi segélynek úgy az egyesnél, mint a közegészségi ügyekben nem tulajdonítanak oly fontosságot, minőt megérdemel; holott úgy az egyesnek, mint a társadalomnak nagy mérvű hatalmában van anyagi jólétét a közegészségi törvényeknek tanulmányozása és azoknak helyes alkalmazása által előmozdítani és javítani. A betegülés és kora halál legtöbbszörre azon törvényeknek kicsinyléséből és elhanyagolásából erednek; az egészséges, örökölt nyavalyáktól ment, ép újdonszülött általánosan hosszú ideig megtartja egészségét és életét s ha az ellenkező történik,

úgy annak oka legtöbbszörre ama hiányokban keresendő, melyek vagy egyéni, vagy helytelen társadalmi viszonyokból erednek s mint ilyenek elháríthatók valának. Az újabb statisztikai adatok egész biztossággal kimutatják, hogy oly államokban, melyekben a közegészségi törvények szigorúan kezeltetnek az emberek egészségesebbek és hosszabb éltűek és ezzel kapcsolatban a népesedés is nagyobb, mint ott, hol e tekintetben végzettszerű könnyelműség divatozik. Az embernek rendes életkora 80—100 év, e mellett évenként ezer egyén közül 10 halna meg, azonban jelenleg a halandóság 20 és 50 között változik, az pedig, hogy e tekintetben a legkedvezőbb arány jöjjön létre a közegészségi állapottól függ.

Azon időkből, midőn a közegészségre kiválólag beható természettörvényeket még sűrű homály borított, midőn a természettudományok és az általános művelődés csak lassan haladtak előre, midőn a tudomány csak egyes szabadalmazottaknak és nem a népek millióinak volt tulajdona, gyászos emlékü nagy járvány kórok pusztították az emberiséget, kihalt városok, elpusztult tiltványok jelölték a dúlás nyomait; jelenleg a művelt államokban nem észleltetnek ugyan ily nagy mérvű járványok, de ezeknek terjedését még szűkebb korlátok közé lehet szorítani.

Az angol parlament már régen elismerte azon dönthetlen igazságot, hogy a járvány- és helyi kóroknak előidéző okai czélszerű rendszabályok által elháríthatók; ezen meggyőződésnek természetes következménye volt két üdvös törvénynek hozatala, melyek a: „*public health Act*, és *Epidemic Diseases preventing Act*“ nevezte alatt ismeretesebbek; mint villám a sötét éj, úgy világította meg ez üdvös törvényeknek mérhetlen horderejét azon észlelet, hogy Londonban a fővárosoknak az óriásában aránylag a legesekélyebb számú cholera haláleset fordult elő, és hogy Londonnak népessége folytonosan a legkedvezőbb arányban szaporodik.

A kis Belgiumban, melynek területe 537 négyszög mértföld, 4,900,000 egyén lakik és ebből 150,000 harczképes állhat a síkra; ily eredményre csak a közegészségi állapotnak legkedvezőbb volta és ez irányban létező böcs törvények vezethetnek.

Igen gyakran halljuk nyilvánítani ama véleményt, hogy a járványkórok vagy azok, melyek ragály által terjednek az évek során vesztenek belterjességekéből s mint mondani szokták szelidülnek; ez állítólagos szelidülésnek oka véleményem szerint az egészségügyi rendszabályoknak helyesebb alkalmazásában, nem pedig a kórnek tulajdonainak változásában rejlik.

A hólyagos himlő épen úgy ragadja el most is áldozatait azok közül, kik beoltva nem voltak, mint a régi nagy járványok alkalmával, de a himlőoltás üdvös rendszabályának életbeléptetése megmenté a beoltottakat a veszélyes következményektől és megszabadítá a világot a nagy himlő járványok iszonyú csapásaitól.

A celticus bántalmak terjedése meggátoltatik az orvosi rendőrség által, de ott, hol ez hiányos egy egész nemzedék satnyulása bizonyítja azt, hogy a kór magára hagyatva, most is úgy mint régen kívánja áldozatait; és gyászos következményei az új nemzedékben is fel-lelhetők.

A súly — scorbut — mindaddig, míg a szükséges óvrendszabályok ismeretlenek voltak iszonyú pusztításokat okozott. Így 1843-ben Oroszhonnak egyetlen alexandrowi kerületében 68,000 egyén veszett el s míg a múlt század közepén Anson tengernagy hajójának 510 legényéből két hó alatt 390 egyént vesztett el, már 1818-ban a citromlének és savanyított zöldségnek rendszeres használata s egyéb czélszerű egészségügyi intézkedések életbeléptetése mellett a Ross által vezénylett felfedezési hajórajon, mely fél évig volt kitéve a jégstenger zord időjárásának a súly következtében egyetlen ember sem halt meg.

A pestis, mely a régiebb időben egész városokat és kerületeket fosztott meg lakóiktól, a ragály terjedése ellen alkalmazott szigorú rendszabályok mellett terjedésében meggátoltatott és megszűnt az emberiség gyászos ostora lenni.

Az újabb kornak nagy járványbetegsége, mely azonban meggyőződés szerint egyszer kifejlődve csak ragály által terjed, a cholera, legszembeötlőbb módon bizonyítja az egészségügyi törvények roppant horderejét, de bizonyítja azt is, hogy azon meddő vigasztalás, mely szerint a cholerajárvány szelidült, semmi által sincs igazolva; ha valamikor, úgy a múlt évi járvány alkalmával lehetett meggyőződni arról, miszerint czélszerű egészségügyi intézkedések a polgárok százezreinek életét képesek megvédeni. A cholera a katonai csapatmozgalmak által terjesztetett, és azon egyes helységekből, melyek a ragály elől magokat elzárták, cholera esetek nem fordultak elő. Így volt ez például Biharmegye B. Ujfalu mezővárosában; a másfél mértföldnyire fekvő Derecskén a cholera nagy mérvben dühöngvén, B. Ujfalu úgy a vásárokkal, mint más alkalommal a közlekedést a Derecskéről jövőkkal megszüntetette és csakugyan egyetlen cholera beteget sem vett. De nemcsak egyes helységek, hanem járványos helyiségekben fekvő egyes épületek lakói sem betegülnek meg, ha a ragályra alkalom nem nyújtatik; legvilágosabb példa erre a Biharmegye székhelyén Nagy-Váradon létező fegyenczár, melyben az 1832, 1849, 1854, és 1866. években az említett városban fellépett cholera alkalmával soha sem fordultak elő cholera esetek. Ezen intézetet a téli hónapokon át rendszeren 5—600 fogoly lakja és pedig nem a legkedvezőbb térfelosztás mellett, mert egy-egy fegyszobában, melyben legfeljebb tíz embernek volna helye, 25—30 fogoly is őriztetik, e mellett az alag csövezés sem a legkittünőbb és mégis a külvilággal való érintkezésnek megszüntetése a cholera fellépése alkalmával megőrizte ez épület lakóit a ragály felvételétől.

Azok tehát, kik azzal vigasztalják magokat, hogy a járványok szelidültek és ezen balhit által szerzik azon káros meggyőződést, hogy a közegészségügy helyes kezelése nem oly égető kérdése a társadalomnak mint azt némelyek előtűntetni akarják, száz meg száz ezer korán és idő előtt elhunyt hantjánál győződhetnek meg véleményök tarthatlanságáról.

Hogy mily befolyása van a közegészségügyi állapotnak az egyetemes jólétre, azt eléggé volt alkalom a nagy Biharmegyében tapasztalni, figyelemmel kísérvén azon mozzanatokat, melyek ez irányban koronként feltűnőkké váltak. A 200 négyszög mértföldnyi területű megye kicsinyben az egész hazát képviselheti, florája valamint faunája gazdag és változatos: Bihar hó fedte havasai és a sárréti járásnak homok buczkás síkjai, a náddal fedett rétek és a zsombékos, mértföldekre terjedő turfa, mely sokszor évekig ég beláthatlan füstgomolylyal és pernyével árasztván el a vidéket; a Körös folyónak sebes árai és a meleg források kifolyásából eredő s lassan tovább haladó Pecze; a gazdag fenyő és tölgyerdők, a dús növényzet változatossága, a nagy kiterjedésű barom- és lótenyésztés, a vadak nagy száma, melyek a medvétől és vadkantól a fürgé homoki nyúlra találtak, a nemzetiség különfélesége és azoknak külön-nemű szokásaik folytonos tanulmányokul szolgálnak. A megyének lapályos vidékei, melyek a Körös és Berettyó folyók szabályozása előtt számtalan álló vizek, mocsárok és posványok medenczéivé váltak, a legveszélyesebb váltóláz járványok majd minden évben uralkodtak, s habár a váltóláz okozta a legtöbb gyermekkorban halálozást s habár az utóbajok következtében számosan haltak el: a nép annyira megszokta a minden évben megújuló járványt, miszerint azon kérdésre, hogy mily betegségben szenved? közönségesen azt nyerte az orvos válaszul: beteg nem vagyok csak a hideg lel. A posványokat és posványgerjet támasztó folyamatok szabályozása óta a váltóláz-járványok tökéletesen megszűntek és egyes helységek mint a sárréti járásnak Komádi és Darvas községei, melyek ezelőtt halászatból és rákászatból tengődtek, az utóbbi évtizedben mind népességre mind vagyonosságra nézve gyarapodnak.

Csak egy pillantást kell vetni a lelkészek által szerkesztett családi ívek s méltó aggodalommal győződhetünk meg arról, mily rendkívül nagy azok száma, kik a születési első évtől a hetedikig meghalnak; felette gyakori eset hogy 9—10 gyermekkel megáldott szülők sorra vesztik el gyermekeiket, ennek fő oka az első szülési segély hiányosságában, az úgy-

nevezett paraszt bábák által folytonosan tűzött kuruzslásokban és a szülők gondatlanságában keresendő.

A magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlései azon egyben állandók, hogy a közegészségügyet mindenütt éber figyelemmel kísérték és kísérik; a pesti IX-ik nagygyűlésben tett azon alázatos indítványom, mely szerint a nagygyűlés saját kebeléből bizottmányt jelöljön ki, mely az egyetemes közegészségügy körüli hiányokat kimerítőleg elemezve, ennek, valamint az összes egészségügyi személyzet helyzetének javítására szolgáló felterjesztést dolgozzon ki, nem hangzott el a pusztában; a közegészségügyi javaslat kidolgoztatván és a marosvásárhelyi mint pozsonyi gyűlésekben megvitattatván az országgyűlés elé terjesztetett. Adja az ég, hogy a törvényhozó testület és a nemzet felelős miniszteriuma valahára e mostohán kezelt ügyet is elintézzék és hogy a jövő nagygyűlésben jól szervezett egészségügyi osztályt és bölcsen alkotott egészségügyi törvényeket szemlélhessünk.

A népnevelésről.

Hunfalvy Jánostól.

„A nemzetek szellemi és anyagi felvirágzásának leghathatósabb tényezői a népnevelés meg az igazságszolgáltatás“, — körülbelül így nyilatkozott az osztrák pénzügyminiszter a Lajtántúli országgyűlésen, midőn a birodalom pénzügyi viszonyait felmutatá. Az igazságszolgáltatást nem bántom, ezt nálunk majd csak rendbe hozzák erélyes igazságügyminiszterünk s a honatyák, de a népnevelésről legyen szabad néhány szót elmondanom. Tisztelt barátom, *Batizfalvy Samu* tr. a marosvásárhelyi gyűlésen a *testegyenészet*ről értekezett, miért ne szólhassak a rimaszombati gyűlésen a *lélekegyenészet*ről? A lélek a testtel a legbensőbbben össze van forrva, s valamint ép testben ép lélek lakik, úgy megfordítva ép lélek a testet is épségben tartja meg. Azért az orvosok és természettudósok vizsgálódásainak körébe a lélek is tartozik; a lélekegyenészet, vagyis a lélek egyenességét, ép fejlődését előmozdító közoktatás és népnevelés tehát oly tárgy, melyről a magyar orvosok és természetvizsgálók ismerőseik és mindkét nemén levő tisztelőiknek körében szólni lehet.

A tisztelt közönség türelmét kifárasztani nem akarván, nagy feneket nem keríték, azért a népnevelés feladatát, magasztos céljait sem fejtegetem, csak azt állítom, hogy oly országban, melyben az alkotmányosság nem csak czífra czég, hanem kézzélfogható valóság, melyben a jogegyenlőség és jogközösség uralkodik; mely a pápai „syllabus“-okat soha el nem fogadta s magát már Hildebrandt korában a római villámok ellen hárítókkal tudta megóvni — mielőtt Franklin a maga villámhárítót felfedezte s nyomdája és könyvei által a nép tudatlanságának éjjelét is eloszlatta, — mondom, az oly országban mindenkinek nemcsak joga, hanem kötelessége is van a közoktatásra és neveltetésre. Ezeket előre bocsátván néhány számbeli adatot fogok közölni, mert a számok mutatják, mikép igazgattatik a világ. Igaz, a számok sem csálhatlanok, sőt néha nagyon is csálókák, ha t. i. bírálat és vizsgálat nélkül elfogadjuk és vakon hiszünk bennök.

Nemes Gömör megye vendégszeretetével élünk, lássuk tehát legelsőben, mit mondanak a számok Gömör megyéről azon könyvben, melylyel itt nekünk kedveskedtek, t. i. *Gömör és Kishont t. e. megyének leírásában*, melyben a népnevelési adatok a legilletékesebb organumok által közöltettek. Azon közlések szerint Gömör megyében az 186¹/₅-diki iskolai évben 543 r. kath.,

523 ág. hitvallású és 386 reformált, összesen 1452 iskolaköteles gyermek, vagyis csak 9.5 százalék nem járt volna nyilvános iskolákba; 14,070 gyermek pedig, vagyis 90.5 százalék tetteleg járt volna. Ez igen kedvező viszony, s ha állana, Gömör megye a népnevelésre nézve az első helyet foglalná el hazánkban, sőt a legmíveltebb külfölddel is bátran versenyezhetne. Ámde a főtisztelendő urak által közölt számok nem állják ki a próbát! Meglehet, hogy a főtisztelendő urak az iskolába járó gyermekek számát helyesen jelentették be, de az iskolaköteles gyermekek számát ők nem tudják, mert a statistika nem az ő kenyerök.

A népszámlálási adatokból tudjuk, hogy általán véve Magyarországon az iskolaköteles, azaz a 6—12 éves fiúk 6¹/₃, a lányok 6¹/₃, tehát a 6—12 éves fiú- s leánygyermek együttes 13²/₃ százalékát teszik az összes népességnek. Ha Gömör megye tetteleg népességét 1864-ben 186,308 lélekre tesszük, mint azt Fényes már 1846-ban tette, akkor a 6—12 éves gyermekek száma azon arány szerint 24,659; de ha Gömör megye népességét csak 159,293 lélekre tesszük is, mennyi a népszámlálás szerint 1857-ben volt, akkor is a 6—12 éves gyermekek száma 21,074. Az igen tisztelt *Kiss Antal* tr. szerint Gömörben a 6—12 éves gyermekek száma 18,958, s ez bizonyosan a minimum. Ha már a görög kathol. és mózes hitű gyermekek számát körülbelül 800-at, levonjuk, akkor úgy találjuk, hogy a r. kath., ág. hitvallású és reformált iskolaköteles gyermekek száma Gömörben az első felvetés szerint 23,859, a második felvetés szerint 20,274, a harmadik szerint 18,158. Ha tehát a három egyház népiskoláiban a főtisztelendő urak jelentése szerint összesen 14,070 gyermek kap oktatást, s ezek között más megyéből és más egyházból való gyermek nincs: akkor az első felvetés szerint 9789, a második szerint 7004, s a harmadik szerint 4088 r. kath., ág. hitvallású és reformált gyermek, vagyis 41¹/₃, illetőleg 34¹/₃ s a legkisebb szám szerint több mint 22 százalék oktatás nélkül marad. — Ha továbbá meggondoljuk, hogy a mostani iskoláztatási rendszer mellett köztanpasztalás szerint a beírt és iskolába járó gyermekeknek legfeljebb felerésze tanulja meg anyanyira az olvasást, írást és számolást, hogy többé el nem felejtí, s felserdült korában gyakorlati hasznát veszi annak, mit az iskolában tanult: akkor azt találjuk, hogy Gömör megyében az iskolázható gyermekeknek csak 30 s legfeljebb 40 százaléka részesül sikeres oktatásban, hogy Gömör megyében a népességnek csak 30—40 százaléka tud olvasni és írni, 60—70 százaléka pedig a népoktatásnak legelső elemeit is nélkülözi.

Mit tanulunk tehát a közölt számokból? Azt, hogy Gömör megyében a népnevelés bizony még nincs azon állapotban, melyben lennie kell. Mindazáltal Gömör megyében mindig találkoztak buzgó hazafiak, kik a népnevelés ügyétszívökön hordták, s más megyék e tekintetben csakugyan még hátrább állnak.

Az 1864-re vonatkozó, hivatalosan közzétett statisztikai kimutatások szerint Magyarországon 498,546 fiú, 403,248 leány, összesen 901,794 gyermek; az összes magyar tartományokban 610,984 fiú, 477,694 leány, együtt 1,088,678 gyermek járt iskolába, az erdélyi szászokon kívül. Már pedig Magyarország népessége 1864-ben 10,684,000, az összes magyar tartományoké 14,830,000 lélekre rúgott, tehát a feljebb említett arány szerint az iskolázható, 6—12 éves gyermekek száma Magyarországon 1,413,540, az összes magyar tartományokban az erdélyi szászokon kívül 1,917,780 volt. Ezek szerint Magyarországon 511,746, az összes magyar tartományokban 829,102 iskolázható gyermek, vagyis Magyarországon több mint 36, az egész birodalomban több mint 43 százalék nem járt iskolába! S ha feltesszük, hogy az iskolás gyermekeknek fele látogatja maradandó sikerrel a népiskolát, akkor úgy találjuk, hogy Magyarországon a gyermekeknek 32, az egész birodalomban csak 28 százaléka tanulja meg alaposan az olvasást és írást! Nem szomorú dolog-e ez? Vagy talán nem helyesen csoportosítom a számokat? Mit mutat az élet?

1863-ban az elítélt büntetettek közül Magyarországon 59%, Horvát- és Tótországban 86 százalék teljesen járatlan volt az olvasásban és írásban. Ugyancsak 1863-ban a kiállított

újonczok közül Magyarországon 100 legényből csak 22, Horvát-, Tótországban s a katonai Végvidéken nem egészen 10, Erdélyben 9 sem tudott írni! Ezek tények uraim, és pedig valóban szomorú, égbekiáltó tények! Avvagy vigasztalódjunk-e azzal, hogy Galicziában és Dalmátországban aránylag még kevesb ember tud írni, olvasni? — Alsó- és Felső-Ausztriában Salzburgban és Stájerországban a besorozott újonczok közül 1863-ban 70, Csehországban 62, Morvaországban és Sziléziában 50 százalék volt jártas az írásban; mikor leszünk mi csak ennyire is? Pedig resteljük, ha bennünket a bécsi csirkeevőkkel, vagy a cseh serivőkkel hasonlítanak össze.

Nézzük, hogy áll e dolog Európa más országaiban. Általánvéve azt találjuk, hogy a népnevelés a germán származású nemzeteknél jobban van elterjedve, mint a román nemzeteknél; s hogy ez a szlávok Eldoradójában, Oroszországban legroszabbul áll. Tudjuk, hogy az egyháznak vagyis papságnak a germán nemzeteknél az állam teendőire kisebb befolyása van, mint a román nemzeteknél, s hogy Oroszországban a pápa és czár, az egyházi és világi hatalom egy személyben van egyesítve. Végre azt találjuk, hogy rendesen legtöbb törvénytelen gyermek ott van, hol aránylag legkevesebb iskolás gyermek van. Én ezen hármas körülménynek okozati összefüggését e helyen nem kutatom, mert a metaphysikai kategóriák csakugyan nem e tisztelt körbe valók. Csak egyszerű statisztikai adatokat állítok egybe. Lásuk tehát ezeket!

Poroszország financiai csakugyan jobb karban vannak, mint az osztrák birodalom financiai. Ezt jól tudja az osztrák finánczminiszter úr; bizonyosan azt is tudja, hogy Poroszországban a népnevelés is jobban van elterjedve mint nálunk, s talán azért hozta fel a népnevelést, midőn a pénzügyi viszonyokat tárgyalták. — Poroszországban tehát, melynek államadóssága vagy kilencszer kisebb mint az osztrák birodalomé, — az 5—17 éves gyermekek kötelesek iskolába járni, s azok ott a népességnek majdnem 17 százalékát teszik. T. i. 1861-ben az iskolaköteles gyermekek száma 3,090,294 volt, s ezekből tetteleg 2,959,857 járt a nyilvános és magán népiskolákba, tehát csak 130,437 maradt, kik azonban szintén vagy a felsőbb tanintézetek előkészítő osztályaiba jártak, vagy otthon neveltettek. S hogy a porosz gyermekek sikerrel látogatják az iskolákat, bizonyítja azon tény, mely szerint 1863-ban 100 újoncz közül csak 3 nem tudott olvasni és csak 5 nem tudott írni. Berlinben egy sem találtatott, ki nem tudott volna olvasni, írni.

Franciaországban 1863-ban 4,018,427 iskolaköteles gyermek volt, s ezekből 884,887 vagyis 22 százalék nem járt nyilvános iskolába. 1865-ben már csak 700,000 iskolázható gyermek nem járt iskolába, de ezek közül 260,000 otthon neveltetett és csak 440,000, vagyis 11 százalék nem részesült oktatásban. Ugyancsak Franciaországban 1863-ban 1000 újoncz közül 275 nem tudott írni; 1864-ben pedig az új házasságok illetőleg 1000 vőlegény közül 279 s 1000 mátka közül 414 nem tudott olvasni és írni.

Belgiumban a 7—14 éves gyermekek kötelesek iskolába járni; 1863-ban az iskolakötelesek 25., százaléka nem látogatta az elemi iskolákat.

Olaszországban az 5—12 éves gyermekek iskolakötelesek; ott 1863-ban az iskolaköteles fiúknak még csak 38, a leányoknak pedig épen csak 30 százaléka járt tetteleg iskolába. Olaszországban 1000 felnőtt férfi közül csak 240 s 1000 nő közül csak 116 tud olvasni és írni, és 724 férfi, meg 838 nő sem írni, sem olvasni nem tud. De most nagy erélylyel mozditja elő az olasz kormány a népnevelés ügyét.

Érdekes eredményhez jutunk, ha az iskolás gyermekek számát a népesség létszámával hasonlítjuk össze.

A germán országokat illetőleg 1000 lakosra jut iskolás gyermek:

Szász királyságban	170
Hassziában	170

Badenben	168
Poroszországban	160
Württembergben	150
Bajorországban	128
Norvégiában	134
Nagybritanniában	115
Hollandiában	117
Svédországban	107

Tehát a germán országokban mindenütt jóval több mint 100 iskolás gyermek esik 1000 lakosra.

A román országokat illetőleg pedig jut:

Franciaországban	115
Belgiumban	109
Spanyolországban	70
Olaszországban	50
Portugalliában	27
Moldva- és Oláhországban	20

iskolás gyermek 1000 lakosra.

Vége a szláv országokat illetőleg

az európai Oroszországban	19
Lengyelországban	16
Szerbországban	9

iskolás gyermek jut 1000 lakosra.

Hát nálunk micsoda arányszámot találunk. Magyarországon 80, a magyar tartományokat együttvéve 70 iskolás gyermek esik 1000 lakosra, tehát e tekintetben egy germán országgal sem versenyezhetünk, s a román országok között is csak a harmadik helyet foglaljuk el. Igaz, jobban vagyunk a népnevelés dolgában, mint keleti óriás szomszédunk, de már az osztrák-német tartományokban 1000 lakosra 35 iskolás gyermekkel több esik, s Németországban mindenütt még egyszer annyi iskolás gyermek van, mint nálunk.

Lakozik-e keblünkben tettekre buzdító honszeretet? Van-e bennünk áldozatkészség? Tudunk-e nemes eszméért lelkesülni, igazán protuktív, gyümölcsöző czélokra költeni? Ott van a népnevelés ügye! Buzogjunk, lelkesüljünk, áldozzunk, költsékezzünk annak terjesztésére, emelésére, s ne hagyjunk fel vele, míg még egyetlen gyermek létezik, mely az oktatás és neveltetés áldásaiból ki van zárva! Gyógyítsuk, ápoljuk a testi bénákat, nyomorékokat, beteget, de orvosoljuk a lelki nyavalyákat is s neveljük az egész népet! A népnevelés szaporítja a munkás kezeket, sikeresíti a munkát, gyarapítja a termelést, tehát csökkenti a henyék, munkakerülők, csavargók, koldusok, tolvajok, zsványok, s általában a társadalom elődieinek, heréinek, ellenségeinek számát. — Éljen azért vallás- és közoktatásügyi minister úr, s éljenek mindazok, kik a népnevelés gyarapításában munkálkodnak!

Elnöki zárszó.

Nagytekintetű gyülekezet!

Sebesen haladt örvendetes és tevékeny itt mulatásunk ideje, nem haszonnélkül a tudományra, és nem élvezet nélkül az életre. Az ország számos vidékeiről s a külföldről seregtek össze a tudósok s a tudománybarátok, és egy közczél iránt törekedtek. Régi ismerősek találkoztak ismét; kellemes visszaemlékezések megújultak, és a barátság kötelékei megerősödtek, melyek az orvosi és természettudományok ápolására bizonyynyal nagy hasznót hozhatnak.

Köszönet e vendégszerető Rimaszombat városa s Gömörmegye lelkes fiainak és kedves leányainak a szívélyes és előzékeny fogadtatásért.

Két óhajom van még hátra nagytekintetű gyülekezet, melyet nyilvánítanom kell:

Utazzanak haza szerencsésen, maradjon hű emlékezetökben rövid és kellemes itt mulatásunk.

Engedje a nagy természet ura, hogy jövő évben friss egészségben baráti kezet nyujtván egymásnak, az ős Mátra aljában, hős leányairól s nektárjáról híres Eger városában ismét találkozhassunk.

Mi pedig minket, mint a nagyülés tisztviselőit illeti, fogadják szíves hálánkat azon kegyességökért s megkülönböztetésökért, melyeket irántunk tanúsítani méltóztattak.

Eljünk mindnyájan boldogul!

Knöpfler Vilmosnak a magyar orvosok és természetvizsgálók XII-ik nagygyűlése tisztviselőit köszöntő beszéde.

Tisztelt közgyűlés!

Az idő repül! — együttlétünk percei már számlálvák; — itteni tudományos működéseink és barátságos élvezeteink fénye meteorként már hanyatlik. — Nem! ezen az elmélet és gyakorlat által gyűjtött kincsekben gazdag gyűlés fénye nem enyészhetik el — nem! ezen gyűlés ragyogó napként kelt fel honnunk egén, mely száz meg száz apró napokra elválva hazánk legszélsőbb határáig — a Kárpátoktól az Adriáig — a magyar tudomány világító fáklyáit széthordva neveléstünk, iparunk, nemzetgazdaságunk és tudományos mivelődésünk haladását előmozdítani hivatva van.

Majd egy hosszú év fordultával, — midőn a szőlő a Mátra lábainál újból érend — Egerben, melyet hajdan hőseink piros vérökkel dicsőségesen védtek, megint kezet szorítva piros egri borral üdvözlendjük egymást, hogy mindaz, mit a kutatás és észlelés a tudomány mezején hangya szorgalommal egy év alatt gyűjtend, hazánk oltárára letétethessék.

Adja az ég! hogy ottan majd egyikünk se hibázzék és senki felett emlékbeszéd ne tartassék.

De mielőtt szétoszlanánk, tegyük fel az érdem babérkoszorúját azok fejére, kik önmegtagadó fáradozásaik által ezen fényes gyűlés sikerét lehetővé tették; — nyilvánítsuk hálás köszönetünket tisztviselőinknek, különösen ezen gyűlések körüli érdemeiben megőszült vezető alelnökünk *Kubinyi Ágoston* ő méltóságának — ; nemkülönben köztisztvisletben lévő másodalel-

nökünk *Kovács Endre* ő nagyságának. Éltessük fáradhatatlan két titkárunkat dr. *Marikovszky Gusztáv* és dr. *Batizsoly Sámuel* urakat. Gyűléstünk bankárjainak: dr. *Rózsay József* pénztárnok és dr. *Halász Géza* ellenőr uraknak nyilvánítsuk köszönetünket — szintúgy mindazoknak, kik különböző szakgyűléseinkben elnöki vagy jegyzői teendőkben fáradoztak. Eljenek!

A rozsnói vasasfürdő-víznek ismertetése.

Kiss Antal orvos-sebész tudortól.

Tisztelt közgyűlés!

Mielőtt ez évi vándor gyűlésünk utolsó üléséből szétoszolva a városi fürdőbe rándulnánk, hova e kis város közönsége által közebedre hivatalosak vagyunk, szükségszerűnek vélem a gyűlés tisztelt tagjait e fürdő ásványvizének minőségéről szóbeli rövid vázlatban megismertetni.

Városunk keleti része igen szűk völgyön nyúlik fel, mely éjszakra fél mértföldnyi hosszban a 4000 lábnyi magas Ökörhegy tövével végződő több völgyágakra oszlik; terjedelmes lejtőségeinek igen számos forrásai a Drázus nevű pataokban egyesülnek, mely több kallót, malmot, csertörőt és egy szöggyárat hajtva e völgyünkön és városunkon át a Sajóba ömlik. A 9 fürdő és 11 lakszobából álló szerény fürdőintézet a rozsnói püspökség tulajdona, a város felett egy negyedóránnyira a völgy erdős és regényes helyén, a Drázus jobb partján fekszik. Ásványvize tisztaságú, tényleg, szabad szénsavtöltötől nem bugyog; melegítés által, de a nélkül is a szabad levegőn lefolyása árkaiban narancsszínű vasélegvizegyet rak le, ilyen színnel festi a fehér fürdőruhákat is; hőmérséke egy éven át havonkénti észlelés szerint az évszak hőfokával + 4.4 Reaumur foktól egészen + 10.6 R. fokig változik. Frezenius vegybontási sémája szerint tiszta kémszerekkel vizsgáltam meg e vizet 1852-ben következő eredménnyel: egy polgári font vízben van

kénsavas szikéleg	1.42 szemer
kénsavas vasélecs	0.43 "
kettedszénsavas vasélecs	0.38 "
halvpirany	0.13 "
kettedszénsavas mészéleg	0.03 "
kettedszénsavas keseréleg	0.64 "
kettedszénsavas cselélecs	0.03 "
kovasav oldott állapotban	0.20 "

3.26 szemer.

E szerint ásványos alkatrészekben szegény ugyan e víz, de vassókból fontja közelítőleg egy szemert tartalmaz, azért megyénknak legkiválóbb vasas ásványvize. A vasnak és vele kötött két savának, a szén és kénsavaknak eredetét ásvány- és vegyihelyzetéből nyeri. E hegységnek különösen nyugati u. n. szőlómári vonalának jegyeztes agyagpalája igen terjedelmes vaspát (Siderit) és lágyvaskóból (Limonit) álló telepeket foglal magában, és a fürdő mellett régi bányáknak számos görcei kihányt vaskőhalmokból állanak; itt a mély hézagokon leszivárgó légköri csapadékok és a Drázusnak talajvize néhány ölnyi mélységig áztatják e vaskőtelepeket; élenyitési vegybontás által támadnak a vízben oldható kén és kettedszénsavas vassók. És pedig következő vegyfolyamattal. A vaspát szénsavas vasélecs, ha ez a légköri víznek szabad szénsavtöltötéből egy parányt magához csatol, támad kettedszénsavas

vasélecs, melyet a víz felold. A lágyvaskó pedig vegyileg vasélegvizegyből áll, mely az itt bőven található vaskovand (Pyrit vaskén) elmállásból származó kénsav alakulásánál élenytelenítettik, ezzel kénsavas vaséleccsésé egyesülvén, a víz által oldott állapotban felvétetik.

Ásványvizünk ital és melegített fürdők alakjában hősámhiány — vér- és fehérfolyásoknál, idült bélhurutnál, heveny bajok utáni elgyengülésnél, régi laza fekélyeknél, a vértestecsek hiányából származott kórvegyeknél, kiválóan nőbetegek által jó sikerrel használtatik.

Hogyan erősödjünk társadalmilag?

Greguss Ágostól.

A magyar orvosok és természetvizsgálók Pozsonyban 1865-ben lefolyt nagygyűlése Balogh Pál jeles tudósunk buzgó kezdeménye alapján külön alosztályt állított föl a társadalmi tudományok számára; s a kik a pozsonyi gyűlésben már mint ezen alosztály első tagjai vettek részt, fogadást tőnek egymásnak, hogy e vándorgyűlések programjába fölvevett nagyfontosságú szakot minden további gyűlésen erejüktől telhetőleg képviselni fogják. Én is szerencsés voltam az új alosztály tagjaként működni, s midőn a következő nagygyűlés helyeül Rimaszombat volt kitűzve, annál inkább kötelességemnek tartottam a társadalmi tudomány mezején csekély tehetségemhez képest valamivel előállani, minthogy „anyai juson” én is Gömör megye fiának vallom magamat.

A tárgy, melyet választottam, társadalmi kérdéseink sorában meggyőződésem szerint a legelső, s különösen hazánk felföldjét kétszeresen érdekli.

Az a kérdés, vajjon a magyar faj, mely Magyarországot alapította s az ország többi faja fölött eddig uralkodott, a megváltozott közviszonyoknál fogva társadalmi fensőséget ezentúl is megtarthatja-e és miképen?

E kérdésről már volt alkalom az akadémia egyik tavalyi ülésében nyilatkozhatni, de úgy hiszem, nem elég azt egyszer-kétszer megpendíteni, sőt minél többször és minél hathatóssabban kell rá irányozni a közfigyelmet, kivált a nemzet színének, a művelt osztályoknak figyelmét: mert ez a kérdés — mint a mélyen tisztelt gyülekezet velem együtt kétségtelenül elismeri — létünk kérdése; még pedig most, midőn köröskörül a pánszláv politika polypkarjai szorongatnak, létünk legsürgősebb kérdése.

Engedjék meg tehát a haza és tudomány egybesereglett hívei, hogy e tárgyra vonatkozólag egy pár eszmét elmondhassak s engedjék egyszersmind remélenem, hogy ha ismét eloszlanak az országban, mindenki apostola lesz e kérdés olyatén megoldásának, mint azt egyfelől az önfentartás ösztöne természetserűen föltételezi, másfelől pedig a nemzeti becsület érdeke kötelezőleg parancsolja.

Nézzünk hát szemébe a kérdésnek. Valjon a magyar faj az ország többi faja fölött ezentúl is megtarthatja-e társadalmi fensőségét?

A válasz, úgy hiszem csak az lehet, hogy igenis meg, ha ő lesz az erősebb: mert az a faj uralkodik, a melyik hatalmasabb.

A következő kérdés tehát, mely fölmerül: miképp legyünk erősebbek, hatalmasabbak?

A történelem tanúsága szerint a hatalom hajdan a fegyvertől függött s a fegyverviselők voltak az urak. De a fegyver hatalma egy magában sohasem volt elegendő: a mandsuk meg-

hódítottak Sinát, trónjára ültek, s ime magok is sinaikká lettek. A polgári intézmények szabotossága is hijába párosul a fegyver hatalmával: a rómaiak, a világ urai, görög befolyás alá jutottak. A pusztaság szintén nem dönt: az alig fél milliónyi magyarság a IX-ik század végén harmincz annyi népesség közepett országot alapított, mely húsz esztendő múlva ezer éves lesz. Az anyagi erő mellett szellemire van szükség. A szellemnek a természet nyers fia is meghódol s a lángelméket, különösen mint törvényhozókat és költőket, a Konfucsékat, Mózeseket, Solonokat és Orpheusokat, a bárdolatlan századok is vezéreikül tisztelik.

Azonban mind a lángelme, mind a fegyver hatalma inkább véletlen és pillanatnyi, ritkán biztos és tartós. A hódító, mihelyt leteszi fegyverét, elveszti hatalmát. Lehet-e e hatalmat biztosítani, állandósítani? A történelem válaszol e kérdésre. A fegyveres hódító munkáját az anyagi téren átveszi s állandósítja az, ki a hódítás alapján kincseket, vagyont szerez, szóval a gazdag. Viszont a szellemi hódító, a lángelme munkáját folytatja és biztosítja a szellemi kincsek gyűjtője s feldolgozója: a művelődés munkása, akár az oktató vagy nevelő köteles alakjában, akár — és főképen — mint tudós és művész. Szóval: a fegyver és lángelme csak hódít; de a hódítmányt csak a gazdagság és műveltség őrzi és gyarapítja.

A ganéj piszkos valami, mégis a trágyázott földnek van legszebb termése. Szintígy terem a gazdagság és műveltség a legnagyobb erkölcsi piszokból: a szolgaságból. Az úr, mivel csak parancsolnia kell a mire szüksége van, s döllyfőben azt is másokra hagyja, hogy helyette gondolkodjanak, henyesége folytán elpuhul, elbutul; a szolga ellenben, mivel neki kell a zsarnok szeszélyeit kielégíteni, kénytelen sürgölődni, okoskodni, tanulni, magát mindenféle mesterségekben gyakorolni — s egyszerre csak azon veszi magát észre, hogy testben lélekben erősebb uránál. Ekkor természetesen ő iparkodik felülkerekedni: ha teheti, föllázad ura ellen s nyílt küzdelemben veri le, mint Spartacus a megdőbbent Italiát; ha nem teheti, a ravaszság alattomos harcát vívja ellene, mint a zsidók a keresztyén világ közepett. Elszórva, századokon át üldözve, az európai társadalomnak ez a legkisebb töredéke aránylag a legnagyobb gazdagság és műveltség birtokával dicsekszik. Így válik a mai szolgából a holnapi úr, az elnyomottból elnyomó, a zsarnokság és szolgaság irtó játéka újra elkezdődik, és a zaklatott népek tengere folytonosan hullámoz és hanykolódik, míg nem végre a kiegyenlítő közös szabadság által egy színné simúl.

Gazdagság és műveltség az a két tényező, mely a nemzeteket hatalmasakká teszi; gazdagság és műveltség egyszersmind az a két tényező, mely minden ország, minden nemzet kebelében a társadalom egyik elemének a többi fölött túlsúlyt biztosít. Azért ha mi Magyarország annyira egyes társadalmában a fensőséget, a vezérszerepet meg akarjuk tartani, erőnk teljes megfeszítésével minél nagyobb gazdagságra és műveltségre kell törekednünk.

Nem lehet nem helyeselnünk azon esztergomi érsek logikáját — habár érzületét átkozzuk — a kivel a hagyomány azt mondatja, hogy Magyarországot előbb nyomorúvá kell tenni, úgy németté. Nem lehet nem helyeselnünk és mindenkor szemünk előtt nem tartanunk egy európai hírű írónk, jelenleg miniszter azon mondasát is, hogy a magyar nemzet jövője kulturai kérdés. Mert áll a társadalmi törvény: hogy a gazdagabb és műveltebb nép uralkodik a szegényebb és műveletlenebb fölött.

Magyarországon eddig — ezer éve — a magyar faj uralkodott, még pedig, becsületére mondhatjuk, nem annyira politikailag, mint társadalmilag: mert hiszen világhírű türelmességünknel s méltányosságunknál fogva nálunk a politikai jogok sohasem voltak bizonyos nemzetiséghez kötve, s a magyar nemes, mint a magyar korona tagja, nem a genetikai, hanem a politikai magyar nemzethez tartozott. A magyar faj társadalmi fensősége tehát nem származhatott politikai előnyökből, hanem származott onnan, hogy ez ország népei közt a magyarok voltak a gazdagabbak és műveltebbek. Ők alapították a magyar államot, a földbirtok eredetileg nagyobbára az ő kezökön volt, s a közügyek vezetéséből folyó politikai jártasság és

ügyesség szintén leginkább az ő osztályrészek lett. De változtak a körülmények. Az utóbbi századok mostoha kormányai nemcsak idegeneknek adtak bofolyást az országos ügyekre, hanem a honfiakat is elidegenítették hazájuktól. A földbirtok jobbra elnemzetlenedett léha emberek kezén, nagyrészt kisiklott rendelkezésünk alól s jövedelme külföldre vándorolt, az úri rend pedig, legalább a potior pars, kizárva természetes hatásköréből, a haza szolgálatából, elközlönyösülve nem-hogy művelődött volna, csak parlagosodott. Anyagilag szegényedtünk, szellemileg hanyatlottunk, s a mult század vége felé már idején látták, hogy megnémetesítsenek. Ekkor a nemzetiség föllobbant eszméje megmentett. De a szegényedés folyt, mert a mentő eszmét épen azok közül fogták föl a legkevesebben, kik legtöbbet birtak: főuraink. Ezek javában szegényedtek és németesedtek s a magyar faj fensőbbtségét a mult század vége óta a középosztályok tartották fen. A 48-ki vívmányok többeket készületlen találtak, s 49-ben szomszédaink kényére maradtunk, kik ekkor már csakugyan elérkezettnek vélték az időt, hogy az 1780-as években nem sikerült munkát sikerrel bevégezzék, a magyar elemet a német elemnek alávéssék s németesítés által kiirtsák. Tudjuk, hogy e célra mindent elkövettek. Idegen hivatalnokok s német iskolázás segélyével erőszakosan terjesztették a német nyelvet. És céljokat bizonyosan el is érték volna, ha rendelkeznek vala azon kettős hatalommal, mely egyik faj fensőbbtségét a másik fölött megalapítja. Bach úr beözönlötti hivatalnok-hadai bizonyosan megállapítják a németiség uralmát hazánkban, csak az kellett, hogy egyfelől gazdagabbak, másfelől műveltebbek legyenek minálunk. De ők, szerencsére, szegények voltak, szegények lélekben és földi kincsekben egyaránt, s köztünk akartak meggazdagodni. Egy részöknek ez sikerült is. Művelődni nem akartak általunk; ez azonban akarjuk ellenére is megtörtént, mert hiszen kénytelenek voltak beszívni nézeteinket, midőn folyvást velünk érintkeztek, surlódtak. Így az egész mozgalomnak ellenkező hatása lett; ők, az uralkodás eszközei, szolgálkává lettek, a hódítók hódolókká változtak. Az egész óriási és erkölestelen kísérlet eredménye a magyar elem erősödése lett. Statistikai adatok biznysága szerint a hazánkba beköltöztetett idegen hivatalnokokból közel ezer család maradt itt és szaporítja most a magyar létszámot.

De súlyos körülmények és csapások következtében mégis folyvást szegényedünk, testvér nemzetiségeink pedig folyvást haladnak a műveltségben. Politikai támaszra nem számolhatunk, mert — a mint az igazság megkívánja — a különféle nemzetiségek szabad fejlődhetését törvényileg is biztosítani kell, a polgári jogegyenlőség pedig a haza minden lakosát feljogosítja, hogy befolyását érvényesítse. Mit tegyünk hát, hogy a magyar nemzetiség fensőbbtségét megőrizzük?

A felelet egyszerű: versenyre kell szállanunk a többi nemzetiséggel egyfelől az anyagi, másfelől a szellemi téren; azon kell lennünk, hogy mi maradjunk a gazdagabbak, a műveltebbek. Addig mi leszünk a helyzet urai.

A gazdagodás és művelődés eszközei nálunk is ugyanazok, mint más nemzeteknél. A művelődéséi: a közoktatás czélszerű intézése, az ismeretek és mesterségek terjesztése, a tudomány és művészet ápolása. A gazdagodásé pedig: a földművelés, ipar és kereskedelem hármasságának emelése.

Hazánkat kizárólag földművelő országnak mondják; s ez a tétel nemcsak azt jelenti, hogy mi első sorban földművelésre vagyunk hivatva, de fájdalom, azt is, hogy a másik két tényező, az ipar és kereskedelem, nemzetgazdasági forgalmunkban még nem szerepel olyan arányban, mint kellene: azaz, hogy az idegen ipar és idegen kereskedelem több pénzt vesz rajtunk, mint a mennyit mi — földművelésünk, saját iparunk és kereskedésünk által együtt — veszünk a külföldön.

Azért, hogy mi első sorban földművelésre vagyunk hivatva, nem szabad az ipart és kereskedést elhanyagolnunk; sőt minél inkább ápoljuk e kettőt is, annál virágzóbb lesz maga földművelésünk. Vannak továbbá hazánkban vidékei, melyek inkább valók az iparos, mint a

földművelő foglalkozásra. Ilyen például hazánkban szinte egész felföldje. A gyári munkásság székhelye ez, és örömmel tapasztaljuk, hogy ezt az irányt követi, bár még korántsem azon mértékben, mint közjólétünk kívánná. Mennyi ásványt adunk el nyersen a külföldre, a melyet a külföld feldolgozva drága áron küld vissza hozzánk! Egyéb számos példa mellőzésével csak a vasra és kőszénre emlékeztetünk.

A nemzetgazdasági tudomány bebizonyította s egyfelől gazdag, másfelől szegény nemzetek állapota mutatja, hogy a földművelés egymaga — ipar és kereskedelem nélkül — nem képes valamely ország gazdagságát emelni, sőt, hogy az országok földművelés nélkül könnyebben gyarapíthatják vagyonukat, mint ipar és kereskedelem nélkül.

Mindezeknél fogva nagy és káros előítélet az nálunk, mely a szülöket még mindig tartóztatja attól, hogy gyermekeiket iparos és kereskedelmi pályára bocsássák. A magyar szülő valami megalázót lát a gyárosban, kalmárban. Pedig mily tisztességes állások ezek az egész művelt világban, mily hasznosak, nálunk pedig mennyire hazafiasak is! Hazánk felföldje nagybárra nem lévén magyarajkú, iparát és kereskedését annál inkább a magyar fajnak kellene megragadni, mert a kié az, azé a felföld társadalmában a fensőség is. Küldje tehát a magyar alföld tehetősb vállalkozói raját a kevésbbé magyar felföldre, a földművelés fészkeiből a gyáripar fészkeibe; szüleink pedig tegyenek le azon hinduhoz illő balvéleményről, mely az iparost és kereskedőt lenézi, indítsák fiaikat technikai pályákra, népesítsék meg velők különösen felföldünket s biztosítsák ott általok a magyar faj tulsúlyát.

A gazdagság kivált a legújabb időkben fejtette ki mesés erejét. Távol népeket kapcsolt össze, tengereket hidalt át — a gőz és villany segélyével — a pénzérő, de csak szövetségben azzal a másik erővel, mely még nála is erősebb: a tudomány, műveltség. Tagadhatjuk-e, hogy nekünk e részben is még sok a tennivalónk? Irodalmunkat, igaz, immár tekintélyes hatalommá emeltük, a tudomány ápolására önkéntes százezreket áldoztunk, sőt valamennyire már a nemzeti művészet emelését is hazafias kötelességünknek ismerjük; — de hol vagyunk még mindezekben a nyugati nemzeteihez képest!

Röviden összefoglalva az előadottakat: hogy társadalmi fensőségünket hazánk különböző népei közt továbbá is biztosíthassuk, minél gyorsabban és erélyesebben kell a gazdagodás és művelődés tényezőit fölhasználnunk. Hogy pedig azt tehessük: mire van szükségünk?

Valamint az egyszeri diplomata azt mondta, hogy a háborúra három kell, t. i. pénz, meg pénz, meg pénz: mi is mondhatjuk, hogy a gazdagodásra és művelődésre szintén három kell, t. i. munka, meg munka, meg munka.

Háromszoros munka! mert fajunk számos kitünő tulajdonsága között fájdalom a munkásságot nem találjuk eléggé kifejtve; s épen a munkásság hiánya azon achillesi sark, hol a testvéreink halálra sebezhetnek. Sebezzük hát mi halálra saját henyeségünket: fénytűző kiadásaink helyett szaporítsuk inkább bevételeinket, kártya helyett forgassunk inkább könyveket, vetkezzük le szorgalom dolgában a keleti Ádámot s igyekezzünk utólni Európa nyugati nemzeteit, szóval, a munkát se ne szégyeljük, se meg ne únjuk; s ha mi akarunk maradni az urak: ne uraskodjunk!

De ime, a munkátlanság hajlamán kívül nemzetünkben még egy hiba van, mely társadalmi fensőségét fenyegeti: kevesen vagyunk! Oly kevesen, hogy a haza többi népe között abszolút többségünk nincs; pedig túlnyomó súlyunk biztosítására túlnyomó számunk is kíváncsús.

Valamint a fiatalsági hibát csak az idővel perczenkint haladó öregedés orvosolja, úgy a kis szám hibájának is egyetlen gyógyszere van, mely szintén az időtől várható: a szaporodás.

A szaporodás kétféleképp történhetik: közvetve, más fajbeliek beolvasztása által; közvetlenül, a természeti gyarapodás útján.

Az első mód annál sikeresebb, minél önkéntesebb, s annál önkéntesebb, minél több anyagi és szellemi előnnyel kecsegteti az új tagot; az előnyök pedig a feljebb vázoltuk gazdagságban és műveltségben nyilatkoznak. E részben tehát nincs egyéb tennivalónk, mint ama két téren minél nagyobb munkásságot kifejtünk s meg lehetünk győződve, hogy a tőlünk elpártolók száma folyvást csökkenni, a hozzánk pártolóké pedig folyvást nőni fog: mert gazdag és művelt nemzet tagjának lenni nemcsak kézzelfogható haszon, hanem dicsőség is.

A másik mód, a természeti gyarapodás titka abban rejlik, hogy minél több legyen a születés s minél kevesebb a halálozás. Ama régebben divatos panaszt, hogy a magyar faj nem szaporodik, a statistika és az orvosok megczáfolták. Nem az a bajunk, hogy kevés gyermekünk születik, hanem hogy sok elhal. Mi ennek az oka? Igaza van-e azon megyei főorvosnak, ki a magyar anyákat azzal vádolta, hogy nem szeretik, nem ápolják eléggé magzataikat? Az anyákon áll-e súlyos vádat tetteleg megczáfolni. De valamint a szüléktől méltán megvárjuk, hogy gyermeki szeretetök a közös anya, hazánk iránt erősíteni fogja szülei szeretetüket gyermekeik iránt, s el fognak követni mindent, hogy a kisdetek, kiknek életet adtak, meg is legyenek tartva az élet számára: úgy viszont meg kell várunk a magyar társadalomtól is, hogy lehetőleg biztosítsa a szüléket megélhetés iránt, nehogy ezek a gyermekek növekvő számában az inség növekvésétől tarthassanak. Mindkét rendbeli várakozásunk teljesedésére nézve, megvallom, egyik főreményemet hazai orvosainkban helyezem: ők nem csak hivatott tanácsadói, segítői a szüléknek a gyermekek gondozásában, hanem szinte a társadalom képviselői, az orvosban mintegy a személyesített társadalom lép be a családba. Az orvos tehát nem csak a testet gyógyítja, hanem a lelket is üdíti, táplálja, tájékoztatja: legalább az igazi orvos mindenesetre, mert az igazi orvos nem csak tudós, hanem hazafi és ember is.

Nem lehet kétségem, hogy e tisztas körben, melyet a tudomány hazafiság és emberiség hármas érdeke gyűjtött egybe, igazi orvosok közt állók: gyöngye szavammal tehát az ő erejükhöz folyamodom, akadályozzák összes anyagi és erkölcsi befolyásukkal fajunk fogyását s mozdítsák elő ekképen is társadalmi fensőségünket!

Figyelmeztetés a villamdelejességgeli gyógyszerelés módozataira s e tárgyban indítvány.

Gyürky M. Lajos tudortól.

Vita brevis, ars longa, occasio volueris, periculosa experientia, iudicium difficile.

Proaemium Hippocratis.

So rüstig demnach von allen Seiten dahin gestrebt wird der Electricität den ihr gebührenden Platz in der Medicin zu erringen, so ist doch auch leider wieder die Neuzeit von Uebertreibungen und Ueberschwenglichkeiten auf der einen, von Schwindel und Charlatanismus auf der andern Seite nicht frei geblieben, während, wenn in irgend einem wissenschaftlichen Gebiete, so gewiss im vorliegenden nur nüchterne und ruhige Beobachtung zu einem gedeihlichen Ziele führen kann.

Dr. Moritz Meyer,
die Electr. in ihrer Anwendung
auf prakt. Medicin.

1.

Századunk nagyszerű vívmányai a természettudományok terén ismeretesek. Mellőzve minden mást, egyedül a villamdelejes távhírlő megbecsülhetlen jótékonyosságát szabadjon fölméltatnem. Az orvosok mint természetbuvárok, nem maradhattak közönyösök e csodák láttára úgy most, mint két és több ezer évvel ezelőtt.

A villammali gyógyszerelés első nyomainak kutatása fölvezet azon korba, melyben a zsibbasztó rája (Raja torpedo), berzes sajjóóc (Gymnotus electricus) és sérész harcsa (malapterurus electr.) sajátos természete megismertetett. — Őskorban a raja torpedonak húsát bizonyos kórok gyógyítása végett ették s a nyugat afrikai szerecsennők gyermekeiket e hálnak közvetlen közelében ázott gödrökben fürösztötték. Tiberius császár idejében a hírhedt Scribonius Largus esz és köszvény ellen használta. Plinius is megemlékszik a villamerőről mint gyógyszeréről, míg Dioscorides végbél-izsamt ezzel gyógyított. Ez ismeret minden határozottan kiszabott irány nélkül tartott mintegy 30—40 századon keresztül.

Csak a XVIII-dik század közepén vett más irányt az ebbeli gyógyszerelés, miután a villamgép s a leydeni palaczk föltaláltatott. S a mint a villamosság körüli fölfedezések szaporodtak, terjedett s haladt előre a villammali gyógyszerelés is. Miután 1791-ben Galvani és Volta buvárlatai által az érintkezési villamosság használata ismeretes lön s 1795-ben a nagy Humboldt után dr. Grapengiesser Berlinben az állandó áramot a Volta-féle oszlopon megfigyelte, már 1823-ban melegen ajánlá azt Most G. F. orvosi használatra.

De főleg miután Becquerel az állandó hatású láncz szerkezetével, Oerstedt 1820-ban a delej és villamosság közötti kölesönhatás s Faraday 1831-ben a villamdelejes bevezetés (inductio) törvényeivel gazdagította a természettan ösmereit, vivott ki magának a villamosság Neef kalapácsának fölhasználásával a gyógyszerelésben elsőrangú helyet, melyet neki mainapság többé el nem vitázható, számos kórok gyógyításában tapasztalt üdvös hatásánál fogva, hirneves tekintélyek jövőre is biztosítanak. Az angolok között: Marshall-Hall, Golding, Davy, Stokes, Graves, Bird; a francziák között: Poisseuille, Peretquin, Duchenne, Becquerel A.; a németeknél: Weber, Middeldorpf, Meyer Mór, Erdmann, Ziemssen, Remak; a magyaroknál: Frommhold, Zsigmondy, Benedikt.

Említetlenül nem hagyhatom, hogy miután Nicholson, Carlisle a voltaoszlop segítségével a vizet, Davy a lugokat (alcali) fölbontották, e nyomon indult ki Heidenreich a vérnek, Prévost és Dumas a húgyköveknek fölbontásához. Cruessel, Colley, Willebrand, Wells fölhasználták a galvanára-

mot rosznemű dagok és fekélyek gyógyítására; *Fabré-Palaprot*, *Orioli* és mások, hogy az orvosi szereket egyik-másik testrészbe bevezessék; *Virqués*, *Meaing*, hogy a mérges ásványokat az ember szevezetéből kiürítsék.

Nem szükség fölhoznom *Simpson*, *Frank* és mások által felismert kiváló gyógyhatányát a villamdelejességnek a szülészetben, vagy viszeresdagok galvanszúrás általi, sikeres gyógyítását *Bertani* és *Milani* által; vagy épen *Cinisellinek Pravaz* indítványára galvanszúrás által eszközölt szerencsés műtételét ütérdaigon; vagy a világszerte híres aspromontei beékelt golyónak diagnostizálását *Nélatontól*.

2.

Mindezen említett vívmányok daczára a villamosság használata a gyógyszerelésben ez időn a legtöbb magyar orvos által közönyösen vétetik, miután egyéni meggyőződésök nyomán semmi vagy csekély eredményt tudnak felmutatni. De ennek nem a megbecsülhetlen villamerő az oka, hanem önmagok; mert a gyógyítás e nemének időt szentelni vonakodnak; vagy mert az eddigi bűvárlatok már is kiaknázott kincseit fölismerni nem akarják; vagy mert egyáltalán nem tetszik nekik e gyógymód, minthogy a villamgyógyszerelésről tan még nincs elégséges praecisioval kifejtve; vagy végül mert ekkor ezen gyógymód a műtő orvosra nézve még felette költséges.

Hogy pedig sokan azok közül is, kik a villamossággali gyógyszerelést alkalmazásba vették volt, attól könnyen elfordulnak, mert nem érték el vele a remélt sikert, annak okait véleményem szerint leginkább a következőkben kell keresnünk:

1. Mert *elemek* sokfélesége mellett, azok nagysága, tartóssága, jósága ismeretével nem sokat törődünk s még kevesebbet hatásuk mérlegelésével.

2. Mert *villamdelejes gépeknek* — melyek a gyógyszerelésnél használatnak — hatásuk és szerkezetükre nézve oly különbözők, a használt huzaloknak vastagsága, rétegeinek sokasága és elszigetelése, valamint azoknak menete tekintetében oly eltérők, hogy néha a szerelő maga sem képes kiigazodni akár csak a sarkok minősége felett is.

3. Mert az áramok *minőségére* s *irányára* szigorúan nem figyelünk; pedig a villamosság élettani hatása — miként tudva van — módosulást szenved az áram *iránya* szerint is, miért a szerelőnek mindig tisztában kellene lennie aziránt, mely irányban halad azon áram, melynek hatását alkalmazásba veszi, mi gondos figyelmet igényel kivált midőn bevezetett árammal történik a gyógyszerelés. Eltekintve attól, hogy a bevezetett áram hatása annál nagyobb a) minél erősebb a bevezető főáram vagy bevezető delej; b) minél nagyobb a bevezető vagy főtékercs tekervényeinek száma s minél hosszabb azon huzal, melyben a bevezetett áram keletkezik: ennél fogva mindenesetre a bevezetés azon törvényeire is kell kellő tekintettel lenni, melyek a bevezetett áram irányára vonatkoznak.

4. Mert a *kalauzokat* (conductor) minden egyes sajátlagos kórnak s egyéni érzékenységgel idegességnek, vagy tompaságnak (torpor) megfelelően nem alkalmazzuk.

5. Mert a *helybeli fogékonyságot* (localis receptivitas) s ennek visszaható becsét nem méltányoljuk eléggé.

6. Mert a *javalatot* (indicatio) szabályszerűn, öntudatos szigorral meg nem határozzuk. Vagy végül

7. mert a *gyógyszerelésnek egyéni sajátos érzését* kicsinyelve vagy mellőzve a villamerőt mint illet nevezetesebb cél nélkül is betegeinkre ráerőszakoljuk.

Kérdem, lehet-e ez uton s ily körülmények közt avagy csak egy Hippocratesi alaptételt levonni, vagy a közönségtől valami kiváló sympathiákat észszerűn követelni? — bizony nem! annyival inkább, minthogy a kontár villamszerelők önmaguk sem biznak, nem bizhatnak gyógyszerükben.

Azonban úgy látszik, ezen szomorító, sajnálatos állapotnak nemcsak nálunk, hanem más országokban is ugyanezek az okai.

3.

Ime a villamosságról, mint gyógyhatányról a francia tudományok akadémijának véleménye. Az 1866/-diki jutalmazások alkalmával *Becquerel*, ki a jelentésttevő bizottság (*Serres*, *Velpeau*, *Rayer*, *J. Cloquet*, *Longet*, *Robin*) előadója volt, jelentését következő szavakkal végezte be:

„A görögök korától kezdve egészen a leydeni palaczk feltalálása idejéig a villamos csápa útéseit használták, hogy hűdéseket és más betegségeket gyógyítsanak, mint ezt jelenleg a villamos készülékekkel teszik.“

„Azon felfedezés idejétől fogva *Galvani* és *Volta* koráig a villamossággal sokat gyógyítottak a nélkül, hogy a villam-élettani tapasztalatokat figyelembe vették volna; tulajdonképen csak az utóbbi időben kezdték a villam-élettant, melynek eredményeiből az alkalmazásra biztos érveket lehetett kivonni, buzgósággal művelni.“

„Az áterjesztés (inductio) fölfedezése volt azonban, mely megengedte könnyen használható, megszakított áramú eszközök készítését, mi által a villamosság a gyógytanban közhasználatuvá vált.“

„Mindamellettt abban még meg nem állapodtak, hogy egyik vagy másik betegségben melyik a legalkalmasabb eljárás; mert mit az egyik mint ártalmasat elvet, azt a másik mint egyedül hatásosnak alkalmazza. A bizottság az alkalmazásban lévő kezelési eljárásokra vonatkozó kísérleteket nem tévén, ezen tekintetben kétségben kell maradnia mindaddig, míg az egyenetlenség meg nem szűnt, minél fogva akként vélekedik, hogy az akadémia a jutalmazási határidőt három évre terjeszsze ki, azon reményben, miszerint addig újabb kísérletek el fogják dönteni, valjon melyik mód előnyösebb a másik felett, melyikkel lehet határozott kórakokban tökéletes gyógyulást vagy érezhető javulást elérni, midőn egyszersmind úgy az állandó, mint a megszakított áramok hatásossága szintén határozottan kijelölendő lenne. A villamgyógyítás csak ekkor lenne tudományos tan, melyet az akadémia jutalmazhatna.“

„S jelenleg annál sürgetőbb így cselekednünk, mert a jelen korszakban az orvosi tudomány a természet-vegytani tudományok igénybevétele által oly biztosságra törekszik, milyen az utóbbiakat jellemzi, minél fogva a villamosságot alkalmazó orvosoktól követelhetjük, hogy ezen az uton haladjanak, mi fontos felfedezésekre nyithat tért.“ („O. H. L.“ ez évi 263. l.)

4.

Igy vélekedik a francia tudományos akadémia. — És ha az idézett jelentésben elősoroltakhoz hozzá gondoljuk a villamosság élettani hatásának azon számtalan módzatait, melyek egyedül a villam-gyógyszerelésnél használatnak szokott gépek szerkezetének különféleségéből származnak: nem alaptalan az aggodalom, hogy ha ezen szétágazó különféleség továbbra is tartand s az e téren gyakorlati kísérletek egységesebb irányt nem veendének, a villammali gyógyszerelés még soká nem vívandja ki magának azon elismerést és tekintélyt, melyre számtalan esetben tanúsított üdvös hatásánál fogva hivatva van.

Vizsgáljuk kissé azon gépeket, melyek a gyakorlati alkalmazásban a villamosság fejlesztésére használatnak s kísértjük meg, mily sokféle módzatot lehet ezen készülékek egyenkénti vagy együttes alkalmazása által a villamosság hatásában — következőleg gyógyerejében — előidézni. — Ezen készülékek különfélesége szerint a nyert vilamosság lehet:

I. *Dörzsölési villamosság* (Reibungs-electricitát), fejlesztve például *Winter*-féle villamgépén.

II. *Érintési villamosság* (Berührungs-electricität) fejlesztve összetett galvantelep által.

III. *Delejevillamosság* (Magneto-electricität) mint a *Saxton*-, *Ettinghausen*-, *Keil*-, *Stöhrer*-, *Palmer*-, és *Hall*-féle gépeknél.

IV. *Villamdelejesség* (electro-magnetismus) galvan-áram által bevezetve. — A dörzsölési villamosság minél ritkábban alkalmaztatik. A bevezetett áram hatásán alapuló készülékek a leggyakoribbak. Ezek szerint használtatik:

1. Az úgynevezett *elsőd-áram* (Der primaere oder inducirende, oder quantitáts-Strom), mint a *Baumann*, *Rauch*, kiváltképen pedig a *Neef-Wagner* féle gépeken.

2. Az úgynevezett *másod-áram* (Der secundäre oder inducirte, oder Intensitáts-Strom), például a *Schubart G.* készüléken.

3. *Elsőd és másod áram együttesen* és pedig

A) Egy gépben központosítva mint *Duchenne*, *Baierlacher*, *Erdmann*, *Du Bois-Reymond*, *Meyer Mór* által módosított *Du Bois*, vagy *Leiter J.* által javított *Duchenne*, *Du Bois Reymond* stb. készülékeinél; s ismét:

a) az *elsőd-áram* vagy

b) a *másod-áram* tulnyomóságával.

B) két külön gép s külön elem által bevezetve, szintén vagy

a) az *elsőd-áram* vagy

b) a *másod-áram* tulnyomóságával és ismét

α) az egyenmű kalauzok vagy

β) a különmemű kalauzok (Conductor) együttes alkalmazásával.

Valamennyi esetben pedig számtalan fokozatban módosíttatik a hatás gyors vagy lassú; finom, közép vagy durva kalapács járattal.

4. *Állandó galvan-áram* (Constanter galvanischer-Strom) önállóan egyedül alkalmazva; még pedig vagy:

A) *mennyileges* (quantitáts-Strom) vagy

B) *belterji* (vagy *erős*) árammal (Intensitáts-Strom) a hatályossági működés tekintetbe vételével; — és mindkét esetben vagy

a) közvetlen metallicus kalauzolással rövid úton vagy

b) beiktatott rheostat használatával egy vagy mindkét sarktól fa hengeren föltekert huzalon keresztül vezetve.

5. *Állandó galvan-áram* összekötve, a külön elemekből bevezetett villamdelejes árammal együttesen vagy

a) *elsőd-áramú*; vagy

b) *másod-áramú*; vagy

c) *elsőd- és másod-áramú* egyes gépen; vagy

d) *elsőd- külön és másod-áramú* külön gépen egyidejűleg egyesítve alkalmazva.

A szerint, mint fentebb valamennyi esetben gyors vagy lassú; finom, közép vagy durva kalapács járattal.

Galvan-égetés (Galvano-caustik) *Middeldorpf*, *Frommhold* mindkettőnek elmésen szerkesztett készüléke által, a mely a tudományos téren nevezetes előhaladásnak jele.

5.

Már csak e néhány elősorolt combinatióból, melyek korántsem meritik ki az előszámlált áramoknak minden lehető összeköttetéseit, kitűnik, mily sokféle módozattal alkalmazható a villamosság a villamgyógyyszerelésben s mily különböző lehet ennek folytán az eredmény, egy s ugyanazon erőnek, de különböző módozataiban való alkalmazása mellett. Ki a villamgyógyyszereléssel vagy éppen nem foglalkozott, vagy a villamosság hatását csak felületesen

figyelte meg, az kétkedőleg s kicsinylőleg fog tekinteni ezen érintett módozatok állítólagos fontosságára: de a ki nem sajnálja idejének egy részét e mezőn kísérletekre fordítani, az — miként én — saját tapasztalásaiból meg fog győződni ezen különféle módozatok különböző sajátságos hatásáról. S éppen ezen különböző fokozatú és sajátságos hatásában látom én egy-szersmind a villamosság gyógyszerelési alkalmazhatóságának sokoldalúságát, úgy, hogy nem csak egyes elszigetelten álló kóreseteknél, hanem sokkal tágasabb körben, mintsem azt ellenesei gondolnák a legszebb s legbiztosabb sikerrel használható.

Ezzel nem azt akarom állítani, mintha éppen a villamgyógyyszerelő dicsekedhetnék kiváltképen *önhatalmi gyógyítással*. Korántsem! miként sem az allopathák sem a homoeopathák vagy hydropathák, sem a mesmerismus vagy baumscheidtismus követői nem dicsekedhetnek azzal, önhietség vagy öncsalódás nélkül.

Mert: a szervezet a természet megmagyarázhatlan törvényeinek alárendeltje lévén, az életerők a kórok gyógyításában minden iskolai systemán akár a sejtkórtanin is felül állván, a szerves visszahatás által, a szakmás gyógytan szabályainak mellőzésével a kórokat önmagok szervezeti képességekkel fogva gyógyítják, mialatt az orvos — mint tudva van — csakis minister sed non magister naturae lehet mindenkor. De éppen ezért kérdelem, miért nem lehetne az a villamosság gyógyerejének fölhasználása mellett is? a sok hirhedt methodicus gyógyítás között melyik általános érvényességű s melyik a legmegbízhatóbb? jól tudjuk egy sem in concreto s igenis valamennyi in abstracto; a legfőbb mindenkor az, hogy eltaláltsáék minden egyes esetben a kellő hol és a kellő mikor.

Ha áll jelenkorunk axiomája, hogy a természettudományok haladását az emberiség javára önképzőleg mindenkinek kiaknázni kötelessége; úgy főleg orvosnak „kivált midőn a buvárlat inductio módszere s az igazságot biztosító szabályai a tudományos világ köztulajdonává váltak.” (O. H. L.)

6.

S immár ha kérdjük mikor és hol használendő tehát a villamdelejezés? erre dr. *Erdmann* felelünk: „a villamosság izgatószer, mely az idegben benyomásokat (Empfindungen) és az izmokban rögzést eszközölni képes. A nyirkedények működését ébreszti, előmozdítja az elválasztást a mirigyekben s a szilárdult anyagokat képesíti föloldás által a felszívódásra. Hat mint erős rombolószere hűereje által. A villam azért is alkalmaztatik azon esetekben, hol főleg izgató szerek javulvák. Fontos előnyökkel bír minden egyéb izgató szerek felett, mivel kiválóan vezethető a bőrre vagy egyes izmokra, idegekre, csontokra vagy belszervekre. Továbbá könnyű a villamáram erejét tökéletesen az egyén vagy az egyes szerv izgékonyasági fogékonyaságához alkalmazni s izgató hatását a legenyhébb érzéstől a leghevesebb fájdalomig fokozni. Azon pillanatban midőn a villamos behatás megszűnik, az ez által előidézett fájdalom is nyomban elenyészik. A tapasztalás bebizonyítja, miszerint a betegek a villam izgatáshoz nem szoknak úgy, hogy az mindig azonos erővel hat.”

Erdmann ezen szavaiból is kitűnik, hogy a villamgyógyyszerelés alkalmazása korántsem szűkkörű s bizton állíthatni, miszerint a gyógytan ezen ágának további művelése s bővebb buvárlatok folytán nem messze jövőben jelenleg tán nem is gyanított kiterjedésű alkalmazást fog találni.

Az utak, miken keresztül a villamosság bűverejével hatol részint az idegek folyama részint az izmok csoportulási irányzata; *Weber Ede* állítása szerint azonban „az állati szervezet általában csakis mint sós nedv tartalmú közeg vezet a galvandelejes áramot.”

S ha az így van (a mint van is), úgy a villamdelejesség igénybe vétele a szerelő kezében akár hány eszme valóításának és némiképp az összes belgyógyyszerelési eljárásnak számtalan nemcsak idült, de heveny kórfolyamoknál is megbecsülhetlen támogatójául s irány-

dójául szolgálhat. *Avagy a mai napság oly számos szervi elfajulásoknak mint gümőkór, görvély, köszvény, csontlágylás, rákos elfajulás stb. megelőző gyógyszerét nem lehetnek-e fel a villamdelejesség hatalmas hatásában?*

Ki mint én, ezen hatás meglepően gyors és biztos sikeréről számtalan kóreseteknél saját tapasztalata után ismételve meggyőződött, az a villamdelejesség üdvös befolyását a szenvedőre nézve önkéntelenül azon üdítő hatással fogja összehasonlítani, melyet a zivatarral járó villám az eltikkadt természetire gyakorol.

7.

Hogy azonban a villamgyógyszerelés egyes barátainak buvárlatai oly szétágazók ne legyenek s az egyesek tapasztalatai közhasznú ösmeretekké váljanak és a gyógyszerül használt villamossági erő ugyanazon módozati hatályosságában, melyben bizonyos kóroknál leg-sikeresebbnek tapasztaltatott, bármikor és bárki által hasonló kóresetnél ismét előállítható legyen szükséges, hogy a villamdelejességeli gyógyszerelés alapra fektetessék azaz: legyen materia medicaja. S e célból mellőzhetlenül megkívántatnék:

1. Hogy bizonyos meghatározott erejű galvanáram fogadtassék el a villamgyógyszerelésnél egységül közönyös maradván annak bármely elem általi fejlesztése.

2. Hogy a bevezetett-áram fejlesztésére szolgáló gépek mind az indítási tekercsek, mind a kalapácsjárat által elérhető módozadok tekintetében egyenlő szerkezetűek legyenek és ezen módozatok egyes vagy szövetkezett fokozatai ugyanazon léptek szerint jeleztessenek.

3. Hogy a kalapácsok (conductor), melyeknek különfélesége oly szükséges mint a sebészi eszközöké — hasonló és egyöntetűek s egyformán jelzettek legyenek.

4. Hogy az alkalmazott áram fel vagy le vagy kereszt vagy rézsúti járata szigorúan megfigyeltessék.

5. Hogy az ideg vagy izom vagy közönbös iránylatú áramnak a sarkok végpontjai meghatározotassanak. Végül

6. Hogy az áram módozati foka, minősége s használati ideje pontosan följegyeztessék stb.

E cél kitűzésének szükségességéről s a villamosság kétségbe vonhatlan sokoldalú gyógyhatásáról meggyőződve levén, bátorkodom a jelenlevő magyar orvosok és természetvizsgálók nagygyűlését egész tisztelettel felkérni: méltóztatnék a villamdelejességeli gyógyszerelés barátait s szakmászait egy nemzetközi congressus megtartására felhívni, hogy közösen tanácskozáván közmegállapodással határozzanak a fölött, miképen lehetne ezen mellőzhetlenül szükséges egy-séges iránybani haladást a villamgyógyszerelés terén legegyszerűbben s legbiztosabban elérni; — s mely utak volnának követendők, hogy a villamgyógyszerelés minél rövidebb idő alatt kivivhatná magának a gyógytanban azon helyet, mely fontosságánál fogva méltán megilleti.

MÁSODIK RÉSZ.

A MAGYAR ORVOSOK ÉS TERMÉSZETVIZSGÁLÓK

RIMASZOMBATBAN TARTOTT XII-ik NAGYGYÜLÉSÉNEK

SZAKOSZTÁLYI JEGYZŐKÖNYVEI

ÉS

A SZAKÉRTEKEZÉSEK.

SZAKOSZTÁLYI JEGYZÖKÖNYVEK.

Az orvos-, sebész-, élet- és bonczotani szakosztály jegyzőkönyvei.

Első ülés augusztus 13-kán 1867.

Patzek Mór gömörmegyei főorvos meleg szavakban üdvözölvén a szakgyűlést, örömet fejezte ki a fölött, hogy bárha csekély számmal, de minden egyes tudományág szakavatott kitérő egyéniségeit van szerencséje szemlélhetni s miután reményét fejezte ki az ily jeles erők együttes működésétől várható eredmény felől, felszólította a jelenlevőket tisztikar-választásra.

Poor tudor: Mielőtt a szakgyűlési tisztviselők megválasztásába elegyednénk, ajánlja az úgy is kevés tagból álló orvosi két alszakosztály egyesítését, miután a közegészség ügye s az e részbeni indítvány megvitatása különösen édes mindnyájunkat érdekel; — ajánlja pedig oly módon, hogy minden szakosztály bizonyos időben tartsa üléseit, nevezetesen: reggeli 7-től 11 óráig az orvos-sebész, utána 11-től 1-ig az államorvosi.

Grósz tudor a tárgy fontosságát tekintve külön időt kér, péld. délutánra kitűzendőt. Ezen indítványt *Rózsay tr.* pártolja, míg *Kovács S. Endre* oda véleményez: jöjjünk előbb tisztába a felől, vajon van-e államorvostani számosabb értekezlet bejelentve, melyek e részben külön alszakosztály föllállítását indokolnák.

A bejelentett értekezletekből kitűnt, hogy az orvos-sebészire 26, az államorvostanira pedig csak 4 értekezlet lőn bejelentve.

Azonban ezen bejelentett értekezletek között olyanok is foglaltatván, melyek tárgyalásában valamennyien részt venni ohajtanának, — *Poor tr.* indítványához csatlakozik, azon módosítással, hogy mindenik gyűlés külön szakosztályként működjék.

Végre *Kátai tr.* idővesztéségnek tekinti az oly szétdarabolást, mely a két szakot egészen elkülönítné.

Grósz tr. oda nyilatkozik, hogy már az előbb közfelkiáltással fölkért *Pataki D.* országos főorvos úr Erdélyből csak tisztán az államorvosi osz-

tály elnökségét vállalván el, szükséges két külön elnököt választani a két külön szak számára.

Most választásra kerülén a dolog: az orvos-sebészi osztályra elnökül *Bókai* tr. gyermekkorházi főorvos úr közfelkiáltás útján a mai napra —, jegyzőül pedig az egész gyűlés tartamára *Horeáth György* és *Török János* tudorok szintúgy közfelkiáltással választattak meg.

Az államorvosi szakosztály elnökéül *Pataki Dániel* országos főorvos úr Erdélyből, jegyzőül *Raisz Gedeon* és *Plichta Soma* tudorok lőnek megválasztva.

Bókai tr. elfoglalván az elnöki széket, szíves üdvözet után az orvos-sebészi szakgyűlést megnyitottnak nyilvánítja.

Poor tr. $\frac{1}{4}$ órát, *Rózsay* és *Kiss* tr.-ok 20 percet elegendőnek tartanak egy-egy értekezésre, míg *Kovács S. Endre* oda módosítja a dolgot, hogy az elnököt hatalmazzuk föl érdekes tárgyaknak hosszabb ideig tárgyalathatására.

Batizfalvy Sámuel nagygyűlési titkár, azon jelentéssel lepi meg a szakosztályt, miszerint *Kocziánovics József*, gyógyszerész Gyöngyösön 20 darab cs. kir. aranyból álló jutalmat tűz ki annak, ki a kinalt oly alakban állítja elő, melyben keserű izét vesztve a szükségelt adagban, kisgyermeknek is a legezészerűbben nyújtható lenne.

Ezen nemes ajánlat szíves köszönettel fogadtatik és az illető jutalmatadó úrnak jegyzőkönyvi köszönet szavaztatik azon határozat kíséretében, miszerint a jutalomtétel az orvos-sebészi szakosztály által a legközelebbi közgyűlés elé lészen terjesztendő.

Ugyancsak *Batizfalvy* tr. bemutatja dr. *Mangold* az „Ungar. mediz. chir. Wochenschrift“ szerkesztője munkáját, melyben a magyar orvosok és természetvizsgálók három utóbbi, úgymint a pesti, marosvásárhelyi s a pozsonyi nagygyűlését szakavatott tollal írja le. E műből szerző 150 példányt bocsát a szakgyűlés rendelkezése alá.

Köszönettel fogadtatott és a jelenlevők közt kiosztatott.

Az értekezők sorát megnyitja *Lenhossék József* tr., a leiró s tájboneztan tanára, bemutatván egy injicziált készítményt, melyet saját vezetése alatt tanítványainak két kitértőbbike *Mihálkovics Géza* s *Haas Tivadar* 4-ed éves orvosnövendékek nagy szorgalommal és ügyességgel dolgoztak ki. Ezen kitértő szép és ritka műn szemléltük a *Santorini-féle* visszeres fonatokat, melyek a végbélt, dűlmirigyet és a húgyhólyag nyakát fonják körül. Tárgyalván előadó azoknak különösen tájboneztani, kórtani s műtéti viszonyait, különösen kiemelve, hogy a régiek által felvett, különösen végbéli, húgyhólyagi, dűlmirigyi visszeres fonatok, mint olyanok nem léteznek, hanem ezek egy összefüggő egésznek képeznek.

A jeles értekező közétetszésben részesült és az évkönyvbe való fölvételre elfogadtatott.

Gilewski tr. krakói tr., krakói ügyfelei szíves üdvözetét közölén, egy 40 éves nőről értekezik, ki a kóródába kimerült, vérszegény állapotban nagyfokú hasvízkórral jött. Bőralatti vizenyő sehol sem tűnt fel nála,

a nyaki visszerek vastagabbak voltak, de nem lüktettek, a tüdőkben csak hurutos jelek nyilatkoztak köhögéssel s nehezen fekhetéssel; a szív jóval szélesebb általános systolicus zörejt tüntetve fel, a máj táján kemény dag tapintatott, a has fájdalmas nem volt, nagy sokára a kóródát elhagyó egyén hasfájdalmakkal, cyanosissal, nehéz légzéssel jött vissza, melyet ismételt csapolás kevésbé enyhített. Az elhalt egyén tulajdonképp jobb szívpitvar és gyomortágulásban szenvedett — háromszor terjedtebbek lévén a balnál; a szív különben — különösen a bal — billentyűstől együtt ép volt, dacára annak, hogy az életben kéthegyű billentyű elégtelenségét kellett felvenni. — A tüdők össze voltak nyomva, a hasüregben sok zavaros folyadék, a hashártya vastag, vöröses-pelyhes izzadmánnyal bevont, az igen nagy máj, kivált bal lebenye túltengett miként a szerezendió-májnál, végre gyomor és bélhurut jelei tüntek fel.

Előadó szerint itt a baj főoka az idült hashártyalob volt, mely által a rekesz és a tüdők felnyomattak, a vérkeringés a tüdőkön át gátoltatván a jobb szív tágulására vezetett, ez ismét a szerezendió-májat idézte elő.

A hashártyalob vastagodást, izzadmányt nagyobb fájdalom nélkül is termelhet, miként a here saját hüvelyes hártája később mutatkozó összezsugorodással.

Feltűnő volt ez esetben a szíven általában hallható systolicus zöreje nélkül, hogy billentyű vagy szájadéki hiba találtatott volna. Vérszegénységi zöreje nem csak a szíven, hanem a többi ütereken is hallható lett volna. A szív izomzata rendes volt zsiros elfajulás nélkül. A háromhegyű billentyűnek még csak viszonylagos t. i. a tágulás feltételezte zárhatlansága sem volt felvehető, mert a nyaki visszereken lüktetés nem észleltetett.

Knöpfler tr. állítja, hogy a májdaganat maga is okozhat szívzörejekeket. *Poor* tr. szerint ennek okai mindig a mell ürterének kisebbedése, melyet máj- léptúltengésnél gyakran tapasztalt. *Grósz* tr. véleménye szerint az ily zörejek mindig szív- baj objectív jelei. *Spitzer* tr. még egyszer kérdésbe hozza, hogy nem volt-e relatív insufficiencia jelen, melyet előadó előbbi érveivel iparkodott megcáfolni.

Ezen érdekes tárgy írásban való beadására előadó megkérte, hogy ez az évkönyvbe felvétetni határozatott, egyúttal köszönetét fejezve ki a szakgyűlés előadónak.

Rózsay József főorvos előadja osztályán Pesten az első cholera-kór- házban tett észleleteit az 1866-iki őszi hónapokban előforduló cholera járványról. A járvány a kórházra nézve kezdődött jul. 17-kén és megszünt november 17-én. Ezen idő alatt felvétetett 1132 cholera beteg, kik közül meggyógyult 546, meghalt 586, tehát a halálozási arány 52%. Legtöbben betegedtek a Terézvárosból, legkevésbben a belvárosból. Előadó ezen és még számos érdekes adatait 18 féle táblás kimutatásban terjeszti elő, melyeken a napi, heti s hónapi hullámlások, a nemre, korra s foglalkozásra nézve általános és százalékos számokban is ábrás (graphicus) kimutatásokban vannak előtüntetve; végre bemutatja Pest város térképét, melyen színezvén azon házak, honnan egyáltalában choleras betegek hozattak a kórházba. Ezek után előadó igen érdekesen

és több ritkán előforduló tapasztalatot érintve értekezik a cholera kórfolyamatok különféleségéről. — A gyógyeljárás eredményéről szólva felemlíti értekező azon viszonyt, hogy míg a járvány növekedésben volt, jobbadán mindenféle szerelés sikertelen maradt, míg a járvány hanyatlásakor a súlyosb esetek is a legegyszerűbb szerelés mellett gyógyulással végződtek. A gyógyszerelést illetőleg: az egyszerű hasmenés ellen gyöngye mákonyadagok adtak, de a bántalom e szerekre sőt az ezzel összekötött összehúzó alkalmazására is sokszor nem engetett. Kéményítővel csőrék, mákony vagy ecetsavval összekötve olykor jó szolgálatot tettek. A kifejlett cholera eseteknél a symptomaticus eljárás több kevesebb sikert eredményezett; a sulfas cupri-nak előadó semmi kitűnő eredményét nem tapasztalta, míg az izomgöresök enyhítésére szunyal-oldat bőr alá fecskendése igen jótévéleg hatott.

Előadó úr értekezletében azon eszmét is megpendíté, hogy az izraeliták, kik mérsékletesben élnek és megbetegedve gyorsan segílyt keresnek, Pest városa ilyenmő lakosai számarányát tekintve, e kór által nagy ritkán lepettek meg és igen kedvező halálozási arányt tüntettek föl. Mely állítás ellenében *Dr. Aradi* Aradról és *Dr. Makara* Pápáról közlővel ellenkezőt tapasztalni állít, midőn azt mondják, hogy ők a zsidó betegek jelentékenyebb száma közt a halálozást is nagyobbban találák aránylag.

Előadóhoz *Dr. Fromhold* azon kérdést intézi, valjon cholera-betegei közt nem voltak-e festők, kik oly anyagokkal foglalkoznak, melyek ozont fejlesztenek könnyű elillanásuk alatt, miután tapasztalat és tény, hogy az ozontartalmú légkörben, péld. villámos zivatar után — a lég megtisztulása folytán — a járványos betegségek terjedése, péld. a choleraé hirtelen mintegy kettévágatik. Valjon tett-e kísérleteket ozonfejlesztéssel és mi eredményét tapasztalá azoknak?

Mire *Rózsay tr.* azon választ adja, hogy festő-betege nem volt, míg az ozonnal tett kísérleteinél kevesebb halálozást nem tapasztalt.

Erre *Fromhold tr.* azt mondja: nem mindegy, hogyan fejlesztik ki az ozont, mert ott, hol a küllégben 1%-nyi ozontartalom van, gégegöres fejlődik megfúlással. Így a terpentín-clajat és egyéb illó anyagokat, mint kellő mértékben ozont fejlesztőket a légtisztításra desinfectio végett ajánlja.

Kovács S. Endre oda véleményez, miután e nemben bővebb tapasztalatunk nincs, kísérleteket kellene tenni, valjon tisztátlan légben az ozon oly hatású-e, mint a tisztább, szabadabb levegőben künn a szabadban.

A cholera-kérdés kapcsában határozatba ment, hogy miután még több tárgy is lesz megvitatandó s az idő rövid, a cholera-ról értekezendő Oláh és Korbély tr.-ok előadásai s az a fölötti vita ma délutáni öt órára tüzeszenek ki.

Kovács S. Endre főorvos úr, a nagygyűlés 2-od alelnöke egy jobb-oldali felső állcsonton fészkelő carcinomatosus dag kiirtásáról értekezett, mely esetben a hasonnmű műtéteknél előforduló nagyfokú vérzés csillapításának nemére, t. i. az izzó vassali csillapításra fordította a hallgatók figyelmét.

A kitűnő érdekeltséget keltett s fényes rajzokkal diszített előadásnak az évkönyv részére való átengedéseért előadó úr egyhangúlag felkérte. Ezután az orvos-sebész szakosztály gyűlését felfüggesztve, az értekezlet államorvosi szakosztályvá alakult.

Rimaszombatban, augusztus 14-én 1867.

Dr. Horváth György,
Dr. Török János,
szakoszt. jegyzők.

Dr. Bókai János,
az orvos-sebész szakosztály elnöke.

Második ülés augusztus 14-én 1867.

A jegyzőkönyv hitelesítése után Bókai tr. elnök úr a szabályok értelmében az elnöki széket az új választott elnöknek *Kiss Antal* tudornak adta át.

Mangold tr. Balaton-Füredről üdvözlétét táviratoztatja,

mely szíves tudomásúl vétetett.

Tallán Gyula úr azon kérelmére, hogy csalári birtokán Nógrádban levő, Than Károly egyetemi tanár úr vegyi vizsgálata szerint, szénsavas és kénsavas mész, magnesia- s natrontartalmú, igen sok szénsavval ellátott ásványforrást, több tagú bizottmány nyal sziveskedjék a szakgyűlés megvizsgáltatni a helyszínén;

határozatba ment, miszerint Pongrácz és Plichta nógrádmegyei tudor urak kéretnek meg a fentebbi ásványvíz megtekintésére s e tárgyban a központi bizottmányhoz küldendő tudósítás adására.

Kaczánder Áron tr.-nak a nagygyűlésről szakgyűlésünkhöz áttett azon indítványára, hogy 3—4 értekezési tárgy tüzessek ki eleve a jövő évi nagygyűlésre, —

a szakgyűlés kinyilatkoztatja, hogy ő a középponti bizottság ebbeli véleményét magáévá teszi, mely olykép ajánlja az indítványt elfogadásra, hogy a szakülések, ha nekik az czélszerűbbnek látszik, tüzeszenek ki maguk számára a jövő évben megvitatandó szaktárgyakat, a nélkül azonban, hogy a szakülés más tagjai a ki nem tűzött tárgyak szőnyegre hozatalában akadályoztatnának.

Hoffmann Mihály városi s törvényszéki orvos Podgorze-n Krakkó mellett, egy új szerkezetű védhimlő-oltó eszközről, melyet ő „vaccinator“-nak nevez, értekezik, bemutatván egyszersmind az óramű által kis nyomásra működésbe hozható bőr scarificatort. Eszközét a kormánynak pártolásra ajánlatni kéri.

A bemutatás köszönettel vétetvén, kísérlettétel végett értekező a pesti országos központi oltó-intézet igazgatóságához utasíttatik.

Fuchs tr. N.-Szebenből víziszonyról szóló munkájának pár példányát küldé be, mely, valamint a pár levélből álló több példányban beküldött tartalomjegyzék is, szétosztott.

Langer Ignác tr. volt északamerikai tábori orvos csonttöréseket ábrázoló fényképeket mutatott be, melyek forradmányai alakából azt mutatá ki, hogy a czombesont-töréseknél különösen annak felső harma-

dán a felső rövid törvég jobbadán előre s kifelé, — az alsó hosszabb törvég pedig föl- és befelé csuszamlis az izmok összehúzódása miatt. — A fölkaron, különösen felső negyedében történt töréseknél hasonló tapasztalható a fönnebbi okból egyrészt, másrészt a czélszerűtlen eljárás miatt. Előadó fölkarcsont-törésnél használandó külön sodronykészítményét az alkalmazással egyben rajzban bemutatá, miként a czombcsonttörésnél alkalmazott gépét is.

Az előadás köszönettel fogadtatott.

Plichta Soma tr. Losonczirol a fehérszín-vizelésről tanúlmányait adá elő néhány tapasztalati tényt csatolva azokhoz. A húgyhajtókat, valamint a tej- és fürdő-gyógymódot nem találá sikereseknek, ellenkezőleg a cseersavas kinaltól jó eredményt észlelt.

Munkája az évkönyvbe fölveendő lesz.

Horváth György tr. tanársegéd a Balassa tanár által végzett petefészek kiirtás gyógyulással végződött esetéről értekezik. Az illető 30 éves, még nem havadzott nőnél a méh, hüvelyes része fél hüvelyknyi darabját kivéve, hiányzott.

A nagy érdeklődéssel hallgatott előadás az évkönyvbe fölvetetik.

Szintén ő értekezett a hidegítő anyagokkal, különösen az aetherrel történő helybeli érzéketlenítésről, — mely czélra, miután a fölcseppentés és elfúvás elégtelennek bizonyult, Richardson pulverisator félét készített, — és aethertartalmú üveggel összekötött kettős kaucsuk-tömlőből álló porlasztó félét állítván egybe. — Újj-kiizestést érzékeny, könnyen ájúlódzó egyénnél Balassa tanár úr ennek segítségével meglehetősen fájdalmatlanul hajtott végre, — de emlékiirtásnál, valamint az értekezés alatti kísérletben a bőrnél beljebb ható sértés fájdalmas volt a bőr néhány percz alatti elhidegítése után is. Nyelvalatti rák kiirtása és foghúzás esetén eléggé érzéstelenítő volt az eljárás.

Dr. Grósz Lajos szerint nem pótolhatja az a hangyhalványozást, de azért ő apróbb műtéteknél és vizsgálatok esetén az orvosi gyakorlatba fölvetelét szintén czélszerűnek látja. Nagyobb műtétnél azonban maga Horváth tr. sem ajánlá ezt, inkább ott, hol péld. a chloroformozás nem képes elaltatni valakit, mit Kun tr. is észlelt Balassa tanár úr által végzett emlékrák-kiirtáskor sikerrel alkalmazni.

Az értekezés az évkönyvbe fölvetetni határozatott.

Fanta Adolf székesfehérvári főorvos egy általa kiirtott gümös heréről értekezett, bemutatván egyúttal a kiirtott herét is. A kiirtás gyökeres gyógyulást eredményezett.

Az értekezés az évkönyvbe fölvetetett.

Batizfalvy Sámuel tr. egy nagy fokú csipíz-zsugorban szenvedett 5 éves leánykáról tartott szabad előadást, kinél a zsugort Langer tr. amerikai nyújtó-gépével sikerült megszüntetnie. A gépet be is mutatta. Továbbá egy negyedfokú dongaláb esetet is előhozott, bemutatván a láb természetű gipsz-lenyomatait, melyeken látható vala, mily nagy fokban volt elferdülve a láb a gyógyítás előtt és mennyire meglepőleg hasonlított az a rendeshez a kezelés után. A gyógyeredmény 8 hét alatt inmet-szés, Stromeyer- és Scarpa-féle gép alkalmazásával éretett el.

Értekező föl hívja azokat, kik amaz amerikai gép gyakorlati alkalmazását látni kívánják, szíveskedjenek őt itteni lakásán meglátogatni.

Befejezésül kiosztja testgyógyászati gyógyintézetének múlt évről statisztikáját.

Értekezése az évkönyvbe fölvetetni határozatott.

Dr. Patzauer Bécsből *Dr. Port* egyszerű, könnyen alkalmazható gipsz-kötéséről értekezett demonstrative, kivált a czomb és alszár-töréseknél használatba vehető módokat említve meg, a mint egy vagy két réti vászonból álló s gombostűkkel — a tagra fekvőleg — összeillesztett közvetlen testfedezetet akarunk alkalmazni. Az ily kötés könnyen szétnyitható a gombostűk alkalmazása helyén. Maga a gipsz-kötés alkalmazása a kéz megszirozása mellett nem annyira kellemetlen, mint különben.

Az egyrétű vászonburokra kenetik a gipszpép, mely néhány percz alatt megszárad. A kétrétű vászonburok hátul kettősen varratik össze, hogy a vászonlemezek közé jövő fész által képzett két oldal-sín hátul mintegy csuklóizülettel birván, fölnyitáskor könnyebben kezelhetessék.

Az előadás tetszéssel fogadtatott és az évkönyvbe fölvetetni határozatott.

A himlő-oltásról *Sipos Ignác* tiszafüredi közpolgártól és *Biróy Béla* pestmegyei járásorvostól beérkezett beadványok *Rózsay* tr.-nak adattak át, hogy azok a Pesten uralgó himlő s hagymázjárvány felőli közelebbre bejelentett előadás alkalmával fölhasználtathassanak.

Kelt Rimaszombatban, augusztus 16-kán 1867.

Dr. Horváth György,
Dr. Török János,
jegyzők.

Dr. Kiss Antal,
szakosztályi elnök.

Harmadik ülés augusztus 16-kán 1867.

A múlt gyűlés jegyzőkönyvének hitelesítése után *Kiss* tr. az elnöki széket átadá a közfelkiáltással mai napra felkért elnöknek *Poor Imre* tr. kórházi főorvos úrnak, ki is elfoglalván az elnöki széket felszólítá az értekezőket, engednének a vidékiek tért a megyebeliéknél, kik még eddig az értekezlethez nem juthattak, mi elfogadtatván *Kiss* tr. nyitja meg az értekezletet, szólván „a sebészeti gyakorlat nehézségeiről a vidéken“, mondván: a vidéken a sebészet gyakorlatának nehézségei 1-ször, hogy ritkán talál letelepedési helyén a fiatal sebész pályafutott idősb mütőt, kitémaszúl nyerhetnemeg, 2-or, hogy szakavatott segítségrenem tehetszert, mert kevés még vidéken a mütő-orvos, leginkább azért, mert az egyetemünk-nél még fennálló külön sebészeti intézet kevesebbíti inkább, mint szaporítja a mütőket, tehát laicus avatlan segédletére szorúl, 3-szor, hogy a mütét-szakma minden ágának körébe eső mütételeket kell végeznie, tehát sok ké-

szültségre s terjedelmesb eszköztárra van szüksége, 4-er nehezebb műtételek előtt nincs alkalma hulla megtekintésre; 5-ör a vidéki betegek sebészi bajokkal gyakran annyira elkésnek, hogy a műtétel sikerrel alig eszközölhető, 6-ör kuruzslás is igen utjában áll a sebészet gyakorlatának, 7-er a műtéti utóápolás hiánya és az orvos kijátszása a betegek részéről, 8-ör a műtét helyiségének alkalmatlanságából háramló akadályok, 9-er a kötszereszek távol eső lakásai. Mindezen pontokra vonatkozó, a gyakorlatból merített jellemző példákat hozott fel. Két általa műtött húgy-hólyag-követ bemutat, valamint újabb szemésmi eszközöket is, melyeket mint Graefe által használtakat ő Berlinből hozatott.

Ezen érdekes dolgozat az évkönyvbe felvételni határozottatott.

Molnár István tr. értekezik az alföldi sziksó termelésről 1-ször *vegyi*, 2-ör *orvosi tekintetben*. Vegyi tekintetben 1-ör *természeti soda* jön elő kedves hazánk Duna és Tisza közötti déli vidékein mint kivirágzat (efflorentia) részint annak földeiben, részint sziktalajain, részint mocsáraiban s tavaiban oldott állapotban. A tisztátlan sziksó a sziktalajak söprése által nyeretik. A söprött sziksó tisztítása a sziksó gyárakban történik s a szappan s üveg gyárakban mint kereskedési cikk szerepel. 2-ör a mesterkelt soda gyárakban chlornatriumnak kénsavvali felbontása által nyeretik s jegeczített állapotban vegyi s orvosi célokra használtatik. Orvosi tekintetben sziksó a belgyógyászatban nagyban szerepel, legkivált gyomor bajokban s a görvélynél. Az idült bőrbajoknál is hathatós szernek nyilvánult. A natron fürdők oldó erejüknél fogva hatályosak.

Értekezlete az évkönyvbe felvételni határozottatott.

Erre válaszul *Baruch tr.* a nyiregyházi sóstónak nagy konyhasó tartalmát emeli ki, megjegyzi továbbá, hogy ő daczára ez előnynek sokkal szerényebb a széksósfürdők javalatára nézve. Hasznosságukat, hatásukat maga is tapasztalta, de szabatosabban meg kell határoznunk a kóralakok sorát, melyek ellen használhatjuk. — Élettani kísérletek nélkül biztos alapra szert nem tehetünk, szülő legközelebb közléteendő e tárgyban észleleteit eddig megczáfolatlan tény gyanánt azon észleletet közölheti, hogy a fürdők használata közben a vilsavak a vizeletben elenyésztek vagy legalább kevesbedtek; — későbbi észleletek derítendik föl, hogy mennyire áll e tünet összefüggésben a tapasztalattal angolkóros és görvélyes gyermekeknél, mily kitűnő hatással vannak. Szóló folytatandja kísérleteit és csak akkor, ha elegendő adattal birand fog a nyilvánosság terére lépni.

Dr. Majorossy Géza egyet. tanársegéd a karütér két rendellenességét tárgyalta és két boncz-készítményben bemutatta.

Az egyik esetben a karütér osztatlanul mint orsóütér fut le, a pót-ütér pedig a hónalji ütérből ered; a másik esethez a karütér osztatlanul mint singütér folytatása által képviseltetik, melyhez járul egy hosszú összekötő ág, a kar és pótütér közt.

Az érdekes előadás a rajzokkal együtt felvételni az évkönyvbe.

Fehér Nándor tr. a kobált betegségről értekezik. A kobált termelssel foglalkozó munkások különféleképp betegednek meg. — Tapasztalhatni egyrészt edzéseket a külbőrön s az ezzel határos test-üregeibe vezető takhártyákon, továbbá körülírt orbánczos lobokat és kis feké-

lyeket, másrészt hurutos és lobos bántalmakat a tüdő és gyomor takhártyáján és utólagosan táplálási zavarokat.

Némely kobált érc egészen 41% mirenyt tartalmaz, ez idézi elő a kórtüneteket, a kobált-betegség tehát idült mirénymérgezésnél nem egyéb.

A gyógyítás oki javalata igényli a munka gyakori cserelését és abbahagyását, a kórjavallat a felvett mireny kiküszöböltetését a testből, a mit legczélszerűbben meleg fürdők s olajos hashajtók által elérhetni.

Felvételni az évkönyvbe.

Óváry Pál Tokaj vidékének térképét mutatta be földtani tekintetben, mely után a tokaji bor vegyelemzéséről értekezett, utána pedig annak gyógyerejéről az általa tapasztalt eredményeket beszéli el s felszólítja az orvosokat, hogy ha nekik valódi tokaji borra van szükségük, hozzá forduljanak, szívesen szolgál nekik utánvét mellett.

Borainak bővebb megbirálására Pataki, Knöpfler, Szabó Dávid, Kovács S. Endre, Kiss Ant., Patzek s Poor urakat, mint kiküldött tagokat kérte fel.

Török János értekezik a vízkór kiválóbb társbajai s alakjairól a gyógyeredményről Tornallya vidékén. — 2%-át tevék betegek összehéne 180 számmal 5000 rab s szegény megyei beteg közül. E baj elég gyakori Gömör megyében, mert például Rimaszombatban 8% halt el 1855—64-ig. A tornallyai egyházban 1801—67-ig 4%.

Az érdekes s Gömörmegye közegészségéről szóló értekezés az évkönyvbe felvételni.

Horváth György tr. egy általa műtött *osteocysto-carcinoma*-nak esetét az alsó állcsonton rajzokkal mutatta be; a kiirtott, illetőleg az alsó állcsont megfelelő részének a daganattal való egyidejű kimetszett része 5 font 3 lat volt, mely gyermekfőnyi nagyságban ült a beteg alsó állának jobb felén; a műtét folyó év augusztus 4-én történt s már harmadnapon, midőn a kötés először felbontatott a sebszélek teljesen össze gyógyultak s a beteg némi csekély láz mellet fennjárt.

Előadó az érdekes tárgynak kidolgozására s az évkönyvbe a rajzok mellékletével való átadásra felkérte.

Rózsay tr. a pesti közkházban a hagymázra vonatkozólag szerzett észleleteit adja elő, melyszerint az ez idő alatt ápolás alá került 2500 hagymázos közül meghalt 313 vagyis 12½%. A hagymázt előidéző okra nézve figyelmeztet Buhl és Pettenkoffer kutatásaira. Ezután értekezik az 1867-ik évi hagymáz járványról valamint szintén az 1862-diki himlő járványról.

A hagymáz járványról tartott előadás az évkönyvben kinyomatni határozottatott.

Spitzer tr. a gyógykezelésről általán értekezett. Bevezetésül megemlíti, hogy sok orvos az ódon ítéletekhez ragaszkodik s a tapasztalásnak jelképes nyelvét használja, mely tudaton nem alapszik, míg ellenben másoktól látja a tudományt üres üzérkedéssé elfajulni.

Végre olyszerű javaslatokra utal, mely az észszerű gyógykezeléshez vezetne, a haszonszenvéstet sem zárván ki.

Tudomásul vétetett.

Szohner tr. értekezletét, ki a megjelenésben gátoltatott, Poor tudor röviden adta elő a veseszületett vagy öröklött bujakórról

köszönettel fogadtatott.

Több tárgy nem lévén, illetőleg az időből egészen kifogyván, elnök jegyzőkönyvi hitelesítő bizottmányt nevezett ki, melynek tagjaiúl Csorba, Frantz Klein, Donogány, Majorossy, Óváry s Patzek ttr.-ok kértettek fel.
Kelt Rimaszombatban, augusztus 17-én 1867.

Dr. Horváth György,
Dr. Török János,
szakülési jegyzők.

Dr. Poor Imre elnök.
Dr. Donogány Jakab,
Dr. Frantz Alajos,
Dr. Óváry Pál,
Dr. Majorossy Géza,
Dr. Patzek Mórítz,
Dr. Csorba Lajos,
Dr. Klein Mihály.
a hitelesítő bizottmány tagjai.

Melléklet az orvos-sebészeti szakosztály második ülésének jegyzőkönyvéhez.

Hoffmann M. L. tr. új oltóeszközének a „vaccinator“-nak ismertetése és ajánlása.

Azon sok kellemetlenség között, melylyel az oltó orvosnak küzdenie kell, kiemelendőnek tartom egyrészről az oltoncz hozzátartozóinak előítéletét az oltási műtét irányában, másrészt az oltoncznak vonakodását. Tudvalevő dolog, hogy a falukon történő oltásnál a harmadik év fogadtatott el határidőül, így aztán megtörténik, hogy a megjelenő oltonczok között sokan találkoznak olyanok is, kik a harmadik évet betöltötték, sőt azt már régen túl is haladták, minekfolytán már képesek valamely vágó vagy szűrő eszköz (oltó-gerely, Lancette) megismerésére, minek aztán az szokott következése lenni, hogy az illetén eszköz szemlélete nemcsak az oltoncz hozzátartozóit, de még inkább magát az oltonczot annyira megfélemlíti, hogy az oltó orvosnak a gyermek vonakodása folytán lehetetlenné tétetik, miszerint az oltást véghezvivő kezét rögzíthesse s magát a beszúrást a művészet igényének megfelelően véghezvihesse. A csupán egy oltoncznak vonakodása folytán támadt kiáltozás és sírás nem ritkán a többi jelenlevő oltonczot is megremíti, mi által maga az oltási műtét általános véghezvitele szenved.

Hogy a beszúrást, mint az oltási műtét legfontosabb mozzanatát, minden körülmények között az oltoncznak bármily nagy vonakodása esetében is a legbiztosabban lehessen véghezvinni, indítatva érzém magamat ezen műtét kivitelén könnyebbitendő, egy e célnak megfelelő tulajdonokkal bíró eszközt egybeállítani, a mi nekem még az 1855-dik évben sikerült is.

Az oltó-eszköz, a mely általam „vaccinator“-nak neveztetett el, a következő tulajdonokkal bír: 1) A mi a gyorsaságot illeti, a melylyel ezen új eszköz segédelmével az oltások véghezvitethetnek: ezen gyorsaság úgy aránylik minden ez ideig használatban levő oltó-eszközök által eredményezett időkiméléshez, mint a hogy aránylik 1 a 4-hez, vagy más szavakkal, a vaccinator négyszerre gyorsabban olt, mint bármely más oltó-eszköz. 2) A mi a fájdalomatlanságot illeti, e részben csupán csak azt kell megemlítenem, hogy ez eszközzel az oltonczok alvás közben is beoltathatnak, a nélkül, hogy fölébrednének. 3) A beszúrás oly nagyfokú biztonsággal történik, mikép az oltoncz részéről legnagyobb ellentállás sem hiúsíthatja meg annak véghezvitelét. 4) A vaccinator olyaténkép van szerkesztve, miszerint még az olyan is, ki az oltás műveletében egyáltalán járatlan, a legnagyobb biztonsággal véghez viheti azt, és hogy a remegő kezű s a szenvedő szemű is a legjobb sikerrel használhatja. 5) Oly alakkal bír a vaccinator, a melynél fogva az használat közben az oltoncz előtt tökéletesen elrejtve marad, így a gyermeknek félelme, mely azt az illetén eszközök látásakor rendesen meglepni szokta, elő nem idéztetik. Végre 6) a vaccinator megszerzése igen kevés költséggel jár.

Végül tisztelettel bátor vagyok megjegyezni, mikép már 1832 óta működöm mint városi orvos s 1857 óta még mint törvényszéki orvos is Podgorze-ban Krakko mellett, a mely alkalmazásomban évenként

12—15 faluban átlag 800—1000 oltonczon végzem az oltást, ebből kivüláglik, hogy az általam feltalált új oltó-eszköz használhatóságát kipróbálni nekem elég alkalmam volt.

Azon tiszteletteljes kéressel rekesztem be jelen ismertetésemet, méltóztassék az igen tisztelt gyülekezetnek ezen eszközzel véghezvitt próba-oltások után a tapasztalt adatokat az eszköz minőségét illetőleg e részbeni competens nyilatkozatban bizonyítani s ha azt netalán az általános oltás eszközzésére előnnyel használhatónak tartaná, a magas m. kir. kormánynak oly módon ajánlani, hogy vaccinatoromnak kizárólagos használata — fent elősorolt tulajdonainál fogva — a hivatalbóli oltásoknál elrendeltessék.

Rimaszombat, augusztus 12-én 1867.

Hoffmann M. L.
Podgorze városi tisztviselője.

Az államorvostani szakosztály jegyzőkönyvei.

Első ülés augusztus 13-kán 1867.

Elnök: Pataki Dániel tr.

Jegyzők: Plichta Soma és Raisz Gedeon ttr.

Az ülés délelőtti 11 $\frac{1}{2}$ órakor vette kezdetét a „Három rózsa“ című vendéglő nagytermében.

1. Elnök mielőtt székét elfoglalná, meleg szavakban mond köszönetet a szakosztály tagjainak iránta tanusított figyelme s bizalmáért.

Mire a szakosztály ismételt szíves éljenekkel üdvözli elnökét.

2- Kun Tamás tudor egy általa, a hazai orvosi és közegészségügyi rendezésről írott terjedelmesebb művet mutat be s erre nézve mindenekelőtt arra kéri a szakosztályt, hogy az, a módot és nézpontokat jelölne ki, melyek szerint említett műve a szakosztály által tárgyalás alá veendő lenne, egy részről, mivel ez már a munka terjedelme miatt is szükséges, más részről, pedig mivel e nélkül az egyes pontoknál netalán kifejlődhet viták érezhetőleg hosszabb terjedelménél fogva, a tárgyalás kelleténél több időt venne igénybe.

Kaczánder Aron tr. kiemeli az ügy kiváló fontosságát és azt indítványozza, hogy a szakosztály tegye magáévá Kun tr. munkálatát s adják-ezt a nagygyűlés által a közegészségügy rendezése tárgyában kiküldendő bizottmánynak munkálatánál leendő felhasználás végett.

Grósz Lajos tr. emlékezteti a szakosztályt a közegészségügy rendezése tárgyában 3 év előtt tett indítványára s a szőnyegen forgó tárgy vitatása körüli első kérdésül azt tekintí, ha valjon egyáltalában szükséges-e javaslatok után, miket a nagygyűlés e tárgyban ismételve tett, még egy javaslat készítése. Ily szükségesség iránt szerinte kétség sem lehet, de a mű terjedelme annak itt rögtöni tárgyalását nem engedvén meg, őt tagú bizottságot javasol kiküldetni a mű megbirálása és jelentéstétel végett.

Halász Géza tr. szükségesnek tartaná a munkát rövid kivonatban a szakülés előtt megismertetni, mielőtt az bizottságnak adatnék ki.

Óváry Pál tr. a munka könnyebb megbirálhatása végett azt a nagygyűlés költségén kinyomatni s a tagok közt kiosztatni óhajtáná.

Knöpfler Vilmos tr. sajnálattal említi, miszerint a közegészség tárgyában ekkoráig szakemberek közreműködésével ugyan, de a nagy közönség hozzájárulása nélkül csak felsőbb rendeletek által tett intézkedések, valamint azt is, hogy a pozsonyi XI. nagygyűlés által elfogadott s már az országgyűlés elé terjesztett javaslat ott még mindez ideig nem tárgyalatott, melyet a jövőben a miniszteriumhoz kíván beadatni.

Kovács S. Endre tr. az ügy késedelmének okát abban találja a kormány részéről, hogy a belügyminiszterium egészségügyi osztálya még nincsen szervezve, az országgyűlés részéről pedig, hogy az a nagy közjogi életkérdésekkel lévén ez ideig csaknem kizárólag elfoglalva a közegészségügyi javaslat tárgyalására ideje nem is lehetett. Kun tr. munkáját az indítványozott bizottságnak megbírálni végett kiadatni, s az ennek alapján teendő javaslatokat pedig a miniszteriumhoz beadatni kívánja.

Baruch tr. attól tart, hogy az ily uton létrejövendő javaslat nem lenne az orvosi közönség többségének tulajdona, s szempontból ő is Kun tr. munkájának kinyomatását óhajtja.

Káta tr. előadja, miszerint ezen indítvánnyal, mely egyébiránt nekünk orvosoknak legfőbb tenni valóinkkal, működéseink lényegével a legszorosabb összeköttetésben van, már két gyűlésen vagyunk — hogy ne mondjam — mortificálva. Nem azért használja ezen kifejezést, mert ennek elintézését maga is egyik legszükségesebbnek nem tartaná, hanem mert benne eredményre jutni, úgy látszik, nem vagyunk képesek. S hogy ez így van, annak szerinte egyenesen az az oka, mert nem a legegyszerűsebb uton járunk. Ha most Kun tr. úr szorgalmának dicséretes eredményét, ezen előttünk levő munkálatot elfogadjuk is, újra ott leszünk vele, a hová a m.-vásárhelyi és pozsonyi munkálatokkal jutottunk, t. i. hogy máig is elintézetlenek, miért? mert annak életbeléptetése nem mi tőlünk függ. Hogy tehát célhoz jussunk, azt szóló egyedül úgy és nem másként véli elérhetőnek, hogy körünkben egy tekintélyes küldöttséget nevezünk ki, mely a belügyminiszterhez menjen és kérje, hogy a mindnyájunk által kivétel nélkül várva várt közegészségügy rendezését minél hamarább eszközölni sziveskedjék.

Poor Imre tr. a pozsonyi nagygyűlés munkálatát kimerítőnek nem tartja, mennyiben az feladatának csak egy részét oldotta meg, vagyis csak azon volt, hogy az orvosok számára oly hatáskört teremtsen, melyben az ügy rendezése lehetővé váljék. És mert így avatatlanok előtt az egész elaboratum oly színben tűnhetik fel, mintha csak állásokat akar-nánk magunknak teremteni, nem pedig a közegészségügyet rendezni. Szerinte oly javaslat volna készítenő, mely magában foglalja a közegészségügy minden ágára, s ezek között az orvosi ügy rendezésére is szóló szabályokat. Minthogy pedig ily javaslat készítésére eddigelé sehon-nét sem történt kezdeményezés, és minthogy a kezdeményezésre ezen szakgyűlést illetékesnek tartja, azt javasolja, hogy tegyen a szakosztály a nagygyűlésen indítványt az iránt, hogy ennek kebeléből a kormányhoz a közegészségügy tárgyában felterjesztés történjék. Tekintetbe vevén azonban azon körülményt, hogy a kormányban jelenleg nincsen oly képviselőtünk, mely közegészségi ügyeinket ott mozgásba hozná; azért a „segíts magadon s Isten is megsegít“ példabeszéd utmutatása szerint

tegyünk magunk is, azaz: szólítsuk fel a jogilag még meg nem szűnt orvosi kart, mint a haza minden vidékén lakó orvosokból álló testületet, hogy kezdje meg újból működését; mi ha megtörtént, a nagygyűlés Kun tr. munkálatát megvitatás és véleményezés végett ehhez tehetné át. Óhajtja szóló, hogy a tárgy addig is minden oldalról megvitattassék a szaklapok útján s ily módon készíttessék elő számára valódi közvélemény.

Káta tr. szerint tényleg nincs orvosi kar s e szerint erre nem is lehet semmit bízni. Ismét a kérvényező küldöttséget javasolja.

Grósz tr. kétségbevonja Poor tr.-nak azon állítását, mintha a pozsonyi elaboratum csak az orvosi ügyet illetné. Úgy hiszi, hogy az orvosi kar nélkülünk is feltámadhat halottaiból, de a nagygyűlést is elég tekintélyesnek tartja arra, hogy az ügyet kezdeményezze. Káta tr. pártolja azon hozzáállással, hogy Kun javaslata adassék át a kérvényező küldöttségnek.

Kovács S. Endre a kezdeményezést a nagygyűlés első teendőjeit jelöli ki, mód gyanánt pedig a belügyminiszteriumhozi folyamodást, hozzá adván, hogy az adatokat elég lesz az illető ministeri bizottmánynak annak idejében átszolgáltatni.

Halász G. tr. szerint szintén tenni kell, még pedig vegyes, — azaz: nem csupán orvosokból álló küldöttség által, hogy így a nem-orvosok érdekeltsége is felköltessék. Ezen küldöttség kérje egyszersmind, hogy a felfüggesztett orvosi kar is újra felélesztessék.

Káta tr. Halásznak válaszolja, hogy az orvosi kar felélesztéséhez épen nem szabad kötnünk magunkat, miután két halottat feltámasztani sokkal nehezebb, mint egyet s a kérvényező küldöttséget tisztán a közegészségügy rendezésének sürgetésével kívánja megbízni.

Elnök ezek után a vita alatt levő kérdéseket úgy formulázza, hogy az első az: vajon kiküldessék-e a többször említett kérvényező küldöttség? és tárgyalassék-e Kun tr. javaslata s mi módon? mire nézve *Knöpfler* tr. két formulázott indítványt terjeszt elő, melyek is e következők:

1. Szólíttassék fel a magyar orvosok és természetvizsgálók jelen nagygyűlése arra, hogy kebeléből pesti és vidéki tagokból álló 15 tagu küldöttséget jelölne ki, mely ezen nagygyűlés bevégezte után belügyminis-ter őrnméltóságához azon sürgős kérrrel járuljon, hogy a közegészség-ügy hazánkban mielőbb rendeztessék.

2. Válasszon a szakosztály kebeléből egy bizottmányt, mely Kun tr. munkálatát tüzetes megbírálni alá vegye.

Mindkét indítvány egyhangúlag elfogadtatván, a második pontban javasolt bizottmányba Pataki Dániel úr elnökle alatt tagokul Knöpfler V., Szabó Dávid, Grósz Lajos, Kun Tamás, Poor Imre, Kiss Antal, Patzek Mór és Halász Géza tudorok választattak meg, jelentésük a pénteki szak-ülésben elvárattván.

K. m. f.

Dr. Plichta Soma,
Dr. Raisz Gedeon,
szakoszt. jegyzők.

Dr. Pataki Dániel,
elnök.

Második ülés augusztus 14-én 1867.

1. A mult ülés jegyzőkönyve felolvastatván

hitelesítettett.

2. Elnök Pataki Dániel tr. az alapszabályok értelmében leköszön s új napi elnök választására hívja fel a szakosztályt.

Knöpfler Vilmos tudor egyhangulag napi elnökké választott, ki is elnöki székét elfoglalja.

3. Napi elnök Knöpfler Vilmos tr. miután elnöki székét elfoglalta, az osztály tagjainak rendelkezésére két általa Marosvásárhelyt tartott népszerű természettudományi felolvasás számos nyomott példányát bocsátja.

Mit a szakosztály köszönettel fogadott.

4. Olvastatott az állandó központi választmány Szuper Lajos tr.-nak honi fürdőink felvirágoztatására vonatkozó indítványa felőli jelentése, melyben hazai gyógyvizeink óhajtott értékesítésének akadályait a közlekedés hiányában, az orvosi politia nem léteben, sok fürdőnek primitív állapotban sínlődésében és hazai orvosaink nagy részének honi gyógyvizeink iránti közönyösségében véli keresendőnek s e bajok orvoslására azt javasolja, hogy hazai közegészségügyünk akként rendeztessék, miszerint gyógyvizeink helyein a közegészségi rendszabályok orvosi politia által foganatosítottassanak; továbbá, hogy a fürdővendégek méltányos igényeit kielégítsék és végre, hogy az egyetemnél fürdészeti rendkívüli tanár alkalmaztassék.

Melyre hosszab megvitatás után az határozatott, miszerint ezen jelentés áttétetvén a közgyűléshez, kéressék meg az, hogy honi fürdőinknek a jelentésben vázolt hiányait is érvül használtassa azon küldöttség által, mely a szakosztály tegnapi ülésében elhatározott indítvány értelmében a közegészségügy rendezésének sürgetése végett a belügyminis-terhez lesz menesztendő.

5. Olvastatott ugyancsak a középponti választmánynak jelentése néhai Gerley tr.-nak a hülyék és elmebetegek tárgyában tett indítványa felől:

Ez is a fentebbi czélból és kérelemmel ugyancsak a közgyűléshez áttétetni határozatott, a hozzá mellékelt s e tárgyban tett statistikai kimutatás pedig a nagygyűlés levéltárába tétetni rendeltetett.

6. Olvastatott ismét a központi választmány jelentése Kaczánder Áron tr.-nak a hasonszenvészek öndispensatiója ellen beadott indítványa felől és ezzel kapcsolatban a győri orvosgyógyszerész egyletnek Kaczánder tr. indítványával egyértelmű kérvénye. — Ugyanez ügyre vonatkozólag jelenti Bódogh Albert tr., hogy a szabadkai orvosgyógyszerész egylet is egy ő hozzá, mint a borsod-miskolci orvosegylet elnökéhez küldött nyilatkozatban hozzá járul Kaczánder tr. indítványához.

Ezen tárgy felett hosszas vita keletkezett, melyhez számos többeken kívül Grósz, Oláh, Halász, Kátai, Poor stb. tr.-ok szólottak.

Szintén az előbbiekhez hasonló kéréssel a közgyűléshez áttétetni rendeltetett.

7. Olvastatott végre megint az állandó középponti választmány jelentése Kun Tamás tr.-nak azon indítványa felől, mely az egészségügynek az országgyűlésen való képviseltetését tartalmazza.

E tárgyból folyólag többek között Poor tr. a központi választmány véleményével ellenkezőleg azt indítványozza, hogy kéressék meg a többször említett küldöttség útján a magas kormány arra, miszerint addig, míg az országgyűlés felső házában a rendi képviselet elve fennáll, az orvosi, — valamint minden tudományos rendnek s ez által magának a tudománynak adassék a felső táblánál képviseltetés.

Hosszasb vita után Poor trt felhivta a szakülés ezen indítványa írásbai feltevésére, egyébiránt ezen indítványát a szakosztály szavazati többséggel magáévá tette.

K. m. f.

Dr. Plichta Soma,
Dr. Raisz Gedeon,
szakoszt. jegyzők.

Dr. Knöpfler Vilmos,
elnök.

Harmadik ülés augusztus 16-án 1867.

1. A mult ülés jegyzőkönyve felolvastatván

hitelesítettett.

2. Elnök Knöpfler Vilmos tr. az alapszabályok értelmében leköszön s új napi elnök választására hívja fel a szakosztályt.

Flór Ferencz tr. közakarattal e nap elnökeül megválasztott s székét el is foglalta.

3. Poor tr. benyújtja általa az orvosi rendnek a hongyülésen leendő képviseltetése tárgyában tett indítványnak írásba foglalt szövegét mely is a következő:

„A m. orvosok természetvizsgálók államorvosi szakülése indítványozza: Mondja ki a m. orvosok és természetvizsgálók XII-ik n. gyűlése, miszerint óhajtuk a tudománynak általában, különösen pedig a közegészségügynek e tárgy méltóságához illő képviseltetését a haza törvényhozó testületének főrendi táblájánál is. — Hálás hódolattal ismeri el a m. orvosok és természetvizsgálók XII-ik nagygyűlése hazai törvényeink amaz igazságos és bölcs intézkedését, miszerint országi képviselővé minden erre törvényesen képesített, — akár a tudomány, akár az ipar bármely ágának élő — honpolgár megválasztathatik, a ki a közügyekben való buzgó részvét által polgártársainak bizalmát kiérdemli. — Azonban a hazai törvényhozó testületnek felsőháza rendi képviselettel is bír, melyben a tudomány mint ilyen, képviselve nincsen. E tekintetben óhajtkja a nagygyűlés, hogy a felsőház méltósági, főpapi és születési aristocratiája közé adoptáltassék a jelen század uralkodó hatalmának a tudománynak aristocratiája egyszersmind. Nevezetesen, hogy a főrendi táblánál a m. tud. akadémia elnökének, — a k. m. tudományegyetem kormánynokának (rector), — a műegyetemek főigazgatójának, a m. k. természettudományi társulat s az orvosi kar elnökének ülése és szavazata legyen.“

Ezen szöveget a szakülés egész terjedelmében és egyhangulag elfogadta.

4. Olvastatott egy a bars megyei orvosgyógyszerész-egylet által beküldött terjedelmesebbirat, melyben ezen egylet a pozsonyi nagygyűlésnek a közegészségügy tárgyában készített munkálatára részéről tett megjegyzéseit közli.

A többi adatokkal leendő felhasználás végett a nagygyűlés útján a középponti választmányának átadatni határozatott.

5. Olvastatott a Kun Tamás tr. munkálata feletti véleményadás végett kiküldött bizottság jelentése, melyben az javasoltatik, hogy ezen munkálat is, mint szintén adatul szolgáló, a középponti választmányának adassék át; — óhajtja egyszersmind a mű kinyomtatását, de a szerző költségén.

A bizottság ezen javaslata elfogadtatott.

6. Rózsay tr. rövid szóbeli jelentést tesz azon neki véleményezése végett kiadott 3 beadványról, melyeket Sipos Ignác, Jeitteles Zsigmond és Biróy Béla urak a himlőoltás tárgyában a nagygyűlés elé terjesztettek. — A vélemény folytán ezen iratok a levéltárba lennének teendők.

Elfogadtatott.

7. Bolyó Károly tr. felolvasást tart: „az elmebetegségektől társas életéről s ennek erkölcsi gyógyelönyéről jól rendezett tébolydák körében.“

Ezen értekezés az évkönyvbe felvételni határozatott.

8. Niederman Gy. tr. felolvasást tart „a tébolydákrol.“

Ezen értekezés szintén az évkönyvbe felvételni határozatott.

9. Poor tr. indítványozza, hogy ama feliratban, melyet az államorvosi szakülés indítványára a nagygyűlés a közegészségügy rendezése tárgyában a nmsgu m. k. ministeriumhoz be fog nyújtani, a következőket is beiktassa:

„A közegészségügy érdekében ohajtandó levén, hogy az orvosi kar működését ismét megkezdje: a m. orvosok és természetvizsgálók nagygyűlése felkéri a m. k. ministeriumot e tekintetben intézkedni.“

Az iratilag benyújtott indítvány egyhangulag elfogadtatott.

10. A közgyűlésen a szakosztály által teendő indítványok elkészítésével

Knöpfler, Poor, Halász tr.-okból és a két jegyzőből álló küldöttség bizatott meg.

11. Arányi tanárnak újabb közleményei a máj kórbonecztanáról.

Ámbár szorosán véve tárgyuknál fogva nem ezen szakosztály körébe tartoznának, általános értékük miatt mindazáltal kedves tudomásul vétetik s írásba foglalva az évkönyvbe kinyomtatni rendeltetik.

12. Ezen jegyzőkönyv hitelesítésével

az elnökön és jegyzőkön kívül Poor, Halász, Knöpfler és Patzek tr.-ok bizattak meg.

Kelt Rimaszombatban, aug. 16-án, 1867.

Dr. Raisz Gedeon,
Dr. Plichta Soma,
szakoszt. jegyzők.
Dr. Patzek Móricz,
Dr. Halász Géza,
Dr. Poor Imre.

Flór Ferencz,
elnök.

Melléklet az államorvostani szakosztály 3-dik ülésének jegyzőkönyvéhez.

Dr. Rózsay József jelentése a himlőoltásra vonatkozólag beérkezett nyilatkozatokról.

Tisztelt szakgyűlés!

Nekem jutván azon megtisztelő feladat, hogy jelen XII-ik nagygyűlésünkhöz beküldött a himlőoltásról szóló nyilatkozatokról jelentést tegyek. Van szerencsém a tisztelt szakosztályt értesíteni, hogy az említett tárgyra vonatkozólag hárman és pedig következőleg nyilatkoztak:

A) Biróy Béla, pest megyei járásorvos Soroksáron, 23 évi gyakorlat folytán azon meggyőződésre jutott, hogy nemcsak az első himlőoltás hasznos, de a többszöri is mulhatlanul szükséges. Ezen állítás Soroksár és Haraszi községeknek (hol idevágó adatait szedé) előjárósága és a járásbeli szolgabíró által hitelesített kimutatásával támogatja, mely szerint Pest-megyében 15 év alatt a himlő-járvány többször uralkodott, legelterjedtebben az 1855-ik években, mikor 718 himlőbeteg volt, ezek közül 531 beoltott nagykorú és 187 még be nem oltott csecsemő.

Mellékelt

I. sz. hivatalos rovat azt mutatja, hogy Soroksáron 1852-től 1867-ig, tehát 15 év alatt 14 beoltott nagykorú és 23 csecsemő vagy még be nem oltott nagyobbkorú halt el himlőben.

II. sz. hivatalos rovat szerint Haraszi községben ugyanazon években 9 egyén esett a himlő áldozatául.

A szintén mellékelt 5 rendbeli bizonyítvány erősíti értekező úr azon állítását, 1-ször hogy az elhaltak egy (legnagyobb) része nem volt beoltva és hogy a többi is csak egyszer részesült az oltásban, mely egyszeri oltás szerinte sikertelen lehetett, vagy ha nem is, véderejét már veszthette.

2-szor hogy a himlő a beoltott egyéneknek ritkábban fordult elő, enyhébb lefolyású és jobb kimenetelű volt mint azoknál, kik nem oltattak be.

3-szor. Nyilatkozó úr szintén hitelesen bizonyítja általa az oltás védereje mellett felhozott azon feltevését, hogy himlős anyát szopó — de már beoltott csecsemő — himlőbe nem esett, és ismét, hogy férj és feleség himlőben feküdtek, míg attól beoltott gyermekeik mentek maradtak.

Ennek folytán nyilatkozó úr biztos reményét fejezi ki a felett: hogy ha az első oltás után ez kellő időben ismételtetnek, a holtágos himlő végképen kiirtatnék. Sürgetőleg felkéri a nagygyűlést, miszerint intézkedjék, hogy mindazon akadályok, melyek a himlőoltásnak útjában állanak, mielőbb elháríttassanak és egyszersmind a többszöri oltás is kötelező erőre emeltessék.

B) Jeitteles Zsigmond, Bars megye járási sebésze, ki már 33 éven át eszközli évenként közpszámítással mintegy 1000 egyénen a himlőoltást, leginkább Schaller tr. felszólalása következtében a bars megyei orvosegylethez intézett nyilatkozatában, melyet a nevezett egylet tisztelt elnöksége nekünk beküldeni szíveskedett, így szól: „33 éven át tapasztalt és igazságon alapuló végeredmény szolgáltatja azon fontos bizonyítékot, hogy a tehénhimlőnek van védereje és használható anyaggal oltván, ha az oltást természetének megfelelőleg eszközöljük, az oltott a természetes himlőtől és következményeitől általában ment marad.“

C) Sipos Ignác, tiszafüredi közpolgár, ki a himlőjárványokat 1840 óta figyelemmel kísérte, következő tapasztalatait tudatja:

1-ször. Ha a járvány az évi oltást megelőzte, igen terjedt volt.

2-szor. A még be nem oltottak a himlőben rendesen elhaltak, míg a beoltottak mind fölépültek.

3-szor. Állítja, hogy a himlőoltás meghonosodása előtt a Tiszavidéken a himlő gyakori volt, és ha nem is volt mindig halálos kimenetelű, de rossz következményei, milyen például a megvakulás, elrútlás, stb. ritkán maradtak el. Mióta azonban a himlőoltás évenként eszközöltetik, a himlő sokkal ritkább s többnyire jó kimenetelű, különösen azoknál, kik sikeresen oltattak be és kellő ápolásban részesülnek.

Állításának bizonyosságául a tiszafüredi ref. egyház anyakönyvének kivonatát közli, mely szerint:

Az 1810. évben	6	míg már az 1850. évben	—
„ 1811. „	63	„ 1851. „	—
„ 1812. „	5	„ 1852. „	—
„ 1813. „	—	„ 1853. „	2
„ 1814. „	—	„ 1854. „	6
„ 1815. „	83	„ 1855. „	—
„ 1816. „	—	„ 1856. „	1

Az 1817. évben — míg már az 1857. évben —

" 1818. " 1 " " " 1858. " —
 " 1819. " 37 " " " 1859. " —

gyermek halt el hólyagos himlőben, tehát századunk második és hatodik tizedét összehasonlítván, 168 fönyi különbséget találunk.

Végre azon hitét fejezi ki, hogy a himlőoltás sikeresnek ismertetvén el, szükségességénél fogva a jövőben is elrendeltetik.

Szabadjon végül a tisztelt szakosztály előtt a már előadottak nyomán ebbeli saját megegyező nézete met ez alkalommal is nyilvánítani.

Miután a himlőoltás óvereje mellett ennyi fontos érv, kimutatás és tapasztalatból merített adat tanús-kodik, lehetetlen abbéli sürgős óhajunkat ki nem fejeznünk, hogy az szükségénél fogva az emberi nem ja-vára tovább is eszközöltessék, és pedig ne csak úgy mint a jelenben, hanem hogy kötelező ereje hatósági ellenőrködés mellett általános érvényre emeltessék és arra, hogy csak egészséges gyermekek oltassanak, valamint az oltóanyag is csak egészségesekből vételessék, továbbá az oltás sikerességének föltételeire a leg-nagyobb gond fordíttassék.

Dr. Rózsay József.

Az orvos-sebészi szakosztály augusztus 14-kén délután tartott cholera értekezletének jegyzőkönyve.

Elnök: Bókai János tr.

Jegyzők: Horváth György s Török János tudorok.

Oláh Gyula tr. nyitja meg az értekezők sorát, előadván: „*Tanul-mány a cholera lényege és gyógytanára vonatkozólag*“ című értekezését. — Értekezésében igazolni akarja egyrészt az 1866-dik évben gyógykeze-lése alá került cholera-betegek körüli azon eljárását, hogy 32 esetben a camphornak a bőr alá fecskendését alkalmazta, másrészt ezen gyógyel-járása indokait s a cholera lényege felőli nézeteit óhajtja a szakosztály megítélése alá bocsátani. Véleménye szerint a cholera lényegének eddig ismert magyarázatai a cholera egész completumát meg nem fejtván, sa-ját nézeteit a következőkben adja elő. Mindenekelőtt külön választja a cholera lefolyásának 3 stadiumát, állítván: miszerint a cholérát meg-előző és a choleraroham utáni stadiumoknak mind kórjelei, mind kór-boncz-tani leletei egészen hasonlóak lévén a typhus kórjelei és kórboncz-tani leleteihez, a kórfolyamat ezen stadiumait typhusnak tartja s csak azon stadiumát, hol a meghidegülés és az asphixia beáll, tartja valódi értelemben vett cholérának. És minthogy mindezen stadiumban elhalt betegnél a halál a szív működésének fokenkénti alábbszállása s végre tel-jes megszűnésével szokott bekövetkezni: a cholera lényegének magya-rázására a szív működés ezen hanyatlását veszi kiindulási pontúl; — nézete szerint a szív működés ezen alábbszállása nem a véredények mozgató idegeinek *akinesise*, hanem a bolygideg *hyperkinesise*-nek folyománya és így nézete szerint a cholera = typhus vagy typhoid + hyperkinesis nervi vagi. — Ezen elvből kiindulva, mint a szív működést emelő szert alkal-mazta a camphorát, még pedig, hogy az biztosan felszívassék: *camphora oldatot bőr alá fecskendezve*. De minthogy az általa észlelt esetek száma sokkal csekélyebb, semhogy azok eredményéből már ma következtetést vonni lehetne, ez irányban további vizsgálatok tételére hívja föl a szak-

osztály tagjait. Az ő eseteiben észlelt eredmény az volt, hogy 44 cho-lera betege közül 32-öt az algid korszakban a *Rubini*-féle camphorszesz-szel tett bőr alá fecskendezéssel kezelvén, közülök csak 11 halt el, végre megjegyzi, hogy ezen értekezését a camphor bőr alá fecskendéssel kezelt esetek kórtörténetével együtt rövideden sajtó alá adja.

Az értekezlet feszült figyelemmel lön hallgatva s élénk eszmecsé-rére adott alkalmat.

Korbélyi Endre tr., ki közel hatodfél százra menő cholera-beteget észlelvén Fehérmegyében 1866-ban, értekezett a choléráról elméletileg s gyakorlatilag. Fő figyelmet fordít az ürülékekre, melyek által a baj ki-kimutathatólag tovább hurezoltatott ragályzás folytán; elősegítői valá-nak a bomlásba átment állati anyagok, szintúgy a bármily okból gyor-mor- s bélhurut is stb.

Leginkább homokos, likacsos talaj kedvezett Fehérmegyében e jár-ványnak, legkevésbé az agyagos; a mocsáros talaj nem annyira. Gyógy-szerűl salepcsőrért mákonyfestvénnyel, hánytató-gyökér forrázatot má-konnyal, szunyalt bőr alá fecskendezve alkalmazott sikerrel, de sok-szor nem volt semminek eredménye.

Ezen tetszéssel fogadott értekezések után többen adák elő szintén nagyszót tényeken alapuló nézeteiket a cholera tárgyában. Neveze-tesen:

Fanta Adolf tr. Fehérváron béltakhártya bajtól származtatja a cholérát. Miként Korbélyi tr., ő is a katonaság által látá terjesztetni, 200-nál többre menő betegén leginkább a város bűzös, mocsáros helyein észlelte azt a mult évben, a mocsár meleg időbeni kiszáradtakor. — Szegények, mértéktelenek, részegesek nagyon haltak benne. — Az elő-intő hasmenés elhanyagolása elősegíté a baj terjedését és súlyosbulását. A mákonyt kivéve egyébtől sikert nem látott.

Molnár István tr. szerint Halason 14,000 lakosból 500 egyén halt el cholérában 1855-ben, kizárólag a város mocsáros vidékén, — míg a homokos, talajos részeken még csak nem is betegedtek miatta.

Grosz József tr. Miskolczról Fromhold tr.-nak délelőtt előadott ozon-róli véleményére felelvén. Ő 1866-ban 46 cholera beteget kezelt, — mint a vasúti gépgyár orvosa hatot olyant is, kik terpentín, lack stb. illó olaj tartalmú állományokkal foglalkoznak. Ezek közül egy, összesen pedig 6 betege halt el. Ő az ozont e szerint nem tarthatja biztos fertőztelenítő-nek. Cholérát még a königgrätzi ütközet előtt észlelt Miskolczon, egyes helységeiben a cholera a katonákkal együtt jelent meg a nélkül, hogy ezek szenvedtek volna benne azelőtt vagy azután.

Grósz Lajos tr. A choléráról eddig tartott értekezések őt arról győ-zék meg, hogy a betegség lényegét nem ismerjük, mert például *Oláh* tr. is azt mondja, hogy a cholera = typhoid + hyperkinesis nervi vagi, vagyis a cholera = ismeretlen betegség + ismeretlen betegség. Bacte-rium pedig úgy szerepel a pokolvarban is, másutt is, — míg Klob csir-jei más betegségek mellett is találkoznak az ürülékekben. Fődolog tehát szerinte elismerni, hogy a cholera ragály által terjed, mint azt a kon-stantinápolyi nemzetközi értekezlet elismerte s a közlekedést, főleg a szükség nélküli tömeges összejöveteleket mennyire lehet gátolni, mert

ha korunk igényei nem is engedik meg az elzárást tökéletesen, a vásárok, katonajárás betilthatók. Csakugyan Biharban is a katonák terjesztették a cholera leginkább. 782 betegből 3—4 hét alatt 360 halt el. Ujfalu elzárván magát, oda a cholera be nem jutott. A poshadó anyagoknak nem tulajdonít nagy befolyást, minthogy ronda fegyházban sem tört ki cholera, midőn az jól el volt különítve.

Aradi tr. szerint Aradra is katona vitte be a cholera ragályzás útján, de erre a talaj is befolyhat. A pusztá vizivást más gyógykezeléssel egyenértékűnek tapasztalta 30 évi gyakorlatában cholera alatt, a szunyal bőr alá fecskendésétől enyhülést látott, míg a bódítók adagolásától óva int mindenkit.

Szuper Lajos tr. P-Ladányban (Biharban), mint nagy vasuti közlekedési helyen az indóházba hozott cholera katonák által látá faluról falura terjedni. A magasabb fekvésű szárazabb helyeket e baj terjedésére kevésbé kedvezőnek tekintí. A szerelést illetőleg ő mérgezésnek tekintvén a cholera, mely mérge anyaga a gyomort s beleket támadja meg főkép, tehát ott, hol gyomoresorvás tünetek nyomultak betegeinél elő ipecacuanhatadott hánytatókép, mire a hasmenés is szűnt, nem juthatván több méreganyag a belekbe; ha pedig hasmenés volt a főtünet, opiumot adott, a mely szerinte míg egyik részről a belekre csilapítólag hat, addig a gyomorban s belekben levő mérge hatását is csökkenti; ha már összeesés volt jelen, az izgatókkal nem ment sokra, ily körülményben legtöbb hasznát látta az aether, sulf.-nak, emelvén a szív működést, de az igen megsűrűdött vért ez sem volt képes kellő forgalomba hozni.

Kaczánder tr. Miskolczról a cholera gerjtől eredő lobos bélbajnak nézi; bonczolati tényekből vonva ítéletét, nagyobb mérvű bántalomnál egyéb tak- sőt némely savós hártát is megtámadva talált, pl. a mell- s agyhártát látá így szenvedni. A talajminőségét egyéb külmozzanattal csak a cholera elősegítőinek tekintí.

Niederman Gyula tr. Oláh tr. azon véltételére, hogy a cholera lényegét typhus, v. typhoid plus hyperkinesis nervi vagi tenné azon megjegyzést teszi, hogy a feltevénny nem egészen új: ugyan ily feltevénnyből igyekezett már Karika tr. a vérhast magyarázni, és hogy az esetben, ha hagymáz a nervus vagus hyperkinesisével fordulna elő, az még nem tenne cholera. Azon kérdésre pedig, hogy mikép történik az, miszerint két egyenlő nehéz cholera beteg közül egyik gyorsan meggyógyul, másik pedig vérenek sűrűsége daczára hirtelen hig vért kap, azon analogiát hozza fel, hogy a száraz, víztelen kenyér ha újra kemenczébe tétetik, ismét lágy lesz, e tünetényt a természet buvárok parány változásból származtatják, s azon kérdést teszi, valjon nem hasonló folyamat történik-e a cholera betegnél is. — Felhossa egyszersmind, hogy camphorral, kávéval a szív működésének emelését célzó kísérletek *Körner* gráci orvostanár által a trichlormethyl által gazdagítottak, ki is azt tapasztalta, hogy e szer a lehangolt szív működését leginkább képes emelni. *Korbély tr.* abbeli tapasztalatára, hogy éjjel több egyén kap cholera mint nappal, azt hozza fel, hogy a weimari cholera gyűlésen szó volt arról, hogy az ugynevezett cholera csírek továbbfejlődésére bizonyos világossági fok szükséges. — *Fromhold tr.*-nak pedig azon kérdést teszi, hogy az ozont hogyan kép-

zeli behatni a cholera, mint desinfectionalis szert-e, vagy hogy az egyént az ozonos légbeni tartózkodás a cholera fogékonytalanná teszi?

Dr. Fromhold. A cholera-gerj lefertőzésére vonatkozólag mi egy kiindulási ponttal (Anhalts-punct) birunk; ugyanis tapasztaljuk, hogy ha valamely vidék fölött erős zivatar uralogván az menydörgéssel (vilamos kiegyenlődés) végződik, újabb ragályozás néhány óráig, sőt pár napig nem történik s újabb ragályozás csakis azon esetben jó elő, ha újabb ragály anyaga képződik, — úgy látszik, hogy ezen ragályanyag szélhiányos időben csak csekély magasságot ér el és magasabb vidékre ritkán terjed. — Menydörgés és villámlások alkalmával ozonos levegő képződik, a mely mint ilyen alkalmasnak látszik a cholera-ragály anyagát a levegőben közönbösíteni, e tény által volna mesterséges uton előidézhető, ha elpárologás által a szabadlevegőben, a kórtermekben s mélyebben fekvő gerjes helyeken, mint az árnyékszékben, ozont fejlesztenénk, a mi illó olajok p. o. terpentin olaj stb. által volna eszközölhető, — mert eléggé feltűnő, hogy oly egyének, kik terpentinnel foglalkoznak (mázolók s arczkép-festők) igen ritkán vagy soha cholera nem esnek. — Ezek szerint egyelőre mint prophylacticum ajánlható volna a terpentin elpárologtatása a levegőben úszó cholera ragály anyaga ellen a többi fertőztelenítő szerek mellett.

Bódogh tr. Kaczánder tr. véleményéhez járult, cholerasok bonczolásánál leginkább ronesoló béllobot találván. A bajt ragályosnak tartja, minthogy nyomról nyomra kísérheté terjedését.

Mauks tr. Koburg hercegi uradalmi orvos a Garamon Gömörben, a tótság közt tavaly uralgott cholera szintén ragályosnak lelé, pl. Telgárton, hol a magasan fekvő, kősziklás, kevés televényű talaj daczára 700 lakos közül 70 halt el cholera-ban téli időben. A vashámorokban 87 beteg közül csak 11 halt el, minthogy a hasmenés korán meg lőn szüntetve, a betegek elkülönítették, a lakások bemeszeltettek és egyébként kitisztítottak, — a betegek ápolására elegendő gond is levén, szunyal bőr alá fecskendésétől szűntek a görcsök. — Kénes-sav párának kitett munkásoknál a cholera kitörését nem tapasztalta.

Az idő előre haladván, az ülés a következő nap délutánjára határozottatott folytattni.

Kelt Rimaszombatban, augusztus 15-én, 1867.

Dr. Horváth György,

Dr. Török János,
szakosztályi jegyzők.

Dr. Bókai János,
szakoszt. elnök.

Az orvos-sebész szakosztály augusztus 16-án délután folytatólag tartott cholera értekezletének jegyzőkönyve.

Mielőtt az értekezlet megkezdett volna Bókai tanár felhívja az értekezésre már a mult tilésen feljegyzetteket s az értekezni óhajtókat, hogy miután a ragályosság minden oldalról megvitattatott, jelenleg a desinfectióról szerzett tapasztalatokról is tétessenek jelentések az illető értekező urak által.

Ferenczy (Frantz) tr. Eger városa és környékén szerzett tapasztalatairól tesz jelentést, kiemeli, hogy hatóságilag elrendelt s az ennek végrehajtására alakult bizottmányi tagok közreműködése által eszközölt tisztán tartása és szellőztetése a lakásoknak, valamint a katonákkal érintkezés megakadályoztatása, ekkor víz és eczet gőzöknek fejlesztése által sikerült a járvány tovaterjedését s annak nagy fokbani dühöngését korlátozni; s csak is egy utczában, hol ezen rendszabályok teljesen ki lehetlenek voltak, dühöngött a járvány erősebben.

A gyógykezelésre vonatkozólag a hasmenésben szenvedőknek laudanumot pulvis catechu-val jó sikerrel rendelt kifejlett choleránál, jéglabdacokat vagy jeges vizet kanalankint adott; az algid stadiumban camphort. Egy esetben jó sikerrel alkalmazta a francia pezsgő bort.

Rózsay tr. a pesti cholera kórház főorvosa azokon kívül, a melyeket az első szaktilésen közölt, előadását még következőkkel bővíti. Szerinte az ozon semmi hatással nem volt az egyes cholera esetek lefolyására, s prophylacticum gyanánt a tisztaságot, a szabad levegőt s fertőztelenítést ajánlja, mert osztályán, hol ezen rendszabályokra a legnagyobb figyelem fordítottatott, sem segédjei sem ápolói nem betegedtek meg.

Az agg ápolóban mindaddig nem fordult elő cholera eset, míg egyik közülök az aradi utczában (Pesten), hol a cholera a legnagyobb mértékben uralkodott, egy családnál látogatást nem tett volna, ennek másnap történt megbetegedése után csakhamar összesen 60 agg lepetett meg a cholerától s ezek legnagyobb részben meghaltak. Az izraelita kórházban fekvő betegek közül egy sem kapta meg a cholerát. A kényszerönczöknél, fegyenczek s tolonczoknál, hol a rendszabályokra gond fordítottatott a cholerának alig volt nyoma.

Aradi tr. ajánlja a desinfectiót országszerte oly módon, hogy azt a hatósági közegek eszközöljék.

Poór Imre tr. s főorvos, a pesti közkórház minden egyes osztályán kutatásokat tett, hogy mily bajban szenvedtek megelőzőleg azok, kik ott a cholerát megkapták s azt tapasztalta, hogy azok lobos, csúzos, köszvényes és női bajban, valamint lágyfekély s blenorhoeaban szenvedtek; míg általános bujakórban, kemény bujafekélyekben s idült bőrbajban szenvedők közül azok, kik gyógykezelés alatt voltak, egy sem kapta meg a cholerát. Ezek szerint ő most azon gondolatra jött, hogy — miután ezek jódkáliumot vagy higany gyógymódot kaptak, mint a mely

szerek a paraziták antidotumai, úgyszintén az idült bőrbajban szenvedőknél alkalmazásban levő oleum fagi, pix liquida, oleum terebintinae, sulfur kenőcsök stb., mint hasonló antidotumok szerepelnek a gombák által okozott bőrbajok ellen. Innen valószínűséggel azt következtette, hogy — ha mások tapasztalatai is ezen tényeket igazolnák — akkor a javalt gyógykezelés alatt levő syphiliticusok és sümörösök cholera mentesek volnának, — s továbbá „ex iuvantibus“ is igazolva leendene azon legujabb vélemény, miszerint a cholera is parányi növény élődiék által okoztatik.

Kátay tr. néhány betegénél a gyomor s bélhuzamot acid. hydrochlor. savította s jó eredményt tapasztalt.

Niederman tr. két részeges egyénnél észlelte a cholerát, kiknél a cholera elmultával rezgőrz fejlődött, a melyben azok el is haltak.

Rózsay tr. hasonlótl észlelt néhány esetben, kiknél morphium befecskendésre egy pár ugyan megmaradt, de nagyobb része elhalt.

Madarász tr. (Rozsnyón) ragály általi terjedést tapasztalt, az alkalmazott desinfectió jó sikerű volt.

Szuper K. tr. Fromhold tr. nézete iránt felkéri a tagokat, valjon mit észleltek a fenyves vidéken.

Erre Madarász tr. azt feleli, hogy Gömörmegye Garam vidékén fenyvesektől környezett 3 helységében a cholera nagy mérvben uralgott.

Katona tr. szerint Szikszón s Raisz tr. szerint Sáros-Patakon nem volt cholera, noha Szikszó a vasút mellett fekszik.

Többet e tárgyban felhozni nem kívánván, de különben is az idő előhaladván, Bókai tr. elnök az értekezők nézeteit röviden összefoglalva kijelenti, miszerint a lefertőztetésre nézve mindnyájan annak czélszerűségéről meggyőződtek s azon nézetben vannak, hogy a cholera fellépésénél nagy szigorral hatósági felügyelés alatt minden helységben, melyben a járvány uralkodik eszközöltessék, és pedig a szegények lakásaiban a községek költségeire.

Ezekután elnök a jelenlevőknek köszönetet szavaz azon buzgalomért, melyet ezen példás higgadtsággal folytatott tanácskozásban tanúsítottak.

A cholera-járvány feletti eszmecsere által az értekezlet számos új adat birtokába jutott, melynek érvényesítése az egész országra közhasznú leend.

Sajnálja továbbá az elnök, hogy idő rövidség miatt más járványokat tanácskozásunk tárgyává nem tehattünk s e tekintetben óhaját fejezi ki, hogy a magyar orvosok s természetvizsgálók egy év mulva tartandó orvos-sebész szakosztálya gyűléseiben a járványok közül nevezetesen a hagymáz, kanyaró, vörheny, himlő s roncsoló toroklob (diphtheritis) tűzessék ki tanácskozási tárgyúl, az által egyszersmind Kaczánder tr.-nak ez ügyben az orvos-sebész szakosztályhoz véleményezés végett áttett s ez által elfogadott indítványa is foganatosíttatnék.

Ezen tárgy tisztán a szakosztályt illetvén, elnök nem látja szükségességnek, hogy ez indítványképpen a nagygyűlés elé terjesszessék.

Ezen indítvány meleg részvétellel fogadtatván az elnök az értekezletet bezárta, mire *Ferenczy tr.* az értekezlet nevében az elnöknek, *Poor tr.* pedig szintén az értekezlet nevében a jegyzők kitartó munkásságának köszönetet szavaz.

Kelt Rimaszombatban, augusztus 17-én 1867.

Dr. Horváth György,
Dr. Török János,
szakosztályi jegyzők.

Dr. Bókai János,
szakoszt. elnök.

Jegyzőkönyv a társadalmi szakosztály f. évi augusztus 16-kán délután 4 órakor tartott gyűléséről.

1. *Almási Balogh Pál* orvostudor, mint a szakosztály eredeti létrehozója és szakvezetője üdvözlőlvén a jelenvoltakat, örömét fejezte ki a részvétlen s megemlíti a nehézségeket, melyek eddig ezen nagy horderejű osztály tárgyalásait akadályozták, tekintve azonban az osztálynak oly tagjait, a kik most vesznek első ízben részt annak működésében, szükségesnek látta a XI-ik nagygyűlés alkalmával tartott megnyitó beszédére, melyben a szakosztály feladatai ismertetnek, utalni.

Eme beszédnek felolvasása iránt nyilatkozott közóhajnak *Rapos József* mint 1865-iki jegyző tett eleget.

2. A szabályok szerint elnök és jegyző választására kerülvén a sor: elnökké *Balogh Pál* szakvezető, jegyzővé pedig *Rapos József* választattak meg.

3. Elnök felszólítja a tagokat előadandó tárgyaik bejelentésére.

Ez megtörténvén, közkívánság szerint a többinek alapját tevő nevelési ügyek közül a rimaszombati óvoda érdemes elnökének *Széplaky Lajos* úrnak 25 pontra terjedő jelentése olvastatott föl, melynek tartalmából, valamint *Rapos József* képezde-igazgatónak a helyszínén szerzett tapasztalataiból örömmel értesült a szakosztály a nemes város gondoskodásáról, miszerint daczára, hogy lakosai községi adót nem fizetnek s daczára, hogy minden lelkészt, tanítót és tanintézetet valláskülönbség nélkül egyedül a város tart fön, mégis és pedig a legszomorúbb idő tartama alatt 4000 frttal járult az óvoda emeléséhez, miután elegendő tűzifával már korábban ellátta. Nevezetes azon áldozatkészség is, melylyel a város nemes gondolkodású polgárai tüstént az 1849-iki események elviharzása után, — tehát legnagyobb szorongattatás között — fogamatossították 1844-ik évben fogamzott magas eszméjüket az óvoda létesítésében és azóta folytonos fön tartásában. Méltó megismeréssel találkozott *Széplaky Lajos* elnök úr fáradhatatlan buzgalma is, a ki nem mulasztott el semmi alkalmat, melyben az intézet anyagi és szellemi erejét gyarapíthatja, sőt keresi és előkészíti azt, a mit a folytonos javulás érdekében tett jelen előterjesztése is tanúsít azon 162 frtra rugó tiszta jövedelemmel

együtt, mely f. hó 12-én a Széchényi-kertben általa rendezett vigalomban bejött.

A jelentés kapcsában az intézet ujjá szervezése iránt kifejezett óhaj is közös óhajjára emelkedett; mire nézve *Szentmiklóssy Viktor* és *Dapsy Vilmos* urak a szükséges szerelvénnyel egy részét saját költségekre nagylelkűen megrendelni szívesek voltak. (Az első a szemléleti képeket, a második az összetett szemléltető gépet.)

Azok kapcsában *Rapos József* egy czélszerű intézeti ürülde rajzát és a kisderek korosztályait egyéb adni valókkal együtt ismertető melljegyeket, melyeket legújabbban alkalmazásba hozott, mutatá föl.

A szakosztály ezen oly érdekes, mint igen fontos nevelési tárgyakat közfigyelembe ajánlá.

4. A megyének Rimaszombatban levő börtöne megtekintésére egy 5 tagból álló bizottmány küldetett ki oly utasítással, miszerint holnap napon jelentését beadni szíveskedjék. Tagjai *Bodon Ábrahám m. alispán* elnöklete alatt *Lengyel Sámuel*, *Peregrini Elek*, *Sztelkovics István* várnagy s *Rapos József* jegyző.

Az idő későre haladván, az ülés folytatása holnap reggel 7 órára tűzetett ki.

Folytatása a tegnapi ülésnek *Bodon Ábrahám* megyei m. alispán elnöksége alatt folyó évi augusztus 17-kén reggeli 7 órakor.

5. A rimaszombati elemi- és vasárnapi tanodák, az egyesült protestans gymnasium és leányneveldek adatai olvastattak föl.

6. A szegények intézete, casinó, olvasóköri, dalárda és nőegylet történelmi és statisztikai mibenléte tárgyalatott.

7. A városi takarékpénztár, megyei és részvényes magtárak ismertettek.

8. A megyei börtön-életéről adta elő jelentését a tegnap kiküldött bizottság.

Mindezek mellékletekben fognak ide csatoltatni.

Kelt Rimaszombatban, aug. 17-én, 1867.

Rapos József,
szakosztályi jegyző.

Bodon Ábrahám,
szakoszt. elnök.

A társadalmi szakosztály jegyzőkönyvének mellékletei.

I. A rimaszombati óvodának alaprajzi és történelmi leírása.

A kérdéseket adá Rapos József, mint a pesti képezde és terjeszde igazgatója.

A feleleteket föltevő Széplaky Lajos úr, mint a kérdéses óvoda bizottmányának elnöke.

Az észrevételek fölmerülének az óvodában tett szemle és fölolvadás alkalmával a szakosztály részéről történt felszólalások útján.

1. A kérdéses intézet mikép keletkezett?

Rimaszombat városa képviselő választmánya még 1844-dik évben határozta el a kisdédóvó-intézet felállítását, 1848-dik évig magán úton aláírásokkal gyűjtések tétettek reá, de nem nagy eredménnyel.

2. Mikor és mily tulajdonosi cím alatt nyitattott meg?

1850-dik év május 1-én nyitattott meg ezen óvoda, az addig begyűjtött pénz nem lévén elegendő az óvoda-vezető fizetése és alkalmas helyiség kibérlésére, Rimaszombat városa bérelt az óvoda részére helyiséget, ugyanaz látta el szükséges tűzfával az intézetet, valamint az óvoda-vezetőjét.

1857-dik évben legfelsőbb engedelem mellett felsőleges uralkodó I. Ferencz József királyunk leánya Gizela, cs. k. főhercegnő lett a védasszonya.

3. Kik fáradoztak ekkoráig körülötte legtöbbet?

A városi előjáráságnak általában legtöbb érdeme van az óvoda körül, az egyesek közül is azonban különösen annak létrejövetele s eddigi fennállása Lenner Ferdinánd, Lengyel Sámuel és Széplaky Lajosnak nagy részben köszönhető.

Észrevétel: Megismeréssel említendő különösen Szűgyi Gábor akkori polgármester, a ki a „Gizela“ név viselhetése alkalmából 1857-ben az 5-ik feleletben említett 4000 pfirt alapítványt kieszközölte.

4. Kik és mennyit adakoztak reá időnkint?

A város egyes lakosai, úgy a czehek, műkedvelők évenkénti adományából, de főkép farsangi és nyári táncmulatságokból fedeztetett 1857 dik évig az óvoda összes kiadása, ezen mulatságokban a nemes czél előmozdításáért tömegesen vettek részt a városi lakosok s az így szerzett jövedelem évenként tőkésítettett.

5. Bir-e saját és mily értékű épülettel és mennyire terjedő pénzübeli alapítvánnyal?

1846-ik évben Rimaszombat városa egy külső udvart ajándékozott az óvodának, mely is árverésen eladtván, a bejött pénzen szereztetett meg jelenleg a piacon birt helyiség a rajta levő épületekkel 3148 ft 37 kr, majd 1863-ik évben az épület 450 ft költséggel kijavított s most az épület jó karban van. Az 1857-ik évben február havában Rimaszombat városa 4000 pfirt alapítványt tett örökidőkre az intézet javára s ennek 6% kamata negyedévenként fizettetik az intézet pénztárába. Ezenkívül van 800 ft tőkéje 6% kamaton, mely a téli, nyári mulatságok, színmű előadásokból stb. növekedett.

6. Mily jövedelme volt évenként, milyen van ma, és mily forrásokból?

Kezdetben csak a 4-ik pont alatt megnevezett forrásokból volt jövedelme az intézetnek, jelenleg azonban már a 4800 ft tőke évenkénti kamata a jövedelem, azonkívül a jobb módú szülők negyedévenként 1 ftozt fizetnek az intézet pénztárába minden egyes gyermekért.

7. Mennyi volt évenként az összes költség, mennyi ma, és mikép oszlik fel?

Az intézet összes költsége kezdettől fogva majdnem egy és ugyanaz, nevezetesen az intézet vezetőjének fizetése 315 ft, s egy dajkának 72 ft, azonkívül az intézet tisztogatása s kisebb igazításokra mintegy 30—40 ft s ezekre megy fel az intézet jelenlegi mintegy 430 ft évi jövedelme.

8. Hány szobából álló belső és mily terjedelmű udvarból és kertből álló helyiséggel bir az intézet?

Az intézet összes helyisége 3 szobából áll, melyből kettőt az intézet-vezető foglal el, egy külön terem mintegy 12 □ öl terjedelmű 3 ablakkal a tanterem, az egész udvar mintegy 180 □ öl terjedelmű. A dajka részére az udvarban elkülönítve van egy külön szoba.

9. Ezen bel- és külhelyiségek mily eszközökkel vannak felszerelve s mily karban a felszerelvény?

A tágas udvar futó homokkal van feltöltve, fákkal beültetve, testgyakorló álvánnyal ellátva, ez a tulajdonképeni játéktér. Az óvoda terme elég jó szerelvényvel bir. A fal nagyobb részét az emlősök és madarak terményrajzi képei fedik; másik részét olvasó táblák, Magyarország vaktérképe s több oly képek, melyek a gyermekeket jó magaviseletre vezetik. Vannak továbbá palatáblák, számoló gép golyókkal, ruha-tartó fogas, ivóedények, mosdó eszközök, törülközők, ür-edények, seprők, egy gyékény, melyen az elszendergők délutáni álmukat aluszzák. Ugy szintén nem hiányzanak az alapnevelésnek alkalmas eszközül szolgáló könyvek, számszerint 36 darab, melynek lajstroma a terjesztő intézet számára az igazgató úrnak ezenel átadatik.

Észrev. Mindez a helyszínén is örömmel tapasztaltatott; mégis, miután az alapnevelés szépiészeti részét is a kedély-fejtés körébe tartozólag eszközölni köteles, óhajtható, hogy különösen a lelki nevelés helye lehető legjobb izléssel legyen berendezve, a szemnek az összmérség megszoktatása ne nehezítessék; a szükségtelen, czélszerűtlen, elavult, kopott eszközök helyett a legegyszerűbb ismereteket szolgáltatók szereztessenek be s ezeknek is csak egy, időnkint letárgyalandó része legyen szem elébe téve, a többi jól beosztott szekrényben tartassék, hogy érdekessége fenntartható legyen. (Lásd a jegyzőkönyv 3. pontját, melynek végén Dapsy Vilmos országgyűlési képviselő és Szentmiklóssy Viktor urak megrendeléseit érintetnek, megjegyezvén itt, hogy e nagylelkű megrendeléseknek azóta elég tétetett.) Szükséges volna beszerezni továbbá a kézügyesítési és izlés finomítási eszközöket és mindazt, a mi a testi és lelki erők fejlődésének kellő irányban való előmozdítására a képezdében czélszerűnek bizonyult.

10. Hány fiú és leány, s köztük hány 1, 2, 3, 4, 5, 6 éves kisdéd volt beirca kezdettől fogva máig s ezek valóságos beirása együtt évenként hány hónapot ad ki?

Beiratott a megnyitás óta 571 gyermek, ezek közül 295 fiú és 276 leány, 89 öt éves, 122 négy éves és 95 két éves. Jelenleg 40 gyermek van az óvodában.

Észrev. A gyermekszám igen kevés, a minek oka egyrészt a helyiség szűkvoltában, másrészt a szegénység gyermekei bejárását lehetségessé tevő intézkedés hiányában keresendő. Óhajtható itt is az oly helyek példáját követni, a hol a folytonosan ingyen bejáró kisdédok télre ruhát és télen át naponként meleg étket kapnak. — Birtokarányos befizetés egyfelől, kiható gyámolítás másfelől. — Czélszerű volna száz példányban megszerezni és ingyen kiosztani azon ismertető kedves olvasmányt is, melynek a címe ez: „Szegény ember és gyermekei“, ára 20 kr, kapható a képezdében. Kár hogy az óvodában töltött hónapok száma évenként nincs kimutatva.

11. Fizettetik-e havi nevelésdíj és beiratásdíj és mennyi?

Igen fizettetik nevelésdíj a jobb módú szülők által havonként 35 kr. beiratási díj fejében, ha a szüled ad valamit jó, de vele nem tartozik.

12. Élelmezésre, szállásolásra és ruházásra benntartott fizető vagy nem fizető kisdédok akár köz, akár magánvállalatok vannak-e nevelőnél és mily feltétel alatt?

Sem nem élelmeztetnek, sem szálláson nincsenek.

13. Mennyi az óvodát kebelező hely lakosságának lélekszáma?

Mintegy 4500 lélek.

Észrev. Ezen lélekszám legalább két virágzó tágas óvodát igényelne. A szülők és tanintézetek sokat nyernének vele.

14. Egyedül áll-e az óvoda, vagy egyéb tan- vagy nevelőintézettel összefüggésben?

Az óvoda itt mint alapnevelőintézet egyedül áll, az óvodát elhagyott gyermekek részére azonban mind a négy felekezeti r. katholikus, református, ág. evangelicus, izraelita elemi iskolák szolgálnak nevelő és tanintézetekül.

15. Miben áll az óvodában gyakorolt nevelés, rend és módszere napirenden előadva?

A gyermekek minden órának felét játékkal töltik el, a másik felét pedig elmefejtő társalgásban. Erre elegendő anyagot szolgáltat az óvodai szerelvény. A társalgás tárgyai: az emberek foglalkozásai, vallás erkölcsi irányban tartva gyermeki történetek elbeszélésével, apró versecskékkal és dalokkal. A foglalkozás tart october 1-től april 30-ig délelőtt 8 órától 12-ig, délután 1-től 4-ig. Május 1-től september 30-ig délelőtt 7—12-ig délután 1-től 5-ig.

A kisdédokat a nevelő veszi föl és írja be egy erre rendelt könyvbe.

16. Szokott-e tartatni szünidő ünnepeken kívül és miért?

Kivéve az ünnepeket, vasárnapokat, vásári és meszelési napokat nem.

Észrev. Hogy szünidő, szünnap a kisdédokra nézve nincs, ez rendén van, mert azok a jó óvodában kellemesen érzik magokat; hanem a nevelő személyzet tagjai — mert ezek fáradoznak — kell, hogy egymást föl váltva pihenjenek; ezért minden 50 gyermekre 1 dajka számítandó.

17. Gyakoroltatik-e a kisdédok kísétálása az élet útján, minő renddel és foganattal?

Tavaszzal és nyárban minden héten legalább egyszer.

Észrev. Igen helyes; bár mindenütt követnék.

18. Megadják-e a szülők gyakori látogatások által az óvodának a megkívántató családias szint, vagy ennek hiánya próbatét által hozatik helyre?

A próbatétnek semmi helye nem lévén az óvodában, mivel a próbatét hosszabb figyelmet kíván mint a milyet a nevelő képes volna a gyermekeknél előállítani; ez nyári és őszi szabadban történt gyermeki mulatsággal pótoltatik ki.

19. Az okszerűen természetes nevelésmód terjed-e a családok körében, vagy még akadályai a házi és intézeti nevelés összhangosításának s általán az óvodától várható sikernek?

Az óvoda sikeres működését a házi körökben, hová a kisdedek által némely jó szokások bevitetnek, máris hálával ismeri meg a közönség.

20. Tartatott-e már szülői értekezlet, van-e közbenjáró és rendező szülői bizottmány, tartatnak-e nevelési estélyek az egybegyűlt szülők körében?

Nőegyletünk van, de szülői értekezlet még nem tartatott.

Eszrev. Kíváncs voltam ily szülői értekezleteket, némely nevelési nézetek és szokások javítása végett, fűszerezve valamely művészettel, évenként legalább egyszer megtartani.

21. Hány és mily elnevezésű egyénből áll az intézet személyzete, kizárólag élnek-e az intézetnek, vagy mellék kereset is engedtetik nekik, fizetésük ösztönző-e?

A nevelői személyzet az óvoda vezetőjén kívül még egy dajkából áll, mellék keresetet nem üzvé a kiszabott fizetésből élnek.

22. Az intézet vezetőjének mi a neve, hány éves, nős-e vagy nőtlen, hány gyermek apja, neje részt vesz-e a nevelésben, rendszeren képezte-e magát nevelővé és hol? életének tisztességes fenntartása miatt nem kénytelenített-e az óvoda céljával ellentétben némely kisdedet megkülönböztető bánásmódban részesíteni, közvetlen vagy önképzés folytatásának elmulasztásával közvetve a köznevelésnek hátrányára külön tanórákat adni, varró iskolát beállítani, vagy házakhoz tanítani járni? hivatalos eljárásában kitől függ közvetlen és közvetve? mikor foglalta el helyét és kik voltak időnként elődei?

Az óvoda vezetője volt Droppa jelenleg Ligethy Károly köznevelő, 45 éves, nős, egy gyermek atyja, Sárospatakon végzett tanulmányai után Pelsőczön lett leánytanítóvá, innen ment a kisdévodákat képző intézetbe, onnan először Szolnok-Abonyba, — de azt az 1848-ki hadjárat megszüntetvén, így került 1850-ik évben Rimaszombatba, hol ezen évben megnyitá és felszerelést ovodáját és kezeli máig. Semmi más üzletet nem folytat, házakhoz külön tanítani nem jár, egyedül csekély fizetéséből él, az intézet általa nyitattván meg előde nem volt.

Az intézetre felügyel a városi tanács, különösen pedig az intézet elnöke Széplaky Lajos úr.

23. Mi kívánivaló van az intézetre magára és nevelő személyzetre nézve anyagilag, szellemileg és erkölcsileg?

Az óvoda helyisége még két nagy szobával bővítettnek, egy az udvarhoz csatolt kerttel és a szerény fizetések javíttatnának.

Eszrev. E kíváncs nagyon helyes, mert a 12 □ ölnyi egyetlen szoba kicsiny és kevés is; — az óvoda a testi és lelki nevelés folytatására két külön termet kíván, a testi nevelés termének terjedelme akkor elegendő, ha a falai mellett felállított kisdedek egymáshoz nem érve elférnek; a lelki nevelés terme valamivel kisebb lehet.

A nevelő díja továbbá szintűgy, mint a dajkái, nagyon csekély, 315 frtból gyermeket is nevelni nem lehet, pedig nem kis anomalia, ha a nevelő saját gyermekeit illően nevelni nem bírja. Aztán amaz elvnek, hogy mindenki azon oltárról éljen, a melyet szolgál, alig alkalmazható több joggal máshol, mint az alapnevelésnél, a hol virradattól fogva alkonyatig naponként egész éven át nevelésben vannak a kisdedek. — Az óvoda-vezérő fizetése 500 frton, a dajkái pedig 100 frton alul nem illetékes.

24. Van-e több óvoda is a községben vagy vidéken és hány, általában a közelebbiek mely helyen és körülbelül mily állapotban léteznek?

Helyben több óvoda nincs. Dobsina és Losoncz legközelebbi hely, hol óvoda van.

25. Van-e kétségbe vonhatlan jelekből megítélhető mozgalom egy óvoda nyitására helyben és vidéken?

Eszrevét. Putnokon és Nagyrőczén is közel kilátásban van az óvoda nyitás.

II. Elemi tanodák.

Rimaszombatban négy vallás felekezeti elemi tanoda van s mindeniket a város tartja fenn.

A római katolikusok, helv. és ágostai hitvallásúak tanodái némi tekintetben el vannak különítve, a zsidókéi nincsenek.

1. A római kath. elemi tanoda 4 fi- és 2 leányosztályból áll.

Az épület elég bő, miután benne 1840—1852-ik évben egy 4 osztályú középtanoda is létezett; azonban úgy látszik, tisztogatás, javítás és felszerelés tekintetében nagy változásnak néz elébe. Az ürülde kiváló reformot szükségel. Kár hogy kimutatás nem közöltetett a szakosztálylyal.

2. A helvét hitvallású elemi tanodában kevesebb kívánni valót lehetett észlelni. Kimutatása itt következik:

A rimaszombati helv. hitv. elemi tanodában tanuló növendékek létszáma az 186 $\frac{6}{7}$ -ik iskolai évben:

Az I-ső osztályban	26
A II-ik osztályban	22
A III-ik osztályban	21
A IV-ik osztályban	18

Összesen: 87

Tantárgyak: A IV-ik osztályban: 1. Vallás. 2. Magyar nyelv. 3. Földrajz (Magyarország földrajza). 4. Magyarország történelme. 5. Természettan. 6. Szám. 7. Ének. A III-ik osztályban: 1. Vallás. 2. Magyar nyelv. 3. Földrajz (átalános) és földgömb. 4. Természettan. 5. Szám. 6. Ének. 7. Olvasás-írásgyakorlat.

A II-ik osztályban: 1. Szent történet. 2. Természettan. 3. Földrajzi bevezetés. 4. Egészségi szabályok. 2. Szám. 5. Római s arab számok ismerete, fejbéli számvetés. 6. Olvasás, éneklés, írásgyakorlat. 7. Imák.

Az I-ső osztályban: 1. Irva-olvasás. 2. Szám. 3. Fejbéli számvetés. 4. Imák, erkölcsi s illem szabályok.

Tanítók: IV-ik és III-ik osztályban Terhes Lajos, a II-ik és I-ső osztályban Kemény Bertalan.

A rimaszombati helvét hitvallású elemi leány tanoda táblázata az 186 $\frac{6}{7}$ -dik iskolai év utolsó felében.

Az I-ső osztályban	29	növendék.
A II-dik osztályban	18	„
A III-dik osztályban	13	„
A IV osztályban	10	„
A V-ik osztályban	12	„

Összesen 82 „

Tantárgyak az I-ső osztályban: Irás, olvasás, imák, erkölcsi szabályok, számolás és éneklés.

A II-dik osztályban: 1. Vallásra való bevezetés. 2. Szent történetek. 3. Világ és földisméből Magyarország megyéi versekben. 4. Szám. 5. Összeadás, kivonás — táblán és fejből; a római számjegyek ismerete. 6. Irás, olvasás, erkölcsi s illemszabályok, imák és éneklés.

A III-dik osztályban: 1. Erkölcstan. 2. Magyar nyelv. 3. Magyarország földisméből egy kerület. 4. A természet országainak áttekintése s a leghasznosabb emlőállatok. 5. Szám. 6. Szám. 7. Szépirás, szavalás, éneklés és imák.

A IV-dik osztályban: 1. Keresztény vallás, újtestamentumi szent történetek. 2. Magyar nyelv. 3. Magyarország történelméből a vegyes házbéli királyok időszeke. 4. Természettan. 5. Földisme. 6. Szám. 7. Szépirás, szavalás, éneklés és imák.

Az V-dik osztályban: 1. Keresztény vallás és új testamentumi szent történetek. 2. Magyar nyelv. 3. Mondattan, helyesírás- és fogalmazási gyakorlat. 4. Magyarország történelme a királyok alatt. 5. Természettan. 6. Földisme. 7. Szépirás, szavalás, éneklés és imák.

Tanítók: Szöllősy István, Szabó József.

3. Az ágostai hitvallású elemi tanoda 1 fi és 1 leányosztályból áll, mindenik külön helyen és épületben. Kimutatást nem adott.

4. A zsidók is 1860-ig együtt tartottak egy közelemi tanodát, de ekkor meghasonlás állt be köztük; ezóta a két párt mindenike 1—1 osztályú vegyes elemi tanodát külön tart magának.

III. Leányneveldek.

Egymásután két magán leánynevelde nyitattott 1864-ben és 1865-ben, melyeknek mindenikét a város 100—100 ftal és 3—3 öl fával segíyezi. Elég népesek. Kimutatás nincs.

IV. Vasárnapi tanoda.

Az újabb idő szült egy közös vasárnapi tanodát is — minden vallásfelekezet számára együtt —, melyben egy rajztanárt vezérő minőségben 100 ftal, 3 más real ismereteket közlő tanítót 40—40 forinttal a város fizet. A három keresztény felekezet mindenike részéről 1—1 vallás tanár is jár be különböző órában.

V. Egyesült protestans középtanoda.

Ennek 1867-iki értesítéséből közöljük a következőt:

A rimaszombati helv. hitv. — s az ág. hitv. oszgyáni és sajógömöri tanodák egyesítésének eszméje a hirnevés „Entwurf“ nyomása alatt született meg; az egyesülés az 1853. év elején kimondatott, mindkét egyház

Magyar Orvosok és Természettvzsgálók Munkálatai.

hívei testvéries buzgalommal hordták áldozataikat közös tanodájuk gyámolítására, úgy hogy az ekként begyűlt több mint 7000 ft. alapítványt az áldozatra mindig kész Rimaszombat városa is 10,000 ftal növelvén pár hét alatt fedezve lőnek a leginkább sürgető szükségletek s a közös iskola még az 185³/₄ tanév elején megnyílt s jótékony hatása már eddig is nagyon fölismerhető.

E tanodának tápintézete is van: ebben az 186⁵/₆ tanévben 34 növendék étkezett, kiknek ellátása 1474 forintba került, míg a tápdíjakból csak 625 ft. jött be.

Az 186⁶/₇ tanévben ellátott 44 ifju, köztük 7 díjmentesen, 11-en 10 ft. hárman 15 ft. a többi 25 forint fizetés mellett. Az ellátás convictus-szerű, az ebéladag naponként $\frac{1}{2}$ fnt kenyér, $\frac{1}{4}$ fnt hús, leves, főzelék hetenkint kétszer téztaétel, egyszer sült. — Vacsoráltak 26-an 15 ft. külön díjért.

Hálásan említették fel a rendes jöltevők közt ez évben is Hoffman Ágoston úr, továbbá Zsembery Adolf úr, ki az ifjúságot az alkotmány visszaállítása ünnepén megvendégelé s 20 forinttal, — a helybeli takarékpénztár, mely szintén 20 forinttal, a hertneki uradalom, mely 10 forinttal s Hámos József úr, ki főzelék neműekkel segélyzé tápintézetünket. Ugy szintén Miklovics Ferencz úr is elküldte ez idén is szokott újévi ajándékát.

Már is jelentékeny pályadij alapítvánnyal bír a középtanoda. A könyvtár gyarapítására e tanévben 75 ft. 9 kr. fordítottatott, melyhez Hámos Antal úr 25, valamint a muzeum gyarapításához is 25 ftal járult.

Tanári kar. *Baksay István*, mennyiségtan és történelem tanára, könyvtárnok s ez évi igazgató. *Fábry János*, I. oszt. r. tanára, természeti gyűjtemények őre s tápintézeti gondnok. *Miklovics György*, a IV. osztály r. tanára. *Severlay Károly*, a II. osztály r. tanára. *Terray Károly*, az V. és VI. osztály r. tanára. *Tóth József* rajz és szépirás tanára. *Szóllósy István*, az énektanításban segéd-tanár.

Jegyzés. A tanintézet egy — 3 ág. hitv. és 3 hely. hitv. tagból álló igazg. választmány felügyelete alatt áll, melynek ez évi elnöke tek. roffi Borbély László úr.

Ezen tanoda 6 osztályában volt ez évben 187 tanuló és pedig az 1-ső osztályban 54, a 2-ik osztályban 43, a 3-ik osztályban 34, a 4-ik osztályban 25, az 5-ik osztályban 17, a 6-ik osztályban 14.

VI. Szegények intézete.

Van Rimaszombatnak egy a szegények segélyezésére szolgáló intézete is, melyet a város 8600 ftal alapított, föntartásához járul pedig évenként 100 mérő rozsossal és oda ítélt birságokkal; föntartásához árulnak még némely magán alapítók és adakozók.

Kár, hogy e részről sem terjesztetett elő semmi kimutatás.

VII. A casino.

Alakult az 1834-dik év febr. 14-dikén.

A részvényes tagok száma 1867-ben 138.

Az aláírási kötelezettség 3 évig tart évenkénti 5 forint fizetés mellett.

Bevétele volt 1866-ban	1663 ft 14 kr.
Kiadása " " "	1435 ft 39 kr.
Pénztári maradvány	227 " 75 "

Ezenkívül Rimaszombat városánál van tőkéje	840 ft
5 db takarékpénztári részvénye névszerinti értékkel	250 "
Részvénydíj hátrálékokban követelése	355 "
Összes tevőleg	1672 " 75 kr.

Helyiségét a város díj nélkül adja, melyet az egylet alakított át, — áll egy nagy, két kisebb terem-ből egy előcsarnokkal.

1867-ben járat 23 magyar, 2 német lapot és 5 folyóiratot.

Könyvtára 2460 darab könyvet tartalmaz.

Mind az írói nyugdíj-intézetnek mind a Kisfaludi társaságnak alapító tagja.

Igazgatja egy 34 tagból álló választmány.

Elnöke Baksay István, pénztárnoka Ethey Frigyes, jegyzője Lengyel Andor.

VIII. Rimaszombat és vidéke nőegylete.

Alakult az 1866-dik év novemb. 1-én. — Alapító tagjainak száma 123, kik közt 90 rimaszombati, 33 vidéki, az alapító levelekkel biztosított tőke 4035 ft. A rendes tagok száma 187, ezek közt 185 rimaszombati, 2 vidéki, kik évenként 241 frtot fizetnek; 88 pártoló tag egyszer s mindenkorra fizetett 174 frtot.

Jelenleg pártfogol 4 kiskorú szegény apa s anya nélküli árvát szállás, ágynemű s teljes ruházaton kívül havonként 2 ft 50 krajczárral, gyámolít 5 szegény apa nélküli árvát havonként 2 forinttal. Ezen kívül több szegény kiskorú gyermeket ruházattal, többeket időnkint egyéb jótéteményekkel gyámolít.

A választmányi tagok száma 36, kik közt 24 helybeli, 12 vidéki.

Elnöknő: Borbély Lászlóné, lakik Jánosiban; alelnöknő: Széplaky Lajosné; igazgatónő: Tirscher Istvánné. Titkár Baksay István, pénztárnok: Tirscher István. Jegyzők Fábry János és Lengyel Andor.

IX. Arimaszombati dalárda

Alakult az 1862-dik év okt. 1-én három évre, midőn 65 pártoló tag fizetett évenként 316 forintot. Majd 1866. év máj. 1-én rövid szünetelés után ujonnan alakult s most 36 pártoló tag fizet évenként 110 forintot, a működő tagok száma jelenleg 37. Az egyletnek a helybeli takarékpénztárban 300 forint tőkéje van.

Elnök: Miklovics Ferencz, pénztárnok Baksay István. Jegyző Soós Miklós. — Választmányi elnök: Tirscher István, karmester Krecz József 100 ft fizetéssel, karvezető Szöllősy István 50 ft fizetéssel.

X. Olvasókör.

Az olvasókör 1846—48-ban alakult és állt fön első ízben; újra alakult 1862-ben: — szállásbéréhez a város 150 ftal járul. Kimutatás nincs.

XI. Takarékpénztár.

A takarékpénztár alakult 1861. év jul. 1-én, eredetileg 800 db 100 ftos részvénynyel, melynek azonban csak fele fizettetett be. 1863 elején még is 1200 dbra emeltetett a részvények száma. Tartalék tőkéje 20,000 ft. Alaptőkéje 60,000 forint.

XII. Takarékmagtárak.

1. Megyei takarékmagtár. Ez két részből áll; egyik része Rimaszombatban létezik Stelkovics István várnagy kezelése alatt; másik része Pelsőczön van s kezeli az ottani várnagy Kriston László.

2. Részvényes takarékmagtárak. — Ilyen van Gömör megyében kettő; mindegyik fölsőbbleg megerősített alapszapályokkal bír.

a) A pelsőczyi részvényes takarékmagtár 3500 db. részvénynyel kezdeményeztetett 1847-ben; egy részvény állt 1 véka gabonából (melynek fele búza, tele rozs) és 1 pfrtból; első kölcsönt adott 1850-ben; részvényeinek legmagasb ára most 14 ft.

b) A vágvölgyi részvényes takarékmagtár alakult 1843-ban 1128 részvénynyel, a részvények hasonlók valának a pelsőczyiéhoz; most e részvények legmagasabb ára 10—12. ft.

XIII. Megyei börtönök.

A megyének két börtöne van, egyik Rimaszombatban, másik Pelsőczön a hol leginkább a gyilkosságért elítéltek tartatnak. Az utóbbiról nincs kimutatás, az előbbiről igen.

1. A következő kimutatás táblázata szerint, melyhez a szakosztálynak a helyszínén szerzett tapasztalása is járul, Rimaszombatban nyomozati fogságban volt 1867-ik aug. 11-ig 34 férfi (nő egy sincs), 1862-ről 1, 1864-ről 1, 1865-ről 2, 1866-ról 9. 1867-ről 21. — Büntényök legnagyobb része lopás és tolvajlás. 19—30 év között való van 20; 31—40 év közt 9; 41—62 év közt 5, — a 62 éves időnkint már 30 évet töltött börtönben. — Kórházuk takarékos. Az ágyak fölött függő palatáblákon vannak kijelölve a tudnivalók. Kápolna nincs a börtönben. Élelmeztetésük helyes. Lássuk az ide vonatkozó táblázatokat:

Első táblázat:

Folyó szám	Elítélt rabok	Elítéltek száma			
		Büntény miatt		Vétség miatt	
		1865.	1866.	1865.	1866.
I.	Elítélt férfi	268	215	21	19
	" nő	31	24	—	—
II.	Nőtlen férfi	178	49	9	7
	hajadon	25	12	—	—
III.	Nős férfi	86	152	6	11
	asszony	6	2	—	—
IV.	Özveggy férfi	10	16	1	—
	" asszony	—	8	—	—
V.	Gyermekekkel bíró apa	79	162	6	13
	" " asszony	6	10	—	—
VI.	Gyermeektelen férfi	195	55	9	6
	" nő	25	12	—	—
VII.	Római katolikus	73	94	4	3
	Egyesült görög	21	5	—	—
	Agostai és helvét vallású	183	125	6	14
	Israelita	28	15	5	2
VIII.	Mesterség és foglalkozás nélkül	122	—	1	—
	Napszámos	34	49	1	—
	Cseléd	41	72	—	—
	Mesterlegény s gyárimunkás	11	—	—	—
	Földműves	84	88	13	19
	Kézműves, mester s gyáros	11	20	—	9
	Művészi foglalkozású	2	1	—	—
IX.	Olvasni s írni nem tudó	173	106	6	1
	Csak olvasni tudó	59	4	2	1
	Olvasni s írni tudó	71	120	7	26
	Magasb műveltségű	2	—	—	—
X.	Vagyon nélküli	194	105	11	9
	Kevés vagyonnal bíró	101	125	—	19
	Vagyonos	14	—	—	—
XI.	Belföldi	304	230	15	28
	Külföldi	1	—	—	—
XII.	Még soha nem volt büntetve férfi	197	158	11	23
	" " " " " nő	29	17	—	—
	Vétség vagy kihágás miatt volt büntetve férfi	63	21	3	5
	" " " " " nő	2	5	—	—
	Büntény miatt volt büntetve férfi 1-szer	5	23	1	—
	" " " " " 2-szer	9	6	—	—

Második táblázat:

Folyó szám	Elítélt rabok	Elítéltek száma			
		1865-ben		1866-ban	
		férfi	nő	férfi	nő
I.	Idegen birtokbai berontás miatt	—	—	9	—
II.	Zsarolás	15	—	10	—
III.	Veszélyes fenyegetődzés	7	—	9	—
IV.	Vallásháborítás	—	1	—	—
V.	Erőszakos nemi közöletés, vérfertőztetés, természet elleni fajtalanság	3	—	1	—
VI.	Gyilkosság	4	—	5	—
VII.	Gyermekek-gyilkosság	—	4	—	2
VIII.	Emberölés	3	—	10	—
IX.	Magzatelhajtás	—	1	—	—
X.	Súlyos testi sértés	76	—	99	—
XI.	Gyújtogatás	18	1	1	—
XII.	Tolvajság	146	23	85	20
XIII.	Sikkasztás	5	1	5	—
XIV.	Rablás	5	—	1	—
XV.	Csalás	7	—	1	—
Összesen:		289	31	236	22

Összevonva:

Perbe fogottak száma és pedig	1865-ik évben 452
" " " " " "	1866-ik " 450
Elítélt rabok száma	1865-ik " 320
Felmentetett, ártatlanná kimondott s más közbejött esetek által szabadon bocsáttatott	1865-ik " 102
Ezen összletet levonva marad hátralék, illetőleg elítéletlen rab 1866-ik évre	= 30
Elítélt rabok száma 1866-ik évban	258
Felmentettek, szabadon bocsáttattak stb.	108
Ha azon 366 a 450-ből levonatik; marad elítéletlen rab 1867-dik évre	84

XIV. Széchenyi kert.

A város diszítésére és a lakosok kényelmére szolgál a város éjszak-nyugati részén egy terjedelmes kert, melynek zene előadásokra sőt táncmulatságra is használatni szokott közepéből, az egészet 6 egyenlő részre osztó magas, nyírt élősfényezetű utak sugároznak ki. A kert ezelőtt 42 évvel kezdeményeztetett. — Teremtője Lenner Ferdinand hajdani városbíró.

XV. Fürdő.

Egy fürdőtársulat is alakult 1857-ben 150 darab 5 ptos részvényvel; fürdőjét a Széchenyi kert tözsomszédságában állítja föl. A város e vállalatot is jelentékenyen támogatta, a mennyiben a Széchenyi kertet a fürdő vendégeknél megnyitá, eltávolítván a közte fönállt részét a kerítésnek.

Összeállítá
Rapos József,
szakosztályi jegyző.

Az ásvány-, föld- és vegytani szakosztály jegyzőkönyvei.

Első ülés augusztus 13-kán 1867.

Minekutána Volny József bányaigazgató úr, mint a szakosztály vezetője az egybegyűlt tagokat szíves üdvözlétének kifejezése mellett elnökválasztásra felszólítja, a közbizodalom báró Mednyánszky Dénes magy. kir. bányagrófban központosult, ki is az elnöki széket elfoglalván, lelkes megnyitó beszédében a szakgyűlés benne helyezett bizalmát megköszönte s egyszersmind felszólítja a két jegyző megválasztására. Közkivánság folytán a jegyzőségi teendőket Szekcső Tamás és Bernáth József tanárok vállaltak el.

Erre egy bizottmány kinevezése következett, mely a rimaszombati iparkiallításán levő tárgyak megbírálásában résztvegyen; e bizottmányi tagok: Pettkó János bányatanácsos, id. Dr. Wagner Dániel és Róth Pál urak.

Az előadások sora a következő rendben folyt:

1) Lengyel Béla egyet. tanársegéd egy új, Than Károly egyetemi tanár által előállított légnemű testet ismertetett meg, mely egy parány széneny, egy p. kén és egy p. élenyből áll. Képlete: COS. — Viz és fémhydratok oldatai által szénsavra és kénhydrogenre bontatik föl. A levegőn, ha meggyújtatik, elég és a kén kiválik; élenynyel elegyítve durranás közben élenken ég el. Sűrűsége — 2₁₀₅.

Ezen élőszóval előadott ismertetés nagy részvéttel fogadtatott és az évkönyvbe fölvétetni határozatott.

2) Pettkó János k. bányatanácsos egy, még csak rövid idő óta ismeretes körmöczi ásványt mutatott be. Paulinyi bánya-akadémiai tansegéd, ezen ásvány első megismertetője, ezt új ásványnak tekinti és Pettkóit-nek nevezte, míg Tschermák, a bécsi cs. k. ásványtárnak örsegéde, ezt saját elemzése szerint a Voltait egyik új válfajának állítja. A kérdés eldöntése végett új elemzés alá fog vétetni. Előadó a kérdéses ásványnak több példányait a szakgyűlésnek bemutatni sziveskedett

s az érdekes közölvény köszönettel fogadtatott.

3) Bernáth József tanár egy általa vegyelemezett dobsinai mészkőzetet mutatott be, mely kettős vegyület és pedig szénsavas és kovasavas mészleg; ezen kőzet lelhelyére figyelmeztetnek a szakgyűlés tagjai.

A szakgyűlés érdeklél és köszönettel fogadta az előadó figyelmez-

tetését és fölkérte őt, hogy a kirándulás alkalmával az illető helyre a szakértőket elkísérni sziveskedjék.

4) Hauer Ferencz, a cs. k. földtani államintézet igazgatója, egy földtani térképet mutatott be, mely a nevezett intézet által czélbavett összes birodalmi térkép nyugati részét ábrázolja. Az előadó kiemeli azon technikai nehézségeket, melyekkel a geologiai térképek előállításánál küzdeni kell. A tervezet összes földtani térkép 12 darabból fog állani, melyek közül a bemutatott a vállalatnak első kész darabja. A közös mérv ezen általános térkép számára 1□"=8000 ölre állapított meg; a kőzetek különfélesége mintegy 70 nemű színezet által fog kijelöltetni. A részletes földtani felvételek jelenleg Magyarország részeiben élenken folynak, mely mellett a közönség pártoló részvétét az intézetnek működő tagjai nagy mértékben tapasztalták; az értekező igazgató úr ez alkalommal ezen örvendetes tény feletti örömet nyilvánítani el nem mulasztá.

A szakgyűlés örömmel fogadá ezen érdekes előadást és a földtani államintézet nagyérdemű igazgatójának, valamint működő társainak is, fáradsalmukért méltán megérdemlett háláját meleg szavakban fejezte ki.

5. Kalchbrenner Károly egy érdekes, a természetbölcsészeti tudomány körébe vágó értekezést olvasott fel a földgömb végsorsáról.

A szakgyűlés érdeklél hallgatta és a szerzőt fölkérte, hogy a munkálatnak rövid kivonatját a zárgyűlés alkalmával fölolvassni sziveskedjék, ugyanannak hagyatván föl a munkálatnak az évkönyvbe fölvétele iránt határozni.

Kelt Rimaszombatban augusztus 13-kán 1867.

Szekcső Tamás,
Bernáth József,
szakosztályi jegyzők.

B. Mednyánszky Dénes,
szakosztályi elnök.

Második ülés augusztus 14-kén 1867.

Volny József, mint mai napra választott elnök, a szakgyűlést a tegnapi jegyzőkönyv felolvasatásával nyitotta meg. A jegyzőkönyv egyes pontjainak módosítása után

hitelesítettet.

1. A bejegyzett előadások sora szerint következett Szekcső Tamás tanárnak előadása Kassa környékének földtani viszonyairól.

A szakgyűlés az előadást köszönettel vette és határozta, hogy a munkálat egész terjedelmében, de a térképnek kisebb mérvű reductiója és a földtani állam-intézet által használt színezete mellett az évkönyvbe felvételessék.

2. Pávay Elek Erdély két geologiai jelenségét ismertette. Mind a két tárgyat a szakosztály nagy érdeklél hallgatta s miután a jelenség a közlő állítása szerint maga nemében még eddig ismeretlen volt, élenk eszmezerére nyújtott alkalmat. Az egyik tárgy illeté azon sajátságos jelenséget, melyet Erdélyben Pagocsa közelében tapasztalt, hol telepököt között egy ívalakúlag meghajlított rohamköréteg fordul elő, minek okozó ereje ismeretlen. A másik sajátságos jelenség azon trachit s neve-

zetesen rhyolithkőzetek Kelemen havas vidékén, melyek kén tartalomtól áthatva vannak.

A szakgyűlés e ritka jelenségről szóló értekezést az illető rajzokat is mellékelve az évkönyvbe fölvétetni határozta.

3. A jegyzőkönyvnek hitelesítésére választottak a következő bizottmányi tagok: Volny József, a két jegyző, Pettkó b. tanácsos, Pávay és Fauser Antal urak.

Egyéb tárgynak hiányában elnök a benne helyezett bizalomért megleg köszönetét kifejezve magát a jelenlevők szíves emlékezetébe ajánlotta s az ásvány-, föld- és vegytani szakosztály üléseit ezennel befejezetteknek kinyilatkoztatta.

Kelt Rimaszombatban augusztus 14-kén 1867.

Szekcső Tamás,
Bernáth József,
szakosztályi jegyzők.

Volny József,
elnök.

Az állat-növényntani szakosztály jegyzőkönyvei.

Első ülés augusztus 13-án 1867.

1. Osztályvezető Fábry János tanár üdvözlőlvén a jelenvolt tagokat, elnök és jegyző választására kéri föl.

Erre a szakosztály az első ülésre egyhangúlag Hazslinszky Frigyes eperjesi igazgató-tanár s akad. tagot elnökül s Fábry János rimaszombati gymn. tanárt állandó jegyzőül megválasztja.

2. Elnök székfoglaló beszédében előadja amaz óhaját: vajha vándorgyűléseink működése hazai tudományosságunk minél nagyobb mérvű kifejtésére volna irányozva, hogy faunánkat és virányunkat mielőbb ismerhessük. Eddigi eredményét nem tartja kielégítőnek a nemzetre, miért is általánosb érdekeltséget kíván e szak irányában; különben üdvözlí a nem nagy számmal egybegyűlt tagokat.

3. Entz Géza Buda-Pest virányának két új növényéről értekezik. Értekező *Smyrnium perfoliatum* Mill. lelhelyeit hazánkra nézve Neilreich szerint elszámálván, e növényt a Duna hullámai által ide — a Margitszigetre — jutottnak állítja. A másik növényt *Gagea bohemica* Schult. Buda határában fekvő kincstári erdőben — délkeleti dombos részén — *Gagea minima* Schult. társaságában találta. S miután ez új növény nálunk Neilreich szerint is csak két helyen észleltetett még, értekező a nevezett erdőt harmadik lelhelyének jelöli meg.

Az értekezés az évkönyvbe fölvétetni ajánlatott.

4. *Kubinyi Ágoston* élőszóval adott elő egy állattani curiosumot, mely hollandi útjában egyik állatkertben fordult elő. Apró libák voltak többi közt, melyek egy fekete him hatyú s egy nőstény lúd párosodása következtében jöttek létre s említé, hogy Nyitrában egy fekete hatyút löttek,

mely valószínűleg oly módon jutott hazánkba, mint több más állat vagy növény, melynek hona nem Magyarország.

Szíves tudomásul vétetett.

5. *Kalchbrenner Károly* akad. tag, némely szepesmegyei kétes és gyéribben előforduló növényről értekezik, bemutatóván azoknak szárított példányait. Miután a Drevenyik hegyen talált *Carex pediformis* — C. A. Mey. Car. Digitata-val összehasonlítá, elősorolja jegyzeteit *Poa capillifolia* Kalchbr. = *Poa angustifolia* L. (Smith értelmében) = *Poa scrotina* Wahl. fl. carp. — *Carduus crispus* L., mint *C. collinus* Kit. vegyfajáról, — *Scirpus medius* Wahl. fl. carp., *Geranium bohemicum* L. *Saxifraga perdurans* Kit., mely nem azonos *Sax. ajugaefolia*-val, *Cystopteris sudetica* Al. Braun., *Artemisia Baumgartenii* Bess. s egyéb havasi növényekről. Közli egyszersmind azon ritka növényfajok jegyzékét, melyeket dr. Rehmann Antal krakói egyetemi tanársegéd hazánk éjszaki határszélein, különösen Marmaros és a magas Tátra bérceinek éjszaki oldalán gyűjtött. Ezek közül kiemelendők: *Linnea borealis* L., *Saxifraga cernua* L., *Tanacetum Gmelinii* Schult., *Euphorbia stricta* L., *Alsine setacea* Koch., *Cystopteris alpina* L., mint a magas Tátra virányához tartozók.

Ezen előadás élénk figyelemmel kísértetvén rövidítve az évkönyvbe ajánlatik.

6. A közgyűlés határozata szerint a helybeli egyesült prot. gymnasium állat-növénygyűjteményei, úgy a tárlat hasonnemű tárgyainak megvizsgálására illetőleg megbírálására Hazslinszky Frigyes elnöklete alatt *Kalchbrenner Károly*, *Geyer Gyula*, *Kunszt János* tagok küldetnek ki.
K, m. f.

Fábry János,
jegyző.

Hazslinszky Frigyes,
elnök.

Második ülés augusztus 14-én 1867.

1. A szakosztály megnyitván ülését, mai nap elnökeül *Frivaldszky Imrét* kérte fel.

2. *Frivaldszky János* nemz. muz. ör olvassa dr. *Török József*, debreczeni tanárnak: „Debreczen rovarfaunájának ismertetése, III-dik közlés. Hártyaröptiek (Hymenoptera)“ című beküldött munkáját, elősorolván dr. *Taschenberg* könyve szerint a szerző által gyűjtött s imént ismertett hártyaröpiit.

Az értekezés, mint a „debreczeni fauna“ folytatása az évkönyvbe fölvétetni ajánlatik.

3. *Kalchbrenner Károly* jelentést tesz a tegnap Rimaszombat vidékén (Tormás, Kikerics, városerdő) tett füvészeti kirándulás eredményéről, kiemelvén azon néhány növényfajt (*Linaria spuria* és *Elatine*, *Euphorbia falcata*, *pusilla* és *platyphyllos*, *Senecio aquaticus*, *Passerina annua*, *Peucedanum alsaticum*), mely e vidék virányában még eddig nem foglalta.

Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Munkálatai.

tott. Ennek kapcsán Scherfel Aurél az általa ugyanitt talált *Lathyrus hirsutus* L. e vidéken ritkább növényt mutatta be, mely ugyan Rimaszombat virányában nem új, de minthogy nem minden évben s gyéren fordul elő, mint ujdonság érdekes helyi virányunkra.

E szóbeli előadás érdekeltséggel kísértetvén, azon óhajítás merült föl: vajha minél gyakrabban találkozánk hasonló jelentésekkel.

4. Dr. Pávay Elek előhozta, hogy a már megpendített országos növénycsere-egylet megalakítása hazai fűvészetünkre nézve elodázhatlan szükségképpé vált, hogy az erők egyesítése által nagyobb sikert biztosíthassunk az ügynek. Mire Fábry János ajánlja egy bizottmány kiküldetését, mely az egyletnek tervezetét dolgozza ki, ezt a magy. orv. és természetvizsgálók jövő gyűlésének előterjesztendő.

Ennek folytán az indítványozó, Kunszt János, Geyer Gyula, Kalchbrenner Károly, Scherfel Aurél és Hazslinszky Frigyes tagok ily terv kidolgozásával és benyújtásával megbíznak.

5. Fábry J. Márkus Sándor hátrahagyott s 1437 phanerog. fajból álló növénygyűjteményét és jegyzékét mutatja be s megvételre ajánlja.

Tudomásul vétetett.

6. A múlt ülése a helybeli egyesült prot. gymn. állat-növénytanai gyűjteményének, valamint a tárlatban levő hasonló tárgyak megvizsgálására kiküldött bizottmányba Frivaldszky Imrét és Jánost fölkéri.

7. A holnapi kirándulás észleleteinek a jövő szakülésen leendő előterjesztését az abban résztvevő tagoktól a szakosztály szívesen elvárja.

K. m. f.

Fábry János,
jegyző.

Frivaldszky Imre,
szakosztályi elnök.

Harmadik ülés augusztus 16-kán 1867.

1. Elnök Palánszky Samu elfoglalván székét, az ülés megnyitott.
2. Olvastatott a jegyzőkönyv, mely hitelesítettvén elnök és Geyer Gyula jelentést tesznek a tegnapi végbement ajnácskői kirándulásról, melyben ezek résztvettek. Egyebek közül főleg a dr. Pávay által a kráter közelében talált *Epipactis viridis* emeltetett ki, mint mely a gümörmegei virányban még elő nem fordul.

A rövid előszóval tett előadás tudomásul vétetett.

3. Miután több előadás följegyezve nem volt, az ülés különben is csekély számú tagokból állott, elnök az ülést bezárja.

K. m. f.

Fábry János,
jegyző.

Palánszky Sámuel,
mint e napi elnök.

Melléklet az állat-növénytanai szakosztály II-dik ülésének jegyzőkönyvéhez.

Jelentés a rimaszombati természettudományi múzeum állattani gyűjteményéről.

Alólirottak az állat-növénytanai szakosztály kebeléből a helybeli gymnasium állattani gyűjteményének megismerésére ki lévén küldve, van szerencsénk az ott látottakról a szakosztályi gyűlésnek jelentésünket általánosságban ezennel megtenni. Áttekintvén az illető gyűjteményeket, úgy találtuk, hogy ezek csak keletkezésükben vannak s az ottani faunát is hiányosan képviselik; vannak ugyan némely osztályok, nevezetesen az alsóbb rendű állatoké, melyek számosabb fajt foglalnak magokban s az intézet ittlétüket főleg a helybeli természettudományi tanár szorgalmának köszönheti. Nem mellőzhetjük azonban a csigák és kagylók osztályánál azon észrevételünket nyilvánítani, mikép a tengeri fajok számosabban vannak képviselve, a midőn ellenben a hazai fajok, melyekre az ily gyűjteményeknél nagyobb súly fektetendő, csaknem egészen hiányzanak. Óhajtuk s reménylünk, hogy ezen keletkezésben lévő gyűjtemények, mint az ifjúság tanulmányainak igen szükségesek, a helybeli tanár s mások kölcsönös szorgalma által évről évre szaporíttatni s tökéletesbítettetni fognak.

Kelt Rima-Szombatban, 1867-ik augusztus 17-én.

Frivaldszky Imre.
Frivaldszky János.

A természettudományi szakosztály jegyzőkönyvei.

Első ülés augusztus 13-kán 1867.

1. A szakosztály vezetője Dr. Jedlik Ányos egyetemi tanár az egyesületen egybegyűlt természettudományi s archaeologiai szakosztály tagjait üdvözlölvén, legelőször is azt a kérdést intézte a szaküléshez, hogy együtt maradjon-e az osztály, vagy célszerűbb lenne különválnia,

bár a bejelentett értekezések száma igen csekély, az egyesült osztály rövid eszmecsere után azon reménnyel, hogy a gyűlések folyama alatt értekezések még fognak bejelentetni, különvált és ennek folytán a természettudományi osztály mint külön osztály megalakult, elnökökül

az első napra Dr. montedégoi Albert Ferencz,

a második napra Dr. Jedlik Ányos,

a harmadik napra Zsindely István tanárokat,

állandó jegyzőként pedig Somogyi Rudolf és Veskóy Jenő tanárokat

választotta meg.

2. Jedlik Ányos egy általa készített és *csöves villámszedőnek* nevezett készüléket mutat be, mely habár a közönséges leydeni palacktól lényegre nézve nem különbözik is, annak villamfoghatóságát azonban a különben egyenlő körülmények mellett többszörösen felülmúlja s bármely mérvben könnyen kivihető;

az ismertetés után az értekezés titkos szavazás útján egyhangúlag az évkönyvbe való felvételre ajánlatott.

Rimaszombat 1867. augusztus 3-kán.

Jegyzette
Somogyi Rudolf.

Dr. montedégoi Albert Ferencz,
mint elnök.

Második ülés augusztus 14-kén 1867.

Dr. Jedlik Ányos egyetemi tanár elnöklete alatt.

1. Dr. montedégoi Albert Ferencz tanár szabad előadást tart „az álló csillagok távolságának meghatározásáról,” melyben bevezetésül fel-
említi azon nevezetes tudósokat, kik már a régibb korban és nagyon so-
káig fáradoztak az álló csillagok távolságának meghatározásában; ké-
sőbb előadja, hogy mikép jutottak a csillagászok — s különösen az ifjabb
Herschel — a kettős csillagok észlelése által a tárgyalt kérdés megfejtésére,
mely alkalommal egyszersmind fel is említé mindazon fontosabb álló csil-
lag látirányszögének nagyságát és földünkötli távolát, melyeket részint
különböző külföldi tudósok, részint pedig értekező maga határozott meg,
nevezetesen:

a Centaurus csillagzat α -jelű csillagát, melynek látirányszöge = $0^{\circ}92$
másodperc,

a lantesillagzatnak α -jelű csillagát, melynek látirányszöge = $0^{\circ}26$ mp.

a nagy-eb csillagzat α -jelű csillagát, melynek látirányszöge = $0^{\circ}23$
másodperc,

a Bootes csillagzat α -jelű csillagát, melynek látirányszöge = $0^{\circ}13$
másodperc,

a sarkesillagot, melynek látirányszöge = $0^{\circ}08$ mp.

és végül az Ophiuchus csillagzat p -jelű csillagának látirányszögét
= $0^{\circ}169$ mp., mely utóbbit értekező maga határozott meg az egri csil-
lagdában.

E szabad előadás befejeztével az értekezés, azon kikötéssel, hogy az
szigorúan a tudományos részre szorítkozzék, titkos szavazat útján nagy
többséggel az évkönyvbe való felvételre ajánlatott.

2. Fellöcker Zsigmond, kremsmünsteri gymnasiumi tanár rövid né-
met előadásban megismerteti „Geschichte der Sternwarte der Benedicti-
ner-Abtei Kremsmünster” című munkáját, mely munkát az elnöknek a tár-
sulat könyvtára számára át is adott;

mit a szakosztály szíves köszönettel fogadott, kijelentvén egyszers-
mind, hogy a szakosztály ismertetőt nemcsak mint vendéget — miként
magát bemutatá — hanem mint tagtársat kebelében szívesen üdvözli.

Rimaszombat, 1867. augusztus 4-én.

Jegyzették
Somogyi Rudolf,
Veskőy Jenő.

Dr. Jedlik Ányos s. k.
mint elnök.

Harmadik ülés augusztus 17-kén 1867.

Zsindely István tanár elnöklete alatt:

1. Az első s második szakülés jegyzőkönyvei hitelesítették.

2. Dr. montedégoi Albert Ferencz előadást tart a gömbháromszög-
tan alapigazságainak igen egyszerű s könnyű lezármatatásáról azon
egyetlen képletből, mely egy gömbháromszög három oldala és az egyik
oldallal szemközt fekvő szög közt létezik;

Az értekezés a szakosztály által köszönettel fogadtatott.

3. Solymosi Samu tanár következő indítványt terjeszt a szakülés elé:

„Óhajtandó volna, hogy a természettanban minden elnevezés esz-
metartalmára nézve matematikai pontossággal meghatározatnék, de mi-
után ez teljesen nem történhetik, a tudomány érdeke pedig követeli, hogy
legalább megközelítessék. Alólírt azon indítványt teszi, hogy a magyar-
országi tanintézetek természetani tanárai kéressenek föl, hogy a jövő
gyűlésre a természettanban előforduló technikus terminusok magyar el-
nevezését adják be. Solymosi m. k.”

Az indítvány a szakosztály által pártoltatik és a közgyűlésnek
ajánlatik.

Rimaszombat, 1867. aug. 17-én.

Jegyzette
Somogyi Rudolf.

Zsindely István,
a szakosztály elnöke.

A gazdasági, állatgyógyászati és műtani szakosztálynak jegyzőkönyvei.

Első ülés augusztus 13-kán 1867.

Elnök: Ragályi Nándor.

Jegyző: Szontagh Bertalan.

1. Dapsy Vilmos szakosztály-vezető üdvözlőlvén a szép számmal
összegyűlt tagokat elnök- és jegyző-választásra hívta fel.

Minekfolytán elnökül a mai napra Ragályi Nándor, a következő
ülésekre Szentmiklóssy Viktor, jegyzőül pedig Szontagh Bertalan egy-
akarattal megválasztatván a szakosztály megalakult.

2. Jancsovcics István felolvasá a „gyümölcsészetről” szóló előlegesen
bejelentett értekezést s előadását eredeti gyümölcs példányok bemutatá-
sával is érdekesbítette, végül pedig azon indítványának elfogadására
hívta fel a szakosztályt, hogy egy gyümölcsészeti statistica készítését és a
gyümölcsfa nemesítésének és szaporításának jutalmak kifizetése általi ter-
jesztését a nagygyűlés figyelmébe ajánlja.

A felolvasott tudományos értekezés az évkönyvbe leendő felvételre, az előterjesztett indítványok pedig a magyar országos gazdasági egyesülethez pártolás és foganatosítás végett leendő átküldésre a nagygyűlésnek ajánltatnak.

3. Dapsy Vilmos szakvezető a kiállítás, ipar és gazdasági tárgyainak megbirálására hivatalos felszólítás folytán egy bizottmányt kér kiküldetni.

A gazdasági tárgyak megbirálására Szendrey Ignác, Ragályi Miksa, Morócz István és dr. Encz Ferencz, az iparművekre pedig Kraetschmar Adolf, Fayman Antal és Manczel József szaktársak, jegyzőül Hamvay Zoltán oly utasítással küldetnek ki, hogy az e célra más szakosztályokból is kiküldöttekhez csatlakozzanak.

4. Dr. Szabó Alajos, a pesti m. kir. állat-gyógyintézet igazgatója, a házi állatok adásvevésénél előforduló hibák és betegségek szavatoságáról, vagyis kezességéről értekezett; előadván a szavatosági törvények keletkezésének indokait s történelmi kifejlését a legújabb korig; ismerteté a hazánkban fenálló törvényes szokásokat s kimutatta ezeknek elégtelenségét, miért is a kor igényeinek megfelelő és az állatgyógytudomány színvonalán álló törvényjavaslati szerkezetet adott be megbirálás végett.

A közfigyelemben részesült tudományos értekezés az évkönyvbe leendő felvételre a nagygyűlésnek ajánltatván, a beadott törvényjavaslati szerkezet megbirálására s tüzetes megvitatására Kubinyi Rudolf elnökle alatt Dapsy Vilmos, Szontagh Kálmán, Eisenmayer Sándor és Zsitvay József tagtársak küldettek ki, — jelentésük a holnapi szakülésre elvártnán.

5. Kis Péter az adó-ügytan jelen állapotáról tartott tudományos értekezést, czáfolva több szerző munkáiban felállított alapelveket.

A valóban gonddal kidolgozott tudományos értekezés élénk figyelemben részesült s mennyiben ez értekező kijelentése szerint kivonat egy e tárgyú terjedelmes munkából, azt megjelenésével már ezen cikkből következtetve a közönség figyelmébe előlegesen is ajánlhatni véljük.

Kelt Rimaszombatban augusztus 14-kén 1867.

Szontagh Bertalan,
jegyző.

Ragályi Nándor,
elnök.

Második ülés augusztus 14-kén 1867.

Elnök: Szentmiklóssy Viktor.

Jegyző: Szontagh Bertalan.

1. Kubinyi Ágoston nagygyűlési alelnök ő méltósága a szőlőművelés hanyatlásának egyik fő okát ezen mívelési ág adóvali túlterheltségében látván, indítványozta: kéressék fel a nagygyűlés, hogy a központi választ-

mányt egy a m. k. felelős kormányhoz a szőlő-adó leszállítása végett felterjesztendő (kétségbe nem vonható) adatokra fektetett munkálat készítésére utasítsa.

Az indítvány helyesléssel fogadtatott s foganatosítás végett a nagygyűlésnek ajánltatni fog.

2. Dr. Óváry Pál a hegyaljai szőlőművelés, bortermelés és kezelésről tartott gyakorlati értekezést s állításainak igazolásául több nemű, különböző éveken termelt hegyaljai borokat mutatott be.

Ezen gyakorlati tapasztalatokon alapult tanulmányteljes értekezés közméltánnyal fogadtatott.

3. Kraetschmar Adolf, rimaszombati kertében mívelt szőlő-betegség (Oidium tuck.) által meglepett s enyvöldattali fecskendezés által eme kórtól megmentett, a javulás különböző fokait előtűntető szőlőfürtöket mutatott be s ajánlta a szakosztály figyelmébe.

Eme közérdeket keltett kísérlet eredményének helyszínén leendő alapos megvizsgálására Ragályi Nándor elnökle alatt, Málnay Ignác, dr. Szabó Dávid, dr. Encz Ferencz, dr. Óváry Pál és Jancsovics István küldettek ki, jelentésük a f. hó 16-án tartandó ülésre bevártnán.

4. Dr. Entz Ferencz a szőlőnemesítésnél alkalmazott zöld ojtás cél-szerűségéről értekezett s ezen nemesítés és szaporítás módját gyakorlatilag is bemutatta.

Ezen közérdekű s országos fontosságú értekezés az évkönyvbe leendő felvételre a nagygyűlésnek ajánltatván, tisztelt értekező felkérjük, hogy azt a szőlőnemesítés érdekében kívánatos köztudomás céljából egy önálló füzetben sajtó útján közrebocsátani sziveskedjék.

5. Sarlay János tanár s a szarvasi főiskola képviselője, a csüllengből (isatis tinctoria) gyártott indigo festéket mutat be tömör és oldott állapotban, röviden vázolja a termelés és gyártás módját s a festék nyelésnél alkalmazott biztos eredményű eljárását.

A bemutatott sikeres eredmény következtében a közgyűlés felkérő rendő lesz, hogy további kísérletek eszközölhetése tekintetéből az országos gazdasági egyesületet ezen növénynek saját kertjében leendő termesztése végett felszólítván, azt egy e célra felkérő szakkérdő közbejöttével vegyebontassa és elemeztesse.

6. Lukácsy Sándor magyar kertipar egyesületi igazgató, a közlebbi években előfordult aszályos időjárás, a korai fagyok okainak meghatározása s az iránt tesz indítványt, határozottassék meg, mily eszközök igénybe vétele lenne javasolható hazánk égálji viszonyainak javítására.

Tudomásul vétetett.

7. Szontagh Bertalan indítványképen előterjesztette: miszerint, ha kétségbe nem vonhatólag szükséges gazdasági tanintézeteknek hazánk különböző vidékein felállítása, mindenesetre kiváló gondozást igényel azon eszmének megtestesítése, hogy ily intézet hazánk felső vidékén hamarabb szerveztessék, mert itt a gazda, birtokának csekélyebb kiterjedése miatt is legkivált utalva van arra, hogy mit földjétől silánysága miatt — a természet megtagadott, okszerű elvek s üdvösnek bizonyult rendszer alkalmazása által pótolni igyekezzék; minthogy pedig ez érdemben már a volt országos hatóság részéről is történtek intézkedések s az

intézet székhelye felett Rimaszombat, Besztercze, Igló és Eperjes városok versenyre is keltek; minthogy indítványozónak nincs tudomása, hogy a vitás kérdés érdemleges határozat által eldöntetett volna s a szakgyűlésnek jelenleg bő alkalma nyílt megismerkedni a helyi viszonyok és körülményekkel, indítványozza: hogy a felállítandó felső magyarországi gazdasági tanintézet székhelyétől Rimaszombat városa a nagygyűlésnek s ez által a m. k. felelős kormánynak ajánltassék.

Tekintve az éghajlati viszonyokat, földminőséget, Rimaszombat városának fenyves és lombos erdők közötti előnyös fekvését és azon fontos körülményt, hogy e város az al- és felvidék között mintegy határt képezve határán a gazdaság minden ága haszonnal és eredményteljesen mivelhető s hogy Gömör és Kis-Hont t. e. megyének, különösen pedig e városnak magának szőlőhegye is van; tekintve végre a város által e célra hozott tetemes áldozatot, az indítvány osztatlan helyesléssel fogadtatott s a nagygyűlés felkérendő lesz, hogy a felállítandó felső-magyarországi gazdasági tanintézet székhelyétől a m. k. felelős kormánynak Rimaszombat városát ajánlani sziveskedjék.

Kelt Rimaszombatban augusztus 14-kén 1867.

Szontagh Bertalan,
szakoszt. jegyző.

Szentmiklóssy Viktor,
szakoszt. elnök.

Hamadik ülés augusztus 16-kán 1867.

Elnök: Szentmiklóssy Viktor.

Jegyző: Szontagh Bertalan.

1. Kraetschmár Adolf szőlőbetegségben sinlő szőlőjének megvizsgálására kiküldött tagtársaink jelentették: miszerint a megvizsgált szőlő csakugyan a megjelölt pusztító betegség nagy fokú jeleit mutatja, azonban az enyvöldattali fecskendezés folytán a fürtök egy része már egészen tiszta, más része a javulás csilhatlan jeleit mutatja s így határozottan megalapítható, hogy az alkalmazott gyógyszer hasznosnak és célszerűnek bizonyult.

Küldötteink jelentése alapján hasonló esetekben a megjelölt gyógyszer alkalmazásra ajánltatik.

2. Kubinyi Ágoston nagygyűlési alelnök ő méltósága a hazánkban annyira elterjedt kártékony szerb-tövis (Xanthium spinosum) kiirtását illetőleg indítványozza: hívassék fel a nagygyűlés, hogy annak eszközlése végett a m. k. felelős kormányt kérje meg.

Az indítvány közhelyesléssel fogadtatván, sikeresítése tekintetéből a nagygyűlés elébe terjesztendő.

Kelt Rimaszombatban, aug. 16-án, 1867.

Szontagh Bertalan,
szakoszt. jegyző.

Szentmiklóssy Viktor,
szakoszt. elnök.

Melléklet a gazdasági, állatgyógyászati és műtani szakosztály I-ső ülésének jegyzőkönyvéhez.

Bizottsági jelentés Dr. Szabó Alajos törvényjavaslatára vonatkozólag.

Alólírt bizottság Dr. Szabó Alajos úr által értekezése folytában beadott törvényjavaslata áttekintésével lévén megbízva, véleményét ezekben adja elő:

Nemcsak célszerű, de elkerülhetlenül szükséges egy oly törvény alkotása, mely a hasznos házi állatok eladása vagy elcserélése mellett előállani szokott pörös kérdések megbirálásánál a bírót s feleket útbaigazítsa. Ily általános szempontból tekintve az előterjesztett törvényjavaslatot, lehetetlen azt korszerűnek nem tartani.

A törvényjavaslatban letett orvosi elvek az orvosok congressusán megállapított s elfogadott elvekkel teljesen egyezvén, az elvek birálatába bocsátkozni a bizottság körén kívül eső lett volna; így magát a törvény szerkezetét vevén a bizottság vizsgálat alá, midőn e letett elvek alkalmazásánál némi módosítást tett, ezen % alatt *) visszacsatolt úgy is csak anyagul szolgáló javaslatot az országgyűlésnek ajánlandónak tartja.

Kelt R.-Szombatban 1867-ik év, augusztus hó 10-én.

Dapsy Vilmos,
bizottsági jegyző.

Kubinyi Rudolf,
elnök.

A régészeti szakosztály jegyzőkönyvei.

Első ülés augusztus 13-kán 1867.

1. A szakülés tagjai összegyülekezvén, a szakosztály elnökétől Havas Sándort, jegyzőjeit pedig Terray Károlyt választották meg.

Havas Sándor az elnöki széket elfoglalván, arra kérte a szakosztályt, hogy mivel épen ő fog egy értekezést tartani, melyben a régészetet illető oly indítvány foglaltatik, mely netán hosszabb vitatkozásokra szolgáltatna alkalmat, ez időre, míg az indítvány tárgyalatni fog, az elnöki széket más foglalja el. — Dr. Wenzel Gusztáv úr kéretett föl, hogy az értekezőket fölötti tanácskozmányokat vezesse.

2. Havas Sándor felolvasta „indítvány a hazai régészet érdekében” című értekezését, illetőleg indítványát, melyben előadván a régészeti szakosztály működéseinek eddigi eredménytelenségét, ennek okát abban véli föltalálni, hogy ezen osztály körében hiányzik minden előkészület, t. i. a működés terének, valamint az erőknél is, melyek a régészeti célok előmozdítására segédkezet nyújthatnának, kellő ismerete. Előadja továbbá, hogy hazánk legnagyobb része régészeti tekintetben még kiaknázva nincsen, számos magán gyűjtemény és magányosok birtokában lévő régészeti tárgy szaktudásaink előtt ismeretlenek és bár van elég ember a hazában, ki kellő hajlammal és tehetséggel bír arra, hogy a régészeti kutatásokhoz kötött szellemi érdek előmozdítására segédkezet nyújtson, a hazánkban elszórt régészeti emlékek úgy, mint az ezek fölkeresésére, számbavételére és a szakférfiak által fölhasználása végett bemutatására alkalmas erők nagy része eddig parlagon hevert.

*) Lásd alább a szakértekezések között.

E végből szükséges volna egy központnak föllállítása, honnét a régészet körébe vágó vizsgálatok és a föltalált tárgyaknak tudományos fölhasználata s megismertetése intéztnék és rendszeresen folytattatnék. E célra bizonyos pénzösszeg szükséges, mely eddig az archaeologiai szakosztály rendelkezésére nem állott, e végből szükséges volna, hogy a régészeti szakosztály kebelében egy archaeologiai társulat alakúljon, mely mint a magyar orvosok és természetvizsgálók nagygyűlésének kiegészítő része saját körében önállóan ugyan, de amattól elválaszthatlanul a nagygyűlések helyein megjelenvén, a vidéknek régészeti tekintetben tanulmányozását és kiaknázását a gyűlés idejét megelőzőleg eszközölné és így már kész munkát találva maga előtt működésének maradandó becsü sikerét volna képes bemutatni. A régészeti szakosztályba magukat beirt tagok ajánlanák föl bizonyos csekély, például 1 frtnyi díj fizetését, mely a nagygyűlés pénztárnoka által kezeltetvén arra szolgálna, hogy ebből az illető vidékre kiküldendő szaktudósok és a műtárgyak kellő fölvételével megbizandó művészek utiköltségei fődöztessenek. Választana az archaeologiai társulattá alakulandó régészeti szakosztály magának elnököt és titkárt, kik a központi választmányban a régészeti érdekek kellő előmozdításáról gondoskodjanak.

Ámbár pedig időközben egy külön történelmi társulat már alakult és ez az archaeológiát is mint a történelmi tudományok egyik segéd eszközét körébe foglalta, e mellett mégis jól megállhat a magyar orvosok és természetvizsgálók kebelében eddig fennállott régészeti szakosztály is a fenn elöadott szervezetben és valamint a tudományra nézve csak kívánatos, hogy a történelmi kútforrások fölkeresésével s földolgozásával minél több kéz foglalkozzék, úgy vannak az archaeológiának a történelem körén kívül eső saját föladatai is, melyek a műtészettel, a képzőművészettel, a korismével s általában hazánk művelődése s társadalmi viszonyainak történetével szoros kapcsolatban állanak; ezek megoldására a régészeti szakosztályt értekező csak a fent elöadott szervezkedés által véli képesíthetőnek.

Az indítvány egyhangúlag azon módosítással fogadtatott el, hogy az alakulandó archaeologiai társulat tagjai alapítókra és rendesekre osztassanak föl. Az alapítvány 100 frtból álljon s ennek vagy lefizetésére, vagy kellőleg biztosított kamatoztatására kötelezze magát az alapító tag; a rendes tagok, kik a régészeti osztályba iratják be magukat, vagy általában azok kívánnak lenni, egy évre egy forintot fizessenek. Ez az aláírás mindjárt megkezdetvén, igen szép eredmény éretett el. A szakosztály továbbá kebelében azon ohajtását fejezi ki, hogy az archaeologiai társulat elnökeül Kubinyi Ágoston, titkárául pedig Havas Sándor választassék.

Elhatározatott végre, hogy az indítványnak illetén elfogadása a nagygyűlés jóváhagyása alá terjesztessék és ugyanaz a régészeti tanulmányokhoz kötött érdekek lehető előmozdítására kéressék föl.

3. Dr. Arányi Lajos hivatkozva az idei közgyűlésnek határozatára, kéri a szakosztályt, hogy Vajda-Hunyad vára című munkájának előállítására fordított költségeinek mikénti megtérítése iránt a közgyűlésnek javalatot tegyen.

Hiányozván a nagy fontosságú kérdés megoldására szükséges okmányok, ezek beszereztetni és a szakülés kebeléből teendő javaslat a jövő szakülés által érdemlegesen tárgyalatni rendeltetett.

4. Előhozatván, hogy a megyeházánál rendezett kiállításban, továbbá a helybeli protestans gymnasiumban régészeti tárgyak vannak,

ezeknek megvizsgálására és a vizsgálat eredményének bejelentésére dr. Arányi Lajos és dr. Wenzel Gusztáv egyetemi tanár urak küldetnek ki.

Kelt mint fenn.

Terray Károly,
mint a szakosztály tollvivője.

Havas Sándor,
mint a szakosztály elnöke.

Második ülés augusztus 14-kén 1867.

1. A fenntebbi jegyzőkönyv hitelesített.

2. Elővetetett dr. Arányi Lajosnak az augusztus 13-iki jegyzőkönyv 3-ik pontjában említett ügye, t. i. azon kérdés, miképen volna dr. Arányi „Vajda-Hunyad“ vára című munkájának és a vár mintáinak előállítására fordított költségekre nézve kárpótolandó, mely tekintetben a szakülés hosszasb tanácskozmány után azon meggyőződésre jutott és ezt a nagygyűlésnek véleménykép bejelenteni elhatározá:

hogy mindenekelőtt kénytelen és kötelességének tartja a munkálatnak mind szellemi, mind pedig műszaki kiállítására nézve kijelenteni, hogy erre beható tanulmányozás és páratlan gond fordított és a kiadási tételeknek tüzetes számjelezése nélkül is igazolni azt, hogy úgy az oda való többszörös utazás és több heteken át Vajda-Hunyadon tartózkodás, a rajzoknak előállítása és a minden részleteiben lelkiismeretes pontosságot tanúsító mintának elkészítése szerzőnek rendkívüli fáradságába és körülbelül 5000 frban számjelezhető költségbe került s az általa szolgáltatott mű a hazai régészetnek és ez által a történelemnek igen becses adalékát képezi.

Arról lévén azonban szó, valjon tarthat e szerző viselt költségeinek a már e célból nyert 550 fton felül való további pótlására a nagygyűlés pénztárából számot? a szakülés azon véleményét fejezi ki, hogy erre jogilag véve szerzőnek igénye nincsen, mert nem létezik a közgyűlésnek oly határozata, mely szerzőt följogosította volna arra, hogy a nagygyűlés pénztára rovására körülbelül 5000 frtra menő költségkeskedést tegyen és miután azon viszonyok, melyek között szerzőnek ezen munkája a pozsonyi nagygyűlés munkálatai közé fölvétetett, valamint a föltételek is a szakosztály előtt ismeretlenek, arra, — hogy valamely határozott összegnek dr. Arányi Lajos részére történendő utólagos megajánlását a közgyűlésnek javalatba hozza, annál kevésbbé látja magát indítatva, mert távolról sem akarja maga irányában azon szemrehányást fölkölteni, hogy a régészeti szakosztály a nagygyűlésnek oly költségkeskedést okoz,

mely a többi szakosztályok munkálataira fordított költségeket sokszorosán felülmulná és a pénztár erejével arányban nincs.

Dr. Arányi Lajos által ajánlott azon mód, hogy e célból a beiratási díj valamivel emeltessék, a nem régészettel foglalkozó tagok irányában szintén nem volna méltányos, általában pedig a szakosztály tartózkodik minden oly javalat tételétől, mely a nagygyűlésnek bármily terhére válnék.

Miután azonban a XI-dik nagygyűlés 1865-dik évi szeptember 2-án tartott zárközlési jegyzőkönyvének VI-ik pontja szerint b) alatt a közgyűlés ezen munkálatnak két ezer példányban nyomtatását elrendelte és ennek a hazában kiosztását is elhatározta, azt tartja a szakosztály, hogy miután nem állhatott a nagygyűlés szándékában, hogy a nyomtatási költségeket a szerző viselje azon költségeknek megtérítésére, melyek a 2000 példánynak külön nyomtatása által okoztattak, a központi választmány föl volna hatalmazandó, úgy fogván fel a szakosztály a dolgot, hogy a mennyiben szerző munkálatának az évkönyvbe való fölvételére a pénztár 550 forint már igénybe vétetett, ugyanaz méltányosan csak azon költség-többlet megtérítését követelhetné, mibe a munkálatnak 2000 példánnyal több nyomtatása került.

Különben pedig a munkának talán leszállított áron a közhatóságok útján kiosztását és értékesítését méltányossági szempontból és ígéretéhez képest a közgyűlés szintén a központi választmányt bízhatná meg.

3. Terray Károly bemutatja a Benkár József-féle pénzgyűjtemény jegyzékét.

Tudomásul vétetvén dr. Wenzel Gusztáv úrnak a végből adatik ki, hogy a gyűjteményt megvizsgálja és róla jelentést tegyen.

4. Ugyanaz bemutatja Karaba György hittérítőnek sajátkezű egyháztörténelmi monographiáját, melyhez a rimaszombati ódon templom rajza van mellékelve.

A mennyiben a hagyomány szerint ez egyház még sz. István idejében építtetett a meg levő rajz lemásoltatni és a központi választmánynak használat végett beküldetni határozatott.

5. Várady Ádám beadványa, melyben azt indítványozza, hogy gróf Gyulay Lajos birtokában levő a XVI-ik század elején készült ezüst serleg, mely valaha a rimaszombati magyar süvegeket készítő iparosczéh tulajdona volt, lerajzoltassék és ennek mása Rimaszombat városának adassék át,

azon megjegyzéssel fogadtatott el, hogy a nagygyűlés a központi választmányt megfelelőleg utasítani méltóztassék.

Kelt mint fent.

Terray Károly,
mint a szakosztály jegyzője.

Havas Sándor,
mint a szakosztály elnöke.

Harmadik ülés augusztus 16-kán 1867.

1. Havas Sándor eddigi elnök fölhitta a szakosztályt, hogy a hátralévő időre más elnököt választani sziveskedjék:

a szakosztály az eddigi elnököt a hátralévő időre is megtartani ohajtotta.

2. Olvastatott dr. Arányi Lajos jelentése a megyeházánál f. é. június 26-án kiadott s a megyeházánál kiállított régiségek felőli jelentése.

A jelentés a szakosztály azon véleményével, hogy ezen tárgyak mint a bronzkorszakból valók a rómaiak előtti időre vonatkoznak, mert alig hihető, hogy a Duna jobb partjáig terjedt római birodalomnak több századokon át tartott fennállása után e vidéken is az autochtonok között később vas fegyverek ne terjedtek volna el, a nagygyűlésnek azzal mutatattik be, hogy ezen tárgyaknak a melléklendő leírás és vélemény kíséretében a nemzeti muzeum számára való átadásairól gondoskodni méltóztassék.

(E jelentést lásd alább a tárlatról szóló jelentés mellékletei közt).

3. Dr. Wenzel Gusztáv a m. kir. egyetem volt rectora, m. akadémiai tag és egyetemi tanár előadást tartott a magyar országi várak és városok eredetéről és történelmi nevezetességeiről.

A dús tartalmú és történelmi adatokkal támogatott értekezés osztatlan részvétellel fogadtatván, dr. Wenzel megkérte, hogy azt írásba foglalni sziveskedjék — a nagygyűlés pedig ezen főbb érdekű közlemény jelentőségére figyelemztetvén fölkéri, hogy annak az évkönyvbe való fölvétele iránt rendelkezni méltóztassék.

4. A régészeti szakmának ezen nagygyűlés ideje alatt készületlensége kiemeltvén indítványba hozatott, hogy Gömör és Kis-Hont megyékben találtató régészeti kincsek fölkeresésére és a központi bizottmánynak leendő bejelentése végett az ide való értelmiség fölszólíttassék.

Bodon Ábrahám másod-alispán és Kubinyi Rudolf urak fölkérte, határozattal, hogy maguk körül gyűjtve az egész megyében elszórt értelmi erőt, ugyanezt az itt találtató régészeti tárgyak fölkeresésére, folyton figyelemmel tartására és leírására serkentsék, törekvőik eredményéről pedig a központi választmányt értesítsék, mely a gömörme gyei régészet-kedvelőknek telhető segédkezet nyújtand, a közgyűlés pedig a központi bizottmánynak kellő utasítására kértik föl.

5. Rónay Jácint indítványozza, hogy a régészeti tárgyakkal foglalkozó osztály a külön népfajok történelme, általában pedig az ethnographia érdekében figyelmét a régi korból föltalálható emberi koponyákra is terjessze ki.

Bodon Ábrahám és Kubinyi Rudolf urak fölkérte, hogy becses figyelmöket e tárgyra is kiterjesszék és a régi korból föltalálható koponyákat összegyűjtetvén azok létezéséről a központi választmányt értesítsék, jóváhagyás végett pedig a közgyűlésnek bemutatandó.

Kelt Rimaszombatban augusztus 16-án 1867.

Terray Károly,
mint a szakosztály jegyzője.

Havas Sándor,
mint a szakosztály elnöke.

Melléklet a régészeti szakosztály I-ső ülésének jegyzőkönyvéhez.

Havas Sándor indítványa a hazai régészet ügyében.

Mióta a magyar orvosok és természetvizsgálók nagygyűlései újból életbe léptek, ezek kebelében ismét egy új szakosztály alakult, ez az archaeologiai. Sokan kik nem tudták, hogy a régészet már az 1844-ik évi pécsi nagygyűlésben képezte ugyanennek külön szakát, különösnek látták, hogy az orvosok és természetvizsgálókhoz a régészet is csatlakozik és nem minden gúnymosoly nélkül azt kérdezték egymástól, valjón tulajdonképp hogy jöhetett ezen egymáshoz szorosan véve nem tartozó szak között a szövetkezés létre?

A nélkül, hogy ama szellemi és tárgyilagos kapocs létezését, mely a régészeti tanulmányokat a természettan különféle ágaihoz fűzi félreismerném, mégis azt vélem, hogy nem annyira a mégis távolról vett rokonság, mint a régészettel foglalkozók önfenntartási ösztöne és a gyűlés szíves készsége hozta e szövetkezést létre és mivel az saját viszonyainkból mintegy önkényt fejlődött, ennél fogva azt természetszerűnek tartom. A közhasznú ismeretek egyik elhagyottan állott ága, a tudományos kiképzetésnek nemcsak hazánkban, de másutt is még legkevésbé kifejlesztett eszköze a régészet, mint igen fiatal sarjadék, támaszt és oltalmat keresett az erős törzs oldala mellett, hogy fölvirulhasson ő is és járuljon a közértelemi töke növeléséhez annyival, mennyinek összegyűjtésére alkalom nyílik.

Ez alkalom meg is adatott; minden nagygyűlés idejére, különösen Maros-Vásárhelyen, Pozsonyban és itt, igen érdekes régészeti tárgyak kiállítása rendeztetett. A bennünket kedves vendégeikül meghítt lelkes városok gondoskodtak arról is, hogy a közelökben megsemmélyelhető régészeti műtárgyak tanulmányozására a régészeti szakosztály kirándulásokat is tehessen s kezünkbe adtak minden módot, hogy a nagygyűlésnek legfiatalabb osztálya is itt mulatásának ideje alatt a szakmájabeli tárgyakkal foglalkozhatásban hiányt ne szenvedjen.

De mi ez alkalmat kellőleg föl nem használtuk és a pozitív eredmény mit az archaeologiai szakosztály saját eddigi működéseiből levonhatott semmi arányban sem áll a régészeti tanulmányokhoz kötött szellemi érdek követelményeivel s nem éri föl a fáradozást, mit a rendezők buzgósa kedvencz tárgyaink megismertetésére följánlott.

Az archaeologiai szakosztály működéseinek a nagyobb közönség irányában eddig tapasztalt eredménytelensége engem arra indított, hogy ennek okait fürkészve előadjam a módokat, melyek alkalmazása mellett az archaeologiai osztály tán képes leand, eddig csak névszerint fennállott létezését maradó becsü eredményre is igazolni és tényleg kiérdemelni azt, hogy a nagygyűlés rendelkezésére álló nagyobb szerű segédeszközöket kénye kedve szerint használhassa.

Midőn eredménytelenségről szólok, épen nem akarom feledni, hogy ezen osztály körében is akadtak egyes szakavatott férfiak, kik a vándorgyűlések által nyújtott alkalmat igen érdekes régészeti búvárkodások értékesítésére tudták fölhasználni. Henszlmann Imre, Romer Flóris, Torma Károly észletei és közleményei, Dudik Bédának alkalmi megjegyzései, igen becses adalékok szolgáltatottak a hazai régészet tanulmányozásához; és e helyütt csakis azokat említem, kik a magyar orvosok és természetvizsgálók nagygyűlésében részt szoktak venni. A pozsonyi nagygyűlés évkönyvében pedig ott van Dr. Arányi Lajosnak Vajda-Hunyad váráról irt tüzetes és szép ábrákkal ékesített munkája, melynek előállításáért a hőkeblű s hazafias érzelmű író annál nagyobb elismerést érdemel, mivel a nagy gonddal és megbecsülhetlen fáradsággal készített munka legnagyobb részét a szerző költségén készült és ő e páratlan fölládozás méltó megjutalmazását, ha azt saját kebelében föl nem leli, eddig kénytelen volt nélkülözni. De ha tekintetbe vesszük, hogy a régészet tág körében megejtett észletek ilyenén sporadicus föltűnédezése még az esetben is, ha e nyomozások eredménye csak felületesen ismertetik meg, pedig a legtöbb esetben még ez sem történt —, nem igen képes a nagyobb közönségben figyelmet és érdeket gerjeszteni — és ha meggondoljuk, hogy ha azt, mit egyesek buzgósa gyűjtött nem általánosítjuk s ekkép nem költjük le a méltó világ figyelmét, a közönség elismerésére nem is igen számolhatunk, mert az elibénk tűzött föladatot valóban nem is oldottuk meg, úgy be kell vallanunk, hogy az eredmény mit az archaeologiai osztály eddig fölmutatni képes, valóban igen csekély, legalább nem olyan, mely minden körülmények között elérhető volna.

Ennek legfőbb oka nem a régészettel foglalkozó és ezt kedvelő tagok jó szándéka hiányában, hanem a régészeti szakosztály rendezetlen állapotában keresendő. Ezen osztály ugyan külsőleg ép úgy van szervezve mint a többi, választ magának elnököt, jegyzőt és nyilvános szaküléseket tart, de véleményem sze-

rint az archaeologiai osztályban hiányzik a fő kellék, mi minden más osztályban már megvan; amaz előzmény, mely nélkül sikeres működést képzelni alig lehet, t. i. a tagok által teljesített előkészületek: vagyis a földolgozandó anyagnak előleges berendezése és számbavétele, mi ez osztályban annál nehezebb föladat, mert néhány szakembert kivéve, ez osztály merő kedvelők s újonczokból áll s mert a napfényre került régészeti tárgyak helyes megbírása sokszor a leggyakorlottabb archaeolognak is nagy munkájába kerül, mire ennek azon néhány napon át, mit a szakülésben tölt, elegendő ideje nincs.

Az orvos és a természeti tudományok majdnem minden specialistája, továbbá a mezői gazdaszat fejlesztését szíven hordó értelmes ember, az országban majd mindenütt akad hűséges bajtársakra, kik az általuk képviselt tudomány egyik vagy másik szakában és a gyakorlati foglalkozás mezején gyűjtött ismereteiket s közérdekű észleteiket vele közlik és kiknek ő is a maga tapasztalataiból becses adatokat szolgáltathat. Itt tehát a rokon tárgyakkal foglalkozók ismeretlenképp is egy compact testületet képeznek és az egyesek által tett előkészület az egésznek javára szolgál. Alapvonalaiban szorosan meghatározott körben szakavatott, egymással szellemileg rokon s úgyszólván ismeretes tehetségek mozognak minden más szakosztály kebelében. Mi mindezt az archaeologiai szakosztályban nélkülözzük. Hogy kik foglalkoznak egyik vagy másik megyében vagy városban, mely a nagygyűlés közelében esik, régészettel? kik volnának erre képesek és hajlandók? van-e valahol pénz, fegyver, érem vagy más régiségi gyűjtemény, vagy talán egyes tárgy, mely néha akárhány gyűjtemény összes értékével fölér; a községek és magányosok levéltárában nincs-e valami érdekes okmány, mely történelmi tekintetben véghetlenül fontos lehet, mely építészeti emlék vagy várrom érdemi meg a megtekintést és a többi és a többi, mindezekről mi, kik az archaeologiai osztályba irattuk be magunkat, mit sem tudunk, még akkor sem, ha a vendégzeretű város köréből már rég eltávoztunk. Pedig ezen néhány nap minden órája reánk nézve igen becses és hogy ezen rövid idő alatt minél többet tanulhassunk, mulhatlan szükségünk volna arra, hogy a tért melyen mozogni kívánunk s melynek lehető megismertetését a közönség méltán követeli, szakembereink kellőleg megismerhessék és ha erre a nagygyűlés tartama nem elég, azt a szükséghez képest pótolhassák.

És minhog sem a föladat terét, sem pedig az ennek kellő megoldására szükséges erőket voltaképpen nem ismerjük, csak a pusztá véletlennek köszönhetjük, ha egyik vagy másik szaktudósunk, ki a nagygyűlésen megjelenik, az eléje nyújtott tárgyak fölött mégis képes ex tripode értekezni, vagy valamelyik műkedvelő, ki bizonyos tárggyal véletlenül elkészült, nem hagyja nyom nélkül veszni az alkalmat, mely gyakran a legnagyobb érdeklél bíró tárgyak megismerésére kínálkozott.

És nem az a baj, hogy tán régészettel tüzetesen foglalkozó elég emberünk nincs, vagy hogy nem volna meg mindenütt elég bőven a méltó tárgy, melynek szakavatott leírása művészi vagy történelmi tekintetben a művelt közönség figyelmét magára ragadhatná.

Szakképzett valódi tudós mindenütt csak kevés találkozik, kivált e szakban, mely aránylag igen fáradságos és költséges tanulmányozás után igen csekély anyagi jutalmazásban és elismerésben szokott részesülni: hisz az egész művelt világ nagyobb híri archaeologjait majdnem ujjaikon elő tudnók számolni. Vannak nekünk is szaktudósaink, kik nemcsak nálunk de a külföldön is közfigyelmet gerjesztettek, kik alapos tanulmányaikkal a hazai művelődés történetének, a képzőművészetnek és a szorosan vett történelemnek igen nevezetes szolgálatokat tettek, e néhány jeleseink buzgó törekvéseinek köszönhető, hogy a magyar tudományos akadémia körében jelenleg egy külön archaeologiai bizottmány létesült, mely föladatául tűzte ki, hogy a hazában elszórt régészeti kincsek szellemi értékét kizsákmányolva ama hézagot kitölteni iparkodják, mely különösen a korisme és hazai történelmi kutatások mezején mindinkább érezhetőbbé vált.

De e kincsek fölkeresése és gyűjtése nem lehet e néhány ügyes kéz és elme föladata, melylyel hazai régészetünk rendelkezik, a vezér nem végezheti a közkatona teendőit, az intéző pedig nem foglalkozhatik a közmunkával másképp, mint hogy egy vagy másik tanoncának megmutatja, mit és hogyan kelljen végeznie.

Az anyagot, melynek kellő földolgozására egyedül szaktudósaink vannak hivatva a régészeti tanulmányok kedvelőinek kell előállítani; ezeknek feladata, hogy maguk körül minél több erőt gyűjtve a tudomány férfainak módot szolgáltatassanak arra nézve, hogy a figyelemre méltó tárgyak hollétéről tudomást szerezve ezeknek megvizsgálására szükséges segédeszközökkel rendelkezessenek és tudhassák különösen kire, hol és mit lehet bizni.

A mult időkből fennmaradt emlékek bizonyos vonzerőt és varázsszerű hatást gyakorolnak a gondolkodó emberre és midőn alig találkozik művelt ember, ki a régészet körébe eső műtárgyaktól bizonyos szellemi eredményt leszármaztatni ne kívánna, azt tapasztaljuk, hogy hazánkban, hol a történelmi tanul-

mányok iránt különben is bizonyos előszeretet uralkodik, valamint irodalmunk is kezdetől fogva mostanig e téren a legkitünőbb tevékenységet fejtett ki s az egyházak kebelében, az iskolák falai között, általában pedig a társadalom különböző osztályaiban sok ember találkozik, ki részint ex professo, részint pedig saját kedvtelésből a régészeti tanulmányokat kedvencz tárgyául választotta és még több oly ember akad, kiben elég hajlam és képesség van meg, hogy jóra való napszámosként az e tárgyakhoz kötött szellemi érdek előmozdítására hasznos szolgálatot tegyen.

Azonkívül sok embernek van az ország majdnem minden népesebb helyein különböző, de a régészet körébe vágó gyűjteménye és vannak egyes nagybecsű tárgyak leginkább a régi eredetű családok birtokában, melyek mindmegannyi vizsgálatok és megismertetések méltó és tán igen értékes tárgyai eddig észrevétlenül lappangtak a homályban, és a helyet hogy napfényre hozatván, a tudományos kutatás nagyfontosságú céljait előmozdithatták volna, ezekre nézve nem léteznek gyanánt kell hogy tekintessenek mindaddig, míg az archaeolog beható vizsgálódásainak tárgyává nem tétetnek.

Mily nagy értékű kincs van egyes családaink birtokában, melynek szellemi és tudományos több oldalú kiaknázása nemcsak a régészet kedvelőit, de a műtészeti és történelem szakfőfiai a legnagyobb mérvben érdekelhetné; erről kiki meggyőződhetett, ki az országos képzőművészeti társulat által e nyár folytán rendezett régészeti műtárlatot meglátogatta és e minden tekintetben nevezetes műtárlatnak a műtészeti, a tudomány s a művelt közönség általában mi hasznát vette? Nem találkozott ember, ki a régészeti tekintetben oly érdekes tárgyakat lerajzolva a nagyobb körű közönséggel kellőleg megismertette volna és az egyik kiállítás után következett a másik, mely az előbbihez hasonló szép tárgyakat s műemlékeket mutatott föl s azután elvitték onnét s hacsak valaki magának pro domo jegyzeteket nem csinált, a nagy gonddal s a tulajdonosok eléggé nem méltányolható készsége mellett rendezett régészeti kiállítás nyom nélkül eltűnt!

Hazánknak hány vidéke van, mely régészetileg még kiaknázva nincsen? hacsak történetesen nem figyelmeztetik a tudományos fürkészet embereit s véletlenül nem jutnak egyik vagy másik műemlék birtokába, úgy bizonyosak lehetünk róla, hogy a legtöbb tárgynak nem akad vizsgálója, mi pedig fölfedeztetik, az elenyészés vagy eltorzítás veszélyének van kitéve, mert a kellő felügyelet és őrködés teljes hiányához még a részvétlenség és gondatlanság is csatlakozik.

Múlhatlanul szükség volna tehát egy központra, honnét a régészeti kutatások és bűvárkodások intéztetnének és rendeztetnének országszerte, honnét a régészeti tekintetben érdekes vidékeknek rendszeres és korszakonként fölosztandó fölvétele és az ott eddig meglévő vagy ezután fölfedezhető mindennemű műemlék számbavétele eszközöltetnék.

Mint értesültem, ugyan e célból alakult legujabban egy történelmi társulat, mely a történelem kútforrásainak fölkeresését és minden segédeszközeinek előmozdítását, tehát kiválólag a régészetnek is minden irányban fölkarolását tűzte ki céljául. A társulat rendes alapszabályok mellett szervezkedett, évente két nagygyűlést tart, az egyiket Pesten, a másikat pedig a kiválasztandó vidék valamelyik városában, tehát ezen társulat is vándorgyűléseket fog rendezni, melyek miután évi 5 fnyi díj fizetésére kötelezett tagjainak száma már is jelentékeny, alkalmasint látogatottak fognak lenni. Akadt tehát a magyar orvosok és természetvizsgálók archaeologiai osztályának egy hatalmas versenytársa, kinek föllépése mellett önkényt ama kérdés áll elő, valjon nem fogja-e e társulat a mi létezésünket fölöslegessé tenni és ha e társulat azon teendőket, miket az archaeologiai szakosztály önmagának kitűzött, végezni fogja, marad-e még a mi számunkra is valami teendő?

Véleményem szerint az ujonnan alakult társulat működése mellett, melynek teljes szívünköl örülünk és a legjobb sikert kívánnunk kell, jut még azok számára is sok teendő, kik a m. orvosok és természetvizsgálók archaeologiai osztályának ezután is tagjai kívánnak lenni. A hazai történelemre nézve csak kíváncsok, hogy minél több kéz foglalkozzék segédeszközeinek lelkiismeretes gyűjtésével és földolgozásával. E mellett pedig van a szorosan vett archaeológiának azonkívül, hogy a történelemnek segédkezet nyújtson, egy másik, a társadalomra és közműveltség előmozdítására igen fontos, úgyszólván önálló feladata, melylyel a történelem nem foglalkozhatik, és ez a régészeti emlékeknek műtészeti s hogy úgy mondjam, *aesthetikai szempontból való bírálása s meghatározása azon értékek, melylyel azok hazánk művelődési történetére nézve bírnak.* Ki a nagyhirű Winckelmannnak, az archaeologia tulajdonképeni alapítójának munkáit olvasgatja, első tekintetre meggyőződik arról, hogy a műtészeti és archaeologia oly egymással szoros kapcsolatban álló tanszak, melyet egymástól elválasztani nem lehet s meggyőződik arról is, hogy az archaeológiának eddig szorosan meg sem határozott, tehát igen tág körébe sok oly tárgy és ehhez kötött következmény esik, mit a szorosan vett historia merőben mellőzni kénytelen.

A mondottakat az álláspont jelzésére elégnék tartva röviden oda nyilatkozom, maradjon meg a magyar orvosok és természetvizsgálók kebelébe fogadott archaeologiai szakosztály is a maga föladata mellett,

s használja föl céljainak előmozdítására azon kedvező alkalmat, mit neki eme célszerűen elrendezett nagygyűlések nyújtanak. De hogy e föladatnak megfelelőhessen, szükséges, hogy magát némi önálló működésre képesítse. E célból indítványom oda járul, hogy a mostani szakosztály kebeléből tétessenek lépések egy archaeologiai bizottság alakítására, mely saját körében önállóan ugyan, de mégis mint a magyar orvosok és természetvizsgálók nagygyűlésének egyik állandó szakosztálya működjék. Szervezete lehető egyszerű és szorosan a nagygyűlés alapszabályaihoz alkalmazkodó legyen. Válasszon most magának egy elnököt és egy titkárt, hívja fel az archaeologiai tanulmányokat kedvelő hazai értelmiséget, hogy hozzája csatlakozzék. A tagok fizessenek bizonyos csekély — például 1 forintnyi — évdíjt, mely a magyar orvosok és természetvizsgálók nagygyűlési pénztárnoka által kezeltessék. Ez évdíj azért szükséges, hogy legyen alap, melyből a hely színére kiküldendő szakembereink utiköltségeit fődözhessük, kik a nagygyűlést megelőzőleg ama vidéket, melyen a nagygyűlés tartatni fog, beutazzák; néha szükséges egy művészt is kiküldeni, hogy az illető tárgyakat lerajzolja.

Az indítványnak minden részleteiben megállapítása ezen értekezés körén kívül esvén, elégnék tartottam azt ez alkalommal csupán főbb vázlataiban közölni.

Rimaszombat, augusztus hó 12-én 1867.

Havas Sándor.

II.

SZAKÉRTÉKEZÉSEK.

A) ORVOSTANI ÉRTEKEZÉSEK.

Santorini visszeres fonatai férfiunál.

(Plexus venosi Santorini).

Közli dr. LENHOSSÉK JÓZSEF, m. k. egyetemi tanár.

A végbelet (intestinum rectum), ondóhólyagesákat (vesiculae seminales), dűllmirigyet (prostate), és a húgyhólyag (vesica urinaria) nyakát környező visszeres fonatok csak a mult század kezdetén élő *Santorini Domokos* által említették fel legelőször, azért neveztek ezen fonatok „Santorini visszeres fonatainak (plexus venosi Santorini),“ mely elnevezésüket napjainkig is megtartották.

Ezen időtől fogva a medenczeir tájboneztani viszonyainak leírásában s részint lerajzolásában nem csekély érdemeket szereztek magoknak az angolok közül nevezetesen: *Hunter*, *Cooper*, *Fergusson* és *Willson*, — a francziák közül *Velpeau*, *Blandin*, *Pétréquin*, — a németek közül: *Führer*, *Agatz*, *Luschka*, *Hyrtl* és mások. Mindazonáltal ezen visszeres fonatok leíró és tájboneztani viszonyainak ismertetői azok részletes megvizsgálásába a tudomány jelen állásához képest nem bocsátkoztak. Ehez járul még az is, hogy a bécsi, bonni, párizsi és londoni museumokban e tárgyra vonatkozó boneztani készítménynek nyomára nem akadtam, a mely körülmény engem arra indított, miszerint a m. kir. egyetemi leirói és tájboneztani museum ily nemcsak elméleti, de gyakorlati szempontból is nagy fontosságú készítmény birtokába juthasson, mely a leíró és tájboneztani előadások érdekeinek feleljen meg. Ezen óhajom következtében jött létre ezen, a Santorini-féle visszeres fonatokat előtűntető boneztani készítmény, melyet felügyeiletem alatt legkitűnőbb két tanítványom: *Mihálkovics Géza* és *Haas Ti-vadar* felsőbbévi orvostanhallgató urak készítettek.

Mily nehézségekkel van összekötve ezen boneztani készítmény kidolgozása, nem annyira az üterek, mint inkább a visszerek s ezek fonatainak befecskendezését illetőleg, szolgáljon bizonyítékul *Hyrtl* tanár egyik művének a *Santorini-féle visszeres fonatokra* vonatkozó eme nyilatkozata: „Praeperata über den Santorinsichen venösen Plexus gehören zu den Seltenheiten anatomischer Museen.“ Mert a medencze visszér-rendszerének az alsó üres visszérből — mint központból — a környezet felé való befecskendezése csakis addig lehetséges, míg a visszerek lefolyásában előforduló billentyűk a befecskendezett anyag előrehatolását meg nem aka-

dályozzák; ezen billentyűk elsői pedig már a húgyhólyag felső visszérének (vena vesicalis superior), továbbá a felső aranyeres visszérének (vena haemorrhoidalis superior) a belső csíp-visszérből (vena iliaca interna) beömlési helyén fordulnak elő.

A férfi nemzórészekhez tartozó ondóedények (ductus deferentes), húgyvezérek (urethres), továbbá az ütereknek befecskendezése szokott módon történt, a kérdésben forgó visszeres fonatoknak befecskendezése azonban a monyháti visszérből (vena dorsalis penis) közel a monygyökhöz, a hol már a kettős visszér egybefolyt, a központ — azaz az alsó üres visszér felé eszközöltetett, miáltal a fenntebb nevezett *Santorini* visszeres fonatok több kísérlet után tökéletesen befecskendeztettek. A befecskendezés második nehézsége abban áll, hogy a makknak a húgycső hagymájából (bulbus urethrae) történő befecskendezése alkalmával az nagyrészt üresen marad, melynek tökéletes megtelése *Hyrtl* szerint csakis úgy sikerült, hogy a közös monyháti visszérből felfelé, azaz ha a makktü felé történt a befecskendezés. De ezen nehézségeken kívül még más előre nem látható akadályok gyakran megghiúsítják a befecskendezés sikerét, melyekhez különösen ezen fonatok aludt vér általi bedugulása, nemkülönben gyakran előforduló kóros állapotai stb. tartoznak. Mindezeket tekintetbe véve épen nem lehet csodálni, hogy ezen visszeres fonatok előállítására csak több hullán tett kísérlet után sikerülhetett.

Ezen boneztani készítmény kidolgozása alkalmával két nevezetesség adta magát elő. Ugyanis az első a monyháti üter (art. dorsalis penis) kidolgozásánál merült fel; ez t. i. rendszeren a közös szemérem üter (art. pudenda com.) egyik végső ága, a mely a két másik ággal, nevezetesen a hagyma- (art. bulbi) és mély ütérről (art. profunda penis) azon ponton ered, a hol a belső szeméremüter a gátat (perineum) keresztül futván, végre azon háromszögben fekszik, mely a hagyma barlangos teste közt létezik. Innen a monyháti üter a háromszögű fanszálagot (lig. triangulare pubis) keresztül fűrván a monyhátra a mony függesztő szálag oldalán (lig. suspensorium penis) fut, a hol mindakét oldalbeli monyháti visszér (ven. dorsalis penis) közbe foglalván a barlangos test felső válúja mentében veszi további lefutását. Ezen s több általam e czélból megvizsgált esetben a monyháti üter még a medencze üregben a belső dugüter (art. obturatoria interna) ága vala, a mely egyenesen mell felé haladván, az említett szálagot átfúrta. Hasonló eltéréseket egyébiránt *Winslow*, *Meckel*, *Sömmering*, *Luschka* és *Hyrtl* is emlitenek.

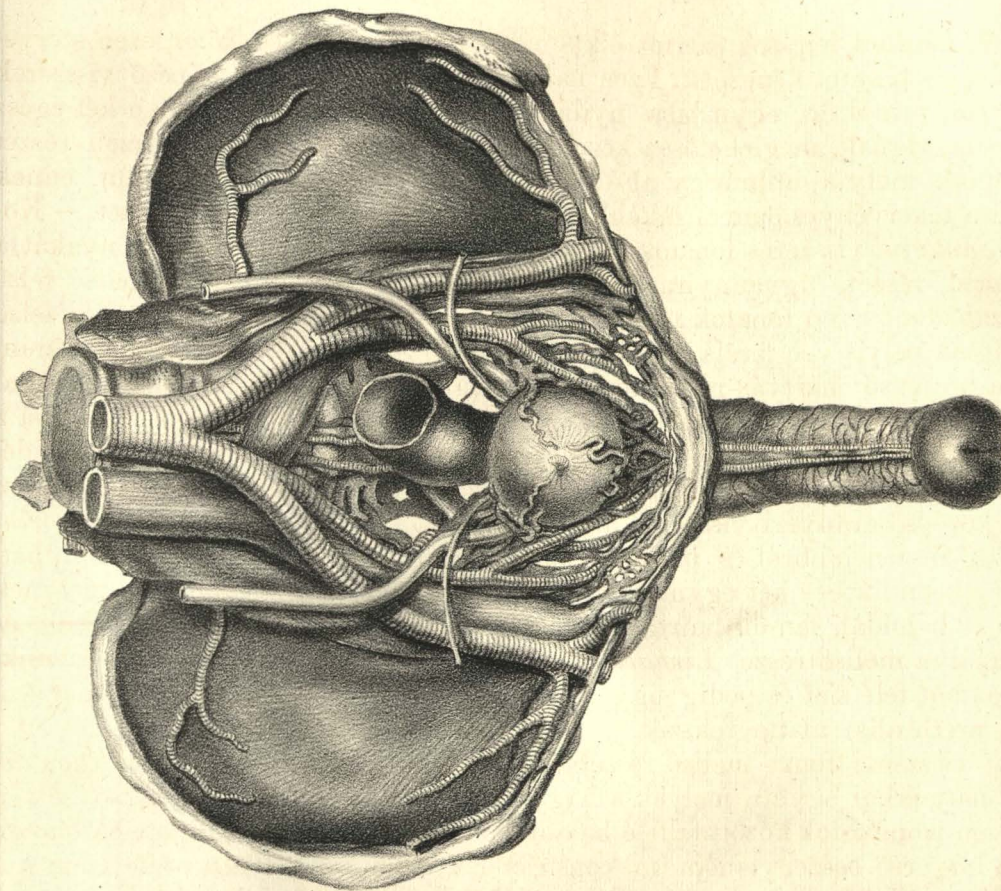
A második nevezetesség előadá magát a körülvelt monyvisszerek (ven. circumflexae penis) megtelítése alkalmával, mely alatt történt, hogy a kettős monyháti visszérének csak egyik fele, a másik pedig a barlangos test befecskendezésekor telt meg, úgy, hogy a barlangos testek befecskendezésére használt világos vörös és a monyháti visszerekre használt setétzöld színű anyagok minden ív közepén egymással összeütköztek. Ezt kapcsolatba hozván azon fenntemlített ténynyel, hogy a makktünek a húgycső barlangos részén át történt befecskendezése alkalmával csak kis része telik meg, tökéletes befecskendezése pedig csakis a monyháti visszéren át lehetséges, azt tanúsítja, miszerint a férfitag merevedése után történő lelohadás vagy a merevedést okozott vérbőség kiürítése nem történik csupán a barlangos testek és a húgycső barlangos részének belsejéből kiinduló és a gáttájék felé a közös szemérem visszérből (vena pudenda comm.) visszafutása által, hanem az ezen szervekből való vérelcsapolás egyszersmind a monyháti visszereken át is megy végbe, a melyek végre szintén azon gyenge fonatokba mennek át, melyek a húgyhólyag oldalán futnak le.

Santorini visszeres fonatai a férfiuál az ondó-hólyagesákat, a dűllmirigyet, továbbá a húgyhólyag nyakát egészen a fanszöglet alatt létező monygyökig fonják körül és a boneztani könyvekben egyenkint mint aranyeres visszeres fonatok (plex. venosi haemorrhoidales), ondó — (plex. seminales) dűllmirigyi — (plex. prostatici) és fanhólyag fonatok (plex. pubo-vesicalis) nevek alatt soroltatnak elő. A mi azonban nem áll, mivel ezen

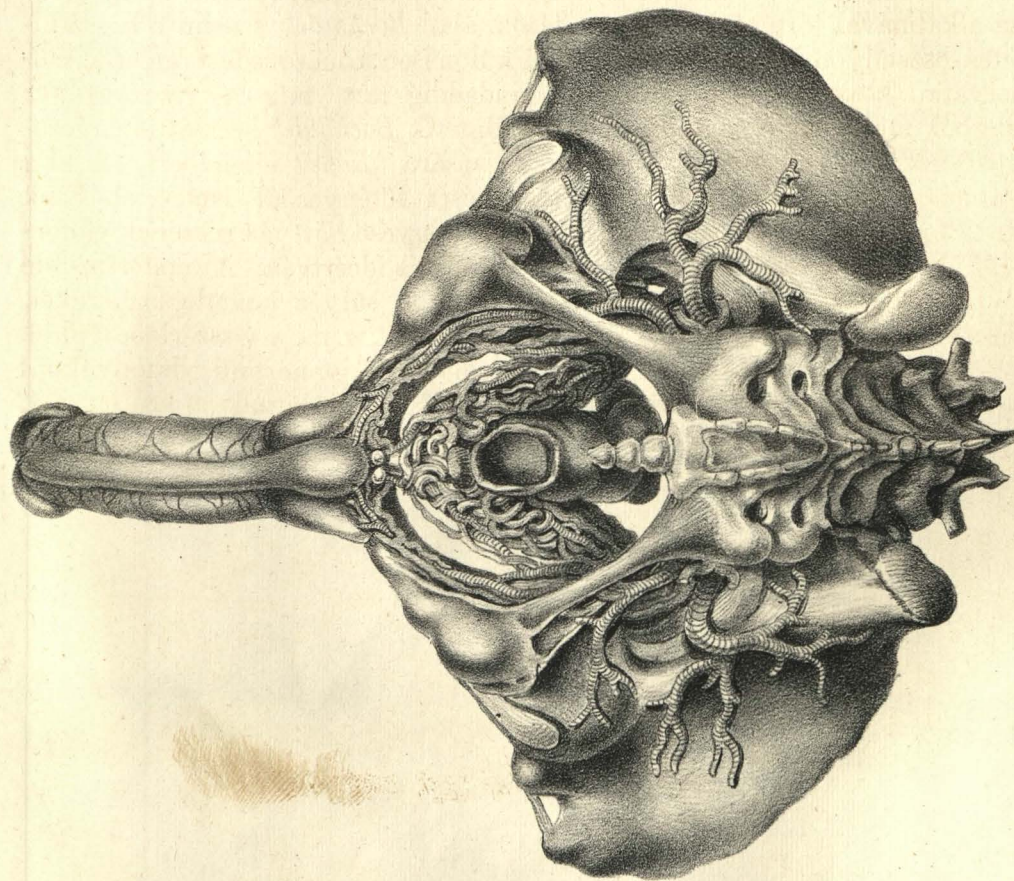
fonatok nincsenek az említett leírások szerint elkülönözve, hanem csak egy közös, ezen szerveket körülövező visszeres fonatot képeznek. Ezen hatalmas visszeres fonatot képező visszerek béltekervények szerint futnak le, egymásba nyílnak, beföcskendezett állapotban két egész három vonalnyi vastagságúak, meglehetősen közel szorítva egymáshoz, kivéve azon részét ezen visszeres fonatnak, mely a dűllemirigy alsó részén harántan — jobbról balra fut, ennek lefutása nem annyira tekervényes, hanem inkább önnállóan futó visszerekre emlékeztet. — Körülövezik még a *Santorini* visszeres fonatok a két ondó hólyagcsát, a húgyhólyag nyakát, a dűllemirigy kétharmad részét, úgyannyira, miszerint a dűllemirigynek csakis hátsó felső harmada látható szabadon. Ezen fonatok mindjárt az úgynevezett medence-rekesz vagy felső gátpólya (diaphragma pelvis vel fascia perinealis suprema) alatt fekszenek, a mely mint tudva van, csakis a húgycső hártás része, továbbá a végbél, nem pedig a véredények által járatik keresztül. — Azon része ezen fonatoknak, mely az ondó hólyagcsát, továbbá a dűllemirigy és húgyhólyag nyakát veszi körül a fentemlített pólya kettőztetése által előidézett *Retzius* tokjában (capsula Retzii) fekszik; hátsó része ezen toknak azonban az igen gyéren előforduló középső aranyéri visszerek által fúratik át. — Úgyszintén ezen *Santorini* visszeres fonat mellő részén jobbról és balról a már nem egyes, hanem kettős monyháti visszér fonatszerűleg beömlik, — két egymás felett létező pólya között feküdvén, melynek felső lemeze a jobb és baloldali fan-dűllemirigy szálag közötti hézagot tölti ki, alsója pedig és továbbá a felső gátpólya mellő része *Linhardt* szerint a háromszögű fan-szöglettel kezdődik, a *Retzius*-féle tokhoz hát felé siet és pedig úgy, hogy a *Willson* vagy fan-húgycsőizom (m. *Willsonii* vel pubo urethralis) alatta fekszik.

Ezen *Santorini* visszeres fonat mellő részébe alúlról felfelé hatnak be továbbá azon nevezetes visszerek fonatjaikkal együtt, melyek a hagymából s a barlangos test hátsó részén hatnak ki és így azon izomrostok között felfelé haladnak, melyek azon fentemlített háromszöget kitöltik, t. i. a húgycső összenyomója (m. *constrictor urethrae*) és a *Willson*-féle izom (m. *Willsonii*) közt mint a medence-izom (m. *pelvis*) mellő és oldalsó része létezik. Ezen izomrostok összehúzódnása alkalmával történő kiegyenesedések által *Bochdalek* szerint a keresztüljáró visszerek tökéletes összenyomást szenvednek, a mi különösen a merevedést (*erectio*) előidéző beidegzés (*innervatio*) következtében jön létre s mindaddig tart, míg a visszeres vér visszafutása a férfi tagból megakadályozva nincs. Ez tekintetik *Bochdalek* szerint főtényezőjeül a monymerevedésnek — *erectio* — megmagyarázására *Kobelt* ellenében, a ki a monymerevedés alkalmával ezen visszérnek szögbeni törését főtényezőül ismeri el. Ezek azon nevezetes visszeres fonatok, melyek a dűllemirigy és a húgycső hártás részének előforduló kóros állapotainál oly lényegesen szerepelnek, a végbélt is ideértvén. A *Santorini*-féle visszeres fonatok helyzetéből könnyen megmagyarázhatjuk azon súlyos következményeket, melyek a gát tájékán történő műtétek után oly gyakran beállanak, u. m. a visszérlobot (*phlebitis*) s ebből kifejlődő genyvérűséget (*pyaemia*), mert az előadott tájboneztani viszonyoknál fogva világos, miszerint ezen *Santorini* visszeres fonatok sokkal előbb jutnak a kés éle alá, mint a húgycső hártás része, a dűllemirigy és a húgyhólyag nyaka.

II.

I.

A JEGYEK MAGYARÁZATA.

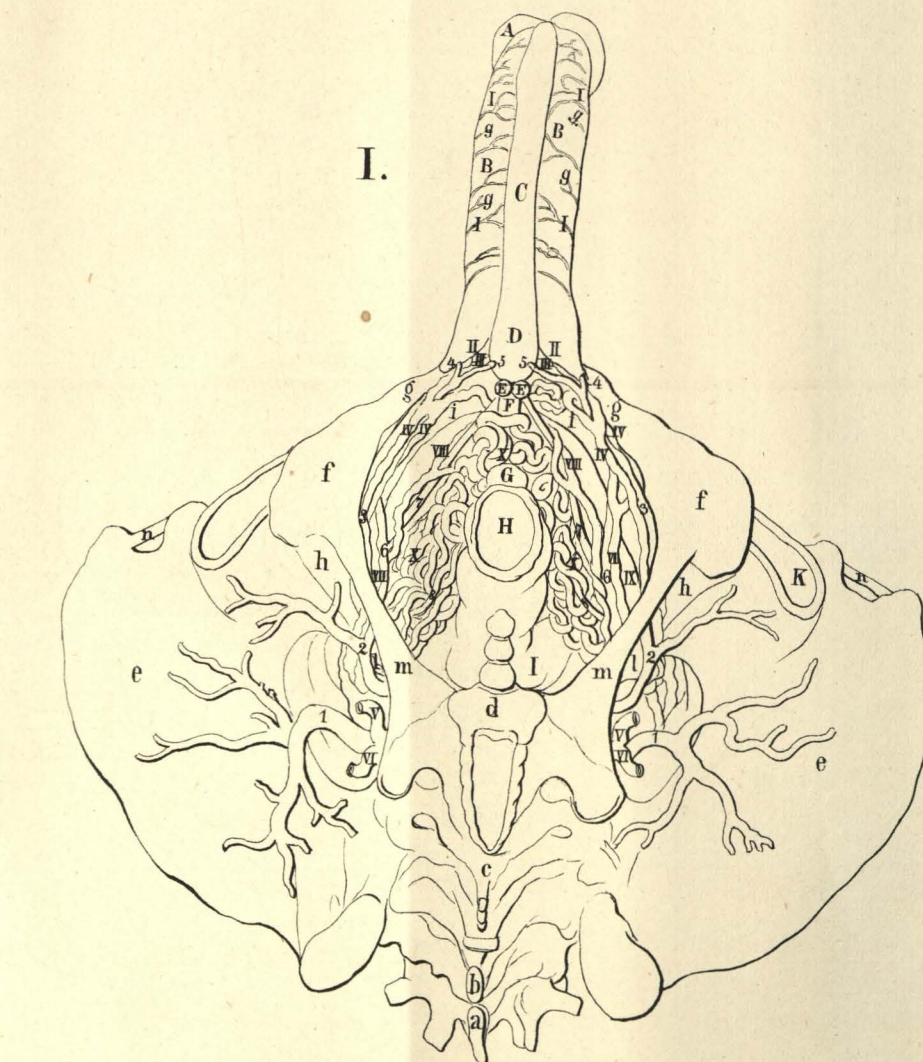
Lenhossék József,

egyetemi tanár czikkéhez.

I. ábra.

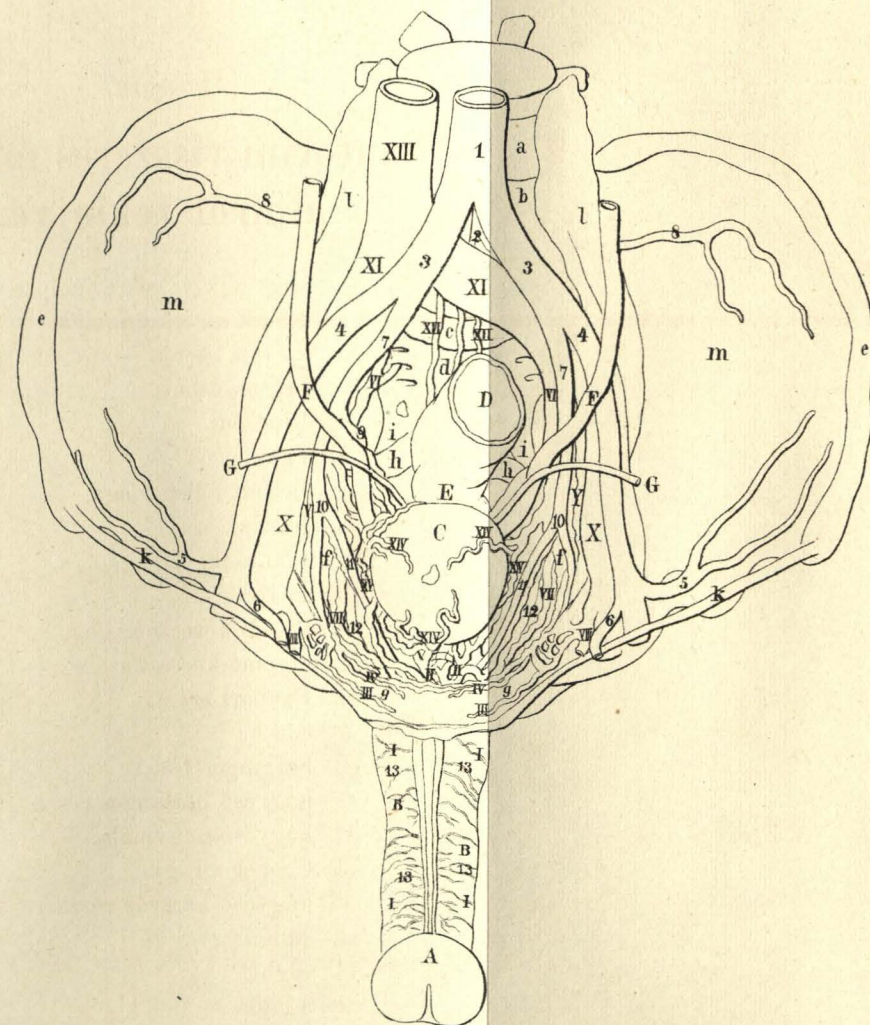
Santorini visszeres fonatai alulról tekintve.

- a. negyedik ágyék csigolya.
b. ötödik ágyék csigolya.
c. kereszt csont.
d. farcsik csont.
e. e. csípésont.
f. f. ülgumó.
g. g. ülesont felhágó ága.
h. h. ültövis.
i. i. a fancesont felhágó ága.
k. k. izvápa.
l. l. ültövis-kereszt szálág.
m. m. ülgumó-kereszt szálág.
n. n. Poupart szálág.
A. makk.
B. B. barlangos test.
C. húgyeső barlangos része.
D. húgyeső hagymája.
E. E. Cooper mirigy.
F. húgyeső hártvás része.
G. dűllmirigy.
H. végbél.
J. S hajlás.
1. 1. felső farüter.
2. 2. alsó farüter.
3. 3. közös szeméremüter.
4. 4. barlangos test központiüter.
5. 5. húgyeső hagymaüter.
6. 6. belső dugüter.
7. 7. monyháti üter (rendellenes származású) (a belső dugütértől).
8. 8. alsó húgyhólyag üter.
9. 9. monyt körülövező üterek.
I. I. I. I. monyt körülövező visszerek.
II. II. barlangos test központi visszér.
III. III. húgyeső hagyma visszér.
IV. IV. IV. IV. közös szemérem visszér.

- V. V. alsó farvisszér (elvágva).
VI. VI. felső far visszér (elvágva).
VII. VII. belső dugvisszér.
VIII. VIII. monyháti visszér.
IX. jobb oldali külső csipvisszér (azért látszik annak alsó felülete, mivel a belső dugvisszér ezen az oldalon befelé van huzva).
X. X. Santorini visszeres fonatai.

II.

II. ábra.

A Santorini visszeres fonatai felülről tekintve.

- a. negyedik ágyék csigolya.
b. ötödik ágyék csigolya.
c. előfok.
d. keresztcsont.

- e. e. csípésont.
f. f. ülesont.
g. g. fancesont.
h. h. ültövis kereszt szálág.
i. i. ülgumó kereszt szálág.
k. k. Poupart szálág.
l. l. nagyhorpasz izom.
m. m. belső csipizom.
A. makk.
B. B. barlangos test.
C. húgyhólyag.
D. végbél.
E. S hajlás.
F. F. húgyvezér.
G. G. ondó kivezető.
1. hasi függér.
2. középső kereszt üter.
3. 3. közös csipüter.
4. 4. külső csipüter.
5. 5. körülvelt csipüter.
6. 6. felhágó hasalatti üter.
7. 7. belső csipüter.
8. 8. csipágyék üter.
9. belső csipüter folytatása (baloldalon húgyvezér által fedve).
10. 10. belső dugüter.
11. 11. monyháti üter (rendellenes származású a belső dugütértől).
12. 12. közös szemérem üter.
13. 13. 13. 13. monyt körülövező üterek.
I. I. I. I. monyt körülövező visszerek.
II. II. II. monyháti visszér.
III. III. felső fan visszér.
IV. IV. alsó fan visszér.
V. V. belső dugvisszér.
VI. VI. belső csipvisszér.
VII. VII. körös szemérem visszér.
VIII. VIII. felhágó hasalatti visszér.
IX. IX. belső dugvisszeres fonat.
X. X. külső csipvisszér.
XI. XI. körös csipvisszér.
XII. XII. középső kereszt visszér.
XIII. alsó üres visszér.
XIV. XIV. XIV. felső húgyhólyag visszerei.
XV. XV. XV. Santorini visszeres fonatai.

Az idült terimbeles hashártyalob befolyásáról a vérkeringésre.

GILEWSKI KÁROLY tnr.-tól Krakóban.

Azon betegségekhez, melyek bizonyos körülmények közt rövidebb vagy hosszabb időn át szervi szív-, illetőleg billentyűbaj jellegét tüntethetik fel, sorolható mindenekelőtt a sápkór és hagymáz némely esete s korosabb egyéneknél a tüdőlégdag. Ezekhez kapcsolhatónak vélem az idült terimbeles hashártyalobot is utókövetkezményeivel, melyek a vérkeringésben és szívben néha oly változást idéznek elő, hogy téves kórhatározat szívbajra nemcsak könnyen tétethetik, hanem okszerűnek is látszik.

E tény felismerésére egy idevágó eset megfigyelése által vezettem, melynek lényeges részét következőkben ismertetem a kevésbé fontosakat végül hozván fel:

Egy mintegy 40 éves, halvány, sovány nőn nagy terjedelmű, hordóidomú altestet észleltem, melynek mellső és oldalfalai erősen feszültek de fájdalomnélküliek voltak, melyeken át a májtáján egy kemény, lapos, bizonytalan határú fájdalomtalan test volt tapintható és világosan lehetett érezni, hogy közte és a hasfal közt vastag rétegű folyadék foglal helyet. Ezen test mintegy tenyérynyi szélességben terjedett ki a bordaíven alól a jobb szegycsont melletti vonalban.

Kopogtatás által a has egész terjedelmén — kivén a gyomortáját, tompa hangot nyertünk. A beteg változtatott oldalfekvésénél sem a jobb, sem a bal rászttájon nem lehetett physikai vizsgálódás útján a máj és lép nagyságáról és helyzetéről valami közelebbit kitudni. Hullámozást az altest minden pontján világosan lehetett érezni. Betegünk széketéte rendetlen, étvágya jó, szomja nem volt.

A mellkas alsó részlete erősen ki volt tágulva, a rekesz a negyedik borda alá feltolva; mindkét tüdő üres kopogtatási hangot adott, a légzés érdes sejtés, helyenkint többé kevésbé világosan kivehető, nyálszörtyögéssel elegyedve. A köhögés időnként erős, a kiköpés mérsékeltén nyákos. A légzés rövid, gyakori, csekély testi mozgás után fuladozó volt.

A szívtájon, különösen a haránt átmérőnek megfelelőleg nagyobb kiterjedésben tompult kopogtatási hang. Ezen hang határait jelölő pontokat összekötő vonal körényalakot irt körül. A szívlokés a harmadik bordaközön 2 hüvelyknyi területen világosan érezhető. A szívtájon erős, surranó systolicus zörej, a két nagyobb mellutér fölött systolicus és diastolicus hangok világosan hallhatók, a 2-dik hang a tüdütéren épen oly erősen volt ékelve, mint az a főérben. Az orsói lüktetés kicsiny, rendes feszességű, egy perc alatt 80—86. A mélyen fekvő és felületes nyaki visszerek erősen kitágulvák, nem lüktetők. Arczban és a végtagokon mérsékelt cyanosis. A bőr alatti kötőszövet sehohsem vizenyős. A vizelet gyér, sötét volt, fehérsége nélküli. A beteg fájdalomról és szívdobogásról nem panaszkodott, lehangolva nem volt, álmából gyakran fölébredett. Jelen bajáról csak annyit tudott mondani, hogy alteste egy év előtt kezdett duzzadni és hogy nála lassankint légzési nehézségek állottak be s fölemlíti, hogy több év előtt néhány hétig tartó lázas betegséget állott ki.

Most a kóreset jelzéséről volt szó. Mindenekelőtt azon kérdés állott elő, ha valjon elsődleges bántalom gyanánt nem valamely szívhiba vagy májbántalom szerepel-e?

Valamely szervi szívhiba mellett szólának kiváltképen a szív kitágulása, a heves systolicus zörej, a torkolati visszerek kitágulása és a hörghurut. Ellene (noha kevésbé hathatósan) a szívdobogás hiánya, a tüdütér második hangjának kellőleg meg nem becsülhető minősége és a nagyfokú hasvízkór mellett a vizenyő hiánya az alsó végtagokon.

Idült májbaj mellett e szerv kétségenkívüli megnagyobbodása és megkeményedése, a

nagyfokú hasvízkór és a rendetlen széket. A megnagyobbodott és megkeményedett máj lapos felületénél csakis idült, hegesztő májlobot lehetett következtetni.

Ellene azonban sok joggal szólottak az ismert kóroki mozzanat és a sárgaság hiánya, valószínű hiánya a lépagnak, a többé-kevésbé jellegző visszérihálózatnak a hasfalán s a fájdalomnak hiánya és a jó étvágy. Ha kizárólag a májban történt változatokhoz akarunk ragaszkodni, akkor a has lassankinti, fájdalom nélküli megnagyobbodása következtében valamely elsődleges májbántalom felvételére némi támpontot nyernénk. Azonban tekintetbe véve, hogy szeszes italokkal történt visszaélés, lépaganat és sárgaság hasonlíthatatlanul gyakrabban kíséri a hegesztő májlobot, elsődleges májcirrhosist feltételező véleményünkől el kellett állnunk, ellenben pedig a nem ok nélkül gyanított billentyű-bajnak lényegesebb befolyást tulajdonítani a májra azon értelemben, hogy ez különös körülményeknél fogva a jobb szív előtti vérpangás következtében erősebben betegedik meg s így a verőczerbéli keringés is nagyobb mérvben akadályoztatva okúl szolgálhatott hasvízkór keletkezésére még azon időben, midőn a nagy vérkörben vizenyő akadályozott keringés következményeként még fel nem lépett. Tekintettel a szív bajra tárgyilagosságot lelet szerint a kéthegyű billentyű elégtelensége igen valószínű volt.

Ezen nézet mellett maradtunk az elhalt egyén bonczolatáig. Utolsó időben a tünetek annyiban megváltoztak, hogy a légzés szerfelett megnehezedett, a cyanosis nagyobb mérvben lépett fel, hasmenés állott be, a hasvízkór növekedett, az altest fájdalmas lett; ezen tünetek következtében a folyadék eltávolítása végett az egyént megcsapoltuk. Egy hét múlva egészen kimerült betegünk tüdővizenyő tüneténye mellett elhalt.

Bonczletet: Mindkét tüdő alsó lebenye egészen összenyomott, a felsők vizenyősen beszűrődtek, a hörgők nyákhártyája mérsékelten duzzadt és szürkés nyákkal fődött. A szív-burokban kevés tiszta savó. A jobb pitvar és gyomrocs a rendesnél kétszer nagyobbra kitágult, a bal szív rendesnél kisebb, a balgyomrocs falzata vastag, merev; a szívizomzata egyenletesen halvány, valamennyi billentyű tökéletesen ép s minden szájadék kellően tág. Mindkét üres visszér erősen kitágult. A hasürben mintegy 20 font zavaros, barnás folyadék. A hashártya egész terjedelmében jelentékenyen megvastagodott, metszlapján inasan elszínesedett, a belfodor összetöprödött, számos kisebb s nagyobb vöröses foltot mutat és heveny, merev izzadmánnyal bevont. A máj, különösen bal lebenye megnagyobbodott, kemény egyenetlen felületű, szélei vastagok, metszlapja határozottan szerezsendió színű. Az epehólyagban kevés, nyákos epe. A lép mérsékelten duzzadt, tömött, sötétbarna színű. A gyomor mérsékelten tágult, nyákhártyája sötétebb színezetű és ragadós nyákkal fődött. A vékony és vastag belekben híg bélsár, a nyákhártya nagy terjedelemben felduzzadt, részt sötétén színezett genyes nyákkal fődött. A vesék szívósak, vérdúsak. A belső ivarszerek rendese, a húgyhólyagban kevés sötétszínű húgy.

E bonczlelet az élön tett kórismét csak részben igazolá. Kéthegyű billentyű elégtelenség nem találtatott, de a szív jelentékenyen megnagyobbodott, tulajdonképen jobb felében kitágult. Oly elváltozás, mely a heves systolicus zörejt valódi okozójául tekintethetett volna, sehol sem találtatott.

A máj oly elváltozást mutatott, minőt a szívtől eredő keringési zavarok szoktak okozni. A gyomor és belek nyákhártyáin észlelt elváltozások részben régibb, részben újabb eredetűek és bizonyosan az akadályozott vérkeringés következtében származtak.

A hashártya egészen váratlanul oly kóros állapotot mutatott, mely kifejlődésére okvetlenül hosszabb időt igényelt. Ámbár az utolsó időben a hason észlelt fájdalmakból hashártyalobot kellett következtetnünk, nem lehetett kikutatni, hogy az mi módon keletkezett. A hashártya fenntebb idézett tulajdona idült terimbeles lobra mutat, melynek oki mozzanatát véle-

ményem szerint a bonczlelet nem bírja kimutatni, mert a szervek minden apróbb kóros elváltozását másodlagosoknak vélem tekintendőknék. Ha szabad hasonlatot felhoznom, e kérdéses állapotnál a hashártyának azon kórképét látjuk, melyet a sebész nem oly ritkán az idült vízsérvnél talál, melynél a hüvelyhártya terimbeles lobja önmagától származván, gyakran hosszú ideig fájdalomtalan; míg végre a megvastagodott savós hártyának belső, az ürt környező felülete érzékenyebb lesz, véres és merev izzadmány-tömegeket rak le, melyeket a gyökeres gyógyításnál láthatni.

Kevéssel ezelőtt említém, hogy az egyes szervek rendellenes állapotját másodlagosoknak vélem tekintendőknék. Én ugyanis úgy képelem, hogy a mellkasi térnek az altesti vízkór által, mely idült hashártyalob terménye volt, folytonosan fokozódó szűkülése következtében megnehezült vérkeringés a jobb szívre visszahatott és ez előtt a mindinkább és inkább pangó vértömeg a nagy viszeres edényekre és ezek által főleg a májra hatott, melyben valószínűleg benne levő csekélyebb ellenállás következtében korábban és belterjesebben állottak be a vérpangás következményei, mint rendesen, melyek magok részéről a már megnehezített verőczeri vérkeringésre zavarólag hatottak vissza, a már beállott hasvízkört növelték és a tápasatorna nyákhártyáin vízkóros állapotokat szültek. Röviden: a megbetegedett hashártyától kiinduló vérkeringési zavarok egész sorozata különböző módokon a hasüre hatott vissza.

A jobb szív említett állapotja a tüdőbeli, leirt keringési akadályból könnyen megfogható, míg a systolicus zörejt megfejtése nehezebb. Minthogy a szív minden billentyűje és szájadéka rendes, ámbár izomzata halvány, de elváltozva nem volt, a systolicus zörejt vagy a háromhegyű billentyű viszonyos elégtelenségéből, vagy vérhiányból (?) vagy végre harmadik, alább említendő módon keletkezettnek képzelhetjük.

A zörejt támadhatásának megfejtésére először felhozott módnál megjegyezhetjük, hogy az említett billentyű viszonyos elégtelensége igen könnyen gondolható, mely esetben két egymásba ömlő és egymással érintkező véráram zörejt okozhat, csak hogy akkor épen a háromhegyű billentyű elégtelensége következtében a torkolati visszereknek lüktetni kell. Esetünkben ez hiányzott, mivel azonban nem azt akarjuk mondani, hogy azért az érintett elégtelenség nem lehetett jelen. Mert a torkolati visszerek lüktetése hiányát billentyűik elzáródásában kell keresnünk, mely, hogy a vérhullám folytonos odacsapódásának kitéve hónapok múlva engedett volna, föltehető.

Tekintettel a kérdéses — mint vérhiányból eredett — zörejt kimagyarázására meg kell jegyezni, hogy a két főúterén systolicus hangok voltak kivehetők, mely körülmény a fenntebbi felfogással nem egyeztethető meg.

A systolicus zörejt harmadik megfejtését e kérdéses esetben előre is véltetésnek tartom és csak azért említém, mivel véleményem szerint jelen esetben némileg érvényesíthetőnek látszik.

A bonczleletből világosan kitűnik, hogy a systolicus zörejt székhelyének a szerfölött kitágult jobb gyomrocsban kellett lenni. Nem következhetett-e ezen gyomrocs ily nagyfokú kitágulásánál — különösen ha az egész szív helyzete inkább vízirányos — systolicus zörejt az által, hogy a kitágult gyomrocsból a tüdűtér szájadéka felé húzódó véráram a tricuspidalis mellső billentyűjének inas húrjainál oly sebességet és erőt nyervén, hogy a megfelelő szemölcsizomhoz és inas húrhoz erősebben súrlódva ezeket rezgésbe hozta és ez által kisebb nagyobb fokú zörejt idézett elő? Hiszen a jobb gyomrocs üterés szájadéka a viszeres szájadék mellett és előtt fekszik; ha most a szív függélyes tengelyét a test hossz-tengelyével majdnem épszőget képező helyzetben lenni képzeljük és ha fölteszük, hogy a szív fordulása minden systole alkalmával még saját tengelye körül történik, akkor a jobb gyomrocs ürének megnagyobbo-

dásában — tekintetbe véve a szemölcsizmok és inas húrjaik állását is — elegendő kelléket találunk, mely a vér gyors áramlásánál még heves zörej is kelthet.

* * *

Előttünk lévő észlelet alapján talán szabad rendkívüli körülmények közt némely szív-zörej kimagyarázásánál, hol erre más támpontot nem találunk, az elősorolt mozzanatokot figyelemre méltatni.

E megjegyzésekkel bátorkodom szaktársaim figyelmét egy oly tárgyra irányozni, mely — ha nem csalódom — eddig még alig figyeltetett meg s nézeteim helyességének megítélésére tapasztaltabb ügytársaimat kérem fel.

Az 1866-dik évi cholera-járvány a szt. rókusi főkkórházban Pesten.

Dr. RÓZSAY JÓZSEF főorvostól.

Midőn jelentésünket a múlt 1866-iki év őszi hónapjaiban lefolyt cholera-járványról tisztelt ügyfeleinkkel ezennel közöljük, — csupán azon észleletekre szorítkozunk, miket osztályunkon — a Pestvárosi szt. Rókushoz címzett közkórház fiók-kórházában tenni alkalmunk volt. Mellőzzük mindazon elmékedéseket, kórrajzokat és főleg a számtalan feldicsért és elhírhedt gyógyszereket, — melyek úgyis minden kézikönyvben feltalálhatók, bár gyakorlati haszonnal nem mindig bírnak s értékük a reájuk halmozott dicséretekkel nem áll arányban; mellőzzük mindezeket, mert mi csupán egyszerű észleleteinket s tapasztalatainkat közöljük és pedig csak annyiban, amennyiben azokat szerény felfogásunk szerint hasznunkra fordíthattuk, s ha a tudománynak nagy szolgálatot nem is teszünk vele, de azért legalább úgy hiszük, hogy a tények őszinte és elfogultság nélküli közlésével foglalkozó szerény jelentésünk nem leend minden haszon nélküli.

E tények a következők:

Az első cholera-beteg a kórházba jul. 17-én, az utolsó nov. 16-án jött, a járvány tehát 4 hóig tartott. Jul. 17-étől szünet volt aug. 7-kéig s ezen naptól fogva, bár gyéren, de mégis fordultak elő esetek, úgy, hogy míg aug. 22-én 9-czel, 25-én már 22-vel, 26-án 25-tel és 27-én 35-tel szaporodott s így tehát folytonosan növekedett a betegek száma, míg végre a szaporodás szept. 20-án tetőfokát érte el, t. i. az nap 37 beteg vétetett föl, vagy százalékban kifejezve az összes addigi betegedési eseteknek 7,5964%-ka. Innen ismét lejjebb szállt okt. 24-kéig, midőn a szaporodás ismét csak egy volt, de másnap újlag emelkedni kezdett, annyira, hogy 29-én a szaporodás megint 10, azaz 0.8984% volt. Ezentúl folytonosan apadt a naponként felvettek száma, míg végre nov. 16-án az utolsó szaporodás — egy gyermek — vétetett föl a kórházba s az meggyógyulván, nov. 17-én a cholera-osztály teljesen megürült. L. T. Aa.

A megbetegedési, a gyógyulási és halálozási arány kisebb-nagyobb időközökben igen változott; azért hogy a hullámzások annál inkább észrevehetőek és szembeötlők legyenek, azokat a táblákon az egyes napokra és hetekre is elosztottuk ábrás kimutatással általános és százalékos számokban, úgyszintén készítettünk ábrás kimutatásokat a nemre, a korra, a valásra, foglalkozásra, sőt lakhelyre nézve is stb.

Hetek szerint legnagyobb volt a szaporodás okt. 2-ika és 9-edike között, vagyis a járvány 12-ik hetében, ekkor ugyanis 273 beteg, azaz 14,9567% gyógykezelettet; ehhez legközelebb állott a 10-ik hét — a szept. 18. és 25. közti idő — a mikor 222 beteg, azaz 12,9756% gyógykezelettet; a 9-ik héten, vagyis szept. 11-étől 18-áig 217 beteg, azaz 12,6834% volt kezelés alatt. Valamint kisebb volt a létszám ezen három hét előtt, úgy fogyott az folytonosan az utána való hetekben is. L. T. B, b, Ba, Bb, Bc.

Nem szerint összesen volt 1132 beteg. Ezek közül a rókusi 1-ső főkkórházban gyógykezelettet 1000, a Josefinumban 132; volt pedig az 1132 beteg között 466 férfi, azaz 41%, 554 nő, azaz 48%, 112 gyermek, azaz 19%. — Ezek közt gyógyult 546, azaz 48% és pedig 200 férfi, azaz 43%, 276 nő, azaz 49%, 70 gyermek, azaz 62%. Összesen meghalt 586 azaz 52%, és pedig 266 férfi, azaz 57%, 278 nő, azaz 50%, 42 gyermek, azaz 37%. Ebből látjuk, hogy kevesebb férfi betegedett meg mint nő s ezeknél kevesebb gyermek. A gyógyulási arány férfiaknál kisebb mint a nőknél, de gyermekeknél nagyobb. A halálozási arány ellenben férfiaknál nagyobb mint nőknél, gyermekeknél kisebb. L. T. Bb, Bc.

Legnagyobb volt a halálozás okt. 2-ika és 9-ike között, tehát a járvány 12-ik hetében; e héten meghalt 7 $\frac{1}{10}$ % férfi-beteg, nő-beteg ugyanannyi, a gyermekbetegek közt pedig legnagyobb volt a halálozás a járvány 13-dik hetében, okt. 9-étől okt. 16-ig, t. i. 1 $\frac{1}{10}$ %; aránylag a megbetegedési esetekhez legkisebb volt a meghaltak száma a járvány 15-ik hetében, okt. 23. és 30-ka között; e héten ugyanis meghalt a férfibetegek közül 0 $\frac{5}{10}$ %, a nőbetegek közül 0 $\frac{7}{10}$ % s a gyermekbetegek közül 0 $\frac{2}{10}$ %. L. T. Bb, Bc, Bd.

A kor szerinti betegedési és halálozási arányokat tekintve, az elsőre nézve megjegyezhetjük, hogy legtöbb, t. i. 305 egyén vagyis 26 $\frac{1}{10}$ % betegedett meg a 20 és 30-as évek között, legkevesebb, t. i. 4 egyén, vagyis 0 $\frac{1}{10}$ % 80 és 90 év között. A kor szerinti halálozási arányokat illetőleg azt tapasztaltuk, hogy az szintén a 20 és 30 évesek között volt a legnagyobb, és pedig az 586 elhalthoz arányosítva 23 $\frac{2}{10}$ %, végre ha az 586 meghaltat az 1132 megbetegedethez arányosítjuk, akkor szintén a legnagyobb halálozás esik a 20 és 30-as évek közé, t. i. 12%. Látjuk tehát, hogy a fölserdült ifjú s a kifejlődött férfiú korszaknak volt a betegségre legtöbb hajlama.

Vallás szerint keresztyén beteg volt 1118, t. i. 98%, izraelita 14, vagyis 2%. L. T. C, Ca, Cb.

Átalában bebizonyult, hogy a zsidók a városban igen csekély számmal betegedtek meg. Ez onnan van, hogy az alsó osztályú izraelita is mértékletesen él, egészségének gondját viseli s ha ez megzavaratik, azonnal orvosi segílyt keres. Ennek bizonyítására szolgáljanak a következő adatok: A járvány tartama alatt az izraelita-kórházban előfordult 50 eset s az izr. község szegények orvosai által gyógykezelettet 121, osztályomon ápolgatott 14 izr. cholera-beteg, tehát összesen a legszegényebb sorsú izraeliták közt a városban előfordult 185 eset; ha már most fölveszük, hogy Pesten 38,000—40,000 izraelita van s tudjuk tapasztalatból, hogy a járvány alatt a szegényebb osztályok adták a legnagyobb contingenst, így ezen szám igen csekélynek mondható s igazolva van azon állításom, hogy az izraeliták diaetetikai életmódja sok tekintetben megóvjá őket a járványoktól. Sajnos, hogy azon izraelita betegek számát, kik magán orvosok által kezeltették magokat cholerájuk ellen, eddig nem puhatolhattam ki; de igen is sikerült megtudnom az összes a cholera-ban elhalt izraelita betegeket, ezek összesen 99-en voltak, — mi ily nagy népesedéshez arányítva, valóban csekélynek mondható.

Foglalkozásra nézve a legtöbb megbetegedés a napszámosok közt fordult elő: 488 azaz 43 $\frac{1}{10}$ %; ehhez legközelebb áll a szolgák osztálya: 226 azaz 20%; a mesteremberek közt a legnagyobb contingenst adták a cipészek: 34 azaz 3%. Kovács volt: 19 azaz 1 $\frac{7}{10}$ %, asztalos: 16 azaz 1 $\frac{4}{10}$ %, szabó: 14 vagy 1 $\frac{2}{10}$ %, hajós: 14 azaz 1 $\frac{2}{10}$ %. A halálozás a különböző foglalkozások szerint ugyanazon arányt mutatja, ugyanis: napszámos meghalt 294

azaz $50\frac{2}{10}\%$, szolga 82 azaz 14% , cipész 19 azaz $3\frac{2}{10}\%$, kovács 11 azaz $1\frac{9}{10}\%$, hajós 9 azaz $1\frac{5}{10}\%$. — A többi osztályoknál, mint a D, Da, Db, De táblákból kitetszik, sokkal kevesebb volt a megbetegedési, úgy a halálozási arány is.

Városrészenként a megbetegedési esetekből következő táblázatot állíthatunk össze: L. T. E.

Terézváros	430	azaz 37% ,
Józsefváros	267	„ 22% ,
Extravillán telkek	168	„ 14% ,
Ferencváros	115	„ 10% ,
Belváros	82	„ 7% ,
Lipótváros	70	„ 6% .

Ebből látjuk, hogy legtöbb megbetegedés fordult elő a Terézvárosban, ehhez legközelebb áll a Józsefváros; legkevesebb fordult elő a Lipótvárosban, ehhez legközelebb áll a belváros.

A városrészek, utcák s egyes házak, honnan cholera-esetek kerültek a kórházba az E táblán ki vannak jelölve; mi itt csupán azokat említjük meg, melyekben aránylag a legtöbb betegedési eset észleltetett. Így az utcákat és egyes házakat illetőleg a viszony úgy áll, hogy a Terézvárosban az aradi utcából érkezett a legtöbb beteg, t. i. 79 és pedig a 19-ik számú házból 13, a 11. számúból 9, a 21. sz. 7 s végre a 14. sz. szintén 7. Az erdősről érkezett 59 eset, ehhez hozzá van számítva 28 eset az agg-gyámoldából, megjegyezvén, hogy ezen 28 eseten kívül magában az agg-gyámoldában gyógykezeltetett még 63 eset, tehát összesen 91 eset; kitetszik ebből, hogy az erdősről csak a mi tudomásunk szerint — az agg-gyámoldabelieket is hozzászámítva — 122 eset észleltetett s pedig különösen az 5. számú házban 8, a 3-ik számúban 6, s mint említettük az agg-gyámoldában 91. Tovább menve a Terézváros egyes főutcain megemlíthetjük, hogy a kerepesi útról érkezett 40 eset, a 32-ik sz. házból 6, a dologházból 14, stb.; a király-utcából 23 eset s végre a három dob-utcából 22 eset.

A Józsefvárosban: a zsák-utcából 21 eset, a sertéskereskedő-utcából 19 eset, a József-utcából 17 eset, a stáció-utcából 14 eset, a víg-utcai 11. számú házból 9 eset.

A Ferencvárosban: az üllői útról 33 eset, a soroksári utcából 21 eset, a Flórián-utczából 14 eset és pedig ezen utcának 3-ik sz. házból 8 eset, a szénatérrel a 2. sz. házból 7 eset.

A Lipótvárosban: a váci útról 21 eset, a feldunasorról 15 eset, a nádor-utcából 7 eset.

A belvárosban: a molnár-utcából 12 eset, a zöldfa-utcából 9 eset, a magyar utczából 8 eset.

Az extravillán (kültelki) részben: a Rákosról 24 eset, Kőbányából 20 eset.

Azon utcáknak és házaknak, a melyekből cholera-betegek érkeztek a fiókkórházba, annál szembeötlőbb megjelölhetése tekintetéből, mellékeljük Pest városának térképét, a melyen az említett utcák és házak vörös tentával vannak megjelölve.

Ezzel igyekeztünk pontosan jegyzett adataink nyomán az összes, osztályunkon előfordult cholera-megbetegedések statistikáját minden irányban egybeállítani s a lehető világossággal közölni. Átme gyünk azon adatok elö sorolására, melyek szorgos vizsgálaton alapúlva az esetek minőségére vonatkoznak. És pedig a mi a kórfolyamatok különféleségét illeti: egyszerű hasmenések, továbbá cholérinák, végtére kifejlett hányászekelési esetek jöttek gyógykezelésünk alá.

Az egyszerű hasmenések azáltal különböztek többnyire a közönséges bélhuruttól, hogy — kevés kivétellel — nem voltak fájdalmasak, aztán meg feltűnő makacsságot is mutattak, úgy, hogy gyakran a legerősebb belső és csőrében alkalmazott szereléssel is daczoltak. A széktürelékek bőve, hígak, eleinte bélsárosak, barnásak voltak, utóbb savósakká, nyálkásakká, világi gos sárgákká vagy zöldes színűekké lettek. Ezen esetekből némelyek csak egy-két het-tartam után gyógyultak, anélkül, hogy a makacsságon és kimerülésen kívül a hányászeke-

lésnek jellemzőbb és veszélyesebb tünetei kifejlődtek volna; a javulási időszakban a tetemes erőkimertülésen kívül hosszú reconvalescentiát lehetett észrevenni, voltak azonban esetek, a hol a javulási időszakban rögtön, mondhatni félóra alatt tökéletes hányászekelés fejlődött ki.*) — Ebből látható, hogy a látszólag egyszerű hasmenés a cholera-járvány ideje alatt mily könnyen fejlődhetik hányászekeléssé s hogy a hasmenésnek elhanyagolása mily vészes következményeket vonhat maga után. Azért ezen hasmenési eseteket főleg a járvány kezdetén és tetőfokán egyáltalán nem lehet a hányászekelési esetektől elválasztani; mert a hasmenésnek tünetei, a mint azokat leirtuk, már a szervezetben (bár kisebb mértékben), de mégis jelenlevő ragályra mutatnak. — Jobbára azon eseteknél is, melyek a cholera minden tüneteivel hozattak a kórházba, ily fenyegető hasmenés ment előre, de ez elhanyagoltatván átment a betegség legsúlyosabb alakjába.

Cholérinának vettük azon eseteket, a hol a hányással és hasmenéssel eleinte többnyire ételmaradékok és híg bélsár, de később szintelen vagy fehéres, szagtalan, savószerű, czaftokkal telt folyadék ürítettett ki. Az ilyen cholérinás betegeknek gyakran voltak hasgörcsök jelen, de alszárgörcsök ritkán; a hányás többnyire gyorsan engedett, ellenben a hasmenés hosszasan tartott; az ürülések lassankint ritkábbak és kevésbé bőve lettek, sárgás színt vettek fel; — végül megszűnt a hasmenés is, de nagyfokú elgyengülés állott be s az üdülés mindig jó ideig elhúzódott. Sokszor hevesebben tört ki, sőt gyakorta néhány óra alatt valódi hányászekelésbe ment át.

A kifejldött hányászekelésnek — mondhatni — csaknem minden eseteiben, mint fentebb említettük, sikerült előrement hasmenést kimutatni. Ez a legtöbbnek egy-két nappal előzte meg a hányászekelés kitörését. Mégis, noha ritkán, fordultak elő oly esetek is, a hol az első bő és kimerítő hasmenést azonnal hányás és görcsök követték, úgy, hogy a betegség 2—3 óra alatt érte el tetőfokát. Sőt emlékszünk egy esetre, a hol egy ép, erős testalkotású paraszt, ki 1866. szept. 2-án hajnalban Kerepesről behajtott és a kerepesi úton a dologház előtt állott meg, hogy a szekeren levő gyümölcsöt áruba bocsássa, — mintegy 7 órakor reggel rögtön összerogyott és teljesen kifejlett hányászekeléssel hozatott át a fiókkórházba, a hol egy óra múlva asphyxia tüneteivel kimúlt.**)

*) Ide vonatkozólag élénken emlékszünk egy 26 éves nőre, ki a délutáni beteglátogatásnál bélhurut-jából tökéletesen helyreállítatva találatván kibocsátandó vala; azonban a többi kórtermek látogatása után vagyis mintegy háromnegyed óra múlva már hányással, hasmenéssel, kezdődő görcsökkel, hideg végtagokkal és alig tapintható érveréssel tatáltuk; másnap reggelre meghalt és a boncolásnál a hányászekelés minden jeleit feltaláltuk.

**) Miután a halál valódi jelei csakhamar mutatkoztak a hullán, — úgymint általános merevség, elterjedt, szederjes foltok a háton stb., — még aznap vettük boncolás alá, melynek eredménye a következő volt.

A nagyobb termetű, erős testalkatú, száraz, izmos, 32 éves férfhulla bőrszíne szennyes-barnás halvány; a hajzat fekete, az arczkifejezés eltorzult; szemei beesvék, az ajkak szederjesek, a száj csukva, az alsó állkapocs meredt; a nyak középhosszúságú, a végtagok meredtek, a kezek és ujjak, továbbá az alszárak, lábfejek és ujjak halványzürkések; a kéz- és lábujjak bőre kissé fonnyadt, ránczos; a körmök keszederjesek. A mellkas domborad, a has kissé behúzódott.

Harmadik órában a halál után még mind a négy végtag ujjainak gyöngé mozgása észleltetett, sőt a boncolás bevégezte után ezen mozgások még tartottak.

A fejbőr középvértartalmú, a koponyaboltozat középvastagságú, csontbélartalmú; a hosszanti öbölben kevés mennyiségű sötétpiros híg vér, az agy tömöttebb, vérdúsabb, oldalgyomrocsaiban kevés tiszta savó; a koponya felfürészelése és az agy kivétele után a koponya fenekén másfél obony savós, sötétpiros vér találatott. A torkolati visszerekben sok, kátrányszerű sötétpiros vér találatott. A pajzsmirigy közép nagyságú, halványabb. A gég és légeső nyákhártyája halvány. A mellhártya ragadós, fonalt eresztő, szintelen nyirkkal bevonva. A tüdők dunnapintatúak, halvány-márványszürkések, légdúsak, vérszegények, a metszlapon nyomásra az átvágott edényekből — kivált hátul — sötétpiros vércseppek tűnnek elő; a hátsó ötödben

Az egyes eseteket illetőleg észleltük, hogy :

A *székürülék* a hányászékelés *algid* szakában rendesen rizslészerű, czafatkás, színtelen vagy fehéres sárga volt. A hol a kórfolyamat e szakában szennyes színű, vérrel vegyített és bűzös székürülék mutatkozott, ott az összeesés rövid idő alatt érte el legnagyobb fokát és kivétel nélkül — halálos kimenetelű volt.

A *hányás* többnyire az asphycticus időszak tető fokán engedett; a hol ellenben rögtön megszűnt, ott többnyire halálos kimenetelnek volt előjele. *Bélférges* jelenlétét a hányadékban, szintúgy mint a hagymázban, többször volt alkalmunk észlelni.

A kimerítő gyomor-bélürülések okozta *összeesettség* leghamarabb az arcban, nevezetesen a szemeken mutatkozott, melyek mélyen beestek és kékes karikával lettek körülvéve.

Hideg test és többé-kevésbé kifejtett *cyanosis* majdnem minden súlyos esetenél tapasztaltatott. Némely gyermeknél azonban a cyanosis csupán az ajkak és körömök elkékülésére és a szemek körüli kék gyűrűre szorítkozott.

Az *algid stadium* legmagasabb fokán az előbb nyugtalankodó betegek nagyobb részt *apathiába* és *kábálomba* estek, melyből csak újabb hányás által ébresztettek fel. Ily kábálomban a szemek mindig félig nyitva s a szemgolyók fölfelé voltak fordúlva, úgy hogy a tükhártya alsó részlete a levegő és porrali folytonos érintkezés miatt csakhamar vörös edényhálózattal lön ellepve, mi még inkább feltűnt akkor, midőn a tükhártya egészen vértelen, fehér felső részletével hasonlított össze. Ezen izgatottsága a tükhártya köthártyarészletének sajátzerű, mondhatni jellemző kifejezést kölcsönzött a szemnek és a visszahatási szakban bő genyvelválasztásra szolgáltatott alkalmat.

Számos betegnél a *szövetek nedvvesztése és elfonnyadása* olyformán is nyilatkozott, hogy a szaruhártya (sclera) alsó szélén barnás-fekete foltok mutatkoztak, melyek összeállása pergamenthöz volt hasonló és a kiszáradt szaruszerű hártya (sclera) körszeletjén (segmentum) keresztül az edényhártya tűnt elé.

Az említett *apathia* némely esetenél kivételesen nem észleltetett, mert voltak egyének, kiknél a betegség tetőfokán a bekövetkezett halál perczéig folytonos nyugtalanság volt jelen.

szederjes színű s kissé habzó vöröses savó van beszüremkedve. A szívburokban néhány csepp tiszta savó. A szív közép nagyságú, petyhüdt, a jobb pitvar és gyomorban sok sűrű sötétpiros vér és laza véralvadék, a bal csaknem üres. A *hashártya színtelen, ragadós, fonalt eresztő nyirkkal bevonva*. A máj közép nagyságú, sok sűrű vért tartalmaz. Az epehólyag kitágult, bennéke sötétszínű epe. A lép rendesen kisebb, vérszegény, száraz. A gyomor összehúzódva, takhártyája belövelt, duzzadt, ürében emésztetlen ételmaradék. A vékony belek kívül halvány rózsaszínűek, takhártyájuk bársonyszerű, recézetesen belövelt és hol vastagabb, hol vékonyabb, halványszürkés, szakadékonny czafatokkal fődve. A Payer-féle mirigy-csoportozatoknak megfelelőleg a belöveltség sűrűbb, magok a mirigyek daranagyságúak, halványak; a vékony belekben sok és fehéres czafatokkal kevert, *rizsléhez hasonló, szagtalan, hig folyadék*. A vastagbelek takhártyája halvány szürkés, ürükben rizslészerű folyadék, mint a vékonybelelekben. A fodormirigyek közép nagyságúak, tömöttek, vérdúsak. A húgyhólyag összehúzódva, üres. Az izomzat száraz, sötét barnapiros.

Ezen eset eléggé bizonyítja, mily rögtön kifejlődhetik a betegség, mily gyorsan érheti el tetőfokát és a halálos kimenetelt. Azért is különös tanulmányozásunk tárgyává tettük és valóban látjuk, hogy pár óra alatt mily rettentő változások történtek a szervezetben; a bélsatorna már e rövid megbetegedési idő alatt is a hányászékelésnek minden tüneteit mutatja. Hogy pedig ezen megbetegedés említett esetünkben rövid volt, azt bizonyítja a gyomorban talált ételmaradék. Az izomzat száraz és barnavörös volt, mint azt vérdúsabb cholera hullákban találjuk. Hogy ezen esetenél a hányászékelést hasmenés előzte meg, bizonyították pajtásai, kik öt itt Pesten a reggeli órákban (5—6 óra közt) gyakran üríteni látták, de látszott ez ingén is és e mellett a test száraz volta is odamutat. Hogy hányás ment-e előre, bizonyosan nem tudjuk, de joggal lehet állítani, hogy tartós nem volt, mert a gyomorban még emésztetlen ételmaradék találtatott.

Görcsök a végtagokban vagy a szívgödörben többnyire voltak — de öregeknél olykor hiányoztak; gyakran a törzsre is elterjedtek, három esetben pedig a rekesznek görcsös összehúzódása nagyfokú légrekedést okozott, minekfolytán a lég után kapkodó betegek cyanosisa még növekedett. Kettő ezen betegek közül városi poroszló volt, ezeknél a görcs oly nagyfokú asphyxiát — s innen eredő nyugtalanságot idézett elő, hogy négy ápoló nem bírt velök és itt láttuk a *szűnyal* (morphium) bőr alá föcskendésének igen kitűnő hatását, mert három beföcskendésre a betegek nyugodtakká lettek, — a légzés ismét rendessé vált s a két poroszló, a nélkül, hogy más gyógykezelésben részesítettetett volna, 24 óra alatt teljesen meggyógyult. Ezen két poroszlónál a görcsös tünetény mellett hányás és hasmenés is mutatkozott. Sajátságos volt azon tünetény is, hogy valamint kisebb fokban többeknél, úgy egyik kórházi segédorvosnál és négy kórházi betegnél tetemes mértékben léptek fel görcsök az alsó és felvégtagokban s a hasban a nélkül, hogy hányás és hasmenés mutatkozott volna.

Ezen kóralakját a hányászékelésnek észlelték a múlt járványok alatt, elnevezvén azt — mert hányás és hasmenés nélkül csupán a görcsök voltak jelen — *cholera sicca*-nak s híven felőle, hogy a hányászékelésnek legveszedelmesebb alakja; mi, miután azon esetek, melyeket a leírt tünetek szerint cholera siccanak nézhettünk volna, mindnyájan meggyógyultak, a vésszes lefolyást nem tapasztaltuk.

A *vizelés* a stadium algidumban rendesen tökéletesen megszűnt, csak kivételesen ürített csekély mennyiségű húgy.

Molnár közkörházi gyógyszerész úr 12 cholera-beteg vizeletét vegyi- és görcsöi elemzés alá vevén, a következő eredményekhez jutott: a húgy színe 9 esetben szalmasárga, 1 esetben vörös-sárga, 1 esetben sárga és egyben színtelen volt. Tömöttsége a rendesen 8-szor csekélyebbnek találtatott, lakmusrai hatása általában savanykás volt, 7 esetben a húgysav szép kéken — 3-szor pedig épen nem volt kimutatható; 6 esetben a vilsav növekedett mennyiségben találtatott, — a többiben kevesebb, vagy semmi sem volt jelen. A húgyany csak egyszer fordult elő rendes mennyiségben, 7-szer csak nyomai, 4-szer pedig nyomára sem akadtunk. A halvány (chlor) 3-szor találtatott rendes mennyiségben, 6-szor pedig csak nyomai mutatkoztak. Kimutattatott továbbá 4 ízben fehérsye, 6 ízben Bellini csövek, 7 ízben geny jelenléte. Két esetben pedig eleven ázalagok (infusoria) észleltettek.

A *Drasche* által említett *vérzés a női nemzörésekből* 5 esetben észleltetett: kettő rendesen havadzó 24 és 26 éves hajadon volt, kiknél a havadás idején kívül a hányászékelés tetőfokán igen tetemes vérzések állottak be; a többi három gyermekágyas volt a 4. és 5-ik hétben, ezeknél a csekély fehér folyás középfokú méhvérzésbe ment át.

A *cholera-typhoid* fejlődésénél a visszahatás nagy fokot ért el; a test hőmérséke igen magasra hágott egész 41—42°C. Az érverés egy első perczen 108—112-re, sőt 120-ra is emelkedett, sokszor kétszeres (diploicus) volt, e mellett a nyelv száraz, a láta erősen összehúzódott s kábultság és szűnykór állott be. — A vizelet elválasztása a legtöbb esetben, sőt gyakran a súlyos halállal végződött eseteknél is rendes volt, sok fehérsyét, számos Bellini csövecskét, sőt több ízben genyt is tartalmazott. Halál előtt többnyire tudóvizenyő fejlődött ki, — voltak azonban a cholera-typhoidnál oly egyes esetek is, hol a húgy elválasztás teljesen elnyomva maradt és e szerint mi is helyesnek találjuk Niemeyer azon állítását, miszerint a betegség azon korszakában a vérnek húgy általi fertőztetése (uraemia) könnyen kifejlődhetik. — A typhoid beálltával a hányás rendesen megszűnt, a hasmenés azonban gyakorta tovább tartott és több vérrel volt keverve, sőt több nehéz cholera rohamot kiállott betegnél tetemes mennyiségű tiszta vér is ürítettet ki. Általában Drasche azon állítását, miszerint a typhoidban fellépő véres ürülések gyorsan kimerítik a beteg erejét és halált vonnak maguk után, mi is bebizonyíthatjuk, — azonban egy leánya, daczára a három napig tartó tetemes végbélvérzésnek, meggyógyult.

A járvány vége felé a *vérhasi folyamatot* a végbél takhártyáján gyakran volt alkalmunk észlelni, e mellett igen gyakran *dyphthericus* roncslásokat is.

A typhoiddal egyetemben az arczon, de kivált a felső és alsó végtagokon épen nem ritkán kütég is mutatkozott, többnyire vörös foltok alakjában, néha csaláng (urticaria), ritkábban vörhenyszerű alakban. Ezen kütég míg a törzsön észleltetett, 2—5 napi tartam után vörös-sárgássá lett, utóbb elhalványult, míg végre korpaszerű lehámlással egészen eltűnt. Miután az ily betegek valamennyien meggyógyultak, noha azok 2%-ban fordultak elő és ez annyi betegnél nem épen megvetendő számot tesz ki, úgy hiszem, hogy ha különös jelentőséget a kütégnek a kór kedvező lefolyására nézve nem is tulajdonítunk, legalább rossz symptomának nem állíthatjuk, miután valamennyi ily küteges beteg meggyógyult s a kütégeket főleg gyermekeknél, sokszor felnőtteknél, egyes esetekben aggoknál is tapasztaltuk. Megemlítendő, hogy a járvány vége felé a cholérából üdülőknél 3 esetben *himlő* lépett fel.

A *külfüljáratnak hurutos lobja* genyes folyással gyakran észleltetett, valamint *fültömirigylő* is, mely azonban egy esetet kivéve, hol a baloldali lobos mirigy gyengedésbe ment át és megnyitott, jégborogatásra általában mind eloszlott.

Iszákosoknál a visszahatás csakhamar a *rezgő* alakját öltötte magára s ez mindig igen súlyos szövödményt képezett. 36 ilyféle beteg közül csak 3 gyógyulás fordult elő.

A typhoidnál igen gyakorta mutatkozott *súlyedési tüdőlob* (pneumonia hypostatica) és a tüdővizényő, a nélkül azonban, hogy a lefolyásra kedvezőtlen hatást gyakoroltak volna s számos gyógyulással találkozunk. A járvány hanyatlási szakában gyakran találkoztunk a cholérából üdülteknél (genuin) tüdőlobbal is, mi azonban akkor rögtön beállott hideg légnek tulajdonítható.

Hogy mennyit képes egyáltalán az emberi szervezet elviselni, többször tapasztalhattuk, e tekintetben csupán egy 15 éves fiút akarunk felemlíteni, ki nehéz hagymázból üdülése közben súlyos cholérába esett s ezen, nemkülönben a reá következett typhoidon és tüdőlobon szerencsésen keresztül gázolt.

Az egyes tüneteket ilyeneknek észleltük s most áttérve a kór lefolyására, különösen az *algid kór*szak lefolyásánál többször az a sajátságosság mutatkozott, miszerint a beteg *látszólag* javult, az érverés erősödött, a test hőmérséke emelkedett, a hányás és hasmenés engedett; ezen javulást azonban csakhamar rosszabbodás követte, melynek a beteg rendesen áldozatul esett.

A tünetek ezen alábbhagyása után föllépett súlyosbodástól azonban megkülönböztendő a valóságos *visszaesés* (recidiva), mely néhányszor szintén észleltetett. Itt többnyire cholérina vagy mérsékelt hányászekeles után határozott javulás állott be, mennyiben az ürülések megszűntek, vagy csupán bélsáros, híg székeles maradt még vissza. Ekkor a beteg ismét hányni kezdett, az ürülékek hamar felvették jellemző sajátságukat s az efféle beteg mindig — kivétel nélkül — elhalt.

A kiállott hányászekeles után mindig *visszahatás* (reactio) mutatkozott. Ez némely esetben csak annyiból állott, hogy a rendes hőmérséklet a törzsön és homlokon visszatért, e mellett pedig a végtagok hidegek maradtak. Az érverés nem jelent meg, vagy a hol tapintható volt, ott nem erősödött. A hányás ugyan megszűnt, de a hasmenés még folyton tartott, vizezés ily betegeknél nem mutatkozott. Ezen tökéletlen visszahatás rendszerint halálhoz vezetett. Némelyeknél az ürülések engedtével az egész test fölmelegedett, erős érverés, vörös arcz és csekély fokú kábultság állott be, azonban nagyobb mennyiségű vizezés jelentkezése mellett ezen izgatottsági tünetek csakhamar engedtek és a beteg aránylag gyorsan üdült fel. Néhány esetben igen súlyos hányászekeles után a javulás feltűnő gyorsan következett be, úgyannyira, hogy a beteget üdülőnek kellett mondanunk és ekkor vagy szunyékonyság és kábultság, vagy rendes hőmérsék mellett félrebeszélés és folytonos nyugtalanság állott be,

melyet rendesen halált okozó tüdővizényő követett. A fentebbi tünetek magyarázatukat a bonczolatnál, főleg a mindenkor jelenlevő agyvizenyőben találják.

Hol a betegség tetőpontján halálos kimenetel közeledett, ott majdnem kivétel nélkül nehéz légzés állott be s a beteg tökéletes lethargiába esett, melyből többé nem lehetett feléleszteni; mellkasa alig emelkedett s csupán csak a nyakizmok működtek még, a nélkül, hogy a hallgatódzás elmosódott, alig kivehető sejtes légzésnél egyebet kimutatható volt.

A hányászekelesben szenvedők közt 10 terhes volt. Ezeknél a magzat-szívverések és mozgások a cholera roham után kivétel nélkül megszűntek és mindig elvétele vagy kora szülés állott be, — a megszült magzat mindig életnélküli volt. E 10 terhes nő közül gyógyult 4, meghalt 6, és ezek a terhesség utolsó hónapjában voltak, míg ellenben a haláltól megmenekülteknek terhességi idejük legfeljebb a 3-ik hónapig jutott. *)

A *ragályzást* s *kór terjedését* illetőleg először, továbbá általán a cholera *kóroktanát* illetőleg tapasztalataink a következők voltak, mikhez végül egyéni észrevételeinket és következtéseinket csatoljuk.

Az egész járvány alatt a betegekkel folytonosan érintkező s a kórtermekben foglalkozó ápoló személyzetnél, valamint a kórházi orvosi személyzetnél sem mutatkozott valódi megbetegedés, mi eléggé bizonyítja a cholera *ragálytalanságát közönséges értelemben*. A fentebb említett göresöktől meglepett segédorvos nem a mi osztályunkon, de a Rókus kórház-

*) A 10 közül az egyik terhes nő kórtörténetét érdekességénél fogva jónak láttam egész terjedelmében közölni; ez eset a következő: A mintegy 49 éves nő 18-szor szült, háromszor részint elvetélt, részint korán szült; utolsó koraszülése ezelőtt 3 évvel volt augusztusban, mely alkalommal mintegy 7 hónapos holt gyermeket szült. Azóta a különben rendes hősám helyett mintegy 14—21 napi időközben erős vérzések állottak be a nemzörészekből, a melyek hasbeli és keresztfájdalmakkal voltak összekötve. Ugyanez év december havában a beteg állítólag meghülés következtében elveszté vérzéseit, e helyett azonban gyakori göresös hasfájdalmak állottak be s a beteg hasa lassankint növekedett. Különböző gyógymódok, fürdők stb. siker nélkül alkalmaztattak nála. Az utolsó mintegy 5 hónapon át a beteg hasa feltűnően kezdett nagyobodni, sőt az utolsó 2 hónapban némi mozgást is érzett hasában a beteg, mely azonban állítása szerint a rendes gyermekmozgástól eltűnt volt. A beteg, ezen állításának bebizonyítására hivatkozott több orvosra is, a kiktől tanácsot kért s kik őt — állítólag — terhességben nem levőnek találták. Az utolsó hétben a beteg gyakrabban érzett összehúzó fájdalmat hasában, mely (1866) október 6-án annyira fokozódott, hogy kénytelen volt lefeküdni. Éjjelkor erős fájdalom mellett egyszerre mintegy 4 itczényi véres folyadék ürült ki a nemzörészekben. Ezután a beállott nagyobb hányás és hasmenés miatt a kórházba szállították, a hol a beteg október 7-én a reggeli látogatásnál 7 órakor a következők észleltettek: A beteg az ágyban hanyat fekszik, arcza halvány, hasában göresös fájdalomról panaszkodik, a has csekély nyomásra is igen fájdalmas. A nemzörészek előtt levő lepedő középmentességű vérral fedett. A hüvelyből mintegy ujnyi vastag bélkacs lóg ki 3"-nyire. Egy erősebb göresös rohamra csakhamar annyi bél tolul ki, hogy egy marokkal alig lehet támogatni. A belek feltűnően vékonyak és összecsomósodvák. Kis szünet után egy toló fájdalom alatt a szeméremhasadéokban fehér, keményes, zsírszerű anyaggal fedett test jelenik meg, mely előre nyomulván gyermekfarnak bizonyult be a bal csipcesonttal mell felé fordulva. Ezután a magzat két lába is megszületvén, annak feje csekély húzásra szintén megszületett. A holt gyermek köldökszinórja lementszetett, mire 1/4 órára a szülep is kiürített. A méh a szülés után rendesen összehúzódott, a vérzés megszűnt, így a hányás is, de a rizslészerű székeles még 3 napig tartott.

A gyermek mintegy a 7-ik hónap végén lehetett. Köldöke táján a köldökszinór felett tallér folytonosság hiány mutatkozik, melyből a hashártya zsákszerűen ökölnyre kitolult, a köldökszinór felé eső alsó része függélyes hasadást mutat, melyen át a gyermek belei lógnak ki, úgy, hogy ezek, ama hasadékat kivéve, tökéletesen be vannak burkolva a hashártyatömlő által.

A nő, kinél, mint már említettük, a hányászekeles tökéletesen ki volt fejlődve, ebből 10 nap múlva tökéletesen felépült; a holtan született gyermek, fájdalom, kedvezőtlen körülmény következtében bonczolás alá nem juthatott. Az anya jelenleg is él, most mint ápolónő szolgál a sz. Rókushoz címzett köz-kórházban.

ban működött, úgyszintén ott működtek azon ápolónők, mosónők és kórházi szolgálatot végző egyének is, a kik cholera estek és azután a mi osztályunkra szállítottak át. *)

Mi részünkről megvagyunk győződve a felől, hogy osztályunk ragályzás mentességét nagyrészt azon körülménynek köszönhetjük, miszerint a szobatisztek a kórtermekből egészen kiküszöböltettek, tehát az ezekben szükségképen meggyülemlett ürülékek nem telíthették meg a levegőt kipárolgásokkal; továbbá annak, hogy minden beteg ürüléke általában felfogatván és azonnal vasgálicz oldattal elegyítettven a kórtermekből eltávolított és a kórtermekben, de különösen az ágyneműekben a legnagyobb tisztaság tartatott fenn s végtére, hogy a kórtermek folytonosan szellőztettek.

Eltekintve attól, hogy a cholera terjedése — némelyek szerint — a rothadó cholera-ürülékek kipárolgása által eszközöltetik, vagy hogy a járvány oka — mint mások gyanítani akarják — a levegőben rejlik, **) vagy, hogy — még mások szerint — a fertőző anyag átszivárgás útján a kutakba jutván s az ivóvizek megmérgeztetvén, így terjed a kór tovább, (én részemről a rossz ivóvíznek csupán csak mint általában a szervezetre káros hatásának tulajdonítok némi befolyást a cholera hajlamosításban, de abban, mint directe előidéző okban nem hiszek, mit Molnár János Rókus kórházi gyógyszerész úrnak ezen jelentésünk végéhez mellékelte, „az 1866-iki cholerajárványra vonatkozó vegyészeti közleményei“ is igyekeznek bebizonyítani): tény az, miszerint a cholera mérge által fertőzött egyének bélürülékei azok, melyek által a cholera elterjedése a legtöbb esetben történik.

Mindenesetre tapasztalt tény az is, hogy a tiszta levegő, a rendes életmód és a fertőtlenítés legjobb óvszerek még oly helyeken és intézetekben is, hol a járványos betegség tovább harapódzására látszólag a legkedvezőbb viszonyok uralkodnak, nevezetesen pedig, a hol sok egyén aránylag kis téren lakik együtt és össze van zsúfolva; itt a fertőtlenítés szigorú és következetes véghezvitele bámulatos eredményeket mutat fel. Első példa erre az idei járvány alatt a városi kényszerdolog- és fenytőház.

Igy a dologházban az egész járvány ideje alatt 278 egyén közül csak 14 esett cholera, ezek közül gyógyult 11, meghalt 3.

Az Eggendorf-féle fegyházban a fegyenczek összes létszáma 206 volt, azonkívül ugyanazon időben megfordult a házban 872 toloncz. A 206 fegyencz közül megbetegedett 3, mindhárman meggyógyultak, a tolonczokból megbetegedett 2 és mindkettő meghalt.

Fölteszem, hogy mindenki ismeri azon közegészségi viszonyokat, melyekben nálunk a fogházak tartatnak és tudja, hogy itt leginkább van alkalom járványok kifejlődésére s azok elterjedésére. Azért méltán állítottuk, hogy a fentebb említett intézkedések erőyes foganatosítása, továbbá a cholera esett betegeknek az intézetből való azonnali eltávolításának köszönhetjük ezen valóban bámulatos eredményt.

Az agg-gyámoldában már nem voltunk oly szerencsések; itt 337 egyén között egy hó lefolyása alatt 93 betegedett meg; ezek közül 12 meggyógyult, 81 pedig meghalt. Ezen ked-

*) Nevezetes, hogy míg a cholera-járványban segédorvosok és ápolónők mentek maradtak a kóros ragálytól, addig az 1849-iki typhusjárvány lefolyásában nagyon ragályzósnak mutatkozott; ugyanis ekkor a kórházi személyzetből 96 egyén betegedett meg, kik közül többen meghaltak. Az 1864-iki hagymázjárványban az orvosok és ápolónők közül szintén többen betegedtek meg, sőt meg is haltak. Jelenleg is (az 1867-ik évben), midőn a hagymáz aránylag más járványokhoz képest eddig csak csekély számú esetekben jelentkezett, már a negyedik segédorvos betegedett meg s egy a kór áldozatául is esett. Ezen tény arra mutatna, hogy a typhusnál a körüllevők a ragályozásnak inkább ki vannak téve, mint a cholera-nál, vagy más szavakkal: a typhusnál (főleg a kútegesnél) a ragályosság sokkal nagyobb mint a cholera-nál.

**) Így Molnár János úr észleletei szerint szélesenedben a járvány mindig fokozódott, ellenben szél beálltával mindig apadt; ezen észleletekből tehát azt következtethetnők, hogy a járványt terjesztő közegnek valószínűleg a légből kell foglaltatnia, melynek felismerésére talán a körlég szabatos vizsgálata vezetne (?).

(L. M. J. úrnak alább a szövegben közölt észleletét.)

vezőtlen arány korántsem oly feltűnő, mint első pillanatra látszik, — ha meggondoljuk, hogy az elaggott ember, ki életerejében meg van fogyatkozva már egyszerű hasmenés által is annyira kimerítették, hogy hetek kellenek hozzá, míg újra fölépül; ezen járványnál pedig, mely annyira megtámadja a vérkeringési és idegrendszer, a folytonos hányás és hasmenés csakhamar végkép kimeríti az egyént és halált okoz; így történt ez 1855-ben is, sőt más városok hason intézeteiben a halandóság 80% alatt soha sem volt.

Az agg-gyámoldában szintén erőyesen véghez lön vive a desinfectio még 4 héttel előbb, mintsem cholera-eset mutatkozott volna az intézetben; határozattan állíthatjuk, hogy ezen intézetbe a betegség kívülről hozatott be. *)

Ami különösen a párizsi járványoknál tapasztaltatott, hogy t. i. a vasárnapi kihágások után a betegek létszáma tetemesen emelkedett, azt az első járványnál egészen bebizonyítva nem találtuk, mert ezen (az A. táblán látható) szigorú pontossággal kidolgozott kimutatás szerint, minden legnagyobb betegfölvételi nap a hét közepe tájára esik; de e mellett azt is figyelembe kell vennünk, hogy a betegek legnagyobb része nem mindjárt a megbetegedés első jeleinél, mint p. o. a hasmenésnél került ápolásunk alá, hanem a betegségnek csak több-napi tartama után, sőt többnyire a kórkép már teljes kifejlésénél szállítottak a beteg a kórházba.

Ami a betegség kóroktanát illeti, általában azt tapasztaltuk, hogy az emésztő-cső kórállapota hajlamot idéz elő a betegség kifejlődésére; hathatósan előmozdítja ezt még a rendetlen életmód, rossz táplálék, iszákosság, romlott levegőben hosszabb tartózkodás, rossz ivóvíz, tisztátalanság stb. és innen magyaráztató az, hogy az alsó néposztályok, de kivált a proletaria-tus túlnyomó részét képezi a megbetegedetteknek. (A statisztikai kimutatásból tudjuk, hogy a napszámosok 48% tesznek).

Azon kutatások, melyeket korunk nagy buvárai, u. m. Pettenkoffer, Buhl, Tiersch, Griesinger, Wunderlich és mások a kóroktan valószínű földerítését czélzólag véghezvittek, ismereteseke mindnyájunk előtt; nem kétlem, hogy azon üdvös rendszabályok, melyek ezen férfiak által a kór kifejlődésének meggátolására ajánlottak, minden gondolkodó orvos előtt irányul fognak szolgálni. Városunk közegészségi állapota igen sok káros befolyásnak lévén kitéve, ezek közt leginkább szerepel rossz ivóvizünk s ha ez — t. i. a rossz ivóvíz, — közvetlen nem is képes cholera előidézni, mint ezt már fentebb állítottuk, de káros hatású alkatrészei által a kór kifejlődését a már megbetegedett szervezetben, vagy a betegségre hajlandó egyéneknek — mindenesetre tetemesen előmozdítja. — Molnár János körülbelül 90-féle kútvizet vizsgált meg a város különböző részeiből, főleg onnan, a hol a járvány leginkább dühöngött; vegyelemzéseinek eredménye az volt, hogy mindenütt a szilárd alkatrészek szaporodását észlelte, úgyszintén igen sok kútban ammoniakot és légenysavat talált; igaz ugyan, hogy ezen utóbb nevezett vagybomlási termékeket nagyobb részt kötött állapotban találta, de azért világos, hogy azok ily állapotban is rossz befolyással vannak az egészségre. Kinek alkalma volt csak közép jószágú ivóvizet is élvezhetni, el fogja ismerni, hogy az ivóvíz Pest kútjaiban általában kevés kivétellel igen rossz s ezen nem kell csodálkozni, mert ha a pesti vizeknek Aujeszky tr. úr által eszközésbe vett jeles vegyelemzéseit áttekintjük, látjuk, hogy míg a jó iható víz 100000-nyi részben legfeljebb 18° keménységgel bír, addig nálunk a Lipótvárosban 37°, a Józsefvárosban 53°, a belvárosban 59°, a Terézvárosban 65° a Fe-

*) Ugyanis Lakatos Julia nevű ápolónő szabadságon volt több hétig az aradi utcában levő hirhedt 11-ik számú házban; szabadsága eltelve, visszatért a gyámoldába szolgálatát folytatni, mindjárt az első éjszakán cholera által lepetett meg. Reggelre eltávolított ugyan a közös hálóteremből, de még az nap 4 ugyanazon teremben fekvő nőn mutatkoztak a veszedelmes kór tünetei, így aztán tovább harapódzott az intézetben.

renczvárosban 73°-nyi keménységű a kút viz s míg kút viz eink keménysége a rendes maximumot, azaz a 19 fokot három-négyszeresen felülhaladják, addig egyéb alkreszeik is valóban aggasztók; — tartalmaznak ugyanis azok légköneget (ammoniakot) mint rothadt állati és növényi részek terményét, továbbá légsavat, mely a légköneget további felbomlásának eredménye. Ezen két alkatrész, mely városunk elég kút vizében található fel, elegendő arra, hogy az egészséget aláássa. Mindenki átlátja, hogy mindezen tényeknél fogva a vízvezetés létrehozása városunkban égető szükség s ha a csatornáktól jó távol, a felső Dunából vezetett víz jó forrásvízzel nem is fog mérkőzhetni, legalább szerves anyagok beszívargásától ment lesz — ha, még egyszer ismétljük, czélszerű helyről, a Margit sziget mellől vezetetik a víz. Szerves anyagoknak jelenléte az ivóvízben, tudjuk, mily szamos bajnak kútforrása. Végül ha tekintjük utcáink tisztátalanságát (hol áll ezek tisztasága más nagyobb városok, Bécs, Berlin és főleg Párizséhoz képest!), ha tekintjük csatornáink abszolút rossz lejtjét és gyakori bedugulását — igenis feladatunk közreműködni, hogy a vízvezetés minél előbb létrejöjjön, mert azáltal mindenestre sok betegség legbiztosabb vívője, terjesztője tetemesen fog fogyni.

A jóslatra vonatkozólag csak azt akarjuk általában megjegyezni, hogy az szoros viszonyban volt mindig a járvány időszakával, mert addig, mígnem tetőfokát elérte, majdnem kivétel nélkül súlyos esetek jöttek kezelés alá, mi mellett a halandóság is nagy volt, — azontúl a nehéz esetek is aránylag sokkal nagyobb számban mutattak kedvezőbb lefolyást. Magától értetődik, hogy a jóslatnak mindig a járványszak szerint kell módosulnia még az egyszerű hasmenésnél is, miután ez is a legrövidebb idő alatt valószínűs cholerává fajúlhat el. Kedvezőtlen lefolyást mutattak különösen azon esetek, melyek oly házakból hozattak be a kórházba, a hol rövid idő alatt már több halálozás történt, a hol tehát a cholera mintegy valószínűs gócczú fejlődött (lásd F. táblát), mint az Aradi utca 11. és 14. sz. házaiban.

A gyógy mód eredményéről, fájdalom, azon viszonyt kell ismételtnünk, a melyet a kórjólatról említettünk, mert míg a járvány növekedésben volt, nagyobbbrészt minden szerelés sikertelen maradt, hanyatló szakában pedig a súlyos esetek egyszerű szerelés mellett is jó kimenettel, gyógyulással végződtek.

Hogy miket alkalmaztunk a járvány gyógykezelésénél és mily eredménnyel, azt a következőkben foglalhatjuk össze. Ugyanis az egyszerű hasmenés ellen eleinte gyöngé mákony adagok, mint a Dower-féle porok vagy a mákonyfestvény nyújtattak, de a hasmenés sokszor ezen szerelésre, sőt az ezekkel összekapcsolt összehúzó szerek, mint a timsó, csersav stb. adagolására sem engedett; ekkor aztán a keményítővel csörék mákonyfestvényvel, vagy ecetsavas ólommal keverve jó szolgálatot tettek.

Minthogy újabb időben Lille, marseille-i orvos által cholera ellen a kénsavas rézéleg (sulfas cupri) buzgón ajánlatott, ki ezen szerelés legkedvezőbb eredményét meglepő szám arányokkal be is bizonyította, — fölbuzdítva éreztük magunkat ezen szer rendelésére még pedig a következő mód szerint: 3 obony vízben 1 szemer kénsavas rézéleget feloldtunk, ehhez 15—20 csep safrányos mákonyfestvényt adtunk; rendeltük óránként egy étkanállal, — a hol a betegség már nagyobb fokra emelkedett, ott minden fél, sőt minden negyedórán 1 étkanállal rendeltük venni. E mellett a kínzó szomj enyhítésére és a hányás csilapítására jéglabdacsok nyújtattak. Voltak esetek, hol a kénsavas rézéleg alkalmazása mellett a már ki sem tapintható érverés ismét érezhetővé lön, a testnek természetes melegsége újra fejlődött, a hányás és hasmenés megszűnt. Ellenben ismét voltak esetek, hol az érverés ki-kimaradozása miatt kénytelenek voltunk közbe 10 percenként izgatókat rendelni, rendesen a következő vény szerint: Aetheris acetici dr. duas, camph. r. gr. decem. Minden 10 perczben 10—20 cseppet. A meghidegült test vagy jéggel, vagy ecetes vízzel dörzsöltetett negyed és félóránként.

A görcsök ritkán engedtek dörzsölésre, miért is bőr alá főcskendéseket alkalmaztunk következő oldattal: Morphii acetici gr. octo, aquae dest. s. unc. semis. $\frac{1}{6}$ — $\frac{1}{4}$ gran, tehát

mintegy $\frac{1}{2}$ — $\frac{1}{3}$ rész a Pravaz-féle főcskendőből egy belövelésre. Ezen eljárás szükség esetében egy órai időközben ismételve lön.

A kénsavas rézéleg 1—3 napi használata mellett a hányás és hasmenés a legtöbb esetben engedett. Kísérlet végett mákony nélkül is adagoltuk e szert s a hatás — azon betegek-nél a kik türték, alig különbözött azon hatástól, melyet a szer akkor előidézett, midőn mákonyt adtunk hozzá, csak hogy a mákony nélküli kénsavas rézéleget — valamint olykor a mákony-tartalmút is — a betegek nagyobb része kihányta s azért 30-nál több betegnél nem is alkalmaztuk. Adagolása a typhoid kifejlődésére nem látszott semmi befolyással lenni, azonban tekintetbe kell vennünk, miszerint az említett szer csaknem a járvány közepe felé vétetett alkalmazásba, midőn tehát a cholera jelleme már némileg enyhülni kezdett, továbbá azt is, hogy e mellett mindig jégdörzsölések és melegítések lőnek rendelve. Hogy a kénsavas rézéleg fenntemelt csekély adagának daczára is bír hatással, ezt mutatták azon esetek, midőn a szintelen vagy cholera-hasmenés ellen alkalmazva sok esetben hányást idézett elő. Továbbá megjegyezhetjük, hogy oly esetben, hol a hányás és hasmenés már engedett, adagolására a hányás újból visszatért s addig nem engedett, míg a szer félre nem tétetett. Tekintetbe vévén az eddigi tapasztalatokat, a kénsavas rézéleg állítólagos jó hatásáról semmi bizonyosat sem mondhatunk. Annyi azonban meggyőződésünk szerint bizonyos, miszerint a halálozás, ha nem is lett kisebb, de nagyobbá sem vált ezen szer használata mellett és ha egyébtől nem is, legalább túlságosan sok szer alkalmazásától s attól óvta meg betegeinket, hogy az izgatók egész özönével el nem árasztattak.

Sokkal kedvezőbb eredményeket mutathatunk föl a morphiüm-főcskendésektől a görcsök symptomaticus szerelésénél. Nem volt reá példa, hogy a görcsök egyszeri befőcskendésre ne engedtek volna. Igaz ugyan, hogy a görcsök olykor már fél, de többnyire csak 1— $\frac{1}{2}$ óra múlva újból visszatértek, azonban új befőcskendésre újra eltűntek.

Alig irhatjuk le azon jótékony hatást és hálálkodását a betegnek, kit a kínos görcsöktől csekély fáradsággal megmentettünk. Azonban csuklás ellen már nem volt oly jótékony hatású, ámbár itt sem hiányoztak példák, hol az a rekesz-tájoni befőcskendésre megszűnt. Meglepő volt a siker két férfinál, kik a rekesz görcsös összehúzódása folytán a legborzasztóbb légrekedésben szenvedtek, — itt néhány szori befőcskendésre megszűnt az asthma.

Fájdalom, ha igazak akarunk lenni, azt kell ismételtnünk általában a gyógykezelést illetőleg, a járvány kezdetén bármily gyógykezelés mellett is nagyobbbrészt meghaltak a betegek, utóbb pedig (a járvány hanyatlási szakában) a legegyszerűbb gyógykezelés mellett is könnyen meggyógyultak.

Mihelyt a reactio beállott s a hányás és hasmenés megszűnt vagy tetemesen engedett, a betegnek kali aceticum-ot ($\frac{1}{2}$ —1 dr. 4 unc. vízre) rendeltünk, mire a legtöbb esetben néhány óra vagy $\frac{1}{2}$ nap alatt bő vizelés állott be. A typhoid többnyire ugyanazon szerrel kezeltetett, azon kívül a hol a láz nagy fokot ért el hűvös mosásokat, a hol a beteg adynami-cussá lett, gyöngé izgatókat használtunk.

A reconvalescentiában visszamaradt makacs hasmenés gyakran csak tápláló étrend s a beteg erejének gyarapodására engedett. A beteg erejének emelésére jó sikerrel nyújtottuk a vörös bort.

Duka Tivadar hazánk fia ajánlott szerének a chlorodyne-nek *) jó hatását nem tapasztal-

*) Dr. Bowmann W. E., a „Canada Lancet“ szerkesztője, folyóiratának 1864. október 15-iki számában a chlorodyne következő készítmódját közli:

Vegy:	Chloroformból	unc. semis
	Aether. sulfur.	gutt. XC
	Ol. menth. piper.	gutt. VIII

tuk, úgyszintén az ozon feldicsért különös eredményét sem láttuk valósulni. A kinalt nehezen s lassan lábadozóknál sokszor igen jó eredménnyel használtuk; adagolására a test hamarabb visszanyerte erejét. Ellenben hányászekelési eseteknél, hol látszólag intermissio észleltetett, a kinalnak rendelése különös javulást nem eredményezett. Meleg fürdők használatát szintén megkísérlettük s többnyire a meleg fürdőben igen jól érezte magát a beteg, de a rövid enyhülés nem volt tartós, mert a fürdő után az előbbi súlyos tünetek újból fölléptek.

A halálozás, mint már említettük, a járvány különböző időszaikaiban változott, mert míg eleinte s a járvány tetőfokán, mint ez az illető táblából látható, tetemes, 70—80% volt, később engedni kezdett s a járvány végefelé csak igen ritkán volt haláleset. — A halandósági százalék a gyógykezelt betegek összes létszámát tekintve 52%, ezen szám egyáltalában nem feltűnő magas, ha tekintjük a viszonyokat, melyek közt a legtöbb beteg a kórházba jött; t. i. a legkedvezőtlenebb életmód — s az egészségnek legártalmasabb viszonyok közt élő egyén akkor jött a kórházba, ha betegsége tetőfokát már elérte. A legtöbb nedves pinczelakokból hozatik, soknak hajléka sincsen, több napig meleg ételt nem vett magához, sőt még ha a betegség is dühöng rajta s a kórházon kívül van, pálinkát iszik. Így tehát nem csoda, ha a legelhanyagoltabb állapotban sok félholtan hozatott be a kórházba, elannyira, hogy ilyféle beteg gyógykezelés tárgya sem lehetett; volt elég eset reá, hogy alig fektették az ágyba a beteget már meg is halt. — Ily kedvezőtlen diætetica és külviszonyok közt nem lehet esz-dálni, ha a halandósági százalék 52 volt.

Azonban másutt a jelen — s az előbbi járványok alatt alig volt kedvezőbb az eredmény; így Bécsben sohasem volt 50—52-ön alól a halálozási százalék, sőt 1855-ben a cholera osztályon 53% volt. Berlinben 1866-ban 52% volt a kórházban s a városban 60%. Aachenben, a kitűnő cholera-kórházban a halálozási százalék 47—58 volt, magánházakban 51%—66%.

Párisban a kórházakban a halálozási százalék 54 és 58 közt ingadozott.

Olaszországban, hol rövid idő alatt kétszer jelent meg a járvány s hol először 1865. júliustól egész 1866. februárig tartott, másodizben pedig az 1866. májustól októberig terjedő időközben volt a halálozási százalék:

Első fölléptekor: Nápolyban 58%, Anconában 57%, Foggiában 52%, Barlettában 94%, Nápoly külvárosaiiban 69%.

Második fölléptekor Nápolyban volt 72%, a külvárosokban 46%, Castelmarchban 56%, Genuában 64% Palermóban 85%.

Resin. Cannab. indic.	gr. VI
Capsici contus.	gr. II
keverd össze s néha felrázván hagyd néhány napig állani.	
Azután végy:	Morph. muriat. gr. XVI
Aquae	drachmas duas
oldd fel kémüvegben borseszőláng felett és ha kihült, adj hozzá:	
Acidi hydrocyanici	gutt. LXIV
Acidi hydrochlorati	drachmam unam
sűrű theriak (elect. anodyn)	unc. duas
keverd az egészet össze és lassankint adj hozzá theriakot vagy vizet, vagy mindkettőt, míg összesen 4 obonyt nyom.	

A theriak fajsúlyának egyenlőnek kell lenni a chloroform és aetherből származott elegyével, mert ha sűrű, akkor az edény aljára ülepedik s ekkor még vizet kell hozzáadni; ha ellenben híg, akkor a folyadék felszínén úszik s mindaddig aethert kell hozzáadni, míg a kellő sűrűséget el nem érte.

Az így készített chlorodyne 120 csöppje egy nehezéket nyom és könnyen elegyíthető; belőle egy fél nehezék 4 szemer hangyalvagot, — $1\frac{1}{2}$ szemer aethert, — $\frac{1}{10}$ szemer kenderkivonatot, — $\frac{1}{4}$ szemer sósavas-szunalt — és 1 szemer könkéksavat tartalmaz.

Látjuk tehát, hogy a halandósági 52 százalék (fájdalom!) csekélynek mondható; de ha az igazságtól hajszálnyira sem akarunk eltérni, meg kell vallanunk, hogy ezen 52%-ot is csak úgy nyertük, hogy először számításba vettük a járvány minden esetét — a nehezebbeket a könnyebbeket is, továbbá az is oka ennek, hogy — mint említettük — a járvány apadtával a betegek a legcsekélyebb gyógykezelés mellett is nagyobb részt meggyógyultak.

Végül 82, hányászekelésben elhaltak bonczleletét van szerencsém bemutatni. A bonczolást dr. Genersich Antal úr vitte véghez, melyeknél röviden összefoglalva a következők észleltettek.

Az első szakban elhaltaknál. Külvizsgálat: A test szárazabb, izmos, a gát izmai rendesen daganszerűleg kidomborodnak. A bőrszín rendesen általában halvány, néha — mint ez az alsóbb néposztályoknál lenni szokott — általában barnás-szürkés halvány, a szemkörüli tájon, az ajkakon, a végtagokon, vagy legalább az ujjakon halvány szürkés. Vércsegyén egyénénél, pl. kövér gyermekeknél vagy korcsvegyeseknél a test színe halvány, csak a kéz ujjai szederjesek; a test általában violaszínű, a mellen és hason halványabb szürkés, — vérdús egyénénél sötétebb violaszínű.

Az arczkifejezés eltorzított, fájdalmas. A szemek beesvék és ritka kivétellel félig nyitvák. A köthártya többnyire belövelt, a szaruhártya zavaros és gyakran úgy, mint a tükhártyának szemrészi részlete pergamentszerűleg kiszáradt, az orr hegyes. — Az ajkak vékonyabbak, szárazak, a száj csukott. A nyak többnyire szikár, a mellkas domborad, sokszor domború. A has meghúzódott, némelykor kissé behúzódott. A kéz és lábfők, különösen az ujjak bőre rendesen ráncos; a kezűjjak gyakran befelé görbülnek, a körmök mindig kékeszürkék vagy sötét violaszínűek. A halotti merevség gyorsan beállott, erős és tartós volt. A hátan elterjedt szederjes — véraláfutás nélküli — foltok.

Egy esetben a 3-ik órában a halál után még mind négy végtag ujjainak gyöngye mozgása észleltetett.

Belvizsgálat: A fejbőr középértartalmú, ritkán vérdús. A hosszanti öbölben közép-mennyiségű, többnyire sűrűded, — a villámgyorsasággal lefolyt esetekben — meglehetősen híg, sötét-piros vér. A kemény és lágy agykéreg valamivel vérdúsabbak, utóbbiak ritkább esetekben kissé ragadós, szintelen nyirkkal bevonvák, gyakrabban hátrafelé mérsékelt mennyiségű savóval beszűremkedvők. Az agy gyakran, kivált a rövid időre a halál után bonczoltaknál tömöttebb, többnyire középértartalmú, néha valamivel vérdúsabb. Az oldalgyomrocokban nagyobbára kevesebb tiszta savó, az edényfonatok középértartalmúak; az agy kivétele után $1-1\frac{1}{2}$ obony sötétpiros vér folyt ki. A torkolati visszerekben hol kevés vagy közép-mennyiségű, hol sok laza véralvadékkal kevert kátrányszerű, — a villámgyors lefolyású esetek némelyikében csak sűrűded sötétpiros vér. A pajzsmirigy középértartalmú vagy halvány. A torok nyákhártyája sokszor belövelt; a gége- és légcső többnyire közép-értartalmú, néha vérdúsabb, a hörgőké a legtöbb esetben kisebb nagyobb fokban belövelt, néha duzzadt, gyakran nyákezfatokkal fűdött. A mellhártya a legtöbb esetben ragadós, fonalt eresztő, szintelen nyirkkal bevont. A tüdők akkorák mint mélyebb belégzésnél, a mellkas felnyitása után összehadnak, mellső $\frac{1}{5}$ -ük dunnatapintatú, halvány, márványzott, szürke, gyakran tógomb egész borsónyi nagyságú, mellhártya alatti léghólyagcsa sorokat mutatnak; legdúsak, vércsegyének, száraz metszlapjukon nyomáskor az átvágott edényekből kevés vastag, sötétpiros vércsepp nyomható ki. A hátsó ötöd kevésbé vagy inkább lőszörpárna tapintatú, rózsza — egész violaszínű, vérdúsabb, mérsékelt mennyiségű habzó vöröses savóval beszűremkedett; ugyanitt egyes esetben kendermag, egész mogorónyi nagyságú, törékenyebb egyenletes sötétvörös színű részletek találtattak, melyekről sűrű vér volt levakarható. A szívburok belől néha szintelen, ragadós nyirkkal bevont, többnyire $1-2$ csepp, ritkán $\frac{1}{2}$ obonnyi sűrű, tiszta, sárgás savót tartalmaz. A szív általában petyhüdt, — kevésbé

gyors lefolyású eseteknél izomzata néha halványabb és törékenyebb. A szív felületén az alap-
hoz közel néha kölesnyi, egyenletes sötétpiros foltok találtattak. A jobb pitvar és gyomor-
ban sok, a balban kevés, sűrű, sötétpiros vér és laza véralvadék s elég gyakran kevés, rit-
kán sok kocsonyaszerű rostonya. A tüdőtér rendesen sűrű, sötétpiros vérral telt. A
hashártya leggyakrabban szintelen, ragadós, fonalat eresztő nyirkkal bevont.

A máj többnyire közép nagyságú, kevesebb vagy közép mennyiségű, ritkán sok, sűrű vért tartalmaz; az epehólyag többnyire kitágult és nagymennyiségű, sokszor híg, ritkán sűrű, rendszeren zöldes színű epével telt; — a közös epevezeték kutaszszal átjárható, nyákhártyája bársony küllemű, de szájadzása helyén kissé duzzadt, hol az epehólyag durvány nélkül hiányzott (egy eset) a bélbennék is sárgás-zöldes volt. A lép rendesen kisebb, mindig ránczos, száraz, többnyire vérszegény. A hasnyálmirigy középvértartalmú. A Wirsung vezeték egyszer kitágulva és sűrű, tejhez hasonló híg folyadékkal telve volt. A gyomor rendszeren összehúzódva, nyákhártyája többnyire halványnak, néha kisebb-nagyobb fokban belövelt, duzzadt volt, ritkábban csoportosult, mákszemnyi, sötétpiros pontokat mutatott, — még ritkább esetekben számos, kölesnagyságú fölületetes folytonosság hiányok barnás czafatokkal fedve mutakoztak rajta; nyákhártyáján több — kevesebb nyák, ürében többnyire a vékonybelekben találhatóhoz hasonló folyadék, néha emésztetlen ételmaradék, ritkán csak kevés nyák. A vékonybelek kívülről a legtöbb esetben halványnak, — vagy sötétebb rózsaszínűnek, nyákhártyájuk többnyire a vakbél felé mindinkább sűrűdő, recézetiesen belövelt, bársony küllemű; a csipből alsó részletében — különösen férfiaknál — erős belöveltség, néha a Payer-plaque-ok és elkülönített mirigyek körül sűrűn csoportosult, néhol összefolyó, egyenetlen, sötétpiros pontokból álló, tallér egész tenyérynyi nagyságú foltok. A Peyer-plaque-ok kevésbé vagy egész egy vonalnyira duzzadvák; az elkülönített mirigyek, különösen a vakbél felé mának — egész köles nagyságnyra duzzadvák, halványak, elég gyakran azonban, néha helyenkint vagy gyors lefolyású esetekben a nyákhártya csak csekély mértékben belövelt, néha helyenkint vagy egészen középvértartalmú, sőt halványnak és mirigyei nem duzzadvák. A nyákhártyát vastag kocsonyas vagy pépes, nyákos czafatok fedik. A vékonybél bennéket egyszer híg, szintelen, fehér, nyáczafeleikkel kevert folyadék (rizsvíz), máskor híg megtúrósodott tej, még máskor halványsárgás kocsonyas vagy fehéres czafatkákkal kevert folyadék (rizslé), egyszer burgonyaleveshez vagy hagymamártáshoz hasonló folyadék, máskor kocsonyaszerű folyadék áttűnő nyáczafeleiktől álló tömeg (megemlítendő, hogy utóbbi esetben a vastagbélben darabos bélsár találtatott) képezé. Nevezett anyagok majdnem mindnyájan szagtalanok (csak animalis szaggal bírtak) többnyire szintelenek vagy fehéresek, néha vörhenyesek (erősebb belövelés mellett); ritkább esetekben p. o. az említett epehólyagnélküli leány nál sárgás-zölde sen voltak színezve. A vastagbelek középvértartalmúak, nyákhártyájuk általában halványszürkés, rendszeren kevesebb egész köles nagyságúak, ürükben a vékony belekben találhatóhoz hasonló, rendszeren kevesebb czafelet tartalmazó és egyenetlesen zavaros (borléhez hasonló) még hí gabb folyadék. — A fodormirigyek tömöttek, rendszeren babnagyságnyra duzzadvák, halványszederjes színűek, sokszor kívül halványszínűek. A vesék közép nagyságúak, elég tömöttek, a kéregállomány többnyire halványsabb, vérszegényebb, — a villámgyors lefolyású esetben vagy középvértartalmú vagy vér dús, a vesemedenczé ben és húgyvezetékekben némi fehéres zavaros nedv, a hólyag összehúzódott, üres, máskor néhány csepp tejszerű vagy nyáczafeleiktől zavaros folyadékot tartalmaz. Egy villámgyors lefolyású esetben 3 obony zavaros, fehérs nye nyomokat tartalmazó húgy észleltetett, melyben azonban szorgosabb vizsgálat mellett rostonyahengerek nem találtattak. A méh ürében gyakran vörhenyes nyák belövelt nyákhártya mellett; a hüvely nyákhártyáján sokszor sajtmáz szerű lepedék. — Az izomzat tömött, száraz, rendszeren valamivel halványsabb — vér dúsabb egyéneknél sötétbarna színű.

A második szakban, t. i. a typhoidban elhaltak bonczlelete annál inkább egybevágott az

első szakban elhaltak bonczleletével, minél hamarabb múltak ki, de különböztek azoktól a következőkben :

A *külvizsgálatnál* a test nem találtatott oly száraznak és izmosnak, a bőrszín általában halvány volt, csak az ujjak voltak halványszürkések. A halotti merevség gyöngébbnek észleltetett.

A *belviszálatnál* a hosszanti öbölben a sűrűded, sötétpiros vér mellett kocsonyás rostonya találtatott; a *soha nem ragadós, nyirkos lágyagykérek* és az agy középvértartalmúak, többnyire savósan beszüremkedve voltak. Az oldalgyomrocsokokban rendszer mennyiségű vagy több tiszta savó találtatott, a torkolati visszerekben sűrűded vagy híg, sötétpiros vért, laza, rostonyás véralvadékkal tartalmaztak. A *melhártyán már nem volt ragadós nyirk*. A tüdők vérdúsabbak voltak, a vízdag majdnem egész hátsó felüket elfoglalta. A szívburokban egy egész másfél obony tiszta savó találtatott. A szív petyhüdt, többnyire szakadékonyabb s törlepjén halványabban esikolt. — A jobb gyomorban híg vagy sűrűded sötétpiros vér, laza rostonya és véralvadék találtatott. A *hashártyán az említett ragadós nyirk hiányzott*. A máj kissé petyhüdt, de tömött, rendesen vérszegény volt; az epehólyagban sok vagy kevés sűrűded, sokszor kát-ránszerű, sárgás-zöldes vagy sárgás-barna epe észleltetett. A lép többnyire ránczos, száraz, vérszegény, máskor középvértartalmú, néha szakadékony volt. A gyomor tág, nyákhártyája halvány, sárgás nyákkal fődött. — A vékonybelek már nem voltak rózsaszínűek, némelykor a csipbél violaszínűnek találtatott; — nyákhártyájuk rendesen középvértartalmú, a csipbélben azonban gyakran belövelt volt s néha véraláfutásokat mutatott, ily esetben részint levonható, részint le nem vonható, barnás-szürkés, álhártyaszerű lerakodmány fődte. Mirigyei néha duzzadtak voltak, máskor nem — mikor nem volt levonható, álhártyaszerű lerakodmány borította a megvastagodott s erősen belövelt nyákhártyát, rajta gyakran borsó egész mandola nagyságú, rendetlen alakú, egyenetlen, fölemelkedett szélű, egyenetlen alapú, szennyes barnás csapadékkal fődött folytonossághiány is találtatott. Bennékét többnyire sok sárgás színű nyák erősebb belövelés mellett szilvaléhez hasonló anyag képezé. A vastagbelek nyákhártyája többnyire halványszürkésnek találtatott, a vak és végbélben azonban a nyákhártya néha erősen belövelt, itt-ott vérrel aláfutott, duzzadt és különösen a redőkön levonható, vagy le nem vonható szürkés-barna, szakadékony álhártyával fődött volt, a bélbennékét többnyire sűrűded, sárgás, néha szilvavízhez hasonló, ritkán pépszerű barnás bélsár képezé. — A vesék kéregállománya elég tömött volt ugyan, de színe halványnak, sárgás-szürkésnek észleltetett; — némely esetben a vesék megduzzadtak, kéregállományuk túlságosan törékenynyé, halványszürkéssé vált. A húgyhólyag összehúzódottnak, vagy üresnek, vagy kevés zavaros vizeletet tartalmazónak észleltetett. A méh ürében kevés üveges, ritkán vörhényes nyák találtatott. A hüvely felső részében és a méh nyakán egy alkalommal több, krajczár nagyságú, öblözetes, éles szélű, puha alapú, szennyes, bűzös csapadékkal fődött folytonossághiány találtatott.

Azt hiszük, nem lesz érdeknélküli, ha szerény értekezésünk mellé Molnár János Rókus
közkórházi gyógyszerész úrnak a pesti kútvizek vegyi alkata körül a cholerajárvány tartama
alatt tett észleléseit a következőkben mellékelve adjuk :

Hogy a budapesti kutak legnagyobb száma nem jó ivóvizet szolgáltat, arról mindenki meggyőződhetik, a ki előbb jó ivóvízhez szokott.

A magyar kir. természettudományi társulat közlönye 3—4-ik kötetében találjuk Aujeszky úr munkáját, melyből felvilágosítást nyerünk arra nézve, hogy miben áll a pesti vizek roszasága. E becseljes munka kimutatja:

1-ször, hogy a pesti ivóvizek nagyobb részt több mennyiségben tartalmaznak szilárd részeket, mint a mily mennyiségben azok jó ivóvízben előfordulnak;

2-szor, a pesti vizekben a szerves anyag rothadási terményei, u. m. az ammon- és a légsavas sók feltalálhatók;

3-szor, hiányzik a pesti vizekben a szabad szénsav, mely hiány a tiszta vizet is rossz ízűvé és melynek jelenléte sokszor a sókkal megterhelt vizet is jóízűvé teszi.

A budai kútvizek egy részének megvizsgálása után állítja, a mi kivált a rácsvárosi és országúti budai kútvizeket illeti, hogy ezek a pesti kútvizeknél még rosszabbak.

Aujeszky tr. úr már úgy is megvizsgálván a pesti vizeket, Molnár úrnak nem lett volna indoka magát oly fárasztó és többszörös hason ismétléseket igénylő munkának alávetni, ha arról meg nem győződött volna, hogy a pesti vizek minőlegesen és mennyilegesen a tartós, száraz időjárás által megváltoztattak, úgyannyira, hogy most sok technikus célra haszonvehetetlenekké váltak, ámbár azok még pár év előtt jó szolgálatot tettek. Azonkívül az utolsó járvány alatt az a tünetény mutatkozott, hogy míg némely házakban a járválynak számos élet áldozatul esett, a szomszéd házakban egy gyászos eset sem fordult elő; e feltűnő tény okozta, hogy részint magán felszólítások következtében, részint arra hatóságilag felszólítva az illető kútvizek tanulmányozásához fogott.

Feladata volt tehát a következő meghatározásokat eszközzésbe venni, — meghatározásokat, melyek egészségügyi szempontból igen fontosak :

1-ször. A szilárd részeknek mennyileges meghatározását.

2-szor. Az ammoniak kimutatását. Továbbá kimutatni

3-szor, a légsavnak jelenlétét,

4-szer, a cyanvegyület jelenlétét s végre

5-ször, a hydrothion által kicsapható fémekét.

Jóllehet, a jelen kérdések tanulmányozásánál az egészségügyi szempontokra volt utalva, mindazonáltal a mellett, hogy a víz góresói vizsgálatát eszközölte, még a Cl-t és a SO₄-t is meghatározta, mivel azokat a budai kútvizek vizsgálatánál is figyelembe vette. A meszet és magnesiát csak helyenkint határozhatta meg.

A fentebbi kérdéseknek meghatározási módja és eredménye a következő volt :

1-ször. A *szilárd részek* meghatározása, így módon:

Mindenekelőtt mindig 100 k. c. víz pároltatott el egy igen vékony és belől fénymázolt porcellán tégelyben vízfürdőben; az így nyert maradvány még egy óráig szárítottatott 120 C. foknál légfürdőben és kihűlése után SO_3 mellett harang alatt megmértett. 5-féle vízpróba vétetett elpároltatás alá következő eredménnyel:

Az 1000 r. vízben talált szilárd részeknek mennyisége volt

Az Elisabethinum kútvizében 1.015 (Beküldetett az intézet előjárósága által.)

A Károly laktanya	3.100	(Beküldetett a térparancsnokság által.)
-------------------	-------	---

A kőfaragó-utca 8-ik sz. ház	”	2.360	{ (Beküldetett a józsefvárosi cholera-orvos Gergulics tr. úr által.)
A zsák-utca 8-ik sz. házának	”	2.700	
A József-utca 38. sz. ház	”	1.900	

Az üllői laktanya kútjainak vizében :

az 1-ső Pavillon	külső udvarában	lévő kút vizében	3.800	} (Beküldetett Tormay tr. városi főorvos által.)
az „	kisistálló-udvarában	„ „	4.150	
a 2-dik	jobb oldalán	„ „	3.960	
a „	bal „	„ „	4.088	
a 3-dik	külső udvarában	„ „	2.000	
a „	kisistálló-udvarában	„ „	2.360	

E kutak kitisztítása után találtatott :

az 1-ső Pavillon	külső udvarában	lévő kút vizében	3.770	
az „	”	”	4.200	
a 2-dik	jobb oldalán	”	3.800	
a „	bal	”	3.870	
a 3-dik	külső udvarában	”	1.715	
a „	belső istállóudvarában	”	1.490	
a dohány-utcai	34. számú ház kútvizében	2.140	{	(Beküldetett Apaticzky tr. városi tiszt.
a kerepesi út	20. „ „ „	2.900		beli orvos úr által.)
az aradi utca	11. „ „ „	2.050	{	
az „	19. „ „ „	1.700		
az „	21. „ „ „	4.000		(Beküldetett Gurovics tr. városi orvos
a mező-utca	15. „ „ „	4.070		úr által.)
a két szív-utca	26. „ „ „	0.400	{	
a vas-utcai	Oszvald-féle ház kútvizében	3.210		
a király-utca	24. sz. „ 1-ső kútjának vizében	3.675		(Beküldetett Tormay tr. városi
a „	24. „ 2-ik „	3.900		főorvos úr által.)
a „	24. „ kávéházi kút	4.200		

Az elősorolt házak mindenikében a járválynak számos élet esett áldozatául. Alapos meg-
birálás és összehasonlítás végett kútvizet még oly házakból is vett vizsgálat alá, hol egyetlen
egy cholera-megbetegülés sem fordult elő. Így

a diófa-utcza 13. sz. háza kútvizében szilárd részek mennyisége volt 3.010

a „s kerepesi út (Herz-kávéház) „	„	„	„	2.300
-----------------------------------	---	---	---	-------

az Akadémia-palota	"	"	"	"	0.415
--------------------	---	---	---	---	-------

a Rókus-kórházi templomkút	vizében	"	"	"	"	2.815	1851-ben	2.3558
						1866	1851	

a	„	„	kerti kút	„	„	„	„	„	2.100—2.742
---	---	---	-----------	---	---	---	---	---	-------------

a	"	"	fürdő kút	"	"	"	"	"	3.200—2.120
---	---	---	-----------	---	---	---	---	---	-------------

a	"	"	mosókút	"	"	"	"	"	1.815—2.311
---	---	---	---------	---	---	---	---	---	-------------

a	"	"	halotti kamara	"	"	"	"	"	"
---	---	---	----------------	---	---	---	---	---	---

melletti kút	"	"	"	"	"	2.115—2.976
--------------	---	---	---	---	---	-------------

a	"	"	vendéglői kút	"	"	"	"	"	2.100—2.613
---	---	---	---------------	---	---	---	---	---	-------------

a	„	„	fegyencz-udvará-
---	---	---	------------------

ban lévő kút	„	„	„	„	„	4.000—2.440
--------------	---	---	---	---	---	-------------

az István-téren lévő kút	„	„	„	„	2.400
--------------------------	---	---	---	---	-------

Gschwindt gyári kút	"	"	"	"	"	3.880—1863 b
---------------------	---	---	---	---	---	--------------

2-szor. Az ammoniak tartalomnak kimutatása :

Az ammoniaknak csak azon mennyisége vétetett figyelembe, mely még 500 k. c. vízben kimutatható.

Előleges kísérletek által találtatott, miszerint egy keverék, mely 100 k. c. maró natronlúgból és 500 k. c. lepárolt vízből állott, csak kevés habzás mellett oly lepárlatot adott, mely tökéletesen semleges hatású volt; a használt lepárlási lombik 1500 k. c. térfogatú volt.

A kísérletek előbb *minőlegesen* úgy történtek, hogy a lúggal kezelt víznek forró párája előbb kifőtt, lepárolt vízbe vezetett, melybe egy darabka vörös lakmus papir tétetett. Azon esetben, hol a lakmus papir egészen megkékült, egy második vízmennyiségből $\frac{1}{5}$ része lepároltatott és hígított sósavba vezetett. A lepárlat vízfürdőben szárazra elpároltatott és a maradvány mint salmiak megmértetett. A használva volt sósav külön elpárologtatva nem adott megmérhető szilárd maradványt; az eredmény következő volt:

Az Elisabethinum kútvizének ammoniak tartalma semmi.

A Károly laktanya " 25 milligramme salmiak=ammoniak NH_3 1000 r. v. 0.0188

a kőfaragó-utca 8. sz. ház kútvizének ammoniak tartalma=nyoma

a zsák-utca 8. " " " " " semmi.

A József-utca 38. " " " " " nyoma,

a vas-utca 8. " " " " " semmi.

Az üllői laktanya kútjai vizében találtatott az ammoniak:

az 1-ső Pavillon külső udvarában: nyoma.

az " " kis " 32 milligramme salmiak = 1000 r. v. NH_3 0.0215.

a 2-dik " jobb oldalán: 25 " " " " " 0.0168.

a " " bal " 25 " " " " " 0.0168.

a 3-dik " külső udvarában: 28 " " " " " 0.0188.

a " " kis " 28 " " " " " 0.0188.

E kutak tisztítása után az ammoniak tartalom megint jelen találtatott.

A dohány-utca 34-ik számú háznak kútvizében: nyoma.

A kerepesi út 20-ik " " " " " semmi.

Az aradi utca 11-ik " " " " " nyoma.

" " " 19-ik " " " " " semmi.

" " " 21-ik " " " " " semmi.

A mező-utca 15-ik " " " " " semmi.

A két szív-utca 26-ik " " " " " semmi.

A király-utca 24-ik " " 1-ső kút vizében: 28 mgr. salmiak= NH_3 1000 r. v. 0.0188.

" " 24-ik " " 2-ik és a kávéházi kút vizében: semmi.

Cholera-esetektől ment maradt házak kútjaiból merített vízben:

Diófa-utca 13-ik szám: semmi.

Herz kávéházi kút nyoma.

Akadémia-palota: 30 milligramme salmiak=1000 r. v. NH_3 0.0202.

Rókus-kórházi templomkút: 38 " " " " " 0.0255.

" " kerti kút, halotti kamara melletti és vendéglői kútban nyoma, ellenben a fürdői és mosókútban nyoma sem találtatott.

" " fegyencudvarban: 41 milligramme salmiak=1000 r. v. NH_3 0.0276.

Az István-téri kút vizében 44 " " " " " NH_3 0.0296.

Gschwindt gyár kút vizében 15 " " " " " 0.0105.

3-szor. A légenysavnak jelenléte azáltal ismerttetett fel, hogy 200 k. c. víznek elpárlási maradványa vörösrézpor és tömör kénsavval hevítettén, légenysav jelenlétét a kémcső üregének vörös gázzali megtelése bizonyítja.

Jelenlevőnek találtatott a légenysav következő vízpróbákban:

a Károly-laktanyai vízben,

a kőfaragó-utcai 8-ik sz. ház kútvizében,

az üllői laktanya első és második Pavillon minden vizében,

a kerepesi út 20-ik sz., valamint a mező-utcai 15-ik sz. házak kútvi zeiben nem találtatott.

Továbbá találtatott

a király-utcai 24-ik sz. ház 1-ső kútjának vizében és

a Rókus kórházi templom udvarán lévő kút vizében.

Így tehát 34 megvizsgált kút vizében a légenysav 9-szer, az ammoniak pedig 20-szor találtatott; — oly eset, hol mindkettő együtt találtatott, 7 volt.

Egészségi szempontból oly vizet, mely ammon- vagy légsavas sókat tartalmaz, *rosz ivó-víznek* nevezzük és pedig az említett anyagok keletkezési okainál fogva. A vizet *ártalmasnak*

azonban csak akkor nevezzük, ha sikerül biztosan kimutatni, hogy a szerves anyag, mely kisebb-nagyobb mennyiségben mindig jelen van, légeny tartalmú szerves állati anyag, vagy hogy ha a vízben valami veszélyes hatású fém vagy igen sok szilárd alkatrész fordul elő.

Az ily szerves anyagok jelenlétét oly módon mutathatjuk ki, ha a nyers szilárd részeket lassan izzásig hevítjük, a fellépő gőz akkor alkalikus hatású lesz és pörkölt hajhoz hasonló szagú bűzt terjeszt. Másik módja: ha a szilárd elpárlási maradványt natron-mésszel keverve hevítjük, akkor légeny tartalmú szerves anyag jelenléténél ammongáz kifejlődése észlelhető.

Ezen eljárás szerint, t. i. a megvizsgálandó elpárlási vízmaradványt hevítvén, az izzás elején kifejlődő párának vörös lakmusra gyakorolt csekély alkalikus hatását találta észlelő; egyszerűsmind a kifejlődő szagot — bár csekély volt és csak rövid ideig tartott — érezte is. Az eredményt annál kevésbé tartja döntőnek, mivel az alkalikus hatás az eredeti ammon tartalomnál fogva mitsem tanúsít és a szag, mint subjectiv érzés nem elegendő oly fontos kérdésnek eldöntésére. De a legtöbb esetben azt tapasztalta, hogy a szilárd vízmaradvány kezdődő izzásig hevítve vagy szikrázni kezdett, vagy vörös, salétromos gázt fejlesztett ki. Igaz ugyan, hogy az utolsó tünetény oda volna magyarázható, hogy a jelenlevő szerves anyag nagyobb hőfokon szétbontotta a szintén jelenlevő légsavat, de ez által mint látjuk, még sem tudható meg, vajon a kinyomozott szerves anyag növényi vagy állati volt-e? E kérdés csak az ammon- és légsav-tartalom külön mennyileges meghatározása és az elpárlási maradványban lévő összes légeny tartalomnak meghatározása által dönthető el; mely eljárás azonban sokkal több időt vesz igénybe, mint a mennyivel Molnár úr rendelkezhetett.

Mindamellett, hogy a 4-ik és 5-ik kérdés megoldása végett véghezvitt kémletek tagadó eredményt adtak, szükségesnek látta a követett eljárást részletezni.

A cyanvegy feltalálására több előkísérletek után a következő kém mód ismertetett el a legérzékenyebbnek. Ugyanis 500 k. c. kénsavval savított vízből 50 k. c.-nyi lepároltatott, a párlat hígított kalilugba vezetett és csekély térfogatra elpároltatott, a maradvány még azon melegen kénsavval savítva óráüveggel befedve fél óráig állni hagyatott, megjegyzendő, hogy az óráüvegnek belseje kénammonnal meg volt nedvesítve. Legkisebb cyanvegy jelenlétben a kénammon kéncyanammon vegyülekbe ment át s a hígított vaschlóríd oldatot vérvörös színre festé.

A *hydrothion* mint ujonnan készített *hydrothion*víz vétetett használatba, mindig 200 k. c. vizet 100 k. c. *hydrothion*vízzel kevervén, némely esetben igen csekély, zöldes-fekete csapadék keletkezett, mely néhány csepp sósavban könnyen feloldhatóan találtatott, anélkül, hogy a *hydrothion* tartalmú savanyú keverékben a legkevésbé festett válmány is keletkezett volna.

A *chlortartalom* tized normal ezüst oldattal titrirozottatott.

A *kénsavtartalom* a nyers kénsavas baryt mennyiségéből mint SO_4 kiszámítottatott.

Az elpárlási maradványokat megmértetésük után sósavban feloldotta és megjelzett külön üvegekbe szedte, később azután azt szokott módon — az igen csekély ammoncsapadéktól elválasztva oxalsavas (sósavas) ammon által a meszet és a mész-oxaloldattal leszűrt folyadékból a magnesiát phosphoros ammon által lecsapta. A meszet, mint szénsavas meszet megmérte, a magnesiát pedig mint phosphorsavas vegyet. Az eredmény az összes eredményeket tartalmazó táblázaton van kimutatva.

A görösői vizsgálat alkalmával talált szerves anyagok voltak: farozsda, ázalagok (*infusoria*) eleven és holt állapotban; ezek szintelen, golyóalakú, sebesen mozgó és az ember globulinak $\frac{1}{4}$ nagyságát kitevő monadák alakjában is tűntek fel. Végre több esetben volt alkalma tapasztalni, hogy a talált nyálkaféle válmány onnan vette eredetét, miszerint az illető kútba békák estek bele.

A „sz. Rókus“ közkórház fiókosztályán és „Josefinum“ cholera-kórházban

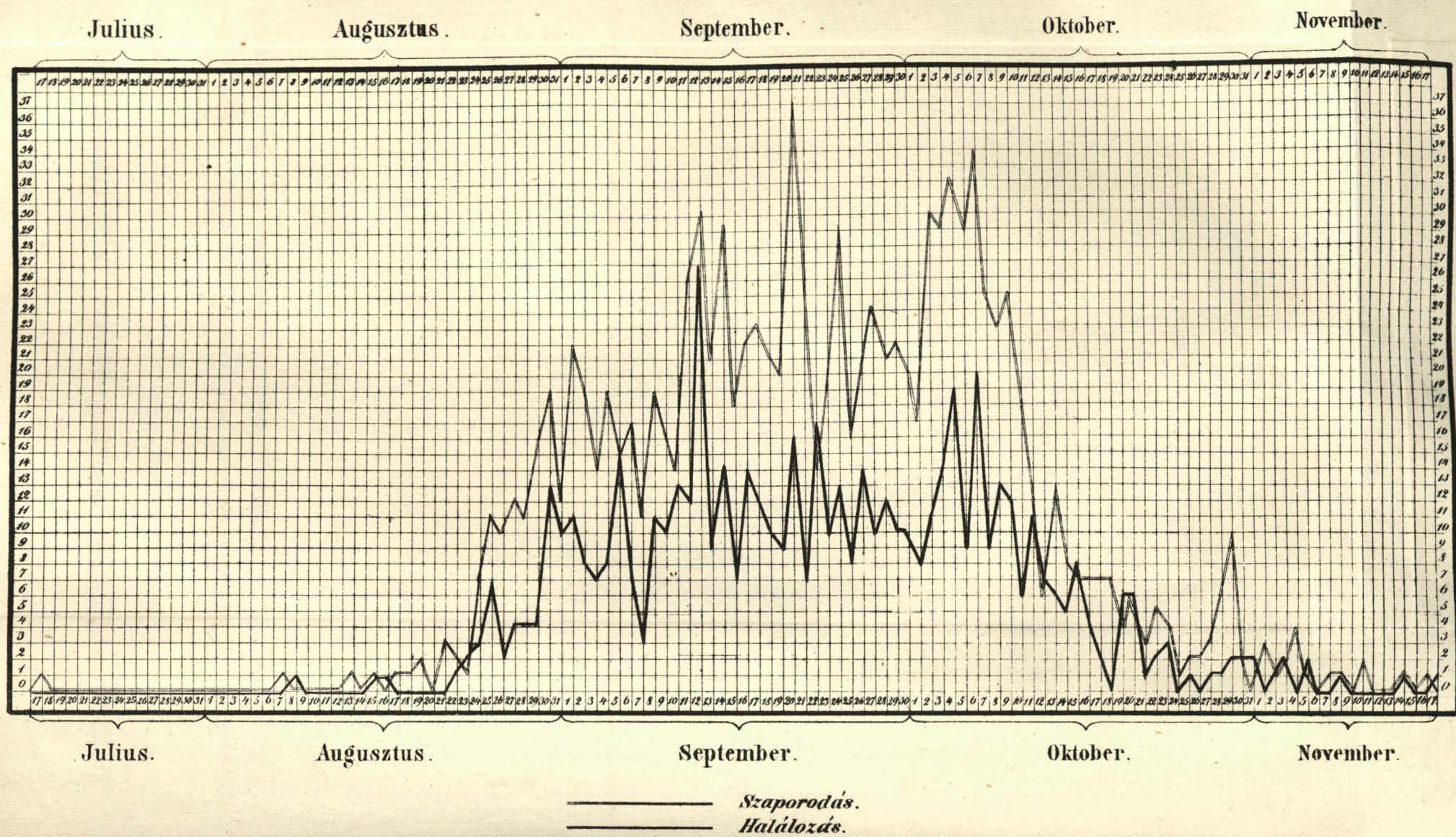
1866-ik július 17-től november 17-ig kezelt 1132 cholera-betegről

altalános kimutatás — szaporodás, gyógyulás, halálozás és nemre nézve úgy az egyes napokat, valamint az egész járványt illetőleg.

[illegible]

a.

Ábrás naponkinti általános kimutatás az 1866-iki július 17-étől november 17-keig, a cholera-osztályokon történt minden-
napi szaporodást és hálalozást illetőleg. —

Dr Rózsay, Cholera.

Nyomt. Bokor & Grand Pesten 1868

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

B.

A

„sz. Rókus“ közkórház fiókosztályán és a „Josefinum“ cholera-kórházban

kezelt cholera-betegekről hetenkénti általános kimutatás.

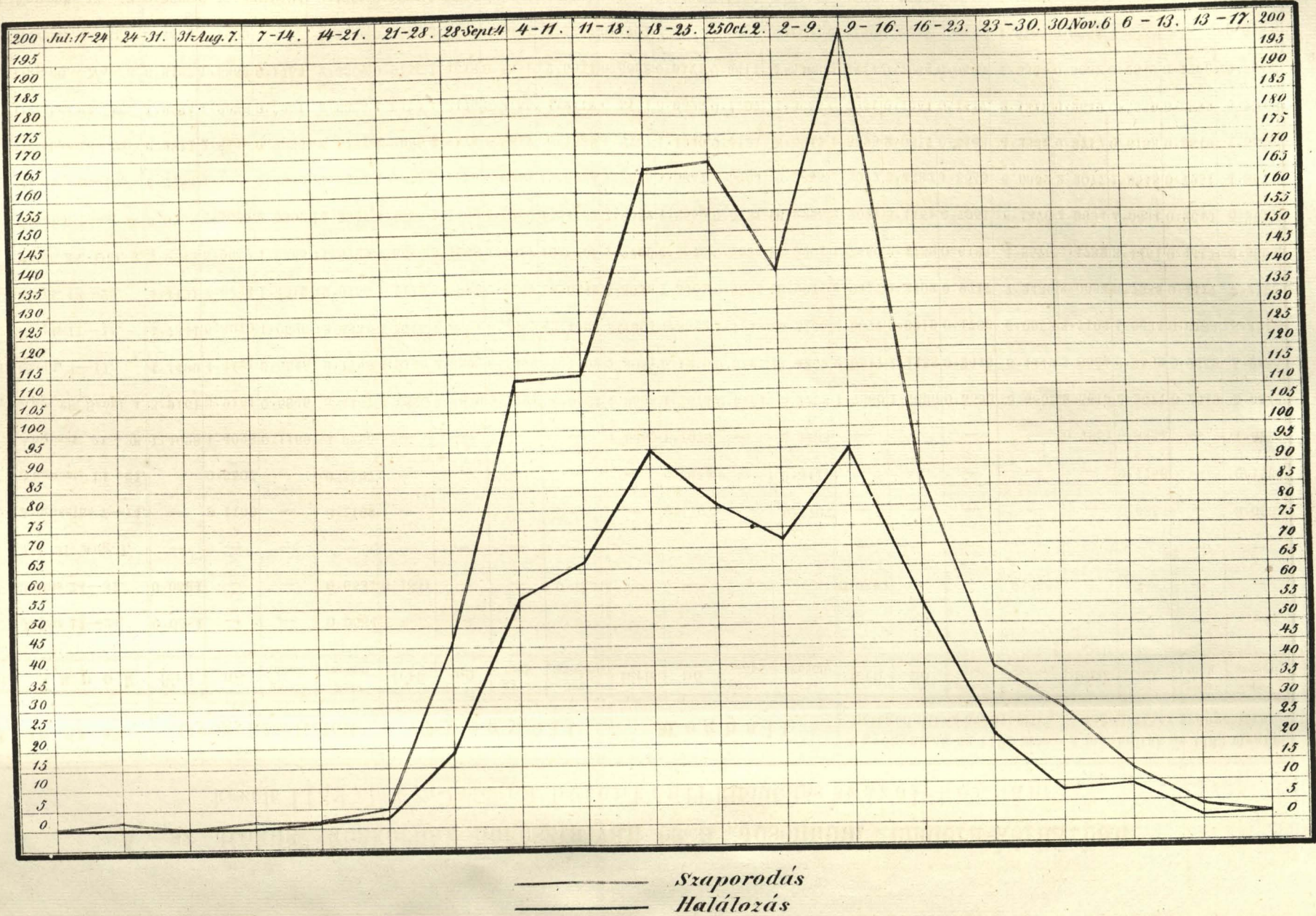
1 8 6 6		Gyógykezeltetett				G y ó g y u l t				M e g h a l t			
Hét	Napok	férfi	nő	gyer- mek	össze- sen	férfi	nő	gyer- mek	össze- sen	férfi	nő	gyer- mek	össze- sen
I.	Julius 17—24.	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
II.	Jul. 24—31.	1	—	—	1	1	—	—	1	—	—	—	—
III.	Jul. 31. Aug. 7.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
IV.	Aug. 7—14.	—	2	—	2	—	—	—	—	—	1	—	1
V.	Aug. 14—21.	—	6	—	6	—	—	—	—	—	2	—	2
VI.	Aug. 21—28.	24	24	2	50	—	—	—	—	9	10	—	19
VII.	Aug. 28-tól Szept. 4-ig.	67	67	10	144	20	20	4	44	29	25	3	57
VIII.	Szept. 4—11.	71	76	10	157	23	13	3	39	34	30	3	67
IX.	Szept. 11—18.	81	118	18	217	25	41	2	68	42	46	7	95
X.	Szept. 18—25.	76	121	25	222	23	48	11	82	34	43	5	82
XI.	Szept. 25-től Oktob. 2.	68	102	28	198	20	28	7	55	28	39	5	72
XII.	Oktob. 2—9.	103	125	45	273	25	39	9	73	46	46	3	95
XIII.	Oktob. 9—16.	72	82	40	194	25	28	21	74	25	21	9	55
XIV.	Okt 16—23.	38	49	17	104	18	23	7	48	11	7	3	21
XV.	Okt. 23—30.	21	33	9	63	9	9	5	23	3	4	1	8
XVI.	Oktob. 30-tól Nov. 6-ig.	14	28	3	45	5	8	1	14	4	3	2	9
XVII.	Nov. 6—13.	6	20	—	26	2	17	—	19	1	—	—	1
XVIII.	Nov. 13—17.	4	3	1	8	4	2	—	6	—	1	1	2

Dr. Rózsay, cholera.

a

B. a.

A Szt.Rochusi fiók-és Josephinumi cholera-kórházakban 1866^{iki} Julius 17-November 17^{ig} kezelt 1132 cholera -
betegről általános hetenkénti kimutatás szaporodásra és halálzásra nézve.

Dr. Rózsay, Cholera.

Nyomd. Rohn és Grund Pest 1868.

b.

A „sz. Rókus“ közkórház fiókosztályán és a „Josefinum“ cholera-kórházban
kezelt 1132 cholera-betegről hetenkénti kimutatás százalékokban.

1866		Gyógykezelettet				G y ó g y ú l t				M e g h a l t				A gyógyultak az 1132 meg- betegedethez arányosítva				A meghaltak az 1132 megbe- tegedethez arányosítva			
Hét	N a p o k	férfi	nő	gyer- mek	össz- szesen	férfi	nő	gyer- mek	össz- szesen	férfi	nő	gyer- mek	össz- szesen	férfi	nő	gyer- mek	össz- szesen	férfi	nő	gyer- mek	össz- szesen
I.	Julius 17—24.	0·0584	—	—	0·0584	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
II.	Julius 24—31.	0·0584	—	—	0·0584	0·1831	—	—	0·1831	—	—	—	—	0·0883	—	—	0·0883	—	—	—	—
III.	Jul. 31. Aug. 7.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
IV.	Augusztus 7—14.	—	0·1169	—	0·1169	—	—	—	—	—	0·1707	—	0·1707	—	—	—	—	—	0·0883	—	0·0883
V.	Auguszt. 14—21.	—	0·3507	—	0·3507	—	—	—	—	—	0·3414	—	0·3414	—	—	—	—	—	0·1766	—	0·1766
VI.	Auguszt. 21—28.	1·4028	1·4028	0·1169	2·9225	—	—	—	—	1·5363	1·7070	—	3·2433	—	—	—	—	0·7951	0·8834	—	1·6785
VII.	Aug. 28. Szept. 4.	3·9161	3·9161	0·5845	8·4167	3·6620	3·6620	0·7324	8·0564	4·9503	4·2675	0·5121	9·7299	1·7660	1·7660	0·3532	3·8852	2·5619	2·2077	0·2649	5·0345
VIII.	Szept. 4—11.	4·1499	4·4421	0·5845	9·1765	4·2113	2·3803	0·5493	7·1409	5·8038	5·1210	0·5121	11·4369	2·0317	1·1483	0·2649	3·4449	3·0034	2·6502	0·2649	5·9185
IX.	Szept. 11—18.	4·7344	6·8970	1·0520	12·6834	4·5775	7·5071	0·3662	12·4508	7·1694	7·8522	1·1949	16·2165	2·2077	3·6219	0·1766	6·0062	3·7102	4·0634	0·6183	8·3919
X.	Szept. 18—25.	4·4421	7·0723	1·4612	12·9756	4·2113	8·7888	2·0141	15·0142	5·8038	7·3401	0·8535	13·9974	2·0317	4·2402	0·9717	7·2436	3·0034	3·7985	0·4417	7·2436
XI.	Szept. 25. Okt. 2.	3·9745	5·9619	1·6365	11·5729	3·6620	5·1268	1·2817	10·0705	4·7796	6·6573	0·8535	12·2904	1·7660	2·4732	0·6183	4·8575	2·4732	3·4451	0·4417	6·3600
XII.	Október 2—9.	6·0203	6·3062	2·6302	14·9567	4·5775	7·1409	1·6479	13·3663	7·8552	7·8552	0·5121	16·2225	2·2077	3·4451	0·7951	6·4479	4·0634	4·0634	0·2649	8·3917
XIII.	Október 9—16.	4·2083	4·7928	2·3380	11·3391	4·5775	5·1268	3·8451	13·5494	4·2675	3·5847	1·5363	9·3885	2·2077	2·4732	1·8543	6·5352	2·2077	1·8543	0·7951	4·8571
XIV.	Október 16—23.	2·2211	2·8640	0·9936	6·0787	3·2958	4·2113	1·2817	8·7888	1·8777	1·1949	0·5121	3·5847	1·5898	2·0317	0·6183	4·2398	0·9717	0·6183	0·2649	1·8549
XV.	Október 23—30.	1·2274	1·9288	0·5261	3·6823	1·6479	1·6479	0·9155	4·2113	0·5121	0·6828	0·1707	1·3656	0·7951	0·7951	0·4417	2·1319	0·2649	0·3532	0·0883	0·7064
XVI.	Okt. 30.—Nov. 6.	0·8183	1·6366	0·1753	2·6302	0·9155	1·4648	0·1831	2·5634	0·6828	0·5121	0·3414	1·5363	0·4417	0·7064	0·0883	1·2364	0·3532	0·2649	0·1766	0·7947
XVII.	Novemb. 6—13.	0·3506	1·1690	—	1·5196	0·3662	3·1127	—	3·4789	0·1707	—	—	0·1707	0·1766	1·5017	—	1·6783	0·0883	—	—	0·0883
XVIII.	Novemb. 13—17.	0·2338	0·1753	0·0584	0·4675	0·7324	0·3662	—	1·0986	—	0·1707	0·1707	0·3414	0·3532	0·1766	—	1·5298	—	0·0883	0·0883	0·1766

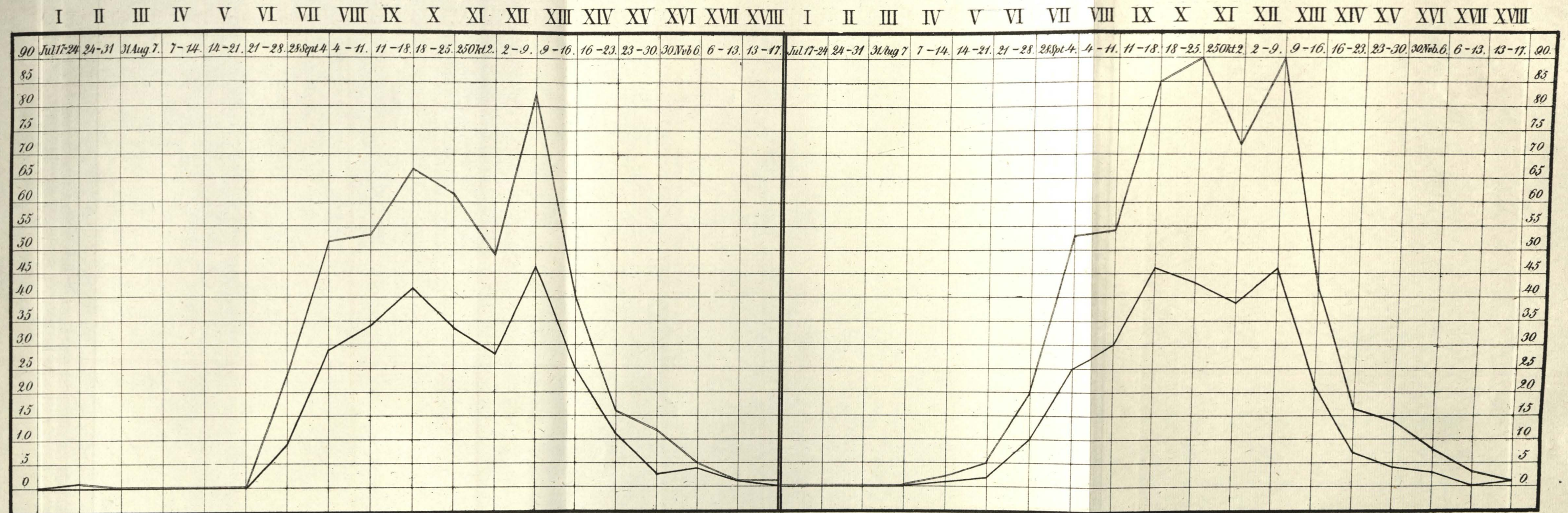
Dr. Rózsay, cholera.

B.b.

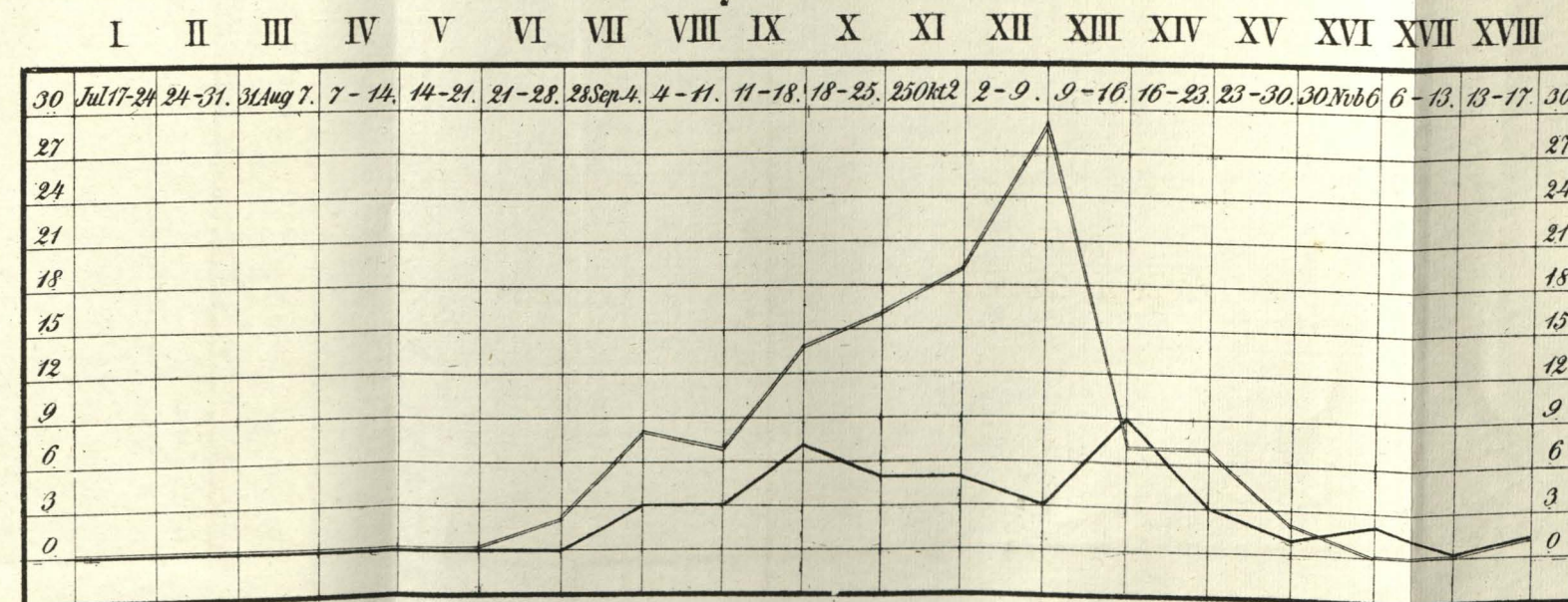
A Szt. Rochusi fiók- és Josephinumi cholera-kórházakban 1866^{iki} Jul. 17 - Nov. 17. kezelt 1132 cholera-betegről szaporodási és halálozási általános hetenkénti kimutatás nemre nézve.

A. Férfiak.

B. Nők.

C. Gyermek.

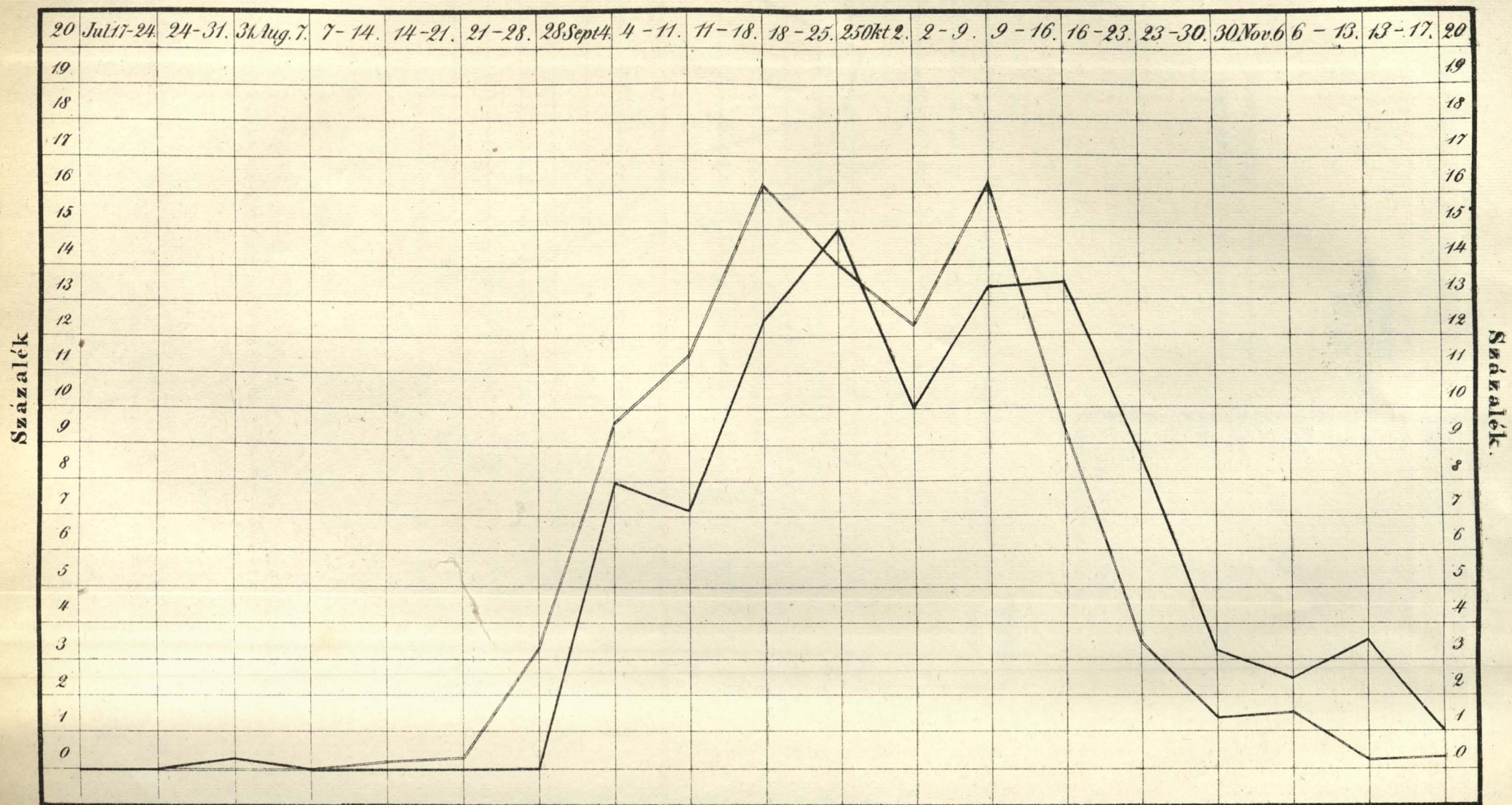

Dr Rózsay, Cholera.

— Szaporodás.
— Halálozás.

Nagyv. Rohn és Grund, Pesten 1868

A Sz. Rochusi fiók- és Josephinumi cholera-kórházakban 1866^{iki} Jul. 17^{től} - Nov. 17^{ig} kezelt 1132 cholera-betegről hetenkénti százalékos kimutatás gyógyulásra és halálzásra nézve.

Halálozás.
Gyógyulás.

D^r. Rózsay, Cholera.

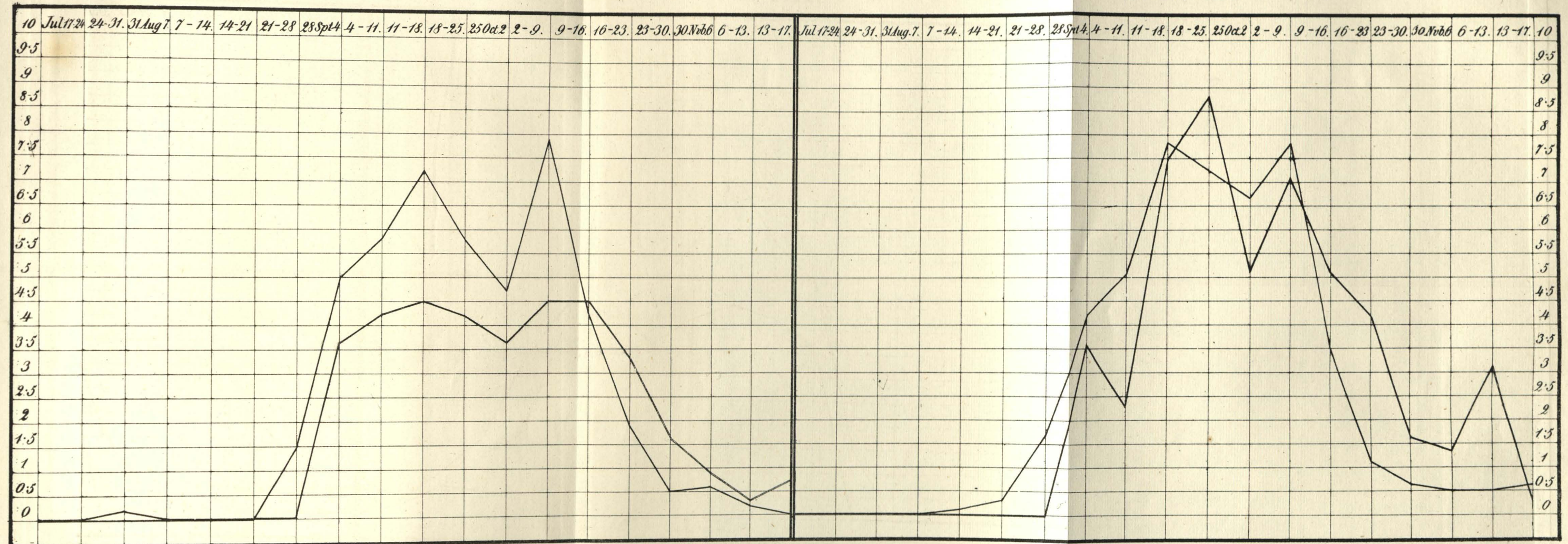
Nyomt. Rohn és Grund Pest 1868

B. d.

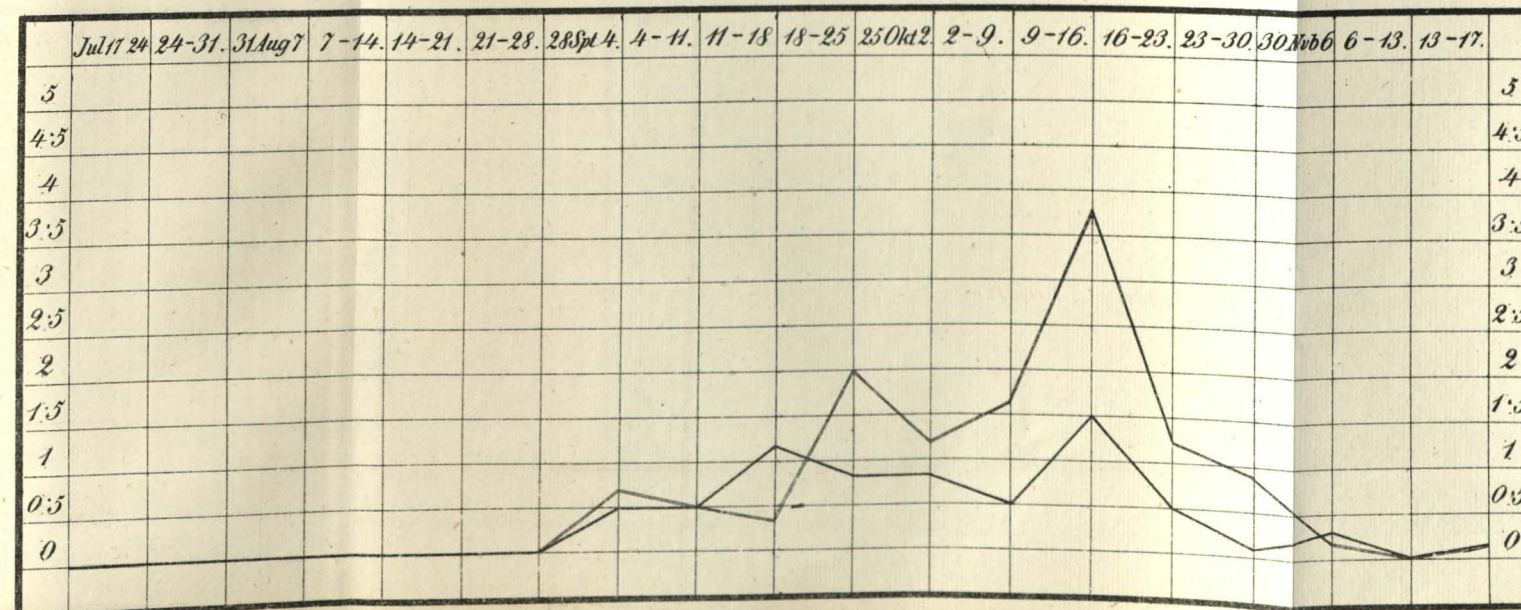
A Sz. Rochusi fiók-és Josephinumi cholera-kórházakban 1866^{iki} Julius 17^{toi} - Nov. 17^{ig} kezelt 1132 cholera-betegről gyógyulási és halálozási, százalékos hetenkénti kimutatás nemre nézve.

A. Férfiak.

B. Nők.

C. Gyermekek.

Dr Rózsay, Cholera.

— Gyógyulás.
— Halálozás.

C.

A

„sz. Rókus“ közkórház fiókosztályán és a „Josefinum“ cholera-kórházban
1866. július 17-től november 17-ig kezelt cholera-betegek korosztályos
kimutatása vallás és nemre nézve.

Kor	Nem	B e t e g e d é s				H a l á l o z á s				Betegedés		Halálozás	
		Kereszt.	Izraelita	Összesen	Összesen	Kereszt.	Izraelita	Összesen	Összesen	Ö s s z e s e n			
										férfi	nő	férfi	nő
0—5	férfi	12	—	12	30	7	—	7	15				
	nő	18	—	18		8	—	8					
5—10	férfi	18	—	18	35	4	—	4	8				
	nő	17	—	17		4	—	4					
10—15	férfi	24	—	24	47	7	—	7	17				
	nő	23	—	23		10	—	10					
15—20	férfi	44	2	46	112	12	1	13	30				
	nő	66	—	66		17	—	17					
20—30	férfi	124	2	126	305	60	—	60	136				
	nő	175	4	179		75	1	76					
30—40	férfi	116	2	118	241	70	—	70	129				
	nő	121	2	123		59	—	59					
40—50	férfi	91	—	91	174	60	—	60	114				
	nő	83	—	83		54	—	54					
50—60	férfi	54	1	55	104	36	1	37	70				
	nő	49	—	49		33	—	33					
60—70	férfi	26	—	26	47	19	—	19	34				
	nő	21	—	21		15	—	15					
70—80	férfi	14	—	14	33	12	—	12	29				
	nő	18	1	19		16	1	17		531	601	290	296
80—90	férfi	1	—	1	4	1	—	1	4				
	nő	3	—	3		3	—	3		1132		586	
Ezek közül ápolgatott		B e t e g e d é s				H a l á l o z á s							
		férfi	nő	összesen		férfi	nő	összesen					
a fiókkórházban		465	535	1000		257	265	522					
a Josefinumban		66	66	132		33	31	64					

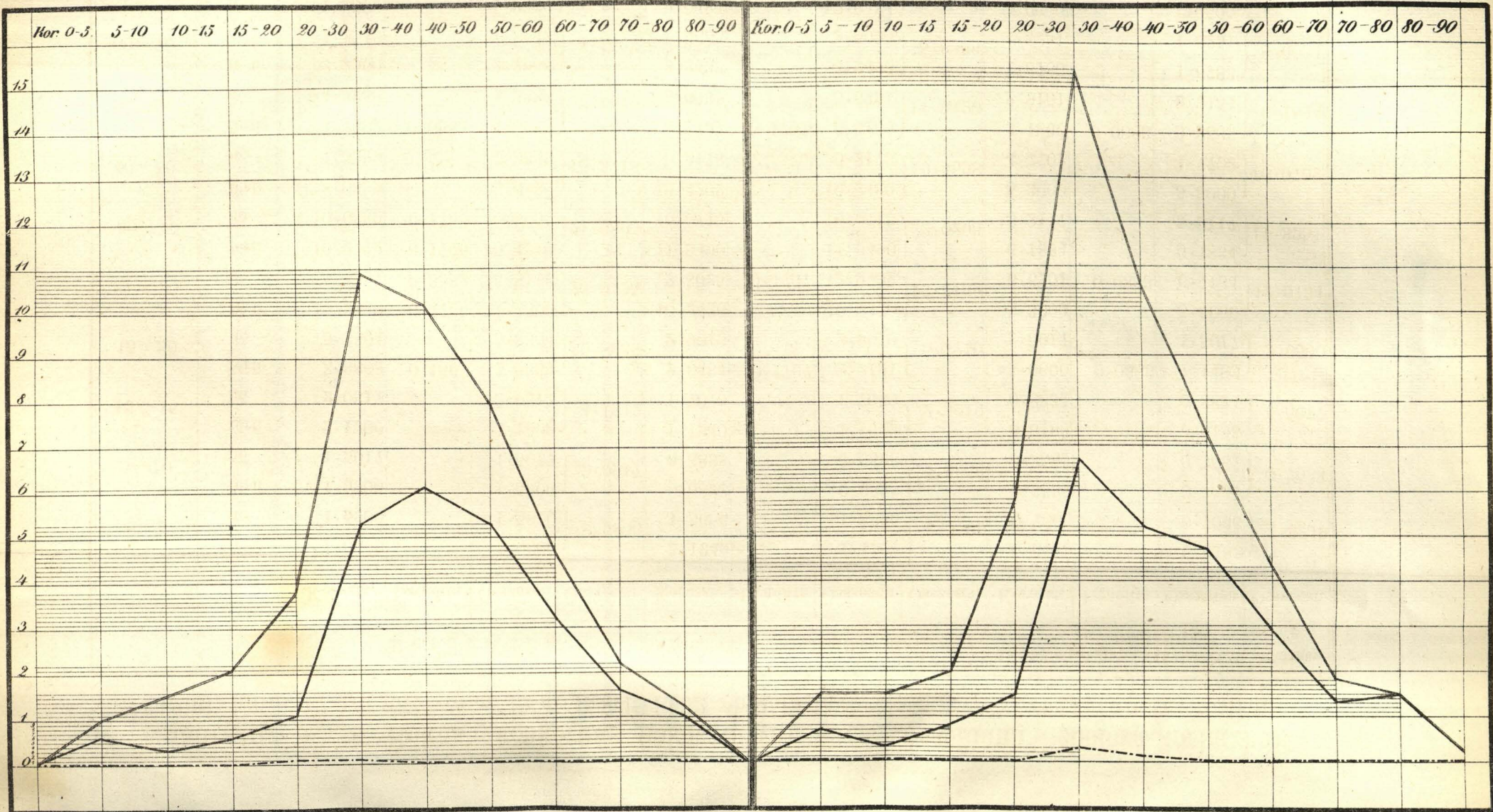
Dr. Rózsay, cholera.

a*

A SztRochusi fiók-és a Josephinumi cholera-kórházakban 1866^{iki} Jul.17^{től} Nov.17^{ig} kezelt 1132 cholera betegről
betegedési és halálozási százalékos kimutatás nemre, korra és vallásra nézve.

F é r f i a k .

N ö k .

Halálozás az 1132 megbetegedethez arányosítva } keresztény }
Betegedés } izraelita }

C. a.

Kimutatás a „sz. Rókus“ közkórház fiókosztályán és a „Josefinum“ cholera-kórházban
1866. július 17-től november 17-ig kezelt 1132 cholera-betegekről korosztály szerint %-ban.

Kor	Nem	B e t e g e d é s				A halálozás az 586 elhalthoz arányosítva				Az 586 meghalt az 1132 megbetegedethez arányosítva			
		Kereszt.	Izraelita	Összesen	Összesen	Kereszt.	Izraelita	Összesen	Összesen	Kereszt.	Izraelita	Összesen	Összesen
0—5	férfi	1·0600		1·0600	2·6500	1·1949		1·1994	2·5606	0·6183		0·6183	1·3249
	nő	1·5900		1·5900		1·3656		1·3656		0·7066		0·7066	
5—10	férfi	1·5900		1·5900	3·0917	0·6828		0·6828	1·3656	0·3532		0·3532	0·7064
	nő	1·5017		1·5017		0·6828		0·6828		0·3532		0·3532	
10—15	férfi	2·1200		2·1200	4·1517	1·1949		1·1949	2·9019	0·6183		0·6183	1·5017
	nő	2·0317		2·0317		1·7070		1·7070		0·8834		0·8834	
15—20	férfi	3·8868	0·1667	4·0634	9·8938	2·0484	0·1707	2·2191	5·1210	1·0600	0·0883	1·1483	2·6500
	nő	5·8304		5·8304		2·9019		2·9019		1·5017		1·5017	
20—30	férfi	10·9540	0·1766	11·1306	26·9425	10·2420		10·2420	23·2152	5·3000		5·3000	12·0134
	nő	15·4587	0·3532	15·8119		12·8025	0·1707	12·9732		6·6251	0·0883	6·7134	
30—40	férfi	10·2472	0·1766	10·4240	21·2895	11·9490		11·9490	22·0203	6·1834		6·1834	11·3951
	nő	10·6889	0·1766	10·8655		10·0713		10·0713		5·2117		5·2117	
40—50	férfi	8·0389		8·0389	15·3718	10·4202		10·2420	19·4598	5·3000		5·3000	10·0702
	nő	7·3329		7·3329		9·2178		9·2178		4·7702		4·7702	
50—60	férfi	4·7702	0·0883	4·8585	9·1870	6·1452	0·1707	6·3159	11·9490	3·1300	0·0883	3·2683	6·1834
	nő	4·3285		4·3285		5·6331		5·6331		2·9151		2·9151	
60—70	férfi	2·2960		2·2960	4·1503	3·2433		3·2433	5·8038	1·6783		1·6783	3·0034
	nő	1·8543		1·8543		2·5605		2·5605		1·3251		1·3251	
70—80	férfi	1·2366		1·2366	2·9147	2·0484		2·0484	4·9503	1·0600		1·0600	2·5615
	nő	1·5398	0·0883	1·6781		2·7312	0·1707	2·9019		1·4132	0·0883	1·5015	
80—90	férfi	0·0883		0·0883	0·3532	0·1707		0·1707	0·6828	0·0883		0·0883	0·3532
	nő	0·2649		0·2649		0·5121		0·5121		0·2649		0·2649	

D.

A

„sz. Rókus“ közkórház fiókosztályán és a „Josefinum“ cholera-kórházban
kezelt cholera-betegek összegének foglalkozás szerinti kimutatása
átalános számban és százalékban.

Foglalkozás	Josefinum- ban	fiókkór- házban	Összesen	százalék	Foglalkozás	Josefinum- ban	fiókkór- házban	Összesen	százalék
Szolga, cseléd . . .	17	214	226	19·9640	Áttétel	108	819	927	
Napszámos . . .	69	424	488	43·1086	Késes	—	2	2	0·1766
Fegyencz, toloncz . .	—	12	12	1·0600	Kefekötő	—	1	1	0·0883
Kényszeröncz . . .	—	14	14	1·2366	Halász	—	1	1	0·0883
Agg-gyámolt . . .	—	28	28	2·4732	Nyomdász-segéd . .	—	1	1	0·0883
Czipész, varga . . .	8	26	34	3·0032	Bérekocsis	1	3	4	0·3532
Pék	1	10	11	0·9717	Hajós	1	13	14	1·2366
Szabó	4	10	14	1·2366	Földmives	1	4	5	0·4417
Ács	1	9	10	0·8834	Kofa	1	2	3	0·2649
Szijgyártó	1	—	1	0·0833	Mázoló	1	3	4	0·3532
Asztalos	1	15	16	1·4132	Pinczér	1	10	11	0·9717
Lakatos	2	2	4	0·3532	Zenész	1	2	3	0·2649
Kovács	—	19	19	1·6781	Mosónő	1	4	5	0·4417
Kőműves	3	7	10	0·8834	Szabadságos katona .	1	1	2	0·1766
Kőfaragó	—	2	2	0·1766	Magánzó	1	22	23	2·0317
Bádogos	—	2	2	0·1766	Koldús	1	9	10	0·8834
Gombkötő	1	—	1	0·0883	Poroszló	—	7	7	0·6183
Szücs	—	6	6	0·5300	Bába	—	1	1	0·0883
Kádár	—	5	5	0·4417	Dunavízhordó . . .	—	1	1	0·0883
Aranyműves	—	1	1	0·0883	Borbélysegéd . . .	—	1	1	0·0883
Kalapos	—	1	1	0·0883	Kucséber	—	2	2	0·1766
Kötélverő	—	1	1	0·0883	Kintornás	—	3	3	0·2649
Hentes, mészáros . .	—	7	7	0·6183	Üveges tót	—	1	1	0·0883
Molnár	—	1	1	0·0883	Író	—	1	1	0·0883
Esztergályos	—	2	2	0·1766	Gyermek	13	99	112	9·6289
Szappanos	—	1	1	0·0883					
Oldal összeg	108	819	927		Összesen	132	1000	1132	

Dr. Rózsay, cholera.

D. a.

A
„sz. Rókus“ közkórház fiókosztályán és a „Josefinum“ cholera-kórházban
kezelt cholera-betegekről foglalkozás szerinti kimutatás halálozásra
nézve általános számban és százalékban.

Foglalkozás	Josefinumban fiókkórház- ban	Összesen	Az 586 el- halt szerinti százalék	Az 586 el- halt az 1132 megbetege- dethez ará- nyosítva	Foglalkozás	Josefinumban fiókkórház- ban	Összesen	Az 586 el- halt szerinti százalék	Az 586 el- halt az 1132 megbetege- dethez ará- nyosítva
százalékok					százalékok				
Cseléd, szolgáló . . .	7	75	82	13·9974	7·2426	Áttétel	54	436	490
Napszámos . . .	33	261	294	50·1858	25·9706	Késes . . .	—	1	1
Fegyencz, toloncz . . .	—	4	4	0·6828	0·3532	Kefekötő . . .	—	—	—
Kényszeröncz . . .	—	3	3	0·5121	0·2649	Halász . . .	—	—	—
Agg-gyámolt . . .	—	27	27	4·6089	2·3843	Nyomdász-segéd . . .	—	1	1
Czipész, varga . . .	5	14	19	3·2433	1·6783	Bérekcsis . . .	1	2	3
Pék . . .	—	3	3	0·5121	0·2649	Hajós . . .	1	8	9
Szabó . . .	1	4	5	0·8535	0·4417	Földmives . . .	—	2	2
Ács . . .	1	5	6	1·0242	0·5300	Kofa . . .	—	2	2
Szűgyártó . . .	1	—	1	0·1707	0·0883	Mázoló . . .	1	—	1
Asztalos . . .	—	9	9	1·5363	0·7949	Pinczér . . .	—	5	5
Lakatos . . .	2	3	5	0·8535	0·4417	Zenész . . .	1	2	3
Kovács . . .	—	11	11	1·8777	0·9717	Mosónő . . .	—	1	1
Kőműves . . .	3	3	6	1·0242	0·5300	Szabads.-katona . . .	1	1	2
Kőfaragó . . .	—	1	1	0·1707	0·0883	Magánzó . . .	—	11	11
Gombkötő . . .	1	—	1	0·1707	0·0883	Koldús . . .	—	6	6
Bádogos . . .	—	1	1	0·1707	0·0883	Poroszló . . .	—	2	2
Szűcs . . .	—	4	4	0·6828	0·3532	Bába . . .	—	1	1
Bodnár . . .	—	1	1	0·1707	0·0883	Dunavízfordó . . .	—	1	1
Aranyműves . . .	—	—	—	—	—	Borbélysegéd . . .	—	—	—
Kötélverő . . .	—	—	—	—	—	Kacséber . . .	—	—	—
Kalapos . . .	—	1	1	0·1707	0·0883	Kintornás . . .	—	2	2
Hentes, mézáró . . .	—	3	3	0·5121	0·2649	Üveges tót . . .	—	—	—
Molnár . . .	—	1	1	0·1707	0·0883	Író . . .	—	1	1
Esztergályos . . .	—	1	1	0·1707	0·0883	Gyermek . . .	5	37	42
Szappanos . . .	—	1	1	0·1707	0·0883	Fő-összeg	64	522	586
Összesen	54	436	490						

Dr. Rózsay, cholera.

E.

A
„sz. Rókus“ közkórház fiókosztályán és a „Josefinum“ cholera-kórházban
kezelt cholera-betegek lakásainak kimutatása a városnegyed-, utca
és a házsámok följegyzésével.

BELVÁROS:

Utcza-név	Ház-szám	férfi	nő	gyermek	Utcza-név	házszám	férfi	nő	gyermek	Utcza-név	házszám	férfi	nő	gyermek
Aldunásor . . .	9	1	—	—	Áttétel	14	10	2	—	Áttétel	25	23	2	—
„ . . .	46	—	1	—	Magyar . . .	11	1	—	—	Só . . .	4	1	—	—
„ . . .	49	1	—	—	„ . . .	38	1	—	—	Szén-tér . . .	?	—	1	—
„ . . .	?	1	1	—	„ . . .	30	—	1	—	Széna-tér . . .	2	1	6	—
Bástya . . .	25	2	—	—	Molnár . . .	15	—	1	—	„ . . .	?	1	—	—
Hatvani . . .	6	1	—	—	„ . . .	14	1	2	—	Sütő . . .	2	1	—	—
„ . . .	1	—	—	1	„ . . .	28	1	—	—	„ . . .	6	1	—	—
„ . . .	10	1	—	—	„ . . .	25	—	1	—	„ . . .	14	1	—	—
Haltér . . .	4	—	1	—	„ . . .	6	—	1	—	Szinház-tér . . .	?	—	2	—
Kecskeméti . . .	8	1	—	1	„ . . .	37	1	—	—	Zöldfa . . .	7	1	—	—
„ . . .	?	1	—	—	„ . . .	24	—	1	—	„ . . .	11	—	—	1
Kötő . . .	?	—	1	—	„ . . .	1	—	1	—	„ . . .	23	1	—	—
Kigyó . . .	?	1	1	—	„ . . .	2	1	—	—	„ . . .	36	—	3	1
Lipót . . .	3	—	1	—	„ . . .	?	—	1	—	„ . . .	?	—	2	—
„ . . .	24	—	1	—	Mészáros . . .	5	—	1	—	„ . . .	?	—	—	—
„ . . .	32	—	1	—	„ . . .	8	—	1	—	Új-világ . . .	4	—	1	—
„ . . .	36	1	—	—	Rózsa-tér . . .	?	1	—	—	„ . . .	34	—	1	—
„ . . .	?	1	—	—	Reáltanoda . . .	2	1	—	—	„ . . .	?	—	1	—
Magyar . . .	39	—	1	—	Sarkantyú . . .	7	2	—	—	Városháztér . . .	9	—	—	1
„ . . .	3	2	—	—	Szarka . . .	2	1	—	—	„ . . .	7	1	—	—
„ . . .	36	—	1	—	Só . . .	8	—	1	—	Városháza . . .	—	—	3	—
Összesen	14	10	2	—	Összesen	25	23	2	—	Összesen	34	43	5	—

LIPÓTVÁROS:

Árpád . . .	4	—	1	—	Áttétel	7	10	—	—	Áttétel	17	27	—	—
„ . . .	5	1	—	—	Mérleg . . .	3	—	1	—	Erzsébet-tér . . .	10	—	1	—
Béla . . .	7	—	1	—	Nádor . . .	3	1	1	—	„ . . .	14	—	1	—
Bálvány . . .	18	—	1	—	„ . . .	13	—	1	—	2 sas . . .	22	—	1	—
„ . . .	?	1	—	—	„ . . .	11	—	1	—	Vadász . . .	9	1	—	—
Dorottya . . .	?	—	1	—	„ . . .	17	—	1	—	„ . . .	12	—	1	—
Fő-út . . .	13	1	—	—	„ . . .	20	—	1	—	Váci-ut . . .	4	2	2	—
„ . . .	2	—	1	—	Tükör . . .	?	—	1	—	„ . . .	27	2	1	—
Géza . . .	3	—	1	—	„ . . .	2	—	1	—	„ . . .	37	1	—	—
Hajnal . . .	3	—	1	—	Tüköri söresarn . . .	—	—	2	—	„ . . .	51	—	—	1
Hold . . .	4	1	—	—	Feldunásor . . .	16	2	—	—	„ . . .	65	—	2	—
„ . . .	5	1	—	—	„ . . .	21	1	—	—	„ . . .	480	—	1	—
„ . . .	6	1	—	—	„ . . .	23	1	—	—	„ . . .	880	—	1	—
József-tér . . .	?	1	—	—	„ . . .	424	—	1	—	„ . . .	?	4	3	—
3 korona . . .	17	—	1	—	„ . . .	425	—	1	—	„ . . .	?	—	—	—
Összesen	7	10	—	—	Összesen	17	27	—	—	Marokkai ház . . .	—	1	—	—

Dr. Rózsay, Cholera.

TERÉZVÁROS:

Uteza-név	ház-szám	férfi	nő	gyermek	Uteza-név	ház-szám	férfi	nő	gyermek	Uteza-név	ház-szám	férfi	nő	gyermek
Agg-gyámolda .	—	10	18	—	Áttétel	56	76	11	—	Áttétel	80	123	17	—
Aradi	16	3	—	—	3 dob	69	1	—	—	Gyár	25	1	1	—
"	2	—	2	—	"	64	1	—	—	"	9	—	1	—
"	19	8	5	—	"	68	—	1	—	"	7	1	—	—
"	8	2	2	—	"	58	1	—	—	Gábler	3	1	—	—
"	21	3	2	2	"	50	1	1	—	Hársfa	5	—	1	—
"	1	—	3	1	"	71	1	—	—	Hajós	7	1	—	—
"	14	1	6	—	"	32	—	1	—	"	9	2	—	—
"	11	2	6	1	"	71	—	1	1	"	29	—	1	—
"	13	—	2	—	"	36	—	1	—	Herminatér	7	—	3	—
"	10	1	—	1	Dávid	9	—	2	—	István tér	2	—	—	1
"	4	—	1	—	"	43	—	1	—	"	22	1	—	—
"	12	1	—	1	Dohány	6	—	1	—	"	19	—	1	—
"	7	1	1	—	"	32	1	1	—	Kerepesi-út	32	3	1	2
"	23	—	1	—	"	34	—	2	—	"	22	—	1	—
"	20	—	1	—	"	35	—	1	—	"	34	2	2	—
"	15	1	—	—	"	47	1	—	—	"	3	—	2	—
"	17	1	—	—	"	14	—	1	1	"	60	1	1	—
"	9	1	—	1	"	33	—	—	1	"	28	—	1	—
"	585	—	1	—	"	16	1	—	—	"	20	2	—	1
"	882	2	1	—	"	11	—	1	—	"	59	—	—	1
"	?	3	3	—	"	45	1	—	—	"	13	3	—	1
Új-aradi	4	1	—	—	"	1	—	1	—	"	16	1	—	—
Arok	3	—	1	1	"	5	—	1	—	"	24	2	—	—
"	9	1	1	—	"	36	1	—	—	"	73	—	1	—
"	4	1	1	—	"	41	1	—	—	"	21	—	1	—
"	1	—	—	1	Diófa	30	—	1	—	"	8	—	1	—
"	5	1	1	—	"	1	1	—	—	"	36	1	—	—
"	6	1	—	—	"	27	—	1	—	"	?	5	3	—
"	933	—	—	1	Erdősor	5	1	6	1	"	9	1	—	—
"	?	—	1	—	"	3	2	3	1	Kis-mező	5	1	1	—
Akácza	23	2	—	—	"	4	1	1	—	"	2	1	—	—
"	17	1	3	—	"	14	1	1	—	"	11	—	1	—
"	6	2	—	—	"	33	1	2	—	"	32	—	2	—
"	37	1	—	—	"	12	—	3	—	Kertész	1	—	—	1
"	24	1	1	—	"	39	—	1	—	"	3	1	—	—
"	35	—	1	—	"	8	1	1	—	"	4	2	1	—
"	24	—	1	1	"	12	—	1	—	"	9	1	—	1
"	15	—	2	—	"	2	1	—	—	"	10	1	—	—
"	21	—	1	—	"	13	—	1	—	Király	28	—	1	—
"	?	—	1	—	"	?	—	1	—	"	9	—	1	—
3 bárány	1	1	—	—	Fekete sas	2	—	1	—	"	20	1	2	2
"	7	1	1	—	"	6	—	1	—	"	6	—	1	—
Csömöri-ut	35	—	1	—	Gyár	6	1	—	—	"	23	—	1	—
3 dob	6	2	—	—	"	9	1	—	—	"	19	1	—	—
"	56	—	1	—	"	1	—	—	1	"	24	2	2	—
"	40	—	2	—	"	26	—	1	—	"	21	1	—	—
"	60	—	1	—	"	21	—	1	—	"	21	1	—	—
Összesen	56	76	11	—	Összesen	80	123	17	—	Összesen	120	160	27	—

Uteza-név	ház-szám	férfi	nő	gyermek	Uteza-név	ház-szám	férfi	nő	gyermek	Uteza-név	ház-szám	férfi	nő	gyermek
Áttétel	120	160	27	—	Áttétel	132	183	29	—	Áttétel	154	199	31	—
Király	11	—	1	—	N.-mező	?	1	—	—	2 szerecsen	30	1	—	—
"	?	1	3	—	O-utca	8	—	1	—	"	24	1	2	—
"	93	1	2	—	"	42	—	1	—	"	4	1	—	—
Körmives	12	—	1	—	"	36	1	—	—	"	23	—	1	—
"	926	—	1	—	"	39	—	1	—	Szövetség	42	—	1	—
Könyvek	21	—	1	—	"	48	1	—	—	"	22	—	1	—
N.-kereszt	8	—	—	1	"	13	—	1	—	"	11	1	—	—
"	12	—	1	—	"	37	—	1	—	"	3	—	1	—
"	28	—	1	—	"	?	1	—	—	"	4	1	—	—
Kékkakas	10	1	—	—	Ország-ut	1	1	—	—	"	19	1	1	1
"	12	—	1	—	"	4	—	1	—	"	13	—	1	—
Kemniczer	?	1	—	—	"	20	1	—	—	"	?	1	1	—
Lőportorony	2	1	—	—	Rózsa	23	—	1	—	Steiner	2	1	1	—
"	3	—	1	—	"	32	—	1	—	"	8	—	1	—
"	5	—	1	—	"	33	—	1	—	"	9	2	—	—
"	31	1	—	—	"	38	—	1	—	"	45	—	1	—
Lázár	5	—	1	—	"	?	1	—	—	Sip	14	—	1	—
Lipót-mező	—	—	1	—	Rombach	2	—	1	—	Új	9	—	1	—
Retek	9	—	1	—	3 szív	12	1	—	—	"	18	—	1	—
N.-mező	30	1	—	—	"	15	2	—	—	"	38	1	—	—
"	35	—	1	—	2 szív	26	3	1	—	"	36	—	2	—
"	15	1	—	—	"	7	1	—	—	"	6	1	—	—
"	39	1	—	—	"	27	—	1	—	"	?	—	1	—
"	45	—	1	—	"	12	2	—	2	Vitéz	2	—	1	—
"	25	1	1	—	"	11	1	1	—	Valero	15	—	1	—
"	40	1	—	—	"	15	1	—	—	Viola	21	—	1	—
"	21	1	—	—	"	18	1	—	—	Vonal	4	2	1	—
"	5	—	1	—	2 szerecsen	9	1	—	—	"	3	—	1	—
"	9	—	—	1	"	49	1	—	—	"	?	1	—	—
"	19	—	1	—	"	30	1	1	—	Fegyház	—	2	3	—
"	22	—	1	—	"	26	—	1	—	Terézváros	—	1	1	—
összesen	132	183	29	—	összesen	154	199	31	—	összesen	172	226	32	—

JÓZSEFVÁROS:

Uteza-név	ház-szám	férfi	nő	gyermek	Uteza-név	ház-szám	férfi	nő	gyermek	Uteza-név	ház-szám	férfi	nő	gyermek
Áttétel	7	7	2	—	Áttétel	16	23	3	—	Áttétel	23	29	3	—
Bodzafa	17	1	—	—	B. Sándor	39	—	1	—	Fiaker	22	1	—	—
"	14	1	—	—	"	?	1	—	—	Fuvaros	1	—	1	—
"	26	1	—	—	Borjú-tér	5	1	—	—	"	7	—	1	—
"	22	—	1	—	"	4	1	—	—	"	22	1	—	—
"	3	1	—	—	"	?	1	—	—	Föl	425	1	—	—
"	2	—	2	—	Eső-utca	24	1	—	—	Fecske	19	1	1	—
"	18	1	—	—	"	38	—	1	—	"	31	1	—	—
"	32	—	1	1	Dologház	—	4	10	—	"	17	—	1	—
"	10	1	—	—	Fiaker	1	—	1	—	"	12	1	—	—
"	?	—	—	1	"	4	—	1	—	"	24	—	1	—
B. Sándor	23	—	1	—	"	11	—	1	—	"	10	—	1	—
"	22	1	2	—	"	17	—	2	—	Futó	7	1	—	—
összesen	7	7	2	—	összesen	16	23	3	—	összesen	23	29	3	—

Uteza-név	ház-szám	férfi	nő	gyermek	Uteza-név	ház-szám	férfi	nő	gyermek	Uteza-név	ház-szám	férfi	nő	gyermek
Áttétel		23	29	3	Áttétel		41	61	9	Áttétel		58	94	20
Futó . . .	9	—	1	—	Muzeum . .	1	—	1	—	Rókus . . .	—	17	11	—
" . . .	36	—	—	1	Mária . . .	2	—	—	1	Sertés keresk. .	1	1	—	1
Gólya . . .	26	—	—	1	" . . .	3	—	1	—	" . . .	26	1	1	—
" . . .	27	—	1	—	Nap . . .	4	1	—	—	" . . .	32	4	1	—
Homok . . .	4	1	—	—	" . . .	9	1	—	—	" . . .	38	—	1	—
" . . .	3	—	1	—	Német . . .	32	—	1	—	" . . .	21	—	1	—
Kis homok . .	7	—	1	—	" . . .	28	1	—	—	" . . .	27	1	—	—
Horgony . . .	1	—	1	—	Stáció . . .	2	1	—	—	" . . .	18	1	—	—
Márton . . .	5	—	1	—	" . . .	3	2	1	1	" . . .	17	1	—	—
József . . .	36	—	1	—	" . . .	4	—	—	1	" . . .	28	1	—	—
" . . .	8	—	1	—	" . . .	9	—	1	—	" . . .	30	—	1	—
" . . .	22	—	1	—	" . . .	10	—	—	1	" . . .	35	—	1	—
" . . .	11	—	1	—	" . . .	11	—	1	—	" . . .	31	1	—	—
" . . .	88	1	—	—	" . . .	12	1	—	—	" . . .	22	1	—	—
" . . .	12	—	1	—	" . . .	16	—	1	—	Serfőző . . .	4	—	1	2
" . . .	71	—	1	—	" . . .	39	—	3	—	" . . .	10	1	—	—
" . . .	19	—	1	—	" . . .	46	—	—	1	" . . .	13	—	1	—
" . . .	29	—	1	—	" . . .	71	—	1	—	" . . .	15	—	—	2
" . . .	38	1	—	—	Templom . .	5	—	1	—	" . . .	—	—	—	—
" . . .	37	1	1	—	" . . .	4	—	1	—	Szöllőhegy . .	6	1	—	—
" . . .	50	1	—	—	" . . .	9	1	—	—	Vas . . .	2	1	—	—
" . . .	18	1	—	—	" . . .	11	2	—	—	" . . .	8	—	—	1
" . . .	49	—	1	—	" . . .	29	—	2	—	" . . .	—	—	—	—
" . . .	?	—	1	—	" . . .	1	—	1	—	Vig . . .	11	1	8	—
" . . .	79	1	—	—	Türelem . .	5	—	1	1	" . . .	13	—	1	2
Illés . . .	1	1	—	—	" . . .	8	1	—	—	" . . .	18	—	1	—
" . . .	6	—	1	—	" . . .	10	—	1	—	" . . .	15	—	1	—
" . . .	10	1	—	—	" . . .	11	1	6	—	" . . .	9-10	—	2	—
" . . .	20	—	1	—	" . . .	13	1	—	—	" . . .	30	1	—	—
" . . .	52	—	1	—	Ősz . . .	1	—	1	—	" . . .	—	—	—	—
Kórház . . .	2	—	1	—	" . . .	3	—	1	—	Zsák . . .	4	—	2	—
" . . .	5	2	2	—	" . . .	6	1	—	—	" . . .	7	1	1	—
" . . .	6	2	—	2	" . . .	24	—	1	—	" . . .	6	—	1	—
" . . .	7	—	1	—	" . . .	5	—	2	1	" . . .	61	—	2	—
Kőbányai . .	4	—	1	—	Ór . . .	5	—	2	1	" . . .	35	1	2	1
Kőfaragó . .	4	—	1	—	Tömő . . .	5	—	1	—	" . . .	16	—	1	—
" . . .	5	1	—	—	" . . .	51	1	—	—	" . . .	24	—	1	—
" . . .	19	—	1	—	" . . .	10	—	—	1	" . . .	41	—	2	—
" . . .	8	1	1	2	" . . .	13	—	1	—	" . . .	2	1	—	—
" . . .	9	1	—	—	" . . .	29	1	—	1	" . . .	16	—	1	—
" . . .	18	1	—	—	Prater . . .	8	1	1	—	" . . .	21	1	—	—
Kender . . .	28	1	2	—	" . . .	14	—	—	1	" . . .	30	—	1	—
Ludoviceum .	?	—	2	—	" . . .	20	—	1	—	" . . .	42	—	1	—
összesen		41	61	9	5 Pacsirta . .	7	—	—	1	" . . .	47	—	1	—
					összesen		58	94	20	összesen		96	142	29

FERENCZVÁROS:

Uteza-név	ház-szám	férfi	nő	gyermek	Uteza-név	ház-szám	férfi	nő	gyermek	Uteza-név	ház-szám	férfi	nő	gyermek
Áttétel		19	20	3	Áttétel		38	33	7	Áttétel		51	51	13
Angyal . . .	3	1	—	—	Liliom . . .	?	—	—	1	Temető . . .	28	1	—	—
" . . .	4	—	1	1	Mátyás . . .	12	—	1	—	Tehén . . .	2	1	—	—
" . . .	6	—	1	—	Malom . . .	2	1	1	—	Oroszlán . . .	7	1	1	—
Csillag . . .	?	1	1	—	2 nyúl . . .	10	2	—	—	Üllői út . . .	13	1	—	—
Ferencz . . .	13	1	—	—	Pipa . . .	7	—	1	—	" . . .	25	—	—	2
" . . .	28	—	1	—	Páva . . .	8	—	1	—	" . . .	10	—	1	—
" . . .	30	1	—	—	" . . .	4	1	—	—	" . . .	67	1	—	—
" . . .	?	2	—	—	" . . .	5	—	1	—	" . . .	43	—	1	—
Fő-utca . . .	14	—	—	1	" . . .	6	1	—	—	" . . .	62	1	2	—
Flórián . . .	1	—	1	—	" . . .	16	—	—	1	" . . .	19	—	1	—
" . . .	2	—	1	—	Soroksári . .	2	1	1	—	" . . .	33	—	1	—
" . . .	3	5	3	—	" . . .	5	1	—	—	" . . .	85	1	—	—
" . . .	11	1	—	—	" . . .	13	1	—	—	" . . .	26	—	1	2
" . . .	21	—	1	—	" . . .	37	—	2	—	" . . .	8	—	1	—
" . . .	20	—	2	—	" . . .	15	—	2	—	" . . .	2	—	2	—
Gyep . . .	3	—	2	—	" . . .	43	1	—	—	" . . .	1	1	—	—
István . . .	13	1	—	—	" . . .	65	1	—	—	" . . .	31	—	—	1
Ipar . . .	1	1	2	—	" . . .	51	1	—	—	" . . .	11	—	1	—
" . . .	8	1	—	—	" . . .	32	—	1	—	" . . .	2	—	1	—
" . . .	3	1	—	—	" . . .	?	7	2	—	" . . .	20	—	1	—
Liliom . . .	3	2	3	—	Temető . . .	10	1	—	—	" . . .	50	2	1	1
" . . .	9	1	—	—	" . . .	20	—	—	1	" . . .	?	3	3	—
" . . .	17	—	1	1	" . . .	27	—	—	1	összesen		51	51	13
összesen		19	20	3	összesen		38	33	7					

EXTRAVILLÁN sat.

	Áttétel	13	14	9	Áttétel	49	34	14
Buda	2	6	—	—	Kőbánya	12	6	2
Uj-Pest	4	1	2	—	Lőrinczi puszta .	—	1	2
Rákos	7	7	7	—	Idegen	24	13	1
összesen	13	14	9	—	összesen	49	34	14
					összesen	85	51	32

Összesen:

Városrész	fiókkórházban				Josefinumban				Összesen
	férfi	nő	gyerm.	összes.	férfi	nő	gyerm.	összes.	
Belváros	26	39	3	68	8	4	2	14	82
Lipótváros	26	37	1	64	2	4	—	6	70
Terézváros	165	219	29	413	7	7	3	17	430
Józsefváros	86	115	20	221	10	27	9	46	267
Ferenczváros	39	39	10	88	12	12	3	27	115
Extravillán	69	47	30	146	16	3	3	22	168
összesen	411	496	93	1000	55	57	20	132	1132

idő után a vizet tiszta edénybe beöntötte és a zavarosabb színű folyadék egy részét görcsöi vizsgálat alá vette.

Ez alkalommal hosszú, átlátszó szálkák voltak láthatók, melyekben pókszalakat vélt felismerhetni, sárga töredékek, melyeken meglehetett ismerni, miszerint rovarokból származnak. Továbbá láthatók voltak zöldes és sárgás növénymagvak (Sporen), azután igen finom szemcsés nyálka, mely darabonkint az egész láttéren szétszórva találtatott, végre pedig eleven ázalagok. Ez utóbbiak közt az első fajnak mozgása sebes volt és pödördeses irányban történt, az állat pedig maga gömbölyded, hosszúkás zöld pontokkal volt pettyegtetve. A második faj már igen kicsiny volt, mozgása ugró, teste zöldes színű, hosszúkás; ezek gyérebbe találtattak. A harmadik faj sárgás színű, de nagysága a legnagyobb $\frac{1}{2}_0$ m. m., mozgása körben történt; legkisebb számmal ezek voltak.

A nyálka másnapra fel volt olvasztva, az ázalagoknak már csak rothadó hulláit találta az észlelő úr. A víz ammونتartalmúnak találtatott és légenysavas ezüsttel kezelve a világoságnál igen gyorsan violaszínt vett fel.

Véleménye szerint csak számos ilyféle kísérletek nyomán lehet adatokat nyerni arra nézve, hogy nálunk mily idegen részek találhatók a levegőben. Annyi áll, hogy nyugvó lég-nél a járváynak kiterjedése növekedett, azonban ha a legkisebb szélfulalom reszketteté meg a fák leveleit, kiterjedésének apadása észrevehető volt. Tehát a gyanú nem egészen alaptalan, hogy a cholera-nak csirája az u. n. „miasma“ a levegőben rejlik.

* * *

Befejezésül megemlítenének vélem, hogy a számos gyászos eset által nyújtott alkalmat kellőleg igyekeztem felhasználni. Azonban sajnálattal kell elismernem, hogy a magam elé tűzött egyik föladatot megoldani, t. i. a cholera oktanát leplező homályt csak némileg is eloszlatni — buzgó munkásságom daczára sem sikerült; de kárpótol azon tudat, hogy t. szak-társaimnak az 1866-iki pesti cholera-járvány hű képét adom és ha az általam egybegyűjtött adatokat egy szerencsésebb buvár értékesítheti, fáradozásaim jutalmazva lesznek.

Munkám végén előadtam Molnár János úr velem közlött észleletét, mi hogy viszonyítható-e a cholera oktanával, a jövő titka.

A jobb felső állcsont csonkolása (Resectio maxillae superioris).

KOVÁCS SEB. ENDRE főorvostól.

K. Boris 30 éves, földmives neje, öt gyermek anyja. Állítása szerint jobboldali arczában érzett jelentéktelen feszülést kivéve egész 1866 május haváig egészségesnek érezte magát. Ekkor a feszülés érzetének növekedése mellett jobboldali szemfoga fölött egy borsónagyságú daganatot vett észre, mely azonban sem nagyobb fájdalmat sem működési zavart nem okozván, miatta orvosi segélyért nem folyamodott.

A daganat azonban nagyobbodásnak indult s oly gyorsasággal növekedett, hogy július havában már nem csak arcza volt a kitoluló daganat által szerfelett elrúttíva, hanem ennek a szájürbeli betolulása miatt az evésben, beszédben és légzésben is tetemesen akadályozva lön. Azért is július hó 19-én a kórházban keresett segélyt s az I-ső sebészi osztályra fölvetetvén rajta a következők észleltettek:

A középtermetű, petyhüdt izomzatú, beteges kinézésű nő arcának jobb oldalán (l. 1-ső ábra) egy, felül szélesebb, lefelé keskenyebb, szederjes bőrrel fűdött daganat volt látható, mely a járomcsont szegmódri része alatt kezdődött s részint be és lefelé terjedett. Fölfelé az alsó szemhéjat annyira feltolta, hogy a szemrés alig látható, befelé a jobb orrszárnyat fölemelvén az orrürbe hatolt s az orrsövényt annyira átnyomta, miszerint egy középvas-tagságú kutaszszaal is alig lehetett a bal orrlikon át az orrüregbe jutni. Le- és hátfelé a szájpádot a szájrube lenyomván a fognyujtvány alsó széleig kidomborult, le- és kifelé a felső ajk és felső állcsont között a szájrésen gyermekököl nagyságban tolult ki. Felülete sima takhártyával volt bevonva kivén a legkiállóbb részét, melyen a takhártya egy ezüst hatos nagyságú kiterjedésben elmállott. A jobboldali metszfogak és szemfog a meghosszabbodott és fölernyedett modernyujtványban könnyen mozgathatók és kitolultak, a zápfogak pedig a modernyujtvány daganatába mélyedtek. A daganat külső felülete egyenletes sima, állománya ellenállóbb ruganyos tapintatú, a bőr kékes szederjesen színezett — részben mozgatható. A beteg feszülés érzetét kivéve fájdalomról nem panaszkodik, beszéde érthetlen, evése sőt légzése is nehezített.

1-ső Ábra.

2-ik Ábra.

A keletkezés, kifejlődés és észlelhető tünetények után a dag sarcoma-nak határozottatott, mely a Highmor öböléből eredve a csontfalakat keresztül törvén gyorsan növekedett s annyira terjeszkedett, miszerint a beteget nemcsak eltorzította, hanem a táplálkozást és légzést mindinkább akadályozván a beteg életét fenyegeté. Azért is a beteg saját óhajta mellett a műtét elhatározottatott s augusztus 3-án következőkép vitetett véghez.

Az arc közép vonalán a szemzug magasságának irányától kezdve az orrháton, az orrsövény jobb oldala mellett az orrsücsön és felső ajkon keresztül egy függőleges metszés által az orrszárny és felső ajk felhasítottak (l. 2-ik ábra); ezen metszés felső végétől pedig az alsó szegmódri széllel párhuzamosan futó s egész a jármcsont testének külső széleig terjedő metszés által egy □ alakú lebeny képeztetett, mely a dagtól elválasztatván annak alsó rövidebb szárától a felső ajk piros széle szolgált. Az így képezett lebeny egy segédnek adatott át, ki azt kezé-

vel ki és hátfelé vonta. Ezáltal az egész jobb arcztáj és szájrube meglévén nyitva, a daganat egész kiterjedésében látható és hozzáférhető volt. Először a Highmor ürön kitolult és lefelé hágó része a felső állcsont és orrkagylóról lefejtetvén eltávolítottatott; miután a metszfogak és a harmadik zápfog is eltávolítottak az ujképlet szélei mellett a lágyrészek egy erős szikével a külfelületen és a szájpádot alsó felületén a csontig beható metszés által elválasztattak s ezen — a lágyrészeket képzett részen egy egyenes lapfűrész segélyével a felső állcsont ikalakban keresztül fűrészeltetett, melynek alapja a két eltávolított fog helyének — csúcsa pedig a felső állcsont szegmódralatti részének felelt meg. A fűrészszel el nem választható hátsó részek részint csont-olló, részint véső segítségével távolítottak el. A sebfelület több pontja izzó vassal érintetett, minek következtében a csontból eredett parenchimatousus vérzés nagy részben megszűnt.

A sebfelület szorgosan megtisztítottatván a felső állcsont kifűrészélése által létre jött ür tépetpamatokkal befűdett, 36 körülöltött és néhány csomós varrat által egyesített s ezek támogatásául ragtapaszcsíkokkal fűdett be. A beteg ágyba vitetett, feje magasabbra helyeztetett s az arc egyszerű száraz ruhalemezzel takartatott be.

A műtét utáni első két napon mind a helybeli, mind az általános visszahatási tünetek igen mérsékeltek voltak, úgy hogy a hőmérsék 37,5°C, az érverés pedig 75—80-on felül nem emelkedett, azért is hideg borogatások épen nem alkalmaztattak.

A műtét utáni harmadik napon a ragtapaszcsíkok levétettek s a varratok mind eltávolítottak, mivel az egész nagy terjedelmű seb elsődleges hegedés útján egész hosszában teljesen egyesült; újlag felrakott ragtapaszcsíkok által azonban helyzetében biztosítottatott.

Negyedik napon a jobboldali alsó szemhéj vizenyösen beszűródött, feldagadt; a szájrubeból genyes váladék kezdett szivárogni. A genynyel telt tépetdarabok a szájrubeból kivétettek, a seb langyos vízzel kifűcskendeztetett, szorgosan megtisztogatott s tiszta nedves tépettel ismét kitömötett. A dagadt szemhéjra állott vízbe mártott ruhalemezek rakattak mérsékelt hűvös borogatások gyanánt.

Az említett tisztító kötés naponkint ismételtetvén a szemhéj hetedik napra egészen lelohadt; nyolcadik napra a seb egész hosszában teljesen és szilárdul össze-meg, hanem szerencsésen lefolyt gyógyulás által arca előbbi helyes alakját is visszanyerte s nála, ha — a képen is kivehető — vonalszerű sebhelyet, mely az orrháton, orrszárnyon és felső ajkon még látható leszámítjuk, a létezett éktelenségnek s véghezvitt műtételnek semmi nyomát sem fedezhetjük fel. Azért is a leirt műtételi módot minden hasonló esetben bizton ajánlhatom, mert mindazon előnyöket, melyek feltalálóját, a halhatatlan Dieffenbach-ot ennek kivételére elhatározották, csakugyan magában foglalja.

3-ik Ábra.

hegedett s helyét csak egy vékony vörös vonal jelölé. Az állcsont sebfelülete megtisztult és dús sarjadzással vonatott be, mely napról napra észrevehetően tölté ki a műtét által előidézett rést. Huszonhat nap múlva már alig választatott el geny s rövid idő múlva — miután a beteg fényképészetileg leábrázoltatott — gyógyultan hagyta el a kórházat és vissza utazott családjá körébe. A műtött és gyógyult nő fényképét a 3-dik ábrában van szerencsém bemutatni.

Ebből láthatják önök, miszerint a véghezvitt műtét által a beteg nemcsak veszélyes bajától mentetett

Ezen műtési mód által ugyanis

1-ör, az arczideg sértetlenül maradván az arcz hűdése és javíthatlan petyhüdtisége elkerültek.

2-or, a Stenon-féle nyálvezeték teljes épségben maradván nyálsipoly sohasem támadhat.

3-or, könyecsorgás ezt sohasem követheti.

4-er, a műtét után közvetlen lefityegő pofa sebzett szélein előbbi alapjához odatapadván semmi éktelenséget sem hagy hátra, miután a szájúregbeni sebfelület élénk sarjadzása által annak feneke annyira kiemeltetik, hogy az ép oldaltól alig különbözik.

5-ör, a műtétet legnagyobb kiterjedésben is lehetővé teszi, mivel a képzett lebeny által a műtési tér teljesen nyíltá és hozzáférhetővé tétetik.

A kiirtott dag szövettani vizsgálat alá véve következő leletet nyújtott:

A kiirtott dag mintegy 3 bécsi hüvelyk hosszú és 2 hüvelyk széles, alapja a felső állcsont fogmedernyujtványával szorosan összefügg; a két nyujtványa közül az egyik a szájrészen kitolult, míg a másik a kemény szájpád helyén a szájúrbe kidomborúl, lefelé a mellső jobboldali záp- és első metszőfogakat a hiányzó medernyujtványok helyett lazán körülövezi, sőt a zápfogak általa tökéletesen fedvők s tetemesen megkisebbültek, úgy hogy gyökereinek csak durványai vannak. A dag külső felülete mindenütt egyenletes, nyujtványai a száj megvékonyult nyákhártyája s a felső állcsont hártyája (periosteum) által feszesen fedetnek, alapja pedig a fölötte fekvő sejtsszövettel függ össze. A dag állományára nézve tömött, tapintatra májhoz hasonló keménységű, metszlapja világos sárgás színű, több helyen kisebb nagyobb edényeknek megfelelő nyílásokkal ellátott. A nyujtványok alsó részei átmetszve egyenletesen simák — míg alapjaik felé közeledvén rostos szerkezetük mindinkább feltűnik, magában a csonttal összefüggő részben pedig igen szépen láthatók a minden irányban kereszteződő rostkötegek, melyek lefutásuk szerint könnyen szakíthatók. A rostkötegek behatolnak a csontállományba, mely részben egészen hiányzik, hol pedig jelen van, megvékonyult, érdes s mintegy vájt küllemű. A rostkötegekben elszórva számtalan kisebb nagyobb csontszálkák és lemezeckék találhatók.

A daganat alsóbb vagyis ifjabb részeiből készült görcsői átmetszetek gömbölyded, sarjadzó felületeknél előforduló sejtekhez hasonló sejteket mutatnak s egymás között igen átlátszó, alig kivehető sejtközi anyag által kötve össze; a sejtek nagyságra felülmulják a szintelen vértestecskéket, eczetsavval érintve egy jól körülvonalozott, világosan látható magtestecscsel ellátott magot mutatnak.

A dag ugyanezen oldalán meglehetősen felületesen tett átmetszet egész más képet mutat. 350 vonalos nagyításnál szorosan egymásmellé helyezett, igen finom vonalszerű rostok láthatók, melyek egymással összeszővődve különböző gerendezetet képeznek, úgy hogy közöttük sok helyen kisebb nagyobb hézagok maradnak. E hézagok sejtekkel telvők, melyek alakjukra nézve leginkább a hámsejteket közelítik meg: ezen sejtek semminemű kötanyag által egymáshoz nem köttetnek, hanem az említett hézagokba úgyszólván beszorítvák. A sejtek egyenetlen — négy vagy öt szögűek — vagy rendetlen gömbalakúak, a sejtburók átlátszó, bennéke szemcsés, néha zsircseppeket tartalmaz, 1—6 maggal ellátott, melyek részint osztódásban vannak, a magtestecs kevésbé jól kivehető. Borszeszben keményített részen készült átmetszetnél — mely kiecseltetett — igen szépen látszik a hézagos alkat (alveolarer Bau) miután a sejtek hézagaikból nagyobbára kiesvén csak a rostok által képezett gerendezet (stroma) látható. A dag belső részeiben tett metszetek borégény és glycerinnel kezelve orsóalakú sejtek által képezett huzalokat mutatnak, melyek között elszórva gömbölyded sejtek is találhatók. Az orsóalakú sejtek szálacsos anyag által kötve össze s rendkívül finomak, úgy, hogy csak a legfinomabb elkészítésnél és vizsgálatnál láthatók; eredeti alakjukban, midőn is nagyobbára mint hosszúdad, orsóalakú sejtek tűnnek föl — s így két végükön

nyujtványokkal látvák el, melyek vagy egyszerűek vagy elágazók, — egy vagy több tisztán látható maggal ellátvák, melyek szintén jól kifejtett magtestecscsel bírnak; a közéjük beágyalt gömbölyded sejtek némelyike két oldalán megnyúlt és a hosszúdad orsóalak kezdetének első lépcsőzetét mutatja. A dag legbelsőbb rétegeiből vett metszetekben mindinkább tűnik az orsószerű sejthalak és helyébe a szálacsos sejtközi anyag lép és hatalmas huzalokat képez, melyek a csontállomány Havers-féle csatornácskáiba behatolnak. A rostkötegekben talált csontszálkák a felső állcsont állományának elhalt maradványai.

A dag vagy a csonthártya alól (periosseuse, periostal) vagy a csontvelőből (intraosseuse Nelaton, myelogen Virchow,) indult ki, de jelen kiterjedésénél fészket meghatározni majdnem lehetetlen; a csont állománya részben el lévén pusztulva, ez épen úgy történhetett a csonthártya alatt növő dag nyomása által, mint a csont belsejében támadt újképlet által. Maga Virchow „Die krankhaften Geschwülste“ című munkája II. köt. 295 lapján mondja: „Befinden sich die Geschwülste nahe unter der Oberfläche spongioeser Theile, wie an der Epiphysen der Röhrenknochen, an den Zahnrandern der Kiefer, so greift die Geschwulst fast immer in die Markräume über und es ist dann schwer die periostioten Sarcome von den myelogenen zu unterscheiden.“

A dagot elemei rendezése s összetételei után sarcoma-nak kénytelenítettünk nyilvánítani, mely legifjabb részeiben gömbölyded sejtekből (granulation Gewebe, Billroth), góczában pedig orsószerű sejtekből (tissu fibro-plastique, Lebert) áll — egyes részeiben hézagos alkatot (alveolar Bau) mutatván, mely hézagok epitheloid sejtekkel telvők, csontközötti részletei pedig egészen rostszerűek. Tekintetbe vévén azt és az orsószerű sejtek túlnyomósságát a dagot „sarcoma fibrosum fasciculare-nak nevezendjük, mely legifjabb részleteinek egyes helyein rákkal szövetkezett.

A fehérynye-vizelésről.

PLICHTA SAMU tr.-tól.

Orvosi gyakorlatom terén felmerült néhány fehérynye-vizelési kóreset különzéki kórháztárzatról s gyógyszereléséről van szerencsém néhány szóval rövid említést tenni.

Távrolról sincs szándékomban magamat azzal kecségtetni, mintha a kór gyógyításához valamely új s határozottan döntő adalékkal járulhatnék, czélom sokkal korlátoltabb s csupán abból áll, hogy egy kóralaknál, melynek igen nehéz gyógyításánál a gyógyszerelési kísérletezésekre nagyon tág mező nyílik, az általam észlelt esetekben használt s legsikeresebbnek bizonyult gyógyszerelésre irányozzam tisztelt szaktársaim figyelmét.

* * *

A magángyakorlat terén a fehérynye-vizelés elég gyakori jelenség.

A heveny lázas kütegeknél, különösen vörhenynél, kanyarónál, idült kóroknál, tüdő és mellhártya lobnál, gümő s szervi szívkörnál, sőt nem ritkán a fejzsába szabálytalan lefolyásánál, mint a mely kóroknál az albuminuriát nyilván észlelhetni, oly tünetösszetek jelentkeznek sokszor, melyek az orvost kórháztárzatában megzavarják és aggályossá teszik.

A szorgalmasabb megfigyelés, csekély mennyiségű vizeletnek felforralása vagy néhány csepp légenysavnak alkalmazása csatlalanná teszik a kórháztáratot s iménti állításom igazolva van.

Hamon szerint minden agy s gerinczagy izgatottság, agyrázkódás, a negyedik agygyomrocs sértése, — meghűlés, alkoholismus, láz, terhesség és különnemű idült bántalmak előhozhatják a fehérsye-vizelést.

S ha az a jelölt okok miatt jó elő, Hamon a kór külotetét fehérsyész idegkórnak — *nevrose albuminique* — nevezi.

Vogel, Bernard és több mások eltérő nézetei sokféle okot tulajdonítván e kórnak, egy-szersmind előjövételük gyakoriságát is jelzik.

A kór lényegét illetőleg a vélemények igen eltérők.

Az albumen, kísérletek folytán állati hártján át nem szűrhető s hogy a véredény falán mégis kiválik, annak oka lehet:

1. Változás a véredények kötszövetében.
2. A fehérsye oly tömecs — *molecularis* — változása, melynek következtében az a különben szabályos minőségű edény falán átszűrődni képes.

A fehérsye-vizelés leggyakoribb okául a vese véredényeiben előjövő azon vérpangás vétetik, mely az által tételeztetik fel, hogy a szív működése nem eléggé erőlyes s az edény falainak ruganyossága meg van lazúlva.

Bequerel azt hiszi, hogy az a húgyesövecskék sejtjeinek leválása által származik.

Mások a vese visszereinek kitágulását tekintik okául, ez esetben — állítólag — a vérből a fehérsye alkrész az edény falán igen könnyen átszűrődik.

Sokan ismét a vese hajszáledényeinek kemnyéd — *amyloid* — és zsiros elfajulásából következtetik azt.

Egyébiránt ezen kór lényegének ösmerete még csak töredéke azon tannak, mely a jövőben hosszas buvárlat és megfigyelés által leend tökéletes.

Annyi sok tudományos megvitatás, megfigyelés, a kór tulajdonképeni lényegét még mai napig sem fedezhetvén fel, csakis azon külotlettel kell megelégednünk, hogy a húgyban — vegyi kémlés folytán — fehérsye találtatik.

A mondottak szerint a fehérsye a vérből a húgy elválasztásával vagy egyidejűleg válik ki, vagy pedig a már elválasztott húgyban képződik az, a húgyhólyag — vagy nőknél a méh-hüvely edényeinek felrepedése folytán.

Első esetben *valódi*, az utóbbi esetben pedig *álfehérsyekórral* találkozunk.

Vogel vegyes fehérsyekórt is említ, melyhez az imént említett s egyidejűleg fellépett oknál fogva támad.

Magán gyakorlatomban a fehérsye-vizelésnek következő alakjait észlelém meg.

1. *Láz és vízkór nélküli fehérsye-vizelést* legtöbb esetben az egyén visszeres vérűsége mellett, — igen sokszor minden lényeges változás nélkül terhes nőknél, — szervi szívkorban szenvedőknél majdnem minden esetben, vizelethajtó szerek behatása után, a dűllmirigy kórja s a húgyhólyag hurutja mellett.

Különösen korosabb egyéneknek, hol vizelés-nehézség s a húgynak zavarossága volt a panasz, vegyi kémlésem mindannyiszor fehérsyét eredményezett.

2. *Lázzal összekötött vízkór nélküli fehérsye-vizelést* a heveny küteges kórok lehámlási korszakában.

Ily jellege van az időközileg fellépő fehérsye-vizelési kórnak, melynek két példányát volt alkalmam megfigyelni, egyiket Gömörmegye, másikat Nógrádmegye főorvosával.

A kór külotete mindkét esetben — 26 és 27 éves nőknél — 24 órai időközi rohamban jelentkezőt következő tünetekkel:

Átalános elgyengülés, fájdalom a gerincoszlop lefolyásában, rázóhideg, lúdbőr, lehatálmított érverés, majd fokozott vérkeringés, szóval láz és végre izzadás. — A csekély meny-

nyiségben kiürített vizelés időközileg, de különösen a roham tartama alatt nagy mérvű fehérsyét tartalmazott.

Miután ezen tünet összletek a váltólázat jelezték, mi a kórt febris intermittens laryatának határozók s valóban néhány szemer csersavas-kinal adagolása után az összes körjelek elenyésztek.

A második esetben 17 napi javulás után a kóralak ismétlődött, de a kinal adagolása csakhamar ismét legyőzte.

A fehérsye-vizelést a legközelebb lefolyt keleti choleránál is észleltem és pedig midőn a hányás és székelés megszűnt már, ezen esetben előjövetele okának azon kiizzadást tartom, mely általános vérpangás következtében a vesében létrejött s ott izgatólag hatván alkalmi okúl szolgált a fehérsye elválasztására.

3. *Láz és vízkórral összekötött albuminuriát* csakis a vörhenynél.

4. *Láz nélküli, de vízkórral összekötött fehérsye-vizelést* Brighth kóránál valószínűleg előre ment vesehurut s az ennek következtében fellépett visszerek tömülése által, ez volt valamennyi kóralak között a legveszélyesebb, mennyiben a vese degenerációját okozta.

A gyógykísérletnél a következőket figyeltem meg:

1. A sokak által ajánlott húgyhajtó szerek a kór alakját sokszor fokozták s kielégítő gyógyeredményt nem mutattak fel.

2. A Niemeyer tübingeni tanár kórodáján Liebermeister és Schmiedlein tudorok által a Brighth kóránál állítólag jó sikerrel alkalmazott fürdőket s étrendi gyógyeljárást t. i. a tejjeli kezelést, 5 esetben huzamosabb ideig kísérlem meg s annak annyira kidicsért eredményét nem észleltem.

3. A felül érintett szerek alkalmazása után megkísérlett összehúzó szerek a legkedvezőbb sikert mutattak fel; — ezek közül különösen a csersavas-kinal, melyet minden esetben határozott jó eredményűnek találtam. — Ennyiből áll, mit a tisztelt szakgyűlés előtt megemlíteni bátor voltam.

Gyógyulással végződött petefészek-tömlő kiirtásának (ovariotomia) egy esete.

Közli HORVÁTH GYÖRGY tr. sebész-kórodai tanársegéd.

A petefészek-tömlő kiirtása azon műtétekhez tartozik, melyek a jelenkor sebészeti tekintélyeinek elméit rendkívüli mértékben foglalkodtatják, úgyannyira, hogy jelen évtizedünk első felében a külföld legelső tekintélyei sietve keresték föl a petefészek-tömlő kiirtásának nagy mesterét *Backer-Brownt* a „The London surgical Home“ című magángyógyintézet igazgatóját, tőle a műtetet elsajátítandók.

Eléggé ismeretes, hogy angol s amerikai orvosok a petefészek-tömlő kiirtásában minő szerencsével járnak el, különösen *Backer-Brown* s *Pencer Vells*, ki állítólag 150 ovariometriát vitt véghez s hogy ezek szerencsés példája után indulva Európa minden kitűnő sebésze iparkodik a tőlök elsajátított műtetet hazájukban meghonosítani. A francia sebészek közül legnagyobb számmal s legtöbb sikerrel *Köberle* vitte véghez a műtetet 29-szer, melyek közül 20 gyógyult s 9 halállal végződött; azonkívül *Nelaton* s *Boinet*, *Demarguay*, *Giralde* s többen több kevesebb szerencsével; míg Németországban, különösen kezdetben a francziáknál sokkal nagyobb sikerrel működtek, sőt legközelebbi szomszédságunkban is Bécsben, a kezdetleges sikertelenség újabbán két szerencsés lefolyású műtéttel koszorúztatott.

Nem szándékom a tisztelt gyülekezetet a petefészek-metszés statistikájával úntatni, hanem egyszerűen s örömittasan arról tudósítani, hogy mi magyar orvosok is büszkének érezhetjük magunkat azon tudat mellett, hogy külföldi merész szomszédjaink mellett édes hazánk is bír oly jeles műtevőkkel, kik férfias és szakavatott bátorsággal teljesített műteteikkel még a külföld figyelmét is magukra vonták s méltó elismerését kiérdemelték.

A petefészek-metszést hazánkban először boldogult *Semmelweis* szülész tanár vitte véghez, mely eset azonban a kellemetlen helyi viszonyok miatt 36 órával a műtét után halállal végződött.

Második, ki e műtétet az előrement szerencsétlen lefolyású eset után fogni bátorzkodott, mélyen tisztelt főnököm s szeretett tanárom *Balassa* úr volt, kinek működését teljes siker koronázta, miről többen e tisztelt gyülekezetből személyes meggyőződésből merített tudomással bírnak.

Mint fentebb említém, nem szándékom jelen értekezetemben a tisztelt gyülekezetet statisztikai adatok felsorolásával úntatni sem e műtétre vonatkozó javakat, ellenjavakat előadni, hanem ha megengedni méltóztatnak a *Balassa* tnr. úr által műtett s szerencsés lefolyású petefészek kiirtásának kórtörténetét előadni.

E kórtörténet, mely *Mészáros* Károly, a sebészi kóroda egyik legkitünőbb tanítványának dolgozatából van átvéve, a következő.

„Urbán Verona, 32 éves, pándi (veszprémmegyei) születésű, hajadon, folyó év május 26-án következő kórképpel vétetett föl a sebészi kórodára.

A közepettermű s meglehetősen külemű fiatal egyén altestének térfogata a rendesnél 3-szor nagyobb, úgy azonban, hogy annak kül alakja nem egyenletesen domború, hanem a jobb és bal rásztáján fölfelé domborúan végződő s mindkét helyről be- és lefelé huzódó nagyobb kiemelkedés tűnik elő, mely kiemelkedések a köldök-tájon egymásba összefolyva, a mézeskalácsból készített szívhez hasonló alakot öltenek magukra, mely alak hanyattfekvéskor a has terméje említett alakjától annyiban tér el, hogy a fekvő oldalon nagyobb kidomborodást mutat.

Az egész has felülete feszes, rajta azonban a bőr redőkbe szedhető s minden oldalra szabadon mozgatható. A has terméjének összeállása a leirt alakban kissé feszes, tömöttebb, érmécesen ellenálló, kopogtatásra mindenütt tompa hangot ad, míg a körönyi részekben u. m. a köldök fölötti tájékon, a jobb és bal rászt- s mindkét oldali lágyéktájon, valamint a fenső fölött puha, engedékeny tapintatú s dobos kontatású. Az egész has tapintatra nem érzékeny, még a legnagyobb nyomást is minden fájdalom nélkül kiállja. A tompa kontatású hangot külső kidomborodó részlet nemcsak a beteg helyzete változásával látszik helyzetét változtatni, de azt még kezünk nyomása által is képesek vagyunk eszközölni, a midőn is a hasfalak mögött egy sima felületű gömbölyded dagot tapinthatunk ki, a melyet nemcsak mellről, hanem hátulról is körül övezhetni.

Belvizsgálatnál a hüvely bemenetét rendes alakúnak, magát a hüvelyt kellő mértékűnek és irányúnak találjuk; a hüvely felső részletében a méh hüvelyes része a rendesnél valamivel magasabban és mellfelé irányulva áll. Tapintásra ez a rendesnél kevéssel duzzadtabb, tömörebb; a méh szájadéka, mely alig egy lencsényinek tapintható, bársonypuha részlet által környeztetik; a keskeny méhszájba vezetett kutasz alig halad fél hüvelyknyire, hol feszes ellenállásra talál.

Tükörreli vizsgálatnál az elébb leirtakon kívül a hollótoll vastagságnyi méhszájból üvegszerű, nyúlós váladék tűnik elő. A méh hüvelyes része tapintásra nem fájdalmas, minden irányban rendesnél szabadabban mozgatható, a nélkül azonban, hogy ezen mozgás a hasbeli daganatra áterjedne, míg azonban a méhszáj rögzítésekor a daganatnak fölfelé és oldalvásti mozgásakor abban némi összhangzó mozgást tapasztalunk.

A hüvelybe vezetett kezünk ujjait a fanív fölött a hasfalakon keresztül kitapinthatjuk, a nélkül, hogy kutató ujjaink közé valamely tömörebb összeállású test jutna.

Végbélben keresztül tett vizsgálatnál a végbél mellső falán át egy hüvelyk hosszú, tömörebb minőségű és a méh hüvelyes részének megfelelő képletet veszünk észre, mely fölfelé domborúan végződik a nélkül, hogy rendes körülmények szerint a nádra testének megfelelő dudorzatot találánánk, még akkor sem, ha a fanív fölötti tájéokra lefelé irányzott nagyobb nyomást gyakorlunk. Ezen hüvelyknyi hosszú képlet a végbélben keresztül is minden irányban kitapintható s szabadon mozgatható.

Egyébkint a beteg közepettermű, meglehetősen táplált, légzési s emésztő szerveinek működése, nemkülönben az el- és kiválasztások a havadás leszámítása mellett rendesek.

Előzményeire vonatkozólag a beteg kövekező fölvilágosító adatokat közöl.

Mintegy 5 év előtt altestében minden előrement ok nélkül erős fájdalmaktól lepetett meg, melyek a fanív fölötti tájon, de főképp a baloldali lágyéktájon legnagyobb fokúak voltak, ez időben egyszermind tapasztalta a beteg, hogy alteste terméjében növekedett s hogy a lágyéktájnak megfelelő heves fájdalmak a czombokra és a kereszt tájakra is kiterjedtek. Vízélése és székürülése ezen bántalmazottság fő fokán fájdalmakkal volt összekötve, melyek három heti tartam után enyhültek s végre teljesen megszűntek. Maga az altest terméjének növekedése azonban megmaradt, mely mellett még tapasztalta, hogy hasbeli dagja helyváltoztatáskor mindig a test mozgulatait követi. E kettős körülmény a betegnek föltűnő, orvoshoz folyamodott tanácsért, ki őt teherben lenni állította s mitsem rendelt. Orvosa ezen állításában a beteg megnyugodva, békével viselte hasában a folyton növekedő dagot, míg végre, midőn több éven át hiába várta terhességétől való szabadultát, a Rókus-kórház nőgyógyosztályához fordult segélyért, honnan műtetés végett a sebészi kórodára utasított.

A beteg egyéb előzményeit illetőleg állítja, hogy 23 éves koráig teljesen ép és egészséges volt s noha 32-ik évét éli, havadása eddig nem volt, bár a nemi ösztön kielégíthetési vágy nála kellő mértékben mutatkozott, sőt azt annyira is űzte, hogy 23-éves korában hosszabb ideig tartó bujafekélyekben szenvedett, két évvel később pedig 5 éven keresztül, minden évben megjelenő mondola-lobjai voltak; majd ismét 3 évvel később bal szeméremajának bel falazatán diómeckoraszágú dag lépett föl, mely fölfakadván, sárgás folyadékot választ ki. Megemlíti végre, hogy egy ízben váltóláza is volt, mely ellen orvosilag kezeltetett. Fehérfolyása 9 év óta van, kezdetben ugyan csekély, de a dag keletkezése óta valamivel több kiömléssel. Szülei és 4 testvére előtte ismeretlen bajban haltak el. Egy nőtestvére él és egészséges.

A jelen állapotban leirt tünetek szerint a 3-szoros térfogatú hasban találunk egy gömbölyded, sima felületű, érmécesen feszes tapintatú, minden irányban mozgatható, fájdalmatlan daganatot, a mely kontatásra tompa, míg az éles határokkal környezett dag környéke mindenütt dobos. E dagnak fájdalmatlan mivolta és határozottan körülírt szélei azt mutatják, hogy nem lobos daggal, hanem ujdontképlettel van dolgunk, mely ujdontképlet azon körülménynél fogva, hogy egyenletesen érméces, rajta a hullámszerű nyilvános tünetei mutatkoznak, híg folyadékot tartalmaz s minthogy e dag határozottan körülírt szélekkel bír és a beteg helyzete változásakor, valamint kívülről rája gyakorlott nyomáskor helyéből kitér, ez a hasürben szabadon mozgatható; azon körülménynél fogva pedig, hogy a rája gyakorlott erősebb nyomásra sem kisebbithető és alakjában csakis nyomás ideje alatt változik, de a nyomás megszűnte után elébbi alakját ismét azonnal visszanyeri, azon határozott tudatra jövünk, hogy ezen híg folyadékot tartalmazó dag, valamely a hasürben létező tömlő által képeztetik. Továbbá azon elősorolt tünetek, hogy e dagnak föl és oldalvásti mozgása a hüvelybe vezetett és a hüvelyes részt rögzítő ujjakon némi összhangzó mozgás kölcsönöztetik, arra utalnak, hogy a tömlő a méh hüvelyes részének helyzetváltozására

semmi lényeges befolyással nincs, hanem hogy az hosszabb köteléken a petefészken ül s abból indul ki, mely körülménynek igazolását már a beteg kórelőzményeiben találjuk, a midőn jelen baja kezdetekor a kis medenczében fészkelő dag nagyobb növekedésnek indulva a végbél és húgyhólyagra, úgyszintén a medence falain lefutó idegekre együttesen nagyobb nyomást gyakorolván, ezekben nagyobb fokú fájdalmakat, amazoknál pedig fájdalmas működési zavarokat (u. m. gyakori és fájdalmas vizelést s székelést) idézett elő; míg e dag növekedésével a medenczetűrben el nem férhetvén, abból kiemelkedett, az elébb említett szerveket a nyomás alól felszabadítá s a beteget gyötrő tünetek megszűntek. Minthogy pedig e dag alapján a bal oldalon kevésbé hozzáférhető, valamint annak föllépésekor jelenkező fájdalmak is a bal oldalon mutatkoztak, a tömlő a bal petefészekben fészkel.

A tömlő falainak sima egyenletes felülete és annak mindenütt egyenlő ruganyossága következtetni enged, hogy jelen esetben egyszerű tömlő van jelen, melyhez ha még most a daganatnak nagyfokú hullámzásából következtethető savószerű bennéket is tekintetbe vesszük, egyszerű savós petefészkek-tömlővel vagy petefészkek-vízzel (cysta ovarii serosa vagy hydrops ovarii sinistri) van dolgunk.

A belvizsgálatnál, különösen a végbélen keresztül tett vizsgálatnál leirt azon tünetekből, hogy a végbél mellső falán keresztül csak egy hüvelyknyi hosszú, tömörebb összeállású és minden oldalról körülhatárolható és szabadon mozgatható képletet találunk, melyhez, ha még az eddigi hős számhiányt és a méhkutasznak kellő mértékbeni be nem vezethetését vesszük, azon határozatra jövünk, hogy itt a méh teste vagy teljesen hiányzik, vagy pedig kifejlődésében hátramaradt.

A kór-okot illetőleg, mint általában minden újképlet létrejövételének okáról biztosan nem szólhatunk, csupán kifejlődésének mikénti módzatairól van némi tudomásunk. Tudjuk ugyanis, hogy a petefészkek apró tömlőcskékből és hólyagcsákból összetett szerv, melyek közül egy vagy több hólyagcsának ismeretlen befolyás következtében bennéket elválasztó tulajdona kórossá elváltozván, annak kiürítési vagy felszívódási képessége megint valamely ismeretlen hatálynál fogva megakadályoztatik és az így kóros úton összehalmozódott bennék az ür falaira nyomást gyakorolván, annak lassankinti kitágulását, falainak megvastagodását, szóval annak nagybodását idézi elő, míg végre ezen nagybodadás oly fokot ér el, hogy a betegre nézve nemcsak alakjának megváltozása által azon éktelenséget idézi elő, hanem nagysága és súlya által mozgásában és járkelésében is gátolja, sőt a hasüri zsigerekre nyomást gyakorolván, azoknak működését nemcsak zavarja, de kártékony befolyást is idézhet elő úgy ezekre, miként ezek által fölfelé a mellkasi zsigerekre, míg végre ezek működését teljesen megszüntetve a beteg halálát idézik elő.

Minthogy ezen, a betegre nézve később kártékonyan ható dagot a szervezet maga köréből kiküszöbölni nem képes, sem pedig gyógyszerek adagolása által annak eltűnését eddigi kísérletek és tapasztalatok szerint eszközölni képesek nem vagyunk, az egyszerű csapolás, habár az beföcskendéssel járna is, eredményre eddig nem vezet, mert a bennéket elválasztó tömlő megmarad, a gyakoribb csapolás pedig végkimertülésbe dönti a beteget: így tehát javaltatik a szervezetre kártékonyan ható dagnak a szervezet köréből olymódoni eltávolítása, hogy az ujratermelődés veszélyének a beteg többé kitéve ne legyen. Javaltatik továbbá azért is, mert javulatunknak kívánt sikert ígérhetünk, főleg azon körülménynél fogva, mint hogy a jelen állapot szerint minden oda mutat, hogy az ujdontéplet semmi nevezetesebb hasüri zsigerral összenőve nincs, azaz: hogy az a hasüriben különváltan létezik. Nem kevésbé kivitelezhető kedvező jelét vehető, hogy javulatunk a beteg óhajításával párosul, ki teljes odaadási kedéllyel várja bajától szabadultát.

Itt talán nem lenne érdektelen, ha mielőtt az általunk véghezvitt műtét leírását előad-

nám, korunk egyik legmerészebb, de egyszersmint a petefészkek kiirtásában legeredménydúsabb sebésze *Backer Brown* eljárását s tanácsát röviden előadnám.

* * *

Mielőtt a sebész a műtéthez fogna, mondja *Backer Brown*, meg kell győződve lennie arról, mikép a dag csakugyan petefészki tömlő, hogy az növé félben van, a betegnek alkalmatlanságot, szenvedést okoz s valószínűleg halálát fogja előidézni; továbbá, hogy másnemű gyógykezelési módok, melyek a petefészkek kiirtását lehetlenné nem teszik, sikertelenül lőnek megkísértve s végre, hogy a beteg egy heroicus műtét elviselésére, minő a petefészkek metzés is, még elegendő erővel bír. Odatapadások szerinte ellenjavallatokat nem képeznek, épen oly kevésbé azon körülmény hogy a tömlő szára széles-e vagy rövid.

Igy lévén a dolgok, csak az a kérdés mikor viendő véghez a műtét?

Backer Brown azt tartja, hogy mielőbb, miután a műtét veszélye növekszik, minél tovább tart a betegség, minél inkább nő a dag, annak falazata és szára, minél jelentékenyebbek az odatapadások, minél korosabb s gyöngébb lesz a beteg. A tömlő kiirtását soká halasztani épen oly veszélyes, mintha kiszorult sérvnél a sérv metszéssel késni akarnánk.

Ő a műtét előtt következő intézkedéseket ajánl:

Ha az idő hideg, a betegnek, mielőtt a műtét asztalra hozatnék, flanel köntöst s a műtét után flanel bugyogót kell magára vennie. A bőr tisztán s nyitva tartása végett több nappal a műtét előtt néhány meleg fürdőt vegyen. — A műtét nap reggelén a belek egy adag ökörepe, himbojolaj, vagy csörével kiürítendő. A lábakra melegített kórsóknak kell készen állani. A műtét terem légmérsékének 15-ön alul s 17° R-n felül állania nem szabad. A kandallón egy vízzel telt üst folyton forrásban tartandó, hogy a szoba levegője nedves maradjon, főleg ha keleti szél fúj, a midőn a kör lég forró és száraz. Ha a beteg ágyán műtétetik, melyben aztán fekvé marad, úgy annak alsó része viaszos vászonnal s egy ócska paplannal védessék, mely később könnyen eltávolítható. A beteg lábai padon vagy zsámolyon nyugodjanak, a lábak s czombok meleg harisnyák, a kezek és karok pedig meleg flanelba burkoltassanak. A hangyhalvaggali érzéketlenítés miatt több órával a műtétet megelőzőleg eledelt magához venni nem szabad s vele a későbbi hányinger s hányás elkerülése tekintetéből 2—3 órával a műtét előtt jéglabdacskok nyeletendők. A műtét teremben elegendő forró víznek kell készen állania, hogy abba szivacsot mártani s flanelt melegíteni stb. lehessen. Minden segédnek a műtét előtt tudnia kell, mi a teendője, hogy zavar ne támadjon s a hashártya lemeztenítésénél a lehető legkevesebb idő menjen veszendőbe.

Az eszközök közül használnak egy vagy két szike, olló, tartasz (clämer), egy nagy szűrcsap, horgok, sebészi s horgas úgyszintén *Museux*-féle csipeszek, hosszú tűk érzőfonalak, a minők a bélrepedés műtéténél alkalmaztatnak; a vérző edények lekötésére kis kötelékek (fonalak), egy haskötő flanelből, mely a műtét után alkalmaztatik, vászon, ragtapasz stb. hasonlóan kéznél legyenek. Egy szakértőnek vagy tapasztalt s gyakorlott ápolónőnek a műtét utáni egész éjen át a beteg mellett kell maradni, kinek még a következő 2—4 nap folytán is csupán 2 órára szabad magára hagyatnia.

Magát a műtétet legjobban a következő módon ajánlja véghez vitetni. A beteg hanyatt fekvésbe helyeztetvén s elbódítatván, a sebész 2—3 hüvelyknyi hosszú puhatoló metszést tesz a has fehér vonalán. Miután a hashártya ketté hasított és a tömlő le van meztelenítve, a műtevő annak fölületén 2 vagy 3 újjal végig simít, meggyőződendő, ha odatapadások vannak-e jelen; az esetben, ha hogy ezek jelentéktelenek s nem régiiek, a kéz segítségével szétszakítantók, az erősebbek *ecraseur*-rel választandók szét, vagy ha edénydúsak, lekötetnek s késsel metszetnek el. Jönek azonban esetek elő, melyeknél az odatapadások oly tömő-

rek, edénydúsak és kiterjedtek, vagy oly sajátságosan helyeződnek, hogy a műtéttel föl kell hagyni s vagy a tömlőnek egy részét kimetszeni, vagy minden további sebészi eljárástól elállani. Az összefüggések jelenléte s azok szétválasztásának szüksége az eredeti bemetszés megnagyobbítását teszik sürgetővé. Négy hüvelyknyi bemetszés elégséges lehet, gyakran azonban hosszabbra van szükség. A tömlő vagy tömlők azután egy alkalmas vastag szűr-csappal megszurátnak, a folyadék kiürítésénél szorgosan ügyelvén, hogy abból a hasürbe semmi ne juthasson. Ha azonban kitűnik, hogy a tömlő vastag és edénydús, vagy pedig több osztatú, akkor az egész dag kiirtása a legbiztosabb eljárás. Ezt eszközlendő, a műtevő a dag szárát bal kezében fogván, azt gyöngéden a medenczetürből kifelé húzza, míg az egyik segéd a beleket s csepleszt meleg flanellal ovatosan visszatartja. Most a teendő az, hogy a kocsány véredényeinek menetei pontosan szemügyre vétessenek, hogy azt szikével vagy kusztorával veszély nélkül meglehessen szűrni s az így képzett nyíláson egy ütér-dag-tű a legerősebb fonál kettős hurokjával átvezetettvén, a kötés a dag mindkét oldalára szorosan ráhurkoltatik. A kötésnek oly szorosan kell a daghoz alkalmaztatnia, a mint csak lehet, miáltal a kocsány egész hossza megtartatik s így annak vége, melyen a kötés van, ezzel együtt a hasüregen kívül leendő tartható. Ennek megtörténtével eltávolíttatik a dag s annak kocsánya $\frac{1}{2}$ hüvelyknyire a kötéstől elmetsetvén, a segédnek adatik át, ki azt alsó sebszélénél fogva tartja. A műtő aztán a sebet a lehető leggyorsabban egyesíti, egy hüvelyknyire a sebszélektől s $\frac{1}{2}$ hüvelyknyi távolságra egymástól ércvarratokat alkalmaz a hasfalakon át, pontosan ügyelve, hogy a hashártyát meg ne sértse.

Ha a dag szára hosszú, *Backer-Brown* a helyett, hogy kötést alkalmazna, olyforma csipetetőbe szorítja azt, minőt az asztalosok használnak, ezzel együtt a kocsányt a hasüregen kívül csüngení engedi. Ennek az az előnye van, hogy a csipetető a műtét után 2—4 nap múlva eltávolítható, a seb gyorsabban gyógyul s az üdülés gyakran 2—3 hét alatt megtörténik, míg ha kötések alkalmaztatnak, ezek legalább 9—10 napot, sőt néha ugyanannyi hetet igényelnek, míg eltávolíthatók; mindaddig pedig, míg helyt állanak, a beteget teljesen gyógyúlnak tekinteni nem lehet.

Mákonyt *Backer Brown* a műtét után csupán akkor ad, ha a beteg elviselhetlen fájdalomról panaszkodik, mivel a szer könnyen émely, hányás és más hasonló kellemetlenségekre ad okot. A táplálékot jég, tej, sör vagy gyöngye húslé képezik, melyek az első 48 óra alatt nyújtanak és ha a beteg állapota megengedi vagy azt követeli — bor. Hogy a belek 4—5 napon át nyugalomban legyenek, a mákonyt per rectum lehet alkalmazni. A hólyagnak minden hat órában húgycsap által kell kiüríttetnie, a szobai levegőnek pedig az első héten át gondosan a melegség fennemlített fokán kell tartatnia. Mielőtt a seb egyesítettnek, jó, ha csak az egyik petefészkek távolíttatott el, a másikat is megvizsgálni és ha ez szintén kóros lenne, egy füst alatt azt is kiirtani.

* * *

Ezek volnának *Backer Brown*-nak a műtét előtt, alatt s után teljesítendő rendszabályai, melyek szerint ő maga is műtételeit végezte.

Az igazat megvallva tisztelt gyülekezet! bennünket nem kisfokú lázas izgatottság tartott uralom alatt, midőn a műtetre készültünk, mert mi sebészek műtét közben mindig csak hideg vagy épen jeges vizet szoktunk szivacsokkal alkalmazni, vajmi különösnek tetszett önmagunk előtt a meleg víznek, és szivacsnak mellőzésével a flannelnak alkalmazása: azonban, midőn még öntapasztalatból nem szólhatunk, szükséges az ajánlottakat legalább kéznél tartani, ugyanazért kellő mennyiségű meleg vizet rendeltünk s tartottunk a fennebb előadott rendszabályok szerint készen.

Eszköz-készletünk szike, kusztora, vájtkutasz, tompa horgok, szűr-csap, horgos fogó, csipeszek, többrendbeli hosszú szárú Petit tű s nagy és kisebb sebészi tűk, fonál, olló stb. voltak.

Miután a beteg a műtő asztalon hanyatt fekvé kellőleg kábíttatott, Balassa tnr. úr több tisztes vendég s számtalan hallgatóság jelenlétében következőleg vitte véghez a műtétet: domború elő szikével a has fehér vonalán a köldök s fanív között egy körülbelül 4—5 hüvelyknyi hosszú egyenes metszést tett a külbőr s a bőr alatti kötszöveten, azután a jobb oldali egyenes hasizom bonyójának belső széle vájt kutaszszal fölemeltetvén, kellő hosszban fölhasíttatott; most az izom kifelé húzása mellett az izomhüvely hátsó lemezét képező bonye s a hashártya választatott ketté ugyanazon irányban. Ezen működésre számunk elé tűnt a minden oldalról szabadon körüljárható és savósan fénylő hashártyával bevont hullámzó tömlő.

Igy meg levén nyitva a hasür s hozzá férhető levén a tömlő, a helybeli segédletet nyújtó segédek egyike dr. *Lumniczer* Sándor főorvos úr a sebszéleket oldalvást mindkét oldalról gyöngédeden a tömlőhöz szorítá azon cél elérésére, hogy részint a metszlapból szivárgó vér a hasürbe ne jusson, részint pedig a küllégnek behatolása megakadályoztassék, valamint netán a csapoláskor oda ömlő folyadéknak a hasürbe juthatása elkerültessék.

Ekkor a kettős csövű kaucuk csővel ellátott vastag szűr-csap a fennebb leírt módon rögzített tömlőbe szúrattott oly mélyen, hogy a csap gyűrűzete a tömlő falán belül állott. A szurony eltávolítása után a csőn keresztül tiszta vízszinű híg folyadék bőven ömlött elő. Ezután a tömlőt *Muzeux*-féle fogóval a csapolási helytől fölfelé rögzítettük, a melynek segítségével, midőn a tömlő tartalmának nagyobb része kiürült, a lazábbá lett tömlőt a csap gyűrűjén innen kettős fonállal rá szorítottuk s így azt a hasfalán készített nyíláson lassankint kifelé húztuk. Miután így az egész tömlő a külvilágra kihúzatotts az egész bennék kiürítettett, — mely működés néhány percz lefolyása alatt oly szabatosan sikerült, hogy a tömlő tartalmából egy csepp sem jutott a hasürbe, — alkalmunk volt tett kórisménk minden oldalú helyességéről meggyőződhetni, a midőn is a hasürbe nyúló tömlő csőszerű kocsánya végén a méh hüvelyes részének csakis a jelen állapotban leírt részletét találtuk s hogy a tömlő egy kis tér leszámításával, hol az a csepleszszel csak szálágosan volt összenőve, mely gyöngéd vonásra szét vált, mindenütt szabadnak találtatott.

Meg levén a folyadék teljes kiürítése, történt a kocsány-szorítónak alkalmazása s a tömlőnek eltávolítása, mi nagy *Cooper*-féle ollóval eszközöltetett. Most elővigyázatból a kocsányt a csipetető alatt vastag kettős fonállal átszúrtuk, azon eshetőségre gondolva, hogy ha netán a csipetető meglazulván a kocsány vissza húzódik, igen könnyen vérzésre adhat alkalmat, mely körülményben a fonál segítségével azt könnyen ismét a külvilágra húzhatjuk. Ezek után a seb egyesítéséhez fogtunk, egyesítettük pedig a sebszéleket egész vastagságukon átható csomós varratok által s pedig a kocsányon felül 4, alól pedig 2 öltést alkalmazva $\frac{1}{2}$ hüvelyknyi távolságban, míg a köztérket felületese csomós varratok által egyesítettük. Az így egyesített sebszéleket ragtapasz-csíkokkal födtük. Ez meg levén, a nyomás alól megszabadult hasfalakra cselekvőleges nyomást gyakorlandók, megfelelő mennyiségű tépet alkalmaztunk s ezt 3 újjnyi széles s az egész testet átövező ragtapaszcsíkokkal a hasfalra mérsékelt feszességgel oda szorítottuk.

A tömlőből kiürített folyadék azon része, mely edénybe fölfogatott (megjegyzendő, hogy nem csekély mennyiség a folyadékból a műtő asztalon mellék utakon vészett el), 14 fontot nyomott, míg maga a kiirtott tömlő $1\frac{1}{2}$ font súlyú volt.

Műtét után a beteg egyenletes hőmérsékű, a többi betegtől elkülönözött szobába vitetett, hol azonnal erősítőül tömény húslevest s tokaji bort kapott; egyébként óva intetett a beszélgetés s mozgástól, míg másrészt környezetéből az ápoló személyzeten kívül különösen a tömeges látogatás távol tartatott.

A kiirtott tömlőnek megvizsgálását Lang tr. az élettani tanszék segédje s magán tnr. volt szives eszközölni, ki is vizsgálati eredményét következőleg írta le:

„A vizsgálat tárgyát képező tömlő fala 1—2 m. m. vastag s két hártýára oszlik, melyeknek külseje vékonyabb és külső felületén fényesen sima, belseje vastagabb s különösen belső felületén egyenetlen úgy, hogy a szemnek durva reczétet mutat, melynek felülete korántsem oly fényes mint a külső hártýa külső felülete. Laza kötszövet köti össze e két hártýát, melyek még színre is különböznek egymástól, a mennyiben a külső fehér, a belső piros. Górcsőileg a külső hártýa finomrostos kötszövetből áll, mely kívül nincsen hám által fedve; a belső szintén rostos kötszövetből áll, csak hogy itt a rostkötegek sokkal változatosabban hatolnak egymáson keresztül kasul és sok orsóalakú sejt is keveredik közéjük. Azonkívül e hártýa belső felületén egy szép hám fedezhető föl, melynek sejtmagvai szabályos ovalis alakjuk által tűnnek föl.

A tömlő-fal egyik helyén sebzés mutatkozik, azaz azon helyen, hol az, alapjáról le lön fejtve. Ezen hely szomszédságában a tömlőfal koszorú alakjában meg van vastagodva, vagyis mintegy koszorúalakú redőt képez, mely redő különböző vastagságú rostképletként tűnik föl. Ezen rostos koszorú egyik helyén ül egy mogyorónyi nagyságú valamivel keményebb képlet. Ezen utóbbi képlet górcsőileg is különbözik a rostos koszorútól; mert míg emez erős rostos kötszövetből áll és sok helyen vegyileg egyenesen inszövetnek bizonyul, addig amazok kötszöve finomabb rostozatú és számos orsóalakú sejtet is mutat. Azonkívül kettémeteszéskor gyurmájában egy 3 m. m. átmérőjű gömbölyű kis cystát mutat, melynek belseje savós tartalmat mutat és melynek fala belső felületén szintén oly epitheliummal van kiruházva, minőt már a magtömlő belső felületén leltünk. Petét ugyan nem voltam képes a kis tömlőben föltalálni, de tekintetbe véve az alapszövetet, melyben e kis tömlő székel és mely teljesen a petefészkek alapszövetével hangzik össze és tekintetbe véve a kis tömlő epitheliumát, melynek sejtei leghasonlóbbak a Graf-féle tömlő epithelium sejtszemeihez: kétséget nem szenved, hogy ezen mogyoró nagyságú darab a visszamaradt petefészkeknek egy darabja s hogy a talált apró tömlő alkalmasint azon képződésnek első fokát mutatja, melynek eredményeként a nagy tömlőt látjuk magunk előtt.

A kórlefolyás következő volt: közvetlen a műtét után a beteg érverése 76, hőmérséke 37,8° C volt. Egészben kimerültnek látszott, azonban csupán a műteti sebben levő fájdalomról panaszkodott. Rendeltetett egy szemer eczetsavas szunyal (acetas morphii) négy obony mondola fejtre s egész teste szorgosan betakartatott. Délután 4 órakor hasa kissé feszültnek és érzékenynek találtatott, érverés 80, hőmérsék 36,6°, rendeltetett hasára hideg borogatás, melyeknek behatását dicsérte. Estve fél tíz órakor némi feszültség volt jelen a fanivtájon s miután tudjuk, hogy a beteg nem vizelt, megcsapoltuk, érv. 80, hőm. 38,2° C. Éjjel 1 órakor, a beteg állapota várakozáson felül kielégítő a mennyiben nyugodt, hasa legkevésbé sem puffadt, minden fájdalom nélküli, szomja nem fokozott; érverés 78, hőm. 38°.

Julius 3-án a beteg az éjjel körülbelül, habár többször megszakasztott időközökben, hat órát aludt, vizelete önként kiürült, fájdalmai csakis a sebzett helyen vannak, hasa nem fájdalmas; érv. 76, hőm. 37,6°. Hideg borogatás folyton kellemes érzést okoz s a mondolafejettel együtt folytattatik. Délben érv. 80, hőm. 38, 3°, tömény színleves és 2 evőkalán tokaji bor adatott; délután beteg gyakrabban elszunyadt, erősebb fájdalomról panaszkodik a seb faniv fölötti részén; a nyelv kissé bevont; érv. 88, hőm. 39, 1°. Esti 10 órakor érv. 92, hőm. 39,1°. Éjjeli 2 órakor beteg nyugodt, szomj gyakrabban mutatkozott; érv. 98 hőm. 39,2°. Rendeltetett sodavíz és jéglabdacok.

Julius 4-én reg. A beteg éjjel sokat aludt, fájdalmokról csakis a fennemlített helyeken panaszkodik; szomj fokozott, érv. 102, hőm. 39, 3°. Adatott tej felében vízzel czukrozva, mi jól ízlett. Délben érv. 104, hőm. 39, 5°. Adatott tömény leves és tej; délután szomja

alábbhagyott érv. 108, hőm. 40,2°. Estve 9½ órakor. Egész nap nyugodt volt, gyakran aludt, fájdalmai a hasban nincsenek, has nem puffadt; érv. 108, hőm. 40°.

Julius 5-én. Éjjeli 1¼ órakor a beteg nyugtalan, keveset alszik, fájdalmai a fenntebbi helyeken erősebben nyilvánulnak, szomja fokozott. Érv. 108, hőm. 39,9°. Reggel. Egész éjjel keveset aludt; fájdalmai megszűntek. Nyelve bevont, szája iztelen, ételek iránt közömbös, miért is a mandolafejet vétele elhagyatott; szomja fokozott. Érv. 110, hőm. 39,7°. D. e. a kötés fölbontatván, a kocsány fölött és oldalt a seb vonal a sebváladéktól megtisztított, reá chlorvizes tépés tétetvén, újra bekötött. Délben a szomj alábbhagyott. Étrend: minden 3 órában 1 evőkalánnal tokaji ⅓ vízzel, továbbá ugyancsak a harmadik órában 2 kalánnal tojássárgáját tejjel czukrozva. Érv. 116; hőm. 39,8°. Elrendeltetett továbbá, hogy a kocsányra minden 3—4 órában új chlorvizes tépés rakassék. Délután. A vizes borogatás, miután a betegnek kellemetlen érzést okozott, elhagyatott. Érv. 114; hőm. 39,7°. A has közep részén mindkét oldalon kissé puffadt s nyomásra fájdalmat küld. Miután mindedig széketét nem volt, csőreül langyos víz, czukor és olajjal rendeltetett, azon esetre pedig, ha fájdalmai fokozódna: Rp. Butyri cacao unc. semis; acetatis morphii, gr. unum; olei olivar. q. s. ut fiant suppositoria Nro. 3; mi azonban igénybe nem vétetett. Este 10 órakor csőre adatott. A hasfájdalmak megszűntek. Érverés 114; hőm. 39,3°.

Julius 6-án. Éjjeli 2 óra után érverés 108; hőmérsék 39,2°, Reggel. A beteg éjjel keveset aludt, hasfájdalmai nincsenek; széketét nem volt, szomj fokozott, nyelv bevont, étvágy nincs. Érv. 100, erősebb, hőm. 39,2°. Délelőtt. A varratok eltávolítottak, a sebszélek egyesülvék. Délután. Beteg hangulata ingerült, bágyadt, szemei beesvék. Rendeltetett: Rp. Acetatis morp gr. ⅓ partem; sach. albi, scrup. duos. M. f. p. div. in doses aequales Nro. 4. S. este 1 port. Étrend: tömény színleves, tojás-sárgája melegített tejjel és czukorral és tokaji bor. Este 9 órakor érv. 98, hőm. 38,8°.

Jul. 7-én reggel. A beteg éjjel sokat aludt, nyugodt volt, hasában sem önkényt, sem nyomásra fájdalmat nem érez; nyelve tisztulni kezd; étvágya csekély, szomja kissé fokozott. Érverés 92; hőm. 38,8°. Reggeli 10 órakor a kötés megújításakor tapasztaltuk, hogy a kocsány külső vége annyira elszáradt és az ütszkösödés annyira előhaladt, miszerint elővigyázatból az eszközt összebb szorítottuk; a szorító alatt világosan volt látható a leválás. A kocsány mellől kevés véres geny tisztított ki. Délután. Érv. 88. hőm. 38, 7°. Estve. Érv. 86. hőm. 38,6°.

Jul. 8-án reggel. A beteg éjjel eleget aludt, nyelve kissé bevont, szomja rendes, fájdalmai nincsenek. Reggelire kávé kapott, mely nem igen ízlett és 2 kalánnal tokajit. Délelőtt ½ 12 órakor a kacsszorító majdnem önkénytesen lejtött: a sebürben meglehetősen mennyiségű sárgás geny volt. Annak tisztántartása és a chlorvizes tépésseli bekötése minden 3—3 órában elrendeltetett. Érv. 84, hőm. 38,4°. Délután a sebürben a genyképződés folytonosan nagyfokú, továbbá a nagy varratok szűrt helyeiből is jelenkezik. Érv. 84, hőm. 38,5°. Estve érv. 86, hőm. 38,7°.

Jul. 9-én reggel. A beteg jól aludt, fájdalmai nincsenek, nyelve kissé bevont; vizele szabad, étvágy kezd jelentkezni. Érv. 84, hőm. 38,2°. Délben. Eddigi étrendünkbe a tejes darát is fölvevük. Mint zsongító pedig rendeltetett. Rp. Bisulfatis chin. gr. duodecim; sach. albi dr. duas. Mfp. div. in dos. Nro. 12. S. Naponta 4. port. Ebédre közönséges leves, tejes dara és egy sült csirkecsozomb adatott. Délután. Miután az addig ivott, jégbe hűtött sodavíz ivásra köhögési inger mutatkozott, ennek félretevése mellett mondola-fejetet szunyallal adtunk. Érverés 80, hőm. 38,3°. Estve érv. 80. hőm. 38,1°.

Julius 10-én reggel. A beteg az éjet nyugodtan tölté, fájdalmakról nem panaszkodik, nyelve még kissé bevont; étvágya meglehetősen. A genykifolyás még mindig jelentékeny; a sebszélek különösen a jobbik a legszebb sarjadásban vannak. Étrend mint tegnap. Érv. 76;

hőm. 38°. D. u. Nehogy a chlorvíz a sebszéleket fölmarja, továbbá a tépés chamomilla theába mártatik. Érv. 84, hőm 39°.

Jul. 11-én reggel. A beteg az éjjel jól aludt, kedélye vidám, nyelve tisztult, étvágya meglehetősen. A sebürből a genyképződés kevesedett. Étrend mint fenntebb. Érv. 82, hőm. 38,7°. Délután érv. 78, hőm. 37,7°.

Jul. 12-én reggel. A beteg az éjet jól tölté, semmi fájdalomról sem panaszkodik, nyelve tiszta, étvágya jó; 6 óra felé könnyű székletéte volt a műtét óta első ízben. Érv. 75, hőm. 37,6°. A sebür mélysége megmérte, 1 1/2" mélységűnek találtatott. Étrend. Mainaptól ebédre bornyústit is adatik, nem különben naponkint 1/2 messzely bor. Délután érv. 74, hőm. 37,5°.

Jul. 13-án reggel. A beteg jól aludt, étvágya jó, székletét volt, érv. 70, hőm. 37,6°. Délután a sebürből igen kevés geny jő ki, a sarjadás szépen előrehalad; a has mindinkább összehúzódik. Érv. 76, hőmérsék 37,8°.

Jul. 14-én reggel. Az éjet jól tölté, étvágya jó, közérzete rendes. Érv. 72, hőm. 37,3°. Délután nehéz és kemény székletét a beteget igen kimeríté. Többször ezukros vizes olajos csőre, még is mesterségesen kellett a meggyült és megsült bélsárt eltávolítani. Érv. 76 hőm. 37,4°.

Jul. 15-én reggel. Esti 10 és 12 órakor ismétlődőleg kellett a meggyült kemény bélsárt mesterségesen eltávolítani; szappanos és himbojolajos csőre azonban reggel felé könnyű székletételt eredményezett. Egyébkint a beteg a bélsár eltávolítása után eleget aludt. másnap egész víg volt, hasában semmi fájdalmat nem érez, nyelve kissé bevont, étvágya nincs. A has egészen becsett, rajta a kötelékek megtágulván eltávolítottak. Érv. 70, hőm. 37,4°. Délután érv. 72, hőm. 38,1°.

Jul. 16-án reggel. A beteg jól aludt, nyelve tisztult, étvágya visszatért, közérzete rendes. Érv 68; hőm 37,5°. Délután érv. 70 hőmérsék 38,3°.

Jul. 17-én reggel. A beteg jól aludt, közérzete rendes, étvágya a legjobb. A sebürből igen kevés geny ürül ki. Érv. 64, hőm. 37,6°. Délután. Miután a javulási állapot oly annyira előre haladt, fölöslegesnek tartottuk a további elkülönöztetést és a beteget műtétele előtti helyére rendeltük vissza. Az oda vezető rövid utat (4 kórtermen keresztül) saját lábán tevé meg, kevés támogatás mellett.

Jul. 18-án reggel. Éjjel a beteg nyugtalan volt; keveset aludt; egyébiránt állapota rendes, székletét híjával. Érv. 70, hőm 36,3°. Délután Érv. 64, hőm 37,9°.

Jul. 19-én reggel. A beteg jól érzé magát, érv. 72, hőm 38, 1°. miután azonban már két nap óta széke nem volt, csőrért rendeltünk, minek következtében délután bő székletétele volt; érv. 70, hőm 37,9°.

Jul. 20-án reggel. A beteg jól aludt, állapota rendes. A sebürben a sarjadás helyét a hegesedés váltja föl. Érv. 66, hőm 37,6°. Délután. Érv. 68; hőm 37,8°.

Jul. 21-én reggel állapota rendes, érv. 70, hőm. 38°. D. u. Érv. 70, hőm. 37, 6°.

Jul. 22-én reggel. A beteg az éjet jól tölté, reggel felé kissé fönnjárt, mire bal alhas-táján fájdalmak jelentkeztek; meghagytuk neki, hogy még néhány napig az ágyban maradjon. Érv. és hőm. ezen napon rendes, változatlan (érv. 68, hőm. 37,°).

Jul. 23-án reggel. Állapota rendes; a beteg alhas-táji fájdalmai megszűntek. Jul. 25-én a beteg már gyakran fönn is járt a nélkül, hogy a fönnebbi fájdalmak jelentkeztek volna. Érv. 62—76 közt ingadozik; hőm. pedig 36,9°—37,4°.

Jul. 26-án d. u. a beteg legelőször ment ki a szabadlevegőre. Jul. 29-ig érv. 62—66 közt ingadozik; hőm. 36,8—37,1°.

Jul. 29-én. Betegünk állapota ezen aránylag rövid idő után a lehető legjobbnak mondható, a mennyiben jól néz ki, étvágya kitünő, erőbeli állapota fokunkint javul, a sebür hegedése pedig utolsó időszakába lépett.

Bekövetkezvén az egyetemi kórodák bezáratása a szünidő miatt, a családi ápolásban szükkölködő egyént jul. 31-én a Rókus kórházba tettük át, hol is Kovács S. Endre főorvos úr osztályára vétetvén föl, teljes megerősödéséig a leggondosabb ápolásban részesült. A tölesérszerű sarjadzó fölületet 6 nap leforgása alatt nemcsak kiemelkedett, de be is hegedt, melyre pár nap múlva a kórházból kikéredzett. Ez idő óta gyakrabban volt alkalmam a beteget látni, kinek egészségi állapota tökéletesen helyreállt s munkaképessé lett. A kiegyenlített hasfal a műtét helyén betegnek semmi fájdalmat nem okoz, a heg puha, a hasfal szabadon mozgatható, nem rögzített. Ezen fölül Balassa tnr. úr, ki a beteget október hóban látta, a hüvelyen keresztül tett vizsgálat alkalmával még következő megjegyzésreméltókat talált.

„A műtéti heg mivolta jelentékenyen jobbra változott s e változás igen tanulságos. Ezen heg ugyanis azon helyen hol a dag kocsánya a seb alsó szögletében be lön csíptetve, a beteg elbocsáttatásakor tölesérszerűen s mélyen be volt huzódva, jelenben — három hóval a műtét után — a hasfalak színvonalára teljesen kiemelkedett, e mellett puha és semmi feszülést nem okoz. A hüvelyen általi vizsgálatnál a méh hüvelyes része felső végén nagyobb tömböt képez mint előbb, hogy ha pedig e hüvely boltozatát fölfelé toljuk, a hasfalat pedig be és levelé nyomjuk, vizsgáló ujjaink semmi közbeneső képletet nem tapintanak, jelölül annak, hogy a műtéti heg kiemelkedése a tömlőszár kinyújtása folytán jött létre.“

A helybeli érzetlenítés. (Anaesthesia localis).

HORVÁTH GYÖRGY tr. sebész-kórodai tanársegédétől Pesten.

A gyakorló sebészek úgy miként a laikusok tudják, hogy minő áldásdús hatása van sebészi műtéteknél a chloroform és aether egyidejű, vagy azoknak egyenkinti alkalmazása által előidézett általános kábításnak; úgy másrészt nem tagadhatjuk azt sem, hogy ezek alkalmazása által már igen sokszor vagy a kívánt eredményt nem nyertük el, a mennyiben az egyénre ezen szerek rendes adagja semmi kábítást nem eredményezett, sőt inkább fokozott rángásokat s oly fokú göresös rohamokat idézett elő, hogy a műtéthez fogni nem lehetett, míg másoknál azok csekélyebb mennyisége is a legszerencsétlenebb kimenetelt idézte elő; ugyanazért voltak egyének, mint Simpson, Nunneley J. Roux, Aran, a dublini Hardy és mások, kik arról gondolkodtak, hogy miután az aether s chloroform nemcsak beszívás által, de ideges és lobos fájdalmaknál helybelileg alkalmazva is fájdalom csillapítólag hatnak, vajjon nem volna-e lehetséges ugyanezen szerek alkalmazásával az ép szöveteket a környi idegek bódítása által érzetlenné tenni a központi idegsejtek közvetítése nélkül?

A kísérletek, melyek ezen föltételből indultak ki, sikertelenek maradtak. Mások ezen eszmével nem hagytak föl egészen, hanem a kérdésnek más oldalról való tüzetesebb tanulmányozását vették elő.

Ugyanis azon mindennapi tapasztalatból kiindulva, hogy különösen télen, minden boríték nélküli vagy csak csekélyebb ruházattal födött végtagjaink az erős hidegnek huzamosabb ideig kiteve levén, abban az érzékenység nemcsak alábbszáll némi kis bizsergés megmaradásával, de gyakran minden érzés megszűnik a nélkül, hogy teljes fagypontra állott volna be, míg más alkalommal hozzáférhető fájdalmas testrészünkön ráfuvás által iparkodunk fájdalmunkat enyhíteni: Velpeau és Arnott azon gondolatra jöttek vajjon az apróra tört, megszózott és

hólyagba rakott jégdarabok által, azokat egy helyen alkalmazva, nem lehetne-e érzéketlenséget eredményezni? Kísérletük sikere oda ment ki, hogy azzal meglehetősen fokú érzéketlenséget idézhetni elő; azonban ezen eljárással sem sikerült tisztán a kívánt czélt eredményezni; mert míg egyrésről az érzéketlenség eszközésére, hogy az kellő fokú lehessen, igen hosszú idő kívántatik, úgy más résről ezen szerek által a szövetek még a kívánt környezetben túl is jelentékeny távolban kárt szenvedtek azaz megfagytak, mely megint a lefolyásra nézve nem volt közömbös.

Gerard után pedig *Richet*, *Follin* és *Leconte* az aethert úgy tekintették, mint a melynek elgőzöltetése által kis téren igen nagyfokú hideget s ez által ugyanazon téren igen jelentékeny érzéketlenséget idézhetni elő. E czélból *Gerard* még 1854-ben egy eszközt készített, melynek egyik része hosszú végű fűcskendőből állott, melylyel a borégényt (aether) a bőrre csöppentvén, míg a másik része fűvó volt, a melynek segítségével a bőrre csöppentett aethert gyorsan elgőzöltöztette.

Ezen eljárást is többen megkísérlették, a gyakorlati téren neki több pártolót szerzendők; azonban széles alkalmazásnak még sem örvendhetett, minthogy e módon való elgőzöltöztetése az aethernek elegendő hideget s így kellő érzéketlenséget nem eredményezett.

Richardson az eljárás s eszköz tökéletlenségében levén meg a hibát, azon iparkodott javítani a midőn a két eszközt a már különben úgy is feltalált permetező (pulverisator) alapján egyesítette, vagyis e célra egy újabb alakú permetezőt készített kettős labdájú fűtatóval ellátva.

Richardson eszközével a bőr vagy teljesen megfehéríthető, a midőn még a mélyebben fekvő képletek is érzéketlenné lesznek, vagy pedig csak fölületes érzéketlenséget idézhetni vele elő.

Azonban nincs épen szükségünk *Richardson* eszközére, különösen ha valakinek fűvóval ellátott permetezője már úgy is van, a melylyel épen úgy lehet érzéketlenséget előidézni, előnye csak az, hogy könnyebben kezelhető s a szétporlasztott aether-részletek nem kerülnek annyira szét s így nem megy annyi veszendőbe, mint egyéb permetezőknél.

Használjuk bár *Richardson* eszközét vagy valamely közönséges permetezőt, ha mélyebben fekvő képleteket akarunk érzéketlenségre, akkor föltétlenül vegytiszta aetherre van szükségünk, míg a fölületes érzéketlenségre a közönséges kereskedésbeli is elégséges.

A teljes érzéketlenséget akkor eszközöljük, ha mélyebbre akarunk hatni s működésünk remélhetőleg tovább fog tartani, míg felületesebb metszéseknél pár másodperczig tartó eljárásnál a csekélyebb fokú is elégséges.

Hogy azonban teljes fájdalomatlanság jöjjön létre, megkívántatik a borégény vegytisztasága mellett még az is, hogy a bőrt érő sugár egy újjnál hosszabb ne legyen. Három újjnyi hosszú égénysugár úgy hat, mint 6 rész égény, 2 rész chloroform vagy 7 rész aether s 1 rész chloroformból álló elegy; ezek mindegyike csak fölületesebb érzéketlenséget eredményez, az utóbbi elegy azonban valamivel hatásosabb.

Midőn tiszta borégényt használunk 10—15 másodpercz alatt teljes fájdalomatlanságot tapasztalunk s a bőrben mi érzés sem mutatkozik, míg az fehéredni nem kezd, ekkor azonban éles égető bizsergés keletkezik. Ha azonban az égény akár hangyhalvag, akár borlanggal kevertetik, az érzéketlenség csak 4—5 első percz múlva áll be, a végül támadó érzés pedig tompa és erős. A betegek a tiszta borégénnyel való kezelést jobban szeretik.

Mint már fennebb érintém, hogy tiszta égényt rövid vagy hosszú sugárral vagy épen az égénynek csak elejét használjuk-e? attól függ, vajjon mélyen vagy fölületesen fekvő idegeket akarunk-e érzéketlenségre; megjegyzendő azonban, hogy a tiszta égény s rövid sugár alkalmazására a szövetek jobban összehúzódnak s egyszersmind tömöttebbek lesznek, mint a hosszú sugárnál, vagy az égény elegyénél. Ugyanazért nagyon vérdús részek-

nél a rövid sugárt alkalmazzuk, a vérzés csillapítását is egyúttal jelentékenyen eszközölhetvén, míg a hosszú sugár s az elegy oly helyeken alkalmazandó, hol a szöveteknek ipuha állapotban való megmaradása eljárásunknál föltétlenül szükséges, milyen p. o. a sérvműtét, sipoly s tályognyitás stb.

Mióta *Richardson* eszközét a nagy világnak bemutatta (1866), azóta úgy látszik a helybeli érzéketlenség mindinkább nagyobb tért foglal el a gyakorlatban s nem méltatlanul, mert míg így műtve a beteget, ha elég ügyesen alkalmazzuk az érzéketlenséget, beteg semmi fájdalmat sem érez s főként, ha kényes helyen történik a műtét, az ébren levő beteg kedélyére lehet beszélni, hogy nyugodtan viselje magát, míg általánosan kábított egyénél több segédre van szükségünk, kik a végtagokat rögzítik, nehogy a beteg a műtét működése közben akadályozza s a mi a legfőbb egyik jó tulajdona, hogy általa a beteg élete soha semmi veszélyes állapotba nem jő, mi a chloroformirozás mellett vajmi gyakori.

A szaklapok hasábjaiában olvastuk, hogy *Spencer Wells* hírneves angol nőgyógyász m. é. martius 16-án petefészek tömlő metszést (ovariotomia) vitt véghez oly betegen, kinél a tömlő nagysága miatt a máj s a szív annyira felfelé voltak tolatva s a tüdők összenyomva, hogy a chloroformot alkalmazni a legnagyobb vakmerőség lett volna. Beteg a műtétet minden fájdalom nélkül tűrte s csak akkor volt némi szükség a chloroform beszívására, midőn a tömlő odanövését kellett elválasztani, mely ha nincs jelen, a helybeli érzéketlenség a műtét fájdalom nélküli bevégzésére elég leendett volna.

Ugyancsak mult év martius havában *Greenhalgh* tr. császár-metszést vitt véghez, melynél a helybeli érzéketlenséget *Richardson* tr. maga eszközlé rövid sugár mellett, a midőn 25 fűvó nyomásra már érzéketlenség mutatkozott, beteg csak akkor árult el kellemetlen érzést, midőn *Greenhalgh* az erősen összehúzódtó méhbe nyúlt. Az egész műtét 20 percig tartott, maga a méh is annyira összehúzódtó, hogy az a szem elől a kis medenczébe tűnt el.

Mult év július havában *Newmann* tr. (Stamfordban) vitte véghez szintén helybeli érzéketlenség mellett a császármetszést *Richardson* eljárása szerint, mely esetben a beteg némi karczolási érzésen kívül egyebet nem tapasztalt, míg a harmadikat újra *Greenhalgh* tr. vitte véghez minden fájdalmas érzet nélkül, mely esetekből *Richardson* tr. következő korollariumot vonja:

1) A műtételek alig jártak valami fájdalommal s ezt is csekély szűlfájdalomként lehet tekinteni.

2) Az első császármetszésnél beteget a műtét előtt hányinger lepte meg, de a helybeli érzéketlenség mellett hányás nem következett, mi chloroform általi bódításakor bizonyosan el nem maradt volna, akkor pedig a belek a sebbe jutván a műtét hosszabb lefolyású és bonyolódottabb leende.

3) A hideg a vérzést csillapította, a vesztett vér a 3 obonyt nem haladta túl.

4) A hidegnek köszönhetni, hogy a méh oly hathatósan húzódtó egybe.

5) A betegek a műtét alatt semmi rázkodást sem szenvedtek, míg chloroform mellett nem egyszer fordul elő, hogy metszéskor összeressenek s a szívlökések megállanak, a légzés kimarad.

6) Hogy az eszmélet nem hiányzott, az a műtétkor előnyül szolgált, így a beteg nem nyugtalankodott, mindig csendesén viselte magát s midőn egyszer az egyik felszólított, hogy a rekeszizommal ne nyomjon lefelé, azonnal engedelmeskedett.

7) A műtét alatt legkevésbé sem kellett attól tartani, hogy a beteg meg fog halni.

Ezen a helybeli érzéketlenségről kedvező körülmények olvasásakor már kezdetben mindjárt tettem kísérleteket minden irányban, azonban azok csak addig mentek, hogy egyik egyénél a bőrt pár másodperczcel hamarább, másiknál később tudtam érzéketlenné tenni s hogy ezek közül egyiknél korábban, másiknál később tért vissza az érzékenység, azonban

daczára a fenntebb elősorolt fényes eredményeknek teljes bizalmat nem helyeztem benne különösen nagyobb műtéteknél, míg később a kedvező véletlen ebbeli kételyemet teljesen elhárította.

Ugyanis *Ráth* tr. szülési tanársegéd barátom unoka nővérén 4 hóig tartó hosszas szenvedés után hashártya mögötti tályog (abscessus retroperitonealis) fejlődött ki a bal oldali vese és a lép közötti tájon, a mely, midőn a betegség negyedik hónapja végén a tanácskozássra hívott *Hoffmann* tr. kórházi főorvos úr által felismertetvén, sem a kezdetleges hüvös borogatások, sem pedig később a meleg pépek, zsongítók, a felszívódást, szétoszlást elősegítő szerek alkalmazása mellett nemhogy engedni látszott volna, hanem a pár hó előtt viruló egészségnek örvendő lánya, a hosszas szenvedések által erejében teljesen megfogyva a végkimerüléshez közel volt. Ekkor *Hoffmann* tr. a tályogmegnyitását javallotta s annak eszközzésére én szölytattam fel.

A tályogot fedő képletek vastagsága, azoknak nagyfokú érzékenysége s az egyénnek erejében csaknem végképeni kimerülése chloroform alkalmazását tiltotta, ugyanazért ajánlottam, kísérténénk meg a helybeli érzetlenítést. Ezen ajánlatom készséggel elfogadtatván, *Ráth* tr. barátomat kértem fel annak eszközzésére. Eszközöltük pedig az érzetlenítést nem ugyan *Richardson*-féle eszközzel, melynek akkor még birtokában nem voltam, hanem egyszerű fecskendő alakú *Fischer*-féle permetezővel. Körülbelül 2 perczig alkalmaztuk az égény-sugárt 4—5 hüvelyknyi magasságban, midőn én egy kétélű gerely kusztorával vittem véghez június 19-én 1866. a műtétet, a midőn a beteg az ejtett sebzés mikor történtéről mitsem tudott, sőt még azt sem érezte, midőn az ürt kutaszolván, azt lefelé mélyebben terjedőnek találtam s a geny szabadabban történhető kifolyása végett a már készített nyílást vájtkutasz s kusztor segítségével tágitottam s csakis körülbelül 20 percznyi idő multával, midőn már a genyszalagot vezettem be, kiáltott fel beteg: „Jaj mi történik velem, ugy-e most operálnak?!“

Ezután pár napra egy cseléd-lánynak az állcsúcsáról papillomát irtottam ki helybeli érzetlenítés mellett *Verebélyi László* tr. segítségével, mely esetben még a seb egyesítéséhez szükségelt csomós varratokat is a betegnek minden fájdalomérzése nélkül végeztem. Ugyanezen lány balezombja mellfelszínéről idegdagot irtottam ki rögtön az előbbi után s a beteg semmi fájdalmat sem panaszkodott.

Pár napra ezután a sebészi kórodán egy erőteljes, de túlérzékeny férfi jobb lába nagyujját izelte ki *Balassa* tnr. úr rákos elfajulás következtében, mely esetben a localis anaesthesiát én alkalmaztam. A műtét teljesen fájdalommentes volt, a sebfolületen sem parenchymatosus, sem üteres vérzés nem lévén a sebszeleket a kiizelés végett eszközölt érzetlenítés rovására lehetett minden fájdalom nélkül egyesíteni.

Ezen sikeres kiizelés után *Balassa* tnr. úr a helybeli érzetlenítést úgy a kórodai, mint magán gyakorlatában szélteben alkalmazta, sőt tudok egy esetet, hol egy rakoncátlan fiúnak szándékoltuk a tenyerébe jutott üvegdarabokat chloroform alkalmazása mellett eltávolítani, képtelenek lévén ők chloroformirozni, a helybeli érzetlenítés mellett pedig vigyorogva bámulta, mint metélik tenyerét s hogy az nem fáj neki.

Több ily sikeres esetet tudnék még felhozni, hol a helybeli érzéstelenítést alkalmaztuk nem csak kisebbszertű, de nagyobb péld. emlő-csonkításnál s nagyobb ujdontépilek kiirtásánál, hol mindenütt a kívánt sikert eredményeztük, azonban nem akarván a tisztelt gyűlés bizalmával s békétűrésével visszaélni, azok mellőzésével csak annyit akarok még megemlíteni, hogy ezen helybeli érzéstelenítéssel megismerkedni s az eszközt birni mai napság ép oly szükséges, miként egy gyakorló orvos sem nélkülözheti a subcután fecskendőt; különösen pedig ajánlom vidéki ügyfeleimnek figyelmébe, kik sokszor kellő segédlet nélkül kénytelenek valamely műtétet véghezvinni, ezen szerben hatalmas segédre találhatnak.

A herék gümösödéséről.

FANTA ADOLF tr. Sz. Fehérvár főorvosától.

A gümőkór főleg azért oly veszélyes és rettegett, mert rendesen az életre nélkülözhetlen szerveket, milyenek az agy, tüdő, bélsatorna támadja meg. A herék az életműködések közt szintén fontos szereppel bírnak, talán éppen azért képezik a gümőkórnak is egyik kedvencz helyét. A gümők elsősorban többnyire a tüdőkben lépnek fel; az agyi tünetek, a kimerítő hasmenés, mint az illető szervek gümösödésének körjelei, a tüdőnek már előrehaladt gümőkórját kísérik. A herében a gümők többnyire később fejlődnek ki, mint a tüdőben. Vannak azonban oly esetek is, melyekben a herék megbetegedése elsősorban.

A gümös lerakódások a mellékherékben kezdődnek, sárgás, puha, sajtszerű anyag alakjában, mely körül a herék állománya tömött kötszövétté fajul. Ezen lerakódások később az egész herére, ondósinórra, nyirkmirigyre, húgyszervekre és hashártyára is elterjednek. A gümös here nagyobb térfogatú, kemény és ha a gümők felületét is ellepték dúdorzos; a gümők genyeken szétmálván fekélyeket, sipolyokat és barlangokat képeznek, végre az egész herét elroncsolják.

A múlt hónapban a heregümösödésének igen érdekes esetét kezeltem, melyet bátor lesek a következőkben közleni s egyúttal a kiirtott gümös herét bemutatni.

H. József, 26 éves, acsai születésű, csizmadia legény, f. évi június 10-én vétetett fel a fehérvári városi kórházba. A betegnek jobb heréje ökölnagyságú, kemény tapintatú, egyenletes felületű és nyomásra kissé fájdalmas; a borék színe és összeállása rendes, kivéve, hogy a külső oldalon a here közepének megfelelőleg lencsenagyságú folytonossághiány látható; az e helyen bevezetett kutasz a herét haránt irányban keresztülhatolja és gömbje erősebb nyomás mellett a tulsó oldalon érezhető; ezen nyílásból nyomásra zöldes, bűzös híg geny nagy mennyiségben ömlik ki és azonkívül is folytonosan szivárog. Az ondósinór, valamint a bal here teljesen épek, a közel fekvő nyirkmirigyek beszűródve nincsenek és a húgyszervekben rendetlenség nem észlelhető.

A beteg elsoványodott, bőrszíne halvány, a tüdők egészségesek; étvágya nincs, de a székelés rendesen történik. A nyakon levő nyirkmirigyek néhány év óta beszűródve és diónagyságú csomók alakjában tapinthatók.

Az egyén elbeszélése szerint a betegség egy év előtt kezdődött, midőn a jobb here alsó részében daganatot vett észre, mely kevésbé fájdalmas volt és folytonosan növekedett, míg az egész herét körébe vonta és a jelen nagyságot elérte. A daganat két hónapra keletkezése után, a mostani sebnyílás helyén érzékeny és puha lett, azután felfakadt s azóta szünet nélkül genyed. A beteg több ízben orvosoltatta magát, a pesti Rókus kórházban is kezeltetett, de minden szerelés sikertelen volt.

A kutasz általi átjárhatóság és a nyomásra nagy mennyiségű genynek kiürülése világos jelei voltak annak, hogy a herében genyüreg van jelen. Azon körülmények, hogy egyrészt az egyén görvélyes alkattú, a daganat lob nélkül keletkezett és minden szereléssel dacolt, másrészt, hogy a here egyenletes felületű, fájdalmatlan és 10 hónap alatt sem növekedett, kizárták mind az egyszerű lobból származó genyedést, mind a rákos elfajulást és jelenlevő gümösödésre genyes széteséssel és barlangképződéssel utaltak.

Szükséges volt, hogy a hosszan tartó és a beteg erejét kimerüléssel fenyegető genyedés megszüntetése legyen a kezelés főcélja. E végre 10 napig iblanyfestvényt löveltem a sebüregbe, de eredmény nem mutatkozott; megkísértettem ugyanannyi ideig a Fricke-féle össze-

nyomó kötést; a daganat a kötés alatt az üreg falainak egymáshoz közeledése által megapadt ugyan, de a kötés levétele után előbbeni nagyságát visszanyerte. Miután a megkísértett eljárások a genyedést meg nem szüntették, sőt a beteg mindinkább gyengült, a herekiirtására határoztam magamat.

A műtételtől nem palástoló hatást, hanem gyökeres gyógyulást reméltem, mert sem a szomszédos mirigyek beszűrődve, sem gümők a test más valamely lényeges szervében jelen nem levén, a daganat kiujulásától vagy más testrészből kiinduló életveszélytől tartani nem kellett.

Ezen esetben a herében gümöket, a nyirkmirigyekben pedig görvélyt találunk; ez véleményem szerint bizonyítéka azon rokonságnak, mely a gümőkór és görvélykór közt létezik, s melynélfogva sokan a gümős és görvélyes képződések szövettani hasonlatosságából kiindulva a görvélykórt a mirigyek, savós hárttyák és csontok gümőkórjának tartják. A herék gümősödése rendszeren más szervek gümősödésével jár, itt pedig gümők helyett a rokon vagy azonos görvélyekkel párosult.

A kétféle műtételi módor közül a here kifejtését választottam. A Zeller-féle eljárás, mely szerint a here a bőrrel együtt egy metszéssel eltávolíttatik, véleményem szerint elvetendő, mert a bravourszerű gyorsaságon kívül más előnnyel nem bír s az ép és kóros szövet közti határ biztos kijelölését lehetetlenné teszi. Miután a beteg chloroform által érzéketlenül volt, két félholdalakú metszés által, melyeknek végpontjai egymást érintették, a sebnyílást körül foglaltam s a herét szikével történt metszések által kifejtettem. Az ondózsínór az ondóvezeték kivételével lekötötten, átmetszetett. Az együttes lekötést az edények egyenkinti fölkeresésének azért tettem elébe, hogy az utóvérzésektől biztosabb legyek. A borékból történt csekély terimbeles vérzés csillapítása után a sebet négy varrattal egyesítettem.

A seb gyógyulása rendszeren történt; az ondózsínór lekötött vége 14 nap múlva a műtét után levált és elutazásomkor csak kis terjedelmű, tisztán sarjadzó sebfelület volt még jelen. A beteg kinézése tetemesen megjavult, étvágya megjött.

A kiirtott here hárttyái épek, nagysága ökölnyi, állománya kemény, fehéres, tömött szövetté változott, melyben helyenként borsó egész mogyoró nagyságú, sárgás, puha sajtszerű anyagból álló góczok fészkelnek. A here közepét tyúktójas nagyságú üreg foglalja el, mely a sebnyílással üregjártat által van összekötve; ezen üregnek falai az agytekervényekhez hasonló dudorzatokat képeznek, melyek egymástól öblözetes bemélyedések által elválasztvák; ezen falzat zölde, bűzös genynyel fedett, melynek leöblítése után sárgás színű, puha, duzzadt és sima szövet tűnik elő. Ezen öblözetes üreg az egyes gümögóczoknak genyes szétmálása és összenyílása által keletkezhetett; a here állományának kérges elváltozása, valamint az üreget bevonó lágy szövet pedig azon visszahatási lob eredményei, melyet a gümőknek lerakódása és elgenyvedése a környezetben előidézni szokott.

A gócsói vizsgálatnál a here állománya kötszöveti rostokból állónak mutatkozott, melyek a leírt üreg közelében genytecsekkkel voltak körülvéve; a puha, sajtszerű anyag pedig részint ép, részint összezsugorodott genytecsekből állt.

Gyakorlati közlemények a testegyenészet (orthopaedia) köréből.

BATIZFALVY S. tr., egy. m. tanár és gyógyintézeti igazgatótól.

Oldalgörnye, csip-izületi lob, dongaláb.

Intézetem tudomás szerint kiválólag elferdülési esetekkel foglalkozik (anélkül azonban, hogy működési köréből más, akár sebészi, akár belbetegeket kizárna). Országos s egyáltalán minden köz-segély nélkül állván az fel szinte kilencz esztendeig, ez idő alatt — sok járó beteget ide nem számítva — közel harmadfél ezer (2306) betegnek nyújtott orvosi segélyt és czélszerű ápolást. Ezek közül 1600 a testegyenészi osztályon ápolgatott, nevezetesen 415 gerinczoldalgörnyés(scoliosis), kik közül 309 részint tökéletesen meggyógyult, részint lényegesen javult; 220 gerinczpúpos (kyphosis), kik közül 151 javúlva hagyta el az intézetet; 119 csip-izületi lob (coxitis), mely nehéz bajban szenvedők, bár mint tudva van, későn keresik fel csak a szakértő orvos tanácsát, mégis 79 állítottott helyre annyiban, hogy noha némileg rövidebb alvégtaggal, de még is minden feltűnőbb biczegés nélkül jární-kegni tudtak; 98 térdizületi lob 86 gyógyulással sat.

Az intézetben elferdüléseknél alkalmazott gyógymódra nézve csak annyit jegyzek meg, hogy az általam már annak megnyitásakor tanulmányaim és külföldön szerzett tapasztalataim alapján felállított elvektől eltérni, eddigelé semmi okot sem találtam. Felhasználtuk akkor s felhasználjuk most még inkább a gyógytudomány minden jelesnek ismert eszközét és hatányát a gyógyczél elérésére. Azért, mint már több ízben említém, nem nyugodtunk meg a testegyenészi eseteknél a gépek kizárólagos használatában; de sőt az egyedi eseteknél, midőn sebészi műtét (péld. inmetzés sat.) előzte meg a gyógykezelést, erre következőleg a gépet és utólag a gyógytestgyakorlatot is alkalmaztuk. Figyelmünk kiterjedt az üde lég folytonos élvezetére, a szabályozott és a tápláló étrendre, a zuhanyra, a hűvös mosásokra, a villamosításra sat. Görvélyes gyermekeknél pedig a vérvegyület javítására belszereket is adagoltunk.

Következik most, hogy a lefolyt évben gyógykezelt egyes kóresetekről szóljunk részletesebben.

Mindenekelőtt mi az oldalgörnyés betegeket illeti: a bajok e neménél, fennnyilvánított elvünknel fogva, a megfelelő gépek alkalmazásán kívül, főszólyt fektettünk a szabályozott *gyógytestgyakorlatra*. Cselekedtük pedig azt azért, mert a legujabb kórtani vizsgálatok nyomán (Virchow) bebizonyult, mikép a közönséges oldalgörnye az izmok elsőleges bántalmából származik; nevezetesen a gerinczfeszítő-izmok részint rostos, részint hájas elfajulásából. És így jó létre az, hogy a kórosan elfajult hátfeszítők zsongerejüket elvesztvén, a gerincz-oszlopot s a ránehezédő fej és vállak szólyát egyenes irányban tartani képtelenek. A szólagos képletekben s az egyes csigolyatestekben létrejövő kóros elváltozásokat napjainkban — a legtöbb esetben — másodlagos tünetényeknek tartjuk. Ezek így lévén, főgondjaink közé számítottuk első sorban az alkati viszonyokon segíteni és a többé-kevesbé elgyengült s bémult izmok zsongerejét helyreállítani. S e czélból mihez is folyamodhattunk volna inkább, mint a gyógytestgyakorlat azon szabatos alkalmazásához, melyet az idén Emich Gusztáv kiadásában megjelent „*Gyakorlati testegyenészet*“ czimű munkámban bővebben irtam le. Látható ebből, hogy itt az egyes mozgások mindig az egyedi esethez szabotnak s csupán azon kórok és elgyengült izmokra szoríttatnak, melyek leginkább éppen a zsongítást igénylik.

A gyógytestgyakorlaton kívül, mely naponkint rendszeresen alkalmaztatott, ilynemű betegeink több óráig a *Bühring*-féle egyenesítő ágyon fektüdtek vizirányosan.

A lefolyt intézeti évben gyors növésnek indult sok fiatal oldalgörnyés lánykát hoztak az intézetbe, kik a bajnak első vagy második fokában szenvedtek. Ezeknél 3—4 havi rendszeres kezelés bámulatos eredményre vezetett. A magasabb fokú bajoknál azonban már több hónapra volt szükség, hogy a bajon javítsunk, vagy teljesen segítsünk.

Az előadottakból kiderül, mikép az oldalgörnyéseknél főleg az alkati viszonyok javítására irányoztuk főfigyelmünket. Alkalmaztuk az egyéni esetnek megfelelő svédgyógytestgyakorlati mozgásokat. Ha a szükség úgy kívánta, könnyű *támkészüléket* is vettünk igénybe, melyet a beteg olyankor viselt, midőn a vízirányos fekvésből étkezés vagy séta végett kelt föl. És annyit őszintén mondhatunk, hogy ezen gyógyeljárásunk a könnyebb eseteknél fényes sikerre, a súlyosabbaknál pedig némi javulásra vezetett. Mert annyi bizonyos, hogy ha a magas fokú oldalgörnyén többé segíteni nem lehet, örvendünk, ha gyógykezelésünk által még ily esetekben is némi javulást eszközölhetünk.

A gerincoszlopnak egyéb, gyéribben előjövő bajairól ez alkalommal szólni nem akarunk, hanem ezennel áttérünk a *csipizlob* bántalmaira, melynek köréből a lefolyt év alatt több tanulságos esetet volt alkalmunk megfigyelni.

Legyen szabad a többi közöl különösen egy 5 éves krassómegyei kis leány esetét felhozni, ki 1866-ki november 22-én hozatott az intézetbe még egészen ki nem aludt *csipizlobbal*.

A baj ismeretlen okból származott. A kis gyermek gyöngye ideges testalkattal, de feltűnőleg gyors és élénk észjárással birt, — mint ezt a görvélyes gyermekek nagy részénél tapasztaljuk. — Vizsgálat alkalmával azt vettük észre, hogy a jobb alvéltag, valamint a csip- úgy a térdizületben is zsugorodva van. A térdizület zsugora azonban némi csekély nyújtásra is már igen sokat engedett; de a czombiz-zsugornál ezt kézerővel nem eszközölhetők. Midőn pedig erőteljesebb szenvedőleges és cselekvő mozgásokkal kívántuk megtudni a csipizület mozgékonyságának illető fokát, akkor ez erősebb műveletre a medencze mindig együtt mozgott az alvéltaggal, jelölül, hogy a szerves izzadmány az izületet szabad mozgásaiban erősen korlátozta. A czombkonczot ellenoldali társához nagy mértékben közelítve találtuk úgy, hogy álló helyzetben a két alvéltag csaknem kereszteződött egymással. S midőn a bántalmazott jobb alvéltagot a bal egészségessel fekvő helyzetben egyhúzámos irányba hoztuk, azt tapasztaltuk, miszerint a jobboldali medenczefél hátra és fölfelé hág s ezáltal — mit ily esetekben rendesen észlelünk, — a gerincoszlop az ágyékgerincz táján előgörnye (Lordosis) idomában hajott előre. A beteg legjobban szeret feküdni a bal — egészséges oldali — csipőn. És midőn így fekszik, akkor azt látjuk, hogy a jobboldali csipő s ugyanazon oldali tompor erősen kidülled és hogy e gömbölyded dagadt táj nyomásra még mindig érzékeny.

A tompor mögött hegedő félben levő fekélyt látunk, mely az izületi genyedés maradványa.

Midőn a beteget vízirányos helyzetben vizsgáltuk meg, pontos mérések folytán azon eredményre jutottunk, miszerint a jobb alvéltag 3 és $\frac{1}{2}$ hüvelyknyivel rövidebb a másikonál.

Mindezen pontos és figyelmes vizsgálatok nyomán arra jöttünk, hogy esetünkben heveny csipizlob után hátramaradt nagyfokú czombiz-zsugorral és némi izületi lobos folyamattal van dolgunk, mely zsugor létrehozását kitűnőleg a czombkoncz hajtó és közelítő izmainak összehúzódása és tetemes rövidülése okozta, annyivalinkább, miután a czombhajlatban a karcsu, a belső csip-izom, a horpasz, a fésűs- és a szabó-izmok eredő pontjait valóságos hűrszerű feszülésben találtuk.

A gyógykezelést illetőleg ezen gyermeknél mindenekelőtt a föltétlen nyugalmat rendeltük meg olyképen, hogy ablakos tőréméskötéssel ellátva, a gyulladás három hó folytán

annyira szűnt, hogy a gép általi nyújtásra gondolhattunk. S ezt annálinkább tehetők, mert a genyedő sebfelület ezen nyugalmi idő alatt teljesen beforrt s a czombizület valamint szenvedőleges, úgy cselekvő mozgásokra sem volt érzékeny. Az igen megrövidült alvéltagot ekkor kezdtük testegyenészileg nyújtani s örömmel tapasztaltuk, hogy a gyermek minden kellemetlen körülmény nélkül a lassu nyújtást igen jól tűri.

A lassu nyújtást részint a Langer-féle amerikai géppel eszközöltük, — melyet ezen alkalommal van szerencsém bemutatni —, részint pedig az ágynak fej- és lábvégehez illesztett csigán futó sulyokkal felváltva hajtottuk végre.

Az imént érintett amerikai *csip-iznyújtógép* (Lásd 1-ső ábra) két, — egy felső és egy alsó — sárgaréztokban járó csavarkészülékből áll. A gép felső félholdképi része, a medencze küloldalához támasztva, a rajta lévő szallagok segítségével a czomb körül — a czombhajlaton át — megerősítetik; alsó vége pedig a külbokánál, az egész alvéltagra tekert ragtapasz-csik és pólya oldalt kiálló végéhez csatoltatik.

A nyújtás, a gép közepén levő csavar forgatása által fokokint történik, mialatt a felső és az alsó sárgaréz-tok mindinkább távolodik egymástól. Ezen gép használata mellett a beteg fel s alá járhat. A kinek tetszik tisztelt ügyfeleim közül, annak gyermekén a gép gyakorlati alkalmazását is szívesen bemutatandom.

Nyolcz havi kezelés után örömmel tapasztaltuk, hogy azon gyermek, mely azelőtt mankó segítségével sántikált, most minden támeszköz nélkül, bár némi kevés biccentéssel jár-kel.

E ritka szép eredményről jelen nagygyűlésünk egyik érdemtelen alelnöke, Kovács S. Endre királyi tanácsos úr ő nagysága is önszemlélet útján győződött meg.

Még egy, az ötödikbe áthajló negyedfokú *dongalásban* szenvedő 9 éves bácsmegyei fiúról kell itt megemlékeznünk, ki ezelőtt a gyógykezelés minden nemén átvergődött, azonban eredmény nélkül.

Midőn a beteget 1867-dik évi május 26-dikán intézetünkbe hozták, baján azt észleltük, mikép a bal láb nagy közelítésben áll ellenoldali társához s járás közben — mi mankó segítségével történt, — a beteg a lábhátra lép föl. A lábtő-izület ugra és sarkesontja a hajó és koczkaképi csonthoz viszonyítva, mintegy félficzam idomában düledtek kifelé; nem feküdtek tehát a nevezett izcsontok egy síkban, hanem saját tengelyük körül körfordulatot képezve, feltűnőbb szögletben tértek el egymástól. Az illető izfelületek illetén elváltozásánál azon szallagok is szenvedtek, melyek a nevezett csontokat egyesítik; ezek természetesen az izületi csontok elferdült helyzetéhez alkalmazkodtak. A megrövidült és erősebben működő izmok sorában ez esetben is a hátsó sípizmot s a gázizmokat (gastrocnemii) találtuk; míg a meghosszabbodott s gyöngébb izmok között a szárkap-

1-ső ábra.

csi (mm. peronei), a lábújjak feszítő és távolító izmait stb. észleltük. A lábtalpon s annak belszélén minden száltag meg volt rövidülve; míg a lábháton hosszabbodottaknak tapasztaltuk azokat. A lábikra izmai elsoványodtaknak észleltettek, a bal térd befelé volt irányozva. A számtalan harántredővel borított s mintegy kivájt lábtalp hátfelé, a feltűnően boltozatos láb-

hát pedig mell- és lefelé tekintett. — Az achillesinat rövidültnek s ennek következtében a sarkat felhuzódottnak észleltük. — A sarok ezenkívül még olyképen fordult befelé, hogy a földet semmiképen sem érinthet. A lábujjak a jobb láb közepének feleltek meg és így a bal láb fölöttébb rövidültnek látszott. Az egész láb csaknem idomtalan gömb alakjában tűnt fel.

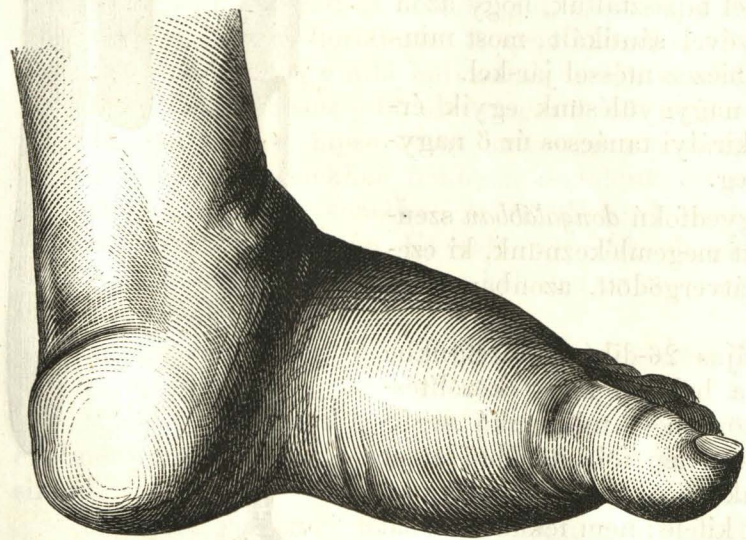
Nevezetes ezen esetben, hogy e nagy fokú elferdülés az achillesin bőralatti átmetszése után nyolcz hét alatt annyira javult, hogy a régi ferde (Lásd 2-ik ábra) és az újabb teljesen gyógyult láb (Lásd 3-ik ábra) természetű gipszlenyomat után készített rajzára, bizonyára mindenki a legnagyobb meglepetéssel fog tekinteni.

A bőralatti inmetzés után negyednapra betegünknek a Stromeyer-féle nyújtó gépet alkalmaztuk. Azután négy hétre használatba vettük a Scarpa-féle járó gépet, melynek segítségével az ifjú egészen talpra lépett s minden nehézség nélkül járt-kelt.

Befejezésül a bénult és fonyadt izmok erősítésére a villamozást és a helybelített gyógy-testgyakorlatot alkalmaztuk. Igénybe vettük a beteg alvégtagra a hideg mosásokat és a szeszes bedörzsöléseket is. A villamáramot kiváltképen a láb hajlító izmaira vezettük. A helybelített gyógytestgyakorlat segítségével pedig betegünk bal lábán, főleg a megrövidült száltagok nyújtására —

2-ik ábra.

3-ik ábra.

szokott mód szerint — belülről kifelé eszközölt félkörű forgatásokat tettünk.

Fogantba vettük a lábnak fokozatosan hajtó, később ellenállással összekötött gyakorlatait. A befelé hajlott térd kiegyenesítésére az alszár és a csond rendszeres kifelé gördítése hajtatott végre. Alkalmazásba vétetett ez esetben is a láb hajtó izmainak gyö-

möszölése, gyurogatása és ugyancsak azoknak egyidejű gyöngéd veresése a kézújjak élével. A villamozást hetenkint háromszor vettük igénybe. A helybelített (localisalt) gyógytestgyakorlat naponkint a reggeli órákban alkalmaztatott. Szeszes bedörzsölésül esténként a láb hajtózmaira spir. serpylli, formicarum, rosmarini egyenlő mennyiségű vegyülékét használtuk, melyhez egy-két nehezéknyi tinct. cantharidumot adattunk.

Néhány szó a gipsz-kötésről.

PATZAUER MÓR, műtőorvostól Bécsben.

Van szerencsém rövid előadásban a rögzítő gipszkötésről általában, különösen pedig ennek azon neméről értekezni, mely hadjárat alkalmával a sebesültek tovashállításánál legalkalmasabb. Megemlíteném vélem, hogy noha a magángyakorlatban is gyakran nyúlunk a kötszereléshez, ez mégis leginkább és legelterjedtebben a táborban történik; azért nagy figyelmet kell arra fordítanunk, hogy a kötés minden körülmény közt alkalmazható — nemkülönben minden tekintetben célszerű legyen. Gondoskodnunk kell tehát, hogy a kötanyag mennél olcsóbb és megszerezhető legyen, hogy szállítása ne járjon nehézséggel, hogy az állandó kötés gyorsan legyen alkalmazható és épen oly könnyen levehető s végre a sebesültek tovavitelénél is kielégítőnek bizonyuljon. Az elősoroltakat indokokkal támogatni fölöslegesnek tartom, mivel gyakorlati értéküket kiki belátja.

Mindezen kelleket a gipszkötésnél találjuk fel, mely ismert előnyeinel fogva igen helyesen alkalmaztatik az említett célra. Használatát a következőkben kívánom t. szaktársaimmal megismertetni:

A bold. *Schuh* tnr. által használatba hozott úgynevezett „nyomfoltkötés“ (Compressverband) legegyszerűbbje könnyen készíthető olymódon, hogy az illető tagot száraz pólával körkörös menetben körütekervén, reá két-három rétből gipszpépbe mártott nyomfoltot borítunk, mire a hirtelen megszáradt anyagot ismét körülpólyázzuk, vagy háromszögű kendők segítségével körüveszük, hogy tartósabb legyen.

Ha nem egy, hanem két nyomfoltot alkalmazunk olymódon, hogy ezek mindegyike csak fél oldalát fűdi az illető tagnak, célszerűbb kötést kapunk, a mennyiben könnyebben bontható le.

Annak daczára, hogy az ily kötés mihamar elkészül, még sem elégíthet ki bennünket egészen, mert a kétszeri körülpólyázás s illetőleg a felbontás valamivel több időt igényel.

E bajon segítő Dr. *Port*, bajor katona orvos, oly kötést alkalmazott, mely rövid idő alatt készül el, igen könnyen és gyorsan vehető le és tehető ismét fel. Eljárása következő.

Ő egy vászondarabot használ, melynek hossza a bekötendő tag hosszával egyenlő, míg szélessége ennek területét mintegy 1"-lyel meghaladja. Ezzel a sérült tagot közvetlenül körülvesszi s a két oldalról jövő és egyenes vonalban érintkező vászonlebenyeket gombostűkkel összetűzi. Erre a tűktől mindkét oldalt egy-egy újjnyi széles csíkot szabadon hagyván a hevenyészett vászonharisnyára kellő vastagságban gipszpépet vagy ebbe mártott nyomfoltot tapaszt, mi rövid idő alatt megszárad és a kötés kész. Ha a sérült tagot meg akarjuk nézni, csak a tűket kell kihúznunk és a kötés széleit szétvonnunk. Ha pedig a kötést újra a taghoz illesztjük, csak a vászon szabadon maradt széleit kell a tűkkel ismét összetűzni.

Dr. *Port* e gipszkötésnek egy módosítottványát is ajánlja, mely az előadottnál még alkalmasabb. A különbség abban áll, hogy míg az elsőnél csak egy vászondarabot használ, e

másodiknál *kettőt* alkalmaz és pedig oly módon, hogy a két vászondarabot egymásra teríti és középvonalukhoz közel két sorban — egymástól mintegy egy újjnyi távolra eső varrat által — egyesíti úgy, hogy az egy sor varrat a középvonal egyik, a más a másik oldalára esik, azután következően jár el. Az így elkészített vászonlebenyeket leteríti és a sérült részt, pl. az alszárt reá helyezi úgy, hogy a varratok közti csík a végtag hossz tengelyével összesik. Ezután a két felső lebenyt jobbról balról felhajtja és a sípcsont éle mentében a tűk segítségével összetűzi. Erre a közvetlenül az alszárt fedő vászonra a fenntebb érintett módon gipszpépet vagy ebbe mártott nyomfoltokat tapaszt és az alsó lebenyeket szintén ráborítja úgy, hogy ezek is odaszáradnak. A két sor varrat közé a gipsz nem hatolhat s így a köztük lefutó mintegy egy újjnyi széles csík puha, hajlékony marad s mintegy könyök-izületet (Charniergelenk) képez, melynélfogva a kötés két oldalfalzata, ha a tüket kihúzzuk, fölnyílnak és ismét a legkönnyebben egyesíthetők.

A gipszkötések e neme leginkább engedi a sérült rész megsejmlését, mert azt könnyen levehető és újra föltehető tokként borítja. Ha a szükségelt, e célra elkészített vászonkészlettel el vagyunk látva, rövid idő alatt igen czélszerű kötséget alkalmazhatunk. Minél hosszabb gombostűket használunk, annál könnyebben tűzhetjük össze a vászonlebenyeket, sőt még ügyesebben kezelhetjük azokat, ha gombos végűket mintegy 3—4''-nyira derékszögben behajtjuk, miáltal mintegy rövid fogantyúval látjuk el.

A sebészet gyakorlatának nehézségei a vidéken.

KISS ANTAL orvos-sebésztudortól Rozsnyón.

A műtéti gyógykezelés üzése nincs még hazánkban a tetteges szükség arányához kellőleg elterjedve; bár kórodánk és gyógyintézeteink jelentékeny részét foglalják le műteti kóroseteinknek, de kétséget nem szenved, hogy azoknak legbővebb anyaga a vidéki gyógygyakorlat terén marad. Itt azonban a sebészi beteg szelében ajánlgatott népies gyógyszerek alkalmazásán kívül orvosi segélyt vagy nem keres, vagy elkésett jelentkezésénél a műtét már nem javallható. Ha pedig idején keresi fel az orvost, ez azon akadályok miatt, melyek a műtét vidéki eszközlésének és sikerében útjában állanak, távol eső kórházakba utasítja a beteget, ki oda kevés kivétellel nem megy vagy nem is mehet. Tanszabályos gyógyműtételeket kevés vidéki orvos végez, a többi úgy, a miként azt teheti, — ha a sürgős segélyhozás elől nem menekülhet. — Így sok e kezelés alá tartozó baj természetesen végzetes lefolyására bizatik.

Tárgyam tüzetesebb megkezdése előtt engedje a t. gyűlés az orvosnövendék egyetemi életének és gyakorlati gyógytanunk mai küzdterének néhány percznyi szemléletére szíves figyelmét kikérni, hogy lássuk mikép találja a gyakorlati életbe kilépő ifjú orvos, tudományába helyezett hitét igazolva és orvosi hitének mily tényezői által nyerhet később erőt és ragaszkodást műtői szakmájához a vidéken észlelt mostoha körülmények között is.

Talán emlékezni fognak t. pályatársaim közül némelyek egy megható műtét esetére, melynél b. e. Stáhl Ignác műtőtanárunk a kórodánkba tizenkét mértföldnyi távolból hozott felserdült szűznek húgyhólyagjába jutott egy nagy hajtűjét hüvelyhólyag-metszéssel fejté ki; az idegen test már nagy visszahatást gerjesztett léte helyén, sőt a már nyolcz napos esetenél a könnyen beállható üszkösödést is kilátásba helyezé. Ügyes és hirneves tanárunk haladéktalanul

tevé meg a nevezett metszést. — Már egy fél órán túl küzdött, izzadt a veszély okának eltávolításán, a műtőasztalon fekvő áldozatnak már nyögései is megszűntek s az őszinte részvét- és aggodalomtól sápadt tanuló hallgatóság mély csendben leste a megszabadítás perczét, míg végre viharos tapsban tört ki öröme, midőn a kivont nagy hajtűt magasra emelve mutatá a mester. Most tudom, hogy a műtét nem lehet könnyen életveszélyes és hogy — mitől akkor tartánk — a beteg nem válhata hullává a műtő keze alatt, de akkor meg volt a műtét legóhajtottabb fényes sikerének villanyozó hatása, támadt a fiatal kedélyekben lelkesedés és rendületlen bizalom a sebészet alaposságához.

Orvosi tanpályánkon jelentkezett több ily gyógyítási tünemények feljogosítanak bennünket, hogy — még gyám alatt levő szemlélődésünkben — a belső szerelések gyógyeredményeit is a műtételekkel egyenjogú párhuzamosságra érdemesítsük; hogy is kétkedhetünk volna illetőleges tanáraink bizonyításainak igazságán, mindazt értékes éremnek ismertük el, mit a belső gyógyszerek hatásáról komolyan állítanak, írnak. Azóta veteránok lettünk a gyógyítás mezején és be kell vallanunk, hogy az imigye lelkünkbe öntött hitnek dogmáit megingatva látjuk s hogy egyedül a műtészeti gyógykezelés hatásában helyezett hitünk maradt meg lehető szilárd alapján. Mert igaz, a kórisme haladása a jelenben komolyan tudományos; az élettan körében nyert kísérleti vívmányok, az összehasonlító- és kórboneztan, a kórvegytan, a göröső, tükrözések és egyéb ismert természettani eszközök segedelmevel, kibontakozott tudományunk a természetbölcsesten alapuló gyógyrendszerek speculativ bilinéseiből; kórtanunk e részben a reál tanok közé helyeződik, csak a gyógyítás módjában, belső gyógyszereink választásában mutatkozik nagyszerű ingadozás és ha tárgyilagos nézpontra emelkedve elfogulatlanul vizsgálódunk, e téren igen felötlőknek találjuk a jelenségeket. Míg egyfelől az u. n. allopathák ellentáboruk mutatóványai által feleszmélve, főgyógyszereik biztos hatáskörének ősi alkotmányából a természet gyógyereje javára a legnagyobb engedményeket ismernek el, a versenytől üzelve gyógybeadványaiknak vegyítéseit egyszerűsítik, adagjaikat kevesebbítik, némelyek a nihilismusig aprózzák, ízre, alakra a kellem szabályait keresik; a bőr alá fecskendés, bedörzsölés és porlasztási beszívás által a bevitelre közvetlenebb, kényelmesebb és az emésztő szervekre kiméletesb bevételi utakat nyitnak, az általános vértritéseket gyérítik s ezeket már csak kevés javalathoz kötik, azokat gyakran hideg borogatásokkal helyettesíteni vélik, concret kóralladéknál gyógyszereik választásában a közömbösség bizonyos mértékével eltérnek, a javalottak közül nélkülözhetlennek egyikét sem tartják, bevételre szánt külön — és egyedüli mentő szert kifogás nélkül alig igazolhatnak; addig másfelől az u. n. homoeopathák czukros gyógyparányaik adagolása mellett lobos szövetek fölibe hideg borogatásokat, meleg lágyító pépeket ajánlanak, zsábákra, bőrkütegekre kenőcsöket dörzsöltetnek, elvonási és székürítő czélból csőréket, bélingernél nyálkás enyhítő italokat rendelnek; betegekkel sokban igen gazdag ásványvizeket itatnak, sőt opportunítás szerint többen — mintha a közönség ízlése a tudományban tényezőként állana — egyuttal egyéb allopathikus kül- és belgyógykezelést is üznek. A víz — és egyébféle gyógyászok pedig a szakmájuk alá tartozó kórok kezelésénél gyógyszertár nélkül is boldogulnak. A divó gyógyrendszerek tehát, elméletben a torzításig eltérve bár, gyógykezeléseik alakjára már egymás mezejébe nyúlnak, segélyszereik választásával mértékesen közösködnek, a válogatásnak — eclecticismusnak — immár Rubiconjához érnek, valamennyien előretolt eredményeikkel, be nem vallva, *leginkább* az egy Istenre, a természet gyógyerejére utalnak; így lényegileg akaratlanul olvadoznak és a gyógyítás ügyét oly átalakulás küszöbéhez vezetik, melyet gyógyszertári nagyobbszerű összevonásában és kiválóbb hygieniájában inkább gyanítani, mint világosan formulázni tudnék. Annyi bizonyos, hogy az orvosi segély ártatlan üres meze, azaz egyedül a természet gyógyerejére való hivatkozás és a gyógyszeres etetési szenv között leend az észszerű és az emberi törekvés mértékén álló

gyógymód igaz hazája, hogy az okszerűség diadala semmisítendi meg a szélsőségeket és az őszinte bevallás, a nyílt becsületesség a tudományban, azaz: a tudományos közjelleme fognak az ügy felett dönteni.

Midőn t. ügyfelek! önök színe előtt e nézeteimet bevallo — hiszen azoknak nyilatkoztatása vagy czáfolata egyiránt oly szabad, mint maga a gondolat — nem térek el értekezésem tárgyától, mert ki kell emelnem, hogy míg a belső gyógymód ingadozásainál ily elkeseredett harcoknak tanúi és részesei vagyunk, a gyógykezelés műtszi részére nézve egyetértőleg be kell vallanunk, hogy az a boncz-, élet-, kór-, természet-, mű- és fénytörési (dioptrica)*) tanok alapjain már ekkoráig is a tökély azon magaslatára fejlődött, melyen azt tüzetesb kiszámításokban az exact tudományok egyikének, technikája kezelésében pedig a képzőművészek egy új, élő és gyakran abszolút életmentő nemének ismerhetjük el: mert továbbá ki kell emelnem, hogy a kellő tudományval és műtani képességgel felkészült vidéki műtőorvos egész pályáján csak akkor fog ragaszkodni e szakmájának gyakorlatához is, ha őt annak alapos gyógybiztossága felől ily meggyőződés lelkesíti és ha kényelmetlenséggel s a vidéknek természetes akadályaival folyvást küzdve bár, inkább talál megnyugvást a nyíltan számbavehető s átlátszóbb öntudatos gyogyeredményben, mint minden perezzen kényelmesen beindítható és a kezelés eseményeit többnyire szabatosan nem bírálható egyéb gyogyeljárásokban.

T. ügyfelek! egy vidéki műtőorvosnak alig van szerényebb köre, mint melyet a sors számomra juttatott; kórház és kiterjedtebb állomás nélkül a szó teljes értelmében — ha úgy fejezhetem ki magamat — a legprovincialisabb tájon működve minden akadály súlya reám nehezedett, melyek ily helyzet körülményeiből a műtészet gyakorlatából háramlanék: így öntapasztalásom után írom le tárgyammat.

A fiatal műtőorvos hæv vágygyal kezdi meg szakmáját üzni letelepülési helyén, a vidéken azonban ritkán talál már pályafutott idősb műtőt, kit támaszául nyerhetne meg, ily elszigeteltségnek pályám kezdetén magam is megadtam nehányszor az árát. Szakom bírósága előtt állok, reményem vallomásom nem fog botránkozást okozni! Egy közép korú nőnek szárát mély, igen idült és tisztátlan fekély annyira elroncsolá, hogy lába csak a bőrrel fedett achilles-inon csüngött: a javallott esonkítást a térdgumó alatti szokott helyen két még szintén fiatal kartársam segélyével megtevém. De a sebnek különben legkivánatosabb gyógyulásával egyiránt egy ökölnagyságú lágyéktáji kőkem fejlett ki, mely nyílt rákká fajult és a szegény beteg néhány hó alatt bevégzé kínos életét. Közel húsz éve már, hogy ez esetet kezeltem; jelenleg alig tudnék a kórisme körül magamnak számot adni, de a fekélyt ily helyen és alakban akkor rákos természetűnek nem gyanítottuk és tapasztaltabb kalauz hiányában magunk kárán tanultuk meg, hogy jobb lett volna a beteget sorsára hagyni és őt e felett legalább a csonkítás fájdalmaitól megkímélni. — Ugyanez idő tájban egy 18 éves paraszt leánynak torkolati gödrében levő, kissé mozgékony, ruganyos, diónagyságú zsirdagnak ismert daganatját irtottam ki; kórhatárzatom nyomán könnyűnek vélvén a műtételt csak egy laicus segédre gondoskodtam, azonban átmetszvének közép vonalban a kültakarót és pólyákat, a lemeztelenített, kitoluló sötétkék dagban nagy meghökkenésemre vagy a mélyebb visszeres fonaton, vagy magán a légesövön ülő barlangos dagra ismerve és tetemesb vérzési veszélytől tartva, zavarodásomban legjobbnak véltem, a műtételt be nem végezni és a leányt a bőrséb bevarrása után költött ürügy alatt haza bocsájtani.

Egyik legnagyobb fogyatkozása a sebészeti vidéki gyakorlatának az, hogy szükség esetében a műtő szakképzett segédekre szert nem könnyen tehet. Egyetemünknel az elkülönített

sebészi tanpálya épen ellenkezőjét eredményezi kitűzött céljának: abból valódi sebész kisebb számmal lép a gyakorlat mezejére, mintha a rendszer eltörültetnék és a műtői szaknak gyakorlata minden orvosra kötelezőleg ruháztatnék. A kartársak között pedig ritkán van oly egyetértés, hogy azokat e műtétel támogatásához mindenkor lehetne megnyerni, főképp ha régibb routinnal bírnak a műtőnél; többnyire a széltiben megkaparítható borbélyt s többé kevesebbé vonakodó laikusokat kell igénybe vennie, és azokat lehetőleg a segédletre betanítani. De végre is a műtő nagy részben maga kénytelen műtendő betegét a használatban levő kábítók belégzésével kiszolgálni, a műtét egész tartama alatt a kábítás fenntartására felügyelni, félben hagyva a sebzést eszközök után nyúlva, ütérlekötést végezni, az avatatlan segédek ügyetlenségéből folyó véletlen zavarokat, ha műtétéle eredményét kockáztatni nem akarja, hirtelen legyőzni, szóval: kénytelen maga a vezér és a hadsereg is lenni. Kartársi egyetértésre, hálával és teljes örömmel kell kiemelnem, hogy állomásom páratlan kivételt tesz; nemes versengés mellett a haladásban köztünk az összhangzás viszonyos becsülésen és szereteten alapszik, fontos sebészi és egyéb műtétéknél választva őszintén egyesülünk a segédkezésre. Csak egyszer hagyott cserben kartársaim e szives készsége akaratauk ellen. Évek előtt egy szegény sorsú gyermeknél végzett húgykövetszéshez három ügyfelem segédkezését nyerem meg; ketten a véres műtétélektől való elszokásuk miatt mihamar elhagyták a tért, a helytálló harmadik ügyfelem pedig természeténél fogva reszkező kezekkel bírt. Nem akarom ügyetlenségemet menteni, de a sebészi műfogás egy lényeges pillanatában a végbéliszamban szenvedő gyermek bele kitolult, azt egy kis bemetszéstől nem óvhatám meg.

Nem csekélyebb akadály a vidéki műtszi gyakorlatnak a műtét helyiségének mostohasága. A szegény és műveletlen néposztály az, mely legtöbb anyagot hoz a műtő gyógykezeléséhez; a falusi ember bevándorol a sebész állomására, sovány garasáért csak szegény viskóban talál egy időre menhelyet, hogy baját műtétel alá vesse. Itt a szoba ablakai nem adnak elég világosságot a műtételhez, azt az évszak időjáratának tekintetbe vétele nélkül a szabad ég alatt is kell végezni. Így több esetet mellőzve, külerőszaktól támadt egy üszkös karnak csonkítását faluhelyen nap verőfényében az udvaron, — egy szájjakrák-irtást fagyos időjáratnál a hóval fedett kertben, — igen nagy porczdag miatt a mutató ujj csontjainak kéztől kiüzelését nyitott szekérszínben kénytelenítve lettem végezni. A világosságon kívül ily szegény lakokban még a hely szűkével és a törékeny bútorzat szegénységével is kell küzdeni. Jellemzetesen lehet állítani, hogy a vidéki műtész a helyzet durva elemeivel való tusájával közelebb áll a csatatéri tábori orvoshoz, mint a kényelmesen műtő kórházihoz.

Sok műtétnek javallata a kórfolyamat bizonyos szakához — így határozott időtartamához levén kötve, a kedvező percz mulasztásával az elkésés az, mely akadályokat gördít a sebész útjába, mely gyakoribb a vidéken, mint nagy városokban. Egy hártás torokgyíkban szenvedő gyermekhez hivatam, midőn az már szénsav mérgezés szakába lépett; a végső mentőszert a légesövetszés megtételére csak azon kissé kecsegtető körülmény határozott el, hogy az eszméletlenség és a fojtott légzés ismert rohamai még nagyobb időközökben állottak be és az enyhület szakánál rövidebbek voltak. A megnyitott légesövön kevés hártás izzadmányt találva és vonva ki, az ezüst csövön át par napra könnyebbült ugyan a légvétel és addig ama rohamok elmaradtak, de végre is a tüdő-vérbőségből kifejtett vizenyő miatt a gyermek élete menthetlenné lett. — Leggyakoribb oka az elkésésnek a kiváló bizalom és ragaszkodás, melylyel a nép a kuruzsláshoz viseltetik: a kizárt sérvek, ficzások, rendellenes születek, rák és egyéb álképletek a kifejtés legfélelmesb, elkéssett alakjaiban hozatnak a vidéki műtőhöz, midőn gyógyításában a kuruzslók serege már kifáradt; így megfosztják őt kezelésének sikerétől, hatnak hírének és tanának deceditirozására, ha nyomós okok miatt mégis műtétékre határozza el magát. Alig van falu, hol a csonttörések gyógyításáról hirne-

ves férfi vagy főképp asszony nem volna, kik héjban pörkölt fekete nadály-gyökérből (*sympitum officinale*) készült péppel és deszkácskákval kötik körül a tört csontot. Ez eljárás ugyan ártatlan, mert a csont úgy is összeforr, ha kissé rendetlenül is, csak annyiból fájdalmasabb az állandó okszerű bekötésnél, hogy másod naponként újra kötöztetik, kenetik és csomaszoltatják a törés helye; de boszantó a kuruzslók igénybevétele, mert azoknak kedvéért a beteg környezete az előbb hívott orvos által rendszeresen illesztett kötést is elveti, annyiból pedig iszonyúan káros, hogy a legszövevényesebb csonttöréseknél is az eljárás mindig ugyanaz. Egy fiatal ügyvédhez hívtam a vidékre, kinek baloldali lábszára szekérből való kifordulás által a bűtykök felett szövevényes zúzódással törött el; a csontvégek erősen lyukasztván át a lágy részeket, bőrtől és csonthártyától nagy kiterjedésben lemeztelenítették, a jókedvű fiatal úr lábszárának komolyan ajánlott csontkítási javallatomat nevetéssel utasítá el, és egy kuruzslót hivatott. Hat nap múlva kikért orvosi tanácskozásunkból ismét a csontkítást sürgettük, a beteg ebbe ekkor sem egyezvén, kilenczedik napon a visszerlob adynamicus jelenségei között elhalt. — Ismeretes tény: a sebészek előtt, hogy ha a czombcsont felső harmadában törik el, a feszítő izmokat túlsúlyozó hajlító izmok hatása a felső törvéggét annyira emeli fel, kifelé és előre, hogy azt az alsó törvéggel az összenövés egész ideje alatt egyenes vonalban megtartani akár a helytartó kötés (*Contentiv-verband*), akár a lejtő támla (*schiefe Ebene*) által nem lehet, így a gyógyulás a czombnak több-kevesebb elgörbülése nélkül alig eszközölhető. Még azon időben, midőn bold. *Mojsisovics* hazánkfia és bécsi mítő ily esetben a czombizmok egyensúlyozására ajánlott és a bordeauxi hercegnél is általa eszközölt fényes sikeréről híressé vált gépezetével megismerkedtem, vágytam hasonló kóreset után; és csakugyan egy gazdag úrnak az inasa épen kedvem szerint törte el czombcsontját. Azonnal hozzáláttam a gép összeállításához és az ágyat fennálló léczezetével, azokról lefüggő alszárhintával, csigákon vont kötérlől csüngő kőszülőzővel imposans alakjában elkészítém és a beteget tört tagjának kellően eszközölt bekötése után a készülékbe illesztém. Másnap sieték érdekes betegem látogatására, de nem szükséges leírnom meglepetésemet, midőn egy árbo-czos kis hajóhoz hasonló ágygépmet lényeges tartalmától kifosztva üresen találtam: éjjel a feleség és egy kuruzsló nő betegemet ellopták és falura vitték. Én pedig a gazdag úrra gondolván elmondhatám „*oleum et operam perdidit*.” Egy év múlva találkoztam elillant s meggyógyult — de iszonyúan sántító betegemmel.

Ha az elősorolt nehézségeken átesik úgy a hogy a vidéki orvos-sebész, a mütét utáni kellő ápolás és az orvosi rendeletek alattomos kijátszása miatt gyakran kénytelen fájlalni fáradságának sikertelenségét. E pontra nézve is szolgállok tapasztalt adataimmal. A porczhártyán tett karélymetszéssel kemény szürke hályogot húztam ki egy korosabb asszony szeméből, kit a gyakran visszatérő szokványos hányás miatt, tudtomon kívül, nagy mennyiségű Hoffmann-cseppekkel itattak, és mint később megtudván, rendeletemtől egészen eltérő utóápolásban részesítették: a genyörvény elpusztítá porcz- és szivárványhártyáját, az asszony örökre megvakult. — Számra öt más szürke hályogos nő és és férfi beteg kerekedett fel hozzám a szomszéd városkából, kiket kórházilag együvé berendezve javallat szerint (egy kartársam szíves segélyezése mellett) mütétel alá vettem; tizedik nap körül feltűnő volt előttem valamennyinél a lobos visszahatásnak emelkedettebb foka. Egyszer nem vélt időperczben jöttem a helyiségbe és betegeim nem titkolhatták el légkörükben a dohányfüstöt, közelebbi érintkezésémmel pedig leheletükben a pálinka bűzt és mivel szigorúbb intézkedés alá vettem mostoha kórházamat, azt másnap látogatásomnál már üresen találtam: kis beteg seregem tudtom nélkül hazaszéledt, sorsáról tudomást sem nyerhettem. — Egy czigánynak lágy szürke hályogját jó sikerrel metélém szét, a felszivódás és a láta tisztulása szépen haladott a beteg nagy öröme, ki az agg-gyámoldában kapott ugyan gyógyítása idejére helyet, de később a szűk szoba lakói bizonyos ürtügy alatt éjjelre nem túrték maguk között a czigányt;

így légvonatos kocsiszínben volt kénytelen a szegény háltni, a nyár daczára hidegek lévén az éjszakák, őt ott továbbra nem hagyhatám, hanem azon előttem tett esküjével, hogy hat hétig nem fog pálinkát inni és addig árnyékos kunyhójában fog tartózkodni, a mütétel után harmadik héten, a szemlob minden nyoma nélkül haza bocsájtám: ő most mint vak koldulni jár, és alamizsnájára nálam kiváló jogot tart.

Mindenekfelett nagy teherrel súlyosodik a vidéki orvosra *mütési hivatásának követelt általánosítása* és tudománya eszközeinek megfelelő beszerzése. Míg nagy városban külön úzó a sebész, külön úzó a szemész, nőgyógyász és fogász, a vidéki mítő mindezen külön szakmák körébe vágó mütételek végrehajtására kényszerült, mert fővárosi mítőhöz nem utasíthatja betegét, ha az szegény, vagy nem halasztható a segítség, és mivel mütési teendői csak úgy gyűlnek meg némileg, ha minden szakma ad egy kis jutalékot feldolgozására. Ez okból terjedelmesebb mütéti készütséget és eszköztárt igényel, mely követelmény ismét alig legyőzhető akadályokat szül ihletének teljesítéséhez; rendesen vagyontalanabb helyzeténél fogva mütéti eszköztárának csak a légnélkülözhetlenebb alkatrészeit szerezheti meg és nem lévén alkalmi a mütétek folytonos gyakorlatához, a sokféle mütételek finomabb szabatoságait feledti; közügyessége a biztos könnyűségben, a mesterfogási gyorsulásban nem halad, mütételei nehézkesebbek. Midőn jelentkező fontosabb kóreseteknél megújított tanulmányozással kell a mütéthez elkészülnie, tájbonzertani megtekintésre nem rendelkezhetik hullával, bonczertani készítmények ismét nehezen lévén szerezhetők: akkor csak könyveire, ábráira, ficzomok- s kiizeléseknél csontváza szemléjére van utalva. Ha kicsiny eszköztárából hiányzik egy teljes csontváz, kénytelen azt az én igen ajánlható eljárással pótolni; kis városban is elhalnak néha idegen kóbor házalók vagy a szabad ég alatt egészen vagyontalan helybeliek is, kiknek hullái rendesen orvos-rendőri bonczolás alá esnek; ezekből hébekorba egész kezét, lábat és valamennyi végtagi izületek természetes összefüggésben lévő részleteit — az izület alatt és felett elvágva, elfürészelve — zsebre tettem, kikészítém, szárítottam és mondhatom ily kis gyűjteménynek gyakran jó hasznát vettem.

Végre a fővárosi kötszerésszel is meggyűl a vidéki mítőnek a baja: hátgerincez kezdő elferdüléseivel, a kacsiba lábak, konok-nyak, iz-zsugorok kezelésénél kényszerültem vagy sok időt rabló és nehezen is eszközölhető gipszintát magam készíteni, vagy az igen részletes lemerésnek adatait a kötszerésznek messze földről átszolgáltatni vagy végre szegényebb betegek tekintetéből járattan helybeli iparmesterekhez folyamodni: mindezek daczára a gépek gyakran nem feleltek meg céljuknak.

Nem csoda tehát, ha a kór lényegén és a mütétel kiszabott kézfogásain kívül eső több akadálylyal vív a vidéki mint a nagy városi mítő, ha egyenlő sikert ígérő kóreseteknél a gyógyulás kisebb százalékát nyeri és egyes kiválóbb eredményeit a sok sikertelenség túlsúlyozza, ha műhatásának hire lassan terjed, időszakonként össze is vonul, és neve, hangzása legfeljebb csak az illető vidéken marad.

Azonban érzem, hogy rajzom nagyon lehangoló hatású a vidéki sebész gyakorlatára. Nem lennék igazságos, ha tárgyatam most fejezném be, mert az akadályok és melléjük illesztett élmények eddigi rajza nem adná a vidéki sebész mütési életének híu képét, az ennek csak szomorúbb része, kell hogy a hasznost is tüntessem fel számára kicsinyben és a keretközi hézagokat sokféle mütételeim közül jelenleg a kizárt lágyéksérvek és a húgyhólyagkövek egypár mütételeinek oly körtörténelmi ecsetelésével töltssem be, melyek a vidéki helyzetnek bélyegét veres fonalként több-kevesebb mértékben szintén felfellebbentik ugyan, de melyeknél már a siker kimenetelére nem lényegesen döntöttek a vidéken uralgó akadályok.

Sz. J. 42 éves, magas természetű, szikár testű, szőke hajú férfiú, élete folyama alatt két sajátos daganat nyilvánulását jelezi jobb oldali lágyék táján. Az egyikét születésétől óta viseli 1 1/2 hüvelyknyire a külső gyűrű alatt; ez bőralatti lágyékmirigyhez hasonló, kissé mozgé-

kony daganatkát képez, jelenleg is ezen helyen szemlélhető. A másik nagyobb dag a lágyéksérvhez tartozik, mely húsz év előtt először a lágyék-csatorna táján lapos — később tíz évtől óta évenként gyakran — a külső gyűrű előtt gömbölyű alakban jelent meg, ez által fejlődésének phazisait mutatván. Valahányszor éles fájdalmak kíséretében megjelent, nyugalom megmákony bevétele után fájdalmaival együtt mindannyiszor eltűnt, a dag tehát kijáró volt. A születéstől meglevő első dagocska a beteg állítása szerint néha egészen a külgyűrűig húzódott fel, ezen sajátságos körülmény és a tökborékban csak a baloldali herének jelenléte kétségen kívül igazolá, hogy ezen mirigyalakú dagocska nem egyéb, mint a borékba még le nem szállott jobboldali here; így a hashártya hüvelyes nyújtványának ürege közlekedvén a hasüreggel, a sérv kibukkanására állandóan feltartá a hajlamot, a sérvnek időszakos megjelenése pedig azért vala kevesebb akadályozva, mert az útban levő here miatt a beteg sérvkötőt nem hordhatott, a labdának ehez való átidomítására nem lévén figyelmeztetve, csak szíjkantárt viselt. E lágyéksérv tehát a *veleszületett sérv*ek azon ritka fajához tartozott, melyek a here leszállásának elmaradásából — monorrhismusból — a fanszőrösödés után fejlődnek ki, mely a fenntebbi körtünetmények nyomán azonkívül *külső és mozgékony lágyéksérv*. Két nap előtt okadatolhatás nélkül a beteg sérvdagja a külgyűrű előtt ismét megjelent, de ezúttal nagyobb adag mákony, sőt két szemer szunyal bevétele, *tolintás*, *pióczázás*, borogatások, fürdők alkalmazása daczára, a lágyék-csatornán vissza nem vonult. Ez új dagban 2—3 óránként több percig tartó és a köldökig vonuló éles fájdalom megújul, a has mérsékelten puffadt; nyomásra a köldöktől a fanizületig érzékeny, nyelve közép hosszában száraz, szomja nagy; gyakoribb hányás által ételek és gyógyszerek ürülnek ki, a test hőmérséke nem emelkedett, de kedélye ingerült és érítése szaporább. A sérv kétségen kívül kizárta, noha a betegnek széke volt, mely bizonyára a zár alatti bélből ürült. A körtünetek azt bizonyítják, hogy a kizárt sérv a zúzódási szakot áthaladva alig jutott még erélylyel a lobos szakba és az egyén tompább mérsékménye után is lassúbb lefolyást várva, a tartós bár, de sikertelen *tolintás* kíséretük után, néhány még igénybe nem vett szokásos gyógyeszközök használatát és a sérvnek önkényes visszahelyezésére, időzést ajánlottam. Rendelvényeimmel két nap lefolyása után sem sikerült kezelő ügyfelemnek a zárt megszüntetni, midőn a beteghez kimentem, a kór képe következő volt: a sérvdag két ökölnyi nagyságú, feszült, érintésre igen fájdalmas; kontatása helyenként tompa, helyenként dobos zent ad; nyomkodásra lüktetést is árul el, a here a dag tetején tapintható, mely helyzete miatt a kellő *tolintás*nak is útjában állott, a heves fájdalmak már félóránként állnak be, a gyomortájig terjednek és tartósabbak, a has dobszerűleg puffadt, nyomásra mindenfelé fájós, a székrekedés folytonos, hányás által már bélsár ürítetik ki; láz nyilvánul a bőr heve, nyelv szárazsága, nagy szomjúság és gyors érlüktetés által, a beteg lehangolt s kimerültségre mutat. A sérvmetszésre könnyű volt a főperczet megérkezettnek ítélni, melyet azonnal is, tehát a kizáródás ötödik napján minden váratlan zavar nélkül végeztem. A sérv-tömlőből — ha a hashártya hüvelyes részét annak szabad nevezni — 2—3 obonnyi véres savó ürült ki, miután annak többi tartalma: a máj-szinű, öt hüvelyk hosszú üres vékony bélkacs, egy jókora darab sötét-veresen foltozott cseplesz és az ezekkel közvetlenül érintkező fonnyadt és kicsiny here szemünk elé tárult. A zár oka a külső gyűrűn belől, a tömlőnek újjam végével tapintható két egymás utáni pontján, éles szélű, haránt redőkben állott; ezeket felfelé átmetszván, előbb a kítolult bélkacsot, utána a csepleszt könnyedén a hasüregbe visszavezethetém, a herét felhasított hüvelyében nyitva hagytam, hogy sarjas genyedés által nőjjenek össze. A gyógyulás sebesen haladt, mely több évektől ekkoráig egyúttal gyökeres is.

Egy másik M. J. 54 éves jól táplált férfiú harmincz évtől szenvedett gyakran kijáró, a borékba leszálló és mindenkor általa visszatolt *jobb oldali szabad lágyéksérvben* és ettől székszorulás és bélszában; ez utóbbiak a két utolsó évben kiválóan gyakoriak és tartósak vol-

tak. Legújabb időben sérvkötőt nem hordott, mivel elgenycesedett bújakóros lágyékdobja még nem hegedett be. Így történt, hogy midőn lakásán a lépcsőzetre felmenne, az egész sérv hirtelen és nagy fájdalmak között kicsuszszant, de melynek visszahelyezése most sem neki, sem az orvosi kezelésnek hat napon át alkalmazott többszöri *tolintások*, fürdők, érvágás, hangyhalvaggali kábítás, villamszúrás, köpölyözés, borogatások, csőrék és különféle belső szerek után nem sikerült. A kizárás lefolyása nem volt nagyon heveny, csak a hatodik napon emelkedett oly tetőpontra, hogy a sérvmetszés szükséges javallattá lett, mert a tökborékba kitolult has-zsiger részek már meglobosodtak, mert a zár és a hashártyalob által feltételezett tartós nagy fájdalmak a bélléges hasnak, az étkezés és székürülésnek megszűnése hat naptól óta, a száraz bevont nyelv, égető szomjúság, gyakori csuklás, a leheletnek bélbúze, az álmatlanság és a láz nagy foka életveszélyes helyzetbe vonták a beteget. A sérvdagnak erős lenyúlása miatt kénytelen voltam a lágyék és sérv rétegeinek átmetszését egészen a tökborék felső részéig terjesztetni kiméletesen nyitván fel a hashártyás tömlőt, benne sok véres savóban úszó, öt hüvelyknyi hosszú és kékesen beszűremkedett vékony bélrészt találtam kizárva. Ezen kicukott bél a fodor átelleni hosszvonalaiban hét darab világos-sárga színű, keményded, egy hüvelyk átmérőjű és két vonalnyi vastag, körös izzadmány-lepénykéket viselt, melyek egymástól néhány vonalnyi távolságban felületeteikkel egymáshoz és a bél haránt átmérőjéhez egyenközűen helyezve, körszélők egy pontocskájával a bélhez voltak növe, arról érmek gyanánt függtek. Ezen már némi szervüléssel ellátott régibb rostos termények eredetét csak úgy magyarázhatom, hogy e bél egykor a lágyéksatornában és a sérvtömlőben haránt ranczokba lett összeszorítva és ilyen izzadmány termésére loboza és midőn a visszahelyezés által a bél a hasüregben ismét simára kinyúlott, midőn ranczai így eltűntek és a bélsár szardon keringett, akkor az érem alakú termények lapjaikkal a bél felszínétől elváltak és azal körszélők csak egy pontjával maradhattak összefüggésben. De a kór-előzményből is tudjuk, hogy a betegnek sérvé gyakran kijárt és a két utolsó év alatt tartós fájdalmakat okozott; e szerint a bélrésznek ilyenmü összeszorítása és izzadmánya valószínűleg csakis a csatornában vagy sérvtömlőben történhetett és nem a hasüregben, mert az ondósinórnak is hasonló rostos izzadmányát találtam, mely róla hengeres féreg nyújtványként szabad véggel függött: ez tehát amaz éremforma izzadmányok egyidejűsége és egyhelyűsége mellett szól. Midőn a sérvtömlőnek szűkült nyakát meteszemmel két ponton kitégítettem, a kicsukott bellet izzadmányaival együtt a hasüregbe visszavezetém. — A beteg felgyógyulása rendszertint folyamába jött volna, ha azt egy körülmény hat héti tartamra nem kárhoztatja. Ugyan is a sérv kizárásnak kórléte megengedé, hogy egy előestén az orvostanácsilag megállapított sérvmetszés véghez vitele más nap reggelére halasztathatott. A beteg rendes orvosa bevallá nekünk, hogy egész éjjel át meg nem szűnt a kizárt sérv visszahelyezésének kísérleteit folytatni, forrón óhajtvá betegét a véres műtételtől felmenteni; így az előbbi *tolintások*tól is izgatott tökborék, hatalmas zúzódása miatt a műtétel utáni napokban terjedelmesen meggyúladt és tartós genyedésbe ment át s csak ennek bevégeztével juthatott a beteg tökéletes felgyógyulásához.

A hangyhalvaggali kábítás gyakran sikeresíti a kizárt sérv visszahelyezését; egy ilyenféle esetemet csak azért említem fel e sorban, mivel az a vidéki orvos bajait felöltő színben tükrözi. Egy 62 éves, állítólag öt naptól kínos hasrágásban szenvedő bányászhoz vittek ki falura, a baj pedig *kizárt lágyéksérv* volt, melynek visszahelyezése sehogy sem sikerült. A lobos szak körtünetei és a bélszorításának minden folyamánai nagy fokban kifejlődtek, de nem gyanítva az ily bajt, műtésre való készülékem kezemnél nem lehetett; remélve is még sikert az eddig igénybe nem vett orvosi szereléstől örültem, hogy a műtétel még egy napra elhalasztható volt. Többféle orvosi rendelményeim mellett egy ügyes kezű paraszt nőt a *tolintás* fogásaira betanítottam, meghagyva, hogy időközönként azt a sérvhelyén alkalmazza;

együttal megigérém a családnak, hogy ha eljövetelemig a beteg állapota nem javul, véres műtéttel fogok rajta segíteni, mely czélból a sérvoldali fanszöröket addig leborotválni, lehető műtőasztal és egyebek elkészítését megrendelém. Más nap egy kartárs barátommal a beteghez mentünk, állapotja nem változott jobbra, a sérvmetszés a kizárás után a hatodik napon javulva lett. Míg barátom a beteget hangyhalvaggal kábitá a műtőhelyen én műtő eszközeimet elrendeztem; a kábitás hamar és igen tökéletesen sikerült, a sérvmetszéshez hozzá lehete fogni, de e véres beavatkozás előtt a sérv visszahelyezését a beteg ily állapotában még egyszer megkísértém és ez most nagy meglegedésünkre sikerült: mire a szerencsés beteg felébredt, orvosai már eltűntek.

Tisztelt ügyfelek! nyugodtabb lélekkel seholy sem tehetem számos sérvmetszésem körül nehányának halálos kimeneteléről való bevallásomat, mint önök színe előtt, mert a gyógykezelés helyes eljárását nem a nagy közönség, hanem a tudományos világ bírálhatja meg: de tartozom is azzal ama pár sikeres eset megemléke után, hogy a vidéki sebész gyakorlatának e mozaik képében fény mellett az árny se hiányozzék és minden didactica nélkül csak a leglényegesebb rövidséggel mondok el egy esetet. R. J. 46 éves gyenge testű, roszul táplált takácsmester évektől *mozgékony jobb oldali lágyéksérben* szenvedett, azt sérvkötővel kellőleg nem óvta. Nyolcz mértföldnyi gyaloglás után hasmenéssel érkezett haza, árnyékszéken ülven, sérve kinyomult és kizáródott, a visszahelyezésre irányzott orvosi rendeletek roszul teljesítették, a kizárás után a 36-ik órában sérvmetszésre került a dolog, midőn az *eventratio*hoz hasonló sérvdag egy gyermekfő nagyságát meghaladta és a puffadt has oly érzékeny volt, hogy a beteg állítása szerint magán az inget alig tarthatta és őt görnyedt ülő helyzetbe kényszeríté. A csak részben felnyitott sérvtömlőben sok tiszta sárga savó mellett volt a sötét-kék színű vakbél féregnyújtványával és a felhágó remesének egy nagy része. Midőn a külső gyűrűn levő zárponót átmetszém és a felette levő remese részletet a hasüregből kissé kihúzá, láttam, hogy a zárponon belőli bél is már üszkös volt, bár annak jelenlétét a kórtünetekből még nem lehetett jósolni: bágyadtság, ájulás, hideg veriték, arcz eltorzítás, bél-sár-hányás, csuklás, puha sebes érítés a sérvdag feszületlensége s. t. b. mind hiányoztak; jelen volt két ügyfelem tanúságára hivatkozhatom. A terjedelmes tömlő tartalékját kint nem hagyhattam, azt részletenként a hasüregbe visszahelyeztem. Ez esetben lágyék-csatorna már nem létezett, helyét vékony szélű, körös tág nyílás foglálá el; a két gyűrű egygyé olvadt, a *sérv egyenes volt*. A szegény beteg a műtét után 6, tehát a sérv kizárás után 42 óra múlva halt el.

Megyenkben a legkritkább kórok egyike a *húgyhólyag-kő*, mégis üdvös, ha az itt települt sebész annak műtételéhez is egypár eszközt megszerez magának; két esetem egyikét morzsolás, másikat oldalmetszés műtételével kezeltem, mindkettőnek követ van szerencsém megtekintésül bemutatni és a kórrajzot gyakorlati nézpontról csak röviden elemezni.

P. J. 18 éves ép testű bányász, nyolcz év előtt vizeletrekedésben szenvedett, ezen egy kóroktani mozzanaton kívül sem családjának nemzedékeiben, sem életmódjában és lakása körülményeiben okát nem találom kő-bajának, melynek kórtüneteitől már négy évtől gyötörtetik. Éjjel nappal gyakori ösztönzést érez a vizelésre, azt álló helyzetben nehézséggel, a mony végéig és a veséig terjedő éles fájdalommal teljesítheti, a szükség azonban arra tanítá meg, hogy álló helyzetben fejét a földig hajtja le, balkezével pedig gátjának lágy részeit a végbél felé tolingatja; ily helyzet és fogással teljes sugárban fájdalomtalanul ürül ki a vizelet. Jellemző a betegnek azon állítása, hogy mióta bajában szenved, a nehéz vizelés fájdalmi holdtöltétől két hétig mindig nagyobb fokban gyötörik, mint a holdtölte előtti időszakban, azok miatt csak kis lépésekben járhat és vizeletét egy izre egészen kiüríteni nem képes. Többiben vizeletének mennyisége rendes bőségű, többnyire tiszta világos színű, ritkán zavaros és bűzös, mikor kevés hólyag-nyákkal vagy fehéres fővennyel vegyült; felőtöl, hogy üde

állapotban a sárga papírt nem változtatja, hanem a savanytól veres lakmust kékre visszafesti, e vizelet tehát mégis ali hatású: kőkutaszszali vizsgálatom pedig a kórhatározatot kétségtelenül bizonyítja. A vizeletnek természetrajzi jellege a kőnek vilsós vegyalkatát és így könnyű töredékenységet gyanította s nem levén a pösgyűjtő-ürítő szervek részéről sem akadály, a kő szétmorzsolására határozám el magamat. Már az első ütésnél sikerült a Heur-teloupe-féle kötőrével — percuteurrel — a követ széttörni, mire a húgysós borsó alakú kőmag azonnal, későbbi vizeléseknél pedig több apró vakolatszerű fehér morzsák ürültek ki. Több napi szünetelések után még két ülést tartott ki a beteg, de egy izben a zárízom görese miatt nem juthattam eszközömmel a hólyagba, más izben pedig nem sikerült a kőtöredéket megragadnom; utána a hólyag erős izgatottsága miatt a betegnek enyhítőket és piócákat rendeltem s őt hosszabb szünetelésre bátorítottam, de annak műveletlen anyja kedvelt egyetlen fiát tudtom nélkül haza vitte, azt inkább sorsára, mint további orvosi kezelésre kívánta bízni. Sajnáltam tudományos veszteségemet, többszöri üzengetéseim, édesgetéseim a makacs anya akaratán megtörték; így múlt el egész év, míg végre az ifjú csekélyebb bár, de mégis folytonos fájdalmaktól életmódjában akadályozva, az eddigi műtét csekély eredménye után nagyobbab remélve, a vidéken lakó anyától megszökött és további segítségemet kérte. Kellő időközökben tett morzsolásaimmal sikerült a követ egészen összetörni, melynek kisebb-nagyobb töredékei elég szerencsésen a vizelettel kiürültek. Csak egy izben akadt meg egy darab kő a hólyag nyakában, melynek izgatására a zárízom összehúzóda oly éles fájdalmat okozott a betegnek, hogy ordítását a harmadik szomszédhoz hallották; ily helyzetben percuteur-ekkel a hólyagba visszataszítam a fájdalom okozóját, mire az azonnal megszűnt. Más izben hasonló fájdalmas rohamot okozott ismét a zárízom táján összegyűlt köiszap, minek jelenlétét eszközöm e helyeni horzsolásából megismerém, midőn azt a hólyagba vezetém és kivonásánál csórjának hézagait a morzsolvánnyal tele tömve találtam; a morzsaléktorolmány eltávolítása után a fájdalom ezúttal is megszűnt. Betegem követől egészen megszabadult. A bemutatott töredékek mutatják, hogy e húgykő érdes felületű, nem réteges de likacsos szövetű, legnagyobb részben vilsavas mész- és keserélegből áll; egy ívezetes töredéke köröczös (elyptikus) és alakra lapos, legnagyobb kiterjedésében egy hüvelyk körüli átmérőre mutat. A kő magja vegyalkatra és színre eltér a többi töredékektől, húgysavas sókból áll: ez okozhatá a kő támadásának kezdetén a betegnek kiválsólag említett nyolcz év előtti vizelet-rekedését, így az valószínűleg nevrolythiaeus eredetű lehet.

A második húgykőeset egy restéri D. A. nevű, három éves, gyenge alkatú fiúnál volt; a baj okára nézve nem lehetett bizonyossággal mit sem kifürkészni, ha csak a nagy fokú veszületett fitymaszor az által nem gyakorolt hatást vegyi húgycsapadékokra, hogy a vizelet tökéletes kiürítését erőművileg akadályozta. A gyermek nem tarthatá vizeletét, a gyakori ingertől támadt fájdalom sirásra és a monyhoz ingén által való kapkodásra készteté; vizelete bűzös és ali hatású, végbele gyakran kiüszamodik. A kutaszszali vizsgálat hólyagkövet bizonyít, melynek elhárítására e zsenge korban csak a metszést lehet alkalmazni.

Ez érdekes műtételhez kartársaim segédkezését nyerém meg, de mint már említém, az oldalmetszés legfontosabb pillanatában egy társammal maradtam; műtét alatt a végbél kicsuszamlott, zárízma feletti gyüremlésével kőmeteszem viteli körébe emelkedett és általa megsérült. A kivett követ van szerencsém előmutatni; kis diónagyságú, körkörös rétegből áll, szövete tömött, finom szemcsés, más anyagú mag központján nem létezik; egészben vilsavas, földes vegyalkatú. Kis betegem a műtételi vérzéstől igen kimerült, színe sápadt, teste hideg lett, — ásítózás, hányás és sebes apró érítés kíséretében. De a sebláz alakjában bekövetkezett ételszervi visszahatás jó irányú gyógyulásnak terelte az életerőket. A vizelet eleinte a sértett végbelen ürült ki, de a szokványos béliszam által lazult zárízom olajba mártott vas-

tagabb téptömesz bevitelét lehetővé tette, mely terjedtebb nyomásával a dűllmirigy sebét is zárva tartva néhány nap múlva a vizelet kiürítését a pöcsövön elősegíté.

A felsorolt műtételek mindegyikében többé-kevésbé kitűnnek a vidéki gyakorlatnak azon sajátos nehézségei, melyek műtéti szakmánk útjában állanak; elősoroltam azokat, nem hogy főképp fiatal kartársakat idegenítsek el tőle, ellenkezőleg buzdításul, hogy azok daczára a műtői képesség biztos eszközével itt is sok emberi nyomorúságot hárítsanak el, habár többnyire csak az öntudat legszebb jutalmáért. Ha legcsekélyebb érdem is ily akadályok között némi eredményt mutatni, úgy önzés lenne azt e helyen a magam számára kizsákmányolni; azért örömmel említem meg, hogy megyénkben tudtommal ügyfeleink közül Patzek Mór Rimaszombatban, Madarász Rezső Rozsnyón, Köhler Simon Dobsinán és gondolom másutt többen is foglalkoznak a műtéti szakkal, mely tehát nálunk nincs elhanyagolva. E szerény leírással gondoltam ez ügyről számot adhatni hazai szaktestületünknek, melynek számos tagjait testvéri szeretettel üdvözljük körünkben, hogy legyen az csekély adalék becses ittlétök emlékére és kis pótlék t. vendégeink közt immár kiosztott megyei rajzunkhoz.

Az alföldi sziksó-termelésről vegyi és orvosi tekintetben.

Közli Dr. MOLNÁR ISTVÁN, halasi községi főorvos s a Jász-Kun kerületek tiszt. főorvosa.

A nagy természet egy kiapadhatlan forrás, egy kiaknázhatlan bánya, melyben a kezdet óta folytonosan működő teremtmény még most is folytonosan működik s titkos ereiben, daczára a világhírű természetbuvárok Buch Lipót, Humbold és Ehrenberg kutatásainak még most is milliárd ismeretlen kincseket rejt.

Mi lévén a nemzet napszámosai, a mi nehéz feladatunk ennek rejtett ereibe a kutató és figyelő ész erejével mélyen behatolni és ennek még ismeretlen s legegyszerűbb kincseit is napvilágra hozva a természet nagy raktárába rendbe helyezni el. Ezen raktárakban számunkra is van kimutatva egy hely, a polczok még eléggé üresek; ez okból, míg ezen üres helyeket saját édes szeretett hazánk természeti kincseivel be nem töltjük, addig idegen kincsek gyűjtésével ne foglalkozzunk. Tanuljunk a fáradhatlan szorgalmú munkás méhektől, melyek először is szerény lakok környékét dongják körül s a közel eső virágkelyhek hímporát rabolják meg s csakis akkor repülnek tova, ha már a közel tájat felhasználták.

Én mint a természet egyszerű munkás napszámosa, kinek működési tere az alföldön nyílt meg, kedves alföldem nem fénylő ugyan, de nemzetgazdászati, vegyi és orvosi tekintetből minden esetre értékes és becses kincsét a szikst s ennek termelését mutatom fel, s habár e tárgy egyszerű és sokak előtt ismeretes is, de megnyugtató azon öntudat, hogy hazám természeti raktárát jelen rövid s egyszerű ismertetéssel gazdagítani célom volt.

I. A sziksó-termelés vegyi tekintetben.

A sziksó kétféle úton jön elő: 1-ször a természetben mint *természeti soda* — soda naturalis, natürliche Soda; — 2-ször a soda gyárakban mint *mesterkelt soda* — soda artificialis, künstliche Soda.

1-ször A *természeti soda* vegyi néven szénsavas szikéleg — carbonas natri — mint a szikéleg sók egyik legerősebbike, földünk felszínén több helyeken részint oldott állapotban

annak tavaiban, részint mint kivirágzat — efflorescentia terrae — nagy mennyiségben tűnik elő, a mely is két egyenrész — *aequivalens* — szikélegből, és $1\frac{1}{2}$ rész szénsavból áll ($2\text{NaO} + 3\text{CO}_2 + 4\text{HO}$). Legnagyobb mennyiségben Barbaria Szukena tartományában jön elő, hol a föld felső rétegét gazdagon bevonja s a bennszülöttektől Trona névvel nevezetik. Feloldott állapotban Egyiptomban Fezzan tavában, Dél-Amerikában pedig Columbiában, a Merida melletti tavakban, melyek szikes vízből az indiánok elpárolás és jegecztés által nyerik.

Kedves hazánkban a sziktermelés leggazdagabb helyei a Kis-Kunság és legkivált Halas, Dorozsma és Majsa környéke, Pestmegyének Kis-Kunsággal határos déli részén Kis-Körös és Vadkert határa, és a Kecskeméttel határos Boesai és Jakabi puszták. Csongrád-megyében Szeged, Bács-megyében Szabadka határa, Szabolcsban Nyiregyháza.

A termő földeken futó homokkal, kovarecz-fövennyel, agyaggal és szénsavas mészéleggel keverve jön elő s az ily minőségű földek *szikés* földeknek neveztetnek, melyek gazdasági célokra nem igen használhatók, miután — kivált szárazság idején a szik a növényzetet luganyos — *alcalicus* — természeténél fogva kiégeti.

A fennen megnevezett helyek tavaiban, székállásaiban, mocsáraiban oldott állapotban jön elő.

A *szikós tavak* között területre legnagyobb és sótartalomra leggazdagabbak a szabadkai ugynevezett „Paligyi“ tó, utána következik a kun-halasi „Sóstó“, melynek kiterjedése $164,873 \square \text{öl} = 103\frac{7}{1000} \text{ hold}$. Pestmegyében Vadkert községe tőszomszédságában a gyógyerejéről híres „Büdöstó“, Szabolcs-megyében a nyiregyházi „Sóstó“, Biharmegyében konyári „sóstó“, végre Kis-Kunság alsó délkeleti részén Szeged mellett a „dorozsmai sóstó“. A szénsavas-natron gazdag tartalma mellett mindezen említett tavak, Molnár János vegyelemezése szerint még csekélyebb mennyiségben szénsavas meszet, magnesiát és kovasavat is tartalmaznak.

A szikós tartalmú tavakat physikai tulajdonaiknál fogva már távolról fel lehet a gyakorlatot szemnek ismerni, a mennyiben a tószékek a kiégett széktől — népnnyelven vakszéktől egészen fehérek — a vízszíne zavaros szőke, összeállásra sűrű, kóstolva túlsós ízű, kézre dörzsölve azt sikamlóssá teszi. A köznép a sziktavak erejét a ruhamosástól méri, minél jobban megfehérrül a mosott ruha, annál gazdagabb széktartalomra bizonyít.

A *székállások*, népnnyelven *székek*, *széktalapok*, ezek a termő széksónak valódi gazdag forrásai, az alföldi sziktermelésnek valódi bányái, melyek a tavaknál kevesebb víztartalommal bírván, szárazabb években kiapadnak, s ezeknek nedves alapján történik tavasszal és ősszel kevés esőzéssel s gazdag nyári harmatokkal az alföldi kereskedésben nagyban szereplő valódi széksónak kivirágzása és söprése. Esős évekkel a földbirtokos az ilynemű székállásokból semmi hasznót sem húz, úgyszintén túlszáraz években sem, legkivált, ha termékenyítő, hűsítő harmatok nem járnak, mert akkor a székvíz részeitől hirtelen megfosztva, kiszárad, kiég, népnnyelven a szék *megvakul*. Az ily vakszéket a nép csakis ruhamosásra használja, s míg a kereskedésben a valódi söprött székek pesti mérője 1 ft 50 kr, addig a vakszék Bánátban 50 krral fizetetik.

A szikósöprésnek a kevésbé esős és harmatban gazdag évek kedveznek, egy pár ilyen év a földbirtokos veszteségét dúsan visszapótolja.

A szikósöprés kedvező időjárással april elején kezdődik s egész nyáron át ősz közepéig folytonosan tart. Az eljárás következő: először is a söprésre kiszemelt széktalap egész terjedelmében tisztára kisöpörtetik azon célból, hogy a felvirágzás tisztán történjék s a nyert sziksó állati hulladékokkal, rothadt szerves anyagokkal s felesleg homokkal keverve ne legyen. A söprés korán napfelkelte előtt harmatos reggel történik, a midőn is a harmatos földtalajból a sziksó ragyogó fehérséggel tűnik elő, a söprés felületesen és gyengén eszközöltetik; a

söprött sziksó hegyes kúpokba rakatik s több napig a szabad ég alatt hagyatik, hogy így jobban összeállhasson s a körleég szénsavából minél többet rabolhasson el. Az ily módon nyert sziksó erejét a söprők tenyereiken próbálják ki, ha a sziksó a tenyéren nyom nélkül eldörzsölhető, jele annak, hogy egészen tiszta s minél kevesebb homoktartalmú, s a dörzsölés alatt a tenyéren érezhető hideg fokából annak sűrűdett nényelven erős — causticus — voltára húznak következtetést.

Az alföldi nép a söprött sziksót tisztázatlan állapotban — soda crudum, rohe Soda — házi szappan készítésére, a vakszékét pedig ruhamosásra használja föl, a felesleget részint Bánátban tiszta buzáért cseréli be, részint a kuksós gyárakba hordja.

A rendszeres szappanfőzéssel foglalkozók a tisztított, depurált, meszesített, calcinált sziksót használják föl. A söprött sziksó tisztítása és meszesítése — calcinatio-ja az alföldön a sziksó — közönséges nyelven kuksó-gyárakban következő módon történik: először is, hogy a földes és homok részekről szabaduljon, kilugoztatik — elixiváltatik — ezen művelet után nagy tüstökben kellő hőfok mellett sűrítettik — concentráltatik s a sűrítés mindaddig folytatatik, míg tészta, avagy dara forma gyurmát — massát — nem képez, a nyert gyurma újlag darabokba gyúratik s izzó kemenczékbe hánnyatik, hol is vízrészzeitől tökéletesen megszabadulva, meszesített — calcinált — sziksóvá, nényelven kuksóvá alakul át, mely is a szappan-gyárakon kívül az üveggyárakban is nagy mennyiségben használtatik föl.

Technikai, vegyi és orvosi czélokra a kuksó újlag tisztítatik és többszörösen jegeczítetik — crystallisáltatik, — mely vegyi művelet tiszta hideg vízzeli többszörös feloldások által történik.

Alföldünkön a sziksó felhasználása, a nemzeti ipar terjesztése és emelése érdekében több helyeken kuksó-gyárak emeltettek; ily gyárak működtek Csongrádmegyében Szegeden, Pestmegyének déli, Kis-Kunsággal határos részén, a Bocsai és Jakabi pusztákon, Kis-Kunságban Majsán s Akasztó mellett Mikládön. De fájdalom! a nemzetgazdászati nagy kárára a mikládi gyár kivételével a többiek gépei mozogni megszűntek, — melynek főokául az alföldön a fa, szén és közlekedés hiánya tekinthető miután a költséges tüzelés és szállítás mellett a kiadások magasra hágván fel a termék piaczon a sokkal olcsóbb Barillával, mely Spanyolországban Alicantéban gyáratik, a versenyt olcsóságra ki nem állhatták.

2. A sodának mesterséges útoni előállítás.

Ezen mód most Németországban nagyban üzetik s a természeti sodának keletét és becsét olcsósága miatt annyira aláásta, a konyhasónak — chloret. natrii — sziksavas sziksóra vegyi úton való átváltoztatása által történik. E czélra a kénsav — acidum sulfuricum — használtatik. A konyhasó a kénsavval az e czélra készített lángkemenczében — Flamme-Ofen — érintkezésbe hozatván a kénsav ($\text{SO}_3 \text{ HO}$) a konyhasót (Cl Na) oly módon bontja szét, hogy kénsavas szikéleg és sósavképződik. $\text{SO}_3 \text{ HO} + \text{Cl Na} = \text{NaO}, \text{SO}_3 + \text{ClH}$. Az ily módon nyert kénsavas natronnak — sal Glauberi — szénsavas natronná való átalakulása szénsavas mész ($\text{CO}_2 \text{ CaO}$) segélyével történik s így egy részről kénsavas mész, más részről szénsavas soda nyeretik.

Az ily vegyi úton nyert tömör soda barna színű és alaktalan — amorph, — mely is tiszta hideg vízzel többször feloldatván és az oldat ($\text{CO}_2 \text{ NaO} + 10\text{HO}$) egy bizonyos fokra elpároltatván, a meghülés után előtűnik a rhomboid alakú jegeczített szénsavas natron.

Vegyi és orvosi czélokra az ily módon készült és depurált jegeczített soda használtatik. A jegeczek fehérek, átlátszók, rhomboid alakúak, melyeknek lapjai a levegőn összeesnek s nagy hőben szétfolynak, — íze hűtő gyengén luganyos; két rész vízben olvadó, erősebb savak által könnyen felbontható lévén, a vegyi kémleleteknél és felbontásoknál főszerepet játszik s vizgyes mésszel keverve, magának a natronnak is teremtője.

Mesterkelt sziksógyár hazánkban csupán csak egy létezett, a Riez-féle Marmaros-

megyében, mely a konyhasó magas ára miatt, az Angolországban a konyhasó olcsósága mellett nagyban készített gyári termékekkel a kereskedésben a versenyt ki nem állhatván, működése megszűnt. — Riez a Bach kormány alatt a konyhasó magas árának e czélrai leszállításaért folyamodott ugyan, de fájdalom, a nemzeti ipar nagy kárára, kérelme elhangzó szó volt a pusztában s a nemzeti vállalat kora sírba szállt.

II. A sziksó termelés orvosi tekintetben.

A sziksó a mennyiben egy részről árt az alföldi vegetációnak, annyiban kedvez más részről az egészségi jólétnek. Ivó vizeink csekély mész és keserny tartalom mellett sziksóban gazdagok s olvasztó erejük oly nagy, hogy idegeneknél annak első élvezete valódi hasmenést idéz elő. — Alföldünk posványos helyein a váltólázak honosak lévén, a hosszas tartam után rendesen visszamaradt utóbajok a máj- és lépdagok — hypertrophiae — mint a verőczer-rendszernek rendetlenségei a sodavíz ivása és külsőleg a natron-fürdők használata mellett rendesen elmúlnak.

Az alföldi natron-fürdők gyógyhatása a stajerhoni, gleichenbergi és marienbadi luganyos sós — alkalisch salinischer — fürdők gyógyhatásával hasonlítható össze, s a kettő között a különbség csak abban áll, hogy míg azok kénsavas natron — glaubersó — gazdag tartalmuknál fogva nagyobb olvasztó erővel bírnak, addig a mi natron-fürdőink gazdag szénsav tartalmuknál fogva gyengébben és szelídebben oldanak. — Gyógyerejük kiváltkép kitűnik a savós hárták heveny és üdült bántalmái ellen — rheuma, arthritis. — A görvélkóros mirigy és csontdagok több esetben sikeresen gyógyúlnak. Az 1863—64. száraz években az alföldön járványosan fellépő scorbut után visszamaradt térdizmerek — anchyloses — gyakori fürdésre tökéletesen elmúltak. Erős luganyos hatásánál fogva legkivált ha a víz sürhéd — concentrált — a bőrbajokat, milyen a viszketeg — prurigo — s izzag — eczema — rövid időn gyógyítja.

Natron-fürdők egyes vállalkozók által Szabadkán a „Paligyi sóstó,“ Halason az úgynevezett „sóstó“ közvetlen szomszédságában emeltettek, — s eléggé sajnós, hogy ezen fürdők fennebb elősorolt megbecsülhetlen tulajdonaik és gyógyhatások mellett a részvét és pártolás hidegsége miatt az izlésre és szépségre többet nem áldozhatnak s kellő virágzásnak nem örvendhetnek, miután gazdagabb betegeink a gyógygyőre csaknem egyenlő ugyan, de sokkal költségesebb divat-fürdőkbe vándorolnak s számunkra csakis a szegényebb néposztály marad fön, ki pusztá áldásánál egyébbel nem boldogíthat.

A gyógyászatban a szénsavas és kettedszénsavas natron belsőleg mint kitűnő szer használtatik a gyomornedvek savanyodása — aciditas primarum viarum — és az ebből kifejtett kezdő emésztési zavarok — dyspepsia — ellen. Kitűnő sikerrel adagoltatik a fővenykor — lithiasis — és az ennek következtében előállott húgyhólyag izgatottsága ellen, hol is részint mint oldó — solvens, — részint mint vizelethajtó — diureticus — szer külsőli hatását. — Az alhasi átmásító nagyobb mirigyek dugulásainál, az alhasi vérpangásoknál — stases abdominales — s az ezekből eredő mell és agyi vértorlódásoknál — congestiones — mint elvezető és hűtő szer a legegyszerűbb és legbiztosabb. — A mirigyek elválasztó és felszívó működését felemeli. — A véredények izgatott állapotát lehangolja s a felesleg rostonyaképződést gátolja. — A betegesen felmagasztalt idegéletre csillapítólag és lehangolólag hat, s mint ilyen a túlhányásnál — hyperemesis — borkó-savval összekötve kitűnőleg javaltatik. Görcsesillapító hatása legkivált akkor biztos, ha a gyomoridegek izgatása a gyomornedvnek túlsavanyúsága által eszközöltetett.

A mondottakat egy keretbe vonva, a szénsavas natron a gyógyászat terén mint felszívó,

savanyellenes, oszlató, húgyhajtó, fővenyellenes — lythontriptica — s végül mint görse-
ellenes szer ismeretes.

Mielőtt rövid és egyszerű értekezésem befejezném, azon forró óhajátomat nyilvánítom, hogy bárcsak jelen cikkem a magyar kormány mindenre kiható figyelmét az alföldi szikso-
termelés ezen elhanyagolt nemzeti iparcikk érdekében felébresztené, mely is csak azon egy
esetben lehet virágzó s egyesek úgy, mint a nemzet anyagi jólétét előmozdító: ha 1-ször az
alföldi közlekedés — mely a homok tengerekben jelenleg csaknem lehetetlen — csinált utak
és vaspályavonalok által könnyíttetnék, — s ha másodszor az alföldi fatenyésztésre a kor-
mány által különös gond fordíttatnék s jutalomdíjak által előmozdítottatnék. Ezen főténye-
zők életbe léptetése mellett az alföldi sodagyártás virágozni fog s olesósága és jósága mellett
a versenyt a világtermék piacán a külfölddel bizton ki fogja állani.

A karütér két végágának két ritka rendellenessége.

Dr. MAJROSSY GÉZA, egyetemi tanársegédttől.

Bátorkodom a karütér rendes két végágának u. m. az orsó és sing-üternek ritkábban
előforduló rendellenességét két bonczatani készítményben bemutatni, nem annyira a készít-
ményeknek bonczatani technicája, mint inkább a rajtok előforduló rendellenességek érdekes-
volta és ritkasága miatt.

Ritkának mondom pedig a két esetet azért, mert négy évi bonczatani segédi működésem
alatt 77 hulla befecskendezett végtagjainak kidolgozásánál mindkettőnek esete csak egyszer
fordult elő, holott a rendellenességek viszonyát a rendes lefutásához mint 1 : 6 aránytani
találtam.

A karütér említett két végágának rendellenessége kétféleképen nyilvánul és pedig:

1-ör, a karütér végoszlása nem a könyökárokban, hanem sokkal magasabban, már a
felkaron történik; vagy pedig

2-or, a karütér a könyökáron túl a rendes két végág egyikében vagy másikában veszi
az alkaron további lefutását, míg a másik ág vagy tökéletlen vagy egészen hiányzik, helyébe
egy pót-üter lép fel.

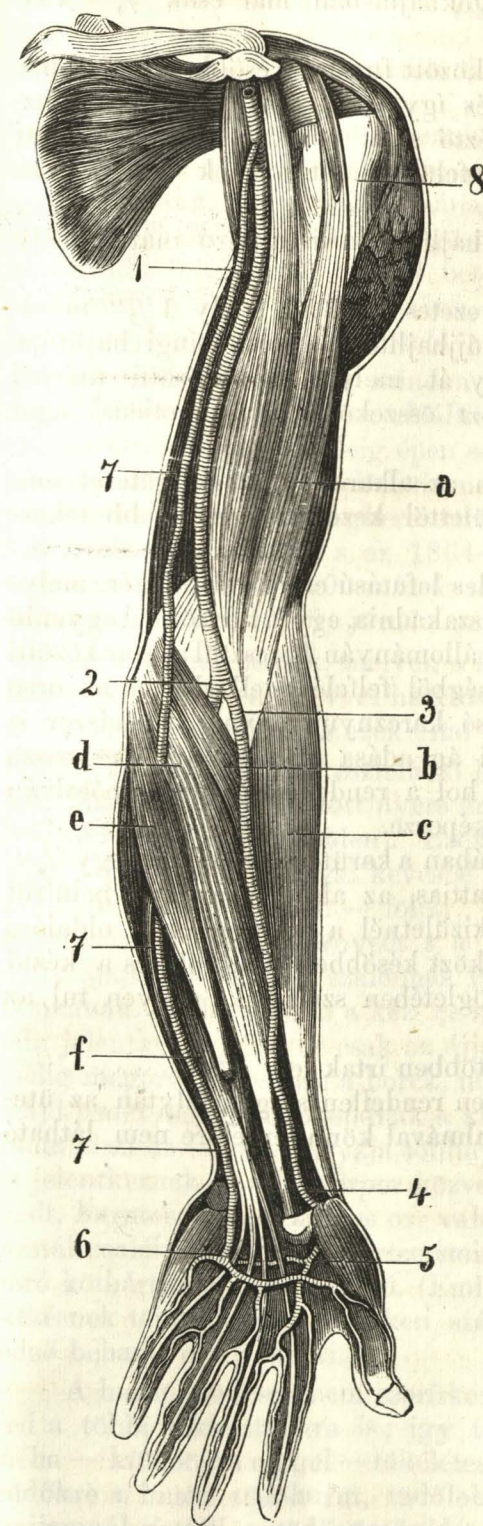
Magában értetődik, hogy mindkét esetben ezen üterek lefutásának viszonyai is megvál-
toznak.

A jelen leírandó két eset a rendellenességek második sorozatához tartozik ugyanis: a
karütérnek a könyökizületnél szokott végoszlása orsó és sing-üterre tökéletesen hiányzik.

Az 1-ső eset a karütér további lefutásában az alkaron mint orsó-üteret mutatja, mely-
nek lefutása rendes és adandó ágai hiánynélküliek, sőt fölösszámuak, a mennyiben a rendes
állapotban a singi üterből eredő csontközötti üter ez esetben rendellenesen az orsóüter kül-
oldalán veszi kezdetét és a könyök-izülettől le és befelé a görgeteg borintó izom alatt továbbá
a rövid hanyintó izom tapadása és a 4 újj közös felületes hajlítója közt további lefutását
rendesen folytatja.

Az ismeretes rendes ágakon kívül azonban még annak küloldalából 2" távolságra a
négyyszögű borintó izomtól egy 1" vastagságú ág ered, mely a singi szél felé és ívképen le
a mély közös újjhajlító izom és a kéztő singi hajlítója közt fut le, ezen utóbbi izom inának
odatapadási helye mögött, mint a singi üter kézháti ága a kézhátán folytatódik, innen ismét

a kis újj távoztatója és ellentevője között a borsó-csontot körüljárván, mint igen vékony ág a
tenyér mély üteres ívébe ömlik, mely rendesen csak is az orsóüter kézháti ága által képeztetik.

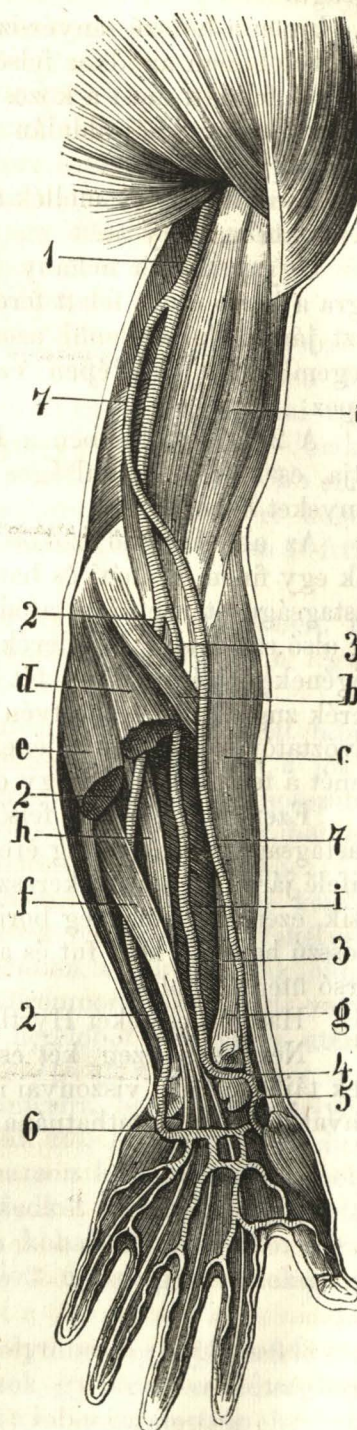
1-ső ábra.

1-ső ábra.

a. kétfejű karizom, b. görge-
teg borintóizom, c. hosszú
hanyintóizom, d. a kéztő or-
sói hajlítója, e. hosszú ten-
yérizom, f. négy újj közös,
felületes hajlítója; 1. kar-
ütér, 2. ennek oszlása csont-
közötti és 3. orsó üterre,
4. az orsó üternek kézháti
ága, 5. mély tenyérbeli ív,
6. felületes tenyérbeli ív, 7. a
pótüter, 8. fölkarcsont.

2-ik ábra.

a. kétfejű karizom, b. görge-
teg borintóizom, c. hosszú
hanyintóizom, d. a kéztő or-
sói hajlítójának csontja, e. a
hosszú tenyérizom csontja,
f. a négy újj közös felületes
hajlítója, g. orsó csont, h.
sing csont, i. csontközötti
szálag; 1. karütér, 2. ennek
oszlása sing és 3. orsó üterre,
4. a pótüter beömlési helye a
csont közötti üterbe, mely
ezentúl az orsó üteret pó-
tolja, 5. az orsó üter kézháti
ága, 6. felületes tenyérbeli
ív, 7. a pótüter.

2-ik ábra.

A hiányzó singüter némileg, de csakis némileg egy a hónaljüterből eredő alig $1''$ vastagságú üterág által pótolatik, mely eleinte a karüter felett a kétfejű karizom belszéle szerint fut le, de mindinkább a belbütyök felé siet és a könyökhajlásban már csak $\frac{3}{4}''$ vastagságú.

Innen a hosszú tenyér-izom és a kéztő orsói hajlítója között fut le, később ezen utóbbi izom beloldalán az alkar felső harmadának végén bujt ki és így az alkar pólyája alatt közvetlenül feküdt, most a közös újjhajlító izmok inával a kéztő saját tenyérbeli szálaga alatt a borsó csont orsói oldalán a tenyérbe lép és a tenyér felületes üterívének képezéséhez járul.

Ezen ívből egy mellék ág körülfutván a mély közös hajlítóknak kis újjhozi inát a mély üteres körbe megy át.

Ugyanez üter néhány izomágon kívül még egy nevezetes ágat ad, mely $1\frac{1}{2}''$ távolságra a borsó csont felett ferde irányban a felületes közös újjhajlító és a kéztő singi hajlítója közt járván közvetlenül azon rendellenes üterágba megy át, mely a csontközötti üternél megemlíttetett, ekképen ez és a csontközötti üter közt összekötő (anastomoticus) ágat képez.

A 2-ik eset ellenben a karüteret további lefutásában az alkaron, mint singüteret mutatja, csak hogy ez tulságos hossza miatt a könyök-izülettől kezdve nevezetesebb tekervényeket képez.

Az abból eredő szokott vastagságú és a kéztőig rendes lefutású csontközötti üter, melynek egy finom kézháti és hasonló tenyérbeli ágra kellene szakadnia, egy a törzsökkel egyenlő vastagságú üterben folytatódik a négyszögű borintó-izom állományán keresztül a csontközötti tér alsó szögleteig, hol derék zug alatt megtörik s a mélységből felfelé emelkedtében az orsó végének tenyérbeli felületét éri el, melyen áthalad az orsó karcnyujtványai s 3-adszor is derék zug alatt megtöretvén egy jelentéktelen tenyérbeli ág adása után a hüvelyk hosszú távoztatójának és feszítőjének ina alatt a kézhátára tér, hol a rendes orsó üteret pótolván ismét a tenyérbe lép, hogy ott a tenyér mély üteres ívét képezze.

Ezenkívül a felkar felső harmada végének magasságában a karüter beloldalából egy $\frac{3}{4}''$ vastagságú közlekedő ág ered, mely mindenkor pólya alattias, az alsó harmadban belülről kifelé jár a karüterrel kereszteződik, úgy hogy a könyökizületnél a karüter orsói oldalára esik, ezentúl a görgeteg borintó és hosszú hanyintó izom közt később az utóbbi és a kéztő hosszú hajlítója közt fut és a csontközötti üternek azon szögletében szájadzik, melyen tul az orsó üteret pótolja.

Hasonló eseteket Hyrtl, Langer, Meckel, Gruber és többen irtak le.

Nevezetes ezen két eset különösen azért, mivel ezen rendellenességek folytán az üterek tájbontani viszonyai is megváltozván műtétek alkalmával könnyen előre nem látható zavarokra szolgáltatathatnának alkalmat.

Valami a kobalt-betegségről.

FEHÉR NÁNDOR orvos-sebész tr.-tól Dobsinán.

Hazánk különféle vidékeinek természettudományi tekintetből történő tanulmányozása és felismerése egyik célja lévén ezen tudós összejövételnek, nem veendi tölem rosz néven a tisztelt szakgyűlés, ha Dobsinának, megyénk ezen kiválólag iparral foglalkozó városának egyik kórjelenségét röviden megösmertetem. Nem az éghajlat vagy bizonyos földtani viszonyok által föltételezett tájkóri betegségről, sem a bányászat vagy más iparfoglalkozásból származott hátrányokról általában, hanem különösen egy ércznem okozta s eddig kevésbé ismert, sajátságos kórfoiyamatról, a kobalt-betegségről akarok szólni.

Bevezetésül nem lesz minden érdek nélkül fölemlíteni, hogy noha *Brandt* a kobaltot már 1733-ban fémalakban előállította, nálunk mindössze csak az 1820-diki években lett először értékesítve s ez ideig épen semmi becse sem volt, mit bizonyít egy régi dobsinai egyházimának azon helye: „Behüt uns Gott vor Blaugestein“ (népies elnevezése a kobaltnak); jelenleg ezen ércznem legkeresettebb, mert legjövedelmezőbb, mivelésével most több mint 500 ember foglalkozik s az 1864-iki áldásos évben a dobsinai bányákból nyert kobalt összes mennyisége 10,000 mázsát tett, mi — mázsáját az akkori árak szerint átlagosan 30 frttal számítva, — 300,000 frt jövedelmet ad.

Ama kórjelenségek, melyek a kobalt miveléssel foglalkozó bányászoknál föllépnek, részint a külbőrön és az evvel határos, a test üregeibe vezető takhártyákon, részint a légzés és emésztés szervekben s ezek által utólagosan táplálkozási zavarokban nyilvánulnak.

A bőrnek szemmel észlelhető külső kórjeleit leginkább azon 10—15 éves fiúknál találjuk, kik a bányából hozott nyers érczet törlik, azt minősége szerint osztályozzák s a jót a rosztól elkülönítik (scheiden). Ezeknél a köztakaró azon részei, melyek érczporral hosszabb ideig érintkeznek, ruhával kevésbé fedvők- vagy gyöngédebb szerkezetűek, körülirt helyen passiv vérbőségbe esnek — fölpir, — mely ha tovább tart, daganattal is jár — orbáncz —, későbbben a fölhám fölernyed s a bántalmazott helyen lassan-lassan többé-kevésbé kerek, mély alapon szennyes, szalonnás izzadmánnyal fedett, borsó egész babnagyságú fekélyek támadnak. Ez leginkább a kéz- és lábújjak között az átmeneti redőben, vagy az újjak oldalain jelentkezik. Máskor csak az újjak vége dagad meg s néha körömpereczlob támad, vagy pedig megorbánczosodik a borék, mely ritka esetben valóságos herelobot von maga után; majd ismét megorbánczosodnak a külorr s az ajkak környezetökkel együtt s az orbáncz tartama alatt az orr takhártyája többnyire hurutban szenved, néha annyira, hogy rajta fekélyek is jelentkeznek és a kobaltpor közvetlen behatása alatt orrvérzés áll elő. Az ilyen piros, duzzadt, hurutos vagy fekélyes orr valósággal az ismert görvélyes ozaena külemével bir, mely annál csalékonyabb, ha egyszersmind, mint gyakran történik, mindkét szempilla-daganattal járó köthártyalobban szenved. (Említésre méltó, hogy daczára a kobalttali közvetlen érintkezésnek több fiúnál a kezeken számos szemölcsöt találtam, holott egészséges részekben az edző behatás oly gyakori.)

A hurut rendszeren nem szorítkozik az orra, hanem a szöveti folytonosság útján lefelé terjed a többi takhártyákra is; így támad gégehurut s a munkások gyakran rekedtségben, néha — különösen reggel — tökéletes hangtalanságban szenvednek; a lobos izgatottság elterjed a tüdőkre s innen tüdőhurut, tüdőlob származik s veleszületett vagy nyert tüdővészre való hajlamnál sietteti a tüdőgümösödés lefolyását; elterjed a gyomor s a bélhuzamra, a honnan a gyakori felbőfőzés, hányinger, hányás; szenved az emésztés és az áthasonítás (assimilatio)

s természetesen ez által az egész tenyész-élet. Az emésztési zavarok gyakran bélzsabával vannak összekötve s csúzos izom- vagy tagfájdalmak nem ritkák a betegség ezen fokában.

Egy év óta „Zemberg” nevű bánya, mely jelenleg nemcsak a vidéken, hanem messze-földön leggazdagabb bányának mondható, csekélyebb tartalmú érczet nyers olvasztás által kohóban sűrít; itt megtörténik, különösen erős vagy szeles időben, midőn a kohóbeli gázok gyors elillanása akadályra talál s azok inkább lefelé verődnek, hogy a fentérintett betegség heveny tünetei lépnek föl, úgy hogy a munkások gyakran váltakozni, vagy az olvasztást egészen abban hagyni kénytelenek. Az olvasztók ilyenkor rekedtségbe, mellszorongással és nehézlégzéssel összekötött görcsös köhögésbe esnek, melyhez hányás egész a vérhányásig társul; az orr és szem takhártyája meglobosodik, az arczon valamint a fejbőrön pörkők — fekélyek — képződnek, sőt egy esetben hajhullást is láttam.

A baj előrehaladott szakában az ily beteg következő benyomást gyakorol a vizsgálóra: bőrszíne fakó, bőre fonnyadt, száraz, zsírkötszövet nélküli; szeméi beesettek, teste sovány, elgyengült, izmai és tagjai fáznak, e mellett tüdő- és gyomorhurut láz nélkül s nyomott kedélyhangulat van jelen.

Mindezen kórtünetek kútforrása a kobaltércz alkatrészeiben található. Ennek földérté- sére szolgáljon a vegyelemzés következő eredménye. A zembergi gazdag ércz tartalmaz:

Kovasav és agyagösszeköttetései	3.57
mészpát	12.25
kén	9.19
mireny	41.04
vas	9.94
kobalt	7.63
nikel	15.05
réz	0.26
nedvesség és veszteség	1.97

Osszesen 100. —

A többi kobaltércz csak mennyiségileg különbözik e vegyelemzéstől. Ebből látjuk, hogy a kobalt és nikel-en kívül ezen ércz 41% mirenyt is tartalmaz. A mireny az ércz lefejtésénél, zárt helyeni törésénél, de különösen olvasztásánál nagy mennyiségben illan el, hol már sajátos szaga által is külföldi magát és valamint a test külrészeit érinti, úgy levegővel együtt a légző szervekbe is bejut. Ismervén a mireny élettani hatását a szervezetre s összehasonlítván azt a fent leírt kórtünetekkel és a vegyelemzett ércz többi alkatrészeivel, nem szenved kétséget, hogy az egész kobaltbetegség idült mirenymérgezésnél nem egyéb, habár a mireny kimutatását a testi váladékokban, tehát a tudományos vegyi bebizonyítást eddigelé nem adtam is.

A gyógyítás mindenekelőtt a kór-ok mellőzésében fekszik s ezt az illetők igen jól tudják s tapasztalatilag gyakorolják is. A bányászok ugyanis nem soká dolgoznak valami dús kobalttartamú helyen, hanem gyakran cserélnek munkát, néha egészen elhagyják azt s csak így magyarázható, hogy egy-egy munkás évekig is eldolgozhat ily kobaltbányában s hogy a mérgezés pusztító végtünetei oly ritkán fordulnak elő. Különben mennyire nevelheti a test ellenállását valamely káros behatás ellen a megszokás, azt itt többek között az állatokon is tapasztalhatni, ennek előtte p. o. 8—10 évvel egyetlen egy kutya sem maradhatott meg a bányán, holott később lassan-lassan hozzászokván most majd minden bányász bír egy ily kis őrrrel.

A kórjavulat észszerű legfontosabb teendője a felvett mireny kitakarítása a testből s további káros utókövetkeztéseinek elhárítása. Bányászaink ösztönszerűleg kerülnek a bajt a munka gyakori abbahagyása vagy felcserélése által, annál meglepőbb, hogy a gyógyítás

egyik más főeszköze kellő figyelemre eddig nem méltattatott. Nyilvános fürdők ugyaisn még ekkoráig nincs, pedig csak a meleg víz képes a testhez odatapadó kékeny-piszkot lemosni s az így elősegített bőrpárolgás által egyik leghatalmasabb utját nyitni a már felvett mérgeknek. A második út a mireny kitakarítására a béleső s itt azt leginkább gyenge olajos hasajtók által érhetni el.

Hetenként egy-két fürdő, néha-néha egy kanál ricinus olaj leginkább óvna meg a munkások egészségét, mely a mérgezés felléptével a tünetek szerint és vegyi közömbösítő szerek segítségével kezelendő. Ezen elvekre fektetett eljárás a kitűzött célnak egy vidékünkbeli szaktárs 40 forintos szájvizénél, mely nyolcz font ferr. oxid. acet liq.-ból áll, vagy a tojással kevert sör élvezeténél minden esetre jobban megfelelne.

A vízkór kiválóbb társbajai és alakjai a gyógyeredményenyl Tornallya vidékén.

TÖRÖK JÁNOS tr.-tól Tornallyán.

Tizenegy év alatt (1856. májusától 1867. augusztus haváig) e tájon előfordult vízkór- eseteim mintegy 2 százalékát tevők betegek összességének. Hasonló volt az arány közel 5000 szegény és rabbetegről vett adataim szerint az egész megyében (1855-től 61-ig) hat év alatt, vagyis 1,8%. Bartholomaeides László is, ki e század elején Gömörmegyéről kitűnő helyrajzi munkát írt, eléggé gyakorinak jelölé itt a vízkórt, kivált váltólázak után.

Mennyire tetemes e bajban a halálozás, mutatja péld. a Rimaszombatról Csesznok Pál tr. által tíz évről (1855—1864) kidolgozott halálozási táblázat, melynek nagy szorgalommal kiállított lehetőleg teljes rovataiból a görcsös, lobos, gümőkóros bajokkal csaknem versenyzőnek tűnik ki a vízkórnak, mint haláloknak gyakorisága, minthogy az amiatt elhaltak száma 8 százalékát tevő az összes halott-számnak. A tornallyai ref. egyházban körülbelül 4%-ot tehetett az, (1801-től 1861-ig) 60 év alatt, a hagymáz, himlő, cholera, aszkór után leggyakrabban mutatkozván.

Nem szükséges több helyi bizonyíték avégre, hogy e bajok nagy fontossága népesedésünkre kiderüljön.

Azért találám én czélszerűnek ez alkalommal 180-ra mehető esetemből- mint adatból, melynél az általános vízkór képe többé kevesbé fölmerült, vázlatosan elősorolni először is annak nálunk szokásos társbajait, hogy az azokkal szorosan egybefüggő kór-okok szembe tünjenek gyakoriságukkal; továbbá feltűnőbb alakait, figyelve mind a betegség kimenetére, mind a gyógy mód eredményére, különösen kiemelve a hasznosoknak bizonyultakat.

Eme számtalan betegséghez szegődő s a táplálkozás mélybeható zavarára utaló kóralak következő viszonyok közt fordult itt elő: fehérsyke-vizeléssel 61-szer, váltólázzal 48-szor, vörhenyyel 24-szer, vérhas és hasmenéssel 18-szor, májdaggal 10-szer, nagyobbfokú lép- daggal 4-szer, szívbíllentyű- és szíjadékbajjal 9-szer, egyszerű szívtúltengéssel 5-szor, szívburok- és belsívlobbal 2-szer, tüdőgümösödéssel 10-szer, idült hörghuruttal 5-szor, tüdőlép- daggal 6-szor, mellhártyalobbal 10-szer, tüdőlobbal 5-szor, rákkal 5-szor, bujakórral 1-szer, sápkórral 1-szer, májszemcsésedéssel 1-szer. Ismeretlen okból 11 esetben támadt a vízkór.

A felsorolt bajok egyike másika egymással különbözőkép szövetkezett 40 egyennél.

Legszámosb volt a vízkór fehérsykevizelés, mint fő indok mellett, mely vagy magában,

vagy *vörhenynyel*, vagy *váltólázzal* jelentkezett, nem egyszer *máj- és lépdaggal* is társulva, olykor *terhesség* idejében annak vége felé, vagy 7—8-ik hava körül növekedett. További kísérői részben *előidézői*, részben *kifolyásai* voltak egyes külön kórnek is. Amazok közül említendő az ízületi csúszoslob s a szívbillentyű- s szájadékaj, szívűrtengés, szívburok és belsívlob, a gümő, görvély, rák, homloki tova-harapodzó fekély (lupus). Következményes bajai mellhártyalob, hörg- és bélhurut, hashártyalob valának.

A *váltóláz* volt 2-ik fő oka a vízkórnak, sőt ha ide veszünk néhány különálló máj- és lépűrtengést, a *fehérnyelvvel* jelzett vesebajt megközelíti az itt gyakoriságban. A májdag különben néha szívajtól vagy tüdőlégdagtól is függött, a lépdagot pedig egyszer fehérvérűségtől lehetett származtatni (léplobbal) kisdednél, mely esetben halálössé is vált (Királyiban).

Hörghurut és bélhurut, sőt vérhas is volt néha a vízkórral okbeli összeköttetésbe hozhatott *váltóláz* társa; még gümőkórosoknál sem lehetett e nálunk szokványos kórt, mint vízkór-előidézőt kizárni.

A *vörheny* néha mellhártyalobbal, nyirkmirigylobbal és sok egyéb lobos bajjal járva csaknem állandóan előidézi némely járvány alkalmával a vízkórt, melytől különben számos vörhenyes menten maradt. Ritka esetben nem volt jelen ily vízkór mellet fehérnyelvvel.

A többi kór közül körülbelül a *bélhurut* és *vérhas*, a *máj- és lépdag*, a *szívajok*, a *tüdőgümősödés*, az *idült hörg-hurut*, különösen a *tüdői légsejttágulás*, továbbá a *mellhártyalob*, a *tüdőlob*, *rák* szerepeltek a vízkór okai gyanánt leginkább.

A *májsejtsédes*, mint *vízkórt* előidéző, iszákosnál jött elő (Bejében). Iszákos volt néhány többi ily betegem közt is, kivált a májbajban szenvedettek közül.

A *bujakór* mint vízkórtámasztó tényező halálos volt Tornallyán egy nőnél, ki évekig szenvedett alszári s lábi terjedő fekélyekben és nem bírt tőlük szabadulni, minthogy gázdalkodási szempontból kitartó orvosi kezelést nem vett igénybe; míg egy másik jóval szegényebb hasonló bajú ugyanott állámköltésen eléggé hosszú ideig orvosoltatván iblany- és higanyszerektől teljesen fölépült.

Az ismeretlenebb okokkal, mikből a vízkór néha kiindult, néhol öregség, sápkór, vérszegénység havadási zavarokkal, vagy legfőlebb előrement lobos, hurutos és gyöngítő nedvkeringési hibával járó lázas vagy láztalan állapot, általában hosszabb betegeskedés szerepelt. Minden ide tartozható körülményt azonban esalhatlan számadattal fölvilágosítani igen bajos levén, a további ok-kutatásba mélyedéstől ez úttal tartózkodom.

A *vízkór*nak magának mint kóralaknak jelentkezési módja leginkább általános volt; följárskor legelőbb is az alvétagok duzzattak meg, téstás hús, nyomásra gödröt hagyó, de ismét kitöltődő daganatot mutatva, szembetűnő lobos jel nélkül, hacsak nagy feszülés miatt a bőr repedéseket nem kapott, (melyeket kivételkép orbáncz, fenésedés is követett) mit sokszor jelentékeny könnyülés kísért. A bőr alatti vizenyő fekvéskor az arczon tűnt föl legjobban az alábbeső test-félen. A bőr alatti sejtszövet vizenyője után leggyakoribb volt a hasüregi szabad vizgyülem, gyéreb volt ez a mellhártyatömlőben, így is, többnyire lobos folyam terményetül lelete nézni.

Előjött összesen: bőralatti vizgyülem 148 esetben, hasi 82-szer, melli 16-szor, a hasi bőralival együtt 39 esetben, a mellüri a bőrali vízkórral 4-szer, mind a három együtt 9 ízben.

Tüdővizenyő ritkán fordult elő csekélyebb vízkórfoknál.

A kimenetet illetőleg a fölgyógyulás ritkábban leginkább váltóláz, vörheny, mellhártya, tüdő, ízületi (csúszos) lob után, vesebaj jelenléte mellett is, sőt nem egyszer önállóbb feltűnő fehérnyelvvel esetén szintén történt, bárha ilyenkor ritkábban és csak könnyebb, péld. hurutos szövödmények mellett. A halálozás számos volt. Adataink azonban e részben igen hiányosak, mert számos esetben ismeretlen maradt a kimenet.

Följegyeztem ugyanis 34 gyógyulási, 44 halálozási esetet, a többinél tehát vagy 100-

nál az egyszer-kétszer tett orvosi rendelkezés sikere s általában a kór végződés módja előttem bizonytalan maradt.

Halálos kimenetet többször észleltem fehérnyelvvel mellett, vörheny után, szívburok- és belsívlob, szívűrtengés, mellhártyalob, eredeti vagy utólagosan föllépett tüdőlob, gümőkór, rák, bujakór, májsejtsédesedés, elterjedt hörg-hurut mellett, péld. váltóláz után is kedvezőtlen körülmények közt, továbbá hörgbélhurut, vérhas után. Rohamos hörgi vérzés, alszár fenésedés is szerepelt egyes esetekben vízkórosaim közt a halál közvetlen okául. A kimerülésnek azonban mindig nagy része volt annak előidőzésében.

A gyógy mód egyrészt a társbajokhoz mért táplálva erősítők, nevezetesen: tej, híg tojás könnyebb húsnemű étkekkel összekötött vas és kinalfélék adagolásában állott, másrészt béli, vesei, olykor bőri kiűrtést is előmozdító volt.

Még a vese nyilvános szenvedésénél sem ártott a vizelethajtók mérsékelt alkalmazása, péld. vörheny utáni heveny, de tartós makacs mellhártyai izzadmánnyal járó vízkórál a csilla kisebb adaga boróka-forrázattal, a hús-leves megpetreztelmezése bőven stb. (Tornallyán). A mellkasra ismételve föltett hólyaghuzók sem növelik a különben is nem kevés fehérnye-kiűrtéssel járó veseszenvedést és a baj lassankinti javulására nem hatottak kártékonyan, sőt leszámítva az általuk okozott alanyi kellemetlen érzést föl kell vennem, hogy azok legalább is a mellüri izzadmány szaporodását gátolák. Borkő, oldott eczetsavas hamanyéleg, piros gyűszű-virág és néhol vele hánytatógyökér tört adagának forrázata, tövises iglicz (Ononis spinosa) főzete, most gyöngébb, majd csikaróbb: senna, aloé, sártök, colocynth, csikorka — gratiola — jalappaféle hashajtó jótékonyan hatott többször jól tápláló, könnyű élelem, savanyok használata mellett a vizgyülem csökkentésére. Egy ízben az igen melegen vett és vagy 9-szer ismételt levárti fürdőnek volt üdvös hatása, a tej bő élvezete mellett a vizgyülem elenyésztesítésére s a föllábadásra ízületi csúszos lob után (otrokocsi nőnél).

A csilla kinahéjjal forrázatul (amaz legfőljebb fél nehezéknyi napi adagban) borral vagy vízzel készítve még méhrákosnál is (Szkároson) vízkórelűzőleg hatott, legalább egy időre, ily palástoló hatásáról a csillának a nép is meg van győződve, azt borban, pálinkában áztatva magától is használván vízkór ellen.

Tüdővizenyőnél a hánytató gyökérpor hánytató adagban terecsnyit is adogatva 5—6-szor egymásután $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$ órában míg elegendő hatást fejtett ki, eczetes csőre, érvágás mellett jó életmentőnek bizonyult be egy nőnél (Királyiban két ízben is, midőn a kimerülés még nem volt tetemes). A gümőkór, mely itt e bajra főleg terhes és gyermekágyi állapotban hajlamot adott és nagyobb fölinduláskor annak kitörésére is alkalmat nyújtott, nem fejlődött ki eddig jobban, többszöri vérkőhögési roham daczára sem. Egy szepességi nő köztünk tetemes lépdagra is tett szert senyves állapottal, gyakran visszatérő makacs váltólázától bajosan tudván menekülni. A koritniczai fürdőben időzve, az ottani légkörben lépdaiga leginkább kisebült. Valódi általánosb vízkórra e sápadt nőnél ezen bajszövödmények mellett sem került a dolog.

Testvéréről is ugyanazt mondhatni, ki jóval tápláltabb testű de szintén sápadt, szülése alatt váltóláz-senyv miatt körünkben támadt Bright-vesétől, melyhez fekvéskor arczi, járáskor láb vizenyő kis foka csatlakozott, terhessége későbbi hónapjaiban többször kapott nehézkóros (ecclampticus) rohamokat, melyek vagy elvetélésre, vagy korai szülésre s a gyermek halálára vezettek, a szülés után azonnal megszűntek. Ennél egyszer fejnadályzás, máskor azonban sokkal szembetűnőbben az érmetszés tett jót; erre addig szünni nem akaró görcsrohamai mintegy varázsűtésre megszűnvn és az eszmélet megjövén a szülés rendes folyamatba tért. Ekkor a különben kis gyermek szerencsésen, éretten született meg

és még élt, csakhogy dajkatejjel táplálva, sőt az óta már is minden görcsroham nélkül szült e nő.

Váltóláz után a kinal kisebb adaga huzamosban (hetekig) koronkint, péld. minden héten két egymásutáni napon, vagy megfelelőleg az utolsó lázroham utáni hetek utó- s első napjának nagyobb (teljes) adagban is adva, vassal és csillával nemcsak a láz-senyv, de a velejáró vízkóros tünetek elenyésztesítésére is igen üdvös volt, könnyű húsélelem, jó bor, lég mellett és az alkalmi okok elkerülésével.

A kitartás ily esetekben azonban elkerülhetlen, ha sikerhez akarunk jutni.

Pár esetben úgy látszik kivételkép történt a hirteleni javulás. Kámforos pálinka belsőleg volt jó állítólag egyszer váltóláztól, máskor tüdőlobtól függő hevenyebb nemű vízkór ellen, gyors testlelahadást okozva (Tornallyán, Királyiban). Szintúgy hatottak esetleg kuruzslótól alkalmazva gyöngye egyénél az erős hánytató s hashajtó is péld. a hánytató-borkó, mely bő kiürüléseket okozván, a hasúri vízgyütemet egy ízben (Pelsőczön) váratlan gyorsasággal tüntet el, minden rossz eredmény nélkül, vele adatott azonban még liliomvizen kívül terpetinolajféle is (tán mint karpát-cseppek).

Hascapolás egy nőn, köldökén át végezve általam (Sáncfalán) az igen nehéz légvétél miatt csak vagy 12 fontnyi savó ürítettén ki lassú folyamattal és a has megfelelő összehúzása mellett igen könnyítő hatású volt, de csakis pár napra. Majd meg-meg gyűlvén ismét a hasúri folyadék magának más évben ugyanazon helyen tört utat kifelé. Ezután a hasvízkór elmúlt ugyan lassankint sokára, de a kiaszott egyén élete nem volt tartós. Itt a baj hosszas vérhas szüleménye volt.

Másnál (Sztárnyában) a mint hallám, a hascapolás, melyet a kimerülés és a vízgyütem fölöttébb nagy fokánál sőt igen is bő mérvben vittek véghez, sietteté a halálos kimenetet. Egy öreg, tüdői légsejt-tágulásban szenvedett (fügei) nőnél a feltört alszári bőr-viznyős hely elfenésedése lassankint a vízkór csökkenésére ugyan de végkimerülésre vezetett.

A vízkór átalában igen komoly intő jel arra nézve — csak kis fokban jelenkezve is — hogy az életfáklya könnyen kialhatik.

Ha a betegség, melytől a vízkór ered, eltávolítható s a kimerülés még nem nagy, czél-nak megfelelő életmód mellett jó életviszonyok közepette kellő kitartás hozzájárultával sokat tehetünk ellene.

Kár, hogy péld. a gyermekek vörheny miatti vízkórjánál annyira ajánlott tejgyógymód használása sokszor, miként sok tüdőgümősnél is tapasztalható, az egyének legyőzhetlen akaratossága, ellenszenve, nem tűrése miatt lehetlen. Szintén így vagyunk a meleg fürdőkkel is, melyekről azt hiszi a nép, hogy a daganatot növelik, holott a veselob ellen sokat érhetnének nem egyszer.

Az előadott vízkórt előidézhető bajok, péld. a váltóláz, vérhas, vörheny ismertebb és hozzáférhetőbb légköri, talaji, társadalmi indokai ellen megelőzőleg hatva csökkenthetők a vízkór gyakoriságát is némileg. Tehát nemcsak szorosan orvosilag, hanem életrendi uton és a közegészséget érdeklő czélszerű állami intézkedések fogantatásával is sokat tehetnénk e részben. De erre is, mint sok hasonló egyéb — sok tanulmányon, kísérleten kívül — kívántatnának a már megállapított helyes irány követésére elegendő alkalmas szakértők, az ezek eljárásába vetett bizalom növekedése a nép és hatóság részéről egyaránt, a nekik utógondolat nélkül saját szakukban átengedendő végrehajtási joggal mint „sine qua non“-nal.

Az 1864/5. és 1867-ik évi hagymázjárvány és az 1867-iki himlőjárvány a pesti szt. Rókus közkórház főosztályán.

Dr. RÓZSAY JÓZSEF főorvostól.

A) Az 1864/5-iki hagymázjárvány.

Pest városa igen rövid időközökben több vészes és dühöngő járványnak volt kitéve, mely járványok a lakosságot nagy rémülésbe hozták s annak tetemes számát elragadták; — így 1864—65-ben uralgott a kúteges hagymáz-járvány 14 hónapig, 1866-ban dühöngött a cholera 4 hónapig s a jelen (1867.) évben januártól fogva mostanáig (december végéig) ismét uralg a hagymáz és himlő; de még ezenkívül megemlítendő, hogy a lefolyt három év alatt még a vörheny és kanyaró is többszörösen léptek fel mint járványok. A mult évi cholera-járványról már volt szerencsém jelentésemet megtehetni, de miután a hagymáz és himlő-osztálynak vezetése szintén reám volt bízva, kötelességemnek tartottam a tudomány érdekében a tisztelt szakgyűlésnek erről szintén jelentést tenni.

Hogy az 1864—65-diki hagymáz-járvány keletkezését helyesebben megítélhessük, czélszerűnek tartottam egy táblának elkészítését, melyben az 1864-dik év minden egyes havában Pest városának egész területén az egyes kerületi főorvosok által s a Rókus-kórházban kezelt betegek száma, s ebben a hagymázosoké is foglaltatik.

A. tábla vizsgálatánál kiténik, hogy a járvány előjelei már május, junius, julius, augusztus és szeptember hónapokban mutatkoztak, mely hónapokban *ezer beteg közt* 27, 34, 26, 31 és 30 hagymázos találtatott. Októberben kezdett a járvány egész magasságában tova harapódzni, *ezer beteg közt* ekkor már 73, novemberben 122, végre decemberben 181 hagymázban szenvedett.

Az 1864-dik év folytán a sz. Rókus-közkórházban, úgy a kerületi főorvosok által a város különböző negyedeiben összesen 51,871 beteg gyógykezeltetett, ezek közt 2474, vagyis 4 1/2 % hagymázos volt, mely utóbbiak közül meghalt 388 egyén, vagyis 15 2/3 %.

Miután azon időszakban, melyben a járvány előjelei mutatkoztak, az 1864-dik év hónapjai között junius szolgáltatta a legnagyobb vagyis 18 1/2 % százalékat, a Rókus-közkórházban mind a megbetegedésre, mind a halálozásra vonatkozó szorosabb kutatásainkat e hónappal kezdtük s a kór oktatát illetőleg a lebeszeti viszonyokat is figyelembe vettük.

Ezt Molnár János Rókus közkórházi gyógyszerész úr szivességéből van szerencsénk B. alatti táblán, egy a kór egész kiterjedésében 1864-diki juniustól 1865-diki julius végéig bemutatni; e táblán a havonkinti lebeszeti változások mellett a havonta a kórházban felvett betegek s ezek közt a hagymázosok száma is meglátható.

A C. jegyű táblán a Rókus kórházban kezelt hagymázosok számának arányát a többi betegek számához fejeztük ki, az 1864. junius havától 1865. julius végéig tartott időszak — mint a járvány bevégeztéig — folyamában, és pedig mind általános számokban l. T. D. E., mind pedig százalékok l. T. F.; nemkülönben kifejeztük a hagymázosoknak az egyes hónapokbani halandóságát. C. táblán látható továbbá, hogy 1864. juniustól 1865. julius végéig 20,003 beteg ápoltatott a Rókus közkórházban, ezek közt volt hagymázos férfi 2093, nő 1008, összesen 3101. Végre kiténik még e táblából, miszerint a hagymáz 1864. augusztus és szeptember hónapjaiban 4 2/3 és 8 1/2 százalékban mutatkozott, ha tovább megyünk, látjuk, hogy már októberben nagyobb terjet öltött, ugyanis a betegedési százalék 13 1/2 %, novemberben még nagyobb t. i. 27 1/2 %, decemberben szintén 27 1/2 %, januárban 30 % s februárban szintén 30 %; e két utóbbi hónapban tetőfokát érte el a járvány; ezentul csökkent, mert martiusban már 25 1/2 %, áprilisben

18 $\frac{1}{2}$ %, májusban még lejjebb szállt, t. i. 11 $\frac{1}{5}$ %-ra, júniusban 6 $\frac{1}{4}$ %-ra, s júliusban megszűnőnek látjuk a járványt 3 %, százalékkal (mindig a 3101 beteghez arányosítva).

Foglalkozásra nézve volt:

2800 beteg napszámos közt	324 hagymázos.
1267 „ cseléd közt	181 „
246 „ hivatalnok, orvos és honoratior közt	49 „
199 „ kereskedő közt	39 „
85 „ czipész közt	16 „
196 „ szabó közt	40 „
63 „ kőműves közt	16 „
100 „ asztalos és esztergályos közt . . .	9 „
80 „ lakatos és kovács közt	16 „
31 „ mosónő közt	3 „
370 „ varrónő közt	32 „

Végre a kort illetőleg megjegyezhetjük, hogy 3812 beteg gyermek közt volt 9 hagymázos, és 456 aggbeteg közt — egy sem.

Mint látjuk e kimutatásból, a hivatalnokokra, cselédekre varrónőkre és napszámosokra esik a legkedvezőtlenebb arány. Legkedvezőbb az arány a gyermekeknél, továbbá a mosónőknél. Igen feltűnőnek találtam, hogy miért éppen a mosónőkre esik a legkedvezőbb arány, mikor ezek már foglalkozásuknál fogva gyakori meghűléseknek vannak kitéve s azonkívül szennyes ruhával foglalkoznak, miknek kipárolgása bizonyynyal ártalmas. Esetlegnek ezt nem vehetjük, mert a cholera-járvány a mosónőkre nézve hasonlóan kedvező arányt mutatott; e tény előttünk, az igazat megvallva, rejtélyként tűnik fel, ha csak a megszokást tekintetbe nem vesszük. — Ez annál inkább feltűnő, mert a müncheni kórházban míg a mosónők kezeikkel végezték a mosást, számtalan mosónő esett typhusba; azon idő óta pedig, hogy a szennyes ruha gőzgép által mosatik, a mosónők igen ritkán betegednek meg.

A mi a *nem* szerinti halálozási arányokat illeti, erre nézve jelenthetjük, hogy 1864. júniustól 1865. július végéig meghalt 244 férfi és 132 nő.

A járvány Pest városában különböző kiterjedésben uralgott, az egyes városrészek a következő fogyó rendben következnek egymás után: Terézváros, Józsefváros, Ferenczváros, Belváros, Lipótváros.

* * *

A hagymáz oktanáról elmélkedvén, a hagymázos folyamattal csak közvetett összeköttetésben álló homályos tényezők és mozzanatok egész sora áll szemünk elé. De ezek közül egymagában egyik sem képes a hagymáz eredetére — tekintjük akár az elszórtan előjövő eseteket akár a járványt — világot vetni s eddigelé nem ismerjük az oki mozzanatoknak oly összetétét, mely e téren kielégítő lenne. Valamint az eddigiek, úgy az 186 $\frac{1}{5}$ -iki s az idei járvány sem volt alkalmas e kérdés megoldására. Az egész 186 $\frac{1}{5}$ -iki éven át tartott látszólag rendkívüli időjárás a mellett látszott bizonyítani, hogy a hagymáz oka légköri változatokban keresendő, de ha a bemutatott lebeszeti pontos kimutatást közelebb kutatjuk, látni fogjuk, hogy a légnyomás, a léghőmérsék s egyéb lebeszeti adatok a kór 1864-iki júniustól 1865-iki júliusig tartott lefolyásának középszámát tekintvén, azokat a hely földi-rati szélessége és magasságával megegyezőnek találandjuk. A naponkinti legmagasabb és legalacsonyabb számok tekintetbevételénél a légnyomást más tájakéhoz párhuzamosítva szintén rendesnek tapasztalandjuk ugyan, de a hőmérsék s a nedvességi számok százaléktartalmát tekintvén,

nagy bőséget észlelendünk, mi az orvosnak figyelmét el nem kerülheti. Ha ezen lebeszeti viszonyokat más évekéivel hasonlítjuk össze, semmit sem fogunk találni, mi a közegészségre károsan hathatott, vagy a hagymáz-járvány eredetére világot vethetett volna, s elfogulatlan ítélettel e járvány okának nyilvánítható lenne.

A tisztelt szakgyűlés előtt kétség kívül ismeretesek azon kutatások, melyeket *Buhl* és *Pettenkofer* müncheni tanárok évek óta folytatnak a hagymáz kóroktanának felderítése körül, mely kutatások eredményei a „Zeitschrift für Biologie“ című folyóirat 1865-ik évi első füzetében foglaltatnak s azóta az orvosi tudományos világban oly sok vitára adtak alkalmat *).

Buhl t. i. azon eszmében állapodott meg, hogy mindazon tényezők, melyek eddig a hagymáz okai gyanánt szerepeltek, nem lehetnek elégségesek annak előidézésére. „*Oly betegségnek*“, mondja *Buhl*, „*mely nem csupán egyeseket lep meg, hanem egy egész város népességére éppen úgy kiterjeszkezik, mint egyes házak lakóira, nagyobb mérvű okkal kell bírnia.*“

Ezen ok kifürkészését tűzte ki *Buhl* tevékenysége és észleletei céljául s 9 évig — 1855-től 1864-ig — nagy kitartás- és szorgalommal észlelé a hagymáz-járvány csökkenését vagy emelkedését. Ezen kilencz év alatt folytonos hullámzásokat — emelkedést és csökkenést — észlelt, nem csak az évekre, hanem az egyes hónapokra nézve is — s azért igyekezett oly okot fölfedezni, mely hasonló hullámzásoknak van alávetve.

Eleinte ő is, a mint sok más orvos, az időszakok változásában vélte rejleni a kór okát, továbbá a légsapadékok mennyiségében, — (hogy hosszan tartó esőzések alkamával kevesedik a hagymázban elhaltak száma, ellenkező esetben növekedik:) de azt tapasztalta, hogy ez mind alaptalan és célhoz nem vezető feltevés. Sok kutatás után a hagymáz okát a talajvíz (Grundwasser) ingadozásában véli rejleni, ugyanis ha a talajvíz emelkedik, a hagymáz-járvány csökken, ha a talajvíz apad, a hagymáz-járvány növekedik.

Hogy a talajvíznek ilyen ingadozása a kórállapotra jelentékeny befolyást gyakorolhat, — az hazánkban is észlelhető váltóláz gerjes vidékeinken, ugyanis az ilyen mocsáros helyeken a váltóláz leginkább akkor szokott járványosan fellépni, ha a mocsárok a nap hevében vagy egyéb befolyások miatt száradó félben lévén, a posványos fenéket nem fedi többé a kellő vízmennyiség, a rothadó növényi részek (malaria) tehát a körlégben szabadon felszállhatnak. Ellenben ha a vízállás magasabb, akkor a rothadt parányoknak a levegőbe való felszállása gátolva lévén, a váltóláz is kisebbedik terjben. (Ki állíthatja bizonyos gyanánt, hogy a hagymáznál nem mennek végbe hasonló folyamatok? csak hogy a váltóláznál a rothadó növényi részek, a hagymáznál pedig a rothadó állati anyagok (miasma) szerepelnek).

Pettenkofer nevezetes felfedezése óta, (1851) Münchenben évenként rendes talajvíz mérések történtek s *Buhl* tíz évig a hagymáz hullámzását a legszorgosabb figyelemmel hasonlítá össze, a talajvíz ingásaival, s észleleteinek eredményét teljesen kielégítőnek mondja, ugyanis míg a talajvíz emelkedett, fogyott a hagymázban elhaltak száma, s míg a talajvíz apadt, ezek száma növekedett. Ennek bebizonyításául egy táblázatot közöl, melyből első pillanatra kitűnik a fentebb mondottak valósága t. i. hogy a talajvíz legalacsonyabb állása a hagymáz elterjedésének legmagasabb számával összeesik és megfordítva.

Ezen, *Buhl* és *Pettenkofer* által felállított elmélet eddig is más sok oldalról a kellő elismerésben részesült, de másfelől ellenvetésekre is adott alkalmat az orvosok részéről; mindezenre méltó a fáradságra, hogy egy betegségnél, mely oly gyakran járványkép meg-

*) Miután a hagymáz oktana igen homályos, *Buhl* és *Pettenkofer* állításai iránt nagy érdeklődéssel viselkedtem és észleleteiket figyelemmel kísértem. Nézetüket a m. t. Akadémiában fejtegetém, l. a m. t. akad. értekezések a természettudományi osztály köréből 1867. IX. szám. „Adatok a hagymáz oktanához.“

szállja honunk legtöbb vidékét és rémítő pusztításokat visz véghez, — még egyszer mondjuk érdemes volna a fáradságra, hogy mi részünkről is hazánk különböző vidékein talajvíz méréseket eszközöljünk és az így nyert adatok a keletkező, vagy már kifejlett járvány adataival hasonlíttassanak össze. Felszólítom tehát tisztelt ügyfeleimet, hogy az általam ajánlott vizsgálatokat a rendelkezésükre álló eszközökkel eszközlésbe vegyék s a nyert eredményt a jövő évben tartandó nagygyűlésen közzé tegyék. — A talajvíz mérése igen egyszerű módon történik. E tekintetben közöljük Molnár János Rókus kórházi gyógyszerész úrnak a „Gyógyszerészeti Hetilap“ 1865-ik évi 30-ik számában megjelent utasításait, mely szerint a talajvíznek 1) *magassága és ingadozása*, 2) földalatti *folyása* veendő különös figyelembe. I. T. G.

1) A *magasság és ingadozás* mérése történik egy lúdtoll vastagságú vassodrony által (1. ábra-a) melynek a föld színe fölött legalább 3 lábnyira ki kell a kútból emelkednie. A sodronynak alsó végén egy vékony vaslemezéből készült üres golyó van b) mely a víz színén lebegvén a sodronyt tartja. Hogy ez utóbbi függélyes vonalban maradjon, karikák c) által helyenkint a kút falához erősítetik úgy, hogy a kútvízének emelkedése vagy apadása szerint szabadon mozoghasson. A sodrony felső végéhez fokozatos tábla d) van illesztve, melyről az ingadozás leolvasható.

Ha a talajvíz nagy mélységben lévén a hosszú vassodronyt egy közép nagyságú üres golyó meg nem bírja, akkor a következő készülék alkalmazható: az ismert súlyú üres golyó (2. ábra-a) egy karikát hord, melyhez egy guttapercha oldattal átíttatott kellő hosszúságú selyem zsinór erősítetik meg, a selyemzsinór, b) mely a föld színén fölállított szekrényben létező csigára c) vonatván, vége egy mutatóhoz erősítetik, melynek súlya az üres golyó $\frac{1}{5}$ -dát teszi, (d) a zsinór így feszülésbe jó s a talajvíz ingadozása a mutató által jeleztetik, megjegyzendő, hogy e készletnél a mutató emelkedése a talajvíz esését, a mutató esése pedig a víz emelkedését fogja jelezni.

A készülék oly terjedelmű legyen, hogy általa 2—3'-nyi ingadozás jelezthessék. Az észlelés idejét illetőleg arra kell vigyáznunk, hogy a kútból az észlelés előtt legalább hat napig ne meríttessék víz.

2) A talajvíz *földalatti folyását* megmagyarázni igen nehéz, ehhez elkerülhetlenül szükséges a vízhatlan fenék esési viszonyainak és helyi változásainak ismerete; a talajvíz folyásánál érdekes tudni, hogy vajjon nem jön-e az mocsár, temető vagy szemétdöbrök stb. oly helyek felől, hol az egészségre károsan ható alkatrészeket vehet fel, minek tudása közegészségügyi szempontból igen fontos.

Kíváncsinos lenne, hogy nagyobb vidéki városaink is tekintetbe vennék e fontos felfedezést, s a hatósági orvosok részéről minél több helyen történnének talajvíz-mérések, mert így annál világosabban kitűnhetné az eljárás hasznossága és életrevalósága.

Ha nem vehetjük is a talajvíznek apadását a járvány kizárólagos okául, mégis minden gondolkodó orvos örömmel fogadja Buhl és Pettenkofer fontos észleleteit s remélhető, hogy az e téren teendő kutatások nem fognak eredmény nélkül maradni.

Az 186 $\frac{1}{2}$ -iki járvány is megerősíté azon tapasztalatokat, hogy leginkább erős testalkatú fiatal emberek betegedtek meg, s a férfi nembeliek száma több, sőt kétszeresen túlhaladta a nőbetegek számát, mert az arány a kettő között úgy állott, mint 8 : 17. Továbbá azt is tapasztaltuk, hogy a gyermek- és aggkor kevés hajlammal bír e betegségre, mert mint a kimutatásokból láthatjuk, gyermekbeteg igen kevés volt, s 60 éven túl alig fordult elő hagymáz eset, — legalább az agg-gyámoldában 300 agg között a járvány tartama alatt egyetlen egy sem volt hagymázban.

A *foglalkozást* illetőleg, leginkább a munkás osztály s ezek közt a napszámosoké volt megtámadva; ez osztálynak lakásai, mint tudjuk, többnyire tisztátalanok, rossz szellőzteték, rossz táplálkoznak, szeszes italokkal élnek. Mindez még nem sokat bizonyított, mert

a mint tapasztalhattuk, a kedvezőbb életviszonyok közt létező vagyonos osztály sem lön megkímélve a járvány által, bár itt a megbetegedések s főleg a halálozások száma egybe nem hasonlítható, a munkás osztály kebelében előfordult megbetegedések és halálozások számaival.

Mindezen tényekből azonban annyi mégis kiviláglik, miszerint, jóllehet bizonyos, hogy a hagymáz fertőzőségi betegség, mely rothadó anyagok általi ragályzás által hozatik létre, mégis az általunk felhozott kóroktani mozzanatok, külön-külön nem elégségesek a hagymáz eredetére világot vetni.

A járvány *lefolylásában* három időszakot volt alkalmunk megkülönböztetni: első a *kezdet*, második a *délpont* (acme), harmadik a *kisebbedés*. A kezdet a statisztikai kimutatások szerint már juniusra visszavihető, — de ezt csak előzményi időszaknak tekintvén, csak októbertől számítjuk a járvány valódi kezdetét; január és februárban volt a délpont, és márcziusban kezdődött a kisebbedés, míg végre aztán juniús és juliúsban megszünt.

A főbb *tüneteket* illetőleg a különböző kórszakokban észleltük: hogy az első időszakban a legkönnyebb lefolylású hagymáz-esetek fordultak elő, melyeket egyébkor talán nem is lehetett volna hagymáznak tartani. A *kórjelek* valának: *csekély láz*, *főfájás*, *szédelgés*, *zavart álom* vagy *álmatlanság*, *étvágyhiány*, *rosz közérzet*; később *élénk láztünetek*, *gyors érverés* (90-nél több), *emelt hőmérsék*, kiterjedt hörghurut, szürkén bevont nyelv, igen gyakran lépdag, ritkán híg székelés, többnyire székrekedés. — E tünetek néhány nap mulva gyorsan kisebültek, a nyelv megtisztult, az étvágy visszatért. — A csaknem mindig észlelt lépdag s a vizelet-elemzésnél a szénsavas ammoniak jelenléte, úgy a húgysavas sók szaporodása s a halvagok kevesbedése — a fehérnyetartalom mennyiségének változása — szintén mindig hagymáz jelenléte mellett bizonyított. A lábadozás hamar bekövetkezett ugyan, de igen sokáig tartott, s a lábadozó oly alakot öltött, mintha igen súlyos betegséget állott volna ki. Ezen eseteket, melyeknél *Griesinger* helyes megjegyzése szerint a hagymáz-folyamat csak félig vala kifejlődve, az angolok által használt *febricula*, vagy *Lebert abortiv typhusa* névvel jelölhetjük.

Többeknél a kórjelek fokozottak, vagy pedig már a kórházba jövetelkor erős láz, nyugtalanság, nagy szédelgés, emelt szomj, *szapora* gyakran kettős érverés (120), száraz forró bőr (40° C.), száraz, barna kéreggel bevont nyelv, nehéz hallás, sőt örvöngés is valának észlelhetők. Ezen tünetek fokozódásával sokszor gyors légzés, gátolt nyelés, dadogó beszéd, folyton emelkedő érverés állott be, majd vizelethiány, álmok s végre halál.

A fentebb leírt könnyebb esetek közt voltak olyanok melyek, szorosan véve sem az *alhasi*, sem a *küteges* hagymáznak jeleit magukon nem viselték; hiányzottak ugyanis a puffadtság, a csíp-vakbéli fájdalom, a küteg stb., de a tünetek súlyosbodásánál meg lehetett a két alak külön *kórjeleit* határozni. — Ritkán ugyan, de mégis fordult elő *bélhagymáz*, az uralkodó alak azonban a *küteges* volt. — Ezen utóbbi alaknál, a betegség 5-ik és 6-ik napján, némelykor még előbb is, rendetlen csoportokban a törzsön, végtagokon, ritkábban az arcon, leginkább az előkaron fellépő *bibircses* (papulös) *küteg* (roseola) mutatkozott, mely gyakran az egész testre elterjedt. A küteg felléptével súlyosbultak a tünetek, a láz emelkedett, ehhez szédelgés, tartós örvöngés, később tökéletes közöny — (apathia) — csatlakozott; a nyelv száraz, hasadozott lett, az érverés 100—140 közt ingadozott, olykor kettős, mindig rendetlen volt, a légzés gyorsítottnak-kiterjedt hörgzörejjel észleltetett, jelen volt továbbá székrekedés, némelykor de ritkábban vizenyős széketétel vérrel keverve, s mint a későbbi bonczolat bizonyítja, gyakran lebenykes tüdőlob.

A fentebbi legsúlyosabb tünetek gyakran alábbhagyást mutattak, és pedig leginkább a 13—14 és 17-ik nap körül, a láz engedett, a bőr lágyabbá lön, izzadni kezdett a beteg s a test hőmérséke közeledett a rendes hőfokhoz, csendes üdítő álmok következtek be, az ideges tünetek elenyésztevel gyakran 1—2 nap alatt rögtöni javulás állott be, a küteg halványabb

lön, a hörghurut vagy májasodás oszlani kezdett s beállott a hosszantartó lábadozás, mialatt a beteg nagy levertség s izomgyengeségről panaszkodott, míg végre mind a tengéleti, mind az állati működések rendes menetükbe léptek.

Mint említők, a hagymáz uralkodó alakja a *küteges* volt, a küteg fellépte után 8—10 napig tartott, s a bélhagymáz rózsagától alig vala megkülönböztethető, — láttunk *tarjagos elfajulásokat*, sőt csatlakozó tarjagot is.

Hörghurut mindig volt jelen, sőt némelykor tüdőlob is, és pedig mint a bonczasztalon kített, lebenykés. Kétszer volt alkalmunk a hagymáz alatt crouposus tüdőlobot is észlelni, melynek azonban szerencsés lefolyása volt. — Lépdaganat csaknem mindig észleltetett, melynek azonban csaknem egészen hiányzott, s ha a has érzékeny volt is, az inkább a puffadság azonban csaknem egészen hiányzott, s ha a has érzékeny volt is, az inkább a felhas mint a csip-vakbél táján vala. Epés folyadéknak hányás általi kiürítését a járvány kezdetén gyakrabban észleltük; néha orrvérzés volt jelen minden jelentőség nélkül. A vizeletnek rekedése is egynéhányszor előfordult, hol aztán pöcsap által kelle segíteni.

A vizelet gyakori kutatásunknak tárgya lévén, azt az első időszakban kevésnek, barnásnak és vörösesnek találtuk, mely szín sokszor haematin-oldatból származott, a vegyhatás változólag ali vagy savi volt. Az alkatrészek szintén változának, csak a halvagok kevesbedése volt állandó; ellenben a húgysavas sók és a huyany mennyiségileg szintén változtak s csupán a *betegség délpontján* kevesbedtek. A fehérnyemennyiség változása is gyakran észlelhető vala, úgyszintén a kén- és vilsavas sóké is, melyek kezdetben fogytak, később azonban növekedtek. A betegség délpontján túli időben a vizelet tömörebb (concentráltabb) és savi hatású volt, nyáktartalommal. Nehány gyógyszer azon állítását, hogy a halvagok még akkor sem találhatók nagyobb mennyiségben, ha a betegnek konyhasó nyújtatik, nem találtam valósulnak; mert a betegeknek kísérletképen többször konyhasót nyújtván, azt Molnár J. úrral a vizelet vizsgálata alkalmával mindig feltaláltuk, és pedig sokkal nagyobb mennyiségben és hamarabb, mint az *iblant*, mit szintén adagoltunk kísérletképen; tudjuk pedig, hogy az iblan egészséges szervezetben a vizeletbe igen hamar és bőven átmegy. A vizelet leucin és tyrosin tartalmára nézve nincsenek adataink.

A beteg többnyire 17—21 nap alatt felgyógyult, kivéven ha gümőkór, tüdőlob vagy utóbajok gátlák a lábadozást.

Az *utóbajok* közt nyolcz esetben *fültömirigylobot* észleltünk; ezek közül elgenyесedett 3, eloszlott 5; *tályog* előfordult a hasfalon egy, a hónaljban kettő, a lábszáron és ezombon három, úgyszintén többszörösen a nyakszirt alatt. *Fölfekvés* nyolczszor észleltetett, többnyire a kereszt- és tomportájon. A fültömirigylobra vonatkozólag megjegyezzük, — hogy a fájdalmas izgatottság, a gyakran bő mennyiségű genyedés, szóval e szövödménynek egész lefolyása a beteg lábadozását igen késleltette; sőt volt rá eset, midőn a halál bekövetkeztének előidézésénél a fültömirigylobnak nem csekély része volt. Általában mind a beteg, mind az orvosra nézve igen kellemetlen s hátrányos jelenség vala a fültömirigylob.

Az 18⁶⁴/₆₅-iki járvány különös ragályossága mellett bizonyít azon körülmény, hogy az orvosok, betegápolók és a betegek közelében lakó egyének közül számosan megbetegedtek. — Így megbetegedett két elsőorvos, kiknek egyike tevékeny életének delén esett a kór áldozatául, benne mind a tudomány, mind a közegészségügy igen reménydús s nagy jövőt ígérő egyéniséget veszített. Megbetegedett ezen kívül 8 másodorvos, kik közül meghalt 3; 5 kórházi irnok, kik közül meghalt 3; 28 ápolóné kik közül meghalt 5.

Alkalmunk volt észlelni azt is, hogy a ragály bizonyos körülmények közt emelkedett, például akkor, ha több beteg szűk helyen feküdt, mely eset különösen a dologház zsúfolt kórszobáiban, de a fiókkórházban is egy időben előfordult, hol két crouposus tüdőlobhoz a hagymázos beteg közel volta miatt — hagymáz csatlakozott. S így valósul a gyógyszer az azon nézete, hogy ha egy nagy kórteremben kevés hagymázos beteg van, a kór terjedése

csékély, vagy éppen semmi, ha azonban a hagymázosak a terem egy harmadát foglalják el, akkor a kórterjedés már nagy (Christison, Edinburgh).

Gyakori szellőztetés és szigorú tisztaság csökkentik a ragályt. A betegek szétosztódása mind az anya mind a fiókkórházban üdvösnek mutatkozott. — Nekünk osztályunkon több kisebb szoba állván rendelkezésünkre, a nehéz hagymáz-betegeket ezekben helyeztettük el és pedig egybe legfelebb két hagymázost. A betegek ezen rendelkezésünk folytán kitünően javultak, s a kór nem terjedt tovább. — Ezen elhelyeztetési módot szintén jó sikerrel alkalmazták Bécsben a Wiedeni kórházban az 1862-iki járvány alkalmával, továbbá Würzburgban és Németország több városaiban.

Tény az, hogy sok embernek szűk helyiségbeni együttléte a kór kitérését elősegíti, ezt mi is tapasztaltuk mind a dologházban, mind a rókusi fegyházban, ambar nem hiányoztak esetek, hogy az intézetbe felvett kényszeröncz vagy fegyencz már az intézetbe beléptekor kis lázban volt, — hol aztán néhány nap múlva rajta a hagymáz tünetei voltak láthatók — s így e kór kívülről hozatott be, — de miután ezen egyének vagy a városházi börtönből, vagy pedig az u. n. sörházi kaszárnyából hozattak be, mely helyek szintén zsúfolva voltak emberekkel, — tehát fenntebbi állításunk még inkább valósult.

Azt is állítja több gyógyszer, hogy a háború, rosztér, éhség, drágaság s más közös csapások elősegítik a járvány fejlődését és terjedését; ez nálunk hála az égnek nem valósult, ugyanis az 1863-iki szerencsétlen emlékeztető évben nem fejlődött járvány, míg az 1864-iki jó esztendő hagymázhozott; az inséges évek tehát nem mindig hoznak hagymáz-járványt s a táp hiány egészen más kórokat hoz létre. Lehet ugyan, hogy a nagy szükség a hagymáz terjedésére kedvező, de sajátképeni éhségi hagymáz (Hungertyphus) nem létezik. Hogy e mellékkörülmények, minő a rossz táplálék, testi és lelki nélkülözések, terhek, vagy rothadó kipárolgás, mennyire segítették elő a járvány elterjedését, ezt a kórházi orvos kevésbé határozhatja meg, mint a kerületi orvosok, az előbbi nem ismeri elegendőn betegeinek házi és magán viszonyait, míg a kerületi és magán orvos betegeivel azok saját lakásán érintkezik s minderről tudomást szerezhetvén, a fenntebbi kérdésekre feleletet adni inkább képes.

Mindezekből, mint már említettük, csak az tűnik ki, hogy a *kóroktani* tekintetben eddig felhozott tényezők elégtelenek, — a miért aztán az orvosnak feladata tovább kutatni, hogy a tény valódi mibenlétét megismerhesse.

Az 184⁶/₇-diki pesti hagymáz-járványt az ideivel összehasonlítva, dr. Flór Ferencz pest városi tisztii főorvos és kórházi igazgató 1847-ben közzétett jelentéséből látjuk, hogy a járvány akkor deczembertől októberig azaz 10 hóig tartott s tetőpontját júniusban érte el, midőn 1141 beteg közt 416 hagymázos volt. — Az akkori hagymázjárvány szintén küteges alakkal birt. de mint 186⁴/₅-ben is alhasi esetek szintén fordultak elő; akkor is nagy ragályzás észleltetett, ugyanis a kórházi személyzetből 97-en betegedtek meg s ezek közül 26 a kór áldozatául is esett, u. m. az intézet igazgatója Dr. Piskovich János, 3 segédorvos, 2 irnok, a többi elhalt az ápoló és szolgaszemélyzethez tartozott. Az elhaltak és gyógykezelték közti arány ez időben úgy állott, mint 1 : 7¹/₂-hez, mi mindenesetre kedvezőtlenebb eredmény annál, melyet az idej járvány alkalmával észleltünk. Az 18⁶⁴/₇-iki járvány lefolyása kevés kivétellel az ideivel azonos volt, csak hogy akkor a hurutos bántalmak — (a közlés szerint) 7—8 nap alatt megszűntek, míg az idén többnyire a hagymáz lefolyásának végeig tartanak, sőt a lefolyás végén többnyire *vérsüljedések* (hypostases) észleltettek a időben.

A bonczolatok eredményére vonatkozólag a következőket említhetem meg. Az idej járvány tartama alatt, egész a mai napig 56 bonczolat eredményét jegyeztem fel, mely bonczolatoknál

nagyrészt magam személyesen jelen voltam. — Mind az 56 esetből körülbelől röviden összevonva az alábbi tételeket nyertem:

a) A *lúgyagykérek* rendszeren középértartalmúak voltak.

b) Az *agy*, úgy miként a *lúgyagykérek*, szintén rendszeren csak középértartalmúnak találtatott s ritkán volt vérdús.

c) A *légső nyákhártyája* ritkábban árulta el a *hurutos lobnak* jelét, mint a nagyobb és közép nagyságú *hörgöké*, mely utóbbiak *nyákhártyája* t. i. duzzadt, haragos piros vagy pirosdad színűnek és rendszeren ragadós nyakkal bevontnak észlelhetett.

d) A *tüdők* ezen járvány lefolyta alatt rendszeren úgy tűntek föl, hogy mellő felük (diovordere Hälfte) légdús, vérszegény s ekként sápadt színűnek, hátsó felük pedig szakadékonyan törékenynek (olyannak mint a petyhüdt máj vagy mint a kissé tömött lép), kívülről és belülről barnás pirosnak, sűrű ragadós vérral gazdagon beszüremkedettnek, légszegénynek vagy épen légtelennek s így a vizen vagy csak alig, vagy épen nem úszónak — mutatkozott. A *tüdők* éppen érintett hátsó felében gyakran volt található fött borsó, vagy kisebb nagyobb mogoró nagyságú számos részecskék, melyek májtörékenyek, sötétebb pirosak valának s kissé szemcsés metszlapot mutattak s a vízben okvetlen alámerültek. Mind e jelek a *lebenykes májasodást* vagy is a *tüdőlobot* (pneumonia lobularis) tüntették elő s noha nem gyakran, de körülbelől hat esetben egy egész karély, sőt egy izben az egész bal tüdő lepetett meg a valóságos lebenyes (lobaer) *tüdőlob* által, vagyis a rendes lebenyes croupos *tüdőlob* tünetei mellett a *hagymáz* — tünetei is kültették magukat.

e) A *szívben* s a nagy edényekben a *hagymázban* elhaltaknál a más években lefolyó járványok alkalmával előfordulni szokott kátrány összeállású (Theer ähnliche Consistenz) *vér*, a most tárgyalt járvány kezdetén és tetőfokán meghaltaknál nem igen volt észlelhető, a nevezett részekben talált vérnek csupán színe felelt meg a *hagymáznak*, t. i. sötét viola, vagy megyszínű volt; ellenben egészen híg összeállású, de egyszersmind laza rostonyával és véralvadákkal kevertnek találtatott, — mi más járványok alkalmával szintén hiányzott a *hagymázos* vérben. A járvány végén a kátrányszerű külem mégis előtérbe nyomult.

f) A *lép* — mint a más évekbeli *hagymáz-járványoknál* úgy a jelenben is — jóval nagyobbak s föllazult állományúnak találtatott; vértartalma közepszerű volt.

g) A megelőzőtt években észlelt járványok alkalmával, azok kezdetleges és olykor enyészési stadiumaiban a *Peyer-féle mirigycsoportokat* beszűrődötteknek, késfoknyira duzzadva találtuk, úgyszintén vörhenyes, vagy sárgás vöröses színnel bélyegzetteknek; a járvány növekedési és tetőponti időszakában pedig észleltük, hogy az említett mirigyek kifekélyesedve voltak, ezenkívül még egyes nyáktüszők (Schleimfollikeln) is vagy beszűrődve, vagy kifekélyesedve. — A mostani járvány alkalmával 56 bonczolat közül a *Peyer-féle mirigyeket* csak 4 esetben találtuk beszűrődve s csupán 3-szor kifekélyesedve; az egyes nyáktüszőket 6 izben hol csak beszűrődötteknek, hol kissé kifekélyesedetteknek észleltük; mindazonáltal megjegyezzük, hogy az *Peyer-féle mirigycsoportok* (plaque-ok) nem bírtak rendes bélyegükkel, mert kerekded fekélyeket ábrázoltak, tojásdad (elipptikus) alakúak helyett.

h) A *bélfodormirigyek* mindig be voltak szűrődve, de rendszeren csak fött borsó mekkoraságra, ritkán babszem egész mandola nagyságra dagadtaknak találtattak, mely utóbbi tünet más járványoknál rendszeren észleltetett, állományuk hasonlított az *agy állományához* de csupán akkor, midőn igen meg voltak duzzadva; színök szürkés-violásnak mutatkozott. A *fodormirigyeket* többnyire akkor találtuk fött borsónál nagyobb terjűeknek, midőn a *Peyer-féle mirigyek* vagy beszűrődve vagy kifekélyesedve voltak.

Érdekes azon tény, miszerint a *gümőkórosoknak* gümösen beszűrődött, s így sárgás szürkés turónemű gyurmától áthatott *fodormirigyei* között mindig találtattak olyanok, melyek *hagymázos izzadmánnyal* be voltak szűrődve és pedig vagy egészen, vagy csak

részletesen, az ilyen mirigyek váglapja aztán vagy sárgás-szürkén és violaszínűen volt márványozva, vagy pedig a mirigyeknek egyik fele folytonos sárgás túrós külemet mutatott, míg másik fele violaszínű és agyállamú volt. — Megjegyzendő, hogy egy másodlagos méh-rákban szenvedőnek *fodormirigyei* is, hol rákosan, világos szürkén, keményen, — hol egyedül *hagymázosan* voltak beszűrődve.

i) Az *izomzat* a legtöbb esetben violaszinbe vagy barnásba játszott, és mindig jóval sötétebb volt a rendszerénél, a hullafoltok a háton igen terjedelmesek és sötét szederjések voltak.

A hullán nem lehetett a *hagymáz-küteget* kivenni, az úgynevezett *pallor mortualis* miatt s hogy küteges *hagymázzal* volt dolgunk, azt a bonczolat csak negative bizonyítja be (nem találván t. i. fekélyeket a belekben); a *hagymázt* pedig általában az izmok sötét színe s a *fodormirigyek* duzzadtsága és violaszíne, a lépnek föllazult állapota és a *tüdőkbeni* süllyedés (hypostatis) kültölé, valamint azon körülmény, hogy gyakran semmi egyéb nemes szerv sem volt megtámadva.

Most jelentésem utolsó részére a gyógykezelésre térek át. — Az e téren tett észleletek meglehetősen biztossággal kijelölik az utat, melyen haladnunk kell, s a *hagymáz* gyógykezelése napjainkban egészen más, mint a század elején vagy ezelőtt csak 25—30 évvel volt, midőn az izgató elméletet tanító iskolának maradéka a *hagymáz* vagyis idegláz tulajdonképi *gyógyszerének* az *izgatókat* tartá; mert szerintök a *hagymáz* nem volt egyéb, mint az idegrendszer gyengesége és rendellenes működése. — E nézet mai nap alig talál ugyan pártolóra, de a *hagymáz* gyógykezelésénél még is léteznek egymástól elütő vélemények, csak hogy ezek mind egyszerű, részint szemléllő (expectativ) részint körjeli (symptomatisch) kezelést ajánlanak, melynek eredménye valóban jutalmazó is, mert statisztikai adatok szerint a *hagymázbeli* halandóság a mostani egyszerű szerelismód mellett sokkal csekélyebb mint régebben volt.

Nem szándékunk itt bíráltilag taglalni a különböző gyógymódokat, mi csak az osztályunkon követett eljárás előadására szorítkozunk. — Tapasztalatból tudván, hogy e kórnak biztos *gyógyszere* nincs, a betegség minden szakában körjeli kezelésre szorítkoztunk. — Gyakori szellőztetések által tisztán tartott lég, a ruha és ágynemű tisztán tartása, a szalmapárnák gyakori változtatása, egyenlő léghőmérsék (14—16°C), a kórtermek, köpedék és vizelet tartó edények gondos kitakarítása a legjobb eredményt eszközölték. A lázas tünetek csilapítására *borsav oldatot* nyújtánk a betegnek s ha *főfájás* és *kábultság* volt jelen, *hideg borogatásokat* alkalmaztunk, ha *nagy hőség lépett fel*, napjában kétszer *alkalmazott ecetvizzeli* hideg mosások jó szolgálatot tettek; az ily kezelés mellett a beteg nyugodtabb lön, bőre száraz hősege néhány nap alatt fokozatosan mult s párolgás állott be. Nagyobb láz és nyugtalanságnál könnyű *ipeacuanha forrázatot* rendeltünk *vilanysavval*. Csak ha a testi erő hanyatlásának világos jelei, minők a kéz, a láb és az egész bőr felületének hidegsége, gyenge szívlokés és érverés — mutatkoztak, alkalmazánk *izgatókat*, mint: az *arnica*, a *valeriana*, a *camphor*, *aether sulfuricus*, — mely szerek kis adagban igen jó szolgálatot tettek ott is, a hol nagy kimerültség mellett nyugtalanság és álmatlanság volt jelen. Dühös örvöngésnél jónak mutatkozott a *mákon*. — Nagy figyelmet kelle fordítanunk a csaknem minden betegnél jelen levő *hörghurutra*; ennél többnyire *ipeacuanhat* adtunk *savak* nélkül, továbbá *senegát*, *sal ammoniacot*, *flores benzoest* és a *kénes dárdányt* (*Sulfur aur. Antimonii*). A gyakori *székrekedéseken* *ricin olajjal* segítünk, *hasmenés* ritkán volt jelen s különös figyelmet nem érdemelt; egyes esetekben, hol *véres székletétet* tapasztaltunk, *timsót* és *mákon* alkalmaztunk és pedig jó sikerrel. — Ha a *láz* bizonyos határozott időben emelkedett, *kínalt* adagoltunk; a *lábadozóknál* is adtunk némelykor *kina-főzetet* mint erősítőt, de ennél többet használt a *célirányos erősítő étrend*. — *Griesinger* és *Skoda* tapasztalatait, hogy t. i. a *kínalt* *hagymáznál* a *lépdaganatot* nem kisebbiti, valóknak találtuk.

Ámbár már 28 év előtt a bécsi kórházban láttam kísérletképen alkalmazni a jodkalit minden különös eredmény nélkül, s a javalat helyességét most sem látom be eléggé, mégis e szert néhány ügyfelem tanácsára újra megkísérlém, — az eredmény azonban ugyanaz volt, mint bármely más alkalmazni szokott szernél.

Maga boldogult Sauer tanár, ki a kalijodnak mint tudjuk, nagy pártolója volt s ki attól kitűnő eredményeket várt, e szert csak a betegség első 4—6 napjában tartá javalottnak, véleménye szerint a jod a mirigyekre sorvasztólag (atrophisando) hatván, a Peyerféle nyirk-tűszők beszűrődését képes lett volna meggátolni. A kór későbbi napjaiban, hol a beszűrődés már létrejött, ő is egyszerű gyógykezelésre szorítkozott.

A jodkali, chinin és calomel tehát épen nem mentő- vagy ellenszere a hagymáznak, s azon eseteknél, hol e szerekre gyors javulás következett, a hagymáznak csak könnyű alakjával — (mint az a járvány kezdetén sokszor előfordult) — volt az orvosnak dolga, melyeknél a javulás e szerek nélkül is bizonynyal bekövetkezendett.

A felfekvés keletkezését sokszor azáltal gátoltuk meg, hogy a kereszt- vagy tomportáj erősen pirosult helyeire arnica, camphor-szesz vagy chloroformba áztatott gyapot-réteget tevénk. — Genyesedéseknél Goulard-víz, collodium vagy tannin-kenőcsöt alkalmaztunk; evesedéseknél légsavas ezüstéleggel edztünk. — Fültőmirigylobra hideg borogatást rendeltünk — s jó korán megnyitottuk, szintén így a tályogokat is. — Fülfolynál mely néhányszor szintén előfordult, ólom-befeskendezéseket rendeltünk.

A lábadozás kezdetével, csak ritka eseteket kivéve, minden szer alkalmazásától óvakodtunk; csupán a czélirányos étrendre ügyeltünk, az étvágy visszatértével borlevest, bort, becsinált fehér húst, később sültet adattunk a betegnek; miáltal gyorsan lábra kapott, úgy hogy lábadozóink — ha utóbajok nem voltak jelen, csakhamar visszanyerték teljes egészségüket.

B) Az 1867-ki hagymázjárvány januártól december végeig. *)

Hogy a hagymázjárványnak ez évbéli kiterjedését annál inkább megítélhessük, úgy a Rókus, valamint a fiók-kórházban előfordult eseteket feljegyeztük. Lássuk előbb a Rókus-kórházban gyógykezelt eseteket. A Rókus-kórházban ugyanis 1867-ik évi januáriustól december végéig 1065 hagymázos gyógykezelettet, és pedig 554 férfi és 511 nő; ezek közül gyógyult 667, 307 férfi, 360 nő; meghalt 255, — százalékban 24,75% férfi, 19,48% nő, közép-számításban 22,23% s december végén ápolás alatt maradt 104 férfi, 49 nő, összesen 153 beteg. (L. T. a I.) A fiók-kórházban 1867-ki januártól december végéig gyógykezelettet 445 hagymázos, és pedig 364 férfi, 81 nő; ezek közül gyógyult 332, férfi 276, nő 56; meghalt 90=19,57%, férfi 70=18,62%, nő 20=23,80%; december végén ápolás alatt maradt 18 férfi, 5 nő, összesen 23. (L. T. a II.)

Mindkét kórházban az év lefolyta alatt gyógykezelettet 1510 hagymázos, ezek közt gyógyult 999, férfi 583, nő 416; meghalt 345=21,47%, férfi 218=21,38%, nő 127=20,09%. (b III.)

Hogy az egész évben felvett hagymázosoknak arányszáma jobban kitűnjék, feljegyeztük az egyes hónapokban felvett betegek összes számát is, s innen láthatjuk, hogy az egész éven át felvett 13661 beteg közül volt 1510 hagymázos, v. i. 11,06% és pedig férfi 918=12,30%, nő 592=9,54%. (L. T. c IV.)

*) Noha értekezletem jelen és következő szakaszát még 1867-ik év augusztus havában adtam elő a nagygyűlésen, mindazonáltal, hogy az illető kórok egész évi állását tüntethessem elő, szükségesnek láttam előadásomat a később nyert észleletekkel kiegészíteni, mi az által lett lehetséges, hogy az évkönyv e része csak az 1868-ki év február havában került sajtó alá.

A mi a hagymáznak *havonkinti állását* illeti, kitűnik, hogy a legnagyobb emelkedés aprilis, május és decemberben volt t. i. 11,12%, 18,21% és 14,38%, míg a legnagyobb apadás januárban 1,99% és augusztusban 2,52% mutatkozott, (L. T. d. V. és T. H.)

Az *évszakokra* nézve meg kell jegyeznünk, hogy azoknak felosztása a statisztikusoknál igen eltér, s mi is — ambár megvalljuk, nem helyesen — felvettük a következő négyet (jól-lehet legezelszerűbbnek tartanánk a telet decemberrel kezdeni, azonban ebben akadályozva valánk az által, hogy akkor a járvány még nem volt észleletünk tárgya) u. m. január, február és marcziusban — télen volt a hagymáz 15,37%; — aprilis, május, juniusban — tavaszkor volt 37,21%; — julius, augusztus, szeptemberben — nyáron volt 16,29%; október, november, decemberben — őszkor volt 31,13%; legnagyobb szám volt tavaszkor 37,21%, legkisebb télen = 15,37%. (L. T. e VI.)

Ha a Rókus és fiók-kórházban halandóságot összehasonlítjuk, látjuk, hogy a fiók-kórházban ápolott 445 hagymázos beteg közül csak 90 halt meg, a halálozási arány az anyakórházban 22,23% — a fiók-kórházban 19,57%.

Eme tényállás bizonyosságot tesz arról, hogy a Rókus-kórház helyi viszonyai általában nem kedvezők a betegeknek nézve, s a közegészségi igényeknek meg nem felelnek, igazolja továbbá a kórházi építkezések körüli újabb elveket, t. i., hogy nem nagy, hanem kisebb néhány száz beteg számára berendezett kórházak építtessenek, és pedig különböző városrészekben, a mi annyiban előnyös egészségi tekintetből, hogy egy helyen nem zsúfoltatik össze sok beteg s különböző helyeken helyezhetők el. Mi sem tulajdonítjuk egyébnek a kedvezőbb halálozási arányt osztályunkon, minthogy kórházunkban kevesebb beteg volt összehalmozva, mint a Rókusban s hogy azokat könnyebben szétoszthattuk, továbbá, hogy minden igyekezetünket oda fordítottuk, hogy szabad lég s tisztaság tekintetében a betegek hiányt ne szenvedjenek.

A *halálozásra* meg kell jegyeznünk, hogy minden ötödik hagymázos meghalt: 10,000 közt 2147; és pedig férfi 2238, nő 2009.

Ha az összesen ápolott betegek számát tekintjük, és azt a hagymázos betegek számával összehasonlítjuk, azt találjuk, hogy az 1867-ik évben ápolott betegek $\frac{1}{3}$ -e hagymázban szenvedett; január hóban lépett fel leggyengébben = $\frac{1}{30}$, innét májusig majd folyvást nőtt s e hónapban már a betegek $\frac{1}{3}$ % hagymázos volt (L. T. c IV.); a következő meleg hónapokban apadni kezdett, míg szeptemberben ismét nőtt — decemberben pedig leghevesebben dühöngött, a midőn ugyanis a betegek 18 $\frac{1}{2}$ % hagymázos volt. (L. T. c IV.)

Szintúgy mint az előbbi járványok, a jelenlegi is a mellett bizonyít, hogy leginkább a 20—30 évesek és leginkább férfiak betegedtek meg hagymázban. Egyáltalában a férfibetegek száma túlnyomó volt, mert 13,661 beteg közt kik a Rókus-kórházban felvétettek, 7459 férfi s csak 6202 nő volt, tehát úgy áll mint 100 : 83-oz; e viszony még kisebb a hagymázos betegeknek, mert 918 hagymázos férfi mellett nem a remélhető 762 nő vétetett fel, hanem csak 592 — tehát 83% helyett csak 64%, mi világosan arra mutat, hogy a nőknél kisebb a hajlam a hagymázra, mint a férfiaknál.

A *foglalkozásra* nézve leginkább a napszámosok osztályában pusztított a betegség, mi igen teémészertes, ha meggondoljuk, hogy ezen emberek rossz lakás s rossz táplálkozás és nehéz munka mellett, még meleg öltöny hiányában a légváltozásoknak folytonosan ki vannak téve, ide járul továbbá a szeszes italok — főleg az égett bornak mértéken túli élvezete; mind-ezen tényezők, főleg járvány idején fokozzák ezen osztály kórhajlamát.

A *kóralakot* illetőleg mind a bél-, mind a küteges hagymázt ugyanegy időben volt alkalmunk osztályunkon észlelni, ezek mellett azonban, miként az 1864-ik évi járvány alatt, úgy most sem hiányzott a járványnak enyhébb faja az u. n. *febricula* vagy *abortive typhus*, t. i. azon kifejeletlen gyenge alakja a hagymáznak, mely többnyire levertséggel, tagszagga-

tással, bágyadsággal s gyomor-bántalmi tünetek, fokozódott hőmérsék, égető bőr s száraz nyelvvel lépett fel. Ezekhez csatlakoztak szédelés, nyugtalan álom, hörghurut, szomj és félrebeszélés. Ezen állapot 8—10 napig tartott s a beteg izzadás és jó álom után oly gyorsan rebeszélés. Ezen állapot 8—10 napig tartott s a beteg izzadás és jó álom után oly gyorsan üdült fel, hogy hőmérséke pár nap alatt rendessé vált; a körtünetek megszűntével a lábadozás még jó ideig eltartott. A hagymáznak ezen gyenge fajtát leginkább február, márczius és augusztusban volt alkalmunk észlelni, míg tavaszkor és őszi leg súlyosabb esetei fordultak elő az alhasi és küteges hagymáznak. 445 hagymázos közt volt 42 abortive typhus, 232 alhasi és 171 küteges hagymáz. A küteges hagymáznál a *kórjelenségek* belterjessége mindig nagyobb volt mint a bélhagymáznál, szintúgy a *halálozás* és *ragályozás* is, mit a segédorvosoknál és ápolóknál egyenesen be lehetett bizonyítani. Mindezen tények oda látszanak utalni, hogy nagy valószínűséggel bír *Niemeyer*-nek s több gyógyásznak azon állítása, hogy ezen két betegség — dacára körtüneteik hasonlóságának — egymástól lényegileg különböz.

A *ragályozást* illetőleg, mint említettük, az különösen a küteges alaknál tűnik fel; az évfolyása alatt öt segédorvos betegedett meg, kik közül kettő meghalt, megbetegedett továbbá 8 ápolónő, kik közül egy halt meg. A meghalt ápolónő január közepéig a himlőskórnél volt alkalmazva s teljesen egészséges volt; a himlő megszűnővén, hagymázos betegek kerültek ápolása alá, a küteges hagymáznak azonnal áldozatául esett. A cholera- és hagymáz-járvány alatt szerzett meggyőződésből mint valót nyíltan kimondhatom, hogy a ragályzás a küteges hagymáznál sokkal szembeötlőbb, mint a cholera-nál *).

Igyekezünk figyelemmel kísérni, illetőleg megvizsgálni a hőmérséket, érverést, légzést és vizeletet; a bőrre vonatkozólag állandó hőmérsék emelkedést találunk többnyire 36—41 °C. közt. Enyhülés és súlyosbodásnál, mely csaknem állandó volt, a bőr hőmérséke is csökkent vagy emelkedett.

Az *érverés* egyáltalában a hőmérsékkel összhangzásban állott, a betegség kezdetén és közepén 96—112, ritkán 124-en felül. A hőmérsék csésével a 2-ik és 3-ik héten az érverés is alábbszállott 92—96-ra és aztán 72 és 88 közt ingadozott, sőt a rendes hőmérséken alóli eséskor 52—56 esett egy perczre. A kettős érütésnek számos esete kimutatható volt a betegség tetőpontján.

A *légzés* korántsem követte az érütést gyorsaság tekintetében, sem a hőmérséket emelkedésében; kezdetben többnyire szaporább 28—32 volt, a mennyiben csaknem általánosan kiterjedt hörghurutot s később nem ritkán súlyedési tüdőlobot találtunk mint a hagymáz állandó kísérőit.

A *vizelet* meglehetősen tartós savanyú hatású volt, kezdetben — míg a hőmérsék emelkedett — vízrészekben szegényebb, többnyire zavaros, határozott alj nélkül, salétromsavas ezüstéleg hozzáadására azonban húgysavas aljat mutatott. Fehérnye gyakran volt jelen, de ritkán az egész betegségen át, ennél fogva gyakran mutatkozott mulékony fehérnye-vizelés s csak ritkán terimbeles veselob; a halvagok megfogytak, a hugyany szaporodott, nem ritkán geny sem hiányzott a húgyban.

Valamennyi hagymáznál erős volt a *láz*, a tünetek gyorsan emelkedtek tetemes nagyságra, hol különösen a szunykóros erőtlenségi alak (soporós adynamische Form) vált ki leginkább; a betegek az erőhiány és szunykór e nemében mozdulatlanul, nyugodtan feküdtek, mely állapot azután csendes őrzöngés által szakítottatott félbe, némely betegnél azonban oly nagyfokú dühöngő őrzöngés s többnél rezgőrij is — jelentkezett, hogy lekötözésük nem volt

*) Az 1866-ki cholera-járvány alatt osztályomon csupán két segédorvos betegedett meg gyengébben cholera-nál, kik ismét mihamar kiépültek; az ápoló személyzet közül senki sem betegedett meg.

Ehhez hasonlóan a pesti izr. kórházban az utolsó cholera-járvány alatt a kórházi személyzet a járványtól egészen ment maradt, míg a fent tárgyalt hagymáz-járvány alatt 2 segédorvos és 8 ápolónő betegedett meg, ezek közül egy meg is halt.

elkerülhető. A főfájás általában igen erős volt s gyakran szédelés kísérte. Hörgi tünetek egy esetben sem hiányoztak, a hangos hörögőrejek rendszeren hátul hallatszottak, igen gyakran súlyedési tüdőlobb fejlődött, s a crouposus tüdőlob esetei sem hiányoztak, egyáltalában a betegség kezdetétől a légzési szervek is bántalmazva voltak. Toroklobos tünetek szintén gyakran mutatkoztak, ezek között álhártyás folyamatok is; a nyelv majdnem minden súlyosabb esetben igen száraz és kérges volt, az ajkak, valamint az orrszárnyak koromszerű váladékkal fódóttek. Léggyülem (meteorismus) a hasi hagymáznál mindig nagy fokú volt, noha kivételképen a kütegesnél is mutatkozott; lépdaganat mindig volt jelen, fájdalom a csíp-vakbél tájon mutatkozott a hasi hagymáznál, nagy fokot azonban csak ritkán ért el. Hasmenés hasi hagymáznál mindig volt jelen, kütegesnél gyakran hiányzott, sőt sokszor makacs székrekedés tapasztaltatott. Bélvérzés igen kevés fordult elő, egy esetben véres széketétel által mutatkozott, midőn a beteg egészen kimerülve hidegen feküdt, s érverése alig volt érezhető; itt az ergotin kitűnő szolgálatot tett, a mennyiben a véres széketét s azzal együtt a többi tünetek alább hagytak, és a beteg felgyógyult. Bélátfürödés két esetben fordult elő, ezeken kívül még néhány beteg bélátfürödással már haldokolva a kórházba hozatott, kik néhány óra alatt elhaltak.

Küteg némelykor az alhasi eseteknél is volt jelen, ritkán foglalt el nagyobb területet s többnyire a mellgödörben és az alhason mutatkozott, néha 3—4 napig tartott, de 24 óra alatt többnyire eltűnt; ellenben a küteges eseteknél az arcot kivéve az egész testen rózsaszínű küteg terjedt el, mely néhány nap alatt sötétebb kékes lett s 5—6 napig — néha tovább is — tartván, elenyészett.

Oly esetek is fordultak elő, melyeknél az egész körkép inkább heveny agylágyuláshoz hasonlított, főfájás- szédelés- és tartós székrekedéssel, mindazonáltal a lép későbbi megnagyobbodása, az erők folytonos fogyása, a tetemes elsoványodás, a koromszerűen bevont nyelv és alhasi léggyülem kifejlődése mégis kiderítették, hogy alhasi hagymázzal van dolgunk s az üdülés is, mely tökéletes kiépüléssel végződött, e betegségnek jellegét viselte magán. Három esetet észleltünk, hol a hasi hagymáz tünetei mellett nagyfokú sárgaság szürkés bélsárral stb. külölé magát; a lép megdúzzadása mindhárom esetben kimutatható volt, ezen kívül két esetben a máj rendes nagysága, és egynél ennek sorvadása; — mind a három beteg meggyógyult.

Mint *szövődmenyt* toroklobot (igen gyakran álhártyás jellegűt) volt alkalmunk észlelni; tüdőhurut, mint már említettük, folytonosan volt jelen, e mellett néhányszor heves hörög- és gégelob is volt észlelhető. Súlyedési tüdőlob gyakori volt, néha lebenyes tüdőlob is fordult elő; — egy esetben tályog képződött a tüdőben, mely tüdőfenésséssel végződött. Tüdővizenyő sem hiányzott, a fültőmirigylob gyakori volt s két eset halálosan is végződött; végre igen fájdalmas és hosszasan tartó felfekvések is mutatkoztak.

A *gyógymód* tisztán kórjeli volt; rendes és szelid lefolyású hagymázos folyamatnál a gyógyeljárás a kártékony behatások eltávolítása, növényi és ásványsavak adagolásában állott, — nehezebb eseteknél a feltűnő és veszélylyel fenyegető tünetek ellen volt irányozva, ilyenek agyvérzés, nagyfokú hasmenés, tetemes léggyülem, tüdőlob, fültőmirigylob, bélvérzés, terjedelmes felfekvés stb., melyek a megfelelő gyógyszerekkel kezeltettek. A betegség végén az üdülési időszakban a kénsavas kinal igen jó szolgálatokat tett, emelvén az emésztő képességet, erősítvén a vér- és idegrendszert, azoknál azonban, kik a bort megbírták, ennek hatása felülmúlta a kinalét.

Végül a bonczolatoknál nyert leletet van szerencsém a következőkben előterjeszteni:

Az 1867-ik évi januártól december végeig 97 hagymázos bonczoltatott s pedig 29 alhasi, mig a többi 68-nál a Peyer-féle s elkülönített mirigyek továbbá a bélfordormirigyek duzzadtság csak ritkán találtatott. Az alhasi és küteges hagymázban elhaltak csaknem ugyanazon időben

kerültek a bonczasztalra. Két esetben találtatott bélfekélyesedés átfuródással s ezt ismét halálos lég has követte. A kórtünetek a bonczolatnál következők voltak.

A) Külvizsgálat.

A száraz, halványszürkés test, a beesett, gyakran félig nyitott és a szemrésnek megfelelően kiszáradt szemek, az újjak végeinek fonnyadt, ráncos, kékes-szederves bőre, a szürkés-kékes körmök, a járvány kezdetén — cholerára emlékeztettek, mely föltevénny azonban a szederjes hullafoltok által, — rendszeren megmásmított. Egyes lencsényi foltok a mel- len és hason ritkán voltak észrevehetőek. Ha a betegség hosszabb ideig tartott, az orron füs- tös váladék, a száraz nyelv és ajkakon pedig szennyes barnás vagy sárgás — vékonyabb vagy vastagabb rétegű lerakodmány volt észlelhető.

B) Belvizsgálat.

A fejbőr többnyire középértartalmú, a kemény agykér rendszeren vérdús; egy esetben, május 25-én pachymeningitis chron. incipiens találtatott, a mikor is a kemény agykér bel- felületét hártyszerűleg levonható, pirosan pettyezetett lerakodmány bélelte. A kemény agykér öbleiben sötétpiros vér, laza áttűnő rostonya s véralvadék. A lágyagykerek vagy középértartalmúak és savósan beszűrődve, vagy kivált olyan esetekben, hol agyi tünetek mentek előre, meningitis jeleit mutatták, egész az apró edényekig sűrű, sötétpiros vér- rel belöveltek, sőt egy esetben április 28-án az agy alapját takaró lágykerek zöldessárgás ros- tonyaszerű anyaggal voltak beszűrődve.

Az agy térszertömött vagy térszatapintatú, gyakran vérdúsabb, sokszor savósan fénylő; az oldalgymrok kevesebb vagy több savót tartalmaznak, az előbb említett lágykérlobnál az oldalgymrok nagy mértékben kitágulva s hátsó faluk elpuhulva találtatott, a sövény át volt törve s az oldalgymrocsokat két obony zavaros, szürkés fehér pettyekkel kevert folya- dék tölti ki.

A torkolati visszerekben vagy kátrányszerű sötétpiros vér, vagy gyakrabban folyékony sötétpiros vér, laza fekete véralvadékkal, mely többnyire laza, áttűnő rostonyával volt keverve.

A pajzsmirigyen semmi sajátságos változás.

A bázis nyákhártyája halvány.

A torok s gég nyákhártyája igen ritkán halvány, többnyire duzzadt és belövelt, zavaros nyákkal bevont, elég gyakran, azaz az esetek $\frac{1}{5}$ -ben kisebb-nagyobb foltokban lefejtethető vagy le nem fejtethető, szétmorzsolható szürkés álhártyaszerű lerakodmánnyal fődött. Ezen esetek felénél vagy a torokban, vagy a gég hátsó falán egész bab mekkoraságú, felhámnél- küli foltok, sőt egész mandolamag kiterjedésű, rendetlen alakú, szederjes, duzzadt szélű és egyenetlen alapú szennyes csapadékkal fedett folytonossághiányok.

A légcső a legtöbb esetben halvány vagy középértartalmú, de nem ritkán duzzadt és belövelt. A nagy hörgők kivétel nélkül többé-kevésbé duzzadtak s zavaros szürkés fehéres vagy barnás nyákkal bevontak. A tüdők gyakran az oda nem nőtt helyeken ragadás, szín- telen fonalt eresztő nyirkkel bevontak, általában akkorák, mint kilégzésnél, mellül hal- telen fonalt eresztő nyirkkel bevontak, általában kevés sötét, sűrű vércsepp, nyomáskor az átmet- ványak, szürkések, szárazak; a metszlapon kevés sötét, sűrű vércsepp, nyomáskor az átmet- szett hörgőágaknak megfelelőleg- gyébb vagy sűrűbb, dara egész kendermag nagyságú, szürkés fehéres, zavaros nyákgöngyök tűnnek elő. A hátsó részletek erősebb vagy gyen- gébb nyomáskor is lószörpárnatapintatúak, többé-kevésbé violaszínűek, vérdúsabbak és ve-

reses savóval beszűrődve; nyomásra a metszlapon e savón kívül kevés, de vastag nyák- göngy tűnt elő. A legtöbb esetben a tüdő felületén kissé belohadt, borsó egész tenyérsi foltokat találhatni, melyeknek megfelelőleg a tüdőállomány kissé nagyobb, egész tyúkpe- tényi részletekben izomtapintatú, légtelen, vérszegény, vízben alámerülő; e részletek sima metszlapján gyenge nyomáskor sűrűen egymás mellett álló, apró genyngöngyök tűnnek elő. Nem ritkán ily részletekben törékenyebb, szürkés veres foltok találhatók, melyek szintén légtelenek, szemcsések, nyomáskor szürkés veres, zavaros folyadékot ömlesztnek. Elég gyakran — egy — egész két hétig szenvedő betegnél, már a tüdők egész hátsó harmada lépszakadékos, vöröses barna színezetű, légtelen, vérdús, vízben alámerülő, kissé szemcsés metszlapot mutat, sőt két esetben az egész felső lebeny akkora, mint belégzés- nél, májtörékeny halványszürkés-vöröses színű, légtelen és vérszegény, szemcsés metsz- lapú, azaz a croupus tüdőlob minden tünetét mutatja. Az utóbbi esetekben egyszersmind a tüdő felületén álhártyaszerűleg levonható, szakadékos, zöldessárgás álhártyával be- vont.

A szívburokban kevés tiszta savó találtatott, sokszor csak néhány csepp, s ilyenkor a szívburok belrésze tallér kiterjedésű, pergamentszerűleg áttűnő, száraz foltot mutatott.

A szív ökölnagyságú, petyhüdebb; izomzata többnyire halványabb, törékenyebb; a a szív üreibe jobboldalt sok, baloldalt kevesebb, sűrűbb vagy hígabb sötétpiros vér, laza rostonya és véralvadék.

A hashártya nem épen ritkán nyirkos fonalt eresztő nedvvel bevont.

A máj petyhüdt, lazább, vérszegény, néha térszatapintatú és agyagszínű.

Az epehólyagban sűrű vagy híg, barnássárga epe.

A lép kivétel nélkül tetemesen megnagyobbodott, $\frac{1}{2}$ — 2 fontnyi nehéz, duzzadt porha- nyos vagy pépszerűen szétmálló, sötétbarna piros színű, vérdús; a lép állományában — nem ritkán — egyes tömöttebb, sötétebb, vöröses alappal kifelé irányult részletek (infarctus) s egy esetben 1867. máj. 23. a 3-szor nagyobb lép felső harmadában, ökölnyi nagyságú cso- portozatot képező, sűrűn egymás mellett levő s egymással összefolyó kendermag egész bab mekkoraságú, körülírt tömött, halványsárgás részletek találtattak (léplob).

A hasnyálmirigy semmi sajátságos eltérést sem mutat.

A gyomor nyákhártyája ritkábban halvány, gyakran kisebb-nagyobb fokban és kiter- jedésben, duzzadt, csillagszerűen belövelt.

A vékonybelek vagy semmi rendellenességet sem mutatnak, vagy a csípél felé erőseb- ben, ágasbogasan belöveltek, vagy nyákhártyájuk utóbbi helyen mindenütt duzzadt, sűrűn, reczézatosan belövelt, néha helyenkinti, kisebb-nagyobb egyenletes szederjes színű véralá- futást mutató foltokkal van tarkázva s nem ritkán, különösen az alsó részletekben e mellett szennyes szürkés, levonható vagy le nem vonható, hártyszerű, vagy nedves korpához ha- sonló lerakodmánnyal borított. A Peyer-féle plaque-ok elég gyakran semmi eltérést sem mutatnak; máskor ha erősebb hurut foglalja el a bélrészlet nyákhártyáját, mind a Peyer- féle plaque-ok, mind az elkülönített mirigyek csakis a hurutnak megfelelő fokban, azaz: $\frac{1}{5}$ — $\frac{1}{4}$ magasságra voltak megduzzadva, vagy a csekély mértékben duzzadt mirigyecsoport, sűrű reczét képező, sávolyszerű sekély mélyedések által volt átkúsálva, vagy ellenkezőleg a mirigyecsoportnak megfelelőleg a bélfal észrevehetőleg megvékonyodott, néha számos elkü- lönített tűszúrásnyi, kerekded, sötét palaszürke pontokkal jelzett.

A vastagbelek nyákhártyája többnyire halvány vagy középértartalmú; — a vakbél- ben ágas-bogas belöveltség, nyákhártyája sűrű reczézatosan belövelt, duzzadt és nem ritkán, különösen ha a vékonybelekben diphteriticus folyamat találtatott, a vakbél és néha a végbél nyákhártyája is duzzadt, belövelt és szennyes szürkés korpaszerű vagy álhártyát képező csík vagy foltalakú lerakodmánnyal van bevonva. — A bélbennéket vagy híg, vagy sűrű

pépszerű sárgásbarnás bélsár képezi; nem ritkán a vastagbelekben darabos sártömegek is találtak.

A fodormirigyek többnyire lencsényiek, halványszürkések, elég tömöttek, sokszor épen nem duzzadtak, csak ritkán babnagyságúak és lazábbak, voltak azonban esetek, a mikor a fodormirigyek mogyorónyiak, agyvelő összeállásúak, szederjések voltak; sőt kettő közülök részben pépszerű feketés-barnás bűzös péppé mállott szét, ugyanezen esetben a külső nemző-részekben üszkösödés, a nyákhártyákon kiterjedt diphteriticus folyamat találtatott.

A vesék ritkán közép nagyságúak és vértartalmuak, többnyire kisebb nagyobb mérvben duzzadvák, törékenyek, kéregállományukban elhalványodtak. A hólyagban több-kevesebb tiszta vagy zavaros barnás sárgás húgy.

A nemzőrészek vagy közép vértartalmuak, vagy vérdúsak.

A bőralatti kötőszövet száraz, hájszegényebb, az izmok szárazak s többnyire sötétebb barnás színűek.

Főfekvés a kúteges hagymáznál ritkábban észleltetett, mint az alhasinál, de azért fordultak elő esetek s volt egy 1867. január 16-án, a hol a főfekvés mellett jól kivehető icterus s a tüdőben és vesékben talált kórletétek a mellett szóltak, hogy a halál utolsó oka geny-vérűség volt.

Fülmirigylob csak öt esetben találtatott.

C) Az 1867-ki himlő-járvány.

A himlőnek egyes elszórt esetei már az 1866-ik év december havában mutatkoztak, 1867-ki januárban azonban már oly nagy mérvben szaporodott az e bajban megbetegedettek száma a város különféle részeiben, hogy a járvány kezdete határozottan felismertethetett. A himlőnek mind a három alakja előfordult, t. i. a valódi himlő (variola vera), az álhimlő (variola modificata) és a himlőcs vagy bárányhimlő (varicella). Először is az összes himlősök számát fogjuk megjelölni, azután átmegyünk az egyes fajokra s kijelöljük azon viszonyt és arányt, mely a beoltott és be nem oltott egyének közt mutatkozott.

Egész éven át 458 himlős gyógykezelettet, 253 férfi, 205 nő; ezek között gyógyult 412, meghalt 46 és pedig 22 férfi, 24 nő.

Valódi himlő volt 346, férfi 181, nő 165; — álhimlő 71, férfi 50, nő 21; — himlőcs 41, férfi 22, nő 19.

A himlő hullámzása az egyes hónapokban következő volt: januárban a himlősök száma $53=11.5\%$ volt; februárban $30=6.6\%$ -ra apadt; márciusban $54=11.7\%$ -ra emelkedett; áprilisban alább szállt $44=9.6\%$; május és júniusban hasonlóan apadt $22=4.9\%$; júliusban még lejjebb szállt, t. i. $20=4.4\%$, augusztusban legszembetűnőbben apadt, t. i. $18=3.9\%$, szeptemberben ismét felemelkedett $35=7.7\%$ t októberben $56=12.3\%$ -ra, novemberben apadt $43=9.2\%$ -ra, s decemberben érte el a legmagasabb számot, t. i. $61=13.3\%$ (I. T. f, VII, g, VIII, h, IX, J.)

Ebből látjuk, hogy a járvány legmagasabb fokán decemberben — 13.3% s hozzá megközelítőleg októberben — 12.3% állott; legkisebb száma pedig augusztusban — 3.9% és megközelítőleg júliusban — 4.4% észleltetett.

Miután 1868. január havában majdnem teljesen megszűnt a himlő és csak szórványosan fordult elő, igen feltűnő, hogy megszűnté előtt csak kevés idővel (1867. decz.) volt leginkább elterjedve. Szándékosan emeljük ki ezen, osztályunkon észlelt curiosumot, mert a járványok eddigi tapasztalatok szerint fokunkint növekedtek és apadtak.

A himlősök közt beoltva 113 volt, férfi $71=62.8\%$, nő $42=37.2\%$; ezek között valódi

himlőben $63=55.8\%$ volt, férfi 36, nő 27; álhimlőben $31=27.4\%$, férfi 22, nő 9; himlőcsben $19=16.8\%$, férfi 13, nő 6. A 113 beoltott beteg közül gyógyult 103, meghalt $10=8.8\%$. Be nem oltottak közt 345 eset fordult elő és pedig 182 férfi $=52.7\%$ s 163 nő $=47.8\%$; ezek közt 283 $=82\%$ valódi himlő volt, férfi 145, nő 138; álhimlő 40 $=11.6\%$, férfi 28, nő 12; himlőcs 22 $=6.4\%$, férfi 9, nő 13. A 345 be nem oltott közt gyógyult 309, meghalt 36 $=10.4\%$.

Az előttünk levő adatok általában véve nem elég számosak, hogy azokból alapos következtetéseket vonni lehessen, a nemek közti különbség sem mutatható ki eléggé tisztán, úgy látszik azonban, hogy a nőnem — kivált pedig a beoltott nők — sokkal kevésbé vannak a himlőnek kitéve, mint a férfiak.

Az adatok elégtelensége dacára mégis kitűnik a beoltottak és be nem oltottak közti különbség; feltűnő, hogy az utóbbiak közül $\frac{1}{4}$ -el több halt meg s hogy 458 felvett beteg közt a beoltottak $\frac{1}{4}$ -el voltak képviselve, míg a himlősöknek $\frac{3}{4}$ része a be nem oltottak sorából került ki.

Szintén ily hathatósan bizonyítja az oltás jótékony eredményét a himlőnek kifejlődött alakja is, mert míg 1000 beoltott közül csak 558 kapott valódi himlőt, 274 álhimlőt, 168 pedig himlőcsöt, addig 1000 be nem oltott közül 820 kapott valódi himlőt, álhimlőt 116 s himlőcsöt csak 64.

A valódi himlőben szenvedő betegeknek a beoltott és be nem oltottak közti viszony tehát úgy áll, mint 10 : 15-höz.

Az álhimlő és himlőcs ámbár a valódi himlővel ugyanazon kóroanyag fokozatai s csak alakra, fejlődésre és lefolyásra különböznek egymástól, de mindenesetre szelid fajai e betegségnek — s többnyire csak beoltottaknál fordulnak elő, míg a be nem oltott egyéneknek csak csekély számban észleltettek.

Továbbá bizonyíthatjuk, hogy a be nem oltottaknak fenn kimutatott tetemesebb halálozási száma mellett maga a betegség lefolyása is jelentékeny különbséget mutatott, mert míg a beoltottaknál a betegség sokkal szelidebb lefolyású volt s csak ritkán idézett elő súlyos tüneteket, addig a be nem oltottaknál egyáltalában a legveszedelmesebb kórjeleket és szövődeményeket: agyverébőség, hártás toroklob, a fültő- és hónaljmirigyeknek elgenyvedése, tüdővizenyő és tüdőlobot. A beoltottaknál mindezek közül csupán tüdő- és fültőmirigy lob mutatkozott, e mellett észleltetett még a toroknak egyszerű lobja, továbbá sejtiszövetlob és tályogképződések a testnek különféle részein. A beoltottak közt 10 haláleset közül 4 tüdőlob, 3 üszkös toroklob és 3 hagymáz által idéztetett elő, ez utóbbi a már bekövetkezett tüdülés alatt fejlődött ki.

A be nem oltottaknál a halál oka agyverébőség, illetőleg agylob, tüdő vizenyő, hártás toroklob, a fültőmirigyek elgenyvedése és vérhas volt.

A kort illetőleg a 458 eset közt volt:

5-től — 10 évig	16
10 „ — 20 „	42
20 „ — 30 „	284
30 „ — 40 „	102
40 „ — 50 „	10
50 „ — 60 „	4

Ebből láthatjuk, hogy a 20—30 és 30—40-ig terjedő korosztály van leginkább képviselve, kevésbé a 40—50-ig s még kevésbé az 50—60-ig terjedő.

Foglalkozásra nézve legtöbb volt a napszámos, kézműves, és pedig: lakatos, pék, esztergályos, kalapos, továbbá kocsis; napszámosnő, cseléd, mosónő és gyufagyári munkásnő.

Mint már említettük, a valódi himlőnek lefolyása mindig enyhébb volt a beoltottaknál,

a láz azonban mindezeknél, mind a be nem oltott egyéneknek igen heves volt s a hőmérő 39—41°C. mutatott; az érverés percenkint 110—120, továbbá főfájás, nyelvlepedék, gyomor-fájdalom, hányinger, szédelés, különösen pedig kereszt és háttáji fájdalmak voltak jelen. A küteget többnyire toroklob előzte meg, mely sok esetben álhártyás alakot vett magára. A himlő nem csupán a külbőrre szorítkozott, hanem sok esetben a száj és torok nyákártyáján, a köthártyán, külfülben s a hüvelyben is volt észlelhető. Voltak egyes esetek, hol a teljesen kifejlett himlők egyszerre kékes színűek lettek s az egyes hólyagok közt vérsömlyenykéek mutatkoztak; ezen eseteknél a végbél és vesékből többnyire vérzések történtek s az ily variola haemorrhagica vagy petechialisnál a kimenet mindig halálos volt.

A gyógy mód a kártékony behatások eltávolítása és a legszembetűnőbb kórjelenségek enyhítésében állott. Szövődmények adtak leginkább okot gyógykezelési beavatkozásra, s ily esetekben azoknak megfelelő gyógyeljárás követtetett. Ezen eljárás a tapasztalás által eléggé igazolt azon tényen alapszik, hogy a himlőzési folyamat bizonyos szakokon (Phasen) megy keresztül s csak akkor éri el befejezését, ha mindazon természetes menetében gátlólag beható körülmények — a mennyire lehet elháríthatók.

Ha most azt kérjük, hogy az oltás elegendő biztosítékot nyújt-e a himlő ellen, akkor a járvány alatt szerzett tapasztalatok folytán azt feleljük, hogy az oltás bizonyára nem mindenkit, és nem egész életre biztosít s hogy védhatása alig terjed 5—10 évre, ennél fogva gyermekeket inkább megvéd, mint ujjalag be nem oltott felnőtteket. Azért az oltás első sorban gyermekeken, továbbá az újlagos oltás felnőtteken különös gonddal lenne végezendő. Világos statisztikai adatok bizonyítják, hogy a sikerrel beoltottaknak csak 41%-ka van biztosítva, 59%-a pedig még az oltás fogamzására s így himlőre is hajlandó. Szükséges továbbá, hogy az oltás nagy vigyázattal — egyedül egészséges egyéneken és pedig vagy egy karról a másikkra, vagy pedig egyenesen tehén-himlő anyag által végeztessék. A legutóbbi járványnál az oltás jótékonyasága szemmel látható az által, hogy a beoltottak kisebb számmal kaptak valódi himlőt, továbbá, hogy a betegségnek szelidebb lefolyása és csekélyebb halálozás mutatkozott, mely körülmények elegendő érvet szolgáltatnak az oltás szükségességének belátására. Tekintetbe kell továbbá vennünk, hogy a himlő csaknem egyedül az alsó osztályt támadta meg, kérdés, vajon szabályszerűen vitetett-e ennél az oltás véghez s kellő méltánylásban részesültek-e eredményei? de bizonyos az, hogy egyetlen egynél sem történt újbóli beoltás, s hogy az 5—10 évesekből egy sem volt beoltva.

Végül szabadjon más országok himlő járványairól némely statisztikai adatot felhoznom.

Franciaországban a himlő 1839—1844-ig, tehát 6 év alatt 20,290 egyént ragadott el és pedig :

4289 férfit a városokban,	7082-tőt a vidéken,	összesen 11,371
2930 nőt	5989 „	8919

összesen 7219-et a városokban 13071-et a vidéken, összesen 20,290 egyént.

Százalékokban kifejezve a városokban 660, s a vidéken 2227 egyénre esik egy halálozás; a himlőbeni halálozás tehát a városokban háromszorta nagyobb mint a vidéken s férfiakra nézve csaknem 50%-al veszélyesebb, mint a nőkre, talán mivel ezek kevésbé vannak a ragálnak kitéve s talán mivel jobban tudják magokat óvni. Az időben 1800 egyén halt el Párizsban himlőben, tehát minden 520 személyre egy haláleset jött, minél fogva a himlő a fővárosban háromszorta nagyobb erővel dühöngött, mint a vidéken; a nemek közti különbség itt úgy állott, mint 1 : 1½, az az 1098 férfi 705 nőhöz.

Angolhonban a himlő következőképen mutatkozott :

A.

A „sz. Rókus“ közkórházban és Pest város területén

1864-ik évben gyógykezelt betegeknek és hagymázásoknak száma.

H ó n a p	Beteg-szám	Hagymázások száma	Százalékban	Ezer beteg között volt hagymázos	Hagymázban meeghalt
Január	4299	71		16	21
Február	4582	75		16	21
Márczius	4561	118		14	16
Április	4401	78		17	15
Május	4899	129		27	24
Junius	4717	89		34	16
Julius	4301	113		26	14
Augusztus	4032	128		31	29
Szeptember	3705	110		30	39
October	4073	300		73	36
November	3986	479		122	70
Deczember	4315	784		181	87
Összesen	51,871	2474·4½%	—	—	388·15⅔%

Dr. Rózsay, hagymáz.

C.

A „sz. Rókus” köz-kórházban és fiók-osztályán

1864-ik évi juniustól 1865-ik évi július végéig ápolt betegeknek és hágy-mázosoknak havonkinti kimutatása.

Év	hónap	összes betegek létszáma	H a g y m á z									
			férfi	nő	összesen	gyógyult		összesen	meghalt		összesen	meghalt százalékban
						férfi	nő		férfi	nő		
1864	Junius .	1414	41	17	58	4	35	15	6	2	8	14
"	Július .	1254	36	22	58	4 ² / ₃	31	16	5	6	11	18 ¹ / ₃
"	Augusztus .	1220	35	22	57	4 ² / ₃	30	16	5	6	11	19 ¹ / ₃
"	Szeptember	1213	63	39	102	8 ¹ / ₂	49	33	14	6	20	19 ¹ / ₂
"	Október .	1294	92	78	170	13 ¹ / ₆	86	69	6	9	15	8 ³ / ₄
"	November .	1404	195	92	287	27 ¹ / ₂	164	81	31	11	42	14 ² / ₃
"	Deczember .	1544	297	124	421	27 ¹ / ₄	272	108	25	16	41	9 ³ / ₄
1865	Január .	1601	337	145	482	30	290	120	47	25	72	15
"	Február .	1537	321	140	461	30	290	122	31	18	49	10 ³ / ₄
"	Márczius .	1673	283	121	404	25 ¹ / ₃	252	108	31	13	44	10 ¹ / ₃
"	Április .	1538	185	94	279	18 ¹ / ₇	165	84	20	10	30	10 ⁷ / ₆
"	Május .	1534	123	58	181	11 ¹ / ₅	109	50	14	8	22	12 ¹ / ₇
"	Junius .	1398	54	33	87	6 ¹ / ₄	49	32	5	1	6	6 ³ / ₄
"	Július .	1379	31	23	54	3 ⁶ / ₇	27	22	4	1	5	9 ¹ / ₄
	összesen .	20003	2093	1008	3101	—	1849	876	244	132	376	—

Dr. Rózsay, hagymáz.

B.

A „sz. Rókusi” meteorologiai jegyzőkönyvnek kivonata

Molnár János észlelőtől.

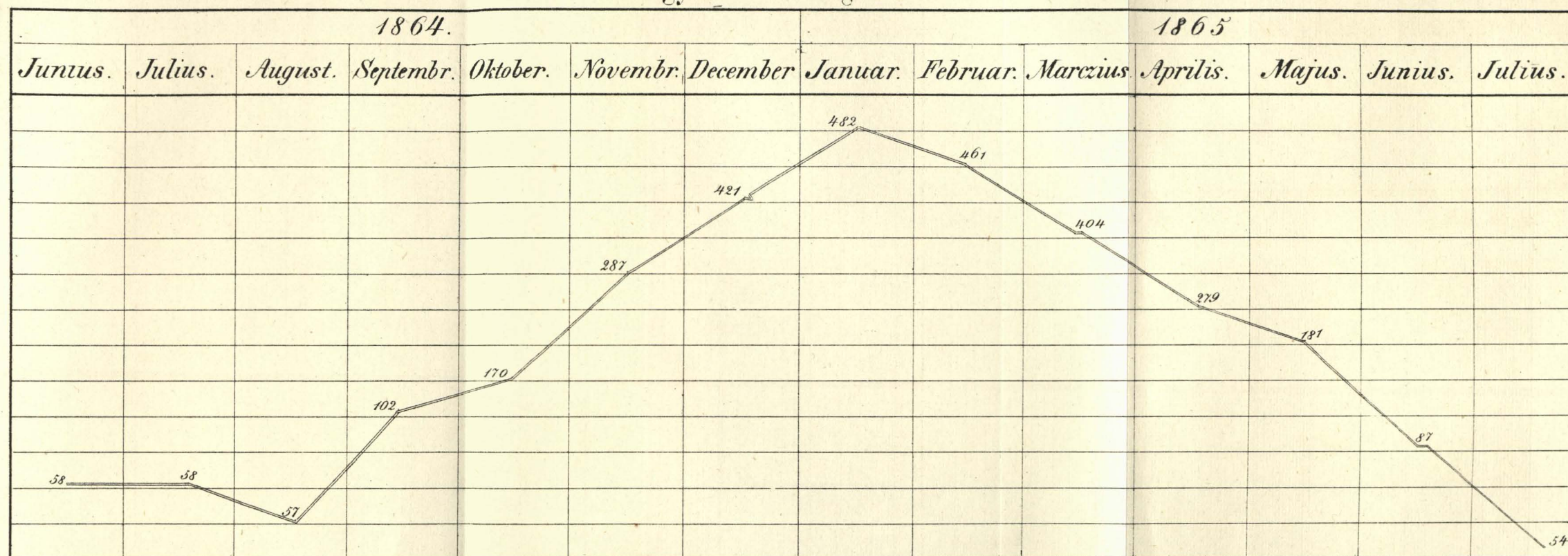
Év	H ó	Zerus fokra tett légnyomat párizsi vonalokban				H ő m é r s é k Reaumur szerint				Pára nyomat párizsi vonalokban				Nedvességi százalék				Csapadék párizsi vonalokban	Elparolgas párizsi vonalokban	A kórházba felvett betegszám	A kórházi hágy-mázos betegek száma
		közép	legmagasb	legmélyebb	ingadozás	közép	legmagasb	legmélyebb	fok szerinti ingadozás	közép	legmagasb	legmélyebb	ingadozás	közép	legmagasb	legmélyebb	ingadozás				
1864	Junius .	332.20	336.07	330.02	6.05'''	+ 17	28.4	7.6	20.4	4.69	6.29	2.93	1.76	56	91	34	57	43.01	69.82	697	58
"	Július .	332.61	336.28	330.83	5.45'''	+ 15.5	22	8	14	4.74	7.27	2.95	4.32	59	83	28	55	28.05	78.90	686	58
"	Augusztus	333. 3	336.99	330.77	7.14'''	+ 15.9	24.3	5.2	19.1	4.66	7.80	2.75	5.05	59	92	33	59	17.30	81.60	753	57
"	Szeptember	334.11	337.70	330.83	6. 9'''	+ 14.3	21.7	5.2	16.5	4.79	6.85	2.43	4.42	67	88	39	49	44.46	57.22	699	102
"	Október .	332. 9	337	328	4. 9'''	+ 9.2	+ 17.6	— 1.6	19.2	2.89	4.87	1.52	3.35	62	88	22	66	13. 1	26.96	717	170
"	November	333.43	339. 1	326.17	12.92'''	+ 6.05	+ 15.2	— 2.5	17.7	2.47	4.18	0.54	3.64	73	96	21	75	23.71	32.73	780	287
"	Deczember	336. 5	343.01	329	10.11'''	+ 0.6	+ 4.4	— 8.4	12.8	1.57	2.69	0.62	2.07	79	97	41	56	21.55	22.35	829	421
1865	Január .	331.45	335.80	326. 6	9.20'''	+ 1.9	+ 5.2	— 4	9.2	1.68	2.64	0.86	1.78	74	93	44	49	25.20	20.44	817	482
"	Február .	332.67	337.57	326.62	11.95'''	— 0.9	+ 6.4	— 11.2	17.6	1.38	2.57	0.34	2.23	75	100	35	65	23.50	30.05	789	461
"	Márczius .	331.21	336.24	326.49	10.23'''	+ 2.06	+ 12	— 8.8	20.8	1.88	3.08	0.60	2.48	77	96	54	42	22.33	34.85	891	404
"	Április .	335.74	339.24	331.14	8.20'''	+ 9. 2	20	2.4	17.6	5.64	12.78	2.96	8.82	57	78	26	52	4. 9	47.88	754	279
"	Május .	333.95	338.16	331.71	6.95'''	+ 13.6	24.8	0	24.8	4.24	8.58	1.50	7.08	61	95	27	68	13.04	65	846	181
"	Junius .	333.17	336.88	332.37	4.51'''	+ 13.6	24	+ 6	7.6	5. 8	7.93	2.06	5.87	70	91	34	57	24. 5	68. 4	779	87
"	Július .	333.14	335. 9	330.26	4.66'''	+ 17.7	30.4	10.5	20	5.74	7.44	2.75	4.69	60	81	35	46	24. 1	42. 5	795	54

Dr. Rózsay, typhus.

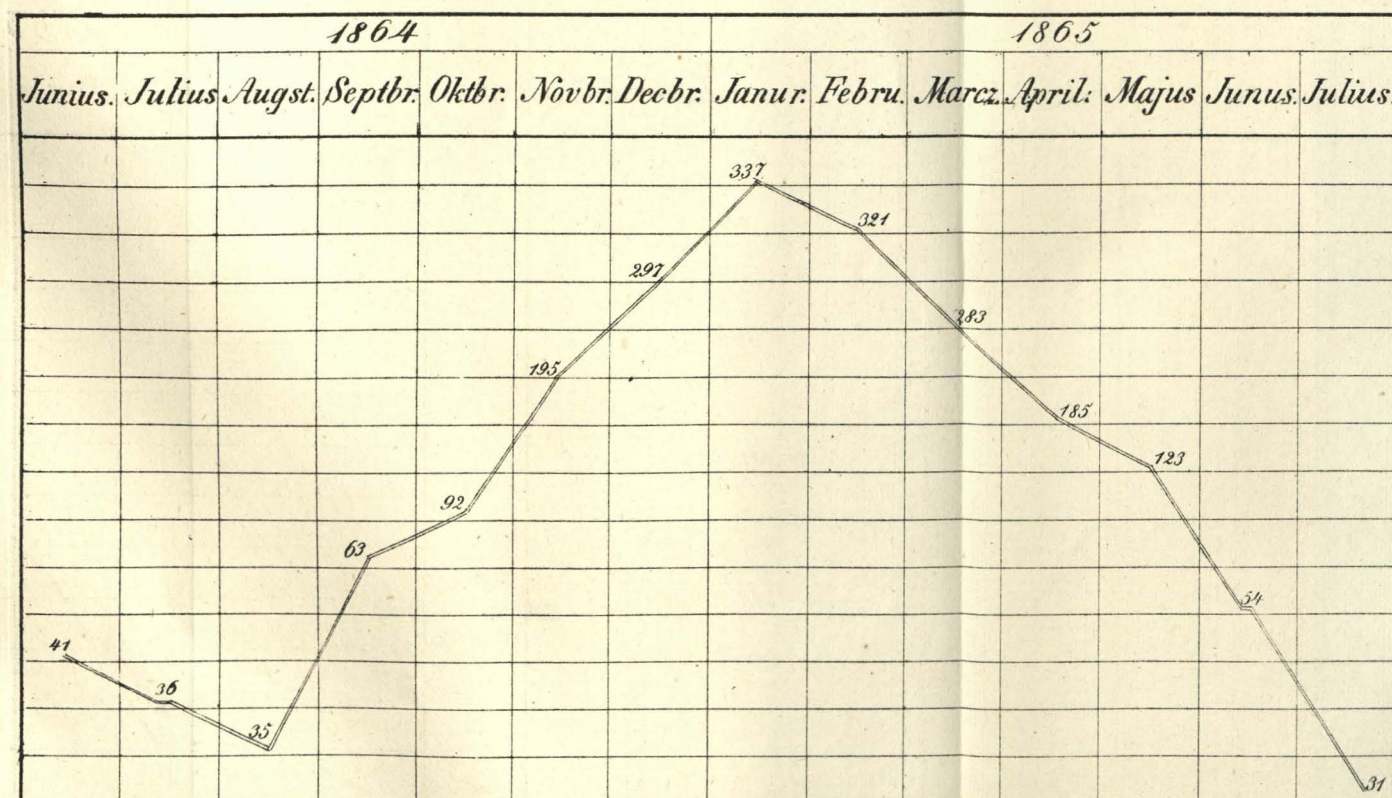
D.

A Pest városi Szt. Rókusi kórházban 1864^{ik} évi Juniustól, 1865^{ik} évi Julius végeig ápolat 3101 hagymázos betegnek, és pedig 2093 férfi,
s 1008 nőnek havonkinti kimutatása.

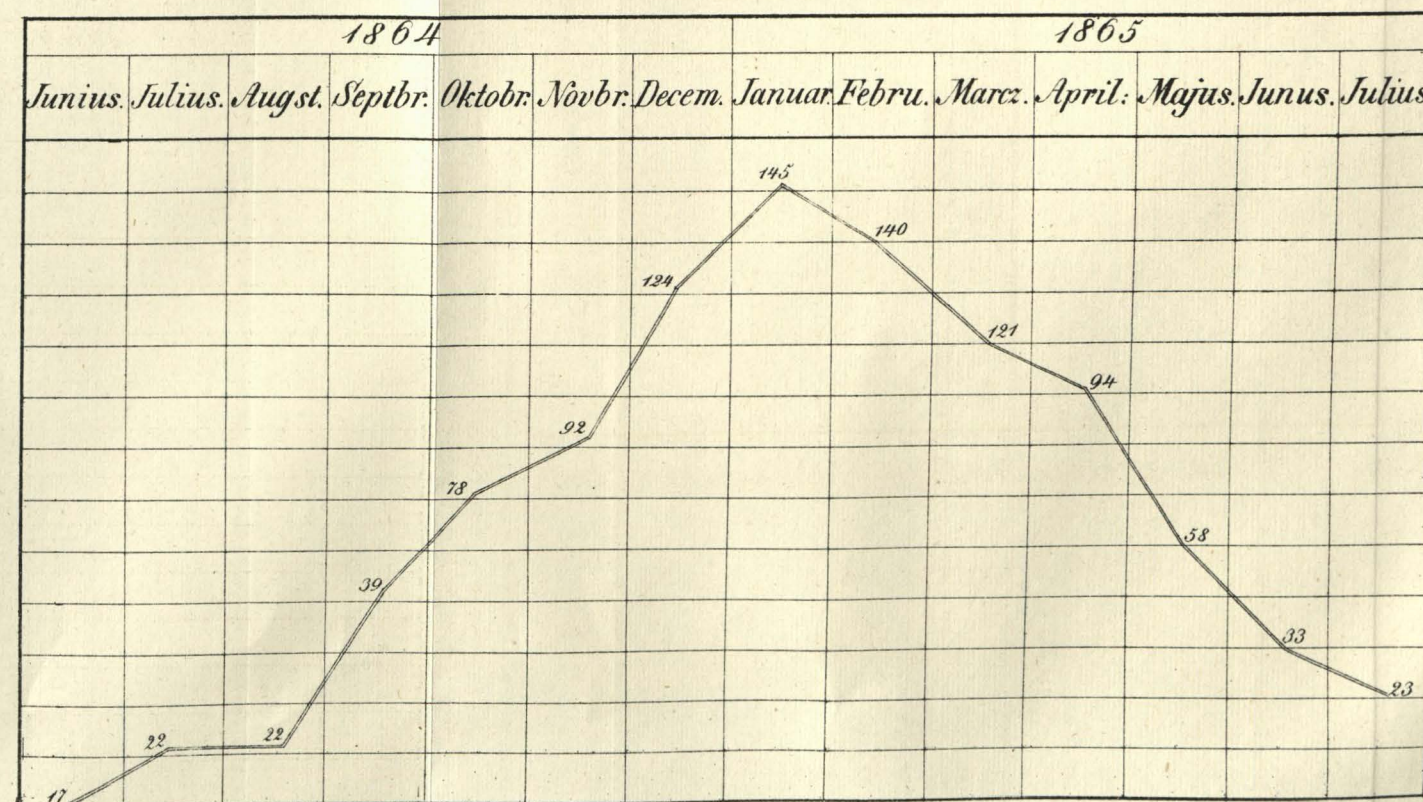
Összes hagymázos betegszám 3101

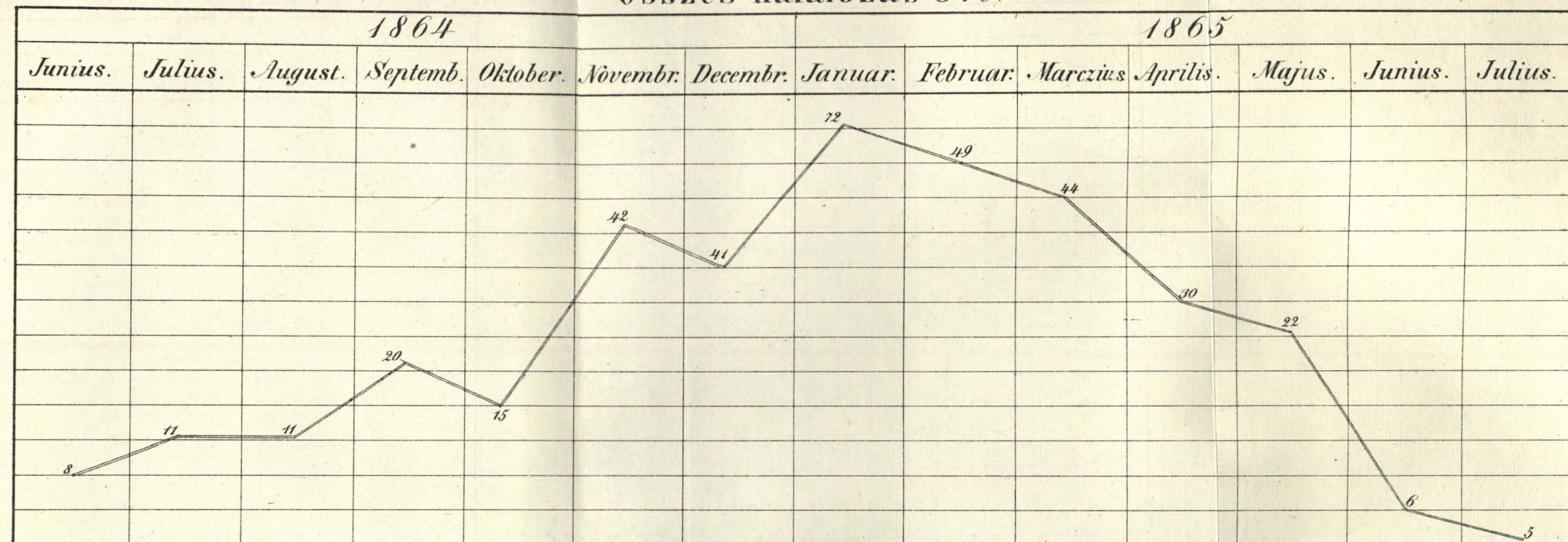
2093 férfi.

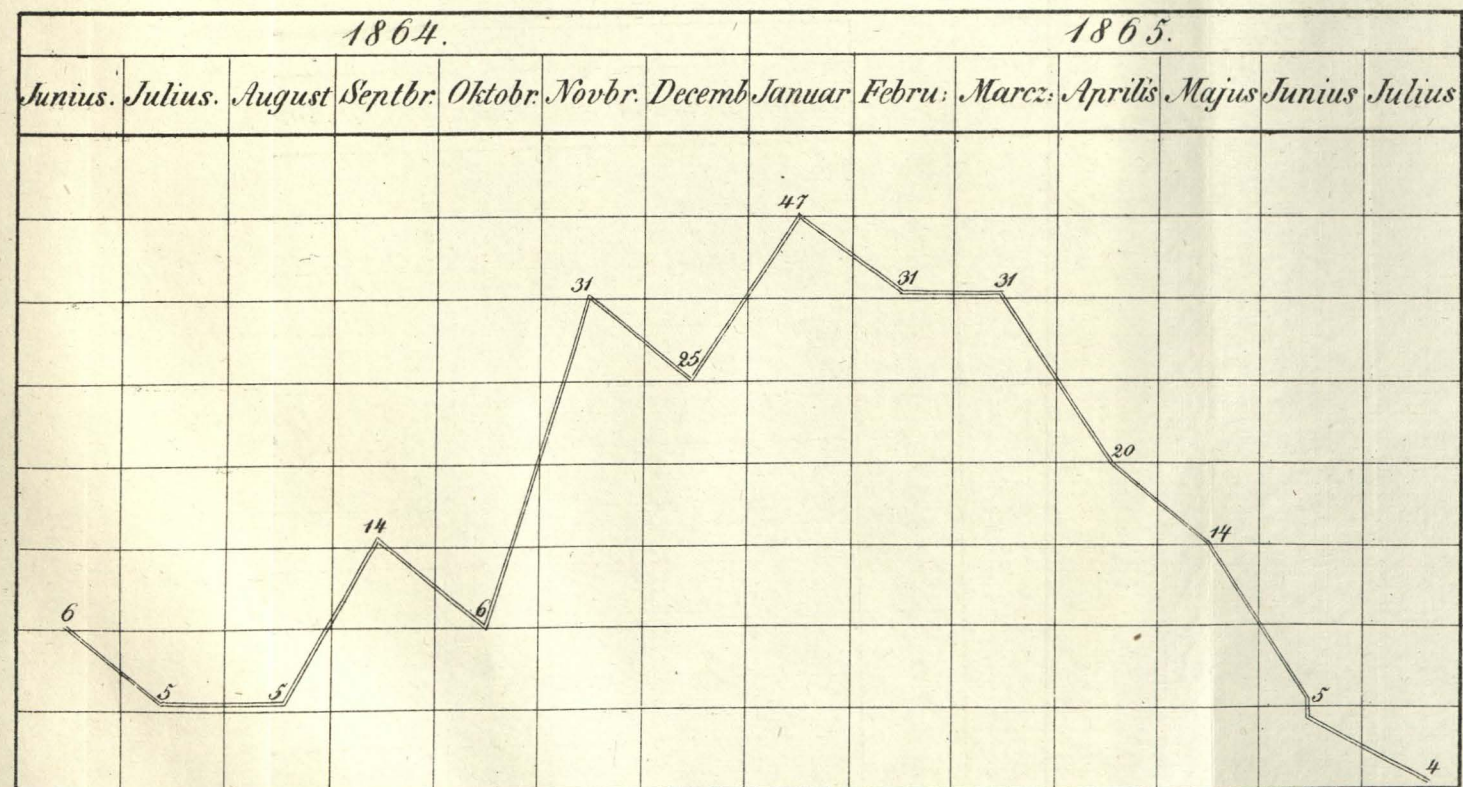
1008 nő.

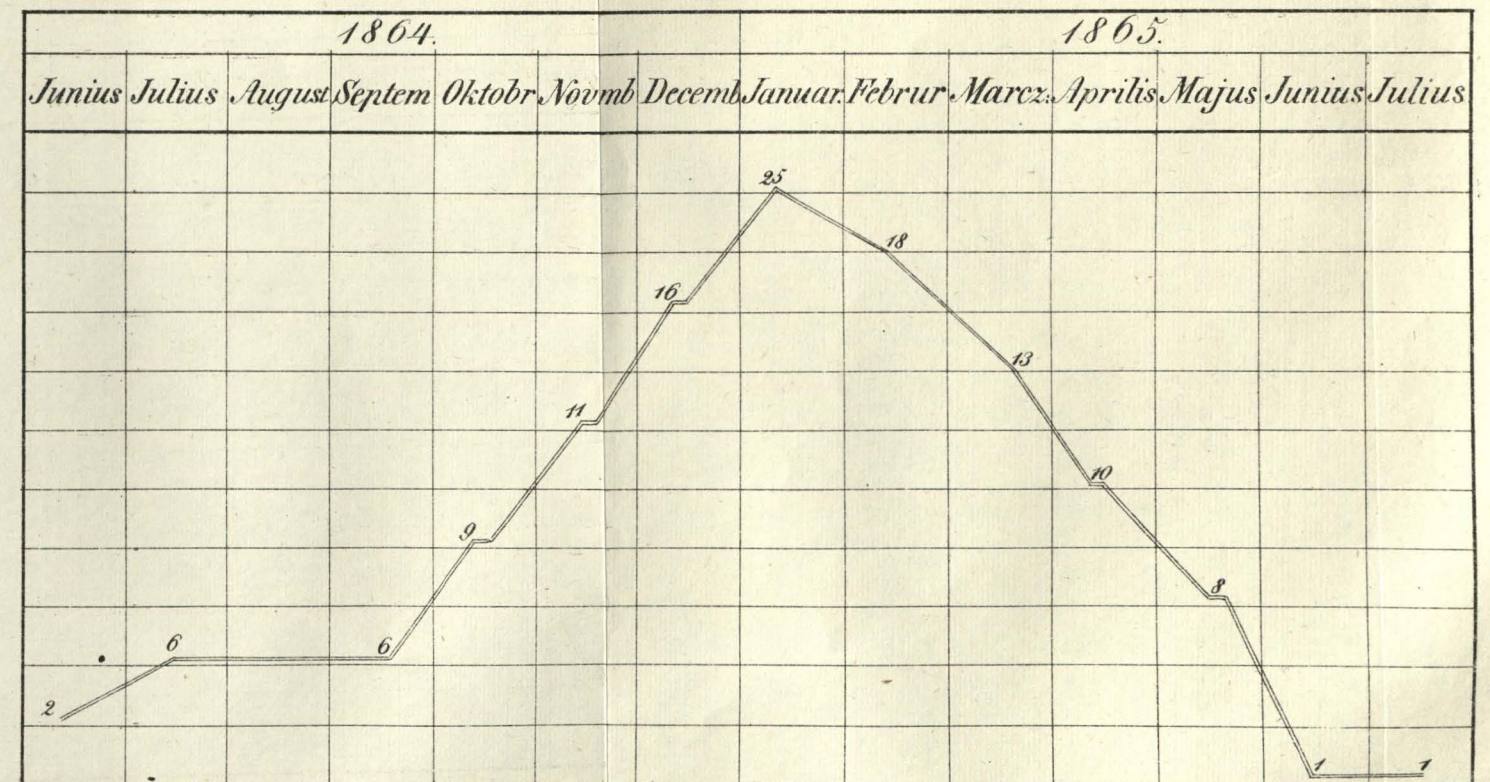
A Pest városi Szt.Rókusi kórházban 1864^{ik} évi Juniustól 1865^{ik} évi Julius végéig hágyházban elhalt 376 egyének,
és pedig 244 férfi-és 132 nőnek havonkinti kimutatása
Összes halálozás 376.

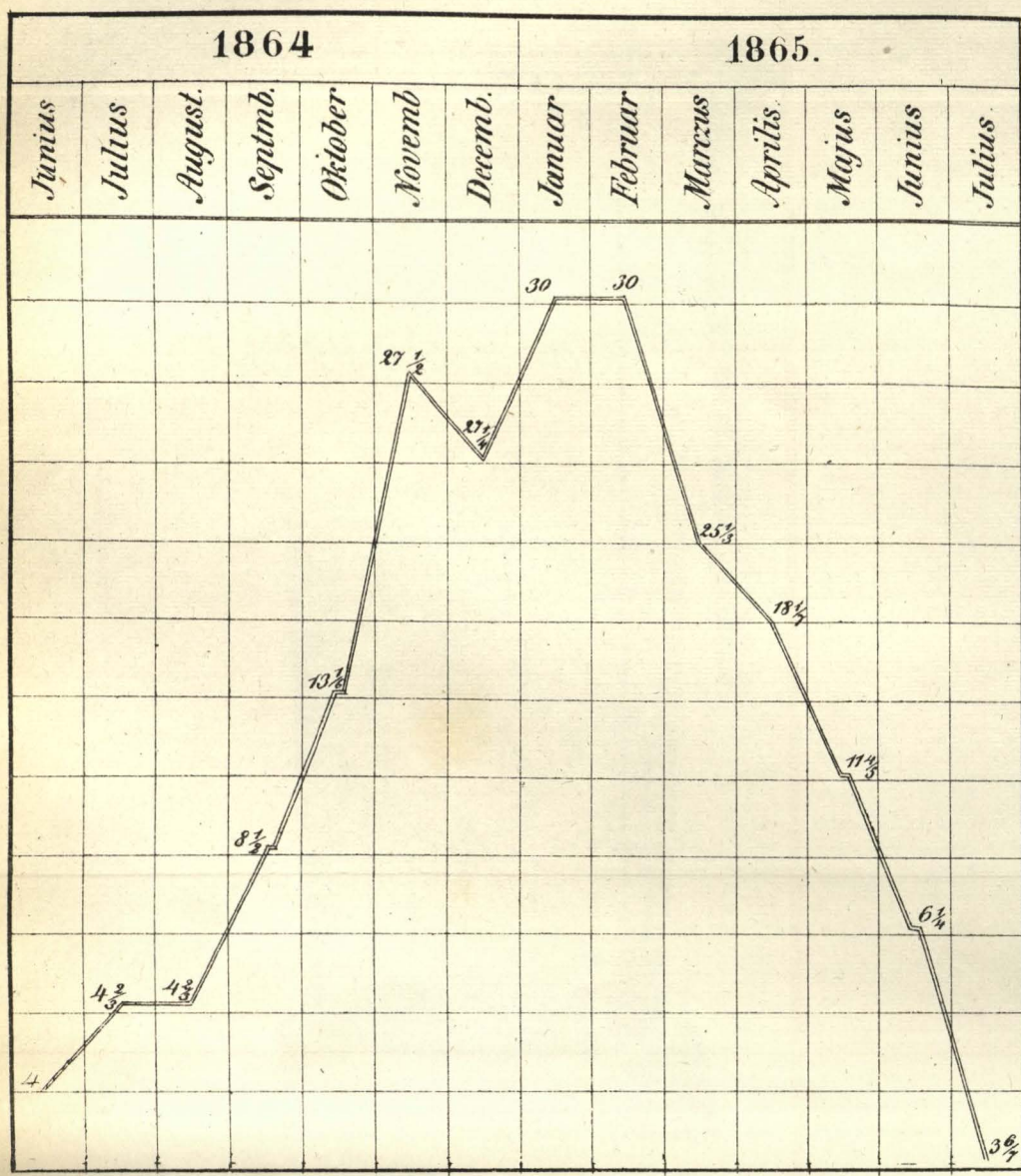
244 férfi

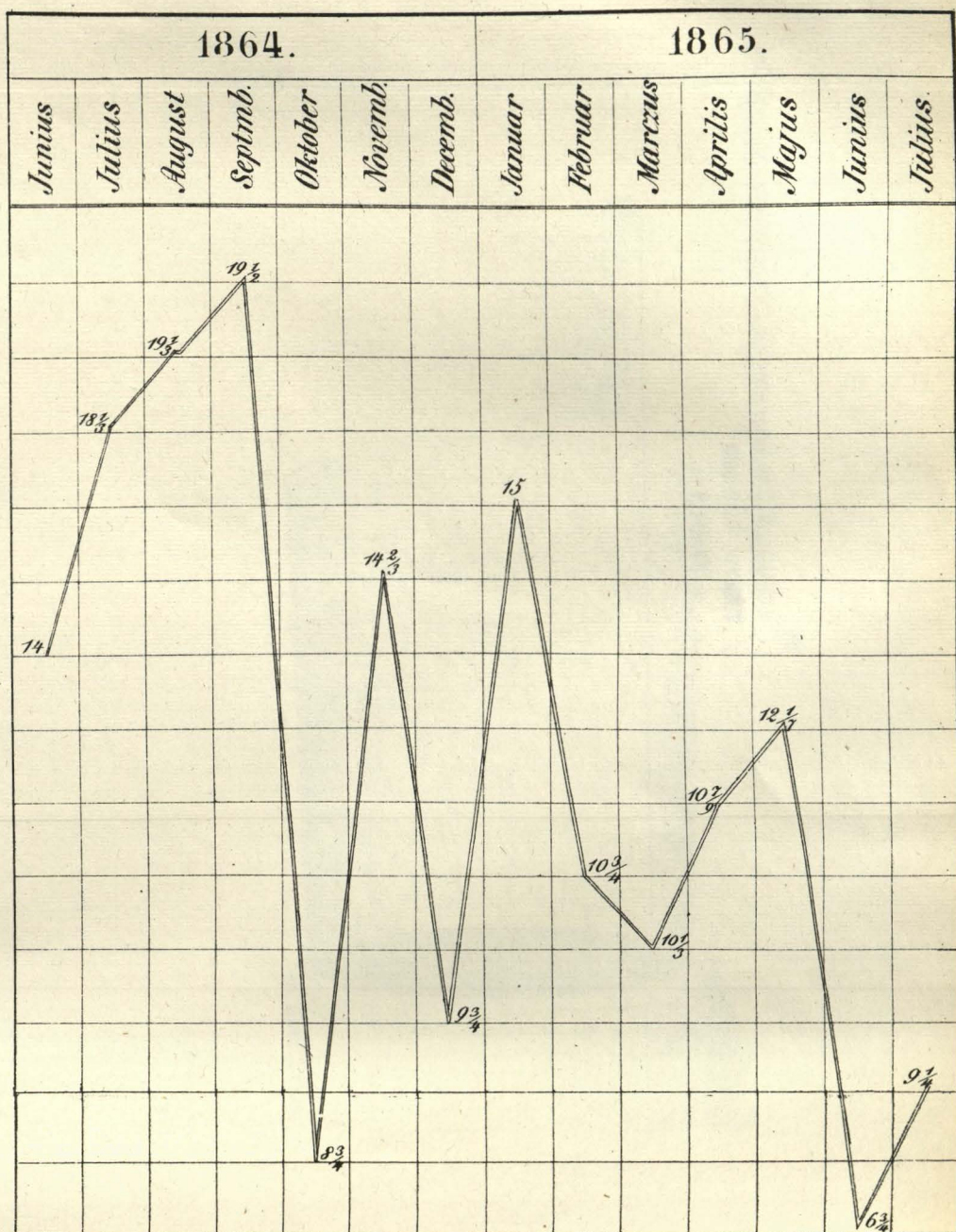
132 nő.

3101 hagymázos betegnek havonkénti százalékos kimutatása.

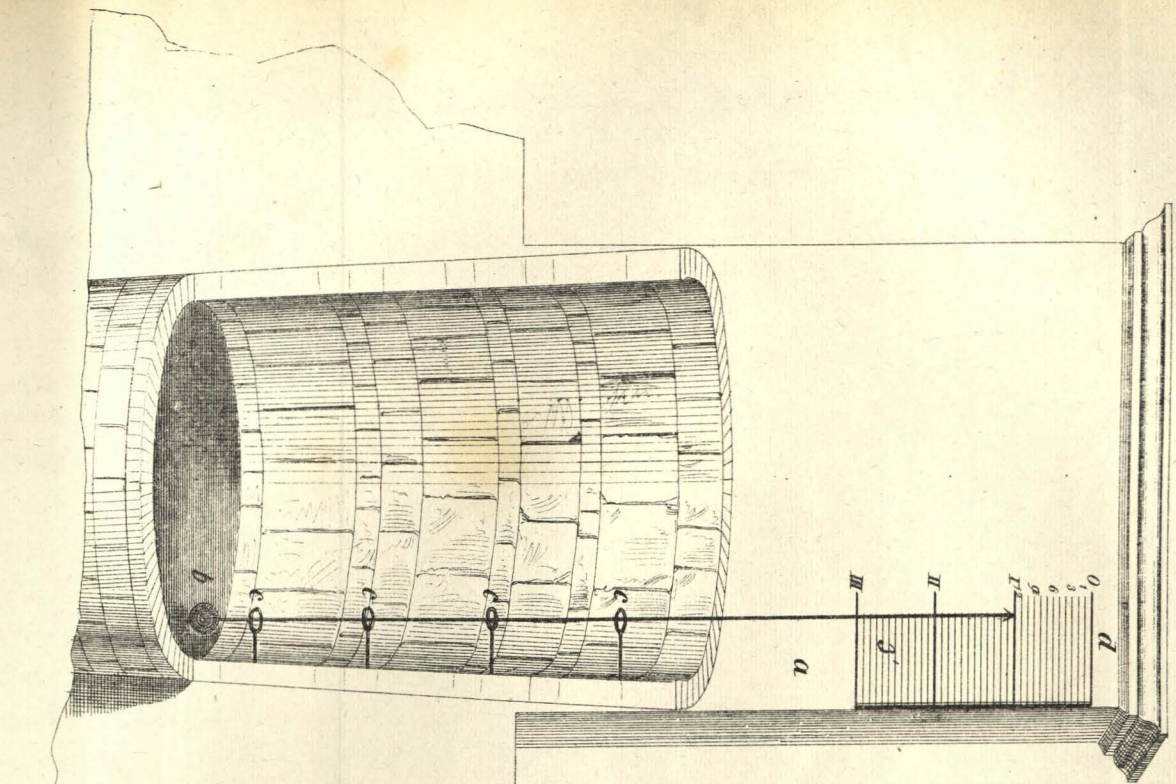
376 hagymázban elhalt egyének havonkénti százalékos kimutatása.

Dr Rózeau 1864. Thunburg

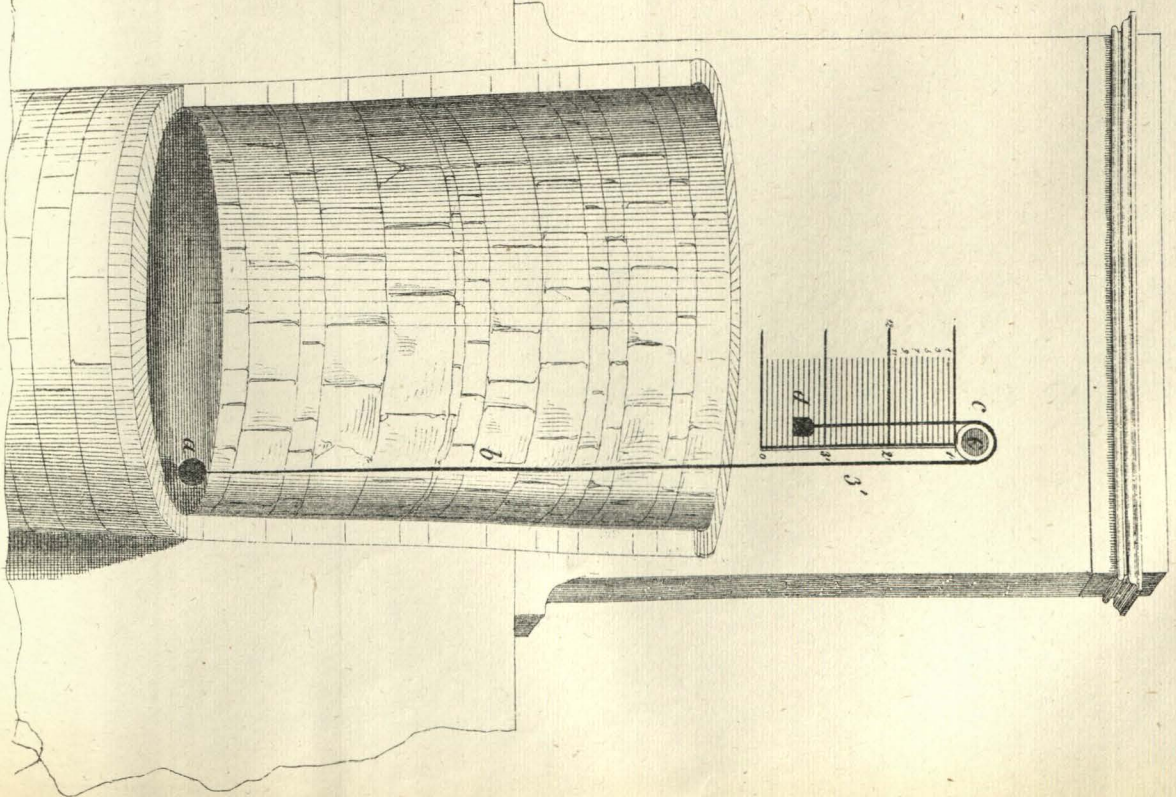
Talaj-víz mérő.

1.

Dr. Rozsny, 1864/5 Typhus.

2.

Mjómé. Főh. és. Áruad. Terve. 1868.

Kimutatás az 1867-ik évben kezelt hagymázás betegekről.

a I.) A „sz. Rókus“ anyakórházban.

Hónap	Múlt hórúl maradt			Fölvétetett			G y ó g y ú l t						M e g h a l t						Ápolás alatt maradt		
	férfi	nő	összes.	férfi	nő	összes.	férfi		nő		összesen		férfi		nő		összesen		férfi	nő	összes.
							sz.	o/0	sz.	o/0	sz.	o/0	sz.	o/0	sz.	o/0	sz.	o/0			
Január .	5	5	10	17	13	30	10		6		16	5		5		10	7	7	14		
Február .	7	7	14	53	12	65	3		4		7	11		7		18	46	8	54		
Martius .	46	8	54	23	44	67	33		3		36	15		7		22	21	42	63		
Aprilis .	21	42	63	65	31	96	23		28		51	22		15		37	41	30	71		
Május .	41	30	71	60	179	239	59		157		216	17		16		33	25	36	61		
Junius .	25	36	61	46	39	85	28		27		55	15		10		25	28	38	66		
Julius .	28	38	66	4	48	52	6		49		55	7		14		21	19	23	42		
Augustus	19	23	42	8	5	13	16		9		25	2		6		8	9	13	22		
September	9	13	22	36	16	52	23		17		40	6		6		12	16	6	22		
October .	16	6	22	38	28	66	32		12		44	9		4		13	13	18	31		
November	13	18	31	72	51	123	28		21		49	13		10		23	44	38	82		
December	44	38	82	132	45	177	46		27		73	26		7		33	104	49	153		
Összesen	274	264	538	554	511	1065	307	37.08	360	46.45	667	41.60	148	24.75	107	19.48	255	373	308	681	

a II.) A fiók-kórházban.

Január .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
Február .	—	—	—	43	—	43	2	—	2	4	—	4	37	—	37						
Martius .	37	—	37	26	1	27	48	—	48	6	1	7	9	—	9						
Aprilis .	9	—	9	64	8	72	51	2	53	8	1	9	14	5	19						
Május .	14	5	19	31	5	36	23	3	26	9	2	11	13	5	18						
Junius .	13	5	18	31	3	34	14	3	17	8	1	9	22	4	26						
Julius .	22	4	26	54	8	62	49	7	56	6	1	7	21	4	25						
Augustus	21	4	25	8	17	25	9	12	21	7	2	9	13	7	20						
September	13	7	20	28	14	42	25	12	37	7	4	11	9	5	14						
October .	9	5	14	32	12	44	19	8	27	7	3	10	15	6	21						
November	15	6	21	19	1	20	17	3	20	5	1	6	12	3	15						
December	12	3	15	28	12	40	19	6	25	3	4	7	18	5	23						
Összesen	165	39	204	364	81	445	276	73.40	56	66.66	332	72.18	70	18.62	20	23.80	90	19.57	183	44	227

Dr. Rózsay, hagymáz

b III.) Az anya- és fiókkórházban összesen ápolat hagymázos betegek.

1867.	Múlt hóru visszamaradt			Felvétetett			Gyógyult			Meghalt			Ápolás alatt maradt		
Hónap	férfi	nő	össze- sen	férfi	nő	össze- sen	férfi	nő	össze- sen	férfi	nő	össze- sen	férfi	nő	össze- sen
Január .	5	5	10	17	13	30	10	6	16	5	5	10	7	7	14
Február .	7	7	14	96	12	108	5	4	9	15	7	22	83	8	91
Martius .	83	8	91	49	45	94	81	3	84	21	8	29	30	42	72
Aprilis .	30	42	72	129	39	168	74	30	104	30	16	46	55	35	90
Május . .	55	35	90	91	184	275	82	160	242	26	18	44	38	41	79
Junius .	38	41	79	77	42	119	42	30	72	23	11	34	50	42	92
Julius . .	50	42	92	58	56	114	55	56	111	13	15	28	40	27	67
Augustus	40	27	67	16	22	38	25	21	46	9	8	17	22	20	42
September	22	20	42	64	30	94	48	29	77	13	10	23	25	11	36
October .	25	11	36	70	40	110	51	20	71	16	7	23	28	24	52
November	28	24	52	91	52	143	45	24	69	18	11	29	56	41	97
December	56	41	97	160	57	217	65	33	98	29	11	40	122	54	176
Összesen .	439	303	742	918	592	1510	583	416	999	218	127	345	556	352	908
Százalékban	—	—	—	60.79	39.21	16.07	59.85	65.72	66.16	22.38	20.09	21.47	—	—	—

c IV.) A hagymázás betegek arányszáma az anya- és fiókkórházban.

1867.	A betegek összes létszáma			Ezekből hagymázos volt					
H ó n a p	férfi	nő	össze- sen	férfi		nő		összesen	
				sz.	o/0	sz.	o/0	sz.	o/0
Január . . .	520	456	976	17		13		30	3.08
Február . .	506	349	900	96		12		108	12.—
Martius . .	612	458	1070	49		45		94	8.78
Aprilis . .	669	483	1152	129		39		168	14.58
Május . . .	926	805	1681	91		184		275	16.36
Junius . . .	588	565	1153	77		42		119	10.32
Julius . . .	541	597	1138	58		56		114	10.02
Augustus . .	584	578	1162	16		22		38	3.27
September .	596	502	1098	64		30		94	8.56
October . .	592	448	1040	70		40		110	10.58
November .	654	467	1121	91		52		143	12.75
December .	721	449	1170	160		57		217	18.58
Összesen . .	7459	6202	13661	918	12.30	592	9.54	1510	11.06

Dr. Rózsay, hagymáz.

d V.) Az 1867-iki hagymáz járványának havonkénti hullámozása, egyszersmind viszonyosítva az általános megbetegedéshez.

1867.	A felvett hagymázos betegek száma	Százalékban	Összes betegek százalékban
Január	30	1.99	7.15
Február	180	7.16	6.59
Mártius	94	6.22	7.83
Aprilis	168	11.12	8.47
Május	275	18.21	12.30
Junius	119	7.88	8.44
Julius	114	7.55	8.33
Augustus	38	2.52	8.50
September	94	6.22	8.03
October	110	7.28	7.61
November	143	9.47	8.20
December	217	14.38	8.55
Összesen	1510	100.—	100.—

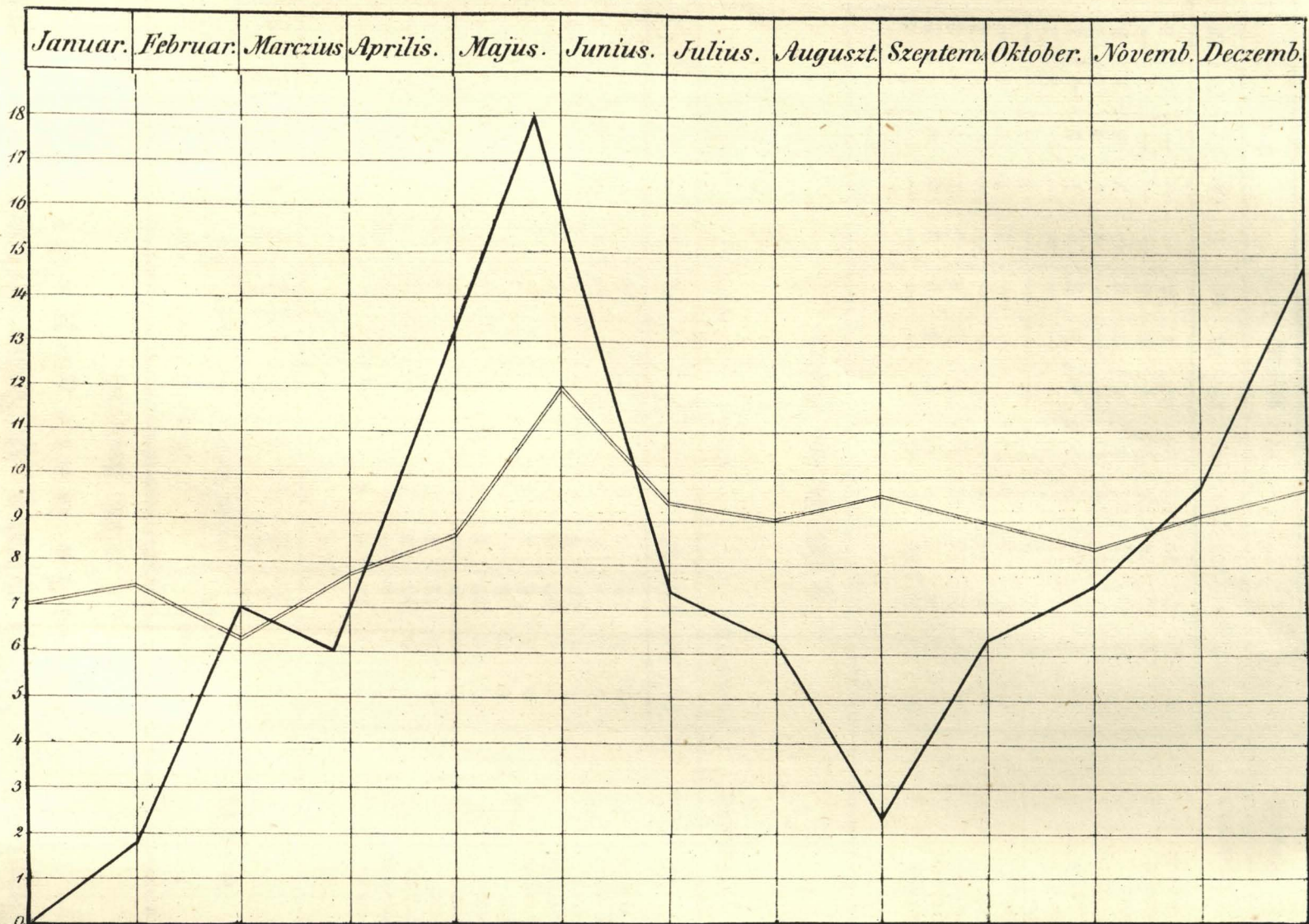
e) VI. Az 1867-iki hagymáz járványának hullámozása évszakok szerint.

Tél	Százalék	Tavas	Százalék	Nyár	Százalék	Ősz	Százalék
Január	1.99	Aprilis	11.12	Julius	7.55	October	7.61
Február	7.16	Május	18.21	Augustus	2.52	November	8.20
Martius	6.22	Junius	7.88	September	6.22	December	8.55
Összesen	15.37		37.21		16.29		31.13

Dr. Rózsay, hagymáz.

H.

Az 1867 iki hagymáz-járvány havonkinti hullámzásának ábrás kimutatása a sz. Rochus- és az I sz. fiókkórházban Jan - Decz. hóig.

————— általános betegségmozgalom. ——— a hagymáz hullámzása.

D^r. Rózsay, hagymáz.

Nyomt. Rohn és Arndt Pesten 1868.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Kimutatás az 1867-ik évben a „sz. Rókus“ fiók-kórházban kezelt himlős betegekről.

f VII.) Beoltottak.

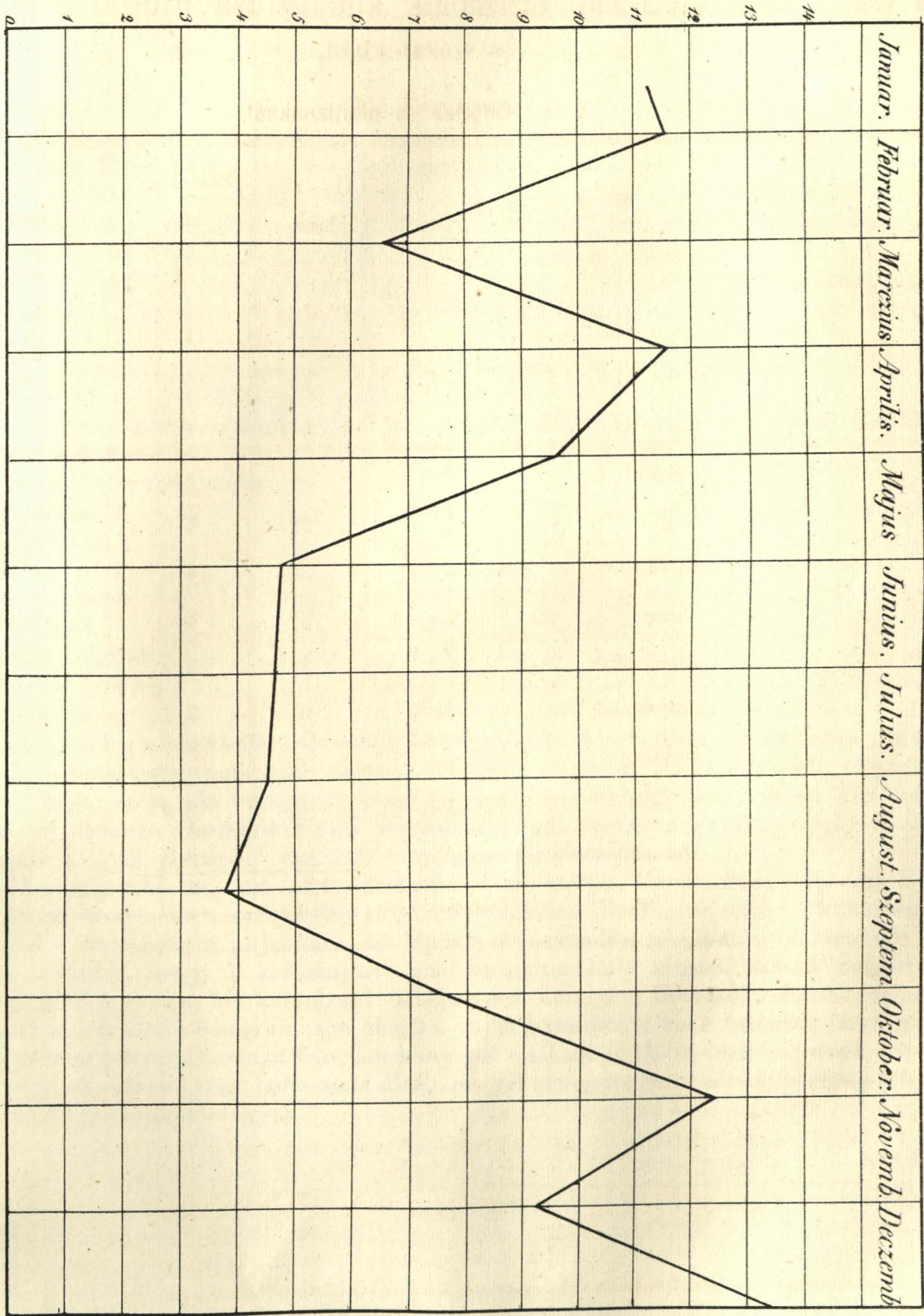
H ó n a p	Összesen fölvétetett			E z e k b ől v ó l t									M e g h a l t		
				valódi himlő			álhimlő			himlőcs					
	férfi	nő	összeg	férfi	nő	összeg	férfi	nő	összeg	férfi	nő	összeg	férfi	nő	összeg
Januárius . . .	8	4	12	8	4	12	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Februárius . . .	3	1	4	—	—	—	1	1	2	2	—	2	—	—	—
Márczius . . .	10	5	15	3	2	5	5	1	6	2	2	4	—	—	—
Április . . .	6	5	11	4	3	7	2	2	4	—	—	—	1	1	2
Május . . .	3	2	5	—	—	—	2	1	3	1	1	2	—	—	—
Junius . . .	7	3	10	2	2	4	4	—	4	1	1	2	—	1	1
Julius . . .	2	3	5	—	—	—	2	3	5	—	—	—	—	—	—
Augusztus . . .	5	3	8	1	1	2	2	1	3	2	1	3	1	1	2
Szeptember . . .	6	4	10	4	3	7	—	—	—	2	1	3	1	—	1
Oktober . . .	8	4	12	5	4	9	—	—	—	3	—	3	1	1	2
November . . .	5	4	9	5	4	9	—	—	—	—	—	—	1	1	2
Deczember . . .	8	4	12	4	4	8	4	—	4	—	—	—	—	—	—
Összesen .	71	42	113	36	27	63	22	9	31	13	6	19	5	5	10
Százalék .	62·8	37·2				55·8			27·4			16·8			8·8

g VIII.) Be nem oltottak.

Januáriu s . . .	25	16	41	25	16	41	—	—	—	—	—	—	2	3	5
Februárius . . .	12	14	26	8	8	16	2	4	6	2	2	4	—	2	2
Márczius . . .	20	19	39	12	13	25	5	3	8	3	3	6	1	2	3
Április . . .	14	19	33	14	19	33	—	—	—	—	—	—	2	1	3
Május . . .	10	7	17	9	6	15	—	—	—	1	1	2	1	—	1
Junius . . .	6	6	12	6	5	11	—	—	—	—	1	1	—	—	—
Julius . . .	8	7	15	8	7	15	—	—	—	—	—	—	2	1	3
Augusztus . . .	6	4	10	14	2	16	1	1	2	1	1	2	—	1	1
Szeptember . . .	13	12	25	11	10	21	—	—	—	2	2	4	1	1	2
Oktober . . .	22	22	44	18	17	35	4	2	6	—	3	3	1	5	6
November . . .	20	14	34	16	13	29	4	1	5	—	—	—	1	—	1
Deczember . . .	26	23	49	14	22	26	12	1	13	—	—	—	6	3	9
Összesen .	182	163	345	145	138	283	28	12	40	9	13	22	17	19	36
Százalék .	52·7	47·3				82			11·6			6·4			10·4
Fő-összeg .	253	205	458	181	165	346	50	21	71	22	19	41	22	24	46

Dr. Rózsay, himlő.

Az 1867-iki himlő havonkénti hullámzásának ábrás kimutatása a sz. Rochus - első sz. fiókkórházában Jan - Decz. hóig.

Dr. Rózsay, himlő.

Megnyit. Fehér és Trunka Pesten 1868.

A himlő havonkénti hullámzásának kimutatása általános számban, és százalékban.

h IX.) Oltottak és oltatlanoknál.

H ó n a p	Összes beteg	Százalékban
Januárius	53	11.5
Februárius	30	6.6
Márczius	54	11.7
Április	44	9.6
Május	22	4.9
Június	22	4.9
Július	20	4.4
Augusztus	18	3.9
Szeptember	35	7.7
Október	56	12.3
November	43	9.2
Deczember	61	13.3
Összesen	458	100

Dr. Rózsay, himlő

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

1838-ban volt 16,268 himlő-beteg

1839	"	"	9131	"
1840	"	"	10,434	"
1841	"	"	6368	"
1842	"	"	3075	"

A feltűnő nagy csökkenés természetes magyarázata abban rejlik, hogy 1841-ben egy „Bill“ becsáttatott ki a himlőoltásra vonatkozólag, ezen törvény, mint látjuk, egy év alatt az államnak 7000-nél több emberéletet mentett meg.

Az 1840-ik év ezen törvény által tökéletes határvonalat képez Angolország himlő-statisztikájában, mert míg 1838—1842-ig 100,000 lakos közül 76 himlőben halt el, addig 1847—1850-ig csak 30, 1850—1858-ig csak 25 s 1859-ben pedig csupán 20.

Végre tisztán ki van mutatva, hogy a himlőbeni halálozás az oltás behozatala előtt gyermekeknél 20—35% volt, míg az oltás behozatala után 2—3%-ra, sőt még kevesebbre szállott le.

Kiszámították, hogy Európában az oltás behozatala előtt a lakosságnak $\frac{1}{12}$ — $\frac{1}{10}$ -e himlőben halt el, így 100,000 egyén közül

rajnai Poroszthonban a himlő oltás előtt 91, oltás után csak 9 egyén halt el himlőben

Westphaliában	"	"	264,	"	"	11	"	"	"	"
Felső- és Alsó-Ausztriában	"	"	390,	"	"	84	"	"	"	"
Szileziában	"	"	582,	"	"	20	"	"	"	"
Galicziában	"	"	119,	"	"	67	"	"	"	"
Berlinben	"	"	342,	"	"	17	"	"	"	"
Pommernben	"	"	177,	"	"	13	"	"	"	"
Sveciában	"	"	205,	"	"	15	"	"	"	"
Szászországban	"	"	72,	"	"	17	"	"	"	"
Csehországban	"	"	217,	"	"	21	"	"	"	"
Morvában	"	"	540,	"	"	25	"	"	"	"

Hogy főleg a himlőoltás behozatala által ezek mentettek meg, kik különben a himlőnek áldozatul estek volna, senki sem vonhatja kétségbe; azonban — a többiek közt Carnot is azt állítja, hogy azóta más betegségek lettek gyakoribbak és hogy az ezekbeni halálozás nőtt volna, mi azonban Oesterlen kitűnő statisztikai adatai szerint a gyakran uralgott cholera, hagymáz s egyéb járványok daczára — valótlannak bizonyult be.

Ha végig tekintünk más állam statisztikai kimutatásán, látjuk, hogy alig van Európában állam, melyben e veszélyes baj megakadályozására, illetőleg az oltás és különösen a revaccinatio létesítésére a leghathatósabb lépések orvos-rendőri tekintetben ne tétettek volna, látjuk továbbá, hogy a kormánynak eme buzgalma mily tetemes számú polgárt ment meg ez által évenként, kik különben e betegségnek könnyen áldozatul eshettek volna. Ön-kénytelen is felébred bennünk azon óhajítás, vajha hazánkban, hol e betegség járványai még oly gyakran pusztítják annak fiait, kormányunk által minél előbb megtétetnének azon lépések szigorú oltás-törvény behozatala által, melyeknél fogva ezen vészes betegségnek pusztító hatása mindinkább fogyna.

Az 1866-iki járványos cholera elméleti és gyakorlati ismertetése.

Dr. KORBÉLYI ENDRE csákvári urad. orvos s m. t. főorvostól.

Ha a szomorú emlékü 1866-ik évre visszapillantunk, lehetetlen virányos tért teremtenünk képzeleteink elé, mert a haldoklók nyögése lépésről lépésre visszhangozza a „menento mori-t.” Nem akarok a politikai harcok kopár, rózsátlan szintéren időzni, nem akarok a kétségbeesett harcosok sírgödrébe pillantani; de igen is betekinteni szándékom a múlt év sötét ködébe, mely annyi remény és aggodalom közt egy járványos gerjes kórral is meglátogató e szánandó, de jobb sorsa méltó hazát. Úgy hiszem tisztelt gyülekezet! mindnyájunknak szíven fekszik e járványos gerjes cholera-ról értekezni, hisz nem juthatott ki mindenkinek a szerencse a weimari cholera-congressuson jelen lehetni, hol tán szóltak a tárgyhoz azok is, kik cholera-t nem is gyógyítottak. Ha eszmecserénk alapján sikerülhetne a kór lényegét megközelítőleg megállapítani s a tapasztalás által nyert gyógyeredményeket adandó alkalommal lehetend sikerrel foganatosítani: egy félelmes ellenséget győzendünk le magunkban s nem rettegünk a lapokban ismét fölmerülő rémhírtől, mely füleinkbe súgja „Hannibal ad portam.”

A cholera-nál főfigyelmet érdemelnek az ürülékek s azoknak mikénti tovahurczoltatása, szerepelnek még a levegő, a föld talaja s ahhoz viszonyított vízállás, továbbá a kórhajlam s tisztátalanság beszámítása mellett az adynamica hatányok, milyen a melegség, villanyosság és delezesség. Hogy a légkörnek villanyossága s a levegőnek ettől föltételezett több vagy kevesebb ozontartalma, úgy a földnek deleje nagy befolyással van minden élő lényre s hogy a nap leáldoztával a föld deleje fogy, azt mindenki tudja; minthogy pedig éjjel támadtak a legtöbb s legsúlyosbb cholera-esetek s nappal bármilyen súlyos esetek merültek föl a hidegségi stadiumtól a tetszhalotti-ig, mégis inkább vala remény a gyógyulásra, mint éjjel, bár a nyújtott segély idejében érkezett: tehát a delejnek csekélyebb mérvű jelenléte, vagy mint a villam-gyógyászok állítják — a levegőnek éjjelenkénti kevesebb ozontartalma a kóros beidegzés gyorsabb bekövetkeztetését eszközlik.

A ragály s ragálytalan kifejezést annyiszor hallom váltakozva fölemlíteni, valahányszor csak újabb cholera-értekezéssel találkozom. Lánér tr. mily szépen fejt ki a ragályt, mondván: „a ragály életművezetben nemzett, életművezetről életművezetre átszármazó hatány” s a cholera-t mégis ragálytalanak mondja; hisz a cholera-ürülékek külfatányok befolyása által hasonnemű fermentatiót és pedig posgerjet eredményeznek az emésztési utakon, vagyis az egészséges életművezetben.

Hogy ismét eme posgerjet az említett külfatányok, viszonyítva az emberi kórhajlammal növelhetik vagy kisebbíthetik, fölösleges magyarázni. Az ürülékekből ragályzó anyag fejlődik, mely a posgerj útján fajlagos nedvet létesít, melyben némely göröcsövések állításai szerint ázalagok, mások szerint csirgombák léteznek; a ki esős idő után következő napon egy ganajdombról lecsurgó, habár néhány cseppből álló folyadékot néhány órai naphevítés után szemlél, az a folyadékban milliónyi mozgó ázalagokat talál; a mi pedig a csirgombák növényi korhadás után hirteleni fejlődését illeti, szabadjon e részben Száár községet felemlíteni, hol egy pajta-, illetőleg növényi korhadásos helyre építettek, a korhadt föld jó darabon kiásatott s homokkal megtöltetett, a fölébe épített épület padlózatán s az ajtók ragasztói csekély hézagain ezernyi gomba bújt elő: mely körülmény arra mutat, miszerint a növényi korhadás előbb gombákat, ezek bomlása által utóbb ázalagokat is nemz a még nem korhadt testekben; gyanúnk lehet tehát, hogy az ürülékekből kifejtett cholera-posgerj kedvező kül-

viszonyok közt majd csirgombákat, majd ázalagokat fejleszthet az egészséges emberi testben. Eme posgerj útján fejlesztett s az emberi testbe átültetett anyag a test physiologicus nedveitől eltérve először is az emésztési utakon nagy izgalmat szül, mely izgalom az emésztést végkép megszünteti, a belhámot a béltakharthyáiról lemállasztja, melynek következtében nagyobb leend a savó-átszivárgás. A belhám földuzzad a vesék húgycsatornácskáiban is, a húgyutakon, hólyagban s a húgycsőben, sőt mint a körülmények s a kórtünetek gyanítani engedik, mindenhonnet, hol takhartha találhatik az emberi testben. A belhám leválásáról meggyőződtem, amint 538 betegem közül 168-at húgycsapoltam s mindegyiknél a cső végén takárhoz hasonló nyálkásság mutatkozott, mit jobban szemügyre vevén azt kevés savóval elegyített belhámnak találtam. Az említett posgerjes folyadék a mellett, hogy az emésztési s kiválasztó utakon a belhám bomlását szüli, feszívódása által a gerincz-idegek mozgó és érző ágai összhangzástalanúságát idézi elő, mely ismét a szívfonatrai hibás beidegzés által lassítja a szív mozgásait, az üterek lökeregét; a légzés tökélytelenné válik, miért is különösen a központtól távolabb eső részek a szív és üterek csekély lökeregje miatt kevés ütérés vérben részesülnek, az oxydatio nem tarthat lépést e szézenynek szénsav alakjában kitakardásával, a szézenynek nagyobb mennyisége mellett az ütérés vér csekélyebb leend, következték az állati melegség is; a végtagokban föllépő görcsök a kóros beidegzésnek következményei.

A rizslé-ürüléknek, vagy mint a csákváriak mondják simító folyadéknak, mely ama cholera-posgerj folyadékból s a belekről levált belhámából s a lemeztelenítés után kiszivárgó nagymennyiségű savóból áll, gyakori kiömlései nem elegendők a hidegség kimagyarázására, mert a hat esetben is észlelt cholera siccanál nem volt hasmenés, a hidegségi stadium, úgy a kóros beidegzési görcsök szintén beállottak; de másodszor midőn a szív és úter erélyhatása emelkedik s a kóros beidegzés alábbhagyásával az állati melegség visszatér, még pár napig folyvást történhetnek gyakori ürülések, a nélkül, hogy a hidegségi stadium váltakozva jelentkeznék.

Hogy a cholera továbbterjedése ürülékek s emberi forgalom által történik, azt a régiebb s újabb tapasztalati adatok egyiránt igazolják. Itt csak azon községekre hivatkozom, melyekről saját tapasztalataim vannak: Kozma és Kápolnán, mely községek a Vértes hegy magaslatain épülvők, faszén-árulók által terjedt el, kik Komáromgyéből cholera-s hasmenéssel érkeztek haza; Bolgár községbe egy asszony hurczolta be, ki Torjányról Komáromgyéből cholera-s rokona temetéséről jött haza; Pátka községbe hajcsárok hozák be: Lovasberénybe Pátkáról, Acsára Lovasberényből hurczoltatott be. Csákvárra részint az edény-árúsok, részint a keresztül huzódó uhlanusok plántálták be, kiknek néhány tudtommal hasmenésben szenvedett, néhány halottjaikat az úton el is titkolták, nehogy a vészes mag átültetése miatti gyanu őket terhelje.

Szabadjon még e helyen szülőföldemet Tatát a szomszéd Komáromgyéből fölemlíteni, hol is a cholera először a neustift-utczában üté föl fejét egy munkáson, kiről állítattott, hogy Komáromban sánczásás közt betegedett meg, ki is csakhamar elhalt, utána egy pár a virasztók közül s így tovább terjedt ugyanazon felén az utczának, míg a posgerjnek nagyobb foka és kiterjedése miatt a cholera is nagyobb mérvűvé vált; a sarokházából terjedt a szomszéd utczába s így tovább a nélkül, hogy a mocsáros lázgerjes Tóvároson 3 hét lefolyta alatt csak egy cholera-eset mutatkozott volna, holott az öreg városban előbb fölkeresé ama magas fekvésű utczákat is, hol a talajvíz állása épen nem igazolja Pettenkofer gyanítványát. Ha ezeket elfogulatlanul átpillantjuk, kétségünk nem lehet, hogy a cholera-ürülék életművezetben nemzett, életművezetről életművezetre közvetve a posgerj által átszármazó hatány, nem pedig mint némelyek állítják, járványos ismeretlen légköri befolyás következménye. Hogy a choleragerj hatása nagyobb a cholera-s

házban mint egyebütt, mutatják ama számtalan megbetegedések, melyek ugyanott egymást érték, míg közbe néhány ház érintetlenül maradt, holott a más utcában lakó, de ugyanazon gerjes házban több időt töltő rokonok szintén megbetegedtek.

A hova a cholera betört, ritkán elégtelt egy áldozatot, kevés kivétellel az egész ház megbetegedett, alig ápolá a férj nejét, a szolgál urát s viszont néhány órai ápolás után az ápolók is az ápoltak sorsára jutottak, holott miként említettem, a közbe eső néhány ház lakói érintetlenül maradtak, melynek lakói ugyanazon légkörben, ugyanazon földtalajon s ugyan olynemű ételekkel mértékletesen éltek, mint ama choleras házak lakói. mely körülmény a gerj nagyobb fogékonyságára utal a choleras házban, mint egyebütt; Ezen elősoroltakból ismét az egyszerű telluricus befolyást egyedül kórtényezőnek nem vehetjük.

Hogy a föld talaját s ahhoz viszonyított vízállását vázolhassam, szükséges megértenem, miszerint Fejérmegye e délkeleti részét a Duna mossa, hol is a cholera meglehetősen mérvben dühöngött; kevésbé uralkodott a mocsáros velencei tó környékén. Gárdonyban, mely a tó partján fekszik, alig mutatkozott egy két cholerin eset; az igaz, hogy csekély humusa alatt kemény agyagréteg fekszik, mely a cholera tovább terjedésének nem kedvez; ugyanezt mondhatnám a szintén agyagos rétegű Száár, Bodmér és Kőhányás községekről is. Ez alkalommal leginkább dühöngött Pátka, Lovasberény és Acsa községekben, melyek likacsos homokréteggel birnak, csak hogy Pátkáról el lehet mondani, hogy halastavának 4 évvel történt lecsapolása óta is a növénykorhadásnak tanyája. Csákvárott a Pettenkofer-féle gyanítvány igazoltatott az által, hogy azon utcában, hol a talajvíz közel áll a föld színéhez, a cholera nagyobb mérvű vala, mint azon agyagos talajon, mely a Vértes lejtőjén fekszik s hol csak 15 ölnyi mély ásás után lehet vizet találni. E helyen szükségesnek tartom megemlíteni miszerint Száár községben a choleraval egyidőben lépett föl a kúteghagymáz s a mint ez utóbbi nagyobb kiterjedést nyert, az egy-két fölmerült cholera eset végkép háttérbe szorult a nélkül, hogy ujjalag fölütötte volna fejét, holott a kúteghagymáz szelid alakban ugyan, de közel két hónapig uralkodott a nevezett községben. Ohajtanám, ha tisztelt tagtársaim jövőbeni eshetőség esetében megfigyelnék, vajjon a kúteghagymáz kizárja-e a cholérát, vagy sem?

Az állati anyagok bomlása elősegíti a cholérát. A járvány iránti hajlam egyforma a csemőkortól a hajlott vénségig, a pozsgás testtalkattól a nyirkdagosig; kedvez a járványnak az étrendi hiba; az ételek minősége nem annyira határoz, mint a mennyiség. Házi koldúaink egyen kívül cholera mentesek maradtak; hogy az étel mennyisége inkább határoz, azt magamon s másokon is tapasztaltam; u. i. a leginkább éjjelenként mutakozó haskorgások több éldelet után növekedtek, kevés leves után, vagy éhgyomorra az éj nyugodt s korgás nélküli vala; mindazonáltal a hüvelyesek, melyek különben is fuvódást okoznak, kerüldők. Kedvez a járványnak a kicsapongás s a betegségek nemei közt a gyomor- és bélhurut.

A kórtünemények halmazát e rejtélyes kórban főlemlíteni fölslegesnek tartom, hisz szakkönyveinkben s időközönként megjelenő kisebb röpiratokban a stadiumok szerint a tünetmennyek pontos jelzése is olvasható; mindazonáltal el nem mellőzhetem, hogy kérdést ne intézzek a tisztelt gyülekezethez, mi okozza a rögtöni halált a reactio fokán? a midőn az állati melegség visszatér s a test bőséges izzadása a kiűrt szervek újra visszatérő életműködését jelzi, a beteg jól érzi magát, egyszerre váratlanul egy mellszorongás és horkantás, egy arc-rángás véget vet a beteg életének; továbbá észlelték-e ama rángásokat, melyek a halál után egy negyed órán túl is észlelhetők? a nélkül, hogy a szívnek csak gondolatszerű mozgása is érezhető lenne. Hogy az első tünetek vagy az agy- vagy rögtön beálló tüdőszélhűdés következményei: ezt föltehetjük, de oly rögtön, a javulás fokán? egyéni véleményem

miszerint a nagy mennyiségű savóvesztés után egy része a vér szilárd, alvadható részének circulatio körén kívül tétetvén, itt-ott részint az edények falain, részint az izom és sejtszövetben elágazó hajszáledényekben rakódik le. Az útér s visszatérő állati melegség erélyhatása idején ama circulatio körén kívül megalvadt, bár parányi részecskék a vérárammal tovább vitetvén, vagy a tüdő útérben, vagy az agy nagyobb ereiben összhalmazódnak s okozzák a rögtöni halált. A halál után föllépő rángások a már életben is mutakozó kóros beidegzésnek úgy a központi részben már megszűnt, a környi részben még jelenlevő nervosus adynamicus folyamnak következményei; különben e részbeni tudományos érvek nyománi szives utbaigazítást a tudományos buvárlat nevében halás köszönettel veendek.

A mi a cholera gyógyítását illeti, a javalt szerekre nézve csaknem egész pharmacologia áll előttünk; szerepel a hideg, meleg, bőraláfűcskendés, villamozás, vérátöntés stb. s ha a javalt szereket a stadiumok szerint észszerűleg alkalmazzuk, jövőben a gyógyeredmény sikeresebb leend. Itt kerülve a szerek ezernyi csoportját csak a foganattal használt szereket s egyéb gyógykezelést említem föl. Az intő hasmenésnél az aromaticus vizek mákony főstvénynyel, úgy a salepfőzet mákonynyal csőrére szintén kitérő szolgálatot tesznek.

A cholera csalhatlan jelenségű első stadiumán, sőt a hidegségi stadiumban is a mondott csőre mellett ipecacuanahagyókér-forrázat csekély mennyiségű Hoffmann csepp, mákony főstvény néhány csepp telített camphorszeszszel elegyítve minden eddig használt szerek közt legtöbb sikert eredményezett. A második stadiumban elmulaszthatlanul szükségesek a meleg borogatások is és ha a gyomortájra hideg vizes ruhát, fölébe flanelt vagy pokróczot rakunk s azt, valamint a hideg végtagokat meleg téglákkal vesszük körül, csak igen desperált esetek szükségelik a meleg fürdőket. A görcsök ellen chloroform és camphorszesz dörzsölést, és morphium oldatának bőraláfűcskendését alkalmazám. A mákonynyal s a bőraláfűcskendéssel pazarul ne bánjunk, mert ha a reactio hirtelen föllép, a nagyfokú mákonyzás vésses következményű lehet. Ha a reactio idején az erély hatása s az állati melegség kelletnél nagyobb, s a beteg nagyfokú fejfájásról panaszkodik, mustár pépezés, a fejrei hideg borogatás, sőt olykor a fülek mögé nadályozás is szükséges. A hol a hányásinger nagy vala s azt a nyujtott folyadék fokozá, ott részint Dower-por, részint aromaticus léoldat mákony főstvénynyel, részint telített camphorcsepp jéglabdacson adagoltatott. A reactio bekövetkezte után a húgycsapolást akár férfi-, akár nőbetegnél szükségesnek tartom, sok esetben semmi folyadék sem ürítetik ki, mégis a pöcsapnak a hólyagba bevezetése bámulatos módon elősegíti a húgyelválasztást.

Az ipecacuanha adagolására még b. e. Sauer tanár tanított bennünket, ki megérdemli, hogy hamvai előtt tisztelettel meghajoljunk, kit nem gög, nem nagyravágyás nem gazdagság tett nagygyá s felejthetetlené tanítványai és a haza előtt, hanem a haza iránti lángszerelme mellett a tudomány-szomj s amaz igyekezet, melylyel ő tanítványait a messze kiterjedő orvosi tudomány mezején könnyen fölfogható eszmékkel akará gazdagítani, hogy az ő eszméit s nyert biztos tapasztalatait tanítványaiba átültetvén, azok önzéstelenül a haza javára működhessenek.

Az elmebetegek társas élete s ennek erkölcsi gyógyelőnye jól rendezett tébolydák körében.

Dr. BOLYÓ KÁROLY, egyet. m. tanártól.

„Az elmebetegek gyógyításánál leghatályosabb eszköz a tébolyda, mondá egykor a híres Esquirol; mert ugymond, az a betegre erkölcsi és természettani hatást gyakorol egyszerűen“.

Hajdan, midőn a kórisme hiányossága miatt az elmebetegektől félelem oly nagy volt, ezen szánandó szerencsétlenek csak nem egytől egyig elkülönítve — magános sötét kamrákba zárva tartattak, és így éppen azon hatány, a melyről azt hitték, hogy ezáltal a dühöngés csillapúl, a tévengési kóros roham enyhül, lőn ok a betegség súlyosbodására. A folytonosan magára hagyott, egyedül kóros eszméinek átengedett s hason társaitól érintkezéstől megfosztott beteg csak még inkább meggyökerezett kóros hajlamában azon oknál fogva is, mivel a szellemi kóros belélet nála túlsúlyra vergődött a természettani felett.

Hála azonban az újabb kor haladási szellemének, a tébolydák működésénél ma már egészen más elvek vezényelnek s ugyanazért ezeknek építészeti alakjára és szervezeti minőségére különös figyelem fordítatik. A régi tébolydák kamara-rendszere tökéletesen megbukott s a szigorú elkülönzést csak ritkán s akkor is oly rombolási vágygyal párosult rohamú betegeknek használjuk, kiknél a csilapodást előidézni másként teljes lehetlen.

De ezzel mindamellett nem azt akarom ám mondani, mintha az elkülönítés az újabb tébolydai rendszerből teljesen kiküszöböltetett volna, sőt az intézeti gyógyelvek között, kivált heveny eseteknél s bizonyos modorban alkalmazva, ma is látható gyógyhatányként szerepel s a kezdendő gyógy mód első alapjátul szolgál.

Valóban, mit teszünk midőn az elmebetegét elkülönítjük? Minő eredményt várunk ettől? — Azt akarjuk ezáltal, hogy eltávolíttassék mindazon ok, mind azon befolyás, mind azon tárgy hatása, mely a betegségnek táplálékul szolgálhat. Egy szóval ez által eltávolítani akarunk minden oly külső hatányt, mely a betegre bármely tekintetben is káros befolyást gyakorolni képes.

De ha már ezáltal egy nagy lépést tettünk is az elmebetegek sikeres gyógyítása felé, azt kérdelem, hogy ez az mind, a mit a tudomány tenni képes ezek gyógyítása érdekében? kell e, ha már egyszer a beteg elvonatott a külső káros befolyások hatása elől, őt egyedül önmagára hagyni, anélkül, hogy izgatottságának csilapítása megkísértesse, anélkül hogy rajongása — téves irányú lelki külölete megváltoztattassék? Valóban nem. Nem elegendő ám csupán a tévengést fenntartó okokat eltávolítani, de szükség ezeket — ha lehet — le is győzni és e célból a legújabb tapasztalatok szerint nem birunk hathatósbb hatánnyal, mint azzal ha a betegnek figyelmét egy-öt kedvesen érdeklő irányban fogékonnyá tesszük, — foglalkodtatjuk és igyekszünk a kórosan rögzített eszméket más irányba vezetni azáltal, hogy szemé elé folytonosan tévengése irányával egészen ellenkező tárgyakat helyezünk és ezekre igyekszünk figyelmét oly arányban felfokozni, hogy ne legyen ideje s egyáltalán képtelenné váljék kóros tévengési eszméjének körébe vissza vonulni. Ezen elv az, melyet szórakoztatás elvének nevezünk.

A szórakoztatás s ezzel kapcsolatban levő társas együttlét elvének gyakorlati alkalmazása az elmebetegek általános gyógykezelésénél kétségkívül a leghatályosabb gyógy mód, ennek élvezhetése a legjótékonyabb hatást gyakorol az elmebetegek és jólrendezett tébolydák körében a legbecsesb erkölcsi főhatány. Mert ne gondoljuk ám, hogy az elmebetegét hamár kényszerköntösbe (!) csatoltattuk s bizonyos mennyiségű gyógyszert számára rendel-

tünk, étrendjét stb. meghatároztuk, hogy ezzel körülötte minden szükséges gyógykelléket elkövtünk! Korántsem, ezzel talán csak az első pillanatnyi javulatnak tevünk eleget s ha a társas együttlét üdvösnek bebizonyult erkölcsi gyógyelőnyeit mellőzzük, betegünknek habár iteze számra rendeljük is a gyógyszert, kimerítvén ugyszólván a gyógytár minden hatályosb szerét, még is az eredmény hiányos, vagy éppen kedvezőtlen leszen.

De vizsgáljuk tehát, melyek azon — a társas együttléttel föltételezett erkölcs-gyógyhatányok? Valjon az imaházban, együttes megjelenés, a vallásos érzelmek fejlesztése, az iskolázás, szavalati — daltársulatok létesítése s rendezése oly siker dús e, mint azt ezen elv föltételezi?

Éber és pontos megfigyelés után kiderült, miszerint a tébolydák lakosai, névszerint a férfi betegek nagyrésze és a nőbetegek csaknem általános, meg tarták — többé kevésbé nagyobb vagy kisebb fokban — a vallás iránti meleg érzetöket. Ugyanazért az elmebetegnél a vallásos érzelmek fejlesztése, együttes művelése és fenntartása nem csupán erkölcsi, de gyógy szempontból is szükséges s ennek behozatala az általános tébolydai rendszer egyik főelve legyen. Mert ne gondoljuk ám, hogy az elmebántalom egyaránt megsemmisíté ezek értelmi és erkölcsi természetét s egyáltalán fogékonytalanná tevő őket a vallásszertartás együttes magasztos élvezetére. Valóban nem! A vallásos érzelmek jótékonyan hatnak és felferjeszthetők majdnem minden betegnél, vagy legalább betegségök bizonyos phásisában s ennek előidézésére nem is igényeltetik egyéb, mint az, hogy a beteg emberies, szelid és kiméletes bánásmódban részesíttessék különösen azok által, kik lelkiületére ily irányban hatni akarnak.

Azon elmebetegnél, ki elégedetlen önmagával úgy mint mással és mindennel, kinek bizalmatlankodása, panasza, üldöztetési félelme csaknem a tetőpontra hágott s ezen kínos lehangoltság s életunalom miatt már már az öngyilkosság rettentő gongolata forog agyában a vallásos érzelmek felköltése azon egyedüli gyógyszer, mely ezen borzasztó lelkifájdalom nagyságát enyhíteni képes, mely megnyugtató, bizalmat és reményt nyújt egy jobb jövő iránt. Még a dühöngő is, kinél a túlfokozott mozgékonyosság és a rajongó gondolatok egymásra halmazott chaos tömege miatt az értelem ugyszólván egészen szétdulva van, a vallásos szertartás ünnepiessége meg szünteti — habár olykor csak pillanatra is — ezen rendellenes túlizgatottságot; kellemes visszhatást szül és hathatós emeltyűje lesz a felgyógyulásnak. Még a buta elmebeteg is, kinél az értelem és érzelmiség csaknem a legmélyebb fokra szállott alá; kinél a közönyösséget semmi nem képes mindennapi egyformaságából kiemelni, a vallásos szertartás együttes ünneplésénél vannak pillanatok, amikor ő is a többivel együtt érez s együtt mondja el a mindenek urát dicsérő éneket, imát!

A felüdülésnél pedig, úgy hiszem felesleges is említenem, hogy ez mennyire elősegíti a teljes gyógyulást, mennyire erősíti a lelket, edzi az érzelmet és megakadályozza a visszaesést, hozzá szoktatván a szellemi érzelmet a lelki rázkódtatások nyugodt elviseléséhez.

Hollandiában a Harlem városa melletti nagyszerű tébolydában Merenbergben többször volt alkalmam az elmebetegek isteni tiszteletén jelen lenni. Mily meglegedett — mily örömtelt arczczal távozanak napi kiszabott munkájokra a lelki táplálék után, melyet oly finom tapintattal nyújtott az intézet érdemdús ősz lelkésze.

Poroszhonban a hallei tébolydában történt időzésem alatt többször résztvettem ez elmebetegek istenitiszteletében, melyet a házi lelkész — egyszersmind házi tanító — ezen szerencsétlenek lelki üdvére valóban bámulatos tapintattal vezetett s mindannyiszor tökéletesen meggyőződtem annak szükségességéről és hathatós gyógyelőnyéről.

A vallásos érzelmek felébresztése — fejlesztése, az imaházban együttes megjelenés, az elmebetegek általános gyógykezelésénél tehát nem csak lehetséges és üdvös, de nélkülözhetlen gyógykellék is mert ez nem csak nemes — magasztos szorakozást nyújt az elme-

betegek különben egyforma s különböző kóros, téves irányú eszmejárás és gondolkodásra hajlandó életében, de még kedves megnyugtatót, vigaszt, sőt reményt is nyújt a fájdalmas csapások — megpróbáltatások elviselésére.

De vizsgáljuk tovább, vajon az iskoláztatási taurendszer, szavalati — dalártársulatok létesítése s alkalmazásának minő erkölcsi gyógyelvényei vannak?

Midőn elmebeteget az olvasás, írás, rajz, zene, szavalmányok felmondására stb. tanítjuk, mit teszünk egyebet, minthogy figyelmét egyidőre határozottan lekötjük, oly irányban, mely előbbeni tévengésével homlokegyenest ellentétben van, a helyett, hogy őt téves eszméi által felizgatott állapotának martalékul esni — s egymásra sebesen felhalmazott gondolatainak, vagy rögzített irányú kóros szellemi elfoglaltatásának zsákmányul esni hagynók!

Mi más eszköz képes betölteni ezen két fő czélt oly tökéletes, oly általános alakban mint ez?

Kétségkívül a kézi munka, a séta és a szabadbani foglalkozásnak szintén hasonlódvós előnyei vannak; előttünk ezek szintén ép oly hasznos gyógyhatányok, mint hathatós eszközök általános szórakozást előidézni. Hanem ha ezen eszközök csak egyedül alkalmaztatnak, ha ezekkel nincs kapcsolatban a szellemi elfoglaltatás, akkor kitűzött czélunknak csupán csak fele részét érnők el.

Ha már egyszer a társas élet — a szórakoztatás alkalmazásának — elve megengedhető, ha már egyszer az elmebetegek szellemi foglalkoztatásának szükségessége elismerve van, szükséges, hogy ezen elv minden irányú eszközökkel alkalmazásba hozassék. Hanem minő azon alkalmasabb eszköz, mely jobban megegyezzik természetökkel, mely képes leginkább lekötni az elmebetegek figyelmét és mely egyszersmind, leghatályosabb, mint tébolydákban az iskolázás rendszerét felállítani s a helyett, hogy megelégednénk azzal, hogy minden egyes beteget külön foglalkodtatjuk anélkül, hogy fogékonytá tennők másra, minthogy saját tanulmányukat megértsék, még egyesítjük őket, hogy azokat ismételve, egymás jelenlétében történt felolvasások, szavaltatok, ének ismétlések stb. jótékony befolyása nem csupán azon betegekre terjed ki, kik ezen társas együttlétben ünnepélyesen tevékeny résztvesznek, hanem kiterjed azon betegekre is, kik ebben inkább csak szenvedőleg — hallgatósági szerepre szorítvák; különösen ha ezen ünnepitermek minden betegnek különbség nélkül nincsenek tárva. A mindennapi tapasztalat bizonyítja, hogy ezen egyszerű elővigyázat által az ünnepélyben résztvevő betegek figyelme igen lekötött s hathatós uralmat gyakorol mindenik önmaga felett betegségének szabad folyama meggátlása végett és sokkal kevésbé mélyed téves gondolataiba, midőn látja, midőn hallja azon dolgokat, melyek őt érdeklik; de meg utánzási ösztönénél fogva is kész követni azokat, kik körülötte oly illedelmes figyelemmel vannak.

Az elmebetegek társas együttlétének tehát megmérhetlen haszna van azáltal, hogy egy időben mindannyinak szórakozást nyújt és elfoglaltatások által gyógyulásukra oly üdvös befolyást gyakorol. Szóval, ezen elv az elkülönzéssel kapcsolatban, alapjául szolgál az általános tébolydái rendszernek s az egyéni gyógy mód, mely különben oly nehéz a nagy intézetekben, hol az orvos nem képes csupán csak felette csekély időt szentelni külön egyes betegeire, ezáltal igen megkönnyítettik.

Az egyéni gyógy módnál felette hasznos s különösen nőbetegeknél sokszor szükséges is a magános kihallgatás; ha az orvos bajának oka felől vele egyedül — tanúk nélkül beszél, felhátorítja vagy megfeddi. Az ily esetek azonban csak kivételesek s néha sok keletlenlenséggel vannak összekapcsolva. Ellenben a társas együttlét alatt a betegek tömeges jelenlétének, az orvos sokkal erősebben hathat egyesre, mintha egyedül van vele. Egy jel, egy biztató szó nyilvánosan alkalmazva, sokkal hatályosabb lelkületére, mint az egyedül létének megkísértve. Az orvos változtathatja erkölcsi befolyását dicséret vagy pirongatás

által, a szerint, amint a hatást előidézni akarja és a szerint, mint a beteg sajátsága azt megkívánja.

Az elmebetegek ezen szórakoztatásában valóban sok előnyös gyógyhatány van, ha együttlétükben az orvos által választott és annak utasítása szerint betanított ének — vagy szavalati darabokat mondják el; kivált akkor méginkább, ha mindez egész ünnepélyes formában nyilvánosan történik.

Mennyivel előnyösebb e szerint a társas együttlét ez elkülönzött magánosságnál, mivel ezáltal a betegek egymásközi érintkezése sokkal gyakoribb s megakadályoztatik a folytonos magánosságnál szokásos elmélyedés, a melynek eltávolítására az elmebetegek gyógykezelésénél különösen figyelni kötelesség. Továbbá a betegeknek többszörös együttléte készíti őket a társaséletre s együtt élvezik mindazt, a mi jót — élvezettest az intézet köre nyújthat; de meg ezen áldásteljes érintkezés által a szívéllyesség, érzékeljesség, mely az elmebetegeknél többnyire szenvedett, egymás irányában is jobban kifejlődik.

Midőn az ember egyedül van, ezen érzelmet semmi sem fejti ki, az elmebetegeknek ezt gyakorolni máshol pedig nincs alkalmuk. Mig ellenben a társaságban ezen alkalom több-vagy kevesebb mértékben mindig jelen van, habár a beteg azokkal, a kik környezik, keveset beszél is. És ezen érzelmek fejlesztése már magában véve is mily üdvös, mily magasztos s a gyógyulásra mily nagy előnyül szolgál, kivált azon elmebetegeknél, kiknél ezen érzelem a kórfolyamat alatt úgy is meg van zavarva.

Az orvosnak tehát igyekezni kell minden körülményből hasznót előidézni; ő minden pillanatban befoly a beteg testére és hatást gyakorol egész érzületére, a melynek folytán megváltoztathatja egyszersmind annak kóros törekvését.

Egy másik előnye a betegek társas együttlétének s különösen az iskoláztatási elv rendszeresítésének az, hogy ezáltal mintegy észrevétlenül megszilárdíttatik az intézetben a rend s a beteg a társas együttlét alatt megszokott figyelmet, engedelmességet továbbra is megtartja, mivel látja, tapasztalja, hogy mindannyi alá van vetve egy közös rendszabálynak, a melynek kivétel nélkül hódolni kell. Ugyanazért ezen rendet a tébolydában meghonosítani és fenntartani valóban a legnagyobb előny mind kezelési, mind gyógy szempontból.

De hogy meggyőződünk arról, hogy a társas együttlét és ezzel párosult foglalkozás — szórakozásnak meg van ezen áldásteljes következménye, nem szükséges egyebet tenni, mint visszapillantani azon időre, midőn még a tébolydákban ezen elv alkalmazása hiányzott. Az akkori tébolydái élet alatt ezen szerencsétlenek a legnagyobb közönyösségben tengődtek; azok a kik a kamrai elkülönzéstől mentek valának, egyes sarkokban, vagy padjaikon hevertek vagy a piszkos, szűk udvaron kóboroltak a legkinosb képzeletek mellett annélkül, hogy csak pillanatnyi enyhülést — szórakozást nyerhettek volna; társaikkal inkább haragban mint békében élvén, egyik a másikat lehangoló, megmerevítő, sértegető, összefüggésnélküli lármája által. Az ily helyzet, az ily élet legyen tehát az ohajtott egyetlen mód, mely által az elmebeteg sorsán könnyíteni akarunk s gyógyulását előidézni kívánjuk? — Bizonyára nem. Az a ki csak pillanatra is ellentétes nézetben van azzal, a mit az imént elmondottunk az nem lát egyebet a betegek társas együttlétében, mint egy néptelt gyűldét — műhelyet, hol az étkezés együttesen, tisztán és rendben történik, a helyett, hogy a betegek szanaszét undort gerjesztő modorban étkeznének; az nem látja az elhagyatottság helyett behozott rendszabályok megtartását és ebben azon magasztos czélt, melynek eredménye ezen szegény szerencsétlenek sorsának enyhítése; az nem látja ebben a jobbléthez tartozó kelléket, mely mintegy átmeneti hidat képez a tiszta öntudat — önállóság elérhetéséhez.

Belgium genti tébolydájában még a dühöngők is élvezik a társas együttlét kedvezményeit. Itt többször volt alkalmam látni, mily szabatosággal végezének hadgyakorlatot a puská idomra átalakított festett fával fölfegyverzett maniacusok, azon elvből kiindulva

hogy ezen katonásdi fegyelem által, a különben kóros kítörési ösztönének gátvettessék s a beteg mintegy kényszerüljön szenvedélyes kítöréseit fékezni s e felett uralmat gyakorolni. — Ugyanezen tébolydából midőn távozám, a lelkes házi orvos Ingels tr. egy búcsú estélyre hítt meg, a melyet barátságos emlékül összes betegeivel együtt számomra rendezett. Ezen alkalommal is láttam s meggyőződtem újból a felől, hogy mily hatályos, mily nagyszerű az elmebetegek társas együttléte; mily lelkesülten szavalá el egyik a hozzám intézett búcsú versét; mily szenvedéllyel énekelt zongora kíséret mellett egymásik s mily szabatosan játszta el a mintegy 25—30 tagból álló s különböző hangszerekkel ellátott zenekar kiválasztott darabjait. Valóban ezen nagyszerű jelenet annyira meghatotta lelkemet, hogy szememből akaratom ellenére is könnyek hullottak alá s felsohajték, gondolván: ó! mért nem lehet az elmebetegek iránti kegyelet ily nagyszerű nyilvánulását csak részben is édes hazámba áttűltetni, a hol az ily szerencsétlenek nem hogy hason szórakozás, de kellő élelem és ruházatban sem részesíttetnek oly általánosságban!

Mi ellenvetés lehet tehát az ily méltó — az ily nemes szórakozás ellen, melynek még azon előnye is meg van, hogy az orvos tekintélyét s egyes betegek befolyását növeli s a beteget oly helyzetben hozza, a melyben az orvos ötét észrevétlenül is megfigyelheti és nála némely kóros nyilvánulást felfedezni csak is ezáltal van képesítve.

Kérdés támadhat még végre, valyon az elmebetegek azon társas együttléte alkalmával az idegenek jelenléte hasznos — vagy káros e? Mi megvagyunk győződve a felől s minden tartozkodás nélkül állíthatjuk, hogy a szerény magaviseletű idegenek — vendégek, jelenléte az elmebetegekre csak hasznos befolyással bír, ha kivált ezek az ünnepélyes együttlét örömei — élvezeteiben tevékeny részt is vesznek. Az ily alkalommal az egyik beteg jobban viseli magát azért mert röstelné, hogy ő legyen egyedül feltűnő csendzavaró, a másik jobban énekel, jobban szaval azért, mert ezektől elismerést — megdicsértetést reményl.

Mindezen szamos és elvitázhatlan okok az elmebetegek társas együttlétének — szórakoztatásának üdvös eredménye mellett bizonyítanak s eléggé igyekeztem fejtegetni annak egyes mozzanatát s az elmebetegekre gyakorolt kedvező gyógyelőnyét, mely a mellett, hogy általános gyógy szempontból annyira üdvös, még kellemes szórakozást is nyújt azon szerencsétlenek úgy is egyhangú életében!

Kíváncs volt, hogy a magas kormány az oly sok viszontagságok után valahára el készült országos tébolyda berendezésénél, ezen oly temérdek pénzbe került s még is nem egészen korszerűleg épített intézet túlszigor rendszerén, az imént elmondattak létesítése által enyhítne!

Az alsó állcsontnak kiizeléssel párosult csonkolása.

(Resectio cum exarticulatione mandibulae dextrae.)

HORVÁTH GYÖRGY tr. műtőorvostól Pesten.

Eléggé ismeretes a sebészi gyakorlatban, hogy a jó és roszindulatú daganatok a szervezet valamennyi képleteiben egyaránt előfordulhatnak, meglevén azonban ezek közül némelyeknek inkább az egyik mint a másik neműek termelésére a kiválóbb hajlamuk.

Az is ismeretes továbbá, hogy a szervezet összes képletei közül leggyéribben támadtatnak meg a test szilárd alkatrészét képező csontok s habár igen gyakran ezeket is a kórfo-

lyam körébe vonva találjuk, legtöbbször azonban szorgos kutatás által ki tudjuk mutatni, hogy az elsődleges baj leggyakrabban, úgyszólván majd mindig vagy a külbőrön keletkezett, vagy a bőralatti köt- vagy egyéb szövetekben támadt kis görcsökből indult ki, s hogy annak tovafejlődése s terjedése folytán nemcsak a lágyrészek pusztíttatnak el, hanem még a csontok is ugyanazon kórfolyamatba vonatnak.

Ha ezen újdun képletek (értem a rosz indulatú álképleteket a rákokat) a csontokra másodlagos uton, azaz áttérjedés útján térnek át, lefolyásuk rapid; gyorsan pusztítanak még azon esetben is, habár az eddigi eljárásunk szerint gyökerestül kiirtattak s eltávolítottak, párhó alatt visszatermődve az életet aláássák (főként a hámsejtes alszár s nyelvrák), mely-nemű csontrákoknál az élet kioltását nem egyszerűen a nagyfokú nedvvesztés (gyakori vérzés s nagyfokú genyedés és evesedés), hanem az ezekhez csatlakozott s a beteget kínzó heves fokú fájdalmak által okozott kimerülés idézi elő.

Másként áll ez a csontban eredetileg képződött bármilyen álképlettel.

Itt a dag évek hosszú során át kis területre szorítkozik, betegnek legkisebb kellemetlenséget sem okoz, a betegek subjective egészségesnek érzik magukat, s daganatukat, habár azok néha láthatókká is válnak, fel sem veszik, s így mi természetesebb, orvosi tanácsot nem is kérnek, még akkor sem, ha keletkezésük, illetőleg felfedezésük után sok évre, mások által észrevett némi növekedésnek indulnak. Csakis akkor kezdenek bajukkal kissé foglalkozni, ha azok nagyságuk által tetemesebb rúttást eszközölnek, vagy a mi leggyakoribb, ha azok bármely működésükben őket akadályozzák.

Az ily daganatok soha, vagy csak nagyritkán okoznak fájdalmat s ha igen, az leggyakrabban a gyors növekedés korszakában a daganatot fedő feszült bőrben fészkel s minthogy az ily csont álképletek vagyis inkább a csontokból kiinduló dagok többnyire dudorzosak, ruganyosak s hullámzóak, ily alkalommal gyakran megtörténik, hogy a betegek maguk felszurják a feszülő puha dudort, miáltal az ür tartalma kiürülván, azon kis feszülő s lüktető fájdalom érzésük is megszűnik s minden fájdalomtól mindaddig menttek, míg a nyílás helye behegedvén, az ür ismét megtelik.

E nemű dagok sem fájdalmasak nem levén, sem pedig nedvvesztést nem okozván, a szervezet körében hosszú évek során minden kártékony következmény nélkül elmaradhatnak; s ha csak a beteget táplálkozhatásukban nem akadályoztatják, az erők csökkentésére nagyon kevés befolyással vannak.

Fenntebb említettem, hogy a csontokban rosz indulatú álképletek elsődlegesen vajmi ritkán fordulnak elő s ha előfordulnak is, csak mindig áttérjedés folytán jönnek létre; azonban mégis vannak csontok, melyek ily elsődleges álképletek fészkeül szolgálnak; ezek főként olyanok, melyek magukban oly csatornákat vagy üblöket rejtenek, melyek edényeket s idegeket bocsátanak magukba, részint maguk vagy egyéb szervek táplálására, vagy pedig edény s idegdús edényekkel bélelvék ki.

E nembeli meggyőződésemet a sebészi kórodán hét éven át több százakra menő roszindulatú álképletek megfigyeléséből merítettem, a hol is azt tapasztaltam, hogy az elsődlegesen létrejövő csont álképletek csak egyedül az állcsontokban, úgy az alsó mint a felsőben termelődtek.

Ilynemű álképletek műttételt Balassa tanár úr által véghezvive párszor volt szerencsém látni s véghezvitelében segédkezni, a melyek a dag roppant kiterjedése miatt, — noha mindig egyéb kedvezőtlen eseményekre előkészülve voltunk, — soha semmi veszélylyel nem jártak s gyógyulásuk bámulatra méltó gyorsasággal haladt előre.

Esetem, melynek kórrajzát szándékom előadni, hasonló volt a Balassa tanár úr által a múlt 1866-ik év nyári felében véghezvitt s úgyszintén megelőzőleg Lumniczer főorvos úr által műttött és a budapesti orvosegyletben előadott esetéhez.

Mint hogy az ilyenmű esetek elég gyérek s az ezeken véghezvitt műtét leírását hazai szaklapjainkban eddigelé nem találtam, de másrészt a gyógyfolyást különben is érdekesnek találván, határozám el magamat az általam véghezvitt műtét menetét s a gyógyfolyamatot a tisztelt szakúléssel közölni.

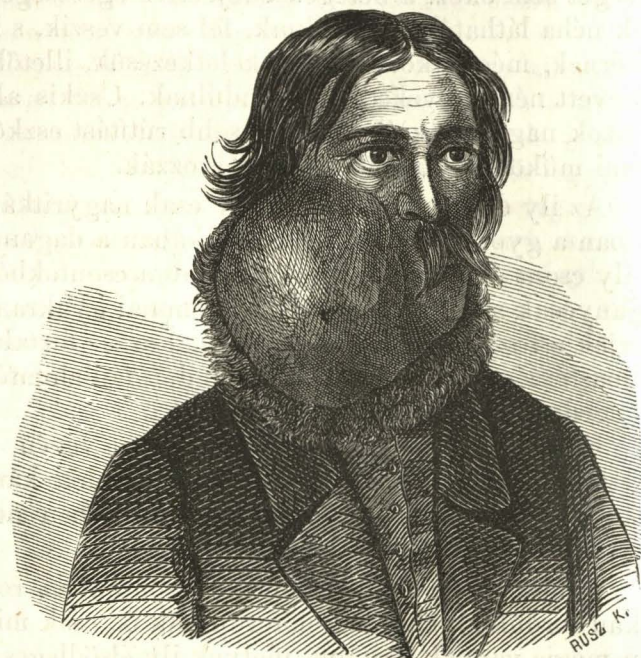
Az eset a következő:

Molnár János, szent kir. szabad (Veszprémmegye) juhász, gyermekfőnyi daganattal a jobb arczon kereste fel orvosi utasítás folytán folyó év augusztus 3-án a sebészi kórodát, hogy dagjától, mely őt nemcsak beszédében, de étkezésében is akadályozta, szabadúlhasson, s miután értesült, hogy a tanév berekesztetvén, annak október hóig való megnyittatásáig oda betegek nem vétetnek fel, a városi kórházba pedig egyáltalán menni nem akart, „mert hát neki mindenki csak az universitást recommendálta“, de más részben szegény ember lévén, a kétszeres utazási költséget nem bírja, nekem könyörgött, venném őt gyógykezelésem alá. Ezen ohajtásának annál szívesebben engedtem, minthogy beteg egyéb állapota kielégítő, míg másrészt mint kezdő műtő meg is örültem a ritkábbszerű műtét kivihetésének.

Beteget közelebbről megvizsgálva, következőket találtam:

A 46. éves, középtermű s közép-szerűen táplált egyénnek jobb arczán (Lásd 1-ső ábrát) fészkel egy nagy gyermekfőnyi daganat, melynek végpontjai felülről a járomhid, alulról a kulcsont, úgy azonban, hogy alatta a dag hátsó s a nyak mellső felülete között körülbelül másfél hüvelyknyi magasságban az újjakkal felfelé lehetett hatolni; felső határa a csecsnyujtványt túlhaladta, míg mellfelül a jobb orrszárnyig, alulról az állcsont közepén túlterjed.

A egész dagot borító külbőr nap-tól barnított, különben ép; minden irányban mozgatható, rajta több rendbeli dió, egész ludtozás nagyságú dudorzatok. Az orrhegye az ellenkező oldalra tolva, míg a száj, melynek jobboldali zugja a dag mellső oldalán fekszik, ferdén az ellenkező oldalra tér át, úgyszintén az állcsont balfelé tekint. — Belső megtekintéskor a szájür hasonló dudoros dag által félig kitöltve, a nyelv félre balra nyomva áll; az alsó állcsont jobb oldalán a fogak a jobboldali első metszfogtól kezdve hiányoznak, míg a helyüket elfoglaló dudorzos dag felszínén a felső állcsont ép fogainak megfelelő váluzat húzódik hátrafelé. A lágy szájpadív mell s balfelé előre domborult. Száját be tudja zárni, fogai azonban nem érintkeznek. A daganat összeállása helylyel-közzel kemény, tömött, másutt hús-összeállású; míg a dudorzatoknak megfelelőleg puha, ruganyos s nyilván hullámzó, úgy kívülről mint a szájürben. Külső tapintáskor nemcsak a hullámzó, de a hústapintatú helyeken is kitapintható s külön mozgatható vékony lemezkék által előidézett tompa dörzszörejt, sőt élénk recsegést, pattogást lehet hallani. — A dag mindenütt határolt szélekkel bír. A dag mozgatásával az ellenkező oldali alsó alrészlet együtt mozog, a dag lefelé való nyomásával a száj nyílik, míg ellenkezővel csukódik, hátra s mellfelé mozgatni nem lehet. —

1-ső ábra.

A dag sem magában, sem a nagyobb nyomásra nem fájdalmas. A nyelv alatti, úgy a nyakon levő nyirkmirigyek beszűremkedve nincsenek. — Étvágya jó, nyelése szabad, táplálkozása, a mennyiben rágni nem képes, híg eledelekből áll.

A dag keletkezésére vonatkozólag beteg következő adatokat közlé:

Körülbelül 20 év előtt jobboldali bölcsesség fogában, mely már régóta ingott, heves fájdalom lépett fel, a melylyel egyidőben az alsó állcsont külfőlszínén a fájdalmas fognak megfelelőleg egy babnagyságú, kemény tapintatú dagocskát vett észre, mely azonban neki semmi fájdalmat sem okozott. — A fogfájás szűnni nem akarván, azt kihuzatni szándékozott.

Foghuzási kísérletkor a fog koronája letört s a gyökereket orvosa többszörös kísérlet daczára eltávolítani nem tudta, ki is azután a megsértett s nagyon vérző foghúsról valami sárgás folyadékot rendelt, melyet beteg 8 napig alkalmazott, míg a vérzés teljesen megszűnt; ezen idő alatt azonban a fentebbi kis babnagyságú daganata tyúktójas nagyságot ért el a nélkül, hogy neki legkisebb fájdalmat okozott volna; kéthétre rá egy kos szarva által ütést szenvedett jobb állán s a dagon, mely helyek fájdalmasan megdagadtak s a mely ütést által előidézett fájdalma s daganata hideg borogatások alatt elmúltak némi időszaki bizsergés leszámításával; míg a tyuktojasnyi dag előbbi nagyságát megtartotta. Ez idő óta beteg dagján 15 év leforgása alatt miváltozást sem észlelt s benne a fentemlített időszaki bizsergésen kívül semmi fájdalma nem volt, azonban összes jobboldali alsó fogai annyira meglóduktak, hogy azokat, a melyek mozgásai neki főképp étkezés alkalmával kellemetlenséget okoztak, juhász társai újjakkal szedték ki.

5 év előtt rakott szekérről esett le s kóros oldala arczát annyira összeverte a fagyos hantokban, hogy egész arcza a nagy feldagadás mellett kékesfekete lett; torka bedagadt, nyelni nem tudott; mely baja ellen a veszprémi kórházban keresett segílyt, honnét 14 nap mulva sérülési bajától szabadúlva távozott, álldagján nem történvén semmi változás.

3 év óta környezői a dag némi nagyobbodását tapasztalák, míg maga csak két év óta tapasztalja annak gyorsabb növekedtét s különösen ez év tavasza óta, midőn a dag növekedése óta étkezése mindinkább nagyobb nehézséggel járt; két hó óta rágni épen nem tud; megemlíti továbbá, hogy ez év folytán, különösen a szájában levő dudorzatok gyorsabb növekedésekor azokban élénkebb fájdalmakat érzett, a melyeken mindannyiszor azáltal iparkodott segíteni, hogy a feszülő s hullámzó puha dagot pipaszurkálójával felszurta, a melyből sárgás híg folyadék ömlött ki. E műveletet vagy háromszor végezé különböző időszakban, az utóbbiakat azonban kisebb időtartam közt.

Különben mindig egészséges embernek lenni állítja magát, a 20 év előtt, a foghuzás idejével összeeső heves oldalszurásai leszámításával, a mikor két hétig súlyos, ágyban fekvő beteg volt.

A fentebb vázolt kórtünetek összegéből világosan kitűnt, hogy az álképlet az alsó állcsonton fészkel s abból elsődleges uton indult ki, s hogy az több rendbeli tömlőkkel birt. Természetére vonatkozólag azt inkább tömlős húsdagnak (osteocystosarcoma mandibulae dextrae) hívén, határozott kórisme eldöntését azonban a görösői vizsgálatra bízám, miután annak a gonoszabb vagy kevésé rossz indulatú természete a műtét kivitelére semmi befolyással sem birt.

Az álképlet az alsó állcsont jobb ágából indulva ki, jelen nagyságra növekedése által s a jelen állapotban felhozott recsegési, pattogási tünetekből következtetve, az annyira szétromboltatott, hogy a daganatnak kiirtására, a kóros állrészlet teljes eltávolítása nélkül gondolni sem lehetett.

Javaltatott tehát az állkapocsnak a kóros rész megszünte mellett való kettéválasztása (resectio), s a benge nyujtványnak kiizelése (exarticulatio).

A műtét körébe eső képletek tájboneztani viszonyát részletesen felemlítenem úgy hiszem felesleges, bár ilyenmű műtéteknél a műtőnek csak a legnagyobb elővigyázattal szabad lépésről lépésre haladnia, elégségesnek hiszem azon körülmény egyszerű felemlítését, hogy még szeretett tanárom s mélyen tisztelt főnököm Balassa tanár is a múlt évben hasonló eset műtétekor a könnyen bekövetkező életveszélyes vérzés meggátolhatása tekintetéből, megelőzőleg a közös fejütert felkereste s fonallal körülkerítve készen tartotta.

Közöltem beteggel a műtét fontosságát, s a könnyen bekövetkező veszély súlyosságát. Ő Istenben helyezett bizalommal s kész elszántsággal adá magát a műtét alá.

Az ilyenmű műtételek véghezvihetésére elkerülhetlenül szükséges ügyes szakértő s jó-akaró segédek birtam Hermann A., Verebélyi László, Csajághy Béla ttrók s műtőbarátimban, úgyszinté Mészáros Károly ügyes s szorgalmas orvosnövendék szives közreműködésében. Mig Thanhoffer Lajos tr. és műtőjelölt barátom a kórképet és a műtét nevezetesebb momentumait ügyes s szakavatott vonásokkal rajzolta le közvetlen a műtét folyama alatt s nyújtott egyebekben is segédkezett.

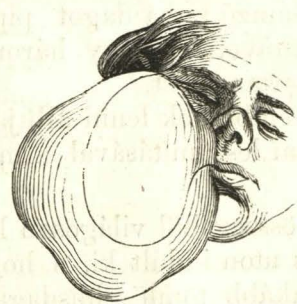
Ily szakértő kellő segédlet mellett következőleg osztottam szét a teendőket, miután az előre megborotvált beteget a műtő asztalra félig felemelt törzsökkel a világosság felé fordítva elhelyeztem volna.

A beteg baloldalán velem szemközt Hermann tr. a helybeli segédletet nyújtá, Verebélyi tr. betegtől oldalvást jobbra a nyak edényeit kezelé, Csajághy tr. az eszköz-készletet nyújtá, mig Mészáros K. orvosnöv. a beteg fejét tapasztalt ügyességgel rögzíté.

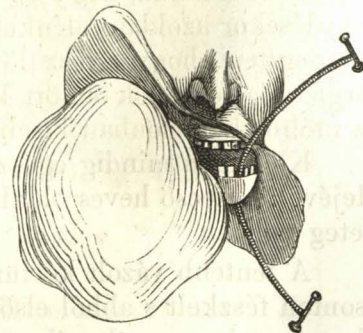
Eszköz-készletünk egész tárházat képezett, melynek egyenkénti elsorolása úgy hiszem fölösleges, csak annyit említek meg a használaton kívül maradtakból, hogy a nyak nagyobb edényeinek kikerülhetlen megsérthetése esetére az üter felkeresésére s lekötésére valókat, valamint a megfulás veszélyének eshetőségére, a légszömetszési eszközöket s ezeken kívül egyebeket tartottam készen.

Miután beteg kellőleg elhelyeztetett s segédekem illető helyeiket elfoglalták, a műtétet f. é. aug. 4-én következőleg vittem véghez:

Először is az állcsont átfűrészeltetésének helyet csinálendő, a a baloldali alsó szemfogát távolítottam el, mely után a dag legnagyobb átmérője irányában egy félholdképű metszést vezettem a külbőrön a külhaljárat előtt kezdve (Lásd 2-ik ábra) egész a jobb szájzugig, oly mélyen eresztve a szike pengéjét, hogy a dagot fedő összes lágy részek ketté választassanak. — Ezután iparkodtam a metszvonalt alatt fekvő ép képleteket a dagról lefejtetni, mit azonban a nagyobb

2-ik ábra.

3-ik ábra.

mérvben vérző haránt arcz-üter (art. transvers. faciei) és külső állüter (art. max. exter.) lekötése után eszközölhettem, mely után a felsőlebeny lefejtését vittem véghez. — Ezen lefejtést a nagyfokú vérzések kikerülése végett részint újjaimmal, részint pedig szikém nyelével eszközöltem, mig ennek élet csak erősebb odatapadások s keményebb bőnyés képletek szétválasztására használtam, vele kis apró metszéseket alkalmazva; most a kihuzott szemfog irányában négyrétű erős fonallal ellátott nagy sebészitűt szurtam át az állcsont mögött alulról fölfelé, a mely úton a fonálra erősített lánczfűrész vezettem keresztül s vele kifelé az állcsont

tot átfűrészelttem (Lásd 3-ik ábra). Majd leválasztottam szikével az állképletet fedő takhártya épebb részét s kifejtettem a dagot a szájfenéken létező összefüggéséből, megint újjammal s a szike nyelével, nehogy a nyelv alatti üteret s a nyak nagyobb edényeit megsértsem. — Most következett a legnehezebb rész, t. i. az alsó áll korona nyujtványának (proces. coronoideus max. inf.) a halántékizomtól való elválasztása, a mennyiben ezen részen ülő nagyobb dudorok nehezítették a hozzáférhetést, mit csakis gombos kusz-tora s lapra görbített (Cooper) olló segítségével aránylag

4-ik ábra,

hosszabb idő alatt vihettem véghez a járomhid mögött, a melyet midőn eszközöltem, letört a papírvékony csontlemezekből álló iznyujtvány fejecscse; ennek könnyűszerű eltávolításával végződött a tulajdonképi műtét, mi körülbelül 25 első percig tartott.

A vérzés csillapítása nem nagy nehézséggel járt, mert a fenntebbi ütereken kívül több nem sértetett meg; még a feületes halánték üter sem, mely az állszöglet mögött s a fül előtt halad fölfelé; a terimbeles vérzés, úgyszinté a boncz-nokok által oly félelmesnek festett szemzugi visszer (vena angularis) vérzése nem volt oly mértékű, hogy annak megszüntetésére hidegvizes szivacsok alkalmazásán kívül egyébre szükségünk lett volna, mindamellett részint elővigyázatból, részint pedig a beteg s mind magunk kipihenésére jó félóraig várakoztunk a vérzés teljes megszűnését biztosítandók.

A terimbeles vérzés csillapítása közben a dagat elhárítása után hátramaradt ür mélyében, melynek képét a 4-ik ábra csak hiányosan adja vissza, tisztán lehete látni a belső fejüter s a nyelv-üter pulzálását, amazt a karcz-nyelv (mus. styloglossus) és a kettémetszett külső röpizmok (mus. pterig. exter.) mögött, emezt pedig a karcz nyelv s a szaknyelvizom (n. hyo-glossus) között.

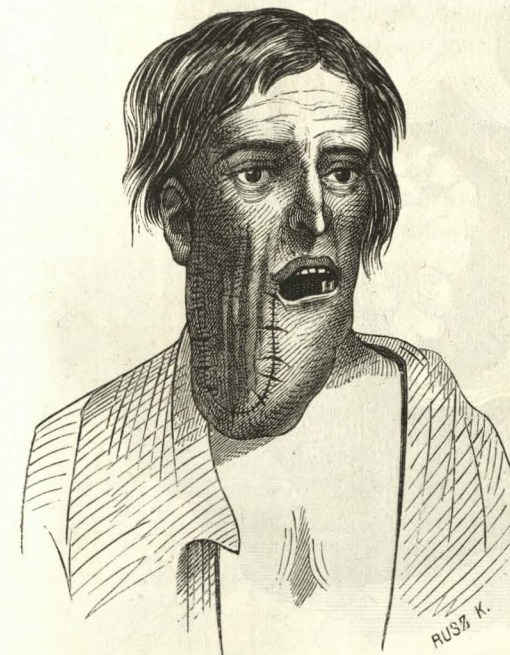
A nyelv hátrafelé esett, azonban daczára a nyelv előretolását eszközölő izmok legnagyobb részbeni kettéválasztásának, nyelvét beteg mégis tudta mozgatni, sőt némileg előre is tolni, nyelni pedig meglehetősen birta a garatba fecskendezett folyadékot.

A vérzés teljes csillapodása után a sebszélek egyesítéséhez fogtunk, mi 11 Petite-féle tű, felületes és mélyebb csomós varratok alkalmazásában állott. (Lásd 5-ik ábra.)

A külbőrből nem távolítottam el semmit, noha tulságos soknak mutatkozott, de minthogy az nem volt igen elvékonyodva, reméltem: hogy később

egy kis kül segítséggel összehúzódik, miként az Balassa tanár úrnak a tavalyi esetében történt. Egyesítés után a sebűrt apró száraz tépet-pamatokkal kitömtem s jó széles ragtapas-csíkokkal fedve, velük közepszerű egyenletes nyomást eszközöltem.

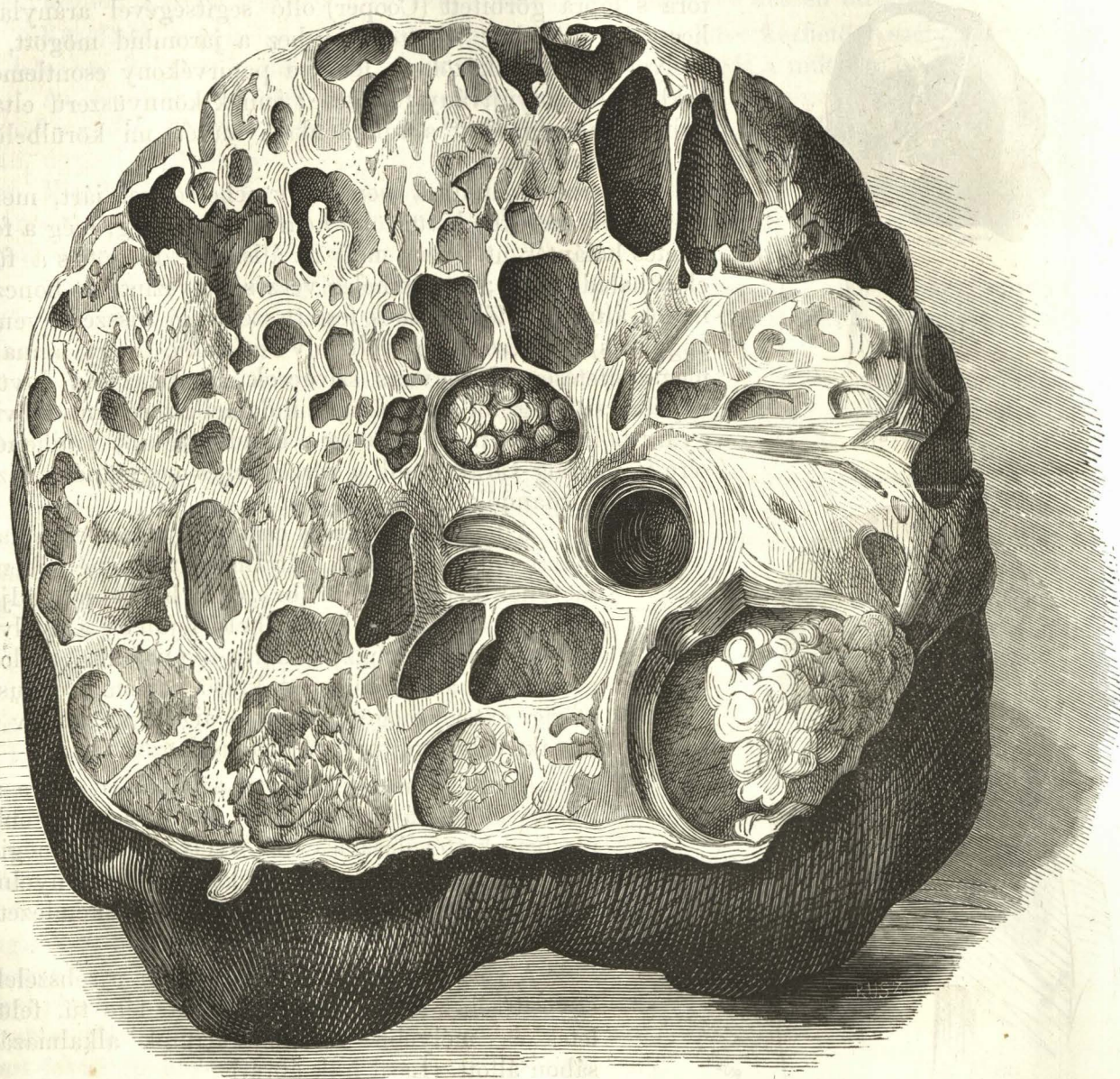
Mielőtt a további lefolyás ecsetelésébe bocsátkoznám, nem lesz tán érdektelen a kiirtott

5-ik ábra.

álképletnek Thanhoffer tr. s műtőjelölt barátom által szakképesen véghezvitt górcsői leletét s annak ügyesen rajzolt képét röviden bemutatni:

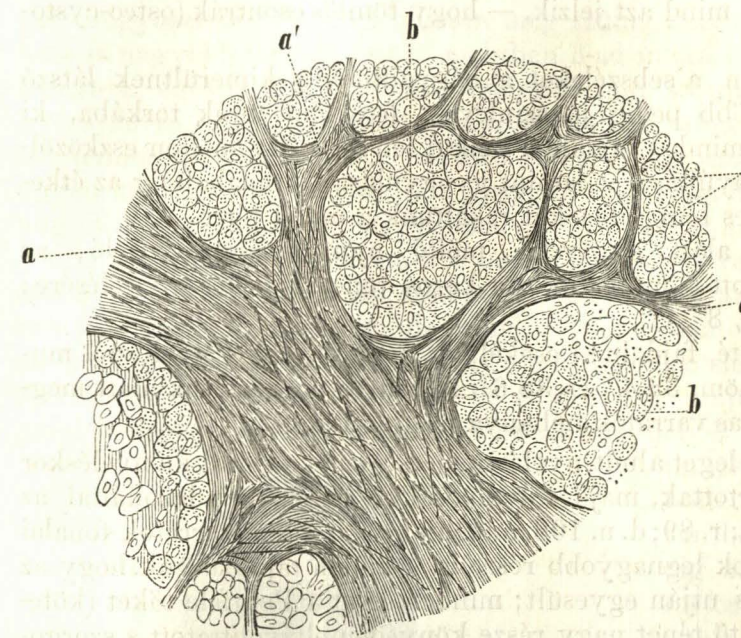
„A nagy gyermekfőnyi kiirtott dag súlya $4\frac{1}{2}$ font, közép részén finoman átfűrészeltetvén, e fűrészelési felületen (Lásd 6-ik ábra), a következők vehetők ki szabad szemmel: a felületen kisebb-nagyobb új benyomatszerű mélyedések, majd meg csontok, ismét kötszövet-

6-ik ábra.

nek látszó szövettel határolt kendermag, mogyoró, krajezárnyi, majd meg hosszúkás — hüvelyknyi kiterjedésű 2—3 vonalnyi, sőt $\frac{1}{2}$ —1 hüvelyknyi mély üregek észlelhetők, egy helyt pedig tyúkpetényi, de nem mély üreg. Ez üregek némelyikéből sűrű sárga-barna enyvszerű folyadék ömlött ki, míg legtöbbje ez üregeknek genyszerű sárgás, tapadó anyaggal van kitöltve, 2—3 ily ür, ezek közt a legutoljára említett tyúkpetényi ür is lencsényi

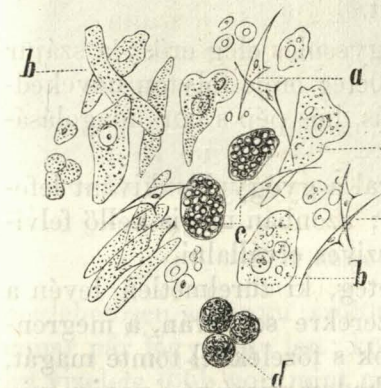
emelkedésekkel ellátott sárgáspirosas puha anyaggal telt. A kóros résznek az éptől műtét alatt történt átfűrészeltése helyétől kiindulólág, a túltengett s kórosan átváltozott állkapocs harántmetszete felületén csontból látszik alkotni, mely csontból közepben kötszövetnek látszó anyagból font hálózat tűnik szembe; a fennebb leirt nagyobb üregeket a csontgerendázatok, a kisebbeket pedig — a kötszövetnek látszó állomány képezik.

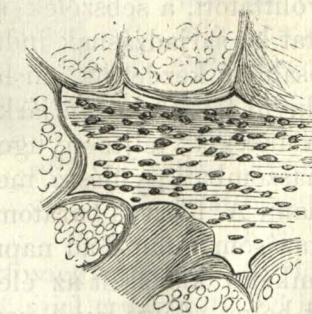
7-ik ábra.

Górcsői metszetekre legelsőben azon lencsényi dudorzatú anyag vettetett, mely a 2—3 kisebb és a tyúkpetényi nagyobb ürt kitöltte. Mint a hetedik ábrán látható, találattak, hogy erős kötszöveti gerendázatok *a*, kisebb ereket *a'* *a'* bocsájtnak magukból, melyek hálózatot u. n. medreket (alveoli) képeznek, mely medrek legtöbbszörre kisebb felhámsejtekhez hasonló magvas s magcsás sejtekké *b*, mások ismét (alveolusok) apróbb gömbölyded szemcsés sejtekké *c*, vannak kitöltve. — Hasonló képet adnak a csontmedrekben foglalt kötszöveti anyagnak látszó s górcsővel annak bizonyult — állomány által képezett gerendázatok is, melyek hasonlólag kisebb ürközöket, medreket alkotnak, melyekben hasonló sejtek foglaltatnak.

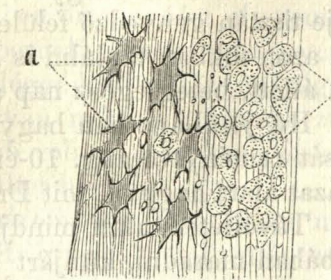
2) Vétetett továbbá anyag azon genyszerű sűrű fehér állományból is, mely az üregeket kitöltötte. Ez anyag egyes csillagalaku *a*, kötszöveti sejt, sok különféle alaku s nagyságu más sejtek u. n. ráksejtekből *b*, s egyes zsírosan elfajult sejtekből *c*, s kevés genytelekecsből *d*, áll. (Lásd 8-ik ábra.)

8-ik ábra.

9-ik ábra.

10-ik ábra.

3) A 7-ik ábra szerint kötszövetnek ismert gerendázatokban egyes elszórt kisebb-nagyobb csontlemezek is találhatók, ilyen mutat a 9-ik ábra, erős fénytörésű csontsejtekből

álló csontlemezt *a*) tüntetve elő, a mely körüli kötszövetben vagy is az ezáltal alkotott alveolusokban ráksejtek vannak.

A 10-ik ábra az utolsó csontlemez egy részének nagyított képét adja — a ráksejtekbei közvetlen átmenettel, mint ez ábrán az *a* a csontsejteket, *b* pedig a felhámsejtekhez hasonló ráksejteket mutatja.

Csontgerendezetek, s ezekkel összefüggő kötszöveti alveolusok, valamint az e jól kifejezett alveolusokban különféle fejlődési sejtek mind azt jelzik, — hogy tömlős csonttrák (osteo-cysto-carcinoma) van jelen.

Fenntebb leírt módon egyesítván a sebszéleket a bágyadtnak s kimerültnek látszó betegnek pár kanálnyi tokaji bort, később pedig jó színlevest fecskendeztünk torkába, ki azokat bár némi nehézséggel de mégis minden fájdalom nélkül lenyelte. Ily módon eszközöltetett, aztán szomja oltása végett a víz nyújtása, valamint gyógyulása előrehaladtáig az étkezés is; ezután ágyba fektetve hideg jeges borogatásokat rakattunk a műtét térére.

Beteg ki magát már a műtét alatt dicséretre méltó nyugodtsággal viselé, az ágyban fekvé is elég lélekerőt tanúsított a műtét okozta kóros tünetek békés elviselésére; délután érverése 88, éjjel 112; hőm. 37, 8°. C.

Aug. 5-én. Az éjet meglehetősen tölté, fájdalmi csekélyek, ezek is csak a nyelésnél mutatkoztak; érv. reggel 103. d. u. 104. hőm. 38,4° és 38,6°. A nedves borogatások alatt meg-lazult kötés megújítása alkalmával a 8-as varratok néhányá megtágíttatott.

Aug. 6-án. Beteg az éjet jól töltötte, eleget aludt, nyelési nehézségei fokozódtak s a nyeléskor nyilvánuló fájdalmi hosszabb időig tartottak, majd folytonosakká lettek, mindazonáltal az érverés tegnapi fokozódása alább hagyott; r. 89; d. u. 106, mikor is az összes 8-as varratok fonalai eltávolíttatnak valamint a csomós varratok legnagyobb része is, a midőn tapasztaltuk, hogy az egész sebvonallal mindenütt sebes hegedés útján egyesült; mindamelllett a Petitféle tóket (köteleknélkül) behagyttam. A szájüret kitöltő tépet nagy része könyedén eltávolíttatott s szorgosan kifecskendeztetett. Beteg éhség érzetéről panaszkodván minden 2 órában 1/2 meszelynyi cukros tejet kapott, mely neki jól esett. Dél után pár órára már ágyában felült az egy oldali fekvést meg unván.

Aug. 7-én. Az egész éjjel jól aludt, a torkában jelentkezett fájdalmak enyhültek, érverése a tegnapiánál kedvezőbb 76. d. u. 107. A csomós varratok mind eltávolíttatnak, nem különben a tók közül 8, a sebürben hátra maradt többi tépet pamat is mind kiszedetett, a szájbeli seb ür szorgosan tisztíttatik gyakori beföcskendések által. Beteg a nap nagy részét ágyon kívül üldögélve tölté. Tejébe darakását kapott s tokaji bort.

8-án az utolsó négy tó is eltávolíttatott, a sebszélek közti egyesülés elég erős; a szájür sebje tisztán genyedző felületet mutat bő sarjadzásnak indulva; beteg ereje folyton növekedvén azon fokban táplálni is hathatósabban kezdtük, mi lágytojas, hús pép s bor adagolásában állott, beteg egész nap ágyon kívül felöltözködve járkel.

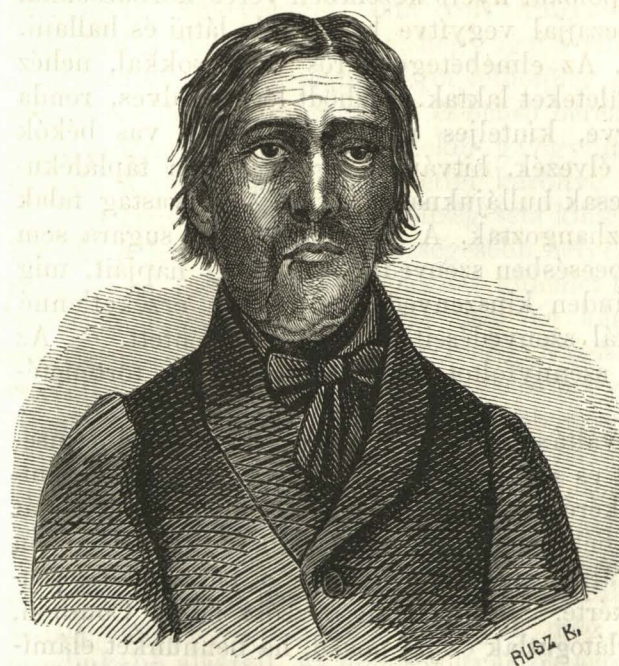
Ily jó állapotban hagyám el a beteget, teljes nyugodtsággal a gyógyulás kivánt lefolyását reménylve aug. 10-én a rimaszombati gyűlésre menendő; azonban mégis kellő felvi-gyázat alatt hagyva, mit Dr. Hermann A. főorvos barátom volt szíves elvállalni.

Távollétem alatt mindjárt elutazásom után 3-ad napra a beteg, ki türelmetlen levén a szobában maradni, künjárt s naponkénti kiadásait az élelem szerekre sokalván, a megrendelt étrend ellenében ingyen kapott holmi silány leves, gombócok s főzelékekkel tömte magát, minek eredménye orbáncz lett. Ekkor beteg ugyan meghunyászkodott kissé pár napig, mig orbáncza elmúlt, azonban magát újra meghülésnek tevé ki; az orbáncz előbbinél nagyobb fokban ismétlődött, mely most nem csak a műtét arcra szorítkozott, hanem elborította az mindkét arcot, a fej hajas részét, míg lefelé a nyakra terjedt le.

Midőn én aug. végén haza érkeztem, a jó külemben hátra hagyott beteget sápadt, hal-

vány-senyves külemlének, gyenge s erőtlennek találtam, alvégtagjai valamint jobb arcza s mindkét oldali szemhéjai vizenyösen megdagadva voltak; étvágya volt, de miként fenntebb említém, holmi silány maradékokkal táplálkozott, mit valami gyümölcsáros komaasszonya isten nevében szokott neki adni. S miután minden tanácsom dacára ingyenes eledele mellett maradt a hiányos vérkészítésben lelve a vizenyő okát, zsongítólag chinint adtam neki olvadékban, (10 szemert 4 obony vizre 2 óránként fél kanállyal.) Azonban alig hogy e mennyiséget elfogyasztotta, étvágya teljesen meg szűnt, vizenyője végtagjain nemcsak növekedett, de hasa is nagyobb terimét nyert, melyben 3-ad napra élénk hullámlás volt észlelhető. Emellett betegnek, egészen fakó, halvány színezetű bőre száraz kérgessé vált, ürülékei főként vizelete gyér s kevés. Vegyi vizsgálat fehérszínét nem mutatott, mely körülmény még inkább megerősített fenntebb a vizenyőre vonatkozó véleményemben. Az alkalmazott hashajtókra széketét ugyan következett, azonban sem vizenyője nem apadt sem pedig vizelete nem szaporodott, mig ellenben hasa egyre nagyobbodva, bőre száraz s érdes maradt.

Most minden figyelmemet a beteg tápláltatására fordítottam, a tanács helyett parancsal álltam elő, minek azon eredménye volt, hogy az ingyenes ételmellé a korcsmából még *bornyi pörköltet!* hozatott, de ennél többre nem vihettem. A műtét terén egyébiránt mi kívánni való sem maradt hátra; az eleve fölöslegesnek látszó bőrtasak szépen, kellő fokban összehúzódott (lásd. 11-ik ábrán.); a szájürbeli sebzés september hó elején teljesen behegedt, kivéve az állsont csonkolási helyét hol még az bő sarjadzásban volt, de

11-ik ábra.

mihelyt a fűrészt lap elhalt része kiküszöböltetett (ugy sept. 10-ike táján) az is gyorsan behegedt; a kiirtott áll részlet helyén pedig az állsontot helyettesítőként, kemény rostos gyurma képződött, mely nemcsak a nyelvmozgásainak szilárdabb alapot nyújtott, hanem még az ellenoldali rész által eszközölt rágás segítségére is jelentékenyen befolyt.

Ezen helybeli kedvező lefolyás fölötti örömet a fenntebb vázolt s szemem előtt gyors növekedésben levő hasvízkór nem kis mértékben zavarta meg. Elkövettem mindent, mi hasonló, vérhiány következtében származott vízgyülemek kiürítésénél célra vezetnek, ám de minden eredmény nélküli maradt; mig nem a különben ön magáért oly rendkívüli fősvény embernek a még igen gyérén mutatkozó s nem eléggé érett szőlőre jött vágya, megengedtem ugyan neki, de figyelmeztettem egyuttal, jobb volna ha ez összesen egy falat becsületes sültet hozatna.

Két vagy három kis fűrt, akkor még meglehetősen savanyu szőlőt evett meg, állítólagosan igen jó étvágygyal, mely után csak hamar pár lágyseke lett; következő éjjel egész testét bő izzadás lepte el, s reggelig bocsájtott vizelete több volt mint megelőzőleg egész héten vizelt. Ezen izzadás s bővizelés pár napig tartott, mely idő alatt nem csak alvégtagjainak vizenyője elmúlt, hanem még a hasüri vízgyülem is eltűnt; szóval beteg tökéletesen lábra kapott.

Ezután beteget még vagy 8 napig tartottam Pesten, a midőn is őt teljesen helyreállítva bocsájtottam haza övéi közé.

A tébolyda.

Dr. NIEDERMANN GYULA, egyetemi m. tanártól.

A budai országos tébolyda építése annyira haladt, hogy rövid idő alatt rendeltetésének adathatik át, és a midőn a tudós gyülekezetet erről értesítem, nem hiszem, hogy annak minden egyes tagja ne örvendene e rég ohajtott és égetőn szükséges philanthropicus intézet létesültén. Néhány hó — és a lipótmezői tébolyda barátságos szobái és termei borus lelkű vendégekkel telnek meg, ez lesz menhelye élőhalottainknak és segítve lesz ezzel oly sok bajon. — Egyszersmind úgy vélem, az alkalom időszerű s azért megragadom azt, hogy a budai tébolyda megnyitásának már már előestéjén a tébolydákrol és keletkeztökröl általában szóljak.

* * *

Tébolyda, örülde, bolondok háza — mily megrázkódtató gondolat némely hallgatóra, már a pusztá névre is el szörnyed az ember! Borzasztó lánczok — veremk — kínzott betegek — sápadt, eltorzult alakok — embertelen ápolókat nyers kezeikben véres korbácsokkal szivrepesztő panaszkiáltásokat irtózatosságunykacajjal vegyítve képzelünk látni és hallani. Igen így volt ez még csak egy század előtt is. Az elmebetegek erős vasrácsokkal, nehéz lakatokkal ellátott, gyilkos s rablókkal közös épületeket laktak. Büzhödt légű, nedves, ronda tömlöczökben töltötték rothadt szalmán heverve, kinteljes napjaikat. Nehéz vas békók szoríták sebes tagjaikat. A szabad léget sohasem élvezék, hitvány s egészségtelen táplálékukat kis résen tolta be a kínzó ápoló; aajtajuk csak hullájuknak nyílt meg. A vastag falak a kínzott betegek vad ordításától és átkaitól viszhangoztak. A könyörtület egy sugara sem hatott a nyomornak e helyére, tehetetlen kétségbeesésben szenvedte át a beteg napjait, míg végre a butaság lelkét örökös éjbe temette és minden kinszenvedés irányában érzéketlenné tevő. Boldog volt az közöttük kit az óhajtott halál szenvedéseitől előbb megmentett. — Az elmekórosok története Maasszal szólva „lealázó szennyfoltot képez az emberiség történetében.“

Vége e szerencsétleneknek is ütött a megváltás órája. A francia forradalom rémséges idejében Pinel elmekór-gyógyász izgagságot és segílyt kért és követelt a hatalom embereitől. Előbb a nyilvános biróságokhoz fordul kérésével, hogy a rábizott elmebetegek sorsát javítani engednék; aristocratának és mérsékeltnek bélyegezték ezért őt! pedig tudjuk hogy azon időben e név, a halálítélettel azonos vala. De ez által meg nem ijesztve a párizsi községtanácschoz fordult és reformjának megerősítését kérte. „Polgár“ úgy szóla hozzá Couthon, „holnap a Bicêtreben (párizsi nagytébolyda) meglátogatlak és jaj neked, ha bennünket elámítottál, ha bolondjaid közt nép ellenséget rejtesz.“ Couthon csakugyan eljött; az örültek ordítását kiket eleinte egyenként kívánt kikérdezni, hamar megunta és így szóla Pinelhez: „Polgár, te magad is örült vagy, hogy e barmokat szabadon akarod bocsátani, tégy velök a mit akarsz, de félek, hogy előítéleted áldozata leszz.“ — Még az nap levette Pinel betegeiröl a lánczokat, a kínzó eszközök eltávolítottak, tiszta lakás és jó táplálkozás, emberi bánásmód és gyógyítás váltotta fel a kegyetlenség és nyerseséget. Csodálattal láták ekkor ezen befolyások alatt az elmebetegek jellemét jobbra változni. A félig elállatosodott alakokból ismét emberi lények lettek, kik hálás szívvvel köszönték megmentőjüket. Mig az előtt a betegek boszúja és gonoszságától tartani kelle, most bántatlanul tartózkodhattak körükben és megsgégyenültek mind azok, kik még rövid idő előtt ez emberek szabadon bocsátását

ellenezték. — Elgondolható, hogy mennyi akadályba ütközött Pinel eleinte tanával s hogy mennyi előítélet és akadályt kelle leküzdenie; de folyton számosb gyógyulás koronázta fáradasmas igyekezetét és az utóvilág hálás emléket szentelend e nemes embernek.

Pinel példája csakhamar utánzásra talált, nemcsak Franciaországban, de Anglia, Németország is felkarolta az elmebetegek gyógyítását; új, jobb elvek után felszerelt gyógyintézetek keletkeztek és szaktudós férfiak vették át azok vezetését. De csak lassan és fokónként halad az ember a jóban. Az intézetekben még mindég a kényszer mint főgyógyeszköz használtatott. Általános volt még azon hit, hogy a felingerült beteg tagmozgatását kényszer, illetlen cselekedetei és beszédjét szigor által lehet leginkább megakadályozni.

Ekkor egy angol elmekór-gyógyász az ellenkezőt bizonyítja be. Neve Conolly John. Mondhatlan fáradság és kitartással gyógyintézetében oda jutott, hogy minden erőművi kényszer nélkülözhető, emberséges bánásmóddal és passiv ellenállással pótolván azt. Az elmebetegek e gyógyítás módját „Non restraint system“ nek nevezzük. Igaz ugyan hogy e rendszer felett a vélemények eltérők: a német elmegyógyászok nagyrésze kétségbe vonja a rendszer kivétel nélküli kivihetőségét, de minden esetre azon érdemmel bír e rendszer, miszerint a német intézetekben is a kényszer már csak a legszükségesebb esetekben használtatik, a mi tagadhatlanul nagy haladás a gyógyításban, és nagy előny a betegeknek nézve.

Conolly a „non restraint“ tel azon ban még be nem érte. Azon meggyőződéstől áthatva, miszerint az elmebajok vétlen testi kórok következményei, betegeknek ereje szerint segíteni igyekezett. Főigyekezete oda volt irányozva, hogy betegek számára az intézetet tűrhető tartózkodási helylyé alakítsa, hogy így a világtól elzártaságot minél kevésbbé érezzék, hogy az elvesztett személy szabadságot telhetőleg mással pótolja. És a mennyiben céljának elérésére jónak tartotta, intézete kül és benső berendezésénél a pompát és fényt sem veté meg. Conolly érdeme, hogy a mai elmekór gyógyintézetek e szerencsétlenek számára valódi menhelyek. A tudomány a művészettel karöltve igyekezeti e tartózkodási helyeket kényelmes és czélszerűvé tenni, semmi költség sem kiméltetik, hogy a kellemet a hasznossal összeköthessék. A legszebb és legegészségesebb helyek választatnak ki; az építésnél mind azt kikerülik a mi fog- vagy fegyenczház kületem kölcsönözne. Benn az épületben a legnagyobb tisztaság uralkodik összekötve csin és kényelemmel. A mennyire a betegek biztonsága megengedi, a lehető szabadságot élvezik. A belső szervezet olyaténképen van elrendezve, hogy a rendetlenségek lehetetlenekké válnak és hogy a beteg ártalmas hajlamai irányában passiv ellenállás alkalmaztatik, a mi is inkább megnyugtatta, míg a kényszer által elkeserednék. Így például oly dühös, ki beteges cselekvési ösztönből minden körülötte levő tárgyat, de még szobája falát is elrombolta és ki idáig folyton kényszerben és békókban tartatott, most nagyobb szabadságot élvez; szobája fala cementtel van bevakolva, mely kőkeménységénél fogva minden ronesolásnak ellenáll, ruházata erős szövetből van készítve, mely a megteppéssel daczol és egyszersmind oly gombokkal ellátott, hogy csak a beteg ápolója nyithatja ki. Ily nemű készletek által, a melyek még mindég tökéletesbítettnek, a beteg korlátozása mindinkább alászáll. Az elmegyógyászok azonban még itt sem állapodtak meg. Az intézetekben ápolott betegek egyrészét az intézetek közelében vagy távolabb eső falvakban is gyarmatosítani kezdték, hol a mellett, hogy folyton orvosi felügyelet alatt vannak és némiképp az intézettől függnnek, szabadabban mozoghatnak. E tekintetben Gheel belga falut vették minta képtül. Az elmebetegek itt majd ezer esztendőss gyakorlat szentesítette és szokás nyomán helyeztetnek el a lakosoknál, a kik őket ápolják és munkásságra szorítják, míg egyszersmind e czélra rendelt orvosok gyógyításukat eszközlik. E sajátosságos berendezésnek eredete egy jámbor mesén alapszik.

Szent Dymphne atyjának vétkes szerelme elöl menekülvén, általa e helyen gyilkoltatott meg ártatlanul. A nép kis templomot szentelt neki, a melyhez ősidők óta hozzák az elmebe-

tegeket, hogy egészségüket visszanyerjék. Néha hosszabb ideig is tartózkodtak e helyen, szálást és ápolást nyervén a benlakóktól, kik idővel miután a betegek száma mindinkább szaporodott, majdnem kizárólag a betegek ápolásával foglalkoztak. A betegek egyes családoknál laknak kiket a földmivelés és egyéb munkában, ha arra képesek, segítenek; alkalmas felügyelet mellett szabadon járnak kelnek és szerencsétlenségek vagy általuk támasztott egyéb bajok ritkábban fordulnak elő, mint azt hinnők. Hogy azonban néha itt is szükséges a szokni vágyó, vagy ingerült betegeket többé kevésbé korlátozni, könnyen elgondolható.

Az újabb tébolydák különösen e célra emelt épületek, és minthogy rendszeren elkülönített helyen fekszenek, mindazon kellekkel ellátva, a melyeket nagyobb számú emberek fenntartása igényel. A beteg és intézeti személyzet lakásán kívül bir minden intézet konyha, mosóház, különféle gazdasági épületekkel, némelyek még ezen kívül sütőkemenczék, vágóhíd, malom és majorsággal. Majd mindenütt kisebb és nagyobb telkek vannak hozzá csatolva, részint a férfi betegek foglalkozására, részint a legszükségesebb termények előállítására. Magát az elkülönített két szárnyú épületet mind két nembeli betegek lakják, minden szárny felosztatik nyugodt, nyugtalan és lábadozó betegek számára. A lakosztályt többnyire a földszint, a háló termeket az első emelet foglalja magában. Az épület leghátsó részén a dühös kamarák vannak elhelyezve, melyek a dühös, lármázó, tisztátalan és nyavalyatörős betegeknek szolgálnak nemcsak nappali, de néha éjjeli szállásul is. E kamarák némelyike egészen üres, némelyik pedig a szükséges butorizzal ellátott. Van benne erős fából készült, és a padlóhoz szegzett szék, asztal és ágy. A kamarák erős ajtóval birnak, világosak s egy függöny szerkezet segítségével elhomályosíthatók, de nem barátságosak. Az egyes osztályok közt a szükséges raktárakon kívül a fürdők, melyek leghathatósab gyógyszereink közé tartoznak és melyek külön nemű alakban használatnak, foglalnak helyet.

Ily intézet szervezete patriarchalisán kormányzott államhoz hasonlít; nincs itt se alkotmány, se fellebbezés; az intézet igazgatójának akaratától függ minden. Az igazgató tevékenységéről felelős. Mind a betegek gyógyítása, mind a gazdasági ügyek, a rája bizottak testi és lelki jóléte, szóval az intézet egész vezetése be és kifelé gondosságának tárgyát képezik. Gyakran több száz ember egészsége és élete kezeibe van letéve, jelentékeny pénz összegek felhasználása felelősségére van bízva; tudományát és tanácsát ezer meg ezer ügy veszi igénybe. Hivatása e szerint nehéz, élete sok oldalú és fáradalmas. Nem mindenki alkalmas e hivatalra. Alapos ismeretek, előítéletektől mentesség, lelki és erkölcsi képzettség szükséges ehhez. Mindenekelőtt kellék, hogy az igazgató orvos legyen. Mert az intézetben minden a betegek jólétére irányul, minden berendezés a betegek érdekéhez alkalmaztatik. Csak az orvos és különösen a lélekkórgyógyász leendő képes a tébolydát úgy kormányozni, mely mindennemű kíváncsiságot kielégít. Tényleg így is van a dolog; a külföld és hazánk tébolydáit orvosok vezérlik és e körülménynek köszönhetjük kiválóan a lélekkórgyógyászatnak felvirágozását. Az igazgatónak orvosi ismeretein kívül minden esetre másokkal is kell birnia és továbbá ha nem képes az egész intézet részleteire felügyelni, mellé rendelt orvosok segítik orvosi, gazda és számvevő kezelési teendőiben.

A betegeknek ápolására és a közvetlen felügyeletre ápolók és ápolónők rendelvek, kik ismét legközelebb a főápolónő alatt állanak. Rendszeren kisebb vagy nagyobb számú betegről gondoskodnak. Felvigyáznak a beteg testi ápolására és tisztaságára foglalkozásában vezetik és az orvosi rendeletek pontos megtartásáról gondoskodnak. Tevékenységeikben inkább cselédnek mint a beteg felebbvalójának kell hogy látszassanak és ha néha kénytelenek valamely beteg kényszer által rendre utasítani, úgy ennek a kitelhető legnagyobb kimérettel és perlekedő párbeszéd kikerülésével kell történnie. Ha az ápoló a beteget bár mi módon bántalmazná, szolgálatából rögtön elbocsáttatik.

De tekintsük a tébolydai életet kissé közelebb, mint ez a látogató előtt kitérül. Már a

környék is rendszeren kellemessége miatt választott. Többnyire árnyas és szorgosan ápolott utakon haladunk parkszerű telepeken. Zöld pázsit változik kellemes módon virág ágyakkal, terebélyes fák és árnyas bokrokkal. Nyugodt, többnyire a felső körökből származó betegek teszik itt sétáikat részint magánosan, részint kísérvé vagy segítve ápolóik által. Egyikük a legszebb helyet kereste ki s mélázva tekint a szép vidékre, a másik könyvében olvasgat, a harmadik pedig halkán monologizálva alá s fel sétál. A míg így haladunk egy igen szives úr szegődik hozzánk és a táj kelleméire tesz figyelmessé, a ritkább növények ápolását magyarázgatja és oly módon társalog, mely lélek zavart el nem árul. Elcsodálkozunk azonban, midőn értésünkre esik, hogy ez gyógyíthatatlan beteg, ki az intézetnek már több éves lakója és ki több őrjeszmének uralma alatt állt, de melyeket idegenekkel ritkán szokott közölni. Néhány lépéssel tovább — a konyha kert terül el előttünk, a melyben a férfi betegek nagy része foglalatostokodik. A munka a tébolydák egyik fő fő gyógyszere mert megnyugtató a beteges kedélyt, a tév gondolkodástól elvon és elriasztja a képzelmenyeket. Itt is tehát a beteg a kertész vezérlete és az ápoló támogatása mellett a legkülönneműbb foglalatosságot végzi. Néhány igen szerény, az egyik még egy kukkot sem szólt és közellétünket észre sem látszanak venni, mások meg hangos társalgás mellett ügyesen kezelik a kapát, míg másokat folyton unszolni kell, mert hajlandók volnának a munkát abban hagyni, hogy ismét álom képeikbe merülhessenek. Munkára senki sem kényszerítetik; csupán a példa hatalmasokat képes itt tenni és a szorgalmasak megjutalmaztatnak. Némely beteg igen szorgalmas munkás s mindég csak az intézet érdekét igyekszik előmozdítani, sőt néha még a buták közt is derék erőkre akadunk. A teljesen buták egyszerű munkával, kőszedés, ásással foglalkoznak.

A másik oldalon, mely sűrű bokrok és szekér út által van elválasztva, nagy darab pázsit terül el előttünk. Nő betegek kosarakban ruhát hoznak s hangos beszéd s víg ének közt kitergetik. Elcsodálkozunk a lehetőségen, hogy oly betegek, kik kinn a legkellemetlenebb zavarokra adtak okot békésen, minden kényszer nélkül végzik itt munkájukat.

Forduljunk ismét hátra, — az út gyönyörű kilátásu magaslatra visz, hol a szökőkút nagy vízmedence a pompás épületet tükrözi vissza.

Nem hiába vannak tekintettel, ily menhelyek építésénél a szép kilátásra, mert ez a kedélyt felderíti s kárpótol némi szabadságot, mit a betegnek nélkülöznie kell. Másoknál a szép táj a gondolatokat kellemesen foglalkoztatja és elvonja a saját állapot félelmetes megfigyelésétől.

Már most belépünk a házba s a nyugodt nők osztályát vesszük szemügyre. Kedvezőtlen időjárásnál nagy terembe gyűlnek a nők s női munkákkal foglalkoznak. Egyik ruhát foltoz; a másik pedig fon vagy köt, a teljesen buták tépést fosztnak vagy a folyosókon sétálnak. Mindenütt rend és szorgos tisztaság lep meg bennünket. Ez osztályon többnyire gyógyíthatatlan betegekkel találkozunk, izgatottságuk idei már rég elmúltak; a képzeletek és érzelmek vihara már lecsendesült; az előbbi lelki tehetségek azonban nem tértek meg. E szerencsétlenek némelyike nem is tudja, hogy mely helyen tartózkodik s mért van itt; némelyik még éveinek számát is elfeledte s sokkal fiatalabbnak mondja magát. Buta s kifejezéstelen arcukról leolvashatni, hogy idő és tér nyomtalanul halad el előttük. De azért nem érzik magukat szerencsétleneknek. Semmi gond sem nyomja őket, semmi bú sem zavarja egykedvőségüket, szükségleteik gazdagon kielégítvők és többet nem kívánnak; sőt némelyik igen elégedett, mert számos téveszme az intézethez köti, gondolatai ezzel mintegy össze vannak növe. Minden zúg különös jelentőséggel bir rájuk nézve s nem éreznék magukat jól, ha megkedvelt szokásaikat elhagyni kényszerülének.

Néhány ajtóval tovább az izgultabb betegek osztályán vagyunk. Itt is dolgoznak, de sokan nem kitarótsak a munkánál, járnak kelnek, hangosan önmagukhoz beszélnek s majd

ez, majd amaz eszközt veszik kezükbe. Nevezetesen izgult búskomor betegeket találunk itt, kik állandó jajgatás közt sorsukról panaszkodnak s a legiszonyatosb örjeszméket küldik.

Néhány a sírókat vigasztalni igyekszik, mások képzelte aggodalmaik felett kacagnak; a legtöbb azonban keveset tűnődik társai dolgával, kinek-kinek elég baja van önmagával. Sokan törvénytelen bezáratás, természetellenes üldöztetés és kínzatról panaszkodnak, mások pedig barátságos arccal végtelen meséket beszélnek.

Ezen osztálytól elkülönítve, a ház legbarátságosabb részében a lábadozók laknak a nyugodt s tetszőleg teljesen egészséges betegekkal. Itt általában barátságos arczokra akadunk. Illemmel köszöntik mindnyájan a belépőt s a hozzájuk intézett kérdésre nyugodtan felelnek. De némelyiknél az álszemérem és az elfogultság bizonyos foka még észrevehető, míg másoknál a tréfás megjegyzések és gyöngébb csipkedések hajlam a betegségre emlékeztet. Azonban a kezdődő gyógyulásnak mind örülnek s szeretet és hálával szólnak gyógyíttatásukról.

Elérkeztünk most a magán betegek osztályához, vagy is az előkelő rendűekhez. Csinos és fényes szobákat látunk, lakójának izlése szerint virágok vagy képekkel ékesítve. A kik a társaság életszükségét érzik, nagyobb terembe gyűlnek, hol mulattató olvasmányok, képeskönyvek, társas játékok állnak rendelkezésükre. A zongoránál fiatal úrnő ül, ki művészi kézzel játsza Beethoven dicső sonátáit, a többi nagy asztal körül sereglik s különféle női munkával foglalkozik.

Az épület leghátsó s a többi lakosztálytól teljesen elkülönült szárnyában van a czella osztály, melyben a legizgultabb betegek laknak. A dühös és izgult búskomorok itt kezeltetnek. A társaság és illem szabályai itt veszélyeztetve vannak, mindenki pillanatnyi ötlete szerint beszél és cselekszik. Legtöbbjüket kicsapongó jókedv s elfogulatlan fesztelenség lelkesíti. Sok elcsépelet éleztet, de gyakran találó megjegyzéseket is hallhatni. Emberszerető bánásmód mellett az izgult betegek még igen kedélyesek is, inkább pajkosságra de rossz indulatú tettekre nem hajlandók. Ha valaki közülök a rend határát átlépi, ha izgultsága következtében rombolni kezd, úgy azt ápolója barátságos szavakkal és a telhető kimérettel csel-lájába vezeti, hol a magány rendesen nyugtatólag hat rája. A határtalanul dühöngők számára, kik rohamukban önmagukat sérthetnék, nyugtató helyül a párnázott szobák szolgálnak. A padló és fal vastag párnákkal vagy újabb időben az úgynevezett camptulikon (kaucsuk és parafa hulladék vegyülete) táblákkal van kirakva, hogy a beteg heves hadonázása közt magát meg ne sérthesse. A kényszerű és karkötők csak a legszélsőbb esetben vétetnek igénybe s ekkor is csupán az orvos egyenes rendeletére. A czellák mellett a tisztátalan és nyavalyatörős betegek osztálya terül el, hol a legszomorúbb alakú nyomorszerű ápolás és barátságos kezelésben részesül. A fő gond a lehető legnagyobb tisztaságra és üde légre van fordítva és tápláló eledel által e szerencsétlenek erejét a lehetőségig igyekeznek fenntartani.

Most a nő osztályt végig jártuk. Az orvos kinek kíséretében látogatásunkat tevők ez egész idő alatt a betegekkal foglalkozott. Barátságos szavakkal tudakolja meg ápolójainak állapotját, a szomorúkat vigasztalja, a túlzajosn élénkeket rendre utasítja, apróbb czivódásokban bíraskodik s az ápolóknak utasítást ad a betegek ápolása és foglalkoztatása dolgában. Ez orvosszert kap, az meg fürdőt; ennek tornázás rendeltetik, amannak pedig csak életrendi szabály, a szerint mint azt kinek-kinek állapota meg kívánja. Az ágyban fekvő betegek különös, zajtól távol eső szobában ápolatnak.

Néhány gazdasági helyiségen áthaladván a férfiak osztályába jutunk. Általánosságban ugyanazon viszonyok ismétlődnek itt. Mindenütt rend tisztaság és példás szorgalomra bukkantunk. A beteg osztályokon kívül még asztalos, szabó-, cipész-műhelyeket találunk, hol a betegek czélszerű vezetés mellett gyakran a leghasznosb munkákat végzik. A társalgó terem

ben az urak pipázva vagy szivar mellett kártyáznak, tekéznak, mások meg sok érdeklődéssel olvasgatnak. Szabad idejét a többi beteg vidám társalgás, vagy mulattató játékkal tölti el. A tébolyda mögött elkerített udvarok terülnek el, árnyas fák, zöld pázsit és barátságos virágágyakkal. Itt azon betegek sétálgatnak kik szorgosabb felügyeletet kívánnak. Jó időben apróbb munkával foglalkozván maguk is hozzá járulnak a kert fenntartásához és díszítéséhez. A dühösök is bírnak különös udvaraikkal, a hol zavartalanul és megfigyeletlenül élvezhetik a friss levegőt.

A tébolyda két fő szárny épülete közt fekszik a közös diszterem, melyet részben oktatási helyiségnek is használnak. A tébolydának is megvannak ünnepei, a mikor az élet egyhangúságát vidám társas élet szakítja meg. Nyáron kirándulások történnek a szabadba, játékok rendeztetnek, télen és rossz időben a diszterem hangversenyeknek és táncznak szolgál helyiségül. Alig hihető, hogy gyakran mily részt vesznek a betegek ily szórakozásban, hogyan örvendnek már előre és hogyan megemberelik magukat, hogy fel ne tűnjenek. A búskomor az általános vidámság pillanataiban megfellebbezik saját szenvedéseiről, a dühös összeszedi magát, hogy az ünnepet meg ne zavarja; de sőt a buta szemében is megvillanik a vidámság és hálás öröm egy sugara. Hogy nem minden beteg vehet részt a mulatságban, az természetes; a betegeit teljesen ismerő orvos, oly betegeket választ meg, kiknek ily változtatás meg nem árt. Kivált a karácsony ünnepét szokták megülni.

Majd minden tébolydában; vagy annak közelében van kápolna. A különféle vallásfelekezetek papjai itt vasárnaponként váltakozva tartanak isteni szolgálatot, a melyben az erre alkalmas betegek részt vesznek. Ritkán szakítja meg az ünnepet valamely zavartatás; többnyire általános rend és ajtatósság uralkodik. A papok az orvos, beleegyezésével a betegeket látogatják, oktatásukkal foglalkoznak, a hitnek vigaszát nyújtják nekik és azoknak sirjánál imádkoznak, kiket a halál minden földi bajtól megszabadított.

Minekutánna nagyobb tébolydában az életet némiképen ismerni tanultuk, könnyen felfogható, hogy az egész határozott rend kell, hogy kormányozza és összetartsa. Távol minden gépiesség és bajmócos egyoldalúságtól, oly törvények szabják itt melyeknek mindenki engedelmeskedni tartozik. — Bizonyos időben harangszóra a betegek felkelnek s nagy részt az ápolók segítségével felöltöznek, és ágyaikat rendbe hozzák. Még néhányan a termék szelöltetésével foglalkoznak, addig mások az asztalt terítik meg reggelihez. Közös imádság után a betegek megreggelizvén mindenki munkája után néz. Az ebéd és vacsora is bizonyos időben tálatatik. Az időközökben a különösen szorgalmas munkások üdítöket is kapnak. Főgond van fordítva arra, hogy mindenki külsőleg és egész viseletében az illedelem szabályait megtartsa. Sokan fel nem foghatják, hogy miképen lakhatik együtt annyi elmebeteg, a nélkül, hogy egymás baja javulásának hátrányára ne lennének. Gyakran hallani azon megjegyzést, hogy ezen betegeknél csupán látása által megtébolyodhatik az ember. De ez semmi képen sem áll. Az egyes osztályok akként rendezvők, hogy csak oly betegek laknak együtt, kik egymást nem háborgatják; aztán még minden beteg annyira el van foglalva saját eszméjével, hogy társaik ferdeségeit alig veszik észre. Ellenkezőleg nagyobb számú betegek együtt lakása határozott előnyökkel bír. A rend és engedelmisség általános példája az orvosi rendelvények irányában, igen jótételeg hat az egyesekre; mert mindegyik ösztönszerűleg érzi azt, hogy hajlamai tetszésének nem kedvezhet, és sok rövid idő alatt egészen más emberré lesz. A gyakran előforduló gyógyulás és elbocsátás a vissza maradókat jövőjük feletti aggodalmaikban vigasztalja, s reményt kelt a csüggedőkben. Nem ritka tünetény itt, hogy lábadozó betegek megható módon könyörülnek sorstársaikon, kiket aztán tehetlenségükben segítenek s gyöngéd gondossággal ápolnak.

A hullában fölmerülő májbántalmak meghatározására (determinatiojára) szolgáló vezérfonál, melyet

gyógyító és törvényszéki orvosok használatára készített

Dr. ARÁNYI LAJOS, kórboncztanár.

1. §.

Tájékoztató.

A tankönyvek, monographiák és hirlapi cikkek u. n. *syntheticus* modorban szokták — és pedig igen helyesen — a májnak bajait közleni; e modor folytán: előre bocsátatik az illető májbajnak neve, következik ezután a baj körjeleinek elősorolása és olykor némi figyelemztetés, mely a netalán valamely hasonló jelenségű bajjali felcseréléstől óvja meg a tanulmányozót. Ezen modornak az a fényoldala, hogy az ember jó fogalmat nyer az egyes kóralakokról s hogy az okúlni vágyó szabatosan eszébe vésheti az illető bajok körjelesoportozatát, de midőn törvényszéki, vagy rendőri, vagy bár csak kórtani bonczolatra kerül a dolog: vajmi fáradságos a mai nap immár 44, vagy bár csak 34 májbajnak megkülönböztető kórbonczjeleit akár könyvből, akár csak emlékezetben végig futni s az illető bajat meghatározni. Megkísértem tehát a *syntheticus* út ellenkezőjét t. i. az *analytikust*, azt t. i., melyet a fűvész követ, ki valamely ismeretlen növényt törekszik az e célra irt könyv szerint meghatározni (determinálni).

De mielőtt az Ariadne-féle fonalat legombolygatni kezdeném, szükségesnek látom a tudós olvasót a labirinthussal is megismertetni, tudniillik az oly nagy számra terjedő májbajok lajstromával, ezen lajstromot pedig akként iparkodom felvilágosítani, hogy a májnak göröcsövi szerkezetét is előtárom a legrövidebb vázlatban. Szeretném, hogy oly tapintattal bírnék ezen vázolásnál, miszerint csak azt érintsem, minek a gyakorló és a törvényszéki orvos veszi hasznát, de meg hogy reám se piríthassanak ama ismert mondattal: *dum brevis esse vult, obscurus evadit*.

2. §.

A májnak finomabb alkata.

1. A *májsejtek*, ezek a májnak u. n. alakelemei, melyek bizonyos golyószerű csoportokban — mint valamely szőlőgerezd szemei — vannak egymás mellé helyezve.
2. Az említett sejtesoportozatok *májlebenyekének* (lobuli hepatis) mondatnak.
3. Minden májlebenyéből s pedig annak közepéből egy visszérág indul ki a máj visszér felé, ezen központból eredt visszerek, neve: *venae intralobulares* = *lebenykebeli* visszerek.
4. A verőczernek (mely a bélfordor a lép s a gyomor felső visszéréből ered s a májban számtalan ágakra oszlik,) végágai mint *venae interlobulares* = *lebenyke közti* visszerek övezik körül a lebenyeket.
5. A lebenyek közti visszerek hajszáledényekre oszlanak.
6. A máj táplálására a *májútér* szolgál, melynek végső vagyis hajszál-ágai a májlebenyekben oszlanak el.

Megjegyzendő, hogy a *májuterek* végei egyrészt a verőczer végső ágaival, másrészt a májvisszér eredeteivel (tehát mind a *lebenykebeli*, mind a *lebenyek közti visszerekkel*) közlekednek.

7. A lebenyekből erednek a hajszálfinom epeedények, melyek egymásba nyilván mindig nagyobbakká válnak (mint a visszerek) s végre a májvezetékké növekednek, mely miután az ephólyagvezeték bocsátotta volna visszafelé: *ductus coledochusnak*, epevezetékné (hibásan *közös epevezetékné*) nevezetik.

8. A máj idegei főleg a hasfonatból (*plexus coeliacus*), de egyrészt a gerinczagi idegekből is származnak.

9. Az u. n. májkapun a *verőczer* (*v. portae*) a *májútér* és az *idegek hatolnak* be a májba, és egy bizonyos eme szerveket körülvevő s mintegy hüvelykint burkoló kötszövet, mely *tág értelemben vett Glisson-féle toknak* mondatik.

10. A magzatban (és az akár fiatal, akár fölserdült sertésben) ezen említett hüvelyképű kötszövet a májlebenyeket is körülveszi s valóságos tokot (*Capsula*) képez közöttük, s ez a szoros értelemben vett Glisson-féle tok.

Jegyzet. A szoros értelemben vett Glisson-féle toknak lobja azon bajtidézi idővel elő, melynek neve: *atrophia hepatis ex inflammatione capsulae Glissoni*.

A tág értelemben vett Glisson-féle toknak lobja azon sokban egymáshoz hasonló három bajat hozza elő, melynek egyikét *hepar granulatum* szemcsés máj, másikat *hepar cyrrhosum* fakó máj, harmadikát szoros értelemben vett *hepar moschatum* szerezsendiómájnak neveznek. Mindezen három bajnak közös neve: *sequelae inflammationis interstitialis*, vagy *textus conjunctivi hepatis*. A ki ezt jól érti: nem akad föl a májbajok fölismerésében.

3. §.

A májbajok lajstroma.

A) Szorosan vett májbajok

(ide nem-igen értve az epeútak s a verőczer bajait, azért mondom *nem-igen*, mert a máj metszlapjának megítélésénél nem lehet az epeútak tágulását elkerülni, sem a verőczernek előre ment lobját a máj barázdásodásánál.)

30 év előtt a májlob, a májdugulás és a májkenyedés járta, legfőlebb még a *plethora abdominalis*, de mind ezen bajok csupa subjectiv fölfogáskint zibongtak a gyógyító orvos agyában, mai nap majdnem tíz annyi az ismert májbántalmak száma és pedig a következő:

1. *Hypertrophia simplex*, egyszerű májtúltengés.
2. *Hyperaemia* és pedig: a) *acuta activa* (dobzodás, mérgeződés után).
3. b) *acuta passiva* (tüdőlob, szívbelhártyalob, szívburoklobnál).
4. c) *chronica activa* (iszákosoknál).
5. d) *chronica passiva* (szív s idült tüdőbajosoknál).

Ezen utolsó faj míg nem idült: a *tág értelemben*, midőn pedig idült: a *szoros értelemben* vett *szerezsendiómájat* = *hepar moschatum* tünteti elénkbe.

6. *Apoplexia cum rhexi*, érrepedéssel járó guta.
7. *Hepatitis* és pedig a) *genuina* v. *purulenta suppurativa* (a közönséges vagyis a tályogképzéssel járó májlob.)
8. b) *parenchymatosa diffusa* (elterjedt terimbeles májlob) ezen baj ritka, a májsejtek lobában áll, genyedéssel nem jár.
9. c) *parenchymatosa circumscripta*, szintén ritka baj és az epeútak tágulata között fejlődik helyenkint ki.
- d) *Hepatitis interstitialis diffusa*, elterjedt hézagi májlob, a lob nem jár genyedéssel, hanem sorvadást szülő elkeményedéssel. Fészke a lobnak s az azt követő elkérgesedésnek a májban találkozó kötszövet, vagyis a tág értelemben vett Glisson-féle tok (2. §. 9). 10) és a jegyzet).

Ha ezen hepatitis interstitialis diffusa (szétterjedt hézagi májlob) a máj burkát el nem éri:

- a) *cirrhosis hepatis*-nak (de nem *skyrrhosisnak*) mondatik, mert

cyrrhos=sárga és csakugyan fakó színe van a májnak, ha pedig a máj külfölületéig hat, akkor:

10. β) *Granulatio hepatis* v. *hepar granulatum*=májszemcsésedés, vagy szemcsés máj a baj neve.

Ugyanezen hepatitis interstitialis diffusának egyik faja azon kóralak, melynek

11. γ) *inflammatio capsulae Glissoni κατεξοχεν* v. *per eminentiam* a neve s mely nagyfokú májsorvadást szokott szíjtani és elkerülhetlen hasvízkórt, van végre az u. n.

A hepatitis interstitialis diffusának ellentéte:

12. δ) a *hepatitis interstitialis partialis*, melyre, ha nem is mindig, de mégis többnyire reá illik, hogy *syphilitica*.

(Recapitulatio.)

Létezik tehát ötféle májlob, u. m.: a) a közönséges vagyis genyedéssel járó *purulenta*, b) a genyedéssel nem, hanem csak puha duzzadással járó u. n. *parenchymatosa diffusa*, c) az ehhez hasonló *parenchymatosa circumscripta*, d) az *interstitialis diffusa* (mint: α) *cirrhosis hepatis*, β) mint *hepar granulatum* és γ) mint *inflammatio capsulae Glissoni per eminentiam*, e) a *hepatitis interstitialis circumscripta*, mely többnyire bujakóros természetű.

13. *Atrophia chronica*, ezen név alatt többféle elsődleges betegségnek következményét érti a mai tudomány, nevezetesen a) idült szenvedő májvérbőségből eredtet = a valódi *szerecsendiómáját*, b) olyant, mely tág vagy szoros értelemben vett Glisson-féle lobjából — hepatitis interstitialisból — támad, c) olyant, melynek festenylegakodás, d) külső nyomás és végre e) melynek oka a vénség.

14. *Heveny májsorvadás* mit (mert többnyire sárga) vulgo: *atrophia acuta flava*-nak neveznek. Az igen megkisebbedett és többnyire rheum-sárga máj fonyadt, de szívós, leveses, a metszlap rendesen rheum-sárga, de lehet vöröses is s akkor *atrophia acuta rubra* a baj neve. Az e bajban szenvedő egyének (leginkább terhes asszonyok) a sárgakór tüneteit mutatják, érverésük gyors, de hőmérsékük nem növekedett, örvongási rohamoktól lepetnek meg, ezekre szunyókór áll be és 16—32 óra múlva a halál. A hányadék kávébarna, a székürítmény barna-piros, mint a híg szilvaíz.

15. *Infiltratio adiposa hepatis*, v. *hepar adiposum*, v. *pymelosis hepatis*, zsírmáj — a máj az újjbenyomatot megtartja, sárga mint a tömött lúd mája, részegeskedőknél fordul elő. Górcsőleg a májsejtek egy-két csepp zsírral telvék, de a sejtburkok épen maradnak, ha aetherrel kivonjuk belőlük a zsírt.

16. *Degeneratio adiposa hepatis*, zsíros elfajulás, vilanymérgezés következtében a májsejtek tartalma és burka apró zsírszemcsékké változik át. Górcsőleg májsejt-burkot nem lehet föllelni.

17. *Hepar amyloideum*, amyloida degeneratio, kemnyés máj. E bajnál a májnak fehérnyeféle anyagai elfajulnak s vegyileg hasonlítanak a kemnyéhez, azért változik azon górcsővi májmetszeteknek színe biborra vagy violaszínűre, melyek előbb iblanyfestvénnyel s azonnal reá kénsavval érintetnek. Az efféle máj gümös, bujasenyves, vagy egyéb kimerült egyéneknek fordul elő.

18. *Hepar pigmentosum*, festenymáj. A máj eleinte nagyobb, később (a rendesenél is) kisebb, mindig keményebb és szürkés, vagy barnás vagy feketés szürke, olykor koromfekete s ekkor: *melanosis hepatis* a baj tűzetesebb neve.

19. *Cancer hepatis*, májrák és pedig

20. a) *cancer fibrosus*, rostos rák, ha t. i. igen tömött (ritka tünetény.)

21. b) *cancer medullaris simplex*, egyszerű velősrák, ha t. i. agy államú és fehérés (ez a leggyakoribb.)

22. *canc. medull. haematodes*, véres velős rák, ha t. i. piros és edénydús,

23. *c. med. melanodes*, fekete velősrák v. *melanosis maligna*, midőn fekete színű,

24. c) *cancer gelatinosus*, kocsonyás rák. Ez kocsonya külemű (ritka baj.)

25. d) *cancer phyllodes*, bolyhos rák, hasonlít a lúdhájhoz,

26. e) *c. epithelialis*, belhámrák, ennek górcsővi elemei a belhám sejteihez hasonlítanak.

27. *Tuberculosis hepatis*, májgümő (főképen az ismert turó- v. sajtszerű sárgagümő.)

28. *Lymphoma*, nyirkdag. Előfordulnak t. i. azon vérvegynél, mely leukhaemianak hivatik s mely a fehér vértestecsek túlsaporodásában áll, nagy számú szemcsék a májban, melyek kendermagnyiak, valamivel nagyobbak vagy kisebbek, fehérék vagy áttűnő fehérkék, — a nyirkmirigyek ily alkalommal egész diónyira duzzadtak, fehérvértestecsekkel zsufolvák, és fehérés színűek.

29. *Tumor erectilis*, duzzadékonny dag, azaz kisebb-nagyobb (egész mogyorónyi) gumó, mely a mony barlangos testéhez hasonló szöveggel bir, azaz szívós kötszöveti gerendezetből áll, melyben vér foglaltatik.

30. *Syphiloma*, birjadag, vagyis kendermag egész mogyorónyi szürkés sárgálló dag, mely a metszlapon kiemelkedik (elő dudorodik) és többnyire oly májban, mely mély barázdák által kisebb nagyobb lebenyekre oszlott.

31. *Osteoma*, csontdag, kérges kötszövetbe beágyazott csontszálcák.

Elődiek, *parasita*, és pedig:

32. *Echinococcus*, Gamóc, vagyis inkább gamócgyarmat (*Echinococcus-Kolonie*) holmi dió, egész dinyényi tömlő, melyben tiszta — és pedig *fehérnye nélküli* — savó foglaltatik; a savóban puha falazatu fehér kisebb-nagyobb (dió egész almányi) hólyagok = *fiók-tömlők* úszkálnak, ezek ujra savótartalmuak, a savóban borsszem egész mogyorónyi tömlők = *unoka-tömlők* libegnek, az utóbbiak belfalán némi daraszerű csapadékot lehet szabad szemmel megkülönböztetni, melyis a kutyaiban élő u. n. *taenia echinococcus* nevű galandféregnek dajkáiból (scolex-jeiből) áll. Hogy mikép jut az ember gyomrába a kutya belében fészkelő *taenia echinococcus*nak tojása, s hogy mikép furódik a kikelt féreg lárvája a vérbe, a májba, s a többi zsigerekbe, hogy válik abból dajka (scolex) azt a mai zoologiák igen tisztán birják megfejteni.

33. Az u. n. *pen'astoma denticulatum*, 1—1½ vonal hosszú hengerded sárgás-barnás féreg, melyet kisded mivolta miatt csak 1847 óta ismerünk. Többnyire kettő három van együtt, s többnyire már elmeszesedett tokban (capsulában) rejlik. Alig ártalmas.

B) Az epeútak bántalmai.

Inflamatio catarrhalis acuta ductuum biliferorum és pedig:

34. *Acuta*, heveny.

35. *Chronica*, idült lobja az epeutaknak.

36. *Inflamatio purulenta vesicae felleae*, az epehólyagnak genyedéssel járó lobja, — ennek oka többnyire az epekő.

37. Szorulás (*stenosis*) következtében támadt másodlagos tágulata (*ectasia*) az epeutaknak.

38. *Lithiasis felleae* epekőképződés.

39. Az u. n. *distoma hepaticum* = a métely, ez egy tökmaghoz hasonló 8—14 vonal hosszú és nagy számmal előforduló féreg (ritkán fordul elő az emberben).

40. Az u. n. *distoma lanceolatum* 2—6 vonal hosszú, és uborka maghoz hasonló féreg. Mind a két faj az epeutakban fészkel.

41. A *Distoma haematobium*, ez egyiptomban honos, a verőczer vérében találhatik, Grisinger ott 363 bonczolat közt 117 esetben lelte meg ezen élődit.

42. Az *crsó giliszta*, *Ascaris lumbricoides*, mely az epeutakba is befúrja és seregesen befészkei magát, újni szélesre tágítván ki a májvezeték (ductus hepaticus-t).

C) A verőczer bajai.

43. *Phlebitis primaria venae portae*, a verőczernek elsődleges lobja, minek oka a külerőszak, e bajnál a verőczer megváltozott vér és rostonya alvadékkal van betömve, a vérmegallásának s így a tömképződésnek oka a meggyuladt verőczer belfölületének megérdesedése.

44. *Phlebitis secundaria venae portae*, a verőczer másodlagos lobja. Ezen bajnál a szomszédságból sodortatik el valamely alvadék vagy pörk, vagy élödi a verőczerbe s ez okozza idővel a verőczerlobot.

Alakjára nézve lehet a bármily okból támadt verőczerlob:

u. n. *phlebitis adhaesiva*, midőn t. i. a verőczer falai összenőnek s így májlebensedést okoznak, — vagy lehet:

u. n. *phlebitis suppurativa*, midőn bő genyes izzadmánnyal jár a lob.

Kásadagos (atheromatosus) elfajulás, fölötte ritka tünetmenny a verőczerben.

Mielőtt a májbajokat meghatároznók, megismertetem a kedves ügyfelet azon *schémával*, melyet ezen májbaj-determinationál czélszerűnek vélek, s melynek alkalmazása képezi tulajdonkép a megígért Ariadnefonalat.

A májbajok meghatározásánál vegyük tekintetbe:

A) a májnak *külsejét*, a máj külsején:

a) a máj *mekkoraságát*,

b) „ *államát*,

c) „ *színét*,

B) a májnak *belsejét*, vagyis metszlapját.

Függelék:

B) Az epeutaknak, s

C) A verőczernek kóros bennéke.

A)

A májnak külseje.

4. §.

a) A májnak *mekkoraságát* illetőleg lehet a máj 1) nagyobb 2) kisebb.

1.

ha a máj } és pedig: ha a májnak szövetén valami } = *egyszerű májtúltengés (hypertrophia simplex hepatis)*
nagyobb } különös föl nem tűnik:

b)

ha a máj föllete sima és sötét } = *máj vérbőség hyperaemia hepatis* (hogy minő
piros, vagy kékes piros } faj vérbőség, azt a metszlapról tudni meg):

ha afféle *ocker* sárga: akkor zsírmáj, és pedig:

ha puha, s az uj benyomatot megtartja: } = *zsíros beszűrődés, (infiltratio adiposa) részegesek bántalma:*

ha nem tartja meg az uj } = *zsíros elfajulás (degeneratio adiposa) benyomatot: (phosphor vagy vilanymérgezés:*

ha igen tömött, és viaszfényű száraz lappal bír: } = *kemnyés elfajulás (degeneratio amyloidea.)*

f)

ha vöröses fakó színű, kissé egyenetlen fölületű, vérszegény szemcsés törlapú, a máj metszlapján azt venni észre, hogy a májlebenskéket savósan beszűrődött szegélyek veszik körül. Erősen kifejlődött sárgakór van jelen, a savóhártyák vérömlésekkel bélyegezvék. A *Górcsó* a vesében zsíros elfajulást tüntet föl. A baj ritka:

g)

ha palaszürke v. feketés szürke, és pedig kívül belül: } = *Festeny máj pigmentosis hepatis.*

2.

ha a máj } és pedig ha világos szürkés barna: } = *egyszerű májsorv — atrophia hepatis simplex:*
kisebb:

ha világos, vagy sötétes *rheum* sárga, azonkívül igen pelyhűt és kifejlett } = *sárga májsorv — atrophia flava hepatis:*
sárga kór van jelen:

ha igen tömött szívós, kérges, és kissé egyenetlen fölületű, vagy szemcsés fölületű: (E baj bővebben a metszlap megítélésénél fog tárgyalatni) } = *oly májsorv, mely akár a tág akár szoros értelemben vett Glisson-féle toklobnak következménye:*

ha igen tömött és minden fokozatú szürke, vagy akár fekete: (E baj eleinte májnövekedéssel jár, mint a Glisson-féle toklob, azután pedig elsovadást okoz): } = *festenylekódásból eredt májsorv:*

ha egy vagy két körülírt helyen mély behúzódot } = *kiürült tályognak, vagy kiürült venni észre a csak kevéssé kisebb májon: } gamóc-gyarmatnak nyoma.*

5. §.

b) A májnak *államát* illetőleg lehet a máj: 1) tömöttebb 2) puhább.

1.

ha a máj } és pedig ha teriméje nagyobb és színe barna } = *idült máj vérbőség:*
tömöttebb } piros:

ha teriméje kisebb: (a májsorv különbségeit) } = *bár mi okból támadt májsorv, a metszlap vizsgálatánál fogjuk megítélni) } többek közt szerezendő máj is,*

- ha a máj göröncsös szemcsés } = máj szemcsésedés (hepar granu-
föletű: } latum:
ha a máj lebenyes s ekint } = hepar syphiliticum vagy Obliteratio partialis
barázdás is: } venae portae:
2.
ha a máj } és pedig ha kisebb a máj és sárga (sárga kór } = heveny sárga májsorv Atrophia
puhább } is van jelen) } hepatis acuta:
ha nagyobb a máj: (Az e két baj közti } = zsíros beszűrődés infiltratio adi-
különbséget nézd lent a máj metsz- } posa, vagy hepatitis parenchy-
lapjának tárgyalásánál) } matosa.

6. §.

c) A májnak színét, és pedig jellegző avagy irányadó színét illetőleg, lehet a máj: 1) söté-
tebb barnáspiros, 2) szürkés, 3) sárgás,

1.
ha a máj } = vérbőség hogy idült e vagy heveny, cselekvő-e vagy szenvedő, azt
sötétebb barnás piros } a máj metszlapjának tárgyalásánál látandjuk meg:

2.
ha a máj }
szürkébe játszik } = festenylelakodás, (pygmentosis hepatis,
v. akár feketésbe: }

3.
ha sárga } és pedig nagyobb és } = infiltratio adiposa vagy pymelosis:
puhább }
nagyobb de nem puhább: = degeneratio adiposa v. phosphorica:
kisebb és puha, de meg szívós is:] = atrophia flava hepatis.
kisebb, de tömött } = cyrrhosis hepatis, vagyis előrement tágértelmű Glisson-
és szívós: } féle toklabból eredt májsorv:

4.
ha vöröses fakó, ha megnagyobbodott }
törékeny, durvás szemcsés, metszlappal } = hepatitis parenchymatosa diffusa, elterjedt
bir és sárga kór van jelen: } terimbeles májlob (igen ritka baj)

B)

7. §.

A máj belsejét, az az metszlapját megtekintvén találhatunk vagy a) nem tarka,
hanem egyféle színt, ez lehet:

a)
barnás vörös] ha rendes terimével bir:] = rendes állapot,

ha kisebb] s ha a máj puha de szívós } = Atrophia acuta rubra heveny vörös
májsorvadás és sárgakóros tünetek
vannak jelen:

ha nagyobb] = hypertrophia simplex, egyszerű májtúltengés:

b)
sápadt sárga] ha az ujbenyomatokat megtartja] = infiltratio adiposa, zsíros beszűrődés:

ha az ujbenyomatokat nem tartja meg,] = degeneratio adiposa, zsíros elfaju-
de nem kérges } lás: (gyanu lehet vilanymérgezésre)

ha szívós, kérges, és megkisebbedett] = cirrhosis hepatis:

c)
rheum sárga, sokkal ki- }
sebb s puha, de szívós } = Atrophia flava hepatis acuta, heveny sárga májsorvadás:

d)
olivazöld a) ha szétmálló puha és bűzös] = rothadás:
β) ha puha, de szívós] = Atrophia flava acuta, heveny sárga májsorvadás:

e)
szerpentinzöld a) ha puha és bűzös] = rothadás:
β) ha puha nem bűzös és szívós] = pigmentosis epefesteny lerakodás:

f)
haragos vörös] = hyperaemia acuta, heveny vérbőség, és pedig:
ha heveny tüdő — vagy szívburok — vagy szívbelhártyalob van jelen:
a) hyperaemia acuta passiva, heveny szenvedő vérbőség;
ha szesz-bűzű a gyomor, és vérbőség van a koponyaüri szervekben, dobzódásra
lehet gyanítani, s így lesz a baj:
β) hyperaemia acuta activa, heveny cselekvő vérbőség:

g)
vöröses fakó } és még hozzá megnagyobbodott } = hepatitis parenchymatosa diffusa, terimbeles
és egyenetlen fölületű } elterjedt májlob, (igen ritka baj!)

h)
szürke, szürkésbarna feketés] = pigmentosis hepatis, festenylelakodás, festenymáj:

1)
tisza fekete = melanosz (ezen baj igen ritkán terjed el az egész májra) vagy:
2) tarka színű, s ekkor:

a)
ha barnáspiros pettyek mutat- } hyperaemia chronica, idült vérbőség vagy tág értelemben vett
koznak szürkés metszlapon, } hepar moschatum szerezsendiomáj,
vagy szürkés pettyek barnás- } a) ha szokványos része- } = hyperaemia activa cselekvő
piros metszlapon } gesnél fordul elő } vérbőség,
β) ha idült szív és tüdő } = passiva hyperaemia szenvedő
baj van jelen: } vérbőség,

b)
ha sötétbarnás mezőn részint szürkés, részint } = szoros értelemben vett: hepar moschatum,
sárgás pettyek mutatkoznak, s a máj meg- } szerezsendiomáj.
kisebbült és vérszegény }

c)
ha halványbarna mezőn fakó reczét mutatkozik } = zsíros beszűrődés az első időszakban (a baj
a valamivel lazább és törékenyebb májon: } tönkre jutottaknál főleg gümösöknél, vagy
rákosoknál fordul elő:)

d)
fakó mezőn barnás pontok mutatkoznak a ren- } = zsíros beszűrődés a második időszakban,
desnél puhább és vérszegényebb májon és zsir- } ezen baj is tönkre jutottaknál fordul elő,
csikok a késpengéjén:

e) zöldessárgás pópállamú körülírt helyek a metszlapon : } ha a górcső gamóczhorgokat mutat : } = *régen elhalt gamócz telepnek maradványa* :
 ha a górcső nem mutat gamóczhorgokat } = *félig felszívódott tályognak maradványa*,

f) zöldessárgás genyszerű anyaggal telt több-nyire csoportokban sereglett üregek } = *hepatitis genuina, v. hepatitis suppurativa circumscripta, valódi májlob, genyedő májlob*,

g) hig sárgászöldes (epés) folyadékkal telt üregcsoportok, melyek az epeutaknak (különösen ezen utak végső ágainak) felelnek meg : } = *ectasia, v. dilatatio ductuum biliferorum az epeutak másodlagos tágulata*, miután epekő, vagy más test által valamely elsődleges epeuti szűkület hozzátott elő,

h) genyszerű anyaggal telt üregek, melyek a verőczer némely ágában fordulnak elő : } = *pylephlebitis, vagy inflammatio venae portae suppurativa, genyedő verőczer-lob, van t. i. egy nem genyedő (egy u. n. hegedő) is*.

i) szürkés v. sárgás fehér-kesőbb-nagyobb gumó v. gumók } a) ha borsónyi tokot képez } = *cysticercus cellulosae, u. n. borsóka*
 } a gumó, és benne némi féreg } vagyis az emberben tanyázó taenia soliumnak dajkája (scolexje) :
 } van be burkolva :

β) ha turó vagy sajtszerű s }
 ha egyebütt is találni gumót a szervezetben } = *sárga gümő, tuberculum flavum* :

γ) ha agyállamu és színű s } = *cancer medullaris, velős rák* (a górcső egyebütt is akadni rákra) medres (alveolar) szövetet lel föl,

δ) ha kocsonya államú a gumó v. a gumók } = *cancer gelatinosus, kocsonyás rák* :

ε) ha górcsőleg belhími sejtekből áll a tömötteske gumó } = *cancer epithelialis v. cancrioid belhími rák* :

ς) ha szürkés gumó kiemelkedik a metszlapon, és barázdás, lebenyes a máj : } = *Syphiloma, bujadag* :

k) nagy számmal elhintett kendermagnyi vagy nagyobb vagy kisebb szürkés fehér szemcsék — a nyírkmirigyek erősen megdagadtak s fehérek : } = *lymphoma, nyírkdag*, ez alkalommal a górcső túlszámmal leli a fehér vértestecskéket az az, *leuchaemia* fehérvérűség van jelen :

l) mogyoró egész diónyi üregek, melyek vérrel telvék } a) ha a vér egészen kitakarítható : } = *apoplexia sanguinea cum rhexi, véres guta* :

β) ha a vér eltakarítása nem sikerül, mert szívós gerendezet hurkaiban foglaltatik : } = *tumor erectilis, duzzadékony dag*, melynek alkata a mony barlangos testéhez hasonlít,

m) vérrel telt üregek, de a vér szürkés fehér agyszerű gyurmával van vegyülve } = *cancer haematodes, vérrák* :

n) koromfekete gumók } a) ha tömöttek } = *melanosis hepatis fekete festeny lerakódás* :
 } β) ha puhák } = *cancer melanodes, fekete rák* :

o) kérges szövetbe ágyazott szálkás, vagy lemezes vagy rögös keményded lerakodmány : } = *osteoma, csontdag* :

p) puha fallal bíró } a) ha borsó vagy mogyorónyi áttűnő falazatu } = *cystis serosa simplex, rivóka* :
 hullámzó tömlők } a tömlő, mely savót tartalmaz

β) ha a savóval telt tömlő több irányú sővényekkel bír } = *echinococcus multilocularis több üregű gamóc* :

γ) ha egy savóval telt tömlőben több apró fióktömlő, s talán ezekben még unokátömlő is foglaltatik : } = *echinococcus, gamóc, vagyis gamócgyarmat*.

Függelék.

B) Az epeutak bajai.

1. Az epeutak tágulata már a máj metszlapjának megítélésénél tárgyalatott, megemlítendő még :

2. a porzó, vagy mák, vagy köles, vagy kendermagnyi, vagy akár még nagyobb sötét zöldesbarna, néha pedig sárgás szürke, keményded és fehérszurok-törékenységgű képletek = epekövek, a bántalom neve *cholelithiasis, epekőbaj*.

3. Az ismeretes *ascaris lumbricoides, orsógiliszta*, mely olykor sokad magával furódik be az epeutakba, melyeket újnyira is ki bír tágitani.

4. A tökmaghoz hasonló képlet (rendesen nagy számmal) = *distoma hepaticum, mótely*,

5. az uborkamaghoz hasonló képlet vagy képletek = *distoma lanceolatum*,

6. az epevezeték (ductus choledochus) nyákhártyájának megduzzadása, és barnás vörös színesedése (olykor a duzzatag állapot az epevezeték (hibásan közös elzárja a cső üregét, s ekkor sárgakóros tünetek merülnek föl) epevezeték) hurutja.

C) A verőczer bajai.

Ha a verőczer egynémely ágaiból geny árad, mint valamely tályogból : } = *pylephlebitis, v. inflammatio venae portae suppurativa, genyedő verőczer lob*.

ha rostonya alvadék, mely nagyobb részt elkorhad s némileg turó } = *pylephlebitis adhae-*
 vagy tapló külemű, találta a verőczer futtában, s a májon mély barázdák mutatkoznak : } *siva, hegesztő verőczer-lob*.

Górcső segítségével észlelhető a vérben, a *distoma haematobium*.

B) FÖLD- ÉS VEGYTANI ÉRTEKEZÉSEK.

Kassa sz. k. város környékének földtani viszonyairól. *)

SZEKCSŐ TAMÁS tanártól.

Kassa Felső-Magyarországnak legjelentékenyebb városa, fekszik Abauj megyének éjszaki határánál 38, 56'-nyi Ferrotól számított keleti hosszúságban és 48° 42' 51" é. szélességben Lipszky szerint. Határának egyik része éjszakon a szomszéd Sárosmegyébe ér, mert Tehány és Kavacsán helységek, melyek még Kassa városi uradalmához tartoznak, már Sárosmegyében fekszenek.

Földirati fekvésénél fogva Kassa egy távolabbra terjedő hegyrendszernek végágazatján és a Hernád vize által áthasított lapálynak kezdetén terül el. Azon hegyágazatok ugyanis melyek Kassát éjszokról bekerítik s melyek geologiailag is egymástól különböznek, két hegylánczhoz tartozó végereszei. Az egyik, — mely a kassai határt Bélánál éri, onnét két főágazatra szakadván délkeleti irányban a városhoz közeledik s itt a Csermelyvölgy mindkét oldalát képezvén a Bankóheggyel végződik; nyugatról azonban Arany-Idka környékén az Ida patak völgyét bekerítvén Tőkés és Mislókán túl, egészen Kis- és Nagy-Idáig vonul, — ezen hegylánczolat a gömör — szepesi érczhegységnek azon részéhez tartozik, melynek főjelme a palakőzet.

Ettől különböznek azon hegyek, melyek Kavasán éjszaki részén Sárosból érvén, a Hernád völgyét szegélyezvén, Tehánynál a folyó szorosának jobb partján a Kassai várhegy *Hradora* által az előbbi hegycsoporttal egyesülnek. Itt az uralkodó kőzet a mész; a hegység pedig mint a sáros-szepesi Branyiskó végnyulványainak tekintendő. Tehány felett e hegyek közül bontakozik ki a Hernád, vadregényes festői szépségű völgyet képezvén és Hradova alján ér ki alsó folyásának szélesebb medenczevölgyébe, mely tehát Kassánál vevén kezdetét Abaujmegyét hosszában délfelé majdnem közepe táján átszegvén egészen déli határához terül el, és azután a Sajó körötti síksággal együtt Ónodnál a nagy magyar alföldi lapállal egyesül.

Ezen medenczét tehát, melynek éjszaki végén Kassa városa terül el, éjszokról magas hegycsoport zárja be 2500—3000 lábnyi csúcsokkal; keletről egy dombor keríti be, mely Tehánynál a széles Kassai hegyet (1036') képezvén dél felé egész Széplakig vonul és Hernád völgyét a Tarcza völgyétől választja el. Hasonló dombor keríti be a folyó medenczét és Kassa városa határát nyugotról is, hol a partmagaslat a Bankóhegytől elválván, több, de egyenközüen dél felé haladó domblánczolatban egész Pólyi helységig húzódik s a kassai

*) Mint sajnálattal értesültünk, e jeles cikk tudós szerzője, ez év elején Pozsonyban elhunyt. Békehamvaira!

A szerk.

medenczének nyugati partmagaslatát képezi. Mindakét partdombor földtanilag is megegyezik, mint az a földtani vizsgálatokból kitűnik.

Ez Kassa városának földirati fekvése: földtani viszonyait átvizsgálendő kirándulásaimban azon részletes tájtérképet (Situationsplan) használtam, melyet a Kassán tanyázott cs. k. vadászezred tisztjei 18⁵⁷/_{ss}-ban báró Maroicic őrnagy parancsnoksága alatt készítették. Ezen eredeti térképnek mértéke igen nagy, b. h. = 200 b. öl;

Földtani kirándulásaim közben tehát a következő kőzeteket találtam Kassa környékén:

Jegőczs tömegkőzetek: (Massengesteine)

gránit,
diorit,
agyagpala és csillámpala,
kvarczit.

Üledékes kőzetek: (Sedimentär-Gestein.)

tömött mészkő,
márga és mésztuffa,
tályog,
képlékeny agyag,
lész és özönvízi hömpölyök.

Torlaskőzetek: (Trümmergesteine)

agyag- és mésztorolvány,
homokkő,
keselykő.

Mostkori képződmények:

A *gránit* csak egy helyen tör ki napvilágra a pala alól. t. i. Kassától délre fekvő *Akasz-tóhegy* kőbányájában. Itt e kőzet hatalmas sziklatömegben emelkedik ki, és képezi az alig 80 l. magas nevezett dombot. A kőbányában lefejtett kőzet lehetővé teszi, hogy a kőrétegek egymásutánját megvizsgálhatjuk. A domb legfelsőbb részén van agyagos televényföld alig 1 lábnyi vastagsággal, mely szántóföldekül használtatik, erre következik 2—3 lábnyira kavics, azután ölnyi vastagságú agyagpala, továbbá gnajsz és *gránit*. Utóbbi kettő váltakozik s azért itt a gránitot úgy tekinthetjük, mint a gnajsznak módosulását. Szintoly átmenetet tapasztalhatni a csillámpala és gránit közt.

Az itteni granitnak elegyrészei közül a fehérszínű földpát képezi a nagyobbik részt, a kovag a kisebbik felét és szürkészínű; a csillám pedig csak itt-ott gyéren beszórva, de mindig aránylag nagy és vastag lemezekben találtatik; színre nézve szürkésfehér s ásványtanilag valószínűleg mint kalicsillám bizonyodnék be. Járulékos elegyrészek nem találtatnak benne. A kőzet mint már említém fejtetik a bányából s becse a kassai lakosságra nézve már annnyival is nagyobb, minthogy e nagy keménységű kőnek más lelhelye a környékben nem ismeretes.

A *diorit* képezi kiterjedésben a Hernád vadregényes hasadékvölgy oldalát Tehány fölött. Jobb oldalán ugyanis a Hradova alját képezvén egy helyen palástömbör (Thonschiefer-Mulde) által megszakasztatik, de majd a kassai várhegy déli oldalát, valamint a tehányi szoros egész hosszában balfelőli partdomborát képezi s a Dariuszhegyig terjed el. A Hernád tehát diorit között vájta ki útját a kassai medenczevölgy felé. A völgynek bal oldala lépcsőzetes párkánymagaslatokból emelkedik ki, mi talán a folyónak fokozatosan történt kivájlásának tulajdonítandó; míg a tulsó part a Hradova alján meredek hegyfalként emelkedik, s itt-ott sziklás oldalait a víz mosta alá.

A helybeli diorit durvamagvu válfajokhoz tartozik; zöldesfehér albitjegceit kereszt-

vonalaival könnyen kivehetni; a szarufényle feketés - zöld színű, könnyen hasadó, gyakran rétegesen rakodott le, mi által a kőzet palás szerkezetet nyer; ily *dioritpala* a Hernádvölgy jobb oldalát szegélyzi, míg a tulsó parti diorit járulékos elegyrész gyanánt vasfénylet tartalmaz, mely lemezes szerkezetben a kőzetet olykor vékony erekben hasítja.

Kassa környékének kőzetei közül legnagyobb kiterjedésben fordul elő az *agyagpala*. Kassának északnyugati hegysége, mint már említve volt, tartozik mint végnyulványa azon gömör — szepesi palatömegű érczhegységhez, mely Libetbánya és Zólyomnál kezdődően keletre Kassáig terjed s magában oly nagy mennyiségű érczet tartalmaz, hogy az abban régóta virágzó bányászat miatt méltán megérdemli az *érczhegység* nevét. A város határának é. nyugati szélén, Mislóka völgye felső részében Báska és a mislókai vaskohó közt, az agyagpala magas hegyekben emelkedik, s észak keleti irányban ívalakban vonul Csermely-völgy felé; itt a völgy patakja mélyen vájta ki medrét a palába. E hasadékvölgyön át vonul a szepesi országút. A pala azonban a Csermely-völgy bal oldalát is képezvén Kavecsán faluig terjed, innét a kőzet határa dél felé vonulván Sztrázna aljánál és a Szárazvölgy jobb partján húzódik, s a hernádvölgyi kőzetek szomszédságába ér; Csermely-völgy nyílásánál kezdődik a palaöv déli széle s vonul a szeggyártól Bankóhegy alján délnyugati irányban Rozália hegyig, hol a forrás közelében a kiálló palaszikla, a szomszédkőzet és az agyagpala közötti határvonalat világosan mutatja. Innét ismét éjszakra fordul az, s a bankói mélyút mentében szántóföldeken át Blisz és Erdőalja felé húzódik, honnét ismét a Kuhgrund árka mentében az erdőt átmetszve a mislókai vaskohóhoz ér s ott ugyanazon völgynek tulsó parti palakőzetével egyesül.

Ezen leírt zónában a pala több kiváló magasságú hegycsúcsokat képez, minő a Farkas-tető, Mislóka és Tökés közt; Kőhalom, Zlamantető, Branyiszko és Nagy-Baraczke Bankó közelében; Dubcsó szarva, Harbók, Sztrázna és Nagy-Hradek a Csermely-völgy baloldalán. Miután azonban e vidékről részletesebb magasságmérések hiányzanak, ezen és több más hegycsúcsoknak magasságait ezúttal nem közölhetjük.

Ezen összefüggő palatömegén kívül a kőzet még néhány elkülönített helyen tör ki idegen kőzetek alól. Így a Hradova éjszaki oldalán a Hernádvölgyben, hol a pala kittinő hasadású, sima és vékony lemezeket képez, s azért *födőpalának* használható volna, ha nehezebb mállékonyság mellett nagyobb tartóssággal bírna. Az ottani kőbánya leginkább, e miatt hagyatott abba, ha még azonkívül a munkának hiányos kezelése és czélszerű szállítási eszközök hiánya nem akadályozta volna ezen iparágak felvirágzását.

Egy második elszigetelt palarészlet találtatik szintén Hradovának délnyugati oldalán, hol diorit, homokkő és márgás mészkő között emelkedik ki. — Ezen palának színe szürkés, erősen csillogó, a zsirlának fölvétele által zsirlfényű és *talkpalába* átmenő (13 sz.); hasonló válfaja a palának találtatik Szárazvölgy kőzetei között és a szeggyárt melletti kőbányában.

Harmadik elszigetelt előjött a palának Tehánytól éjszakra a falu közvetlen szomszédságában találtatik, hol az igen mállékony csekély kova — de annál nagyobb agyagtartalmú pala a Tapolicsány felé vezető árkos út partját a dioritos Darius hegy és a harmadkori hőmpölyök között képezi.

Délre Kassától, a hajdani Akasztódomb déli végén találtatik a palának negyedik elkülönített lelhelye. Itt a barczai kőbánya kőzetei közül az agyagpala a harmadkori, kavicsos alól mered ki és valószínűleg grániton fekszik, mint azt ugyanazon dombnak éjszaki oldalán levő kőbányának ismertetéséből már tudjuk. Az idevaló, valamint a „veres rák“ közelében az ötödik elkülönített lelhelyen lévő pala homokos szemcsékkel telt, kevésbé hasadozó, inkább érdes törésű pala, mely válfaj *werfeni palának* neveztetik. Az akasztóhegyi kőbányában látható az *agyag csillámpala* közti átmenet, mely utóbbi ismét granitba megy át. Ugyanez látszik a „vörös rák“ című fürdőház közelében lévő kőbányában. Itt az 1 lábnyi vastag

televényföld alatt következik 9 lábnyi őskori agyag és kavics, azután 1' vastartalomtól vörösített agyagpala, továbbá 1' *csillámpala* réteg, mely utóbbi zöldesszürke agyagpalába s végre homokos werfeni palába megy át. A *csillámpala* itt tetemes keménységet mutat; az erősen csillogó csillámnak rétegei váltakoznak szürke kovaszemcsékkel. A palarétegeknek általános csapásuk itt, valamint a bárczai kőbányában é. ny.-ról d. k. felé tart.

Vasoxydtól vörösített agyagpalára akadunk még a bankói erdő-szél közelében, Blisz nevezetű határon, hol mintegy 4 öl mélységű barlangot alkalmasint bányának vájtak a kemény sziklába. Általában nagy változatosságot mutat színben és keménységben a csermely-völgyi agyagpala. Mint járulékrészeket találni némelyekben szénttartalmat Bankó és a Csermely felső szurdokaiban, hol kőszéntlepet gyanítanak némelyek az elhagyott bányatárnából, Bankó fürdőháza közelében, a keresett ércz helyet *grafitpalát* nagy mennyiségben szállítanak ki a bányászok, de a kőzetnek sem mennyisége sem minősége nem olyan, hogy a grafitnak értékesítését lehetővé tenné. Különben a palában kerestetett a hajdani valamint a még meglévő bányászat áldása. Mert kvarczit — ereiben, melyek a kőzetet átszeldelik, vas — réz — sőt néha arany — és ezüstérczeket találhatni, miért is Kassa határában hajdan a bányászatot magánosok is nagy mértékben űzték; jelenleg azonban ezen iparág itt majdnem egészen megszűnt. Bányászati szempontból Kassa környékét még alább bővebben tárgyalandjuk.

A *kvarczit* nagyobb tömegekben Kassa vidékén többnyire a homokkővel együtt fordul elő, azért e két kőzetet földtani térképemen ugyanazon színnel jelöltem meg. Nagyobb részletekben a kvarczit következő öt helyen találtatik: a kassai várhely (Hradova) gerince Kőhegy Kavecsán falunál, Vörösdomb nyugatra a szeggyártól, Háromkút és a fehérkereszt melletti Bányalyuknál a Kalváriahegy megett, Bankó felé vezető útnál s végre Mislókától éjszakra Branyiszko és Erdőalj dombjain. Legkiterjedtebb tömegű a Hradován találtató kvarciztszikla. A hegy teteje é. ny.-ról d. k.-re nyúló gerincezést képez, melytől olykor szekérnyi nagyságú hőmpölyök és omolványok részint a száraz völgy felé, részint a Hernád medrébe szakadtak le s ott a folyó nehezen küzködő hullámainak amúgy is szoros tekervényes útját állják el. A hradovai kvarczit színre nézve fehér, oly tömött, hogy aprójegeczes szemerei alig kivehetők. Megegyezik azon tulajdonságokban a kaveczáni kvarczit, hol a homokkővel a Kőhegyet képezi, különbözik ettől a vörös dombi és a szomszéd bányalyukaknál fejtett kvarczit, mely sárgás színű és sajátságos tulajdonaihoz tartozik az, hogy számos hasadásaiból és nagyobb likacsáiból az idegen mészkő — vagy agyag tömrészeinek elmálása által a kőzet oly külsőt nyert, mintha szétvagdalva volna. Mint járulékrész fordul elő benne néha vaspát és vörös vasércz, jegőczös vasfényle szakadékaiban pedig kalczit — jegeczek mutatkoztak olykor. Branyiszko is Erdőalj kvarciztja valamivel tömöttebb, de lényegében az előbbiektől nem igen különbözik.

Ha a Kavecsántól éjszakra fekvő mészhegyeket, melyek már úgy is térképünk határain kívül esnek, vizsgálódásunk körébe nem vonjuk: akkor Kassa környékében *tömött mészkövet* csak két helyen találunk jelentékenyebb kiterjedésben: Tehány é. k.-ti oldalán Hernád vizén túl Keresztő (Krizsnikamen) nevű dombon, és a folyó innenső parti dombosron, mely Hradova aljától a város felé vonul, s a kassai várhegynek elődombját képezi.

A tehányi mészkő szürkés-kék, tömött, tetemes keménységű kőzet; helyenként odvas s az ekkép alakult fészkekben gömbalakú voltnemű szerkezetet mutat. Miután kővületeket még eddig nem találtak benne, azért korát meghatározni bajos; külső tekintetre a lajtahemű mészhez hasonlít. A tehányi keresztkő mészkőbányái szolgáltatják Kassa környékének a legtöbb mészkövet, melyet czélszerűen építésre, de kevesebb haszonnal mészégetésre is használnak. A hradovai tömött mészkő ez előbbinek tulajdonságaival bir, de átmenete észrevehető. Jelentékenyebb mészkőbarlangok nem ismeretesek e környékben.

Közvetlenül ez utóbb nevezett mészkődombhoz csatlakozik a *márga* és *mésztuffából* álló dombvidék mely a Csermelyvölgy bal oldalának végnyulványainál, a Hernád felőli részén kezdődve é. ny.-ti irányban vonul s a csermelyvölgyi pala és a hradovai diorit — kvarczit közötti tömbört (Mülde) egészen Kavecsánig tölti ki. A márgás mészkő képezi itt a Szárazvölgy keleti oldalát, szolgáltat gödreiben meglehetősen építőanyagot s legmagasabb felemelkedését éri el Lyiscse és *Vitalyina* magaslatokban, melyeknek feltúrt és gödrös tetejéről valóban festői szépségű tájkép nyílik részint Kassa, de még inkább Eperjes felé.

Az elődombon talált márga sárgás fehér színű, földes törésű, csekély keménységű kőzet; könnyen elmállik s akkor többnyire kis lemezes töredékekre oszlik szét; tartalmára nézve homok, agyag és mészből áll, mely alkatrészek közül agyagot legnagyobb mennyiség bír s azért az úgynevezett *agyagmárgához* számítandó. A szárazvölgyi *mésztuffa* sárgásszürkés, különböző tömörségű, felette likacsos és könnyen elmálló kőzet. Tömöttebb fajú darabokon finom vöröses sárga erek látszanak, melyek nagyító alatt mint igen vékony hasadékoknak bizonyulnak, s ezek idegen anyaggal, többnyire homokkal és agyaggal vannak kitöltve.

Az imént leírt helytől elkülönítve találjuk még a *homokos márgát*, a kassai kalvária-hegyen túl Bankóra vezető úton a Fehér kereszt mellett. Mindezen nevei a márgának, márgás mészkőnek és mésztuffának, úgy látszik a Szepesváraljai mészkőfajokkal együtt a harmadkori eocén — képződményekhez tartoznak, ámbár kőületeknek eddigi teljes hiányában korukat egyelőre nem ismerjük.

Tehány mellett a falu é. k.-ti részére csatlakozó partdomb, agyagos televénytalaja alatt terjedelmes *tályog* képződmény mutatkozik. A falu lakosai pinczéiket ássák belé. A kőzet kékes-szürke, törékeny s kék agyagra szétmálló. Fölében emelkedik a már tárgyalt Kereszt-köri tömött mészkő. Valamivel nagyobb terjedelemben találhatik a tályog. Mislóka alsó végén a völgy jobboldalú hasadékarékában; a tályog itt kékes agyaggal beborítva fordul elő.

Minthogy a *képlékeny agyag* (plastischer Thon) itt e környéken több helyen jelentékenyebb tömegben fordul elő, azért nem lehet említés nélkül hagyni. Nagyobb mennyiségű képlékeny agyagot találunk Mislóka közelében a völgy jobb partozatán, s ettől feljebb a kohószomszédságában; azonkívül kisebb terjedelmű tömegekben ásatik igen jó és a fazekasok által keresett harmadkori képlékeny agyag Tehány, Kassa-Ujfalu és Szilvás Apáti falvak közelében.

Kassa városának közvetlen szomszédságában keletre és nyugatra nagyterjedelmű *löss* és *harmadkori kavics* s *hömpölyök* terülnek el. Ezen képződmény a kassai határ éjszakkeleti részén Budamér mellett veszi kezdetét, a nevezett falu és Tehány közötti magaslatot, a Gyümölcsöst, Ortoványt és a szorosabb értelemben nevezett Kassaihegyet képezvén délvonaltól irányban vonul le Széplakig; mérsékelt magasságú hegyhátán részint szántóföldek, részint erdőség (Tursza erdeje), nyugati, azaz a város felőli oldalán a kassai szőlőkertek terülnek el. Ezen magaslat hosszának mintegy közepe táján, széles fensikra tágul ki, melyen Kassa-Ujfalu fekszik; legnagyobb emelkedését pedig a kassa-eperjesi országút hágóján, (1036') és a Heringes hegyen (1060') éri; egész hosszában pedig választóhatárt képez a kassai medence és Tárca völgye közt. Hasonló alkotású dombozatot képez ez őskori agyag- és hömpölyképződmény a város és a Hernád-medence nyugati oldalán, hol a külváros házainak tözsomszédságában emelkedő partnál kezdve nyugatra egészen Mislóka völgyéhez, s ennek alsó részén túl Lórintzke domborozatához, délre pedig Bárcza és Polyi hegységeig elterül, s itt a lapályhoz érve mostkori áradatképződmények által váltatik fel. Ezen terjedelmes képződményben kevés a változatosság. Felületén vastag agyagréteggel van borítva; az agyag vöröses-sárga s vastartalmában gazdag; homokkal kellő arányban keverve Kassa-mislóka magaslaton fordul elő, hol téglagyártásra kitűnő anyagot szolgáltat. Az agyag

némely helyeken, Baska-mislóka domb árkaiban, nagyobb mésztartalmánál fogva *löss* nevére közetbe megy át. Nevezett árok torkolatjánál több ölnyi vastag réteget láthatni e képződményből. Legfelül agyagos humus fekszik, azután következik vöröses tartalmú agyag (Eisen Öfferthon), továbbá kékes képlékeny agyag és végre mintegy 4—5 lábnyi vastag *löss*. A falusiak házaik bemázolására használják.

Ezen képződmény legnagyobb részét képezi azonban a *kavics* és *hömpöly*. Mily magas hegyekké soroltatott fel e laza képződmény az özőn hullámai által, azt itt Kassa vidékén méltán csodálhatjuk, hol a harmadkori kavics — és hömpöly- kőzet ezer lábnyál magasabb hegyekké emelkedik. A hömpölyök fajait azonban könnyen számlálhatjuk össze: leggyakoribbak a kvarczitok, azután agyagpala-, granit-, diorithömpölyök, találhatunk közöttük továbbá homokkőveket és torolványokat. Nagyságuk különböző; leggyakoribbak a fej — és ökölnyi hömpölyök s ezeknek alakja többnyire gömbded. Nem ritkák és feltűnők ama fekete, vagy sötétkék színű kvarcithömpölyök, melyek külső tekintetre agyagpalához hasonlítanak, lehelet által agyagos szagot terjesztenek, azonban súlyuk, keménységük s főleg acél általi szikrázás, kvarcitos jellemöket könnyen elárulják. Ilyenmű hömpölyök a Hernád kavicsai közt és az agyagpala közelében kimosott árkokban számosan találhatunk.

A *torolványok* (Conglomerate) is, minthogy e vidéken elkülönített helyiségeken nem találhatunk, ellenben hömpölyök között számosan előfordulnak ugyanezen képezet alá sorozhatók. Az itten található torolványoknak két nemét különböztetjük meg: az egyik neme *agyagos*, a másik *mészhomokos* kötanyagból (Bindemittel) származott. Amazok gyakoribbak s köztük feltűnő jellegűek a vaséleg miatt vörösbarna színű torolványok, melyekben az agyagos kötanyagon kívül mint romrészeket, kovagot, agyagpalát, csillámpalát, granitot és homokot megkülönböztetni lehet. Meszes kötanyagú torolványok itt csak gyéren találhatók; egyetlen példányomat a katonai temető közelében szedtem ki a domb hömpölyeiből.

A torlaszkőzetek sorába számítjuk a *homokkőveket* és a *keselyköpalát* is, mely mindakettő környékünkben képviselve van.

A *homokkő* mint főlebb említém itt mindig a kvarcizzal együtt fordul elő és a fiatalabb korú képződmények alól mered ki éles és csúcsos sziklagerinczeket képezvén. A homokkőnek is tehát amaz öt lehelje van, melyeket a kvarciztnál soroltunk elő. Kassának e legmagasabb hegycsúcs oldalát egy felül és pedig nyugatról a márgásméz, ellenkező oldalról pedig a diorit és pala borítja, teteje pedig, mely mintegy 250 ölnyi hosszúságra nyúló meredek gerinczél képez, vöröses színű homokkőből és kvarciztból áll. Ezen gerinczélnek mindkét végén láthatók még Kassa ősi várának romjai. A homokkő felette kemény apró szemcsés kovagos de kevésbé kivehető kötanyaggal; építőanyagának igen ajánlható, de szállítása a városba terhes és fáradságos. Különb a kassai várhegy mint közelfekvő kirándulási hely a természet barátjainak figyelmébe méltán ajánlható s nagyszerű tájszépségeinél, valamint a rajta található ősi várak romjainál fogva érdeke annyival inkább emeltetik.

Vörösdomb és Bányalyukak mellett lévő homokkő az előbbiétől nagyobb és szögletesebb durva szemercsű által különbözik és színe szürke.

Lórintzke és Baska közti dombor Kásától nyugatra sajátos torolványnevezetű kőzetből áll, melyet szerkezeténél s alkatrészénél fogva *keselykö-torolványnak* és *keselykö-palának* ismerünk fel. A kőzet Lórintzke erdejében, hol kőzetnek és építőanyagának fejtetik, éjszakra Háromvessző és Nyolcvessző (Tripruti, Osempruti) nevezetű magaslaton át Baskáig vonul, hol a mislóka agyagpalával egyesül. Szerkezetére nézve különféle módosulásokat mutat. Leggyakoribb a szürkésfehér, palás szerkezetű, durva homok, agyagpala és kovadarabokból agyagos és homokos kötanyag által egybetapadt kőzet. Az elegyrészek nagysága változó s néha egész finom szemese nagyságra száll le, mely esetben a torolvány valódi keselykőbe megy át. Itt e kőzetet az agyagpalának kísérlőjéül lehet tekin-

teni; ipar czélokra könnyű mállekönysége miatt nem igen alkalmas, azonban az erdőség, mely rajta elterül, rendkívül buja növényzetben diszlik.

A Hernádvölgy talapzatát, s a folyónak hosszában mindkét partján a harmadkori hőmpölyös dombokig elterjedő térséget, továbbá Tarcza közelében valamint Csermely Mislóka — patak és más árkok melletti téreket mostkori, azaz *árvízi képződvények* töltik ki. A Hernád hosszú és sziklás hegyszorosokból kiérven a sikra, magával hord nagy mennyiségű hőmpölyöket, kavicsot és homokot, melyekkel gyakori árszállások által a környező szántóföldeket elborítja, s ekkép a földművesnek a különben termékeny völgy gazdag termésében helyezett reményét teljesen megfosztja. Másik káros hatása a folyónak abban áll, hogy medrét időnként megváltoztatván alacsony partjait alámossa s ekkép a szomszédos szántóföldeket új pusztítással fenyegeti. Évek folytán azt tapasztalja ugyanis a lakosság, hogy a folyónak medre mindinkább a város felé közeledik. Ezen tüneteknek oka talán itt is, valamint más hasonló irányban folyó vizeknél a földgömb tengelyekörüli forgásában keresendő. Baer, sz. petersburgi tudós több európai folyókon kimutatta ugyanis, hogy a délvonal irányában folyó vizeknél a meder mindig a földforgás irányával ellenkezőleg, azaz: *jobb* partja felé imosódik ki a víznek röperejénél fogva; azon folyók tehát, melyek éjszaktól délre folynak, idővel medrökben nyugot felé mosódnak, míg a délről éjszakra folyó vizeken keleti kitérés tapasztalható. Ezen tapasztalás tehát a Hernád vizén is bebizonyul. Mostkori átalakulásokhoz számítjuk továbbá a légköri lecsapódások által okozott árkok, szakadékok és vízvázlatokat, melyek főleg a lösz — és kavicsos dombokon számosan képződnek s mind a geolognak mind pedig a gazdaságnak figyelmét ki nem kerülhetik. Leggyakrabban találjuk ezen árkos helyeket Kassa és Mislóka közötti magaslaton, továbbá Tehány, Újfalu közelében és Heringes magaslatán, hol ezen úgynevezett földszakadások 5—10 ölnyi mélységgel bírnak, az ilyen árkos helyek a kassai szőlőket helyenként, mint Szilvás-Apáthi közelében teljes elpusztulással veszélyeztetik, a szántóföldek miveltetését pedig károsan gátolják. Erdős helyeken gyérebbek, mely körülmény eléggé érthető figyelmeztetésül szolgálhat arra, hogy e káros elárkosodását a talajnak csak czélszerű faültetés által gátolhatni meg.

Egybefoglalván ezen részleteket földtanilag a következő eredményekre jutunk:

- 1.) Kassa környékében általában véve kőzeteiben kevés változatosság uralkodik; legnagyobb változatosságot mutat éjszaki hegyes vidéke;
- 2.) a hegységben két főközet uralkodik: az *agyagpala* a Csermelyvölgyi hegységben, és a *diorit* a Hernád völgyben; amazt a kvarcizomokkőzetek kísérik;
- 3.) a Hernád medenczevölgyét hosszában mindkét oldalról harmadkori lösz — és kavicsképződvények kerítik be, s elterjednek nyugatra a gömör-szepesi palahegyekig, keletre pedig Tarcza völgyén túl a Sávári trachittömegekhez;
- 4.) kővületekben a környék annyira szegény, hogy három vagy négy példánynál alig ismeretes jelenleg több; ezek közül egy őskori vastagbőrűnek zápfoga és térdesontja a kassai főegyházban régi szokás szerint mint ritkaság őriztetik, egy mammut-fog a kassai főreáltanoda birtokában van, s végre egy őskori tapirneműnek foga, mely kutatás alkalmával találtatott, saját gyűjteményemben létezik.

Kassa környékének ezen földtani vázlata után tekintsük azt még bányászati szempontból is; szabadon azonban e mellett látkörünket némileg tágítani és Kassának bányászatban szegény határa körébe venni a közelfekvő szomszéd bányahelyeket is.

Kassa a legutolsó időkig (aug. 1867) bányakapitányságnak székhelye volt; a magas kormány rendeleténél fogva ezen hivatal Iglóra tétetik át, de a kerületnek bányászati viszonyai lényegükben változatlanul maradnak.

A kassai bányakapitányságnak hatásköre elterjedt egyrészt a kárpáti homokkővidéken az ország határától keletre Máramarosig, másrészt a felső magyarhoni érczhegységben Gömör,

Szepes, Abaúj megyékben s a sáros-zempléni trachitvidékig. Eltekintve az érczekben szegény, de sótelepekben nevezetes kárpáti homokkővidéket, és az opálokról híres sóvári trachit-hegylánczolatot, a kassai bányakerület hegységeit ércztartalomra nézve következő három főcsoportra osztják fel:

az *első* vagy éjszaki, Hernád és Gölnitz vize közt terül el, s egészen Szepesmegyében fekszik, főjellemé a *telléres* ércztartalom (Gangbildung) főképen rézérczek és vaspát tartalmával;

a *második* Gölnitz, Hernád és Sajó vize közt terül el Szepes, Gömör, Torna és Abaúj megyékben; itt a *fekvetes* érczhelyzet (Lagerbildung) az uralkodó, s tartalmaz szinte rézérczeket és vaspátot de azonkívül nikoly, kobalt, ezüsttartalmú antimon érczeket és kevés cinobert;

a *harmadik* csoport a Sajótól délre fekszik Gömörmegyében és többnyire barnavas és vaspát érczeket tartalmaz.

A második, azaz Sajó, Gölnitz és Hernád vize közé eső része az, mely a kassai környéket bányászati legközelebb érinti s részint körébe zárja. — Ezen résznek uralkodó kőzete a palakő, melynek egész terjedelmében a bányászat legélénkebben üzetik; ez Dobsina vidékén diorittal (gabro) váltakozván, tömböreiből gazdag kobaltérczeket tartalmaz. Dobsinától keletre Szomolnokig találunk egyes bányamíveket, melyekben telléres és fekvetes érczeket, nevezetesen fakóérczet ezüst nélküli rézérczeket, (melyek a bányászoknál itt *gelférczeknek* neveztetnek), vaspátot, barnavasat, higanyt és antimont tartalmaznak. Utóbbit leginkább Rozsnyó közelében Csucsomtól Szomolnokon át Arany-Idka felé terjedő vonalban találhatni.

Jelentékeny bányatűzlet virágzik Szomolnok vidékén, mely a kormány részéről mivel-tetvén, aránylag szegényes érczekből, de a legmélyebbre ható bányáiból ezen bányakerület összes réz termelésének több mint negyedrészt szolgáltatja.

A szomolnoki palában három érczfekvést találunk, melyek közül a leghatalmasabb 10 ölnyi vastag, csapásuk kelet felé tart, hajlásuk 60—80 foknyi; az érczek kizárólagos gelférczek, azaz ezüst tartalom nélküli rézérczek. A három fekvés között terül el ugyanannyi körded alakú tömzs (Stock) vaskénekes rézkovaggal betöltve, melyekről ismét a legnagyobb 70 ölnyi vastagsággal, 200 ölnyi eddig ismeretes hosszúsággal bír s a szomolnoki *czementvíznek* kimeríthetlen forrásul tekinthető. Ezen réztömzsökben folytonos vegybontás megy végbe, melynek következtében rézgálicztartalmú vasgálicz képződik s ez kilúgzás által adja a czementvizet, melyből a réz fémvas által kiválik. Hogy a gáliczképzéshez megkivántató légnedvesség és hév hatása előmozdítottassék, azért a réztömzsöket feltárják s a nyert érczeket elmállani hagyják. A felbomlás által annyi szabad hév képződik, hogy a tömzsök közelében a hévmérsék, dacára a folytonos szellőztetésnek, mindig 30° R. felett marad s ekkép a szétbontás tényezői saját hatásuk által tartatnak fel. Gazdagabb rézérczeket a kohóban olvasztják be.

Szomolnoktól tovább keletre Metzenzéf és Jászó felé magánvállalkozó által kisebb mennyiségű fakó és gelférczek, antimon és vaspát ásatik.

Kassához legközelebb jelentékeny bányahely *Arany-Idka*. Itt az agyagpala lassanként csillámpalába és gnajszba megy át s több tellérek által nyugat-keleti irányban s 3—4-foknyi hajlással kereszttől hasítottatik; vert antimon, horgkén, kénkovag és arzénkovag; ritkábban fordul elő rézkovag és vaspát. A vas — és rézkénegek kevés ezüstöt, de e mellett aranyat is tartalmaznak; az antimonérczek és horgkénegek többnyire összeforrrva találtnak s legtöbb ezüstöt tartalmaznak és pedig mélyebb fekhelyeken többet, a felsőbbeken kevesebbet, de mindig csak oly helyeken, hol az agyagpalában haladnak; más kőzetben a tellérek nemes becsé csökken.

Utolsó években Arany-Idkán a kormány által üzött bányászat örvedetes fejlődésnek

indult s mellette a magánüzlet is több mint négy év óta szépen gyarapodik. Eredetileg Arany-Idka Kassa birtokához tartozott, most is a legrégibb bányatelepítvényeknek egyike; mult században a város az egész bányaterületet erdeivel együtt az akkoriban jövedelmezőbb úgynevezett *lőcsei ház*-ért cserélte be. Jelenleg Arany-Idka összes fémtermelése évenként 2—3000 fontra megy fel, mintegy 200,000 frtnyi pénzértékben.

Arany-Idkától keletre találunk még néhány egyes bányavállalatokat, úgymint *Tőkés* mellett, honnan a vaspát a miszlókai kohó számára szállítatik, Opázkánál a régi kőszén — és rézbányát több más kisebb vállalatokkal együtt a Csermely és Hernád völgyében már elhagyták. Kassa legközelebb szomszédságában még csak Béla és Kavecsán melletti magánbányavállalatok érdemelnek említést, a mennyiben az azokban ástott szép rézérczek még a legközelebb multban dús reményekkel kecsegtették a vállalkozókat.

A sóvár-tokaji trachitvidéken, Kassától délre fekvő *Telki-Bánya*, Felső-Magyarországnak monda szerint a legrégibb bányászati helye, hajdan nagy sikerrel és nagy terjedelemben űzhette a fémtermelést főleg aranytartalmú ezüstérczekben, mint azt a számos régi gödrökből és két elhagyott főtárnából következtetni lehet; jelenleg itt egy zuzdát építettek és az érczekből az ezüstöt nedves úton választják el.

Ugyanazon hegysornak egyik harmadkori tömbörében *Bánszka* mellett Zemplénben, Kassától északkelet felé találhatók a kassai bányakapitányságnak egyedüli használatban lévő *barnaszén*-telepe. A telep nem igen nagy s a szénnek közepszerű minősége és alkalmas szállításra eszközöknek teljes hiánya mellett a vállalat csekély haszonra számolhat. — Közéleben még kevés vörösvaskő ásatik. Csermelyvölgyben valamint Tehány harmadkori képződvényeiben található nyomok szintén kőszéntelepre mutatnak, de bányászatiilag ezek mind-egyik sem átkutatva, sem használat végett fölkeresve nincsenek.

Egy ujonnan felfedezett légnemű testről.

LENGYEL BÉLA, egyetemi tanársegéd.

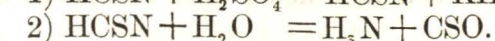
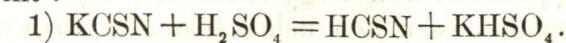
Ezen új Dr. Than Károly egyetemi vegytanár által ez év folyamában felfedezett légnemű test sajátságai, eddigelé még sokkal kevésbé vannak tanulmányozva, semhogy azokról kimerítő leírást adni lehetne. Az alább következők tehát csupán előleges jelentésnek tekintendők.

Ezen új légnemű test egy parány széneny, egy parány éleny és egy parány kénből áll, minélfogva COS képlet által van alkata kifejezve. Vegy jellemére nézve úgy tekinthető a test, mint a két vegyértékű szénéleg gyöknek, kénneli vegyülete, minélfogva szénéleg kénegnek (Kohlenoxysulfid) neveztetett el.

Az első kísérletek a gáz előállítására abban állottak, hogy szénéleg és kén-gőz igyidejűleg, egy a vörös izzásig hevített porcelán csövön vezetettek keresztül. Képződött ez alkalommal ugyan az új vegyület csekély mennyiségben, de nagyon sok szénéleggel van elegyülve. A gáz ugyanis azon sajátsággal bír, hogy a vörös izzásnál alkatrészeire (szénélegre CO és kénre S) felbomlik; ez az oka, hogy a fentebb leírt módszer segélyével a gázt tiszta állapotban nem lehet előállítani.

A gáz tiszta állapotban a kén-yankaliumból (KCNS Schwefelcyanalium, Rhodan kalium) állítható elő az által, ha a kén-yankaliumot hígított kénsavval leöntjük. A hígított kénsav behatása által kén-yankalium (CNSH) keletkezik, mely a fölöslegesen jelen levő kén-

sav hidratát és víz befolyása által ammoniakra (H_3N) és szénéleg kénegre bomlik fel, a következő egyenlet szerint:

A gáz előállítására egy lombikban 5 térfogat tömény kénsavat, 4 térfogat vízzel hígítunk s midőn az elegy lehült, annyi porrá tört kén-yankaliumot adunk hozzá, hogy az egész keverék még folyékony maradjon. A gáz fejlődés azonnal be áll s ha nagyon is heves volna, a lombikot hideg vízzel kell hűteni. Később, ha a gáz fejlődés alább hagy, elegendő a lombikot egy égő lámpával megérinteni. Minthogy a gáz a kék savnak és szénkénegnek nyomait tartalmazza, ha azt tiszta állapotban akarjuk megnyerni — szükséges a gáztól a testeket eltávolítani s szintúgy a vízgőzt is. E célra a gázt keresztül vezetjük egy csövön, mely higanyéleggel megdörzsölt gyapottal van megtöltve, itt a kéksav (és a hangyasav, ha netalán jelen volna) megkötetik; azután keresztül vezetjük egy második csövön, mely apróra vágott kautschouk darabokkal van megtöltve. A kautschouk visszatartja a szénkénegnek, mert azt nagy mértékben képes elnyelni. Végre egy harmadik, chlorcaliummal megtöltött üveg csövön vezetetik keresztül a gáz, hol a víztől szabadíttatik meg. Az ily módon megtisztított gáz higany fölött felfogható. Ha mind a gáz, mind a higany tökéletes szárazak, akkor nem gyakorolnak egymásra semmi hatást, ha azonban csekély nedvesség van jelen, úgy egy pár óra lefolyása után, a higany felülete vékony fekete higanykéneg hártáival vonatik be.

A fent leírt módon előállított gáz a szénsavhoz hasonló szaggal bír, mely egyszersmind a kénhydrogenra is emlékeztet, de nem kellemetlen. A víz mind egyenlő térfogatát nyeli el a gáznak az oldat pedig a gáz szagával bír, íze elsőben édes, később némileg a kénsavra emlékeztető. Hosszabb állás után, a víz befolyása által, az oldat kénhydrogen szagot vesz fel.

A gáz sűrűsége kétszer oly nagy ($2 \cdot 1046$), mint a levegőé, minélfogva egyik edényből átönthető a másikba, mint valamely folyadék, közönyös lakmusz festvény a gáz által még gyöngébben vörösíttetik meg, mint a szénsav által.

A gáz meggyújtva kékes nem világító lánggal ég el szénsavvá és kénsavvá. Gyulékony-sága a gáznak oly nagy, hogy elegendő egy nem lánggal égő, hanem csak izzó gyufával érintkezésbe hozni, hogy azonnal meggyuladjon.

$1\frac{1}{2}$ térfogat éleny-nyel keverve oly durrlég keletkezik, mely ha meggyújtatik, éles durranással ég el. Kalium hidratát, valamint az égvényes fémhydrátok elnyelik a gázt tökéletesen, az oldat egészen szagtalan és hígított savakkal kénhydrogent és szénsavat fejleszt, minélfogva valószínű, hogy a gáz égvényes fémhydrátok általi elnyeléséskor a következő egyenlet értelmében bomlik föl:

Chlorgáz, valamint füstölő légenysav közönséges hőmérséknél nem gyakorolnak semmi hatást a gázra. 2—3 térfogat légenyéleggel keverve a gázt, nem képez durranó elegyet.

Higany, réz, ezüst és vas magas hőmérséknél elbontják a gázt, olyképen, hogy kén szabad állapotban nem válik le. Natrium már a vörös izzásnál igen hevesen hat a gázra, durranásszerűen ég el benne. Kén-natrium keletkezik és szén válik le.

Nevezetes a kettő higany aetyl [$Hg^2(C_2H_5)_2$] hatása a gázra; ha egy lombikban higany aethylhez a gázt vezetjük s lassan melegítjük, úgy a higanyaethyl forrponjtáig semmi hatás nem áll elő; a forrpon közelében azonban, egyszerre igen heves hatás megy végbe, melynek végeredménye az, hogy a higany *fémállapotban* választatik le s egy sárga folyadék keletkezik, mely hagymára emlékeztető szaggal bír és mely thion propion savas aethyl.

A gáz vörös izzásnál önként felbomlik szénélegre (CO), és kénre (S). Ha egy U alakú csőbe, melynek egyik szára légmentesen van elzárva és ezen szárra egy vékony platin-

sodrony úgy beforrasztva, hogy az a cső átmérőjének irányában hatol azon keresztül, — fogunk fel gázt higany felett, és a platin-sodronyt egy villamtelep segélyével izzásba hozzuk úgy a sodrony körül a gáz elbomlik, és a kén nehéz füst alakjában uszkál egy ideig a csőben.

Midőn már az egész mennyisége elbomlott a gáznak, a kihülés után azt tapasztaljuk, hogy a hátramaradt gáz alakú test, tiszta szénéleg, és ugyan oly térfogattal bír, mint a milyennel a szénélegkének birt a kísérlet előtt. Ebből következik:

	Milligramm.
1 térfogat (23.33) szénélegkének súlya	= 60
1 térfogat (23.33) szénéleg súlya	— 28

A súlykülönbség a gázban foglalt kénsúlyát fejezi ki — 32

Minthogy 28 súlyrész szénéleg 12 súlyrész szénényt és 16 súlyrész élenyt tartalmaz, annálfogva a szénéleg tartalmaz: C — 12

O — 16

S — 32

Összesen — 60

E számok, mint első tekintetre látható, épen a parány súlyait fejezik ki az illető alkatrészeknek, minélfogva az új vegyület alkata COS képlet által van kifejezve.

A gáz sűrűsége Bunsen módszere szerint *) határozott meg két ízben, és egyszer — 2.1152-nek, máskor pedig 2.1046-nak találtatott, az elméletileg levezetett sűrűség 2.883.

Az első esetben a kísérlethez használt gáz még szénkének (CS_2) nyomait tartalmazá, azért találtatott a sűrűség nagyobbak, mint a másik esetben, hol a felhasznált gáz egészen tiszta volt. E sűrűségi számok 28.88-al szorozva, adják a gáz tömecsúlyát az első esetben 60.92, a másik esetben 60.61-nek.

A kísérletileg talált számok, mint látható, csak annyiban térnek el az elméletileg levezetettektől, a mennyit az elkerülhetetlen észlelési hibák kitesznek, úgy hogy semmi kétség a fölött, hogy a gáznak tömecsúly 60, tehát tömecskeplete COS. Ezt bizonyítják szintén a Bunsen módszere szerint eszközölt elemzések is.

A mi a gáznak a természetbeni előjvetelét illeti, eddig sikerült azt az új harkányi forrás vizében kimutatni. Ugy látszik, hogy a gáz a természetben meglehetősen el van terjedve, s csupán annak tulajdonítható, hogy eddig kikerülte a figyelmet, hogy viz által könnyen elbontatik szénsavra és kénhydrogenre. Valószínű, hogy a parádi csevice forrás vizében is előfordul, valamint minden kénes savanyú vízben. Továbbá nagyon valószínű, hogy a vulkánok kénartalmú gázaiban is előfordul. Végre — talán a kénartalmú szerves anyagok rothadásánál kifejlődő gázokban.

A gáznak physikai és égési tüneteitől eltekintve, igen könnyű azt a következő kémszerek által felismerni: Kaliumhydrát a gáznak, vagy vízbéli oldatának szagát azonnal elveszi; és azután híg savakkal felpezseg. Szénsav és kénhydrogen fejlődik. Ezüst és cadmium sók savanyú oldatában, sem a gáz, sem ennek vizes oldata *nem idéznek elő csapadékot*. Mihelyt azonban a sav ammoniak által túltelítettik, előáll a fekete respect. sárga csapadék (különböztető jel a kénhydrogentől). Nitroprussidnatrium közönyös vagy savanyú oldatban nem idéz elő változást; fölösleges ammoniak vagy kaliumhydrát hozzáadása által azonban. rögtön kékes violaszínre festetik a folyadék.

Eddig vannak ez új gáz sajátosságai tanulmányozva, addig is, míg azok tüzetesebben fognak megvizsgáltatni, kellemes kötelességemnek tartottam az eddigieket, a tisztelt szakgyűléssel megismertetni.

*) Geometrische Methoden. S. 124.

C) ÁLLAT- ÉS NÖVÉNYTANI ÉRTEKEZÉSEK.

Debreczen rovarfaunája ismertetése.

Dr. TÖRÖK JÓZSEF tanártól, III. közlés. *)

Hártyaröpkék. (Hymenoptera).

Debreczen vidéke állatvilágának vizsgálatával immár 6 éven át foglalkozván, nem csekély számú hártvaröpkék (Hymenoptera) kerültek birtokomba s illetőleg gyűjteményembe, melyeknek rendszeres áttekintését kívántam ez alkalommal tisztelt ügyfeleim elibe terjeszteni, melyből ha egyéb haszon nem hármlik is a tudományra, annyi legalább kiderül, hogy Debreczen sivatag homokos rónáin, homokos talajú erdősegein, közönséges és székes tavai partjain s fekete agyagos területein, mily hártvaröpkék jönnek elő általában, melyek a legnagyobb számmal tenyésző, melyek a ritkaság gyanánt előfordul s melyek végre az épen hiányzó hártvaröpkék, noha ez utolsó szempontból vizsgálataim eredményét bevégeztnék egyáltalában nem lehet tekinteni.

El nem hallgathatom azonban, miszerint a hártvaröpkék meghatározásában szinte legyőzhetlen nehézségekkel kellett küzdenem, a mennyiben a természetbuvárok a rovarok ezen osztályára fordítottak eddigelé legkevesebb figyelmet, — holott azt mind szépségök, mind biológiai tekintetbeni érdekességök, mind pedig a természet gazdaszatabani nagy fontosságuknál fogva, méltán megérdemelték volna, — s ennélfogva eddigelé legalább tudtommal nem jelent meg oly munka, mely egész Európa hártvaröpkéit rendszeresen tárgyalná s a rovarok ezen osztályának tanulmányozása s az egyes fajok meghatározásában kalauz gyanánt szolgálhatna. Az egyes családok részint folyóiratokban, részint önálló röpiratokban megjelent monographiáit pedig összegyűjteni s megszerezni egyes ember erejét fölülmulja. Ide járult még, hogy a magyar nemzeti museum gyűjteménye sem mondható hártvaröpkékben gazdagnak s ezen körülménynek tulajdonítható, hogy több fajokat gyűjteményemből nem valánk képesek meghatározni.

Legtöbb hasznát vettem a hártvaröpkék tanulmányozásában s gyűjteményem rendszeres összeállításában Dr. E. L. Taschenberg „Die Hymenopteren Deutschlands, nach ihren Gattungen, Leipzig 1866.“ című munkájának, mely azonban inkább csak Hála (Halle) hártvaröpkéi faunáját adja s főleg a nemek leírására fektetvén a fősúlyt, a fajokat sok helyütt csak névszerint említi föl.

Debreczen hártvaröpkéi az eddigi nyomozások szerint már következők:

*) Az első közlés megjelent a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Pesten tartott IX. nagygyűlése munkálataiban. A II. közlés pedig a Pózsonyban tartott XII. nagygyűlés munkálataiban.

I. Család. *Tenthredinidae*. — Zöhérfélék.

1. *Clavellaria Amerinae* — csemetei Csöngér.
2. *Hylotoma ustulata* — porzsólt Erdenyész.
3. " *segmentaria* — szelvényes Erdenyész.
4. " *rosarum* — rózsai Erdenyész.
5. *Athalia spinarum* — tövisi Szélér.
6. *Macrophya blanda* — szende Buczány.
7. " *albicinata* — fehéröví Buczány.
8. *Tenthredo histrio* — vörösfaru Zöhér.
9. " *nassata* — hosszú " "
10. " *picta* — ékes Zöhér.
11. *Lyda betulae* — nyíri Lapács.
12. *Xiphydria annulata* — gyűrűs Regeny.
13. *Syrex Gigas* — óriási Törözs.

II. Család. *Ichneumonidae*. — Fűrészfélék.

14. *Ichneumon uniguttatus* — egycsöppű Fűrész.
15. " *vadatorius* — gázló Fűrész.
16. " *natatorius* — úszó " "
17. " *spec?* — faj? " "
18. *Ephialtes spec?* — Üllőr faj?
19. " *spec?* — Üllőr faj?
20. *Pimpla flavicans* — sárgás Berecz.
21. " *varicornis* — tarkacsápú Berecz.
22. " *examinator* — vizsgáló " "
23. " *pungens* — bökő " "
24. *Lissonota parallela* — párhuzamos Simhát.
25. " *setosa* — sertés Simhát.
26. *Bassus laetatorius* — élénk Tegencz.
27. *Mesoleptus spec?* — Kije faj?
28. *Ophion luteus* — téglavörös Meselény.
29. *Paniscus glaucopterus* — szürkekék Füttyész.

III. Család. *Braconidae*. — Kémecsfélék.

30. *Helcon tardator* — lassú Szárkony.
31. *Microdus spec?* — Csegér faj?
32. *Agathis inculcator* — erőszakoló Szájma.
33. *Vipio terrefactor* — rémitő Bökény.
34. " *spec?* — faj? Bökény.
35. *Coeliodes spec?* — Szuhár faj?

IV. Család. *Cynipidae*. — Gubonczfélék.

36. *Cynips hungarica* — magyar Guboncz.

V. Család. *Chrysidae*. — Arangyfélék.

37. *Holopyga ovata* — petés Tünöcz.
38. " *ovata var.* — petés Tünöcz válfaj.
39. " *var.* — " "
40. *Hedychrum fervidum* — fényes Zömény.
41. " *lucidulum* — csillogó " "
42. " *var.* — " " válfaj.
43. " *rutilans* — tündöklő " "

44. *Chrysis ignita* — tüzes Arangy.
45. " *var?* — tüzes Arangy válfaj.
46. " *distingvenda* — különböző Arangy.
47. " *dichroea* — kétszínű " "
48. *Euchroeus quadratus* — négyszögű Reszke.
49. " *purpuratus* — bíboros " "
50. *Elampus (Omalus) auratus* — aranyos Csillaga.
51. " *pusillus* — apró " "

VI. Család. *Sphegidae*. — Göröncsfélék.

52. *Cerceris arenaria* — homoki Dőreg.
53. *Philanthus triangulum* — szögfoltú Virész.
54. " *coronatus* — koronás " "
55. *Bembex rostrata* — ormányos Csürke.
56. " *tarsata* — kocsás " "
57. *Larra Anathema* — emle Dengely.
58. *Pelopoeus destillatorius* — szűrő Gironcz.
59. *Psammophila affinis* — rokon Csajga.
60. " *viatica* — úti " "
61. *Ammophila holosericea* — bársonyos Homongya.
62. " *sabulosa* — homoki " "

VII. Család. *Pompilidae*. — Talhafélék.

63. *Pompilus viaticus*, var. *paganus* — úti Talha, falusi válfaj.
64. *Pompilus trivialis* var. — közönséges Talha, válf.
65. " *spec?* — faj? Talha.
66. *Priocnemis variegatus* — különszínű Sajtár.

VIII. Család. *Scoliadae*. — Bubárfélék.

67. *Tiphia femorata*. — vörösczombú Gyöper.
68. " *villosa* — bolyhos Gyöper.
69. *Scolia haemorrhoidalis* — rőtfaru Bubár.
70. " *insubrica*. — foltos Bubár.
71. " *interrupta* — szagatotttrajzú Bubár.
72. " *bifasciata*. — kétöves " "

IX. Család. *Formicariae*. — Hangyafélék.

73. *Formica ligniperda* — faronga Hangya.
74. " *pubescens*, — szőrösödő " "
75. " *rufa*. — rőt Hangya.
76. " *aliena* — idegen Hangya.

X. Család. *Vespidae*. — Darázsfélék.

77. *Vespa crabro* — szitári Darázs.
78. " *germania* — német " "
79. *Polystes gallica* — közönséges Alkár.
80. *Odynerus auctus* — nagyobb Gaja.
81. " *orbitalis* — korongfoltú Gaja.

XI. Család. *Anthophila*. — Méhfélék.

82. *Apis mellifica* — szelid Mész.

83. *Bombus equestris* — lovagi Pöször.
84. " *lapidarius*. — kövi " "
85. " *var. regelationis* — kövi Pöször, korai válfaj.
86. *Bombus pratorum*. — réti Pöször.
87. " *terrestris* — földi " "
88. " *muscorum* — moszati " "
89. " *sylvarum* — erdei " "
90. " *abdominalis* — potrohos Pöször.
91. " *Latreillellus* — Latreille " "
92. " *Forsterellus* — Forster " "
93. *Macrocera antennata* — nagycesápu Hodrány.
94. *Nomada fucata* — zománczos Kőszány.
95. *Xylocopa violacea* — kék Dandár.
96. *Andrena nitida* — fényes Gyászma.
97. " *pilipes* — szörlábu " "
98. *Andrena pilipes* var. — szörlábu Gyászma válfaj.
99. " *spec?* — faj? Gyászma.
100. *Sphecodes (Dichroa) fuscipennis* — füstszárnyú Kétszínke.
101. *Megachile chrysurus* — sárgafaru Górajka.
102. " *ligniseca* — favágó " "
103. " *spec?* — faj? " "
104. " *Dufouri* — Dufour " "
105. *Osmia fulviventris* — rótsárgahasú Büzér.
106. " *fronticornis* — homlokszarvú " "
107. " *bicornis* — kétszarvú Büzér.
108. " *var.?* — faj? Büzér.
109. *Anthidium manicatum* — kéztyűs Virha.
110. " *var.* — " " válfaj.
111. " *spec?* — faj? " "
112. *Coelioxys emarginata* — kiüvelt Furha.

Debreczen hártaröptűinek ezen rendszeres áttekintetéből immár kitűnik, miszerint a Taschenberg fent idézett munkájában felállított 16 családjából a némethoni hártaröptűeknek, 11 család van képviselve Debreczen vidékén, és pedig a Braconidák és Cynipidák családjait kivéve, a többiek mind számos nemek, fajok s illetőleg egyének által, s így ezeket Debreczen vidékén uralkodó családok gyanánt lehet tekinteni.

Legnagyobb mennyiséggel jönnek pedig elő Debreczen vidékén:

- a) A Tenthredinidák családjából az: *Athalia spinarum*, *Macrophya albicinata*.
- b) Az Ichneumonidák családjából: *Ichneumon natatorius*, a *Pimpla* fajtái, *Lissonota parallela*.
- c) Braconidák családjából: *Helcon tardator*, *Vipio terrefactor*.
- d) Chrysidák családjából: *Holopyga ovata*, *Hedychrum lucidulum*, *Chrysis ignita*.
- e) Sphegidák családjából: *Psammophila affinis* és *viatica*, *Ammophila holosericea* és *sabulosa*.
- f) Pompilidák családjából: *Pompilus viaticus* és *trivialis*.
- g) Scoliadák családjából: *Scolia haemorrhoidalis*.
- h) Formicariák családjából: *Formica ligniperda*, *pubescens* és *rufa*.
- i) Vespidae családjából: *Vespa crabro* és *germanica* és *Polystes gallica*.
- k) Anthophilák családjából az: *Apis mellifica*, *Bombus lapidarius*, *terrestris*, és *sylvarum* az *Andrena* és *Anthidium* fajtái.

Ellenben csak gyéren jönnek elő s úgy szólván ritkaságok gyanánt tűnnek föl:

- a) A Tenthredinidák családjából: *Lyda betulae*, *Xiphydria annulata* és *Sirex Gigas*.
- b) Ichneumonidák családjából: *Lissonota setosa*, *Ophion luteus*, *Paniscus glaucopterus*.
- c) Braconidák családjából: *Agathis inculcator*.
- d) Chrysidák családjából: *Hedychrum fervidum*, *Chrysis dichroea*, *Euchroeus quadratus* és *purpuratus*, *Omalus pusillus*.
- e) Sphegidák családjából: *Cerceris arenaria*, *Larra anathema*, *Pelopoeus destillatorius*.
- f) Pompilidák családjából: *Priocnemis variegatus*.
- g) Scoliadák családjából: *Scolia insubrica*, *interrupta*, *bifasciata*.
- h) Vespidae családjából: *Odynerus auctus* és *orbitalis*.
- i) Anthophilák családjából: *Bombus equestris*, *muscorum*, *Latreillellus* és *Forsterellus*, *Nomada fucata*, *Xylocopa violacea*, *Sphecodes (Dichroa) fuscipennis*.

Buda-Pest virányának két új növénye.

ENTZ GÉZA, szigorló orvostól.

Alig van háládatlanabb virányterület, mint nagy, vagy éppen fővárosok környéke: miután rendesen már annyira ki van zsákmányolva, a lelhelyek oly — mondhatnám — kicsinyes pontossággal vannak átfürkészve, hogy napjaink buvárának legtöbb esetben csak constáló vagy éppen negatív szerep jut osztály részül, a mennyiben azon sebeket kell feljegyeznie, a melyeket a virányon a szorgalmas embernek fejszéje s szántóvasa, a források vizének felfogása, mocsárok kiszárítása s. t. ef. ejtenek, — megannyi körülmény, a mely a virány megváltoztatására lényeges befolyást gyakorol. — Buda-Pest környéke szolgálván több éven át fűvészi kirándulásaim színhelyétül, dús alkalmam volt a fentebbiekről meggyőződhetni. — Ezen gyakori kirándulásaim alkalmával azonban, tán érdemem felett, szerencsés voltam, a mennyiben Buda-Pest környékén két, még eddigelé nem észlelt ritkább növényt fedeztem fel. E két növényt van szerencsém ezennel a t. szakosztálynak bemutatni:

1) *Smyrnium perfoliatum* Mill. Ezen szép ernyős, hazánkban a dévényi Kogelen, Pozsony mellett a Zergehegyen, Biharmegyében Nagy-Várad környékén, nevezetesen Pecze-Sz.-Márton mellett s ugyan az előbbi város területén a Rédey-kertben, a Balaton partjait szegélyező hegyeken helyenkint, így Badacsony mellett, a Bakony több pontján, nem különben a Vérteseiken fölfelé haladva egész a pilisi és esztergami hegyekig, továbbá Baranyában Pécs mellett, végre Slavóniában és a Bánságban, különösen nagy számmal Versecz környékén fordul elő. (L. Neilreich „Anfzählung der in Ungarn und Slavonien bisher beobachteten Gefässpflanzen.“) — Én e növényt 1865. június havának derekán találtam a kies Margitszigeten, az egykori nádori nyári lak mögött levő árnyas berekben; egy csoportban mintegy 8—10 példány diszlett, részint teljes virágzásban, részint már érett fekete gyümölcseivel kérkedve. — Miután a *Smyrnium perfoliatum* Mill. magasabb fekvésű árnyas erdőknek lakója: valószínűnek artom, hogy magját a Duna hullámai hozták magukkal s vetették ki Margitszigetre, a melynek buja televényében kedvező talajra talált.

2. *Gagea bohemica* Schult. A mult, 1866. év márczius havának végén akadtam rá a Buda határában fekvő kincstári, vagy u. n. kamarai erdőben (Kammerwald), a melynek délkeleti dombos részén diszlik, s az idei tavasszal e helyen ismét több példányát gyűjtöttem. A *Gagea* minimának Schult. társaságában fordul elő, mely ezen vidéken igen közönséges, azonban míg az utóbbi inkább a tisztás, gyepek helyeket látszik kedvelni, addig a *G. boh.* a fák s cserjék árnyékába húzódik, s a lehullott száraz levelek közt a csinos növényke, — mely felálló, karcsú szára, finom, fonálalaku, élénkzöld alsó levelei s valamivel szélesebb, váltogató szárlevelei, leblének — perigon — hosszú, tompa, csúcsán elszélesedő, csaknem lapiczka alaku szirmai által már első pillanatra megkülönböztethető, a *Gagea* nálunk honos többi fajaitól (*G. arvensis*, — *minima*, — *pusilla*, — *lutea* Schult.), — 10—20 példányból álló sűrű csoportokat képez, melyeknek hagymái fiók hagymák képzése által igen nagy szaporaságra mutatnak. Az erdő többi részeiben a *G. bohemica* Schult. hiába kerestem.

A *G. bohemica* Schult. hazánkban a ritkaságok közé tartozik, a legújabb időben Magyar-falu mellett találtatott Pozsony megyében, továbbá Nyitra környékén (L. Neilr. f. i. m.), s így a budai kincstári erdő képviseli harmadik lelhelyét.

Néhány, a szepességi virányra vonatkozó észrevétel

KALCHBRENNER KÁROLY-tól.

A lopvanószók, különösen a gombák tanulmányozását már egy évtized óta feladatommak tekintvén, a magasabb osztályú növényzetre aránylag kevés figyelmet fordíthattam, s ennél fogva előadandó észrevételeimet nem is árulgom mélyen beható nyomozások eredményei gyanánt; de igenis állíthatom, hogy azok sok évi észleleteken alapulnak, s ezért későbbi kutatásoknál is hasznos utmutatásul szolgálhatnak.

A mondandók illusztrációjául az illető növények szárított példányait előmutatni, szerencsém van.

1. *Poa fertilis* Host. var. *Capillifolia*. Azon völgyek, melyek a szepes-olaszi mészhegység északi lejtőjén a hernád-felé húzódnak le, felsőbb végükön többnyire szoros, sziklás szurdokokká válnak, és ezen, hegyi patakoktól át ömlött szurdokok, zordon fekvésű folytán, majdnem alhavasi virálynak telephelyétül szolgálnak. Itt diszlik *Soldanella montana*, *Bellidiastrum Michellii*, *Cortusa Matthioli*, *Carex tenuis* és más, hasonlóan hideg éghajlatot igénylő növények. A napveréses sziklákat elevenszínű virágok tarka vegyülete diszesíti, nevezetesen a pompásan kék karpati csegetyűke; az árnyasabb helyiségek ellenben feltűnően színtelenek, mert itten, a szikla úgy mint az erdőtalaj, bujálkodó mohok vastag párnái alá van temetve s csak imittamott setétlik egy páprág vagy repü csoport. Olyan területek búskomor jelleme még az által is növeltetik, hogy a fakó mohlepel helyenként úgy tűnik fel, mintha szürkénzöld fátyollal volna bévonva. Ezen tűnemény egy tűneműtől ered, melynek fonalszerű levelei, a mohpárnának belsejéből seregesen kibúván, azokon hosszú lebegő hajként csüngnek le. A vékony, karcsú fűszálak sincsenek mereven felegyenesedve hanem a levelekkel együtt csinos ivben hajlanak le. Sok évig ezen fűvet figyelemre alig méltattam azt vélvén, hogy csak a *Poa nemoralis* szűklevelű alakját látom, de későbbben észrevehem, hogy e pázsit gyökere taraczkos (*repens*) és legfelsőbb levele sokkal kurtább hüvelyénél, hogy tehát nem csak nem *Poa nemoralis*, hanem annak csoportjához sem tartozik.

Jellegzését következőleg körvonaloztam.

P. Panicula angusta, patente, ramulis scabriusculis, inferioribus 2—5, spiculis ovoideolanceolatis 2—5 floris, flosculis acutis, villo connexis, margine carinae puberulis, debiliter nervosis, culmo flaccido, glabro, vel sub panicula, scabriusculo, vaginis culmorum internodio brevioribus, nodis denudatis, foliis flaccidis, filiformibus longissimis (12—15") supremo vagina sua multum brevior, ligula exserta, ovoidea, radice fibrosa at simul stolonibus debilibus longe lateque repenter Perennis. Floret Julio et Augusto.

Megjegyzendő hogy növényünk gyökere rojtos ugyan, de hosszú, vékony taraczkokat is hajt, tehát bajosan mondható, vajjon a perjek taraczkos gyökerű, — vagy pedig rojtos gyökerű osztályába való-e: — mert ezen utóbbi osztályban is néha „radicem subrepentem“ találunk.

Fajunk, ha mint taraczkos gyökerű vétetik — Koch Synopsisa szerint nem lehet más mint *Poa pratensis*, (L.) = *Poa angustifolia* L. (Smillh értelmében); ha pedig a rojtos gyökerű fajok közt kerestetik, nem lehet más, mint *Poa fertilis* Host = *Poa angustifolia* L. (Wahlenberg és Fries értelmében) tehát minden esetre *Poa angustifolia* L. De — mint látjuk — ezen név alatt két különböző faj lappang, s miután fajunk a *Poa pratensis*-től tojásdad-lándzsás fűzérkei, és tojásdad (nem pedig lenyesett) szigonyai (ligulae) által eltér, a *Poa fertilis*-től pedig az által, hogy gyökere nem csupán rostos és szigonyai nem hegyesek, — még mindig fennmarad a kérdés: hogy vajjon ezen két faj egyikéhez csatolandó-e a szóban lévő perje? — és melyikéhez? — vagy pedig nem tartozik e máshová?

Ha Wahlenberg kárpáti virányát kézhez vesszük ott (23 lap.) találjuk a *Poa scrotinát*, melylyel fajunkat jogosan azonosíthatnók. Az illető jellegzés elégtelen ugyan, de a mi fajunkra alkalmazható, és — magában véve — nem valószínűtlen, hogy a Szalatin hegy szurdokai-ban ugyanazon perje tenyészik, mely az alacsony tátra keleti végén, hasonló viszonyok közt terem. Hanem Wahlenberg faja is kétes, miután hozzája a *Poa scrotinát* (Sduad) és *Poa fertilitist* (Host) mint hasonlókat idézi; pedig Koch határozott nyilatkozata szerint *Poa scrotina* Sduad, (nec Gaudin) a *Poa nemoralis* alfajaihoz tartozik, s így nem tudhatni, hogy miféle faj lappang tulajdonképen a Wahlenbergféle fajnév alatt.

Létezik még egy harmadik faj is, mely itt tekintetbe veendő t. i. az északhoni *Poa setifolia* Zetterstädt. Jellegzésénél fogva: „ligula exserta, spiculae subtriflorae, folia longissima filiformia „fajunkhoz igen közeláll és erősen hi-zem, hogy vele azonos. De miután e növényt magam nem láttam, és felőle azon külföldi tekintélyektől, melyekhez fajunkat, összehasonlítás végett beküldém, — felvilágítást nem nyerhettem, ezen hiedelmem biztosságra nem emelkedhetett.

Ezen körülmények közt s mivel a fűzérkék minőségére minden esetre több súly fektendő mint a változékony gyökérre, czélszerűnek tartom, hogy addig, míg a fennkitett kéte-lyek tökéletesen eloszolva nem lesznek, növényünk mint *Poa fertilis* Host. var. *capillifolia* tekintessék, mint kérdéses hasonnevek pedig *Poa seratina*. Wahlb. carp. és *Poa setifolia* Zetterstädt, idéztessenek.

2. *Carex pediformis*. C. A. Mayer. B. Hausmann Ferencz „Neue Beiträge zur Flora von Tirol“ című értekezésében (Lásd: Verhandlungen der bot. zool. Gesellsch. in Wien 1858. II. 376. l.) a fűvészet közönséget arról értesíti: hogy Huter, Livina long'an Castel Andraz mellett, *Carex pediformis* lelt, és ezen sás főjellegeiről szólván azt mondja: ob diese Merkmale Constant sind, ist eine andere frage, die jedoch nicht hieher gehört.

Valóban, ezen kérdés az író asztal mellett meg nem fejthető mivel számos élő példányok összehasonlítását és előjövételük szabadbani észlelését igényli. Oly összehasonlításra és észlelésre pedig magamat hivatva sőt kötelezve látom, mivel ezen északi sást a Drewenyiki hegyen, — hol annak hazánkban egyedüli lakhelye van, — oly kényelmesen észlelhetem, mintha az saját kertemben tenyészne. Noha tehát ezen növényt már husz esztendő óta jól ismerem és legalább 600 példányban küldtem szét; mégis mult éven, Május 24. azt és a *Carex digitatát*, friss példányokban újból megvizsgáltam. A két nevezett faj összehasonlításánál következő különbség tűnt ki.

Carex pediformis.

Gyökere: fekete barna.

A szál alján levő hüvelyek: zöldek, legfelyebb talpukon feketebarnák, levéllel végződők.

Levelei: vonalszerűek, keskenyek (2^{'''}) csatornások, csolnakdadok (carinata), a szélen érdesek, setét zöldek.

Szála: tompán három szegletű, érdes.

Polyvái: hosszan hegyzetek, a középső zöld csik kávébarnán szegélyezve.

Termései: fénytelenek, pelyhesek, ferdén álló csőrrel.

Carex digitata.

Gyökere: világos barna.

A szál alján levő hüvelyek: veresen barnák, levélnélküliek, legfelyebb egy kis zöld csúcsba végződők.

Levelei: vonalszerűen lándzsások, laposak, a szélen majdnem simák, szélesek (3—4^{'''}) világos zöldek.

Szála: hengeres, sima.

Polyvái: felfordítva tojásdadok, lenyesettek, a halvány középső csik rótbarnán szegélyezve.

Termései: fényesek, alig pelyhesek, egyenes csőrrel.

Mint látjuk az ezen két faj közötti különbség oly nagy, hogy egyesítésökről szó sem lehet.

De a tulajdonképi kérdés az: vajjon a felhordott jellegek állhatatosak-e vagy nem? — Ezen kérdésre a leghatározottabb igennel felelhetek. Tapasztalásom szerint a *C. pediformis* a legállhatatosabb fajok egyike, száz meg száz példányban vizsgáltam; de átmeneti- vagy korecsformákat soha sem láttam!

E mellett előjövételének módja által is nagyon eltér a *C. digitatától*. Ez, széles elterjedésében mindenütt közönséges, más füvek közt elszigetelten élve, csomagos pázsitokat képez és a nyílt dombokat kedveli; amaz pedig, középeuropában csak két helyiségen találkozok társasan, néha széles gyepekben tenyészik és sűrű bokrok árnyékában legjobban diszlik. Vegyítve e két fajt soha sem leltem; mint látszik egymást kirekesztik. Különös az is, hogy Drewenyiken, oly helyen hol *Sesleria coerulea* tenyészik, *Carex digitatát* találhatunk de — fogadni lehet, — *C. pediformist* nem.

Egyébiránt ezen sás tanyája Drewenyik hegyen, egy körülbelül kétszáz lépésnyi hosszú és husz lépésnyi széles térre van szorítva, azon sziklás lejtő közepén, mely Sz.-Váralja felé néz. A fűvész, ki ezen tanyát szerencsésen felleli, biztos lehet hogy ott — Május közepétől fogva Junius közepéig — *C. pediformist* százanként gyűjthet, — ha tudniillik, az irtalmatlanul gazdálkodó köfejtők, addig az egész lelhelyet, sástelepével együtt, még a légből nem röpítették!

3. *Carduus crispus* L. Meg kell vallanom, hogy noha Wahlenberg (Flor. carp. 250. l.) a fodor bogácsról azt mondja: habitat in pratis et cultis subhumidis planitierum, nec non in silvis montanis et inferalpinis usque ad regionem subalpinam, ubique frequentissime, és noha Hazslinszky tnr. (Északi Magyarhon virányában) is azt állítja; hogy a *C. crispus* e virány egész terén otthonos; — én ezen növényt harmincz évi kutatásaim daczára sohasem találtam, de más szepességi fűvésznél sem láttam, sőt csere útján sem szerezhettem meg. Ezen igenis feltűnő körülmény azon kérdésre vezet: vajjon miféle növényt értett Wahlenberg és értenek mások *C. crispus* név alatt?

Hogyan magyarázzuk mi azon tényt; hogy ezen fajt, melyet Wahlenberg közönségesnek mond, mostanában nem találjuk, ellenben egy más rokon fajt — a *C. collinust* mindenütt elterjedve látjuk?

Talán csak nem fogunk azon kétségbeesett gondolatra vetemedni: hogy a hajdan közönséges *C. crispus* elpusztult és helyét, a mostanában közönséges *C. collinus* elfoglalta légyen?

Miután a fajokról való nézetek hamarabban változnak mint magok a fajok, sokkal okszerűbb azon feltevés: hogy Wahlenberg *C. crispus* név alatt a mostani *C. collinust* értette.

Igaz ugyan, hogy Wahlenberg fajának igen ágas szárt és csoportos fészkeket tulajdonít de a *Carduus collinus* példányai közt találkoznak néha olyanok is, melyek ezen jellegekkel birnak. Azonban efféle példányokat igen ritkán és csak ott észleltem, hol — nevezetesen erdővel határos ugarokon — ezen bogács a *C. acanthoides* közelében vagy vele-vegyesen nő; tehát oly körülmények közt melyek velünk gyaníttatják, hogy korecsfajjal van dolgunk.

Ez a tényállás Szepességen! De talán a *C. crispus* másutt állhatatosabb és mintaszerűbb alakban jelentkezik? Felkérem a jelenlevő tisztelt tagtársaimat, hogy méltóztassanak figyelemmel lenni arra: hogy miféle viszonyok közt és micsoda változatokban terem, virá-nyuk terén a *C. crispus*? — kíváncsok hogy több vidékről szerzett biztos adatok nyomán, a kérdéses faj önállóságáról alapos ítéletet hozni lehessen.

Silene infracta. W. Kit. Ezen növényt Szepességen a Baba hegy sziklás gerinczén,

Lucsivna és Teplicska közt, mésztalajon nagy bőségben találtam. E lelet azon tekintetből érdekes, mivel Kitaibel fennevezett fajtát éppen oly példányokra alapította, melyeket Szepességről — ha nem csalatkozom Rochel által — kapott, míg a későbbkorú fűvészek itt mindig csak a közönséges fajra; (*Silene nutans* L.) bukkantak.

Mint látszik másutt sem találják ezen válfajt: legalább azon példányok melyeket a bécsi csereegylet *S. infra* névalatt szétküldött, Kitaibel jellegzésének nem felelnek meg, és oly szőrösök mint a közönséges *S. nutans*. A Baba hegyen létező *Silene* egészen kopasz: még a levelek alján sem pillás, tehát a valódi Kitaibelféle faj. Ott, kavicsos talajon seregesen tenyészik, és eleven zöld színezete által már távolról megkülönböztethető, a közzé vegyült *Silene nutans*tól. Miután másutt csupán többé- vagy kevésbé szőrös példányok találhatók, a Baba hegyen pedig a tökéletesen kopasz példányok a tulnyomó többséget alkotják, ezen helyiség a szóban lévő válfajra nézve „locus classicus“ gyanánt tekintendő.

4. *Adiantum Capillus Veneris*. L. A magyar birodalom természeti viszonyainak leírásában (Hunfalvi J.-tól III. k. 648 lap.) következő tételt olvasunk: Schelley — ép példányok beküldése által bebizonyította, hogy a Magas Tátrán *Adiantum Capillus Veneris* csakugyan előfordul. E tétel félreértésen alapul és nehogy a fűvészeti világban tovább terjedve, zűrzavart és botrányt okozzon, kénytelen vagyok felvilágításul, egy épületes történeteskét elbeszélni.

Miután én egy értekezésben azt vitattam volt, hogy Szepességből többféle orvosi növény, álnév alatt, a kereskedelmi forgalomba kerül, Schelley patikárus úr, üzletét féltve, ellenem felszólalt- és egyebek közt azon hihetetlen tényt hirdette, hogy a tátrán az *Adiantum cap. ven.* is tenyészik és nála mázsánként kapható. De — mi több — ezen növényt be is küldötte hozzám és Hazslinszky tnr. úrhoz, hogy így ezen kézzelfogható bizonyítvány által eloszlassa kételmeinket. El kellett ismernem — mit Hazslinszky szintén tett —, hogy a beküldött növény valóban *Adiantum capillus veneris*, és ezen elismerést a „Szepesi Ertesítőben“ is kijelentettem, de azon hozzáadással, hogy ezen növény a tátrai fajok sorába csak akkor vehető fel, ha valamely értelmes fűvész által, eredeti lelhelyén észleltetni fog, s így itteni előjövele constatirozva leend.

Ezen előzmények után, s mivel további nyilvános felszólalások nem történtek, Hunfalvi J. Schellejt győztesnek, és mint fentidézett sorai mutatják — állítását bebizonyultnak tekintette.

De valódiilag a dolog egészen másképp állott! — Hogy ezen ügy végleg eldöntessék egy hosszabb kirándulásra szántam magamat, és Schelley urnál személyesen megjelenvén, követeltem tőle, hogy mutassa meg nekem azon helyet hol az *Adiantum cap. ven.* terem, vagy nevezze meg azon embert, ki nekem oda kalauzál szolgálhat. De Schelley ur kibuvó ajtócskákat keresvén végtére kijelentette, hogy a tőle beküldött *Venus*haj példányok csak „történetesen“ találtattak, hogy lelhelyükről bizonyost nem tud, de még személyesen fog nyomozásokat tenni sat. Most meg tudtam azt mit tudnom kellett.

Scherfl Aurel barátomnak, ki mindig gyanította, hogy az egészben valami „humbug“ lappang, igaza volt! Megegyeztünk ugyan mindketten abban, hogy — kiméletből — hallgatni fogunk; de miután az elkövetet „humbug“ következtében egy magyar tudományos munkába oly hamis adat csúszott be, melynek tovább terjesztése dicsőségünkre éppen nem válnék, kötelességemnek tartottam ezen felvilágosítást adni, és határozottan kijelenteni: hogy a magas tátrán *Adiantum Capillus Veneris* — nem létezik!

5. *Vegyes észrevételek*. Rehmann tudor ur, krakói tanár, azon hegységeket melyek egyfelől Halicsországgal, másfelől Magyarországgal és Erdélylyel határosak, fűvészetileg szép sikerrel átvizsgálta, és érdekesebb leleteit velem is közölte.

A küldött fajok mindnyájan magyar földön nőttek, de sokan közülök honi virányunk

jegyzékébe még nincsenek felvéve; névszerinti felszámolásuk tehát, — mint vélem — igenis megérdemli, hogy közzé tétessék.

A kezemenél lévő növények közt Erdélyből valók, nevezetesen Rodna tájáról:

Silene Zawadskii. Herb. Sil. Siegeri. Baumg. Bánffia petraea. Baumg. *Potentilla Salisburgensis* Haenke. *Eritrichium nanum* De Cand.

Marmarosból. *Azalea procumbens* L. (*Berberis*) *Rhododendron myrtifolium* Schott et Hotschy. *Pulmonaria rubra*. Schott. (*Kamenicz*) *Chrysosplenium glaciale* Fuss. (*Csernahora*) *Bunias orientalis* L. var. *integrifolia*. (*Pietrosz*) *Gentiana pyrenaica*. Guan. *Veronica urticaefolia* Jacq. *Melampyrum saxosum* Baumg. (*Pop Ivan.*) *Veronica Baumgartenii*. Rom et Sch. *Phyteuma nigrum*. Schmidt. *Ranunculus thora* (homokköven!) *Heracleum alpinum* L. (*Pop Ivan.*) *Laserpitium alpinum* W. Kit. *Carex curcula*. All. *Hypericum Richeri*. Vill. (*Csernahora*). *Euphorbia dulcis*. L. *Cirsium parviflorum* Spreng. *Viola heterophylla* Bertol. (*Csernahora*) *Anthemis tenuifolia* Schur. = *Anth. caespitosa* Herb. (*Kamenitz*, mézsziklákon). *Dianthus Seguieri* Vill. *Silene italica* Pers. *Doronicum caucasicum* M. Bieb. (*Kamenitz*) *Leontodon pyrenaicus* Guan (*Pop Ivan.*) *Aposeris foetida*. L. *Cystopteris sudetica* (*Pop Ivan.* erdőken) *Aspidium Oreopteris* Sw. (*Pietrosz*) *Struthiopteris germanica*. Willd. (a tiszta forrásain, bőven!)

Szepesből: *Linnea borealis* L. (Tátra, Mlinarz hegyen) *Saxifraga cernua*. L. (Tátra, Cserwony wrch). *Tanacetum Gmelinii*. Schultz Bip. (a Pieninek magyar oldalán) *Alsine setacea* Koch (Pieninek). *Cystopteris alpina*. (Tátra) Ezen szepességi fajokról megjegyzem:

1. A *Cystopteris sudetica* A. Br. = melyet Hazslinszky (északi magyarhon viránya 347. l.) csak Uechtritz tekintélyére hivatkozva, virányunk faja közé vett fel. — Szepes olasz környékén is tenyészik, és általam már két év előtt találtatott. A *Cystopteris montanát* leltem a bélai havasokon, Zsdjár felett; mindkét faj vegyülékét pedig Gömörben, a murányi hegységen. Rehmann volt az első, ki a tátrán *Cystopteris alpina*-t észlelt és szedett. Példányait összehasonlítván a Rabenhorst-féle harasztgyűjtemény példányaival — meggyőződtem, hogy a mintafajjal egészen megegyezők.

2. *Alsine setacea*. M. et K. — Koch jellegzésének jól meg felel, de — mint látszik — egészen más növény, mint *Alsine frutescens* Kit.; melyet Hoch mint hasonnevet idéz. Ez utóbbi növény, Hazslinszky tanubizonyysága szerint — Tállya környékén terem, csészelevelei 7 inuak, levelei pedig visszagörbültek, — mi az *Als. setacearól* éppen nem áll.

3. *Tanacetum Gmelini* Schutz Bip. = *Chrysanthemum Zawadskii*. Herb. — Az illető jellegzések ismeretlenek előtttem, de nem vagyok képes az előtttem fekvő növényt valamely, közönségesen ismeretes fajjal azonosítani. Viselete némileg egy fehérvirágú *Anthemis tinctoriára* emlékeztet.

4. *Saxifraga cernua* L. Már mások által is találtatott, de hasonlólag csak a Cserwony wrch hegyen, mely már honunk határain túl fekszik. Valószínű hogy e növény Koprowölgyben is előfordul; de mig arról bizonyosságunk nincsen, a Szepességi virány polgárai közzé fel nem vehető.

5. *Linnea borealis* L. — Ez egy igen érdekes lelet, noha e csinos növény inkább bevándorlott mintsem igazán meghonosult faj gyanánt tekintendő. Ennélfogva a szepesi növények közzé besorozható: *Linnea borealis*, *Alsine setacea*, *Tanacetum Gmelini* és *Cystopteris alpina*.

Mindenesetre kívánatos, hogy e nevezett fajok honi fűvészeink által is kerestessenek fel; de nem kevésbbé kívánatos, hogy e mellett, az ismert, régi, Wahlenberg-féle fajok sem hanyagoltassanak el, hanem az újabb nyomozások vívmányaival összhangzásba hozatván, mindig „evidentiában“ tartassanak.

Újabb időben a tátrai *Artemisia spicata* néha *Artemisia Baumgartenii* Bess. néha A.

Villarsii. (Godr. és Grenier) név alatt szerepel. Én Frankhonból az — A. Villarsii, Lenormand René által eredeti példányokban kaptam, és az itteni füzéres törmelével gondosan összehasonlítottam; de — megvallom hogy köztük fajkülönbséget nem találhatok. Igaz, hogy növényünk kissé tömöttebb szőrösebb, murvaskodó levelei pedig valamivel szélesebbek, kevésbé hasogattak; de ebben semmi állandóság. Kétségkívül tehát a pyrenaei és a kárpáti növény egy és ugyanaz; de miután az A. Villarsii ügyis csak a Jacquinféle A. spicata jelentéktelen válfaja, nincs okunk ezen utóbbi, Wahlenberg által használt néven változtatni.

Másképpen áll a dolog a Saxifraga ajugaefoliával. Az igazi Linnéféle fajt megszereztem, még pedig az ismert classicus lelhelyről (Cirque de Gavarne); de úgy találtam, hogy annak, a Wahlenbergféle Sax. ajugaefoliával semmi köze. A pyrenaei növény szőrös, nem pedig csupasz mint a mienk: és levél csipkéi landzsásosak, élesen hegyeztek, nem pedig vonalszerűek, tompák: fajunk tehát, mint S. ajugaefolia meg nem állhatván, más névvel ellátandó. Számára ugyan sok elnevezés közt válogathatunk; de úgy tartom, hogy ha már ez uttal Wahlenbergünket nem követhetjük, legalább Kitaibelünket ok nélkül ne tagadjuk meg. Legyen a tátrai növény. Sax. perdurans Kit. — és S. ajugaefolia Wahlb. carp. S. Grzgorzekii. S. Flittneri Heuff. S. Wahlenbergii. Bott. mint hasonnevek, és részben mint válfajok tekintessenek.

Ezen sok név engem egy, nálunk érezhetőhiányra emlékeztet. Irodalmi segédeszközök, gazdag könyvtárak hiányában, növényeink meghatározásánál Koch Synopsisával, Wahlenberggel, Neireichchal szoktuk beérni s nem igen törődünk avval, mit Godron, Garke, Schulez, Griesbach s mások irtak, és azok micsoda új fajokat állítottak fel. Ugy azután meg történik, hogy ha idegen fűvészek itt teremnek és virányunk terét járják be, általok oly sok újnevű lelettel lepetünk meg, hogy szinte elborzadunk tőle. Nem mondom ugyan, hogy bölcseken cselekszünk, ha az új nevek után mohón kapkodva, azokkal — minden ítészet nélkül növénylajstromainkat tarkázzuk, de igenis azt, hogy az újabbkori buvárok kutatásait, teljesen ignorálnunk nem lehet, hanem tisztába kell jönnünk aziránt, vajjon az új elnevezések csak haszontalan szörszálhasogatásnak köszönnek e eredetüket, vagy pedig, okszerű nyomozásokon, észszerű nézeteken alapulva, hálásan fogadandók el.

Megjegyzésem nevezetesen azon közlésre is vonatkozik, melyet Hauszknacht C. a közlépponti Tátra viránya felől adott. (Lásd. Österr. bot. Zeitg. 1864. 7. sz.)

Ezen Boroszlói fűvész a tájainkon lelt növények közül, következőket emeli ki.

Késmárk körül terem Carduus hamulosus W. k. (mely a Card. collinustól nem igen különbözik) és a hosszú erdőben, Hieracium racemosum W. Kit.

Ó Leszna és Tatrafüred körül: Galiopsis intermedia Vill, melyről mondatik, hogy a közönséges G. Ladanumtól kisebb virágai, szélesfogú levelei és mirigyszőrös szára által különbözik.

A Liptói térségen: Rumex patientia (utszéken) Carex hordeistichos Vill. (C. hordeiformis Wahlb.). Juniperus intermedia Schur. (havasokon) De már a J. nana sem kétségtelenül önálló faj!

Demenfalva körül: Viola collina Bess. Fumaria Vaillantii, Lois. Buphthalmum salicifolium L. Carex sempervirens. Vill. Heracleum stenophyllum. Astrantia bavarica; Gentiana Clusii, Euphorbia amygdaloides L. Primula spectabilis Tratt.) Pr. integrifolia Wahlb. carp.

A Piska hegyen Alchemilla pubescens M. B. — a fekete tónál, a nagy tengerszem felett: Carex lagopina Wahlb. C. Pexsoonii. Sieb. C. aterrima. Hoppe (a Bélai havasokban és a „Thirigter Gern“ csúcsán) Plantago montana Lamk. Sesleria marginata. Griseb. Gentiana flava Merat.

Drechselhüuschen-ben: Conioselinum Fischeri Wimm. et Gr. Erysimum helveticum D. C. — Centaurea Hotschyana Heuff.

Chocs hegyen. Corydalis Gebleri. Ledeb (azon növény-e, melyet Wahlenberggel C. capnoidesnek nevezünk?) Rochelia (Onosma) stellulata.

Lomniczi csúcsán: Ranunculus pygmaeus Whlb. (!?) függőleges gránitsziklákon. Saxifraga carpatica és Taraxacum alpinum (Schur) társaságában. Ott a mesés Ramalina carpatica (Sadebeck) is lelhető.

Ezen kívül Hausknecht figyelmeztet, hogy a Tátrán az Epilobium neméből korcsfajok is léteznek, p. o. Epilobium palustri roseum. Gyakoriak: Ep. alsinaefolium Vill. (az E. originifoliumnak válfaja). Entrigonum és Ep. collinum mely itten az E. montanum-ot helyettesíti.

Ugyanaz, a következő növényeket olyanok gyanánt említi, melyek a Tátra kizárólagos sajátjai.

Avena carpatica Host. = A. ciliaris Kit.

Saxifraga Wahlenbergii Bolt. = S. perdurans. Kit.

Saxifraga carpatica Rehb. = S. sibirica Wahlb. carp.

Arabis neglecta Schult. = A. ovirensis Wahlb.

Festuca carpatica Dietr. = F. nutans Wahlb.

Saxifraga Baumgartenii. Schott. = S. retusa. Wahlb.

Dianthus hungaricus Prs. = D. nitidus W. Kit.

Ranunculus carpaticus Herb. = ?

Herbichia carpatica Zawadsky = Senecio obro tanifolius. Wahlb.

Erigeron carpaticum. Griseb. = E. atticum Wahlb.

Artemisia Baumgartenii. Boss. = A. spicata Wahlb.

azokon kívül még: Cineraria capitata Wahlb. Leucanthemum rotundifolium W. Kit. Hieracium Tatrae Griseb. Campanula carpatica Jacq. és Rochelia stellulata.

Mily sok tanulmányozás és rostálás kell még hozzá, hogy tátrai virányunkkal tisztában legyünk!

D) TERMÉSZETTANI ÉRTEKEZÉSEK.

Csöves villamszedő.

Dr. JEDLIK ÁNYOS, egyet. tanártól.

A tárgy, melyet ezennel a t. természettudományi osztály előtt előadni kívánok, egyrészt a leydeni palaczknak általam megkísértett módosításában áll, másrészt pedig a leydeni palaczkok ama lánczolatára vonatkozik, melyet 1863-dik évi szeptember-hó 23-dikán a magyar orvosok és természetvizsgálók Pesten tartott IX-dik nagygyűlésének természettani osztályában megismertetni és kísérletileg bemutatni szerencsés valék.

Miután akkoron mind elméletileg mind gyakorlatilag megmutatám, hogy a megtöltött és a kisütés pillanatában Volta-féle oszlop medora szerint lánczolatba hozott leydeni palaczkokból nyerhető kisütési villamszokra megközelítőleg annyiszor hosszabb az ugyanazon de közönséges villamtelep módjára egymással összefoglalt leydeni palaczkok kisütési szikrájánál, a mennyi palaczkból áll a lánczolat: további törekvésem oda irányult, miszerint a villamosságot magasabb feszültségi fokra emelő palaczklánczolatnak egyes palaczkjait minél nagyobb villamfoghathatósággal (Capacitát) is ellássam; mert a palaczklánczolat által, teszem, tizszer feszültebbé tett kisütési villamszokra bizonyos tűnemények létrehozására kétségenkívül hatályosabban működik, ha tizszerezett feszültsége mellett villamosságának mennyisége is tizszerezetetik; mi csak a lánczolati palaczkok villamfoghathatóságának tizszer nagyobbá tétele által eszközölhető.

Ismeretes dolog a villamtanból, hogy a leydeni palaczk villamfoghathatósága az önlevéllel beborított felületnek nagyságával egyenes, a palaczk falának négyzetes vastagságával pedig megfordított arányban áll. E szerint úgy látszik a leydeni palaczk villamfoghathatósága tetszés szerint nagyobbítható; minthogy e végett csak minél nagyobb felületű, s minél vékonyabb falú palaczkok volnának leydeni palaczkokká átalakítandók. Gyakorlati kivetelnél azonban e tekintetben több akadályokkal találkozunk; mert a leydeni palaczkok villamfoghathatóságát magasabb fokra emelő körülmények tetszésünk szerint egy palaczkban nem mindig egyeztetethetők; így a nagyfelületű palaczk falai nem lehetnek bármely vékonyak, s a vékony falú palaczkok ellenben nem lehetnek bármely nagyok is. — Ezen oknálfogva a leydeni palaczk villamfoghathatóságára befolyást gyakorló két kellék közül egyiknek szokatlan mérvbeni nagyobbítása az eddigi eljárás mellett csak a másik rovására történik, mind a két kellék pedig együtt csak bizonyos határok között alkalmazható. — Mivel a leydeni palaczkokká átalakítható üvegpalaczkok bizonyos nagyságon túl jutányos áron nem igen készíthetők, s az igen nagy terjedelmű leydeni palaczkoknak kezelése is több kényelmetlenséggel jár: lehet, szokásban is van, erősebb villamhatások eszközölhetése végett több, vezetőleg kellően összefoglalt kisebbeszerű leydeni palaczkok által bármely nagyságú palaczkot is pótolni, de az ilyféle, s közönségesen villamtelepnek vagy ütegnek nevezettni szokott készülék is, a palaczkok mi hasznót sem hajtó üregei miatt, túlságos helyet foglal el.

Igy állván a dolog a használatni szokott leydeni palaczkokra nézve, azok czélszerűbb készítési módjára vonatkozólag oly eljárást bátorodom ajánlani, melyszerint bizonyos térfogatú leydeni palaczk villamfoghathatósága mind az önnal borított területe, mind a palaczk falának vékonysága tekintetéből igen jelentékeny fokra hatványozható. — Ez eljárás a leydeni palaczk belső üregének, mely a palaczk villamfoghathatóságára legkisebb befolyást sem gyakorol, czélszerű felhasználásában áll, s általam gyakorlatilag következőképen eszközöltetett.

Üveg-csőveket, melyek üregi átmérője körülbelül $0'',2 \dots 0'',25$, falvastagsága $\dots 0'',15$ vala, 16 hüvelyknyi hosszú darabokra vagdaltam, s miután mindegyik *ab* darabnak (1 idom,) egyik végét beforrasztattam, belső felületét a bele töltött ezüstölő folyadék által egész a nyílásig átláthatlan ezüstréteggel, külső felületét pedig mézga oldat által felragasztott önlevéllel akkép borítottam be, hogy az a nyílt végétől számítva $4\frac{1}{2}$ hüvelyknyi *ac* téren födetlenül maradt. Azután minden egyes cső nyílásába félhenger alakra hajlitott és mézga oldattal megnedvesített 5 hüvelyknyi hosszú önlevél szeletkét bocsátván, azt egy fahengerkével a cső oldalához nyomogatva annak ezüst borítékával összeragasztván, abba egyszersmind a villamosság biztos be és kivezethetése végett 5 hüvelyknyi hosszú farudacsra hengerített s kilágyított vékony rézhuzallal néhányszor körültekerített önlevél tekercset annyira betoltam, hogy belőle csak a rézhuzalnak szabadon maradt 1 hüvelyknyi hosszú *d* része állott ki. Továbbá a csövek nyílt végét lámpa lángnál megmelegítvén pecsétviaszszaal beragasztottam, a boríték nélküli felületeket pedig alkoholban feloldott s cinóberrel megvörösített schellakkal vontam be. Végre az eképpen kis leydeni palaczkká átalakított csöveket *A* (2. idom) hengeralakú 12 hüvelyk magas üvegedénybe állítván s abban kellően megerősítvén, fölébök egy, alólról benyomott és a csőnyaláb vastagságának megfelelő mélyedéssel ellátott *B* fémgolyót akkép illeszték, hogy annak mélyedési felülete a csövek kivezető rézhuzalaival biztosan érintkezzék. Az egész készülék függélyes metszetét a 2-dik, külső alakját pedig a 3-dik idomban láthatni, melyből egyúttal az is kitűnik, hogy az ekkép létrehozott, s talán *csöves villamszedőnek* nevezhető készülék szorosan véve nem egyéb mint kis leydeni palaczkokból álló és lehetőleg szűk térbe szorított villamtelep, melynél az *A* üres henger, ha üveg anyagú, nemcsak mint tok szerepel, hanem egyszersmind a külső fémborítéknak elszigetelője gyanánt is szolgál; s azért, midőn a külső fémborítéknak a földdel való közlekedése igényeltetik, az különösen valamely *C* fémláncz által eszközölendő, mi azonban teljesen mellőztetik, ha az üvegcsövek fémlemezéből készült tokba állítvák. Egyébiránt eféle készülék, bármely nagy számú és hosszaságú üvegcsövekből volna összetéve, tok nélkül is ellehet, ha 1, 2, 3, 4, számokkal jelelt (4-dik idom) fémvesszők által összefoglalt, s *A* fatalpra erősített *B* és *C* fémkarikák üregébe állítatik.

Feltevén, hogy a csövek egyenlő méretűek, s mindegyik cső üregének átmérőjét *d*, borítékának magasságát *h* betűvel jelevén, lesz egy cső belső oldalának és fenekének fémmel borított területe:

$$\pi d h + \frac{\pi d^2}{4} = \pi d \left(h + \frac{d}{4} \right)$$
 mely kifejezés szorozva a villamszedőt alkotó csövek *n* számával adja a csöves villamszedő belső borítékának *t* területét, tehát:

$$t = \pi d n \left(h + \frac{d}{4} \right) \dots a)$$

Miként kitűnjék, hogy a csöves villamszedőnek imént kifejezett borítéki területe, és avval egyenes arányban álló villamfoghathatósága nagyobb, mint a csöveket magában foglaló palaczké volna, ha az leydeni palaczkká átalakítva gondoltatnék, jelentse *D* a henger idomu

palaczk üregének átmérőjét, h belső borítékának magasságát; lesz a belső oldalborítéka πDh ,
fenék borítéka $\frac{\pi D^2}{4}$ területű, s ennél fogva az egész belső borítékának T területe :

$$T = \pi D \left(h + \frac{D}{4} \right) \beta$$

A csöves villamszedőnek α) képletben kifejezett belső borítéki területét elosztván a csöveket magában foglaló, s leydeni palaczkká átalakítva gondolt D átmérőjű palaczk belső borítéki területével, áll:

$$\bar{T} = \frac{t \cdot \ln(4 \cdot h + d)}{D(4 \cdot h + D)} \cdot \gamma$$

Ezen egyenletben n tényezőnek értéke függ a D átmérőjű palaczk és annak üregét betöltő egyes csövek kereszt metszetétől, s tekintettel arra, hogy a D átmérőjű palaczk üregét a bele helyezett csövek köralakú keresztmetszetök miatt teljesen be nem tölthetik, a valóságot leginkább megközelítőleg kifejezhető a palaczk kereszt metszetének nem az egyes cső kereszt metszetével, hanem annak külső átmérője négyzetével való elosztásból keletkezett hányados által. A csövek egyikének külső átmérőjét d_1 jelelvén, és annak négyzetével a csöveket üregében tartalmazó palaczk $\frac{\pi D^2}{4}$ keresztmetszetét elosztván lesz :

$$n = \frac{\pi D^2}{4 d_1^2} \cdot \dots \cdot \delta)$$

A D átmérőjű palack üregébe foglalt csövek számát jelentő n értékét γ egyenletben helyettesítvén lesz :

$$\frac{t}{T} = \frac{\pi D d (4h + d)}{4 d_1^2 (4h + D) \dots \dots \epsilon}$$

Felvéve hogy $D = 6'', 5$; $d = 0'', 3$; $h = 9'', 5$, és ezen számértékeket az illető betűk helyett téve lesz :

$$\frac{t}{T} = \frac{3,14 \cdot 6,5 \cdot 0,2 (4 \cdot 9,5 + 0,2)}{4 \cdot 0,3^2 (4 \cdot 9,5 + 6,5)} = \frac{155,9324}{16,02} = 9,733.$$

E szerint a felvett méretű csövesvillamszedő belső borítékának területe, és a különben egyenlő körülmények mellett attól függő villamfoghatósága közel tízszer akkora volna, mint a vele egyenlő térfogatú leydeni palaczké.

Ha azonban tekintetbe vétetik, hogy a leydeni palaczk villamfoghatóságára a palaczk mind belső mind külső borítékának területe egyenlő befolyást gyakorol, a csöves villamszedő egyes csöveinek külső borítéka pedig a belsőt területre nézve jóval fölülmúlja : valószínűnek látszik, hogy a csöves villamszedő villamfoghatóságának kiszámítása a tárgy természetével inkább megegyező eredményre vezet, ha abban a csövek valódi belső borítéki területe helyett a belső és külső borítékok valódi területéből kiszámított közép értékű elméleti terület vétetik alapul.

Ezen véleményt látszik támogatni a bemutatott csöves villamszedővel tett néhány kísérlet is, melyek szerint annak villamfoghathatósága nagyobbban mutatkozott a csövek belső borítékának valódi területénél fogva kiszámított villamfoghathatóságnál. Ennek következtében a például felvett csöves villamszedőnek valódi belső területe helyett a külső és belső borítéki területeknek közép értékét véve, vagyis az κ) egyenletben d belső átmérő helyett a belső d és külső d_1 átmérőkből nyerendő $d_{II} = \frac{d+d_1}{2} = \frac{0'',2+0'',3}{2} = 0'',25$ közép értéket téve

lesz a csövek összes belső borítékának közép értékű elméleti területe

$$t' = \pi d_n n \left(h + \frac{d_n}{4} \right) \cdot \dots \cdot z$$

Ezen egyenlet, miután benne n értéke $d)$ egyenletből helyettesítettett, a D átmérőjű palack belső borítékának területét kifejező $\beta)$ egyenlet által osztván adja a következő viszonyt

$$\frac{t'}{T} = \frac{\pi D d_{II} (4h + d_{II})}{4 d_I^2 (4h + D)} \dots \eta)$$

mely szerint végrehajtván a betűk fönnnebb felvett értékével való számítást lesz :

$$\frac{t'}{T} = \frac{3,14 \cdot 6,5 \cdot 0,25 (4 \cdot 9,5 + 0,25)}{4 \cdot 0,3^2 (4 \cdot 9,5 + 6,5)} = \frac{195,1706}{16,02} = 12,18$$

az az a $D=6''$, 5-nyi átmérőjű palaczk üregébe foglalt csöves villamszedő belső borítékának elméleti területe, és a különben egyenlő körülmények mellett avval egyenes arányban álló villamfoghathatósága 12-szer föltömulja az egyenlő nagyságú leydeni palaczk belső borítéki területét és villamfoghathatóságát.

Azon viszonyt, mely a csöves villamszedőnek és egyenlő nagyságú leydeni palaczknak belső borítéki területök között létezik, mindenesetre alkalmazható általánosságban kifejezni nem lehet; mert midőn a csöves villamszedőben a csövek mind oldal-mind fenékbőritéki területeknek összege egyenes viszonyban áll a henger alakba foglalt csőnyaláb átmérőjének négyzetével, a leydeni palaczkban a belső bőritéki terület legnagyobb részét tevő oldalbőriték egyszerű egyenes viszonyban van a palaczk átmérőjével, s csak a fenék bőriték területe képez, vele négyzetes viszonyt. — Azonban minél nagyobb a csöves villamszedőt alkotó csőnyalábnak átmérője, annál növekedőbb arányban haladja fölül az egyenlő nagyságú leydeni palaczk belső bőritéki területét, tehát villamfoghatóságát is. Így míg a 9"5-nyi magasságra borított 6"5-nyi átmérőjű leydeni palaczknak és annak üregébe helyezhető csöves villamszedőnek villamfoghatósága az η) egyenlet szerinti számítás nyomán úgy viszonylik egymáshoz mint 1 : 12,182, az ugyanakkora magasságú de kétszernagyobb átmérőjű palaczknak és csöves villamszedőnek villamfoghatósága már úgy fog viszonylani egymáshoz mint 1 : 21,26. — Ha pedig a felvett méretű palaczknak és illető csöves villamszedőnek nem csak átmérője, hanem bőritéki magassága is kettőztetnék, akkor azok belső bőritéki területekre nézve úgy viszonylanak mint 1 : 24,285.

Az ε) és η) egyenletek szerinti számítások eredményei csak a példaképen fölvetett csők méreteikre nézve állanak; mert a mint azok a felvettektől különböznének, úgy a különben egyenlő nagyságu csőnyalábok belső borítéki területök is különbözök lennének. A végett, hogy meghatározathassék, mekkora átmérőjű csők volnának alkalmazandók, miszerint borított belső felületek a csőfalainak bizonyos czélszerű vastagsága mellett a lehető legnagyobb legyen, megjegyzendő: hogy a D átmérőjű palaczk üregét betöltő csőnyaláb belső borítékának területe az egyes csövek oldalborítéka és fenékbörítéka összes területéből áll; minek következtében az egyenlő vastagságu csövekből álló csőnyaláb belső borítéki területe lesz:

$$t = \pi h x n + \frac{\pi x' n}{4} \dots \textcircled{9}$$

h betű a boríték magasságát, x a csők üregének átmérőjét, n pedig a nyalábot alkotó csövek számát jelentvén.

A csőnyalábban foglalt csövek n száma δ) egyenlet nyomán kielégítő megközelítéssel lévén következőleg kitehető : $n = \frac{\pi D^2}{4(x+2v)^2}$, ha t. i. a csövek közös külső átmérőjök, melyet az idézett egyenletben d_1 betű képvisel, itt mint ismeretlen a csövek belső x átmérőjében, és v falvastagságában fejeztetik ki. Ezen érték helyettesítése által ϑ) egyenlet ekkép alakul át:

$$t = \frac{\pi^2 D^2 h x}{4(x+2y)^2} + \frac{\pi^2 D^2 x^2}{16(x+2y)^2} \dots i)$$

Minthogy ez egyenlet jobb felének első tagja a csövek belső borítékának oldalterületét, második tagja pedig azoknak fenék területét fejezi ki, ezek nagyságára pedig a csők üregének x átmérője nem egyenlően foly be: azért annak mindegyikre nézve különösen léssen meghatározandó a czélnek leginkább megfelelő nagysága: Legyen e végett:

$$y = \frac{\pi^2 D^2 h x}{4(x+2v)^2} \text{ és } z = \frac{\pi^2 D^2 x^2}{16(x+2v)^2}$$

Ezen egyenletek, külzelésöknél a műtétel egyszerűsítése végett π^2 , D^2 , h állandó szorzók kihagyhatók lévén így írhatók:

$$y = \frac{x}{4(x+2v)^2} \dots \text{I} \quad z = \frac{x^2}{16(x+2v)^2} \dots \text{II}$$

Az I számú egyenlet külzetve:

$$dy = \frac{4dx(x+2v)^2 - 8dx(x+2v)x}{16(x+2v)^4};$$

$4(x+2v)$ -vel osztva a következő külzeléki hányadost adja:

$$\frac{dy}{dx} = \frac{x+2v-2x}{4(x+2v)^3};$$

ezen hányadosnak semmivététele, s nevezőjének eltüntetése által lesz:

$$0 = x+2v-2x; \text{ avagy}$$

$$0 = 2v-x; \text{ tehát}$$

$$x = 2v.$$

A II. száma egyenlet hasonlóképen külzelve:

$$dz = \frac{2x dx \cdot 16(x+2v)^2 - 2dx \cdot 16(x+2v)x^2}{16(x+2v)^4}$$

ebből $16(x+2v)$ tényezővel osztva ered a következő külzeléki hányados:

$$\frac{dz}{dx} = \frac{2x^2+4xv-2x^2}{(x+2v)^3};$$

semmivé tétel után a nevezőt eltüntetve:

$$0 = 2x^2+4xv-2x^2, \text{ vagyis}$$

$$0 = 4xv; \text{ tehát}$$

$$0 = x$$

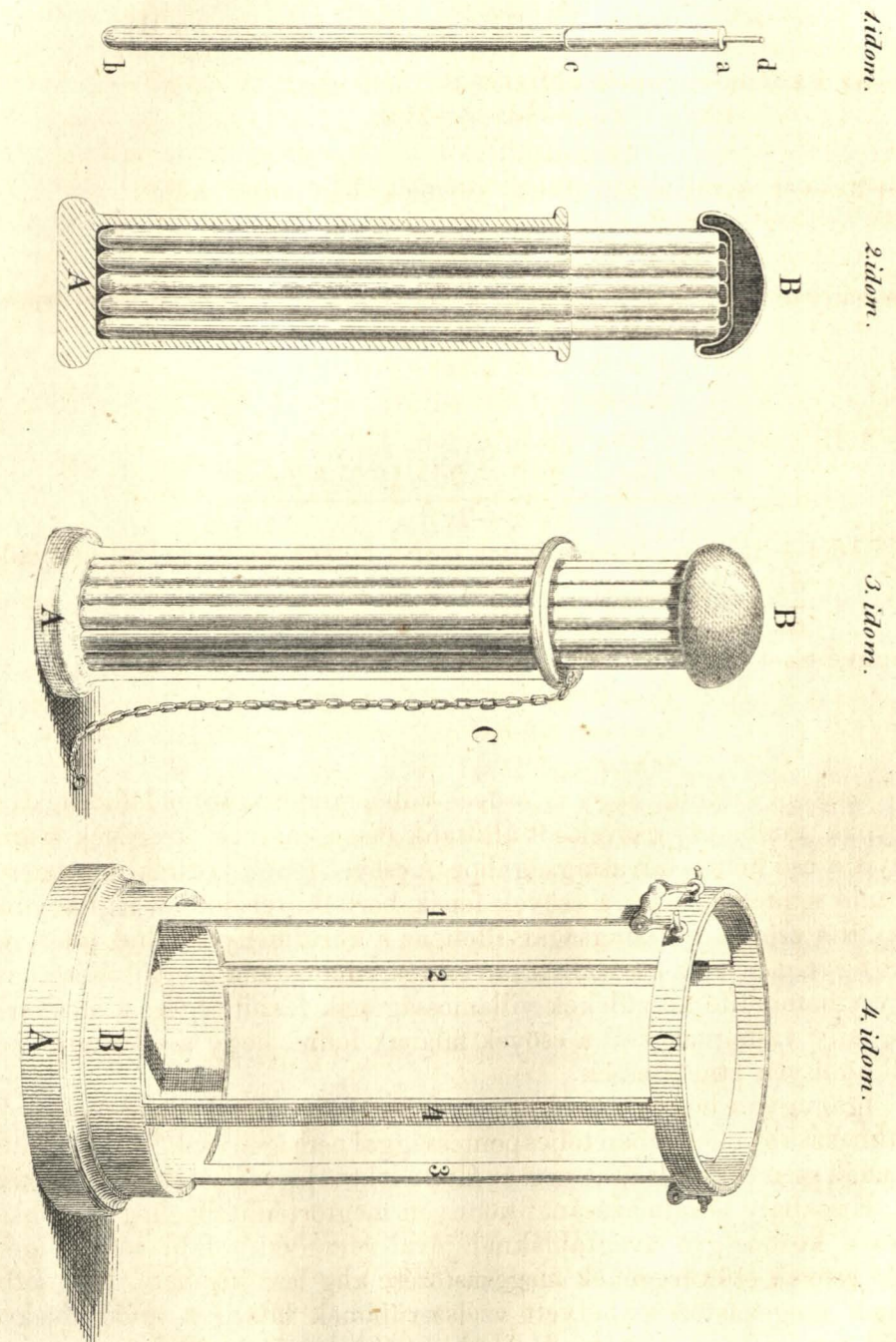
Ezekből kitűnik, hogy a csöves villamszedő belső oldalborítéki területe akkor lesz legnagyobb, midőn oly csövekből állítatik össze, melyek üregének x átmérője egyenlő $2v$ -hez, vagyis a cső kettős falvastagságához. A csövek fenék borítéki területére nézve pedig x átmérő egyenlő semmihez, azaz a csövek fenék borítéki területnek legnagyobbja nincs.

Mi a csövek v vastagságát illeti az a körülmények által adott mennyiségű tekintetik, mert figyelmeztve az összeállítandó csöves villamszedő megtöltésére használandó villamgépek vagy villamindító készülékek villamosságának feszültségére a gyakorlott kíséretező megítélheti, mily vastagnak kell a csövek falának lenni, hogy a villamoszó készülékek villamossága által könnyen átneűtessék.

Igaz ugyan, hogy a csövek üregének átmérőjére és falvastagságára vonatkozó szabály szigorú alkalmazása gyakorlatban teljes pontossággal nem igen eszközölhető; mindazonáltal igen czélszerű annak szemelőtti tartása; mert az által a lehető legczélszerűbb megközelítésére törekedhetünk.

E szabály alkalmazásánál könnyen megtörténhetik, hogy ha bizonyos körülményeknél fogva a közönséges üvegtábláknál jóval vékonyabb falú csövek igényeltetnének, a használandó csövek szűküregének megezüstözése alig lesz kivihető. Ily esetben a csövek belső felületének megezüstözése helyett czélszerűbbnek látszik a szűkcsövek üregének a forrponton alóli hévmértékben megolvadó fémkeverékkel való betöltése.

Jedlik. Ingos, "Csöves villamszedő" című értekezéséhez.

Méret. Kohn és Arund Pest 1908.

Ha az 1863-ik évi nagygyűlés alkalmakor általam megismertetett ¹⁾ leydeni palaczkok lánczolatában mindegyik leydeni palaczk helyett egyenlő térfogatú csöves villamszedő alkalmaztatnék, akkor annak belső felülete az η) egyenlet szerint számítva körülbelől 12-szer nagyobbodnék. Érdekes volna az általa nyerhető 24"-nyi hosszú, s magában 12-szer több villamosságot tartalmazó kistitési villamszikra hatása!

Ily nagy villamfoghatóságú készülékeknek villamossággal kellő fokbani megtöltésére a közönséges villamgépek alig volnának mindenkor elégségesek; de — hála a villamtan mindinkább fejlődésének — birunk már a közönséges villamgépnél sokkal hathatósbb villamozó Ruhmkorff-féle szikraindítót (Funken-Inductor), mely működésbe tétetvén minden további fáradozás nélkül az ajánlatba hozott nagyobb szerű villamszedőket is kellő feszültségi fokig, aránylag igen rövid idő alatt képes megtölteni. — De ha nem állana is a nagyobb szerű Ruhmkorff-féle szikraindító rendelkezésünkre, ugyan akkora eredményt egy jóval kisebb szerű, körülbelől csak 2"-nyi hosszú szikrákat hányó villamindítóval vagy A. Töpler ²⁾ avagy W. Holz ³⁾ Influenz melléknevű villamgépevel is eszközölhetni, ha annak villamossága egy vékonyabb falú csövekből készült villamszedők lánczolatába bocsátatnék, mert abból kisütési pillanatban a palaczkok számához aránylagos feszültséggel bíró villamszikra fogna előállani.

Az állócsillagok távolságainak meghatározásáról.

Dr. monte dégoi ALBERT FERENCZ-től.

I.

A természetnek tanulmányozása egyike a legnemesebb s egyszersmind leghasznosabb tárgyakkal, melyekkel az ember elméje foglalkozhatik, s azon élénk vágy, mely minden gondolkozó ember lelkét a természet jelenségeinek észlelésére, törvényeinek kikutatására és titkainak megfejtésére serkenti, egyik legbiztosabb bizonyítéka az emberiség magasb származásának.

Szép a természet minden ágában, minden országában; s akár a kövezetek rétegzetét, vagy az egyes ásványok jegedési alakjait, akár a növényélet vonzó jelenségeit, vagy az állati szervezet alkotását szemléljük: mindenütt törvény- és czélszerűségre, összhangra és egységre bukkanunk; melyek örömet gerjesztvén keblünkben, nyomozó elménket új kutatásokra lelkesítik.

De egyik sajátsága az embernek, és már természetében rejlik, hogy a feltűnőbb tárgy iránt nagyobb rokonszenvet táplál, hogy az hamarabb költi fel figyelmét, élénkebben foglalkoztatja elméjét s erősebben vonzza keblét; s így tehát nem csoda, ha a csillagos ég ragyogó fénye, az ott szemlélhető ezer meg ezer részint tündöklő, részint szelid fénynyel csillámló test, s azok rejtélyes mozgása az ember figyelmét már az emberiség bölcsőkorában magára vonja, és a csillagászat megkedvelése egykorú az emberi-nem szellemi fejlődésének első kezdetével.

De mily nagy különbség van a csillagos égnek, úgy szólván, gondolat nélküli meg-

¹⁾ A magyar orvosok és természetvizsgálók 1863-dik évi munkálatai Pest 1864. 338—347 lap.

²⁾ J. C. Poggendorf Annalen d. Physik und Chemie B.CXXV, 469 lap.

³⁾ J. C. Poggendorf Annalen der Physik und Chemie B.CXXVI, 157 lap.

bámulása s azon alapos, biztos, szabatos és rendszeres tudomány közt, melyet most a csillagászatban tisztelünk, mely a nagy mindenségben előforduló mozgásokat tanulmányozta és folyton tanulmányozza, melynek sikerült, mérőrudat és mérleget vinni fel ama látszólag elérhetlen távolokba, az ott szakadatlanul folytatott mozgásokat megmérni, azok törvényét kikutatni, s erre támaszkodva, az e mozgások által okozott jelenségeket mind múlta és jelenre, mind jövőre nézve, hánylat útján számlilag értelmezni és meghatározni, sőt előre kijelölni.

Évezredek hosszú során keresztül folytatott észleletek, a mennyiség- és láttannak jelen-
tékeny haladása és számos jeles férfunak ernyedetlen fáradozása és vizsgálódó éleselmű-
sége kívántattak már csak arra is, hogy a föld kiméressék s a tudomány napunk rendszeré-
nek tulajdonképi szervezetével, lényegével megismerkedhetett; de alig volt itt a cél elérve
és már messzebbre igyekezett terjeszkedni, magas röptében, a nyomozásban telhetlen emberi
szellem, elhagyván a naprendszernek bár magában felette tágas, de a mindenség iszonyú
terjedtségéhez mérve, mégis szűk határait, s elmerülvén azon ragyogó testek látszólag meg-
számlálhatatlan seregébe, melyek nem tartozván napunk rendszeréhez, *álló csillagok* nevezete
alatt ismeretesek. S a csillagászatnak e legújabb haladásáról és jelesen az e téren nyert
egyik legszebb és legérdekesebb, de egyszersmind legnehezebben elérhető vívmányáról
leszek szerencsés, a tisztelt szakosztályhoz szólni, t. i. az *állócsillagok távolságának* legújab-
ban sikerrel koronázott meghatározásáról.

Az állócsillagok távolságának meghatározása II.

Oly tárgy távolságának megmérése, melyhez itt a föld felületen is vagy épen
nem, vagy csak nehezen férhetünk, a földmérés igen egyszerű és teljesen biztos eljárást
szolgált. Alkalmas helyen s a kimérendő távolsághoz kellő arányban álló egyenesvonal,
úgynevezett alapvonal, mérünk t. i. meg gondosan, s e vonal végpontjaiból mérjük azután
meg, pontos szögmérővel, azon szögeket, melyeket az e végpontokból az ismeretlen távol-
ságú tárgyhoz vezető, képzelt látvonalok az alapvonallal képeznek. Így tudva lesz egy sík-
háromszögben az egyik oldala és két szögei s a háromszög-mértan szabályai szerint tudhat-
juk azután ki, a három-szög többi alkatrészeinek mekkoraságát s így a keresett távol-
ságot is.

Ezen elv alapja minden távolságmérésnek, legyen ez bár a föld felületen végre-
hajtható oly tárgyra nézve, melyhez közvetlenül hozzá nem férhetünk, bár a csillagos égen,
melynek ragyogó testeit csak szemünkkel érhetjük el. A földfelületen azonban az alapvonal
helye és aránylagos hosszúsága akaratunktól függ, holott a világtestek távolságainak meg-
mérésénél azon alapvonalhoz vagyunk kötve, melyet a természetben találunk s melyet meg
nem változtathatunk.

Ily alapvonal pedig nekünk, e föld lakóinak, a természet csak kettőt szolgált, az
egyik földünk átmérője, 1720 földrajzi mértföldnyi hosszúságú vonal, a másik a földpálya
átmérője, mely 41 millió 336000 földrajzi mértföldet tesz ki. Azt hinné az ember, hogy az
utóbbi roppant hosszú vonal, melynek hosszúságát érzékileg felfoghatóvá tenni lehetetlen,
elegendő terjedelmes alapvonal mindazon távolságok kimérésére, melyek a mindenségben
találhatók; csaldunk azonban, mint az az alább elmondandókból ki fog derülni.

Napunk rendszeréhez tartozó bolygók és üstökösök távolságának kimérésére beérjük
ugyan azon alapvonallal, melyet a földpálya átmérőjében találunk; sőt holdunk távolságá-
nak megmérése már a kisebb alapvonal, a föld átmérője is elegendő. A mellett pedig a
naprendszerünkben végrehajtható távolság-méréseket nagyon megkönnyíti és elősegíti
Kepler harmadik törvénye, mely szerint ugyanazon középpont körül mozgó testeknek

keringés-időik négyzetei egymáshoz úgy aránylanak, mint távolságaik köbei. Ha tehát a nap-
rendszerünkhez tartozó világtestek közül csak egyetlenegynek is naptóli távolát szigorral meg-
tudhatjuk, tudjuk már a többinek is távolságaikat az idézett törvény nyomán; mert erre
nem kívántatik egyéb, mint pontosan meghatározni az illető bolygónak keringés idejét,
mit gondos észlelet által mindig elérhetünk.

A csillagászatban azon szögöt, melyet az alapvonal két végpontjából egy égi testhez
húzott s az égitestben egymást metsző látvonalok képeznek, *látköznek* (parallaxis) neve-
zük, még pedig *naplátköznek*, ha a földnek, és *évilátköznek*, ha a föld pálya átmérője szol-
gált alapvonallal a mérésnél.

Egy égitestnek távolságát kimérni tehát annyit tesz, mint meghatározni a látközét
melyet megtudván, a háromszög-mértan szabályai szerint, távolsága is kiderül.

Sikerült naprendszerünkben földünk naptóli távolát, vagy is a *nap látközét* szigorral
meghatározni, még pedig *Vénus* bolygónak nap előli elhaladásának észleletéből, s evvel
tudva lőnek naprendszerünkhez tartozó mindazon testek távolságai is, melyeknek keringés-
időik észleletek útján ismeretesek.

III.

Nem úgy áll azonban a dolog az *állócsillagokra* nézve, melyekre *Keplernek* harma-
dik törvénye nem alkalmazható, és hol a legjobb eszközökkel s a legnagyobb gondossággal
intézett észleletek által sem lehetett még nyomára sem akadni a látköznek. Ennek megha-
tározása pedig nagy fontosságu épen ezen égitesteknél is, nemcsak azért, mivel az álló-
csillagoknak földtőli távolsága mindazon kutatások alapját teszi, melyek ezen testek miné-
mülsége, nagysága, helyzetüknek kitudására céloznak, hanem azértis, mivel évi látközük
megtalálása egyszersmind közvetlen bizonyítéka volna annak, hogy földünk valóban a nap-
körül kering.

Addig míg a föld *mozdulatlanságában* hittek, az állócsillagok *mozdulatlanságában* sem
láttak semmi feltűnőt; mert azt tartván rólok, hogy saját mozgással nem birnak, ezek a
szinte nyugvónak hitt földről tekintve, kölesönös helyzetükben változást természetesen nem is
mutathattak. De midőn *Kopernikus* a földnek mozgást tulajdonított a nap körül, a dolog más
színt öltött. Álljon például a föld most pályájának A pontjában, és hat hónap letelte után az
A' pontban, az A és A' pontok távolsága még egyszer akkora, mint a föld távolsága a nap-
tól. És ezen nagy különbség a föld helyére nézve mi befolyással sem volna az állócsillagok
látszólagos helyeire? Ebben ismerte fel *Kopernikus*, és méltán, rendszerének leggyöngébb
oldalát, legnagyobb nehézségét, s erre nem is tudott mást felelni mint azt, miként az álló-
csillagok távolsága oly roppant nagy, hogy hozzá mérve még a földpálya átmérője is ele-
nyészik.

És minthogy a látköz az állócsillagokra nézve semmiképen nem volt feltalálható,
Kopernikus rendszerének ellenei mindjárt kezdetben ezzel támadták meg azt, és innen
indultak ki az ellene felhozott kifogásokban, hogy *Kopernikus* állítása nem lehet való, mert
semmi nyoma nem mutatkozik a föld mozgásának az állócsillagok kölesönös helyzeteikben,
melyeknek változásában e mozgásnak okvetlenül mutatkoznia kellene. De *Kepler* törvényei,
a *Bradley* által fölfedezett fény-irányferdülés (aberratio lucis) és a nehézkedésnek *Newton*
Izsák által kikutatott általános törvénye mindannyi nyomós érv volt, melyek a föld mozgása
iránt még fölmerülhetett utolsókétfelyt is, még pedig örökre legyőzték, és a megnyert
döntő bizonyítékok csak ösztönül szolgálhattak arra, hogy még buzgóbban keressék meg
az állócsillagok látközét.

De mielőtt hozzáfognék a látköz kikutatására fordított hosszú kísérletek történetének

vázlatos rövid előadásához, szabadjon nekem legelőször is röviden leírni magát az eljárást, melylyel e kísérletekben éltek.

Egyszerűség végett tegyük fel, hogy a földpálya köralakú, mely föltét nem fog észrevehető tévelyt okozni, és az észlelendő csillag C (nézd az ideirt ábrát) álljon a földpálya sarkában, vagyis az SC vonalon, mely függélyesen állván a földpálya síkján, a napon keresztül tart. AB legyen a földpálya átmérője s azon kívül írjuk még a CA, CB vonalokat. Képzeljük most, miszerint az észlelő az A pontban a CAB szögöt megméri, és továbbá mikor a B pontban, vagyis a földpálya átmérőjének másik végpontjában megérkezett, mérje meg a CBA szögöt. Mivel pedig minden háromszögben a három szögnek összege két ép szöggel, vagyis 180 fokkal egyenlő, csak a megmért két szög összegét kell 180°-ból kivonnunk, hogy a harmadik, vagyis az ACB szög mekkoraságát megtudjuk. Pedig e szögnek fele, vagyis az SCA vagy SCB szög, mely alatt földpályánk fél átmérője, függélyes irányban tekintve, a csillagból látszik, az, mit a C csillag évi látközének nevezünk. Egybekötven a megfelelő, az az a földpályának egymásnak szemben álló pontjain intézett észleleteket, egy év lefolyása alatt nagy számú megméréseit nyerhetjük oly állócsillag látközének, mely a földpálya sarkában áll.

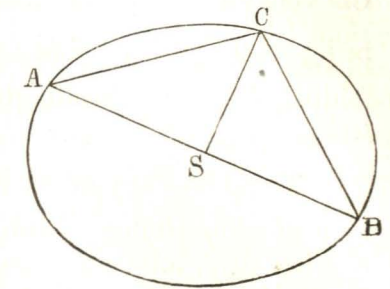
Ezen eseten kívül még kettő fordulhat elő, t. i. ha a C csillag a földnek pályasíkja és ennek sarka közt áll, továbbá ha a csillag magába a földpálya síkjába esik.

Tekintsük meg most ezen eseteknek elsőbbit. A 2-dik ábrában C-ben álljon a csillag, a föld pályasíkja és ennek sarka közt. C-ből eresztük le a CD függélyest a földpálya síkjára. S legyen a nap, mely ugyanezen síkba esik. CD-en és S-en keresztül síkot fektessünk, mely a földpálya síkjára függélyes lesz. E síknak átmetszése azon pályával, melyben a föld évenként körüljárja a napot, a földutat két pontban, A-ban és B-ben fogja érinteni, melyek azon egy átmérőnek két végpontját fogják képezni. Föltéven most, miszerint az észlelő, midőn az A-pontban tartózkodik, a CAB szögöt méri, melyet a csillagnak tartó látvonal AC az AB átmérővel képez, és hat hó múlva a B pontban megérkezvén, itt a CBA szögöt méri; a megmért két szög azon egy három szög alkatrésze lévén, tudva lesz a harmadik, vagyis az ACB szög is. Azonban az itt tekintett esetben az AB alapvonal a csillagból megpillantva, ferde irányban látszik, mi okból az ACB szög bizonyos mennyiséggel nagyobbítandó lesz, hogy azon szögöt nyerjük, mely alatt, a CB táv meg nem változtatván, az AB

alapvonal, függélyes irányban szemlélve a csillagból föltűnnék. E kis javítást mindig nehézség nélkül számíthatjuk ki a háromszög-mértan szabályai szerint s ha azután a megigazított szög felét vesszük, ez a C csillag látköze leend.

Tekintsük most a harmadik, vagyis azon esetet, midőn a csillag a földpálya síkjába

esik. A harmadik ábrában, a C-pontból, melyben hogy a csillag áll föltételeztetik, húzzuk a CS vonalt, és az erre függélyes ASB vonalt. Föltéven már most, hogy az észlelő, midőn az A-pontban vagy, a CAB, és azután hat hónap múlva, midőn a B-pontban megérkezett, a CBA szögöt mérte, akkor e két szög összege 180 fokból kivonván, adja az ACB szögöt, melynek fele a C-pontban álló csillagnak évi látköze.

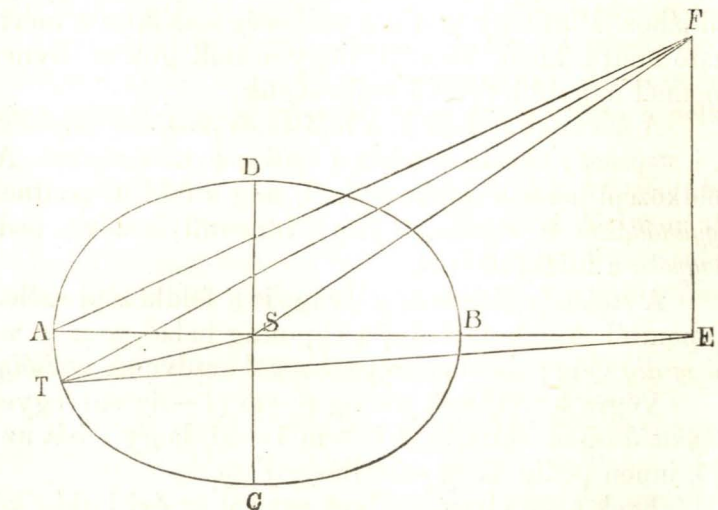

3-ik ábra.

IV.

Tárgyaljuk most meg ugyanezen eseteket a mennyiségtan szabatos nyelvén. E végre legyen a 4-dik ábrában S a nap, melyet a föld az állatkör jegyeinek irányában, A-tól T és

C felé körül kering; F-ben legyen egy állócsillag, és FE olyan vonal legyen, mely függélyes a föld pályasíkjára, úgy hogy E a csillagnak a föld pályasíkjára átvitt helye, az FSE szög a napközépi, FTE a földközépi szélessége az F-csillagnak, ha a földet a T-pontban állónak tesszük fel, A csillagnak napközépi hossza az ES, földközépi hossza pedig a TE vonal által határozatik meg; ennél fogva az SET szög a hosszának, valamint az FSE és FTE szögek különzete a szélességnek látköze. Midőn a föld az A pontban tartózkodik, a csillagnak földközépi hossza egyenlő a napnak földközépi hosszával, a csillag együttállásban vagy a nappal; midőn pedig a

4-ik ábra.

föld a B-pontban áll, akkor a csillag hossza a napétól 180 fokkal különbözik és a csillag a nappal szemben áll. Az ABE vonal a találkozás vonalának (Sycygiák vonalának) nevezetik, az S ponton keresztül húzott s az ABE egyenesre függélyes vonal pedig a negyedfénypontjait C-t és D-t jelöli ki, hol a csillag hossza a napétól 90 fokkal különbözik. A találkozás pontjain a hossz látköze elenyészik, a szélesség pedig legnagyobb lesz; ellenben a negyedfényekben a szélesség látköze enyészik el s a hosszé lesz legnagyobb.

Tegyük most a földpálya átmérőjét $AS=TS=c$, $FE=b$, $ES=a$, $FSE=\beta$, $FTE=\beta'$ és AST , vagyis a nap hosszát, számítva az együttállástól, $=\alpha$, akkor lesz: $\tan \beta = \frac{b}{a} = m$, s az EST háromszögben $TE = \sqrt{a^2 + c^2 + 2accos\alpha}$; továbbá $\frac{c}{a} = n$, a csillagnak valódi távolságát $FS=e$ és $\frac{c}{e} = p$ -nek tévén, lesz: $\tan \beta' = \frac{FE}{TE} = \frac{m}{\sqrt{1+2ncos\alpha+n^2}}$, vagy, mivel n egy felette kis mennyiség: $\tan \beta' = m(1 - ncos\alpha)$, s ezen képlet adja a szélesség látközét, vagy: $\tan(\beta - \beta') = \frac{mncos\alpha}{1+m^2(1-ncos\alpha)}$, tehát megközelítőleg: $\beta - \beta' = \frac{mncos\alpha}{1+m^2} = ncos\alpha \sin \beta \cos \beta$, vagy mivel $p = ncos\beta$, $\beta - \beta' = pcos\alpha \sin \beta$.

Minthogy az FSE sík a földpályára függélyes, CD is függélyes az FSE-síkra, mivel CD vonal a két síknak közös átmetszésére, az SE egyenesre, függélyes irányban áll; DSF pedig $= 90^\circ$ s így tehát: tang DFS vagy $DFS = \frac{DS}{FS} = \frac{c}{e} = p$; honnan kiderül, hogy p a földpályának az F-csillagból tekintett látszatos sugara (radiusa), vagyis az F-csillagnak évi látköze.

Továbbá vagyon az EST háromszögben: tang SET $= \frac{c \sin \alpha}{a - c \cos \alpha} = \frac{p \sin \alpha}{\cos \beta + p \cos \alpha}$; vagy igen megközelítőleg $= p \sin \alpha \sec \beta$ s ez a hossz látköze $= \lambda$. Áll tehát a hossz látköze a szélességéhez úgy, mint: $\sin \alpha \sec \beta : \cos \alpha \sin \beta = \tan \alpha : \sin \beta \cos \beta = 2 \tan \alpha : \sin 2\beta$ -hoz, úgy hogy az egyik látközből a másikat azonnal megtalálhatjuk.

Ezen képletekből nehézség nélkül le lehet hozni a látköznek egész teljes elméletét. Elenyészik a negyedfény idején a szélesség látköze, mivel akkor $\cos \alpha = \cos 90^\circ = 0$, és legnagyobb lesz a találkozás vonalán, hol $\cos \alpha = \cos 0^\circ$ vagy $\cos 180^\circ = \pm$ radius. Legnagyobb értéke azután $= p \sin \beta$, tehát annál nagyobb, mennél nagyobb a szélesség, vagy mennél közelebb áll a csillag a földpálya síkjához. Minthogy pedig a szélesség a délkörön mért magasságokból pontosabban meg tudható mint a hossz, kiderül, hogy a csillagok az ilyenmű észleletekre annál alkalmasabbak, mennél nagyobb értékű szélességük.

A hosszának látköze λ , a találkozás pontjain enyészik el s a negyed fénypontjain legnagyobb, t. i. $= p \sec \beta$; növekszik tehát a csillagok szélességével. A hossz látköze állító, vagyis nagyobb a földközépi hossz a napközépinél, míg a föld, C-pontnak tartván, A-tól B-ig halad, vagyis az együttállástól a szembenállásig; innentől kezdve pedig az együttállásig a napközépi hossz nagyobb a földközépinél.

A szélesség látköze állító, vagyis a földközépi szélesség kisebb a napközépinél, míg a föld, D-ponttól A-nak tartván, a C-pontig halad, azaz az utolsó negyedfénytől D-től kezdve, az első negyedig C-ig; az első negyedfénytől kezdve az utolsóig pedig a földközépi szélesség nagyobb.

Végre következik a tang $\beta' = m(1 - n \cos \alpha)$ egyenletből, hogy a földközépi szélesség az együttállásban legkisebb, t. i. $= m(1 + n)$, hogy tehát az együttállástól kezdve a szembenállásig nő, innen pedig az együttállásig fogy.

Ezek azon elvek, melyek szerint az évi látköz kérdése észleletek útján eldöntendő.

Gyakorlatban sokkal kényelmesb, vagyis inkább az eszközök hibáinak kiigazítása sokkal könnyebben végrehajtható, ha a szélességek helyett a csillagok egyenes emelkedéseit és elhajlásait észleljük, melyekből hosszai és szélességei a gömb-háromszögmérés szabályai szerint, a legpontosabban kiszámíthatók.

Minthogy a mindenesetre igen csekély nagyságú azon szögnek meghatározására, melyet állócsillagi látköznek nevezünk, és melyből a csillag távolsága kiderül, oly észleleteket kell egybeazonosítanunk, melyek közt egy fél év lefoly, úgy hogy ha az egyik észlelet nyáron intéztük, a vele összekötendő a téli szakba esik, nem csak nem bizonyos, hanem még nem is valószínű, hogy az eszköz, melylyel a méréseket végeztük, oly hosszú időn keresztül teljesen változatlan állapotban maradt volna, és könnyű átlátni, hogy az ily észleletek igen sok vigyázatot, körültekintést és gondot igényelnek. Alább majd elősorolandjuk azon sok tényezőt, melyek az ilyen észleletek eredményének pontosságára gátlólag hatnak és csak igen szorgalmas nyomozások és terjedelmes hánylat útján eltávolíthatók.

V.

A mi most az állócsillagok látközének történetét illeti, Galileo Galilei volt az első, ki a XVII-dik század elején az eszmét megpendítette, hogy méressék meg az állócsillagoknak bizonyosan nagyon különböző távolsága a földtől; sőt nagy éleselműséggel kijelélé már az

eljárást is, melylyel a látköz fölkeresésénél élni kell: t. i. hogy nem a csillagnak tető- vagy sarktávolát kell meghatározni, hanem azt gondosan össze kell hasonlítani oly csillaggal, mely hozzá közel áll. Ez az egész általánosságban kifejezett lényege azon módszernek, melyet másfél évszázaddal később, 1781-ben, az öregebb Herschel Vilmos ajánlott. Galilei még más módszert is javasolt, t. i. azon időnek észlelését, melyben egy állócsillag, az évnél különböző szakában, egy néhány mértföldnyire távol álló torony mögött eltűnik; de ezen javaslata nem hajtott végre, és nem is vezetett volna célhoz, mivel a nagyon közel a lát-határhoz intézett észleletek, a földi sugártörés által, igen kétes értékűekké válnak.

Tycho de Brahe és Riccioli is szorgalmasan foglalkoztak e tárggyal, de körnegyedeik, melyeket a látközök meghatározására használtak, sokkal tökéletlenebbek voltak, hogysem eredményhez vezethettek volna; mert Tycho, kitűnő gondossága és ügyessége dacára, két percenél többre nem bírta vinni szögméréseinek pontosságát, holott az állócsillagi látköz még egy egész másodpercire sem rüg.

A XVII-dik század végén Wallis, a híres angol mathematicus, idejének egy részét szinte az állócsillagok látközének fölkeresésére szentelé. Egy nagy gyutávu messzelátó tárgyüvegét egy torony csúcsához megerősítettén, annak szemüvegét lakháza falába illesztette be és ezen látszeren észlelé meg, különböző évszakokban, nagyobb állócsillagoknak tetőponti szögeit, vagyis inkább ezen szögek különzeit. E foglalkozást 40 éven át folytatta a nélkül, hogy döntő eredményhez jutott volna.

Utána nem sokára Rowley ugyanazon észleleteket a londoni Pál-templom tetején akará ismételni, de állítólag Newton beszélte volna őt le szándéka kiviteléről, mert Newton attól tartott, hogy e célszerűtlen eljárás, a nélkül, hogy célhoz vezetne, a Kopernikus rendszer elleneinek csak új fegyvert szolgáltatna kezükhöz, melylyel e rendszert újra megtámadhatnák.

Hook, Newtonnak kortársa és ellenfele, 36 lábnyi gyutávu messzelátóval akará az állócsillagok látközét fölkeresni, de eszközének tökéletlensége hiúsította meg az eredményt.

Flamstead 1690-körül a sarkcsillagot kezdé észlelni és észleleteit több éven át folytatá egy hét lábnyi sugaru fali körnegyeddel Greenwichben és azt vélte, hogy e csillagon esak-ugyan jelentékeny látközt talált: de a híres Cassini Domonkos Flamstead tévelyét kimutatta bebizonyítván, hogy a csillag helyében Flamstead által észrevett változások nem egyeznek meg azon helyváltozásokkal, melyeket a látköznek kellene okoznia.

Römer Miklós, az ügyes dán csillagász, kinek a fény sebességének megmérését köszönjük, szintén foglalkozott az állócsillagi látköz fölkeresésével, még pedig 18 éven keresztül. Ő mutatta meg első, hogy e célra sokkal okszerűbb a csillagok tetőtávolsai helyett az egyenes emelkedéseiket észlelni. Az általa talált, vagyis inkább észleleteiből folyt eredmény, (mert ő előbb halt meg, mielőtt észleleteit kiszámíthatta volna), hogy t. i. Sirius és Véga csillagok látközének összege 30 és 45 másodperc közé esik, tökéletesb eszközökön ismételt újabb észleletek által tévesnek bizonyult be.

Bradley Jakab, Flamstead híres utóda és az irányferdülésnek nagynevű fölfedezője, a greenwichi csillagdában szinte sok éven át e tárgy körül fáradozott; de a látközt keresvén, azt ugyan nem, de hasonló fontosságú dolgot fedezett föl, t. i. az irányferdülést, mely a föld mozgásának közvetlen bizonyítéka és azon kívül még az ingadozást is.

A folyó évszázad kezdetén Piazz Palermóban és Calandrelli Rómában foglalkoztak főleg a látköz fölkeresésével. Piazz elvetvén az egyenes emelkedéseket, ismét a csillagok tetőtávolsainak észleléséhez tért vissza; Capellának és több más első nagyságú állócsillagok látközét közel a zérussal egyenlőnek találá, a Siriusét pedig 4 másodpercire határozta meg, mely eredmény azonban újabb észleletekből be nem bizonyult; de igenis az, hogy Piazz a csillagoknak saját mozgásaikat a látközi valódi változásokkal összeavarta.

Calandrelli 1805-től kezdve a lantesillagzat főcsillagát, a ragyogó *Végát* észlelé sokáig, hogy látközét kikutassa. E csillag jól volt megválasztva, mert Rómában közel a tetőponthoz halad keresztül a délkörön; észleleti eszközül kilencz látnyi sugáru kör-szelményt (Sectort) használt és sok gondot fordított észleleteire; azonban mégis oly eredményhez jutott, t. i. hogy Véga látköze 4. 4 másodpercet tesz ki, melyet bátran tévesnek mondhatunk, mivel későbbi és különösen a *Bessel* által intézett, igen pontos észleletek által be nem bizonyult; sőt az utóbbi Véga és Sirius látközeinek összegét épen a zérussal egyenlőnek találta.

Brinkley is hasonló észleleteket intézett 1815-ben Dublinban, de az ő fáradságainak eredménye sem érdemelt nagy bizalmat, mert már magokban sem lévén összhangzásban az eredmények, más csillagdáknak és csillagászok részéről intézett észleletek által bizonyítást nem találtak, sőt jelesen a *Pond* és *Airy* részéről 1825 körül végrehajtott, igen pontos mérések által egyenesen és közvetlenül megczáfoltattak.

VI.

De mi az oka, hogy annyi ügyes észlelőnek gondos és szorgalmas fáradozása oly sokáig siker nélkül maradt? Itt először is az észleletekre használt eszközök egykori tökéletlenségét. azután a keresett tárgynak, t. i. az állócsillagi látköznek feletti parányiságát, továbbá az észleleti módszer czélszerűtlenségét és végre azon sok mellékes körülményt kell felemlítenünk, melyek az észleletek pontosságára közvetlenül, vagy közvetve befolyással bírnak s azt kisebb nagyobb mértékben gátolják, vagy legalább kisebbítik.

A XV-dik században az akkori csillagászati eszközökkel végrehajtott szögméréseknél 10 első perczről sem lehetett kezeskedni, Tycho a pontosságot már 2 perczre emelte, vagyis a hibát annyira szállította le; a XVII-dik században és különösen annak második felében, Európaszerte eszközölt állandó csillagdák megállapítása, a hibát már 20, 15 sőt 10 másodperczre is kisebbítették és Bradley gondos ügyessége a szögméréseknél a pontosságot, a XVIII-dik század elején, már annyira fokozta, hogy 1—2 másodperczért lehetett már kezeskedni.

E híres és gondos észlelő kora óta lőn általános a meggyőződés, hogy az addig észlelt csillagok közül egy sincs, melynek látköze egy egész perczet tenne, hogy tehát mindegyik messzebbre áll naprendszerünkől 206265 földtávnál, mely utóbbi kifejezés alatt kerek számban 20 millió 668000 földrajzi mértföldet értünk.

Minthogy t. i. egy állócsillag látköze alatt, mint már fönebb mondtam, azon szögöt értjük, mely alatt a földpályának félátmérője, vagyis sugara, függélyes irányban az illető csillagról tekintve, ott mutatkozik; földünkről szemlélve okvetlenül kört vagy kerületet kell a csillagnak leírnia a *közép*, vagyis azon helye körül, melyet a napról nézve elfoglal; e kör- vagy kerületnek félátmérője pedig ugyanazon szögmennyiség alatt fog részünkről látható lenni, mennyit a látközi szög kitesz. És mivel egy másodpercznyi nagyságu szög oly darabjának felel meg a körkerületnek, mely a körsugárban 206265-ször befoglaltatik: egy oly állócsillag, melynek látköze egy másodperczet tesz, tőlünk 206265 földtávnira, vagyis kerékszám-ban 4 billió mértföldnyi távolságra fog esni. Pontosan véve a földtáv-értékét, az egy másodpercznyi látközű állócsillagnak távolsága naprendszerünkől $4\frac{1}{4}$ billió mértföldet tesz ki. Mennyiségtanilag kifejezve lesz a távolság, melyet r -rel jelzek, ha a látközt x -nek nevezem.

a földnek naptóli távolát pedig méregységtől veszem: $r = \frac{1}{\text{tang } x}$ vagy, minthogy x mindig igen kis mennyiség, $= \frac{1}{x}$ és másodperczekben kifejezve: $= \frac{206265''}{x}$.

Némi áttekintés végett a következő táblázatot iktatom ide, melyben a föltett látközök-

nek megfelelő távolságok, valamint az időközök is foglaltatnak, melyek eltelnek, míg a fény a kitett távolságon végig röpül; a fény, melyről tudva van, hogy a földpálya félátmérőjén 8 első- és 13 másodpercz alatt végig siet, vagyis másodperczenkint 41000 földrajzi mértföldön végig szalad.

Föltett látköz: annak megfelelő távolság földtávokban: ezen a *fénysugár* végig röpül:

1,0 másodpercz	206265 földtáv	3 év	94 nap alatt
0.9	229183	3	227
0.8	257831	4	26
0.7	294664	4	237
0.6	343775	5	157
0.5	412530	6	188
0.4	515662	8	52
0.3	687550	10	313
0.2	1.031324	16	105
0.1	2.062648	32	210
0,075	2.700200	43	158
0,050	4.125296	65	55
0.025	8.250592	130	111
0.010	20.626480	325	277
0.001	206.264800	3257	221

Az állócsillagok látközét rendesen egy másodpercznek ezredrészeiben szoktuk kifejezni. Ha tehát oly értékeért a látköznek, mely táblázatunkban fel nem található, a megfelelő távolságot és fényidőt akarnók kikeresni, az 0.001 másodperczhez tartozó távolságot és fényidőt el kell osztanunk azon ezredrészek egységeinek számával, melyek az illető látköz értékében elfordulnak. Legyen például az adott látköz = 0,021 másodpercz, akkor lesz az ennek

$$\text{megfelelő távolság} = \frac{206264800}{21} = 9822132 \text{ földtáv és a hozzátartozó fényidő:}$$

$$= \frac{3257 \text{ év } 221 \text{ nap}}{21} = 159 \text{ év } 16 \text{ nap.}$$

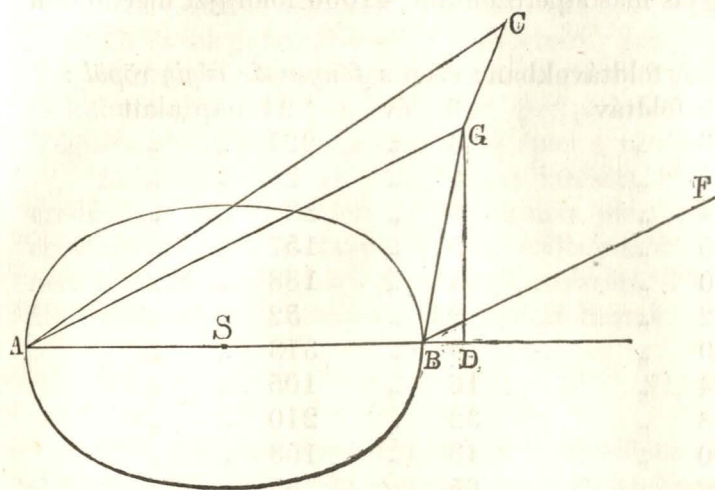
VII.

Miután a délkörben felállított és közvetlen helyhatározásokra rendelt eszközök, daczára annak, hogy tökéletességük folytonosan magasb fokra vitetett, mégsem szolgáltatnak döntő eredményeket, ha az állócsillagok látközének meghatározására használtattak, maga a kérdés pedig nagy fontosságu és következményeiben oly nagy horderejű volt, hogy a csillagászat avatottjai folytonosan fokozott érdekeltséggel viseltettek e kérdés iránt, és megfejtése után mindinkább törekedtek: más módszerekről kellett gondoskodni, melyeknek használata által remélhetővé váljék az, hogy ez ügyben is valahára czélt érhessünk és biztos eredményhez juthassunk.

Ily új észleleti rendszert ajánlott az öregebb *Herschel Vilmos*, 1781-ben, s ennek lényege a következőkből áll.

Válasszunk meg oly csillagot C, (5-ik ábra), mely a földpályához ferde irányban áll és tegyük fel, hogy azt az A és B pontokból észleljük, mely pontok a földpálya síkján függélyesen álló CAB síkba esnek. Ha továbbá P azon függélyesnek lábpontja, mely a C-csillagból a földpálya síkjára lebocsáttatik, akkor a PBC szög oly mennyiséggel fogja túlhaladni a PAC szöget, mely az ACB szöggel egyenlő. Ha t. i. a B ponton keresztül BF vonalt húzunk, mely az AC vonallal egyenközű, akkor az FBC szög egyenlő lesz az ACB

szöggel, mivel ezek belső váltószögek. Az FBP szög a CAB szöggel lesz egyenlő, mivel szá-

5-ik ábra.

raik egyenlők. Végre tehát az FBC, vagy mi ugyanegy, az ACB szög egyenlő a CBP és FBP, vagy a PBC és PAC szögek különzetével, mely utóbbi szögek az AB átmérő végpontjaiból lőnek megmérve. Ennél fogva azon mennyiség, mennyivel egy csillag a földpálya síkja fölé emelkedik, azaz azon mennyiség, mennyivel szélessége növekszik, mialatt A-tól B-ig haladunk, nem más, mint az ACB szög, vagyis a C csillag látköze.

Ha most még egy második csillagot C'-t észlelnénk, mely közel esik a BC látvonal hosszabbításához, az első csillagra nézve vont következtetések a másokra is alkalmazhatók. Itt is

egyenlőnek kell lennie a mennyiségnek, mennyivel a C' csillag az alatt a földpálya síkja fölé emelkedik, míg az észlelő A-tól B-ig haladna azon szöggel, mely alatt az AB átmérőt a C'-csillagról tekintve látnók, vagyis ezen csillag látközével.

Ha a két csillag közül C' jóval távolabb áll mint C (értvén az AB alapvonalról) akkor azon szög, melynek csúcsa C'-ben fekszik, jóval kisebb volna annál, melynek csúcsát a C-csillag képezi s a két csillagnak C és C'-nek távolsága az alatt, míg az észlelő A-ból B-ig megy, látszólag oly mennyiséggel fog megváltozni, mely a C és C' csúcsu két szög különbségével egyenlő. Ha a C' csúcsu szög nagyon kicsiny, akkor a két csillag egymástól látszatos távolsága az alatt, míg az észlelő az A pontból indulva-B-ig haladt, oly mennyiséggel fog változni, mely a C-szög egész nagyságával egyenlő, azon szöggel t. i., melyet a C-csillagból azon egy átmérőnek, AB-nek végpontjaihoz húzott vonalak képeznek, hol magában világos, hogy az AB átmérő alatt a földpályának egyik átmérőjét, tulajdonképpen a földpályának nagy tengelyét értjük.

Hogy tehát a C csillag látközét megnyerjük, nincs szükségünk helyét mind a két állomásban, A-ban és B-ben, a földpálya síkjára visszavezetni, de igen apró részekre felosztott mérési készüllettel ellátott nagy eszköz sem fog kelleni: mert a C s a vele összehasonlítható C'-csillag ugyanazon sugártörés, ugyanazon irányferdülés és ugyanazon ingadozás befolyása alatt fognak állani, mivel úgy szólván azon egy helyén léteznek az égnek; úgy hogy a hibák, melyeket e három elem befolyásának, az az mennyiségének meghatározásában elkövettünk, nem fogják megváltoztatni a két csillagnak szögtávát, hanem mind C mind C'-nek helyére tökéletesen egyenlő befolyással lesznek.

Végre még azon meg nem vetendő nagy előnnyel is birunk, hogy a C és C' csillagoknak kölesönös távát mind A-ból, mind B-ből egy közönséges kicsinymérővel is megmérhetjük.

Ezen eljárás felette czélszerű s előnyös, kivált ha észleletünk tárgyául kettős csillagot választunk, még pedig olyat, melyben a két állócsillag csak láttanilag közel áll egymáshoz és nem együtvé tartozó s egy külön rendszert tevő csillagpárt képez, hol egyik valóban a másik körül kering.

Ha t. i. a kettős csillagot képző két csillagnak egymáshoz közelsége csak látszatos és csupán csak azoknak földközi állásuktól származik, míg a valóságban egymástól nagyon

is távol állnak: akkor a két csillagnak egymástól látszatos táva okvetlenül meg fog változni, és változnia kell, midőn a föld saját helyét megváltoztatja.

De tekintjük kissé közelebből a változást, mely a két csillagnak látszatos távában a föld mozgása következtében keletkezik. Erre nézve csak vissza kell emlékeznünk arra, mit a III. alatti szakaszban említettem. Tudnillik ha a kettős csillag a földpálya sarkában áll, az azt képző két csillag közül mindegyik, egy év lefolyta alatt, a földpályához hasonló, de nagyon kis kerüléket ír le; s hasonló történik, ha a kettős csillag a földpálya síkja és annak sarka közt foglal helyet, csak hogy a leírt kerülék annál hosszukásb és keskenyebb, mennél közelebb esik a csillag a földpálya síkjához. Ha pedig magába ezen síkba esik a csillag, akkor látszatos pályája egyenes vonallá válik. A közelebb csillagnak pályája pedig mindig nagyobb lesz a távolabbénál, minden csillag pedig mindig oly pontot fog elfoglalni pályájában, mely a földnek a saját pályájában elfoglalt helyétől épen 180 fokkal fog különbözni.

Ha tehát alkalmas eszközön alkalmazott, úgynevezett helyzeti kicsinymérővel (micrometrum positionum) különböző évszakokban nem csak a két csillagnak egymástól kölesönös táját meg mérjük, hanem a szögöt is, melyet az azokat egyesítő egyenes vonal vagy a földpályának, vagy az egyenlítőnek, vagy a láthatár síkjával képez, ezen mérésekből pedig az tűnik ki, hogy e két mennyiségben csakugyan időszaki változások történtek, egybehangolítván ezen változásokat a látköz elméletével, könnyen ítélhetjük meg, ha vajjon meg egyeznek-e azok ezen elmélettel és ha igen, akkor az illető kettős csillag látközét, vagyis tulajdonképpen a kettőst képző két csillag látközének különzetét meghatározhatjuk; s ha olyan szerencsések voltunk, oly láttani kettős csillagot választhatni, hol az egyik csillag távolsága akkora, hogy látszatos mozgása elenyészik, akkor a nyert különzetet bátran a közelebb csillag látközéül tekinthetjük.

Hogy annál biztosabb eredményt nyerjünk, kettős csillagunkat még más hozzá közel álló csillagokkal is fogjuk összehasonlíttani és ha ezen állócsillagok közt olyan volna, mely maga is észrevehető látközt mutatna, ezt azután észleleteink kiszámításánál kirekesztjük. A mi a kettős csillag választását illeti, olyat kell kiszemlélnünk, melynek saját mozgása nagy, mivel az ilyenről nagy valószínűséggel föltehetjük, miként hozzánk aránylag legközelebb áll és így a látköze sikeresebben meghatározható lesz; a kettősnek szomszédságában álló csillagok közül pedig mindig a lehető legkisebb fényűeket fogjuk kiválasztani, mert igen hihető, hogy a gyenge fényességű állócsillagok tőlünk igen messzire, sőt annyira állnak, hogy látközük a zérushoz már nagyon közelít, tehát ezek az összehasonlításban már mozdulatlan testek gyanánt tekinthetők.

VIII.

Most az a kérdés, melyik már azon csillagászati eszköz, mely oly finom észleletekre, minőket a látköz meghatározása kíván legcélszerűsabb?

Lehet arra a hajszálas kicsinymérőt is használni, melynek szálai a pókhálóból vett fonalakból állnak, s melyet az újabb mechanica már nagy tökélytel állít elő; de legjobb mégis a jó napmérő (helioscopium), minőket Fraunhofer, az egykori müncheni nagy művész, igen nagy tökéletességgel készített és melyek pontossága azóta is nagyobb fokra emeltetett.

A helioscopiumt tökéletesen leírni igen hosszadalmas, sőt jó részletes rajz nélkül hasztalan is volna; miért ezzel sem időt vesztegetni, sem önk türelmét kifárasztani nem akarom; csak azon dolgok lényegébe fogok bocsátkozni, melyeket az észleleti módszer megértésére nélkülözhetleneknek tartok.

A helioscopium tárgyüvege középpontján keresztül két felé van vágva és a két fele közül mindegyik, csavarkészület segítségével, párhuzamosan a metszési vonalhoz, megmozdítható.

A csavartekercsek egész számát, mennyivel a tárgyüvegnek egyik felét odébb mozdítottuk, azon foksorokról (scalae) olvashatjuk le, melyek a tárgyüveg feleit hordó tolokákra alkalmaztatvák; a tekercsek forgásának oly részét pedig, mely egy egész forgásnál kisebb, a mozgó csavaroknak felosztott fejeiken találjuk, mutató által, kijelelve. Ha tehát egy csavarforgásnak értékét ismerjük, mindig tudjuk azt is, mennyit tesz ki azon ív, a mennyivel a tárgyüveg egyik felének középpontját a másik fele központjától eltávolítottuk. Midőn mind a két fele a tárgyüvegnek teljes kört képez, midőn tehát központjaik összetalálnak, egyetlen képét fogjuk látni azon tárgynak, melyre a cső irányozva van. De ha a tárgyüveg egyik felét bizonyos számú csavartekercsnyire odébb mozdítottuk, akkor az első kép, az t. i. melyet a tárgyüvegnek meg nem mozdított fele képez, változatlan marad, ellenben még második képét is fogjuk látni a tárgynak, melyet a tárgyüvegnek helyéből kimozdított fele képez és mely azon irányban fekszik, mely a tárgyüveg ezen felének középpontjától annak gyújtóponthoz visz. Ha tehát a megmozdított tárgyüveg, az az annak megmozdított felének középpontjától a mozdulatlanul hagyott felének gyújtóponthoz vezető irányban még egy másik tárgy léteznék, akkor az első tárgynak képe és a másodiknak, a tárgyüveg megmozdított fele által előhozott képe egymásra esnének s a szögöt, mely a két kép egymástól távolságát méri, a csavarforgások azon számából tudnók meg, mennyivel a tárgyüveg egyik felét helyéből kimozdítottuk vala. Ezen elven alapszik a heliometer használata távmérésekre.

Hogy már most a tárgyüveg két felének metszési vonalát mindig azon vonal irányába helyeztethessük, mely a megméréndő két tárgyat egyesíti, úgy vannak elkészítve a tárgyüveg feleit hordozó tolokák, hogy azokat a távcső tengelye körül forgathassuk. Ha tehát a heliometer, mint rendesen szokott lenni, *helyzeti körrel* is el van látva, melyről a különböző helyzeteket, melyekbe a metszési vonalt hozzuk leolvashatjuk, akkor egy ily szerkezetű eszközzel *helyzeti szöögöket* is meg mérhetünk. Ehhez azonban még az is kívántatik, hogy a heliometer akként legyen felállítva, hogy főtengelye a földtengellyel egyenközű irányba essék és mozgása a föld napi mozgásának megfelelően.

A heliometernek szemüvege éppen olyan mozgékony tolokán fekszik, mint a tárgyüveg és helyzete szinte foksorról leolvasható. Továbbá a szemüveg is csak úgy körülforgatható a távcső tengelye körül, mint a tárgyüveg és ebbeli helyzetét egy kis helyzeti kör jelöli meg. Elkészület arra való, hogy a szemüveg gyújtóponthát mindenkor a távcsőben képzett képre irányozhassuk. Mert midőn a tárgyüveg egyik felét kimozdítjuk azon helyből, melyen középpontja a másik feleével egybetalál, gyújtóponthát is odébb mozdul a távcső tengelyétől és így a szemüveg gyújtóponthát sem talál már egybe a képpel. Hogy tehát az utóbbit tisztán láthassuk, kell, hogy a szemüveget a tengelytől ugyanannyira távolíthassuk el, mennyire a kép esik tőle. Ennél fogva oly irányban kell mozdíthatónak lenni a szemüvegnek, mely a távcső tengelyére függélyes, és hogy a félretolás kellő értelemben történjék, szükséges, hogy a szemüveg a tolokájával együtt még a távcső tengelye körül is forgatható legyen.

A tolokák mozgásának iránya nem fog szigorúan a helyzeti kör közép pontján keresztül tartani. A mit a megmozdított toloka foksoráról leolvassunk, midőn a tárgyüveg láttani központjának távolsága a körforgás központjától legkisebb értékű, azt főpontnak nevezzük, és ugyan ily értelemben különböztetjük meg a szemüveg főpontját is.

IX.

Mutasson már most a tárgyüveg egyik tolokájának foksora akkor, midőn az általa előhozott kép a fonalkereszt alá hozatott s -et, a tárgyüvegnek helyzeti köréről leolvasott s a mutatónak hibájától megszabadított adat legyen p , h jelelje a főpontot, a szemüveg tolokája pedig álljon a ϑ , helyzeti köre a II . ponton. Legyen továbbá a a főpontnak távolsága a

helyzeti kör középpontjától és δ az eszköz elhajlásit annak óráköréről leolvasott, kiigazított adat, mely adatok tehát az égnek azon pontját fogják kijelelni, melyre a távcső tengelye irányozva van.

Tegyük most $s-h=c$, $\delta-h=\varepsilon$ és jelezzük meg l -el a tárgyüvegnek a foksor egységében kifejezett gyújtóvát. Nevezzük továbbá az észlelt csillagnak, vagyis azon pontnak elhajlását, melyben a fonalkeresztől az s -pont felé tartó vonal a látszatos éggömböt éri,

δ' -nak, végre legyen: $\frac{c}{1}=D$, $\frac{\varepsilon}{1}=A$ és $\frac{a}{1}=a$ és legyünk figyelemmel arra is, hogy a heliometeren mindig két tárgyat egyszerre észlelünk.

Egyidejűleg az első csillag képével legyen tehát egy másik csillagnak képe is a fonalkereszt alatt, mely utóbbi kép a tárgyüveg másik fele által képeztetik és e második csillagra nézve jelentsen D' , δ' , a' ugyanazt, mit az elsőnél D , δ , a által jelezünk, akkor lesznek a keresett különzetek:

$$\delta''-\delta' = -(D'-D) \cos(p+u); (a''-a') = +(D'-D) \sin(p+u) \sec \frac{1}{2}(\delta'+\delta'')$$

hol u értékét az $u = -\frac{1}{2} \operatorname{tang} [(D+D') \sin p - 2A \sin \pi]$ képletből nyerjük.

Noha ezen képletek nem egészen szigorúak, hanem csak közelítési képletek, mégis mindig beérhetünk velök egyetlen esetet kivéve, azt t. i. ha az észlelt csillagok a sark szomszédságában állnak, mely esetben azután egész szigorú képletekhez kell folyamodnunk, melyeknek kifejtésével azonban itt az időt nem akarom eltölteni.

A most adott képletek alapja azon föltevés, hogy a távakat csak egyszerűen, az az ismétlések nélkül megmértük, s akkor az s adat az, melyért a tárgyüvegnek két fele által előhozott képek tulajdonképen összetalálnak. Ha azonban két tárgyunk van, a és b, elcsavarván egymástól a tárgyüvegnek két felét, két új képet nyerünk, a' és b' s azután a tárgyüveg egyik felét akként mozdíthatjuk meg és oly helyzetbe hozhatjuk azt, hogy az a kép a b' képet fűdi. Ha azután a tárgyüvegnek két felét megint visszacsavarjuk, még pedig túl azon ponton, melyben a középpontok összetalálnak, akkor a b képet is oly helyzetbe hozhatjuk, hogy az a képet fűdje s a mindkét helyzetben végrehajtott leolvasások által azután a megmért távnak kettős értékét nyerjük.

Midőn tehát e mód szerint jártunk el az észleleteinkben, akkor a főnebbi képletekbe $D'-D$ helyett $\frac{1}{2}(D'-D)$ -et kell helyettesítenünk. A $(p+u)$ szög helyett ad minden mérés: $p'+u'$ -t és $p''+u''$ -t, és így lesz tehát:

$$p = \frac{1}{2}(p'+p''), D+D' = s+s'-2h, A = \vartheta-h \text{ és } u = -\frac{1}{2} \operatorname{tang} \delta [(s+s'-2h) \sin p - 2(\vartheta-h) \sin \pi] \delta''-\delta' = -\frac{1}{2}(D'-D) \cos(p+u); a''-a' = +\frac{1}{2}(D'-D) \sin(p+u) \sec \frac{1}{2}(\delta'+\delta'')$$

Ha a $\delta''-\delta'$ és $a''-a'$ mennyiségeket azonnal másodpercekben, az u mennyiséget pedig első percekben kifejezve akarjuk nyerni, akkor $\frac{1}{2}(D'-D)$ a foksor egy részének

másodpercekben kifejezett értékével, az u -érti képlet pedig $\frac{206265}{60.1}$ -el lesz szorozandó. De

mindig úgy intézhetjük el a dolgot, hogy a képletnek $(p-\pi)$ -től függő tagját elhanyagolhatjuk, mivel $u=0$, midőn $\delta = \frac{1}{2}(s+s')$. Ezt legalább nagyon megközelítőleg a szemüveg kellő elhelyezése által érhetjük el, mely azon előnyt is szolgáltatja, hogy akkor a képek is legtisztábban tűnnek elő.

X.

Ha az észlelt két csillag közül egyik olyan, mely saját mozgással bír, akkor ezen körülményre természetesen tekintettel kell lennünk midőn észleleteinket reducáljuk. Egybekötve minden egyest a megmért távak közül a hozzátartozó helyzeti szöggel, ezekből egyenként lehetne kiszámítani az egyenes emelkedésben és elhajlásban mutatkozó különzetet, s ezen egyes eredmények számtani középértéke az észleleti időnek számtani középértékének felelne

meg; mivel az egyenes emelkedésben és elhajlásban előtűnő mozgást mindig úgy tekinthetjük, hogy arányos az észleleti időkhez.

De ez hosszú és fáradságos eljárás volna, és legtöbbször rövidebb és előnyösebb, csak a megmért távak és helyzeti szögek középértékeiből kiszámítani azon különzeteket, melyek az egyenes emelkedés és elhajlás értékeiben nyilvánulnak. De minthogy ezen változások nem mindig az időhöz arányosan történnek, nem szabad és nem lehet olyannak tekinteni az észlelt távak és helyzeti szögekből leszámaztatott középértéket, mely közvetlenül az észleleti idők számtani középértékének megfelelően, hanem előbb javítást kell alkalmaznunk.

Az észleleti időket egyenként $t, t', t'' \dots$ vel, a valamennyiből leszámaztatott közép értéket pedig T -vel jelezvén, és $t-T=\tau, t'-T=\tau', t''-T=\tau''$ -nak stb. tévén, nem különben $p, p', p'' \dots$ alatt az egyes észleletek idejének megfelelő helyzeti szögeket, P alatt a T -időhöz tartozó helyzeti szögöt, végre $\Delta\alpha$ és $\Delta\delta$ alatt az egyenes emelkedésnek és elhajlásnak egy idő-másodperc alatti változását értvén, hol tehát szükséges, hogy $\tau, \tau', \tau'' \dots$ is időmásodpercekben legyenek kifejezve, lesz:

$$p = P + \frac{dP}{d\alpha} \Delta\alpha\tau + \frac{1}{2} \frac{d^2P}{d\alpha^2} \Delta\alpha^2 \tau^2 + \frac{dP}{d\delta} \Delta\delta\tau + \frac{1}{2} \frac{d^2P}{d\delta^2} \Delta\delta^2 \tau^2 + \frac{d^2P}{d\alpha d\delta} \Delta\alpha \Delta\delta \tau^2$$

Ilyen egyenlet pedig szám szerint annyi lesz, mennyi helyzeti szögeket megmértünk és valamennyiből nyerünk azután, az észleletek számát n -nel jelezvén:

$$P = \frac{p+p'+p''+\dots}{n} - \left\{ \frac{1}{2} \frac{d^2P}{d\alpha^2} \Delta\alpha^2 + \frac{d^2P}{d\alpha d\delta} \Delta\alpha \Delta\delta + \frac{1}{2} \frac{d^2P}{d\delta^2} \Delta\delta^2 \right\} \frac{\sum \tau^2}{n}$$

Szintugy nyerjük az észleleti idők középértékének megfelelő D távat, a megmért egyes távakat $d, d', d'' \dots$ vel jelezvén, a következő képletből:

$$D = \frac{d+d'+d''+\dots}{n} - \left\{ \frac{1}{2} \frac{d^2D}{d\alpha^2} \Delta\alpha^2 + \frac{d^2D}{d\alpha d\delta} \Delta\alpha \Delta\delta + \frac{1}{2} \frac{d^2D}{d\delta^2} \Delta\delta^2 \right\} \frac{\sum \tau^2}{n}$$

Most még meg kell határoznunk a különbségi hányadosokat is. Vagyon pedig:

$$D \sin P = (\alpha - \alpha') \cos \delta, D \cos P = \delta - \delta' \text{ vagy } \tan P = \frac{\alpha - \alpha'}{\delta - \delta'} \cos \delta, D^2 = (\alpha - \alpha')^2 \cos^2 \delta + (\delta - \delta')^2$$

és minden nehézség nélkül nyerünk:

$$\frac{dP}{d\alpha} = \frac{\cos \delta \cos P}{D}, \frac{dP}{d\delta} = -\frac{\sin P}{D}, \frac{dD}{d\alpha} = \cos \delta \sin P, \frac{dD}{d\delta} = \cos P; \text{ továbbá:}$$

$$\frac{d^2P}{d\alpha^2} = -\frac{2 \cos \delta \sin P \cos P}{D^2}, \frac{d^2P}{d\delta^2} = \frac{2 \sin P \cos P}{D^2}, \frac{d^2P}{d\alpha d\delta} = \frac{2 \cos \delta \sin P^2}{D^2} - \frac{\cos \delta}{D^2}$$

$$\frac{d^2D}{d\alpha^2} = \frac{\cos \delta^2 \cos P^2}{D}, \frac{d^2D}{d\delta^2} = \frac{\sin P^2}{D}, \frac{d^2D}{d\alpha d\delta} = -\frac{\cos \delta \sin P \cos P}{D} \text{ és ha most teszünk: } \Delta\alpha \cos \delta =$$

$c \sin \gamma, \Delta\delta = c \cos \gamma$, következik az előbbi képletekből:

$$P = \frac{p+p'+p''+\dots}{n} - \frac{\sin(P-\gamma) \cos(P-\gamma)}{D^2} c^2 \frac{\sum \tau^2}{n}$$

$$D = \frac{d+d'+d''+\dots}{n} - \frac{1}{2} \frac{\sin(P-\gamma)^2}{D} c^2 \frac{\sum \tau^2}{n}$$

vagy M -mel jelezvén a Brigg-féle arány számoknak modulusát:

$$\log D = \log \frac{d+d'+d''+\dots}{n} - \frac{1}{2} \frac{M \sin(P-\gamma)^2}{D^2} c^2 \frac{\sum \tau^2}{n}$$

Hogy a P -ért nyert kifejezés második tagját ív-percekben, a $\log D$ -ért lehozott kifejezés második tagját pedig a tizedes ötödik számhelyének egységeiben nyerjük kifejezve, (főlvén hogy R a foksor egyes részének második percekben kifejezett értékét jelentse és D a

foksor részeiben fejeztessék ki, $\Delta\alpha$ és $\Delta\delta$ pedig most az egyenes emelkedésben és elhajlásban nyilvánuló egy 24 óra alatti s ivpercekben kifejezett változásokat jelentse) az első tagot:

$$\frac{60}{86400} \cdot \frac{206265}{R^2}, \text{ a másodikat pedig: } \frac{100000}{86400} \cdot \frac{60^2}{R^2} \text{ tényezővel kell szoroznunk.}$$

XI.

E most kifejtett képletekből nyerjük két csillagnak egymástól kölcsönös táját, tekintetbe véve már a mutatónak s a foksornak hibáit, az utolsót illetőleg azon hibákat, melyek az osztásban létezhetnek. De ezen elemeken kívül van még több más tényező, mely a távak mennyiségére hat, ilyenek például a táveső tengelyének irányzáshibája, a tárgy- és szemüveg tolokáit mozgató csavaroknak a hőmérsék befolyása által okozott változásai, a sugártörésnek a hőmérsék fokától függő változó értéke, a tárgyüveg súlyának változó nyomása az azt hordozó tolokákra, mely a tárgyüveg helyzetétől függ, továbbá az eszközön alkalmazott rugók változó feszülése, a fénynek irányferdülése, az ingadozás és végre maga a látköz is.

Mindezen sokféle befolyásoknak a megmért távakra gyakorolt hatását magukból az észleletekből s az eszköz hibáinak kitudása végett végrehajtott nyomozásokból kell, még pedig számi értékük szerint, kifejtünk s azok egyetemes hatását a megmért távakra helyesen, vagyis akkint alkalmaznunk, hogy a távak mindezen befolyásoktól megszabadítva eredményezzenek. Egy befolyást itt nem említek, t. i. a csillagok saját mozgásából származót, mivel ez a főnebb adott képletek felállításában már figyelembe van véve.

Igaz, hogy azon esetben, midőn nem magukat a távakat, hanem azok különzetét használjuk, mi a legelőnyösebb, az elősorolt tényezők hatása csak csekély mennyiségű lesz; de tekintve a megkeresendő elemnek, az állócsillagi látköznek, mindenkor rendkívül kis értékét, nem leszünk és nem is lehetünk följogosítva arra, hogy ama különböző tényezők hatását elhanyagoljuk s azok befolyását a zérussal egyenlőnek tekintsük; sőt készletve vagyunk, észleleteink és kutatásainkból oly föltéti egyenleteket hozni le, melyeknek egyes tagjai az egyes tényezők befolyását számszerint meghatározva kifejezik és egyetemességben azok hatásának összegét akkint kijelentve foglalják magukban, hogy azt a megmért távhoz a betűszámtan szabályai szerint alkalmazva, e föltéti egyenletekből végeredményül keresett látköz számszerinti értéke kiderüljön. A világos érthetőség kedvéért, hozzáteszem még, hogy minden észleleti est egy föltéti egyenletet szolgáltat, ha a csillagot A -t, melynek látközét keresünk, csak egy, és két egyenletet, ha azt két szomszédos csillaggal összehasonlítottuk, melyeknek az összes észleletek számának megfelelő számából, kellőleg egybevetvén az egyenleteket, először is a távakra befolyással lévő egyes tényezők hatásának mennyiségét és csak azután a keresett főeredményt, t. i. a látközt le fogjuk származtatni.

Nagyon messzire vinne s a tulságig bővítene az előadásomat, ha az ezen föltéti egyenletek felállítására szükségelt észleleti, kutatási és hánylati eljárást itt részletesen elő akarnám adni; mit annál inkább fölöslegesnek tartom, mivel ez csak is a szigorú szakférfiut érdekli, kit én a csillagászatról irt újabb könyvekre és folyóiratokra, jelesen az „Astronomische Nachrichten“ 49-ik kötetének 1176. számára utalok, hol *Plana János*, a turini csillagász, e tárgyról, t. i. az állócsillagi látköz meghatározásában követendő észleleti és hánylati egész eljárásról, francia nyelven, szakszigorral és elég részletesen értekezik.

Átmegegyek tehát az eredményekhez, melyeket a távok különzetei módszerének alkalmazásából újabb és legújabb időkben nyertünk.

Legelső *Bessel* alkalmazá e módszert, a nagyhirű egykori königsbergi csillagász, ki azóta, fájdalom! már sirba szállt. Ő már 1812 körül kezdé meg a hattyu csillagzatnak 61. számú csillagát, 61. Cygni, észlelni, hogy látközét megtudhassa; de még csak 1838-ban

sikerült nékie, a keresett látközt a nagy heliometerrel meghatározni, mely látköz értékét 0,348-másodpercnyire találta, melynek 592200 földtávu távolság felel meg, melyen a fénysugár csak $9\frac{1}{4}$ év alatt bír végig röptülni. — *Peters* későbbben, 1842-ben, e meghatározást megigazolta, a mennyiben ő e látközt 0,349-másodpercnyire találta, mely eredményhez későbbben a hőmérsék miatt szükséges javítást hozzáadván, végeredményül 0,374-másodperc derült ki.

A lantcsillagzat *Véga* nevű főcsillagának (α Lyraenek) látköze sokáig tárgya volt igen szorgalmas észleleteknek, melyeket egy másik hírneves csillagász, *Struve Vilmos* 1836-tól kezdve intézett. A csillagot egy attól csak 43-másodpercnyi távolságban állóval összehasonlítván, észleleteinek első sora 0,125 és folytatván észleleteit, azok egész száma 0,262-másodpercet ada α Lyrae látközének értékeül; melynek 771400 földtáv felel meg mint távolság és 12 év azon időül, melyet a fény ennek végig futásában eltölt.

Henderson a déli égboltozat legszebb kettős csillagának, a Centaurus csillagzat α -val jelzett csillagának, α Centauri, látközét a jó reménység fokán 1832-ben és *Maclear* ugyanott 1839-ben 0,913-másodpercnyire találta. E látköznek 226,400 földtáv felel meg mint távolság és ezt a fény $3\frac{1}{3}$ év alatt futja be. Ez a legközelebb azon állócsillagok közül, melyeknek távolságát eddig kitudhattuk.

Ugyancsak *Henderson* a nagy eb csillagzat fő csillagának, a ragyogó *Siriusnak*, α Canis majoris-nak is meghatározá a látközét, melynek értékeül 0,230, β Centauriét pedig 0,496. másodpercnek talált. Sirius tavola tehát 896800, β Centauriét pedig : 415895 földtávot tesz ki. A fény Siriustól 14,3, β Centauritól pedig $6\frac{2}{3}$ év alatt érkezik meg nálunk.

Bessel 1837-től 1840-ig, *Struve* 1835-től 1838-ig Dorpáton intézte azon észleleteket, melyeknek eredményeit itt közöltük.

Peters, a pulkovai csillagda egyik csillagásza, 1842-ben és 1843-ban a következő állócsillagoknak következő látközeit határozta meg :

a csillag neve	látközének értéke	távolsága	idő mely alatt fénye nálunk megérkezik.
Capella (α Aurigae)	0,046 mp.	4484000 földtáv	71,74 év
γ Ursae majoris	0,133	1550900 „	24,80 „
α Bootis (Arktur)	0,127	1624000 „	25,98 „
1830 Groombrideje	0,226	912677 „	14,60 „
α Lyrae (Vega)	0,207	996450 „	15,94 „
Sarkcsillag	0,106	1946000 „	31,14 „

Auwers csillagász is, ki jelenleg Gothában van, több látközi határozásokat tett, melyeknek eredményeit itt szinte felhozom.

A csillagnak neve	látköze	távolsága	fényideje.
Lalande jegyzékének 21258számu	0,271mpercz	761000 földtáv	12,01 év
61. Cygni	0,564 „	366000 „	5,77 „
Procyon, β Geminorum	0,123 „	1681016 „	26,90 „

Néhány állócsillag látközének értéke más észleletek alapján kissé másképen jött ki. Egyik példa α Lyrae, mely *Struve* és *Peters* által észlelve, az első szerint 0,262, a másik szerint 0,207-másodpercnyi látközzel bír, második példa erre 61. Cygni, melynek látköze *Bessel* és *Peters* szerint főnebb közölve van, *Struve* Otto észleletei szerint pedig 0,511, *Auwers* meghatározása szerint 0,564-másodpercet tesz; harmadik példa erre a Groombridge-féle csillagjegyzékben 1830 számmal jegyzett csillagnak látköze, melynek *Peters* észleleteiből folyó látközét a táblázatban közöltük, míg e látköznek értéke *Wichmann* szerint 0,181, *Struve* Otto szerint pedig 0,034-másodpercet tesz. Látni, mily nehéz még jelenleg is az ily apró mennyiségek meghatározása, dacára a mai csillagászati eszközöknek már nagyra vitt tökélyének.

XII.

Az 1858-dik évben *Krüger* tudor Bonnban kezdé meg az Ophiuchus csillagzat p-vel jelzett csillagának, *pOphiuchi*, látközét keresni, heliometert használván s a különzetek módszerével élvén. Ő e csillagot két másikkal kötö össze, melyek közül az egyik 8—9-dik nagyságú 30 percnyire keletre és 1 perc 2-másodpercnyire délre áll p Ophiuchitól, míg a másik, mely 7-dik nagyságú, 30 percnyire nyugatra és 4,1 percnyire délre áll a főcsillagtól, úgy hogy tehát idő-percekben kifejezve, az első a főcsillagot 2-percczel megelőzi a második azt ugyanannyi időre követi.

Krüger, észleleteit 1858-junius 28-án megkezdvén, azokat 1862-dik évi május 4-ig folytatá, végeredményül pedig p Ophiuchi látközének értékét 0,162 másodpercnyire találá. E meghatározás valószínű hibája $\pm 0,0071$ másodpercze rúg, a megtalált látköznek pedig 1271700 földtávi távolság felel meg, melyen a fény 20, 1 év alatt röptülhet csak végig.

Az egi csillagda egy 48 vonalnyi nyílású tárgyüveggel ellátott, *Dollond János*, egykori hírneves angol látszerész által készített, szintelenítő távcsövet bír, melyhez a művész még más szintelenítő tárgyüveget is adott, mely a középpontján keresztül kétfelé metszve s a szükséges mozgató készülékekkel és foksorokkal ellátva, a csőre alkalmaztatva ezt Heliometerre változtatja. De minthogy e *Dollond*-féle távcső, szerkezeténél fogva, csak a láthatárral egyenközi s arra függélyes irányú mozgást enged, úgy a hogy van, a heliometert csak tökéletlenül pótolja.

Megismertkedvén azonban 1859. ősszel *Krüger* észleleteinek első előleges eredményével lelkemben azon terv érett meg, hogy megpróbálandó a *Dollond*-féle heliometer készülétét, én szinte p Ophiuchi csillagnak látközét kísérletem meghatározni.

Hogy pedig távcsövet parallaktikailag, vagyis úgy állíthassam fel, hogy mozgásai a föld napi mozgásával egyenköziúek legyenek, egy a mult században Londonban készült aequatorealról levettem a távcsövet és helyére a *Dollond*-féle szintelenítő csövet alkalmaztam, egyszersmind ennek rendes tárgyüvegét a ketté metszettel föleserélvén.

Igy fogtam hozzá 1861 tavaszán az észleletekhez s hogy eszközöm minőségét annál jobban megítélhessem, ugyanazon két csillagot választám összehasonlításra, melyeket *Krüger* úr használt.

Folytattam én észletemet 1864 és 1865-ben is és intéztem azokat azon gondos szorgalommal és körültekintéssel, melyek 40-éves csillagászati pályámon, t. i. 24 évig a pesti kir. egyetem csillagdájában Budán és már 16 év óta az egiiben magamnak megszerezni bő alkalmam volt; de végre fájdalommal meg kelle győződnöm, miszerint az én improvizált heliometerem a *Fraunhofer*-féle hasonnemű kitűnő eszközökkel bizony meg nem mérközhetik; főleg mivel mind foksora, mind a tárgyüveget mozgató toló-és csavarkészület, különösen pedig állványának szilárdsága sok kívánni valót hagyott; és végre is fáradozásom eredményeül csak ezt nyertem, hogy az én eszközöm tökéletlen szerkezeténél fogva, az oly finom észleletekre, minők az állócsillagi látköznek meghatározása nem való, minthogy az észleletek egyes csoportjaiból kiderült eredmények egymástól annyira elütnek és az eszköz hibái oly változók, hogy lehetetlen vele megbízható eredményt nyerni; jóllehet mindent elkövettem mi által gondoltam, hogy eszközöm felállításának szilárdságát fokozni és egyéb hibáit eltávolítani, vagy legalább ezekben a rögtöni változásokat meggátolni képes leendek. Én a keresett látközt majd zérussal egyenlőnek, majd igen parányinak, majd egész 0,219. másodpercnyire találam, de meggyőződtem, hogy ezen eredményekben meg nem bízhatom. Most azon töröm a fejemet, miképen emelhessem eszközöm állapotát a tökély nagyobb fokára, jelesen miképen segíthessek állványának szilárdság hiányán s ha kísérleteimet netalán siker koronázandná, újra fölveszem észletemet.

Hosszú előadásom végét érven, azt néhány észrevétellel bátorkodom befejezni. A múlt század végén még egyetlen egy állócsillagnak sem ismerték a látközét és csak annyit tudtak róla, hogy a legközelebb csillag is távolabb áll 206265 földtávnál s ime most már több állócsillag távolsága meg van mérve. Igaz, hogy ily parányi mennyiségnek meghatározásánál több észlelő egymástól eltérő eredményeket nyer, de megtörtént az első döntő lépés és nagyott haladott a tudomány e téren is, mely még néhány évtized előtt hozzá férhetlennek látszott és az eszközök tökélyesbítése, az észleleti módszerek tovafejlesztése már csak időkérdést képez. De még több érdeket is fűdözött fel a szünet nélkül előre igyekvő tudomány a csillagos ég ragyogó világtesteire nézve. Tudjuk már, hogy a több ezerre rugó kettős és többes csillagok seregében sok van, melyek valóban egytűvé tartoznak és rendszert képeznek, melyben állócsillag állócsillag, azaz nap napkörül forog, sőt többeknél a keringés idejét és módját s a központi test tömegét is kitudtuk már. Ismerjük továbbá sok állócsillagnak saját mozgását is és számos állócsillagnál nemcsak arról győződünk meg, hogy fényük időszakonként változik, hanem az észleletek a fényváltozás időszakát is megismertették velünk.

Igy tör előre szünet nélkül, az emberi szellem és támaszkodva észleletekre s a mennyiségtan hathatós karjaira, biztosabb tudomást szerez magának azon ragyogó testekről is, melyek látszólag kimérhetlen távolokban töltik el mindenfelé a mindenható alkotó teremtésének roppant területét. Lelkesedjünk fel az észlelő, vizsgálódó emberi szellemnek ezen nagy-szerű működésén és járuljunk hozzá mi is ahhoz, hogy a tudomány világa mindig fényesebben ragyogjon és a természet tanulmányozása hazánkban is mindinkább megkedveltesék és terjeszkedjék.

E) GAZDASÁGI- ÉS ÁLLATGYÓGYÁSZATI ÉRTEKEZÉSEK.

A gyümölcsészetről.

JANCSOVICS ISTVÁN-tól.

Mint természetbuvároknak elvitázhatlan feladatunk vizsgálni a természet művét minden irányban.

A gyümölcs a növényvilágban az, mi az ásványországban a drága kő, arany és gyöngy.

A drága kőben, arany-és gyöngyben gyönyörködik a szem; a gyümölcsöt izleli a száj s ez által mindkettő kellemes érzést támaszt a lélekben.

A gyümölcsész, midőn a fanyar vaczkort megnemesítve, izletes gyümölcsöt csal ki a fából: hasonlót tesz a bányászszal, mint ki szinte a kormos göröngyből a világot kormányzó aranyat olvasztja ki.

Csekély személyem alkalmat akar nyújtani a tisztelt közönségnek — bár csak kicsiben — a gyümölcs tudományos megvizsgálására melyet én a legjelesebb — részben még élő gyümölcsészek, melynek pl. Diel, Oberdiek, Jahn, Lúkasz, Behrens, Fintelman s mások útmutatása szerint — olyanokul felmutatni bátor leszek.

Továbbá alkalmat akarok nyújtani, alföldön termett hasonfajú gyümölcsnek a felföldivel való összehasonlítására. Elsőbben tehát kezdjük azon gyümölcsnimmel, mely tavasszal legelől üdvözlő piros orcájával gazdáját, t. i. a cseresznyével.

A) Cseresznye és Meggy.

Diák elnevezése: Prunus cerasus; a franczia mondja: cerisier; olasz: ciregio; német: die Kirsche: tót: čerešnje. Lucullus római gazdag polgár hozta először Rómába, Kis-Ázsiának Cerasunt nevű városából; mint a honnan nevét is kapta. A fővárosból elterjedt azután a többi római tartományokba is. Monda szerint, édes hazánkba hozta először a török világban a budai basa; de melyik évben? nem tudatik. Elég az hozzá: hogy nem rossz szolgálatot tett az hazánkban; mert a cseresznye érett korában igen izletes és egészséges gyümölcs.

Izre nézve pedig felosztatik kétfélére u. m. édes és savanyú édesre, vagyis meggyre; színre nézve, sárga piros és feketére; húsrá nézve pedig: lágy és ropogósra.

a) Cseresznye. a) Fekete vagy Festcseresznye.

1. Korai fekete vagy májusi. 2. Ökörszív, fénylő fekete, legelső rangú. 3. Muskotály. 4. Lauermann fekete cseresznyéje. 5. Kronherz (mások szerint Kronberger). 6. Vimmer fekete ropogós. 7. Pongorádi fekete ropogós. 8. Doktor fekete cs. 9. Szarvasi késői fekete cseresznye.

β) Sárgapirosak.

1. Lauermann sárgapiros cs. 2. Büttner sárgap. cs. 3. Oraniai sárgap. cs. 4. Király sárgap. cs. 5. Pongorádi sárgapiros ropogós cs.

b) *Meggyfajok.*

1. Spanyol sötétpiros rövid gumával. 2. Ostheimi fekete hosszú csomával. 3. Olaszmeggy világospiros hosszú gumával. 4. Austriai meggy sötétpiros, igen finom. 5. Hólyagmeggy. 6. Fehérmeggy.

B) *Baraczk*

mely kétféle : sárga vagy kajszinbaraczk és őszibaraczk.

I. *Kajszinbaraczk.*

Lat: *prunus armeniaca*; fr. *Abricot*; ol. *armenaco v. bacocce*; Németül: *Apricosen v. Marillen*; tót: *Movulka*.

Nagy Sándor hozta Görögországba Örményországból; Dioscorides idejében átment Olaszhonba *praecocta* név alatt, *Barkoch* arabs szóból, melyből lett a toscanai *Baccocce*.

Pallas szerint Kaukaszban van otthon ezen gyümölcsfa, hol egész kajszin erdőkre lehet akadni most is, melyekkel egész hegylánczok vannak ormokig benőve.

Szinte egész hegységek beruhézásként ezen szép gyümölcsfával Chinában; kivált Peking környéke sok válfajokban bővelkedik.

Christ gyümölcsész mag szerint osztja a kajszinokat két csapatra: u. m. édes és keserű magúakra.

a) *Édesmagúak közül kiválnak.*

1. Angoumois kis kajszin baraczk. 2. Igazi korai, halvány sárga. 3. Késői nagy ambrózia. 4. Ananas. 5. Rotterdami. 6. Queen Victoria. 7. Zöld kajszin. 8. Szarvasi igen nagy kajszin.

b) *Keserű magúak közül.*

1. Nancyi nagy carmin kajszin. 2. Muschmusc. Sűrűn termelve apró marad bármely faj; a miért is elvirágzása után ritkítani kell azt. Valami 30 válfajt ismertetnek a gyümölcsészek.

II. *Őszi baraczk.*

Lat: *Amygdalus persica*; fr. *pêches*; ol. *Persico*; ném. *pfirsich*; tót. *breskyné*.

Persziából szakadt Európába 300 évvel Kr. előtt; már Theophrastus említi, mint jó ízű gyümölcsöt. Romában Columella említi először: hogy darabja 300 sestertian kelt el.

Onnan legelőbb Frankhonba, utóbb Angolországba és Hollandiába került; szegény házáinkba ez is — mint sok más — legutóljára jutott.

Rövid életű ugyan ezen fánem; de nagy előnye az: hogy azonnal terem. Már az első évben megnevelése után virágzik; miután csak az ideai hajtásokon vannak virágrügyei.

Redélyen nagyobb gyümölcsöt hoz, mint szabadban ültetve.

Két osztályra szakad: magvaválókra és magva nem válókra, vagyis duránczira. Mások virágja szerint osztják fel: kis — közép — és nagy virágúakra.

a) *Magvaválók nemesbiké.*

1. A szép kanczlárnő. 2. Csodaszép (la belle beauté). 3. Fehér magdolna. 4. Piros magdolna. 5. Formentini. 6. Korai sárga. 7. Tirlemont szépe. 8. Vitryi szép. 9. Szép őrnő (la Bellegarde, der Stutzer). 10. Venus emléke (le Téton de Vénus). 11. Nagy kedvence. 12. Nectarine (kopasz).

b) *Magva nem válók vagy Duránczi.*

1. Pomponne óriása (La Monstreuse). 2. Ananas (Pavie de Charlestone). 3. Nectarine (kopasz).

60-nál több válfajt említnek a gyümölcsészek.

C) *Szilva.*

Lat: *Prunus domestica*; fr. *Prunié*; ol. *Susino v. Susinaso*; ném. *die Pflaume v. die Zwetscke*; tót. *slúka v. sliva*.

Eredete Caelesiriában Ázsiának legszebb tartományában — melynek fővárosa Damask — keresendő, melyről a már előbb említett Theophrast tesz említést. Görög országon át eljutott Rómába és innen a többi európai tartományokba.

1826-ban a londoni kertészegylet névtárában már 625 válfajról történik említés; valószínűleg egy és ugyanazon válfaj több név alatt fordulván elő, miután a német pomológok 200 válfajnál nem ismernek többet.

Nyári hajtás héja szerint osztlik fel két osztályra, u. m. *sima* és *pelyhes* vagy *polyhos* héjuakra, mindkét osztály ismét a gyümölcs *alakja* szerint két rendre; hosszúkás és gömbölyűekre; és minden rend öt alosztályra, a gyümölcs színe szerint kék, piros, sárga, zöld, és tarkára osztatik fel.

I. *Osztály : Sima héjuak.*1. *Rend : Hosszúkás alakúak.*a) *Alosztály : Kékszinűek :*

1. Igazi korai szilva. 2. Besztercei magvaváló. 3. Nagy tojásszilva. 4. Non pareil. 5. Violaszínű diapre.

b) *Alosztály : pirosak :*

1. Piros diapre. 2. Piros császárnő. 3. Cypriai.

c) *Alosztály : Sárgák :*

1. Katalin szilva. 2. Fehér perdrigon. 3. Nagy tojás szilva. 4. Jeruzsálemi. 5. Newyorki csoda.

d) *Aloszt : Zöldek :*

1. Verdage d'Italie (olaszzöld). 2. Savoji zöld. 3. Zöld tojásszilva.

e) *Alosztály : Tarkák (Panachée).*

1. Kakasszilva (Hahnenhode, Rognon de Coq.).

2. *Rend : Gömbölyűek.*a) *Alosztály : Sötétkékszinűek :*

1. Kék reinclaude. 2. Svajczi vagy Mártonszilva. 3. Prune de Briançon. 4. Kék duránczi.

b) *Aloszt. : pirosak.*

1. Piros perdrigon. 2. Damaski Mangerontól. 3. Karthausi baraczkaszilva. 4. Piros reinclaude.

c) *Aloszt. : Sárgák :*

1. Fehér császárnő. 2. Fehér diapre. 3. Sárga hajszilva. 4. Sárga reinclaude. 5. Fehér szűzszilva.

d) *Aloszt. : Zöldszínnel :*

1. Nagy zöld reinclaude. 2. Kis zöld reinclaude.

II. *Osztály : Pelyheshéju hajtással.*1. *Rend. : Hosszúkás alakúak :*

a) 1. Viola színű perdrigon. b) 1. Rózsaszínű datolya. c) 1. Fehér diapre. d) 1. Fehér indiai szilva. e) 1. Hollandi csikos szilva.

2. *Rend : Gömbölyűek.*a) *Aloszt. : Sötétkék színűek :*

1. Királyszilva. 2. Diel kir. szilvája. 3. La royal de Paris tardive.

b) Alosztály: *pirosak*:

1. Piros szüszszilva. 2. Piros kajszilva. 3. Szent Mihályi szilva.

c) Aloszt.: *Sárgák*:

1. Sárga kajszilva. 2. Arany szilva. 3. Októberi szilva.

d) Aloszt.: *Zöldszínűek*:

1. Borszilva (*prunus vinaria*).

e) Aloszt.: *Tarkák*:

1. Normanni perdrigon.

Az elősoroltakon kívül, a tisztelt közönség több nemes faj ismeretének birtokában van; és miután összejövételünk egyik célja: szócsere általi kölcsönös oktatás: kedves körülmények közt érezném magamat, ha hogy nekem is jutna oly alkalom osztály részül, a hol ily oktatásban részesíthetném.

Általánosan megjegyzem még a szilváról: hogy az a sűrű ültetést azért igényli, mert a hűsséget és nedvességet szeretvén, azáltal részint az utóbbiban részesül, részint a szeleknek is jobban állhat ellent; a miért is az épületek éjszaki falánál ültetve jobban díszlik és nagyobb gyümölcsöt hoz, mint másutt. Nyelésre érzékeny lévén, sebjét nyitva hagyni nem tanácsos, hanem az azonnali betapasztást igényli.

Kíváncs volt: hogy egyes községek szilvaerdőkkel birnának mint az az Oláhság s Sirmiumban dívik, mint a hol szebbje aszalva s behordózva nevezetes kereskedési cikké válik, selejtesebbje pedig czefrének fordítva silvoriumot ad.

Vajha ennek — valamint az egész fatenyésztésnek s nemesítésnek is — eszközését a magas felelős miniszterium teendői közé számíthatá.

D) **A l m a.**

Lat. *Pyrus malus*; fr. *Pomme*; ang. *Apple*; ném. *Apfel*; ol. *Pomo* v. *Melo*; tót. *Jablko*.

A gyümölcsészetben vezérszereplő; a miért is tőle veszi elnevezését a: *pomologia*.

Szerepel pedig az év minden szakában.

Vadonban mint vaczkor fordul elő, melyből jó ecetet csinálnak.

Igen régi eredetű. Már Virgil is említi bucolicájában: „Malo me Galathea petit, lasciva puella; Et fugit ad salicem se cupit ante videri?” Plinius már 22 válfaját említi. Németségben 800 körül Nagy Károly császár idejében terjedt el először.

Igen sok válfajban létezik: Fintelman, berlini gyümölcsész 1830-ban már 478 válfaját sorolja elő; Hogg 1851-ben Britisch Pomology-jában már 942 félérről tesz említést; Oberdiek superintendens — kinek Illustriertes Handbuch der Obstkunde című 1859-ben kijött nagy munkájából a kiállított fajokat ismertetni szerencsém van — már csak 262 válfajnak adja rajzát és körülményes ismertetését.

Az előtt t. i. abba helyeztetett nagy előny: minél több válfajt birni; de — a mintegy 10 év előtt Góthában egybegyűlt gyümölcsészek, kiváltképen 10 válfajnak termelését jelölték ki, mint *pl.* Herczeg almát (*prinzen Apfel*); piros téli *tuba* almát (*Rother winter Taubenapfel*); Carmelit — orleans érdenczes angol téli arany parment: Nagy babalmát (*Gr. Bohnenapfel*) s a t.

Ezen gyümölcs-nemet alak —, héjszín és érés idő szerint osztályozzák.

Diel jeles gyümölcsész, alak és héjszín szerint hét osztályba teszi az almákat Bordások-, Rózsa-, Rambour-, Érdencz-, csíkos-, csúcsos- és laposakra osztván fel azokat. Minden osztályt ismét több rendre.

Lúkasznak 15 osztálya van s minden osztályt két-három rendre s minden rendet két alrendre oszt fel.

Hogg Róbert érési idő szerint három osztályra, s minden osztályt alak szerint több rendre, s minden rendet héjszín szerint több alrendre oszt fel.
Itt Diel szerint történt a felosztás.

I. Osztály: **Bordások.**1. Rend: *Calvilok*.

1. Téli fehér calvil. 2. Nyári fehér calvil. 3. Téli piros calvil. 4. Schmidberger téli karmin calvil. 5. Nemes király vagy fekete calvil. 6. Főhg. fehér calvil. 7. Bernhard herczeg calvil. 8. Danzigi bordás calvil.

2. Rend: *Csörgő Calvilok* (Schotteräpfel).

1. Herczeg alma (*Prinzenapfel*), 2. Málna alma.

3. Rend: *Aranykák* (Golderlinge).

1. Jersey király. 2. Eggermont calvilja. 3. Szercsika. 4. Angol birsalma. 5. Herczegnő. 6. Veres Apollo. 7. Boszman vagy Pázmán alma.

II. Osztály: **Rózsa almák.**1. Rend: *Csúcsos rózsa almák*.

1. Jansen von Velten. 2. Piros téli tuba alma. 3. Piros rozmarin. 4. Fehér olasz rozmarin. 5. Piros czigány (Api).

2. Rend: *Gömbölyű alakúak*.

1. Carolina Augusta. 2. Szűz rózsa alma. 3. Siculai. 4. Szarvasi rózsa alma. 5. Csikos rózsa alma.

III. Osztály: **Rambour vagy Fontos almák.**

1. Kirkes incomparable. 2. Nagy fontos. 3. Párizsi rambour. 4. Szarvasi rambour.

IV. Osztály: **Érdenczek (Reinetten)**1. Rend: *Egy színűek*.

1. Nők érdencze (Weiberreinette). 2. Ezüst érdencz. 3. Zöld érdencz. 4. Ananás érdencz. 5. Middl-burgi érdencz. 6. Valisi citrom. 7. Gaesdonki érdencz. 8. Kései sárga érdencz. 9. Chinai érdencz.

2. Rend: *Piros érdenczek*.

1. Nemes borsdorfi. 2. Bauman téli piros érdencz. 3. Királyi érdencz.

3. Rend: *Kormos érdenczek*.

1. Pasker pepingje. 2. Citrom a. 3. Van Mons érdencz. 4. Angol kórda érdencz (englischer Spital reinette). 5. Édes érdencz. 6. Carpentin érd. 7. Capucinus érd. 8. Londoni peping. 9. Schönbruni peping.

4. Rend: *Arany érdenczek*.

1. Orleans-i érd. v. Pepingek királya. 2. Carmelit érd. 3. Hollandi arany vagy Kassela nagy érdencz. 4. Angol téli arany parmain. 5. Királyi rövid esuma. 6. Schmidberger arany érd. 7. Granát érd. v. Ripston peping. 8. Főherczeg Ferencz érd. 9. Dietzi érd. 10. Francia arany érd. 11. Blenheimi érd. 12. Newyorki érd. 12. Van de Laan. 14. Arany szövet érd. 15. Déger érd. 16. Geiger érd. 17. Clarevalle érd. 18. La Canelle. 19. Arany peping (Pepin d'or). 20. Mária herczegnő.

V. Osztály: **Csíkos almák.**1. Rend: *Laposak*.

1. Luik alma (Luiken apfel). 2. Wellington. 3. Pogácsa. 4. Czimet.

2. Rend: *Csúcsosak*.

1. Pisztráng alma.

3. Rend : *Hengeralakúak.*

1. Nagy Babalma (Groszer Bohnenapfel).

VI. Osztály : *Csúcsos almák.*

1. Piros leánycsecs. 2. Sárga leánycsecs 3. Fekete cigány.

VII. Osztály : *Lapos almák.*

1. Zöld Stettini. 2. Török Bálint vagy piros Stettini vagy Veinling. 3. Tafota alma. 4. Szarvasi peping.

Általános megjegyzés az almákra.

Magyar ember — hála Istennek — nem szorult arra, hogy almaborral (Ciderwein) vilanyozza fel kedélyét, miként embertársaink Némethonban, hol nem egy helyütt alig ismernek más bort, mint a milyent magoknak almaléből csinálnak. Ámde, ha felföldi hazánkfiait — kiknél bor nem terem — vesszük tekintetbe : vajmi kíváncsnak ohajtjuk honunkban is — rossz pálinka helyett — inkább az almabor meghonosítását. Mire nézve nagyobb figyelmet kellene — a gyümölcésészet ezen ágára kivált felföldön-fordítani, annál inkább, minthogy az almafa jobban szereti a hideg éghajlatot, mint a meleget. De vannak más vidékek is honunkban, hol a könnyebb, kavicsos, homokos talajban, kivált az almafa vigan díszlenék. Sajnos azonban, hogy ritkán látni János almánál és borízúnél egyéb almafajt.

Vajjon lehet e reményünk : hogy magas felelős Miniszteriumunk az utak mentében almafasorok ültetésére fogja fordítani figyelmét?

E) Osztály *Körte.*

Ha az alma vezérszereplő gyümölcs a pomológiában : úgy a körtét méltán lehet elmondani annak koronájának.

Lat. *Pirus communis*, fr. *poire v. poirier* : ang. *Pear-Tree* ; ol. *Pera* ; ném. *die Birne* tótul : *Hruska*.

Szinte oly régi eredetű mint a többi gyümölcs. Plinius 36 válfajt számlált. Korunkig százakra szaporodott. Fintelman 1839-ben 251 —, Oberdiek 1860-ban 263 válfajnak adja rajzát s ismertetését.

A körték szinte több rendszer szerint osztatnak fel, u. m. gyümölcs minősége-, gy. alakja-, és falevelei formája szerint.

Egyes válfajok nevezetnek még vajonczoznak, bergamotte *v.* *pargamut v.* *pergamen-*, muskatály-, Colmár-, és Rousseletteknek.

Diel — gyümölcsminősége szerint — a körtét 6 osztályba sorozza, u. m. : tisztán vajonczoakra, vajonc — roppanós —, egészen roppanós- (rauschend), hájasokra (Schmerbirnen) gazdasági- (Wirtschaftsbirnen) és főzni való körtékre (Kochbirnen)

Továbbá, alak szerint valamennyit 3 rendbe veszi, u. m. inkább széles mint magas ; inkább magas mint széles és egyaránt magas és szélesre.

Ismét érési idő szerint valamennyit 3 fajra osztja fel u. m. nyári, őszi és téliekre.

Mi olyanok ismertetésében egyedül érési idő és minőség vagy rang megnevezésére szorítkozunk.

1) Osztály : *Tisztán vajonczo.*

(Butterbirnen) vajként olvadók, minden roppanósság nélküliek.

1. Faj. *Nyáriak.*

1. Hoyesverdi zöld. 2. Stuttgardi kecskeörke (Gaishirtel). 3. Hardenpont colmár. 4. Jó szürke (die gute Graue). 5. Svajeci bergamotte. 6. Angol nyári vajonc. 7. Takarékos körte. 8. Briel narancskörtéje. 9. Vilmos körte. 10. Montgeron. 11. Szarvasi piros vajonc. 12. Mézkörte. 13. Szájháló (Mundnetzbirne). 14. Leipzigi retek körte. 15. Pettyes nyári tövis (Punktirter Sommerdorn). 16. Amanlis. 17. Hollandiai füge körte. 18. Ida (Müller). 19. Nina. 20. Zöld asztali (die grüne Tafelbirne). 21. Hessel. 22. Vestrum. 23. Orenthal. 24. Nyári ambrette. 25. Meuris. 26. Bredesode. 27. Nagy nyári bergamotte.

2. Faj : *Őszi körték.*

1. Faszinú vajonc. vagy másképp Fondante de bois. 2. Capiaumont. 3. Izembart. 4. Őszi Sylvester. 5. Charneui becses. 6. Császár körte másképp őszi fehér vajonc. 7. Hosszú őszi zöld. 8. Calebasse Bos'c. 9. Szürke esperes. 10. Napoleon vajonc. 11. Maria Louiza. 12. Crassane. 13. Angoulemi hercegnő. 14. Comperette vagy Ananás. 15. Bouvier polgárnagy. 16. D'Heist Emil. 17. Amboise. 18. Hardenpont izletes. 19. Clairgeau. 20. Pendar. 21. Zöld izembart. 22. Korona örökös. 23. Marianna hgnő. 24. Piros bergamotte. 25. Lansac Duhammel vagy őszi hajnélküli. 26. Hosszú fehér esperes. 27. Brüsseli Rousselet. 28. Burchard. 29. Seckel. 30. Piros esperes. 31. Órgrófnő. 32. Besi de la Motte. 33. Szent Vincze. 34. Oken. 35. Blumenbach. 36. Grumkower. 37. Sándor Czar. 38. Hellman dinnyevajoncza. 39. Pisztráng. 40. Fürstenczelli bergamotte. 41. Hedvig von der Osten. 42. Van Mous. 43. Balson körte. 44. Haffner. 45. Francia Rousselet. 46. Beurré Noirchaine. 47. Darmstadti bergamotte. 48. Pödikes. 49. Szép Julia. 50. Arenberg Colmárja. 51. Frangepan. 52. Kirchberger. 53. Bronzvajonc. 54. Jodoigne izletes. 55. Montigni. 56. Dupla Fülöp. 57. Coloma vajoncza. 58. Bilboa aranykörtéje. 59. Bouvier emléke.

3. Faj : *Téli vajonczo.*

1. Diel vajoncza. 2. Regentin, v. Preuls Colmárja. 3. Bajor király. 4. Angol hosszú téli vajonc. 5. Hardenpont téli vajonc. 6. Liegel téli vajonc. 7. Chaumontel vajonc. 8. Téli esperest (Doyenné de Printemps). 9. Zephirine Gregoir. 10. Jaminette. 11. Virgouleuse. 12. Southmann. 13. Egri zöld. 14. Saint Germain. 15. Arenberg vajoncza. 16. Doctor Trousseau. 17. Gróf Canal de Malabeila. 18. Hosszú téli zöld. 19. General Tottleben. 20. General Dutilleur. 21. Souler bergamotte-ja. 22. Rostok. 23. Bőr körte. Ezeken kívül : 24. Antoinette. 25. Vadászat körte. 26. Coloma karmelit körtéje. 27. Hochheimi vajonc. 28. Téli Meuris. 29. Téli Nelis. 30. Dietrich téli vajoncza.

II. Osztály.

Félig vajonczo, kissé roppanósak szinte asztali körték, 1-ső rangúak.

a) *Nyáriak.*

1. Arany körte. 2. Zöld Magdolna vagy Jakab körte. 3. Nyári tojás körte. 4. Francia muskotály. 5. A legkisebb muskotály. Ezeken kívül : 6. Nemes nyári körte (Poire noble d'été). 7. Római vajkörte. 8. Rousselet de Rheims. 9. Bondschet de Rheims.

b) *Őszi.*

1. Kálmán vagy Kármány körte (Plutzerbirne). 2. Cumberland. 3. Decoster Rousseletje. 4. Angersi izletes (Delices d'Angers).

c) *Téli.*

1. Csikos bergamotte. 2. Cserlevelű császár körte (legtov. elt.). 3. Venus körte. 4. Sárga bergamotte.

III. Osztály.

Roppanósak.

1. Atlas Körte (nyári). 2. Nagy muskát (nyári). 3. Amália.

Indítványok.

- 1) Eszközöltessen a nagygyűlés, a M. Gazd. Egyesület útján *gyümölcsfa statistikát* ; mert csak így juthatunk tudomására annak : mennyi nemes gyümölcsfával rendelkezik az

ország? melyik vidék vagy megye van leginkább megáldva gyümölcsfával? Hol kell a kormánynak a gyümölcsfa tenyésztésére leginkább hatnia?

2) Szinte a M. Gazd. Egyesület útján, terjesztessék a magas kormány elébe abbeli öhajtsa e nagygyűlésnek, miszerint az a fáknemesítésére minden módon, még jutalmak kitűzése által is hasson; s a nemesgyümölcsfák terjesztését az által is eszközölje, hogy az országos utaknak olyanokkal való kiültetését elrendelje.

A szőlő fajok értékéről.

Dr. ENTZ FERENCZ től.

Tudjuk, hogy a szőlőnek kettős az értéke, van t. i. értéke mint gyümölcsnek, és mint a bor nyers anyagának.

Vannak, kik a bor jóságát egyedül csak a szőlőfaj minőségétől származtatják, de ezek talán többet keresnek a szőlőben, mint a mennyi benne rejlik; mert én legalább azt tartom, hogy a bor értéke szinte három tényezőtől tételeztetik fel, t. i. a talaj és ég hajlat minőségétől, a szőlőfajtól és a miveltési módtól.

Érintetlenül hagyván egyébiránt most a többi tényezők befolyását és tékét, e helyütt egyedül csak azon érték kiemelésére fogok szorítkozni, melyet a szőlőfaj maga a belőle készült bor jóságára gyakorol.

Ha pedig t. orvos és természetvizsgáló társaim figyelmét a bor részére bátorodom ezenel magamnak kikérni, teszem azt azon általános fontosságnál fogva, melyet a bor nemzet gazdasági szempontból megérdemel; és pedig egyrészt azért: mivel hazai termeléseink egyik legkiválóbb cikkét képezi; s más részt azért: mivel a bor természetes jövedelmeink közt egyik főforrásunkká válandik azonnal, mielőtt Magyarország boros gazdái azon tényezők értékére nézve tisztába leendenek, melyektől a bor jósága leginkább függővé tétetik.

De mikép illik a bor az orvosok gyűlésébe?

Az orvos előtt is bir a bor nevezetes értékkel, mert ki ne ismerné ama kitűnő hatásokat, melyeket a bor diaeteticai és gyógyászati szempontból az emberi természetre sőt egész nemzetek természetére és mindennemű jellegzésére gyakorol? De miután munkásságom, életem jelenlegi szakában, — főleg csak hazám anyagi érdekei előmozdításával foglalkozik, s leginkább csak a gazdaság terén mozog: ez úttal csak ez oldalról szólandok a borról, azon reményben, hogy gazdatársaimat kielégítendem, s hogy talán egykori orvos társaimat sem fogom felesleg untatni.

Köztudomású dolog: hogy Franciaország évenként milliókat veszten be boraiért, s köztudomású dolog az is: hogy Magyarország legalább is szint oly nemes szőlőfajokkal bir, mint ama szerencsésebb vetélytársaink a Garonne és Rhone mentében; mindamellett azt a szomorú tapasztalást kell a praxisban tennünk: hogy Magyarországnak borkereskedése igen csekély, s hogy eddig a borbani áldásunk nagyban alig eredményezett még egyebet, mint-hogy börtöneink benépesítését eszközölte és gonosztevőink számát szaporította országszerte; mert borkereskedésünk határainkon túl nem terjedvén, borunk másra aligha fordíttatik, mint számos bajaink és bűnk elfojtási eszközéül.

Ha pedig a pangó magyar borkereskedés okai és azok elhárítása körül forog is jelenlegi

felszólalásom: azért korántsem terjeszkedem itt ki, — az orvosok és természetvizsgálók gyűlésében, a vámok akadályaira, vagy közlekedési közlegeink hiányaira, — ezek ellen a mi patikánkban úgy sem találatnék gyógyszer, — meddő panaszokra pedig időnket vesztegetni nem szándékozom.

Miután egyébiránt nagyrésze az okoknak, melyek borkereskedésünk virágzását megakadályozzák: a magyar borok czélszerűtlen kezelésében és a termelt szőlőfajok szerencsétlen megválasztásában rejlik, s miután ezen okok elhárítása az okszerű gazdaság felvilágosításaitól várható leginkább: illetékesnek és hivatottnak érzem magamat arra: hogy az ilyen felvilágosítások érdekében hívjam fel a t. nagygyűlés figyelmét.

De igaz, — azt találtam fenntebb mondani 1-ször hogy a szőlőfaj a bor értékére, az az: kiváló jellemére, tartósságára, s így tehát a kereskedelemre alkalmas voltára egyik főfactorként működik, és 2-szor hogy bortermelőink a fajok megválasztására kellő figyelmet eddig nem fordítottak.

Bátor leszek mindkét tételtem igazolására a kellő felvilágosítással szolgálni.

Hogy legtöbb borvidékeink szőlős gazdái a fajválasztásra a szükséges figyelmet nem fordítják kitűnik abból, hogy Magyarország szőlőhegyei legnagyobb részt inkább venologico-botanicus gyűjteményt, mintsem gazdasági szempontból mivel szőlőt mutatnak, mert alig van hegy, melyben 50—60 faj elő nem fordulna, mely fajok rendesen természetök ellen is, ugyanazon módszerint miveltetnek. — Vegyesen szüreteltetnek a korán érők szintűgy, valamint a későn érők, — együtt mivelik azt, — mely rövid metszést kíván avval mely csak hosszú metszés alatt terem; — azt, mely szívós agyagot kíván, vegyest avval, mely csak a könnyebb vagy televényesebb földben diszlik sat.

Egyébiránt ha okát fürkesszük szőlészeink ezen gyűjtési viselkedésének, könnyen és bizton találhatjuk fel ama tapasztalati kalauztalanságában, melylyel hazánkban a magyar szőlész eddigelé mesterségét üzi, s ezen kalauztalanság volt természetes oka a fajokkal örökös találgatásának és próbálgatásának. Olyan bor pedig, mely különböző, — sokszor ellentétes, s minden egyes évjáráttal változó arányú must mennyiségeknek keverékéből készül, állandós charactert soha sem ölthet, s ennél fogva mint kereskedelmi cikk értékre és biztos vevőre sohasem számíthat.

A dolog sokkal egyszerűbb, semhogy annak további illustratiojára szükség volna, de ha mégis találkozánk, ki állításom igazságában kételkednék, azt utalom hazám vagy akár a külföld azon borvidékeire, melyeknek természetű a vidéküknek megfelelő szőlőfajokra nézve márig tisztában vannak; vége ott az új fajok utáni kapkodásnak, a gyűjteményes szőlőknek; a hegyalján a szőlész csak furmintot, Szegszárdon, Egerben, Ménesen csak kadarkát, a Rajna mellékén csak rieszlinget, Bordeaux vidékén csak carmenetet miveltnek, és semmi egyebet.

Kitetszik ebből, hogy biztos, jövedelmező és a kereskedelemre alkalmas anyagot szolgáltató szőlészet csak ott gondolható, a hol a szőlész a vidékének megfelelő szőlőfajokra nézve tisztában van.

Ámde az öntudat és tapasztalás ez útmutatására nem tehet a szőlész könnyen szert, minthogy ez oly idő és pénzbeli áldozattal jár s oly szakbeli jártasságot kíván, melynek megszerzésére kevés embernek nyílik alkalmá.

Ezen okok fontosságát tekintetbe véve szerzett az orsz. Magy. Gazd. Egyesület a budai Gellért-hegy déli oldalán egy 6 holdas szőlőt; megrioloztatta annak földjét, felosztotta azt 60 egyenlő osztályra, és betöltötte ezen osztályok mindenikét 5—500 külön szőlőfajjal, részint helybeliekkel, részint külföldiekkel vagy vidékiekkel.

Hogy az orsz. magy. Gazd. Egyet ezen vállalata tetemes költséget vett és jelenleg is vesz igénybe, ez annyira természetes egyfelől, valamint szükséges másfelől: mert csak az ily kísérletek adhatják meg bortermelőinknek a biztos irányt, mely hazánkszerte követve

egyedül lesz képes a magyar szőlőművelés s borkereskedés jövedelmét és virágzását szintén azon polczra emelni, melyet az Franciaországban vagy a Rajna mellékén ugyan ez úton elért. — Ha pedig Magyarország bortermelésének illő és ez úton elérhető jövedelmezéséről szólnok, akkor nem szólnok csekélyeségről, hanem néhány száz millióról. Lássuk tehát tovább, valjon mit tett eddig az orsz. Gazd. Egyesület ez érdekében?

A fent leírt kísérleti szőlő 10 év előtt ültetett ki s pár év óta teremnek már a fajok; többet, kevesebbet; — silány-, jobb, vagy szinte kitűnő bort.

De vessünk most egy figyelmes és bíráló tekintetet az Egyesület ezen kísérleti szőlőjére, összehasonlítván azt hazánk közönséges szőlőivel, kérdezvén, mi különbség van köztök? — Felszínleges tekintetre talán semmi különbség sincs, mert itt is 60 faj szőlő van kiültetve, s a közönséges szőlők többsége szinte mutathat fel legalább is 60 faj szőlőt — de keverten elültetve, s ebben fekszik a nagy különbség súlya; egy akkora különbségé, melyet majd csak nem avval merek szembe állítani, a mely az a. b. c. halomra kevert 27 betűje közt, és a belőlök kiállított jó szerkezetű könyv közt létezik.

S már most hadd lássuk, hogy miket lehet az orsz. Gazd. Egyület gellérthegyi jól szerkesztett gyakorlati szőlész-könyvéből valamennyi magyar bortermelő javára s tájékozására kiolvasni. — Kilehet belőle olvasni:

Hogy van minden borvidéknek egy vagy talán több kiváló szőlőfaja, mely vagy minőségi vagy mennyiségi vagy sokszor mind a két tekintetben a művelést kizárólag és a többi értéktelen fajok kizárásával egyedül megérdemli. — Miért? Mert a gellérthegyi directoriumból azt tanuljuk: hogy ott is a 60 faj közt, mely akkoriban már kiváló szakismerettel lőn megválasztva csak 15, tehát csak a 4-ed része az egésznek bizonyult be olyannak, mely mennyi- vagy minőségi- vagy szintén mindkét tekintetben képes a várakozást kielégíteni, míglen más 20 faj csak a passió tárgyává válhat, miután termesztése Buda vidékén ki nem fizeti magát; a mi pedig a többi 25 fajtát illeti, ezek itt annyira terméketleneknek bizonyultak be, miszerint művelésük egyenes kárral jár. Természetes corollariumként pedig azt olvashatni ki továbbá: hogy ily nemű directoriumra vagy kísérleti szőlőre, Magyarország valamennyi nagyobb borvidékeinek elkerülhetlen szüksége van.

Miután a szőlőfajok értéke nem abszolút, hanem csak relativnak bizonyult be, minek folytán a legtöbb szőlőfaj — a többi factorok, t. i. a talaj, éghajlat és művelés behatása alatt, — értékben nagyban változhatik; azért nem terem Budán a sárfehér, góhér, bakator, riesling sat., de hogy ezen fajok a többi factorok befolyása alatt másutt értékes fajokká válhatnak, erről tanuskodik a sárfehér és a többi fentnevezett szőlőfajok, melyek másutt becses szőlőfajokat képviselnek.

Ezen előrebocsátott adatok és tapasztalások nyomán továbbá az is következtethető: hogy a faj a bor minősége kiállításában főfactorkép szerepel, míglen a talaj-, éghajlat- és művelési befolyás a mennyiség meghatározásában viszi a főszerepet; azért jó a sárfehér-, bajor-, bakator- vagy riesling bor Budavidéken is, de mivel itt termésének csekélyisége a művelési költséget ki nem fizeti, aligha érdemli meg a művelést.

Miután egyébiránt az előbbiekben többféleket állítottam, melyek a priori megítélve itt-ott talán a kételkedésnek is engedhetnének helyet: van szerencsém ide mellékelve bemutatni a t. gyülekezetnek: 1-ör a gellérthegyi kísérlet alatt álló 60 szőlőfaj termékenységi fokozatának kimutatását; de miután ez csak a quantumra vonatkozik, szerencsém lesz 2-or a minőség megítélhetésére a belőlük szűrt fajborokból is 40-félét bemutatni és a t. hallgatóság ízlésének alávetni.

Kimutatása azon szőlőfajok terménységi fokozatának, melyek az orsz. magy. Gazd. Egyesület budai gellérthegyi kísérleti szőlőjében 10 év óta műveltetnek.

Jól teremnek, azaz: rendszeren 500 töke után 3—5 akót:

1. Kovácsi fehér. 2. Kolontár. 3. Szemendriai fehér. 4. Mézes fehér. 5. Mirkovacs. 6. Bogdányi dinka. 7. Zöld dinka. 8. Rakszőlő fehér. 9. Hosszú nyelű. 10. Vörös Czirifán. 11. Kadarka kék. 12. Kadarka öreg. 13. Kadarka török. 14. Bakszem. 15. Fehér dinka.

Meglehetősen teremnek azaz: rendszeren 500 töke után fél- egész 1 akót.:

1. Furmint. 2. Tódor. 3. Fehér kadarka. 4. Zöld Czirifán. 5. Zöld Rakszőlő. 6. Tihanyi. 7. Jándovány. 8. Ezerjó. 9. Bálint. 10. Veltelini piros. 11. Vörös dinka. 12. Hamvas. 13. Tramini piros. 14. Kadarka Olasz. 15. Csóka szőlő. 16. Oporto. 17. Burgundi apró szemű. 18. Burgundi nagy szemű. 19. Juhfark. 20. Bour delais.

Rösszul teremnek, azaz: rendszeren 500 töke után alig néhány itczét.

1. Füger nagy. 2. Füger kis. 3. Bereghi rózsás. 4. Tökös piros. 5. Kozma. 6. Sárfehér. 7. Alant termő. 8. Adágó. 9. Góhér fehér. 10. Góhér kék. 11. Góhér fekete. 12. Furmint piros. 13. Koldús szőlő. 14. Tökös zöld. 15. Lelt szőlő. 16. Tavi szőlő. 17. Riesling rajnai. 18. Balasánt. 19. Orleans. 20. Sárfehér hosszúkás. 21. Sárfehér gömbölyű. 22. Hajnos kék. 23. Pozsonyi kék. 24. Dinka kék. 25. Mézes fekete.

A gondolkozó és szakértő szőlősgazda legnagyobb gyakorlati és leverő nehézségei közé tartozik kétségtől az, hogy a szőlőfajok okszerű átváltoztatása temérdek költséggel, — idővesztéssel és sokszor csaknem legyőzhetlen nehézségekkel jár; mert mi haszna, ha ő bizonyos szőlőfajok kitűnőségéről és haszonvehetőségéről meg is van győződve, ha azok szőlőjében vagy szinte vidékén is gyéren; vagy többbizben elő sem fordulnak, s szőlőültetvényeit az illető fajjal újból kiültetni vagy beoltani könnyen ki van mondva, de nem minden ember tudja vagy akarja magát rászánni az ily heroicus, vagy nehezen végrehajtható gyógy-módra, s ennél fogva sok víz fog még alkalmasint lefolyni a Dunán, míglen szőlőink alkalmas, értékes és tiszta fajokkal leendenek beültetve.

Még pár hó előtt magam is csak így vélekedtem, de azóta vérmes reményekre adtak alkalmat azon számos próbák melyeket a szőlőnek zöld oltásával tettem.

A zöld oltás nem az én találmányom; régóta gyakorolják azt Baranyában, de egy fogásának tisztábazotata, mely fogás ezen szőlőoltásmód sikerét majd csaknem okvetlen biztosítja, növeli annak közhasznavehetőségét egész a csallhatatlanságig.

Ezen fogás abból áll, hogy az ember a zöldoltást csak akkor vigye véghez, midőn az alanyban és a nemes ágban a farostok még ki nem fejlődtek, azaz akkor: mikor még mindketteje egészen fűnemű, a mint ezt ezen bemutatott próbák tanúsítják.

A miből az következik, hogy a szőlősgazda szőlőtőinek valamely megválasztott fajra való átoltását május közepétől fogva, midőn az új hajtás mintegy arasnyi, különböző magasságban egész június vége felé folyton gyakorolhatja; miután pedig a műtét igen egyszerű és könnyű, játszva fog naponkint 4—500-at oltani, miáltal egy nyár folyta alatt igen könnyen 10000 oltást, — a reá következő ősszel és tavasszal ugyan annyi döntést vagy homlítás lesz képes csinálni, vagy csináltatni, mely homlítások, mint tudjuk, azonnal termésüket is megszokták hozni. — Ezen mód és fogás alkalmazása mellett átváltoztathatja tehát a szorgalmas és ügyes szőlősgazda igen rövid idő alatt szőlőit azon fajra, mely vidékére s körülményeire nézve neki a legalkalmasabbnak mutatkozik.

De legyen szabad a zöld oltásról még néhány észrevételemet ide csatolni.

Neki lelkesedve a zöld szőlőoltás ezen kielégítő és fényes eredményei által, alkalmaztam a gyümölcsnek valamennyi nemeire, s van szerencsém ezen kísérleteimnek néhány példányát a tisztelt gyülekezetnek ezennel bemutatni: végtoldalakul csak azt jegyezvén még meg: hogy a zöldoltás a fáknál is nagy eredményekre nyújt kilátást, minthogy itt semmi-féle megfásult sejtek az összeillesztett részek tökéletes összefonódását meg nem akadályozzák; vagyis minthogy az összeillesztett sejtek folytatlagos képződése fás sejtekben akadályt nem talál; azért soha sem fog az ily módon készült oltás kitörni: valamint azt közönséges oltásainknál oly gyakran tapasztaljuk; s azért elfog élni az ily oltás szintűgy századokig, valamint ezt a vadfáknál tapasztalni szoktuk.

A csüllengről (isatis tinctoria).

SARLAY JÁNOSTÓL.

A midőn szerencsém van az ipargazdászati szakgyűlésének csüllengből (isatis tinctoria, Waid.) sajátkezűleg gyártott indigófestéket tömör és oldott állapotban bemutatni; szabadságot veszek magamnak annak keletkezéséről, fejlődése hanyatlásáról és gyártásáról röviden megemlékezni.

Míg keleten üsdők óta, miről Plinius és az arabs Rhazes tanuskodnak, az indigóferák különféle nemei *közvetve* nyers anyagúl szolgáltak a kereskedelmi indigó gyártására; addig nyugaton, kiválóan a gallok- és germánoknál szintoly régóta, *közvetlenül* kékrefestésre használtatott fel a keresztesek családjából a csülleng.

Ezen növény, mely nálunk is honos és több vidékeinken vadon is terem, már a XIII-ik században annyira kedvelt volt a germánoknál, hogy az erfurtiak jelvényül használták és Waidjunkerei voltak, hogy 300 községnek csaknem kizáró termesztési czikkül és felette virágzó iparágul szolgált, hogy kereskedése 5 piacot, névszerint Armstadt-ot, Erfurt-ot, Gótha-t, Langensalz-ot és Taennstedt-et elfoglalt. Ezen jövedelmező iparágnak a tengerút fölfedezése Indiába, különösen pedig az angol-keletindiai társulat által felette nagy mennyiségben szállított indigója vetett lassan-lassan véget; mert sem az indiai indigó elterjedését hátráló előítéletek, sem az ismételve kiadott kemény kormánytilalmak, sem végre Bonaparte Napoleon félmillió franknyi jutalma, a szárazföld zárrendszere idejében, annak részére, ki csüllengből indigót gyártana, nem valának képesek a csüllengművelés hanyatlását megakadályozni, úgy hogy jelenleg csak igen alárendelt szerep jutott neki a festésnél az úgynevezett Wajdküppénél.

Ha fontolóra vesszük, hogy Magyarország indigóért évenként legkisebb számítással 6—7 millió forintot ad ki és azután halljuk, hogy csüllengünk szintannyi és több indigót tartalmaz, mint a legjobb fajú indigófera: mi természetesebb, mint az, hogy mi minden erőnkben igyekezzünk csüllengünkben az indiaiál ha nem is jobb, de olcsóbb indigót gyártani, gyártmányunkkal a tetemes kiadást megtakarítani nem csak, sőt érte a külföldtől annyi milliót bevenni.

Ily gondolatok vezettek engem is e csekély, de jó eredményű kísérletre Nttü Katona Dienes piarista a gazdasági lapokban közzé tett tapasztalatainak olvasása után, ki már 1830 körül megkezdte ez irányt, azóta folyton ápolja s máig már is oda fejlesztette, hogy minden ember; ki az általa megállapított gyártási szabályokat pontosan teljesíti, csinálhat indigót. Ezen gyártási szabályok három műtetre szorítkoznak: az első a zöld félig fonnyasztott csüllenglevelek, vagy csüllengkórok forróvizzeli szivatasát, — a másik az átszűrt szivadék csurgatás vagy kavarási általi indigóelényedését (oxydatio), — a 3-dik a szivadékból kivált és letelepedett már most oxydált kék indigó tisztítását és szárítását zárja magába; — mindháromét Katona Dienes indigógyártási utasításának most sajtó alatt levő 3-dik kiadásában kellően ismertetve találандjuk. — Ezen eljárás Indiában is irányadó, de bár ezer éves gyakorlat is szóljon mellette, a vegyi ismeretet mégsem pótolhatja; mert rendszabályait követve igaz indigóra teszünk szert, de minden egyes gyártmányunk minőségre és mennyiségre eltérve leend az előbitől, és ha, mikép a kereskedésben megkivántatik, egyféle gyártmányt ohajtunk, azt egyedül Indiában és másutt is szokásos eljárással, t. i. az egyes gyártmányoknak tisztítás előtti összekeverésével birjuk elérni, sőt ezen szabályok mellett megtörténhetik az is, hogy semmi indigót nem nyerünk, ha valahogy elnézésből csak egykét pereczet is tovább szivattuk a csüllengnövényt mint érettségi jelei után kellett volna.

Nagyon kár, hogy Dumas, Liebig és Berzelius vegy-elemzései csupáncsak a kereskedelmi indigóra, magára a növényre azonban, melyből nyeretik, épen nem terjedtek ki, és azért tudományilag megalapított eljárást szolgáltatnak gyári feldolgozására, de előállítására semmit. Chevreul francia vegyész elemzett ugyan csüllenget de elégtelen eredménnyel; kísérlete mindazáltal mégis annyit bizonyított, hogy az indigó festanyaga nem mint olyan létezik a növény rostjaiban, hanem oldott, szintelen állapotban, melyből csak a légkör élnyének fölvétele után válhatik kék indigóvá.

Már a mondottakból is az derül ki, hogy az indigó biztos és legolesőbb gyártása mindaddig talány marad, míg a tudomány meg nem fejtí elöttünk a csüllengnövény alkatrészeit, míg meg nem mondja, mily vegy- és számviszonyban vannak egymáshoz és különösen valamennyi elem azon oldott anyaghoz, mely oxydálva — még a levágott növény metszsjkán elterülő sejtjeiben is, — kék pelyhekben a folyadékból kiválik, és melyet mi indigónak nevezünk.

A mondottak eredményeül egy alázatos kérelemmel lépek elő, mely abból áll: indítványoztassék innen a csülleng vegy-elemzése hazánk központjában akár az országos gazdasági-akár pedig az iparegyesületnél.

Szavatosság az állatkereskedésnél.

Dr. SZABÓ ALAJOS, a m. kir. állatgyógyintézet igazgatójától.

„Suum cuique.“

A szavatosság keletkezése.

Szavatosság, — *Evictio, Wächrschaft* — alatt értjük az állatkereskedésnél a jótállást, kezességet, az eladott vagy elcsereált állatnak hibáiért vagy az állat kikötött tulajdonságának hiányaiért; végre egy harmadik által támasztható igények folytán a szerződő felekre hárúlható sérelem következményeiért.

A szavatosság az állatkereskedésnél éppen oly szükséges, mint bármely tárgyak adás-vevésénél, mert az állatok mint élő tárgyak változásnak vannak kitéve, mit ma rajtok észre nem veszünk az néha más nap rögtön mutatkozik, gyakran tetemes, sőt néha halált okozó hibát is rejtenek magokban, vagy nem birnak azon tulajdonságokkal, melyeket az eladó állított: miáltal értékök vagy csökken, vagy egészen el is vész, miért is különös szakértő figyelmet igényelnek.

A kereskedésben alig van oly árúcikk, mellyel a rossz lelkűek több csalást üznének, mint az állat. Ez az oka, hogy az állatkereskedésnél a vevő, valamint az eladó is oly nagy bizonytalanságnak és rászedésnek van kitéve.

Egész kis könyvtárt lehetne összeállítani, a csalásokat és mesterkedéseket fölfedező s ezektől óvó munkákból, mi szomorú bizonyítványa annak, hogy mily nagy mérvben üzetik a csalás, midőn ez ellen már oly nagy számú szellemi fegyver készült, és kelendőségre talált.

Az állatok adásvevésénél és cserélésénél annyira súlyedtt már az erkölcsiség, hogy nemcsak a kupeczek és csiszarok, hanem a magánosok is rang különbség nélkül nem pirúlnak az általok ismert hibákat eltitkolni s az állatra oly tulajdonságokat fogni melyekkel az nem bir.

Mi több a társaságokban még dicsekednek is vele s nevetségessé teszik a megcsaltat, ha sikerült nekik jó ismerősüket, vagy barátjukat rászedni és a rejtett hibában szenvedő állatot drága pénzen eladni.

Az állatnak, mint élő árúciikknek eladásánál, az ártatlannak látszó felcífrázástól kezdve temérdek csalárd fogások és mesterkedések léteznek a vevő jóhiszeműségének kizsákmányolására.

Gyakran fordul elő, hogy a kupecz csekély fokú hibát ráfog az állatra, hogy ez által a súlyos és gyógyíthatlan hibától a vevő figyelmét elvonja.

Néha szándékosan sérti meg az állat lábát, vagy körmét, hogy valamely régi megrögzött bajt, például: lapocz, vagy keresztbénulást vagy csontkinövést stb. elpalástoljon melyeket a vevő csak később vesz észre, midőn a mesterségesen előidézett csekélyebb baj meggyógyult.

A vevőnek ezen csalásokat azért nehéz észrevenni mert a vétel többnyire vásáron történik, hol az idő rövid s az alkalom is hiányzik az állatot kellő figyelemmel megvizsgálni. Hol annyi állat egymás mellé van szorítva, az emberek és állatok hullámzó tolongása, a vásári zsibaj és lármája az eladóval egyetértő hajhászok dicsérése, a kellemetlen időjárás stb. okozzák, hogy az állatot nem lehet nyugodtan megvizsgálni s haszonvetőségét megítélni.

Megemlítendő még, hogy a csalások legnagyobb részt a szegényebb sorsú vevőket sújtják; mert a tapasztalat szerint a fiatal, valamint a nemes vérű állatokon ritkábban fordulnak elő rejtett hibák mint a korosabb, vagy közönséges vérű állatokon: már pedig leginkább az utóbbiak kerülnek a szegényebb sorsúak kezére.

Ennek elhárítására s így a megszerzett tulajdonnak a megkárosulás elleni megóvására már az ősi időkben igyekeztek a nemzetek különféle jog elveken alapuló szavatossági, kezeségi vagyis jótálási törvényeket szabni.

A római jogi elv.

A kezességi törvények alapjául szolgált a régi római rendelet — *Edictum aedilitium* — melyszerint tartozott az eladó az alku megkötése előtt a vevőnek mindazon hibákat bevallani, melyek az állat rendes haszonvetőségét kisebb vagy nagyobb fokban gátolják, ha azok nem voltak szembeűnők s a vevő figyelmét könnyen kikerülhették.

Ha az eladó ezen kötelességét nem teljesítette s a vevőt nem figyelmeztette az eladott állat hibáira; vagy ha ő maga sem ismerte annak hibáit és így ezekről neki tudomása sem volt, mind a két esetben mint *csaló*, vagy *tudatlan adó* — *Venditor falsus* vel *ignorans* — az eladás után is tartozott az állatért jót állani.

A rómaiaknál a vevőnek két törvényes utja volt jogos igényeinek érvényesíthetésére.

Az első: az adásvevést megsemmisítő kereset, *Actio redhibitoria*, vagyis az állat visszavételét és a vételárnak teljes visszaadását követelő kereset.

A második: a *becslési*, vagy az *árlaszállítási* kereset *Actio aestimatoria*, seu *quantum minoris* — vagyis, hogy az állat megbecsültetvén, annak ára, a valódi értéke szerint szállíttassék le, vagyis a vételárnak azon részét, mely a valódi értéken felül fizettetett, az eladó tartozzék vissza szolgáltatni — *Vera rei aestimatoria*.

Az adásvevést megsemmisítő keresetet az eladás napjától számított 6 hónap alatt; az árlaszállítási keresetet pedig egy év lefolyása alatt indíthatta meg a vevő; azonban mind a két esetben tartozott a vevő bebizonyítani, hogy a hiba már a megvétel előtt jelen volt.

Ezen római kezességi törvénynek azon hiánya volt, hogy minden hiba alkalmúl szolgálhatott a perlekedésre, mert a vevő minden esetben tartozott bebizonyítani 1-ór hogy a hiba jelen van. 2-ór hogy az már a vétel előtt jelen volt, és 3-ór hogy a hiba oly tetemes, miszerint az állatnak értékét, vagy haszonvetőségét csökkenti, mit ha a vevő tudott volna, az állatot vagy éppen nem, vagy csak csekélyebb áron vette volna meg. Ezen három ténynek a bebizonyítása azonban nagyon terhes s nem ok nélkül nevezik a bizonyítást az ügyvédek is tehernek.

A hiba értelmezése is igen tág határt engedett a bírónak; mert míg az egyik bíró a hibát lényegesnek, így az állat használatát nagy fokban gátolónak nyilváníthatta, a másik ugyan azt a hibát csekélynek állíthatta.

Ez által a hosszantartó bonyodalmas és költséges perlekedésekre nyújtott alkalom és sok megcsalt vevő kész volt inkább lemondani jogáról, mint sem magát oly kétes kimenetelű s nagy költséggel járó perbe keverje.

A tanúk bizonyítása sem szolgálhatott a bírónak biztos alapúl; mert azok többnyire nem voltak szakértők és így a hibának, vagyis betegségnek már a vétel előtt jelen létét, vagy nem létét nem voltak képesek biztosan meghatározni.

Ezen a vevőre nézve igen terhes bebizonyítási tartozás, valamint a hosszú határidők is okozták, hogy idővel a népek közt a római helyett más szavatossági jogi elvek fejlettek ki.

Az ó germán jogielv.

Az ó *germán törvények*, — *Leges barbarorum* — szerint a már megkötött szerződést, valamint a megtörtént vételt vagy cserét csak rejtett hiba végett lehetett megváltoztatni — *mutare* — ellenben a feltűnő és szembeűlő hibák a vételt, vagy cserét nem változtathatták meg.

A germánok példa beszédje azt tartotta: „Ki a vételnél nem nyitja ki szemét, annak majd erszényét kell kinyitnia“ „Wer seine Augen bei Kauf nicht auf macht, der muss dann seinen Geldbeutel aufmachen.“

A rejtett hibákért az eladó csak három éjjel volt köteles jótállani, azonban ha ezen idő alatt nem birták tartózkodását kitudni, még tovább is. Ezen törvények minden élő lényekkel kereskedésnél és így a rabszolgák- és az állatoknál egyenlően szabályul szolgáltak.

Az ó germán törvény szerint a vevő az alku fölbonthatta:

1-ör ha a hiba eltitkolható volt s azt az eladó valóban el is titkolta és

2-ór ha az bizonyos határidő alatt felismertetett s erről az eladó a vétel megsemmisítése végett tudósított.

Ezen határidő, mint említettük, szabály szerint három éjből állott, kivéve éjszaka germániát, hol a régi angolszász jog szerint 30 nap volt szokásban. Ezen 30 napi határidőt *próba időnek* nevezték, mely alatt a vevőnek idő engedtetett az állatot kipróbálni.

Ha azonban a rejtett hibát maga az eladó sem sejtette s így nem tudta annak jelenlétét, és esküvel is kész volt megerősíteni, hogy a hibát nem ismerte fel, ez esetben a szavatosságtól felmentetett.

Az angolszász jog erre vonatkozólag így szól: „Ha valaki állatot vett és rajta az első 30 nap alatt valamely betegséget vesz észre, az eladó tartozik kezét az állatra tenni és úgy megesküdni, hogy arról nem volt tudomása.“

A különbség tehát a római és germán jogi elv közt főleg abban áll, hogy a római jog szerint az eladó tartozott jótállani különbség nélkül akár tudta, akár nem az állatnak elrejtett hibáit: míg ellenben a germán szerint csak azon elrejtett hibákért volt köteles szavatolni, a melyekről tudomása volt.

Az ó *svéd jog* szerint minden megvett állatot 3 nap eltelté előtt, ha az a próbát ki nem állotta és a vevőnek nem tetszett visszaadhatta. A svédeknek tehát az eladás nem 30 nap, mint az éjszakai germánoknál, hanem csak három napi próba volt szokásban és az eladónak vissza kellett az állatot venni, még az esetben is, ha a rejtett hibáról tudomása nem volt. A svédek tehát a rejtett hiba nem tudásáról eskületétel által sem lettek felmentve, mint a germánok.

Az ó *germán jogielv* a becsületességen és jó hiszeműségen alapult, midőn az alku megkötésénél használni szokott „Ein Mann ein Wort“ még igaz volt s akkor volt is értelme.

annak, hogy az angolszász törvény szerint az eladó kezét az állatra tevén megesküdt, hogy a hibát nem ösmerte s róla semmi tudomása nem volt.

Mióta azonban az állatkereskedésben, különösen pedig a ló kereskedésben a jó hiszeműség „Bona fides” annyira meg van ingatva, hogy mint a magyar mondja „Köve higij a komának” nem is alkalmazható többé ezen angolszász törvény; mert ha súlyosnak is látszik, hogy az eladó oly hibáról is álljon jól melyről állítólag maga sem tudott semmit, de igazságos is, hogy ő viselje a kárt, mert „Cusus nocet domino” nem pedig a vevő, kinek nagyon nehéz volna azt bizonyítani, hogy az eladónak volt tudomása a rejtett hibáról, sőt ezt legtöbb esetben nem is képes bizonyítani.

A szokásos vagy helyi jogok.

A római és ó germán jogi elvek a kimutatott hiányok dacára több századon át fennállottak, míg nem a közép korban több államban, nevezetesen Éjszak-Németországban a gyakorlatból külön helyi kezességi jogelvek fejlődtek ki, melyek szerint a szavatosság csak bizonyos megnevezett hibák és betegségekre terjedt, meghatározott időre, mely alatt feltételeztetett, hogy a hiba már az átadás előtt jelen volt. — Itt a vevő azon nagy előnyben részesült, hogy nem tartozott bizonyítani a hibának már a vétel előtti jelenlétét, mert ezt már a törvény feltételezte, hogy a hiba már az eladás előtt jelen volt, a jogász közmondás szerint „Praesumptio juris de jure.”

Minden más meg nem nevezett hibák a szavatosságból ki voltak zárva; mi a vevőre kedvezőtlen volt, mert minden más, a törvényben meg nem nevezett hibáért, mely a vett állaton előfordult, nem vonhatta felelősségre az eladót.

A kelták már a középkorban az állatkereskedés számára tüzetes kezességi törvényekkel bírtak, s azokban különféle betegségek vannak elősorolva, különböző szavatossági határidővel. Ezen megnevezett hibák és betegségek *törvényes főhibák vagy szavatossági hibáknak* — „*Vitium capitale*” — *Hauptmängel*, nevezettek.

A 13-ik és 14-ik században több államban tartozott az eladó minden előleges kikötés nélkül a lovaknál a következő hibákért szavatolni, mint a taknyosság, fekete hályog, fulladozás, csökönösség, (Stettigkeits) és csira. A szarvas marhánál némely államban fel volt említve a franczia betegség, a bélrothadás és a nyavalyatörés. A kezességi határidő 3 napra volt szabva, azonban némely kissebb német hercegségekben, mint ezt a Leges Goslariensesben olvassuk 4 hétre terjedt.

A régi sléziai tartományi jog az úgynevezett „Szásztükör” *Sachsenspiegel* szerint a taknyosságért két hétig, a fekete hályogért 4 hétig tartozott az eladó kezkeskedni; itt tehát a szavatossági határidőre nézve már különbséget találunk felállítva.

Az egyesített jogi elvek.

A 16-ik századtól kezdve hozott különféle nemzetek törvényeiben, statútumaiban a régi romai aedilitius rendelet vörös fonálként húzódik át a nemzetek sajátosságai és szokásaiból kifolyó, a gyakorlat által kifejtett különféle jogi elvekkel összeszöve.

Az ekként kifejlődött s most különféle országban fennálló kezességi törvények egymástól lényegesen különböznek. Mert míg némelyek minden rejtett hibákérti általános kezességen kívül a megnevezett különféle hibákat is kitűzött külön szavatossági határidővel meghatározzák; mások csupán a megnevezett külön fő hibákért teszik szavatossá az eladót, a rejtett hibákérti általános szavatosság nélkül.

Poroszországban s a vele egyesült éjszaki Németország részeiben, valamint Würtemberg, Ausztria, és Olaszthonban is *egyesített általános és különös szavatossági törvények* vannak érvény-

ben; míg ellenben Francia-, Bajorországban és Sveicz némely kantonjában, a badeni nagy fejedelemségben csak a törvényben megnevezett főhibákért követeltetik szavatosság, s a melyek a törvényben nincsenek megnevezve, azokért az eladó nem kezkeskedik.

A szerződési jogi elv.

Dániának és Angolországban nincsenek az állatkereskedést szabályzó külön szavatossági törvényei. Az élő árúzik vagyis az állatok eladásánál az élettelen árucikkek adásvesztésénél fennálló törvények alkalmaztatnak.

Az angoloknál három mód van szokásban az állatok eladásánál a szerint, a mint az eladó és a vevő közös egyetértés vagyis szerződés folytán megalkuszik.

Az első minden jótállás nélkül, s ekkor a vevőre az eladásból semmi jog sem hármlik.

A második, különös kezesség mellett, vagyis bizonyos hibáknak megnevezésével s a vevőnek ezen megnevezett és így kikötött hibákon kívül nincs joga az eladót felelősségre vonni.

A harmadik mód végre az általános kezesség, s ilyenkor az eladó minden hibáért szavatós.

Ha a vevő a vett állaton az utóbbi két esetben valamely főhibát vesz észre, azt az eladónak tudtára adja s felszólítja, hogy vegye vissza az állatot s az árát adja vissza. Ha az eladó nem hajt a vevő felszólítására s vonakodik az állatot visszavenni, akkor a vevő árverés útján eladja az állatot, s az ekkép befolyt eladási ár és a vétel ár közötti különbségi összegre keresetet indít az eladó ellen.

Általában megjegyezzük, hogy Angolhonban szokásban van, ha valaki állatot vásárol, azt előbb az állatorvossal megvizsgáltatja s ha ez kijelenti, hogy az állat egészséges és hibátlan, csak akkor alkuszik reá. Inkább fizeti a praktikus angol az állatorvosnak a vizsgálatért járó csekély díjt, mint később a zsiros perköltségeket.

A mint értesültem, Angolországban is készülnek külön szavatossági törvényeket hozni, mert belátják annak szükségét, mint belátták a marhavész által okúlva a járványos betegségek elfojtására vonatkozó czélszerű rendőri törvényeknek szükségét, és ezeket már életbe is léptették. A himlő oltást az embereknel szintén csak most hozták be az angolok, mely minálunk már e század elején gyakoraltatott; miből láthatni, hogy bár sokban üdvös az angolokat követni, abból nem következik, hogy mindenben utánozzuk őket.

A jogi elvek áttekintése.

Ezen rövid történeti vázlatból kitűnik, hogy különféle nemzeteknél a szavatosságot illető 5 jogi elv volt alkalmazásban, u. m.

1) A romai, vagyis az „*Edictum aedilitium*”-ban foglalt jogi elv, melyszerint az eladó minden rejtett hibáért tartozott jótállani, szavatolni különbség nélkül, akár tudta, akár nem az állatnak elrejtett, s így közönséges vigyázat mellett észre nem vehető hibáit, melyek az állat rendes haszonvehetőségét lényegesen gátolták, vagy értékét tetemesen csökkentették, ha bizonyult, hogy a hibák már az átvétel előtt fennvoltak.

2) Az ó-germán- vagyis „*Leges barbarorum*”-ban előforduló jogi elv. Ennek folytán az eladó csak a tudomására jutott rejtett hibákért tartozott szavatolni, s a melyekről neki tudomása nem volt, s ezt eskü által is bizonyította, azokról nem volt köteles jót állani.

3) A középkorban több európai államban a gyakorlat által kifejtett szokásos vagy helyi jog vagyis azon elv, melyszerint a szavatosság csak egyes megnevezett hibákra volt korlátozva, ha azok bizonyos meghatározott idő — szavatossági idő — alatt mutatkoztak, mely alatt feltételeztetett, hogy a hibák már a megvétel előtt voltak.

4) Az újabb korban több államban elfogadott egyesített jogi elv, melyszerint az eladó a romai általános jótálláson kívül egyes megnevezett hibákra meghatározott ideig tartó különös szavatosságot is köteles elvállalni. És végre:

5) A szerződési szavatosság, mely a szerződő felek által egymásközt az alkunál köttetik ki, mint az kivált Angolországban van szokásban.

A szerződési szavatosság a szerint, a mint a felek egymásközt megegyeznek, nem csak a rejtett, hanem minden más könnyen felismerhető hibákra és az állat különféle tulajdonságaira, sőt néha oly apróságokra is terjedhet, melyek az állat értékét se nem csökkentik, se nem növelik, sem haszonvehetőségét nem gátolják; de a melyeket a vevő néha csupán kedvtelésből is köt ki magának.

Ily nemű szavatosság kikötése a vevő részéről nagy óvatosságot kíván és a megkívánt tulajdonokért és hibákérti kezességet vagy írásban, vagy két hiteles tanú jelenlétében szokás megkötni. Ezen szerződési szavatosságnál irányadó ezen jogi elv: „A ki miként kötelezte magát aként tartozik eleget tenni.”

Szavatosság hazánkban.

A magyar törvénytárban — *Corpus juris* — szintén nem találunk az állatkereskedésre vonatkozó külön szavatossági törvényekre, s így Magyarország e nemben Angolhonnal hasonló állapotban van.

Az állatok adás-vevésénél nálunk a szerződéseket szabályozó jogi főelvek — *Axiomata juris* — szerint szokták határozni a bírák.

Ezen főelvek egyike feltalálható Mátyás VI. végzeményének — *Decretum* — 17-ik cikkében, s így szól: A mi szerint ki-kí magát kötelezte; úgy kapjon ítéletet és jogosságot. *Secundum quod se quisque obligavit, iudicium et iusticiam recipiat.*

A másik főelv ez: *Senki más kárán nem gazdagodhatik* (meg). *Nemo damno alterius locupletari potest.*

Az állatok vásárlásánál nagy súlyt fektetnek a magyarországi bírák az adásvételi alkumozzanatokra, a ténykörülményeire, és a kikötéseire, — ha és a mennyiben azok igazolhatók, mert ezeket lényegesen határozóknak tartják.

Vannak még több elvek is ugyan, a melyeket alkalmazni szoktak, mint: *A vevőnek óvatosságnak kell lenni.* — *Emtor debet esse cautus*, vagy *Szemesnek áll a világ*, — *Vigilantibus jura* — de ezen elvek alkalmazásánál ismét nevezetes tényező ama másik elv: *A ravaszság, és csalás senkit sem pártfogol*, — *Fraus et dolus nemini patrociniatur.* (I. 71. II. 83.)

Az álnokság és csalárdságnak némi fajtát képezi az állatkereskedésben oly gyakran előforduló rászedés — *Circumventio*. —

Az állat értékére nézve, vajjon t. i. az adás-vétel érvényességére befolyással van-e vagy se? a jog mozzanat csak akkor és úgy szokott felmerülni, ha azzal a fentebbi elvek valamelyike és így ezzel együtt a vélelmezett jóhiszeműség is megsértetett.

Ez okból ama szokott elv: — *Minden dolog annyit ér, a mennyit adnak érte*, vagyis a mennyiért eladható, — *Res tantum valet quanti vendi potest*; azon fentebbi elvek és jog eszmék által szabályoztatik és határoztatik meg.

Az osztrák polgári törvénykönyv 1852. évben november 20-ki patens által hazánkba is behozatván s 1853-ik évi május 1-én életbe léptetettvén annak II-ik részében 922. §. — 937. §-ig foglaltattak az állatkereskedést szabályozó törvények, melyek az általános kezességen kívül több megnevezett főhibáért is a szavatosságot különféle határidővel rendelték el.

1861. év június 24-én visszavonatván az osztrák polgári törvénykönyv, az országbirói értekezlet folytán, ismét a magyar magánjog állítatott vissza, mely szerint az állatok eladásánál, azokban rejlő betegség- vagy hibáért, melyek azok használhatóságát kizárják, vagy jelentősen korlátozzák, vagy értéküket elveszik, vagy igen is alácsökkentik, az eladó felelős.

Ily esetekre, vajjon meddig tart az eladó felelőssége, szavatossága, törvényeink közelebbi szabályokat nem nyújtanak. A gyakorlat e tekintetben csak a szerint indul, a mint az

eladó jót állott-e vagy nem. Ha igen; jót állott e minden hibáért, vagy pedig csak bizonyos hibákért és meddig? És ha ez utóbbi eset idő tekintetben fenn nem forog; a kérdés szakértők segélyével oldatik meg, a mint bebizonyul t. i. hogy a hiba már átadáskor meg volt, vagy azután keletkezett.

A bírák nagy része a per eldöntésénél azonban még most is szem előtt tartja az osztrák polgári könyvben foglalt kezességi törvények szellemét, kivált a fő hibáknál, melyeknél már szokássá vált az osztrák polgári törvényben kiszabott szavatossági határidőt is alapul használni az ítéletek hozatalánál.

Hogy ezen különféle eljárás mellett a bírósági gyakorlatot hazánkban jelenleg nem lehet egyöntetűnek nevezni, annak oka, hogy Magyarország nem bír az állatok kereskedését szabályozó külön pozitív (szavatossági) hazai törvényekkel, s a bíró tájékozásul szolgáló osztrák törvények pedig éppenséggel nem felelnek meg az állatgyógyászat jelen fejlettségének, mert azok a főhibákra nézve oly kezességi határidőt is tűznek ki, mely a hiba természete, és lefolyásával merőben ellenkezik, és továbbá, az olyan hibákat is a főhibák közé számítják, mint p. l. a csökönösséget a lovaknál, vagy a mételyt a juhoknál, melyeket az állatorvosi tudomány jelen állásánál nem számíthat többé a fő hibák közé.

Igen czélszerű, sőt szükséges volna tehát, hogy hazánk a kor és a tudomány igényeinek megfelelő, és az eladó, valamint a vevő értékét lehetőleg egyaránt védő czélszerű szavatossági törvényeket nyerje.

Sürgősen érzik a felek és a bírák egyaránt szükségét annak, hogy azon hiány, mely törvénykönyvünkben a házi állatok adás-vevésénél alkalmazandó szavatosságra nézve fennáll, mielőbb pótoltatnék.

Törvényhozásunk a nagy és fontos egyéb teendői közepette is szakítandhat magának talán annyi időt, oly törvények alkotására, melyek az állatok adásvevése vagy elcserevése alkalmával felmerülni szokott kérdések megbírálásánál a feleket és a bírót utasítsák.

E hiány pótlására segédkezet nyújtani hazafiúi kötelességemnek tartván, a házi állatok adásvevésénél alkalmazandó szavatosságról a forgalom mostani szükségének és az állatgyógytudomány jelen tapasztalatainak megfelelő törvényjavaslatot igyekeztem kidolgozni, mely az országgyűlésnek technikai anyagul szolgálhatna.

A congressus által elfogadott jogelvek.

Az általam szerkesztett törvény javaslat azon elvekre van fektetve, melyeket az 1866-ik évben Bécsben tartott második nemzetközi állatorvosi congressus megállapított, s melyek következők:

a) az állatgyógyászat annyira előre haladt, miszerint általában képes a concret eseteket megítélhetni; ellenben:

b) az állatgyógyászat nincs azon helyzetben, csak megközelítőleg is mind azon hibákat elősorolni, s azok számára meghatározott kezességi időt szabni, melyek a vevőnek jól indokolt jogigényt nyújthatnának; és hogy végre.

c) csak az általános szavatossági kötelezettségnek megtartása teszi az úgynevezett éjenti károkat, — (Nachtschaden) vagyis 24 órai jótállás minden betegségért, melyek ezen idő alatt mutatkoznak mellőzhetővé.

Az értekezlet kinyilatkoztatja az általános szavatossági kötelezettségnek szükségét s az elévülési időt legalább $\frac{1}{4}$ évre szállítja le, az általános szavatossági kötelezettség megtartása mellett: mivel a tudományos bebizonyítás ezen időn túl többnyire nehéz.

Az általános szavatosságon kívül bizonyos hibákra nézve különös szavatossági idő szabott meg, nevezetesen:

A) A lónemnél:

- a) A mór vagy fekete hályognál (Schvarzer Staar) 7 nap.
- b) A taknyosság, (Rotz.)
- c) A gyanús mirigy (Verdächtige Drüse) és
- d) A bőrféreg (Hautwurm) 14 nap.
- e) A keh (Dämpfigkeit) (minden különbség nélkül a baj fészke) 24 nap.
- f) A butacsira (Dumkoller) 21 nap.
- g) A havivakság (Mondblindheit) (időszakos szemlob) 28 nap.

B) A szarvasmarhánál

- a) A tüdőgümő (Lungentuberkel) és a francziabetegség vagy úzdüh (Perlsucht) 28 nap.
- b) Tüdővész (Lungenseuche) 42 nap és.
- c) A marhavész (Rinderpest) 7 nap.

C) A juhoknál és kecskéknél.

- a) A himlő (Poken) 7 nap.
- b) A rüh vagy kosz (Räude) 14 nap.

D) A sertéseknél.

- a) A borsóka kór (Finnen) 14 nap.
- b) A fonalóc (Trichinen) 14 nap.

Azon országokban hol az ellenkezőnek bizonyíthatása a törvény által nincsen kikötve a vevő elveszti a szavatossági jog igényét a taknyosság, bőrféreg, tüdővész, marhavész, juh-himlő és rühnél: ha bizonyíttatik, hogy ezen hibák valamelyikébe esett állatok az átvétel óta oly állatokkal jöttek érintkezésbe, melyek ezen ragályos betegségben szenvedtek.

Ezen elvek áttekintéséből kitűnik, hogy a congressus az Edictum aedilitiumban kimondott általános szavatosságon kívül, némely megnevezett hibákra különös s bizonyos ideig tartó szavatosságot is fogadott el.

A szavatossági határidő a hetek szerinti számítása fogadtatott el, azon oknál fogva, mert közönség, a hetek szerint szokott számítani.

A szavatossági törvényjavaslat indokolása.

Ha az állatgyógytudomány képes volna minden betegségnél, hibánál biztosan meghatározhatni, hogy az mennyi idő alatt fejlődhetik ki bizonyos fokra, akkor nem volna szükség az általános szavatosságra, hanem minden egyes betegség és hibánál külön jótállási határidőt lehetne szabni.

De ez elérhetlen, minek nem a tudomány az oka, hanem mert egy és ugyanazon betegség és hiba legnagyobb részt különféle állatnál különféle időben fejlődik ki és lefolyása is különféle s így ez a dolog természetében fekszik.

Szintén ezen okból nem lehet minden betegséget és hibát egy kaptafa szerint orvosolni, hanem a különféle egyéni természethez kell a gyógykezelést is tervezni, az állatoknál épen úgy mint az embereknél. Továbbá ugyanazon betegség különféle jelleggel lép fel s csekély a száma azoknak, melyek többé kevésbé határozott alakban jelentkeznek és lefolyásuk szabatos.

Tehát vannak még is, ámbár csekély számú konkrét esetek, vagyis oly betegségek és

hibák, melyeknek keletkezési ideje stereotip lefolyása határozott, és melyekről a tapasztalat azt tanítja, hogy azok meghatározott időn belül nem fordulnak elő és így az eladót ezen időköz nem dönti veszélybe, a vevő pedig fel van mentve a bizonyítástól, hogy a hiba már a vétel előtt jelen volt.

A congressus csak azon eseteket vette fel különös szavatossági hibául, melyeknél az idő-közt határozottan meglehet szabni, lefolyásuk stereotip és közönséges körülmények közt a vételnél fel nem ismerhetők. Ezen eseteket a congressus meg is nevezte és végzeményeiben elősorolta.

Ezen megnevezett szavatossági főhibákon kívül azonban még számos betegség és hiba fordul elő, melyekre nézve az állatgyógytudomány a fentebb kifejtett oknál fogva általában biztos időt nem szabhat, melyek azonban szintén megkárosítják a vevőt és így ők ezek ellen is védeni kell: miért is el lön fogadva az általános szavatosság is, minden elrejtett és a vevő előtt eltitkolt hibáért, mely az állatnak rendes haszonvehetőségét lényegesen gátolja, vagy annak értékét tetemesen csökkenti, ha a vevő bebizonyítja, hogy e hiba már a vétel előtt jelen volt.

Az általános szavatosságnál tehát a vevőnek mindig be kell bizonyítania, hogy a hiba már az átvétel előtt meg volt, mi némi nehézséggel jár s a tárgyalást hosszítja, mint azt a római törvény ismertetésénél kifejtettem.

Ellenben a megnevezett szavatossági hibáknál a tárgyalás gyorsan folyván le, a pörlekedés rövidítettik, az eljárás könnyebb, a nehézségek el vannak hárítva, mert csak constatalni kell, hogy a hiba jelen van, de nem szükséges bebizonyítani azt is, hogy az már a vétel előtt jelen volt.

Továbbá a vétel mikor történének idejét kell bebizonyítani és ha a hiba bejelentése a kiszabott határidőben történik, az ítélet kimondása ily esetben nem jár nehézséggel.

Például, ha valaki lovat vesz s az 3 vagy 4 nap múlva tüdő vagy agygyulladásban elhul s az árát vissza követeli, elébb be kell neki bizonyítani, hogy a ló már az átvételkor beteg volt. Mig ellenben, ha valaki lovat vesz s 6-dik nap veszi csak észre, hogy a ló vak s fekete hályogban szenved és azt azonnal bejelenti, a bíró megsemmisíti az adás vevést, a mint az állatorvos constatalja, hogy a ló csakugyan fekete hályogban szenved és a szavatossági idő még nem járt le.

Az eladónak szintén jogában áll mind a két esetnél bebizonyítani, hogy az általa eladott állat csak az átvétel után betegedett meg.

Az általam formulázott törvény javaslatban az említett érvelés folytán az egyesített általános és a különös szavatosság van elfogadva, mint azt a congressus főelvekben megállapította; minek meg állapítására annál nagyobb szükség volt; mert a főhibáknál a szavatossági határ idő csak nem minden államban más volt, mi az állatkereskedést, a gyors közlekedési eszközök daczára végtelenül nehezítette.

Például a taknyosságért a lovaknál a porosz, bajor, és hessen törvény szerint 14 nap, az osztrák 15, a badeni 28, a württembergi 31 napig, a hannoveri szerint pedig 3 hónapig tartott a szavatosság; holott a congressusi határozat folytán 14 nap elégséges. Ily különbség volt minden más főhibánál, sőt még most is meg van azon államokban, melyekben a congressus által meg állapított határidők még nincsenek életbe léptetve.

Az általános szavatosságnak elfogadása által az úgynevezett éji károkért — Nachtschäden, Nachtkrankheiten — szavatosságot nem volt szükség külön formulázni.

Éji kár alatt értetett azon eset, ha valamely állat az eladás után első 24 óra lefolyása előtt megbetegedett vagy elhullott. Ilyenkor feltételeztetett, hogy az már az eladáskor beteg volt s az eladó tartozott a kárt megtéríteni, ha nem volt képes bebizonyítani, hogy a megbetegedés, vagy az elhalálzásnak okozója a vevő volt.

Az éji károkért való szavatosság legtöbb államban a 3 próba nap helyett hozatott be

s így ennek történeti oka volt. A tudomány jelen állásával szemben azonban ezen törvény igazságtalan, mert sok betegség oly hevenyen lép fel, hogy az állatot néhány óra alatt megöli. Ilyen az agylob, tüdőlob, dobkór, kólika. stb.

Az állat tehát az átvételkor tökéletesen egészséges lehetett s a vevőnél megváltozott tartás, ápolás, meghűtés, tületetés, meghajtás vagy bár mi más okból is megbetegedhetett.

Törvényjavaslatomban szükségesnek tartottam az adásvevésből eredő per lefolyása alatt a tartás és ápolás költségeinek megkiméltetését tekintetéből irányt adni a bírónak; mert az állatgyógyintézethez véleményezés végett küldött pöriratokból tapasztaltam, hogy a tartás és az ápolási költség néha oly összegre rugtak hogy az a vételért többszörösen felül haladta, úgy hogy a pört már nem is annyira az állat ára, mint a nagy összegre szaporodott tartási költségnek ki által történendő megfizetése végett gyakran makacsul s elkeseredéssel folytatták a felek.

A tartási költségek mérséklésére legezelszerűbb az állatot, ha már a hiba constatirozva van, az egyik vagy másik fél kívánatára elárvereztetni.

Ha ezt nem kívánják a felek, sőt az egyik vagy másik fél a per eldöntéséig magára vállalja a tartást, akkor a tartási költség felszámításánál tekintetbe veendő, vajjon használható volt-e oly fokban az állat, hogy keresett annyit, a menyibe a tartása került, vagy nem?

Ha annyit keresett az állat a mennyibe a tartása került, akkor a tartási költséget felszámítani nem lehet. Ha kevesebbet keresett, akkor csak az számítható fel, mi a teljes tartási költség ferdezésére a keresetből ki nem került, vagyis a hiány.

Ha pedig az állatot éppenséggel nem lehetett használni semmire sem, akkor csak az élete fenntartására szükségelt tápszereknek ára számítható fel.

Ez által egyrészt eleje lesz vége a sok csalásnak, mert nem egyszer történt meg, hogy a vevő az állatot munkára használta mégis az egész időre követelte a tartás megtérítését. Mily nehéz kivált a távol lakó eladónak azt bebizonyítani, hogy a vevő az állatot a per lefolyása alatt is használta, más részt a tartási költségek sem fognak oly nagy összegre szaporodni, mint eddig, melyekkel főleg a kupeczek szoktak ráíjeszteni a jó hiszemű eladókra.

Hogy a szavatossági törvény igazságos legyen, szükséges nem csak a vevő, hanem az eladó jogáról is gondoskodni.

A régi törvények az eladót kevésbé óvták, s minden eladót csalónak tekintettek.

Ezen nézet téves volt, mert dacára annak, hogy az eladó a vásárra kiállított állatjának természetét és tulajdonait jobban ösméri mint a vevő, csak oly joga van a törvény oltalmára, mint a vevőnek. Továbbá legtöbb eladó előbb vevő volt, s így vevő és eladó csaknem egyenlő számmal fordul elő.

Miért a törvény javaslatba felvettem, hogy az eladót azonnal tudósítsa a vevő az észrevett hibáról, vagy az állat elhullásáról és a tartandó bonczolatról; továbbá, hogy az eladónak joga legyen a kérdéses állat betegségéről, hibájáról, vagy elhullásáról személyesen, vagy megbízott szakembere által meggyőződhetni.

Nem ritka az eset, hogy a vevő megbánja a vételt, s az állatra ráfog valamely hibát, hogy az adás vevést megsemmisítse, vagy legalább a fizetett árnak egy részét kicsikarja. Az ilyen rosszlelkű vevők ráíjesztés ürügye alatt azonnal perrel fenyegetik az eladót és vonakodnak őt, vagy megbízottját az istállóba beereszteni mondván: „Majd megvizsgálja azt a törvényt” és az eladót gorombaságok közt utasítják el.

Az eladó, ily esetben törvény nem léteben, kénytelen vagy a vevő követeléseibe beleegyezni, vagy pedig perelni, holott, ha meggyőződhetett volna az állított hibáról, a pört kikerülhetett volna. Azért kell e jogot az eladónak törvény útján megadni.

Elévülési határidőnek az átvételtől számítva 3 hónap fogadtatott el a congressustól. Rövi-

debb határidő azért nem fogadtatott el, mert vannak betegségek, melyek csak több hét után mutatkoznak; vagy pedig más csekélyebb betegség jelenléte által vannak elpalástolva; és csak akkor tűnnek fel, midőn ezen csekélyebb baj már elmúlt.

Az eladóra nézve a 3 hónap szintén nem hátrányos, mert mentül később adatik be a panasz, annál nehezebb a vevőnek a bebizonyítás, s így érdekében áll a vevőnek azt mentül előbb beadni.

Lássuk már most az általam ezen alapelvekre fektetett törvény javaslatot, melyet technikai anyagúl édes hazám t. cz.: *törvényhozó testületének* becses figyelmébe ajánlani bátorodom

Törvény javaslat.

a szavatosságról az állatkereskedésnél.

1. §. Ki valamely állatot elad vagy elcserél, az nem csak a határozottan kikötött tulajdonságok és előnyökért szavatol, hanem minden általa ismert vagy nem ismert, az eladó előtt eltitkolt, a nem szakértő (állatorvos) figyelmét könnyen elkerülő rejtett hibáért, mely az állatot a megnevezett használatra egészen alkalmatlanná teszi, vagy rendes haszonvehetőségét lényegesen gátolja, értékét annyira csökkenti, hogy a vevő a hibákat tudva az állatot vagy éppen nem, vagy csak csekélyebb árért szerezte volna meg. A vevő azonban tartozik bebizonyítani, hogy a hiba már az átvétel előtt meg volt.

2. §. Ezen általános kezességen felül szavatol marad az eladó, ha az átvétel napjától számítva

a) a lovak, öszvérek és szamaraknál a mór, vagy fekete hályog egy hét alatt; a taknyosság, a gyanus mirigy, vagy orrfolyás, a bőrféreg, a keh vagy fulladozás két hét alatt; a butacsira három hét alatt; a havi vakság négy hét alatt;

b) a szarvas marháknál a keleti marhavész egy hét; a tüdő gümő, a franczia betegség vagy üzdüh négy hét; a tüdő vész hat hét alatt;

c) a juh és kecskéknél a keleti juh-vész, a himlő egy hét; a rüh vagy kosz két hét alatt.

d) a sertéseknél a borsóka kór — Finnen —, a fonálócz — Trichinen — két hét alatt felismertetik; mert az állatgyógyászat jelen fejlettségi fokához képest feltehető, hogy azon állatok már az átvétel előtt azon hibában szenvedtek: miért is a vevő a nélkül, hogy tartoznék bebizonyítani a hibának már az eladás előtti jelen létét, fel van jogosítva az adásvevés megsemmisítését, vagy a kialakított árnak leszállítását követelni.

3. §. Az eladónak minden esetben jogában áll az ellenkezőt bebizonyítani, hogy t. i.: az általa eladott állat csak az átvétel után betegedett meg, vagy eset hibába; jogában áll a kérdéses állat egészségi állapotáról személyesen, vagy az általa megbízott szakértők által meggyőződni.

4. §. Oly hibákért, melyek az eladott állat haszonvehetőségének s következőleg értékének nincsenek ártalmára; valamint oly hibákért is, melyek a vevő előtt az alku megkötésekor tudva voltak, vagy a melyek annyira szembetűnők, hogy mindenki által közönséges vigyázat mellett észrevehetők: az eladó nem tartozik szavatolni, valamint a feldicsért, de valótlanoknak bizonyult tulajdonságokért sem; kivéven, ha az említett hibák nem léte vagy az állított tulajdonságok léte az alkunál világosan kikötöttet s az eladó kinyilatkoztatta, hogy nem csak a rejtett, hanem minden könnyen észre vehető hibáért is elvállalja a szavatosságot.

A szavatosság továbbá megszűnik, ha az eladó vagy elcserélő világosan kikötötte magának, hogy semmi nemű szavatosságot el nem vállal.

5. §. Ha anya-állatok fiaikkal adatnak el, szavatosságnak csupán az anyákra nézve van helye.

Ha egész nyáj adatott el s abban egy vagy több darab hibás : akkor az adásvevés csak ezen egy vagy több hibás darabra nézve semmisül meg, ha az illető hiba a nyáj használatát meg nem hiusítja; mert ez esetben a vevő az egész nyáj adás-vevés megsemmisítésére indíthat keresetet.

Ha több darab állat, nem nyáj gyanánt, de együttesen adatott el, s csak egy hibás közülök, az e végett indított kereset az egész adás-vevés megsemmisítését vonja maga után; ha ezen több darab egy áron, vagy mint egy pár, vagy mint egy fogat adatott el, vagy ha az eladó, vagy vevő nagy kára nélkül el nem választhatók.

6. §. A tartás és ápolás költségének a per folyama alatti megkimélése végett, a perben levő állat, ha a betegsége nem ragályos és egyik fél sem vállalna el a tartást, akkor az egyik vagy másik fél kívánatára eladható, ha már a hiba vagy betegség állatorvosilag megállapított és az eladónak is alkalom nyújtott az ellenkezőnek bebizonyíthatására, és a szemlézése többé nem szükséges.

7. §. A tartás és az ápolási költségek megítélésénél szem előtt tartandó, valjon a kérdéses állat használható volt-e oly mértékben, hogy használata által a tartási költségek egészben, vagy pedig csak egy részben pótolhattak? mely utóbbi esetben csak a hiány pótlendő. Ha pedig az állat éppen nem volt használható, ez esetben csak az élet fenntartására okvetlenül szükséges tápszerek árának megtérítése ítélendő meg.

8. §. A vevő jog igényeit elveszti, ha a felfedezett hibáról, betegségről, vagy az állat elhulltáról az eladót azonnal nem értesíti, vagy annak távollétében saját helyhatóságának be nem jelenti, vagy a hibában szenvedő állatot szakértő (állatorvos) által meg nem vizsgáltatja. Ha a szavatossággal járó hibában vagy betegségben szenvedő állat elhull, a hiba valamint a halálozás oka is a bonczolás által bebizonyítandó.

9. §. Szabadságában áll a vevőnek minden esetről, melynél a szavatosságra való igény indokolt, az elmulasztott haszon és esetleges tartási költségek megtérítésén kívül, vagy az adás-vevés megsemmisítését, vagy az ár leszállítását kívánni.

10. §. Ki a szavatossághoz jogával élni akar, tartozik azt a kérdéses állatnak átvétele napjától számítva három hónap lefolyása előtt érvényesíteni; különben a jog ezen idő után elévül.

F) RÉGÉSZETI ÉRTEKEZÉSEK.

Magyarország középkori várainak és városainak építkezési módjáról.

WENZEL GUSZTÁV-tól.

Nem szorosan veendő tudományos előadást akarok tartani, melynek tüzetes tárgya valamely specialis archaeologiai kérdésnek megfejtése volna; hanem csak néhány általános megjegyzést teendek, melyek mintegy csak alkalmul szolgáljanak, hogy két a hazai régészet szempontjából fontos kérdés, a tisztelt gyűlésben a jelenlévő tagok közt eszmecsere feladattá tévessék. Ezen két kérdés az u. n. profán vagyis polgári (azaz nem egyházi) építészettől van véve, s az első azon modort illeti, mely szerint őseink ezen hazában a középkorban várakat építettek; a második pedig azon modort, mely szerint ugyanazon időben a városok felépültek. Értekezletünk kiindulási pontjául a magyar honfoglalást veszem, a minek folytán a kela, a római, és a magyar előtti u. n. barbar kor fejtegetésünkből kizáratik. Középkor alatt pedig hazai történelmünknek felfogása szerint a mohácsi vész (1529) előtti időt értem.

Mindenek előtt megjegyzem, hogy fejtegetésemnek álláspontja legszorosabb értelemben nemzeti; azaz csak a hazai várakat és a hazai városokat veszem szemügyre. Ámbár tehát nem szenved kétséget, hogy az általános európai építészeti fordulatok és uralkodó formák a középkorban hazánkban is megfelelő jelenségekre találtak, mi névszerint az u. n. román és góth stílus alkalmaztatására nézve egyik főszabályt képez; másrésztől azonban nem kevesbé igaz az is, hogy a magyarországi középkori építészettnek több sajátja is volt, melyek az egyházi épületeken is (mit Ipolyi Arnold buvárlatai bizonyítanak), de még inkább a világi czélokra készítteteken mutatkoztak, s hogy ezen sajátosságok nemcsak az egyes épületekben használt építkezési anyagot, hanem azoknak általános és mintegy minta formáit is tárgyalták. A hazai építészettnek ezen momentumára tehát különös figyelemmel vagyok.

Megjegyzem továbbá, hogy a profán és az egyházi építkezés közt némi eltérés észlelhető. Mert míg az egyházi építkezésnek formáin kezdettől fogva bizonyos eszményi lendület félreismerhetlen, a profán építményeken, mindig a czélszerűség, az oportunitás volt az uralkodó szabály, melynek minden egyéb tekintetek alárendeltettek. S míg az egyházi épületeknél már a XI. században is kemény kőanyag használtatott, a profán épületek nálunk III. Bélának kora, azaz a XII. századnak vége előtt egytől-egyig fából készültek, és csak a XIII. századtól fogva kezdenek köveknek alkalmaztatása által nagyobb állandóságot nyerni. Ennek több fontos következtetése volt; p. o. hogy az 1242-ki nagy tatárpusztítás alatt a világi épületek tűz által felemésztetvén nyom nélkül eltűntek, holott az eléget templomoknak, mennyiben kőből építve voltak, legalább romjai megmaradtak, hogy régi profán épületeknek maradványain, melyek még megvannak, a román stílus sehol nem találunk, hanem legfeljebb a góth stílusnak formáira stb. Kitészik ebből egyszersmind az is, hogy alaptalan mendemondánánál nem egyéb, ha Dévény várának azon épületeit, melyeknek romjai még

fennálnak, Szvatopluk királytól származtatják, mert ennek korában a várak kőanyagból még nem készültek.

Ezeket előrebocsátván :

I. *Várnak* (castrum, Burg) nevezete alatt oly építményt értünk, mely arra való helyiségen közvetlenül biztonsági célra, azaz külső támadások elleni védelmezés végett készült, melynek azonban többnyire más rendeltetése is volt. Legtisztábban az említett célra az ország végvárai voltak szánva. A királyi várak, melyek a hazai vármegyék eredeti szervezésénél ezeknek főhelyet képezték, a vidék adminisztrációja összpontosításának tekintetéből sajátságos módon rendeztetek. Voltak azonkívül oly várak is, melyek a királyok mulattatására épültek; s mások ismét, melyek a püspökök és apátok, valamint a világi főuraknak és nemes birtokosoknak is székhelyül szolgáltak.

A várak közt azonkívül különbséget kell tenni ahhoz képest, a mint 1) *oly helyen készültek, mely régi időben a rómaiak uralmának volt alávetve* (p. o. az egykori Pannonia vagy Dacia területén), a hol gyakran római castellum-oknak maradványai az új építkezésnek alapjául használtathatók, p. o. Szalavár, Pécs, Gyulafehérvár; vagy *olyan helyen a hol a római birodalom korában u. n. barbar népek tartózkodtak*, hol tehát a várnak egészen újból kellett felépülnie p. o. „Oluptulma filius Ketel castrum construxit, quod Camarum nuncupavit“ (Anon. B. R. Notar. 15. fej.); „Borsu juxta fluvium Buldua castrum construxit, quod vocatum est Borsod“ (U. o. 18. fej.), „Zobolsu fecit fossatam magnam, et castrum fortissimum aedificavit de terra, quod nunc Zobolsu — azaz Szaboles — nuncupatur“ (U. o. 21. fej.) stb. Azon várak, melyeket ily vidékeken őseink elfoglaltak, p. o. Ung, Galgócz, Bolondocz, Trencsén stb. nem voltak oly fontosak, mint a régi Pannonia castellum-ai. Ugy látszik azonkívül, hogy mindjárt a honfoglalás után épített váraktól meg kell különböztetni azokat, melyek csak később építettek, s melyek általában az „Ujvár“ elnevezését nyerték p. o. Aba Ujvár, Heves Ujvár, Liptó Ujvár stb.

Különbséget kell továbbá tenni 2) *oly várak közt, melyek hegyes vidékeken építettek*, s olyanok közt, *melyek a síkságon épültek*, és melyeknek megerősítésére a vidékeknek hydrographiai viszonyait használták fel, p. o. Székes-Fehérvár, Bács stb. Általános szabály szerint a várak felépítésében és erősítésében a helyi viszonyokhoz alkalmazkodni és azokat lehetőleg haszonra fordítani kellett. De a dolog természetében feküdt, hogy hegyes vidéken ebben egészen más módszer volt alkalmazandó, mint a síkságon. Ehhez képest előbb a hegyes vidékek, azután pedig a síkság várairól fogok szólni.

A) *Hegyes vidékeken* vár csak oly hegyre volt építhető, mely magában álló fekvésénél fogva erre különösen alkalmasnak találtatott. Így p. o. Huszt és Nyaláb vára a felső Tisza; Árva vára az Árva; Likava, Sztrecsen és Óvár, Podhragy, Trencsén s Beczkó várai a Vág; Bajmóc és Nyitra várai a Nyitra; Revistye és Saskő (helyesebben Szászskő) várai a Garam; Déva vára a Maros völgyeit nemcsak védelmezték, hanem felettök a hatalmat is birták. Így épültek fel Dévény, Visegrád, Pétervárad, Belgrád és Golumbác várai hegyi pontokon a Duna mentében is, melyeknek strategicus fontosságát hazai történelmünk lapjai hirdetik. Murány, Torna, Munkács, Vinna, Znio stb. kisebb folyóvölgyekben fekszenek; Ajnácskő, Krasz nahorka, Füle, Blatniza, Szklabina, Lietava, Ghimes, Vöröskő, Sáros, Csesznek, Fraknó, Hunyad stb. várai az ország belsejében, mint látszik, azon célra épültek, hogy a környező vidékre nézve a strategicus erőt magukban összpontosítsák. Érdeklél birnak a Balaton északi partján fekvő várak: Tihany, Tátika, és Csobáncz, a nélkül azonban, hogy nekik e tekintetben nagyobb jelentőséget tulajdonítani lehetne. De sokkal fontosabbak voltak a végvárak p. o. a már említett Árva és Dévény várak, amaz Lengyelország és Silezia, ez Ausztria ellenében; Német Ujvár Styria; Belgrád a törökök stb. ellenében; Tersat, Clissa stb. az adriai tengerpart védelmezése végett stb.

Mindezen várakat én saját észleleteim után ismerem. A nélkül, hogy azoknak strategicus fontosságát itt bővebben fejtegetni szándékoznám, elrendezésökről csak pár szót akarok mondani. Jól tudom, hogy az említettek hivatásunknak egyéb hegyes vidékein is sok érdekes és fontos vár találtatik még; de ezekről azért nem szólok, mert saját tapasztalásom után tudomásom nincs róluk. Különben bár mi nagy különbség is van köztük különféle helyi viszonyaikhoz képest; vannak azért, egyes általános, és épen a leglényegesebb pontokra nézve köztük egyformaságok is, s ez az, mi mai előadásomnak tulajdonképi tárgya. Feladatom e tekintetben különösen az által könnyítettik, hogy Arányi tagtársunk Hunyadvárát tárgyazó jeles és részletes, nemcsak hí ábrák, hanem valóságos mintakép által is gyönyörtien illusztrált értekezése által mind ilyenmü fejtegetésekre az utat előkészítette.

Ha az általam itt szóba hozott várakat vizsgálni akarjuk, azon különbségre is kell ügyelnünk, mely köztük és az u. n. *kővárak* (Steinburgen, Steinringe, nálunk többnyire pogányváraknak nevezetnek) közt első pillanatra feltűnik. — Ezek meredek és magas hegyeknek csucsán, faragatlan kővekből nem annyira felépített mint összerakott, s a hegyek kőzetével egészen nyers modorban combinált falakból állnak, melyek a helyi viszonyokhoz képest nagyobb vagy kisebb kört képeznek, úgy hogy az ezen fal által bekerített téren a netalán a sziklában lévő barlangokon kívül egyéb nevezetességre alig találunk. Ilyenmü kővárakra szerteszét Európa hegyes vidékein itt ott akadunk; melyek közül a déli Németországban lévők nálunk a legismeretesebbek. Eredetök, (mely kétségkívül az európai emberiség őstörténetébe esik) és közelebbi létviszonyaik kelleleg még felvilágosítva nincsenek. Az ajnácskői u. n. pogányvár szintilyen kővár. Azon várak ellenben, melyekről itt szólok, nemzeti történetünk egészéhez tartoznak, historiai multunkban készültek, és sokféle irányban a tudományos vizsgálódás útján ismertettek fel. Az ilyenmü pogány váraknak kérdését tehát méltán mellőzzük.

A tulajdonképi középkori váraknak leglényegesebb része (az u. n. Burgfried, beffroi) azon torony volt, mely a még meglevő váromokban legtöbb esetben jelenleg is kiválólag szembe tűnik, s mely a várak francziául „donjon“-nak nevezett részének kiválólag megfelel. Ilyenmü tornyok eredetileg igen egyszerűek voltak, s kezdetül fogva más melléképületekkel kapcsolattak össze. A középkori templomok tornyai csaknem hasonló jelentőséggel bírtak, a mennyiben tudjuk, hogy a templom körüli tér akkor temetőnek is használtatván, többnyire fallal vagy legalább erős sövénykerítéssel vagy palánkkal és árokkal vettett körül, s ellenséges megtámadáskor a község lakosainak véd- és menhelyül is szolgált. Azonkívül van számos példa hogy ilyen tornyok nálunk még a XIII. században királyi adományozásnak is voltak tárgyai; mely alkalommal a megadományozottak azon kötelességet vállalták magukra, hogy fenntartásukról és védelmezésökről gondoskodni fognak. Itt azonban ezen torony-egyedül mint az egész várnak egyik részét tekintem; megjegyezvén még, hogy a toronyi építkezés a vártervek egészével combináltatván, később nem ritkán megtörtént, hogy ugyanazon egy várban két, sőt több torony is építetett; míg elvégre a várépítési módszer is megváltozván, az általam kiemelt torony előbbi jelelenségéből kivetköztetett.

Maga a vár legalább két részből állt, a *belső* és a *külső* várból, melyekhez gyakran a várhegynek tövében fekvő *helység* is mint az egész erősségnek harmadik alkatrésze kapcsolattott.

1) A *belső vár*-nak, mely a hegynek legmagasabb pontján feküdt, csak oly terv szerint lehetett épülni, mely a helyi viszonyokkal összhangzásban volt. Azért itt az egyes várak közt sem azonos elrendezésre, sem külsőleg teljes egyformaságra nem találunk. A dolog lényegét tekintve, annak a vár legerősebb részének kellett lenni, a hol a vár ura családjával együtt rendes lakását bírta, hol a vár kápolnája a kriptával együtt, kincstára, kútja, és börtöne volt, hol a vendégek fogadtattak és tartattak, s honnan a várnak védelmezése vezetett, úgy hogy szükség esetében, ha netalán a külső vár az ellenség által már elfoglaltatott,

az őrség még a belső várba visszavonulhatott. Ezen rendeltetéséhez képest, annak mintegy középpontját a már említett főtorony képezte; terjedelme pedig a legszorosabb szükség szerint méretett ki, egészben véve a legerősebb fallal bekerítettén, nehezen átható árok által választott el a külső vártól, mely vele csak egy kapu és vonóhid által függött össze. A várúr lakása, a várkapolna, a főterem, hol vendégségek tartattak, s a várbörtön, mind a főtoronynak alsó részében voltak; a toronyór pedig felül a környéknek minden jelenségeire folytonos figyelemmel lévén, a vár urát mindenről azonnal tudósíthatta, s parancsait különös jeladással (tárogatóval, trombitával vagy kürttel) hirdethette.

2) A *külső vár* az előbbbeninél sokkal terjedelmesebb volt. Itt a vár őrségének (katonaságának) és egyéb népének lakása, az istállók, a gazdasági és minden azon felül netalán még szükséges épületek voltak. Itt volt azonkívül a vár főtere is, hol a tornák és a fegyvergyakorlatok tartattak; a vár kertje stb. A váréletnek fő-színhelye ez volt, s itt összpontosultak a vár lakosainak minden foglalkodásai, s többnyire az egész környék társadalmának főmozzanatai. Különben a külső vár a belsővel egy egészet képezett, sőt tulajdonképen, annak csak külső része volt, s ezen czélnek megfelelőleg erős falakkal és bástyákkal volt bekerítve, melyek a helyi viszonyokhoz képest mély árkokkal körül vették. Így többnyire két kapu volt, mindannyi vonóhiddal, melyek tornyok és czélszerűleg alkalmazott lőrésekkel védelmeztettek.

3) Az ehhez képest mindig két részből álló tulajdonképi vár a hegy tövében fekvő helységgel különböző viszonyban állhatott. Hol ez magában álló város volt, mint p. o. Pozsony, Trencsén, Esztergom, Nyitra, Veszprém, Huszt, az előtt Visegrád stb., a vár is különálló helyiségnek tekintetett, és *fellegvár*-nak nevezetett. Sőt kisebb mezővárosok is, melyekben mindazáltal önálló polgári élet létezett, p. o. Beczkó, Fülek, Német-Ujvár, Fogaras stb. a vártól függetlenebb állással bírtak. De többnyire a váron kívüli helység magában véve önálló életet nem fejtett ki; s valamint létezését a vár ottlétének köszöné, úgy minden életviszonyaiban is attól függött, s annak mintegy csak tartozéka volt. Ily esetben e helység rendszerint *váralj*-nak nevezetett; p. o. Árvaváralj, Szepesváralj, Fraknóváralj stb. s a várnak védelmezési rendszerébe is bevonatván, erősségének egy részét képezte; oly módon, hogy ostrom alkalmával a védelem ezen helységben kezdődött, mely — ha magát nem tarthatta — többnyire az őrség által felgyújtatott, a minek folytán a lakosok elszéledtek, s a tulajdonképi ostrom csak a várnak megtámadásával kezdődött. Különben a dolog természetében feküdt, hogy a vár és váralja közti viszony nem mindig egyforma volt, s hogy névszerint nagy különféleségnek kellett lenni ahhoz képest, a mint a váraljnak lakossága sajátságos község volt, vagy pusztán a vár szolgái és a várúr és szolgái népeinek képezte lakhelyét, a minek megfelelő példáira leginkább ott találunk, a hol a köznép polgári szabadsága kifejtve és biztosítva nincsen, p. o. jelenleg is a magyar koronának egykor virágzó tartománya, Bosznia legtöbb várainál.

B) Hazai régi várainknak másik osztályát azok képezik, melyek *síkságon, többnyire folyók segítségével voltak megerősítve*, s melyeknek rendezése csak annyiban különbözött az előbbiektől, a mennyiben a hydrographicus viszonyok egészen másféle természetűek lévén, mint az orographicus-ok, az emberi hasonczelú munkásság eredménye is különböző ahhoz képest, a mint az előbbiek vagy az utóbbiak ereje kifejtéséhez nyujtanak alapot. Hogy hazánk alsó részeiben a lakosok a sík vidékek erősítésére mi nagy gondot fordítottak a legrégebb időktől fogva, arról az ilyennemű erősségeknek maradványai, mint p. o. az u. n. római sánczok, az ismeretes Csórsz árok stb. elég határozottan tanuskodnak; s nincs kétség, hogy — ha nálunk kellő helyi vizsgálódások történnének — az újabb időben annyira elhírhedt *csövek-építkezések* (Pfahlbauten) maradványaira itt szintén találni fognak. Fejtegetésemnek tárgya

azonban kizárólag csak a magyar honlapítás ótai időre szorítkozván, ezeket mind mellőzni vagyok kénytelen.

Magyar őseinket illetőleg, nem szenved kétséget, hogy — a mennyiben azt tartják, hogy a síkságon jobban szerettek lakni, mint hegyes vidékeken, — ezen síkságon fogjuk találni régi várainknak maradványait is. — S ha ezen reményre több hazai helységünknek „*Földvár*” neve még inkább biztat; a magyar alföldön a török világ korában létezett számos váraknak erősítési modora minden netalán még felmerülhető kételyt teljesen megszüntet. Itt mindazáltal nem a török kor alatt, hanem a török kor előtti várakról szolván, fájdalommal vagyunk kénytelenek bevallani, hogy ilyennemű erősségek annyira különben sem lévén képesek az idő pusztító befolyásának ellentállani, mint a hegyekre építettek; a török felette sokat rontott, s hogy a mi a török után még megmaradt, annak pusztításában 1711. óta a német katonaság és a szerb lakosok egyaránt, sőt versenyt fáradoztak. Volt mindazáltal alkalmam, a régenten híres Bács várnak áttanulmányozása által tapasztalni, hogy ezen egykori várak régi építkezési modora a régészeti vizsgálódásnak méltó tárgya lehetne.

Szabadjon tehát Győr, Komárom, Kapuvár, Zalavár, Szigetvár, Bács, Zimony, Ecsed, Tokaj, Szolnok, Mező-Vásárhely, Temesvár, Titel és más hazai várainkra hivatkoznom, melyek egyedül a hydrographicus helyi viszonyoknak czélszerű felhasználása által alakítottak oly várakká, hogy a hadi tudományban a leghíresebb ilyennemű éjszakolaszországi várak mellett (a Pó, Mincio és Gardai tó körül) a szakferfiak által méltányoltatnak. — Kár, hogy ezen várak nem ritkán a víznek pusztító ereje által is elmosatnak, p. o. a régi Bodrog vár a Duna által; s hogy másutt az új erősítési építkezések a régi várépületeknek még utolsó nyomát is megsemmisítették, p. o. Komáromban és legújabbban Temesvárott.

De egyszersmind kénytelenek vagyunk bevallani, hogy a régi várak épen ezen érdekes osztályáról még nem dicsekedhetnek vizsgálatataink nevezetes eredménnyel, s hogy az, mit e tekintetben tudunk, igen kevés. Így csak pár évvel ezelőtt, a tiszaszabályozási munkák alkalmával, bizonyodott be, hogy Ecsed vára czövekekre van építve, mi a régi mondát, hogy a Báthoriak ezen várt csak utólag, a Kraszna folyó oda vezetése által erősítették volna meg, alaptalan mesének bizonyította.

Szakismereteinknek eddigi hiányos állásánál tehát elég legyen röviden fölemlítenem, hogy az itt szóban lévő várak szintűgy mint azok, melyek hegyekre építvék, három alkatrészből álltak, a belső és a külső várból, s az ezeket környező városból; hogy a várszerkezeti felosztás és elrendezés szintén amazokénak megfelelt, s lényeges részeiben avval megegyezett; hogy azonban nemcsak a vízi építkezés, mely itt alkalmaztatott, mesterségesebb volt, hanem alkalmaztatási modorának, és számos külső conjuncturáknak folytán, melyek annak feltételeit képezik, több sajátságot is eredményezett. Ezen sajátságoknak tiszta felderítése a hazai archaeológiának egyik szép feladata.

S ezeket tekintetbe véve, még azon kérdésre kellene felelnünk, hogy *hazánk középkori várjai*, melyekről eddig szoltam, *mennyivel bírtak érdekel azon kor művészeti fejlődöttségének?* Névszerint, mennyiben lehet azokat a külföld nevezetesebb váraival, p. o. Marienburggal, a XIII. század óta a német rend nagy-mesterének híres székhelyével; a Wartburggal Thüringiában, melyhez sz. Erzsébet után nemzeti érdekelttségünk oly szorosan fűzve van; Karlsteinnal Csehországban, Heidelbergával, Hohenschwangauval stb. műtani tekintetben párhuzamba helyezni? — Mert kétséget nem szenvedvén, hogy főpapjaink és főuraink akkor a művelt külföld irányában mind vagyonosságuk, mind műveltségöknél fogva, tekintélyes helyt foglaltak el; méltán feltehetjük, hogy lakváraikat is ahhoz képest művészileg fölékítették.

ték, a mint a középkornak építészeti, szobrászati és festészeti álláspontja erre módot nyújtott. Fájdalom, hogy e tekintetben határozott positiv adatokat nem igen hozhatunk fel; mert mindaz, a mit e tárgyban felmutatni szoktak, többnyire a XVI. századnál nem régibb, tehát itt szóba nem jöhet. S ha abban megállapodni nem akarunk, hogy: „Fuimus Troes, fuit Ilium, et magna gloria Teucrorum; sed iam seges est, ubi Troia fuit”; nem marad egyéb hátra, mint a hazai építészeti, szobrászati és festészeti tárgyzó általánosabb archaeologiai vizsgálódásoknak eddigi eredményeire hivatkoznunk, melyek legalább némi alapul szolgálhatnak arra, hogy régi főpapjaink és dynastiánk középkori lakvárainak művészeti feléltetésére nézve kedvező véleménynyel lehessünk.

II. Magyarország középkori városi életéről aránylag csak keveset tudunk. Annál fontosabb a történelem és az archaeológiának feladata, hazai történetünknek ezen érdekes részét minél teljesebben és tisztábban felderíteni.

Városnak oly községet nevezünk, melynek városi jogosítványa van, akár nyerte ezen jogosítványt privilegium útján (a mint ez a középkorban mindenütt történt), akár (az újabb időknek felfogása szerint) közvetlenül törvény alapján. Ezen jogosítványnak mindazáltal bizonyos általános és mellőzhetlen feltételezései vannak; úgy hogy ezek hiányozván, a városi jogosítvány megadásának vagy fennállásának is minden indokolása hiányzik. Különben, valamint ehhez képest városok keletkezésének és létezésének az európai civilisationnak szelleme szerint belső szükségessége van; úgy azoknak többféle socialis jelentősége is szokott lenni. A szükségesség mindennütt és mindig az, hogy a körül fekvő vidékek anyagi és szellemi érdekeinek virágzása a városokban összpontosuljon; a városok socialis jelentősége pedig általában az ipar, a kereskedelem, a művészet és a tudomány felvirágzásában. különösen pedig számos városi intézetekben és szokásokban mutatkozik, melyek ezen felvirágzásnak természetesen következményei és eredményei. S a városok más nem-városi lakhelyektől ebben különböznek.

Itt tulajdonképen csak a magyarországi középkori városokról lévén szó, mindenek előtt megjegyzendő, hogy ezen városok történetében mindazon socialis tényezőknek hatására találunk, melyek hazánk akkori politikai és társadalmi fejlődésének alapul szolgáltak, s hogy ennek folytán igen szűkkeblű felfogás, e magyarországi városoknak keletkezését egyedül az ország akkori német lakosai művének tekinteni. Szent István azon vezéreszmét követvén: „Unius linguae uniusque moris Regnum imbecile et fragile est“*), hazánk közviszonyait úgy szervezte, hogy a különböző nyelvű és szokású lakosoknak társadalmi fejlődésére egyforma szabadságot biztosított; azért városok nálunk nemcsak német, hanem más nemzetiségű honlakosok által is alapítottak, sőt karöltve a nemzetiséggel, a vallásnak is gyakran nem csekély hatása volt. P. o. Pest, mely eredetileg a Volga partjától hazánkba áttelepedett mohamedán hitű bolgárok által alapítottatott (Anon. Belae Reg. Notarius 57. fej. Hüllmann K. D., Geschichte des Byzantinischen Handels bis zum Ende der Kreuzzüge, Frankft 1808. 73. sk. II.; — Jerney János, a magyarországi izmaelitákról mint volgai bolgárokról, Tudománytár XV. köt.), 1241. Roger nagyvárad kanonoktól „magna et ditissima Theutonica villa, quae Pesth dicitur“ (Carmen lament. super destructione R. Hungariae per Tartaros facta 16. fej.) szavaival jellemeztetik; s alig van kétség, hogy Pest a XV. században Budának túlnyomólag német polgársága irányában, tekintélyes magyar nemzeti ellensúlyt képezett. Ezen körülmény itt annál inkább tekintetbe veendő, mivel a lakosok nemzetiségéhez képest az egyes városok építkezési alapformái közt is lényeges különbség volt.

*) Fiához Imréhez intézett oktató levele 6. fej.

Úgy látszik tehát legcélszerűbb lesz itt, előbb azon városokról szólni, melyek a régi római birodalom egykori tartományainak (névszerint Pannonia és Dacia) területén feküdtek; — azután azon különbséget kiemelni, melyek az egyes városok alapformáiban a lakosok nemzetiségének folytán mutatkozott; — s végre a hazai városi élet archaeologiai eredményeire, melyekre a profana architectura körében találunk, vonatkoznom:

I. Akadémiai tagtársam Dr. Henszlmann Imre: A székesfehérvári ásatások eredményei (Pest 1864.) című jeles munkájában, melylyel a pannoniai és daciai régiségeket tárgyzó számos vizsgálódásokat lehet egybekapcsolnunk, — biztos tudományos alapot nyújt, melyen azon történelmi és archaeologiai összefüggést tanulmányozhatjuk, mely ezen vidékeken a régi római provincialis, és a későbbi magyarországi városok közt félreismerhetlen. Itt elég legyen röviden felemlítenem, hogy az egykori Sirmium, a régi Pannonia legnevezetesebb városából, a magyar honfoglalásnak folytán Száva-Szent-Demeter középkori nevezetes magyar város fejlődött, mely a későbbi, nagyobbára szerbek által lakott Mitrovitznak (vagyis Dmitrovitz, Demeter szerbül: Dmitri) szolgált alapul (l. akadémiai értekezésemet: Adalékok Száva-Szent-Demeter város történetéhez, Akad. Történettud. Értesítő V. köt. 1866. 319. sk. II.); — hogy Pannoniában a régi Singidunum Nándor-Fehérvárnak (Belgrádnak), Taurunum Zimonynak, Mursa Eszéknak, Sopianae Pécsnek, Florianae Duna-Földvárnak, Aquincum Ó-Budának, Bregetio Szőnynek, Sabaria Szombathelynek, Arrabone Körmeneknek, Soroga Zágrábnak, Siscia Sziszeknek, Scarabantia Sopronnak, Flexum Mosonyinak, Mogetiana Kapornoknak, Valcum Zalavárnak, Advicesimum Veszprémnek, Cimbriana Székes-Fehérvárnak stb.; s úgy szintén Daciában Apulum Gyula-Fehérvárnak, Auraria Abrudbányának, és mint látszik, Ulpianum Kolozsvárnak, Brutia Enyednek, Napoca Maros-Vásárhelynek, Praetorium Nagy-Szebennek, Salinae Tordának stb. lettek alapjai. Mellőzöm itt az adriai tenger keleti partján Fluvius vagyis a mai Fiume-től dél felé a horvát-dalmatiai parton fekvő városokat, hol a régi Tarsium Tersattnak, Avendo Modrusnak, Stupini Szluinnak, Senia Szegánának, Lopsica Goszpicnak, Aenona Nonának, Jadera Tenger-Fehérvárnak (Belgrád, Alba Maritima, a mai Zara Vecchia), Sicum Sebenicónak, Tragurium Traunak, Epidaurus Ragusanának stb. lettek bölcsője, s hol a híres Salona csak egyik részében Spalato város keletkezett.

Nem tagadom, hogy az itt felemlített és még más számos városok, melyek a régi római Pannonia, Dacia és Illyricum virágzásáról világos bizonyosságot adnak, a IV. századnak vége óta a népvándorlásnak pusztításai által sokat szenvedtek; különösen Daciában, melyet már Aurelianus császár korában (tehát a III. században) a római lakosoknak előkelőbb és vagyonos része oda hagyott: de a népvándorlás és később a magyar honfoglalás korából mégis a hiteles kútfői adatoknak egész sorozatát birjuk, melyekből kitetszik, hogy a római régi kultúra egészen nyom nélkül el nem tűnt, s hogy megvoltak annak még ezen vidékeken nem csekély számú maradványai, melyek a XI. században a magyar nemzeti cultura új emelkedésének összeköttetését a régi római világgal közvetítették. Henszlmann Magyarországot tehát, cultura történetének ó-klassikai elemére nézve, Franciaországgal méltán tehetette párhuzamba, itt a régi Galliának, amott Pannoniának és Daciának a rómaiak általi meghódítását kiindulási pontul véve, midőn az egyházi építészetre nézve azt mondja: „Róma polgárosítása az Alpokon innen előbb terjedt el Pannoniában és Galliában, mint a mai német tartományokban, és a klasszikai polgárosítást követte később a keresztyén hit elterjedése. Így lőn a pannoniai patricius sz. Márton toursi galliai, nem pedig német püspök; mert korában a keresztyénység Németországban még nem létezett. E szerint régiebbek is Galliában és nálunk, mint Németországban a fennmaradt ó-keresztyén emlékek“ (Magyar Sajtó 1864. 132. sz.). Mit Henszlmann itt, fejtegetésének tárgyát tekintve, közvetlenül csak az egyházi építészetre vonatkozólag mond, az közvetve másnemű építkezési emlékekről is áll. S ezt szem

előtt tartva, a dunántúli, horvát-dalmatiai, és erdélyi középkori városok építkezése alapformái tekintetében azon jellemző egyformaságra találunk, hogy mindenütt a római világ előzményeit követték, illetőleg a régi római városoknak még meglévő maradványait új építkezéseknek alapjául és főmintául használták.

Ehhez képest azt találjuk, hogy a szent István által alapított püspökségeknek székhelyei túlnyomólag vagy régi római provincialis földön voltak (Esztergom, Győr, Pécs, Veszprém, Csanád és Gyulafehérvár), vagy annak tözsomszedságában (Kalocsa és Bács); az egri püspökség az egyedüli lévén, melynek exponált székhelye a régi barbarok földjén adatott; I. Géza pedig midőn a váci, és sz. László midőn a nagyvárad és a zágrábi püspökségeket alapították, ugyanazon terv szerint jártak el, mely a nyitrai püspökségnek a Nyitra völgyében, a szent-benedeki apátságnak a Garam völgyében és a zaszty-i apátságnak a Nyírségen történt alapításában is zsinórmértékül szolgált. Közvetlenül pedig a városokat tekintve, jellemző hogy Esztergom, Veszprém, Győr és Gyula-Fehérvár, melynek a hazai krónikában mint sz. István korában Magyarország előkelő városai felemlítetnek, mind oly vidékeken fekszenek, melyek régi időben a római birodalomhoz tartoztak.

Nem csoda tehát, hogy az ezen vidékeken keletkezett hazai városainknak eredeti alapformája mindenütt a római castellum volt, mely a főtemplomot is magában foglalta, s melynek falain kívül a városnak külső, s hihetőleg terjedelmesebb része is felépült. A castellum Romanum alapformája Zalaváron és Palotán (Veszprém megyében) hol azonban teljesebben kifejtett városi élet soha nem volt, legszembetűnőbb. Ó-Budán is annak jelenségeire találunk még; de kétséget nem szenved, hogy másutt is ugyanazon alapforma használtatott. A dolog természetében fekszik, hogy a városi életnek teljesebb kifejlődésével mindenütt a helyi viszonyok jelentékeny befolyást nyertek a városok építkezési módjára is; a minek folytán az egyes városok közt már nem csekély különbség keletkezett. Érdekes e tekintetben a mo-csáros vidéken fekvő Székes-Fehérvár, a síkságon lévő Szombathely, a dombos Pécs és Zágráb, a hegyes Veszprém, a hydrographiai viszonyainál fogva különösen fontos Győr, s a Duna partján Esztergom, a Száva partján pedig Száva-Szent-Demeter városoknak párhuzamba tétele. Ugyanazon építkezési alapformákból kiindulván, ezen városoknak csaknem mindenikében más és más topographiai befolyások hatottak építkezési kifejtésükre; úgy hogy daczára annak, hogy csekély kivétellel a lakosok mindenütt tiszta magyarok voltak, később az egyes városok alakulása közt jelentékeny különbségre találunk.

II. A német ajku hazánkiai által felépített városok (Buda, Pest, Pozsony, Nagyszombat, Sopron, Kassa, Eperjes, Bártfa, Kézmárk, Lőcse, a legtöbb bányaváros, a szepesi városok, Erdélyben Kolozsvár, a szászok földjén fekvő városok stb.) Magyarország városrendszerében azért a legfontosabbak, mert királyaink által legjelentékenyebb privilegiumokkal megadó-mányoztattak. Hármass irányban nevezetese; általában mint elhanyagolt és kevesbbé népesített vidékek népesítésének és mivélésének támaszai, s mint az ipar és kereskedésének fókohelyei. Különben ezen városoknak felépítői mind német gyarmatok voltak melyek Németországnak különféle részeiből bevándoroltak, s e tekintetben különböztek a Nyitra, Túróc és Bars megyék felső részeiben lakó németsegtől, melyre őseink a honfoglaláskor már itt találtak, melynek Körmöczbánya és Német Próna főhelyei, s melytől amazok abban is különböznek, hogy az őseredeti német nemzetiséget minden viszontagságok közt változatlanul tudták megőrizni, míg az ujonnan bevándorolt német gyarmatok igen gyakran itt aránylag rövid idő alatt eltótosodtak, eloroszosodtak vagy eloláhosodtak.

Alig van ezen városok közt egynehány melyben a későbbi átépítéseknek daczára is, az eredeti, s mindnyájoknál egyforma építkezési alapformákra még jelenleg is ráismerni nem lehetne. Ha a városi község alakult, a nekik tulajdonul átengedett helyen mindenek előtt azon kört jelölték ki, mely a polgároknak lakásul szolgáljon, mely palánkokkal, később

falakkal bekerítettett, s melynek közepén a *főter* vagyis u. n. Ring volt, hol a templom, a paplak, és a községi ház állt. Ezen kerítésen belül a valóságos polgárok (burgenses, cives) laktak, kik közt a legtekintélyesebbeknek és legvagyonosabbaknak házai a főtéren voltak (u. n. Ringbürger); annélkül azonban, hogy azok akár hol is valóságos városi aristocratiát képeztek volna. Mert a városi privilegium mindnyájokat egyaránt szabadokká tette, s hatását a város földjének egész határára kiterjesztette. Ez városi területnek vagyis „Weichbild der Stadt,-nak (Wikbild) nevezetett, mert a városi szabadság védszentjének a község tanácsházánál (vicius) felállított szobra (Bild) által jelképezetett. A városi szabadságnak védszentje egész Németországban szent Rolánd volt, kinek szobra ott minden városnak tanácsházán fel volt állítva, és sok helyen még most is látható (p. o. Halberstadtban hol azt saját szememmel láttam). Nálunk is — mint hallok — szobra Bártfán még megvan, s nevének némi eltorzításával, Loránd szobrának nevezetik; ámbár a multszázadi latini-záló meddő tudáskosság részéről kísérlet tétetett, tudatlan emberekkel elhitetni, hogy az valamely ismeretlen (!) római lovagnak szobra. Az így bekerített város nagyobb biztosság tekintetéből árokkal vétetett körül, úgy hogy a város belsejébe csak a (többnyire) két kapu egyikén vagy másikán lehetett jutni; s azon kívül a templom és az azt környező temető is fallal vétetett körül, mely mögé a városi lakosság nagyobb veszély esetében visszavonulhatott, a városnak legbecsesebb irományai (privilegiumai, szerződesei stb.) és kincsei biztosabb őrizet végett annak toronyába tétetvén le. A városi élet teljesebb kifejtésével, ha idegenek a városi szabadságban részesíttetni kívánván utólag a város közösségébe felvétettek, csak rendkívüli kitüntetés volt, ha nekik a város falain belüli lakhatás megengedtetett. Rendszerint a városnak kerítésén kívül (ausserhalb der Pfähle) voltak kénytelenek lakni, a külvárosban, s külső polgároknak vagyis Pfahlbürger-eknek; vagy pedig, mivel nem a tulajdonképi polgárok módjára teljesen felfegyverezve, hanem csak egy lándzsával (Spiesz) ellátva harcoltak, — „Spieszbürger“-eknek (gúnyosan nyárs-polgároknak) nevezetettek.

Kitetszik ebből, hogy a tulajdonképi városok a középkorban csak kicsinyek lehettek, p. o. Pestnek falai a középkorban a mai kis hid-, urak-és kalaputezán s a Duna mentében végig vonultak. Midőn pedig a tatárjárás után Pest városnak polgársága a mai budai várra áttelepedett, ezen hegynek nagyobb felszine lehetségessé tette, hogy a város itt nagyobb dimenziók szerint épült. A dolog természetében fektűt továbbá, hogy ha a városnak anyagi jólléte emelkedett, népessége is szaporodott, több temploma épült, szellemi érdekei bővebben kifejlődtek, s ezeknek folytán társadalmi élete kifelé terjeszkedni ösztönöztetett, a város eddigi falait lerombolván, kifelé újabb falakat építettek, melyek közé az előbbi külvárost egészen vagy részben felvették. Látjuk egyszersmind azt is, hogy a városi lakházak számára csak kis tér jelölthetett ki, a minek folytán a főtéren, és az egy vagy két főutezán kívül, a mellékutczák csak keskenyek lehettek, s az egyes házakat, melyek többnyire csak három ablaknyi szélességűek voltak, népesebb városokban több emeletre felfelé építeni volt szükséges.

III. A ki hazánk alföldjének messzeterülő rónaságát figyelemmel átvizsgálja, ma is még számos templomromokra talál, mindannyi intő tanujeleire annak, hogy a török világ előtti időben itt számos előkelő helység létezett, melyek a kiváló hajlammal itt élő tulajdonképen magyarnemzetbelieknek lakásul szolgáltak. Nem szenved kétséget, hogy Pesttől Temesvárig, s Kassától és Nagy-Váradtól Zimonyig, áldott alföldünk a magyar társadalmi élet minden itteni káptalanról (Orodon, Titelen stb.), az itt egykor fennállt apátságok, prépostságok és egyéb kolostoroknak hosszas sorozatáról értesít, melyek mind elenyésztek; úgy másrésről ezen terjedelmes síkságnak mostani városai alig árnyéka már azon virágzó városi életnek, mely a középkorban itt találtatott. Különben az itt egykor létezett egyes városoknak

története feladatunk köréhez nem tartozván, elég legyen általában sajnálkozásomat kijelenteni, hogy a hiteles kútfői adatoknak hiányánál fogva ezen vidékek régi állapotáról csak igen kevés részletes ismeretünk van, hogy azonban Eger, Debreczen, Nagy-Várada, Gyula és Szeged városok, és nélfény más helységről mégis annyi — habár csak töredékes — adataink vannak, hogy azoknak se ítséggel az itteni városok régi építkezési módjának főviszonyairól a leglényegesebb tudomással dicsekedhetünk.

E tekintetben megjegyezhetjük, hogy az itteni városokat — mint látszik kivétel nélkül mind magyar eredetű városok voltak, — általában véve két részre oszthatjuk; azokra, melyek a megyei várak körül felépülvén, ezen váraknak mintegy csak tartozéka voltak, s azért itt különös érdeklődéssel nem bírnak; s azokra, melyek önállólag keletkezvén, itt a városi élet sajátosságos nyilatkozása gyanánt tekinthetők. Ezek közül Szeged és Gyula, sőt némileg Temesvár is kétség kívül a legérdekesebbek.

Építkezési modorukra nézve általában azt állíthatjuk, hogy eredetileg az ott a sátorok alatt nagyobb számmal tartózkodó lakosok hadi módon elrendezett, és állandósításuk tekintetéből némi mesterséges készlettel ellátott táboraikból oly módon alakultak, hogy az egyes sátorok házakká, s a tábornak bekerítése fallá átváltoztatván, többiben a terek és utcák rendbe meghagyatott, s templom és tanácsház felépítése által az előbbi tábor ezen módon alakítottatott át várossá. Az így keletkezett városok, mely a fentebb említettektől mind építkezési alapformáikra, mind társadalmi szervezésükre nézve lényegesen különböztek, sok sajátossággal bírtak, melyek különösen a magyar nép nemzeti jellemének kiválólag megfeleltek. Ide tartozott, hogy a városi lakosságnak száma itt sokkal nagyobb volt; hogy az egyes polgárok itt a mezői gazdasággal nagyobb mérvben foglalkodtak, mint ottan; hogy a városi terület itt nagyobb lévén, a mezői gazdaság tekintetéből a távolibb birtokon u. n. tanyáknak felépítése és tartása szükségeltetett; hogy az ipar és a kereskedelem oly szűk üzleti formákba nem szoríthatott, mint p. o. a német eredetű városokban stb. Különben ily városoknak számosabb lakossága lévén, az itteni községi élet szükségességének és sajátosságos szervezésének mintegy természetesen következő, több templom és kolostornak keletkezése is volt, melyek által viszont a városok dísz és építészeti szépsége nyert.

A községi életnek ezen sajátosságos lendülete, mely sok tekintetben a régi khazar birodalom városaira emlékeztet, mikép azok VIII. és IX. századi arab íróktól leírtnak, a magyar alföld társadalmi fejlődésének olyannyira jellemző vonása volt, hogy abból más vidéken fekvő magyar eredetű városokra p. o. dunántúli részekben, az erdélyi székelyek földjén stb. következtetéseket vonni nem lehet. Ezekben a lakosság szintén magyar és székely volt, s köz- és társadalmi életét nemzeti szellemének értelmében rendezte; építkezési modorát azonban sok megszorító körülményekhez lévén kénytelen alkalmaztatni, többnyire a régi római helyi határok, vagy a közeli várrendszer korlátai közt állapodott meg.

IV. Magyarország és annak kapcsolt részeiben az eddig fejtegetett hármassal irányú birt uralkodó befolyással, valamint a városélet alakítására általában, úgy névszerint azon alapformáknak meghatározására is, melyek szerint az egyes városok felépítettek. Rajtuk kívül nem létezett társadalmi elem, mely e tekintetben jelentékenyebb befolyást gyakorolt volna. Mert az olasz nemzeti befolyás, melynek hatására a tengerpart városaiban találunk, itt egyrészt soha önálló jelentőségre nem emelkedett, s nem birt felszabadulni különösen a velenzei építészeti iskolának túlnyomósága alól, melynek irányában mindig csak alárendelt szerepet játszott; részint pedig a régi római világ építészeti maradványait vette alapul, melyekre nézve ugyanazon szempont alá esik, mint általában véve hazánk azon vidékeinek városai, melyek egykor a római birodalomhoz tartoztak. Csaknem ugyanazt kell mondani az ország déli részeinek városairól is; azon különbséggel, hogy a régi római alapformák ott, hol horvátok laktak a német-olasz befolyás által fejtenek ki; ott pedig hol szerbek lak-

tak, a byzanci mintáformáknak hatása volt az uralkodó, valamint az egyházi, úgy kétségkívül a profán építészetnek terén is. A nagyobb számmal tótok, oroszok és rumének lakta vidékeken pedig, a megyei fővárosok közvetlen szomszédságán kívül nevezetesebb községek csak ritkán alakultak, és csak kivételképen keletkeztek különösen kedvező körülmények közt itt ott egyes önálló városok, melyek a Vág völgyben és déli Erdélyben a német; Beregszathmár és Mármaros megyékben, s északi Erdélyben pedig a magyar befolyás alatt fejtenek ki építkezési mintáformáikat. Mindezek tehát itt annál kevesbé jöhetnek tekintetbe, minthogy városi életéről s úgyszintén önálló városi építkezésről hazánkban csak ott lehetett a középkorban szó, hol a községi élet magát a megyei élet túlnyomósága alól emancipálni, s magát ettől függetlenül kifejtetni képes volt.

* * *

Szükséges még, hogy hazai városaink középkori építkezési fejleményeit egybefoglalván, pár szóval meghatározni kísérek, *mi eredményekkel dicsekedhetett Magyarország akkor e tekintetben az általános európai művészeti felfogás szerint? névszerint pedig, ha vajjon városaink kebelében léteztek-e oly építkezési iránylatok és vívmányok, melyeknél fogva azok az általános európai profán műépítészeti szempontjából különös tekintetbe vételt megérdemelnének.*

Erre nézve kétféle álláspontot foglalhatunk el; a mennyiben vagy városaink egészbeni jelenségét, vagy az egyes épületeket, melyekre nevezetesebb városainkban találni lehetett, szemügyre vehetjük.

I. *Első tekintetben* nem szenved kétséget, hogy voltak hazánkban városok, melyeket külső jelenségüknek nagyszerűségénél és egészbeni szépségükönél fogva a középkori Európa legelőkelőbb városai közé sorozni lehet. Ezeket négy osztály szerint különböztethetjük meg, úgy hogy a *Dunavölgy*, a *Kárpáti bércek vidékeinek*, a *síkság*, és a *tengerpart* városait külön említhetjük fel.

1) A *Dunavölgy* városai között *Buda* és *Visegrád* voltak a legnevezetesebbek.

Buda (azaz a budai vár) már az által, hogy az azonkori városok dimenziói közt a tekintélyesebbeknek egyike lévén, egészben azért is, mert egy eléggé magas hegynek felszínén, és pedig egy tagban feküdt, az európai városok sorában párját kereste; a mire a régi vers vonatkozik: „Tres superant urbes toto loca ceta mundo: *Buda jugo*, Venetae pelago, Florentia campo.”

Budának ezen magasztalását nem annak mostani mintléte, hanem azon nagyszerű combinatio szerint kell értelmeznünk, mely egyrészt a Dunának nagy tükre, annak balpartján elterülő világtörténeti jelentőségű rákosi mező, Pest várossal együtt, és jobbparti felette kedves hegysoportozati configuratioja, s másrészt az akkor európai hírv királyi várak, továbbá a városnak számos szép templomai és fényes főúri palotái, s a hegyek felé minden irányban épült szőlői, sajtóházak, kerti és másnemű épületek közt létezett, melyek a pálosoknak sz. Lőrincznek tiszteletére (a mai u. n. szép juhásznának helyén) felépített, művészeti jelessége után elhírhedt, és mint remete sz. Pál ereklyéinek őrhelye is nagy vallásos tiszteletben állt kolostorában, ezen szép harmonicus egészhez méltó végpontot bírtak.

Nem kevésbé nevezetes volt *Visegrád*, melynek fellegrára a körülfekvő ritka szépségű hegysoportozattal és a Dunának tükrevel együtt azon képnek volt alapja, melyet a folyónak jobbpartján Visegrád város, a hegynek alján lévő királyi palotával, s annak balpartján Maros város, Visegráddal — mint látszik — röplő hid által összekötve, alkottak. Ma a török világ pusztításainak folytán a palota már egészen eltűnt, a fellegrár romokban fekszik, s a két, egykor királyi udvartartásnak fénye után híres város szerény falusi minőségű helységekbe süllyedt.

2) Másnemű volt azon számos városok jelessége, melyek a kárpáthegeknek alján

Pozsonytól kezdve a Máramarosig folytonos félkörben, egy szép koszorút képeztek, mely hazánk északi részét ma még archaeologiai nem kevesbé, mint természetrajzi tekintetben érdekessé teszi, s melynek érdekét a bányavárosok, Eger és Nagy-Várád felé három oszlop-ként különágozó hegycsoportozat még emelte. Henszlmannak újabb tanulmányai ezen városoknak régi művészeti jelentőségét szintén már felderíteni kezdte. Ugy látszik, hogy a számos szép város közt az akkor a lengyel kereskedés és iparának virágzása által gazdaggá lett *Kassa* város foglalta el az első helyet.

3) A síkság városai közt *Székesfehérvár* és *Szeged* birták az elsőséget. Amaz, mint a királyok koronázási és rendes temetkezési helye szent István sírja után is a magyar nemzetnek mintegy főszentélye volt, melynek egykor híres templomai és palotái tökéletesen eltűntek. Mert a mai Székes-fehérvár már egészen modern város, s annak mostani felszíne alá 5—6 lábnyi mélységre kell ásni, hogy a régi városnak csak romjaira találjunk. Henszlmann ásatásai a régi főtemplom alapzatát feltárván, sejtetni kezdték velünk, hogy ott a régi magyar városi életnek mi nevezetes maradványai rejlenek eltemetve. — *Szeged* pedig a Tisza és Maros egyesülésének helyén okmányilag mint hazánknak szintén egyik régi legelőkelőbb városa tűnik fel, melynek azonban egykori építészeti díszje fővonásaiban sincs még felderítve.

4) Végre a *tengeri városok* közt *Spalato* és *Raguza* voltak különösen fontosak. Az előbbi mely a régi *Salona* romjain emelkedvén Dalmatiának — míg magyar uralom alatt állt — fővárosa volt; az utóbbi, mely a tengeri kereskedés által meggazdagodván, oly jelentőségre emelkedett, hogy a középkorban az adriai tenger keleti partjának legnevezetesebb városává lett.

II. Hátra van még, hogy azon kérdésre feleljek: *Mit kelljen tartani a középkori magyarországi városokban egykor létezett egyes profán épületekről? névszerint milyen stílus szerint voltak felépítve? s állnak-e még ilyen épületek, melyek vagy valamely régi művészeti tökélyt avagy nevezetesebb fényt még jelenleg is mutatnak, vagy legalább oly alapról szolgálhatnak, melyre támaszkodva régi előkelőbb városi épületeinknek már eltűnt jelességéről ítélhetünk?*

Nyugati Európának több városaiban a középkori profán építészetnek egyes ilyenmű nevezetesebb példányai még találhatók; névszerint városi tanácsházak, törvényszéki épületek, kereskedelmi és iparsarnokok, sőt egyes magán-lakházak is. Így p. o. Velenczének számos palotái; városi tanácsházak Brüsszelben, Lovániában, Gentben, Ypermben, Oudenardeban, Brüggeben, Braunschweigban, Münsterben, Hannoverában, Werigerodeban stb. Rouen-ban a palais de justice; Florenczben a palazzo vecchio és palazzo Bargello; Sienában a palazzo pubblico stb.; kereskedelmi és iparsarnokok Ypermben, Brüggeben; Bolognában a loggia de mercanti; lakházak Velenczében a palazzo ducale, a ca d'oro, a palazzo Foscari és Pisani, Sienában a palazzo Bounsignori; Nürnbergnek, Greifswaldének és Kuttbergnek néhány régi lakházai stb.

Bizton állíthatjuk, hogy a régi *Budának* is voltak ilyenmű jeles épületei. Különben nem volna értelme a régi szerb népdaloknak, melyek a fejér, a fényes Budin-nak szépségét magasztalják. S hogy lehetne feltenni, hogy Mátyás király, a tudomány- és művészetkedvelő fejedelem alatt Budán, Visegrádon, és talán hazánk más nevezetes városaiban is ilyenmű épületek hiányoztak volna midőn tudjuk, hogy akkor Sziléziában és Luzsiczában, azaz birodalmának két külső tartományában, olyanok felépültek p. o. Boroszlóban és Görlitzben díszes városházak, melyek ma még nagy királyunk művészileg faragott czimere által, annak dicsőségét hirdetik, Budiszinban egy nagyszerű vásárcsarnok stb. A budai, s úgyszintén a visegrádi régi királyi palotának egykorú rajzait birjuk még; azonban a másfél százados török uralomnak indolentiája, a csaknem folytonos háborúk pusztításai, s a későbbi mostoha időnek gondatlansága eléggé megmagyarázzák azt, hogy nemcsak ezen két királyi, hanem a

többi budai paloták és jelesebb házak is előbb romokba dültek, s azután tökéletesen megsemmisültek. A pusztítás már a XVI. századnak közepe táján kezdődött. A híres Busbecke Auger, ki 1554., tehát 13 évvel a török foglalás után Budán volt, ezeket írja: „Ea urbs quondam splendidissimis optimatum Hungariae domibus ornabatur; quae iam partim aut conciderunt, aut crebro tibi sine suffultae adversus ruinam muniuntur, habitantur fere militibus Turcis, quibus cum diurnum stipendium vita sit, nihil suppetit, quod tantis aedibus sarcinendis tegendis impendatur. Igitur num tectum perpluat, num vitium faciat paries, non magno opere laborant; modo sit, ubi in sicco equum collocent, et sibi lectum sternant: quae supra se, nihil ad se pertinere putant, et quantavis superiorem aedium partem mustellis et muribus habitandam relinquunt. Huc accedit, quod instituti sit Turcici, ut ab aedificationis magnificentia abhorreant.” (Legationis Turcicae Epistolae quatuor, Francofurti 1595. 17. l.)

Csoda-e tehát, hogy Buda régi fényes épületeinek csak alig néhány csekély rommaradványait ismerjük, melyek a mai házakba vagy azoknak alapzatába befalazták, s melyek csupán a régi építészeti stílról adnak biztos felvilágosítást.

Ezen stílus nézve ezek után tudjuk, hogy az a gót építkezési stílus volt, mely hazánk városaiban a középkori profán épületekre nézve általában divatozott. Mert a román stílus uralkodásának korában hazánkban ilyen profán épületek kőből még fel nem építettek, a renaissance stílus pedig csak később lőn alkalmaztatva.

Különben Budán, az országnak szívében fentebbi kérdésünkre nézve ezen általános észleleten kívül más közvetlen felvilágosítást nem nyervén — nem marad egyéb hátra, mint hazánk felföldjét és Erdélyt ezen archaeologiai irányban átkutatni, s nem szenved kétséget, hogy ha a hazai tudomány- és műkedvelő közönség e tárgyra több figyelmet fordítand, ez által hazai archaeológiánk nevezetes nyereségre fog szert tenni. Csak példaképen szabadjon e tekintetben felemlítenem, hogy Magyarországon a *bártfai*, s Erdélyben a *brassói régi városházak* archaeologiailag felette érdekesek és tanulságosak, hogy *Máramarosban* és *Erdélynek* nagy részében a lakházak építésének régóta szokásos sajátosságos formái nekünk módot nyújtanak meggyőződni arról, hogy nálunk a középkorban ezen formák szerint, melyek egy önálló magyar építészeti stílusnak maradványai, másutt is épültek a házak; s hogy általában Magyarországnak felső részei megérdemlik, miszerint archaeologusaink által komoly és alapos tanulmányozásnak tárgyává tétessenek.

J E L E N T É S

a magyar orvosok és természetvizsgálók XII-ik nagygyűlése alkalmával, szab. Rimaszombat városában rendezett ipar- s gazdasági tárlatról.

Dr. GERLÓCZY GYULA, megyetemi tanártól.

A művelt világ előtt általában ismeretesek az ipar- s gazdasági tárlatok közgazdasági következményei, s a mivelődésre gyakorolt jótékony befolyása; ezért nem is merem a magyar orvosok s természetvizsgálók m. tiszt. állandó középponti választmányát és az olvasót ama nagy hatás fejtegetésével terhelni, melyet azok a szellem-erkölcsi erő s testi ügyesség kifejlődésére, a termelés bőségére, jobb minőségére s változatosságára, a szükségelt javak forrásainak felismerésére, biztos nyereséget nyújtó fogyasztási helyek könnyű feltalálására, a jószág- s

eszmeforgalomra, az önérték ébresztésére s nemesítésére, valamint az egyes, magukban tehetetlen erők egyesülésére s tökélyesbülésüket főképen előmozdító munkaversenyre gyakorolnak; de mindenestre helyszerűnek, sőt kötelességemnek tartom kinyilvánítani, hogy a vándorgyűlések székhelyén rendezett tárlat, magának a természetvizsgálónak is legalkalmasabb tér afelől meggyőződni, miként használtatnak fel a vidék népe által a természet erői s adományai, mennyire uralkodik a munkás polgár a kültermészeten, szóval mily mérvben fejlődött ki az értelmiség, mely egyedül képes az embert a társadalomban, úgy gazdaságilag, mint politikailag is függetlenné s valóban szabaddá tenni.

A szellemi műveltségnek e jelentősége, fájdalom nálunk nem ismertetik; elterjedését felvilágosodott államférfiaink s jelesebb, a művelt kor színvonalára emelkedett törvényhozóink ugyan óhajtják, de fejlesztésére szolgált módokhoz nem nyúlnak, intézkedéseikben az ország életkérdését képező minden egyebet megelőzendő népnevelés mindig utolsó volt, sőt míg a nép nyomasztó hátramaradásán jelenleg egyedül segítő, hosszas tanulmányt nem igénylő eszköz is, t. i. a tanerők anyagi s erkölcsi helyzet nek kellő biztosításáról sem gondoskodnak. Innen van, hogy néptanítóink, nagyrészt a szükség teremtményei, a tanítóképezdébe többnyire a gymnasiumban megbukottak menekülnek, a felsőbb szaktudományokban alaposan kiképzett alkalmas tanárokat pedig keresve sem találunk. Lehet-e csudálkozni e sajnos következményeken, midőn nálunk a tanítás- s tanárságtól, — mely pályán Magyarországon csak a nyomort találhatni fel, — mindenki irtózik, s fél ama kebelrázó életküzdelmekről, melyeket a magyar társadalom e rabszolgái kisenvedni kénytelenítettek. Hiába, a jelen korszellem célja: az embernek e földön is a lehető legnagyobb boldogságot szerezni s biztosítani, választott eszköze pedig az egyenértékek vagyis egyenlő mennyi- s minőségű munka kölcsönös kicserélésén alapuló előreszámítás.

Ha tehát a kormány vagy nemzet a tanítóosztály veszteségeiből tökélet gyűjt, sőt nyereget akar húzni, csak önmagát csalja meg, miután a társadalomban a jogos érdekek összhangjánál fogva csak annyit kaphatunk vissza, mennyit adtunk. Miért is nem habozom kinyilvánítani ama legmélyebb s igaz meggyőződésemet, hogy a népneveléstől a tanerőktől elvont minden fillér, a közgazdaságot a nép vagyonát millióktól fosztja meg, mivel ez által a nemzet maga dobja el szándékosan a legbiztosabb eszközöket, melyekkel anyagi jólétét, szellemi tökélyesbülését megvalósíthatja, politikai társadalmi szabadságát függetlenségét legcélszerűbben használhatja. Hol van még a szellemi fensőség, erkölcsi- s politikai tekintélynek kiszámíthatlan, anyagilag meg nem becsülhető értékvesztése!

Ily tárlatban, hol a tudomány diadalát üli, a természetbuvárnak is a legnagyobb örömet kell érezni, mivel ez alkalommal észlelheti, hogy az igazságok fénye elől, a tudatlanság s előítéletek homályának el kell oszolni, a tudósnak életében nem méltányolt, sokszor kigúnyolt munkássága a társadalomban idővel mint értékesül, s járul a nép jólétéhez; már e körülmény magában, eltekintve számos közgazdasági előnyöktől — eléggé igazolja, mikép a magyar gazdasági életet feltüntető tárlatok, a magyar orvosok s természetvizsgálók vándorgyűlésének egyik kiegészítő részét képezik.

Mindenki tudja, hogy Magyarországon az öntudatos gazdasági élet most kezd fejlődni, a minden újabb társadalmi vívmány iránt idegen, csirázó közszellem a közoktatás elhanyagolása s így a műveltség lassú elterjedése következtében, mily nehezen válik fogékonyvá, azokat, saját viszonyaihoz alkalmazva, megvalósítani; tehát ily nagy áldozatot nem igénylő tárlatok rendezését a vándorgyűlés működése körébe nem vonni, jelen nyomasztó hátramaradásunkban elejteni, a legnagyobb erkölcsi s anyagi veszteség, sőt a mindennemű érdek leplezésére, fájdalom könnyelműen használt hazafiság ellen elkövetett legsúlyosabb bűn lenne.

Nem bizalmatlanság, nem vádolás szándéka szólít fel így nyilatkozni, hisz a XII-ik

nagygyűlés is a legmelegebb részvétellel karolta fel a Rimaszombatban rendezett ipar- s gazdasági kiállítás ügyét; hanem kényszerít így kifakadni ama nagy elkerülhetetlenül bekövetkezendő hatásról a tudat, melyet sokszor ily csekélyeknek látszó eszmék intézmények helyes foganatosítása is a közgazdaság kifejlődésére gyakorolnak.

Hisz amint bizonyos az, hogy a vízbe dobott kő hatása sem szorítkozik csupán a víz ama helyére, hol magának rést tört, hanem az érintett vízfészkek mozgása változásait a szomszéd vízfészkekkel közölve — gyűrűben mindinkább tovább terjed: úgy kétségtelen az is, miképen a megyében vagy városban kellőleg rendezett ipar- s gazdasági tárlatok iránt felébresztett érdekltségből — vagyis azok céljával közvetlen megbarátkozásból, hasznának felfogásából — fejlődik ki a nemzetközi s országos tárlatok iránt az érdekltség. Ez érdekltség magában nem megvetendő közgazdasági nyereség, hiánya pedig nem tagadhatjuk — a párizsi világtárlat sajnos bizonyítványt szolgáltatott — kipótolhatlan anyagi politikai s erkölcsi veszteség.

Igy ítélhetni csak meg, Gömör-megye s Rimaszombat városának az ipar- s gazdasági tárlat rendezése által szerzett kitünő érdemét, és a felkarolt s megvalósított eszmének későbbi következményeiben nagyszerűségét; mert ha már a magyar orvosok s természetvizsgálóknak vidékekre meghívása, a saját- s közérdek legbensőbb összefüggésének mély felfogásáról a legfényesebben tanuskodik: akkor a tárlat eszméjének foganatosítása, kétségtelen bizonyosságul szolgál az ország ipartényezőinek, az ipar iránt szükséges közérdekltség mikénti felébresztésének alapos tudatáról. Ismerni tehát ama lelkes polgárokat, kik a tárlat eszméjét felkarolták, rendezésében serényen közreműködtek, hiszem mindenki óhajtja.

Ugyanis: Lengyel Sámuel, mint a rendező bizottság elnöke, Fábry János, mint a rendező bizottság titkára, továbbá Kraetschmár A., Schiektanz., Dapsy József, Tibélyi Zs., Káposztás J. és Pazár K. valának a férfiak, kik a megye s város ipar- s gazdasági hírnevének megmentéseért küzdöttek, s a tárlat kellő létesüléseért semmi áldozattól vissza nem riadtak.

A megyeházában rendezett ipar- s gazdasági tárlatot 1867. augusztus 10-én d. u. 5 órakor Fábry J. helybeli prot. gymnasiumi tanár nyitotta meg helyes alkalmi beszéddel, melyben feltüntetvén a megyében először létesült ipar- s gazdasági kiállítás célját, a különféle ipari s gazdasági ágaknak, különösen pedig az erdészetnek, bányászatnak, vasiparnak, edénys-téglagyártásnak általában nem csekély erőfeszítéssel eszközölt képviselését, mély sajnálatát fejezte ki, hogy a kezdet nehézségei miatt, a megyének, városnak ipara, természettől nyert kincse, nincsen kellőleg a szemlélő közönségnek feltárva.

Erre Kubinyi Ágoston ö mlga a jelen volt közönség nevében a tárlat sikerült rendezése felett tetszését nyilvánítván, ama forró óhaját fejezte ki, vajha e szerény lépés is a megyének ipari- s gazdasági teljesebb kifejlődéséhez járulna, és a jövő nemzedéknek tanulságos például, buzdításul szolgálna.

Az emberi munkásság ily diadalünnepélyén önkényt felébredő érzelmek, felejtethetnek.

Nem természetes-e tehát, hogy a XII-ik vándorgyűlésnek augusztus 12-én tartott közgyűlése, méltányolva egyrészt a kezdeményezés nehézségei daczára kifejtett buzgalmat, tekintve másrészt hazánk közgazdasági viszonyait, Kubinyi Ágoston első alelnök azon indítványát egyhangúlag elfogadta, miszerint a tárlat megtekintésére az illető osztályok kebelökből szakférfiakat küldjenek ki és e részletes jegyzőkönyvek alapján a tárlatról összhangzó jelentés nyeresé végett, a tárlat elnökévé Volny József rimamurányvölgyi vas műegylet felügyelője, titkárává pedig Dr. Gerlóczy Gyula ama meghagyással választassék, hogy a köz-

gyűlés vagy a magyar orvosok s természetvizsgálók állandó középponti választmánya elé, az évkönyvben is megjelenendő kimerítő jelentést terjeszsen.

Ennyit röviden a szab. Rimaszombat városában rendezett ipar- s gazdasági tárlat fontosságáról, keletkezéséről, megnyitásáról és a XII-ik vándorgyűlésnek eziránt való intézkedéséről.

* * *

Örömmel fogadott meghívásomhoz hiven, szerencsésnek érzem magamat a már előadottakon kívül, jelentésem, a következőkkel kellőleg kiegészítve, előterjeszteni:

A csinosan s izletesen rendezett tárlat 171 kiállító részvétele folytán keletkezett; ezek közül 9-en a természettan 9-en a régiségtan (archeologia), 8-an a művészet, 89-en a kéz- s gyáripár, 37-en az erdészeti, föld- és szőlőművelés, gyümölcsstenyésztés, 19-en pedig a kertészet érdekeit képviselték eléggé változatos mutatványaik, iparczikkeik s terményeik által. Melyek voltak a kitűnőbb termények, kiváló figyelemre méltó iparczikkek? ezennel illetéktelen egyéni véleményemet elhallgatom, miután félek, sokkal nagyobb gyengeségem s érdekeltségem, sem hogy azon igazságos s lelkiismeretes szakvéleményekkel párhuzamban összehasonlítani is merném, melyeket az archeologiai s gazdasági szakosztály kebeléből kiküldött, s az iparczikkek megbírálására egybehívott bizottságok annyira kimerítően s alaposan adtak.

Miért is hiszem, mikép a magyar orvosok s természetvizsgálók állandó középponti választmánya valamint a t. olvasó is szívesebben fogadja, ha e szakvéleményekről készített írásbeli jelentéseket itt eredetiben közlöm:

I. Jelentés.

A magyar orvosok s természetvizsgálók XII-ik nagygyűlése alkalmával Rimaszombatban rendezett ipar- s gazdasági tárlatban létező régészeti tárgyaknak 1867-ik évi augusztus hó 13-án történt megvizsgálásáról.

A régészeti szakosztály által kiküldött, jelentéstétellel megbízottak voltak: Havas Sándor, minist. oszt. tanácsos elnöklete alatt, Dr. Wenzel Gusztáv és Dr. Arányi Lajos egyetemi tanárok.

A vizsgálat eredménye következő:

Az említett tárlatban szemlélhető régészeti tárgyak között, legmeglepőbbek ama bronz eszközök, melyek t. Sztelkovits István, megyei várnagy által küldettek be, s melyekről röviden ezek a megjegyzendők:

A szóban levő bronztárgyakat f. é. június 6-án lelték fel Rimaszombatban, nevezetesen az új megyeháznak déli oldalán, a kapu előtt 7' lábnyi távolban a faltól, és 5 lábnyi mélységre a földben; megjegyzendő, hogy eme 5 láb vastag földrétegnek felső részét, mintegy 3 láb vastag hordalék föld képezi s csak az alatt van az eleven föld, melyben 2 lábnyi mélységre feküdtek az említett bronzkészületek, és pedig némi rendes elhelyeztetésben, a mennyiben t. i. bizonyos kardszerű hat db. fegyver keresztben volt egymás fölé rakva, s ezekre a többi tárgy.

Táblás áttekintése a lelemény egyes tárgyainak. *)

1. Hat darab kard (rövid kard vagy hosszú tör) közöttük öt egész, egy eltörött.
A török hossza általában 2', szélessége $1\frac{1}{2}$ " , markolatuk hossza $4\frac{1}{2}$ " , szélessége 1". A török kétélűek, mindkét lapjukban egy egy tompa él.
2. Három csákány, melyek sokkal kisebbek, hogysem ásásra szolgálhattak volna, de mindamellett nagyobbak, mint a középkorban divatozott fegyverféle csákányok. Közepök nem lyukkal, hanem kapával bir a nyélnek (botnak) beillesztésére, és pedig nem csak alá, hanem fölfelé is. Végeik kevésbé visszahajolnak s tompa hengerként végződnek. A csákány hossza 10", vastagsága $\frac{1}{2}$ " , kapájának összes hossza $3\frac{1}{2}$ " , vastagsága $\frac{3}{4}$ " .
3. Egy bronzból készült, sarlangszerű ékszer $\frac{1}{3}$ " vastag lemezből, hossza 17", szélessége $3\frac{1}{2}$ " . Ezen ékszeren aláfelé jobbra, egy $5\frac{3}{4}$ " hosszú, és $3\frac{3}{4}$ " széles elliptikus korong látható.
4. Három u. n. spirális karvéd; az összes készülék hossza 1', átmérője $2'' - 2\frac{3}{4}''$. Alsó és felső végén egy $1\frac{1}{2}''$ átmérőű tekercskorong látható.
5. Három könyökvéd, mely egy $5\frac{3}{4}''$ átmérőű tekercskorongból, azon kívül egy 6" hosszú nyelen álló perczből (gyűrűből) van összeállítva. Ezen percz átmérője = 5", a tekercs horizonától hegyes szögletben tér el. A tekercs vastagsága, valamint a perczé is $\frac{1}{2}''$.
6. Ötvenkét darab pikkely, vastagságuk $\frac{1}{5}''$ idomuk kerek kanálszerű, két kis lyukkal, átmérőjük 9" .
7. Hét darab papir — vékony és tölesésképp összetekert lemez, melyek némiképen az esernyőben levő halsont végeire alkalmazott pléhborítékhoz hasonlítanak, de éles csúcsban végződhetett hegyeik mind letöredezvék. Lehet, hogy eme hosszúdad tölesésképek, nyilak végeire alkalmaztatának; ezeknek hossza 4—5", széles átmérőjük 5" .
8. Egy fekete anyagból készült edény- (hamveder) darab, minden ékítmény nélkül; ezen a munkások gondatlansága miatt összetört edényben elfeketült csontok találtattak, két darab kéznél is van.
9. Három egész, és négy fél gyöngyszerű golyócska, ezen átfúrt golyók teriméje egy főtt borsóéhoz hasonló, Színük fehér, és őket egy, közepükön haránt elfutó csík jellemzi.
10. Egy két tekercskorongból (álló) és egy nyeletlen kétágú villához hasonló közvetítő részszel bíró ékszer; a tekercsesé görbített bronzhenger vastagsága 3" .

Rimaszombat 1867-ik évi aug. hó 13-án.

Dr. Arányi Lajos, s. k.

jegyző.

II. Jelentés.

A magyar orvosok s természetvizsgálók XII-ik nagygyűlése alkalmával Rimaszombatban rendezett ipar- s gazdasági kiállításon Gömörmegyét kiválólag képviselt bánya- különösen pedig vas- agyag- üveg- papir s egyéb lelemények ipartermékeknek f. é. augusztus hó 17-én tartott megismeréséről, illetőleg megbírálásáról.

A tárlaton bemutatott s f. évben talált régiségekről az archeologiai szakosztály — a mezőgazdaság köréhez tartozó tárgyakról pedig a gazdasági szakosztály kebeléből kiküldött

*) Az emésztőgödör tőszomszédsága okozta, hogy zöld helyett, barna a pattina.

bizottság jelentését elkészítvén, a közgyűlés által az egész kiállításról összhangzó jelentésté-
telleg megbízottak: Volny J. és Dr. Gerlóczy Gy. kötelességöknek ismerték a tárlaton szinte
képviselt gömörmezei iparról is szakvéleményt szerezni s adni; miért is felkérték Petkó
János, selmeczi academiának tanárát, és Kraetschmár Adolf, rimaszombati kereskedőt, hogy
e célra velők, már csak a részrehajlás eltávolítása végett is, közreműködni sziveskedjenek.

A jegyzői tiszttel alantírott bizatván meg, szerencséje van az így megalakult bizottság
észleleteit következőkben előterjeszteni.

A bizottság működésének kezdetén kijelentette, hogy a tárlaton kiállított minden egyes
iparczikket lelkiismeretesen megsejmelél ugyan, de a jelentésben csak azon iparczikkek lesz-
nek felemlítendőek, melyek Gömörmeze főlb iparához tartozván kiváló fontossággal bírnak,
vagy eltekintve ettől, különös tulajdonaiknál fogva kiváló figyelemre méltók, miután a kiál-
lításról készített tárgysorozatban az iparczikkek egyenkint úgy is elősoroltatnak.

E megállapodáshoz képest, 1-ör Gömörmeze különböző vidékein levő vasképletek
gyűjteményeit tekintvén meg, azokat általában a tudomány igényeinek megfelelőnek s a
szemlélőre nézve rendkívül tanulságosnak találta, különösen pedig figyelemre méltók:

a) A murányvölgyi vaskőtelepnél — melynek főbb pontjai Rákos és Zeleznék 15—20
öl vastag és 1400 öl hosszú rétegben — aczéla alkalmas, nagy mennyiségű mangántarta-
lommal bíró tükörvas, és az egész vidéken legjobbnak ismert, öntvényekre használható szürke
nyersvas.

b) A dernő-lucskai vasbánya kővületeinél — mely újabb eredetű, spatból fejlődött, és
az átmenet a spatból a barna vasba — látható, hogy öntvényekhez a legjobb, még a rákosit
is felülmúló anyagot szolgáltat; úgy hogy gr. Andrásy György dernői vasöntödéjében ké-
szült vasuti kerekek, Ganz A. budai vasöntödéjében készütekkel vetélkednek, ez utóbbi kü-
lönben gr. Keglevits B. tulajdonához tartozó lucskai bányából nyeri a kitűnő anyagot, már
európai hirre vergődött vasuti kerekeihez.

c) Rosnyó-Dobsinavölgy vasásványainál — mely völgyhez, a berzéki- bettléri s oláh-
pataki olvaszdák is tartoznak — hogy többnyire spat eredetűek, a barna vaskövek a spatré-
teg tetején fordulnak elő, és aczéla s finomított vasra felhasznált terményét, leginkább a
morva és szileziai gyárak dolgozzák fel. A bettléri vaskővületénél kiemelendő a jegecedett
volnin, mely Máriatárnában található; — Gr. Andrásy Manó és Koburg-kohári Ágoston ő
fensége vaskővületei között a kitűnő szépségű tükörvas, mely a legjobb aczélt adja és a bes-
semerítőzáshoz különösen alkalmas.

d) Dobsina város által kiállított nikelnkobalt- (állanykékeny) érez szép példányai. E bá-
nyaipar a város szellemi s anyagi jólétének alapját képezvén, kár, hogy 7000 mázsára rugó
évi termelésének legnagyobb része, nyers állapotban Angliába vitetik ki; Mennyire hasznos
lenne a város és az ország közgazdaságára, s jövedelmező az illető vállalatra nézve, ha egy
társaság alakulna, mely a nyersásványt kész fémmé készítené el s így bocsátaná aztán a for-
galomba.

2-ör A vaskőtelepeket feltüntető gyűjtemények megsejmelélése után, a bizottság a gömör-
mezei vasgyárak készítményeit tekintette meg, még pedig:

a) A rimamurányvölgyi vasműegylet ózd- nádasi vasgyárának nyújtott- vert-
hengerelt- és öntött vaskészítményeit, kezdve a hengerelt- vastól, vasuti sinektől a legfino-
mabb abroncsvasig. Szép és jó minőségű nyers vastermelései (tükör- szürke- fehér- és feles
nyersvas alakjában) évenként 210 ezer mázsára, finomított vasgyártmánya pedig 140 ezer
mázsára rúg. E mennyiség következtében ez, az egész országban első vasgyárnak tekintendő.

b) Száz-Koburg-Gothai Ágoston herczeg pohorellai vasgyárának termelvényeit, melyek
között nevezeteseek: a kitűnő minőségű öntés által készült vashengerek s vasabroncsok, és a
7' hosszú, 31" széles pálinkakazánokra való vaslemezek, mázsája csak 14—15 o. é. fttal.

c) Heinzelman Emil chisnyovizi vasgyárának öntvényeit; e vasgyár öntvényeit illetőleg
a megyében legrégibb s legkifejlettebb, különösen kitűnők öntött svéd vaskályhái.

d) A két éves szalóczi vasgyárnak öntött műveit, melynek csak évi nyersvastermelése
70—80 ezer mázsa; ezek közül kiemelendőek: a vaszsindelyek, kerti butorok, izléssel készült
virágágyi diszitmények, s különféle gazdasági gépek s házi eszközök.

e) Jankovics Ferencznek Nyustyáról, tiszta kézi munkát, kitűnő ügyességet tanusító
aczélműveit, különösen mesterséges lakatját.

3-ör Szép példányok által voltak képviselve, az ipar élelmét, s fejlődésénél alapfeltéte-
lét képező salgotarjáni — sajóvölgyi — szuhakálloi — s rima murányvölgyi kőszénte-
lepek. Ez utóbbinál különösen kiemelendő ama nagy gonddal s a tudomány követelményeinek is
megfelelő gyűjtemény, mely e barna kőszénte-
lepek fedű s fekű kővületeit tüntette elő; évi ter-
melése 900 ezer mázsa levén, ez nyújtja a társulatnak legnagyobb mérvben az erőt, melynek
segélyével eddig a megyében s országban versenytársai fölé emelkedni tudott, miután e me-
gyében levő többi vasgyárak emelkedésének legnagyobb hátránya az, hogy távol esnek a
szénte-
lepektől, s így vasuti vagy egyéb olcsóbb közlekedés hiányában, roppant költséggel
termelnek. Innen magyarázható meg a megye érdekeinek megfelelő vasut iránt, az egész
megyében nyilvánult óhajtság sőt szükség jogosultsága!

4-er A kiállítás fénypontját képező vas- és széniparon kívül, említést és kiváló elismer-
ést érdemelnek:

a) A nagyszuhai cserép- s téglagyár készítményei, melyek az egész birodalomban leg-
kitűnőbbek, különösen tűzállótéglaí, kohókra s boltozatokra használva, nagy mennyiségben
Pestre is szállítatnak. 1000 fedélcserép 4 ft. 1 mázsa boltozat téglá 1 ft.

b) K. H. váraljai téglagyár veres téglái s kitűnő alagsövei, mely utóbbiak annyira
erősek, hogy ezek egy láb mélységbe fektetve, ellentállnak a legnagyobb terhes szekér nyo-
másának is.

c) Markotán Pál fazekasnak kitűnő minőségű zsaluzsányi cserépkészítményei, végre
Visnyánszky János 5 akós s Huszárik Mór 3 akós nagy fazeka.

Óhajtandó, hogy e hires fazekak gyártását nagyobb vállalat ragadná magához, s a fa-
zekak belsejét az egészségnak ártalmas ólom mázzal be ne vonnák.

d) Tiszolezi papirgyár különféle merített- író- gép- takaró- s zsákpapirja, de főképen a
nyárfából ujonnan feltalált dicséretre méltó rongypotléka, melynek is tökéletesítése szerfelett
kívánatos.

e) Nagyszlabosi papirgyár nyomda- igen szép- színes- iroda- levél- st. papirja, különö-
sen dicséretre méltó 4' széles kitűnő szépségű, technikainak nevezett rajzpapirja.

f) A masznikoi papirgyár különféle papirjai, mely gyár, jó minőségű takaró- s kalap-
papiroson kívül kitűnő közönséges papírt készít.

g) Kuhinka István Kokova mellett levő új antalvölgyi üveggyárának krystálytisza,
nagy izléssel készült gyártmányai, melyek a legkitűnőbb csehüveg készítményekkel is bāt-
ran versenyezhetnek.

h) A gácsi posztógyárnak még a párisi világtárlaton is elismerést nyert posztóneműi
shavlai; kár hogy a szileziai és morva posztónál drágább; de sokkal is jobb készít-
ményei az országban nagyobb pártolásnak nem örvendenek, amint azt gyártmányainak soli-
dítása méltán megérdemelné.

i) Végre említésre méltók, még: Farkas István rimaszombati asztalosnak nagy gond-
dal készült szép bútorai; Németh testvérek rimaszombati kalaposoknak finom kalapjai, Málly
Mihály rimaszombati eszmadának eszmái, Czikora J. Gáll Gábor rimaszombati szijgyártók
lószerzámai, Csordás János rimaszombati szűrszabónak fűrtösgubái, Bikki József szűrszabó-
nak s Kraetschmár A. kereskedőnek Rimaszombathól posztószűrjei, melyek hajdan Gömör-

megyének a Szepességge, Galicziával sőt Morva s Sziléziával való virágzó kereskedelmében a legfőbb árút képezték. Ifj. Kuchta Dániel jeles minőségű hamuzsírja, melynek megsemmisítésével nem, fojthatta el a bizottság óhaját, vajha e felemésztett s elvesztegetett faszenet inkább a vasgyártásnál alkalmaznák.

Dapsy J. rimaszombati divatkereskedőnek nőszabó műtermében készült izletes felöltői, s ruhái. A rimaszombati művészetet illetőleg kiemelendők még: Sándy Gyulának olajfestményei, és Marasztoni Antalnak vízfestményei.

Kelt Rimaszombatban, 1867-ik évi augusztus 9-én.

Dr. Gerlóczy Gyula s. k.

jegyző.

III. Jelentés.

A magyar orvosok s természetvizsgálók XII-ik nagygyűlése alkalmával Rimaszombatban rendezett kiállításon képviselt mezőgazdasági termékeknek 1867-ik évi augusztus 15-én tartott megsemmisítéséről.

A magyar orvosok s természetvizsgálók gazdasági szakosztályából, mint a gazdaság kiállítását megvizsgáló bizottság tagjai: Ragályi Miksa, Morócz István, Szendrey Ignác, Gerlóczy Gyula, mint a kiállításról jelentés-tétellel megbízott titkár és Hamvay Zoltán, mint jegyző eljárásuk eredményét következőkben terjeszték elő:

1) *Szász Kóburg Koháry Ágoston* herczeg murányvidéki erdejéből ki volt állítva egy 4 1/2 láb átmérőjű fenyőfa derékátmetset, melynek gyűrűiről hozzávetőleg időkorát mintegy 400 évre becsültük, úgy ezen fának 8 öllel felyebbi, mintegy három láb átmérőjű átmetsete. Veres és luczfenyő deszkák és sindelyek; nem különben fenyőmagok és fenyőhéjcsesző anyag, faszén, gubics és nagy mérvű fatapló, gombák. 4 láb széles fűrészelt deszka, és ugyanoly átmérőű tekenő, fenyő és juhar ültetvények különféle koraúak magról keletkeztek.

Mosatlan gyapjú — gömöri termelvény — szép minőségű — kellő rugékonysággal és szabályos fűrtözettel; egy kosról 8 font 4 lat — egy anyáról 5 font 10 lat. Mosott állapotban 4 font 12—16 lat. Borok boutelliákban. Kalászos életneműek, buza, rozsban egész a zabig — mind ezek kellő csinnal és dicséretet érdemlőleg kiállítva s rendezve, megjegyezvén hogy a gyapjú mázsája állítólag 200 o. é. fton felül kelt el.

2) *Gr. Andrásy György*, krasznahorkai uradalmából gyapjúmustrák kielégítő alakzattal és fűrtözettel.

3. A *miskolczi gözmalomnak* a londoni nemzetközi ipartárlaton is aranyérmet nyert 10 féle dicséretet érdemlő lisztmutatványa.

4. *Schlosser Károly* baki műmalmának mutatványaiból kiváló említést az árpa-dara érdemel, örvendetes mozzanatául szolgálván ez, az ezen ágú ipar fejlettségének. Különösen felűnt a 00 jegyű gerstli.

5. *Márton Rudolf* Ochtnáról kitűnő kezeléssű virginia, maryland muskatály és csonkinán dohányáról a legnagyobb elismeréssel szólhat a vizsgáló bizottság.

6. A magterményekből *Grimm* panyitdaróczi lakos megemlést érdemlő kalászos gabna neműi közül különösen kitűnt, nem anyira termelési czélszerűségére, mint szépségére az afrikai rozs — kiváló figyelmet azonban gomborkája érdemel.

7. *Szentmiklóssy Viktor* Uzapanyitról igen szép kalászos őszi árpát- és óriás magasságú csicserborsó bokrot állított ki.

8. *Tóth József* Rimaszombatból szép kukoriczával vett részt.

9. *B. Nyáry Sándor* Pilinből szép afrikai rozst, és kiváló buzát küldött be, melyen azonban az idő annyi kárt tett, mézharmat nyoma látható.

10. *Borbély László* Jánosiból, buzája- és kölese figyelmet érdemlenek.

11. *Borbély Lászlóné* lencséje pedig kitűnőnek találtatott.

12. *Baksay István* 65-iki őszi és idei tavasz-buzája (Rimaszombatból) az összes kiállításban legkitűnőbbnek ítéltetett.

13. *Szontagh Bertalannak* Királyiból kiállított terményei közül különösen a mák érdemel kiváló figyelmet.

14. *Kende Ferencz* Ráhoról szép buzát állított ki.

15. *Komjáthi Ferencz* buzája Rimaszombatból figyelmet érdemlőnek találtatott.

16. *Lichard Károly* szépen rendezett konyhakertészeti kiállításából különösen megemléztendő az óriási vöröshagyma.

17. *Szabó István* burgonyáját.

18. *Kukla István* karalábját és retekjét megemlést nélkül nem hagyhatja a bizottság.

19. *Latzek M.* csinosan sortirozott zöldséget állított ki.

20. *Szabó Mihálynénak* különösen írászabja érdemel említést.

21. *Ábrahám Károly* Putnokról egy 29 1/2 fontos, belől is kitűnőnek talált görög-dinyét állított ki.

22. E téren legkiválóbb volt azonban *Kretschmar Adolf* kiállítása — a bizottság figyelmét különösen saját alakú algiri babja vonta magára.

23. *Borbély Lászlóné* fejeskáposztája méltó elismerésben részesült.

24. *Jancsovics István* szarvasi lelkész gyümölcskiállítása nagy gonddal volt kezelve; róla kiállító a szakosztályban értekezett.

25. A méltán híres gömöri sajtokból szépen voltak kiállítva *Menczel által* Klenócz — *Rakovszki Gusztáv* és *Kretschmar Adolf*tól Rimaszombatból — a bizottság azonban nem hagyhatja említés nélkül, hogy a rézzel való festést nem helyesli. Éppen azért kitüntetést érdemel *Rakovszky*, ki a sajtot réz nélkül készíti.

26. *Mihalik Pál* Balogról kitűnő szép sejtes mézet állított ki, úgy

27. *Gubcsó András* Derencsényből szép sárga viaszt.

28. *Vály Károlyné* Jánosiból és

29. *B. Lászlószky Károly* Osgyánból szép virágos kenderet mutattak be.

30. *Turánszky Marcell* Levárról figyelmet érdemlő komlót állított ki.

31. Gazdasági gépeket *Scholcz Matheóczról* állított ki, névszerint egy jól zúzó krumplicavágót — ára 60 ft. — és egy erős szerkezetűnek látszó szecsavágót — 35 ft. árban.

32. *Jankovics* egy hat vasú Benkőféle magtakarót 15 ft. két közönséges ekét 12—15 ft. taliga nélkül, s egy általa mélyítőnek nevezett ekét, melyet a bizottság inkább erdei gyökírtónak nézett.

33. A *palóczi vasgyár* szép kiállítású 8 kapás irtó ekét, töltőgető és czélszerű közönséges ekét.

34. *Kuhinka István* Uj-Antalvölgyről szép két láb széles fenyődeszkát- és egy 15 öles fenyőgerendát.

Kelt 1867-ik évi augusztus hó 15-én.

Hamvay Zoltán, s. k.

jegyző.

IV. Jelentés

A magyar orvosok s természetvizsgálók XII-ik nagygyűlése alkalmával Rimaszombatban rendezett ipar- s gazdasági kiállításon bemutatott borok felett f. é. augusztus hó 17-én délután tartott bírálatról,

A megjelent bírálbizottság tagjai voltak: Dr. Entz Ferencz. Dr. Ováry Pál, Dr. Miskolczy Mihály, Dr. Gerlőczy Gyula, mint jegyző.

A 14 különböző vidékről meszelyes- itzés valamint két-itzés üvegekben kiállított borokat a bizottság egyenkint megízlelvén, lelkiismeretes eljárásáról tanuskodó igazságos véleményét, illetőleg bírálatát még pedig 1-ör a fehér- 2-or a veres borokra nézve következőleg nyilvánította.

I. Fehér borok.

- 1) *Lengyel* Sámuel zeherjei bora, tükrös, savanykás gyenge, kevésbé hordószagú.
- 2) *Kohn* testvérek vályi bora, jól kezelt, tükrös savanykás édeses.
- 3) *Kohn* testvérek zeherjei bora, homályos zavaros sem izre sem szagra nem kellemes, valószínűleg zákányos.
- 4) *Szontágh* Bertalan 1866-iki putnoki bora, sárgás tiszta színű; de fénytelen, édesfanyar, lágy nem tetszős.
- 6) *Palóczy* Ábrahám 1866-iki putnoki bora, tiszta színű, jó ízű, erős asztali bor, és az eddig ízleltek között legjobb.
- 5) *Szentmiklós* Victor 1866-iki bejei bora színe kevésbé tiszta, és e az előbbihez képest még előnyösebb.
- 7) *Györy* Lajos 1866-iki rimaszombati bora, tiszta híg, de úgy látszik a szokottnál fehérebb színű, melyet az alján levő nyálkával, csipős savanyú ízével egybevetve, valószínűleg hiányos dugaszolás következtében az eczetesedés kezdetére mutat.
- 8) Dr. *Patzek* Mór 1866-iki rimaszombati bora, tiszta ízű, kellemes gyenge savanyú különösen savanyúvízhez való.
- 9) *Palóczy* Ábrahám 1853-iki putnoki gohérbora, arany sárga színű, tiszta ragyogó tükrű, kellemes ízű, asszúra emlékeztető zamatú, több, mint közönséges asztalibor.
- 10) *Kohn* testvérek 1863-iki bejei bora, arany-sárga, szépfényű tiszta ízű és szagú, és jól kezelt.
- 11) *Szentmiklós* Victor 1862-iki bejei rizlingbora, aranysárga színű, kellemes gyönges tiszta ízű, de a valódi rizlingbor jellege, a sajátos zamat benne fel nem található.
- 12) *Veimann* Ernő 1863-iki szerednyei bora, eczetes, virágos.
- 13) *Ragályi* József 1863-iki varboczi pecsényebora, tiszta, tükrös, szép aranysárga színű, asszú ízű, árát (egy itcze 78 kr.) nagyon megéri.
- 14) Ugyan ennek 1861-iki bora, igen jó, de kisebb árra méltó, mint az előbbi.
- 15) Ugyan ennek 1866-iki bora, igen jó, az előbbiekhöz hasonló jeleggel.
- 16) Ugyan ennek 1862-iki alacscai bora, kitűnő ízű, színű, tisztaságú, asszúiz nélkül való pecsényebor. A Ragályi féle borok, általában jeles kezelésre mutatnak.
- 17) *Bornemisza* István alacscai asszúbora, szép aranysárga színű, jó izzel, de kevés testtel s olajossággal bír.
- 18) Ugyan ennek 1862-iki alacscai gohér asszúbora, egyéb jó tulajdonai mellett az édesség benne kitűnő.
- 19) *Borbély* László 1863-ki alacscai asszúbora, tükrös, tiszta, elég édes bor.

- 20) *Bornemisza* István 1863-iki alacscai pecsényebora, nagyon jó, tiszta ízű bor.
- 21) *Ragályi* J. 1863-iki alacscai pecsényebora, kitűnő jó és szép, árara (egy itcze 1. fl.) méltó.
- 22) *B. logi* uradalom 1866-iki termése, közönséges, tiszta gyenge bor.
- 23) *Zawrzel* Ödön 1866-iki termése, hasonló az előbbihez.
- 24) *B. Lusénszky* Károly 1866-iki osgyáni kástélyos (schiller) bora, még meg nem állapodott, de jót ígérő.

II. Veres borok.

- 1) *B. Nyáry* Sándor 1866-iki pilini bora, tiszta gránát színű, sima és jó ízű.
- 2) *Balogi* uradalom 1866-iki bora, szép tisztán tartott, sima, savanykás fiatal.
- 3) *Zawrzel* Ödön 1862-iki balogi bora, szép tiszta színű, kellemes sima, gondosan kezelt, és a burgundira emlékeztető bor.

A bizottság, amint teljes örömet fejezte ki, hogy a gömörmegei borvidék a kiállításon ily tekintélyesen képviseltetett, és a megyének még ebben is felhasználandó becses kincse rejlik; úgy, kevés kivétellel, mély sajnálattal tapasztalta, mikép a pinczekezelés, dugaszolás itt is, mint általában az egész országban felette hiányos, és az eladható bormennyiséget, ennek árát a palaczkokon megjelelni nagyobb részt elmellőzték.

Kelt Rimaszombatban 1867-ik évi augusztus hó 17-én.

Dr. Gerlőczy Gyula s. k.
jegyző.

* * *

E részletes jelentések bővebb magyarázatot nem igényelnek, mindazon által legyen szabad tolmácsolni ama közvéleményt s érzelmeket melyeket a sikerült tárlat a szemlélők többségében felkeltett, melyek az általános meglepedést leghivebben fogják kifejezni.

E közvélemény, részint ama helyes meggyőződésben nyilvánult, hogy Gömörmegye felvirágzására nem kívántatik egyéb, mint a természettől nyert erőit, adományait, korszerű népnevelés, értelmes munka s főképen czélszerű közlekedési eszközök (olesó vasutak) gyors életbeléptetése által kellőleg felhasználni, értékesíteni, és a megye ipar- s gazdasági érdekeit egymás között s az országéival összhangzásba hozni; részint őszintén örvendett, hogy Gömörmegye nemes gazdáinak, lelkes iparosainak ez első kísérlete, nemcsak kielégítőleg sikerült, hanem dicséretes elismerésre vagy legalább is emlékeztetre érdemes törekvése valóban kitüntetésre is méltó; részint hálás köszönetet szavazott, a bizottságok jelentéseiben felemlítettek kívül, minden a versenyben résztvevőknek, mivel éppen közreműködésöknél fogva, a tárlat sikerében, sőt még versenytársaik által aratott kitüntetésben is nem esekély részük van; részint ihletett részvétével gyámolította az új, de csakhamar megszeretett eszmét, miután a közönség a tárlatot bezárásáig (augusztus 21-éig) tehát 10 napon át tömegesen látogatta.

Tekintve már most a szemlélőkben imént elősorolt különböző hatást, ily ipar- s gazdasági tárlatok iránt hazánkban felkeltendő közérdekeltség rendkívüli s kiszámíthatlan horderejét, de különösen néhány kiállítónak, egyszerűbb iparosoknak felkiáltását, vajjon e tárlatnak mi czélja van, s mi haszna lesz önmagára s a város közönségére nézve? hiszem teljesen indokoltnak fogadtatik el a t. középponti választmány által.

1867-ik augusztus 19-én folytatva Rozsnyón tartott magyar orvosok és természetvizsgálók XII-ik nagygyűlés jegyzőkönyvi hitelesítési ülésében benyújtott következő indítványom:

Mélyen tisztelt közgyűlés!

A magyar orvosok s természetvizsgálók XII-ik vándorgyűlésének Rimaszombatban tartásakor, Gömörmegye s Rimaszombat városa gazdaságának s iparának feltűntetésére tárlat rendeztetett, mely bár a természeti kincsekben gazdag s iparban serény megyét s várost, a kezdet nehézségeinél fogva teljesen nem képviselte, még is az a szakértők s látogatók meggyőződése szerint, a várakozáson felül, egészen a meglepetésig sikerült.

Alólírott, mint a tárlatról írásbeli jelentéssel megbízott, a kiállítás helyiségeiben 5—6 napon át időzésem alatt, az iparosok érdekltségét s tudakozódását a nyerendő elismerés vagy legalább emlék iránt, észrevettem; miért is kötelességemnek ismerem a m. t. nagygyűlést megkérni s indítványozni, hogy hatalmazza fel az állandó középponti választmányt, a tárlatban résztvevő versenyzőknek nyújtandó dicséret, — elismerés — megemlékeztetése iránt, mely a munkaöszön s kitartó szorgalom kifejlesztésére roppant befolyást gyakorol — legjobb belátása szerint intézkedni. E törekvésnek s buzgalomnak elismerését s viszonzását, ha a kötelesség s méltányosság nem parancsolná is, az ildomosság, sőt számos közgazdasági érvek javallják; minthogy annak mellőzése, nemcsak a megye vagy város érdekében netán jövőben rendezendő kiállítás, hanem bármily országos tárlat iránt is közönyösséget szűlné, mely ismét a közgazdaságra káros visszahatással, a közérzület s közszellem csökkentésével lenne egybekötve.

Dr. Gerlóczy Gyula.

A közgyűlés által egyhangulag elfogadott indítvány végrehajtásával az állandó középponti választmány bízott meg.

Mielőtt kedves feladatomban tárgyat elhagynám, s így a m. t. állandó középponti választmány és olvasó becses figyelmét elvonnám Rimaszombatban felejtetetlen időzésünk ama fénypontjától, mely hő sugaraival köz-gazdaságunk bármi csekély emelkedése iránt érdekelt szemlélőben — a legbensőbb meggyőződést kelté fel, hogy felső Magyarország az ipar minden feltételeit bírván, hazánknak értelmes munka folytán valahára boldogulni kell; nem mulaszthatom el sajátságos viszonyaink által eléggé indokolt ama legforróbb óhajt ujlag nyilvánítani, vajha ily czélszerűen rendezett ipar- s gazdasági tárlat a magyar orvosok s természetvizsgálók vándor gyűlésének mindenkor kiegészítő részét képezné.

Részletes jelentés

a XII-ik nagygyűlés alkalmával történt kirándulásokról.

Közli Dr. OLÁH GYULA.

A magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlései alkalmával végbemenő kirándulások az ismeretek terjesztésének egyik sajátos módjául tekintendők, mert a gyűlés tagjai minden évben más vidék természet- s földrajzával, régészeti emlékeivel, ipar- és művészeti viszonyaival ismerkedvén meg, az egyes részek ily megismerése lassankint az egész hazára kiterjed s minden ponthoz a kirándulás egy-egy szép emléke is fűződven, sokkal tartósabb benyomás marad vissza, mintha a látott tárgyakat és viszonyokat egyedül utazva szemléljük volna meg.

A nagygyűlés már keletkezése első éveiben belátta a kirándulásoknak ezen az ismeretek gyarapítására szolgáló nagy fontosságát s már harmadik összejövetele alkalmával Zólyom, majd a negyedik nagygyűléskor Temes megyének több természettudományi fontosságú pontjára történt kirándulás. — A Kolozsvárott tartott ötödik nagygyűlés alkalmával a társulat tagjai a Torda-hasadék s a maros-ujvári sóbányák, — majd a Pécsen végbement nagygyűléskor Siklósra és a harkányi fürdőbe rándultak ki. Azonban e kirándulások nagyobb mérvet csak 1846-ban a Kassán és Eperjesen tartott 7-ik nagygyűlés alkalmával öltöttek, midőn Abauj megyében: Aranyidkára, a rudnoki fürdőbe, Jászóra s a ranki fürdőbe, Sáros megyében pedig a vörösvágási opálbányákhoz, a bártfai fürdőbe s az ó-ruzsinai barlanghoz történtek kirándulások. A 8-ik nagygyűléskor Sopron megye több nevezetes pontjára rándultak ki a társulat tagjai. A 10-ik nagygyűlés alkalmával Marosszék és Udvarhelyszék gazdag sóbányáit és sótelepeit látogattuk meg, míg a 11-ik nagygyűlés tagjai a dévényi vármokhoz s a németóvári fürdőbe rándultak ki, megtekintvén egyszersmind a hainburgi nagy-szerű dohánygyárat is, — végre a legközelebb lefolyt 12-ik nagygyűlésünk alkalmávali kirándulásunk Gömör megye minden nevezetesebb pontjára kiterjedt.

Ezen nagyon rövid áttekintetből látható, hogy ámbár a három — Pesten tartott — nagygyűlésről nem történtek kirándulások, mégis már ekkor is hazánk következő vidékeinek, u. m. Zólyom-, Temes-, Kolozs-, Baranya-, Abauj-, Sáros-, Sopron-, Pozsony és Gömör megyéknek, továbbá Maros- és Udvarhelyszékeknek a legtöbb természettudományi fontossággal bíró pontjai szélesebb körben megismerhetését közvetítette, illetőleg a rendezett kirándulások által eszközölte a magyar orvosok és természetvizsgálók nagygyűlése.

Mindezen kirándulások a nagygyűlés évkönyveiben több-kevesebb részletességgel le vannak írva s miután a Rimaszombatban 1867-ik évi augusztus 12-én tartott közgyűléstől azon megtisztelő megbízatást nyertem, hogy a Gömörmegyében tett kirándulásokról a nagygyűlés évkönyvében részletes jelentést tegyek, azt a következőkben van szerencsém összefoglalni:

A Rimaszombatban 1867-ik évi augusztus 9—22-ig tartott nagygyűlés alkalmával két kirándulás rendeztetett, u. m. az egyik, mely három irányban Ajnácskő, Ózd és Putnokra történt augusztus 15-én, s a másik, mely augusztus 18-tól 22-ikig tartott. — Megtartván tehát a történeti sorrendet, először az augusztus 15-iki kirándulásokról fogunk szólni.

Ajnácskő.

Augusztus 15-én reggeli 6 órakor indult el a kiránduló társaság Ajnácskő felé, hova Várgéde és Balogfalán át 8 1/2 órakor érkezett meg. A szép nyári reggel tünde légje, a jó út s a mindig változó szép tájképek oly kellemesen hatottak a kirándulókra, hogy a 2 és fél órai utazásnak semmi fáradságát sem éreztük. Megérkezésünk után mielőtt a források megtekintését és a többi excursiót megkezdtük volna, a fürdő birtokosa b. Kemény Gábor úr vendégszerető intézkedése folytán a társaság villásreggeliben részesített az e célra csínnal és ízléssel készített, eleven gallyakból összeállított sátorban.

A villásreggeli után Kovács S. Endre tr. úr vezetése mellett a gyógyintézet fekvése, a források és a fürdőhelyiségek megtekintésére indultunk.

Egy gyönyörű völgyben sudar fasorok közt buzognak föl az ajnácskői földvas-kénes források. Keletről és délről a Medve-hegység, nyugotról a várhegy, északról ismét magaslatok és hegyek veszik körül, úgy hogy e kies völgy az időjárás viszontagságai ellen minden oldalról védve, bir mindazon tulajdonságokkal, mik egy gyógyfürdőnek elmaradhatlan helyi feltételei. Sajnáltni lehet, hogy még ekkorig nincsenek kidolgozva e fürdőhely léghőmérséki differentiái, mert az ajnácskői fürdő mind kedvező fekvése, mind vizének alkatrészeinél fogva különösen a mellbetegek gyógyhelyévé válhatnék, ha a hőmérséki differentiák — mik ily betegeknek fő tekintetigényelnek — már ismertek volnának; eddig csak azt tudjuk, hogy a fekvés kedvező a mellbetegekre, mivel a fürdőhely minden irányban fedezve van a szelektől, továbbá hogy a lég ott száraz nem lehet, bizonyítja a völgybeni buja növénytenyészet, a víz alkatrészei pedig egészen megfelelnek e hivatásnak. Ma már elmúlt azon idő, midőn a fürdészet merőben az empiria adataira volt szorítkozva, most már a fürdői gyógyeljárások is rationalis javallatokra fektetvük s a fürdészeti gyógytan csak azóta nyert polgárjogot az orvosi tudományok között, mióta ily javallatokon sarkallik és adott esetben valamely gyógyforrás gyógyszer- és gyógytanilag indokolva van. Az ajnácskői gyógyvíz éppen ily észszerű indokolhatóság alapján bír jogosultsággal arra, hogy a légzésszervek bántalmainál gyógytani tényezővé váljék, mert fő alkatrészei mind Molnár János (lásd k. m. természettudományi közlöny 861. foly. II. k. I. f.) mind dr. Marikovszky György, mind dr. Kiss Antal vegyelemzése szerint kén- és szénasavas mérséleget állván, már e tekintetben is van gyógytani fontossága, vastartalma pedig — Marikovszky szerint 1 polgári fontban 1,77 gr. — oly tetemes, hogy a földvas-kénes vizek hasonló tartalmát messze túlhaladja, mert az ajnácskői víz vastartalma, például a pyrmontri vízéhez úgy aránylik, mint 2, 5 : 1-hez; — a driburgiéhoz mint 1, 7 : 0, 5; a rippoldrauiéhoz mint 1, 7 : 0, 4; — a griesbachéhoz mint 1, 7 : 0, 3-hoz és így az ajnácskői gyógyforrás a fönnebb vázolt topographiai előnyeinek felül bő vas-tartalmánál fogva oly fontos hivatással bír a légzésszervek bántalmainak gyógytanában, hogy valóban megérdemlené azon anyagi áldozatokat, mik e fürdőhelynek gyógytani értékével arányos fölszerelésére szükségesek volnának.

Nekünk, kik kirándulásainkat nem kicsinyes kíváncsiságból tesszük, kötelességünk őszintén nyilatkozni a látottak felől és e kötelességünk szerint cselekszünk akkor, midőn egy részről tartózkodás nélkül megjegyezzük, hogy az ajnácskői fürdőintézet nincs akképp berendezve, mint a minő berendezést e gyógyforrás topographiai viszonyai és természeti tulajdonságai érdemelnek, — más részről pedig megkísérjük röviden jelezni azon szükséges intézkedéseket, miknek létesítése után Ajnácskő rövid idő alatt hazánk első rangú fürdőintézetei közé emelkedhetik.

Ekkor még az egész fürdőintézet berendezése oly kis arányokat mutat, mintha e fürdő szerény visszavonultságában a környék lakóin kívül más vendégekre nem is számíthatna. Az

ezelőtti közlekedési viszonyok mellett e visszavonulás, e szerény egyszerűség talán igazolt volt, mert a fárasztó utazás miatt távolabb vidékekről kevés beteg látogatta e fürdőt, azonban az éjszaki vasút mai végpontjától is már csak 2 óra járányira fekvő s e vasútvonal tovább építésével Ajnácskő egészen a vasút mellé esvén, az ország központjától Budapesttől 5 órányi távolságra lesz s mivel e helyiség a vasuti közlekedés folytán könnyen és kényelmesen hozzáférhetővé válik, az orvosok bizonyára nem mulasztandják el ezen előnyös vegyületű és kedvező topographiai viszonyokkal bíró forrást gyógytanilag értékesíteni és így Ajnácskő emelkedése éppen oly bizonyos, mint a mily előrelátható az, hogy az éjszaki vasútnak nem mindig Salgó-Tarján lesz a végpontja, hanem annak továbbépítése már csak időkérdés.

Azonban a közlekedés e megkönnyülését, az ajnácskői fürdőnek nem lehet tétlenül várni. Az első és legfontosabb teendő, hogy az intézet egy fürdőorvossal láttassék el, kinek kötelessége legyen az ajnácskői léghőmérséki változatokat lelkiismeretesen jegyezni s a nyert adatokból a közép hőfokot, valamint a legmagasabb és legalacsonyabb hőfok közti differentiát hónapról-hónapra és évszakra — évszakra kidolgozni, — valamint szükséges az is, hogy az ajnácskői források vize külön külön új és a vegytan mai álláspontjának megfelelő mennyi- és minőleges vegybontás alá vétessék.

E két intézkedés volna a legelső teendő, mert a mennyire az ajnácskői viznek eddigi — bár nem legtökéletesebb — vegyelemzéséből, továbbá a fürdőhely fekvéséből itéltni lehet, az ajnácskői fürdő különösen a tüdőbántalmak — kezdődő gümőkór, idült hörglob és hörghurut — továbbá a görvély- és vérszegénységben szenvedő betegek gyógyhelyévé válhatik. Már pedig ezek mind oly bántalmak, hogy az orvos azokban szenvedő betegeit csak akkor küldheti teljes megnyugvással Ajnácskőre, ha először az ottani léghőmérséki viszonyokat, másodsor a forrásnak legapróbb részletekig fölvetett alkatrészeit tökéletesen ismeri; — de más részről e bántalmak olyanok is, melyek hazánkban nagyon gyakoriak és pedig éppen a társadalom azon osztályaiban, melyeknek tagjai anyagilag képesek fürdőt használni, s mivel hazánkban nincsen a fönnebb említett bántalmaknál használható tökéletesen berendezett fürdőintézet, a magyar orvos kénytelen betegeit Meran vagy Velence climaticus curájára, vagy Gleichenberg, Pyrmon, Kissingen s a t. teljes berendezéssel bíró gyógyforrásaihoz utasítani, holott ha például az ajnácskői fürdő kielégítő fölszereléssel bírna, sokkal örömesebb ide küldené betegeit, már csak azért is, mert az ajnácskői víz a most említett világhírű gyógyforrások fölött sok tekintetben előnnyel bír.

A másik szükséges teendő volna a forrásfúratás. Az ajnácskői fürdő mai szerény viszonyai közt, úgy látszik, a most létező-természet alkotta három forrás megfelel a mai szükségletnek, — Amde amint ez intézet nagyobb arányokat öltene s a forrás természeti tulajdonainak megfelelő mérvben látogattatnék, akkor már a most létező források vize elégtelen lenne s mint mindenütt, úgy itt is a természet adományainak elégtelenségét a művészetnek kell kiegyenlíteni.

A földisme vívmányai közé tartozik az, hogy ma már a források lényege felől biztos tudomásunk van. A tapasztalatok azon megállapodásra vezettek, hogy minden természetes forrásnak összefüggésben kell állani valamely nagyobb üreggel, mely a forráséhoz hasonló forrásnak összefüggésben kell állni valamely nagyobb üreggel, mely a forráséhoz hasonló viznek szolgál tartályául. E tapasztalati eredmények folytán ma, midőn a fürdészeti gyógytan hatalmas lendületet nyert s a fönnebb jelzett oknál fogva a rationalis gyógytanba bekebelezetett, mindazon fürdő intézetekben, hol a természetes források által szolgáltatott víz mennyisége nem áll kellő arányban a szükséglettel, a hiány föld-fúrások által nyert mesterséges forrás vizével egyenlített ki.

Az ajnácskői fürdő fölvirágoztatásának is egyik feltétele a forrás vizének ily módoni gyarapítása, hogy a fúratás okvetlenül e kívánt eredményekhez vezetne kitűnik azon körülményből, miszerint a régi két forrás vonalában néhány év előtt ásott kútból már kis

mélységben is a forrásokéhoz hasonló vegyalkatrészekkel bíró víz bugyogott föl. Tagadhatatlan, hogy egy kút fúratása több költséggel jár mint az egyszerű kútásatás, ámde az ásványvizeknél a fúrott kút mindig előnyösebb az ásottaknál, mert fúrás által egész az ásványvíz tartályáig jutván, azt eredeti és tiszta vegyalkatrészeiben fogjuk megnyerni, míg az ásott kút a tartály mélységére be nem hatolhatván, az ásvány-víznek mindig fog utjában állni egy bizonyos, majd vastagabb, majd vékonyabb földréteg, melyen keresztül hatolva vagy vegyi, vagy természeti tulajdonságaiból veszít. Innen, van, hogy a fúrott kútak ásványvize mindig gazdagabb vegyi tartalommal bír, mint a közvetlen szomszédságában fekvő természetes forrásoké.

Magától értetik, hogy az ajnácskői fürdőintézetnek ily emelkedésével szoros összefüggésben áll az is, hogy az intézet kellő épületekkel láttassék el, mely épületeknek nem a mostani új lakház, hanem ezzel átellenben a forrásokon belől kell fölállíttatniok, mert az országút pora egyáltalában káros lenne a betegek részére s azért lakszobák az országúttól minél távolabb állítandók fel, — de ez és ezenkívül még igen sok apróbb részlet az intézet orvosrendőri szabályaiban lenne megállapítandó.

Iparkodtam jelen rövid vázlattal föl hívni az olvasó és az illetők figyelmét arra, miszerint Ajnácskőnek a természet megadta mindazon kellékeket, mik egy nevezetes fürdőintézetnek jövőt biztosíthatnak s most a művészetben van a sor a jövőt előteremteni. Meg vagyok győződve, hogy amint az ajnácskői fürdőintézet mostani szerény egyszerűségéből kiemelkedve az orvosok és a betegek igényeinek megfelelő felszerelést nyer, rövid idő alatt egyike lesz hazánk leglátogatottabb fürdőintézeteinek.

E rövid kitérést talán nem fogja az olvasó rosznéven venni s most soroljuk föl az érdekes kirándulás többi részletét.

A fürdő megtekintése után vette kezdetét a pogány vári kirándulás. Fáradtságos $\frac{5}{4}$ óráig tartó hegyiuton érkeztünk fel a „Pogányvár“ laposára, hol részben a nagyszerű kilátást élveztük, részben a geogra nézve érdekes basalt-tódulások köték le figyelmünket. Sajnálni lehet, hogy tulajdonképeni szakférfiak nem voltak jelen s a helyszínen nem döntethett el azon vita, mely a talált képletekre vonatkozólag fölmerült. Dél utáni 1 óra tájban érkeztünk vissza az élvezetes kirándulásról s ekkor vette kezdetét a 150 terítékű s a köz-tiszteletben álló tulajdonos által rendezett izletes ebéd, mely alatt a pohárköszöntések hosszú sorát Dapsy Vilmos nyitotta meg, üdvözlőlvén s éltetvén a tulajdonos b. Kemény Gábor nevében a kiránduló társaságot; — Kovács S. Endre tr. b. Kemény Gáborra, — majd a hazai fürdők s ezek közt különösen ez ajnácskőinek fölvirágzására üritett poharat, Kubinyi Rudolf meleg hazafiságot s nemes lovagiasságot tanúsító kitűnő szónoklatában Magyarországnak királynéját éltet; történetek még pohárköszöntések Gömörmegye közönsége s hölgyeire a régészet elve fölkarolására, — több nemes elv s kitűnő személyre.

Ebéd végeztével a társaság három részre oszlott, az egyik rész az ottani ősemlősök maradványainak lelhelyét szemlélte meg s hozott magával tanulságos példányokat; a másik rész az ebédlő helyiségben maradt s vidám beszélgetés s pohárköszöntések közt nem egy nemes eszmét s közérdekű dolgot penditettek meg; a harmadik pedig — a legifjabb nép táncznak eredt s jó kedvét fokozta a fürdői hölgyvendégek kedélyes részvéte.

Hat óra után kezdett oszlani a társaság, vivén magával kedves emlékét az itt töltött időnek.

Visszatértünkben megállapodtunk a várgedei fürdőhelyiségnél. Röviden megtekintettük a berendezést, megízleltük a gyógyvizet s az itt rendezett népmulatság alkalmúl szolgált a szép magyar táncz költői eredetiségeiben gyönyörködnünk.

Kilencz óra tájban érkeztünk vissza Rimaszombatba. Az út fáradalma nem éreztük, egész valónkat elfoglalták e szép kirándulás emlékei, s képzeletünkben egy szép jövő kör-

vonalai fogamzottak. Azon időt képzeltük magunk elé, midőn Ajnácskő egyike lesz hazánk legrendezettebb és leglátogatottabb fürdőintézeteinek.

Ózd.

Ugyancsak augusztus hó 15-én ment végbe az ózdi kirándulás, kora reggeli 6 órakor indult el a kirándulók serege s 9 órakor taraczkdurrogások üdvözlése mellett érkezett meg.

Megérkezés után Kubinyi Ágoston alelnök a szíves fogadtatásért a kirándulók őszinte köszönetét nyilvánítá *Kubinyi Manó* vasgyár — igazgatónak, kiemelvén különösen a vasipar fontosságát s elismerését fejezvé ki azon férfiak iránt, kik e nevezetes iparágnak hazánkban vezérmivelői. Ezután lóvonatú vaspályán kirándultunk *Volny Józsefnek*, a murányvölgyi vasműegylet főfelügyelőjének vezetése mellett az 1300 ölnyire fekvő, évenként mintegy 400,000 mázsa szenet adó barna kőszénbánya legfelsőbb tárnájának megtekintésére. A tárna mélyében levő nagy nedvesség miatt a bejárástól csak 100 ölnyire haladhattunk a honnan visszatérve, a kibányázott kőszén továbbszállításának módját tekintettük meg s azután fölülve a lóvonatú vasút ládaszerű kocsijaira, a 7—10 vonal eséssel bíró vaspályán minden vonó erő nélkül haladtunk lefelé s érkeztünk meg a kiindulási pontúl szolgáló vasfinomító gyárhoz.

A 160—180 lóerejű gőzgéppel, 900 munkással, két és fél millió forgó tőkével dolgozó vasfinomító gyárban nagy érdekléssel szemléltük az olvasztó kemenczékben összegyűrt vakító fényű izzó vasgomolyokat, — érdekes látvány, midőn egy ily vasgomoly a 80 mázsa gőzkalapács alá vonva, ez tompa kimért ütéseivel a formátlan gomolynak alakot ad s mintegy belépteti azon világba, hol már mint vas a kereskedelem, a forgalom tárgyává válik. — Ép ily érdekes látványt nyújtanak a vasat hengerelő, hűtő, fűrészelő, gyaluló és metsző gépek működése valamint a vasgyár ebbeli szükségleteit fedező téglagyár.

Ez alkalommal mindenki meggyőződhetett, hogy az ózdi ipartelepben a legkitűnőbb munkafelosztás a legnagyobb takarékoszággal egyesült.

Alig végeztük el a tanulságos szemlét, midőn 12 óra után fenyő ágakkal, vasrudakkal s a bányászat jelvényeivel izletesen földiszítt helyiségben, a vasműegylet által adott választékos s a magyar vendégszeretethez dúsán megfelelő ebédhez hívtak bennünket.

Az ebéd vége felé dr. Knöpfler Vilmos azon indítványa, hogy a gyári munkásoknak e nap emléketül egy kis ajándékot gyűjtsünk, közhelyesléssel fogadtatván, rövid idő alatt 84 ft 48 kr. o. é. gyűlt össze, mi a fő felügyelő rendelkezése alá bocsáttatott.

Ebéd után a környék lakói a gyártelepben egy kis népmulatságot rögtönöztek.

Délutáni 5 óra tájban vettünk búcsút a munka és szorgalom ózdi templomától, hol mindenkinek alkalma volt tisztelni tanulni azon kezeket, miket az erős munka durvává tesz és kalapot emelni azon gyöngy szemek előtt, miket a lankadatlan, folytonos szorgalom az egyszerű munkás arczáról csöpögtet. E verejték-csöppek a polgárosodás, a nemzeti vagyonosodás igazgyöngyei s azért mindnyájunk tiszteletét és elismerését bőven kiérdemlik azok, kik nemzetiségünk anyagi emelkedésén ily fáradhatatlanul munkálkodnak.

Az esti órákban érkeztünk meg Rimaszombatba magunkkal hozva az ózdi kirándulásnak tanulságait és el nem mosódó emlékét.

Putnok.

Ugyan ezen napon a gazdasági szakosztály tagjai Putnokra rándultak, gróf Serényi László mintagazdászát megtekintendők, hol előzékenységgel és szíves vendégszeretettel fogadtatván a jól rendezett gazdaságot körülnézték s azután elégtelen távoztak vissza Rimaszombatba. (E kirándulásról bővebb tudósítást nem nyerünk. Szerk.)

Igy folytak le ezen augusztus 15-én végbe ment kirándulások, ama nagy kirándulás azonban, mely a magyar orvosok és természetvizsgálók nagygyűléseinek történetében ekkorig mind terjedelmére, mind tanulságos voltára páratlan, három nappal később, augusztus 18-án vette kezdetét.

Az első nevezetes pontja e kirándulásnak a világhírű aggteleki barlang volt, s azért első sorban e pontot fogjuk tárgyalni.

Aggtelek.

Augusztus 18-án reggeli 5—6 óra között a társulatnak mintegy 400 tagja indult el Rimaszombatból Aggtelek felé. Mindazok kik nem látták még hazánk nagyszerű természeti ritkaságát az Aggtelek kis falu melletti „Baradla“-hegyből nyíló nagy barlangot, a vágy s egy nemes kíváncsiság folytonos hevével siettek a kitzűzött pont felé s innen magyarázható, hogy ámbár 8 óra tájban a kirándulók Tornallyára érkezvén, itt izletes villásreggelivel vendégtettek meg Szentiványi Miklos úr által, mely alatt a kirándulóknak érdekes látványt nyújtott az itteni fiatalságnak éppen akkor tartott eredeti táncz-mulatsága a szabadég alatt.

Vége egy órai időzés után Tornallyáról megindulva, 11 óra tájban megérkeztünk a kopasz Baradla-hegy tövéhez. Az aggteleki barlang talán még soha sem volt egyszerre ily nagy közönség által meglátogatva. A társulati tagokhoz csatlakoztak a környék értelmisége és lelkes hőgyei is, úgy, hogy a barlang bejárása előtti tért egy minden tekintetben kitűnő közönség számos tagja lepte el.

Rövid időzés után pontban 11 órakor indultunk meg a barlang megtekintésére.

A magas Baradla-hegy függélyes sziklafalzatának lábánál egy igénytelen alacsony rész képezi a tágas üreg külső nyílását, hol égő gyertyát fogva kezünkbe haladtunk a barlangba, melynek eleje néhány ölnyi távolban még mindig alacsony és szűk, sok apró kődarab hever a földön, mi a járást kényelmetlenné teszi, azonban egy meredek lejtőn lehaladva az üreg egyszerre megtágul s már a „Csontház“, a „Mózsos oltára“ a „Nagy templom“ oly bővek, hogy a jelen volt nagy társaság egész kényelemmel haladhatott előre. A sötét üregben a gyertyák apró fénye nem volt képes elég világosságot terjeszteni s az érdekesebb pontoknál részletes megtekintést, csak az időnkint előidézet magnesium-világítás mellett nyerhettünk. Azonban ha a magasabb fölepű helyek szépségeit nem élvezhettük is egész teljűkben, de minden pont oly gazdag csoportulása a természet szépségének, hogy csaknem minden lépten eszünkbe kellett jutni az időnk rövidsége és a látnivalók sokasága közti nagy aránytalanságnak.

Igy haladtunk folyvást újabb és újabb látványok között egész a „Nagy terem“-ig. E szép tágas üreg bőven ki volt világítva s a benne elhelyezett padokon kissé megpihenvén, miután a barlang ez aránylag kis részének megtekintése is tetemes időt vett igénybe, a társaság legnagyobb része innen vissza fordult s kifelé haladva még egyszer bővebben és részletesebben megsejleltük a már egyszer látott pontokat. Az aggteleki barlang kis részének ismertetése is sokkal nagyobb részt foglal el, semhogy azt egész terjedelmében ismerethetnénk s azért e barlang egyes pontjainak részletezésére czélszerűnek tartjuk alább Madarász Rezső gömörmegyei főorvos úr rövid ismertetését közölni.

Az aggteleki barlang azon kevés ismert barlang közé tartozik, melynek ürege pontosan föl van mérve s melyről nagy buzgalommal, tanulmánynyal és szakértelemmel készített haránt- és kereszt-átmetszeti rajzokat birunk. Ez ismereteket kizárólag Vass Imre Gömör és

Kis-Hont megye egykori mérnökének köszönhetjük, ki nemcsak fölmérte és leírta*) az aggteleki barlangot, de annak több mint két harmadát ő fedezte fel, s az ő általa tett elnevezések ma is sértetlenül állanak és senki által sem módosítottak.

Atalában úgy van, hogy az ily nagy barlangok, míg pontosan föl nem méretnek, sokkal nagyobbak állítatnak, mint mekkorának a fölmérés után bizonyulnak. Az aggteleki barlang nemcsak fölmérése előtt, de még ma is sokak által 5—8 mértföld hosszúnak állítatik. E csalódásnak talán leghelyesebben lélektani magyarázatot lehet adni, mert a sötétben az ember a rendesen lassabban haladva, s a vizsgáló figyelmét folyvást újabb és újabb érdekes pontok kötvén le, de ezeken kívül a barlangok légköre s egyéb szokatlan sajátságai a szemlélőben oly rendellenes lélekállapotot idéznek elő, mi ezen csalódásnak elég magyarázatául szolgálhat.

Azonban ha az állítólagos hosszúságtól messze áll is az aggteleki barlang hossza, még valódi mekkoraságában is egyike ez az ismert barlangok legnagyobbikának, mert az aggteleki barlang fölől biztosan tudjuk, hogy az 4195 öl hosszúságú, míg más barlangok vagy nincsenek fölmérve s csak hozzávetőleg mondatnak ennél nagyobbak, vagy pedig ha fölmérettek, az aggtelekinél mindnyájan kisebbnek bizonyultak; csupán a varren-koneti barlang az, mely fölmérője dr. Wards állítása szerint ötször nagyobb volna az aggtelekinél. Azonban erre nézve helyesen jegyzi meg Vass Imre, hogy dr. Wards állítását gyanússá teszi azon körülmény, miszerint a varren-koneti barlang fölmérésére s abbéli visszatérésre 19 óra elég volt, míg az aggteleki barlangot annyi idő alatt még csak megjárni is teljes lehetetlenség s ennél fogva Vass Imre határozottan állítja, hogy „mindaddig, míg a varren-koneti barlang újabb fölmérése által Wards állítása nem rectificáltatik, vagy míg az eddig ismerteknél nagyobb föl nem fedeztetik, addig az aggteleki joggal tartatik minden ismert barlang legnagyobbikának“**)

E körülménnyel azonban határozott ellentétben áll az aggteleki barlang elhanyagoltsága. Ily nagy természeti ritkaság több és gondosabb ápolást érdemelne, mint a miben most részesül. A barlangon átfolyó patakon erős hidaknak kellene állni, a bemenetelt s általában benn a barlangban az utakat kényelmesebbé kellene tenni, szóval egy egészen tervszerű átalakítás volna foganatba veendő, mert csak úgy lehet remélni oly tömeges és sűrű látogatást, a minőt e gyönyörű természeti ritkaság valóban megérdemel. — Meg vagyunk győződve, hogy a tulajdonos Ragályi-család nem fogja elmulasztani e már nagyon szükségessé vált javítások, illetőleg újítások eszközését.

Rövid leírása az aggteleki barlangnak.

MADARÁSZ REZSŐ, gömörmegyei főorvostól.

Aggtelek helysége világhírű cseppköves barlangjával Gömörmegye keleti szélén az éjszaki szélességnek 48—49-ik, és a keleti hosszúság 38—39-ik foka közt egy szélesen kiterjedő hegynek hátán fekszik, nyugotról a Sajó, keletről a Bódva völgye által körülvéve. Ezen hegy láncz szakadatlanul éjszakfelé egész Lucskáig, keletfelé egész Jászóig, leginkább kopár

*) *Emerich Vass* „Neue Beschreibung der Aggteleker Höhle Gömörer Comitats in Ungarn, sammt Grundriss, Durchschnitt und Situationsplan sowohl schon früher bekanten, als auch deren im Jahre 1825 den 1 Juny entdeckten Höhlungen.“ Pest gedruckt bei Landerer.

**) L. m. 88-ik lap.

sziklás átmeneti mészkő hegylánczolatot alkotva, nyugot felé megszakasztva a völgyektől Murányon által Tiszolezig terjed, úgy hogy hossza keletről nyugotnak 15, szélessége pedig 5 mértföldet teszen.

Ezen rendetlen rétegű mészkövek alatt a palamészkő és a szürke keserkő (Grauwacke) egymást majd vastagabb majd vékonyabb területekben váltogatják, úgy hogy pala, szürke és színes vagy leveles mészkő után az eredeti korú zsagyla (Gneisz) hegynem teszi az alapot.

Ezen későbbi korú mészkő-hegysorok, több majd mélyebb majd keskenyebb völgyeket alkotnak a hegyek csúcsain részint kiálló, részint gömbölyded kopár természetlen sziklák láthatók, színökre szürke, kékes vereses, törésre apró szemű, tompa szegletű, dörzsölésre fehéresek, savakban pezsegnek.

A mészhegyek tulajdonával birván a hó és eső vizet nem a föld színén bocsátják alá, hanem az a sziklák rétegei közt beszivárogyva patakok alakjában foly ki. Nevezetesen azon számtalan horpadások, melyek ezen hegylánczolatokban találtnak, mintha a föld be süllyedt volna, s melylyek közül egynémelyek több holdnyi területtel birnak s nem marad bennök még a legnagyobb esőzések után sem álló viz, annak fenekén, mintegy tölcseren keresztül szivárogy. Ezen horpadások, mélyedések töbröknek nevezettnek, több töbrő egymás mellett egész völgyet alkot mint a Baradla-völgye, Mogyorós-völgye, és a Sortöbrő, a hol szintén az eső és hóvizet a kősziklák hasadécai nyelik el, s csak azon a helyen a hol viznek beszivárgása vagy történetesen vagy mesterségesen gátolva van, képződnek a tavak mint : a veres tó, csernai tó, bűdös tó, fekete tó.

Eszerint bizonyos, hogy a völgyekben összegyűlt vizek a föld gyomrába befolynak, így kétségen kívüli az is, hogy ezen lyukak és töbrök alatt földalatti nyílások, repedések vannak, melyek beszivárgott vizet befogadván tovább folyni engedik, ezen nyílások eleinte csak gyenge hasadások lehettek, s csak idővel a viznek kimosása tágítá ki s a mind inkább összetódult víz nagyobb erőre kapva nagyobb üregeket is alkotott, s a kitágított barlangok boltozatjának leszakadásával támadtak a töbrök.

Ily eredettel bíró természeti nevezetesség, az *aggteleki barlang*.

Ezen barlang cseppkövének minősége és terjedésére nézve, már rég idő óta nevezetes; Korabinszky geographiai lexiconjában is tesz említést róla, hogy a Londoni tudós társaság két angolt küldött ki a barlang kifürkészésére, kik is három napi ittmulatások után a barlang végét nem érvén el, haza mentek. Towson 1792-ben magyarországi utazásáról kiadott munkájában megkülönböztetve szól ezen barlangról. 1801-ben Gömörmegye főispánja Pronay Gábor meghagyása folytán és költségén hajtatott végbe Raisz mérnök által az ismert ó-ágnak felmérése, melynek hossza a mellék ágakat ide nem értve 850 ölre tétetett, (a tudományos gyűjtemény 1820-ik 1-ső kötetében szépen előadja ezen barlang külön tájrajzait.)

Mindenek felett az aggteleki barlang kifürkészése, felfedezése és leírásánál legtöbb érdemet szerzett ekkoráig Vass Imre gömörmegyei mérnök, kinek négy száraz év után sikerült 1825-ben Szent Iván hava 1-sőjén nem sajnálva nélkülözést, fáradságot, életveszélyt, áthatolni az akadályakon s felfedezni azon nagyszerű barlang még nagyobb szerű folytatását, a hol ő heteket töltött, s melyet mérnöki felvett, lerajzolt és 1831-ik évben kiadott munkájában terjedelmesen és részletesen leirt.

Az ő felmérése szerint tézsen az Aggteleki barlang hossza és kiterjedése 4195 ölet s eszerint az eddig felmért barlangok közt a legnagyobb.

A bejárás a nyugot felé nyúló hegy alján van egy leszakadt szikla megett, mely felett 160 lábnyi magasságra emelkedik egy szikla folytatásától elszakasztva, melynek nagyszerűsége az embert meghatja.

A bemenetel a barlang száján lejtős, az üreg kissé szűk, de pitvaraiban csak hamar ma-

gasra emelkedik boltozatja s egy útja jobbra a csontházba vezet, egy üreg a hol emberi csontvázak az előtt nagy mennyiségben találtattak, s iszap alól még most is kiásatnak, menekültek és szerencsétlenek maradványai.

Az úgynevezett Mózsos oltárának általellenében van a „rókalyuk,” szűkebb bejárása után egy tágas üreg tűnik elő, melyben a nagyszerű csepkő oszlopokon kívül egy iszonyú mélység lepi meg a szemlélőt, s a megkonduló harang tompa hangja különös érzést fejleszt az ember keblében.

Visszamenve meredeken viszen az ösvény a „nagy templomba” a „nagy oltár” és „Szent-Háromság” oszlopával, melynek ürege csodálkozásra ragadja a beérkezőt. A templomtól bal-kézre van a „denevér barlang” a hol a 36 hüvelykre egymástól távol eső bevágások taliga-kerék nyomainak állítattnak, s ezen üreg legvégső részén számtalan denevér egymásra kapaszkodva függ.

A nagy templomból jobbra különféle csepkő alakzatok között jön az út a „kis templomba” a honnét meredek hegy oldalán menve egy kiterjedtebb lapályhoz érkezik a Styx folyó árkához, a hol is balra alacsony nyíláson ösvényes utakon juthatni be a paradicsomba, most is szép ezen üreg nagyszerű csepkőoszlopaival, a Palmira omladéka és a képzelt „almafa, Ádám és Éva szobraival.

A Styx folyam csörgő zuhanása mellett kellemes uton haladva jut be az utas a 16 öl magas és 20 öl széles kis szálába, hol a környéki fiataltság a nyári nagy hőt mellőzve, e nagy viszhanggal bíró teremben tartja tánczvigalmait.

A kis templomból vezet az út egy kellemes síkságon egy benyomuló szikla odva alá a „thronus”-hoz, melynek eleje a vízfélé mennyezetként csügg le, ettől néhány lépésnyire van a kúp oszlop mely „nádor oszlopának” hivatik s melyen fenséges József főherczeg Magyarországnádora emlékére ezen felirat olvasható : IosephVs archIDVX aVstrlae regnI HVngarIae paLatInVs pater patrIae latebras sVbterranaeI antri baraDLa VIDIt 1806. Ez után következik Este Ferdinand oszlopa ki 1817-ben a barlangot meglátogatta, kár hogy a kivésett felirat az ujabbi csepegéstől olvashatatlaná lett. Revitzky fő Cancellar oszlopa ki 1829-ben látogató meg ezen barlangot, ilyen felirással „Üdvözlégy drága s jó királyunk jobbja Revisnyei gróf Revitzki hazánk csillaga s disze.”

Egy dombon átkanyarodva jut be az ember a 20 öl hosszú és 10 öl szélességű szép nagy térre a „nagy terembe” a hol balra egy karzattféle emelkedés is látható. A barlang kanyarodó vizén még háromszor átmenve jut az ember „Mária hegyéhez”, ez egy összeszakadozott s lerogyott kőhalom melynek nagy magasságát csak úgy vehetni ki, ha nagyobb fény által a felette levő sokkal magasabb üreg boltozatja megvilágíttatik, a hegy tetőről egy kémény forma lyukon lelehet bocsátkozni a „zsidó templomba” a hova a Mária hegy oldalán a szép vizesés mellett szinte ellehet jutni.

Visszamenet a „török fürdő” és a „viasz út” sárga viasz színével bevont útja és oszlopok különösen feltűnőek. Végzi ezen oszlopokat a „gyémánt kö” a fáklya fényt ragyogó visszatükrözésével, mögötte a boltozat úgy tűnik elő mintha két oszlopon nyugodnék, s azoknak egyikén Almásy József Gömörmegye főispánja emlékeül 1825-ben ezen felirat vagyon kivésve „SpeLVnCa BaraDLa sVo qVoqVe LItat senIorI Iosepho ALMassI.

A „szalonna oldalak,” „pesti orgona” és „retek kert” mellett haladva éri el az utas az ág végét, hol a lábába bebocsátkozva olvashatni egy széles kövön : „Ferdinandus Coronae Princeps” ő felsége által saját kezűleg tett írását.

Bukkanók és lyukak közt juthatni a leszakadozott kődarabokból alkotott, „Horel hegyéhez” hol lárma és zaj közt zuhog le a sziklák közt a tajtékzó patak.

A további menetel a víz mentében tétetik s a zordon út után, mely „az ezerránczú szok-

nya" s a „fogaras hegye“ mellett vezet, fel vidítja a vándort a kenderes tájéka, több nemű csepkő oszlopaival.

A „Murányi vár“ csepkőtornyaival zárja be az ó ágot, mely megett leszakadt sziklák közt tűnik el a patak s elzárni látszik a további juthatást.

Az 1825-dik évben felfedezett új ágbani bemenetel a „vaskapunál“ van, nevét a nehéz átjárástól nyerte, egy ölnél valamivel magasabb nyílás az a melyen keresztül kell hatolni s melynek teteje, fenéke és oldala egy darabból alkotott szikla; mily nagynak és hosszú ideig tartónak kellet lennie azon víz mosásnak míg azt ekkora nagyságúvá alkotta, azért ezen ágba bejutni csak akkor lehet ha a víz nagysága azt nem gátolja.

Mintegy 70 ölre ezen szűk és örvényes bejárástól kezdődnek azon felséges szép helyek, melyekben az embert csodálkozásra ragadják ezen földalatti természeti remek művek, azon nagyszerű, fényes fehérségű, szépségeiben egymással vetélkedő csepkőoszlopok, s a beljebbi utazásnak folytatására bátorítják. Még a köszikla falai is sok helyen mintha szőnyegekkel lennének bevonva, s a rajtok leszivárgó mészvíz kristályos leülepedései, drága kövek gyanánt tündökölnék.

A sok különböző s nagyszerű csepkőcsoportozatokkal bíró üregek közül, csak a legnevezetesebbeket említem.

A vaskaputól 130 ölnyi távolságra legelől áll a „Szent-Háromság“ oszlopa csillámló vörös három oszlopával. Kissé mélyebben kitágul az üreg s alkotja a 20 öl széles és ugyan annyi magasságú „Olympust“ azon gyámoszloppal, mely a földtől a tetőig ér.

A „sér bolt“, ezen hely a koporsók és szobrok különös egybeszerkesztése miatt ahhoz nagyon hasonlít.

Azon nagy mennyiségű csepkővekből feltorlaszolt magaslat, a hol a felfedező a lezuhanó kövek által csak nem halálát lelte „Vass várának“ nevezetetik.

A „tündérvárban“ számos ragyogó, fehér, faragott képet ábrázoló oszlopok gyönyörű látványt idéznek elő.

Az „almárium“, „Jupiter thronusa“, a „kő híd“, „semiramis függő kertje“, a „Zultán pamlagja“, a „pagoda“ a „hálófülke“, „Cupidó vára“, az „óriás“ mind meg annyi szép példányai a csepkőeknek. Nagyszerűen tűnik ezek után elő, a patak két partján fel emelkedve egész a boltozatig, két oszlop 4 lábnyi átmérőjű és csillámló fehérségű, mely „Castor és Pollux“ vagy „barátság“ oszlopának nevezetetik. Jobbra nyílik egy mellék ág a „retek barlang“ ez a Baradla legszebb részei közé tartozik, boltozatán és falain ezer meg ezer csepegő kő függ; gyönyörű látványt idéz elő, melyek közül leginkább feltűnnek azok, melyek retekhez hasonlítanak.

Számtalan szebbnél szebb csepkővekkal gazdag menetek és üregek láthatók még egész a „pokolig“, melynek mélységébe rosz útja miatt csak borzadással lehet behatolni, a hol is a lezuhanó pataknak egy szűk lyukba való befolyása a tovább menetelt gátolja.

De haszontalan iparkodnám itt ezen üregek nagyszerű, bájos, majd borzasztó képeit leírni, mert azok a képzeletnek pusztá, hideg rajzai lennének, mert minden mozdulat minden fordulat más más képet mutat, arra személyes megtekintés szükséges, hogy az ember ezen kellemes és rosz behatást érezze.

Végezetül tudomást téve meg említem, hogy a főüregnek hossza a bemenettől a pokolig 3067 öl 4 láb, a mellékágak hossza 1127 öl így összesen 4194 öl 4 láb, tehát több egy földrajzi mértföldnél, melynek pontosabb megvizsgálása legalább két napot igényel.

A barlang hőfoka több rendbeli és időben tett mérések után kitűnt, hogy $+10^{\circ}$ Reaumur, a csillagvizsgáló toronynál volt a legmagasabb, és $+3^{\circ}$ a csont házban legalacsonyabb állása a hévmérőnek.

Mily számtalan ily üregekkel kell birnia még ezen hegy láncznak azt eléggé bizonyít-

ják a vizeknek oly üregekbe való befolyása és eltünése melyek ekkoráig szűk alkotásuk miatt ki nem fürkésztek, de a tájéknak külső színe is bizonyítja azt, a midőn oly sok török és völgyek a Büdös tavon túl kezdve egész a Baradláig vizeiket a föld alá öntik szazoknak másutt sehol kifolyásuk nem találtatik.

Mennyire kíváncsi lenne tehát, hogy a magyar kormány figyelmébe venné ezen nagyszerű természeti nevezetességet, s annak további kifürkészésére kellő rendelkezéseit megtenné.

A barlangból visszatérve, Ragályi Gyula úr magyar vendégszeretettel hívta meg az egész társaságot az általa adott 800 terítékű közebédre. Az ebéd folyama alatt egymást érték a szellemdús felköszöntések, melyek közül kiemelendőnek véljük Kubinyi Ágoston, Tompa Mihály és Rónay Jácint pohárköszöntéseit: de a legfényesebb eredményt dr. Batizfalvy Sámuel társulati titkár azon fölköszöntése idézte elő, melyben fölhívta a jelenlevőket, hogy a pár év előtt leégett aggteleki ref. egyház fölépítésére adományaikkal járuljanak, s mely föl-hívása folytán az említett tűzvész által sujtott egyház segélyére, a helyszínén 130 ftot gyűjtött össze.

Délutáni 5 óra tájban kezdett a társaság oszlani, midőn azon nap szép tapasztalataival gazdagodva sokan vissza családi tűzhelyeikhez és kötelességeikhez, többen azonban Rozsnyó felé indultak

Elhagyva Aggtelek szikláit, egy kis völgyön keresztül esti 9 óra tájban érkezett meg a kiránduló társaság Rozsnyóra, hol a legvendégszeretőbb intézkedéseket találva, mindenki azonnal már berendezett szállására sietett az élvezetesen és tanulságosan eltelt nap fáradalmait kipihenendő.

Augusztus 19-én reggel a piacon felállított katonai zenekar adott jelt, melyre a társulat tagjai összegyűlvén, reggeli 8 órakor indultak meg a Rozsnyótól 1 mértföldnyire eső Krasznahorka Várallyára s a várhegy alatt megállva gyalog folytattuk útunkat föl a várba, a nevezetes történeti emlék s a benne őrzött régészeti kincsek megtekintésére.

Magasan fön a hegytetőn áll Krasznahorka, vára mohos falairól a nép száján támadt s a nép száján ma is élő regék és a századok történetének komor jegyzetei, egy szebb kor emlékeit hirdetik. A vár kapu mellett pénzverető Bebek Ferencz hosszú vaságyúí feküsznek, s midőn az érkezők üdvözlésére a régi diadalmak ez eszközei eldördülnek, a nyugalmból fölvert viszhang a bércek ormain százszorosán ismétli e már rég nem hallott hangokat.

Fenn a vár kapuja előtt Erössy Lajos urad. ügyvéd következő üdvözlő szavakkal fogadja a nagygyűlés tagjait:

Méltóságos Elnök ur,

Mélyen tisztelt Uraim!

Nagy méltóságú Csikszentkirályi s Krasznahorkai Gróf Andrássy György ur ő Exlja, e várnak tulajdonosa nevében van szerencsém önöket uraim! e helyen, a magyar vendégszeretet s barátság legbensőbb érzelmeivel, szívesen látott vendégekkül fogadni, — s örömmel nyilvánítani a felett: miszerint önök ezen a hajdankorban a hatalmas „Bebekek“ — későbbben néhány századok lefolyása alatt a daliás „Andrássyak“ lakásául s a harcok idejében védbástyául szolgáló falakat — a hasznos ismeretek, a tudomány s hazánk története érdekében is — nagyrabecsült barátságos látogatásukkal megtisztelni szíveskedtek.

Ez alkalmat egyszersmind arra is felhasználom, hogy ő Nagyméltóságának e vár tulajdonosának élénk sajnálkozását fejezzem ki a felett: hogy ősei lakhelyének ily diszteljes vendég koszorú általi meglátogatása alkalmával — gyengélkedő egészségi állapotja miatt — a házi gazda tisztjét személyesen teljesíteni nem lehet szerencséje.

Legyenek azonban mélyen tisztelt uraim ő Excellentiája nevében s megbízása folytán ezennel általam, (igénytelen képviselője által) a sok századok viszontagságait átélte „ős Krasznahorka vár“ falai között legszívélyesebben üdvözlve!

Benn a vár termeiben minden tárgy az elmúlt időkre emlékeztet. A művészi faragványú bútordarabok, a rozsdás régi fegyverek, az áttört vérték, a ma már nagyon nehézze vált páncélok s az erős vas sisakok között semmi sem hiányzik, csak azon örök, kik ama régi fegyvereket, rozsdás vértéket használták midőn még azok ujak és fényesek voltak; kik azon ma már nehéz páncélokat s sisakokat oly könnyűnek találták s kik ama művészi faragványú butorok közt talán nem eléggé kényelmesen de mindenesetre dadalmak közt éltek.

Az egyik teremben összegyűlvén a kiránduló társaság, egy rövid gyűlést rögtönzött, melyben a két elnökön, a titkárokon kívül a társulatnak igen sok tagja részt vett, s melyben először *Erössy Lajos* uradalmi ügyvéd a következő igen érdekes s sok történeti tanulmánygyal összeállított értekezését olvasta föl.

A krasznahorkai várnak s nevezetességeinek rövid leírása s megismertetése.

ERÖSSY LAJOS-tól.

Bérczes Gömörnek természeti szépségben gazdag vidékei egyikén, hol már a növekvő Sajó folyam szirtes bőséjéből kitörni készül, — Rozsnyótól keletre — a Pozsáló hegység déli tövében kiemelkedő kúpalakú mészkő bércnek tetején áll az agg Krasznahorkai vár, a középkori századok lezajlott viharja után méltóságteljes hallgatásban. — A lábainál elszórt falvak munkás lakosai — hozzászokva tisztos külsejéhez — nem is tekintik már másnak mint a vidék néma őrének; míg ellenben a műértő szemekkel szorgosan vizsgáló érdekeltebb egyén, az eseményteljes múlt időknek csukott chronicáját fogja benne föllelni, melyet csak megnyitnia kell, hogy hieroglyphszerű betűiből — a fenmaradt ős emlékekből — egész halmazát olvashassa a homályos múlt nagy eseményeinek.

Ezen a hajdankorból a jelen időre emlékül fennmaradt ősvárnak s a benne található nevezetességeknek némi megismertetése legyen szerény czélja az ezennel közölt rövid leírásnak.

Krasznahorka megfelel tót nevének, mely magyarul bájtetőt jelent. — Mielőtt a magyarok mai telepünket elfoglalák, Krasznahorka neve már létezett, habár még nem diszelgett várral. — Mikor állíttá-

tott ez fel s ki által? azt történelmi pontossággal meghatározni nem lehet. A mit tudunk azt a rege mondja:

Egy rövid óranyi távolságra fekvő Somhegyen legelteté az ős hajdanban egy juhász nyáját. — Gondolat nélkül merengett szeme a messze távolba, kinyújtózva lágy hantra, ekkor a szomszéd bokornak mozgása vont a magára figyelmét. — Hirtelen felugrott és észrevette, miként tűnt el egy hörcsök építménye határai között. — Inkább henyeségből, mint kincsei utáni sóvárgásból a juhász botjával feltúrta a földet. — S íme, kimondhatlan csodálkozására s örömére a remélt gabonarakás helyett, legtisztább arany csillogot elébe. — Okosan ura tudott érzelmeinek lenni, nehogy a drága találmány árulójává legyen, és hallgatott egyszersmind a feltúrt földet szorgalmasan egyengetvén. Most hallotta hogy a királyt rövid idő múlva várják a vidékre, a Királyhegyen vadászandót, s nagy rendeletek tétettek ünnepies elfogadására. — Ő is eltökélte intézkedéseit megtenni, s roppant sajtot készített, mely csupán a bensőjébe rejtett aranyaknak szolgált hüvelyül. — Midőn a király valóban megérkezett, s a vadásztól elfáradva, az ebédhez telepedett — megjelent előtte a szerencsés juhász, sajtját mint pótlékot, az étkekhez adandó, azon kérelemmel, hogy neki szabad legyen ott hol tetszeni fog hét juhaklot építeni. — Mosolyogva engedte meg ezt a király, de komolyabban értette a pásztort, mert a hét juhaklot helyett, hét várat: Krasznahorkát, Tornát, Szádvárt, Csetneket, Berzétét, Pelsőczöt és Somlyokot építette s a hatalmas Bebekek ős atyja lett. — Az első várat hálás emlékül, véletlenül változott szerencséjének helyére akarta emelni a Somhegyen. — De minden fáradsága gyümölcstelen vala. — A mit nappal épített, azt éjjel láthatlan kezek Krasznahorka bájoló hegyére vitték, s így Bebek a szellemek nyilvános ellenkezésének kinyilatkoztatására kénytelen volt a kezdett építményt ezen a helyen folytatni. Eddig a rege. — Nem ment a csodástól, valamint mind az sem a mi ivadékról ivadéokra századokon át száll, t. i. Krasznahorka várában maiglan mutatják a Bebekek készületei között a szerencsés juhásznak szűrő kanalát, mint a rege valóságának bizonyosságát; a szomszéd hegyen pedig egy elkezdett építménynek világos nyomai látszanak, ámbár az idő erre reá nyomta az enyészékenységnak bélyegét.

Hasztalan buvárkodik a régiségnek barátja Krasznahorka eredete iránt a poros levéltárakban; legregibb oklevél mely róla emlékezik, 4-ik Béla országlásánál nem előbbi. — Ebben az országnak új alapítója Bebek Fülöp és Detre grófoknak Máté fiainak Krasznahorkát a hozzátartozandó várakkal a rege szerint a juhász által emeltekkel örök adományképp ajándékozza. Hanem ezen oklevélnek is egyedül töredékei olvashatók, az adat éve eltűnt, s csak az tetszik ki belőle, hogy a fennidézett javak a tatárok s a viadalos Fridrik Ausztriai herceg ellen tett hasznos hadi szolgálatoknak jutalmául adatnak, és ezen körülményekből gyanítható, hogy az oklevél 1243, midőn Béla kipusztított birodalmába visszatért, s 1246 évek között midőn Fridrik a Lajta melletti ütközetben pályáját végezte, kelt legyen. — Mutatja az oklevél még bevezetésében a regének alaptalan voltát, mert azt mondja: hogy 4-ik Béla király Bors nemzetségének elfoglalt javaiából Diósgyőr várát örök időkre a korona javaihoz kapcsolja, s Krasznahorkát, Tornát s. a. t. Bebek Máté fiainak ajándékozza. — E szerint ha az érintett oklevél elég hitelességgel bírna, történetileg bebizonyítottak tarthatnók a vár korábbi birtokosainak nevét is, de ezen hiány még mindig tág mezőt hagy a véleményeknek. — Nem érdektelen azonban azon megjegyzés, hogy a Tatárok előtt a Sajó partjáról futamodó magyar sereg a Somhegyen pihent meg, bizonyítja ezt számtalan nyilak, dzsida csúcsok, melyek mai napiglan találatnak ott, s azon korra mutatnak.

1-ső Albertnek hirtelen halála pártokra szakasztotta az országot, a hatalmas és büszke Bebekek pártvezérei lettek, s régóta megszokván az ország ügyeibe bele szólást most is eldöntőleg kívántak fellépni a nemzetnek ezen fontos kérdésében, s Hunyady Jánosnak kihez a Rozgonyiak, Palócziai, Bánffyok és más országnagyok csatlakoztak, tanácsait követve, ők is inkább a lovagias 1-ső Ulászlónak mint Albert utószülött magzatának kívántak hódolni. — A gyermek örökösnek pártján állottak az erős Giskra s a fondor Cilleyek, a királyné rokonai.

Két részről ütött ki a korona harez, Cilley a déli megyékben dült, az északiakban Giskra, s nem csekély szerencsével; hol a rokonvélemény meg nem nyitott várakat, ott erő törte fel a kapukat, az utóbbi sors érte Krasznahorkát, akaratlanul fel kellett fogadnia cseh öröket, mely elől a Bebekek futottak, miután vitéz védelmüknek nem vala sikere.

I. Ferdinand és Zápolya János idejében Krasznahorka Bebek Ferencznek birtokában volt, jeles tulajdonú, bátor s kemény ember, Gömör megyei Főispán s az ország legnevezetesebb nagyjaihoz tartozó. — Ferdinand pártját követte, kiért is 1528-ban lépett fel először, s munkáját Richnó várának megvételevel kezdte, hamar egy jeles ütközetet nyert ezután Kassa vidékén Zápolya embereivel találkozá. — Megfogytak azonban Ferencz segedelemforrásai, s Ferdinandhoz folyamodott, esedezve, adna pénzt, adna embert a hadfolytatásra, de mindig gyümölcstelen volt a kérelem, úgy hogy Ferencz a mint hívé a közügyön segíteni kívánva, magát hamis pénzverésre adván, Krasznahorka várában ütötte fel műhelyét. — Az itt veretett pénz Ferdinand melképével vala ékesítve, de nyolcz lat ezüst helyett egy márkára, csak egy lat vala számítva, a mi számtalan panaszra szolgált alkalmat.

Nem tudni mi okból Bebek elhagyta Ferdinand pártját, és Zápolyához szegődött, pénzverői foglaltosságot folytatva.

1556-ban mind Bebek Ferenczet, mind ennek fiát az elkövetett erőszakoskodásokért számolandókat, maga elébe idéztette az országgyűlés, kik elmulaszták a megjelenést száműzetettek több másokkal, kik Izabellának s fiainak János Zsigmondnak Zápolya egyetlen magzatának pártját követték, sőt minden megbékelhetési kilátást konokul elnyomtak.

Buchheim Farkas és Dietrich Marcell küldettek ki a pártosoknak nyilatkoztatott nagyok ellen tete-mes hadi készüléttel, Tarczay Györgynek várai Ujvár és Tarkő hamar megbuktak, állandóbban védelmezte Perényi várát Nagy Idát, de ez is kezükre került. — Nagy-Ida alól Krasznahorka alá sietett a sereg. — A két Bebek az atya s fiú a vezérek szándékáról eleve értesítve, mintegy 3000 főből álló, törökből és magyarból álló csapatot gyűjtött ősi várának megmentésére, melyet merész ütközet által kívántak megszabadítani az éhséggel fenyegető megszállástól. — 1556-ban Mária születése napján csatára került a dolog, eleinte a német csapatnak kedvezett a szerencse, de hamar megfordult, s a Bebekek nevezetes zsákmánnyal és hadi szerekkel, végre 300 fogolylyal mentek be Krasznahorka falai közé, míg a császáriak az Ördögő nevű hegyen át a Szepességben kerestek menedéket.

Bebek megunta a háborúságot s Izabella udvarához költözött. — Ferencz erőszakos halállal múlt ki. — György pedig azon rendtelenséget, mely az erdélyi udvarnál uralkodott, nem tűrhétvén, barátjai közbenjárása által Ferdinanddal megbékült, de állhatatlansága ismét János Zsigmondhoz ragadta, ekkor 1567-ben Miksa császár kemény parancsot ad a Schwendi Lázárnak Bebek birtokának elfoglalására. — Szádvár várát Patócsi Zsófia tántoríthatlanul védelmezte, s a császári vezérnek szabad menet és lovag kísérete mellett adá át a romokat. — Nem kevés fáradságba telt Krasznahorka megvétele a jeles hadvezérnek. — György, birtokainak elvesztése után meghalt Erdélyben, 3 leány gyermeket hagyva maga után, s így benne a pelsőcziek férfi ágazatja kimulván a birtok a koronára szállt.

A Bebekek után nem kevésbé dicső nemzetség birtokába jutott Krasznahorka. Gyökerei ezen Nemzetségnek a magyar előkorból származnak, s ágai napjainkban is delin zöldellenek.

Nem vak szerencse, hanem vérrel és munkával szerzett érdem igtatá az Andrásyokat Krasznahorka birtokába.

Apostoli királyunk 1-ső Istvánnak uralkodása alatt, erejéről hirhedett el Andorás, s a jámbor fejedelem vitézségét jutalmazandó az erdélyi székelyek főnökének nevezte. — Ezen méltóság úgy szólva örökleg maradt meg a nemzetségnek, míg 1571-ben Zápolya Zsigmondnak halála a kormánybani változást nem okozta. — Ketten vágytak Erdély kormányára, — Bátor István utóbb Lengyelország legnagyobb királya, s Békésy Gáspár, kit a császár pártola, s kinek seregéhez Andrásy Péter a székelyeknek akkori vezére 2000 fegyverest vezetett. — Bátoré lett a diadal, Békésynek s minden szitóinak futni kellett, ekkor szakadt Erdélyből Magyarországra Andrásy Péter is, nőjét és gyermekét odahagyva, jobb idő reményében, csak életét és fegyverét mentette meg. — Rudolf császár Andrásy hűségét jutalmazni kívánván 1578-ban Krasznahorka kormányát reá bízta. — Ezen vár ekkor a Magyar és Török birtok között vonalt alkota, s így szemfüles embert kívánt. — Őt év múlva Andrásy Péter örök adományként nyerte meg Krasznahorkát, s a Szentkirályi czimet a Krasznahorkaival egyesítette.

Nem háboríták a vár nyugalma Boeskey, Bethlen és Rákóczy villongásai, egyedül 1678-ban jelent meg a vár előtt Tökölynek csapata, mely vitéz védelem után, midőn az őrizet nem remélhetett Bécsbe menekült urától segédelmet, megadta magát. — Az Andrásy és Tököly nemzetség rokon vala, de sem fenyegetés sem csalogatások nem valának képesek a hű várúrt Bárándy Miklóst királyától elvonni; Tököly az utolsó szerhez folyamodott és saját kezével irt levelében (mely a nemzetség levéltárában maiglan látható) azzal fenyegeté, hogy birtokát tüzzel vassal pusztítandja, s midőn B. Andrásy Miklós ez által sem rendítetett meg, a dülási parancs kimondatott, de 6000 arannyal, mely összeg Andrásy vagyonainak egy részét elnyelé, elhárított. — Tököly adott szavát nem teljesíté, hanem folyvást birtokában tartotta a várat, mi által kényszeríté Andrásy Györgyöt, ki törhetlen akaratú s hűségű atyjának örököse leve, hogy Tököly pártját kövesse. — Schulz Generális felső Magyarországnak Eperjesen tanyázó vezére 1685-ben több pártos várakat megvévén Krasznahorkát is czélul tűzte ki, de iparja itt hajótörést szenvedett, mert egy évig tartó ostrom után sem juthatott a várnak birtokába.

Más sors érte Krasznahorkát midőn a hont Rákóczy Ferencz alatt nyugtalanságok tépdelték. — Andrásy István Rákóczynek zászlóját követte, s tábornoka volt, testvére pedig György a gyalogságnak generálja, — ügyességük által Rákóczynek különös bizalmát nyerték meg, az utóbbiról memoirjaiban is tisztelőleg emlékezik, azt mondván felőle, hogy a N.-Szombati ütközetnél egyedül ő teljesítette hiven kötelességét minden vezérei között. — Reá bízta Rákóczy a hatalmas Forgách Simonnak őrzését, ki Bercsényi által azzal vádoltatik, hogy az esztergomi vár, hűtlensége által veszett el. — Forgách eleinte Krasznahorkán, azután a szepesi, végre a munkácsi várnál őriztetett.

Többé Krasznahorka nem látott ellenséget, s falai csak örömlövéseket hallottak.

A vár történetének legújabb viszontagságaihoz tartozik, hogy 1818-ban fürgeteg alkalmával a villám a várba csapott és ez leégett. — Az utókornak emlékül és a vidéknek diszeül Gróf Festetics Mária, Andrássy György grófnak boldogult anyja, ritka buzgalommal a várnak nem csak azon részét mely a vést terjesztő tűz által szenvedett, hanem azt is, mely pusztá omladványként állva enyészetét hirdette, fedél alá tette, neki köszönheti a vidék ezen szép koronáját, mely a jeles rozsnó-tornai úton utazókat tiszteletes büszkeséggel üdvözli, s a múlt kort csinos alakban varázsolja a néző elő.

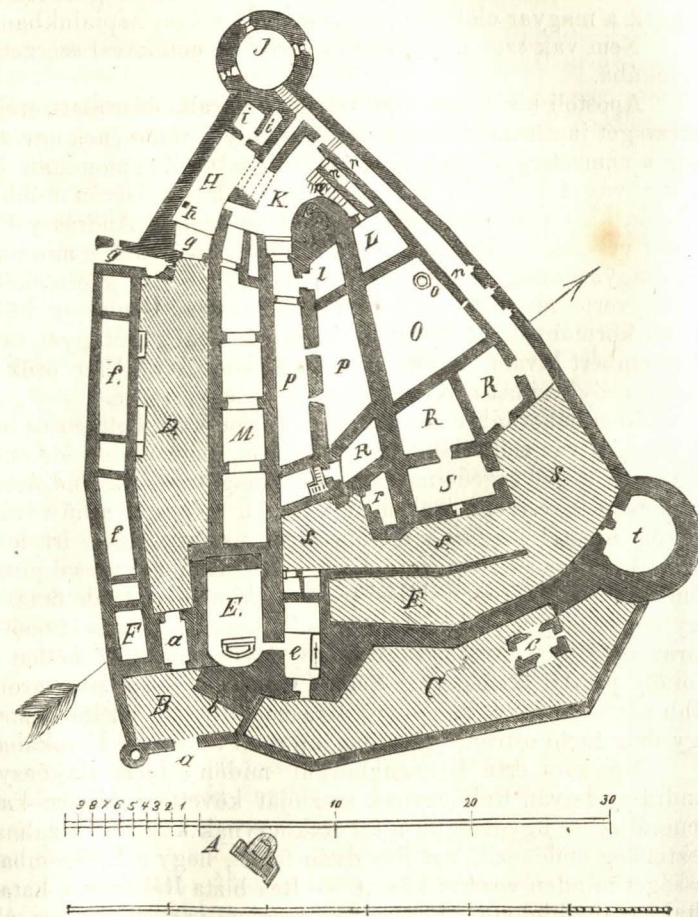
* * *

Egy minden oldalról hegyektől környezett, alig $1\frac{1}{2}$ □ mértföld területű völgy éjszakeleti sarkában, — éjszak felé közvetlen egy erdős hegysorra támaszkodva, délre és nyugatra pedig az alatta elterülő helység házsorai által körülvéve — áll a mészkősziklás krasznahorkai bérce; — tetejében a régi kort képviselő három szögben épült várral, melynek sarkot képező bástyái — mint mindmegannyi kapocs — fűzi össze azon három emeletet, mely a déli oldalról tökéletesen kivehető s a keletre néző templommal együtt a várat képezi. — E vár építési modor tekintetében nem egyöntetű, mert míg a második emelet részben, a harmadik pedig egészen az eredeti ősfalakból álló szikla alapra épült labirintyszerű váracstot képezi, addig az újabbkori s egyszerűbb első emelet mesterségesen készült alapon a jelenlegi lakosztályokat foglalja magában.

Ezen fellegrvár — melynek alaprajza az 1-ső ábrán látható — a múlt századokban

A krasznahorkai vár alaprajzának magyarázata.

A) A Sz. János kápolnája. a) A vár külső kapuja. B) Előudvar. b) Lépcső a foktérre. C) Foktér (terrace). c) Gr. Andrássy Istvánné szül.: Festetics Mária grófnő sírboltja. cz) Főkapu. D) Alsó udvar. d) Felmenet a templomba. E) Vár templom e) Sekrestye. Serédy Sónia tetemei itt őriztetnek. F) A kapuőr laka f) Legalantabban fekvő bástyaboltok, pinczék, istállók — az emeletben lakosztályok, régiségtár sat. G) Őrszoba. g) Felső kapu. H) Előtornác; felette az úgynevezett Rákóczy szoba s mütár. h) Bejárás a várbeli földalatti börtönbe. I) Nyugoti bástya, benne a várbeli malom. i) Kamara s pincze. K) Kistér. k) Sz. háromság oszlopa. L) Bástya. l) levéltár. M) Bástya börtözet; az emeletben a vári dísztermek s a templomi karzat. m) Lépcső a kútudvar felé s a Sz. háromság oszlopához N) Sütőház s kamara. n) Éjszaki hosszú folyosó. O) A kút udvara. o) A vári kút. P) Középső — részben fedett út. p) Konyhák. R) Különféle lakosztályok. r) Golyó kamara. S) Legmagasabban fekvő bástya. s) Felső udvar. T) Legmagasabb foktér. t) Éjszakeleti nagybástya.

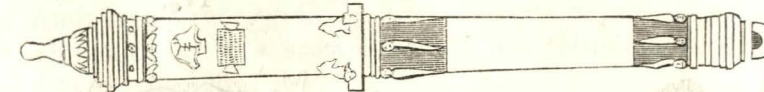
1 ső ábra.

külső erődítésekkel is volt ellátva, s ezeknek nyomai még a mai napig is a várhegy környékén feltalálható sánczok maradványaiból felismerhetők.

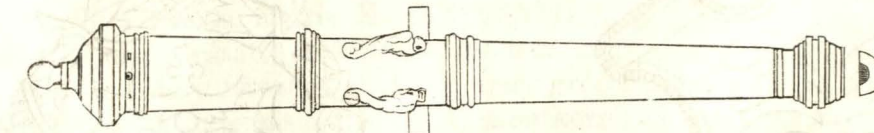
A várhegy déli lejtőjén fölfelé haladva, mintegy közepe táján egy — dió és hársfák árnyába rejtett — kisdéd kápolnaszerű építmény áll homlokzatán a bold. Szűz képével, e hely képezi az itt évenként kisasszony napján tartatni szokott búcsú alkalmával az ide zarándokolt hivek első ima helyét. Följebb haladva a hegy tetején a várkapu előtti tért a szent János kápolna foglalja el, hol egy vasrácsoszat által környezett, — két előoszlopra támaszkodó gömbölyű tető alatt a kezében keresztet tartó szent János kőből faragott szobra áll, a fölébe festett sz. lélek és angyalfők által körveve; meglepő a szorosabban vizsgálóra nézve azon különös izlés, mely e kápolna festésében nyilatkozik, hol is a festő mind a szent lelket, mind pedig az angyalfőket, a megszokott fehér helyett a legbarnább színben állítja elő, s mely ha művészeti tekintetből nem is, eredetisége miatt mindazonáltal említést érdemel. — Mind ez, mind pedig a fent említett kápolna újabb korra mutat, de hogy melyik várúrtól veszi eredetét azt teljes bizonyossággal tudni nem lehet.

A kápolna előtti téren, egy kis emelvényre vannak felvonva a három százados ágyúk. — Ezen alvó tanúi a lezajlott viharos múltnak, oly néma hallgatással néznek le az előttük elterülő tájra, hogy a rajtok levő feliratoktól eltekintve, alig ösmerne rá valaki bennök azon csaták érezhangú műszerére, melyek a XVI-ik század közepe táján Krasznahorka birtoka végett vívattak. — Itten van a nevezetes idők nevezetes emberének, Pelsőczy Bebek Ferencznek, két-sáját nevével és czimerével ellátott-ágyúja, s a II. Miksa császár czimével s az osztrák sassal díszelző harczi zsákmányként elfoglalt óriás ágyú, ezekkel egy sorban áll továbbá egy- csak az öntő, Rudolphus Binger nevét viselő s végre egy az előbbiektől mind anyag tekintetében (a mennyiben amazok czink vegyületű rézből (Stuckmetall) ez pedig vasból van öntve) tökéletesen elütő, külsejéről ítélve körülbelül két százados minden felirat nélküli ágyú. — A II. III. IV. V. és VI. ábrán látható 2—6 számú ágyúk s illetőleg ágyúcsövek, kerekeiktől már régeb-

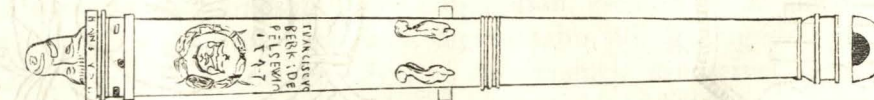
2-ik ábra.

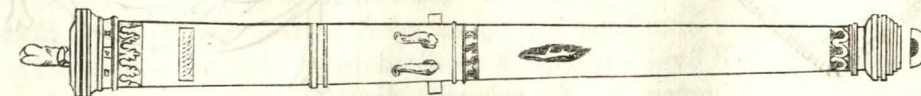
3-ik ábra.

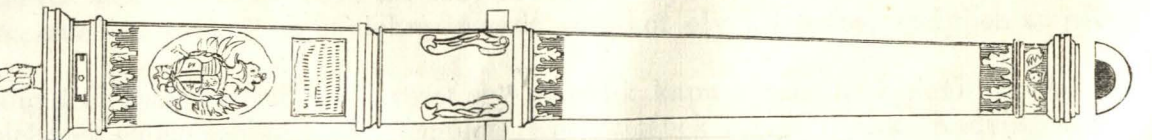
4-ik ábra.

5-ik ábra.

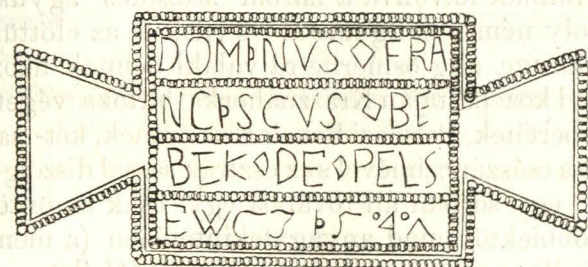
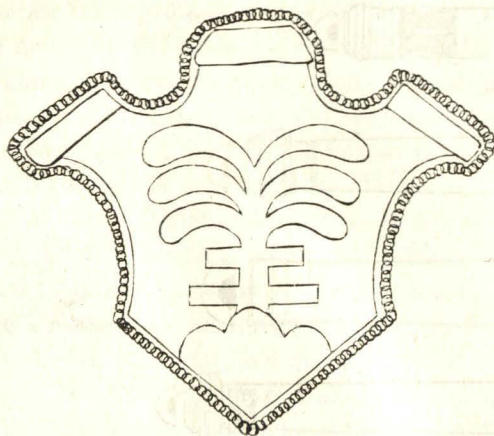

6. ábra.

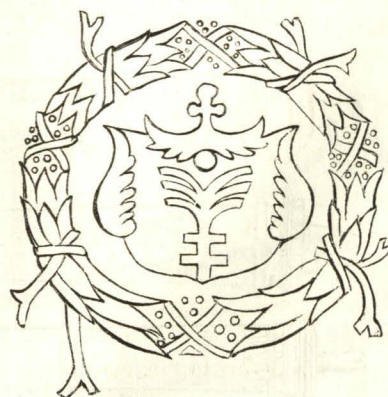
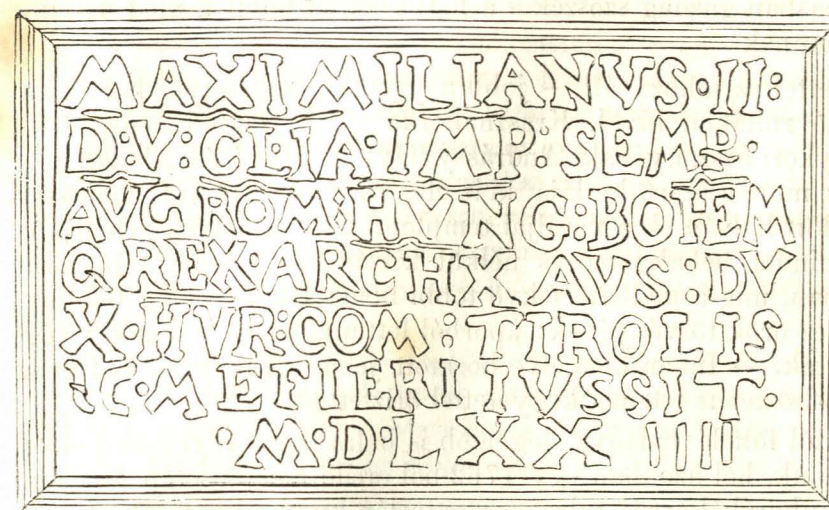
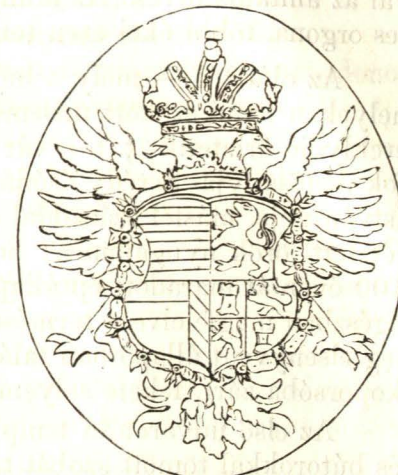

ben megvált korhadozó mozdonyaikon fekszenek, szabad ég alatt daczolva a mindent megemésztő idővel. S ily fel nem szerelt állapotban nyugodott hajdan a vár védelméül felállított tekintélyesebb ágyútelepnek ezen egyik része, azon családi osztály óta, — mely társait a bettléri és oláhpataki grófok birtokába juttattá — egész az 1848—49-ki függetlenségi harc kitöréséig; amikor is a 2-ik 5-ik és 6-ik számú ágyúk — habár súlyok miatt nem is felel-

tek meg egészben az újabbkori mozgékonyabb hadviselés igényeinek. — Gömör megye részéről fölszerelve, még is hatalmas tényezői valának a gyérfegyverzetű honvédség által dadalmasan kivívott ütközeteknek. — A világosi catastropha utáni napokban, a két első Szegedről, az utóbbi pedig a lőcsei piacról — hol súlya miatt vesztegelni volt kénytelen — vitetett vissza, a családja emlékeit kiváló becsben tartó tulajdonos reclamatioja folytán illetékes régi nyughelyére. — Ezen idő óta, csak is az országosan nevezetes és örvendetes eseményeket vagy tulajdonosuk családi örömtünnepét hirdeti érzhangjuk a vidék lakóinak. — Most legutóbb is ők fogadták üdvözetük első „Isten hozottjával, e várat f. 1867-ik évi Augusztus hó 19-én látogató m. orvosokat és természetvizsgálókat. — Az ezen ágyúkon levő felirások s czimerek, a mellékelt II₁, II₂, IV₁, IV₂, V₁, VI₁, VI₂, alatti rajzok által bővebben ismertetnek meg.

II₁II₂IV₁

FRANCISCVS
BEKODEPELS
I. J. 47

IV₂V₁VI₁VI₂

Közvetlen az ágyútelep mellett nyílik Krasznahorka egyetlen, keletfelé néző kapuja, a tetejét diszító három külön álló kőszoborral, mely két koronás alak között álló, lángpallosát magasra emelő angyalt ábrázol. A szobrok alatt a kapu ívezetén ezen chronostichon olvasható :

„Ut tUlor sIt portUs posUere fratres sUb MaJoratU baronIs
franCIscI anDrássi.“

Belépve a kapun, egy kis előudvarban találjuk magunkat, hol balra a vár külfala, jobbra egy ujonnan épített vaslépcső áll, mely egy emeltebb tisztás tere vezet, hoi a háttért a gróf Andrássy György által épített krypta képezi, homlokzatán egy féldombor művű szoborcsoportozattal, mely a személyesített hit-, remény- és szeretetet jelképezi. — A faragvány alatti következő felirat :

„Cineribus optima matris. MDCCCXXVIII.“

minden további magyarázatot nélkülözhetővé tesz, mert ez nem csak azt mondja meg, hogy e krypta gróf Andrássy Istvánnő szül. : Tolnay gróf Festetics Mária kegyeletos emlékének van szentelve, hanem tudomást ad egyúttal azon korról is, melyben az emeltetett. — E helyt nyugossza tehát az életfáradtság teljes napja után, csendes örök álmát azon ritka nő, kinek jellemében csodálva tanuljuk ösmerni a legszentebb női gyöngédséggel párosított tevékeny férfias erélyt, kinek a mig nemes szive, — érzelmeinek kincseivel — családjának boldogságot s a szenvedőnek enyhülést igyekezett szerezni, addig magas lelke a munkásság terén fáradhatlanul hatott és alkotott. — Soha nyugodni nem tudó tevékenysége nélkül romokban látnók heverni a jelenleg még meglehetősen ép állapotban levő Krasznahorkát; mert csak is az ő erős akarata háritotta el az 1818-iki tűzvész okozta nyomokat, s ősei iránti tisztelettől ösztönözve, emelé az ezekről az utódokra maradt várlakot oly állapotba, melyben az jelenleg áll.

Az alig 4 öl hosszú előudvarból vezet egy második kapu a tulajdonképeni vár első udvarába, melynek elején jobbra a vári templom lépcsőzetének ajtaja nyílik. Kedves, mondhatni jótékony hatást gyakorol a kedélyre, ha e komor tragicus falak között, váratlanul oly áhitatra ragadó helyre találunk mint ez imahely, mely művészi festése mellett a lehető legegyszerűbb, s melynek ez egyszerűsége annyi elragadót, oly sok vallásiast rejt! A faragványokkal ékes fehér oltár, — melynek kúpozatos felső részén foglal helyet a vár védasszonyának, a csodatevő bold. szűz Máriának régi festésű mellképe, melynek tiszteletére s dicsőítésére za-

rándokolnak ide messze vidékekről az évenként többször itt tartatni szokott búcsú alkalmával az áhitatos hivek. Az aranyozásban gazdag szószék s a háttérben elrejtett kised de izletes orgona, többi ékei ezen templomnak.

Az oltártól — mely a bejövettel szemközt áll — jobbra nyílik a sekrestye, hol az ily helyeken lenni szokott misemondó ruhákon kívül, Krasznahorka egyik legnevezetesebb ős ereklýje őriztetik; t. i. a vár egykori asszonyának- Andrássy Gyula, Manó és Aladár grófok dédősanyja- Serédy Zsófiának mumia szerű hullája; ki is élte virágjában mint I. Andrássy István neje, másfél századdal ezelőtt halván el, a váraljai templom, fölötte nedves sírboltjába tétetett örök nyugalomra; hol minden bebalzsamozás nélkül kiszáradott teteme több mint 100 éven át maradt ép állapotban, míg a mellette fekvő többi néma lakói e rideg boltban, egészen megfelelve a természet ez örök törvényének: „porból lettünk, porrá leszünk,” végleg elsenyvedt állapotban találtattak. — Innen kiemelve hozatott jelenlegi helyére, hol üveg koporsóba zárt, fekete selyembe öltöztetett tetemei kegyelettel őriztetnek.

Az első udvaron, a templomtól fölfelé haladva legelőbb is balra egy régi edényekkel és bútorokkal tömött szobát találunk, hol azonban egy 1762-ből eredő nagy cserép fazékon, néhány régi órán s egy a vár fénykorából eredő tuba — stentorián kívül, alig találunk más említésre méltót.

Ezen udvar végén van a hajdani őrszoba, mely a későbbi korban a vári káplán lakhelyéül szolgált, jelenleg pedig egészen elhagyott állapotban a várlátogatóknak falaira irt neveit őrzi; délfelé néző ablaka a legszebb kilátást nyújtja az átelleni hegyektől környezett völgyre.

Egy lánczvéddel erősített tölgyfa kapu a második udvar előtornáczába vezet, melynek sötét boltja alá belépve mindjárt a vasráccsal elzárt vári börtön s két régi sírkő veszi igénybe figyelmünket, amazt t. i. a vári börtönt, — mint mely örökös egyhangú, mindenütt egyforma s a régiség bűvár előtt már tökéletesen ősmert építési modora miatt kisebb érdekűt — elmellőzve, forduljunk a fent említett sírkövek vizsgálatához; ezek miként azt a részben leporlott föliratok töredékei bizonyítják szinte az Andrássy család ereklýei közé tartoznak. — Az első mely jobbra, két ivezetes kapu között foglalja el, Erdélyből Magyarországra kiövelete által a gróf Andrássy család újbóli alapítójának- az 1561-ben elhunyt Szentkirályi Andrássy Péternek I. Ferdinand király kinevezése folytán Krasznahorka vár kapitányának; a második ezzel szemközt fekvő pedig, az 1596-ban elhalt Andrássy Jánosnak lőn emelve. Ezek néhány évvel ezelőtt a rozsnýói templom kryptájából hozattak jelenlegi helyükre.

Az előtornácz végén nyílik, egy kisebb szerű kamarától jobbra, az úgynevezett száraz malomhozi bejárat, melynek 6—8 öl hosszú sötét folyosója egyik szöglet bátyjának alsó osztályába vezet, hol egy nagy, későbbi korban készült — vizgyűjtésre használt — fame-denczén kívül, még az eredeti malom egyes töredékei u. m. kerekék, tengelyek sat. láthatók.

A már többször említett előtornáczból jobbra két ivezetes nyílt kapu vezet egy kis térre, melyet nagyrészen egy kőből épített emelvény foglal el, tetejében a szent háromság kőből faragott oszlopával, melynek eredetéről azonban a feliratok tökéletes olvashatlansága miatt, úgy szólván mit sem tudunk.

Ezen kis térről jobbra egy tökéletes jó karban levő lépcső vezet fel a vár második emeletébe, mely a reá nehézkedő viszontagságok daczára nagy részben ép állapotban van, s a családi nevezetességek őrhelye; — a hol a bemenő legelőször is az ajtó ívére irt ezen üdvözlő szavakat olvashatja: „Szives üdvözlés ezen várnak szeretet birtokosához. És kedves fogadása minden jó intézettel ide jövőnek. 1825 Eszt. Bőjtelő hava 5-én.”

E lakosztályban előre vélem megemlítenének azon az ajtók fölé irt jelmondatokat, me-

lyek egyikével közvetlen a bejárat fölé helyezett egykori vári kulcsárnó arczképe alatt találkozzunk, s mely ekképen hangzik:

„A külső csapások után tudjuk becsülni a szerzett belső csendességet.”

Belépve az előtornáczba balra, a levéltár s egy folyosó ajtaja feletti tért, Nabuchodonosor megaláztatásának symbolicus képe foglalja el, alatta egyoldalt eme felirattal:

„Nabuchodonosoris humiliatio et exaltatio. — Dan. V. 30. 33.”

más oldalt pedig eme oktató szavakkal:

„Disce homo, disce cinis, submissa incedere fronte,
Eleve hanc tumidam deprimit astripotens.”

Valamint ez, úgy több más e helyiségben levő képek, csak is az elhomályosodott eredeti hátterére tett másolatok.

A második eredeti kép, mely a vizsgáló figyelmét magára vonja, egy csoportozatot képez, hol a közepén álló pár körül csoportosulva látjuk minden polgári és egyházi rang- és rend képviselőit, kezöket a pár vállára nyugtatva; míg ez kezeiben két fehér lapon e két mondatot tartja; — s pedig jobbában:

„Rustica natura tenet sua jura.”

baljában:

„Conservo Patriam, conservo me ipsum.”

Mig itt a nemes egyetértés jelképét nézzük, addig az átelleni falról a szakadás egyik emberének képe integet irántai figyelemre. — Egy majd nem élet nagyságban festett lovast ábrázol ez újabb kép, zsinóros mente, kucsma, kard, szóval, a régi insurgens nemesség harci készületeivel ellátva, s a mi a legkülönösebb, egy lova nyakára csatolt dobbal s kezeiben két dobverővel; azonban ha így távolról szemlélve nem is értjük e különös felszerelést, közelebből tekintve nem csak magyarázatát fogjuk megtudni annak, hanem egyúttal az illető lovas vázlatos életleírását is sajátunkká tehetjük a képen levő feliratból, mely egy virágfüzérrel környezett s két részre osztott táblára írva így hangzik: (jobb oldal)

„Haec Persona, Senectute formosa, vulgo Dobos András, olim famosus Tympanista Principis Francisci Rákóczy et comitis Nicolai Bercsényi; illo Tempore ipsius Tympana ita resonabant:

„Jó Urunkra fel támatunk,
Semit nyertünk csak vesztettünk,
Országunkból ki bújdosunk,
Magyar bortul elmaratunk.”

His finitis, et suis Dominis desertis. —

(bal oldal) Eadem praelaudata Persona actu Vivit sub Protectione Andrásiana, servit Annis 40. in Arce Krasznahorka, modo vero in dangore Tympanorum taliter edit Echo Sonum:

„Új királynénk jó Asszonyunk
légyen nekünk Protectorunk,
Hűségében meg maragyunk,
Vivat, vivat úgy dobolyunk.”

Mely korból ered e kép azt nem csak a fent idézett felirat, hanem egyúttal a kép alján levő is tanúsítja:

„Picta in Arce Krasznahorka Anno 1747.”

Ezen kis alig néhány négyszög ölnyi előszoba úgy látszik egész tárháza az élet sokoldalúságának; mert míg a vári kulcsárnó képével szemben a házi csend tiszta boldogságát látjuk, a Nabuchodonosor megaláztatásában a sorsmérte keserű csapást tanuljuk ősmerni, és míg a fent említett csoportozatban a békés egyetértésnek eme symbolicus képviselői iránt,

áhitatos szeretet szállja meg lelkünket, addig a nagy idők tanúja előtt, azon kor iránti csudálattal határos tisztelet ragad el minket.

Az élet sokoldalúsága tárházának mondtam e helyet, s úgy hiszem csak is újabb bizonyítékát adom ezen állításomnak azzal, ha figyelmessé teszem a szemlélőt egy újabb képre, mely a mértékletesség útján szerzett hosszú élet egyik ritka példányát állítja előnkbe azon házas párban, kiket e kép egymás mellett pór ruhában, a férfit, kezében tengeri csövel, a nőt pedig a földön ülve ábrázol. — A kép felirata következő:

„A magyarországi hosszas életnek ritka példája.

Rovin János, Rác nemzetből, Görög hiten való, a ki 1552-ik esztendőben született, és Temes-Vármegyében a Caransebesi Districtusban, Szadova nevű faluban lakott, élt 172. Esztendeig, I. Ferdinandus, II. Maximilianus, II. Rudolphus, II. Matthias, II. és III. Ferdinandus, Leopoldus. Josephus és VI. Carolus, tudni illik kilentz Magyar Országi királyok alatt; még is az 1724. esztendőben, a mint ennek előtte, egészséges és friss vala. — Feleségül vett magának, Sára nevű Rác Leányt, a ki 1560. esztendőben született, ki is azon 1724. esztendőben 164. esztendőse vala. Élt ezen házas társával 147 esztendőig, a felebb megemlélt esztendőben. Szült attól Számos gyermekeket, a kik között a legkisebbik fia 116 az unokájának pedig unokái 35—36 esztendősek az esztendőben valának. — Az eledele mind a ketőnek volt tej, és hamv alatt sült Török búzából való pogácsa. A ki azért hosszú életet akar élni, tanuljon ezeknek Példájokkal szűkön és mértékletesen kenyérrel s tejjel, és ennek fogymozásában Vizzel élni.“

Ezen kép az eredetiről — mely mögéje van téve — másoltatott Czauczik József által Lőcsén 1823-ban.

Az utolsó kép mely e szobában látható egy udvari törpét ábrázol, rózsákkal ékített csörgő sapkában, jobb válláról balfelé függő csikos szalaggal, melyen két dobverő csügg, s jobb keze mutató ujján fehér galambbal. — Ezen különös kép alatt következő jellemző szavak állanak:

„Nascendo Saxo, Tacendo Hampto.

Silendo Vivo nemini Noceo.

Picta in Arce Krasznahorka Anno 1744.“

A képeken kívül említést érdemelnek még a fegyvertárból ide áttett harci készletek s egyéb nevezetességek, melyek az e célra készült faállványokon foglalnak helyet: látható itt 6 vas sisak, — rézcillagokkal kivert — s egyszerű mell- és hátvértek, — vaskeztyűk, karlapok; továbbá 2 művészien alkotott sodronying; — két régi dob üst érczből; — két csatakigyó, mely közül az egyik gyújtó lyuk helyett egy különös szerkezetű zár van, mely a mai löfegyvereken levő lakatot akarja pótolni; — egy öles puska 5 lábnyi idomtalanul faragott ágygyal, mely a hiányzó lakat helyét tekintve, úgy látszik, azon első időszakból való, melyben a löfegyvereknél mellőzni kezdték a kanóczot; — vannak itt továbbá félholdas és horgas lándzsák, némelyike szurkos kötéllel körül csavarva, — szurkos kötegek, — ágynélküli sánczágyú- és tüleséres puska-csövek vas töltő vesszővel; egy két láb hosszú tekenős béka paizs; — s végre, mint nevezetességet egy több mint 5 fontot nyomó szívalakú lakatot, továbbá ős — elefant — vagy valamely más vizözön előtti állat lapoczkáját s farcsontját és az állítólagos Bebek kanalat, — melyet a rege szerint az első Bebek, vagy még akkor Bubek, mint juhász használt — vélem megemlézésre méltónak.

Ennyi sok mindent tartalmaz e kis helyiség, honnan egy a kijárással szemközi ajtó a tulajdonképeni vári díszszobákba vezet. De mielőtt ezekbe belépünk, vegyük figyelembe az ezekbe vezető ajtó külrészen levő feliratot, mely ekképen hangzik:

„Mi a boldogság? Az élet javai használásán örüvendeni? Ez merő gyönyörűség; a léleknek nyugalma, ez valódi boldogság.“

Belépve az első szobába szemünk mindjárt eme a bevezető ajtó fölé irt mondattal találkozik:

„Nil superi melius clementi Principe terris praestant.“

Az egymásba nyíló három szoba, melybe jelenleg vezetendém az olvasót, rejt a várbeli legbecsesebb tárgyakat. — Az Andrásyak családi képein kívül itt láthatni nagy részben a régiebb korból felmaradt nevezetességeket is.

Mindjárt az első szoba falain díszleg Nagy Frigyes, II. József, I. Napoleon, XVI. Gergely pápa, a Reichstadti herceg, I. Ferencz, Mária Therezia s Mária Luiza arczképe; mely arczképek, ha tisztelet és becsülést igen is, de tüzetesebb magyarázatot nem igényelnek azért, mivel nevezetességek folytán ez ösmerős vonásokra minden művelt s a régészetet kedvelő egyén élénken emlékezik.

De annál inkább igénybe veszi a magyarázó leírást, e vár egyik legbecsesebb és legnevezetesebb műkincse, Szilágyi Erzsébet eredeti arczképe; mely egyedüli s melynek eredeti voltát a jellemző rajz folytán senki sem vonhatja kétségbe; s ha valaki akadna ki ezen állítás hitelességében netalán kételkednék, legyen szives elolvasni a m. orvosok és természetvizsgálók VII-ik nagygyűlése munkálatai közt megjelent e tárgybeli értekezését Pulszky Ferencznek, a ki Hunyady Jánosnő — Szilágyi Erzsébet — Corvin Mátyás édes anyját ezen kép által ábrázoltnak állítja. — Mestere Pseudonym név alatt ismert némethoni Barbári, kinek olajfestményei fölötté ritkák; különben a magukat még biztosabban tájékozni kívánó műértők részére, útmutatóul szolgálhat az e képen látható festői jegy, mely egy botra tekerődő két arany kigyót ábrázol. — A turbán fajta főék redői közül, — melyet Szilágyi Erzsébet visel — az arany korona öt ága tündöklék elő, nyakán sűrű sorokban aranyláncz díszlik, míg vállán prêmes zöld mentét visel; jobbáiban aranyalmán álló s csőrében hasonló érczből készült gyűrűt tartó hollót, baljában pedig arany-jogart s olajfaágot tart.

A másik nevezetes kép V. Ferdinand királyunk fiatal kori — rézmetszetű — arczképe, melyet a fejedelem gyermek korában, kezeirásával együtt, Gróf Andrassy Györgynek ajánlódokozott. Ábrázolja pedig e kép a fiatal koronaörökösnek egy állványra helyezett mellképét; az állványon e felirással: „Principi juventutis.“ A rajz alatt az osztrák birodalmi ezimer két oldalán e felirat olvasható:

„Signum. Aenaeum. regi Principis archiducis. Ferdinandi. Austri. Imp. Caes. Francisci. II. Fili. N. Max. Regnorr. Hungar. Bojohoem. Haeredis. Vindbonae. An, Aet. S. XI. Ad. Vivum. Effictum.

legalól pedig írva láthatni e pár szót:

„Dono dedi Comiti Georgio Andrassy. Die 12. Apr. 1806. Cassovie Ferdinandus m. p.“

E szobában van a legszebb aranyozott antik márvány asztalkák mellett, a legjobb ízlésben készült újabbkori bútorszat mozaik munkával, mely mozaik, fából fába téve mythologiai képeket ábrázol; kivitelében párosítva látjuk úgy a rajzolóit, mint a faragói ügyességet és pontosságot.

Azonkívül van e szobában egy igen régi és szép 1½ láb hosszú 1 láb széles és magas faragásokban gazdag rózsafa szekrényke. — Az ennek fedelét tevő kép az első paradicsomi napokat tünteti elő; ugyanennek előrészén (Európa felirással) maga a személyesített Európa, — kezében bőségszaruval, lábainál harci eszközökkel s a háttérben Bécs városával, — a hátrészén pedig, a három ló ragadta (felhőkön rohanó) napszekere ábrázolatik. — A mig a jobb oldalt ellepő faragvány, egy Ázsiai tájat, sziklás hegyek alatti régi modorú várossal s az előtérben fekvő pásztort mellette lévő oroszlopárral állit előnkbe: addig baloldalt, America felírás alatt, egy amerikai vidéken, az előtérben álló benszülöttek láthatók.

Nevezetes még az e szobában lévő két fali szekrény, mely újabb korbéli s az Andrassy

és Festetics grófi családok ügyesen metszett ezimerével ékeskedik; ezt mind kettőt, valamint a fentemlített mozaik asztalt gróf Andrassy György adá anyjának Andrassy Istvánnó szül. Festetics Mária grófnőnek névnapi emlékül 1825-ben.

A második szobába menet, innen az ajtó felett e feliratot találjuk:

„Reges, Pyramidum Aegypti conditores, absorpsit oblivio; justorum gloriam grata servat memoria.“

S belépve a második szobába e kedélyes szavak üdvözölnek, melyek két pánczélos vitéz által tartott táblán foglalnak helyt:

„Beatus homo, qui manet in Sua Domo,
Comedit album panem, vadit ad fornacem,
Habet cum omnibus pacem.
Bibit bonum vinum, laudat Dnnum Deum.
Picta in Arce Krasznahorka

F. Anno 1748. A.

E szobában diszlik a híres báró Andrassy Miklós gömörmegyei főispán s az egyesült Andrassy és Monoky családok nagyterjedelmű birtokai örökösének életnagyságban festett arcképe; valóságos hősi alak; kiról-, ha e képet nézi az ember, szinte hajlandó elhinni azon regét, mely rendkívüli erejéről tanúskodik. — Ugyanis mikor érezte az izmos férfi a szélhűdés első jelenségeit, megfogva egy asztal sarkát e szavakat mondá: „nem akarok meghalni;“ — de e perczben szélütést kapott s az élettelenül lerogyó hős oly erőt fejt ki végperceiben, hogy a megfogott asztal sarkát letörte.

De térjünk a való útjára a rege bizonytalan ösvényéről s nézzük tovább a régi nagyokat s azoknak fentartott emlékeit.

A benyiló ajtó fölött függ Andrassy Antal rozsnjó püspök arcképe, ki roppant tudomány mellett az által is nevezetes lett, hogy inkább lemondott a püspöki javadalmak élvezetéről, semhogy egy lépést eltért volna az egyházi törvények által elé szabott kötelességektől.

Itt találhatik továbbá a vár újjáteremtője gróf Andrassy Istvánnó szül.: gróf Tolnai Festetics Mária csillag keresztes hölgy művészen festett ifjúkori s későbbi arcképe.

De a mi e helyen legméltóbb megemlítésre, az a Rákóczyféle szekrény; mely eredeti faragásai, gazdag aranyozása s régiségét még inkább tanúsító miniatur festései miatt, a vári kincsek egyik legbecsesebbikét képezi. A mintegy másfél öl hosszú s 7 láb magas üveges szekrénynek belsejéből csak is a mindent elfedő sárga selyem függöny látható; tulajdonképeni tartalma nem ismertetik, miután ember emlékezet óta e szekrény mindig zárva van.

E szobából kilépve a harmadik szobaajtájának innenső felén fent e mondatot találjuk:

„Adhortatio

Francisci ad Fratres Charissimos

nos roboret, con
Regnet, et Duret, in

Família Andrassiana

Haereditariorum Arcis Krasznahorka

Anno 1750.

Túló oldalán pedig e sorok állanak:

„Si tantum acrumnis vita constaret, quam acerbus vivere labor esset!

Si tantum deliciis, quanto terrore animos quateret mortis cogitatio!

Sed mala bonis miscuerunt benigna Superi manu;

Sic dulcior vel levior fit vita, sic levior mors.“

E szoba úgy látszik, a mennyiben a régi hosszú tölgyasztalról s a mint egy 40 db. Attila' képével díszített bőrkarosszékről következtetni lehet, ebédlőnek használtatott. — A falakat díszítő képek közül legnevezetesebb (Nagyméltóságú) Gf. Andrassy György úrnak atyja István; — nagy anyja, Festetics Cajetanna szül.: Stílfried, s ez utóbbi ösatyjának életnagyságú arcképe eme felirattal, Stílfried, dux Bohemiae IX. Regierte Anno 896, —

Azon állításom mellett — miszerint e hely ebédlő gyanánt használtatott, újabb bizonyítékul szolgál azon tény is, hogy — e szobába bejövet — a balra nyiló szárnyas-ajtó a cselédlakosztály folyosójára s az ezzel szomszédos konyhaépületbe vezet: ez ajtó fölött olvashatók ezen, — két pánczélos alak által tartott táblára irt — szavak:

„Corde piis genioque bonis

Domus ista patebit,

Ast geminis dubiisque viris

Lucus ullus adesto.

Picta in Arce Krasznahorka Anno 1747.“

A másik, e szobából nyiló ajtó, mely a család templomi karzatára vezet e szavakkal nyílik meg, az e szt. helyre belépni akaró előtt.:

„qui me invenerit

inveniet vitam, et hauriet Salutem a Domino.“

Proverb. c. 8. v. 35.

E hely nem csak egyedül az élők fohászai befogadására, de egyúttal a halottak kegyetes emlékei fentartására is van szentelve.

Valóban meglepi a szemlélőt azon számos fekete ráma látása, melynek egynémelyike e három szót: „higyj, remélyj, szeress!“ a többi pedig családi cimereket tartalmazva, a falat ellepik, azon három szó a család valamennyi élőtagjait illeti; mely — ha valamelyik ezek közül elhal — az illető halotti jelentését tartalmazó ezimerével cseréltetik föl.

E helyen látható az Üdvözítő és Szűz Mária művészen festett mellképe mellett, a vár úr részéről különös kegyeletben tartott — anyjáról reá maradt — boldogságos szűz képe.

Visszatérve az átnézetteken e' másodemeleti lakosztály már fent leirt előpitvarába folytassuk vizsgálódásunkat ez emelet nyugoti s még nem látott részében.

A nyugatra vezető ajtó felett eme szavak: „Iparkodj a mulandókon örökké tartandókat vásárolni.“ elolvasása után egy folyosóba lépünk, melynek közepe táján balra nyílik egy ajtó az állítólagos Rákóczyféle szoba előpitvarába, hol azonban egy régi kőkandallón s magában a fentemlített szobában a fali festés maradványain kívül egyebet látni nem lehet; jobbra az előpitvartól van a családnak egy kisebbszerű muzeuma, hol az ásvány- növény-füvészeti s csigagyűjtemény mellett, egy pár régibb hangszer érdemel említést.

E helyről kilépve, a szemlélő vagy kevésbbé érdekes várhelyiségeket vagy pedig az 1818-ki tűz okozta pusztulás nyomait fogja találni: ez okon tehát nem ereszkedem a vár egyéb helyiségeinek mélyebb részletezésébe, hanem csakis még egyes e várban levő nevezetesebb helyeket fogok néhány szóval érinteni: ilyen a 87 öles vári kút, mely egy a pusztulás minden nyomait magán viselő udvarszerű nyílt helyiségen van s mely jelenleg a szükséges vízhozó eszközök hiánya miatt használaton kívül — a történhető szerencsétlenségek

elkerülése tekintetből — leszögezett vastag tölgydeszkákkal beborítva tartatik. — E kút míg a löpor feltalálása előtti korszakból veszi eredetét. — Sziklába (más eszközökkel) vájt ürege 60 ölnyre poronddal volt betöltve, mignem később — mikor? azt bizonyosan tudni nem lehet — egy halálra ítelt, — de megkegyelmezett rab által, — ki bizonyos vallási szertartás mellett kezdte és folytatta nehéz munkáját — tisztított ki. — Ugyan ekkor találtatott a kútat ellepő porond között egy emberi csontváz is.

A megemlítésre méltó helyiségek közé tartozik továbbá a golyótár, hol a váriágyúkhöz való vasgolyókon kívül, nagy mennyiségű szurkos koszorú van letéve.

E rovatba tartoznának még a templom tornyában levő harangok is, melyektől azonban mint csakis e században öntöttektől, megvonhatónak vélem a bővebb magyarázatot.

De nem mellőzhetem még végre az 1867-ik évi Augusztus hó 19-én nevezetessé lett 20 öl hosszú s mintegy 3 öl széles bástya-boltozat (Casamette) megemlítését sem; melynek fényesen kivilágított helyiségében, a Méltóságos Kubinyi Ágoston alelnök úr vezetése alatt e várat látogatásukkal megtisztelő magyar orvosok és természetvizsgálók, a vártulajdonos (Nmtgú) Gróf Andrássy György ur rendeleténél fogva e napon egyszerű villás reggelivel s szíves magyar vendégszeretettel fogadtattak.

Midőn ezen igénytelen leírást bezárom, csupán még azon óhajtasomnak adok kifejezést: vajha külső festői szépségével az egyszerű utasban is gyönyörérzetet ébresztő ezen krasznahorkai vár — az őshajdankorból a jelenidőkre maradt eme magasztos emlék — a mindent hatalmába ejtő enyészettel még sokáig daczolna.

* * *

Ezen sok történeti tanulmány nyal összeállított értekezés felolvasása után *Arányi Lajos* tanár előadván, miszerint az e hó 15-én végbement ajnácskői kirándulás alkalmával egy „történeti emléktábla-társulat” alakításának eszméje pendített s ez eszme oly lelkesen lőn felkarolva, hogy már akkor e társulat tagjául számosan aláírták magukat, minekkövetkeztében a társulat megalakult már most nem szenved kétséget s ő azt hiszi, hogy e társulat legilletékesebben itt Krasznahorka várában nyilváníthatja magát megalakultnak, miután e vár is nem egyéb, mint egy óriási emléktáblája a múlt kor nagy napjainak, ezek folytán úgy véli, hogy a történeti emléktábla-társulat minden tagjának helyeslésével találkozik, midőn e társulat megalakultát e nevezetes történeti emlékekkel bíró vár falai közt hozza először nyilvánosság elé s jelenti be a magyar orvosok és természetvizsgálók társulatának, mint a melynek kebelében támadt s a melynek kebelében óhajt erősülni ez új társulat.

Kubinyi Ágoston, dr. Kovács Sebestény Endre elnökök és Havas Sándor az emléktábla-társulat szép földadatait emelték ki, a kiránduló társaság pedig Arányi tanárnak az emléktáblák létesítésében kifejtett buzgalmaért köszönetet szavazva, a „történeti emléktábla-társulat” megalakultát kedves tudomásul vette.

Ezekután a rögtönzött gyűlés eloszolván, a vár többi helyiségét tekintettük meg, mely szemlénk után a vár birtokosa rendeletéből gazdag villásreggelivel láttattunk el. E villásreggeli helyiségének berendezése is egészen megfelelt a vár meglepő szépségeinek. Ugyanis a belső bejárás melletti fenyőágakkal ízletesen fölékesített s fényesen kivilágított várpincében találtuk a dúsan fölszerelt terített asztalt. A helyiség belőlről egészen úgy nézett ki, mint egy fenyő ágakból készített sátor, a pincének mind fölepe, mind falai oly sűrűn voltak fenyőágakkal beagatva, hogy ezekkel a néhány szűk ablakrés is teljesen elzáratott s az egész helyiség gyertyákkal lőn gazdagon megvilágítva. Az étkezés folyama alatt hallott több lelkes pohárköszöntés közt kiemeljük különösen azt, melynek folytán a jelen voltak által elhatároztatott, hogy a kiránduló társaság fényes fogadtatásaérti köszönetünk szíves házigaz-

dánk Andrássy György gróf urnak táviratilag jelentessék ki, mire a gróf urnak meleg szavakba foglalt távirati válaszát másnap Dobsinán vette a társulat.

Elhagyva ezekután Krasznahorkát, mintegy délelőtti 11 órakor érkeztünk vissza Rozsnyóra.

Rozsnyó.

A kies fekvésű, kiválólag iparos, annyi és oly soknemű viszontagságot kiállott Rozsnyó város lelkes polgárai mindent megtettek arra, hogy a kiránduló társaság egészen otthon érezze magát s megtekinthesse mindazon pontot, mely akár ipari, akár történeti, akár természettudományi tekintetben érdekel bir, — úgy hogy Krasznahorkáról visszajöve a kirándulók apró csapatokra oszlottak s az egyik az egyik, másik a másik érdekes pontot kereste föl, s csak a déli 12 órakor kezdődött 3-ik közgyűlésben találkoztunk össze mindnyájan.

A közgyűlés után délutáni 2 1/2 órakor először a rozsnyói szép és csak nemrégiben megújított székesegyházat tekintettük meg; és valóban meglepő kellemes látványt nyújtott e következetesen egy építészeti stylban tartott épület csinja és szépségei s különösen ki kell emelnünk azon körülményt, hogy ámbár az épület legközelebb kijavittatván, tetemes újítások eszközöltettek, de e javítások úgy történtek, hogy az épület odon styljának összhangját egyetlen pont sem zavarja.

Innen kiment a társulat a város közelében, egy gyönyörű völgyben fekvő püspöki fürdőhöz.

A 18 káddal ellátott fürdő inkább csak a város polgárainak kényelmére, mint gyógy-czélokra látszik alkalmaztatni s e tekintetben minden igénynek teljesen megfelel.

A fürdő kertjében Rozsnyó város közönsége igen diszes közebedet rendezett, melynél a hazafias és szelleműs pohárköszöntések egymást váltották.

A közebedről visszatérve némelyek meglátogatták a minden tekintetben czélszerűen berendezett s teljes szakértelemmel vezetett rozsnyói szeggyárat, mások pedig előkészületeket tettek a rozsnyói ifjuság által aznap rendezett s fényesen sikerült bálra, hol is Rozsnyó szép, lelkes hölgyei és a társulat fiatalabb tagjai éjfél utáni 3 óráig igen kedélyesen mulattak. — Megemlítendőnek tartjuk még, hogy a bál tiszta jövedelme egy a magyar orvosok és természetvizsgálók által formulázandó bányászati pályakérdés díjául tűzetett ki.

Augusztus 20-án reggeli 5 órakor katonai zenekar ébreszté föl a kiránduló társaságot s 6 órakor mindnyájan útnak indultunk Dobsina felé, *) hova délelőtti 11 órakor érkeztünk meg s hol a város által tett vendégszerető előintézkedések folytán azonnal elszállásoltatván, legott meghivattunk a város közönsége által a szép „Széchényi kert”-ben rendezett villásreggelihez, melynek megkezdése előtt *Dobay Vilmos* bányaigazgató úr a következő sok történeti tanulmány nyal összeállított, Dobsina múltját és jelenét szakavatottan tárgyaló értekezését olvasta föl:

Dobsina.

DOBAY VILMOS bányaigazgatótól.

„E város, okmánytárában található okmányok szerint már a 14-dik század elején létezett Ezen okmányok egyike szerint: Magister Bebek Domonkos és testvérei János és Péter

*) Rozsnyóról a Sajó szűk völgyén Dobsinára 3 óra alatt vezető uton, merre mindenütt a vastermelés nyomai látszanak, leginkább feltűnik *Oláh-patak* falu. A falu előtt szorosan az ut mellett áll kies kertben, melyet a Sajó öntöz s dús erdővel benőtt jókora hegy övez, az *Andrássy* grófok csinos nyári laka, hol *Andrássy Károly* gróf *Manó*, *Gyula*, *Aladár*, három lelkes testvérnek atyja a hazai gyáripár körül már a harminczas években egy angol művész társaságában fáradozott s hol most *Manó* gróf boldogult atyjának művét nagy buzgósággal folytatja.

mind Benedek fiai egyrészről, másrészről pedig ugyanazon Benedek fia László 1326. évben az egri káptalan előtt megjelenvén, az elébb nevezett testvérek, utóbb nevezett László testvéruknek és utódainak átengedik örök időre az általa Szepes határának szélén, a Göllnitz folyótól kezdve a Sajó folyóig a Dobsina folyó két oldalán kiirtott területet.

Egy másik szintén eredeti okmány szerint, ugyanazon 1326-dik évben az előbbi okmányban nevezett László fia Miklós, Korponáról Dobsinára telepedett, s többféle német családnak a szepesi káptalan előtt szabadalmakat biztosított.

Kachelmann János „Geschichte der ung. Bergstädte“ című munkájában írja, hogy Korponán már Kálmán király alatt a XI. század végén és II. Géza alatt 1145. körül a Rajna vidékéről Jeruzsálembe vonuló német kereszteshadak telepedtek le.

Valószínű tehát, hogy a Korponáról ide költözött Dobsinaiak szinte a kereszteshadak maradványai voltak. Erre látszik mutatni az is, hogy a dobsinai régi okmányokban a „Magistri Cruciferorum“ kifejezés gyakran fordul elő.

1441. Dobsinát Zsigmond király két vásár tarthatásának jogával megajándékozta és mindazon jogokkal felruházta a melyekkel a szepesi bányavárosok is felruháztattak.

1756. Mária Terézia Dobsinát még 3 vásár jogával ruházta fel.

E város lakosai a bányászaton és kohászaton kívül más iparral ügylátszik nem foglalkoztak; hogy a rézbányászat és különösen a vasgyártás itt már régente s kiválólag I. Mátyás idejében virágzott, bizonyítja ezen király által kiadott több rendbeli eredeti oklevél.

1466. Mátyás kir. egy Diós-Győrött kiadott oklevélben a dobsinai hámost említi. Szóbeli hagyomány szerint pedig, Mátyás kir. Dobsina városát fegyvergyárának jelessége miatt, dicsérő oklevéllel tisztelte meg, — de e levél az okmánytárban nem található.

1475. Csetneki János Mátyás kir. előtt panaszt tett Bebek György ellen, a zenberg-hegyi rézbányák erőszakos elfoglalása miatt, minekkövetkeztében Mátyás kir. még azon évben az egri káptalant ezen ügynek megvizsgálásával megbízta, 1483-ban a nevezett bányákat karhatalommal visszafoglalván Bebek Györgytől, a Dobsinaiaknak visszaadta.

Hogy Dobsina bányászata és vasipara későbbben is fontossággal bírt bizonyítja azon feltűnő körülmény hogy a közelmúlt századok forrongó idejében majdnem mindenkor mind a két hadviselő fél által menlevéllel láttatott el, melyek nagy része eredetiben most is látható.

Legérdekesebb ezek között az Arszlán egri basa által kiállított hitlevél 1647-ben, mely Dobsina városa lakosainak szabad járáskelést biztosít.

Mindezek dacára ama nehéz idők e várost is megviselték és előmenetelében hátráltatták. De a legsúlyosabb csapás, mely Dobsinát érte az 1544. évben október 14-én éjnek idején a törökök által történt megrohanása lehetett. Ez alkalommal ugyanis a város többhelyen felgyújtván, tűzzel vassal pusztított és 350 egyén lánczra fűzve elhűszoltatott.

Vallás tekintetében a Husz János tana már 1430-ban követőkre talált itt, és a hagyomány szerint a mai evang. templom azon időből veszi eredetét.

A legváltozóbb szerencsével küzdött e nép több mint 5 század folytán a sorssal, annélkül hogy állandóan virágzó jóllétre vergődhetett volna, — csak e század első felének vége felé a 40-es években sikerült a felvirágzás némi biztos alapját megvetnie és a haladásnak utat nyitni.

A mi egyrészt az által eszközöltetett, hogy a község a földesuri jogokat megvette, és az által magát szabad független lábba állította, másrészt pedig az által, hogy a dobsinai hegyekben bőven létező, de az előtt nem értékesíthetett kékleny és álny érczek élénk keletnek kezdének örvideni, ez által a lakosságnak bő és hihetőleg tartós jövedelmi forrás nyílt.

De nem is tagadható, hogy e város azóta halad.

E város 30 évvel ezelőtt, összevissza hányt, sárban úszó faházakból álló, egy elhanya-

golt elemi iskolánál egyéb közhasznú intézettel nem bíró, nagyobb mérvű falunál több nem volt. De mióta e város a földesuri jogokat végkép megváltotta, az előjárók a város vagyonának czélszerűbb kezeléséhez láttak.

Igy történt, hogy egy új városháza, egy jól felszerelt sörfőző ház, két új malom, a várost végigfutó patakon kőhidak építettek, a város nedves posványos területen fekvő részei földalatti csatornák által kiszáritattak, az 1855-ben a város $\frac{3}{4}$ délt elpusztított tűzvész után, egyenesebb, szélesebb és egészen új utcák hasítottak ki, ami pedig legfontosabb egy e várost a Garan völgyeivel és a felső Szepességgel összekötő egészen új 2 mföldnyi hosszú út építettett; ennek következtése lett, hogy az elhanyagolt vasgyárat Koburg hercege hasznosbérbe vevén, a város jelenleg egy jól felszerelt szépen jövedelmező vasgyárral bír; a város terjedelmes erdeje most a tudomány követelésének megfelelőleg kezeltetik és egy zsindegy készítőgép és újabb szerkezetű deszkafűrészszel ellátatott. Nevelés tekintetében, van e városban jelenleg egy a szükséges tőkével biztosított jól berendezett kisdóvoda, van két kintinó tanító alatt gymnastikával és uszodával ellátott jeles elemi és vasárnapi iskolája, mely intézetekben közel ezer gyermek és fiatal részvételben; — létezik itt 1200 kötetből álló könyvtárral bíró magyar német olvasóegylet, s azonkívül egy, a szegényebb sorsú ifjúság számára alakított úgynevezett ifjúsági könyvtár. Van e városnak egy Kaszinója, a városban a nagy Széchenyi emlékére alakított kis nyári mulató helye, a városon kívül pedig egy terjedelmes népkertje, végre a munkatehetlenné vált bányászokat és azoknak özvegyeit és árváit segedelmező bányatársulása, stb.

Ha e város rövid egypár év alatt, annélkül hogy a kormány által csak a legkevesebbé is segített volna, saját erejéből annyira birt haladni, kétségbe nem vonható, hogy a hazai kormány által a kellő figyelemben részesítve és különösen, ha az eddig majdnem egészen hiányzó, jó és czélszerű közlekedési eszközökkel ellátva leendő, ezután is még inkább haladni fog.

Midőn a nagy érdeklődéssel végig hallgatott értekezés folytán megismerkedtünk Dobsina város nemes közszellemével, — a gazdag villásreggeli elköltése után meglátogattuk a város által berendezett s főtartott kisdóvodát, hol Fábry Jánosnak az óvoda derék vezetőjének eredménydús működése s az apró tanoncok szép előhaladása közismerésben részvétel.

A kisdóvoda megtekintése után a bányák felé indultunk és pedig először hg. Coburg Ágoston dobsinai vasbányáit látogattuk meg, hol a bányamivelés ezen ágának kezelésével Dobay Vilmos bányagazgató úr szivessége folytán megismerkedvén, innen az úgynevezett „Zenberg“ világhírű kobalt- és nikoltbányákhoz indultunk, hol ezen nemzetgazdasági szempontból annyira fontos ércz termelésének módját tekintettük meg.

És midőn láttuk azon bányákat, miknek tartalma képes volt egy szegény elhagyatott bányászközséget néhány év alatt virágzó, gazdag várossá emelni, — midőn láttuk, hogy itt nem kell az ércz után a föld gyomrába ásni, hanem csak szétrobantani a kiálló sziklát, mert az egész szikla 30% vastartalommal bír, — midőn láttuk, hogy Dobsina lakosai iparkodnak megérdemelni a természet dús adományait s szorgalmukkal, munkájukkal folyvást emelkedni törekednek; akkor meggyőződésé keményedett bennünk azon vélemény, hogy e honnak nem szabad tovább megfejtekézni e dobsinaiak munkás kezeiről s a dobsinai hegyek kincseiről, hanem gondoskodni kell arról, hogy e szorgalom s e kincs lehető legjobban értékesíthető legyen. És mi más által volna ez eszközölhető, mint a kereskedelem életére, a szorgalom legfőbb gyámola a — *vasút által*. Legyen vasutja Dobsinának és e kis város rövid idő alatt világhírű gyárteleppé válik!

A bányából kijőve, Dobsina város által a bánya előtti térs fensíkon fölállított sátor alatt rendezett közebédben vettünk részt. Az ebéd folyama alatt egymást váltották a lelkes pohárköszöntések, s jó alkonyat volt mire a városba ismét visszaérkeztünk.

Úgyaneznap este még a város diszes vacsorát s bált rendezett a „Széchenyi kertben“ hol néhány órát igen kedélyesen töltöttünk.

Pohorella.

Augusztus 21-én reggeli-5 órakor elhagyva a szép, ipara és szorgalma által folyvást emelkedő Dobsinát, megindultunk Pohorella felé s egy órai utazás után elértük a gyönyörű sztraczenai völgyet, hol az óriási sziklák és rudas fenyők között egy a társulatunk ez évi elnöke Koburg Agoston hg. által épített és föltartott út vezet keresztül.

Ha van hazánkban pont, mely természeti szépségeivel elbájolja az utazót, akkor ezek közt első helyet érdemel a szép sztraczenai völgy, hol minden ponton új tájkép fejlik ki s itt a magas bércek, amott a gazdag fenyves gyönyörű csoportozata, — itt egy kiálló szikla majd ismét egy sziklák közé vágott alagút ragadja meg a szemlélő figyelmét, — és e sűrűn változó, de mindig meglepően szép tájképek között mindenütt az út mellett a kis Garam folyó kacskaringósan hömpölyög tovább. — Kiérvén e gyönyörű völgyből, kissé tágabb látkörünk nyílik, melynek szélén a kopasz „Királyhegy“, mintha még most is büszke volna nagy vendége, Magyarország legnagyobb királya, Corvin Mátyás látogatására, magasztos fönséggel emelkedik a többi bércek fölé.

Délelőtti 11 órakor érkezünk meg Koburg Agoston hg. vasgyártelepébe Pohorellára, hol a szorgalom szerzi meg s a munka teszi édessé a mindennapi kenyeret.

Gömör János bányaigazgató úr szíves vezetése alatt megtekintvén a nagy terjedelmű gyártelepet, ezután fényes ebéddel láttatott el a kiránduló társaság, mely alatt Kubinyi Agoston elnök indítványára határozatba ment, hogy a magyar orvosok és természetvizsgálók társulata a gyönyörű sztraczenai völgy egyik alkalmas pontjában a völgyön keresztülvezető út építése és föntartása iránti elismerése gyanánt, egy emléktáblát fog fölállíttatni a következő fölirással — „Koburg Agoston herceg! téged e sziklák dicsérnek!“ — Mely határozot kivitelével a társulat központi választmánya bizatott meg.

Mintegy délutáni 4 óráig időztünk még a vadregényes vidék e szép pontján s megtekintve a gyönyörű angolkertet útnak indultunk már végéhez közelgő nagyszerű kirándulásunk utolsó állomása felé.

Murány-vár, Nagy Rőcze.

Körülbelül 3 órai utazás után értük el Murányvár romjait.

Terünk nem engedi a murányi vár nagy történeti múltját csak kivonatossan is tárgyalni. Ki ne ismerné e történeteket s az azokat keresztülélt személyeket!

Néma kegyelettel szemléltük meg ez oly fényes múlttal bíró s annyi történeti emlékekkel összekötött vár romjait s lelkünkben föltámadt emléke a régletűnt időknek. A lovagkor egyik mintaképe s a régi magyar hölgyek egyik szép alakja *Wesselényi Ferenczhez* és *Széchy Máriához* vezettek vissza bennünket, a múlt kor ez összedőlt emlékei. Képzeletünk ismét a „Széchy Mária kútjához“ varázsolta a vár egykori úrnőjét s a nagy hazafit, ki a dacos úrnőt s ez erős várat e kútnál egyszerre hódította meg. Emlékezetünkben föltámadt egykori várparancsnoknője fegyverrel a kézben, érző szívvvel a kebelben s visszaemlékeztünk a nőre, kinél a szív hatalma eltompítá az élesre fent aczelt. Majd ismét föltámadt emlékezetünkben a férfiu nemes elhatározottságával, tiszta honszeretetével, kit a történet a legtisztább hazafiság koszorújával ékesít föl, de a vakság még koporsójában is üldözött.

Ily emlékek vannak e mohosodó romokhoz kötve s ily gondolatok közt hagytuk el az ősi sasfészket; és leereszkedve e murányi várhegyről, szép virányos völgyben haladtunk Nagy Rőcze felé.

Esti 9 óra tájban érkezünk meg Nagy Rőczére, hol akkor este a honvédalap javára műkedvelő előadás s ennek végeztével bál rendeztetett.

Kirándulásunk láncolatának két végső szeme itt csaknem összeért, — és hogy e láncszemek összefüggése annál simább legyen, Rimaszombatból többen eléje jöttek a kirándulónak Murányig illetőleg Nagy Rőczéig, hol az azon éjjel rendezett kedves emlékü bálban mint a Gömörmegyében időzésünk utolsó nyilvános momentumát, néhány órát kedélyesen eltöltvén, másnap augusztus 22-ikén kora reggel megindulva a délutáni órákban érkezünk vissza — Rimaszombatba.

Igy folyt le ezen ép oly tanulságos, mint élvezetes és nagyszerű kirándulás. Így teltek el azon napok, melyhez a kirándulásban résztvettekre nézve mindenkor a legkedvesebb emlékek fűződnek s melynek rendezése és fényes sikereért Gömörmegye vendégszerető, lelkes közönségének a legőszintébb hálával maradtunk adóssai.

Putnok. *)

Dr. MORÓCZ ISTVÁN, magy. gazd. egyes. titkártól.

Kirándulás rendeztetett Putnokra is, gróf Serényi László gazdaságának megtekintésére. E szép haszonnal dolgozó gazdaság ismertetését már az orsz. magyar gazdasági egyesület is régebben elhatározta, mert nincs benne kétség, hogy az egyesület a jóságrendezés fontos kérdésének hasznosabb szolgálatokat semmivel sem tehet, mintha a megkezdett jósággleirásokat az országnak minél több és minél különbözőbb részeiből következetesen folytatja. Életből meritett adatokat nyer ekkép a hazai gazdaközönség, s ezen adatok hű értelmezése, alig sejthető mértékben fog a jóságrendezés kérdésére világot deríteni.

A putnoki gazdaság, gróf Serényi László ősi birtoka, fekszik Gömörmegye délkeleti részén a Sajó balpartján, három egymás szomszédságában álló határban, u. m. Putnok mezőváros, a pogonyi pusztaság és Máté helység határában, négy külön majorságra osztva.

Terjedelme 3733 (1200 □°) hold; ebből 31% vagyis 1163 h. szántó föld, 8% = 302 h. rét, kert és szőlő, 5% = 189 h. legelő, és 56% = 2079 h. erdő.

Éghajlata s légmérséklete, mivel éjszak felől a hegyek által némileg védve van, szelidebb mint a többi feljebb eső határoké. Minthogy azonban itt több völgy, u. m. a felső és alsó Sajó, a Rima, a várkonyi és keleméri völgyek öszpontosulnak, és a Kárpátok s a Mátra ágazatai is itt érintkeznek egymással, a szelek igen gyakoriak, néha dühösek, de annyira változók s bizonytalan járásuak, hogy az uralkodót nem lehet kijelölni. Hátránya e vidéknek, hogy a kis völgyekben a források és vizek hamar elapadnak s kiszáradnak; mi talán a messzire kinyúló aggteleki mészrétegeknek tulajdonítható, amiért is e vidéknek erre terjedő fővölgye Száraz völgynek neveztetik. Mindezeknél fogva a száraz időjárás túlnyomó. A hó ritkán tartja magát, s a száraz fagyok is gyakoriak. Különben Putnok földirati fekvése az É. SZ. 48° 17' 38" és a K. H. 38° 6' 40" alá esik; tengerszin feletti magassága pedig 480 lábnyi.

Téri alakja a birtoknak a széles Sajó völgy mentében róna és hullámos, vizektől ritkán szenvedő; a többi része partos, az erdő hegyes.

*) Ezen czikk, a közlőtől nem függő akadályok miatt, kissé elkésven, a rendes helyen (lásd a 413-ik lapon alól Putnok) nem közölthetett, tekintve azonban érdekességét és gyűléseink tagjainak számát jelen-
tekenyen képviselő mezőgazdákat, ezt itt pótlólag közöljük. (A szerk.)

Talaja : a rónán fekete iszap, televényes korhanyával vegyítve; a dombokon és magaslatokon helylyel közszel kavics, legnagyobb részét kötött agyag. Az alréteg részint kavics, részint sárga vagy pedig vízátlatlan szürke agyag. A termő réteg vastagsága 6—10—18 hüvelyk közt változik.

A birtok mostani állapotba fokonként 1826. óta emelkedett, s a szerint történtek az építkezések és egyéb befektetési javítások.

Putnok mezőváros határában a közbirtokosság és a grófi család közt az arányosítás 1821. évben hozatott be barátságos egyezkedés által. A grófi urbéresekkel pedig a majorsági szántó föld és rét elkülönítése 1836-ban, s az urbéres legelőnek és erdőnek kihasítása szintén barátságos egyezkedés útján 1859-ben eszközöltetett. Mely utóbbi alkalommal több urbéres zsellér azáltal lón kielégítve, hogy heted dézsma alatti szőlője és taksás szilvája fel szabadított. — A máli határ még 1846-ban az urbéresek felperessége mellett tagosított; a községi erdő pedig egyezség útján 1859-ben lett kihasítva.

Ezen faluból telnek ki leginkább az e vidékbeli nagyobb gazdaságokhoz szükséges napszamosok, u. m. kapások, aratók, kaszások, cséplők, juhnyirók, favágók stb.

A gazdaságban termeltetni szokott piaci növények : őszi és tavaszi buza, rozs, árpa, zab; takarmány féléből: lucerna, vöröslóher, búkköny, burgonya, répa. Kukoriczát a gazdaság most nem termeszt ugyan, de a vidéken jól terem e növény is. A repce nem diszlik; a késői burgonya sem sikerül.

A termés mennyiségi átlagok 1200 □° holdankint : őszi buzából 14, rozsából 16, tavaszi buzából 16, árpából 16, zabból 18 pozsonyi mérő; lucernából 20, vöröslóherből 16, búkkönyből 16, réti szénából 10, sarjából 5, burgundirépából 200 mázsa.

A putnoki heti és országos vásárok oly nevezetesei, hogy a gazdaság terményeinek legnagyobb része helyben elkel, sőt mindenféle mustra és hizott marha is.

A természetnyek átlagos közép ára helyben pozsonyi mérőnkint : tiszta buza 3 ft. 70 kr., rozs 2 ft. 80 kr., árpa 1 ft. 90 kr., kukoricza 2 ft., zab 1 ft. 20 kr., burgonya 40 kr. o. é.

A gabona sulya pozsonyi mérőnkint : őszi buza 79—86, rozs 77—80, árpa 68—75, zab 44—50, tavaszbuza 86—88 font.

Már azon aránytalanság, mely az erdő és a többi miveltési ágak közt a gazdaságban fennáll; de leginkább a szántó földnek túnyomó mennyisége a rét és legelők felett, s ez utóbbiaknak silány minősége arra utal : hogy — nem lévén a gazdaság melléküzlettel összekötve, honnan moslékot vagy egyéb hulladékot kaphatna — oly vetésforgások használatának, melyek a különböző miveltési ágak között a helyes arányt némiképp helyreállítván, nemcsak a szükséges zöld, de leginkább a szálas téli takarmánynak termelése, s ennek következtében a lábas jószágok kiteleltetése, ez által ismét a nélkülözhetlen trágyának előállítását mindenképp biztosíttassék. S ezen okszerű eljárásnak tulajdonítható, hogy még oly mostoha években is, mint az 1863, s 1865-iki, takarmány dolgában nem szorult meg a gazdaság, mind a mellett hogy a lábas jószág rendes állománya nem szállított le.

A külön majorsági helyi viszonyaihoz képest beosztott vetésforgásokban tiszta ugar nincsen; helyét búkkönykeverék foglalja el, mely alá trágyáznak. A miveltési ágak szerint : ősziakra 252, tavasziakra 192, kaporonvényekre 186, takarmányféllekre 357, legelőre 87 hold, vagyis illetőleg 23.2, 17.2, 17, 33.2, 8.2% esik, s évenként 210 hold vagyis az eke alatti földnek $\frac{1}{5}$ része trágyáztatik meg.

A legelők legnagyobb része igen partos, kavicsos, vizárkos, miértis egy része nagy költséggel és szorgalommal javíttatik, s szilvafákkal ültetettik be. Legelő pótlásul szolgál az erdő, hol nyári juhok vannak.

Az ígás erő 10 db ló és 48 db ökör; tehát ökörszámban kifejezve (2 ló = 3 ökör) összesen 62 db ökör.

A haszonmarha 14 darab fejőstehén, 18 darab gulyabeli, és 25 darab szegődvényes marha; 2300 darab juh. Ezen fölül tartatik még őszi hizlalásra 10 darab, s nyári hizlalásra 20 darab hizó ökör.

Ha tehát csak a tulajdonképen eke alatt levő szántó földeket és vetett takarmánytáblákat vesszük, az ígás erőből 18 hold földre 1 ígás ökör; az összes lábas jószágot pedig 360 darab marhaszámban véve fel, 1 darabra a szántóföld-, rét és legelőből egyremásra $4\frac{2}{3}$ hold esik.

A juhtenyésztést illetőleg a negretti faj törzsnáj még e század elején hozatott Holicsból; azóta anyák Buda-Örsről, hágó kosok Alesuthról, Sziléziából a Zierotinféle, s gróf Károlyi István ördögösi nyájából is vásároltattak. Az elletés januárban történik; a meddön maradt anyák nyári elletés végett (augusztusban) a tulajdonos gróf *dédesi* jószágába hajtának át (Borsodmegyébe Putnoktól 3 mértföldre); ugyanott történik az usztatás és nyírás is, rendes usztatóban, hideg vízzel zuhanynyal. A nyírési átlag, anya, ürű és kosokról 2 font, báranyokról 23 lat gyapju; ennek eladási ára 150—170 ft. o. é.; a mustra juhok, vegyesen öreg, 1—2 éves, elkel párja 8—9 fton.

Több évi átlag szerint összesen 8500—11500 mázsa szénaértékű takarmány, és 4—5000 mázsa szalma használtatik fel részint szecsának, részint alomnak. Rendkívüli időben alomnak erdei haraszt, valamint lombtakarmány is használtatik.

A télen át felhasznált takarmány és szalma mennyiségéből körülbelül 34,000 mázsa trágya készül; ezenkívül nyáron át a komposztgödörökben, a vásártéren s az urasági vendéglő udvarán is gyűjtetik trágya, sőt szükség esetében készpénzen is vásároltatik szekerekint 15 mázsát számítva 70—80 kron, miután a rendesen trágyázandó 210 holdra, 200 mázsájával 42,000 mázsa trágya kell.

Gazdasági eszközökkel példásan van e jószág felszerelve; gazdasági épületei pedig, mind szilárd anyagból, többnyire cserépszindelylyel, sőt palakövel fedve, azt lehet mondani, hogy a rongyos épületekhez szokott szemnek, egykissé talán nagyon is csinosak, de általában czélszerűek.

Az erdő rendes kezelés alatt áll; uralkodó fa a tölgy, éjszaki oldalokon kevés búkkfával, lapályos helyeken mocsár és fenyőfával vegyest. Összesen a fő és mellék haszonlat 811 öl évenként. A tarvágások 15 évig tilalom alatt tartatnak, aztán az ártalmas bokrok- és gatzól megtisztítva juhlegelőnek nyitvatnak meg. Az évenként kivágott fa, mint épületi, donga, szerszámfa és szőlő karó, az urasági szükségleten fölül, készpénzért adatik el : 1 öl hasáb és dorongfa vegyesen $3\frac{1}{2}$ —4 fton, 1 öl dongafa $2\frac{1}{2}$ —6 fton, 1 szekér hulladékfa ($\frac{1}{3}$ öl) 50 kron, 1000 darab szőlőkaró 6 fton, mind az erdőn; az épületi és szerszámfa az ölfának négyszeres árán. Gubics és makktermés alig van minden 5 évben egyszer, s ekkor elárvereztetik; különben a csekélyebb makktermés a juhok által fogyasztatik el. Földadói becslés szerint az erdő tiszta jövedelmének 62% a fa, 19% a legelő s ugyanannyi a gubics és makk értékére esik.

A majorsági 10 hold szőlő nagy gondnal miveltetik; van mintegy $\frac{1}{2}$ hold gyökerezetője, szakaszonként válogatott fajokkal beültetve, honnan a három éves gyökerező foltozásra fordítatnak; különben a szaporítás többnyire tavaszi és őszi homlítás és oltás által gyakoroltatik.

Van a gazdaságnak téglaegetője is, leginkább azonban csak az uradalmi szükségletre készítenek téglát és cserépszindelyt; készül pedig fali téglá 60,000, cserépszindely 10,000 évenként. Eladásra a fali téglának ezre 11 ft., a cserépszindelynek 18 ft.

A regálék a putnoki vendégfogadó, csapszéki jog, vizimalom, vásári jog és mészárszéki jog évi haszonbéréből 5100 ftra mennek.

A gazdaság vezérletét a tulajdonos gróf befolyásával s jóváhagyásával a tisztartó teljesíti, aki egyszersmind a pénztárt is kezeli; van alatta egy kasznár, ki a putnoki majorságot kezeli, s egyszersmind az erdőre is felügyel; egy ispán a pogonyi, pásti és somosi majorságokban. A tisztek fizetése minden illetményeiket pénzben számítva mintegy 2500 ftra megyen; ezenkívül járulék adatik: minden mázsa gyapju után 1 ft., minden eladott pozs. m. élet után 5 kr., minden eladott szarvasmarha és birka után a befolyt összegnek 1%, ugyanannyi az eladott fa árából.

A cselédség: 2 faragó gazda 300 ft., 6 kerülő 600 ft., 2 nagy, 2 kis kocsis 380 ft., 1 béres gazda 120 ft., 12 nagy, 12 kis béres 2780 ft., 8 juhász (4 nős, 4 nőtlen) 800 ft., 2 majoros bojtár 260 ft., 2 kovácslegény 260 ft., összesen 5500 ft. fizetéssel. A tisztségnak és cselédségnek kimért élet egyremásra 1379 pozs. mérő; a szegődvényes földek pedig 34 hold.

Az aratás mind a négy majorban fogadott képesek által végeztetik, kik egyszersmind csépelők is; az őszi és tavaszi termés 18 kévés keresztekbe rakva 11-dén részeltetik, a cséplőgépen 22—24-dén. Aratás ideje alatt az aratók nem tartatnak, hanem kenyérnek való kölcsönt kapnak, páronként egy pozs. m. búzát, 2 pozs. m. rozsot, 1 pozs. m. árpát; mit aratás után vissza téríteni kötelesek. Az így még tavasszal fogadott aratók egyéb gazdasági munkák teljesítésére is kötelesek, u. m. luczernások, lóherések, s bükköny széna kaszálására, holdankint kaszálást és takarást 1—1 ft. 20 kr-ával, vagyis 30—40—50 kr. napszám mellett.

Minden nagyobb gazdasági munkák vagy általában kialkudott bér mellett, vagy részben adatnak ki; minthogy a putnoki, s az alább eső szomszéd határok szőlő hegyekkel bővelkedvén — a lakosság többnyire a szőlőmunkával van elfoglalva, s különösen férfi nem mindenkor kapható, ennél fogva célszerűbb a réteket részben kiadni, és pedig a széna, sarju kaszálása-, takarása- s behordásával negyed részben, azon hozzátétellel, hogy a grófi birtokra kivetett közmunkákat is az ily részesek teljesíteni tartoznak.

A gazdaság 1867-ben egyenes adóban 1193 ft. 31 krt., pótdobban 956 ft. 74 krt., jövedelmi adóban 179 ft. 20 krt fizetett; egyéb, részint az uraság, részint a bérlők által több más czímen fizetett adókon kívül.

Azon tőkeértékek, melyek e birtokon fekszenek a következők:

I. *Alaptőke*: Az egész területnek katasztrális becslés szerinti tiszta jövedelme volt 6764 ft. 28 kr. p. p., mi 4% tőke értékben képvisel kerekszámban 169,100 ft. p. p., vagyis 177,555 ftot o. é. De mivel a kataszter behozatala óta némely apróbb részletek eladattak, s a volt urbéressek legelő és faizási illetőségük is kiadatott, ezeknek levonásával a tiszta jövedelem tőkeértéke kerek számmal felvehető 165,555 ftban.

II. *Álló tőke*: Ide véve mint fölszerelést az épületeket is, melyekben a befektetés 80,000 ft., a gazdasági eszközök és gépekben 6000 ft., az igás erőben 5,900 ft., a fejős és gulyabeli marhában 1,600 ft., a juhászatban 9,800 ft., a hizó marhában 2000 ft., az álló tőke összesen 105,300 ft.

III. *Forgó tőke*: a gazdasági személyzet fizetésére 8000 ft., munkabér s napszámokra 4000 ft., épületek fentartására a befektetett tőke után 3% = 2400 ft., az eszközök és gépek fentartására s ujítására 6% = 360 ft., mindennemű adók- és pótlékokra 2550 ft., a forgó tőke összesen 17,310 ft.

Tehát az alap, álló és forgó tőke együtt 288,165 ft. o. é.; következésképen a 3733 birtoknak minden egyes (1200 □^o) holdjára esik: az alaptőkéből 44 1/2 ft., az álló vagyis fölszerelési tőkéből 28 forint, a forgó tőkéből 4—5 forint, az összes tőke értékéből pedig 77 ft. o. é.

S miután helyben és a szomszédságban a szántóföld és rét folyó értéke közép számmal 54 forint, kittünik: hogy e gazdaság a felvett alapokon a föld értékét az okszerű kezelés folytán holdankint már eddig is 23 fotinttal növelte; mely eredmény természetesen sokkal kedvezőbben állítja ki magát, ha a számítás csupán a szántóföld- és rétre vitetik vissza, mely esetben az értéknövekedés a szántóföld és rét átlagos folyó árához képest majd még egyszer annyira mutat.

